TOPLUMSAL TARİH

V

TEMMUZ 2001

TOPLUMSAL TARİH

91
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 2001.07

Van Gölü
Vapur İşletmesi
Fotoğraf
Albümü

Kandıra'nın
Yakın Dönem
Tarihi

Üç Bin Yıl Önce
Fırat Havzasında
Tufanı Anımsatan
Sel Baskınları

Arapkirli
Mektubundan
Ismail'e

Osmanlı'dan
Cumhuriyete
İdamlar

...mat ve Terakki'nin
...rtler ve Türkmenler

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDA

Kentin ve korumanın tarihi

(Doğan Kuban kitapları)

TÜRKİYE'DE KENTSEL KORUMA

KENT TARİHLERİ VE KORUMA YÖNTEMLERİ

DOĞAN KUBAN

Türkiye'de kentlerin tarihsel karakterini koruma amacı güden bilinçli çabalar 1960'lı yılların ikinci yarısında başlatıldı. Bu kitapta, Doğan Kuban'ın kent koruma sorunlarıyla ilgili olarak o dönemde hazırladığı altı çalışma bir araya getiriliyor. Plan önerileri, değerlendirme ve raporlardan oluşan ve çok sayıda fotoğraf, çizim ve planla desteklenen bu kapsamlı çalışmalarda İstanbul, İzmir, Gaziantep, Safranbolu, Kastamonu ve İznik kentleri ele alınıyor. Kentlerin her birinin kendilerine has özelliklerinin yanı sıra, Türkiye'nin bütünü için geçerli ortak özellik ve sorunlara sahip oldukları görülüyor. Kitabı oluşturan metinler, bugün artık başlı başına bir tarihsel belge niteliği de taşıyor. Bu niteliğiyle kitap o yıllardan bugüne kent dokularında nelerin değişip nelerin değişmediğini ve söz konusu koruma önerilerinin ne ölçüde değerlendirildiğini izleme açısından da önem taşıyor.

viii + 269 sayfa
ISBN 975-333-032-4

İSTANBUL BİR KENT TARİHİ

BİZANTİON, KONSTANTİNOPOLİS, İSTANBUL

DOĞAN KUBAN

Büyük boy, x + 444 s., fotoğraflar.
ISBN 975-333-130-4

SİNAN'IN SANATI VE SELİMİYE

DOĞAN KUBAN

Büyük boy, xii + 251 s., fotoğraflar.
ISBN 975-333-087-1

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Satış ve Pazarlama: Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
80220 Nişantaşı-İstanbul
Telefon: (212) 233 21 61-233 21 70 Faks: (212) 234 32 90
yayin@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DOĞAL AFETLER

ELIZABETH ZACHARIADOU (Ed.)

Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü'nün Türkoloji Programı tarafından 10-12 Haziran 1997'de Rethymno'da düzenlenen konferansa sunulan tebliğlerden oluşan bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan doğal afetleri geniş bir zaman diliminde ele alıyor. İlk bölümde yer alan 14 makale depremler konusuna eğiliyor, daha kısa olan ikinci bölümdeki üç makale ise selleri ve kuraklıkları ele alıyor. Osmanlı belgeleri, Venedik konsolosluk yazışmaları, Memluk ve Bulgar kayıtları, St. Jean Şövalyelerinin ve Amerikan misyonerlerinin raporları, Yunanca sismologion'lar gibi son derece geniş bir kaynak çeşitliliğine dayanarak Anadolu, Balkanlar, İyonya, Ege Adaları, Girit ve Karadeniz bölgelerinde Osmanlı çağının çeşitli dönemlerinde meydana gelen doğal afetler inceleniyor. Bu doğa olayları karşısında farklı toplumsal grupların ve tek tek insanların nasıl tepkiler verdiği inceleniyor. Depremlerin, sellerin ve kimi zaman bunları izleyen yangın ya da salgın hastalık gibi ikinci bir felaketin, tarihsel gelişimi nasıl etkilediği, ekonomik ve demografik yapılarda ne tür değişikliklere yol açtığı konusunda açılımlar sunuluyor. Doğal afetlerde hasara uğrayan Osmanlı kalelerinin onarımı için çıkarılan fermanlardan, Amerikan misyon merkezlerinin deprem yardımlarına ya da bir depremde yıkılan Bizans surlarının Osmanlıların Rumeli'ye geçişini nasıl kolaylaştırmış olabileceğine kadar çok çeşitli durumlar, olaylar, tartışmalar ve canlı sahnelerle geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekecek bir çalışma.

KİTAPÇILARDA

Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk
x + 316 s., ISBN 975-333-150-9

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0212 233 21 61 Faks: 0 212 234 32 90
yayin@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Dergideki değişikliklerle başlıyorum yazıma. Tarih Vakfı yönetimi Vakfın bültenini *Toplumsal Tarih*'le birlikte yayımlamaya karar verdi. Böylece sayfa sayımız artarken derginin sonuna *Tarih Vakfı'ndan Haberler* bülteni girdi. Derginin sürekli okurları 1997 yılı başına kadar bültenin yine aynı şekilde *Toplumsal Tarih*'in son sayfalarında yer aldığını hatırlayacaklardır.

Derginin abone sisteminde de bir değişikliğe gidildi. Çok sayıda derginin abonelik işlerini yürüten Abonet *Toplumsal Tarih*'in de abonelik işlerini üstlendi. *Toplumsal Tarih*'e abone olmak veya aboneliklerini uzatmak isteyenler 2. sayfamızda yer alan telefon, faks ve e-posta adreslerinden Abonet'e ulaşabilirler.

Bir başka değişiklik de "tebdil-i mekân"la ilgili. Temmuz ayı başından itibaren Yıldız'daki tarihi binadan ayrılıp Tarih Vakfı'nın Nişantaşı'ndaki merkezine taşınıyoruz. Okuyucu, yazar ve özellikle yarışmaya başvuran genç arkadaşlarla irtibatlarımızın bu mekân değişikliğinden olumsuz etkilenmemesi için tedbirler alıyoruz.

Gelelim bu sayımıza... ABD'nin Oklahoma kentinde federal hükümet binasını bombalayarak 168 kişinin ölümüne neden olan mahkûm geçtiğimiz günlerde idam edildi. Neredeyse naklen izlediğimiz infaz olayı idam cezaları konusundaki tartışmayı bütün dünyada alevlendirdi. Türkiye'de de konu farklı nedenlerle tartışma gündemine geliyor. Avrupa'yla ilişkilerin zorladığı anayasal değişiklikler arasında idam konusu da yer alıyor. Anayasal değişiklikleri görüşmek üzere bir araya gelen partiler arası kurul idam cezasının sınırlandırılması konusunda uzlaştı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, hakkındaki idam hükmü Yargıtay tarafından da onaylanan PKK lideri Abdullah Öcalan'ın avukatlarının açtığı davayı önümüzdeki ay sonuçlandıracak. Bütün bunlar idam cezalarının önümüzdeki aylarda da ülke gündemini işgal edeceğini gösteriyor. Dünü bugüne bağlayan bir dergi olarak idam konusuna el atmadan edemedik. Ancak bu konuda hazırlamayı planladığımız dosyanın hem içerik hem de görsel olarak çok iç karartıcı olacağını, derginin sayfalarının darağaçları ve kesik kafalarla dolacağını görünce dosyayı kısa kesmeye karar verdik. Konuya daha kısa yazılarla gelecek sayılarımızda, en azından internet sitemizde devam ettirmek istiyoruz. Yayımladığımız makalelere tepkilere ve bu konuda yapılmış diğer çalışmalara önümüzdeki günlerde web sitemizden ulaşabilirsiniz.

"Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay" dergide ilk sayıdan itibaren yayımlanan ve kendi tiryakilerini oluşturan bir köşeydi. Kütüphanelerde eski gazete koleksiyonlarına ulaşmanın zorluğunun yanı sıra, böyle bir işi her ay düzenli yapacak bir arkadaşımız çıkmadığı için 1998'de son vermiştik. Vakfın Osmanlıca seminerlerinden yetişen bir arkadaşımız, Emel Seyhan bu zor görevi üstlendi. Kendisine teşekkür ediyoruz. Ancak bu köşe eskisinden biraz farklı olacak: İlanlar görsel olarak da yer alabilecek. Ayrıca Osmanlı basınını Türk-Müslüman basınından ibaret görmediğimiz için zaman zaman Ermeni, Rum ve Yahudi basınına da yer vereceğiz.

Dergimizin tarihi fotoğraflara ve fotoğraf tarihine ilgisi devam ediyor. Bu sayımızda Murat Koraltürk'ün sunduğu bir albüm ve Derya Özkan'ın 19. yüzyıl fotoğrafçılarımızdan Vasilaki Kargopulo hakkındaki bir kitap üzerine yazdığı bir makale yer alıyor.

Gelecek ay buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Osmanlı çift. 1850'li yıllarda İstanbul'da çekilmiş ve döneminde renklendirilmiş. *Bahattin Öztuncay*, Vasilaki Kargopulo: Hazret-i Padişahi'nin Fotoğrafı, *İst., 2000, (Ahmet Abut koleksiyonu)*

Aylık Dergi
Temmuz 2001 Sayı: 91 Cilt: 16
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Silier
Yayın Yönetmeni
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam
İnci Tepeci (koordinatör), Yasemin Güney
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
1 cilt: 15.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Temmuz 1901) 4
Emel Seyhan'ın İkdam*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*

Mektup ve Bedûh Üzerine Arapkirli Mektubundan e-mail'e 6
Süheyla Yüksel, Tanzimattan günümüze mektupların şekil ve usluplarında yaşanan evrimi anlatıyor.

Necdet Sakaoğlu'yla Osmanlı'da İdamlar Üzerine 11
Osman Köker'in idam cezalarının sınırlandırılmasının konuşulduğu bir dönemde, bu cezanın meydanlarda infaz edildiği bir kuşaktan tarihçiyle yaptığı söyleşi.

Tanıklıklar: "Kelle Kule"den Darağacına... 15
Orhan Koloğlu, Osmanlı'nın Sırpların kellelerinden inşa ettiği Niş'teki Kelle Kule'yi, Türkiye'de ve Libya'da meydanlarda yapılan idamları anlatıyor.

Ali Ürkmer'in Sultanahmet Meydanı'nda Asılması ve Gazetelerin Tutumu (1939) Halka Açık Olarak Gerçekleştirilen Bir İdam 18
Sinan Yıldırmaz, halkın büyük katılımı ve basında geniş yankı bulması nedeniyle idam cezalarının halka kapalı yerlerde infazına gerekçe oluşturan bir idamı aktarıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 23
Yavuz Selim Karakışla, 1913'teki Babıâli Baskını'na dair Osmanlı Arşivinden bir belge aktarıyor.

Milattan Önce II. Binyılın İlk Yarısında Doğu Anadolu'da Büyük Fırat Taşkınları Tufanı Anımsatan Sel Baskınları 26
Kemalettin Köroğlu, "Tufanın izi"ni arkeolojik bulgularla takip ediyor.

Heykeltıraş Mehmet Aksoy'la Söyleşi Ana Tanrıça Kibele İş Kulelerinde 32
Yasemin Şener'in, binlerce yıllık bir sembolü 21. yüzyılın ultramodern bir yapısıyla buluşturan Mehmet Aksoy'la söyleşisi.

1951 Yılına Ait Bir Fotoğraf Albümü 35
Van Gölü Vapur İşletmesi
Murat Koraltürk, artık "tarih" olmuş bir işletmenin fotoğraf albümünü sunuyor.

EPHEMERA 38
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda Birinci Dünya Savaşı yıllarında yayımlanan Hilal-i Ahmer kartpostalları yer alıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 40
Zeynep Ahunbay:
Mimarlık ve Tarih
Atilla Lök, Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Zeynep Ahunbay'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları 43
Fuat Dündar, Anadolu'nun Türkleştirilmesini hedefleyen İttihat ve Terakki'nin etnik gruplarla ilgili araştırmalarını inceliyor.

Bir Sözel Tarih Denemesi: Kandıra Örneği 51
Bir Kasabanın Yakın Dönem Tarihi
Doğan Gürpınar'ın, 2000 yılında yapılan Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü alan makalesi.

KİTABİYAT 61
Padişah Hazretlerinin Fotoğrafçısı:
Vasilaki Kargopulo
Derya Özkan, Bahattin Öztuncay'ın Vassilaki Kargopoulo: Photographer to his Majesty the Sultan *adlı kitabını tanıtıyor.*

Toplumsal Tarih Dergisi 64
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması - 2001
Gençler Tarih Yazıyor
Toplumsal Tarih dergisinin üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini geliştirmek amacıyla düzenlediği yarışma hakkında bilgi.

NOT DEFTERİ 66
Tarihçileri ve tarih meraklılarını ilgilendiren etkinlik duyuruları ve haberler.

Tarih Vakfı'ndan Haberler Bülteni 67

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Temmuz 1901)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Evvelki Geceki Yağmur

Evvelki gün saat yedi sularında azar azar serperek bilahire birkaç şiddetli sağanakla İstanbul ve civarını oldukça sîrâb-ı rahmet eyleyen yağmur saat sekiz buçuk raddelerinde kesb-i sükûn etmiş ve akşamı serin, gecesi mâhtâbla müzeyyen [süslü] bir dem-i huzur hulûl eyleyerek [huzur anı ortaya çıkarak] zuhûr-ı menâma muntazır [uykuya hazır] olanları piresiz, latif bir rahavet içinde bırakmış ise de saat altı raddelerinde Boğaziçi sırtları üzerinden bulutlar kemâl-i süratle ilerilemiştir. Âfâk-ı şehre istilâ ederek [şehrin ufuklarını sararak] gittikçe sıklet-bahş-ı asab olan [sinirleri geren] sehâbeler [bulutlar] ilk şerâre-i bârika-endâz [yıldırımlar saçan kıvılcım] üzerine birdenbire boşanmış ve düşen yağmur taneleri bir müddet sonra seyl [sel] haline gelerek yıldırımın teakubu [birbirini izlemesi] ve ahvâl-i havaiyenin pek ziyade tahallüfü [değişmesi] hasebiyle arazi-i münhattaya [çukur yerlere] su basmaya, yokuşlardan birer küçük coşkun dere gibi akmaya başlamıştır.

Beyoğlu cihetinde Dolapderesi suların deveranına müsait olamadığı cihetle taşmış, Bülbülderesi coşmuş, lağımların patlaması üzerine üç hanenin der-nundan yukarıya doğru sular fışkırmış, Papaz Köprüsü ve civar basık mahalle sokaklarında sular epeyce irtifa peyda eylemiştir.

Beyoğlu Kireçhane Sokağı'nda vaki derin bir hali [boş] arsaya dahi sular dolarak ittisalinde [bitişiğinde] bulunan ahırı hasr eylemiş ve içinde o gürültü arasında bile serin serin uyuyan aşçı çırağı Dikran'ı uyandıracak irtifaa çıkmıştır. Biçare Dikran o şaşkınlık ile kapıyı bacayı şaşırmış ve "kurtarınız" diye feryada başladığından etraftan yetişilerek ahırın bir tarafı sökülmek manevrasıyla kurtarılmıştır.

Hâlâ mahud Kasımpaşa deresi menbaından doğru kopup gelen seylâbe-i dehşet-âgîn [dehşet saçan sel] saikasıyla [etkisiyle] ne kadar müzahrefat [süprüntü] var ise cümlesini Haliç'e dökmüştür. Haliç Kâğıthane dere ve sazlıklarından hücûm eden çamurlu akıntılarla sararak bulanmıştır.

Beyoğlu Caddesi tamamiyle seyl altında kalarak kol kol yokuş aşağı inen sular Boğazkesen, Kadiriler ve sair ufak tefek yokuşlarda fıçı, teneke velhasıl rehgüzâr-ı savletinde [akış yolunda] ne bulduysa topunu toplaya toplaya Tophane taraflarına toplamıştır. Yüksekkaldırım adeta bir şelale manzarası aldığından Galata Caddesi'nin de su götürür hali kalmamıştır.

Haçopulo Çarşısı'nın karşısındaki bodrumlar tacirlerinin dükkânlarını su basmış ve saat sekiz raddelerinde Kristal ve Komers gibi gazinolarda geciken servant ve şantözlerimiz paçalar sıvalı, fistan etekleri başında oldukları halde Gamberinos ve gece taamına müsait olan sair mahallere güç hal ile kapağı atabilmişlerdir.

İstanbul tarafında Vezneciler, Mahmutpaşa, Mercan yokuşları tarikiyle [yoluyla] inen seyller Eminönü, Balıkpazarı taraflarını basarak hatta Küçük Amerika meyhanesine çamurla karışık iki

***İkdâm*. Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir.**

Klitya Pudrası
Poudre Clitia

Derinin letafetini ve nezaketini tezyide [artırmaya] medar pudra gerek sokaklarda, gerek salonlarda, gerek balolarda taife-i nisvan [kadınlar] tarafından istimal olunarak en nazik, en zarif pudra.

Üç renk üzere imal olunmuştur: Beyaz, pembe, sarı.

Bu pudra Viyana'nın meşahir-i etıbbasından [meşhur doktorlarımdan] Doktor Pol tarafından hallolunmuş. Mumaileyh bunun nefasetine dair bir şehadetname ita etmiş.

Her bir kutu derununda en kibâr âlemlerin takdiratını havi bir liste bulunmaktadır.

Bu pudra mahza haşmetlu Avusturya imparatorunun sabun ve ıtriyat fabrikatörü mösyö Gotlit Navrik tarafından imal olunmaktadır.

Depo-yı umumîsi: Viyana'da Rol Cayle sokağında üç numerolu dükkânda ve başlıca atideki [aşağıdaki] eczahanelerde satılmaktadır.

Köprübaşında vaki Zanni eczahanesinde, Beyoğlu'nda Doğruyol'da 84 numerolu mağazada her bir kutusunun fiyatı 15 kuruştur. Bir kutuyu ısmarlarken bedelinin gönderilmesi icab eder.

[*İkdâm*, 28 Temmuz 1901]

üç karış boyunda su girmiş ve geceden bırakılan sebze küfeleriyle eşya-yı saireyi deniz kenarına kadar sürükleyerek üç dört mahalde lağımları patlatmıştır.

Makriköyü'nde fırtına şimal cihetinden saatlerce toplanıp gelen bir bulutla etrafa dehşet-nisâr olmuş [dehşet saçmış] ve sekiz buçuğa kadar fevkalâde şiddet göstermiştir. Veliefendi deresi son derece taşarak bostanları su basmış ve kaldırılamayan ekinler ve ot balyaları mahv olmuştur. Köyün henüz kaldırımdan mahrum olan mahallâtından geçmek bir emr-i asîr [güç bir iş] halini almıştır. Civardan bir yere saika [yıldırım] düşmüş ise de neresi olduğu elân haber alınamamıştır.

[*İkdâm*, 2 Temmuz 1901]

Büyükada Tenezzühü

Şirket-i Hayriye idaresi -evvelce ilan ettiğimiz vechile- geçen pazar günü Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu sahillerindeki iskelelerinden bazılarına uğramak şartıyla Mesar Burnu'ndan Büyükada'ya kadar bir tenezzüh [gezinti] vapuru tahsis etmiştir.

Şirket her nokta-i nazardan şâyân-ı takdir olan bu tenezzüh için güzel vapurlarından 40 numeroyu intihab etmiş [seçmiş] idi. Pazar günü deniz ziyadece dalgalı olduğu cihetle Boğaziçi'nde vapurlar haylice zahmet çektikleri halde 40 numero saat ikiyi çeyrek geçe Büyükdere'den hareket eylemiş ve muhtelif iskelelerden epeyce bir kalabalık teşkil eden yolcuları aldıktan sonra saat beşe çeyrek kala Büyükada'ya vâsıl olmuştur.

Yazın sıcak bir günde Büyükdere'den Büyükada'ya kadar güzel bir vapurda tenezzüh icra etmek gayet hoş bir eğlence olduğu cihetle bunu tertip eden Şirket-i Hayriye doğrusu takdire şayan görülmelidir. Şu kadar ki bu gibi tenezzühlerin vakt ü zamanıyla halka ilan ettirilmesi, vapurda her türlü esbab-ı istirahatten maada bir de büfe bulundurulması lazımdır. Vâkıâ kırk numeroda bir büfe mevcud idi. Bu büfeden yolcularla beraber tertib eden dahi bir şey kazanmamıştır. Çünkü satılan şeyler inanılmayacak derecede pahalı idi. Bi'l-farz bir pilice on altı kuruş istenildiği görülmüştür. Şehrimiz gibi en alâ bir pilicin fiyatı iki üç kuruş olan bir mahalde -velev 40 numero ile Ada'ya giderken olsun- on altı kuruşa bir piliç yiyecek kimse bulunmaz sanırız. İşte Şirket-i Hayriye bu cihetlere de dikkat eder, bademe [bundan sonra] büfe tertibini erbabına tevdi eylerse Ada tenezzühüne herkes maa'l-memnuniye rağbet edeceği şüpheden âzâdedir.

Büfeden sarf-ı nazar olunduğu halde pazar günü tenezzühten bütün yolcular memnun kalmışlardır denilebilir.

[*İkdâm*, 30 Temmuz 1901]

Kalpazan Derdesti

Bir vakitten beri bazı esnaf ve ahali yedinde birçok kalp mecidiye, çeyrek ve aksâmı görülmekte ve zabıtaca bu bâbda icra edilen tahkikat ve taharriyât semeresiz kalmakta idi.

Beşiktaş muhafızı yaveran-ı hazret-i şehriyârîden devletlu Hasan Paşa hazretleri bu kere bu kumpanyanın derdestine muvaffak olmuşlardır. Şöyle ki: Evvelki gün Koltukçu Mehmed namında biri müşârünileyh Hasan Paşa hazretlerine müracaatla Sultanselim civarında mukim Mürettip Ahmed'in bir vakitten beri hanesinde kalp akçe imal etmekte olduğunu ihbar eder. Derhal serkomiser saadetlu Hüseyin Beyefendi, komiser-i sani rif'atlu Mazhar ve efraddan Halim Efendiler tayin kılınarak mahall-i mezkûra sevkedilir. Memurîn-i mumaileyhüm tarafından lazım gelen taharriyat bi'l-icra merkum Kalpazan Ahmed Sultanselim civarında bir kahvede otururken derdest edilir. Üzeri taharri edilerek kalp mecidiye, çeyrek bulunur. Merkumun o civarda bulunan hanesi dahi taharri edildikde [arandığında] kalpazanlara mahsus âlât ve edevât ile kalay ve saire ve bir mikdar da kalp akçe zuhur eder.

Ahmet, hin-i derdestinde [yakalanma anında] kendisini ihbâr eden Koltukçu Mehmed'in şerîki [ortağı] olduğunu dermeyân eylemekle Mehmed'in üzeri aranır kezâlik onda da bir mikdar kalp akçe bulunur. Merkum Ahmed ve Mehmed bâb-ı zabtiyeye gönderilerek taht-ı tevkife alınmışlardır.

[*İkdâm*, 27 Temmuz 1901]

Vukuat-ı Zabıta

Beyoğlu'nda Yeniçarşı'nın altbaşındaki kahvenin müsteciri sabıka-i mükerrere ashabından, erâzil-i eşhastan [en rezillerden] Jan evvelki gece Çiçekçi Sokağı'nda Mari'nin umumhanesine gider, her neden ise orada hiddetlenerek kamasını bi't-teşhir camları kırmaya, "yapma, etme" diyenlere de şimdi hepinizi keserim diye tehdidata başlar ve masa üzerindeki lambayı da odanın ortasına atar. Lamba iştiâle [alev almaya] başladığından evde bulunanlar "yangın var" feryadıyla sokağa koşarlar. Feryadı işiten komiser-i salis Ömer ve Çavuş Hasan ve Osman Efendiler yetişerek merkumu derdest eylemişlerdir.

Merkum Jan iki gece akdem de Bostanbaşı civarında posta getirmekte olan polis İbrahim Efendi'nin önüne çıkarak taarruzatta bulunmuş, derdest edileceği sırada firar eylemiş idi.

[*İkdâm*, 10 Temmuz 1901]

Ayia Anastasia Manastırı'na El Konulması

Kısa bir süre önce Pirgos bölgesinde (Doğu Rumeli) pek çok bakımdan kötü bir olay meydana geldi. Bu olay, oradaki cemaati ciddi bir biçimde endişelendirdi ve İsa'nın Büyük Kilisesi'ni derinden sarstı. Bütün Hıristiyan kiliseleri arasında huzur görmek isteyen gerçek Hıristiyanlar haklı olarak can sıkıcı şeyler düşünmeye başladılar.

Söz konusu olay, Ayia Anastasia Manastırı'nın ele geçirilmesi, mallarının gasp edilmesi ve binalarına el koyulmasıyla ilgiliydi. Daha önce, Varna yakınlarındaki Ayios Dimitiros Manastırı, yine Varna yakınlarındaki Ayios Konstantinos Manastırı ve Stenimaho yakınlarındaki Batskovu Manastırı'nın da başına aynı şeyler gelmişti. Bütün bu kutsal manastırlar, Ekümenik Patriklik'e bağlıydı ve hep cemaatin içinde yer almıştı. Ama Bulgar halkı, tarihte uygar halklar arasında eşi benzeri görülmemiş ve her bakımdan kınanacak bir biçimde bu manastırları, yasal sahipleri olan Ekümenik Patriklik'ten ve oradaki Rum cemaatlerinden birbiri ardına zorla aldı. (...)

[*Ekklisiastiki Alithia* (Kilise Gerçeği, "haftalık gazete, cuma günleri çıkar"), İstanbul, 27 Temmuz 1901. Yunancadan çeviren: Aslı Karaoğlu'na teşekkür ederiz.]

MEKTUP VE BEDÛH ÜZERİNE

Arapkirli Mektubundan e-mail'e

Dr. SÜHEYLA YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Bir iletişim aracı, bir yazışma türü, edebî bir tür, bir anlatım tarzı olarak mektup, kültür hayatımızda önemli bir yere sahiptir. Özellikle Tanzimattan sonra sanatçılar, taşıdıkları siyasi kimlik yönetime ters düştüğü için veya görevleri sebebiyle İstanbul dışında bulundukları süre içerisinde aileleri ve arkadaş çevreleriyle bağlarını mektup yoluyla korumuşlardır. Garb edebiyatında 17-18. asırda sürgünlerin mektup türünün gelişmesinde rol oynadıklarına dikkat çeken Fevziye Abdullah Tansel, 19. asrın ikinci yarısında da aynı rolün Türk edebiyatı için oynandığını söyler.[1] Bu mektuplar sanatçının yeni yayınlarla ilgili düşünceleriyle birlikte şahsi haberler de taşımakta, yazarın edebi faaliyetleriyle ilgili bilgiler içermektedir.[2] Bu anlamda mektuplar edebiyat tarihçilerinin, ihtiyatla yaklaşması gereken fakat ihmal edemeyeceği birer kaynaktır.[3]

Tanzimat öncesinde de mektup türünde örneklerin bulunduğu bilinmekle beraber, edebiyattaki birçok tür gibi mektubun gelişip yaygınlaşmasında da Batı kültürünün etkisi olduğu söylenebilir.

Anlatımı esasına bağlı eserlerde mektup, bir anlatım tarzı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tür eserlerde yazarlar, bazen birbirleriyle yüz yüze görüşmesi mümkün olmayan kahramanları arasında iletişim kurmak için (*Taaşuk-ı Talât ve Fıtnat*'ta olduğu gibi), bazen eşzamanlı bir anlatımda mekân farklılığını ortadan kaldırmak için (*Ölmeye Yatmak*'ta olduğu gibi), bazen roman kahramanının duygularını ifadede daha inandırıcı olmayı başarabilmek için (*Araba Sevdası*'nda olduğu gibi), bazen de eserin tamamında bir anlatım metodu olarak (*Handan*'da olduğu gibi) kullanıp esere farklılık kazandırmak için başvurmuşlardır.

Gazetelerdeki "açık mektup"lar, yazarların birbirlerine gönderdikleri görüş alışverişi niteliğindeki mektuplar da bazen tartışmalara vesile veya mektup sahiplerinin herhangi bir meseleyle ilgili görüşlerini ifade için araç olmuştur. Diyebiliriz ki mektup yoluyla anlatım; eleştiri, tartışma, gezi yazıları için de başvurulan bir metoddur.

Tanzimattan önce "inşa" denilen daha sonra genellikle "kitabet" olarak isimlendirilen, günümüzde ise daha çok "kompozisyon" kelimesiyle karşıladığımız yazışma usûllerinin anlatıldığı kitaplarda ise mektuba her zaman yer verilmiş, fakat, inşa kitaplarında daha çok resmi hüviyetiyle ve yazılma usûlünü göstermek amacıyla, kompozisyon kitaplarında adeta ömrünü tamamlamış bir iletişim aracı olarak değerlendirilmiştir.

Halbuki Tanzimat sonrası yeniden yapılanmanın gündemde olduğu yıllarda kaleme alınan kitabet kitaplarında mektup oldukça geniş yer kaplar. Kitabeti, resmi ve hususi olarak belirleyen yazarlar, hususi kitabeti mektuplara ayırmıştır. Ticari mektuplar, arzuhaller, gayr-i resmi ihvaniyyât ve aile mektupları hep bu grup içerisinde yer almış; bunlar, kuralları aynı olmakla birlikte ifade tarzı ve hitaplarıyla birbirinden ayrılmıştır. Kitabet-i askeriyye ve hanımlara mahsus kitabet kitapları da adeta birer mektup antolojisi gibi düzenlenmiştir.

Orhan Şaik Gökyay, Tanzimat öncesinde mektuba dair kaleme aldığı yazısında, zamanımızda olduğu gibi Tanzimattan önce de bu türün içine çeşitli konuların girdiğine, tümü mektup olmakla birlikte bunla-

rın değişik adlarla anıldığına dikkat çeker ve kullanımların farkını şöyle izah eder.

> Ariza, kaime, şıkka, name, uhuvvetname, meveddetname, muhabbetname, tezkire, varakpare, kâğıt gibi hemen akla gelen sözcüklerin hepsi de mektup demektir. Ama yazanın ve gönderenin kimliği ve kişiliğine göre bunların taşıdıkları anlam değişiktir. Ariza ve şıkka daha alt basamakta olandan daha yukarıdakine yazılana denir. Uhuvvetname, meveddetname, muhabbetname ise kardeşlik ve sevgi duygularıyla bağlı olan kimselerin birbirlerine yazdıklarıdır. Varakpare "kâğıt parçası" anlamına bir alçakgönüllülük anlatır. Kâğıt ise çok geniş anlamda ve halk dilinde yazılan kâğıt, mektup demektir. Namenin kimi kez aşk mektupları için kullanıldığını hatırlıyoruz.[4]

> "Mektup", yahud "tarirât" diye o kâğıda denilir ki "mürsel" ile "mürselileyh"i, yani o mektubu gönderen zât ile alan zât ikisi de ayrı ayrı memleketlerde bulunur.
> Mektubun cemi' mekâtîb' dir. Buna "tahrirât", "nemîka", "şukka", "risale" dahi derlerse de nemîka ile şukka tabirleri resmiyete mahsus olduğu gibi risale tabiri de mehcûr hükmünde olduğuyçün yalnız "mektub" ile "tahrirât" lafızları kullanılmaktadır.[5]

> Eğer mükâtebe ayrı ayrı şehirlerde bulunan zevât beyninde icra olunursa, ona "mektup", "tahrirât" denilir. Bu da iki nevidir. Biri hitaptır ki: Bir şeyi muhataba tebliğ ve ihtar etmekten; ikincisi cevabdır ki: diğerine karşılık vermekten ibarettir.[6]

> Mükâtebe yahud mürâsele denilen ahvâli ifade lisanı kalemle gaibe muhâtaba etmekten ibarettir ki tercüman-ı cenân nâibi gâib ribât-ı vidâd denilmeye şayan olduğundan kâffe-i aksâm-ı tahririyeden ve bilcümle fünûn-ı inşâdan vâsi ve insanların ahvâl ve etvâr ve efkâr-ı mişvârlarıyla ihtiyaçları nisbetinde mütenevvi bir fenndir.[7]

şeklinde tanımı yapılan mektuba, özel ve resmi hayata olduğu gibi, o yılların katı kaideleri damgasını vurmuştur.

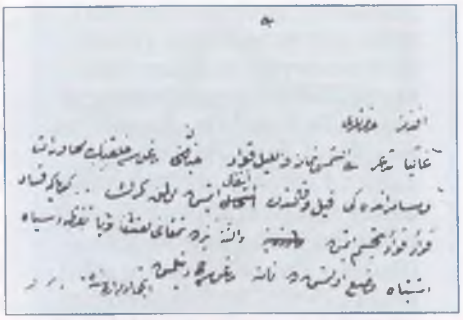

Besmele işaretli bir mektup sayfası örneği. Namık Kemal'in Mağosa'dan yazdığı bir mektuptan.
M. Cemal Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, II/1*, İstanbul, 1949, s. 598.

Aile mektuplarının samimi ifadeleri içerisinde dahi bir ciddiyet ve düzen arayan zihniyet, yazıcıların zürefâ-yı küttab beyninde "Arapkirli Mektubu" olarak nitelendirilen "tarz-ı mahsûs-ı garibden" uzaklaşmaları gerektiği düşüncesindedir. Aynı ciddiyet anlayışı, "o yıllarda Avrupa lisanlarından tercüme olunmakta olan romanlarda vesair bazı âsârda bu gibi aile veya ihvan mektuplarına tesadüf edildikçe ekseriya bir zevc tarafından zevcesine 'dostum!' diye hitap olunduğuna ve hatime-i mektupta dahi ya 'adiyö!', yahud 'elini sıkarım' ifadesinin bulunduğuna kemâl-i hayret ve teessüfle" bakmakta, âlemde her kavmin kendisine mahsus âdabı olduğuna dikkat çekerek bir Osmanlının karısına "dostum" demesinin "bârid bir eser-i taklid" olduğunu kabul etmektedir.[8]

Faik Reşad'ın, muhtevasını selâm kelâmdan ibaret olarak değerlendirdiği ve hatta biraz küçümseyerek yaklaştığı bu mektuplar daha sonra folklor araştırmacıları, dilbilimciler ve hatta sosyologlar için değerli birer hazine olmuştur. Yazarın bu tespitine henüz halk edebiyatına ve folklora gerektiği kadar değer verilmeyen bir dönemin yansıması olarak bakmak gerekir.

Kâtip, tezkire veya mektup yazacağı vakit mektup yazdığı kişinin "hâl ü şânını, derece-i akıl ve irfanını, mürsel-ileyhle olan münasebet ve hukukunun ne merkezde bulunduğunu" düşünerek üslûbunu belirlemelidir. Bu düşünce, metinlerin üslûbu konusundaki titizliği gösterir.

Mektubun üslûbunun tespitinde belirlenen bu kural şekil açısından da bir hareket noktası olmaktadır. Faik Reşad, mektup her türlü kâğıda yazılabilir, fakat gönderilen hatırı sayılır bir kişi ise "mektuplar için mahsusen yapılıp satılan iki katlı elvan kâğıtlardan fakat beyaz renklisi üzerine yazılmalıdır"der.[9]

Kitabet konusuyla yakından ilgilenen ve bu konuda bir yılda (1328) üç eser yayımlayan Divan-ı Muhasebât Başkâtibi Mehmed Fuad[10] ise, mektup kâğıdının pürüzsüz, temiz olması gerektiğini söyleyerek kâğıdın, yazılan şeyin nevine göre seçilmesi gerektiğine dikkat çeker ve "Meselâ akrabadan, akrandan birine yazılan mektubun kâğıdı ile bir daire-i resmiyyeye verilecek arzuhalin ve kezâlik devâir-i resmiyyede yazılmakta olan mektup, tezkire, takrir ile beraat, ferman, ruus gibi şeylerin kâğıtları aynı cinsten ve aynı büyüklükte olmayacağı cihetle bu bâbda dikkat edilmek lâzımdır" der.[11]

Ali Seydi'nin bu konudaki tespitine daha sonraları pek riayet edilmemiştir. O, renkli ve çiçekli kâğıt kullanımının *hiffet-i mizaca* nişane olduğunu söyler.[12]

Resmi, hususi; teklifli, teklifsiz her kime yazılırsa yazılsın mektuplarda metinden başka bazı bölümlerin bulunması gerektiği hemen hemen bütün kitabet kitaplarında belirtilmektedir. Bu bölümler, yukarıda da belirttiğimiz gibi, o dönemin kuralcı anlayışını yansıtır.

Bu bölümleri ve haklarındaki bilgileri tespitle yukarıda muhtelif sebeplerle adı geçen kitabet kitaplarından faydalandık. Derleme olan bu bilgiler birbirlerine ters düşmediği için ayrıca kaynak gösterme gereği duymadık. Bazı cümleler/kelimeler/tamlamalar kalıplaşmış olarak günümüze kadar geldi-

ği için veya bugünkü Türkçeyle ifade edilmesi ya estetik açıdan ya da anlam açısından mümkün olmadığı için zaman zaman doğrudan kitaptaki ifade tarzını kullanmak zorunda kaldık. Buna göre bir mektup kâğıdı aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

Besmele: Her ne yazılırsa yazılsın besmele ile başlanmalıdır. Bu âdâb-ı kitabettendir. Kâğıdın üst ortasına ve kenardan bir parmak aşağıya çizilir.[13] (Besmele yerine geçen işaret için bkz. s. 7) Bâb-ı meşihatta besmele yerine (Hu) İsm-i şerifi kullanılır.

Sernâme: Gönderilen kişinin ya ismi veya sıfat ve memuriyeti zikrolunarak yazılan ibaredir ki mektup veya tezkirenin baş tarafından orta yerine besmele işaretinin altına yazılır. Üç türlüdür:

1- İhtiramen yazılan sernâmeler: (Huzur-ı âli-yi kerimânelerine gibi) Teklifsiz yazılan hususî mektuplarda çok zaman bu yolda sernâmeler yazılmaya lüzum görülmeyebilir.

2- Resmî sernâmeler: (Dahiliye nezâret-i celilesine gibi) Bazı sernâmelerde hem memuriyet unvânı hem memurun ismi birlikte yazılır. (... Meclisi âzâsından ... beyefendiye gibi)

3- Adres şeklinde olan sernâmeler: Bunlarda mektup yazılan zâtın sıfatı ve ismi birlikte yazılır. Bu usûl daha çok ticarî yazışmalarda kullanılır fakat diğerlerinde de kullanılabilir.

Elkâb: Muhtelif derecelerdeki sıfatlara ve nuût-ı muhsuseye (özel övgülere) denilir. Mektup gönderilen kişiyi ta'zimen her nevi mektupta yer alan bir bölümdür.

Elkâb, kâğıdın üst kısmında, mektubun ilk satırı üstünde, dörtte birlik bir yer kaplar. Özel yazışmalarda biraz yukarı, biraz aşağı yazılmasında beis yoktur. Elkâb da resmî ve hususî olmak üzere iki türlüdür. İkisinin kesinlikle karıştırılmaması gerekmektedir. Resmî bir elkâb olan "*rıfatlu*" ve "*izzetlu*" kelimeleri bazen hususi yazışmalarda da görülse de bu müsaade-i mahsusadan ileri gelir, yoksa onlardan yukarı olan ve devlet memuru için kullanılan elkâbın fertler için yazılması asla caiz olamaz. Bu kitaplar; kalıplaşmış olması daha su götürür olan resmî elkâbın yanında, anneye (Şefkatli Valideciğim gibi), babaya (Peder-i Azizim Efendim gibi), evlâda (Nur-ı Didem Efendim gibi), kardeşe (Dâder-i Vâlâgüherim Efendim gibi), kız kardeşe (Hakikatli Hemşireciğim), nisvan-ı mutebereye (İffetli Hanım, İsmetli Hanımefendi Hazretleri, akrabadan olmayan kadınlara bu iki türlü elkâb dışında bir şey yazmak münâfî-i edeptir) akran ve emsâle -bu da teklifli ve teklifsiz olarak ayrılmakta-, muallimîn vesair eshâb-ı maarife, zevce, zevceye ...ait elkâba da yer vermişlerdir.

Orhan Şaik Gökyay elkâbla ilgili olarak şöyle der:

> Bu elkab bir gelenek olduğu kadar, her işin bir düzene bağlı olduğu oturmuş toplumlarda belli bir kurala bağlı ve herkesin yerini, ayarını belirtmeye yarayan bir yoldur. Bundan dolayıdır ki işin başlangıcında olanlara yol göstermek için ayrıca elkab kitapları yazılmıştır.[14]

Günümüz bakışıyla insanı kurallara boğan bir kalıplaşmışlık gibi görünse bile elkâb Osmanlı toplum yapısının bir yansıması olarak değerlendirebilir.

Hatime: Mektup yazılıp bittikten sonra yazılan cümle-i ihtiramdır (Bâki uhuvvet, Ol bâbda irade efendimindir gibi). Bu da resmî ve hususî olmak üzere iki türlüdür. Teklifsiz bir zâta yazılan mektupta bazen bir kelimedir, bazen hiç olmaz.

Tarih: Yazı bittikten sonra ekser satır yarıdan evvel yahud tam yarıda bitmiş ise hemen orada yer alır. Satır yarıdan sonra bitmiş ise o satırın altına ve kâğıdın ortasına konulur ki bu suretle imzaya dahi kâfi miktar yer bırakılmış olur. *Alafranga mektuplarda* tarih kâğıdın yukarısına ve sol tarafa yazılmakta olup daha sonra Harbiye Nezâreti'nde bu usûl kabul ve tatbik edilmiştir. Mehmet Fuad'a ait olan bu bilgiler Faik Reşad'ın *Nümune-i Kitabet*'inde biraz farklıdır. O da tarihin metnin sonunda yer aldığını, fakat unutulmaması için baş tarafa konulması gerektiğini söyler. Yazar tarihin yerini besmelenin hizasında ve sağ tarafta olarak belirlemiştir.

İmza: Tarihten bir sütun sonra ve tarihin hizasındadır. Evvelâ sıfat ve memuriyet yazılıp altına imza atılır. Eğer biliniyorsa hususî mektuplarda sıfat ve memuriyete gerek yoktur. Müşterek mânâ ifade eden kelimelerde imzaya mutlaka nokta konulmalıdır. İmzanın noktalı mı noktasız mı olması gerektiği konusu üzerinde ısrarla durulmuş ve noktasız imzanın alışkanlıktan başka birşey olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu konudaki görüşlerini *Amelî ve Nazarî Talim-i Kitabet ve Mükemmel İnşa* isimli kitabında "Makale 1" başlığı altında veren Faik Reşad, Muallim Naci'ye atıfta bulunarak meseleye şu şekilde bir açıklık getirmiştir: Buna göre imzaya nokta konulmamasının sebebi Kelime-i Tevhid'de nokta bulunmamasıdır. Halbuki bu garib bir fikirdir, bu şekilde kabul edilse bile bunu bilenlerimiz dahi çok azdır ve meseleyi yalnızca bir alışkanlık olarak niteleyenler çoğunluktadır.

İmza yerine ismin baş harflerinin kullanılabileceğine dikkat çekilmiş, bugün rumuz, paraf gibi kelimelerle karşıladığımız bu uygulama şifre olarak belirlenmiştir.

Hâmiş: Mektubun biti-

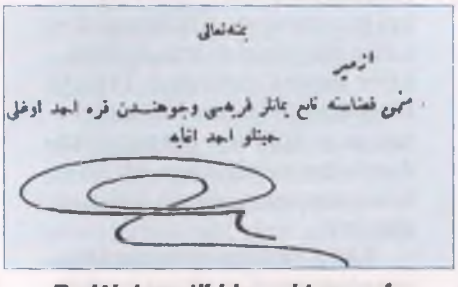

***Bedûh* işaretli bir mektup zarfı.**
Faik Reşat, *Amelî ve Nazarî Talim-i Kitabet yahud Mükemmel İnşa*, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1308, s. 65.

minden sonra yer alan mâil (eğri) veya amudî (dikey) satırlardır ki derkenar da denir. Metinde unutulmuş bir şeyi yazmak için kullanılır. Resmi mektuplarda ve büyük bir zâta yazılan mektuplarda bu notlar olmamalıdır. Resmi mektupta hâmiş ve derkenar ayrı şeylerdir.

Mektup zarfı için de belirlenmiş sahife düzeni vardır. Mektuptan gönderen ve gönderilen kişinin aynı şehirde olması farkıyla ayrılan tezkire zarfları da mektup zarflarından farklıdır.

Mektup zarfının yazımında dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır:

Zarfın üst tarafına *"Bi-mennihi Teâlâ"* yazılır. Ali Seydi bu ifadenin *"Bi-mennihi Kerim"* de olabileceğini, Mehmed Fuad da aynı cümleyi belirttikten sonra onun yerine besmele işaretinin de konulabileceğini söyler.

Biraz kalın ve okunaklı bir yazı ile mektubun gideceği il daha sonra da kalın olmamak kaydıyla fakat okunaklı olarak adres yazılır.

Bedûh, mektup zarfı için gereklidir, fakat tezkire zarflarında bulunmasına gerek yoktur.

Eskiden kullanılan bir tılsım kelimesi olarak kaynaklarda yer alan bedûhun[15] kelime olarak hangi dile mensup olduğu konusu dahi netleşmemiştir. Kelimenin aslının İbrani olduğu zannının yanı sıra **Buda** isminden galat olduğu da yazılmakta, Arapça ve Farsça telafuzunun budûh olduğu söylenirken eski Arap lügâtlerinde böyle bir kelimenin bulunmadığı sonrakilerde de **bdh** kökünden gelip hanımların nazik bir şekilde yürüyüşü anlamını taşıyan bir mastar bulunduğu belirtilmektedir. Esmâ-yi hüsnâdan olduğu fikri de kabul edilmemekte, fikrin ileri sürülüş sebebinin yapılan işe kutsiyet kazandırmak olduğu zannedilmektedir.

Kökeni ve anlamı tespit edilemeyen bu kelimenin çağrışımları üzerinde durulmaktadır. Bunlar, bedûhun kullanım

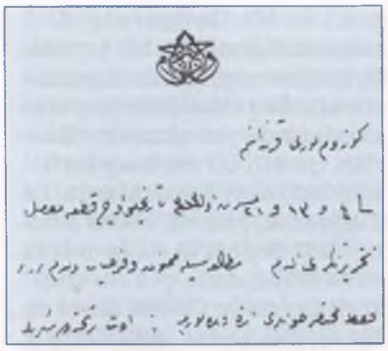

Bedûh mühürlü bir mektup sayfası örneği. Cevad Paşa'nın yeğenine yazdığı bir mektuptan. **M. Cemal Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, II/1*, İstanbul, 1949, s. 170.**

alanına uygun niteliktedir. Bedûhun mektup ve havaleleri yerine ulaştırmakla görevli bir melek veya mabut ismi olduğu ya da her türlü yazışma ve nakliyatı güven içinde gerçekleştiren dindar ve güvenilir bir Hicazlı tüccarın ismi olduğu belirtilmektedir. Bir tılsım kelimesi olarak kullanımında aslı Yunanca olan ve bazı Hıristiyan tarikatlarında ve büyücülerin dilinde Tanrı anlamında bir kelimeden çıkmış olduğu varsayılan "abrakadabra" kelimesiyle aynı fonksiyonu taşıdığı zannedilmektedir. Bir büyü kelimesi olarak kullanılırken bedûh bir vefk (tılsımlı dua, içinde dua ve şekiller olan muska) ile birlikte anılmaktadır. Yatay, dikey üç sıradan oluşan bu vefkin dokuz hanesinin dördü (birinci ve üçüncü satırın ilk ve son haneleri) b,d,û,h harflerine ayrılmıştır. Bunların ebced hesabındaki değeri de 2468'dir. Bu vefk vasıtasıyla yapılmak istenen büyü eğer hayırlı bir amaç içinse karenin yalnız bedûh yazılan haneleri doldurulur ve buna müzevvecatü'l-müselles denilir. Vefk, kötü bir amaç için kullanılacaksa diğer haneler doldurulur. Amaca göre değişik şekillerde çizilebilen bu vefkin Gazali'den sonra İslam literatürüne girdiği, Süleyman peygamberin mührü olduğu da ileri sürülmekte, vefkte yer alan rakamların toplamıyla Âdem isminin ebced hesabındaki değerinin eşit olması (45) sebebiyle vefk ile Hz. Âdem arasında; dikey, yatay sütunlardaki rakamların toplamı ile Havvâ isminin ebced hesabındaki değerinin (15) aynı olmasıyla da vefk ile Havvâ arasında bağlantı kurulmaktadır. Bedûh, daha çok bu vefk ile birlikte değerlendirilmektedir. Bir tılsım kelimesi olarak bedûhun yolcunun yorulmaksızın yürümesini sağlamaktan, aşk alakası sağlamaya kadar geniş bir etki alanının olduğuna inanılmış, bunun için muska gibi yazılıp boyuna takılmaktan, yüzük veya mücevherât üzerine nakşedilmeye kadar farklı şekillerde kullanılmıştır.

İffet'in "Yazılsam arz-ı hâl-i dilberân üzre bedûh olsam" mısraı anlamlı olsun veya olmasın sosyal ve kültürel hayatımızda yer alan her şeyin bir şekilde edebiyata da yansıdığını göstermektedir.

Kelime anlamı ve çağrışımları hakkında çok değişik ve kesin olmayan yorumlar olan bedûhun, mektup zarfının üzerine çizilmesinin arkasında da var olduğuna inanılan tılsım gücü olmalıdır. Çünkü, zarfının üzerinde bedûh bulunan bir mektubun yerine güvenle ulaşacağına inanılmaktadır.

Kitabet kitaplarında bedûh, zarf üzerine çizilen helezonî bir şekil olarak tanıtılmaktadır. Ansiklopedik nitelikteki diğer kaynaklar mektup zarfı üzerine daha çok kelimenin, bazen de bedûhun ebced hesabındaki karşılığı olan 2468 rakamının doğrudan veya helezonî bir şeklin içerisine yazıldığını veya bedûh yazılı mühürlerin vurulduğunu belirtmişlerdir. Bu

şekil, bedûh ile ilgili olarak ulaşabildiğimiz hiçbir kaynakta çizilmemiş, kitabet kitaplarından da yalnız Faik Reşad'ın eserlerinde yer almıştır. (Bedûh işaretli bir mektup zarfı için bkz. s. 8) Kaynaklarda, bedûh yazısı, işareti, ebced hesabındaki değeri ya da bedûh yazılı mühür, daha çok mektup zarfı üzerinde olması gereken bir ayrıntı olarak anlatılmıştır. Bu mühür mektup kâğıdı üzerine de vurulmuş olmalıdır. (Bedûh mühürlü bir mektup kâğıdı için bkz. s. 9.)

Kompozisyon kitaplarında mektup türü hakkındaki bilgiler, daha çok mektup metni üzerinde yoğunlaşmıştır. Şekil özelliklerine baktığımızda mektuplardan besmele ve sername bölümlerinin kalktığını, hatime bölümünün ise, dilin değişimine uygun olarak, "sonuç" veya "hürmet veya nezâket ifadesi"[16] olarak isimlendirildiğini görüyoruz. Bu bölümde, basmakalıp sözlerden kaçınılması, selam, saygı ve teşekkürde aşırılığa kaçılmaması da mektupla ilgili ikazlar arasında yer almaktadır. Bu ikazları da dilekçelerin sonundaki "saygılarımla" ifadesini dahi fazla bulan düşünce sistemi içerisinde değerlendirmek gerekir herhalde. Eskiden mektubun bir bölümü gibi kabul edilen "hâmiş"ten ise hemen hemen hiç bahsedilmemektedir. Bu kitaplarda bedûhtan hiç bahsedilmemiştir. Bedûhtan ne zaman vazgeçildiğini tam olarak tespit etmemiz mümkün değil, fakat Hüsrev Hatemi Bey bir yazısında "Eskiden mektup zarfları üzerine bedûh işareti çizilirdi" demekte;[17] bu ifadeler, bedûhtan vazgeçiş tarihimizin o kadar da eski olmadığını düşündürüyor.

Zamanla ihmal edilen ve sonunda unutulan kuralların ardından mektup da bir iletişim aracı olarak gittikçe geçerliliğini kaybetmiştir. Toplum olarak birbirimizi anlamaya çalışmıyoruz, iletişim bozukluğumuz var şeklinde beylik cümlelerle eleştirebileceğimiz bu tutumu değiştirmek için hepimizin yapabilecekleri mutlaka vardır, fakat elektronik mektupların, cep telefonlarının kolaycılığına alışmış bizler için artık muhtevasının sadece "selâm kelâm"dan ibaret olduğu iddia edilen ve ifade tarzı beğenilmediği için Arapkirli mektubu denilen mektupları dahi yazmamız mümkün değil herhalde...

Bâki gonca-i âmâl güşâde-bâd

1. Bk. Fevziye Abdullah Tansel, "Türk Edebiyatında Mektup", *Tercüme Mektup Özel Sayısı*, c. XVI, no. 77-80, 1964, s. 405.
2. Türk edebiyatında Tanzimat öncesinde de Ali Şir Nevaî, Lâmiî Çelebi, Nâbî, Ragıp Paşa gibi mektupları müstakil eserler halinde toplanmış sanatçılar vardır, fakat Tanzimat sonrasında bu türün örnekleri fonksiyonları genişleyerek çoğalmıştır. Mektupları kitap haline getirilerek yayımlanan isimlerden ilk akla gelenler, Namık Kemâl, Abdülhak Hâmid Tarhan, Muallim Naci, Ziya Gökalp, Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Nâzım Hikmet Ran'dır. Diğer taraftan Halit Ziya Uşaklıgil, Tevfik Fikret, İsmail Safa gibi bazı sanatçıların birkaç mektubu dergilerde (İlk iki sanatçının mektubu *Tercüme*, c. XVI, sayı:77-80, 1964, s.457-466; İsmail Safa'nın Sivas'tan kardeşi Ali Kâmi Akyüz'e yazdığı mektuplardan bazı parçalar *İctihad*, nr. 108, 29 Mayıs 1330) yer almıştır. Bazı sanatçıların mektuplarına da kendileriyle ilgili olarak kaleme alınan eserlerde yer verilmiştir. Kitabet, inşa kitapları ve seçme yazılara yer veren müntehabât kitapları bu açıdan değerlendirilecek olursa ediplerimize ait muhtemelen bugün elimizde bulunmayan başka mektuplara da ulaşılacaktır.
3. Tanzimat öncesi ve sonrası mektup türünün gelişimi, bu türe ait örnekler ve Batı edebiyatında mektup için Bkz. *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, Yıl 24, C. XXX, Sayı 274, Temmuz 1974; *Tercüme Mektup Özel Sayısı*, c. XVI, Sayı 77-80, 1964.
4. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *Türk Dili Mektup Özel Sayısı*, Yıl 24, c. XXX, Sayı 274, Temmuz 1974, s. 20.
5. R(eşad) Faik, *Fenn-i İnşa*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1312
6. Ali Seydi, *Kitabet Dersleri*, A(rtin) Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, Dersaadet, 1321, s. 28.
7. Erkân-ı Harbiyye Kaymakamlarından Manastırlı Mehmet Rıfat, *Kavâid-i İlm-i İnşâ Birinci Kısım Usûl-i İnşa*, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1308, s. 91
8. (Faik) Reşad, *Amelî ve Nazarî Talim-i Kitabet yahud Mükemmel İnşa*, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1308, s. 28-29
9. F(aik Reşad), *Nümune-i Kitabet*, Asır Kütüphanesi, İstanbul, 1313, s. 8
10. Mehmed Fuad'ın bu konuda kaleme aldığı eserler şunlardır: *Kitabet Hocası*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1328; *Usûl-i Kitabet-i Resmiyye*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1328; *Rehber-i Kitabet-i Osmaniye yahud Mükemmel Münşeat*, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul, 1328
11. Mehmed Fuad, *Kitabet Hocası*, İstanbul, 1328, s. 8
12. Ali Seydi, *age.*, s. 40
13. Orhan Şaik Gökyay bu işareti bedûh olarak isimlendirmektedir, fakat yazının devamında da görüleceği gibi bedûh işareti bu değildir. Bk. Orhan Şaik Gökyay, *agm.*, s. 20
14. Bk. Orhan Şaik Göyay, *agm.*, s. 20
15. Bedûh hakkında geniş bilgi için bk Ali Seydi, *Resimli Kamus-ı Osmanî, I*, Mihran Matbaası, Darülhilafetü'l-aliyye, 1325, s.177; D. B. Macdonald, "Beduh", *İslâm Ansiklopedisi, C. 2*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 447-449; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 193-195; Cengiz Kallek, "Beduh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 5*, İstanbul, 1992, s. 336-337. Bu son kaynakta diğer eserlerde sözü edilen kaynaklara inilmiş, verilen bilgiler üzerinde tartışılmış ve bedûh daha anlaşılır bir şekilde izah edilmiştir.
16. Bu ifade, Fevziye Abdullah Tansel'in kitabında yer almaktadır. Bk. Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usûlleri III., Edebiyat ve Kompozisyon İlmî Araştırma ve Metodları*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1978, s. 315
17. Hasan Hüsrev, "Görüntüler ve Görüşler, Beduh Ne Demek", *Türk Edebiyatı*, yıl: 23, sayı: 261, Temmuz, 1995, s. 9.

Necdet Sakaoğlu'yla Osmanlı'da İdamlar Üzerine

Söyleşi:
OSMAN KÖKER

Bu söyleşi dergimizin web sitesinde de yer almaktadır. Bu konudaki katkılarınızı ve kendi araştırmalarınızı web sitemiz üzerinden bize iletebilirsiniz.

Necdet Sakaoğlu.
Fotoğraf: Seçil Yersel.

- İdam cezalarının sınırlandırılmasının konuşulduğu bir dönemde, bu cezaların meydanlarda infaz edildiği bir kuşaktan tarihçiyle Osmanlı'da idamlar üzerine konuşalım dedik. Röportaja hazırlanmanız için vakit tanımadıysak da, bize anlatacaklarınız vardır.

Ben biri Sivas'ta, ikisi İstanbul'da olmak üzere meydanlarda infaz edilen üç idam izledim. Asılanlar, boynunda yaftası, beyaz gömlekli, dili dışarda, başı bir tarafa doğru düşmüş vaziyette, öğlene kadar darağacında bekletilirdi. Gelen geçen bakar, yazısını okurdu. Bu gayet doğaldı. Meydanda idamın asıl amacı, suçluyu cezalandırmanın yanında, "ibret-i müessire" dediğimiz, insanların o korkunç manzarayı seyrederek kendi hareketlerine çekidüzen vermeleri; öfkeye, kızgınlığa kapılarak kendilerine böyle bir son hazırlamamaları için ders vermekti.

Hatta Sivas'taki idamın öncesinde, babası mahkeme başkâtibi olan bir arkadaşımla Hükümet Konağı'nda bir odada celladın, kasaplardan aldığı don yağıyla kemendini nasıl yağladığını da görmüştüm. Bu iş bu kadar gündelik fakat seyrekti. Bizden öncekilere, babalarımızın, dedelerimizin zamanına gidersek, elinde kesilmiş kafayla bir cellat ve yamağım çarşı esnafından tabaklarla "hamımaliye" (bahşiş) toplarken görebilirdik. İdam infazları günümüzden geriye doğru gittikçe daha güncelleşiyor. Daha gerilere, II. Mahmud dönemine kadar gidilirse, Topkapı Sarayı'nın, Babıâli'nin kapıları önündeki ibret taşlarına kesik kafalar konuluyordu. Erzurum valisinin kellesi, falan derbentte nizami kuvvetlerle harp ederken öldürülmüş bir eşkıyanın kellesi ... üzerinde uçuşan sineklerle orada dururdu. Daha daha geriye gidersek "galtide-i hâk-i mesellet etmek" biçiminde, asılı eşkıyaların ya da isyancıların kesik kafaları Topkapı Sarayı'nın önünde Yeniçerilerin önüne atılır, onlar da futbol oynar gibi oynarlarmış; ölene hakaret etmek için.

- İdam neden bu kadar yaygındı?

İdam etmenin, mahkûmiyet koşullarıyla bir alakası var. Hapsederek yaşatmanın güçlüğünden dolayı idam galiba daha pratik bir çözüm olmuş. Çünkü hapsettiğiniz adamı yedireceksiniz, içireceksiniz, kaçmasını önleyeceksiniz; hapiste bulaşıcı hastalık alıp başkalarına yaymaması sorunu var. Bunları muhafaza edecek hapishane bulmak ayrı bir sorun.

Osmanlı hapishanelerini şöylece sınıflandırabiliriz: Birincisine "tomruk" diyoruz. Büyük resmi dairelerde bir de tomruk olduğu biliniyor. Sadrazamın makamı olan Paşakapısı'nda bir tomrukhane, yani tutukevi vardı. Topkapı Sarayında Babüsselam'da, iki kule içerisinde "kapıarası" denen yerler de aslında birer tomruk, saray tutukevi idi. Bâb-ı Seraskerî'de (Harbiye Nezareti) de tomruk vardı; Bekirağa Bölüğü deniyordu. Vilayet merkezlerinde her valinin paşa konağında, tomruk damı denen, koşulları berbat hapishaneler bulunuyordu. Vali: "-Atın içeri!" dediği zaman suçluların kapatıldığı, hatta işkenceye koşulduğu yerlerdi.

İstanbul'da ayrıca daha ilginç hapishaneler vardı. Çarşı-

pazar yoğunluğunun olduğu Mısır Çarşısı'nın önünde, Haliç'in kenarında, şimdi bizim vakfın Bilgi Belge Merkezi'nin yanında Zindan Hanı vardı. Oradaki meşhur Baba Cafer Zindanı'na genellikle borcunu ödeyemeyenler hapsediliyordu. İstanbul'da, oradan bir borçluyu, borcunu ödeyip serbest bırakmak için adak adama geleneği söz konusuydu. Yani şu işim olursa Baba Cafer Zindanı'ndan bir borçluyu azat ettireceğim diye adakta bulunulurmuş. Hatta paraya düşkün bir padişah olan III. Mustafa, Baba Cafer Zindanı'ndaki borçluları için yüzde elli bir indirim öngörerek adak kampanyası (!) başlatıp hazineye ek gelir sağlamış. Bugün de oluyor ya, vergi cezalarında indirim, taksite bağlama gibi işler.

Karşıda Tersane Zindanı var. "Banyon" ya da "Bambul" denirmiş. Batılılar burayı çok korkunç bir yer olarak anlatırlar. Halbuki orada nalbantlık, köşkerlik, marangozluk gibi iş atölyeleri; mahkûmların çalışıp para kazanmalarını, meslek kazanmalarını sağlayan tezgâhlar varmış. İş tezgâhına eli yatkın olmayanları da mavnalarla taşocaklarına gönderilirlermiş. Tersane Zindam'na harp esirleri, denizlerde yakalanan korsanlar, eşkıyalar, hırsızlar atılırmış. Yedikule, daha çok diplomatların konduğu başka bir hapishane olmuştur. Elçiler, konsoloslar, yardımcıları kapatılırmış. Osmanlı bürokratlarından hapsedilenler de vardır. Prens Adaları dediğimiz İstanbul adalarına, Bozcaada, Limni, Midilli gibi Ege adalarına yarı sürgün yarı hapis gidenler var. İlginç bir hapishane türü de "salma tomruklar"dır. Eski Bizans sarnıçları yarı açık hapishane gibi kullanılmış, cezasının bir kısmını çekmiş olanlarla hafif cezalılar, nasıl olsa kaçmayacak hesabıyla buralarda hapsedilirlermiş.

Taşra hapishaneleri o kadar vahimdir ki, Moltke, Urfa paşasının sarayındaki tomrukta, mahkûmların üçer beşer boyunduruğa vurulmuş, ayaklarında ellerinde ağır zincirlerle yarı ölü vaziyetlerini anlatır. Buna, "tomruğa vurmak" deniliyor. Ayrıca "kalebent" cezası var, mahkûmlar kalelere gönderiliyor, oradan dışarı çıkmadan yaşıyorlar. Bütün bu hapishanelerin, tutukevlerinin genel durumlarına bakıldığında bunların iyi korunamadığı, mahkûmlara iyi bakılamadığı, sayı çoğalınca ıaşelerinin, sağlıklarının sorunlar yarattığı görülür.

Bundan 50-55 sene evvel benim çocukluğumu geçirdiğim kasabada, Cedid Mustafa Paşa Camisi hapishane olarak kullanılıyordu. Taş bir bina olduğu için tercih edilmişti; zaten o yıllarda camilerin çoğu kapalıydı. Mahkûmlar ayaklarını pencereden dışırı çıkarırlar, türkü söylerlerdi akşama kadar. Sokaktan geçerken, mahkûmlardan korkardık, sanki pencereden üzerimize atlayacaklar gibi gelir, ta uzaktan geçmeye çalışırdık. Camide tuvalet de, su da yoktu. Yıllar sonra benden yaşça daha büyük olan ve o yılları daha iyi hatırlayan bir emekli hâkime, mahkûmların tuvalet ihtiyaçlarını nasıl giderdiğini sordum. "Mihrabın önüne büyük bir küp konmuştu. İki yanına inşaat iskelesi gibi iskele kurulmuş, iki de tahta uzatılmıştı. Mahkûmlar bu iskeleye çıkıp küpü kullanıyorlardı. Küp dolunca da gardiyan, kulpundan sırık geçirip iki mahkûmun omuzuna veriyor, dereye boşalttırıyordu."

Daha sonra hapishane bir eve taşındı. Penceresinde demir falan yoktu.

- Osmanlı'da idamlar nasıl infaz edilirdi?

İdam dediğimiz şey herhangi bir öldürme tekniğini kullanarak adamın yaşamına son vermektir. Eğer idam edilecek kişi hanedana mensup biriyse kanı akıtılamaz, kementle boğulurdu. Buna "inhinak" denir.

İkinci bir idam tarzı "katletmek" yani mahkûmun boynunu kılıç darbesiyle gövdesinden ayırmaktı. Bu da "katl" cezası. Kimi padişahlar öldürülmesine karar verdikleri devlet adamlarının boyunlarını vurdurtmuşlardır. Kementle boğdurdukları da olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllara kadar hep böyle katlediliyor. Alelacele kararlarda tuhaf yöntemler uygulanmıştır. Örneğin Deli İbrahim, Salih Paşa'yı üfürükçünün evinde kuyu ipiyle boğdurmuş. II. Osman'ın katili Davud Paşa Yedikule Zindanı'nda idam edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman Maktul İbrahim Paşa'yı yatağından kaldırtıp boğdurmuş.

Darağacıyla idam işi 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra çokça görülmüştür. İdamlar da bir tür hürriyete kavuşmuş! İnfazlar, meydanlarda, kalabalıkların önünde yapılır olmuş. 1909'da 31 Mart hadisesinden sonra suçlu görülenler meydanlarda sallandırılmış. "Sallandırma" diyor halk bunlara. 15-20 kişinin bir günde asıldığı günler olmuş. Meydanlarda idam Cumhuriyet döneminde, 1960'lara kadar devam etmiştir.

Darağacında idama "salb etme", o şekilde asılana da "maslub" deniyor. Boynu vurularak öldürülene "maktul", kementle boğulana "münhank" dendiği gibi. Bunların hepsine de "madum", yani idam edilmiş, yok edilmiş deniyor.

- Bir de "siyaset" deyimi var.

"Siyaset etme" ilk anlamıyla idam ettirme, idamına karar verme demektir. Kesin ve mutlak bir karar anlamına geliyor, en köklü, en dönülmez bir karar olduğu için. Daha sonra bugün kullanılan siyaset anlamını kazanmıştır. Osmanlı tarihlerinde "siyaset edildi" diye bir deyim geçerse, bu, padişah kararıyla idam edildi; şer'i hükümle değil, örfi bir kararla idam edildi, demektir.

- İdam emirlerini kim verirdi?

Şer'i açıdan idam Kuran hükümlerine dayalı olarak İslam ulemasının zaman içinde geliştirdiği İslam hukuku çerçevesinde infaz edilen idamlardı. Bir adam bir adamı öldürürse, ta Hamurabi zamanından gelen kural gereği o da öldürülür. Buna "kısas" deniyor. Kadı, tanık ve kanıtlarıyla olayı saptadığında kısas hükmünü veriyordu. Fakat İslam hukukunun öngördüğü bir çare vardı ki buna "diyet" denir. Yani kısasen idamına karar verilen ve boğularak veya katledilerek öldürülmesi gereken (katil onu nasıl öldürdüyse onun da aşağı yukarı aynı şekil-

EVLİYA ÇELEBİ'NİN KALEMİNDEN "ESNÂF-I CELLÂDÂN-I BÎ-İMÂN"

Pîrleri Eyyûb Basrî'dir. Hazret huzûrında Selmân-ı Pak belin bağladı. Şer'-i Resûl-i Mübîn üzre ve nass-ı katı fermân-ı Rabbü'l-izzet üzre huzûr-ı Resûl'de ibtidâ bunlar bir katili seyf-i Âlî ile katl itdiğiçün cellâdların pîridir ve dâima şer île katle müstahık olanı pâk gasl idüp meydân-ı siyasete getürüp gûnâ-gûn tesellîler ile tecdîd-i imân getirdüp ve şehâdet kelimesin getirdüp yüzini kıbleye müteveccih idüp bir kerre sağ eliyle katl olunacak kimesnenin başın sığayup herîf mebhût oldukda besmele ile kılıcı iki eline alup mücrimin kellesin teninden cüdâ iderdi ve rûhıçün Fâtiha-ı şerîf tilâvet idüp cümle huzzâr-ı meclise maktûlün yanında nasîhat idüp bu âdemden ibret alun diyu va'z [u] nasîhat iderdi. Yüz yetmiş yaşında merhûm olup bizzât Mu'aviye hazretleri meyyitin götürüp Şâm-ı Şerif'de Paşa sarâyının kapusı civarında defn idüp üzerine bir kubbe inşa idüp Cellâdü'ş-şeyh (...) dahı anda medfundur. Ve efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın bir ferzend-i ahteri anda medfûndur ve hâlâ cümle katle müstahak olan âdemleri anlar türbesi önünde katl iderler, ziyâretgâh-ı hâş [u] 'âmdır. Ve bu esnâf-ı cellâdân emr-i sultâna memûr âdemlerdir kim anların hakkında mısra:

Hükm-i sultân olmasa
hatâ gelmez cellâddan.

Bu kavmın üstâd-ı kâmili Murâd Hân'ın cellâdı Kara Alî bâzûların sığayup tîg-ı dahhâkdan nişân verir tığ-ı âteş-tâbın kemerine bend kılup sâir işkence ve karabend ve nakşibend ve kemendbend ve zünnâr-bend idecek ucı aşıklı yağlı kemendleri kemerine asup ve sâir alât-ı işkencelerden kelpedân ve burgu ve mismâr ve buhûr-ı fitîl ve semin sünger ve tilismânı ve yakakâret ve deri yüzecek sunturâş ve polâd tas ve niçe elvân zehirli göz milleri ve malaga çemşir işkence ve neüzü-billah el ayak kırmağa balta ve malgaların cümle kemerine bend kılup sâir huddâmların omuzlarında altunlu münakkaş ser-âmed servî haşebinden râyiha-yı tayyibeli kazıklar ile bellerinde seyâhat urganları ve ellerinde yalın seyf meczumlarıyla merdâne cünbüş iderek ubûr iderler. Ammâ neüzü-billah her birinin çehresinde nur kalmayup zehir damlar.

Cellat ve yamağı.
***Hayat Tarih Mecmuası*, no. 3 (1993).**

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 222-223.
(Metinde transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır.)

de öldürülmesi gerekirdi) mahkûm diyet ödüyerek öldürülmekten kurtulabilirdi. Bunun ayrıntılı hesapları var ama kabaca söylersek 27-28 kilo altındı. Bu para öldürülenin varislerine giderdi.

"Örf-i maruf" dediğimiz hükümdara ve onun yetkilerinin bir kısmını taşıyan yöneticilere tanınan hukuk çerçevesinde, onlar da idam cezası verebiliyordu. Örneğin bir vali kendi vilayeti çerçevesinde eşkıyalık eden, yol kesen, hırsızlık eden, mal gasp eden, ırza geçen veya insan kesen kimseleri idam ettirirdi. Tahii bunlar için gerekiyorsa müftîden fetva alırdı. Padişah, onun mutlak vekili sadrazam sadece Allaha karşı mesul olmak kaydıyla suçlu gördüklerini idam ettirirlerdi. Padişah suçlu gördüğü, suçlu olduğuna kanaat getirdiği bir kişiyi, "-Alın bu adamı asın veya kesin!" der, infaz istediği şekilde yerine getirilirdi. Fatih'ten II. Mahmud'a kadar 24 padişah sadrazam, vezir veya taşra valisi, ya da önemli görevlerde bulunmuş kişileri idam ettirmişlerdir, tabii halktan birçok kimseyi de. Örneğin padişah, çarşı pazarda tebdil gezerken bir yolsuzluk gördüğünde, tebdil hasekilerine işaret eder, onlar da adamı idam ederlerdi. Bazen, padişahın her an bir emriyle boğulacak kişiler, yani sadrazam vüzera ümeranın, kendi aralarında karar vererek padişahı tahttan indirdikleri, idamı için fetva aldıkları da olmuştur. Mesela Deli İbrahim dediğimiz padişah için önce tahttan indirme kararı almışlar; daha sonra da idamını kararlaştırmışlardır. Her iki aşamada da bunu dini bir gereklilik gerekçesine bağlamak için dönemin şeyhülislamından fetva almışlardır. Örneğin, "Biri tahtın sahibi sâbi, diğeri içeride deli, bir ülkede iki padişahın yaşatılması fitneye sebep olur, bunun idamı gereklidir" diye fetva almışlar; İbrahim'i Cellat Kara Ali'ye kementle boğdurtmuşlardır. II. Osman ise Yedikule'de hakaretlerle öldürülmüştür.

- Kafasının kesilerek dolaştırıldığı söylenir.

Hayır, onu yabancılar yazıyor. Boğulduktan sonra kulağını kesip I. Mustafa'nın annesine götürmüşler.

- Tecavüz edildiği de söylenir.

Rivayettir. II. Osman'ın yaşamını anlatan vekayinameler dikkatle okunmalıdır. Na'imâ Tarihinde, Yeniçeri Tuğî Hüseyin'in yazdığı *Tuğî Tarihi*'nde, II. Osman'ın öldürülüşü anlatılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın asi oğlu Bayezid'i öldürtmek için Şeyhülislam Ebussuud Efendiden fetva alma gereği duymuş olması ilginçtir. Halbuki Şehzade Bayezid olayı bir isyan hadisesidir. Bir iki sene kadar babasına asi olarak gezmiş, İran'a iltica etmiş. Tekrar Anadolu'ya dönmek, saldırmak gibi teşebbüsleri olmuş, İran şahıyla işbirliği yapmak istemiş. Böyle olmasına karşın oğlu Bayezid'ın ve onun dört oğlunun idam edilmesi için Ebussuud'a tezkere yazarak fetva almış. Ne yazdığı tezkerede ne de fetvada ad geçmiyor. Yani, bir hükümdarın oğlu babasına asi olur ayaklanırsa, çocukları ve etrafındakiler de

Sefer sırasında idamlar aylak çadırında infaz edilirdi. Şemsiye biçimindeki çadır, infazın dışarıdan da görülmesine olanak verirdi.

ona katılırlarsa, bunlar fitneye neden olurlarsa ne yapmak caizdir diye. O da bunu yapanın katli vacibdir diye bir fetva veriyor.

III. Murad ve III. Mehmed, peş peşe tahta geçen bu baba-oğul iki padişah, Saray ortamında en çok şehzade katledenlerdir. III. Murad beş kardeşini boğdurmuş padişah olduğu gün, III. Mehmed de 19 kardeşini. Bunu hiç de gizleme gereği duymamışlar, tabutlar Topkapı Sarayı'nın avlusuna sıralanmış, cenaze namazları kılınmış, tabutlar, cenaze alayıyla türbelere götürülmüş.

- Çok vahşi bir şey değil mi?

Belki bunlara insani idam biçimi denebilir. Çünkü daha fecileri var. Kazığa vurmak, çarmıha germek, çengele geçirmek var. Cellada teslim edilip tırnakları sökülenler, derisi yüzülenler, eti koparılanlar da olmuştur.

Yeni Caminin önündeki sur kapısının (yıkılmıştır) iki yanındaki burçlarda büyük çengeller varmış. Mahkûm bir kaldıraç sistemiyle yukarıya kaldırılıp bırakılır, düşerken çengellerden birine ikisine gözünden, bacağından, karnından saplanırmış. Orada kıvrana kıvrana can çekişir, kaskatı morarırmış. Alt taraf da cadde, halk alttan bakarak geçermiş. Moraran cesetlere "çengel lalesi" derlermiş, morarıp da lale rengini aldığı için.

Başka bir ceza çarmıha germek. Mahkûmu dövüp kemiklerini kırdıktan, artık kıpırdayamaz, toparlayamaz hale getirdikten sonra İsa'nın çarmıhı gibi bir çarmıha yatırır, iki elinin ortasından, ayaklarından büyük çivilerle çarmıh tahtasına çiviler; omuzlarını oyar, oralara da mum dikip yakar; sonra bir katırın, devenin sırtına bağlar, İstanbul sokaklarında gezdirirlermiş.

Kazığa vurma işi daha ender olan, en azılı celali şeflerine uygulanan ceza olmuştur. Cellat bir yağlı kazığı makatından yavaş yavaş çakar, güya iç organlarını parçalamadan omuz başından çıkarırmış.

Bir de kelle getirme var. Taşrada idam edilen önemli kişilerin kesilen başları meşin bir kırbaya konur, kırba balla doldurulurmuş. Menzil atlarıyla İstanbul'a yollanırmış. Bağdat'tan İstanbul'a bir kelle üç günde getirilirmiş. Bal, her yere nüfuz eden bir madde olduğu, kellenin hava almasını önlediği için, kelle bozulmazmış. Çok hızlı gidenlere "kelle mi götürüyorsun" sözü, oradan kalmış bir deyim. Sarayda Balıkhane köşkünde kelle temizlenir, hatta tanınacak hale gelmesi için makyaj da yapılırmış. Padişah ya da sadrazama gösterilirmiş. İstanbul'a bazen günde 60-70 kelle geldiği olurmuş. Akşam bunlar çuvallara doldurulup kayıkla Üsküdar'a götürülür, Karacaahmet'teki kelle mezarlığına gömülürmüş.

İletişim eksikliği, vatandaş dediğimiz kitlenin cehaleti, laf anlamazlığı, o günün koşullarının vahşiliği dikkate alındığında, koca bir imparatorluğu ayakta tutan etkenler arasında galiba bu idamlar da vardır.

- Kapıarası ve Balıkhane idamlar açısından önemli yerler olmalı...

Topkapı Sarayı'nda bugün gişelerin olduğu yer, Ortakapı veya Babüsselamdır, orada iki kule var. Bunlar aynı zamanda tutukevi. Sarayda padişah tarafından cezaya çarptırılanlar geçici olarak oraya konur; padişahın asıl kararı belli olunca, örneğin boğun derse, bostancıbaşı cellatları oraya götürür, adamı içerde boğarlarmış. Veya Kapıarası'nda bir süre kaldıktan sonra padişah oradan Balıkhane'ye indirilmesini emredermiş. Oradan, deniz surlarının üzerindeki bostancıbaşının Balıkhane dediğimiz köşküne götürülür, ikinci bir emre kadar tutuklanırmış. Kesin karar, sürgün ya da idam olarak netleşince Bostancıbaşı da hakkında karar verilen adamı kendi makamına çıkarır, gereken saygıyı gösterir, hele idam edilecekse çok daha saygılı davranır, hatta bir ikram olmak üzere, bir bostancı şerbet sunarmış. Şerbetin rengi kırmızıysa adam öldürüleceğini anlar, dua eder, tövbekâr olur, namaz kılmak için izin isteyebilirmiş. Beyaz kase içinde şerbet gelirse bu, sürgüne gideceği anlamına geldiği için "ecel şerbeti" sözü bu gelenekle bağlantılı olmalı.

Huzurunda adam boğduran padişahlar da vardır. Örneğin I. Ahmed, Derviş Paşa'yı huzurunda boğdurtmuş. Veya IV. Murad gibi her yerde astıran, kestiren, hatta kendi kılıcı ya da okuyla iş bitiren padişahlar da var.

- İdam cezalarına Osmanlı'da diğer ülkelerden daha çok başvurulduğunu söyleyebilir miyiz?

Farklı ülkeler ve dönemler arasında kıyaslama yapmak doğru olur mu? İdam cezalarında en insaflı davrananlar yine de Osmanlı yöneticileri olmuş gibi

geliyor. Çandarlı Halil Paşa'nın idamına kadar vezir idamı yok. Oradan başlıyor. II. Mahmud'un döneminde Benderli Ali Paşa idam edilen son sadrazam. Zaten Tanzimatla birlikte can, mal, ırz emniyeti getiriliyor. 1840'ta da Ceza Kanunnamesi çıkıyor, suçlu görülenler mahkemeye verilmeye başlanıyor. O dönemden sonra padişahın ya da sadrazamın bir adamı astırma yetkisi kalmıyor. 1822'den 1922'ye vezir idamı yok. Aradaki 370 yılda 39 sadrazam idam edilmiştir. Bütün sadrazamların sayısı 218 ya da 219'dur. 219 sadrazamdan 180'i canını kurtarmış. Bunun yanı sıra idam edilen birçok vezir, eyalet valisi, komutanlar var. Canlarını en kolay kurtaranlar ulema takımıdır. Ulemanın idam edilemeyeceğine dair fetvalar var. Buna rağmen iki şeyhülislam, kimi kadılar idam edilmiştir. Vaka-yi Hayriye'de yüzlerce yeniçeri katledilmiştir. Eşkıyalara, celalilere yönelik soykırımlar var. Kuyucu Murad Paşanın, İsmail Paşanın, Köprülü'nün Türkmenlere yönelik katliamları korkunçtur. Tamamını yok edelim diye bir zihniyetle yola çıkılmıştır.

- İdamlarda kadın erkek ayrımı var mıydı, kadınlar idam ediliyor muydu?

Eski dünya tamamen erkek dünyası olduğu için kadınların zaten ortaya çıkıp idamlık suçlar işlemeleri de mümkün olamamış. Zina nedeniyle recm olayı, sadece bir kez 1682'de IV. Mehmed zamanındadır. Aksaray'da bir kadının bir Yahudi ile ilişkisi saptanmış. Aslında şer'i açıdan tam doğru bir saptama olmasa da o günkü siyasi ortam halka gözdağı vermeyi gerektirdiği için kadın, Sultanahmet meydanında recmedilmiş. Onunla zina yaptığı saptanan Yahudi evvela canını kurtarmak için Müslüman olmuşsa da, İstanbul kadısı idamına karar vermiş, o da idam edilmiş.

Suç işleyen kadınlar, kadın hapishanesi olmadığı için mahalle imamına teslim edilir, imamın evinde doldurumuş cezasını. Tabii şimdiki gibi yıllarca sürmüyor ceza.

Tanıklıklar: "Kelle Kule"den Darağacına...

ORHAN KOLOĞLU

Amsterdam'daki "İşkence Müzesi"nde sergilenen en önemli araçların başında giyotin geliyor.

Fransa'nın ağır suçlular için çok uzun süre cezaevi olarak kullandığı, Güney Amerika'da Guyana'daki Şeytan Adasına gönderilmek suçluların en büyük korkusuydu. Gayet katı bir yönetim ve kötü şartlar içinde çoğu kaçma planları yapar ama ya timsahların, ya bataklığın, ya da köpekbalıklarının kurbanı olmaktan kurtulamazlardı. Yakalananın akıbeti ise, daha da kötü koşullarda tek başına bir hücreye, neredeyde ölünceye kadar kapatılmaktı. Hele gardiyanlara karşı bir saldırganlık suçu işlemişlerse asıl korktukları ceza gelirdi. Giyotinle kafanın kesilmesi. Öldürülmek ya da ölüm insanlar için doğal olarak en büyük korku konusudur, oysa Şeytan Adalılar için bundan da kötüsü vardı: Bir suçlunun giyotinle başının kesilmesini seyretmeye mecbur edilmek. Cezaevi yönetimi bu yöntemi caydırıcı olacağı düşüncesiyle uyguluyordu. Kafanın kan saçarak sepetin içine düşmesi günlerce rüyalardan çıkmayan bir etki yaratıyordu.

Fransız Devrimi sırasında giyotin adıyla ün kazanan alet aslında ortaçağlardan beri bütün Avrupa'da, İngiltere'de, İskoçya'da, Almanya'da, İtalya'da kullanılıyordu. Her birinde ismi başkaydı ve daha çok soyluların insan eliyle öldürülmemesinin aracıydı.

Zamanla kullanılmamaya başlanmıştı ki Fransız Devrimi'nin hainleri cezalandırmak için idamları yoğunlaştırdığı dönemde, milletvekili olan doktor Joseph-Ignace Guillotin tarafından önerilen "infazların bir makine ile yapılması" kanunu uyarınca gündeme getirildi. Amaç, devrimci mantığıyla soylu-soy-

Üstte: Niş'teki Kelle Kule müzesinde kireç içine yerleştirilmiş kafatasları.

Sağda: 1935'te Konya Alaattin Tepesi önünde bir idam.

Karşı sayfada üstte: 1926'da Alman Simplicissimus dergisinin "Nasıl yönetiyorlar?" başlıklı karikatürü. Sovyetler bomba ile; Türkler (İzmir suikastı vesilesiyle ittihatçıların idamını telmih ederek) asarak.

Karşı sayfada altta: Yine Simplicissimus dergisinin Menderes ve arkadaşlarının idamının arkasından 25 Kasım 1961 tarihli sayısında çıkan Cemal Gürsel karikatürü.

suz ayrımını kaldırıp herkesi eşit sistemle yok etmekti. Alete hemen giyotin adı verildi. İlk infaz edilen Pelletier adında bir eşkıya oldu, arkasından Fransız kral ve kraliçesi de aynı makineye sokuldu.

Tıpkı Romalılar zamanında gladyatörlerin aslanlar tarafından parçalanmasının kitlelerin en büyük eğlencesi olması gibi, idam seyretmek de tarih boyunca toplumlarda büyük ilgi görmüştür. Fransız devrimi sırasında günde bazen yüz kişinin giyotinden geçirildiği bir dönemde kalabalıklar sokaklara dökülüp bunları seyretmek için yarışırlardı. Halkın bu ilgisi tarihin ilk dönemlerinden beri öldürülenin kafatasının dolaştırılıp gösterilerek herkesi inandırma yönteminin geleneklere yerleşmiş olmasının sonucuydu. Özel işkence odalarında çok daha fazla şeyler yapıldığını herkes bilir ama seyredemezdi. Dolayısıyla meraklarını böyle tatmin ederlerdi.

Kafayı keserek teşhir etmek, hatta bir mızrağın ucunda dolaştırmak Araplarda da, Osmanlıda da başvurulan bir caydırıcılık yöntemiydi. Kesilmiş kafaların toplu olarak sunulmasıyla bu caydırıcılığın daha da etkili hale getirildiği yolundaki bir iddiaya 1965 yılında Yugoslavya'da Niş'te rastlamıştım. Şehrin girişinde Çele Kule, Türkçesiyle Kelle Kule adı verilen bir teşhir yeri bulunuyordu. Müzeler idaresine bağlı olduğuna göre müze sayılıyordu. Kireç yığını içinde yüzlerce kafatasından oluşan bir küçük tepe halindeydi. Müzedeki resmi bülteni aynen aktarıyorum:

> 1809 yılında Türklere karşı savaşının beşinci yılında Sırbistan, bağımsızlık kazandırdığı topraklarını korumak ve daha da genişletmek için büyük çaba sarf ediyordu. Ordunun büyük kısmı Deligrad'dan inip, Kamenice ve Matejavac kasabalarının üstündeki stratejik noktaları ele geçirdikten sonra bölgedeki son tahkimatlı Türk şehri olan Niş'i tehdide başlamıştı. Ordunun başında Miloje Petroviç, Peter Dobrnjac, Hajduk Veljko vardı. Stevan Sindelis başkumandanlığındaki birlikler Türkler karşısında yenilip Türk ordusu Sırp hatlarının içine girince Stevan cephaneliği uçurdu ve dört bin Sırp ile on bin Türk öldü. Sırpların Cegar'da kahramanca ölümünden sonra Türklerin başkumandanı Hurşid Paşa ölü Sırpların başlarının kesilip derilerinin yüzülmesi emrini verdi. Her kafa için paşa 25 santim [broşürde Fransızca yazılı] ödedi. Derisi yüzülmüş ve içi pamuk doldurulmuş olarak bazıları İstanbul'a sultana zafer işareti olarak gönderildi. Geri kalan kafatasları ise İstanbul yolu üzerinde şehrin girişinde, Hıristiyanlara korku salmak için kule şeklinde yığıldı. Ölü 952 Sırpın kafatasları 14 sıra halinde dizilmişti.

Üçte ikisi Türk olan en az 15 bin kişinin topluca öldürüldüğü bir olayda sadece Sırpları mazlum gösteren kafa teşhirinin öyküsünde propagandacı bir abartmayı hissetmemek mümkün değil. Yine de sebebi ve oluşumu nasıl olursa olsun bu tür

bir müzenin düşünülmesi bile kesik kafa imajının ne denli etkili sayıldığını kanıtlıyor.

Kafayı keserek teşhirin Osmanlıda ne zaman bittiğini bilmiyorum. Sadece, 1920 yılında, Milli Mücadele'ye karşı Konya'daki ayaklanmayı düzenleyen Delibaş'ın yenildikten sonra bir arkadaşı tarafından başının kesildiğini ve Konya'da teşhir edilerek halktaki korkunun bastırıldığını, olaylar sırasında orada bulunan büyük babamdan dinlemiştim. Dünyanın çok yerinde ve bizde de bu uygulamaya son verilmiş olmasına karşılık, Suudi Arabistan'da idamı gerektiren suç işleyenlerin günümüzde de kafalarının kılıçla vücutlarından ayrılarak infaz edildiğini biliyoruz.

Şehir meydanlarında darağacı kurup idam etmekle suçluların cezalandırıldığına halkı inandırma yöntemi Cumhuriyet döneminde de devam etti. Ben darağacında sallanan vücudu ilk kez 1935'te Konya'da gördüm. Yüzü açıktı. Göğsüne iğnelenmiş yarım metreden büyük bir kâğıdın üzerinde suçu ve karar yazılıydı. Daha sonra gazeteci olarak Menderes-Zorlu-Polatkan üçlüsünün, arkasından Talat Aydemir ve arkadaşlarının idamları gündemimizde yer tuttu. Halk içinde değil, özel yerlerde infaz yapıldığı için, ancak resimlerinden izleyebildik. Zaten bu resimler de halkın efsaneler uydurmaması için özel olarak dağıtılmıştı.

Bir gazeteci olarak en unutamadığım idam olayını 1963'te yaşadım. Cinayetten suçlu bulunan biri için Sultanahmet Meydanında hazırlık yapılınca haberi gazetede kullanabilmek için iki gece sabaha kadar beklemiştik. Asıl önemlisi halkın olayı seyretmek için meydanı tıka basa doldurmasıydı. Akşam saat 22'den itibaren kokereççiler, fıstıkçılar, her türlü yiyecek satıcıları meydanın dört bir tarafında yerlerini alıyor ve kalabalığa sabaha kadar hizmet götürüyorlardı. Bekleyiş sırasında halkın keyifle öyküler anlattığı görülüyordu. Adeta başka bir eğlenceli şey seyretmeye hazırlanıyor gibiydiler. Bana, gladyatörlerin aslanlar tarafından parçalanışını seyreden Romalıların havasında göründüler. Bir an evvel olayı seyretmek ve sonra evlerine mutlu gidip yatmaktan başka düşünceleri yoktu sanki. İkinci gece ben gazetede nöbetteyken idam yapıldı, dolayısıyla ne infazı ne de halkın o sıradaki davranışını göremedim.

Bir idama tanık oluşum 1983'te Libya'nın Al Fateh Üniversitesi'nde çalıştığım zaman oldu. Bir gün ders yapılmayacağı ve kampüsteki futbol sahasında Gençlik Bayramı'nın kutlanacağı bizlere de bildirildi. Yirmi kadar hoca birlikte tribüne çıkıp seyre başladık. Otobüslere doldurulup getirilen ortaokul ve lise öğrencileri alanı dolduruyorlardı. İlerde bir köşede bir idam sehpası kurulmuştu. Sehpanın çevresi çok sayıda öğrenci ile sarılı olduğu için bunun gerçek bir idam için değil, kartondan ya da bezden bir Amerikan mankeninin asılması ya da yakılması için kullanılacağına hepimiz inanıyorduk. Çocukların şarkılar söyleyip oynarlarken birdenbire bağırarak kaçıştıklarını gördük; sehpanın çevresi birdenbire boşalmıştı. Beyazlara bürünmüş bir şeyin çırpınmakta olduğunu fark ettik. Yüzü ve kolları beyaz örtünün altında kaldığından insan olup olmadığını anlayamıyorduk. Sahada tek bir çocuk kalmamıştı. Libya rejiminin fazla meraklıları sevmediğini bildiğimizden gidip ne olduğunu anlamaya pek istekli değildik. Doğrusunu isterseniz hâlâ insan olduğuna inanamıyorduk. Sonunda Pakistanlı bir profesör arkadaş gitti, elleriyle dokundu ve koşa koşa döndü... "İnsanmış, elimle elini tuttum..." diye bağırdıktan sonra hızla evine yöneldi. Arkasından hepimiz de çil yavrusu gibi dağıldık. Birkaç gün sonra, Batılılara casusluk yaptığı için idam edildiğini öğrendik. Hem de üniversite kadrosunda bulunan bir Libyalı öğretim görevlisiymiş... Sadece yüzünü bize göstermemişlerdir.

O günkü deneyimim, idam seyretmenin bir ruhsal çarpıklık anlamı taşıdığına beni inandırdı. Ancak insanlık içinde azınlıkta olduğumuzu da itiraf etmek zorundayız. Benim vahşetine dayanamayıp yarısında terk ettiğim boğa güreşinin kanlı sahnelerini seyretmekten mutlu olan yüz milyonlarca insan İspanya ve Latin Amerika'da yaşıyor. Yine de, Amerika'da bina dinamitleyerek 163 kişinin ölümüne sebep olan kişinin idamına karşı çıkanların bulunması, bu tür şiddet karşıtlarının arttığını düşündürdüğü cihetle insanlığın geliştiği kanısını güçlendiriyor.

ALİ ÜRKMER'İN SULTANAHMET MEYDANI'NDA ASILMASI VE GAZETELERİN TUTUMU (1939)

Halka Açık Olarak Gerçekleştirilen Bir İdam

SİNAN YILDIRMAZ
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü
araştırma görevlisi

kî kişiyi öldüren katil bu sabah asıldı

ıayet mahalinde keşif yapılacağı söylenerek n akşam hapisanede tecrid edilen mahkûm, yanınca pek az süren bir şaşkınlık geçirdi

İdam hükmü okunurken

Katil idam sehpasının altında

Bu Surname'de Berber Hayri denilen bir ırz ve namus düşmanının Sultanahmet alanında nasıl asıldığını ve bu asılma sırasında "çok şükür, hak-hukuk yerine geldi, aramızdan bir ahlaksız daha eksildi de, biz de yakayı kurtardık, şimdilik sırayı savdık!" diyerek seyircilerin gösterdiği sonsuz sevinci ve "işte namussuzların sonu budur!" diyerek adli ve idari makamların ve anların yanında cumhuriyet savcısının ve anın yanında candarma komutanının ve candarma komutanının yanındaki imamın ve imamın yanındaki cellat çingene Ali'nin, halka ibret dersi vermek için hiçbir özveriden kaçınmayarak, büyük bir görevseverlikle, asılma işleminin yerine getirilmesinde gösterdikleri insanüstü çabaları ve asılma törenini ve seyircilerin şenliğini bütün ayrıntılarıyla pek canlı olarak anlatmaya çalışacağımı ki, işbu darağacına çekilme törenini görmeleri kısmet olmayan halkımız da sanki işbu töreni görmüşlercesine gözünde canlandırarak, adaletin nasıl yerine getirildiğini öğrenip temiz vicdanları rahat ede![1]

Ölüm cezası, çağdaş ceza hukukunda varlığını koruyan tek bedensel ceza şeklidir. Modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan "hümanist" düşüncelerin etkisi ile, yasa yapıcılar, ceza şekillerinde bedene yönelik işkence uygulamalarından ve zora dayalı baskı şekillerinden elden geldiği kadar kaçınmaya çalışmaktadırlar. Fakat bu tür ceza uygulamalarının en eskisi olan ve en kesin sonuca varmayı sağlayan idam cezası, bu cezasının yasaklanmasına yönelik olarak geliştirilen çeşitli uygulamaların varlığına rağmen, dünyanın birçok ülkesinde ve bu arada Türkiye'de de, hukuki olarak varlığını sürdürmektedir.

İdam cezasına konu olan suçların niteliğinde zamanla bir değişme gözlenmektedir. Eskiden, hırsızlıkla suçlanan bir kişinin idamı düşünülürken, günümüzde bu suç çok kısa hapis cezalarına konu olmaktadır. İdam cezalarının uygulanma şekli konusu, cezanın yasaklanmadığı ülkelerde ve yasaklanmasından önce de diğer ülkelerde, "insanilik" kavramı çerçevesinde düşünülerek değerlendirilmiştir. İdam edilen suçlunun en az acıyı çekerek öldürülmesi, uygulama şekillerinde belirleyici olmuştur. Bugün birçok ülkede, suçluyu asmak dışında, zehirli iğne, elektrikli sandalye, giyotin, zehirli gaz ve garrot gibi çeşitli idam şekilleri uygulanmaktadır. Bunların hangisinin en "insani" olduğu, uygulayan ülkelerde hukuki anlamda bir tartışma da yaratmaktadır.

Osmanlı'da idam cezaları Tanzimattan önce çeşitli alanlarda ve uygulama biçimlerinde görülebilmekteydi. Suçluların ölüm cezalarının infazı, asmak ve ip ile boğdurmak dışında, çengele asmak, kazığa oturtmak, tokmakla ezmek ve kuyuya doldurmak şekilleriyle uygulanabilmekteydi. Tanzimata kadar idam cezasını verecek olan kurumlar da çeşitlilik gösteriyordu. Padişahların dışında, veziriazam, eyalet valileri, serdarlar da ölüm emrini verebilmekteydi.[2] Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda "Fimabait eshabı cünhanın dâvaları kavanini şer'iye iktizasınca alenen berveçhi tetkik görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafî ve celî idam ve tesmim muamelesi icrası caiz olmıyacağı"[3] belirtilerek, idam cezalarının hükmünün merkezileştirilmesi ve haklı haksız idamların önüne geçilebilmesi açısından bir adım atılmıştır. 1840 yılında, Fransız ceza kanunu temel alınarak hazırlanan ve Sultan Abdülmecid'in iradesiyle yürürlü-

ğe giren Ceza Kanunname-i Hümayunu, idamı gerektiren suçlar ve idam şekli konusunda kesinlik getirmiştir. Bu kanunun 3. maddesine göre idam cezası "cinayet mukabili olup mücazatı terhibiyeden" idi. 16. maddesine göre ise "balâsı tuğralı emri âli meydanı-ı siyasette alenen okunmadıkça cani öldürülemez"di.[4] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, idam cezalarının infazını onaylama Meclisin yetkileri içine alınmıştır.

İdam cezası, çok kısa bir zaman öncesine kadar, halkın gözü önünde büyük meydanlarda veya geniş bir izleyiciyi kitlesinin yer alabileceği salonlarda uygulanmaktaydı. Bu uygulamanın asıl amacı, idam cezası savunucularının da bu cezanın gerekliliği konusunda öne sürdükleri "ibret" olgusudur. İdam cezası, cezaya konu olan suçu işleyenlerin ne şekilde cezalandırıldıklarının görülüp, geride kalan halkın "ibret" almasını sağlayarak bu tür suçların işlenmemesini sağlamak üzere düşünülmüş bir ceza türüdür. Diğer ceza türlerinden farklı olarak suçlunun "ıslahı" amaç edinilmemiştir.

Türkiye'de halka açık idamların yasaklanarak infazların kapalı alanlarda gerçekleştirilmesi, diğer modern devletlere göre çok geç bir zamanda yasalaşmıştır. Cezanın kapalı alanlarda yapılmasını sağlayan 13.07.1965 tarihli ve 647 sayılı yasanın ikinci maddesinde "ölüm cezası, hükümlü hakkındaki kararın Yargıtayca onanması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce infazına karar verilmesinden sonra gizli şekilde ve tüzükte belirtilen esaslar dahilinde infaz olunur"[5] denilerek, infazda halka açıklık uygulamasını sona erdirmektedir. Fakat bu yasadan önce, Adalet Bakanlığı tarafından, idamların infazının halka kapalı olarak yapılmasının daha uygun olacağının belirtildiği iki ayrı tamim yayımlanmıştır. Bu tamimlerden ilki burada anlatılacak olan infaz olayının ardından çıkartılmıştır ve gerekçesini de bu idam oluşturmaktadır.[6] Fakat bu tamimlere

uygun davranılmamış ve uygulama "gelenekte" olduğu gibi açık olarak gerçekleştirilmiştir. Zira aşağıda anlatılacak olan idamdan çok sonra, 6 Haziran 1957 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda, "Sarıyer Canavarı Berber Çırağı Hayri Uymaz" aynı şekilde, halka açık olarak idam edilmiştir.[7]

ÇATALCA'NIN GÖKÇELİ KÖYÜNDEN MUSTAFA OĞLU ALİ ÜRKMER'İN İDAMI

Ali Ürkmer'in idamı, Gotthard Jaeschke'nin *Türkiye Kronolojisi*'nde "Beyazıt Meydanı'ndaki son idam"[8] olarak geçer. Fakat bu halka açık olarak gerçekleştirilecek son idam değildir. Üstelik, infaz Jaeschke'nin söylediği gibi Beyazıt Meydanı'nda değil Sultanahmet Meydam'nda gerçekleştirilmiştir. Bu idam, bir ilkle sonuçlanması açısından ayrıca önemli bir idamdır. Halkın büyük katılımı ve gazetelerin bu idam olayını geniş bir şekilde yansıtması, Adalet Bakanlığı'nın duruma müdahale etmesi gerektiğini düşündürmüş ve on beş gün kadar sonra bu idam gerekçe gösterilerek, idamların infazının halka kapalı yerlerde gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağı hakkında bir tamim çıkartılmıştır.

Ali Ürkmer'in suçunu gazetelerden bulmaya çalıştığımızda büyük bir yanlışla karşılaşabiliriz. Çünkü idamın sebebi ve olayın kendisi hiçbir gazetede aynı olmamakla beraber, suçlunun adı bile değişik yazılmıştır. Ali Ürkmer'in adı bütün gazetelerde "Ali Ürkmez" olarak yer almaktadır. Ali Ürkmer'in hangi suçtan idama mahkûm olduğunu ancak Adliye Encümeni'nin konu ile ilgili Meclis'e sunmuş olduğu mazbatada görebiliyoruz. Mazbataya göre olay şöyle gerçekleşmiştir:

> Suçlu Ali Ürkmer'in kardeşi İbrahim'in, maktullerin kızı Nuriye'yi kaçırmaktan ve cebren kızlığını bozmaktan suçlu olarak mahkum olması üzerine Ali Ürkmer'in Asım'la Nefise'ye karşı muğber olduğu ve kızlarını kardeşi İbrahim'le evlendirmeğe razı olmayınca maktullere karşı kini büsbütün artarak yolda pusu kurduğu ve Çatalca'dan dönmekte olan karı kocayı tabanca ve kasatura ile yaralayıp öldürdüğü ve mahkemece sabit görülen bu suçlarından dolayı ölüm cezasına mahkum edil[miştir].[9]

Gazetelerin hiçbirinde bu olay tam anlamıyla bu şekilde yer almamaktadır. Sadece Ali Ürkmer'in ismi değil diğer isimler de birbirine karıştırılmakta ve bazı yerlerde abartmalar yapılıp sanki olayın kurgusu, edebi bir dille yeniden yapılmaktadır. Gazetelerde bu yanlışların yapılmasının sebebini, bu tür bilgilere ulaşmanın, zamanın şartları gereğince, zor olduğuna bağlayamayız. Çünkü, gazete yazılarından takip edildiği kadarıyla muhabirlerin hepsi hem idamın gerçekleştiği alanda bizzat bulunmuşlar ve hem de infazdan önce cezaevinde, cezaevi müdürü ve yanında bulunan birkaç yetkili kişiyle birlikte görüşerek olayın detaylarını

edinmişlerdir. O halde bu tür bilgi yanlışlarının bilerek yapılmadığını söylersek bu olayların yorumlanmasında gazetecileri yönlendiren başka türlü etkilerin olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Bu etki, infaz görevlileri tarafından, gazetecilere yöneltilmiş bir baskı ve bu baskı sonucunda haberin eksik elde edilmesi olarak düşünmek de yanlış olabilir. Eğer bu olsaydı, görevliler, idamın açık olarak gerçekleştirilmesinde de bir sorun görürlerdi. Burada etkin olabilecek durum, gazetecilerin de aslında orada toplanan halktan birer temsilci olduklarını düşündüğümüzde karşımıza çıkabilmektedir.

İnfazın halka açık olarak ve onların seyirlerine imkân verir bir tarzda gerçekleştirilmesi, halkta çeşitli psikolojik yansımalarının bir arada ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bazen halk, idam edilen adama acıyabilmekte ve gördüğü her şeyi bu duygu çerçevesinde yorumlayabilmektedir. Çoğu zaman ise, katile karşı öfke duyulmakta ve asılmasının en iyi sonuç olacağı yönünde duyguların hâkimiyeti gözükmektedir. Bu anlarda ise halk, "idam olayının gerekliliği" üzerine kurgularda bulunmaktadır. Aslında, oraya toplanan insanların çoğunluğu -bunun çok az bir istisnası olabilir- infazın sebebi üzerinde uzun uzadıya düşünmek ihtiyacı hissetmemektedir. Çünkü "rezil ve hunharca" gerçekleştirilen bir cinayetin gerçek olmaması durumunda "devlet"in bunca adamı seferber edip bir "zavallı"yı idam etmesi düşünülmemektedir. Burada halk ve bununla birlikte düşünülmesi gereken gazeteciler, asılma sebebinin gerçekliğinden çok asılma olayının gerçekliğinden hareket ederek düşünmekte ve idam edilen kişi ve idam üzerine bu olgu üzerinden kurgularda bulunmaktadırlar.

Gazetelerde, katilin asılma gerekçesinden daha çok idam sahnesi ve o anda orada bulunan insanların durumu uzun uzadıya anlatılmaktadır. Gazeteler bu anlamda doğrudan halkın psikolojisini yansıtmaktadır. Halktan bazıları, mahkûmun durumuna biraz acır gibi oluyor fakat sonra kendilerini toparlayıp öldürülen iki kişiyi düşünerek "doğru yolu" buluyorlar. Bazıları, hiçbir başka olasılık yokmuşçasına asılanı cani olarak görmek yanlısı. Bazıları, idam sehpasına giderken katilin titremesini görüp onda da bazı insani duyguların olabileceğini görmek isterken, bazıları yaptığından pişman olmamış soğukkanlı bir kahramana yakışır davranış sergilediğini düşünerek izlemiştir. Fakat sonuç, halkın ve gazetecilerin gözünde idamın nasıl olması gerektiğine yönelik öngörülü bir izleme yaşanmasına rağmen, mahkûmun asılmasının gerektiği yönünde olmaktadır. Kısaca bu olaya ilişkin gazete yazılarından, hem gazetecilerin ve hem de orada toplanan halkın psikolojisine ilişkin çıkartabileceğimiz sonuç, "seyredenlerin almak istediği kadarını alması; görmek istediği gibi görmesi; dinlemek istediği gibi anlatmasıdır".

Haberlerin çoğunun yazarının belli olması ve kullanılan dilin haber dilinden çok edebi bir karakter göstermesiyle, anlatılan olayda anlatanın okuyanı etkileme isteğinin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu etkileme isteği ise, yazarın infaz olayından nasıl etkilendiğini gösterir ipuçlarını sunmaktadır. Bu isteğin edebi bir karakter kazanması sonucu, asıl olay hakkında çok farklı bilgiler edinebilmekteyiz.

Bütün bu yukarıda söylenenlerin metinlerde gözükmesi açısından, idam gecesinin nasıl yaşandığını gazetelerden anlatmaya başlayabiliriz. İdam tam olarak saat 3.15'te gerçekleştiriliyor. Fakat bundan bir gün önce mahkûm, bir bahane bulunarak diğer tutuklulardan ayrı tutuluyor. Halk durumu daha önceden haber almış, fakat yer konusunda bir kargaşa yaşanmıştır. Bazı insanlar Sultanahmet Meydanı yerine Eminönü veya Beyazıt Meydanı'nda toplanmışlardır. *Son Posta* gazetesi halkın bu durumu şöyle açıklıyor:

> Bu idam, on seneden beri meydanlarının hiç birine sehpa kurulmayan İstanbul'da binlerce halkın arasında geniş bir tecessüs uyandırmıştır. Katilin, evvela, Beyazıt Meydanı'nda, sonra da Eminönü'nde asılacağı şayi olmuş, binlerce halk bu meydanlarda birikmişti. Bilahare hükmün Ayasofya meydanında infaz edileceği anlaşılınca, buraları dolduran binlerce insan, bir çığ gibi geçtiği yerlerdeki halkın da katılmasıyla mübalağasız 10.000'i bularak kütle halinde Ayasofya meydanını doldurmuştu.[10]

Ayasofya o gün tarihi günlerinden birini daha yaşıyordu aslında. Çünkü saat on ikiyi geçmesine rağmen bütün dükkânlar açık, etraf daha önceleri olmadığı gibi aydınlıktı ve meydan on senedir meydana gelmeyen bir olayı merakla seyretmek isteyen kalabalık halk topluluklarıyla dolmuştu.

> Her gece bu saatten çok evvel müşterilerini savıp kepenklerini kapayan meydanın iki tarafındaki bütün sıra kahveler pırıl pırıl yanan elektrikler altında tıklım tıklım insanla dolmuş, kaldırımlar, havuz başı ve ilerdeki caddeler kalabalık

siyah kümelerle kaplanmıştı. Saatler ilerleyip iki buçuğa yaklaştığı halde, ortada hiçbir hazırlık görülmemesine rağmen meydandaki kalabalık eksilmiyor, bilakis gittikçe artıyordu. Sık sık gelen otobüsler, otomobiller bu saatte hala Beyazıt meydanına meraklı kafileleri getiriyor, akşamdan beri beklemekten yorulmuş olanlar duvar diplerine, kaldırımlara artık çömelip otururlarken, yeni gelenler kalabalığın daha kesif olduğu büyük havuz başına merakla koşuşuyorlardı...[11]

Meydanın etrafında daha çok erken saatlerden itibaren sıkı bir jandarma ve polis kordonu sarılmıştı. Mahşeri bir kalabalık kaynaşıp duruyordu. Bunlar arasında pijamalılar, gömlekliler de vardı.[12]

Saat üçe doğru mahkûm Ali Ürkmer, cezaevinin "meşhur kırmızı" aracıyla meydana getirilir. İdam kararının okunması gerekmektedir. Olayın bu anında gazeteler arasındaki bakış farkını görebilmekteyiz. Bazıları bu idam kararının okunması sahnesini çok rutin bir iş gibi ve çok büyük bir ciddiyetle gerçekleştirildiğini görmek istediği için çok kısa geçmişler, fakat bazı yazarlar bu an içinde görevlilerin "ortaya çıkması muhtemel" insani davranışlarını vurgulamışlardır:

Ağır ceza katibi kararı okumaya başladı. Fakat heyecandan devam edemedi. Aza B. Salim kağıdı elinden aldı ve tamamladı...[13]

Katili sehpaya yirmi adım kala indirdiler. Gayet sakin, metin adımlarla yürüyor. Ağır ceza azası kararı okumaya başladı. Fakat heyecandan devam edemedi. Katip denedi, beceremedi. Tekrar o aldı.[14]

Diğer gazetelerde haber bu şekilde verilmemekte, bu işin çok kolay ve metanetle yapıldığı bildirilmektedir.

Aynı çelişkinin daha büyük boyutlarda olanı, mahkûmun idam sehpasına çıkarken göstermiş olduğu davranış şekillerinde ortaya çıkmaktadır. Bazen kahramanca davranmaktadır mahkûm, bazen de suçunun bilincinde gerçek bir katil:

Ölüm yolcusu caninin bütün hareketlerinde şuursuz bir soğukkanlılık göze çarpıyordu.[15]

Bu soğukkanlılık sehpaya çıkarken de devam ediyordu.

Ve teslim olduğuna nedamet getirmiş birkaç saçma sapan şey daha söyledikten sonra gayet sakin, metin adımlarla sehpaya doğru ilerledi. Bu esnada iki gardiyan kendisine yardım etmek istediler, fakat o: Hayır, ben kendim çıkarım, diye bu son yardımı da reddetmek cesaretini gösterdi![16]

Soğukkanlı fakat biraz da duygusal bir anlatımın görüldüğü yazılar da görülmektedir, aynı sahne için:

İmam Mehmet'in söylediği duayı tekrarlayarak sehpaya yaklaşıyor ve kollarını tutmuş olan gardiyanlara hiç zahmet çektirmeden masanın üzerine çıkarak celladın elinde bulunan düğümlü ipe boynunu uzatıyor.[17]

Fakat her zaman böyle bir sahne tasvir edilmiyor. Bazen de mahkûmun suçluluk duygusuyla birlikte idam edileceği sehpayı gördüğünde baygınlık bile geçirdiği söylenebiliyor:

Katil darağacını görünce her şeyin bittiğini anlamış ve kolundakilerin üzerine yığılarak baygınlık geçirmiş ve sürüklenerek sandalyeye çıkarılmıştır.[18]

Evvelki gece Sultanahmet'te infaz edilen bir idam hükmüyle azılı bir katil ortadan kaldırılmış, iğrenç bir cinayeti kılı kıpırdamadan işleyen genç katil sehpanın yanına giderken işlediği suçun ağırlığıyla omuzları eziliyormuşçasına bir ızdırapla kollarından tutanların üzerine yığılmış, bitkin bir halde iskemleye çıkarılmıştır.[19]

Mahkûmun son sözleri konusunda da gazetelerin aynı tutumu devam ettirdiğini görmekteyiz. Bir mahkûm idam edilmeden önce bu kadar çok ve çeşitli söz söyleyemeyeceğine göre, burada daha önce dile getirilen "anlatanların dinlemek istedikleri gibi yazmaları" olgusunun geçerli olabileceğini düşünebiliriz. Gazetelere göre mahkûmun "muhtemel" son sözleri şöyledir:

Bu esnada imam gene Ali'nin yanına sokuldu: "Oğlum Kelime-i Şahadet getir. Hakkını helal et. Son sözünü söyle." Ali soğukkanlılıkla cevap verdi: "Helal olsun. Cinayeti ben yaptım. Sonra da teslim oldum. Şimdi cezamı çekiyorum. Başka sözüm yok."[20]

"Oğlum bir arzun var mı?..." Metanetini ve soğukkanlılığını muhafaza eden çifte katil bu suale sert bir sesle cevap verdi: "Hayır yok... Yalnız benim kendimin teslim olduğunu unuttunuz."[21]

"Hiç! dedi... Hiçbir arzum yok! Yalnız hapishane müdürüyle gardiyanlar ve arkadaşlarım haklarımı helal etsinler!"[22]

İnfaz anı, yazarların edebi yetenekleri en geniş anlamda sundukları yer olarak gözükmektedir. Etkileyicilik, bu anın anlatımında doruk noktasına ulaşıyor ve yazarın idam olayını nasıl bir gözle seyrettiğinin açık bir delilini oluşturuyor.

... ilmek iyi takılmamıştı. Bir defa boynuna geçirildikten sonra tekrar çıkarıldı ve bu hal birkaç defa tekerrür etti... Nihayet ilmeğin sağlam olduğuna kanaat getirilince cellat Mustafa darağacından yere atladı, darağacı etrafındakiler biraz gerilediler ve cellat masayı şiddetle çekti. Ali, birden bire boşluğa sallandı. Hemen yirmi otuz saniye kadar hiçbir harekette bulunmadı. Cellat ölümün daha çabuk vukua gelebilmesi için bacaklarına asıldı, birkaç defa çekti. İp tamamen gerilmişti. Mahkumun gözleri biraz fırlamıştı. Nihayet kapakları yavaş yavaş kapandı. Bir iki debelendi. Artık ölmüştü.[23]

Saat üçü çeyrek geçiyordu... Pat... Bir ayak sesi ve bir tahta gürültüsü... Sehpanın altındaki masa ve sandalye yere yuvarlandı. Üç direğin ortasında caninin çelimsiz vücudu boşlukta sallandı. Vücut bir aralık takallüs etti, bacaklar kıvrıldı ve birdenbire tekrar sarktı. Hüküm infaz olunmuş, kardeşi hesabına iki kişinin canına kıyan ve idam sehpasına gelen azılı katil hayata gözlerini kapamıştı. İtişe kakışa meydana toplanan halk, cemiyetin göğsünden söküp attığı bu katil çıyanı nefretle seyrederken uzaklaştım.[24]

İnfazın gerçekleştirilmesinden sonra bir gazetede cellat Mustafa Arif ile yapılan bir röportaja da rastlayabiliyoruz. İlk işini yapan çingene Arif şunları söylüyor:

> On yedi yaşındayım. Daha bu işi ilk defa yaptım. Evvela bana biraz zor geldi, amma, iş başına gelince hiç de sıkıntı çekmedim.[25]

İdam edilen mahkûm Ali Ürkmer, 18 Temmuz 1939 sabahı, saat sekize kadar darağacında asılı kalır ve o saate kadar görmek isteyenler için bekletilir.

1. Aziz Nesin, *Surname*, (İstanbul: Adam Yayınları, 1995), s. 13-14.
2. Necdet Sakaoğlu, "Osmanlı'da Suç ve Ceza", *Popüler Tarih*, Kasım 2000, sayı: 6, s. 27.
3. Sıtkı Tuncer, "Ölüm Cezası", *Adalet Dergisi*, Mart 1953, sayı: 3, s. 265.
4. *age*, s. 266.
5. Bkz. Cezaların İnfazı Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 647; Kabul Tarihi: 13/7/1965; Yayımlandığı *Resmi Gazete*: Tarih: 16/7/1965, Sayı: 12050; Yayımlandığı Düstur: Terkip: 5, Cilt: 4, Sayfa: 2986.
6. Bu tamim "Adliye Vekaleti"nden "Cumhuriyet Müddeiumumiliği"ne "Ölüm cezalarının sureti infazı hakkında" ismiyle gönderilen 31/7/1939 tarih ve 112-35 sayılı tamimdir. İkincisi ise ilkiyle aynı uygulama şeklini öngören 18/1/1951 tarih ve 18 sayılı tamimdir. 31/7/1939 tarihli tamim için bkz. *Adliye Vekaleti Tamimler ve Tebliğ Edilen Hukuki ve Cezai Mütalâalar Mecmuası 1939-1940*, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1941), s. 51.
7. Bkz. *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1957.
8. Gotthard Jaeschke, *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), s. 15.
9. İdam cezasının Meclis kararı için Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Otuz altıncı inikad, Devre: VI, Cilt: 4, İçtima: Fevkalade, 6-VII-1939 Perşembe, s. 103. Adliye Encümeni Mazbatası için bkz. (3/112), S. Sayısı: 181.
10. Nusret Safa Coşkun, "İki Kişiyi Öldüren Katil Bu Sabah Asıldı", *Son Posta*, 18 Temmuz 1939, s. 1 ve 11.
11. Haluk Cemal, "İki Cana Kıyan Katil Nasıl Asıldı?", *Yeni Sabah*, 19 Temmuz 1939, s. 2.
12. *Vakit*, 18 Temmuz 1939, s. 10.
13. *agm.*
14. Coşkun, s. 11.
15. Cemal Refik, "Katil Sultanahmette Bu Sabah Nasıl Asıldı?", *Akşam*, 18 Temmuz 1939, s. 2.
16. Cemal, s. 2.
17. Cemal Dağıstanyeri, "Katil Ali Dün Gece Nasıl İdam Edildi?", *Son Telgraf*, 18 Temmuz 1939, s. 1.
18. *İkdam*, 18 Temmuz 1939, s. 1.
19. *İkdam*, 19 Temmuz 1939. s. 2.
20. Refik, s. 2.
21. Cemal, s. 2.
22. *İkdam*, 19 Temmuz 1939. s. 2.
23. *Vakit*, 18 Temmuz 1939, s. 10.
24. *Refik*, s. 2.
25. *agm.*

new

perspectives on

turkey

A biannual.

Studies relating to historical and contemporary issues in the culture and the socio-economic structure of Turkey.

Research targeting Turkey and the Ottoman Empire.

Comparative perspectives and theoretical contributions.

Published by the History Foundation of Turkey

to communicate research concerning Turkish realities to a broad spectrum of readers.

Articles in *New Perspectives on Turkey*, Spring 2001

"Legacies of Legal Reform: Muftis, the State, and Gendered Law in the Arab Lands in the Late Ottoman Empire" / *Judith E. Tucker*

"Localizing Legitimation: Bargaining through the Law in a Provincial Court" / *Leslie P. Peirce*

"Landlords, Refugees, and Nomads: Struggles for Land around Late-Nineteenth-Century Ayvalık" /*Y.Terzibaşoğlu*

"Crossing the 'Exaggerated Boundaries' of Black Sea Culture: Turkish Themes in the Work of Odessa Natives Ilf and Petrov" / *Charles Sabatos*

"Turkey's Troubled Democracy: Bringing the Socioeconomic Factors Back in" / *Tanel Demirel*

"Covering Disasters, Natural or Otherwise: Media, Politics, and the Public Sphere in Post-Earthquake Turkey" / *George Gavrilis*

Book Reviews

Hugh Poulton, *Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic.* / *Zeynep Çağlayan Gambetti*

Yeşim Arat, *Political Islam in Turkey and Women's Organizations.* / *Barbara Pusch*

Heinz Kramer, *A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States.* / *Gül Sosay*

npt@tarihvakfi.org.tr www.tarihvakfi.org.tr

Subscription: Abonet

Tel: 0 212 210 01 10 / Fax: 0 212 222 27 10

e-mail: abonet@abonet.net www.abonet.net

ARŞİVDEN BİR BELGE (28)

Babıâli Baskınıyla İlgili Bir İhbar (1915)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Enver Bey.

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 23 Ocak 1913 günü gerçekleştirmiş olduğu Babıâli Baskını ile ilgili bir belge yayımlıyoruz. Yıllar önce Babıâli Baskını ile ilgilendiğim dönemde "Babıâli Baskını sıkıyönetim döneminde gerçekleşmiş bir hükümet darbesidir, gündelik gazetelerde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu konuda bilgi bulamazsın" diyen araştırmacılar, en azından gazeteler konusunda oldukça haklı çıktılar. Ancak, aşağıda yayımlayacağımız belgeden de anlaşılacağı üzere, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Babıâli Baskını konusunda az sayıda olsa da belge bulunmaktadır.

Bilindiği üzere, 23 Temmuz 1908 günü İttihad ve Terakki Cemiyeti Balkan Yarımadası'nda "Hürriyet" ilan etmiş ve Sultan II. Abdülhamid'i II. Meşrutiyet'i ilan edip Kanûn-ı Esâsî'yi yürürlüğe koymaya ve Osmanlı parlamentosunu 30 yıl süren uzunca bir aradan sonra yeniden toplantıya çağırmaya mecbur bırakmıştı. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, II. Abdülhamid'in mutlakiyet rejimini yıkmak için gizli bir örgüt olarak kurulmuş olan İttihad ve Terakki Cemiyeti de ortaya çıkmaya başlamış ve illegal bir örgüt yapısından sıyrılarak yasal bir parti kurma sürecine girmişti. Kimilerine göre, bu dönüşüm hiçbir zaman gerçekleşmedi. Yani İttihad ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet dönemi (1908-1918) boyunca bir "siyasi komite", yani bir illegal örgüt olarak yaşamını sürdürdü.

31 Mart Vak'ası'nı şimdilik bir kenara bırakacak olursak, bu fikri savunanların elinde bulunan en önemli örnek, Babıâli Baskını'dır. İttihad ve Terakki Cemiyeti yönetiminin, 22 Temmuz 1912 gününden itibaren hükümeti Gazi Ahmed Muhtar Paşa yönetimindeki muhalefete kaptırmasından sonra, 29 Ekim 1912 günü kurulmuş olan Kâmil Paşa hükümetini 23 Ocak 1913 günü İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen "fedai"lerinin bir hükümet darbesi sonucu devirmesiyle yaşanan siyasi olaydır.

Balkan Savaşı'nda art arda alınan yenilgileri bahane eden İttihadçılar, o gün özel olarak Napolyon gibi beyaz bir ata binmiş olduğu söylenen "Hürriyet Kahramanı" Enver Bey ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü fedailerinden Yakup Cemil Bey önderliğinde, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezinin bulunduğu Şeref Sokağı'ndan yola çıkmışlar ve Talat Bey'in liderliğindeki grupla birleşerek Babıâli'ye doğru yürümüşlerdir. Babıâli'de bulunan muhafız alayı önceden İttihadçıların kontrolündeki bir askeri birlikle değiştirildiğinden, "yol boyunca çekilen şiddetli nutuklar neticesinde" halkın da geniş katılımı ile giderek çoğalmış olan kalabalık grup, Kamil Paşa hükümeti toplantı halindeyken Babıâli'nin kapılarına dayanmıştır.

Çıkan silahlı çatışmada, Kâmil Paşa'nın yaveri Nâfiz Bey, Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın yaveri Kıbrıslızâde Tevfik Bey, polis komiseri Celâl Bey ve İttihadçılardan da Mustafa Necip Bey öldü. Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa "ne oluyor" demeye kalmadan Yakup Cemil'in kurşunuyla şakağından vuruldu. Kabine üyeleri binanın içinde saklanarak, dört bir yana dağılmıştı. Enver Bey, Kâmil Paşa'ya "millet"in Kâmil Paşa kabinesini artık istemediğini, hemen istifa etmesi gerektiğini tebliğ etti. Enver Bey'in bu

Cadı *dergisinin başlığı.*

cümlesinde yer alan "millet" sözcüğü "İttihad ve Terakki Cemiyeti" ile eşanlamlı olarak kullanılmıştı. Kâmil Paşa "asker tarafından gelen istek üzerine istifaya mecbur kaldığı"nı bildiren bir istifa mektubu kaleme aldıysa da, Enver Bey bu mektuba "ahali ve asker" sözcüklerini ilave etmesini sağladı. Bu sırada İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yetiştirmiş olduğu en önemli hatiplerden birisi olan Ömer Naci Bey dışarıda toplanmış olan kalabalığı Kâmil Paşa hükümeti aleyhine kışkırtıp çoşturuyor, "Yaşasın millet, yaşasın İttihad ve Terakki!" diye bağırtıyordu. Enver Bey Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin makam arabasına atlayıp Yıldız Sarayı'na giderek, Kâmil Paşa hükümetinin istifasını Sultan V. Mehmed Reşad'a onaylattırdı.

Babıâli Baskını'ndan sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti Hareket Ordusu Kumandanı olarak ünlenmiş olan Mahmud Şevket Paşa önderliğinde bir hükümet kurarak, İttihad ve Terakki yandaşlarını doğrudan doğruya iktidara taşıdı. Bir gece içinde, Cemal Bey İstanbul Muhafızı, Azmi Bey İstanbul Polis Müdürü, Halil Bey Merkez Kumandanı ve Talat Bey de Dâhiliye Nâzırı Vekili oluverdi. Muhalifler tutuklandı, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi gibi önde gelen kabine üyeleri sürgüne gönderildi. Böylece, Balkan Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı günlerine kadar uzanan bir İttihad ve Terakki Cemiyeti sultası dönemi başlamış oldu.

Babıâli Baskını hakkında ayrıntılı bir makale yayımlamış olan Zafer Toprak yazısının sonunda "Bâbıâli Baskını İttihatçıların muhalefeti sindirerek ülkeyi fiilen tek parti yönetimine sokmalarına neden olan olaydır. Kaba kuvvet kullanarak iktidarı ele geçirme yöntemlerinin tarihteki kalıcı bir örneğidir" demektedir.[1] Bu önermeyi bir adını daha ileri götürerek, "Babıâli Baskını Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmış olan askeri darbeler geleneğinin ilk halkasıdır" iddiasında bulunmak mümkündür.

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında yayımlamakta olduğumuz belgeler Babıâli Baskını'nın İttihadçılar tarafından sık sık iddia edilmiş olduğu gibi "kendiliğinden gelişen bir hareket" olmadığına, inceden inceye planlanmış ve büyük bir titizlikle uygulanmış bir darbe olduğuna açıklık getirmektedir.

Birinci belgemiz, Dâhiliye Nezâreti'nin İstanbul Polis Müdüriyeti'ne 29 Nisan 1915 günü göndermiş olduğu bir yazıda *Cadı* dergisinde mizahi bir dille yer alan bu iddiaların aslının incelenmesi talebini içermektedir. İkinci belgemiz, *Cadı* dergisinin küpürüdür. Bu küpürde, İttihadçı oldukları anlaşılan Esad ve Ziyâ efendileri Babıâli Baskını sırasında binanın bütün telefon bağlantılarını kesintiye uğratmış olmakla suçlayan imzasız bir yazı yer almaktadır. Ne yazık ki Dâhiliye Nezâreti'nden bir yetkili (!) bu yazının en önemli kısmını keserek küpürden çıkarmıştır. *Cadı* dergisinin 20 Nisan 1915 tarihli ve 21 numaralı bu nüshası Türkiye'deki hiçbir kütüphanede bulunmamaktadır.[2]

Üçüncü belgemiz ise İstanbul Polis Müdüriyeti'nin konuyla ilgili olarak gerçekleştirdiği incelemelerin sonuçlarını Dâhiliye Nezâreti'ne aktaran yazısıdır. Buna göre, Esad ve Ziyâ Beylerin Babıâli Baskını sırasında telefon santralını kestikleri anlaşılmış ve Tevfik Paşa kabinesi zamanında görevden alınmışlardır. Görevden alındıkları gün santralın telefon rehberini imha ederek, telefon konuşmalarının bir buçuk saat kadar aksamasına sebep olmuşlardır. Küçük Esad Efendi olarak bilinen Esad Bey, Kastamonu'ya sürülmüş ve daha sonra askerlikten de çıkarılmıştır. Ziyâ Efendi'nin ise yalnızca ifadesi alınarak serbest bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır.

"Darbenin de belgesi mi olur" diyenlere önemle duyurulur...

1. Zafer Toprak, "Bâbıâli Baskını," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993), s. 523-524.
2. Hasan Duman, *Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri 1828-1928*, c. I, (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000), s. 196.

Dâhiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti

Tarih-i Tebyîz:
16 Nisan sene 1335

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne

Telgraf müdür-i sâbıkı Sâdık ve muâvini Hilmi beylerle diğer bazı me'mûrînin ahvâl-i sâbıkası-

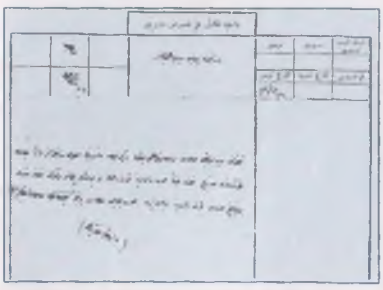

BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, Kalem-i Mahsûs (DH.KMS), Dosya: 51-1, Gömlek: 64, Vesika: 1.

na dâir Cadı gazetesinde münderic fıkra aynen savb-ı vâlâlarına gönderilmiş ve bu mes'ele Posta ve Telgraf Nezâreti'nde bulunduğum sırada taraf-ı vâlâlarına yazılmış idi. Sûret-i cereyân-ı muâmeleden ve netice-i tahkîkâtdan malûmât itâsı bâbında.

Bâ-emr-i âlî-i nezâret-penâhîleri

BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, Kalem-i Mahsûs (DH.KMS), Dosya: 51-1, Gömlek: 64, Vesika: 1.

Hasbihâl

Cadı- Ooo karakaş kıyâfetli karı, yine neredeydin?

Acûze- Anneciğim sizin kerhâneden geliyorum.

Cadı- Sus postal, benim kerhânem nerede imiş?

Acûze- Ya koca kaltak benim nerem karakaş kıyâfetli imiş?

Cadı- Hay mashara latife olsun diye söyledim. Bugün canım darda onun içün hiddetimi teskîn edecek vesile arıyorum.

Acûze- Hayırdır inşâllah, başkasına hırslan bana çat. Öyle mi? Ne imiş hiddetiniz bakalım?

Cadı- Ne olacak belki kendilerinden def' olurlar da başlarını belâya sokmağa biz sebeb olmayız diye sabr etdiklerimiz adamlarda hiç hiss-i teessür ve hicâb kalmamış.

Acûze- Kimlerde a canım.

Cadı- Hey postal münâfık, dört nüsha evvel konuşmadık mı? Hâni şu Nâzım Paşa merhûmun vak'asından elleri kolları değil, bütün azâ ve cevârihi vatanın hûn-i mazlûmuyla boyananlar.

Acûze- Sahîh hâlâ onlar def' olmamış mı?

Cadı- Ne gezer.

Acûze- Kabâhat de sende? Birer birer kulaklarından tutûb çıkarmıyorsun, ondan.

Cadı- Vâkıâ doğru! Resmî bir me'mûr olduğu hâlde eşkıyânın emrine itâat ve milleti bu sûretle düçâr-ı felâket edenlere acımak memleketine cinâyet yapmakla müsâvîdir. Ne telmîh anlıyorlar, ne de işâret! Hâlbuki vatanın en büyük hâinleri milletin en büyük düşmânları hu gibi vazife-i kanûniyelerini menâfi-i husûsiye ve cinâiye uğruna çiğneyenlerdir.

Acûze- Bunlar kimler imiş iyice belli mi acabâ, yoksa tavşan mı taşlıyorsun?

Cadı- Bizim kimseye garez-i mahsûsamız olmaz. Söylediklerimizin hepsi doğrudur. Sana söyleyeyim de kimseye söyleme, belki hükümetin şefkatini takdîr ederler de kendiliklerinden def' olurlar.

[Yazının bundan sonra gelen ve isimleri içeren üç dört paragrafı kesilerek sayfadan çıkarılmış!]

.... Akaretler'deki -büyük- birkaç sene içinde liyâkati, meziyeti değil, münâsebeti, melaneti içün sivrilmiş eşhâsa Mısır Çarşısı'ndan birer baş sarmısak hediye etmeli, yâhûd da birer birer sinemada göstermeli.

Acûze- Aman ablacığım acele etme, ben bir kere kendilerine söyleyeyim.

"Hasbihâl", *Cadı*, no. 21, 6 Receb 1337 / 7 Nisan 1335, s. 2.

Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi
Birinci Şubesi
Aded
1302

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlû efendim hazretleri

Kalem-i Mahsûs ifâdesiyle şeref-vârid olan 16 Nisan sene 1335 tarih ve 5211/524 numerolu tezkire-i nezâret-penâhîleri cevâbıdır: İstanbul Telgraf muhâbere me'mûrlarından iken me'mûriyeti Kastamonu'ya tahvîl edilmiş olan Esad Efendinin birkaç sene mukaddem Kâmil Paşa kâbinesini ıskât etmek üzere hükümet-i İttihâdiye tarafından ihdâs olunan Bâbıâli Baskını'nda Ziyâ Efendi nâmında refikiyle birlikde bütün resmî telefon hattının santralini kat' etdikleri ve bu defa Tevfik Paşa kabinesi mevki-i iktidâra geldiği zamân bunların telefondan te'bîdleri icâb etdiğinden mumâileyh Esad Efendinin infikâk edeceği gün merâkizin esâmisini hâvî listeyi imhâ ederek me'mûrların acemiliği dolayısıyla bir buçuk saât muhâverât-ı resmîyenin ta'tîline sebebiyet verdiği cihetle mumâileyhin hakkında lâzım gelen muâmelenin ifâsı Posta ve Telgraf Nezâret-i celîlesinin 13 Mart sene 1335 tarih ve 44 numerolu tezkire-i aliyesinde iş'âr buyurulmakla bu bâbda icrâ kılınan tahkîkâtda Bâbıâli Vak'ası esnâsında telefon santralinde bulunan Esad Efendinin muahharen bir ihtilâs meselesinden açığa ihrâç edilûb asker olan ve elyevm nerede bulunduğu mechûl bulunan Küçük Esad Efendi olduğu anlaşılmasına binâen mevzû'-i bahs Esad Efendinin yalnız mahall-i me'mûriyeti olan Kastamonu'ya azimeti te'mîn edilmiş ise de bilâhare me'mûriyetinden azl edilmesi üzerine bundan da bi't-tabii sarf-ı nazar edilmiştir. Ziyâ Efendinin kânûnen mûcib-i mes'ûliyet bir hâli mevcûd olmadığı anlaşıldığından ifâdesi zabt edilerek te'mînâta rabt edildiği ve mumâileyhüm hakkında başkaca bir muâmele ifâ kılınmadığı arz olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

fî 24 Nisan sene 1335

Polis Müdür-i Umûmisi nâmına Mustafa Şevket

nâmına Cevâd

Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti'ne 27.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, Kalem-i Mahsûs (DH.KMS), Dosya: 51-1, Gömlek: 64, Vesika: 3.

"Hasbihâl", *Cadı*, no. 21, 6 Receb 1337 / 7 Nisan 1335, s. 2.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, Kalem-i Mahsûs (DH.KMS), Dosya: 51-1, Gömlek: 64, Vesika: 3.

MİLATTAN ÖNCE II. BİNYILIN İLK YARISINDA DOĞU ANADOLU'DA BÜYÜK FIRAT TAŞKINLARI

Tufanı Anımsatan Sel Baskınları

KEMALETTİN KÖROĞLU

Doç. Dr., Marmara Ün.
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Doğu Anadolu'nun özellikle batı bölümü, önce Keban (1968-1974), arkasından da Karakaya (1978-1986) barajlarının su toplama alanında yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları nedeniyle bilim dünyasında oldukça iyi tanınmakta ve farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Günümüzde de yayımlanmaya devam eden kazı monografyalarının bir bölümünde mimari, küçük buluntu ve çanak çömlek gibi günlük yaşama ilişkin bulgular yanında, çeşitli tekniklerle toplanan bölgenin fauna ve florasına ilişkin veriler de tartışılmakta, bunlar yardımıyla geçmişteki iklim ve çevre koşulları algılanmaya çalışılmaktadır.

Bizim burada ele alacağımız kalıntılar ise, günlük yaşamdan arta kalanlar değil, abartılı deyimle Fırat Nehri'nin "tufan" ölçeğinde kabarması sonucu azgın sularla yerleşim alanlarına taşınmış olanlardır. Karakaya Barajı göl alanında yapılan kazılardan, başta İmikuşağı ve Değirmentepe olmak üzere Köşkerbaba, Kösehöyük ve Kaleköy çevresinde, yerleşmelerde belli bir süre kesintilerin oluşmasına neden olan bu türden büyük ölçekli Fırat taşkınlarına ilişkin izler saptanmıştır (Bkz. Harita).

Bir yerleşmenin belli bir süre yaşadıktan sonra ıssızlaşmasının nedeni her zaman net olarak belirlenememekle birlikte, mimari kalıntıları örten yıkıntılar içindeki bulgulara dayanılarak bir varsayım ortaya konmaktadır. Arkeolojik kazılarla, özellikle höyüklerde ortaya çıkarılan birbiri üstüne kurulmuş yerleşmelerin saldırı, yangın, deprem ve çevre koşullarının değişmesi gibi nedenlerle son bulduğu öngörülmektedir. Bu bakış açısı, belirli bir coğrafi birim içindeki farklı yerleşmelerin çağdaş tabakalarında oluşan benzer izler veya kültür değişiklikleri aracılığıyla desteklenebilmektedir. Ancak yerleşim alanlarının büyük bir sel baskınıyla tahrip olması, yani mimari kalıntıların üzerinin kalın mil veya nehir çakılları ile örtülmesi, Güney Mezopotamya gibi alüvyal bölgeler dışında çok sık belgelenen bir gelişme değildir. Günümüze kadar da Eski Çağda Anadolu veya üzerinde tartıştığımız bölgede etkili olmuş ve birçok yerleşmenin kaderini tayin etmiş bir sel baskınının muhtemel sonuçları toplu olarak ele alınmamıştır. Dolayısıyla ilk adımda taşkının boyutları ve dönemi konusundaki ipuçlarını elde etmek amacıyla, ilgili merkezlerin konumlarını ve tabakalaşma durumlarını da dikkate alarak izleri sorgulamak, ikincisinde bunu Fırat'ın daha çok etkilediği Mezopotamya'daki taşkın tabakaları ile karşılaştırmak ve son adımda ise diğer bölgelerdeki doğal felaketlerle ilişkisi ve sonuçları üzerinde değerlendirme yapmak istiyoruz.

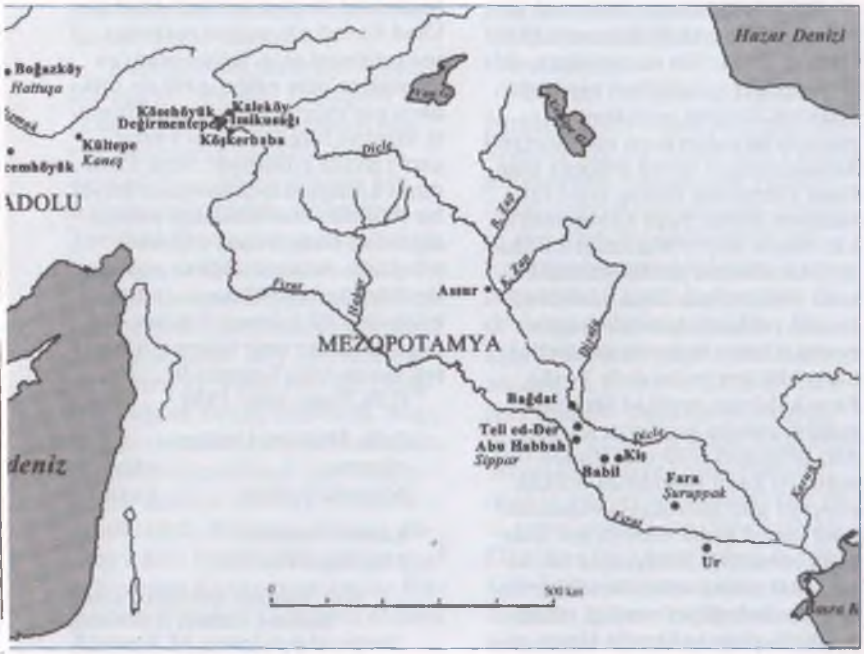

Resim 1: Metinde geçen yerler.

MALATYA-ELAZIĞ BÖLGESİNDE TAŞKIN İZLERİ

Taşkın konusundaki stratigrafik veriler, Değirmentepe ve İmikuşağı'ndan birbirini tamamlayan biçimde gelir. Değir-

mentepe, Malatya'nın kuş uçumu 19 km doğusunda, Fırat Nehri'nin geniş yatağı içinde bir yay çizerek doğu-batı yönünde aktığı kesimin hemen güney kıyısında bulunmaktaydı. Höyüğün yüksekliği güneyde 4-5 m, kuzeyde Fırat kıyı düzleminden 12 m, yatağından ise 16 m kadardır. Burada U. Esin başkanlığında 1978-1986 yılları arasında yapılan kazılarda 11 tabaka belirlenmiştir: Bunlar üstten alta doğru Orta Çağ (1-2. yapı katı: Geç Roma-Bizans), Demir Çağı (3-4. yapı katı: MÖ I. binyıl), İlk Tunç Çağı I (5. yapı katı: Karaz Kültürü) ve Obeyd Dönemi (6-11. yapı katı) olarak sıralanmaktadır (Esin 2000: 80 vd).

Höyükte sel tahribatının varlığına ilk kez 1978 yılında doğu kesitinde yapılan bir incelemede rastlanmıştır (Esin-Arsebük-Özdoğan 1987: 78 vd; lev. 39). Devam eden kazı çalışmalarında kuzeydoğu kesimde (14-15 K L açmaları) açığa çıkarılan Roma Dönemi'ne ait savunma duvarının taşkınla ilişkili kalın bir çakıl birikinti üzerine kurulduğu saptanmıştır. Höyüğün zirvesine yakın olan bu alanda, surun hemen güneyinde, temel seviyesinin altında gerçekleştirilen bir sondaj ise taşkının kalınlığı, örttüğü tabaka ve birikintinin yapısı konusunda oldukça önemli bilgiler vermiştir (Esin 1987: 91 vd; lev. 43, 50). Elde edilen bulgulara göre kumla karışık küçük ve orta büyüklükteki taşkın birikintisinin kalınlığı 1,20 m kadardır. Altında ise İlk Tunç Çağı I'in temsilcisi Karaz kültürüne (MÖ III. binyıla) ilişkin kerpiç duvar kalıntıları bulunmaktadır (Bkz. Resim 2). Bunların oldukça silik ele geçmesi, kazı raporlarında taşkının şiddetine ve Demir Çağ çukurlarının tahribatına bağlanmıştır (Esin-Harmankaya 1987: 95 vd; Esin 2000: 83). Taşkının üzerinde ise I ve II. tabakayı oluşturan duvarlardan etkilenmiş Demir Çağı'na (MÖ I. binyıla) tarihlenen III. ve IV. tabakalar yer almaktadır.

Böylece Değirmentepe kazı bulgularına göre Fırat'ın çok geniş bir yatak içerisinde aktığı bu alanda en azından 16 m kadar kabardığı ve bu seviyelere kadar olan yerleşmelerde tahribata yol açtığı anlaşılmaktadır. Taşkın için, İlk Tunç Çağı'na ilişkin Karaz Kültürü (MÖ III. binyıl) alt sınır ve Demir Çağı tabakaları (MÖ I. binyıl) üst sınır yani son tarih oluşturmaktadır. Ancak Değirmentepe'nin tabakalanmasındaki boşluk ve II. binyıla ilişkin olanlarının büyük oranda tahribat görmüş olması nedeniyle bu büyük taşkının MÖ III. binyıl sonu ile I. binyıl başı arasındaki uzun sürecin hangi aşamasında gerçekleştiğini açık biçimde belirlemek zordur. Kum ve çakıl birikintisinin hemen altındaki tabakanın sonunu belirleyen olayın tartıştığımız doğal afet olup olmadığı açık değildir. Çok daha geç dönemde olsa da bu boyutlarda bir felaketin höyüğün üst tabakalarına zarar verebileceği göz ardı edilmemelidir.

Değirmentepe'de ayrıca, 7. (Harmankaya-Tanındı-Özbaşaran 1998: Değirmentepe: Obeyd Dönemi sonları) ve 9. (Esin-Harmankaya 1988: 87: Kalkolitik Amuk evresi sonu) yapı katlarını tahrip eden iki prehistorik taşkın daha saptanmıştır.[1] Bunlar sonuncusu kadar şiddetli olmamış gözükmektedir. Nitekim 7. yapı katı köyünün taşkın sonrasında da varlığını sürdürdüğü yönünde gözlemler yapılmıştır. Bölgedeki diğer yerleşmelerde izleyemediğimiz bu prehistorik taşkınlar ancak Mezopotamya'dakilerle karşılaştırılabilir.

MÖ II. binyıldaki büyük taşkınla ilişkili daha belirgin bulguların saptandığı İmikuşağı Höyüğü, Elazığ'ın Baskil ilçesinin 56 km batısında, Malatya'nın 26 km kuzeyinde, Fırat Nehri'nin doğu kıyısında yer almaktaydı. Höyüğün bulunduğu alana batı yönünden yaklaşan Fırat, buradan dirsek yaparak güneye yönelmekteydi (Bkz. Harita, Resim 3-4-5). Bundan dolayı buradaki yerleşmeler her zaman taşkın tehdidi altında bulunmaktaydı (Sevin 1995: 1 vd).

Höyükte 1981-1986 yılları arasında gerçekleştirilen ve bizim de ekip üyesi olarak katıldığımız V. Sevin başkanlığındaki kazılarda, Orta Tunç I ile Orta Çağ arasında 14 tabaka ve bunlara ilişkin evreler saptanmıştır. Bunlar, Orta Çağ (1-3b-a), Hellenistik Çağ (4b-a yapı katı), Geç Demir Çağ (5b-a), Erken/Orta Demir Çağ (6c-a), Son Tunç II (7-8. yapı katı: Hitit İmparatorluk Dönemi), Son Tunç II-Son Tunç I geçiş (9. yapı katı: Eski Hitit Devleti Dönemi), Son Tunç I (10d-a yapı katı: Eski Hitit Devleti Dönemi), Son Tunç I? (11. yapı katı), Orta Tunç II (12-13. yapı katı: Koloni Çağı Geç Evre), Orta Tunç I (14. yapı katı) biçiminde belirlenmiştir (Sevin 1995: 7). Ayrıca höyüğün Orta Tunç I tabakasından önce Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'nda da yerleşmeye sahne olduğu anlaşılmıştır.

Resim 2: Değirmentepe'de taşkın tabakasının incelendiği açma. Altta İTÇ duvar izleri, yanlarda taşkının taşıdığı çakıllar. (Esin 1979).

Görüldüğü üzere İmikuşağı'nda belirlenen tabakalardan yarısına yakını, Değirmentepe'de sağlam olarak belirlenemeyen MÖ II. binyıla ilişkindir. Dolayısıyla taşkın konusundaki ilk ipuçlarını buradakilerle birleştirerek daha ileri değerlendirme yapmak için uygun bir durum söz konusudur.

İmikuşağı'nda taşkının en yüksekteki izleri, höyüğün güney bölümündeki açmalarda

Resim 3: Kuzeyden İmikuşağı Höyüğü, 1980'li yıllarda modern köy ve Fırat nehri. Höyük günümüzde Karakaya Barajı'nın topladığı sular altında; MÖ II. binyılın ilk yarısındaki büyük taşkında da Fırat nehri bu tepenin üzerinden geçmişti. **(Sevin 1995)**

(P 13-14, R 14 ve S 14), zirveden (673,54 m) 8 m kadar derinde (665,54 m) açılmıştır. Burası Fırat'ın yatağından yaklaşık olarak 30 m kadar yukarıdadır. Selin üzerinde, oldukça etkileyici boyutlarda açılan 10. yapı katında, kuzeyde dinsel karakterli iki yapı, güneyde ise zengin buluntu veren üç depo binası ve bunları doğu yönden çevreleyen taş temelli kerpiçten yapılmış kalın (2.35 m) bir sur bulunmaktadır. Bu sur, güney uçta yine kerpiçten yapılmış iki katlı iki magazinle birleşmektedir. Bu mimari ile birlikte ele geçen, hemen hemen tümüyle Orta Anadolu etkili buluntular arasındaki *rhyton*lar, kabartmalı kült vazo parçaları, *signe royal* baskılı örnekler Eski Hitit Krallığı Dönemi'ne tarihlenmektedir (Sevin 1988: 300 vd). Dolayısıyla bölgede Hitit etkilerinin görülmeye başlaması (bkz. Hauptmann 2000: 147 vd) sel için bir son tarih oluşturmaktadır ve bu da muhtemelen II. binyılın ortalarından önceye gitmektedir.

Selin ne zaman başladığı veya ön tarihi konusunda ise höyüğün en güneyinde (S 14 Açması), taşkın birikintisi altında ortaya çıkan buluntular fikir vermektedir. Taşkın tabakası Değirmentepe'de olduğu gibi kum ve çakıl kuşakları biçimindedir (Resim 5). Bu kuşaklar, Maden Teknik Araştırma Enstitüsü Jeoloji Yüksek Mühendisi H. J. Asutay ve arkadaşlarının yaptıkları gözlemlere göre art arda birkaç evreli bir taşkın sonucu oluşmuştur (Sevin 1995: 1 vd; 3 not 4) ve alt sınırı, höyüğün zirvesinden -17,5 m derindedir (Sevin 1998: resim 2). En üst seviyesinin -8 m kadar olduğu hatırlanırsa bu kuşakların kalınlığı ve yol açtığı tahribatın boyutu anlaşılabilir.

Üstteki yerleşmelerin kültürel olarak Orta Anadolu etkisinde olmasına karşılık, altındakiler tümüyle Mezopotamya bölgesiyle ilişkilidir. Taş temelli kerpiç duvarları 1,10 m kalınlığında olan yapılar yer yer 1,50 m yüksekliğinde korunmuşlardır. İçlerinde Kültepe Ib tabakasında karşılaşılan ve Habur çanak çömleği olarak adlandırılan malzeme ile Suriye tipinde ana tanrıça figürinleri ele geçirilmiştir. Bunların hemen üzerinde de sel tabakası başlamaktadır (Sevin-Köroğlu 1986: 169 vd; Sevin-Derin 1987: 190 vd; Sevin 1988: 308 vd; Sevin 1998: 383 vd). Böylece, MÖ II. binyılın başlarına ilişkin Assur ticaret kolonileriyle bağlantılı Habur çanak çömleğinin bulunduğu bu tabaka, taşkın için bir alt sınır yani başlangıç noktası oluşturmaktadır. Ancak duvarların yüksekliği ve mekanların içinde çakıl birikintisi olmaması, söz konusu olayın yapıların kullanımından sonraki bir evrede gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı höyüğünün konisinden güneye doğru teraslar halinde geliştiği anlaşılan Koloni Çağı yerleşmelerinin yüksekte olan bölümleri büyük ölçüde tahrip olmuştur. Özellikle O 14 açmasında saptanan silik duvar izleri ve Habur türü çanak çömlek bu doğrultuda değerlendirilebilir. Taşkın, olasılıkla başlangıçta daha oval olan höyüğün fiziki görüntüsünü de değiştirmiştir. Özellikle hava fotoğrafları (Bkz. Resim 3-4) ve topografik plan, kuzeyde ve batı yüzde belirgin olan bu ağır tahribat konusunda yeterince açık fikir vermektedir (Sevin 1995: 1 vd, lev. C/2).

Bu iki höyük dışındaki yerleşmelerde gözlemlenen izler bu kadar belirgin olmamakla birlikte, resmini çizmeye çalıştığımız felaketin geniş bir alanda belgelenmesi yönünden önemlidir. Değirmentepe, İmikuşağı ve Köşehöyük Fırat Nehri yatağının Keban ile Toroslar arasında çizdiği yayın orta kesiminde, Köşkerbaba güneyinde, Kaleköy ise kuzeyinde bulunmaktadır. Yani taşkın Keban ile Toroslar arasındaki bütün baraj bölgesinde takip edilebilmiştir.

Köşkerbaba, Malatya ilinin 31,6 km kuzeydoğusunda, Fırat'ın sağ kıyısında, nehir yatağının Torosları geçmeden önce daralmaya başladığı bir noktada yer almaktaydı (Bilgi 1987: 189 vd). Ö. Bilgi başkanlığında 1978-1985 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılara, 1984 yılında ekip üyesi olarak biz de katıldık. Höyükte, üstten alta doğru Osmanlı, iki evreli Roma Çağı, Orta Demir Çağı, Erken Demir Çağı ve İlk Tunç Çağı olmak üzere 5 kültür katı saptanmıştır (Bilgi 2000: 133 vd). Yayınlarda herhangi bir Fırat taşkınından söz edilmemekle birlikte, Sayın Bilgi'nin izniyle inceleme fırsatı bulduğumuz kazının günlük raporlarında, höyüğün Fırat'a bakan kuzey kesimde açılan (M 10 açması) bir Erken Demir Çağı duvarının

taşkınla ilişkili olabilecek çakıl tabakası üzerine oturtulmuş olduğu kaydedilmiştir.[2] Burası nehir yatağından yaklaşık 34 m kadar yüksektedir. Sorguladığımız izlerin İlk Tunç Çağı ile Erken Demir Çağı arasında oluşu, Değirmentepe ve İmikuşağı'ndaki durum ile uygunluk gösterir.

Kösehöyük ve Kaleköy çevresindeki taşkın izleri ise yüzey araştırmalarında saptanmıştır. İmikuşağı Höyüğü'nün kuzeybatısında Fırat Nehri'nin sağ kıyısında bulunan Kösehöyük'te, Klasik Çağ ve sonrası, Demir Çağı (şüpheli), Orta Tunç ve İlk Tunç Çağı'na ilişkin çanak çömlek bulunmuştur. M. Özdoğan (1977: 35 vd) araştırma raporunda tepenin yüzeyini kaplayan bir çakıllı dolgunun varlığından söz etmektedir. Kişisel görüşmemizde bu dolgunun, höyükteki tabakaları büyük oranda örtmüş olan bir taşkın birikintisi olabileceğini belirtmiştir.[3]

Kaleköy çevresinde ise, İ. Atalay tarafından bölgenin jeolojisi ve jeomorfolojisi konularına yönelik yapılan gözlemlerde, Kale buluntu alanında ve Fırat yatağının yanlarındaki ana taraça üzerinde yuvarlak akarsu çakılları belirlenmiştir. Atalay (1987: 177 vd) bu durumu "yakın geçmişte Fırat'ın şimdiki yatağından 20-25 m kadar yüksekte aktığını kanıtlamaktadır" ifadesi ile açıklamaktadır. Söz konusu taraçalarda daha çok Paleolitik buluntuların varlığına işaret edilmekle ve herhangi bir stratigrafik veri olmakla birlikte, Atalay'ın "yakın geçmiş" ifadesini, soru işaretli bir biçimde tartıştığımız olay çerçevesinde değerlendirmek istiyoruz. Zira üzerinde çakıl birikintileri 30 m kadar yükselen İmikuşağı Höyüğü de aynı taraçada bulunmaktadır.

MEZOPOTAMYA'DA SEL (TUFAN) TABAKALARI

Arkeoloji dünyasında büyük yankılar yapan ilk taşkın haberleri, C. L. Woolley'in eski Sümer ülkesinde kazdığı Ur kentinden gelmişti (Woolley 1954: 27, 29 şekil 3). Woolley'in, 1929 yılı kazıları sırasında krali mezarların altında saptanan ve kalınlığı 3,70 m'ye ulaşan steril kum tabakasını (Resim 6), kutsal kitaplardaki "tufan" anlatısı ile ilişkilendirmesi beklenenden büyük etki yapmıştı. Eski Antlaşma (Yaratılış 5: 28-9:17) ve Kuran'da (Süre 11: 25-48) Nuh peygamber merkezli kaydedilen anlatının, Sümerlerde Atrahasis, Babillilerde ve ünlü Gılgamış Destanı'nda Utnapiştim önderliğinde şekillenen mitosla yakın benzerlik göstermesi (Dalley 1989), çivi yazılı belgelerde tufanla bağlantılı olarak anılan kentleri de bu ilgi çemberi içine almıştı. Çok geçmeden de farklı zamanlarda oluşan benzer olayların birçok kentte bıraktığı izler bu kapsamda tartışılmaya başlandı. Örneğin Ur kentinde Obeyd Dönemi sonlarına tarihlenen (MÖ 3500 yılları) bu tabakadan başka Erken Sülaleler II veya III civarında (MÖ 2700 yılları) bir taşkın daha olduğu anlaşılmıştır (Resim 6). Kiş kentinde ise 3 taşkın saptanmıştır. Bunlardan daha şiddetli gibi görülen üstteki, Erken Sülaleler III (MÖ 2600 yılları), daha erken olanları ise Erken Sülaleler I Dönemi'ne (MÖ 2900) tarihlenmektedir. Fara'da (eski Şuruppak) ise felaketin izleri Erken Sülalelere ilişkin tabakaların altında (MÖ 2850 yılları) ortaya çıkarılmıştır (Martin 1997: 302, Mallowan 1964: 70 vd). Woolley'in aksine Mallowan (1964: 81) bunlardan, çivi yazılı belgelerde Sümerlerin Nuhun Atrahasis'e ilk uyarının yapıldığı kent olarak anılan Şuruppak'takini "tufan" mitosunun kaynağındaki olay olarak görmekteydi (krş. Lenzen 1964: 52 vd, Raikes 1966: 52 vd)

Resim 4: Havadan İmikuşağı Höyüğü ve batı yüzdeki tahribatın görüntüsü. Oval olması gereken höyüğün yarısı gitmiş. **(Sevin 1995)**

Anlaşılacağı üzere Güney Mezopotamya düzlüklerindeki bu kentleri etkileyen taşkınlar, MÖ III. binyıl ile öncesine aittir ve ancak Doğu Anadolu'daki Değirmentepe'nin erken taşkınları için sorgulanabilirler. En yakın olanı ise Ur kentinde belgelenen Obeyd Dönemi sonlarına ait taşkın gibi görünmektedir. Bunlarla yakın zaman dilimlerinde, Nil ve İndus vadilerinde de benzer taşkınların varlığının kaydedilmesi ise oldukça dikkat çekicidir (Paepe-Gaschede Meyer 1978: 1 vd).

Fırat havzasında MÖ II. binyılın ilk yarısında meydana gelen büyük taşkınların Mezopotamya'da devamı olabilecek izler ise Eski Babil ülkesinden gelir. Fırat ve Dicle nehirlerinin birbirlerine en çok yaklaştığı bölgede, Bağdat'ın güneyinde ve ünlü Babil kentinin kuzeyinde bulunan Tell ed-Der'de
(Bkz. Harita), Eski Babil Dönemi boyunca en az dört taşkın olduğu belgelenmiştir. Bunlardan ilk üçü, oluşturdukları biri-

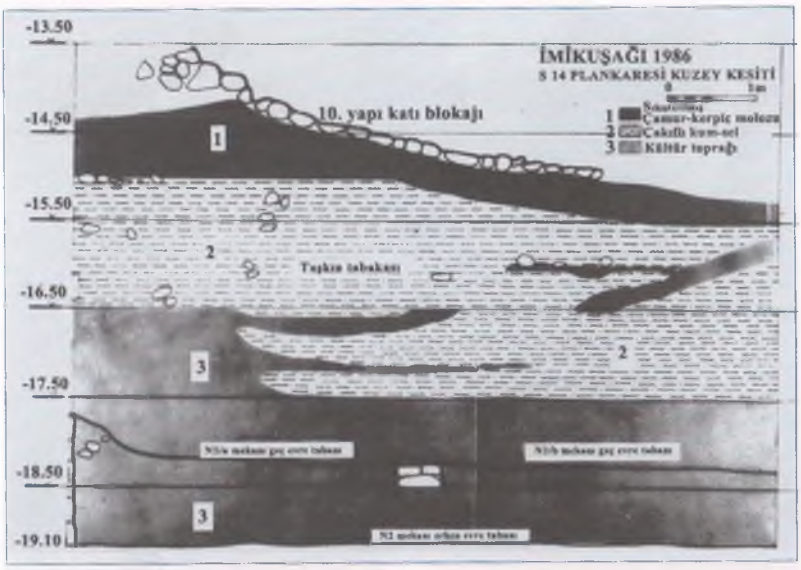

Resim 5: İmikuşağı'ndan S 14 açmasının kuzey kesiti ve taşkının biriktirdiği çakıl ve kum tabakası (Sevin 1998).

kintiler ve bunlarla ilişkili yapılaşma aracılığıyla, 1850-1770, 1770-1700 ve 1700-1650 yıllarına tarihlenirler. Bu süreçte kentin çevresine selden korunmak amacıyla kalınlığı tabanda 40 ile 90 m arasında değişen çamur bir set (duvar) yapılmaya başlanmıştır. Fırat'taki taşkınlar MÖ II. binyılın ortalarına doğru da devam etmiştir. MÖ 1650-1500 yılları arasına yerleştirilen dördüncüsüyle bağlantılı olarak da hem taşkın birikintisi ve hem de duvarlarda yükseltme evreleri belirlenmiştir. Tell ed-Der kenti ve çevresinde yoğun bir biçimde sorgulanan iklim ve taşkın izleri, bölgenin daha geç dönemlerde de benzer olaylara maruz kaldığını ortaya koymuştur (Paepe-Gasche-de Meyer 1978: 1 vd). Ayrıca kentin hemen güneybatısındaki Abu Habbah'ta (eski Sippar) açığa çıkarılan ve temelde 45-50 m kadar kalınlığında olan çevre duvarının da selden korunmak amacıyla yapıldığı anlaşılmıştır (Gasche-Paepe 1980: 37 vd, Paroda-Hansen-Dunham 1992: 119). Buradaki taşkınlara karşı koyma çabalarının Eski Babil Dönemi'ne, en azından MÖ 1700 yıllarına kadar götürülmesi, hem Tell ed-Der ile uyuşur ve hem de Elazığ-Malatya bölgesindeki büyük taşkınlarla ilişkilendirmemize olanak tanır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bütün bu izlerden Fırat'ın, MÖ II. binyılın ilk yarısında Keban ile Toroslar arasındaki bölgede, 1000 ile 1750 m genişliğindeki yatağının dışına taşarak yakın çevresinde büyük yıkımlara neden olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle İmukuşağı'nda elde edilen veriler bu taşkınların, Habur malları ile temsil edilen Koloni Çağı'ndan sonra ve *signe royal* baskılı mallarla kendini gösteren, Hitit etkilerinin bölgeye ulaşmasından önce gerçekleştiği konusunda yeterince açıktır. Arkasında bıraktığı çakıl ve kum kuşaklarına göre Fırat Nehri, Doğu Anadolu'da yatağının oldukça geniş olduğu bir kesimde en azından 30 m kadar kabarmıştır. Ne yazık ki sözünü ettiğimiz taşkın birikintileri üzerinde yeterince inceleme yapılmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz, Asutay tarafından yapılan gözlemler sonucu not edilen "kum ve çakıl kuşakları" ile "birkaç evreli sel" notu, İmikuşağı'ndaki taşkınların da Tell ed-Der'deki gibi, aralıklarla birbiri arkasına gerçekleşmiş olabileceği izlenimini veren tek bulgudur. Tell ed-Der'de gerçekleşmiş dört büyük taşkın süreci dikkate alınırsa, İmikuşağı'ndaki Koloni Çağı yerleşmesinin (13. yapı katı) düşünülenden kısa ve Koloni Çağı ile Eski Hitit tabakaları arasındaki kalın kum çakıl kuşaklarının daha uzun bir zaman diliminde yükselmiş olabileceği söylenebilir.

Tartıştığımız dönemde büyük taşkın yalnızca Fırat havzasında yaşanmamış, Nil deltasında ve Hint-İran sınır bölgesindeki Mohenjo-daro'da da meydana gelmiştir (Masse 1998:81 vd). Olasılıkla iklimsel bir değişimin veya kozmik bir olayın yansıması olarak ortaya çıkan bu türde büyük sel baskınları, oldukça geniş bölgelerde gerçekleşmesine karşın, ancak nehir havzalarında belirgin izler bırakmışlardır.

Güney Mezopotamya'da taşkınlar, bazı yenilikler dışında, tufan anlatılarında vurgulandığı türden köklü bir kültürel değişime yol açmamış gözükmektedir. Eski Sümer Sülaleler Dönemi boyunca Ur, Kiş ve Fara'daki taşkınları izleyen tabakalar bu doğrultuda değerlendirilmektedir. Ayrıca Tell ed-Der ve Abu Habbah'da saptanan kalın duvarlar, tufan anlatıları ile birlikte yaşayan Mezopotamya toplumunun zamanla büyük taşkınlardan korunmayı da öğrendiğini göstermektedir. Ancak bütün bunlara, Mallowan tarafından işaret edilen "tufan taşkınının Akkad gücünün Mezopotamya'da doğmasına olanak tanımış olabilir" şeklindeki değerlendirmesini de eklemek gerekmektedir.

Bu doğal afet Anadolu'da bir kültürel kesintiye veya değişimin başlamasına neden olmuş olabilir mi? Daha açık deyimle MÖ II. bin yılın başlarında Mezopotamya ile ticaret kolonileri aracılığıyla kurulan ilişkinin kesintiye uğramasında bu büyük taşkın sürecinin de rolü aranmalı mıdır? Bu soruları gündeme getiren İmikuşağı'ndaki stratigrafik verilere bakarak evet diye yanıtlamak çok iddialı bir yaklaşım gibi görülebilir. Ancak gerek Doğu Anadolu'dan gerekse Mezopotamya ve diğer bölgelerden gelen veriler, ilk adımda en azından bu soruları gündeme getirecek büyüklükte bir dizi beklenmedik

gelişmeyle karşı karşıya olduğumuzu ortaya koymaktadır. Yaşamın, taşkınlar döneminde, Fırat Nehri yatağının kıyılarındaki verimli alüvyal toprakları kullanmak isteyen toplumlar için hiç de kolay geçmediği anlaşılmaktadır. Duvar kalınlıkları en fazla birkaç metre olan sur veya daha zayıf diğer yapıların bu boyutlarda taşkınlara dayanamayacağı açıktır. Tell ed-Der'de taşkın sürecinde yükseltilen çevre duvarının 90 m'ye varan kalınlığı bu öngörünün dayanağı olarak yinelenebilir. Buradan hareketle, söz konusu süreçte birçok yerleşmenin büyük ölçüde ortadan kalkmış, bir bölümünün de İmikuşağı örneğindeki gibi kalın çakıl ve kum tabakası ile örtülmüş olabileceği söylenebilir. Kanımızca bölgede Koloni Çağı yerleşmelerinin azlığı bu çerçevede yeniden tartışılmalıdır.

Doğu Anadolu'da meydana gelen büyük taşkınların, aradaki yerleşmelere zarar vermeden, belirgin olarak saptandığı Eski Babil ülkesine ulaşmış olması mümkün değildir. Ancak arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bu türde izlerin, zengin buluntu toplulukları kadar dikkat çekici olmaması, daha az önemsenmesi veya yeterince anlaşılamaması gibi nedenlerle yayınlarda az yer bulduğu görülmektedir. Oysa yukarıda boyutlarını çizmeye çalıştığımız ölçekle doğal felaketler, biraz farklı biçimlerde olsa da çağdaş yerleşim alanlarında iz bırakmış olmalıdır. Dolayısıyla gelecekte bu olayın ayrıntılarını ve muhtemel sonuçlarını tartışmak için daha çok kanıta sahip olabileceğimiz kanısını taşımaktayız. Böylece yavaş yavaş belirginleşmeye başlayan resim, Fırat havzasında yapılmakta olan kazılardan gelecek bulgular ve konuyla ilişkili diğer verilerle daha da netleşecektir.

1. Değirmentepe'deki prehistorik taşkınlar konusunda bizi aydınlatan Sayın S. Harmankaya'ya teşekkür ederiz.
2. Arşivini bize açan Sayın Ö. Bilgi'ye teşekkür ederiz.
3. Kösehöyük ve Fırat havzasındaki taşkın konusunda fikirlerini bizimle paylaşan Sayın M. Özdoğan'a teşekkür borçluyuz.

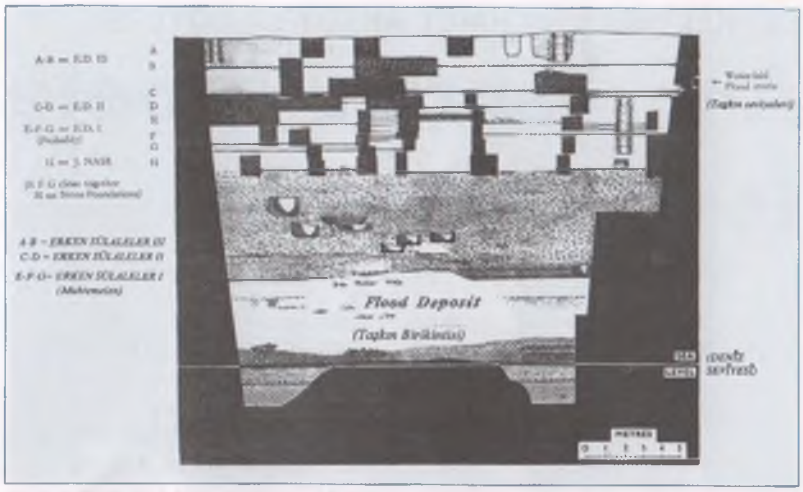

***Resim 6: Ur kentinde Woolley'in "tufan tabakası" olarak düşündüğü F açmasının kesiti.* (Woolley 1954; Mallowan 1964).**

KAYNAKÇA

Atalay, İ. (1987), "Kaleköy ve Yakın Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları, Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities* (Ankara): 177-181.

Bilgi, Ö. (1987), "Köşkerbaba Höyük Kazısı, 1978", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları, Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities* (Ankara): 189-201.

Bilgi, Ö. (2000), "Köşkerbaba Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, ed. O. Belli, (İstanbul): 133-139.

Dalley, S. (1989), *Myths from Mesopotamia: Creation, The Flood, Gilgamesh, and Others* (Oxford).

Esin, U. (1987), "Değirmentepe Kazısı, 1979", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları, Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities* (Ankara): 89-101.

Esin, U. (2000), "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, ed. O. Belli (İstanbul): 80-86.

Esin, U.- G. Arsebük, M. Özdoğan (1987), "Değirmentepe Kazısı, 1978", *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları, Lower Euphrates Project 1978-1979 Activities* (Ankara): 78-81.

Esin, U.- S. Harmankaya (1987), "1985 Değirmentepe (Malatya-İmamlı Köyü) Kurtarma Kazısı", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (Ankara): 95-137.

Esin, U.- S. Harmankaya (1988), "Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (Ankara): 79-125.

Gasche, H.- R. Paepe (1980), "The Surrounding Wall off Abu Habbah (Sippar) in Relation to that of Tell ed-Der and to the Regional Fluviatile System", *Tell ed-Der III*, Ed. L. de Meyer (Leuven): 37-52.

Harmankaya, S.- O. Tanındı- M. Özbaşaran (1998), "Değirmentepe", *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY)*, (İstanbul).

Hauptmann, H. (2000), "Anatolia", *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C.*, ed. M. Bietak, (Wien): 147-149.

Lenzen (1964), "Zur Flutschicht in Ur" *Baghdader Mitteilungen 3*: 52-64.

Mallowan, M.E.L. (1964), "Noah's Flood Reconsidered", *Iraq* 26: 62-82.

Martin, H.P (1997), "Fara", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, 2 (New York): 301-303.

Masse, W. B. (1998), "Earth, Air, Fire, and Water: The Archaeology of Bronze Age Cosmic Catastrophes", *Natural Catastrophes During Bronze Age Civilisations: Archaeological, geological, astronomical and cultural perspectives*, ed. B. J. Peiser- T. Palmer, M.E. Bailey (Oxford): 53-92.

Özdoğan, M. (1977), *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları* (İstanbul).

Paepe, R.- H. Gasche- L.de Meyer (1978), "Sounding B: The Surrounding wall of Tell ed-Der in Relation to the Regional Fluviatile System", *Tel ed-Der II*, Ed. L. de Meyer (Leuven): 1-35.

Paroda, E.- D.P. Hansen - S. Dunham (1992), "The Chronology of Mesopotamia, ca.7000-1600 B.C.", *Chronologies in the Old World Archaeology*, Ed. R.W. Ehrich, (London): 77-121.

Raikes, R.L. (1966), "The Physical Evidence for Noah's Flood", *Iraq* 28: 52-63.

Sevin, V. (1988), "İmikuşağı Kazıları, 1986", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara): 299-334.

Sevin, V. (1995), *İmikuşağı I (6.-1. Yapı Katları)*, (Ankara).

Sevin, V. (1998), "İmikuşağı Kazılarının Işığında Habur Seramiğinin Kuzey Yayılımı", *XXXIVeme Rencontre Assyriologique Internationale, XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi, XXXIV. International Assyriology Congress, 6-10/VII/1987- İstanbul, Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara): 383-391.

Sevin, V.- K. Köroğlu (1986), "İmikuşağı Kazıları, 1984", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara): 163-179.

Sevin, V.- Z. Derin (1987), "İmikuşağı Kazıları 1985", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara): 181-204.

Woolley, C. L. (1954), *Excavations at Ur* (New York).

HEYKELTIRAŞ MEHMET AKSOY'LA SÖYLEŞİ

Ana Tanrıça Kibele İş Kulelerinde

YASEMİN ŞENER

Anadolu'nun yedi bin yıllık tanrıçası, mitoloji ve efsanelerin kahramanı, doğanın, uygarlığın ve hayat döngüsünün sembolü Ana Tanrıça Kibele, doğduğu topraklarda üç bin yıllık vefasız bir unutuluşun ardından heykeltıraş Mehmet Aksoy'un yorumuyla yeniden hayat buldu. İş Kuleleri içindeki Kültür Merkezi girişine yerleştirilen Kibele Çeşmesi, insanoğlunu doğaya karşı işlediği suçlardan o efsunlu sularıyla arındırıyor.

Anadolu uygarlıklarının en eski simgelerinden biri Kibele. Mitolojilerle, efsanelerle beslenmiş, özünden çok şey yitirmeden yedi bin yıl boyunca biçimden biçime bürünmüş, yalnız Anadolu'da değil, dünyanın hemen hemen her yerinde benimsenmiş, yaşamış, yaşatılmış. Doğayla uyumun, doğaya duyulan minnet ve saygının sembolü olmuş Ana Tanrıça. İnsanın doğayı önce kendi bedeninde, kendi ruhunda buluşu ve onun bir parçası olarak yaşayışıyla doğan, vücut bulan ve binlerce yıl dimdik ayakta duran Kibele, heykeltıraş Mehmet Aksoy'un yorumuyla yeniden biçimlendi.

Mehmet Aksoy, Kibele Çeşmesi'ndeki aslanlar üzerinde çalışırken.

- Heykellerinizde Anadolu uygarlıklarının mitolojik sembolleriyle yakın ilişkiler içindesiniz. Kibele ile olan maceranız nasıl gelişti?

- Toprak Ana insanın doğayla ilişkilerini düzenler. Eskiden, Frigya zamanında Anadolu'da bu gelenek çok hâkimdi ve çok saygı duyuluyordu. Anaerkil aile toplumunda çok büyük bir yeri vardı. Doğanın, hayatın ve şehirlerin temsilcisiydi Kibele. Mevsimler, Güneş ve Ay, hepsi Kibele ile ilişkilendirilirdi. Burdan yola çıkarak böyle bir şeyin günümüzde de çok gerekli olduğunu düşündüm. Çünkü insanın doğayla ilişkisi çok bozuldu. Çarpık şehirleşme, doğaya saygısızlıklar doğanın dengesini bozdu. Depremler, erozyonlar, ozon delikleri, hava kirliliği, mevsimlerdeki tuhaf değişiklikler gibi daha binlerce sorun doğanın dengesinin bozulmasından kaynaklanıyor. Artık öyle bir hale geldi ki apartman çocukları türemeye başladı. Çocuklarımız domatesi markette, hayvanları hayvanat bahçesinde görüp tanımaya başladı. Artık her şey evimize kadar hazır geliyor. Bu aslında çok acı bir şey. Hayattan kopuk, yeni bir insan türü ortaya çıktı. İnsanın doğayla barışması ve eski ilişkisine kavuşması gerekiyor. Bu toprakların binlerce yıllık gelenekleri yok olmak üzere. Artık hayatlarımızda mitoslar yok. Bir heykeltıraş olarak Kibele figürüyle benim de çağrıştırmak istediğim buydu. Ana Tanrıça unuttuğumuz insan-doğa ilişkisini, o mitleri bize yeniden hatırlatsın istedim. Toprağın bereketini, rüzgârın gücünü, yaşamın doğal döngüsünü vurgulamayı istedim. Kibele'nin doğum yeri olan Anadolu'da üç bin senedir hiç heykeli yapılmamış. Bu ilişki bu topraklarda unutulmuş. Ama dünyanın diğer ülkelerinde bu gelenek devam etmiş. Mekke'de, Mısır'da, Roma'da, Madrid'de Kibele'nin heykelleri var. Kartaca-Roma savaşında yenik düşen Romalılar Kibele'den medet umarak Frigya'dan Roma'ya Kibele taşını götürmüşler örneğin. Yaklaşık 15-20 senedir Kibele heykelini yapmayı hayal ediyordum. Daha önce çok daha büyük boyutlu projelerde Kibele'yi kullanmak istedim. Özellikle Ankara'da, Esenboğa Havalimanı yakınlarında düşünülen büyük bir Kibele projem vardı. Şehrin kapısı olarak düşünülmüş bir projeydi bu. Ancak son anda politikacıların siyasetlerine kurban gitti ve hayata geçemedi. Burada yarattığım Kibele ise o projeden çok farklı oldu tabii ki. Hem mimari içerik, hem de konum bakımından bambaşka bir şey oldu. Biliyorsunuz Türkiye'de son yıllarda çevre ve doğa ile ilgili yeni bir bilinçlenme çabası var. Her şeyden önce insanlarda bir doğaya dönme özlemi var. Bu duyarlılık çerçevesinde

İş Bankası'ndan bana bir heykel projesi teklifi geldi. İş Kuleleri'nde yapılacak sanatsal düzenleme projesi içinde ilk adım Kibele Çeşmesi oldu. İş Sanat Kültür Merkezi bu yapıların en yaşayan ve yoğun kullanılan alanlarından biriydi. Özellikle yabancı konukların da burada sıklıkla ağırlanmasından dolayı Anadolu uygarlıkları kültüründen bir figür seçilmesi uygun görüldü. Ve şu an Kibele'nin, bu yapının bünyesinde çok mutlu olduğunu, yerini bulduğunu düşünüyorum.

- 21. yüzyılın sembolü ultramodern bir yapıyla Anadolu uygarlıklarının binlerce yıllık bir sembolünün, Ana Tanrıça'nın buluşmasını nasıl yorumluyorsunuz?

- Bu çelişkiler içinde Kibele'nin daha çok altının çizildiğine inanıyorum. Kırmızı ile yeşilin yan yana gelmesi gibi. Organik formlar, doğaya yakın formlar kullanarak yarattığımız bu heykeli böyle modern bir yapının içinde kullanarak yarattığımız kontrastla doğayı, doğanın sembolü Kibele'yi vurgulamış olduk. Burada önemli olan formdu, kompozisyondu. Mekânın içinde yerini bulabilmesi ve mekânla uyuşabilmesi en az içerik kadar önemliydi benim için. Öncelikle bu sorunu hallettik. Mimariyle uyuşarak, anlaşarak yeni bir mekân yaratmaktı yapılan. Kibele şu an kendine yeni bir mekân yarattı, yer açtı. Buradaki atmosfer bu heykeli kaldırdığınız zaman çok değişir, konduğu zaman çok başka bir şey olur. Bunu fark ettik. İnsanlar da fark ediyorlar, çünkü Kibele kendi çekim alanını yarattı bu atmosfer içinde. Bu çekim alanını yakalamak heykeltıraş için çok önemlidir. Burada bunu yakaladığımıza inanıyorum ve bu anlamda huzurluyum.

- Genel olarak heykelin teknik ve sembolik özelliklerinden bahseder misiniz?

- Bu çeşme-heykele 50 ton Afyon mermeriyle başladık. Heykel tamamlandıktan sonra bu rakam 17 tona indi. Afyon beyazı ve Afyon grisi denilen mermerleri kullandık. Boyu 480 cm'dir. Heykel temel olarak altı ayrı

parçadan oluştu. Arkadaki delikli bölüm yıldızları ve gökyüzünü sembolize ediyor. Kibele'nin başında bir ay, onun üzerinde de kentleri simgeleyen bir kule var. Ay, zamanın döngüsünü, doğumu, ölümü ve yeniden doğuşu anlatıyor. Kucağında emzirdiği çocuklar ise iyilik ve kötülüğü, aynı zamanda da doğurganlığı ve hayatın devamlılığını ifade ediyor. Kibele'nin yanındaki aslanlar ise doğanın temsilcileri. Aslanlardan birinin ifadesi vahşi, diğerininkiyse sakin ve munis. Buradan da insanın dost ya da düşmanca tavırlarına göre doğanın da bu iki ayrı yüzüne bürünebileceğini anlayabilmek mümkün. Çeşmeden havuza akan sularsa hayatın döngüsünü ve akıcılığını anlatıyor bizlere.

- Anadolu'daki Kibele heykelleri ile sizin burada oluşturduğunuz heykel arasındaki farklılıklar ve benzerlikler neler? Sizin yorumunuz nerede başlıyor?

- Ortak yanlar çok fazla tabii ki. Ay ve kule geleneksel Kibele heykelinde de var. Doğurganlık ve bereket sembolü olarak da ya çocuk emzirir ya da göğüslerini tutar Ana Tanrıça. Aslanlar da Kibele heykellerinde kullanılan figürlerden biri. Gökyüzü buradaki anlamıyla kullanılmadı tabii ki. Ben modern bir heykeltıraş olarak eski bir temayı bugünün formlarıyla, bakış açısıyla yorumlamak durumundayım.

"Ben Ana Tanrıça'nın yüzünün tarif edilemez olduğunu düşünüyorum."

İşin zorluğu da burada zaten. Ortada birtakım binlerce yıl değişmemiş semboller var ve siz bunu tekrar etmeden farklı bir yorumla sunmak zorundasınız.

- Kibele'nin yüz hatlarının belirsiz olması da sizin yorumlarınızdan biri galiba?

- Evet. Yüzü belirlemek istemedim. Çünkü yüz bir şeyi belirlemek, tarif etmek anlamına geliyor. Ben Ana Tanrıça'nın yüzünün tarif edilemez olduğunu düşünüyorum. İzleyenin fantezilerine bırakmak gerekiyor. Ben de öyle yaptım. Hafif ipuçları verdim tabii. Işığın durumuna göre baktığınızda belli belirsiz bir burun ya da gözler algılayabilirsiniz. Ama çizgiler hiçbir zaman net değildir. Sizin gördüğünüz yüzle benim gördüğüm asla aynı değildir. O noktada siz de hayal gücünüzü katmış oluyorsunuz.

- Heykel fakiri kentlerde yaşıyoruz. Binlerce yıllık bir heykel kültürünün yaşandığı bu topraklarda bugün geldiğiniz noktayı nasıl değerlendiriyor, bir sanatçı olarak bu anlamda nasıl bir sorumluluğu paylaşıyorsunuz?

- Bu Türkiye için çok dramatik bir konu. Bu ülkede heykel deyince akla belirli semboller

geliyor. Bunun en başında da Atatürk heykeli var. Belirli bir düşünce adına dikilmiş bu heykellerin hiçbirini heykel sanatının içinde görmüyorum ben. Kötü bir heykelin etkisi de mesajı da kötüdür. Bu yüzden Atatürk fikrinin de bu heykellerle yüceltilmeye çalışılırken zarar gördüğüne inanıyorum. Bu konuda mutlaka belirli yasal düzenlemeler getirilmesi gereklidir diye düşünüyorum. Atatürk kimdi, düşünceleri nelerdi, nasıl bir adamdı sorularıyla yola çıkarak Atatürk heykeli yapan yok. Heykel insanın ve kent hayatının bir parçası olmalı. İnsanlar sokaklarda heykellerle karşılaşmalı, etkileşim içine girmeli. Mimari bir proje yapıldığı zaman bu projede ille de sanatçılar yer almalı. Heykeltıraşlar, ressamlar yer almalı. Projenin başından sonuna kadar olan süreçte birlikte çalışılmalı. Genelde Türkiye'de proje tamamlandıktan sonra hatırlanıyor sanatçılar. Bu projede de biraz öyle oldu aslında, mekânda kendime yer açmak durumunda kaldım. Pek çok şeyi değiştirmeniz mümkün olmuyor. Arkadaki fonu, yandaki granit döşemeleri, heykelin bulunduğu ortamdaki renkleri değiştiremiyorum. Baştan beri birlikte çalışıyor olsaydık belki heykelin önündeki o yol fikri değişebilirdi, fon değişebilirdi. Mimariyle daha mükemmel bir uyum içine girilebilirdi. Her şeye rağmen burada doğru yeri bulduğumuza inanıyorum. Ama yine de bu durum bir istisna tabii ki. Kente heykel diye yapılan birtakım garip dikitler görüyorum. Çevresiyle, mimariyle ilişki kurmayan garip şeyler. Bunlara heykel demek de mümkün değil. Heykelle mimari, mekân ilişkisi bakımından akraba gibidir. Maalesef bu akrabalık yok sayılıyor. Türkiye'de heykeller mutlaka bir şeylerin anısına dikilmek zorunda gibi. Bir heykel yapmak istediğinizde, heykel deyince akıllara tarihsel kişiliklerin anıtlarından başka bir şey gelmediği için, bunu neden yaptınız, kim bu, önemli ne yapmış, gibi komik sorularla karşılaşabiliyorsunuz.

"Kibele kendi çekim alanını yarattı bu atmosfer içinde."

- Bu aslında yüzyıllar boyunca heykelleriyle yaşamış bir kültürün değerlerini kaybediş öyküsü, öyle değil mi?

- Elbette. Tarihte mitolojileriyle, efsaneleriyle yaşamış insanlar ciddi bir kültürel yabancılaşma yaşıyor günümüzde. Mirasımızdan faydalanmıyoruz, hatta yok etmek için büyük bir çaba harcıyoruz neredeyse. Bu bakımından heykel anlamında heykeller dikildiğinde ben gerçekten çok seviniyorum. Heykeltıraşlığın ağır bastığı heykeller dikerek aslında toplumu heykele özendirmiş oluyorsunuz. Para kazanmak uğruna heykele ihanet etmeden yapılmış, gerçekten de doğru mekânını bulmuş heykeller görmek beni mutlu ediyor. Bu örnekler bugün az, ama çoğaltmak gerekiyor. Heykeltıraşların da bu konuda duyarlı olması gerekiyor.

- Peki sizin yeni heykel projeleriniz, hayalleriniz neler?

- Hayallerim çok fazla. İstanbul'a bu kentin sembolü olacak bir "Iobosphorous" heykeli yapmak istiyorum. Daha önce Tarabya'da Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne sembolik olarak yapmıştım. Ancak o beni tatmin etmedi tabii ki. Aslında benim hayalim 40-50 metre boyunda bir Iobosphorous'u Boğaz'ın kayalık yerlerinden birine oturtmak. Iobosphorous'un bir mitolojisi var, bir hikâyesi var. İstanbul bu hikâyeyle var olmuş. Ancak maalesef bu hikâye unutuldu, artık bilinmiyor. Boğaz'ı konu alan onlarca mitolojik hikâye var tarihte. Bugün artık o hikâyeler yerine Boğaz'da kaza yapan gemiler, tankerler üzerine konuşuyoruz. Boğaz o eski sihrini, büyüsünü kaybetti. Bunlara yeniden çağrışım yaptırmak istiyorum. Belki de hayata geçmesi çok zor, çok hayalperestçe projeler var kafamda Boğaz'la ilgili. Bununla birlikte Taksim meydanı da benim için çok özeldir. Gezi Parkı ve meydan çok özel, ama değeri hakkınca verilmeyen, yanlış kullanılan mekânlar. Keşke bana fırsat verilse de o meydanı değiştirsem, diye hayaller kuruyorum. Büyük bir karmaşa, görgüsüzlük var orada. Her şey birbirini yiyor neredeyse. Taksim mekân olarak müthiş bir potansiyele sahipken şu haliyle insanın adeta gözünü zımparalıyor. Şu anda İş Bankası Genel Müdürlüğü binası için bir "Nike" heykeli yapıyorum. Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası yükselişiyle İş Bankası'nın yükselişi aynı doğrultuda. Atatürk'ün kurduğu bir banka zaten. Bankanın gelişimini, mimari anlamda kulelerin yükselişiyle birlikte vurgulayarak "Barış en büyük zaferdir" mesajı taşıyan bir Nike anıtı yapıyoruz. Mimari, mekân ve heykelin buluşması adına beni tatmin edecek bir proje bu. Eylül ya da ekim ayında ilk taşını koymaya başlayacağız.

1951 YILINA AİT BİR FOTOĞRAF ALBÜMÜ

Van Gölü Vapur İşletmesi

MURAT KORALTÜRK

Sırtını denize dönmüş bir toplumuz. Deniz kenarında tatil yapmayı seven, ama doğru düzgün yüzmeyi bilmeyen; deniz mahsullerini "böcek" diye niteleyip bunlara mutfağında yer vermeyen bir toplumuz. Bunların hepsi bir yana, denizden iktisadi anlamda yani ulaştırma amacıyla yeterince yararlanmayan bir toplumuz.

Burada yayımladığımız fotoğraflar bir deniz ve gemi dostu, Şahin Çelik Tersanesi'nin sahibi sayın Yalçın Öcal'ın arşivindendir. 1950'lerin başında Van Gölü'nde yük ve yolcu taşımacılığını gerçekleştiren vapur işletmesine ait fotoğraflar, işletmenin tanıtımı amacıyla çekilmiş ve bu amaçla düzenlenmiş bir albüm içinde yer almaktadır. Bu albüm gözden geçirildiğinde yaklaşık elli yıl önce değil denizlerimizde, Van Gölü'nde bile vapur işletmeciliğinin ne kadar hayati öneme sahip olduğunu ve anılan işletmeye verilen önemin de büyüklüğünü görmek mümkün olmaktadır. Benzer türden albümler ilgilenenlerin bildiği üzere aynı dönemde Van Gölü işletmesi dışındaki işletmeler için, hatta Türkiye Denizcilik İşletmeleri'nin sahip olduğu yolcu gemileri için de hazırlanmıştır. Gelecek sayılarda fırsat doğdukça bu türden albümlerden fotoğrafları da ilgilenenlerin seyrine sunmaya çalışacağız.

Van Gölü'nde ulaşımın gelişimine ve günümüzdeki durumuna da değinmek istiyoruz.[1] Van Gölü'nde Osmanlı döneminden çok daha önce, Urartular zamanında ulaşım yapıldığına dair buluntular vardır. Osmanlı döneminde yelkenli gemilerle taşımacılık yapılmaktadır. 19. yüzyılda ise buharlı gemi işletmeciliği yönünde çeşitli girişimler olmuştur. 1928'de Nafıa Vekaleti'ne bağlı Van Gölü Seyr-i Sefain İdaresi kurulur. İdare 1934'de Van Vilayeti İdare-i Hususiyesi'ne bağlanır. 1936'da İktisat Vekaleti'ne bağlı Van Gölü İşletmesi halini alır. 1938'de ise Denizbank'ın idaresine geçen işletme, 1952'de Denizcilik Bankası TAO'ya bağlanır. Van Gölü İşletmesi 1988'de TCDD'ye devredilir ve halen TCDD bünyesinde Van Gölü Feribot Müdürlüğü olarak varlığını sürdürmektedir.

1971'de Türkiye-İran demiryolunun hizmete girmesi ile Van Gölü İşletmesine ait feribotlar ağırlıkla vagon naklini gerçekleştirmeye başlarlar. Gemilerde yer kalması halinde otomobil ve kamyon da taşınır. Van Gölü'nde bugün vapur işletmeciliğinin durumuna gelince...[2] 1971'de hizmete gir-

İşletmede gemiciler heykeli.

Van Gölü İşletmesi, umumi görünüş.

En üst solda: Memur evi ve revir.

En üst sağda: İşletme kapısı.

Üstte solda: Reşadiye iskelesi.

Üstte sağda: Gevaş romorkörü.

Altta solda: İşletme marangozhanesi.

Altta sağda: Tatvan yolcu gemisi kızakta monte edilirken.

miş olan Orhan Atlıman, 1972'de hizmete girmiş olan, Rafet Ünal, 1975'de hizmete girmiş olan Tatvan ve 1976'da hizmete girmiş olan Van feribotları ile 11 iskelenin bulunduğu Van Gölü'nde yalnızca Tatvan-Van arasında ulaşım gerçekleştirilmektedir.

Ortalama hızları 13 deniz mili/saat olan feribotlar, Tatvan-Van arasındaki 49 deniz mili mesafeyi ortalama 4 saatte almaktadırlar. Feribotların kalkma ve manevra süreleri 15 dakikayı bulmaktadır. Rıhtıma yanaşık bir feribotun boşaltılması ve yüklenmesi 2 saati bulmaktadır. Dolayısıyla bir feribotun Tatvan'dan yüklenmesi ile başlayan seyahati Van'a varışı, yük ve yolcusunun boşaltılması, tekrar yüklenmesi Tatvan'a geri dönmesi ve boşaltılması ki; bu bir sefere karşılık gelmektedir toplam 12 saati bulmaktadır. Bir feribot günde iki sefer gerçekleştire-

bilmektedir. Ana güvertelerinde 3 demiryolu hattı bulunan bir feribota, vagon boylarına göre 10 ile 12 adet vagon yüklenebilmektedir. Dolayısıyla bir feribot günde 48 vagon taşıyabilmektedir.

Van Gölü İşletmesi'nin faaliyetleri yani Van Gölü'nde taşınan yolcu ve yük miktarı son yıllarda giderek azalmaktadır. 1986'da işletmeye ait feribotlar 1.082 sefer gerçekleştirmiş iken 1999'da sefer sayısı 442'dir. 1986 yılında 19.678 kişi taşınmış iken 1999 yılında taşınan yolcu sayısı 1.991'dir. 1986 yılında 304.883 ton yük taşınmış iken 1999 yılında 95.431 ton yük taşınmıştır. 1986 yılında taşınan vagon sayısı 21.320 iken 1999 yılında taşınan vagon sayısı 8.323'tür.

Bu rakamlar Van Gölü'nde bir zamanlar bölgenin ekonomik hayatında çok önem taşıyan ulaşımın ne kadar büyük oranda gerilediğini göstermektedir. 1950 ve 1951'de çekilmiş fotoğraflardan 1951 yılında oluşturulmuş olan albüme bakıldığında veya bu albümün tamamına değil içinden okurlar için seçilerek burada basılmış olan aşağıdaki fotoğraflara bakıldığında ise Türkiye'nin çok daha kıt kaynaklar ve sınırlı olanaklara sahip olduğu bir dönemde bölge ekonomisinde önemli yere sahip olan Van Gölü ulaşımına ne kadar önem verildiği görülmektedir.

1. Bkz. *Yurt Ansiklopedisi*, c. 10, s. 7584. Oktay Belli, "Nairi Denizi'nde (Van Gölü) Urartu Limanları", *Yurt Ansiklopedisi*, c. 10, s. 7604-7605. Eser Tutel, *Gemiler... Süvariler... İskeleler...*, İletişim yay., İstanbul 1998, s. 268-272. M. Salih Mercan, "Osmanlı Döneminde Van Gölü'nde Nakliye ve Ulaşım", *Tarih ve Toplum*, c. 34, Sayı 204, (2000), s. 39-44.

2. Konuya ilişkin istatistik bilgiler 24 Mart 2000 tarihli faksımız üzerine TC Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü Limanlar Dairesi Başkanlığı'ndan başkan vekili Hasan G. Ülgen ve başkan yardımcısı Ö. Gündüz Aydınlı imzasıyla kaleme alınan 28 Mart 2000 tarihli yazı ile tarafımıza gönderilmiştir. İlgilerinden dolayı Sayın Ülgen ve Sayın Aydınlı'ya teşekkür ederim.

Üstte solda: Akdamar şilebinin denize indirilmesi.

Üstte sağda: Tatvan iskelesi.

Altta: Erciş iskelesi.

En altta: Van iskelesi ve yolcu salonu.

EPHEMERA

Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait Hilal-i Ahmer kartpostalları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Zeynep Ahunbay: Mimarlık ve Tarih

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin mayıs ayı konuğu Zeynep Ahunbay'dı. Toplantı 17 Mayıs'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

1946 yılında Ünye'de doğan Prof. Dr. Zeynep (Nayır) Ahunbay ilköğrenimini Zara (Sivas) ve Giresun'da, ortaöğrenimini Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde tamamladı. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden 1970'te yüksek mühendis mimar olarak mezun olan Zeynep Ahunbay, 1971 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'ne asistan oldu. Prof. Doğan Kuban yönetiminde yaptığı "Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası, 1609-1690" konulu doktora çalışmasını 1975'te tamamladı. 1977-78 öğretim yılında İngiltere'nin York Üniversitesi'ne bağlı Institute of Advanced Architectural Studies'de koruma konusunda yüksek lisans eğitimi gördü. "Archaeology and Conservation in the Ancient City of Side" konulu tez çalışmasıyla "Diploma in Conservation Studies" aldı. Kasım 1980'de "İstanbul Medreseleri - Koruma ve Yeniden Kullanım Açısından Bir Değerlendirme" konulu çalışmasıyla doçent oldu.

Halen İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Ahunbay, lisans öğretiminde Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul'da Tarihi Doku Araştırmaları, Rölöve ve Restorasyon Stüdyosu, Conservation of a World Heritage Site: İstanbul derslerini vermektedir.

DOĞAN KUBAN'IN TAVSİYESİ

"Mimarlık tarihçisiyim ve doğrudan tarih eğitimi almadım" diyerek toplantıya başlayan Zeynep Ahunbay, mimarlık eğitimini tamamladıktan sonra restorasyon alanında çalışmaya karar verir. Bu konuda yapacağı çalışmalarda kendisine ufuk açacağı düşüncesiyle Doğan Kuban'a danışan Ahunbay, Kuban'ın "önce mimarlık tarihi öğrenmen lazım" demesi ve 17. yüzyıl Osmanlı mimarlığını tez konusu olarak önermesi üzerine Osmanlı tarihini öğrenme sürecine adım atar:

"Osmanlıcayı biraz biliyordum fakat yetersizdi. Hem arşivlerde çalışmak hem de 16. yüzyıl tarihçilerinin yayımlanmış olan tarih kitaplarını okumakla işe başladım. Ayrıca o dönemdeki mimariyi ele alan sanat tarihi kitaplarını ve yayınlarını da incelemeye başladım. Sonunda, 17. yüzyıl Osmanlı mimarlığı tezimin bir kısmını, Topkapı Sarayı Arşivi'nin belgelerini inceleyerek yürütmek durumunda olduğumu anladım. O sırada komşumuz olan Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv şefi Nigar Anafarta bana çok yardımcı oldu. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bana yardımcı olabilecek bütün 17. yüzyıl belgelerini taradım. Tabii 17. yüzyılın en önemli yapım faaliyeti olarak Sultan Ahmed Külliyesi öne çıkıyor. Buna ait çok sayıda belge Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunuyordu. O belgeleri baştan sona okuduk. Bunlar konunun içine girmemi ve o dönemi daha yakından tanımamı sağladı."

MİMARLIK TARİHİ VE ARŞİVDEKİ BELGELER

Doktora tezi sırasında İstanbul'un eski haritaları ile diğer arşiv belgelerini karşılaştırarak bugün mevcut olan yapıları daha yakından tanıma fırsatını elde eden Ahunbay, doçentlik çalışması için İstanbul medreseleri

konusunu seçer. Bu araştırması sırasında ise konuyla ilgili tarih kitaplarından edindiği bilgileri ve mimari bilgileri kaynaştırarak İstanbul medreselerinin gelişimini gözler önüne seren bir eser meydana getirir.

Her iki çalışması sırasında da, araştırdığı dönemle ilgili tarih çalışmalarından elde ettiği bilgilerle mimarlık bilgilerini birleştiren Ahunbay, mimarlığı anlamaya tarihin katkısının küçümsenemeyecek derecede önemli olduğunu vurguluyor:

"Bir mimarlık tarihi araştırması yaparken tarih konusunda duyarlılık, o belgeleri anlamak, terminolojiyi iyi bilmek, mimari terminolojiyi ve onun gelişimini tanımak gerekiyor. O açıdan Osmanlı tarihi, mimarlık tarihi konularına çok yardımcı oluyor. Bu bilgiler birçok araştırmada katkı sağlıyor. Bir binayı incelerken tarihi belgelerin sağladığı verilerden bir şeyler öğrendikten sonra, ona bakarak yapının geçirdiği evreleri anlamak gerekiyor. Mimar olarak 'yapıyı okumak' diye tabir ettiğimiz bir şey var. Tarihi belgeden bir yangın olduğu veya yıkılıp yeniden yapıldığı gibi şeyleri öğrenebiliyorsunuz veya tarihçi bir not koyabiliyor: 'Şu selde şu kemer yıkıldı ve yeniden yapıldı'. Onu, yerinde görerek anlamak da mimarlık tarihçisinin görevi oluyor. Onun dışında, depremlerden veya yangınlardan sonra kaleme alınmış bazı tarihi belgeler birçok binanın geçirdiği hasarları anlamak için bize kaynak oluşturuyor. Bu binaları çeşitli noktalardan inceleyerek anlamak ve tarihlendirmek, ne yapısı olduğunu anlamak, o şehir dokusu içindeki anlamını kavramak için tarih büyük bir araç. Tarihi bilmek ve anlamak bizim çalışma yöntemimiz içinde yer alan önemli bir süreç."

MİMARLIK TARİHİ VE TARİH ÇALIŞMALARI

Osmanlı tarihine ve Osmanlı yapılarına duyduğu ilginin sadece İstanbul'la sınırlı kalmadığını belirten Ahunbay, 17. yüzyıl yapılarını incelerken Anadolu'daki eğitim yapılarının gelişimiyle de yakından ilgilenir. Günümüz

Türkiye coğrafyası dışındaki bölgelerde Osmanlı mimarisinin tarihi gelişimi ve genel Osmanlı üslubu ile yerel üslupların etkileşiminin de ilgi alanına girdiğini belirten Ahunbay, bu çerçeve içinde 1997 yılından beri Mostar'da çalışmaktadır. Bölgede Osmanlı mimarlığı üzerine çok az kişinin uzmanlaştığını, bu yüzden ise genellikle arşiv belgelerinden hareket ederek başlamak gerektiğini belirten Zeynep Ahunbay, tarihi belgelerin transkripsiyonu için tarihçilerden yardım aldığını belirtiyor. Başka bir proje kapsamında da Yemen'de incelemelerde bulunan Ahunbay, bölgedeki yapılarda Osmanlı etkisinin açıkça görüldüğünü, özellikle Güneydoğu Anadolu'dan getirtilen ustaların, bölgeye Geç Osmanlı dönemi taş işçiliğinin izlerini taşıdıklarını belirtiyor. Bölgedeki yapılar yüzeysel olarak incelendiğinde sınırlı derecede bilgi edinilebileceğini belirten Zeynep Ahunbay, kapsamlı bir mimarlık tarihi araştırması yapmak için arşivlerin de incelenmesi gerektiğinin altını çiziyor:

"Mimari karakter olarak geç Osmanlı'nın taş işçiliğini orada yoğun olarak görüyoruz ama arşivler karıştırılırsa hangi yörelerden ne kadar usta götürülmüş, ne kadar masraf yapılmış, planları kimler çizmiş, ihtiyaçlar nasıl oluşmuş gibi konuları daha iyi anlamak mümkün olabilir. Onun için mimarlık tarihinin mutlaka arşiv belgeleriyle ve tarihi bilgilerle desteklenmesi gerektiğine inanıyorum ve bunun dışında yapılan çalışmaların çok yetersiz ve yüzeysel kaldığım düşünüyorum."

Ayasofya üzerine de çalışmalar yürüttüğünü belirten Ahunbay, bu eser üzerine yapılan çalışmaların, özellikle Osmanlı döneminin incelenmesi açısından, belge sıkıntısı nedeniyle oldukça zayıf olduğunu vurguluyor:

"Ayasofya çok araştırılmış bir bina, fakat Osmanlı onarımları hakkında fazla bir bilgi yok. Buradaki tarihi doku, tuğla örgüsü vesaire incelendiği zaman Osmanlı onarımları olduğu görülüyor. Bunlardan, Mimar Sinan döneminde yapılanlarını biraz biliyoruz. Ancak geri kalan onarımlar hakkındaki bilgilerimizin ne kadar yüzeysel olduğunu bir inceleme başlattığınızda hemen görebiliyorsunuz. 17, 18 ve 19. yüzyıllarda yapılan onarımları şimdiye kadar tam olarak kimse araştırmamış. Arşiv belgeleri de henüz tam olarak değerlendirilmemiş. Bu arşiv belgelerinin değerlendirilmesinin yanı sıra dokunun kendisi, içindeki malzemenin karakteri de bize bir miktar ipucu veriyor. Fakat biraz önce de söylediğim gibi Osmanlı belgeleri tam olarak deşifre edilmeden, böyle bir şeyi kesin olarak söylemek oldukça zor."

MİMARİ ÜSLUBUN OLUŞUMU

Tarihçinin Mutfağı toplantılar dizisine Şubat 2001'de konuk olan Ara Altun'un da belirttiği gibi, mimari üslubun oluşumunda yörenin coğrafyası, bazı malzemelerin kullanımını zorunlu kılarak, etkili olur. Ancak bu

coğrafi üslubun içinde, kimi zaman siyasal iktidar ilişkisi, kimi zaman da kültürel hegemonya ilişkisi kurularak bir başka mimari üslubun çizgisi devam ettirilmeye çalışılabilir. Hasankeyf'de de çalışmalar yapan Ahunbay, bu bölgedeki mimari üslubun oluşumunda farklı bölgelerden etkiler görüldüğünü ve bu etkenlere hâkim olmadan sağlıklı bir değerlendirme yapılamayacağını, bu yüzden bölgenin tarihinin iyi bilinmesi gerektiğinin altını çizerek bir kez daha mimarlık ve tarih arasındaki ilişkiyi somut örneklerle açıklıyor:

"Hasankeyf'le ilgili olarak 1930'larda Albert Gabriel tarafından yapılmış olan bir monografik çalışma var. O en kapsamlısı. Onun dışında bazı tarihi yayınlar var, bunlar da yine tarihi kaynakları tam olarak değerlendirmeyen çalışmalar. Şu anda kazı yapılıyor, birtakım duvarlar ve yapılar büyük bir yıkıntı içinde kaybolmuş olan eserler ortaya çıkartılıyor. Bunları incelerken de, Hasankeyf'in tarihini kabaca özetlersek, Mısır'dan ve Suriye'den çok etkilendiğini söyleyebiliriz. Zaten yörede Arapça konuşuluyor. O kültürle, mimariyle çok yakından ilgili olan bir yer olduğunu biliyoruz. Buradaki mimariyi daha iyi tanımak için de o bölgeleri, o bölgelerin mimarlığını bilmek gerekiyor. Geçen sene Mısır'a gitmiştim. Mısır'daki medreselerle, o mimari yapılanmayla, Ortaçağ mimarisiyle çok akrabalık olduğu görülüyor. Tabii uzun yıllar ihmal edildiği için bazı zengin bezemeli kısımlar yok olmuş. Onun dışında geç Ortaçağ'da, Doğu'dan, İran'dan gelen etkiler var. Bütün bu süreçleri yapılarda görebiliyoruz ama tarihle bütünleştirmediğiniz zaman sağlıklı bir sonuca ulaşmanın zor olduğunu düşünüyorum. Bu konuda İstanbul medreseleriyle ilgili, özellikle Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'nun tarih çalışmalarının benim mimari yönden araştırmalarıma çok büyük katkısı olduğunu söylemek istiyorum. *İstanbul Ansiklopedisi*'ne bazı medrese makaleleri yazmıştım. Onlar da Mübahat Hanım'ın son çıkardığı *İstanbul Medreseleri* kitabına bir besleme yapmış. Onun son yayınını okuduktan sonra da bazı düzeltmeler, kısmet olursa yayımlayacağım *İstanbul Medreseleri* kitabıma girecek. Dolayısıyla ortak çalışmanın önemi, yani bir mimarın mimarlık tarihi alanındaki çalışmasının tek başına yeterli olmadığı vurgulanıyor. Tarihçilerin araştırmalarıyla, özgün belgelerle, yeni araştırmalarla beslenen mimari çalışmaların bir anlam taşıdığını ve değer taşıyacağını düşünüyorum. Onun için de günümüze kadar yazılmış olan mimarlık tarihi kitaplarının yeni araştırmalarla beslenmesi gerektiğine inanıyorum. Daha önce yazılanlar üstüne hiçbir şey eklenmeden aktarıldığında yanlışlar tekrar ediliyor."

RESTORASYON VE GELENEKSEL USTALAR

İnsanların restorasyona bakış açılarının bazen yanlış bir zemine sürüklendiğini belirten Ahunbay, restorasyonda önemli olanın geleneksel dokuyu koruyarak yenileme olduğunu, eğer geleneksel dokuyu korumadan restorasyon yapılmaya çalışılırsa bunun sağlıklı olmayacağını ve yapıya uzun dönemde zarar vereceğini belirtiyor. Geleneksel dokuyu korumak gerektiği için projenin başında bulunan kişinin mimarlık tarihi bilmesi gerektiğini vurgulayan Ahunbay, geleneğin yaşatıldığı bölgelerdeki restorasyonlarda durumun farklı olabileceğini belirtiyor:

"Örneğin Filipinlerde yaşayan bir gelenek var, yani diyelim ki oradaki insanlar bambuyla ev yapıyorlar ve o gelenek devam ediyor. O zaman o insanların restorasyon yapmaları hiç problem değil, çünkü o geleneği sürdürüyorlar. Geçen sene Pakistan'a gitmiştim. Orada Lahor'un korunmasıyla ilgili bir toplantı vardı. Bir mimar çıktı, bir caminin restorasyonu için proje yapmış; çok değişmiş, ekler yapılmış olan bir cami. Uygulama aşamasına gelindiğinde geleneksel ustalar davet edilmiş. Dualar okuyarak işe başlamışlar, yukarıya kovalarla malzemeyi çekerken geleneksel törenlerini uygulamışlar ve uygulama sırasında günümüz mimarı tamamen dışarda kalmış. Diyor ki 'Mimara ihtiyaçları yok! Bunlar o geleneği yaşatıyorlar ve benden iyi o geleneği biliyorlar'. Böyle bir durum söz konusu olmadığında, mimarın katkısı koruma ilkelerini uygulatmaktır; yani gelenek sürmediği zaman ustayı yönlendirmeniz gerekir. Yani siz ona geleneksel doku budur, şu malzemeyi, yapım tekniğini kullanacaksın diye yol göstermelisiniz. Bunun için de mimarlık tarihi bilmeniz lazım, o biçim neydi, yani onu tekrar yapmak gerekiyorsa, bir şekilde, ona doğru yöntemi gösterebilmek için bilgili kişiler gerekiyor. O da bu eğitimi almış olan bir uzman olacaktır; gelenek yaşadığı zaman bu sorunlar ortaya çıkmıyor."

ÇALIŞMA TEKNİĞİ

Öğrencilerine sık sık çalışma tekniği konusunda tavsiyelerde bulunduğunu belirten Ahunbay, izleyicilerden gelen "nasıl çalışırsınız?" sorusu üzerine, mutfağındaki çalışma tekniğini aktarıyor:

"Hangi konu üzerinde bir şey yazacaksam, onun fişlerini toplayıp ondan sonra gerekli müsveddesini yazıp, onun üzerinde en az üç defa düzeltme yaparak olgun bir hale getirebiliyorum. Daha önce olmuyor. Bir kere yazmak, kendi kafanızda soruların ortaya çıkması için gerekiyor. Ben onun için tez öğrencilerime de çok zaman yitirmeden yazmaya başlamalarını söylüyorum, yani 'Ben araştırma yapıyorum, devam ediyorum' diye geldiklerinde, 'Ne gözledinizse, ne çalıştınızsa onu bir yazın. Mutlaka kendinize her cümlede bir soru soracaksınız ve o soruları da yazın. Yazınız gittikçe olgunlaşacaktır' diyorum. Fişsiz çalışmak mümkün değil, benim için. Hangi kitabı okusam, orada benim işime yarayan bir şey varsa, bir kitabe veya bir referans, herhangi bir yapıyla ilgili, onların tarihi değişimiyle, gelişimiyle ilgili bilgileri bir fişe yazarım. Onu ilgili yere koyarım, yani medreseyle ilgiliyse medrese, depremle ilgiliyse deprem diye ayırırım. O orada bekler ve sonra gerektiğinde kullanılır."

İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları

FUAT DÜNDAR

Bu makale Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Doktora Programı kapsamında gösterilen Türk Milliyetçiliği'nin Dinamikleri dersine sunulmuş dönem ödevime dayanmaktadır. Doç. Dr. Günay Göksu Özdoğan'ın değerli görüş ve önerilerinin zenginleştirici katkısını vurgulamam gerekir.

1913 Babıâli Baskını ile tüm iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarda kaldığı beş yıllık kısa bir zaman diliminde, Anadolu'nun Türkleştirilmesi yolunda çok ciddi başarılara imza attı. I. Dünya Savaşı'nın kızgın ortamında, dokuz cephede iki milyonu aşkın askerle savaşılan günlerde, nüfus ve iskân politikalarını çok büyük engellere ve acılara rağmen hayata geçirdi.

Balkanlar'dan sonra Anadolu'nun da elden çıkması an meselesiydi. Çok etnili Anadolu'nun savaş sırasında homojenleştirilmesi gerçekten zor ve hatta imkânsız gibi görünüyordu. Batıda Rumlar, Vilayat-ı Sitte'de Ermeniler, Suriye'den itibaren Araplar, Trakya'da Arnavutlar-Boşnaklar, doğuda Kürtlerin hatırı sayılır oranda nüfuslara sahip olması Anadolu'yu tıpkı Makedonya gibi bir kaderin beklediğine inanılıyordu. Yaşananlardan çıkarılan sonuca göre Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan gayrimüslim unsurlar uzaklaştırılarak ve gayri Türk unsurlar ise birbirine karıştırılarak elde tutulacaktı.[1] Bu aynı zamanda siyasal, kültürel ve askeri faaliyetlerin eş güdümünü gerektiriyordu.

İttihat ve Terakki'nin imparatorluğun çöküşünü durdurma vaadiyle işbaşına geldiği yıllarda Balkanlar'ın tamamen elden çıkması, kadrosunda sarsıcı bir etki yaratmıştı. Avrupa topraklarında ilerlemenin mümkün olmadığını gören cemiyet, o güne kadar unuttukları, pek iyi bilmedikleri Anadolu'ya gözlerini çevirecekti.

1908-1914 yıllarında 3 milyon km²'lik toprak parçasının 1,1 milyon km²'si yitirilmişti. Bunların büyük bir kısmı Rumeli'yi de kapsadığından İmparatorluk için daha ciddi bir kayıp olmuştu. Çünkü Rumeli yüzyıllardır "İmparatorluğun kalbi" idi. En ileri ve en verimli eyaletler Rumeli'deydi. Bu toprakların kaybedilmesi Jön Türklerin ideolojisinde de büyük bir etki yaratmış, siyasetlerinin ağırlık merkezini Anadolu'ya kaydırmıştı. Türkçülük fikrinin egemen hale gelmesi de Balkan Savaşları sonrasına rastlayacaktı. Çünkü toprakların üçte birinin kaybı beraberinde ulusdevlet için bir nüfus temeli sağlıyor, nüfus daha da homojenleşiyordu. 24 milyonluk nüfustan, çoğunluğu Türk olmayan 5 milyon nüfusun eksilmesi, daha uygun bir nüfus kompozisyonu demekti.[2]

ETNİSİTE ARAŞTIRMALARI

Anadolu'nun Türkleştirilmesi için öncelikle gayrimüslimlerin çıkarılması ve bununla eşzamanlı olarak Müslim fakat Türk olmayanların asimilasyonu gerekiyordu. Bunun için başvurulan yöntemlerin en başında da karışık iskân etme politikası geliyordu.

Ama öncelikle Anadolu'daki etnik dağılımın bilinmesi gerekiyordu. Hangi yörelerde hangi etnik grubun çoğunluk, hangisinin azınlık olduğu bilinmeliydi ki ona göre karışım yapılsın. Bir aksiyon olarak nüfus hareketleri gerçekleştirilirken, diğer yandan da bunların iskân edildikleri mahalde bir an önce asimile olmaları için gerekli "bilimsel" mekanizmalar devreye sokulacaktı. Aslında bu tür mekanizmaların hedef kitlesi daha çok ayrılıkçı hedefler güden aydınlardı.

Anadolu'da yaşayan etnik gruplarla ilgili bilgiler hem iskân coğrafyasının dağılımını belirleyecek ve hem de resmi ideolojinin oluşumunda gerekli katkıyı sağlayacaktı.

İttihat ve Terakki, Anadolu'daki etnik topluluklara ilişkin verileri, devletin kendi kurumlarından, yabancı kaynaklardan ve teşkilat üyesi araştırmacıların yaptığı çalışmalardan olmak üzere üç yoldan sağladı.

DEVLET KURUMLARINDAN SAĞLANAN BİLGİLER

Devlet kuruluşlarından en önemlisi Sicill-i Nüfus İdaresi ve Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi (AMMU) idi. Bu kurumlardan sağlanan veriler çok değerliydi.

Sicill-i Nüfus İdaresi

Sicill-i Nüfus İdaresi, görevi gereği Anadolu'da yaşayan tüm topluluklara ait istatistik verileri sağlamakla yükümlüydü. Tanzimat sonrası Sicill-i Nüfus İdaresi'nin teşkili ile tüm Osmanlı tebaasının nüfusa kayıtları yapılmaya çalışılmıştı. Bu sayede, genel bir nüfus sayımı yapılmasa bile, bir önceki sayımdan sonra geçen süre içinde yeni doğum ve ölümler hesaplanarak, ülke dahilindeki etnik dağılım ortaya çıkarılabilirdi. İttihat ve Terakki de Sicill-i Nüfus İdaresi'nin olanaklarından yararlandı. Sicill-i Nüfus İdaresi'nin her üç ayda bir merkeze gönderdiği etnik nüfus miktarını ve coğrafî dağılımını büyük bir titizlikle değerlendirerek etnik topluluklara ait nüfus verilerine sahip oluyordu.

Üç aylık hesaplamaların yanı sıra I. Dünya Savaşı'nın karmaşasında uygulamaya sokulan iskân politikasının sonuçlarının günbegün merkezden takip edilmesi gerekiyordu. Bu yüzden İttihatçı iktidar sık sık ülke genelinde ya da bir bölge özelinde etnik nüfus dağılımlarını mülki yetkililerden istiyordu. Örneğin, 20 Temmuz 1915'te Talat Paşa tarafından tüm vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen bir şifreli telgraf ile köylere varıncaya kadar mülki teşkilatı gösterir bir harita ile köy ve kasabalardaki "ahalinin milliyet esasına" göre "evvelce ve elyevm [şimdi] mevcud olan" miktarlarını içeren cetvellerin "bir an önce" gönderilmesi istenir.[3]

Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi

Sicill-i Nüfus İdaresi'nin yanı sıra AMMU da etnik konularla ilgili çalışmalar yapıyordu. Bu kurum hem bilgilerin toplanma yeri, hem depolitikaları hayata geçiren organdı.

AMMU'nun çalışmalarına değinmeden önce bu kurumun tarihi hakkında özet bilgi verelim. Balkanlar'dan Müslüman göçünün büyük miktarlara ulaşması sonrası 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi kabul edilerek 1914 başlarında İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti adıyla yeni bir teşkilatlanmaya gidilir.[4] Ancak daha sonra bu kurumun faaliyetleri yeterli görülmeyerek Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi kurulacaktır. Bu müdüriyet hakkında 8 Mart 1916'da Meclis-i Mebusan'da kabul edilen kanun Meclis-i Âyan'a gönderilir. Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi altında faaliyet gösterecek daireler şunlardı: iskân şubesi, hey'et-i fenniye, hey'et-i teftişiye, sevkıyat şubesi, aşâir şubesi, ihsâiyyat ve memurîn şubesi, muhâsebe şubesi ve evrak şubesi.[5] 14 Mart 1916 tarihinden itibaren AMMU Teşkilat Kanunu tatbik edilmeye başlanır.

Etnik konulardaki araştırmalar ve raporlar daha çok AMMU bünyesinde hazırlanıyordu. Bu daire Kürt, Arap aşiret ve urbanıyla birlikte Türkmen aşiretlerinin iskânını gündemine almıştı. Çünkü bu aşiretler devletin otoritesinden uzak, müstakil ve göçebe hayat yaşıyorlardı. Bunları toprağa bağlamak ve "ameliyelerini muhafaza eden bu anasırlardan istifade etmek" lüzumu hissedilmiş ve AMMU bünyesinde bir de Aşaîr Şubesi tesis edilmişti. Bu şubenin tahminine göre Anadolu'da yaşayan Türkmen göçebe nüfusu bir milyon civarında idi.[6]

AMMU diğer devlet kurumlarıyla sıkı işbirliği yapıyordu. Çünkü iskân işinin sağlıklı yürütülmesi için Sicill-i Nüfus İdaresi'nde mevcut muhacir miktar ve coğrafi dağılımına ihtiyaç duyuluyordu. Böylece müdüriyet çalışmalarını daha bilimsel yürütüyordu.[7]

İttihat ve Terakki hükümeti aşiret ve göçebelerin iskânları için, Osmanlının tarihsel deneyimi ile Batılı bilimsel bakışı yoğurma düşüncesindeydi. AMMU iskân işinde Batı birikiminden faydalanmak istemiş ve yayımladığı broşür ve kitaplarla iskân işini daha planlı ve bilinçli yapmaya başlamıştı.

30 Mayıs 1918 tarihinde AMMU tarafından Adana ve Konya vilayetleriyle Eskişehir, Kütahya, Maraş ve diğer mutasarrıflıklara çekilen bir şifre ile, buralarda yaşayan "Tahtacı, Çepni adı verilen Yörüklerin ahval ve vaziyet-i ictimaiyelerî, mikdar-ı nüfusları, hangi havalide ne zamandan beri bulundukları ve ne gibi işlerle iştigal ettikleri hakkında" tetkikat yapılması emrediliyordu.[8]

Hükümet göç ve iskân işlerinde idari ve hukuki yeni düzenlemelere girmek istiyordu. Diğer devletlerin bu sorunlarla nasıl ilgilendiği ve mevcut yasal düzenlemeleri hakkında bilgi sahibi olmak istedi. Bu nedenle 6 Aralık 1913 tarihinde Sicill-i Nüfus İdaresi'nin istemiyle, muhaceratların meni, eşkal-i tarz muhacirîn, muhacir hukuku ve meşruasına ait yürürlükte olan kanunnamelerin birer kopyasının gönderilmesi için Berlin, Paris, Viyana, Roma büyükelçilerine birer yazı gönderildi.[9]

İttihat ve Terakki, 1917 kongre kararları arasında yer alan göç ve iskân işinin yeniden düzenlenmesine ilişkin projelerine 1917 sonlarında başladı. Geçmişten gelen bilgi, birikim ve deneyimin yanı sıra benzer deneyimlere sahip Amerikan ve Avrupa ülkelerinin deneyimlerinden de yararlanmaya çalıştı. Bu nedenle aralarında Guatemala, Kanada ve Britanya İmparatorluğu gibi, göçmen sorunu ile karşı karşıya kalan ülkelerin yasal mevzuatları gözden geçirildi. 1917 sonlarında hazırlanacak Aşaîr ve Muhacîr kanun layihası için yapılan ön çalışmalarda yukarda adı geçen ülkelerin muhacir kabul şartları, tanınan hak ve olanaklar, ceza ve hak mahrumiyeti gibi konulardaki mevzuat örnekleri alınarak 1913 muhacirîn nizamnamesi ile kıyaslandırılarak yeni bir çerçeve oturtulmaya çalışılmıştı.[10]

AMMU Yayınları

Türkleştirme politikasının en önemli ayaklarından biri "iskân" işiydi. Bu nedenle etnisite araştırmalarıyla ilgili en önemli ve başat kurum AMMU idi. Bu kurum iskân işinin başarıyla sürdürülmesi için geçmiş deneyimlerine ek olarak yabancı kaynaklar ve yerli araştırmacılardan da faydalanıyordu.

İttihat ve Terakki hükümeti aşiretlerin iskân ve yerleşik duruma geçirilebilmesi için ilmi ve esaslı bir araştırma yapılması ihtiyacını hisseder.[11] Bu konuda Ziya Gökalp başkanlığında bir encümen teşkilinin uygun görül-

düğü ve bu yönde çalışmalara başlanması için hükümet tarafından 25 Aralık 1917'de bir karar alındığı biliniyor.[12]

Aşiretlerin iskân biçimiyle "temdini" hakkında yapılacakları belirlemek için kurulan Encümen-i İlmiye Heyeti mülki ve askeri bazı üyelerin katılımı ile çalışmalarına başladı, aşiret ve muhacirlerin iskânı ile ilgili kanun ve nizam taslaklarını hazırladı. Bu taslaklardan "İskân-ı Aşâir Kanununa Aid Talimatname", "İskân-ı Aşaîr Kanunu" ve "Aşaîr ve Muhacirîn Kanunu" sayılabilir.[13]

AMMU "Batı fikirlerinden" faydalanırken, yayımladığı kitaplarla iskân işinin "o zamana kadar olduğundan tamamen başka şekillerde telakki edilmeye başlandığını" gösterdi.[14] Bu yayınlar arasında *İskân-ı Muhacirîn*,[15] *Türkmen Aşiretleri*,[16] *Kürtler*,[17] *Türkiye'de Yunan Fecayi'i*,[18] *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeniler ve Rumlar*[19] gibi eserler bilhassa zikredilmelidir.

1918'in sonlarında İttihat ve Terakki iktidardan inmese belki yayınların sayısı artardı. Çünkü bu müdürlük çatısı altında çok sayıda etnik meselelerle ilgili araştırmalar, raporlar hazırlanmıştı. Örneğin, bir dönem Aşaîr Şubesi Müdürlüğü yapan Zekeriye Sertel, kendisine aşiretlerle ilgili araştırma görevi verildiğini, bu araştırma ile memlekette aşiretlerin sayısı, nerelerde ve nasıl yaşadıkları, gelenekleri, lisanları öğrenilmek istendiğini anılarında dile getirir. Zekeriya Sertel çalıştığı iki yıl içinde aşiretler, Aleviler ve tarikatlar üzerine çalışmalar yaptığını, ancak, bu çalışmaların yayımlanıp yayımlanmadığı konusunda bir bilgiye sahip olmadığım da ayrıca belirtir.[20]

YABANCI KAYNAKLAR

Yabancı kaynaklardan da birçok eser Türkçeye çevrilerek gerekli şekide bunlardan yararlanılmıştır. Sırf bu yabancı eserleri tercüme etmesi için bir kurul oluşturulmuştu.

"Encümen-i İlmiye Heyeti", devletin elindeki bilgilerin yanı sıra yabancı dilde yayımlanmış Kürtler, Araplar, Türkmenler vs kimlikler ve iskân ile ilgili eserleri de çevirmekle yükümlüydü. Bu araştırma kurulunun, yabancı dildeki, konuyla ilgili kitapların alınabilmesi amacıyla ödenek ayrıldı. Alınacak kitapların bir listesi önceden hazırlandı.[21] Kitapların tercümesi için tercümanlar tutuldu ve bunların ücretleri örtülü ödenekten karşılandı.[22]

İTTİHATÇI ARAŞTIRMALAR

İttihat ve Terakki cemiyet üyelerini Anadolu'ya göndererek buralarda yaşayan etnik topluluklara ait sosyal, kültürel, siyasal araştırmalarda yaptırmıştır. Görevlendirilen insanlar I. Dünya Savaşı koşullarında Anadolu'yu karış karış gezecekler ve edindikleri bilgileri rapor halinde merkeze sunacaklardı.

İttihat'ın merkez-i umumisi Kızılbaş ve Bektaşileri incelemek üzere Baha Said Bey'i; Ahileri incelemek üzere Bursalı Mehmet Tahir (Olgun) ve Hasan Fehmi Hoca'yı; Ermenileri incelemek üzere Esat Uras Bey'i; aşiretler, tarikatlar ve Alevileri incelemek üzere Zekeriya Sertel'i; Kürtler ve Türkmenleri incelemek üzere Habil Âdem'i göndermiştir.[23]

Bu konuyu Enver Behnan Şapolyo şöyle anlatıyor:

> İttihat ve Terakki partisinin lideri merhum (Talat Paşa) sadrazam olduğu ilk günlerde Parti umumi meclisini topluyor. Bu mecliste diyor ki,
> - Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı bir kutudur. Önce bunun içini tanımamız, sonra bu millete lâyık hizmetlerde bulunmamız lazım geldiğine inanıyorum.
> Bunun üzerine merkez-i umuminin hocası Ziya Gökalp,
> - Biz, siyasi bir inkılap yaptık. Yani meşruti bir idare vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Halbuki en büyük inkılap içtimai inkılaptır. İçtima-i bünyemizde, kültür sahasında yapabileceğimiz inkılaplar en büyüğü ve en verimlisi olacaktır. Bu da ancak, Türk cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımakla olur. Bunların başında Anadolu'nun muhtelif dinsel inançları, tarikatlar, sekt'ler ve Türkmen aşiretleri gelir. Bu kurumları incelemek üzere bilim gücü tam olan arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim.[24]

İttihat ve Terakki'nin üzerinde "önemle" durduğu bu konuya Türk Ocağı ve Milli Türk Talebe Cemiyeti'nin katkıları olmuştur. Örneğin, 6-19 Ağustos 1917'de Türk Ocağı ve Milli Türk Talebe Cemiyeti ortaklaşa bir gezi düzenlemiştir. Ankara, Eskişehir, Konya, Afyonkarahisar, İzmir ve civarında Alevi ve Türmenlerin yaşamıyla ilgili notlar, fotoğraflar almış, konferanslar vermiştir.[25] Dönemin tek üniversitesi de bu konuyla ilgilenmiştir; "Türk Ocakları ve Ziya Gökalp'in temsil ettiği İstanbul Darülfünun İçtimaiyat Enstitüleri Alevi-Bektaşi ve Türk-Kürt meselelerine ilmi açıdan eğilmeyi bir milli şuur telakki etmişlerdir. Alevi etkinliğinin, aslında ortak bir kökten kaynaklandığı, sosyoloji ilminin en yeni metodlarıyla araştırılmasında bu dönemin önemli payı vardır."[26]

Bu tür kurum ve kuruluşların faaliyetlerinin yanı sıra iki araştırmacının yaptığı çalışmalar üzerinde durmak gerekiyor. Yaptıkları etnisite araştırmaları ve çalışmalar ve yayımladıkları eserlerle İttihat ve Terakki'nin etnik bakışını şekillendiren insanlar içinde Baha Said ve Habil Âdem'in yeri apayrıdır. Bu araştırmacıların hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi vererek çalışmamızın gayesini daha anlaşılır kılmayı sağlayacağız.

Baha Said ve Habil Âdem dışında da birçok kişi etnisite araştırmalarında bulunmuştur. Bunlardan biri bir dönem Aşâir Şubesi müdürlüğü yapan Zekeriya Sertel'dir.

Alevilik ve aşiretler üzerine araştırma ile görevlendirilen Zekeriya Sertel anılarında çalışmamıza ışık tutacak şu açıklamalarda bulunur:

> O sırada Muhacirin ve Aşair Umum Müdürlüğü[27] adı altında bir daire kurulmuştu. Umum müdürü Şükrü Kaya idi... Ben de Aşair Şubesi müdürlüğüne atandım. Şükrü Kaya, bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir çalışma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı ne idi? Gelenekleri, âdetleri nasıldı? Önce, bunları bilmek ve ona göre işe girişmek gerekti. Bu kuruluşta kaldığım iki yıl içersinde biri aşiretler, biri de tarikatlar

konusunda iki etraflı dosya hazırladım. Aşiretlerin çoğu Alevi idi. Bu bakımdan Aleviliği ve tarikatları öğrenmek gerekti. Böylece iki koldan araştırmalar yaptım. Fakat sonradan bu araştırmaların ortaya getirdiği eserler ne oldu bilmiyorum. Oysa yayınlanabilselerdi ortaya değerli iki eser çıkabilirdi.[28]

BAHA SAİD

Baha Said Bey, İttihat ve Terakki'nin etnisite araştırmaları ile ilgili görevlendirdiği araştırmacılardan biriydi. Özellikle Anadolu'da Alevilik ve Bektaşilik üzerine araştırmalarda bulunan Baha Said Bey, Habil Âdem ile birlikte önemli bir yer tutmaktadır.

Dağıstanlı bir göçmen ailesinden Baha Said Bey 1882 yılında Çanakkale Biga ilçesinde dünyaya gelir. Harp Akademisi'ni 1906 yılında kurmay yüzbaşı olarak bitirir. Ancak kısa bir süre sonra erken emekli edilir. Mısır'da bir süre kaldıktan sonra, 1908 yılında İstanbul'a gelip ticarete başlar. Baha Said, İttihat ve Terakki cemiyeti'nin yanı sıra Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Türk Ocağı, Milli Türk Talebe Cemiyeti, Milli Kongre ve Karakol cemiyeti gibi çeşitli örgütlenmeler içinde kurucu ve yönetici sıfatlarıyla bulunmuştur.[29]

Baha Said, İttihat ve Terakki teşkilatının bir mensubu olarak 1914-15 yıllarında "Bektaşiliği tedkik etmek amacıyla bizzat hükümet tarafından Anadolu'ya gönderil"miştir.[30] Aynı zamanda bu geziyi İran'a kadar uzattığı yönünde görüşler de vardır.[31]

Hilmi Ziya Ülken Baha Said'in görevlendirilmesi ile ilgili şunları yazar:

> 1914-15'te bu meraka kapılanlardan Baha Said, hükümet tarafından Bektaşiliği tedkik etmek üzere Anadolu'ya gönderilmişti.[32]

Baha Said Anadolu'nun araştırılması ile ilgili 1917 yılında kaleme aldığı bir yazısında şu görüşleri dile getirmekteydi:

> Türkiye'de Anadolu tedkikatı, Türkiye'yi bilmek demektir. Bunu biz, Türkiyeli Türkler yaparsak, nefsimizi (kendimizi) bilmiş oluruz. ... Anadolu halkının çoğu ve hatta en çoğu Türk nesli olduğu için, biz de Türk milliyet ve hayatı üzerinde söz söylemeye mecbur olacağız, bundan başka hükümeti temsil eden kuvvet de Türktür. ... Bizim Anadolumuz baştan köy köy görülmeli, memleketin topoğrafyası gibi, etnografyası da yapılmalıdır.[33]

Baha Said'in araştırma sonuçlarının cemiyet tarafından nasıl değerlendirildiğine dair şimdilik elimizde bir belge yoktur. Ancak bu araştırmaları yaptığı tarihlerden 10 yıl sonra *Türk Yurdu* dergisinde yayımladığı dizi makaleler ile sahip olduğu bilgileri gün ışığına çıkarmıştır. Bu makalelerdeki bilgilerin temelini 1910'lardaki gözlemlerinin oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. *Türk Yurdu* dergisindeki yazıları Nejat Birdoğan tarafından derlenerek 1994 yılında Berfin yayınlarında yayımlandı.[34] Bu makaleler yeni Cumhuriyet'in heyecanını taşımaktaydı. Atatürk hayranı Baha Said bu makalelerinde yeni cumhuriyetin hedeflerini de gözeterek "Türklük öğelerini fazlaca kattı". Türkiye'de Alevilik Zümreleri, Sofiyan Süreği-Kızılbaş Meydanı, Sofiyan Süreği-Kızılbaş Meydanında Düşkünlük, Anadolu Alevi zümreleri ve Bektaşiler başlıklı makaleleri bu nedenle Kürtler ve Türkmenler kitapları gibi, tarafımızca bir değerlendirilmeye tabi tutulmadı. 1914 yıllarındaki araştırmalarına ait belgeler elimizde olsaydı üzerinde durmak gerekirdi ancak 1926'lardaki heyecanla yazılan metinlerde 1910'larda merkeze gönderdiği raporlardaki görüşlerin detayları, önerileri ve tespitlerinin bulunmayacağı kanısındayım. Ama Nejat Birdoğan'ın derlemesinde görülecektir ki, Anadolu'da yaşayan tüm Alevilerin Türk olduğu ve bunların köklerinin Şamanizm'e kadar uzandığı yönünde görüşler öne sürmüştür.

Baha Said'in bu konudaki görüşlerinin tarihsel önemini Prof. Dr. Süleyman Uludağ şöyle tespit eder:

> Alevilerin 20. asra gelinceye kadar eski Türk inançlarını devam ettirdikleri ve Şamanlığa bağlı oldukları yolunda hiçbir iddiaları olmamıştır. Bu iddia milliyetçiliğin ve Türkçülüğün etkisiyle ilk defa 1910'da Baha Said tarafından ortaya atılmıştır.[35]

Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, Süleyman Uludağ'ın bu görüşlerini tamamlayıcı olarak şu tesbiti yapar:

> Kuşkusuz, onun bu görüşlerinde 1910'lara ait saha araştırmalarının önemi inkar edilemez.[36]

Baha Said, araştırmalarına Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da devam eder. Yeni cumhuriyetin, imparatorluktan miras kalan etnik topluluklara, ulus-devlet çerçevesinde "çözüm" bulma çabasına, araştırmalarla desteğini sürdürecektir. Baha Said özellikle Doğu illerinde ve dağlık bölgelerde yaşayan aşiretlerin soy, dil, mezhep ve geleneklerini incelemeyi kendisine iş edinmiştir. Rusça dahil beş dil biliyordu.[37]

HABİL ÂDEM

Habil Âdem, İttihat ve Terakki'nin önde gelen, ama kamuoyunca pek bilinmeyen teorisyenlerinden biridir. Türk resmi ideolojisinin, gizli kalan, mimarlarından biridir. Asıl ismi Naci İsmail (Pelister) olan Habil Âdem Arnavut kökenlidir. Kendi anlatımına göre, Almanya'da üniversite okuyarak felsefe doktoru unvanı kazanmış. Habil Âdem Almancanın yanı sıra İngilizce ve Fransızca dillerini biliyordu. Doktora çalışması olan *Pancermenizm-Panislavizm* adlı tezi 1332 yılında İstanbul'da basılmıştır.

İttihat ve Terakki cemiyeti üyesi olan Habil Âdem 1908 devriminden hemen sonra Talat Paşa tarafından Emniyet Teşkilatının tercüme bölümünde görevlendirilmiştir. Habil Âdem cemiyetin iktidardan indirilmesinden sonra soluğu yurtdışında alır. "Yaşamı İttihat ve Terakki'nin çıkışlarına paralel" olan Habil Âdem, Babıâli baskını ile cemiyetin iktidarı tamamen eline geçirmesinin hemen ardından yurda tekrar döner ve AMMU'nun Aşiretler masası [İskân-ı Aşair Şubesi kastediliyordur!] Türkmenler bölümünde görevlendirilir.[38] 1918'in sonuna kadar bu

tür çalışmalarını aralıksız sürdüren Habil Âdem Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele'ye uzak kalır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Türkiye'ye kesin dönüş yapar. Ancak bundan sonra hiçbir resmi görev almayarak ve kendini basın-yayın işlerine adar. CHP muhalifleri arasında adı öne çıkan teorisyenlerden biri olur.[39] Âdem'in etnisite çalışmaları hakkında Abidin Nesimi şu önemli bilgileri bize aktarıyor:

> Habil Âdem daha sonra emniyetin aşiretler masasında Türkmenler bölümünde çalışmıştır. Osmanlı Devleti emniyeti Anadolu'nun genellikle bütün etniklerin, özellikle Türkmen ve Kürt halklarının tarihteki ve o dönemdeki durumlarını saptamak üzere Batıdan özellikle Almanya'dan uzmanlar getirtmiştir. Bu uzmanların raporlarını Habil Âdem Almancadan Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca devlet emniyet teşkilatı tarafından Habil Âdem'e birçok kitaplar da Türkçeye çevirttirilmiştir.[40]

Kendisi de 1931 tarihindeki bir makalesinde, bu yıllardaki çalışmalarını şöyle özetler:

> Bir zamanlar Emniyet-i Umumiyeye İran, Rusya, Arabistan, ve Şark memleketlerinin insanları, hayatları ve tarihleri hakkında kitap yazıyordum. Bir Alman seyyahının "Cenubi Arabistan" namındaki eserini tercüme etmiştim. ... bu kitaba göre mesepleri Türktür.[41]

İttihatçı kadronun araştırmacılarından sadece biri olan Habil Âdem tek başına 1916 yılında tam dört kitap çevirmiş/yazmıştır. 1923'te yaptığı bir değerlendirmede 1913'ten beri 12 kitabı çeviri gibi göstererek yazdığını[42] belirtir. Bunlar sıradan kitaplar değildir, imparatorluğun o günkü iç ve dış politikada önüne çıkan sorunlara ışık tutan çalışmalardır. Bu kitaplar Osmanlı ümmetçiliğinden ulus-devlet formuna geçişinin izahını da içinde barındırıyor. Örneğin 1915'te basılan *Muharebeden Sonra: Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, 1916'da basılan *Faal Türkiye, Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilayet-i Şarkiyye Meselesi*, *Pan-Cermenizm ve Pan-İslavizm*, *Mağlub Milletler Nasıl İntikam Alırlar*, 1918'de basılan *İskân-ı Muhacirin (Beynelmilel Usul-i Temsil)*, *Türkmen Aşiretleri*, *Kürtler* ve yayım tarihi belli olmayan *Londra Konferansındaki Meselelerden: Anadolu Yaşayacak mı Yaşamayacak mı* ve *Türkiye Ne İçin Harb Ediyor* adlı çalışmalar. Bu on eser dışındaki iki eseri tespit edemedik. Habil Âdem'in 1923'ten sonra yaptığı çalışmalarda dipnotlarında adres gösterdiği bazı eserler vardır ki İttihat ve Terakki'nin etnisite çalışmaları hakkında çok çarpıcı bilgiler vermektedir. Bu çalışmalar daha sonra büyük ihtimalle basılmamıştır. İttihat ve Terakki'nin politikalarının belirlenmesinde etkin olmuş birer dosya olarak kalmışlardır. Bu çalışmalardan en önemlileri, "İlmi, İçtimai, Felsefi Türklük Meselesi", "Kürt Aşiretlerinin Usul-i İskânları", "Arab Aşiretleri Usul-i İskânları", "Ermenistan Tarihi ve Ermeniler", "Anadolu'da Gayr-i Sünni Cemaatler", "Cenubi Arabistan", "Bektaşi Tarikatı" ve "Türkiye'de Rum Teşkilat-ı İktisadiyesi". Bu araştırmalar hakkında şunları da özellikle belirtir Habil Âdem:

> Bu eserlerin tümü hükümet hesabına yazılmış olup, bir kısmı mülga Emniyet-i Umumiye, bir kısmı Aşair ve Muhacirîn ve bir kısmı da Nüfus ve İdare-i Umur Vilayât Müdüriyetlerimizin mehemlerindedir. Ahiren cümlesinin tab'larını İstanbul kitapçıları deruhte ettiklerinden birer birer ve pek az zamanda tab olunacaktır.[43]

İttihat ve Terakki ile Kemalist kurtuluş projesini anlamak açısından Habil Âdem'in kitapları incelenmeye değer. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan ve Arabistan'dan çekileceği, hükümet merkezinin İstanbul'dan Anadolu içlerine taşınacağını ve Anadolu'da bir Türk devleti kurulabileceği fikrini *Anadolu'da Türkler Yaşayacak mı Yaşamayacak mı?* kitabında Habil Âdem 1923'ten çok önce ileri sürer. Abidin Nesimi'nin belirtiğine bakarsak İttihat ve Terakki merkezi bu kitaptan rahatsız olmuş ve Habil Âdem'in bir süre yurtdışına çıkmasını istemiştir.[44]

Habil Âdem.

Habil Âdem'in neşredilen kitapların bir kısmında çevirmen olarak adı geçmez. Ama yıllar sonra gerek kendi makalelerine ve gerekse başka kişilerin anılarına dayanılarak yukardaki eserlerin kendisine ait olduğunu rahatlıkla anlıyoruz. Abidin Nesimi Habil Âdem'in "kendi yazdığı ve yayınladığı bu kitaplarda genellikle kendini 'çevireni Habil Âdem' diye tanıtır. Yazarına da uydurma bir profesör adı koyar. Örneğin yazarı Johns Moul, Prof. Libah gibi". Libah ismi Habil'in tersten okunuşudur.[45] Kendisi de, yazdığı kitaplara çevirmen diye imza attığını belirtir. Âdem 1923'te yazdığı bir kitabında,[46] yıllardır kendi adıyla hiçbir eser yayımlayamadığını, ancak görüşlerini sunmanın bir yolu olarak, yabancı isimlerle kitapları basabildiğini belirterek şunların altını çizer:

> ... kendi eserlerimi muhayyel birer Avrupa muharririne ad eyledim. Efkâr-ı umumiyenin tahtı-ı tesirinde kaldığı bi'l-fi'l sabit olan on iki eser neşrettim.[47]

Bu çalışmaların tümünün Habil Âdem'e ait olduğu, çevirmen olarak altında imzası olmayan kitapların da ona atfedilmesi konusu titiz bir araştırma ihtiyacı dayatıyor. Çünkü birbirinden farklı konuları içeren kitaplardan 1916'da 4, 1918'de 3 kitap yazması ve basması ilginçtir. Malmisanıj adlı araştırmacı,

***Kürtler: Tarihî ve İçtimaî Tedkik*, AMMU Neşriyatından: 3, Muharriri: Doktor Friç, Berlin Şark Akademisi tarafından neşr edilmiştir, Tab ve Neşrî: Kitabhane-i Südî, İstanbul, 1334 [1918].**

Dr. Fritz, *Kürtlerin Tarihi*, çevrimyazı: Sinan Şanlıer, Hasat yay., İstanbul, 1992.

Fritz'in *Kürtler* kitabında ileri sürülen görüşlerin daha önceden *İçtimaiyyet* dergisinde M. Zekeriye Bey [Sertel] tarafından özetlenerek yayımlandığını ileri sürer.[48] Burada Habil Âdem'in onlarca araştırmayı ve kitabı kendine atfetmesini kuşkuyla karşılamak gerektiği görüşündeyim. Tartışmaya açmak için şu çerçeveyi sunuyorum: Habil Âdem imzasıyla basılan çevirilerin dışında, kendisine atfedilen ve kendisinin belirttiği eserler ve raporlar, etnik konularla ilgili araştırma yapan komisyonun araştırmaları ve çevirilerine dayanmış olabilir ve bu yüzden kitaplarda çevirmen adının yazılmamış olması ihtimal dahilindedir.

İTTİHATÇI YAYINLARA İKİ ÖRNEK

Kürtler: Tarihî ve İçtimaî Tedkik

1918 yılında AMMU'nun 3 nolu yayını olarak çıkan eser, sadece İttihat ve Terakki'nin Kürt bakışını yansıtmakla kalmaz, bugünkü resmi ideolojinin temelini oluşturması açısından da incelenmeye değerdir.

Kitabın kapağında Berlin Şark Akademisi tarafından neşredildiği ve yazarın Dr. Fritz olduğu belirtilmiş. Çevirmen ismi yazılmamış. Yukarda yazarın aslında Habil Âdem olduğu belirtildi. Yeri gelmişken bu savı güçlendiren kitaptan bir bölüm aktarmak istiyorum. Sayfa 44'te bazı aşiretlerin ismi zikredilerek bunların, çeşitli yazarların öne sürdüklerinin aksine, Bitlis civarında yaşamadıklarını şu sözlerle ifade eder: "Gerek Bitlis belediye dairelerinde, gerekse yakın belediye dairelerinde yapılan incelemelerde bu isimlere rastlanmamıştır." Dr. Fritz'in kitabın yayımlandığı tarihlerde, 1910'lu yıllarda, Bitlise bir gezi yapması mümkün değil. Kaldı ki böyle bir alan çalışması yapılmışsa Alman yazarın araştırma yönteminden bahsetmesi gerekirdi. Oysa kitabın hiçbir yerinde bahsetmemiştir. Zaten yabancı bir bilim adamının bir resmi dairede inceleme yapması pek de mümkün değildi.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır: Kürtlerin Kökeni, Kürt Aşiretleri, İran Kürtleri, Bugünkü Kürt Aşiretleri, Kürt Tarihi ve Kürt Kabile Yapısı.

İlk bölümde Kürt ulusal söylenceleri, din, dil, edebiyat ve tarih açısından Kürtlerin kökeni üzerine görüşlere bir yanıt arayışına girmektedir. Öncelikle Kürtlerin Gürcü, Arap ve Fars kökenli oldukları yönündeki iddiaları çürütmeye çalışır.

Özellikle Kürtçe üzerine söylenenler bugün birçok çevre tarafından dile getirilen görüşlerin aynısıdır; olduğu gibi aktarıyorum. "Küçük ve geçmişleri belli olmayan uluslar için dilin bir önemi kalmamıştır. Petersburg akademisi tarafından yayımlanan Kürtçe-Rusça-Almanca Lügat'ta 8307 kelime vardır. Bu kelimeler sayısal olarak şöyle sıralanmaktadır. ....Türk (eski Türkmen) 3080, Arap (yeni dil) 200, Farisi 1030, Kürt (asıl) 300..." Yazar bu 300 kelimenin de pek bir şey ifade etmediğini çünkü Kürtçenin dil kurallarının olmadığını, bunun Farsça dil kuralları olduğunu öne sürerek "....Dolayısıyla Kürt dili ile Kürtçe kelimeler arasında bir bağlantı kurmak pek mümkün değildir" der. Bu 300 kelimenin 107'sinin "dağ yaşamını anlatmak için" kullanıldığını söyleyerek "Sonra Kürt dilinin tam anlamıyla bir cümle yapısı oluşmamıştır" der. Bu "bilimsel" tespitin neden yapıldığını merak ediyorsanız bir sonraki cümle paragrafta görüyorsunuz, "Tabii ki bir ulusun dilini de bu cümle yapısı oluşturur." Devamında "Kürtçe kelimeler, fiiller tek tük ve ne olduğu belli olmayan kelimelerdir" diyerek "Tabii ki bu kadar bozulmuş bir dilin yeniden eski hale gelmesi mümkün değildir."

Kürt edebiyatı diye bir şeyin söz konusu olmayacağını, "bunlar Kürtlerin öz kültürü olmayıp ... Osmanlı, İran ve Arap edebiyatının etkisinde kalmış ... bazı Kürt mollalarının" eseri olduğunu söyler. Ayrıca "Masalların çoğunluğu da Kürt kültürüne ait değildir."

Böylece Kürtçenin yanı sıra ve Kürt edebiyatının da "köken sorununu çözmekte tam anlamıyla" yardım edemediği sonucuna vardıktan sonra Kürt kelimesinin etimolojik kökenini de mercek altına alıyor. Ksenefon'un *On Binlerin Dönüşü* eserinde geçen "Gordi"lerin Kürt olamayacağını savunur: "Asr hükümeti bu isimde bir bir ulus tanımamaktadır." Cengiz Han'ın "bugünkü Kürdistan'da Lohordo isminde yerleşik bir hükümete" atadığı "Kürd" adlı kişiden dolayı "Bunların da ... Kürd kelimesini kullandıkları ... ve sonra be-

nimsediklerini" öne sürer. Dr. Fritz böylece "isim ile köken arasında bir ilişki kurma"nın mümkün olamayacağını söyler.

Sayfa 15'te Kürt denen bir bütünden bahsedilemeyeceği mealine gelen şu sözleri sarf eder: "Bütün Kürt aşiretleri arasında ... Ne dilde, ne gelenekler-de, ne yaşama biçiminde ve ne de ahlaksal yapıda bir birliktelik vardır. Ve hatta lîziki yapılarında bile büyük farklılık vardır."

Dilinden, kültüründen bahsedemiyeceğimiz bir toplumun tarihinden de bahsedemeyiz; "... sanıldığı gibi bir Kürt tarihini bulabilmek olanaksızdır. ... bu tarih başka ulusların tarihlerine ait bölümlerdir... Bağımsız bir Kürt tarihini oluşturmak imkansızdır" (bkz. s. 57). Tarihte Kürt namına olan şeylerin aslında Türk olduğu söylenir. Erdilan Prenslerinin Kürt beyleri olmadığını, aksine Moğollarda kökenini aramak gerektiğini ve "Böylece bu sülalenin de Türklük psikolojisi içinde oluşturulduğunu söyleyebiliriz" (bkz. s. 80).

Yazar, Kürtlerin ayrı bir ulus ve Kürtçenin köksüz olmadığı tezini savunduktan sonra göçebe Kürt aşiretler hakkında teferruatlı bilgiler verir. Göçebe aşiretlerin aile nüfusu, cevelangahları, konakladıkları yerler, hangi küçük kabilelerden oluştukları, diğer aşiretlerle ilişkileri, kökenleri teferruatıyla işlenir.

Kitapta dipnot kullanılmamış fakat bazı yerlerde çeşitli bilim adları zikredilerek görüşler ileri sürülmüştür. Kitapta geçen bilim adamları şunlardır: İran tarihini yazan Malkolm, Cambridge Asur uzmanı Dr. Saych, Rusya Şark Akademisinden İtalinski, Prof. Vabr, Ruso, Hasal, Job, Robert Vopol ve Hard gibi.

1. cildi basılan bu çalışmanın 2. cildinin basılıp basılmadığına dair hiçbir bilgiye sahip değiliz. Habil Âdem'in yazdığını ve yayımlayacağını belirtiği "Kürt Aşiretlerinin Usul-i İskânları", serinin 2. cildi olması mümkündür.

Türkmen Aşiretleri

AMMU yayın serisinin ikincisi olarak 1918 yılında basılan bu kitapta, Almancadan çevrilmiş olduğu kapakta yazmasına rağmen, çevirmenin adı belirtilmemiştir. Yazarları Dr. Frayliç ve mühendis Ravlig olarak belirtilmiş.[49] Önceki paragraflarda vurgulandığı gibi kitabın asıl yazarı Habil Âdem'dir. Ve bu kitap İttihat ve Terakki'nin Türkleştirme ve iskân politikasını anlamamız açısından büyük bir önem taşımaktadır.

534 sayfalık eser on bölümden oluşmaktadır. Türkmen aşiretlerinin genel durumları hakkında bilgi veren birinci bölümde Farsaklar, Afşarlar, Yörükler, Kaçarlar ve Sariler anlatılır. İkinci bölümde Türkmen aşiretleri içindeki durum, diğer aşiretlerle ve hükümetle ilişkileri anlatılır. Üçüncü bölümde göçmen aşiretlerin cevelangah sahaları işlenir. Sonraki bölümde Türkmenlerin genel hayatları hakkında, göçebe tarihlerinin yanı sıra aile ve aşiret teşkilatları işlenir. Türkmen folkorunun işlendiği üç bölümden sonra 8. bölümde "Türkmenlerin asr-ı huzura intibakları imkanı" üzerinedir ve 9. bölümde de Türkmenlerin ticaretle ilişkileri incelenir. Son ve en geniş tutulan bölüm "Türkmenleri İskân Projesi"dir.

Kitabın girişindeki "maksadat" başlıklı bölümünde Türkmenlerden söz ederken şöyle diyor:

> Bunları gerek Kürdistan ve gerek Arabistandaki Türk hâkimiyetini takviyeye hizmet eden birer kitle addetmek pek tabidir.

Devamında Türkmenlerin Asya Türkleri ile arasındaki farkın göçebelikten kaynaklandığı ve bu iki tarafı birbirine benzetmek (asimilasyon) gerektiği belirtilir. Türkmenlerin tarihte birçok devlet kurduğunu ama daha sonra tekrar göçebeliğe döndüklerini belirttikten sonra Türk ile Türkmen arasındaki "seciye ihtilafından" birinin de burada düğümlendiği ve "bu iki unsuru tefrik edebilmek için bu eski muhalefet-i ihtilafiyeyi öğrenmek" icap ettiği belirtir. Göçebeliğin önemli bir farklılık yarattığı ve bu farklılığın sadece Türk ve Türkmen arasında olmadığı; Kırgızlar, Yakutlar, Tatarlar, Moğollar vesairenin de bu kapsamda değerlendirmeye alınması gerektiği ifade edilir.

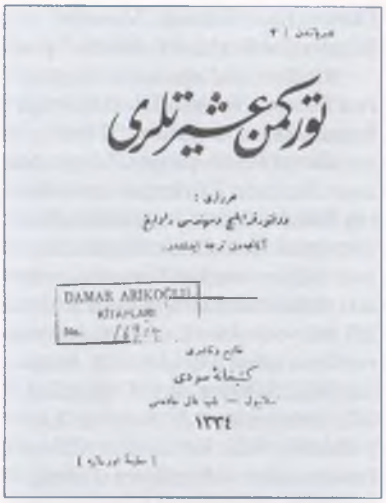

***Türkmen Aşiretleri*, AMMU Neşriyatından: 2, muharrirleri: Doktor Friliç ve Mühendis Rolig, Almancadan tercüme edilmiştir, tab ve neşrî: Kitabhane-i Sûdî, İstanbul, 1334 [1918].**

Türkmen Aşiretleri'nin iki Alman'a değil, Habil Âdem'e ait olduğu yönünde hiçbir kuşkuya yer vermeyecek derecede kanıtlar vardır. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi* adlı eserinde Habil Âdem'i kastederek şöyle der:

> En acı ciheti de Anadolu halkıyatına dair yazılan uydurmalardan ibaret bir eserin, dünyada mevcut olmayan Alman doktor ve mühendisleri namına, resmi bir müessese tarafından neşredilmesi idi.[50]

Mahmut Ragıp Kösemihalzade, *Şarkî Anadolu Türküleri ve Oyunları* adlı eserinde kitabın yazarının aslında Habil Âdem olduğunu ve bunu bizzat kendisinden duyduğunu ifade eder:

> [Bir önceki kitabında] bu eserden bahsederken, kabındaki kayda bakarak Dr. Frayliç ile Mühendis Ravlig'in bir eserinden tercüme olduğunu söylemiştim. Bilahare, H. Âdem beyle tanıştıktan sonra, müellifin ilk telif eserlerine neşr imkânı bulabilmek için hep tercüme dediğini Türkmen Aşiretleri'nin de aslen kendi eseri olduğunu kendisinden dinledim.[51]

Bir yerde Türk ve Kürtleri kıyaslayarak "devlet haline geldikten sonra inhilale uğrayan bir millet hiçbir zaman bir hükümet

fikrine haiz olamaz. Mesela Kürd aşiretleri bu haldedir" der.

Kitabın asıl amacını oluşturan ve aynı zamanda en önemli kısmı olan son bölüm "Türkmenlerin iskân projesi" başlığını taşır. Burada Türkmen aşiretlerin iskân sorunu medenileşme ve temsil temelinde düşünülüyor. Diğer yandan Osmanlı sınırları dahilindeki Türkmen nüfusu 2,3 milyon olarak veriliyor. Aynı verilere göre Türkler 9,2, Araplar 10,2, Kürtler 2,1, Çerkezler 0,5, Ermeniler 1,3, Rumlar 3,0, Yahudiler 0,5, Keldaniler 0,2 ve Levantenler 0,6 milyon olarak verilmiş. Toplam Müslüman nüfus, Rum ve Ermenilere ait veriler Osmanlının 1910'lu yıllarda I. Dünya Savaşı öncesi verilerine tekabül ediyor. Ancak Osmanlı resmi sayım sonuçlarında Çerkez, Kürt, Levanten nüfus miktarına ait veriler yoktu. Kitabı ilginç kılan bölümlerden biri de budur.

İttihat ve Terakki, *İskân-ı Muhacirin* kitabıyla ile birlikte *Türkmenler* kitabını birçok muhacir şubesine göndererek bu doğrultuda faaliyet yürütülmesini amaçlamıştı.[52]

SONUÇ

İttihatçıların 1910'larda çıkardıkları yayınlarda özellikle Kürtlere, Aleviliğe ve Bektaşiliğe dair dile getirdikleri görüşler, bugünkü resmi devlet görüşünün temelini oluşturmaktadır. Baha Said'in Aleviliğin Türklerin eski dinleri Şamanizme dayandığı, Habil Âdem'in Kürtlerin ne tarihlerinin, ne dillerinin, ne de ayrı bir kültürlerinin olduğu yönündeki tezleri bugün de geçerliliğini korumaktadır.

1. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Dündar, "İttihat Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)", İ.Ü. Balkanlar, Ortadoğu ve Asya Gelişmeleri Bilim Dalı yüksek lisans tezi, İstanbul, 2000.
2. Feroz Ahmed, *İttihat ve Terakki (1908-14)*, 4. bas., Kaynak yay., İstanbul, 1995, s. 186.
3. BOA DH.ŞFR, 54A, 51.
4. *İkdam*, 16 Kânûn-ı evvel 1329 (29 Aralık 1913), s. 3. Ayrıca bkz. M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1977, s. 81-82.
5. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 3, 2, 1, 27, 12 Şubat 1916, c. 1, s. 575 ve *MMZC*, 3, 2, 2, 41, 8 Mart 1916, c. 2, s. 372-373.
6. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Toprak İskân Genel Müdürlüğü Arşivi (TİGMA), 272, 12, 37, 21, 1. 17.07.1918
7. DH.SN.THR, 78, 4.
8. DH.ŞFR, 87, 350, 30 Mayıs 1918.
9. DH.SN.THR, 52, 72. Nitekim AMMU yayınlarından çıkan *Beynelmilel Usul-i Temsil - İskân-ı Muhacirin* adlı kitap bu bilgilere de yer verecektir.
10. TİGMA, 272, 11, 11, 30, 1.
11. TİGMA, 272, 74, 65, 20, 7.
12. TİGMA, 272, 14, 74, 11, 9.
13. DH.UMVM, 124, 139. Bu belgelerin taslakları için bkz. TİGMA, 272, 11, 11, 30, 1.
14. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren yay., İstanbul, 1987, s. 120.
15. *İskân-ı Muhacirîn (Beynelmilel Usul-i Temsil)*, AMMU Neşriyatından: 1, Muharrir: Von P. Goz (Prusya müstemleke nezareti memurlarından), Mütercimi: Habil Âdem, Almancadan tercüme edilmiştir, Kitabhane-i Sûdî, Matbaa-yi Orhaniye, 1334, İstanbul, 312 s.
16. *Türkmen Aşiretleri*, AMMU Neşriyatından: 2, Muharirleri: Doktor Friliç ve Mühendis Rolig, Almancadan tercüme edilmiştir, Tab ve neşrî: Kitabhane-i Sûdî, İstanbul, 1334, 546 s.
17. *Kürtler, Tarihi ve İçtimaî Tedkik*, AMMU Neşriyatından: 3, Muharrir: Berlin Şark Akademisi Tarafından Neşr Edilmiştir-Dr. Friç, Tab ve neşrî: Kitabhane-i Sûdî, İstanbul, 1334, 384 sayfa. Bu eser 1992 yılında Hasat yay. tarafından, Dr. Fritz, *Kürtlerin Tarihi* ismiyle ve Sinan Şanlıer'in transkripsiyonu ile tekrar yayımlandı.
18. AMMU neşriyatından (no. 5) yayımlanıp 1337 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.
19. *Cemiyeti Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar*, Dahiliye Nezareti Muhacirîn Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından numero: 6, İstanbul 1337.
20. Sertel, *age*, s. 63-64.
21. TİGMA, 272, 74, 66, 21, 22.
22. Aşiretlerin iskânı için Şerafettin ve Haşim beylere tercüme kitap ücreti örtülü ödenekten karşılandı; bkz. TİGMA, 272, 74, 66, 22, 4, 19 Şubat 1918. *Arabistan* adlı eserin tercüme bedelinin Şerafettin Bey'e örtülü ödenekten verilmesi; bkz. TİGMA, 272, 74, 66, 24, 4, 8 Nisan 1918.
23. *Mezhepler ve Tarikatlar* önsözünden aktaran *İttihat ve Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması*, Baha Said Bey, derleyen: Nejat Birdoğan, Berfin yayınları, 2. b., İstanbul, 1995, s. 9.
24. *Mezhepler ve Tarikatlar* önsözünden aktaran Baha Said Bey, *age*, s. 7-8.
25. Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşi Kimliği*, Timaş yayınları, İstanbul, 1995, s. 23.
26. *age*, s. 533.
27. Doğrusu Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'dir (Aşiretler ve Muhacirler Genel Müdürlüğü).
28. Sertel, s. 81-82.
29. İsmail Görkem, "Türk Folklor Araştırmaları Tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Baha Sait Bey'in Yeri", ayrı basım, s. 77, not: 17'den aktaran Baha Said Bey, *age*, s. 11.
30. Türkdoğan, s. 23.
31. *age*, s. 23.
32. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk yayınları, c. 1, s. 423'ten aktaran Baha Said Bey, *age*, s. 8.
33. Fethi Tevetoğlu, "Milli Mücadele Kahramanlarından Baha Said Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 6, no. 16, Kasım 1989, s. 216.
34. bkz. Baha Said Bey, *age*.
35. Prof. Süleyman Uludağ, "Müzakereler [oturumunda]", *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler Sempozyumu*, Ensar neşriyatı, 1999, s. 159.
36. Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşi Kimliği*, Timaş yayınları, 1995, İstanbul, s. 22.
37. Tevetoğlu, *age*, s. 216.
38. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yay., İstanbul 1977, s. 110.
39. Türkiye Cumhuriyeti dönemi hayatına ve faaliyetlerine ilişkin geniş bilgiyi Mustafa Şahin-Yaşar Aykol'un makalelerinde bulabilirsiniz: "Habil Âdem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında" I ve II, *Toplumsal Tarih*, no. 11, 12, Kasım, Aralık 1994.
40. Nesimi, s. 111.
41. Şahin-Aykol, *agm-I*, s. 9 ve 13.
42. Habil Âdem, *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, İstanbul, 1339 (1923), s. 3'ten aktaran Şahin-Aykol, *agm*, s. 7.
43. Habil Âdem, *age*, s. 21'den aktaran Şahin-Aykol, *agm-II*, s. 22.
44. Abidin, s. 111-112.
45. Abidin, s. 111.
46. Habil Âdem, *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, s. 3'ten aktaran Şahin-Aykol, *agm-I*, s. 7.
47. Şahin ve Akyol, *agm-I*.
48. Malmisanıj, "Dr. Friç ve Kürtler", *Medya Güneşi*, no. 18.
49. Yazarların adları Dr. Frayliç (fe, re, elif, ye, lâm, çe) ve mühendis Ravlig (re, elif, vav, lâm, ye, gayın) olmasına rağmen, bazı yazarlar dipnot veya kaynakçalarında bu eser için farklı tarih ve adlar vermişlerdir. Örneğin A. Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I. Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları* adlı eserinde Krayliç ve Ravliğ olarak verirken Hayri Başbuğ, *Yezidilik İnancı* adlı eserinde Dr. Freilitz-Müh. Baulig olarak verir. *Türk Folklor Bibliyografyasında* ise iki ayrı yazar tek bir yazar olarak verilmiş Dr. Ravling Freilitz. Sadi Yaver Ataman ise *100 Türk Halk Oyunu* adlı eserinde kitabın yazarı olarak Âdem Habil'i vermiş (oysa kitabın hiçbir yerinde bu isim geçmemektedir); bkz. Mustafa Şahin, "Yazar(lar)ı Tartışmalı Bir Kitap", *Tarih ve Toplum*, no. 94, Ekim 1991, s. 2.
50. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 256.
51. Mahmut Ragıp Kösemihalzade, *Şarkî Anadolu Türküleri ve Oyunları*, İstanbul 1929, s. 114.
52. Örneğin 2 Haziran 1918 tarihinde bu kitaplardan Bilecik, Gemlik ve Orhangazi iskân memurluklarına gönderilmişti, bkz. TİGMA, 272, 11, 12, 38, 10, 2.

BİR SÖZEL TARİH DENEMESİ: KANDIRA ÖRNEĞİ

Bir Kasabanın Yakın Dönem Tarihi

DOĞAN GÜRPINAR

Bu makale 2000 yılında düzenlenen Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

Kandıra İstanbul'a yakın sayılabilecek bir uzaklıkta, Kocaeli ilinin Karadeniz sahilinden yaklaşık on beş kilometre içeride, bugün nüfusu on bir bini bulan, gelir kaynakları sınırlı olan, basit düzeyde ve geçimlik olmanın çok ötesine gidemeyen tarıma ve hayvancılığa dayanan bir kasabadır. Her haliyle "mütevazı" bir kasabadır. En büyüğü altmış-yetmiş işçinin çalıştığı bir işletme olan küçük birkaç sanayi işletmesinin dışında, İstanbul'a süt ürünlerini pazarlamaya çalışan ve İstanbul'da da birer şubeleri bulunan iki imalathane vardır. Ancak genel olarak Kandıra'da sanayinin hacmi yok denecek kadar dardır. Kandıra bu haliyle Anadolu'nun hamle yapamamış, bu yönde bir sermaye, insan sermayesi oluşturamamanın sıkıntılarını çekmiş, gerekli altyapıya kavuşamamış kasabalarına Kuzey Batı Anadolu'dan bir örnektir. Kandıra da Töennies'in cemaat-cemiyet ayrımı çerçevesinde baktığımızda kuşkusuz cemaat değerlerini yansıtsa da, şehirden yabancı bir bakışın algılayamayacağı bir çözülmeyi yaşamıştır. Eskinin Kandıra'sı bugün bir daha gelmemek üzere yok olmuş, geride bir sonraki kuşaklara taşınamayacak hüzünlü öyküler, hatıralar bırakmıştır. Kandıra'nın bugünkü sıradan gündelik yaşamı Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar uzanan ama bunları asla açık etmeyen acılarını saklamaktadır. Kasaba kendi gizini ancak bugünün yaşlılarında, eski kuşağında yaşatmaktadır. Ancak kuşaklar değiştikçe, kasabada eski günlere ait nelerin hatırlanır, bilinir kalacağı bir soru işaretidir. Öncelikle anlatılanlardan "eski Kandıra"yı anarak, resmetmeye çalışarak başlamak istiyorum. Ve de bu kasabanın özenle kendine sakladığı gizleri çözümlemeye çalışarak bir kasabanın hikâyesini ortaya koymayı amaçlıyorum.

Kandıra'nın yerlisi, yani bu kasabada yüz yıla yakın, üç dört kuşak oturan yerlisi ile kasabaya sonradan gelen köylü arasında belirgin bir ayrım vardır. Kandıra'nın yerlisi köküne uzanan bir şecereye sahiptir ve genelde geniş bir aile olarak üç-dört kuşak öncesi bir atanın ismiyle (Bekirler, Azizbeyler, Haşimler....) veya atanın uğraşısıyla (Keçeciler, Semerciler, Çıkrıkçılar...) anılırlar; bu ataya dayalı geniş ailenin ortak ismi bu şekilde oluşur. Bu geniş manasıyla aileler, Kandıra'nın en eski nüfusunu oluşturur. Öyle ki, örneğin Kandıra'ya 1880'lerde Batum'dan gelen Mehmet Reis'in torunları için, kasabanın yaşlılarınca halen "onlar buraya dışarı-

DOĞAN GÜRPINAR 28 Haziran 1979 Koblenz (Almanya) doğumlu. Liseyi Robert Kolej'de bitirdikten sonra, Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne girdi. Şimdi 4. sınıf öğrencisi.

Daha ilkokuldayken okuduğu ilk kitaplar tarih kitaplarıymış (bunu, "Hamasi tarihle başladım" şeklinde anlatıyor). Şimdi sadece tarihe değil, genel olarak sosyal bilimlere, özellikle de -bu çalışmasında da görüldüğü gibi- siyasete ilgi duyuyor. Bu nedenle üniversite giriş sınavında tarih bölümleri yerine uluslararası ilişkilerle ilgili bölümleri tercih etmiş.

Kandıralı olan ailesinin tarihi üzerine çalışmayı, "soyunu sopunu araştırmayı" düşünürken yarışmadan haberdar olmuş ve bu çalışmayı yarışma için yapmaya karar vermiş. Yarışmaya sunduğu beş çalışmanın biri daha Kandra üzerine. Ödül törenine, aynı saatte ekonomi tarihi dersi olduğu için katılmaması sadece bizi değil, ailesini de üzmüş. Çalışmasının yarışmada derece almasından sonra okuyan aile büyükleri bazı ayrıntılara itiraz etmiş ve (onların anlatımından derlemiş olduğu halde) gerçeğin tam olarak o şekilde olmadığını söylemişler. Bundan, tarihçinin hiçbir zaman tarihe tam hâkim olamayacağı ve başkalarının anlatımlarına dayanarak olanı biteni tam olarak yansıtamayacağı sonucunu çıkarıyor.

dan gelmişlerdi" [–Reşad Uygur] denilmektedir. Nitekim, Mehmet Reis Batum'dan gelen eşi Zeynep Hanım'la Kandıra'ya yerleşse de, ailenin çocukları, torunları bir aileye mensup değildirler. Onlar tıpkı Atina'nın "vatandaşlar"ı gibi kasabada oturmakta, ama kasabanın yerlisi ile "belli bir aile adına sahip olmamak" niteliğini korumaktadır.

Kandıra'da "çok fakir insanlar yoktu" [–Dilber Dinç]. Sadece, kasabanın İzmit yolu tarafını mesken edinmiş Çingeneleri fakirlikten muzdaripti ve yaşamları kasabanın ailelerinin dışındaydı. Anılarda Çingeneler yer almaz, sadece zaman zaman bazı sürtüşmeler, Çingenelerin verdikleri bazı rahatsızlıklar anlatılır. Çingeneler kendi kapalı cemaatlerinin dışında gözükmezken, yine de kasabanın uzun zamandır yerlisi olan Çingeneler zamanla Türkleşmişlerdir. Çingeneler kendi başlarına ayrı olarak yaşarlardı ve kasabanın sosyal yaşamında diğer aileler arasında gözükmezler, bir iz bırakmazlardı. Çingenelerin dışındaki ailelerin gelir kaynakları belli bir seviyede yaşamalarını ve bu geliri sürekli kılmalarını sağlamaktaydı. Her ailenin kasaba dışında arazileri vardı. Bu arazilerin ekilmesi, ürün zamanı hasadın toplanmasıyla genelde ailelerin erkekleri sınırlı rol oynarlar, bu işleri köylüye para karşılığı yaptırırlardı. Ama zaman zaman, sadece erkekler değil kadınlar da tarlada çalışırlardı. Bunun dışında her ev kendi bahçesine sahip olduğundan meyve, sebze ihtiyacını bu şekilde karşılardı. Kandıra'da ilk manav dükkânı 1950'lerde açılmıştı [Sedat Akay]. Aynı şekilde ekmek de, bu dönemlere kadar evde yapılırdı ve çarşıdan ekmek almaktan utanılırdı. Her ev birkaç hayvana sahip olur, bu hayvanlardan kendi ihtiyaçları için yararlanırdı. Ancak ne sebze ve meyve üretimi, ne de hayvancılık ticari bir amaç taşırdı, bu yollarla sadece geçimlik sağlanırdı. Aynı zamanda erkekler esnaf veya zanaatkârlık yaparlardı. Gelir kaynakları ortak olan kasaba halkında gelir bakımından büyük uçurumlar yoktu.

Kentin görece varlıklı aileleri de, özellikle 19. yüzyılın sonundan itibaren belirmeye başlamıştı. Bunlar Yelkenciler, Güneşler, Erimler ve Tüzünler gibi ailelerdi. Hacılar da, 19. yüzyıl ortalarında rençperlik ettikleri köyden gelerek Kandıra'ya yerleşmiş ve zamanla ekonomik olarak güçlenmiştir. Kandıra'ya üzerinde rençperlik ettiği araziyi kardeşlerine bırakarak gelen Hasan Ağa kasabada esnaflık yapıyor ve çocuklarını okutuyor. Ancak okuyan çocuklarından iş çıkmazken, okutmadığı çocuğu Hacı Mustafa Ağa "akıllı çıkıyor" ve "idareyi eline alıyor." Dört kardeşten medresede okuyan Nazif Ağa'ya karşın okuma yazma bilmeyen Mustafa Ağa kasabanın ilk belediye reisliğini de ele geçiriyor.

Kandıra daha önce Üsküdar kazasına bağlı bir nahiyeyken, 1868'de kaza yapılmış ve İzmit sancağına bağlanmıştır. 1868'den 1900'a kadar belediye reisliği yapan Hacı Mustafa Ağa kentin zengin ailelerinden bir kızla evlenir ve kayınbabasından yüklüce para ve bir konak kalır. Bu ev, günümüzde o zamanki özelliğini yitirmemiş ve hâlâ eski halini korumakta olmasıyla kasabada hemen hemen tek gibidir.

Hacılar bu dönemde kasabanın zengin bir ailesi olarak belirmekle beraber kasabada yine bu dönemlerde sivrilen iki başka aileye karşı yenik düşecekler ve maddi yönden kasabada gerileyecektir.

Reşad Uygur, Yelkencilerin "haşerelikten" zengin olduklarını kaydetmektedir. Kasabanın esnafından Reşid Ağa bir yandan da ormancılığa el atmış ve odun ticaretinden büyük paralar kazanmıştır. Aynı şekilde Güneşler de odun ticaretinden kasabada sivrilecektir. Burada öncelikle odunculuğun kasaba için önemini vurgulamak gerekir. Bölge tarım açısından geçimlik ürün sağlamanın ötesine gidememiştir. Hayvancılık da, DP zamanında Karacabey'den boğalar gelene kadar ["çok fayda gördük" –Reşad Uygur] önemsiz, sadece geçimlik olmuştur. Zaten yörede tarımsal ağalık ilişkileri de var olmamış, hür köylü her zaman kendi toprağını ekip biçebilmiş ama tarımdan da fazla bir şey kazanamamıştır. Buna karşın yörenin ormanları hemen yakındaki İstanbul'un odun ihtiyacının belli bir kısmını karşılamıştır. Kandıra'da verimli toprak ve gelişmiş hayvancılık olmadığı için köylerde ekonomik bir potansiyel yokken odunculuk, İstanbul'a yakın bu yörede önemli bir geçim kaynağıdır. Kandıra çevresindeki sık ormanlar kesilerek Kefken, Seyrek, Karaboğaz, Cebeci'den deniz yoluyla, odunlar sandallarla koyların açığında bekleyen gemilere yüklenerek İstanbul'a nakledilmekteydi. Devlet Orman İşletmeleri kurulmadan önce (Türkiye'de kurulması 1937, Kandıra'da idarenin örgütlenmesi 1945) ormanlardan odun kesimi ihale sistemiyle tüccarlara yaptırılıyordu. Devlet bu kesimlerden belli bir para tahsil ediyordu ve ormanın kesim hakkını devrediyordu. Bu işi alanlar ise bu birkaç güçlü aileydi. Ancak önceden uygun görülenin çok üstünde bir alanda kesim yapan tüccar gayrimeşru kârlar elde ediyordu. Bu kesimlerde tüccarlar topraktan geçimlik sağlayamayan fakir köylüyü yok pahasına çalıştırıyordu. Köylü bu ekstra gelire muhtaç olduğundan buralarda yok pahasına çalışıyordu. Bu iş için "milleti çalıştıran" Yelkenciler böylece ucuz emekle bu işten zengin olacaktır. Odun ticareti sadece bu aileleri değil, Erimleri, Tüzünleri de ihya edecektir. Kefken'in 3-4 kilometre batısında, Gürgenpınar'ını merkez yaparak odunculuk yapan Mehmet Reis'in oğullarından İsmail'in kendilerine büyük bir rakip olarak gören bu aileler tarafından öldürtülmesi olayı gibi hadiseler odunculuğa kanın bulaştığını ve odunculuk zenginlerinin rakip tanımadıklarını ortaya koymaktadır. Bu olay odun ticaretinin kirli taraflarıdır. Bu konuda günümüzde özellikle Yelkenciler konusunda "çok ah almıştır" denir. Yelkenciler'in o dönemki aile reisi Reşid Ağa "bize bağlı olmazsan hak yok" demektedir [Reşad Uygur]. Yelkenciler "ızbandut gibi... birbirine çok bağlı"dırlar ve zamanla ekonomik nüfuzlarıyla sivrileceklerdir. "Padişahlık döneminde kraldırlar." Reşid Ağa döneminde kasabanın mütevazı esnafından olan Yelkenciler zamanla güçlenmişler; eski zenginler, örneğin Mehmed Seyid Efendi'nin soyu, bugün Uygurlar olarak bilinen Hacılar ise servetlerini ve nüfuzlarını yitirmişlerdir.

Dönem kısaca bu ailelerin birbiriyle kör döğüşü dönemidir. Bugünkü Hacılar'dan Rüştü Uygur "bizim aile ve diğerleri birbiriyle kavga etmekten başka bir şey yapmadılar" demektedir ve kendi atalarının Güneşler ve Yelkenciler karşısında zayıflamalarını bu kör döğüşünde bulmaktadır. "Üç dört aile devamlı birbirleriyle didiştiler, paralarını bu yolda yediler ve bir şey kalmadı."

Özellikle sivrilen Yelkenci ailesi odun ticaretinden sağladığı ekonomik gücü bu güçlerini arttırmak için kullanacaktır. Yelkenci ailesinin yörenin ağası olması sadece odun ticaretinden dolayı değildi. Siyasi gücü arkasına alan aile, kasaba çarşısının dükkânlarının çoğunu elinde bulundururdu. Alım gücü olmayan köylüye geçimlik ihtiyacını sözlü kredi açarak sağlar, köylünün ihtiyaç maddelerini bakkaliye ve manifaturacı dükkânlarından karşılar; ardından hasat zamanı borçlu köylünün gene kendilerine çalışmalarını sağlayarak onların emeğini sömürüyordu. Bunun yanı sıra herkes her türlü ihtiyacı için aileye muhtaç olduğundan ürettiğini onlara dikte ettirilen fiyata Yelkencilere ve diğer ailelere bırakır, onlar ise ürünün pazarlamasını yapardı. Bu sistem ile aile tüm halkı kendilerine bağımlı bırakıyordu.

Böylece 20. yüzyılın başlarından itibaren bazı aileler öne çıkmış ve kasabada belli ayrışımlar görülmeye başlanmıştır.

İNGİLİZ VE YUNAN İŞGALİ

Önce 1918'de İngilizler, daha sonra 1920'de Yunanlılar tarafından işgal, Milli Mücadele dönemi hafızalarda hâla canlıdır. İlk olarak kasabaya gelen İngilizler bir süre Hint taburundan "Siyamlılar"ı beş altı ay yörede devriye olarak bırakmışlar. Kafalarına sardıkları kavuk ile hemen dikkati çeken ve bugün doksanlı yaşlarını sürmekte olan o dönemin çocuklarının hemen ilgilerini çekmekteydi. "Kabak falan bilmiyor Hindistanlılar... kabakları koparıp koparıp yerleşmişti, Araplar diyorduk biz onlara" [–Reşad Uygur]. İngilizler çekildikten bir süre sonra Yunanlılar kasabaya girmişti. İngilizlerinkinden farklı olarak Yunanlılar basit bir işgalden çok, planlı bir Rum popülasyonunu kasabada yerleştirmek amacındaydılar. O dönemde her evde üç Rum beslerlermiş. Bu Rumlar esnaf olmuş, berberlik, bakkallık yapar olmuş. "Berber dükkânı açtı, değirmenci, ekmekçi oldular" [–Hilmi Aksoy]. Ancak buna karşın Yunan stratejisi sıkıca uygulanmış değildir, kasabaya belli bir Rum akımı (özellikle Şile havalisinden) olmakla beraber bu sınırlı ve dağınık olmuştur. Ayrıca Şile Rumlarından oluşan Rum eşkıya da bu dönemde Kandıra halkına rahatsızlık vermiştir. Hilmi Aksoy kasabada birden biten Yunanlıların kasabalıyı rahatsız eden tavırlarını hatırlamaktadır: "Okullarda horon tepenler, oralarda buralarda muhabbet edenler, şimdi geldik Konstantin'in baba topraklarına diyenler, geceleri nara atanlar... Atatürk'e 'köpek' derlerdi. Köpeklerin ismini Kemal koydular." Kasabaya yerleşen Rumlar önce Ankara hareketini önemsememekte, küçümsemekte, "Kemal da kim oluyor" demektedirler. Ancak Hilmi Aksoy'un "savaştan sonra nasıl kaçtılar" dediği Rumlarla ilgili aktardığı dokunaklı bir hikâye de vardır. Kendi evlerinde kalan Evremiya'yı ve onun Yunan işgal kuvvetlerinin çekilişinden sonra panik içinde kasabadan ayrılırken birbirlerini benimsemiş insanlar olarak ayrılma sahnesini çok dokunaklı resmetmektedir. Hilmi Aksoy o dönemde öğrendiği ve bugün hâlâ hatırlayabildiği üç beş Rumca kelimeyi de naklet-mektedir.

Tüm konuşulan kişilerin birleştiği nokta, Yunan işgalinin yumuşak olduğudur. Öldürme, tecavüz gibi olaylara rastlanmamıştır. "Bize onlardan hiç zarar gelmemiş" [–Dilber Dinç], "Yunan öldürmedi ama ne eziyetler yaptı" [–Hilmi Aksoy] şeklinde anlatılmaktadır. Bunun sebebi olarak Yunanlılarla bugün İzmit yolunda kalan tarlada o dönemin Ali Faik Efendi, Çıkrıkçı Ali Efendi gibi eşrafın, özellikle Rumca bilen müftü Ali Rıza Efendi'nin Rumları ikna etmesi, bazılarına göre ise teslim olmasıdır. Dilber Dinç'in büyüklerinden dinlediğine göre, eşraf Rum kuvvetlerini bu tarlada beyaz bayrakla karşılamıştır. Reşad

Kandıra'da bir düğün hatırası.

Uygur o dönemki eşrafın çok muteber kişilerden oluştuğunu, odun tüccarlarının kasabaya bu kadar musallat olmadığından, "eşraftan hizmetli kişiler"in Yunanlılarla anlaşabildiğini ve kasabanın çok cefa görmeden Yunanlılardan kurtulduklarını kaydetmektedir. Hacılar, işgal sonrası İzmit'e kaçacaklardır. Reşad Uygur o dönemki İzmit'in dehşet atmosferini anlatmaktadır: "Çok korkular geçirdik biz orada... bağırırlardı çocukluğumda, baskın var, baskın var, kurtarın. Kim kurtaracak? Her yer yanıyor."

Ancak yine de Yunanlılar varlıklarıyla büyük korku yaratmışlar, kasaba halkı Yunan askerlerinin dolaştığı geceleri yataklarında tedirginlik içinde geçirmişlerdir. Yunanlıların geldiği gece ise hem o günü yaşamış, hem de o günü kendi ana babalarından dinlemiş kuşak için tüm dehşetiyle canlıdır.

Yunanlıların kasabaya geldikleri gece Haşimlerin Faize Hanım ile Bekirlerin Cemil Kalfa'sının düğünü vardır ve kasaba halkının önemli bir kısmı bu düğündedir. Yunanlılar baskınlarının ardından tüm halkı bir tarlada toplamış, Faize Hanım da gelinliğiyle tarlaya gitmek zorunda kalmıştır. Kentte kasaba halkı tarlada toplattırıldıktan sonra tüm evlere girilerek arama yapılmış ve toplanan silah ve kesici aletler açık alanda yakılmıştır.

Faize Hanım o gece çeyizinin açılmak ve kontrol edilmekle beraber sandığın içinden hiçbir eşyasının alınmamasını sevinçle karşılamıştır (1985'te ölen Faize Hanım'ın anlattığı hikâyesi). Kasabada arama yapıldıktan sonra halk salıverilmiştir. Bu arada Hilmi Aksoy Süleyman Kaptan isimli sarı, uzun saçlı bir çete reisinin Yunanlılarca bir çatışmasını anlatmaktadır. Süleyman Kaptan yaralı olarak Yunan askerlerinin eline geçer ve yarası tedavi edildikten sonra İstanbul'a gönderilir. Muhtemelen İstanbul'da öldürülen çetecinin akıbeti meçhuldür.

İlk olarak kasabanın geceleri zifiri karanlık olmasından ve bunun Yunan askerlerine hem bireysel saldırılara, hem de dağlarda varlık gösteren çetecilerin baskınlarına neden olacağı düşünülerek kasaba fenerlerle aydınlatılmıştır. Ayrıca Yunan askerleri geceleri kapıları çalarak "komutani feneri" demektedir; yani kumandanın evdeki fenerlerin de yakılmasını istediklerini söylemektedirler [Dilber Dinç]. "Hey Turko, fener yak" Yunan askerlerinin kurmayı öğrenebildikleri daha uzun ve girift bir cümledir [Hilmi Aksoy]. Bunun dışında halkı "tavuk getirin, yumurta getirin" diye taciz ederler, istekleri yerine gelmezse bağırır çağırırlarmış [Hilmi Aksoy]. Askerler de halk üzerinde otorite kurmak zorunda kalırlarmış, zira kasaba halkı ihtiyaçları karşılamazsa komutan askerleri bundan sorumlu tutarmış. Aynı şekilde zaman zaman evlerin kapılarının kapalı olmalarına sinirlenirler, kapıları açtırırlarmış. "Hep silahı ararlar, hep bıçak, hep yaktılar onları. Köylülerin evlerinden topladıkları silahları tarlada bir yığın yapıp yaktılar... biz çocuklar yanmayanlardan oyuncak olarak bir iki silah parçası aldıydım" [–Reşad Uygur]. Bunun yanı sıra, Ankara hareketinin bir siyasi odak olduğu ortaya çıkınca Yunanlılar halifenin propagandasını yapmaya başlarlar. "Yunanlılar halifeyi tuttular... hem işgal ettiler, hem halifeye destek veriyorlar" [–Reşad Uygur].

Milli Mücadele sırasında Kandıra çevresinde de, Kuva-yı Milliyeci çeteler türemiştir. "Çeteler meraklıları toplardı, sağda solda çatışmalar da oldu, köylerde" [–Reşad Uygur]. Karargâhını Karadeniz kıyısındaki Kefken ve Cebeci'de ve Cebeci açıklarındaki Kefken adasında kuran, daha çok Şile taraflarında varlık gösteren, bu havalide devamlı koruyuculuk yapan ve kurtuluştan sonra Atatürk tarafından binbaşılık rütbesiyle taltif edilen İpsiz Recep başta olmak üzere Şehler nahiyesinden Halit Molla, Halit Pehlivan gibi isimler mücadele vermişlerdir. Ancak kaymakamlığın hamasi anlatımının aksine Kandıra'da halktan Yunanlı işgal kuvvetlerine bir direniş gelmemiş, milis kuvvetleri de caydırıcı ve etkin olamamıştır. Bununla beraber daha önce Rusya'dan tuz kaçakçılığı yapan ve motoru Kefken Adası açıklarında battıktan sonra çeteciliğe başlayan İpsiz Recep'in ismi ve şanı yörede günümüze kadar gelebilmiştir. Kaymakamlığın hazırlattığı kitapta "ipe uzanmış boynunu hiç bükmeyen ve asla baş eğmeyen bir deli fişek" olarak tasvir edilmiş ve Milli Mücadele sırasındaki faaliyetlerine uzunca bir paragraf ayrılmıştır. Bunu yanı sıra savaştan sonra Osmanlı ordusunun büyük ölçüde terhis edilmesi ve yıllar sonra memleketlerine dönen erlerin, ekonomik durağanlık içinde işsiz güçsüz kaldıkları ve bu sebeple dağa çıktıkları görülür. Zaten o dönemde dağa çıkan milis kuvvetler ya eski eşkıya, kaçakçıdır ya da yapacak işi olmayan, geçinecek bir kaynağı olmayanların son çareleridir. Reşad Uygur, bu dönemde Çankırı, Çorum civarından bu psikoloji içinde İstanbul'a daha yakın diyerek Kandıra havalisine gelen bir gruptan söz eder. Neredeyse hiç göç almayan taşrada Milli Mücadele sonrası buraya yerleşecek bu güruh kasabanın nüfusuna ekleniverir. "Seferberlik askerleri Çankırı'dan, oralardan geliyor, yerleşiyorlar. Bir çoğu gelmiş, Kandıralıya karışmış." Çeteler konusunda çelişkili yorumlar vardır. "Yunanlılardan çekmedik hiç, asıl korkuyu dağdan inen çeteler saldılar" diyen Dilber Dinç, çetecilerin bu dönemdeki temel tedirginlik kaynağı olduğunu, kasaba için asıl belanın onlar olduğunu söylemektedir. Ancak diğer anlatıcılar çeteciler daha hoş sözlerle anmaktadırlar. Ancak çetecilerin belli bir faaliyet gösterdikleri görülmekle beraber, Yunanlılar işgalden bir süre sonra (Yunanlıların kaç ay kasabada kaldıkları konusunda çelişkili ifadeler vardır) bir gece aniden çekip gitmişlerdir. Kasabanın kurtuluş tarihine dair 22 Nisan ve 21 Haziran olarak dolaşan iki rivayet vardır. Bu iki tarihten 22 Nisan, 1970'lere kadar kasabanın kurtuluşu olarak kutlanmıştır. Ama o dönem Kandıralı parlamenter Sedat Akay, Kandıra'nın hiçbir tepki ve direniş göstermediği bu işgalin ne zaman ve ne suretle sona erdiğini araştırmıştır ve itibar etmediği bu kurtuluş kutlamaları valiliğe yazdığı bir yazı üzerine kaldırılmıştır. Aynı şekilde Akay'ın yazdığı yazıya Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kandıra'nın kurtuluş tarihiyle ilgili "arşivimizde böyle bir kayıt mevcut değildir" şeklinde bir cevap yazmıştır. Zaten tüm o günleri hatırlayanlar, Yunan kuvvetlerinin ansızın kasabadan adeta buharlaşarak uçup gittiği konusunda hemfikirdir. Bir sabah uyanıldığında ortada hiçbir Yunan askeri yoktur.

Yörede Kurtuluş Savaşı öncesi, daha çok Şile tarafında olmak üzere belli bir Rum nüfusu vardır. Hilmi Aksoy savaş öncesi Rum nüfusla aralarının çok iyi olduğunu, aralarında hiçbir sorun olmadığını kaydediyor. 19. yüzyılın ikinci yarısında Şile civarında faaliyet gösteren ve yaptığı baskınlarla Kandıra'ya korku salan Rum eşkıya Lefter Ağa'yı da kaydetmek gerekir [aktaran Ahsen Akalın]. Lefter Ağa, anlatılana göre, dönemin belediye reisi Hacı Mustafa Ağa tarafından bir düğüne çağrılmakta ve bu davete uyan Lefter Ağa adamlarıyla beraber hemen orada katledilmektedir. Ancak Yunan işgali sürecince Türk nüfusa hor gözle bakmaya başlayan "palikarya çocukları" Milli Mücadele sonrası geleceklerinden endişe eden Rum nüfusun hemen hemen tamamı İzmit'e, oradan da vapurla İstanbul'a kaçmıştır. [Reşad Uygur, Hilmi Aksoy] "Yerli Rumlar, paliçkalar, kaçan kaçana... vapura binip kaçıyorlar, daha çok İstanbul'a, kellelerini selamete buluyorlar" [–Reşad Uygur]. Rumların yanı sıra çok sınırlı bir Ermeni ve Musevi nüfus da kaydedilmekte-

dir. Ermeniler, "Ermeni tehciri" sonrası korkarak, Museviler ise zamanla bölgenin fakirliği nedeniyle İstanbul'a göçmüşlerdir.

HARB-İ UMUMİ ŞEHİTLERİ

Hilmi Aksoy Milli Mücadele dönemini çok canlı ve büyük bir heyecan ile anlatmış ve yaşlılıktan altları kızarmış gözlerinden gözyaşları boşalması sonucu "daha sonraki iyi günler" hakkında konuşmaya geçilmesi, bu acılı dönemle ilgili daha fazla konuşmamak zorunda kalınmıştır. Tek parti dönemini mütegallibenin CHF'nin bölgedeki uzantısı olması nedeniyle çektikleri cefaları, maruz kaldıkları eziyetleri anlatacak Hilmi Aksoy Milli Mücadele ile ilgili "Kemalist" denen, ama kanımca ideolojik hiçbir boyutu olmayan, o günlerin acılarından sonraki kurtulma coşkunluğu ve "öteki" Yunanlıların zulmüne karşı üretilen milliyetçilik tonuyla Atatürk'ü ve "Atatürk vatan diyor", "halk önderini arıyordu" diyerek o günleri hem hüzün, hem de gelecek kurtuluşu heyecanla anlatmaktadır. Kâzım Karabekir'in doğuda ordularını terhis etmemesi, Atatürk'ün inanılmazı başaracak kudreti ve umutsuz vatan toprağının üzerine bir güneş gibi doğmasını anlatmaktadır. Milli Mücadele ruhunun bugün doksanlarını sürmekte olan kuşak tarafından unutulmaması araştırmamda beni etkileyen, etkilemekten öte afallaştıran, beni donuklaştıran bir deneyim, erlebnis olarak kaldı. "Biz fark etmesek de, birileri hâlâ için için ağlıyor."

Hilmi Aksoy'un ürettiği milliyetçilik aynı zamanda Balkan savaşları ile başlayan ve ardı ardına gelen savaşların uyandırdığı hislerin doğal bir tezahürüdür. Kandıra'da varlıklı aileler yaşı gelmiş mensuplarını değirmenci, postacı, bekçi veya sakat yazdırarak cepheye gitmekten kurtarırken, birçok aile bir iki mensubunu bu dönemde şehit vererek kaybetmiştir. Bu acıyı Hilmi Aksoy'dan aktarabiliriz: "ne gelinler vardı, ne evlatlar, analar, babalar". "Künyesi gelirdi, her mahalleden ağlarlardı, hiç bitmezdi hiç", "her evden biri gitti". Kendi babası on üç yıl askerlik yaptıktan sonra geri gelen Hilmi Aksoy şanslıydı. Haşimler'den dört kardeşten sadece biri geri gelecekti; tıpkı *Er Ryan'ı Kurtarmak*'ta olduğu gibi. Harb-i Umumi'den ne kendisi dönen, ne de künyesi gelen Kazım, Hüseyin ve Hüsnü, üç kardeşin hikâyesinin günümüzde unutulmadığını, oğlu Kazım Dinç 1993'te Sağlık Bakanı olan Dilber Dinç şöyle anlatmaktadır. "O gece tebrike aradılar, bu ev bunu hak etti dediler hep, bu ev üç şehit vermişti, hakkım işte şimdi alıyor" diyorlardı. Bu aileden sadece dördüncü kardeş Ali geri gelecektir. Bu dönemde doğduğu yıl ertesi Çanakkale'ye giden ve oradan dönmeyen babası Aşır Molla'yı kaybeden Ruhiye Güney de şanslıdır. En azından babası onu beşikte sevebilmiş, babasının en azından ona eli dokunmuştur. Babasını hiç görmemiş birçok insan bunları hep anılarında yaşatmıştır. Mesela 1998'de ölen ve annesi ona hamileyken babası Harb-i Umumi'ye giden Haşimlerin Bergüzar sürekli "baba mı gördük, koca mı gördük" diye tekrarlardı. Haşimlerin Bergüzar'ın annesi Hatice evlenip Bergüzar'a üç aylık hamile kaldıktan sonra kocasını savaşa göndermiş, kocasının şahadet haberinden sonra tekrar evlenmiş, yeni kocasından ikinci kızı Şaziment'e hamileyken yeni kocası da harbe gidecek ve geri gelmeyecekti. Haşimlerin Bergüzar ise Farsça yadigâr anlamına gelmektedir; Hatice kızının ismini kocasının isteği üzerine, ondan yadigâr kalan kızına koymuştu. Haşimlerin Hatice iki erkekle toplam on ay evli kalmıştı. Zaten bu dönemde evlenme yaşına gelmiş kızlara koca bulunması çok zorlaşmış, erkek yokluğundan nice kasabanın köklü ailesinden kızlar köylere gelin olarak gitmek zorunda kalmıştır. O dönemden kalan bir türkü o zamanki genç kızların sıkıntısını dillendirmektedir: Sandık üstünde sandık/ Biz kimlere kandık/ Koca Kandıra'da koca bulunmaz sandık. Reşad Uygur, Kandıra'dan ne kadar kişinin Harb-i Umumi'de öldüğü sorusuna şöyle yanıt veriyor: "sayılacak gibi değil..."

Bir bayram günü Kandıra belediye binasının önü.

Şehit ailelerin acılarını daha da derinleştiren, erkeklerden öldüklerine dair bir beratın ulaşmamasıdır. Kimin nerede öldüğü tahminlerle, en son alınan mektubu (eğer yazmışsa) veya kasabada kökü bilinemeyen ama zamanında ortada dolaşmış rivayetlere dayalı olarak çıkarılmaktadır. Farklı kişiler için ölüm yeri kesin olmamakla beraber Kafkas Cephesi, Musul Cephesi, Mısır söylenmektedir. Haşimlerden dört kardeşten Hüseyin ise Çanakkale cephesinden Kafkasya'ya sevk edilirken, anlatılana göre, birliğinden kaçarak eşi ona hamileyken ayrıldığı kasabaya çocuğunu görmek için Kandıra'ya gelmiş, çocuğunu ilk ve son kez görüp bir gece kasabada yattıktan sonra birliğine dönmüş. Daha sonra El-Aziz'dan atılmış bir mektup kasabaya ulaşmış, bir daha haberi gelmemiştir.

Hilmi Aksoy "biz hepimiz Atatürkçüyüz" demektedir tüm

kendi kuşağı için, ideolojik bir manada değil, bir dönemin ruhunu, Atatürkçülük sözüyle ifade etmektedir. Tek parti döneminde "yapmadığını bırakmayan mütegalibenin" CHF'nin Kandıralı sömürmesini yaşamış, o dönemlerde "ağladım bu sokaklarda" diyen Hilmi Aksoy için "Atatürkçülük" tarifsiz acıların yaşandığı bir dönemden sonraki silkiniş, acıların sona erişidir. Hilmi Aksoy'un Milli Mücadele dönemini anlatışının coşkunluğunda yansıyan her türlü ideolojinin ötesinde ve tamamen dışında bir ruhtur. O zamanlar ideolojilerin yok olduğu bir dönmeden beri, 1946'dan sonra oyunu DP'ye vermiş Hilmi Aksoy için "Atatürkçülük" daha ötede bir kavramdır.

Ancak Milli Mücadele sonrası kasabada CHF'nin örgütlenmesi trajik olacaktır. Reşad Uygur Kandıra'da cumhuriyetle beraber işgal sürecince "emniyet buldukları", "mücadele sırasında hayatlarını sürdükleri" [–Reşad Uygur] İstanbul'a kaçmış Güneş, Yelkenci gibi ailelerin kasabaya geri dönerek CHF'nin kurucuları ve tüm tek parti döneminde idarecileri olmalarını anlatır. "Yelkenciler, Güneşler hemennn ortaya çıktılar, nüfuz ettiler... o sülale (Yelkenciler) bütün idareyi ellerine aldılar, azalığı, belediye reisliğini, kimseyi de ilgilendirmediler... cumhuriyet ilan edilince madalya geldi buraya, o madalyaları kendilerine, kardeşlerine taksim ettiler, olacak iş mi, sonra o madalyaları çocukları taktılar." Kasaba işgale uğrayınca kasabada "eziyet, cefanın" olmaması için ellerinden gelen eşraf ise madalya dağıtımında yoktur: "onların madalyaları yok Yelkencilerin gibi!" Cumhuriyet sonrası bu ailelerin siyasi-ekonomik nüfuzları kasabanın tam hâkimleri olmalarını getirecektir. "Raif Erim hafif, bu ikisi azılı" [–Reşad Uygur] "Vali, milletvekili hemencecik onlara gidermiş" [–Dilber Dinç] O dönemde mütegalibenin baskılarından dolayı Hilmi Aksoy "ağladım bu sokaklarda" derken, Reşad Uygur "yerli halka göz açtırmadılar... direnen varsa canlarını yaktılar" demektedir.

BELEDİYE BAŞKANLARI VE MİLLETVEKİLLERİ

Kasabanın 1950'ye kadar belediye başkanları farklı soyadları taşımaktalardır (Yelkenciler'den belediye başkanlığı yapan isimler İsmet ve Niyazi Yelkenci, Güneş ailesinden belediye başkanlığı yapan tek kişi Reşad Güneş'tir, yine kasabanın varlıklı odun tüccarlarından ve oğlu 1954'te DP milletvekili seçilecek Cemal Tüzün olan Adil Tüzün'dür). O dönemleri hatırlayan herkes bu isimlerin o makama belli ailelerin tercihleri sonucunda geldiklerinde birleşmektedir. Zaten o dönemki belediye seçimleriyle ilgili anlatılanlar seçimlerin bu havada geçtiğini ortaya koymaktadır.

Hilmi Aksoy bu dönemi çok ilginç bir anekdotla ortaya koymaktadır. Odun ticareti zenginlerinden Raif Erim'in oğlu Nihat Erim, 1940'ların ikinci yarısında, genç yaşında hızla yükseldiği ve İnönü'nün gözdesi, bir nevi CHP'nin "altın çocuğu" ve müstakbel başbakanıyken kasabaya üç ziyarette bulunmuştur. İlk gelişinde İzmit yoluna halk parlamenterlerini ve bakanlarını karşılamaya giderler. "Karşıladık davullarla zurnalarla." Ancak Nihat Erim doğrudan halka selam bile vermeden babasının evine gider. Hilmi Aksoy bu konuda Raif Erim'e kızar: "İki gün kapısında bekledik, konuşturmadılar... Nihat Erim'e hoş geldiniz dedirtmediler." Nihat Erim'in kasabaya ikinci gelişi de aynı şekilde olur. Halkla hiç temas ettirilmez. Üçüncü (ve son) gelişinde ise "milletin içine girdi ama iş işten geçtiydi." Bu sefer de, halk Nihat Erim'e ilgi göstermez. Halkla güçlü aileler arasında bu şekilde bir uçurum vardı. Reşad Uygur, suyu Nihat Erim'in kasabaya getirdiğini, kasaba halkını kuyudan su çekmekten kurtardığını, kasabaya hizmetinin dokunduğunu söylemekte ama onunla hiçbir iletişimlerinin olmadığım, olamadığını eklemektedir. Hilmi Aksoy bu ortamda "biz hepimiz Halk Partiliydik" demektedir cumhuriyetin kurulduğu dönemlerde ama CHF daha sonra Hilmi Aksoy'u "sokaklarda ağlatacaktır".

Böyle bir ortamda, 1930'da SCF'nın (Serbest Cumhuriyet Fırkası) kurulması heyecan yaratacaktır. Partinin ilçe teşkilatının kurucuları Kaynarcalı Ruhi Bey, Mehmet Emin Efendi, Münir Bey, Reşad Uygur'un babası Hasan Uygur olacaktır. "Herkes yeni fırkaya hücum etti" diyecektir Reşad Uygur. Hilmi Aksoy ise o zaman halen CHF'ye bağlılığını korumakta ve SCF ilçe teşkilatı binasını taşladığını hatırlamaktadır. Reşad Uygur, bir süre sonra ilk kurucuların partiden ayrıldığını, zaten kısa bir süre sonra da Ankara'dan partinin kapandığına dair kâğıt geldiğini söylemektedir. Halk ve esnaf için yeni bir umut olan partiyle ilgili kâğıt gelince bir hayal kırıklığının, üzüntünün ilk kurucuları sardığını eklemektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının öyküsü de yürek burkucudur. Yelkencilerin bu dönemde en çok kasabanın "ahını aldığı" olay, kasabaya vesikayla verilen gazın sadece Yelkencilerin yeni aldıkları jeneratörleri için kullanmaları olacaktır. Elektriğin olmadığı kasabada Yelkenciler bir süre sonra bu jeneratörle kasabanın ilk sinemasını kuracaklardır (bununla ilgili hikâye tüm Kandıra'da hâlâ hatırlanır). Belediye Yelkencilerin kontrolünde olduğu için vesikaya bağlı malları aile "taksim ederler, çalarlar, kendi yakınlarına hibe ederlerdi". Reşad Uygur yine bu dönemde Ankara'nın Kandıra için dokumacılık üretimini arttırmak üzere bir proje geliştirdiği ama dokumacılık için gelen tüm hammaddelerin doğrudan Yelkenciler'in "çok büyük" manifaturacı dükkânına gittiğini söylemektedir. "Ankara'dan gelen desteği de iç ettiler." "Kandıra bu yüzden çok önemli bir fırsatı kaçırmıştır... çok enteresandır bu dokuma teşebbüsü".

Hilmi Aksoy "... ne zaman ki DP kuruldu..." demektedir. Hakikaten DP'nin kurulması kasaba için devrimci bir gelişme olmuştur. "DP, adı konmamış bir sol harekettir" demektedir kasabadan daha sonra AP milletvekilliği yapacak Sedat Akay.

Yelkenci ve Güneş aileleri tek parti döneminde CHP ile özdeşleştiğinden kasabada önce 1946'da kurulan DP ilçe teşkilatı durumun değişmeye başladığını

işaret etmektedir. Kaymakamları istediği gibi yöneten aileler tek parti döneminde CHP ilçe başkanlıklarını ve ilçe belediye başkanlıklarını ellerinde tutarlarken 1950 sonrası eski siyasi-ekonomik hegemonyasını koruyamayacaktır.

DP'nin kuruluşu ile eşrafa karşı zanaatkârlar, köylüler DP'ye hücum edeceklerdir. Turan Güneş bu tabloyu resmetmektedir: "Kasabada DP ilçe örgütü tabelası açıldığında kasabada ne zanaatkâr varsa ona koştuydu." Kasabada ilk DP ilçe başkanı daha önce bakkallık yapan değirmenci Reşad (Uygur) olmuş, altı ay sonra bu görevi kunduracı Cemil Kalfa (Yücel) yüklenecektir. Her iki isim de o dönemde kasabanın ileri gelen, belli bir varlığa sahip zanaatkârlarındandır. Partinin ilçe teşkilatının kurulma sürecinde önemli rol oynayan bir başka esnaf da terzi Ramiz'dir. DP, Türkiye'de olduğu gibi kasabada da yeni bir siyasi odak olacaktır. Yeni bir partinin örgütlenmesi halkta hareket yaratırken, "geceleri insanlar bu iş için evlerde toplanırken" [–Dilber Dinç] İsmet Yelkenci kurucuları manifaturacı dükkânına çağırmakta ve onlara bu işten vazgeçmeleri için baskı yapmaktadır. "Tehdit gördüler, baskı gördüler, ayıklana ayıklana bu kadar kaldık... Yelkenci çağırıyor dükkânına, sen bu partiyi bırak diyor... ben de karşılaştım" [–Reşad Uygur]. Halk ise bu dönemde "sinmişti, sinmiş... halk korkudan CHP'ye veriyor... aman, n'apalım, bizim ismimizi duymasın ağalar" [Reşad Uygur].

Reşad Uygur 1946 seçimlerinin açık oy, gizli tasnif prensibini eğlenerek, bu metodun kasabada nasıl komikçe uygulandığını aktarmaktadır. "Sandığı getirirler çarşının başına... herkes gelsin rey atsın, ne kadar gülünç... Yelkenciler hep kazanırdı, evinden yollarlar, getirtirler, rey attırırlar". İsmet İnönü'yü bugün de sertçe suçlamayı sürdüren Reşad Uygur "değerli bir profesör" dediği Şemseddin Günaltay'ın açık oy, gizli tasnifi kaldırtmasını anlatmaktadır: "İnönü'yü de susturdu, onların ocağını söndürdü... CHP'yi bitirdi... ondan sonra Halk Partililer onu sevmediler." Reşad Uygur, İnönü'nün aslında "değersiz" bir asker olduğunu, Fevzi Çakmak'ın onu düştüğü zor durumdan kurtardığını uzun uzun anlatmaktadır. Elli yıl sonra Kandıra'da zulümle özdeşleşen İnönü affedilmiş değildir. "Yalanla, dolanla" diye hatırladığı 1946 seçimlerinin hikâyesi de şöyledir: Çarşıda sandığın dolmasından sonra sandık kaybolur. Bir süre sonra sandığın Yelkencilerin işlettiği hamamda olduğu haberi gelir. Bunun üzerine "reylerin hamamda yıkandığı" öğrenilir.

Yelkenci ailesi, İsmet Yelkenci'den sonra Kandıra'dan ayrılacak, İstanbul'a yerleşecek, Yelkencilerden geriye sadece çarşıdaki Yelkenci hanı kalacaktır. Kasaba halkı "intizar etmez mi?", "iflah etmedi... eskiye rucu etti" diyerek Yelkencilerin servetlerini yitirdiklerini düşünseler de, Yelkenci ailesi, özellikle bir kimya şirketi olan Teoman Yelkenci bugün İstanbul'un varlıklı ailelerindendir. Kasabanın diğer güçlü ailesi Güneşlerin ise Hurşit Güneş kolu (Turan Güneş'in babası) Kandıra'dan koparken, Hurşit Güneş'in amca oğlu Esat Güneş kolu kasabada yaşamayı sürdürmekte, eski güçlerinde olmasalar da Vasıf Güneş, Aziz Güneş kasabanın muteber tüccarlarından ve Güneşler kasabanın belli başlı ailelerindendir.

Dilber Dinç, Kandıra'nın çok daha küçük ve herkesin birbirlerini tanıdığı günleri özlemle anmaktadır. O zamanlar insanların evlerini kilitleme âdeti yoktu. Herkes kapısında anahtarını bırakır, bir misafir önceden haber vermeden anahtarı çevirip içeri girermiş. Çarşıya, pazara inildiğinde de anahtar kapının üzerinde olurmuş. Gece anahtarın alınmasından sonra sabah tekrar anahtar kapının üzerine konurmuş. Ancak "devir değişmiş"ti; artık Kandıra'da da eskiden söylense kimsenin inanmayacağı hırsızlık olayları görülmektedir. "Eski Kandıra'yı çok arıyoruz" [–Dilber Dinç] Şimdi ise eski belli başlı ailelerden kasabada sadece yaşlılar ve çok sınırlı bir nüfus kalmıştır. "Çarşıda, pazarda tek tük kaldık" [–Dilber Dinç]. Reşad Uygur da aynı şekilde 1920'lerde 600 olduğunu tahmin ettiği eski Kandıra'yı yad etmektedir: "insanların birbirine karşı emniyeti... şimdi artık böyle bir şey yok... hepsi gitti." Köyden kente göç ise ancak, ortaokulun 1960'larda, lisenin ise 1970'lerde açılmasından sonra artmış, hatta çığ gibi büyümüştür. Eski zamanda muteber aileler kasabanın köklüleriyken, şimdiki esnaf artık köylülerdir. "Eski esnaf bile kalmadı." Köylünün bugünün zenginleri olurken, eski esnaf, köklü ailelerden esnaf olarak kala kala Hacısüllülerden Hacı Naziller, Güneşler ve Niyazi Balık'ın oğlu Tanju Balık kalmıştı. Gerisi ise yabancıdır, yani köylüdür.

Ancak geçmişin temiz ve herkesin birbirleriyle görüştüğü, dayanışmanın çok güçlü olduğu Kandıra'da özlem kasabanın köylüleşmesinden sonra haklı olarak tüm görüşülen yaşlılarda özlemle anılsa da o zamanın fakirliği ve güçlü ailelerin sultasını da unutmamalıyız. Kentte Osmanlı zamanında açılmış ve elli yıl gibi bir süre sonra, tam nedeni tespit edilemeyen bir zamanda (1915-1924 arası bir dönem olsa gerek) kapanan medreseden ve Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra geçici bir süre açılan ve bir okuldan çok gerek Kandıra'da, gerek çevrede yetim kalmış yüzlerce çocuk için bir yurt niteliğinde açılan yatılı ilkokul dışında 1960'lara kadar kasabanın tek eğitim kurumu bir ilkokuldan ibaret olacaktır. Kasabada eğitim kurumlarının açılmasının bu kadar gecikmesini o dönemi yaşayanlar eğitimli nüfusun nüfuzlarını sarsacağını düşünen başta Yelkenciler olmak üzere kasabanın güçlü ailelerinin istememesinin olduğunda birleşiyorlar. Hatta denildiğine göre İsmet Yelkenci bir ortaokulun kurulmasının önüne geçmek için Ankara'yla yazışmış ve buna engel olmuştur. Dilber Dinç, bir ortaokul için İsmet Yelkenci'nin dükkânına giden kunduracı Cemil Kalfa'ya İsmet Yelkenci'nin "kalfa, kalfa, çalıştıracak çırak bulamazsın" dediğini anlatıyor. Nitekim, birleşilen konu, eğitimin kasabada eski ailelerin nüfuzlarını sarstığı, dışarıda okuyup kasabaya dönen ve serbest meslek sahipliği yapan insanlarla güçlü ailelerin siyasi-ekonomik nüfuzlarının kırıldığı-

1939'da CHF önünde bir tören.

Tek parti döneminin halk kürsüsü. "Dayan başarırsın. Durmayalım düşeriz."

Karşı sayfada: Yatı mektebi (Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulmuş yetim okulu) öğrencileri.

dır. Türkiye'de lise sayısının çok sınırlı olduğu dönemde, güçlü ailelerin çocuklarından olmayan bir kasaba çocuğunun okuması mucize gibidir. Sedat Akay, Kandıra ilkokulundan sonra liseyi Bolu ve Konya Ereğlisi'nde okumuş, liseyi ancak Haydarpaşa'nın yatılı bir okul olması sayesinde bitirmiş ve yurdu olduğu ve kitap liyatların ucuz olduğu için Ankara Siyasal için sağlık muayenesini yaptırmasına karşın İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'ni tercih etmek zorunda kalmıştır. Oysa Turan Güneş, Nihat Erim gibi sivrilmiş isimlerin dışında, Yelkenciler ve diğer bu ailelerin mensupları ortaokul ve lise tahsillerini ya Galatasaray Lisesi'nde, ya da İstanbul'un Fransız okullarında yapmaktadır. Eğitimde eşitliğe yaklaşılması ise bu bakımdan devrimci etki yapmaktadır. Bugün, Kandıra'dan çıkıp İstanbul ve Ankara'da okuyan gençlerin bir kısmı kasabaya dönmemekle beraber kasabaya dönüp doktorluk, avukatlık, eczacılık gibi meslekleri yapan birçok kişi vardır.

Kasabanın tekdüze yaşantısında temel geçim kaynağı bahsedildiği gibi kasaba dışındaki araziden elde edilen ürün ve esnaflık-tüccarlıktır. Bu tekdüze yaşantıda ise Osmanlı döneminde de İstanbul'dan genelde siyasi ihtilaflar nedeniyle gelen okumuş-yazmış isimler dikkatleri çekmektedir. Örneğin Hacı Mustafa Ağa okuma yazma bilmeden belediye reisliği yaparken İstanbul'dan II. Abdülhamid döneminde kaçan müderris Köse Hafız'ı yanına almış, belediye kâtibi olarak belediye reisliğini büyük ölçüde ona yaptırmış, ondan faydalanmıştır. Bilgisiyle kasabada büyük saygı uyandırmış Köse Hafız (asıl adı Halil'i hiç kullanılmazmış) müezzinlerin ezanı okuyuşlarına çok dikkat eder, usulünce okumayan müezzinleri "dinde teganni olmaz" diyerek uyarır, onlara ezanı "doğru okutmaya" çalışırmış. İstanbul'da evli olmasına karşın burada tekrar evlenen Köse Hafız ölene kadar kasabada yaşamıştır. Kocası ölmüş genç bir hanımı olan eşinden burada soyunu devam ettirmiş; arkasında bugüne ulaşmamış büyük bir servet bırakmıştır. Bir başka hikâye de, Kafkasya'dan gelen Gürcü Şefik Hoca'nın kasabalıyı sevk edip kendisinin de "yüklü parası"nı vakfederek bir camii yapma girişimidir. Ancak bugün Karadeniz kıyısında İzmitlilerin yazlıklarının bulunduğu Kerpe olan Gemicipınarı'nda Şefik Hoca'nın vakfedilmiş arazisi yenilmiş, ona buna pay edilmiş; Şefik Hoca'nın paraları böylece yenilmiştir [Reşad Uygur, Hilmi Aksoy]. Şefik Hoca da aynı şekilde 19. yüzyılın ortalarından itibaren kasabaya yerleşmiş, buranın yerlisi olmuştur. Reşad Uygur Atatürkçü olduğundan halifeci Çerkes çetelerce öldürülen medrese hocası Aziz Molla'nın hikâyesini anlatmaktadır. Aziz Molla "münevver adam, çete kumandanlığı falan da yapmış... Çerkes çeteciler yenilikçi diye basıp Aziz Molla'yı öldürüyorlar." Çetecilerin asıl amaçları para almak, gasp etmekse de, istedikleri parayı bulamayınca Aziz Molla'yı öldürmüşlerdir. Böylece Reşad Uygur'dan "müsellah adam... çete bunlar" dediği halifeci kuvvetleri öğreniyoruz. O dönemlerde kasabada açılan medreseye atanan müderrisler de kasabada evlenmişler, genelde kasabada kalmışlardır. Mesela Silistreli Haşim, genç yaşta (tahminen 1870'ler, 1880'ler) kasabaya geldikten sonra Şahinde Hanım'la evlenmiş ve çocukları, torunları Haşimler olarak anılmışlardır (bugün Etiler Emekli Sandığı huzurevinde bulunan, yaşayan en eski Haşimler mensubu, 1913 doğumlu Nadide Özgönenç).

KÜLTÜREL YAŞAM

Kasabada kültürel yaşantı geçmişte çok renklidir. Kandıra'da anılan ailelerin bulunduğu dönemde her kadın bir iki saz aletini (başta ud) çalmasını bilirdi ve fasıllar yapılır, evlerde toplanırlardı. Klasik Türk müziğinin yanı sıra Rumeli türküleri de söylenmekle beraber, halk türküleri Kandıra fasıllarına yabancıdır. Kadınların kendi aralarında yaptıkları bu fasılların sesleri dışarıdan duyurur; kızları göremeyen mahallenin genç erkekleri "sese âşık olurlardı" [Pakize Akay]. Pakize Akay çocukluğunda Kasımpaşa'dan iki sandık dolusu müzik aletinin geldiğini hatırlıyor. O dönemlerden bazı isimleri hatırlarken "çok zarif kadındı", "çok hanımefendiydi",

"pek kibardı" denilerek hatırlanan hanımların canlılıkları, sesleri ve en çok da zarafet ve kibarlıkları halen anılmaktadır. O günlerden sanki kulağa çalınan hâlâ bazı nameler var...

Bugünse bu hareketliliğin, canlılığın hemen hemen tamamıyla yok olduğunu söylemek gerekir. Zira geçmişin Kandıra'sı ile bugünün Kandıra'sı arasında belirgin bir farklılık vardır. Bugünün yaşlılarının muhayyilelerinde yaşattıkları geçmişin Kandıra'sı bugünün göç almış, göç vermiş, köylülerle karışmış, dışarıya açılmış Kandıra'sından çok farklıdır ve bir bakıma "köprünün altından çok sular akmıştır." Şehirler ve kasabalar tarihsel olarak her zaman değişirler, aynı kalmazlar. Bugünün Kandıra'sı ise geçmişin kasabası ile artık çok zor benzeşebilecek bir hal almıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıda bir kasabanın yüz yıllık tarihini resmetmeye çalıştım. Ulaştığım sınırlı resmi kaynaklar bazı temel ve "soğuk" bilgileri vermekte ama daha geniş bir çalışma için bir malzeme sunmamaktadır. Bu sebeple yukarıda yazılmaya çalışılan tarih temel olarak Kandıra'nın yaşlılarının anlatılarına dayanmaktadır. Bu yazı okunduğunda ilk izlenim yazarın saklandığı ve sahneyi tamamen anlatıcılara bıraktığıdır. Bunun metodoloji açısından olumlu yanları ve olumsuz yanları bir yana, olayın içinde yaşayanların ne kadar tarafsız anlatıcı olabilecekleri bir tartışma konusudur. Benzer şekilde yukarıdaki çalışma "fazla siyah-beyaz" gözükmektedir. Temel odağının odun ticaretinden zengin olmuş ailelerin kasaba içindeki nüfuzları olarak gözüken bu yazıda Güneş ailesi ve Yelkenci aileleri dinlenmeden (Güneş ailesinden tek konuşulan isim Numan Güneş'tir) fazla sert ve acımasız olduğu söylenebilir. Bireysel anlatıların sanki nesnel gerçeklikleri sunarmış gibi ifade edildiği eleştiri haklı görünmekle beraber gerek siyah-beyaz tablo, gerek de diğer anlatılar bireysel ifadelerden çok öte, bir "kolektif bilinç" haline gelmiş gözükmektedirler. Benim yansıtmaya çalıştığım da bu "kolektif bilinç"in vurguladığı noktalar ki; bu "kolektif bilinç"in sorgulanması, eleştirel bir okumaya gidilmesi konusunda da kasabada Kemalist milliyetçiliğin üretim sürecinde, kasabadaki "yitik cennet" nostaljisinde yapmaya çalıştım. Bu tür bir muhtemel eleştiriye son olarak söyleyebileceğim ise kasabada geçmişe ait anlatıların birbirine şaşılacak kadar benzediği, adeta aynı hi-

kâyenin varyantlarından ibaret gözükmesidir. Kasabanın bu kolektif bilinci bireysel anlatıların içinden süzülmekte, kendini belli etmektedir. Bunun yanı sıra, yaşlıların bilinen kendilerini önemli gösterme ve ilgisiz olaylarda merkeze alma hevesi de bilindiği için de daha çok "bireysel hikâye" olarak tabir edebileceğimiz bu tür anlatılanlar metne hiç yansıtılmamıştır. Ama "kolektif bilinç" Durkheim'ın soyut bir tespiti değildir; bu sözel tarih çalışmasında Durkheim'ın ne demek istediği çok açık bir şekilde görülmüştür. Kolektif bilinç zaten kendi kendini belli etmekte ve tarihten de, Durkheim'ın aksine tarihte uyuşmayı değil çatışmayı vurgulayan Marx, Weber gibi sosyal bilimcilerin eğilecekleri öğeleri dışlamakta, bizim toplumun "çatışma" tarafını görmemizi engellemektedir. Buradan benim deneyimimde sözel tarihin daha çok uyumu vurguladığı, "çatışma"yı toplum hafızasından uzak tuttuğu söylenebilir. Geçmiş uyumu öne çıkaran selektif bir hatırlamaya tabi tutulmaktadır. Çatışmayı yakalamak ise bu konuda sessiz kalmayı tercih eden insanları konuşturabilme hünerinden geçmektedir; ancak ben Kandıra örneğinde bu tür bir "çatışma alanı" (yukarıda fazlasıyla zikrettiğim çok açık olan sosyal ve ekonomik uçurum dışında) yakalayacak bir sızma noktası bulmadım.

Kandıra tarihi kuşkusuz çok daha farklı yazılabilirdi. Daha çok sosyal hayata odaklansaydık, kasabanın kapalı evreninde anlatılacak olan hepsi belli bir toprağa sahip olan ve bunun yanında kendi küçük işini de yürüten kasabalıların günlük yaşantısı olacaktır. Sahip oldukları bağbahçeden kendi ihtiyaçlarını sağlamakta ve işlerinden de mütevazı ama yeterli geçimliklerini sağlamaktadırlar. Resmedilecek bu "kapalı evren" eşitlikçi, ayrışmaların fazla belirgin olmadığı bir cemaati çizecekti. Ancak ekonomik artı ürünün kasaba dışına taşınması ve para ekonomisine yönelik çabaların bu tür bir eşitlikçi yapıyı sarsacağı kaçınılmazdı. Odun ticaretinden gelişen aileler de bu yönde yoğunlaşmışlar ve zamanla ekonomik güç mücadelesi siyasete de yansımıştır. Bu süreci resmetme çabası kasabanın dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Bu dönem kuşkusuz "sorunsuz bir dönem" olamazdı. Numan Güneş eski zamanın fakirliğinin şimdikinden daha iyi olduğunu, zira o zaman kimsenin bir beklenti içinde olmadığını, kıt kanaat tatmin olduğunu söylemektedir. Eskiden köylüye yönelik kasabada ilk traktörleri satan Güneşler şimdi traktörün yanında TOFAŞ bayiliğini de almışlardır.

"Kapalı evren portresi" folklor açısından zengindir. Özellikle dönemi yaşamış kadınlar bu dönemle ilgili renkli anekdotlar aktarmaktadırlar ama sadece bu yöne eğilmek "kapalı evrenin" ötesine yönelen süreci gözden kaçırmak olurdu.

"Kapalı evren" metaforunu bugün hâlâ kullanmak mümkündür. Kasabalının siyasal düşüncelerine baktığımızda "din, millet ve Atatürk" üçlüsünün geleneksel siyasetin temel üç direği olduğunu görürüz. Kasabada CHP'li ve muhafazakâr merkez sağ hâlâ temel yönelimdir. Her ne kadar kasabanın yeni nüfusunu oluşturan köylüler kasabada yeni yönelimleri taşımakta ve FP ve MHP'ye bu bölgeden oy taşımaktasalar da kasabalının eskisi siyasi yönelimini korumaktadır. Kendini muhafazakâr merkez sağa bağlayan Numan Güneş CHP içinde "ortanın solu falan dediler, burada da görüldü biraz" dediği CHP'yi 1970'lerde muhafazakâr-devletçi gelenekten sol bir eksene kaydırma çabasına tepkisini ortaya koymakta, bu tür girişimleri "tasvip etmemektedir". Hilmi Aksoy 1930'larda Atatürk imgesini kasabada takip edebilmek için yönelttiğim "o zamanlarda Atatürk aleyhine sözler söylenir miydi ?" sorusuna "yine söylüyorlar" diyerek Atatürk imgesinin kendisi için dokunulmazlığını ortaya koymaktadır ve "Atatürk'e laf edenler" hakkında "hiç de hoş konuşmamaktadır." Şapka devrimiyle ilgili tarihsel doğruluğundan şüphelendiğim değerlendirmesinde "herkes şapkayı giydi burada" demektedir. Yani kasaba Atatürk'e saygıda kusur etmemiştir. Aynı şekilde cuma namazlarının önemli bir sosyal faaliyet ve kasabalının bir araya gelmesini sağlayan geleneği bugün de sürmektedir. Kasabada, siyasete kapalı bir muhafazakâr-milliyetçi ton muhafazakâr ve "kendiliğindenci" Atatürkçülükle bir arada gitmektedir. Kasabalının hâlâ temel dünyası bu tür bir muhafazakârlıktır. Devlete kusur etmemeyi sürdürmektedirler; ancak deprem konusunda yine de kasabalının devlete yönelik çok sert suçlamaları da vardır.

"Kapalı evren"le kastettiğim bu dünyadır ve bu dünyanın bugün de süren gücü bir başka sosyoloji veya antropoloji çalışmasında incelenebilirdi. Bu "kapalı evren"de sıradışılıklar, "bastırılmış anlatılar" yakalamak mümkün değildir; en azından benim için mümkün gözükmemektedir. Bu dünyada varlıklı aileler hikâyesi sıradanlığı bozacak, o dönemin Türkiye tarihiyle de (belki de haddinden fazla) örtüşen bir anlatıdır ve kasabalının geçmişte hatırladığı öğeler, o dönemin "kapalı evren" imgesi ve "ailelerin zulmü"nden ibarettir. Hiçbir yönlendirme içermeyen ve konuşulanı serbest bırakan "o dönemden ne hatırlıyorsun?" sorusuna kasabalı pek yaratıcı cevaplar verememektedir; hatta bir cevap vermemekte, yönlendirme istemektedir "ne gibi?", "ne bakımdan?" gibi karşı-sorularla. Anlatılacak hiçbir şeyin olmadığı, o dönemin alabildiğine basit ve kayda değmez olduğu söylenmektedir. Yönlendirici sorularda kasabanın sosyal tarihine eğildiğimizde ise vurgulanan iki nokta eskinin dışa (yani köylüye) kapalı kendince mutlu ve huzurlu (evlerin kilitlenmeden bırakıldığı "yitik cennet") dünyası ve olumsuz taraftan ise "ailelerin gücü" olmaktadır.

Özetle kasaba tarihinde cumhuriyet tarihiyle paralellik sezilmekte, kapalı ekonomiden açık ekonomiye geçişin yaratığı "patlama" süreci ve açık ekonomi sayesinde kasabanın yeniden kurulması süreci gelmektedir. Kandıra alabildiğine sıradan gözükmektedir ama sıradanlığın büyüsü de inkâr edilmemelidir. Bir tarihçi belki de bu tür alabildiğine sıradanlığa tutkundur.

Padişah Hazretlerinin Fotoğrafçısı: Vasilaki Kargopulo

DERYA ÖZKAN

Bahattin Öztuncay, *Vassilaki Kargopoulo: Photographer to his Majesty the Sultan* (Türkçe baskı: *Vasilaki Kargopulo: Hazret-i Padişâhî'nin Fotoğrafı*), BOS (Birleşik Oksijen Sanayi) yayını, İstanbul, 2000.

"Işık aracılığıyla doğanın kendi imgesini çizmesi" olarak tanımlanan[1] fotoğraf teknolojisinin icadı, Avrupa'da moderniteyi biçimlendiren Endüstri Devrimi ortamında, pek çok başlık altında sayısız yeniliğe sahne olan 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. İcadın resmen duyurulması 1839'dadır. Bu yıl içinde hem Fransa'da Louis-Jacques-Mandé Daguerre, elde ettiği sonuçları topluma duyurmuş, hem de İngiltere'de William Henry Fox Talbot, çoğaltılabilir fotoğraf tekniğine yönelik çalışmalarını açıklamıştır.

Fotoğrafı "bir imge yapma teknolojisi" olarak tarif edecek olursak, doğanın görüntüsünü iki boyutlu bir yüzey üzerinde elde etme çabasının izleri, antik çağlara kadar uzanır. Bir yüzünde bir iğne deliği bulunan karanlık bir kutudan ibaret olan *camera obscura* önceleri astronomide kullanılmış, sonra ise, özellikle perspektifli çizimin önem kazandığı Rönesans sanatıyla beraber, bir çizim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fotoğrafın 1839'daki icadı, Batı görsel kültüründe en az perspektifin icadı kadar etkili olmuştur.

Avrupalı ressamlar, Rönesanstan beri gerçeğin olabildiğince aynısını resmetme tutkusuyla resim yapmaya devam ederken, gerçeğin imgesini mekanik bir yolla üreten fotoğraf, bu konudaki genel kabullerde şüphesiz değişimlere yol açacaktır. Fotoğrafın icadı bazı ressamlar tarafından "resmin ölümü"[2] olarak değerlendirilirken, diğer bazıları fotoğrafı doğru perspektifli, gerçeğe uygun resim yapmalarına yardımcı olacak bir araç olarak kullanmayı seçmişlerdir. Bazı portre ressamları ise daha ileri giderek, fotoğraf tekniğini öğrenir öğrenmez birer fotoğraf stüdyosu açmış, portreleri resim yerine fotoğraf kullanarak üretmeye başlamışlardır.

Avrupa'da fotoğraf tekniğinin icat edildiği 1839'da Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da yaşanan endüstrileşme sürecinin dışında kalmış, eski

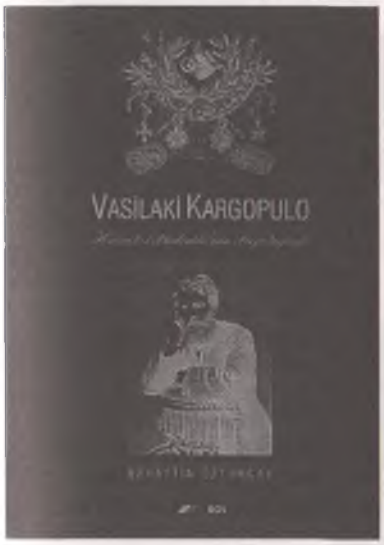

Kitabın Türkçe baskısının kapağı.

Üstte sağda: Islak kollodyon metodu ile çalışan manzara fotoğrafçısının beraberinde taşımak zorunda olduğu portatif karanlık oda ve kimyasallar dolabı. Gravür, 1870'ler. Öztuncay, s. 122.

Sağda: Sultan Abdülaziz'in oğlu Prens Mehmed Şevket. Kargopulo'nun saray fotoğrafçılığı yaptığı dönemde (1879-1886) çekilmiştir. Öztuncay, s. 145.

En sağda: Müslüman kadın. Öztuncay, s. 213.

gücünü yitirmiş, son çare olarak gündemine Batılılaşmayı almıştı. Aynı yıl ilan edilen Tanzimatla başlayan reformlar toplumda Batılı anlamda yenilikler yapmayı öngören bir dizi düzenlemeyi içeriyordu. Esas olarak 18. yüzyıldan beri Osmanlı'da etkisini göstermeye başlayan Batılı düşünce biçimi, 19. yüzyılda Osmanlı'yı "Doğu" olarak nitelememize engel olacak düzeyde toplumda yer etmişti.

Osmanlı'ya girmesi çok geciken ve güç gerçekleşen birçok Batılı yeniliğin aksine, üstelik Müslümanlığın etkisiyle "suret" hâlâ yasak kabul edildiği halde fotoğraf, Avrupa'da icadını hemen izleyen yıllarda, Osmanlı'ya geldi. Öncelikle dönemin oryantalist ruh halinin temsilcisi sayılabilecek Batılı fotoğrafçılar "Doğu"yu ve "Kutsal Topraklar"ı keşfetmek üzere bazı fotografik belgeleme gezilerine başladılar. Bir kısım Batılı fotoğrafçı İstanbul'a kısa süreli ziyaretlerde bulunup ardından şehri terk ederken, İstanbul'a yerleşen ve şehirde fotoğrafçılık yapmaya başlayanlar da oldu. Bu süreçte İstanbul'a tekniğin kendisi de taşınmaya ve yerli fotoğraf stüdyoları açılmaya başlandı. Bu kişiler Avrupa'dan fotoğraf malzemesi getirip İstanbul'da satmaktan başka, aynı zamanda fotoğraf tekniğini Osmanlı halkından isteyenlere belli bir ücret karşılığında öğretiyorlardı.

Bahattin Öztuncay'ın *Vassilaki Kargopoulo: Photographer to his majesty the Sultan* adlı kitabına göre fotoğraf tekniğini bu kişilerden öğrenmiş olması mümkün görünen Vasilaki Kargopulo, Osmanlı sınırları içinde yaşayan bir Rum ailenin çocuğuydu. Stüdyosunu Beyoğlu'nda Rus konsolosluğunun yanında 1850'de açan Kargopulo, 1879'da Abdülhamid tarafından saray fotoğrafçısı ilan edildi ve bu görevi ölümüne kadar sürdürdü. 1886'daki ölümünden sonra görevi devralan oğlu saray fotoğrafçısı olmayı ancak üç yıl sürdürebildi.

Kitap, Kargopulo'nun 36 yıllık fotoğrafçılık hayatını üç ana dönemde ele alıyor. İlk dönem, Kargopulo'nun stüdyosunu açtığı 1850'yi takip eden 10 yıllık süreyi kapsıyor. Bu aynı zamanda fotoğrafın Daguerreotype tekniğiyle çekildiği, yani henüz çoğaltılabilir olmadığı döneme tekabül ediyor. İkinci dönemi oluşturan 1860-1879 yılları arasında artık çoğaltılabilir fotoğrafların yapılabilmesine olanak tanıyan yeni teknikler kullanılmaya başlanmıştır. 1879 yılında saray fotoğrafçısı olan Kargopulo'nun fotoğrafçılık kariyerinin en parlak yılları bu yıldan ölümüne kadar geçen süredir.

Bu süre içinde hanedan mensuplarının ve devletin önde gelen yöneticilerinin fotoğraflarından başka, İstanbul'a resmi ziyarette bulunan yabancı diplomatların, resmi törenlerin de fotoğraflarını çekmiştir. "Kostüm-

ler" ve "Meslekler" serileri, dönemin gündelik hayatı hakkında başvurulacak çok önemli tarihi belgelerdir. Bir dönem çok popüler olan *cart-de-visite*'lerinde ise, sadece devlet adamları, Osmanlı paşaları değil, aynı zamanda sivil halktan portreler de yer alıyor. O yıllarda gayrimüslim nüfusun ağırlıkta olduğu Edirne'nin ilk fotoğraf stüdyosunu açan da Kargopulo'dur.

Kitabın ilk bölümünde, İstanbul'da fotoğrafçılığın ilk yıllarıyla ilgili genel bir çerçeve veriliyor. "Stüdyo Fotoğrafçılığının Altın Çağı" başlıklı ikinci bölümde, çoğaltılabilir fotoğraf tekniğinin bulunmasıyla başlayan dönemde, fotoğraf yapma maliyetlerinin sadece elit grupların değil, sıradan halkın da alım gücünün sınırları dahilinde miktarlara indiği, *carte-de-visite* çekimlerinin yaygınlaştığı, aynı zamanda Kargopulo'nun "Meslekler" ve Kostümler" serilerini oluşturduğu dönem ve bu dönemin ürünleri ele alınıyor. Bu bölümü, saray fotoğrafçısı olarak çalışmaya başladığı 1879 yılından kariyerinin 36. yılına girdiği 1886'daki ani ölümüne kadar geçen süreyi ele alan bölüm izliyor. Kargopulo bu yıllarda pek çok altın madalyayla ödüllendiriliyor.

"Beklenmeyen Son"un, yani Kargopulo'nun geçirdiği kalp krizi sonucunda ani ölümünün öyküsüyle başlayan dördüncü bölümde, Vasilaki'nin oğlu Konstantin'in işi devralması, fakat o sırada Tünel'de bulunan stüdyoyla saray fotoğrafçılığı görevini aynı anda sürdürmek konusunda babasının gösterdiği başarıyı sürdüremeyip, önce 1889'da saray fotoğrafçısı unvanını kaybetmesi, sonra 1895'te Tünel'deki stüdyoyu kapatması, daha sonra Aydın'da, ömrü ancak 1921'e kadar süren bir stüdyo açması anlatılıyor. Kitabın sonunda, Kargopulo'nun fotoğraflarından ve İstanbul panoramalarından oluşan bir albüm bölümü de yer alıyor.

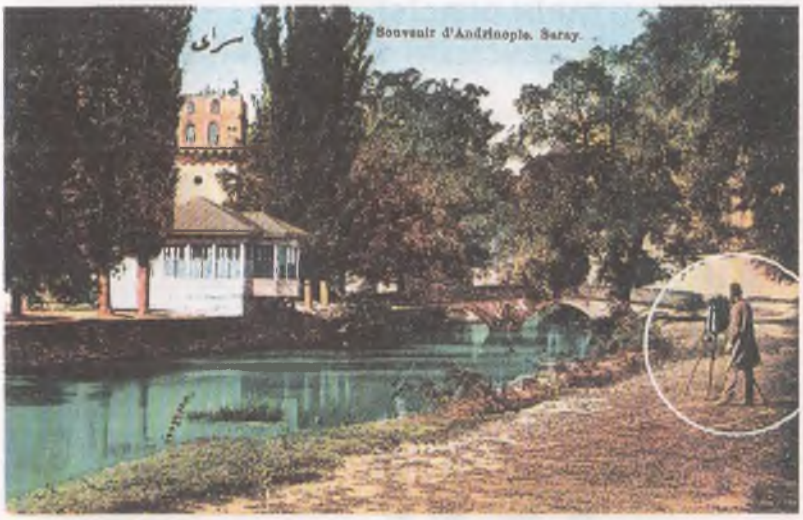

Öztuncay'ın kitabında, fotoğrafçının hayat hikâyesi, fotoğrafik serüveni ve bu serüvenin ürünleri olan görüntüleri bir arada buluyoruz. Kitapta kullanılan fotoğraflar çeşitli özel koleksiyonlardan, yerel ve uluslararası arşiv ve merkezlerden derlenmiş. Özenli ve derinlikli bir araştırmanın ürünü olan kitap, hem dönemi belgelemesi hem de Osmanlı'da fotoğrafın erken dönemi ve bu dönemin önemli aktörlerinden biri olan Vasilaki Kargopulo hakkında bir başvuru kaynağı olması nedeniyle önem kazanıyor. Yazarın 19. yüzyılda Osmanlı'da fotoğrafçılıkla ilgili aşağıda referanslarını verdiğimiz diğer çalışmaları da ilgiye değer.

Koç Grubu şirketlerinden Birleşik Oksijen Sanayi tarafından yayımlanan kitaba, BOS Halkla İlişkiler Departmanı'nın 0 262 751 01 00 numaralı telefonu veya şirketin www.bos.com.tr/kitap.htm adresli web mekânı aracılığıyla ulaşılabilir.

Üstte: Bir kartpostalda Kargopulo ve kamerası.
Öztuncay, s. 1.

Solda: 1885'te II. Abdülhamid tarafından Kargopulo'ya verilen 3. Derece Osmanî Nişanı.
İsa Akbaş koleksiyonu.
Öztuncay, s. 82.

Karşı sayfada üstte: "Kostümler ve Meslekler" serisinden, hoca ve öğrencisi, kartvizit boyunda (1870-75).
Öztuncay, s. 31.

Çiçek satıcısı.
Gülnur Sandalcı koleksiyonu,
Öztuncay, s. 200.

Kargopulo'nun 1881-1885 yılları arasında kullandığı, basımı Viyana'da yaptırılan karton fotoğraf arkalığı.
Öztuncay, s. 112.

Karşı sayfada altta: Vasilaki Kargopulo.
Öztuncay, s. 1.

YAZARIN DİĞER ÇALIŞMALARI

Bahattin Öztuncay, *James Robertson: Pioneer of Photography in the Ottoman Empire*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Bahattin Öztuncay, "Ernest de Caranza: Member of Société Française de Photographie", *History of Photography*, c. 15, no. 2, Taylor & Francis, Londra, 1991.

1. Bu tanım, William Henry Fox Talbot'ya aittir. Bkz. Vicki Goldberg (ed.) *Photography in Print: Writings from 1816 to the Present* (Simon & Schuster, New York, 1981) kitabının içinde William Henry Fox Talbot'nun (ilk defa 1839 Martında *The London and Edinburgh Philosophical Magazine and Journal of Science*'da yayımlanan) "Some Account of the Art of Photogenic Drawing" başlıklı yazısı.
2. Tarih konulu resimler yapan ressam Delaroche, fotoğrafın icadını "Bundan böyle, resim ölmüştür" sözleriyle değerlendirmiştir. Bkz. Aaron Scharf, *Art and Photography*, Penguin Books, Londra, 1986.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2001

gençler tarih yazıyor

Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nı bu yıl da yapacağımızı duyurduğumuz Mayıs 2001 sayısındaki yazımızda da belirttiğimiz gibi bir sponsor olmadan yola çıkmıştık. Yarışmanın yüklerinden bazılarını üstlenebilecek kuruluşların biz yarışmanın yapılacağını ilan ettikten sonra da çıkabileceğini umut ediyorduk. Bir başka umudumuz da bazı kuruluşların yarışmada derece alan öğrencilere, geçen yıl olduğu gibi, hediyeler vererek, bizim koyduğumuz mütevazı ödüllerin biraz daha zenginleşmesini sağlamalarıydı. Bu umutlarımızın boşa çıkmadığını görüyoruz.

Yarışmayı ilan ettikten sonra UNDP'nin (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) Türkiye'deki kadrolarından GAP bölgesinde yürütülen bir gençlik projesiyle ilişkili olarak bir GAP Bölgesi Özel Ödülü koymamız önerildi. Bu projeyi yürüten Habitat ve Yerel Gündem 21 Gençlik Derneği yönetimiyle görüşmelerimiz geçtiğimiz günlerde sonuçlandı. Böylece yarışmamızın GAP İdaresi, UNDP Habitat ve Yerel Gündem 21 Gençlik Derneği ortaklığı ile İsviçre Hükümeti'nin katkılarıyla yürütülen "Gençten Gence Sosyal Gelişim Projesi" çerçevesinde desteklenen yeni bir ödülü oldu. Buna göre Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak illerinden oluşan GAP bölgesinin tarihine ilişkin en iyi araştırmaya 150.000.000 TL para ödülü verilecek.

Burayı biraz açmakta yarar var. GAP'ın (Güney Doğu Anadolu Projesi'nin) tarihi veya bir bütün olarak GAP bölgesinin tarihi üzerine ya da GAP bölgesini oluşturan illerden birinin bir bütün olarak tarihi üzerine bir araştırma istiyor değiliz. O bölgedeki herhangi bir olayın, kişinin, binanın, topluluğun vb tarihi üzerine yapılacak çalışmalar da kabulümüzdür. Ayrıca bu tür bir çalışmayı yollayacak öğrencinin GAP bölgesindeki üniversitelerin birinin öğrencisi olması gibi bir koşulumuz da yok.

Bu yeni gelişme, özellikle GAP bölgesinde yarışmayı yeniden duyurmak ve yeni başvurulara fırsat tanımak için, yarışmaya son başvuru tarihini iki hafta kadar ileriye alma zorunluluğunu ortaya çıkardı. GAP Bölgesi Özel Ödülü'ne de yer veren yeni afiş ve broşürler hazırladık. Bunların dağıtımı Yerel Gündem 21 Gençlik Derneği tarafından yürütülüyor.

Son başvuru tarihi yaklaştıkça başvurular elimize ulaşmaya başladı. Bu yazının hazırlandığı 20 Haziran itibariyle başvuru sayısı henüz 50'yi bulmadı. Ama başvurular her gün artıyor. Son günlerde başvuru sayısının "aritmetik değil geometrik" arttığına dair geçen yılki deneyimimize dayanarak, bu yıl da başvuru sayısının geçen yılki civarında olacağını tahmin ediyoruz.

Yarışmaya başvuran arkadaşların mektup veya e-mail'le ya da doğrudan dergiye gelerek iletti̇ği soruları yine aynı yollarla yanıtlıyoruz. Bunlardan tipik olanları, benzer soruların başkalarından da gelebileceğini düşünerek dergide yayımlıyor ve web sitemize koyuyoruz. Bu soruların bir kısmı "görsel malzeme"yle ilgiliydi. "Görsel malzeme"den ne kastedildiğinden, görsel malzemenin ne işe yaradığına kadar değişik sorular aldık.

Görsel malzemeden kastettiğimiz, makalelerle birlikte yayımlanan fotoğraf, çizim ve belgelerdir.

BAŞVURU SÜRESİ UZATILDI

YARIŞMA TAKVİMİ

Son başvuru tarihi:
13 Temmuz 2001

Araştırmaların son teslim tarihi:
19 Ekim 2001

Değerlendirme:
20 Ekim - 1 Aralık 2001

Sonuçların açıklanması:
3 Aralık 2001

Bir makaleye görsel bir unsur eklemekteki amaç, konunun daha iyi anlaşılması, ek bilgi vermesi, anlatımınıza görsel bir destek sağlamasıdır. Konuyla doğrudan ilgili olmayan, metinle örtüşmeyen görsel malzeme yollamanız anlamsız olacaktır. Çalışmanızda sadece adı geçen, ama işlediğiniz anafikir kapsamında herhangi bir önem arz etmeyen kişi, nesne veya mekânların fotoğraflarını göndermeyin. Kullandığınız malzemenin dönem olarak da metninizle örtüşüyor olması gerekir. Örnek olarak bir kent tarihi araştırıyorsanız ve yazdığınız metin 20. yüzyıl başında geçiyorsa, görsel malzeme olarak, ilgili kentin bugünkü halini gösteren bir fotoğraf yollamamalısınız. Görsel malzemenin seçiminde de, araştırma ve yazma sürecinde göstereceğiniz özeni göstermelisiniz.

Araştırılan konuya ait görsel malzeme bulunamaması durumunda çalışma eksik ya da yetersiz olarak değerlendirilmemekle beraber, seçici kurulun ölçütlerinden biri de görsel malzemenin niteliği olacaktır. Değerlendirme sırasında öncelikle esas alınacak bilimsel nitelik, tutarlılık, açık ifade, düzgün anlatım ve orijinalliğin yanında görsel malzeme de kuşkusuz sonucu etkileyecek ölçütlerden biridir. Bu bağlamda göndereceğiniz görsel malzemenin niteliğini, çalışmanın içeriğinden bağımsız olarak değerlendirilebilecek, ancak sonucu da etkileyebilecek bir unsur olarak göz önünde tutmanız gerekmektedir.

Göndermek istediğiniz fotoğrafların orijinallerini göndermenize gerek yok. Kaybolma riskine karşı bunların kopyalarını alarak göndermeniz daha doğru olur. Bunun için de hem teknik yönden hem de pratik yönden en uygun yollardan biri renkli fotokopidir. Üniversitelerin bulunduğu kentlerin hepsinde renkli fotokopi alınacak yerler olduğunu sanıyoruz.

GAP BÖLGESİ ÖZEL ÖDÜLÜ

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak illerinden oluşan GAP bölgesinin tarihine ilişkin en iyi araştırmaya 150.000.000 TL para ödülü verilecektir. Bu ödül GAP İdaresi, UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), Habitat ve Yerel Gündem 21 Gençlik Derneği ortaklığı ile İsviçre Hükümeti'nin katkılarıyla yürütülen "Gençten Gence Sosyal Gelişim Projesi" çerçevesinde desteklenmektedir.

GAP

Habitat ve Gündem 21 Gençlik Derneği

undp

ÜÇ AYLIK DERGİ

İSTANBUL

Temmuz 2001

"Asırlar Boyunca İstanbul" • *Gürhan Tümer*

Bir İstanbul Hanımefendisinin Hatıra Defterinden • *Muallâ Memduh*

Sevgili İlkokulum! • *Eser Tutel*

İstanbul Zindanı • *Rinaldo Marmara*

Su Uyur Köprücüler Uyumaz! • *İsmail Üstün*

Bir Fethin Bronz Öyküsü • *Yasemin Şener*

İlhan Tekeli • *İ. Yaşar Hacısalihoğlu* • *Besime Şen* • *Ayhan Enşici* • *Murat Soygeniş* • *Orhan Esen* • *Alper Ünlü–Erincik Edgü* • *Ali Akay* • *Ünsal Oskay* • *Enis Batur* • *İlhan Eksen* • *Edmondo de Amicis* • *Akın Sevinç* • *Ceren Özgen* • *Aytanga Dener* • *Ahmet İnam* • *Uğur Kökden* • *Adalet Ağaoğlu* • *Sibel Dağ* • *Orhan Cem Çetin*

GECE

GÜNDEM → SİVİL-izasyon!

SİVİL-izasyon • *Korhan Gümüş*

SİVİL-izasyon Tartışması Vesilesiyle STK'lar, İSKİ ve Basın • *Orhan Esen*

GAZETE BAYİİ VE KİTAPÇILARDA

Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No.57 Kat.2 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 / 30 Faks:0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr/istanbul

NOT DEFTERİ

Tarih Öğrencileri İçin Bülten

Avustralya Melbourne Monash Üniversitesi, Tarihsel Çalışmalar Okulu tüm dünyadaki tarih öğrencileri için yeni bir sayısal bülten yayımlamaya başladı. Özellikle yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin çalışmalarına yardımcı olmayı hedefleyen bültenin içeriği de yine öğrenciler tarafından oluşturulacak. Bültenin ilk sayısında yayımladığı çağrıda, dünyanın her yerinden öğrencilerin, her alanda yaptıkları tarih çalışmalarına yer ayırdıklarını, özellikle tarih, arkeoloji ve antikçağ tarihi, din ve teoloji alanlarındaki çalışmaları bültenlerinde yayımlamak istediklerini bildirdiler. Bültenin Kasım 2001'de yayımlanacak bundan sonraki sayısı için 5 bin kelimeye kadar olan çalışmaların 31 Temmuz 2001 tarihine kadar Eras Journal School of Historical Studies, P.O.Box 11A, Monash University Victoria 3800 Australia ya da eras@arts.monash.edu.au adreslerine ulaştırılması gerekiyor. Daha fazla bilgi için www.arts.monash.edu.au/eras

Belgesel Tanıklık ve Mısır Tarihi

Kahire Netherlands-Flemish Institute tarafından düzenlenen konferans 23-25 Mart 2002 tarihleri arasında yapılacak. Konferansın amacı Mısır tarihi konusunda yapılan çalışmaları bir araya getirebilmek, özellikle Arapça, Kıptice ve Yunancadaki metinlerin korunması ve okunmasıyla ilgili problemleri tartışmak ve araştırmacıların kullanabilecekleri belgesel kaynaklar hakkında derli toplu kaynaklar oluşturmak. Katılım ve daha fazla bilgi için Petra Sijpesteijn, NES Department, Princeton University, 110 Jones Hall, Princeton, NH 08544 petras@princeton.edu ya da Lennart Sundelin: sundelin@princeton.edu; www.princeton.edu/~petras/isap/Cairo.html.

Eski Kartpostallarda Osmanlı Kadınları

Seyhun Binzet'in koleksiyonundan oluşan Eski Kartpostallarda Osmanlı Kadınları Sergisi Schneidertempel Sanat Merkezi'nde açılıyor. Temmuz ve ağustos aylarında açık kalacak olan sergi, hafta içi her gün 10.30 ile 18.30 arasında gezilebilir.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına ait 150 kartpostalın yer aldığı sergi, üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğun kadın nüfusunun posta kartlarına yansımış ilginç bir belgeseli niteliğinde. Kartpostallarda, İstanbul başta olmak üzere, Anadolu, Balkanlar, Kafkaslar ve Arap ülkelerinde yaşıyan kadınlar resmediliyor.

Schneidertempel Sanat Merkezi: Felek Sokak no. 1 Karaköy. Tel. 212 252 21 57.

"Tanrı, Altın ve/ya Zafer"

The Southeast World History Association (SEWHA) 4-7 Ekim 2001 tarihleri arasında "Tanrı, Altın ve/ya Zafer" başlıklı 13. yıllık toplantısı için bildiri özetleri kabul etmeye başladı. Bildiri özetlerinin Dr. Jonathan Grant, Department of History, Florida State University, Tallahassee, Florida, 32306 adresine gönderilmesi gerekiyor. E-posta adresi: sewha@mail.mcneese.edu

Virginia'da Tarih Eğitimi Fırsatı

Virginia Commonwealth University Tarih Bölümü 2001-2002 akademik döneminde Modern Ortadoğu ve/veya Antik Yakındoğu alanlarında çalışma yapacak araştırmacı arıyor. Adaylarda aranan özellik doktora sürecinde olmaları ve iyi referanslar. Aynı alanda lisans eğitimi için de öğrenci arayan Üniversite misafir öğrenci de kabul ediyor. Her dönem üç kurs düzenlenecek olan programların ardından, Üniversitenin referansıyla Uluslararası Çalışmalar, İlahiyat ve Kadın Çalışmaları alanlarında disiplinler arası eğitim görme şansı da var. 16 Ağustos 2001 tarihine kadar başvuru yapmak isteyenler daha fazla bilgiyi http://www.has.vcu.edu/his/ adresinden alabilirler. Başvuru adresi Dr. Susan E. Kennedy, Chairperson Department of History Virginia Commonwealth University P. O. Box 842001 Richmond, VA 23284-2001.

Tunus'ta Popüler Kültür Konferansı

Carthage Üniversitesi, İngilizce Bölümü ve Association for the Study of Middle Eastern and North African Popular Culture (ASMENAPC) tarafından ikinci kez düzenlenen konferansın konusu Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da popüler kültür. Özellikle bölgesel şivelerde sözlü halk şiiri ve nesir, göçebelerin sözlü anlatıları, halk hikâyeleri ya da geleneksel hikâyeler, geleneksel müzikler, drama ve diğer performans şekilleri, sözlü edebiyatın bugünü gibi alanlarda bildirilerin sunulacağı konferans için son katılım tarihi 31 Ekim 2001.
Bilgi ve iletişim için Monia Hejaiej, Conference Organizer, ISLT, University of Carthage, Ibn Maja, Khadra, Tunis fax: 00216-1-770134; monia.hejaiej@planet.tn; http://users.ox.ac.uk/~neareast/Tunis2002.htm

Temmuz

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 91
Dosya: Osmanlı'dan Cumhuriyete İdamlar

İSTANBUL DERGİSİ
Sayı: 38 Dosya: Gece

GEZİLER
12-15 Temmuz 2001
"Doğu Karadeniz" Batum
Ordu-Trabzon-Batum

27-29 Haziran 2001
"Tarih Öncesinin İzinde..."
Konya-Çatalhöyük

YAYINLAR
Türkiye'de Kentsel Koruma
Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri
Doğan Kuban
ISBN 975-333-032-4

Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler
Elizabeth Zachariadou (Ed.)
Çeviri: Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk
ISBN 975-333-150-9

Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Projesi'nin Planlama Toplantısı Yapıldı

Balkan ülkelerinde okutulan ders kitaplarının 19. ve 20. yüzyıl Balkan tarihine ait bölümlerin incelenmesini ve nasıl daha iyi yazılabileceğine dair alternatif önerileri içeren ulusal raporların hazırlanmasını öngören 8 aylık Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Projesinin planlanan toplantısı 16-17 Haziran tarihlerinde Darphane'de yapıldı.

UNESCO, Heinrich Böll Vakfı ve Hollanda Başkonsolosluğu Matra/KAP Programı tarafından desteklenen proje, aralık ayında, ulusal raporların değerlendirileceği bir konferansla ortak proje raporunun yazılmasının ardından sona erecek.

Her biri tarih eğitimi ve tarih ders kitaplarının iyileştirilmesi yönünde ulusal ve bölgesel çalışmalara katılmış, bazılarının alternatif ders kitabı yazma deneyiminin de olduğu yabancı katılımcılar Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya ve Yunanistan ekiplerinin temsilcileri olarak planlama toplantısına katıldılar.

Toplantının diğer katılımcıları olan Türkiye ekibini oluşturan tarih öğretmenleri, Tarih Vakfı temsilcileri ile projeye danışmanlık yapacak olan Prof. Şule Kut, Doç. Aydın Babuna ve Prof. İpek Gürkaynak'ın da katkılarıyla, projenin bundan sonraki sürecinde yapılacak işler tanımlandı ve bir zaman planı çıkarıldı. Toplantıdan çıkan önemli sonuçlardan bir tanesi proje süresince yapılacak çalışmaların ve proje çıktılarının bir web sayfasına aktarılması; bu web sayfasının, bu alanda yapılmış ve yapılmakta olan benzer çalışmaların bilgilerinden oluşan bir bilgi bankasını da içermesi kararının verilmesi oldu. Böylece bir pilot proje olarak planlanan Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Projesi, uzun dönemde bu alanda yapılacak çalışmaların sürdürülebilirliğine büyük katkılarda bulunabilecek.

Proje kapsamında gerçekleştirilecek olan ikinci toplantı bir atölye çalışması olacak. Bu toplantının tarihi 8-9 Eylül 2001, yeri ise Bulgaristan olarak saptandı.

Planlama toplantısı süresince yabancı konuklarımıza İTÜ Vakfı Maçka Sosyal Tesislerinde indirimli konaklama olanağı sağlayan İTÜ Rektörlüğüne ve sınırlı bir bütçeyle gerçekleştirmeye çalıştığımız bu önemli projenin ana destekçileri olan UNESCO, HBV ve Matra/ KAP programı yöneticilerine teşekkür ediyoruz.

Sanal İstanbul Müzesi Kuruluyor

Rockefeller Vakfı'nın Yerel Tarih Grupları projesi içinde ayırdığı küçük bir bütçeyle başladığımız Sanal İstanbul Müzesi çalışmaları hızla ilerliyor. 5 Mayıs günü yapılan İstanbul Müzesi Toplantısı'nın ardından, Sanal İstanbul Müzesi'nde İstanbul'u oluşturan tüm unsurların burada nasıl temsil edilebileceğini tartışmak üzere 7 Temmuz'da Darphane'de ikinci bir toplantı yapmaya karar verdik. Bu toplantıya İstanbul'da aktif çalışmalar yapan semt derneklerinin ve ilgili meslek kuruluşlarının yanı sıra gayrimüslim cemaat temsilcilerinin de katılmalarını bekliyoruz. Bu grupların internet ortamında açılacak müzede geçmişleri ve bugünleriyle nasıl yer alabileceklerini tartışacağımız toplantıya ayrıca, Darphane'de açmayı planladığımız İstanbul Müzesi'nin projelendirilmesi sürecine dahil olmuş bazı öğretim üyeleri ile müzecileri de davet ettik.

İstanbul'un zengin, çokkültürlü yapısının geçmişten bugüne bütün yönleriyle temsil edilebileceği bir platform oluşturmasını öngördüğümüz Sanal Müze'nin açılışını ise, Eylül 2001'de, Vakfın 10. yıl kutlamalarıyla birlikte yapmayı planlıyoruz.

Tarih Vafkı'ndan GAP Kültür Mirası Projeleri

Tarih Vakfı, yaklaşık iki senedir, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kültürel ve tarihi mirasının korunmasına yönelik çalışmalara ağırlık veriyor.

Vakıf, bu sürecin ardından yoğun bir çalışma sonucunda Güneydoğu Anadolu'nun tarihi ve kültürel mirasının tanınması, korunması ve tanıtılmasına yönelik beş projeden oluşan entegre bir program ortaya koydu. Bahsi geçen projeler için uluslararası formatta Türkçe ve İngilizce proje teklif metinleri hazırlandı.

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Başkanlığı'ndan Vakfımız Genel Sekreterliği'ne, TÜBA'nın, bahsi geçen projeleri kendilerinin yürüttüğü kültür sektörü çalışmaları kapsamında iyi bir örnek çalışma olarak kabul ettiği bilgisi verildi. GAP Bölge Kalkınma İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile de paylaşılan proje teklifleri için şu anda hızlı bir fon kaynağı arayışı devam ediyor. Vakfın ortaya koyduğu programın ana başlıklarını oluşturan projeler ise şöyle:

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kültür Mirası Bibliyografyası ve Bilgi Bankası Projesi

Bu proje kapsamında, bölgenin kültürel tarihi temel alınarak, ekonomik, sosyal ve politik tarihe ilişkin kitap, broşür, makale türü yayınlar ile tez, rapor ve benzeri metinler, elyazmaları ve başlıca arşiv kaynaklarını bir araya getiren, yazılı kaynakların büyük ve sistematik bir veri tabanı oluşturularak, 350 sayfalık bir Güneydoğu Anadolu Bölgesi kültür mirası bibliyografyası yayımlanacak ve hazırlanan bilgi bankası internette ilgili kullanıcılara sunulacak.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kültür Envanteri Projesi

Programın önemli bir bölümünü oluşturan bu projede bölgede önceden seçilmiş bir ya da iki öncelikli alanda gerçekleştirilecek pilot çalışma ardından, bölgenin taşınmaz, taşınabilir ve maddi olmayan kültür mirasının koruma altına alınmasında önemli bir adım olacak kültür mirasının envanterlenmesi; bunun sonucunda elde edilen verilerin 10 ciltlik envanter kitabı, veri tabanı ve internet vasıtasıyla kullanıma açılması ve bir güncelleme mekanizmasının oluşturulması amaçlanıyor.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kent Tarihleri ve Tanıtım Projesi

Proje çerçevesinde, bir bütün olarak bölgeye, ayrıca 9 ayrı bölge iline yönelik, kent tarihi kitapları, gezi rehberleri, albüm kitaplar, CD-ROM'lar, takvimler, kartpostallar, gezici sergiler, web siteleri, tarih panoları, tanıtım amaçlı afiş, broşür, föyler ve belgeseller üretilecek. Projeden bölge halkı, sivil inisiyatifler, bölge hakkında kültür turizmi amaçlı gezi yapan organizasyonlar, üniversiteler, tarih araştırmacıları, yerli yabancı turistler faydalanacaklar.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Liseli ve Üniversiteli Gençler Yerel Tarih Yarışmaları Projesi

Bu proje ile, bölge illeri kapsamında liseli gençlere yönelik "Liseliler yerel tarih yarışması" ve üniverseli gençlere yönelik "Üniversiteli gençler yerel tarih yarışması" düzenlenmesi hedefleniyor. Lise, meslek lisesi ve özel okul vb okullarında okuyan liseli gençlerle üniversite lisans, yüksek lisans öğrencileri, meslek yüksek okulu ve Açık Öğretim Fakültesi öğrencilerine ulaşılması planlanan yarışmalarda, aktarılmamış ve ezberlenmemiş bilgilere ancak araştırma ile ulaşılması, bu bilgilerin empati, ortak kültürel zenginlik ve farklılıklara karşılıklı saygı temelinde yorumlanması teşvik edilecek.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yerel Tarih Grupları Oluşturma Projesi

Proje çerçevesinde, tarihe yakınlık duyan, kültür mirasına sahip çıkma güdüsüyle etkin olmak isteyen kişiler tarafından, halen yerel tarih çalışmaları yürümekte olan Gaziantep, Kilis ve Mardin dışındaki 6 GAP ilinde yerel tarih grupları oluşturulacak. Genellikle ana uğraşı tarih olmayan, toplumsal duyarlığa sahip farklı kesim, statü, yaş, dil, din ve etnik gruba ait bireyler, sivil inisiyatifler, konuya ilgi duyan sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler, lise ve üniversite öğrencileri, üniversite ve diğer bilim kuruluşları, araştırmacılar, tarihçiler, basın-yayın kuruluşlarının odak noktası olduğu ortak özgün yerel tarih araştırması projeleri desteklenecek.

GAP'ta Kültür Mirasının Korunması Çalışmaları Kitaba Dönüşüyor

Geçen sonbaharda GAP İdaresi'nin isteği üzerine çeşitli danışma toplantıları da düzenleyerek hazırladığımız özel raporun, nihayet bu yılın sonunda kitaplaşmasını bekliyoruz. GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin hazırlamakta olduğu 2010 yılı erimli GAP Bölgesel Kalkınma Planı'nın "kültür ve tarih varlıklarının korunması" ile ilgili bölümlerini geliştirmek üzere, Tarih Vakfı olarak Aralık 2000'de "Güneydoğu Anadolu'da Kültürel Mirasın Korunması ve Değerlendirilmesi Üzerine Öneriler" başlıklı bir rapor hazırlamıştık. Bu rapor;, Şanlıurfa, Diyarbakır, Batman, Mardin, Adıyaman, İstanbul ve Ankara illerinde düzenlenen; resmi kurumlar, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarından temsilcilerin de katıldığı 8 ayrı danışma toplantısında çeşitli görüşlerin tartışılması sonucunda geliştirilen önerileri içeriyordu. GAP İdaresi ile ortaklaşa olarak, söz konusu raporu, illerde yapılan toplantı tutanaklarının özetlerini ve kısa bir Güneydoğu Anadolu bibliyografyasını da içeren bir yayını önümüzdeki sonbaharda okuyucularına ulaştırmayı umuyoruz.

Gaziantep ve Kilis Yerel Tarih Gruplarıyla Buluşma

Gaziantep Yerel Tarih Grubu, uzun bir aradan sonra 1 Haziran 2001 tarihinde koordinasyon toplantısında bir araya geldi. İstanbul'dan Doç. Dr. Aynur İlyasoğlu ve Funda Çelebi'nin katıldığı toplantı Mimarlar Odası'nın yeni binasında gerçekleştirildi.

20 kişinin katıldığı toplantının ilk bölümünde diğer yerel tarih gruplarının ve proje koordinasyon ve iletişim biriminin çalışmalarına dair bilgiler paylaşıldı. Daha sonra Gaziantep Yerel Tarih Grubu'nun etkin ve sürekliliği olan bir grup oluşumu konusunda yaşadığı sorunlar, çözüm önerileriyle birlikte katılımcı bir ortamda değerlendirildi. Bu aşamada periyodik toplantılar için kullanılabilecek mekâna ve koordinasyona dair iki temel sorun tanımlandı. Mimarlar Odası'ndan katılan arkadaşlar, bundan sonraki buluşmaların Oda'nın yeni mekânında yapılabileceğini belirtince, ilk sorunun çözümünde hızla yol alınmış oldu. Grubun bundan sonraki süreçte on beş günde bir Mimarlar Odası'nda bir araya gelmesi kararlaştırıldı. Koordinasyona dair temel sorun ise, bütün işin bir kişinin üzerinde olması noktasında tanımlandı ve katılımcıların çalışma alanlarını dikkate alan yeni bir koordinasyon birimi oluşturulması gerektiği üzerinde duruldu. Bundan sonraki dönmede Mimar Koray Atay, İsmail Altınöz ve Ayfer Ünsal'ın danışmanlığı ve işbirliğiyle koordinasyona yönelik çalışmaları yürütme görevini üstlendi.

Toplantının son bölümünde, grubun ne tür etkinlikler, projeler geliştirebileceği üzerinde duruldu. Öncelikle grubun birbirini ve birbirinin çalışmalarını tanımasının grup kimliği kazanma ve grup içi iletişim açısından önemine değinildi. On beş günde veya ayda bir Gaziantep yerel tarihi üzerine çalışanların kendi çalışmalarını, yöntemlerini anlattığı buluşmaların yapılması kararlaştırıldı. Kent içinde ve çevresinde gezilerin gerçekleştirilebileceği üzerinde duruldu. Katılımcılar, bu yıl içinde Tarih Vakfı'nın sergi-

STK'LARIMIZ VE ÖZEL SEKTÖRÜMÜZ, ZENGİNLERİMİZ

ORHAN SİLİER

Geçen hafta Vakıf Bilgi-Belge Merkezi'nden arkadaşlarım telefon ederek işçi emeklisi Şaban Erik'in kütüphaneye uğrayıp Vakfa 100 milyon lira bağış yaptığını bildirdiler. Gözlerim yaşardı. Teşekkür etmek için telefon ettiğimde, bana "Siz öyle güç koşullarda, öyle önemli işler yapıyorsunuz ki, küçük bir katkıda bulundum diye teşekküre gerek yok" diyordu. Şaban Erik, gönüllümüz, destekçimiz olarak, bir aylık gelirinin önemli bir oranını, büyük bir tevazu ile, çalışmalarını başarılı bulduğu bir STK'ya vermeyi kendi sorumluluğunun parçası sayıyordu.

Ekonomik kriz, Türkiye'de toplumsal sorumluluğun gelişkinliği konusunda hayli öğretici oldu. Daha önce "Krizde En Son Kurtarılacaklar" başlıklı yazımda da belirttiğim gibi, devletin olduğu kadar özel sektörün ilk refleksi de kültür, sanat, bilime yönelik, zaten çok küçük çaplı olan fonlarını neredeyse sıfırlamak oldu.

Yalnız Tarih Vakfı'na ait bilgilerim değil, çevremdeki kuruluşlara ait bilgiler de, çok küçük istisnalarla, hep aynı yönde: Bankalar, önemli sanayi ve ticaret kuruluşları, daha krizin ilk belirtileri ile birlikte, önemli kültür projelerine verdikleri, genellikle kendi büyüklükleri ile karşılaştırıldığında çok sınırlı olan ve vergiden düşme olanakları bulunan katkıları kesiverdiler. Bunu da tek yanlı olarak ve kategorik bir biçimde, pek de ince olmayan karşılıklı saygıya dayanmayan yöntemlerle yaptılar.

Bir dönemler önemli proje ortaklığı ilişkileri gerçekleştirilmiş vakıflar, dernekler, yayınlarına reklam bile verilmeyen "hiçbir desteğe gerek olmayan" kuruluşlar kategorisine konuldu.

Yıllarca süren emeklerle kurulmuş araştırma merkezlerinin gereksiz sayılıp kapatılması, artık son aşamasına gelmiş projelerin kesilip atılması, uzun süredir devam eden birçok kültürel etkinliğin bitirilmesi, artık yalnızca yayımlanmayı bekleyen tamamlanmış çalışmaların yayımından hemen vazgeçilmesi birbiri ardına geldi... Söz konusu alandaki daralma, hiçbir başka alanla karşılaştırılmayacak büyüklükte ve kolaylıkta oldu.

Bu koşullarda, yalnızca parmakla gösterilecek kadar az sayıda kuruluş, centilmenlik anlaşmasının kurallarına uydu...

Kültür, sanat, bilim projelerinin, STK faaliyetlerine desteğin bu kadar kolayca ortak teknemizden safra sayılıp atılmasının toplumsal maliyetleri, istenmeyen sonuçları olacak... Yalnızca ilgili kuruluşlar ve sona eren ya da çıkmaza giren projeler açısından değil, daha da önemli olarak karşılıklı güven ilişkileri açısından...

Kültürün, sanatın, bilimin ve toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunuluyor olduğu imajının, yarın, ihtiyaç duyulduğunda yeniden parası ödenip alınıverecek bir ürün olduğu anlayışı pek o kadar da geçerli değil...

Sosyal sermaye oluşturmayı beceremeyen, belirli sınırlar içinde de olsa birbirine güven temelinde ilişkiler kuramayan toplumların, ya da toplulukların, öteki tüm alanlarda avantajlı olsalar da, bu tür bir sermayeyi gerçekleştirenlere göre geride kaldıkları ekonomi ve sosyoloji bilimlerinin temel bulguları arasında.

Güç dönemlerin güçlüklerinin nasıl paylaşıldığının, öteki ilişkilerin yansımalarından çok daha derin bir biçimde bilinçlere kazındığı da biliniyor.

Bu krizden yalnızca büyük ekonomik kayıplarla değil, önemli toplumsal ilişki zedelenmeleriyle de çıkmamak, hiç yoksa bunları onarılabilir düzeyde tutabilmek için, acaba hâlâ yapabileceğimiz bir şeyler yok mu?

Gaziantep yerel tarih grubu.

lerinden birinin Gaziantep'te açılmasının hem ortak bir etkinlik hem de farklı bir sergi anlayışının tanınması açısından önemli olduğunu vurguladı.

Kilis'te Sözlü Tarih Atölyesi

Gaziantep'deki toplantının ardından 2 Haziran'da Yerel Tarih Grupları İletişim Ağı'nın yeni katılımcılarından Kilis Yerel Tarih Grubu'yla Sözlü Tarih Atölyesi'nde bir araya gelindi. Doç. Dr. Aynur İlyasoğlu'nun ve Funda Çelebi'nin katıldığı atölyede, grup üyelerinin üzerinde çalıştığı projeler ve bu projeler açısından sözlü tarih yönteminin sağlayabileceği olanaklar, yeni açılımlar değerlendirildi. Görüşme, arşivleme, değerlendirme sürecine dair bilgilerin paylaşıldığı atölyenin son bölümünde yerel tarih grupları projelerinde derlenen bilginin kentte yaşayanlarla paylaşılma yolları üzerinde duruldu.

Ünye Yerel Tarih Grubu'nun Artık İstanbul'da da Üyeleri Var!

Yerel Tarih Grupları Projesi kapsamında mayıs ayında Darphane'de anlamlı bir buluşma gerçekleşti. Ünye Yerel Tarih Grubu, Tarih Vakfı'nın ev sahipliğiyle İstanbul'daki Ünyelilerle tanışmak ve çalışmalarını aktarmak amacıyla bir toplantı düzenledi. 27 Mayıs Pazar günü 25 kadar Ünyeli'nin katıldığı toplantıda Ünye Yerel Tarih Grubu'ndan Aynur Tan ve Fatma Kıroğlu, grubun oluşumuna, çalışmalarına ve "ÇINARIN GÖLGESİNDE... Cumhuriyet Meydanı..." sergi projesine dair bilgi verdiler. Herkesin geçmişle bugün arasında gidip geldiği, birbirinden ilginç anıların hatırlandığı toplantının tanışma bölümünün ardından, grubun temmuzda açmayı planladığı sergi projesi için İstanbul'da yaşayan Ünyelilerin hangi alanlarda katkı sağlayabileceği değerlendirildi. Bu çerçevede gereksinimler bilgi-belge desteği ve maddi katkı olarak iki ana başlık altında tanımlandı.

28 Mayıs'tan bu yana temmuz ayının ortalarında Ünye'de açılacak sergi için İstanbul'daki Ünyelilerden meydanla ilgili fotoğraf, bilgi, belge ve maddi katkı gelmeye devam ediyor.

Proje açısından bir ilk olan bu buluşma aracılığıyla, İstanbul'da yaşayan, anne babasının yaşadığı, çocukluğunun geçtiği kentin tarihini merak eden, araştıran, fotoğraf, bilgi-belge toplayan ve bunları paylaşmak isteyen Ünyelilerle tanışma fırsatı bulduk. Önce kendi aile albümlerinden, daha sonra çevresinde Ünyelilerden eski meydan fotoğraflarını toplamaya başlayan, anıları kaydeden Ünye Yerel Tarih Grubu'nun İstanbul'da yaşayan üyelerinin coşkusu ve paylaşımcılığı anlamlı bir ilişkinin ilk adımının atılmış olduğunun göstergesi oldu.

Kilis yerel tarih grubu.

Bir Yıl Aradan Sonra Mardin İzlenimleri

8-9 Haziran'da Yerel Tarih Grupları Projesi'nin toplantısı için bir yıllık aradan sonra yine Mardin'deydim. Geçen yıl mayıs ayında Tarih Vakfı'nın bir gezisi -ki Mardin'e yapılan ilk gezi organizasyonuydu- vesilesiyle Mardin'e gitmiş, aynı günlerde Mardin Müzesi'nde "Taşın ve İnancın Şiiri Mardin" adlı fotoğraf sergimizin açılışını yapmıştık. Aradan geçen süre sonundaki gelişmeler, Mardin'in bir çok açıdan kendini toparlamaya başladığının göstergeleri gibiydi. Mardin'e gitmeden kısa bir süre önce katıldığım bir sosyal tesis önaçılışı zaten kimi yeniliklerin bir çeşit habercisiydi. İstanbul'daki Mardinliler Eğitim ve Dayanışma Vakfı Marev'in Kozyatağı'nda yaptırdığı kültürel, sportif amaçlı sosyal tesis, gerek büyüklük gerekse kullanım amaçları açısından ülkemizde bir ilki temsil ediyordu. Düğünlerin, özellikle taziyelerin de yapılacağı yer olarak bu tesis, içinde konferans salonlarını, tenis alanlarını ve büyük bir restoranı barındırıyordu. Marev'in bu girişimi, hemşehri der-

neklerinin gelişimi açısından bir yeniliğin habercisiydi. Katkısı olan İstanbul'daki Mardinlilerin ve Mardin dostlarının (ünlü işadamları, milletvekilleri, Bakırköy ve Kadıköy belediye başkanları ve Mardin'den gelen kimi temsilciler) hemen hepsi oradaydı. Kaba inşaatı tamamlanan tesisin yeni bir hamleyle aralık ayında bitirilmesi planlanmış. Gelinen noktayı tüm Mardin dostlarıyla paylaşmayı ve bir sonraki adım için yeni katkıları özendirmeyi amaçlayan toplantıda, Vakıf olarak kendilerine armağan ettiğimiz büyük ebatta çerçeveli bir Mardin fotoğrafını henüz bitmemiş binanın görünür bir yerine asan Marev'li dostlarımızla, tesisin tamamlanması sonrasındaki işbirliği perspektifi üstüne sohbet olanağı da bulduk. Kafam bu toplantının izlenimleriyle ve İstanbul'da yakın gelecekte kurulacak "Mardin Tarih Dostları" grubu ile ilgili hazırlıklarla dolu olarak Diyarbakır üstünden Mardin'e geçtim.

Geceyi geçireceğimiz Mardin Öğretmen Evi de bir yıl içinde hizmete açılmış yerlerdendi ve tertemiz odaları şimdiden doluydu. Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı'ndan bir yetkiliyle Belediye binasındaki odalarında bir görüşme yaptık. Gelecekte işbirliği imkânları ve bir tarih-coğrafya odasıyla, vinil üstüne yapılacak bir Mardin haritasında çocukları eğlendirerek eğitme projesi üstünde durduk. Çocukları böylece çevreleriyle ilgili ve bilgili kılabilecektik. Gelişimizden haberdar olan ve TEGV'in Mardin temsilciliğini yapan belediye başkanı Abdülkadir Tutaşi ile yaptığımız görüşmede kendisi bu proje yanında, Müze önüne yerleştireceğimiz büyük Mardin haritası, onun üstünde işaretleyeceğimiz 100 tarihi nokta ve bu noktalara koyacağımız tarih panoları projelerimize de değişik biçimlerde destek vaat etti. Bizimle birlikte olan ve *Adım Adım Mardin* rehber kitabının yazarı arkeolog Çiğdem Maner'e ulaşım ve diğer konularda yardım sözü verdi. Geçen gelişimizde bekçi ve diğer kimi kadro eksikleri bahanesiyle kapalı tutulan Mardin Müzesi için ilgili yerlere mektuplar yazmış ve imza toplamıştık. Müze müdürü ile yaptığımız görüşmede öğrendik ki bir süredir müze artık gezmek isteyen çok sayıdaki yerli ve yabancı turiste hizmet verebiliyordu. Müze girişindeki küçük satış yerinde Vakıf kitapları da satılıyordu. Gelişmeler, kültürümüz adına, Mardin adına sevindiriciydi. Akşam Öğretmen Evi'nde Mardin Yerel Tarih Grubundan arkadaşlarla toplanarak yapacağımız yerel projeleri konuştuk, çalışmanın önünün açılmasıyla ilgili noktaları tartıştık. İTÜ'nün, hazırlamakta olduğumuz rehber kitabımızın da bir parçası olduğu "Mardin Kentsel Rehabilitasyon Projesi"nin olumlu ilerleyişi üstüne Prof. Dr. Atilla Yücel ve arkadaşlarından bilgi aldık. Daha sonra Cercis Murat Dilmener Konağı'nın, özgün Mardin yemeklerinin de sunulacağı bir restoran olarak düzenlenmesinin açılışına katıldık. Vali, Belediye Başkanı ve Yerel Tarih Grubu temsilcilerimizin de katıldığı yemek, Mardin üzerine yeni projelerin değişik düzeylerde konuşulduğu bir ortam yarattı. Görünen o ki, Mardin üstüne yeni kitaplar yayımlayacağız ve yeni sergilerle, toplantılarla etkinliklerimiz sürecek. İstanbul'daki çalışmalarla Mardin'dekileri daha da uyumlulaştırmak, Mardin Yerel Tarih Grubu'na katılan aktif kişilerin sayısını artırarak ekibi sonuç alıcı kılmak galiba önümüzdeki dönemin en acil işi. Yerel Tarih Grupları sorumlumuz Funda Çelebi'yi ve rehber kitabın yazarı Çiğdem Maner'i bir süreliğine daha Mardin'de bırakarak yoğun geçen bir cumanın ardından ertesi gün, kafamda Mardin üzerine umutlar, yepyeni projeler ve evde bıraktığım henüz iki buçuk aylık ikiz kızlarımın hayali uçuşurken İstanbul'a döndüm.

İlhami Mısırlıoğlu

Yerel Tarih Grupları İçin Kamuoyu ve Halkla İlişkiler Kılavuzu Çıktı

Yerel Tarih Gruplarının gerek yerel basın ve sivil toplum kuruluşlarıyla, gerekse ulusal basınla, destekçilerle ve yerel yönetimle ilişki kurmalarını kolaylaştırmak için hazırladığımız *Yerel Tarih Grupları İçin Kamuoyu ve Halkla İlişkiler Kılavuzu* yayımlandı. Yerel Tarih Grupları İletişim Sorumlusu Ayşe Çavdar arkadaşımız tarafından yazılan kılavuz kamuoyu, halkla ilişkiler, basınla ilişkiler, destekçilerle ve yerel yönetimle ilişkiler, internet sitesinin oluşturulması, haber bülteni yazımı gibi bazı pratik alanlarda ipuçları içeriyor.

"I. Tarih Öğrencileri Kongresi"nin Ardından

Bugüne kadar düzenlediğimiz kongreler ve atölyelerde tarih eğitimini düşünen, tartışan, eleştiren pek çok insanla bir araya geldik ve tartıştık. Uzun zamandır düşündüğümüz ama bir türlü gerçekleştiremediğimiz öğrenci kongresini ise ODTÜ Tarih Topluluğu öğrencileri Serap Sarıgül, Serpil Atamaz, Murat Yaşar, Özgür Topal ve Mehmet Ekinci'nin kararlı çabalarıyla gerçekleştirme fırsatı bulduk.

14-15 Mayıs 2001 tarihlerinde ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi salonlarında gerçekleştirilen kongrede ilk kez öğrenciler tarih eğitiminin sorunlarını ve Türkiye'de tarihçi olmanın güçlüğünü kendi cephelerinden bizlere anlattılar.

Kongrenin son oturumunda bir sonraki tarih kongresini düzenlemeye aday olduklarını söyleyen öğrencilere böyle bir girişim için izlemeleri gereken yol, çaba ve yöntemi anlattık, üniversiteleriyle ilişki kurduktan sonra Tarih Vakfı'na bilgi vermelerini istedik.

Kongre'ye katılan öğrencilerden bazı mesajlar aldık; Anadolu Üniversitesi'nden Beyhan Zambak "Sizleri tanımak, orada çok şeyler öğrenmek güzeldi... Bağlantılarımızı kesmeyelim..."; 100. Yıl Üniversitesi'nden Kemal Kurak, "Günlerce kongreyi anlattık arkadaşlara. Çünkü her şey çok güzeldi. Tekrar teşekkür ederiz... O günleri her zaman yâd edeceğiz, kurduğumuz dostluğu devam ettirelim. Hatta olabilirse bir tarih kulübü kurup dayanışmamızı artıralım..."; Mersin Üniversitesi'nden Gültekin Genç "... böylesine güzel bir etkinlik düzenlediğiniz için öncelikle kutlar sonra teşekkür ederim."; yine aynı üniversiteden Melike Kara "... ev sahipliğiniz süperdi, çok teşekkür ederiz, kongre bizim için çok faydalı oldu, hem sizleri tanımış olduk hem de tarih adına bilincimiz arttı, devam etmesini biz de isteriz, hatta ev sahipliği yapmak isteriz."; ODTÜ'den Mehmet Ekinci "Her zaman saygıyla bugünü hatırlayacağım..." şeklindeki mesajlarıyla bizleri mutlu ettiler.

Biz de emeği geçenlere teşekkür ediyoruz ve seneye düzenlenecek olan kongreye ev sahipliği yapacak üniversite arıyoruz.

Yılmaz Karakoyunlu: Özelleştirmeden Sorumlu Devlet Bakanı

Üyemiz Yılmaz Karakoyunlu özelleştirme çalışmalarından sorumlu Devlet Bakanlığı'na atandı. Bu atamanın Türkiye'de tarihçilik ve arşivcilik bakımından olumlu sonuçlar verebileceğini umuyoruz. Sayın Karakoyunlu, Tarih Vakfı tarafından 17 Ekim 1998'de düzenlenen "Özelleştirme, Arşivler ve Tarihçiliğimiz" konulu toplantının başkanlığını yapmıştı.

Özelleştirilen ya da özelleştirilme sürecinde olan Etibank, THY, Tekel, Sümerbank benzeri kuruluşların tarihlerinin ve arşivlerinin, mülkiyetin el değiştirmesi sırasında yok olmaması büyük önem taşıyor. Yılmaz Karakoyunlu'dan bu konuda özel bir duyarlılık ve somut, geniş çaplı çalışmalar bekliyoruz.

9. STK Sempozyumu Yapıldı, 10. STK Sempozyumu Yolda

"Sivil Toplum Kuruluşlarında Örgüt İçi Demokrasi, Katılım ve Gönüllülük" konusunu ele alan 9. STK Sempozyumu 2-3 Haziran'da İTÜ Maçka Sosyal Tesislerinde yapıldı.

10. Sempozyumun ise bu yıl sonunda Sivil Toplum Kuruluşları ve Gençlik Katılımı konusunda örgütlenmesi kararlaştırıldı. Bu önemli toplantının hazırlık sekretaryasını Avrupa Gençlik Forumu İstanbul Komitesi yürütecek.

İlhan Tekeli Örgütlenme Özgürlüğünün Önemini Vurguladı

Yönetim Kurulu Başkanımız İlhan Tekeli 6 Haziran günü Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı tarafından düzenlenen konferansa konuşmacı olarak katıldı ve Türkiye'de STK'lara İlişkin Regülasyon Sorunları üzerine bir konuşma yaptı. Yeni Medeni Kanun tasarısı ile getirilen kısıtlayıcı yasal önlemleri eleştiren İlhan Tekeli, TÜSEV yönetimi tarafından hazırlanan önerilerde yurtdışı işbirliği için iznin Bakanlar Kurulu kararına bağlı olmaktan çıkartılıp Dışişleri ve İçişleri bakanlıkları kararına bağlı kılınmasına da karşı çıktı. Tekeli'nin müdahalesi daha sonra söz alan çok sayıda konuşmacı tarafından da paylaşıldı.

Gönüllülerimiz

Tarih Vakfı'nın Nişantaşı'ndaki genel merkezinde yaz aylarından itibaren dört gönüllümüz çalışmaya başladı.

Meliha Cılız, her gün yarım zamanlı olarak Vakfa geliyor ve Mardin Tarih Gönüllüleri Grubu'nun oluşturulması için çaba sarf ediyor. Ayrıca ileride daha geniş çaplı olarak yapmayı planladığımız gönüllülerce çalışma alanlarına da destek olmak istiyor.

Natalie Oldani, Amerika Michigan State University'de polltika teorisi okuyor. Bir ay boyunca bizimle çalışacak olan Natalie, uluslararası fon kaynakları, Tarih Vakfı'nın İngilizce internet sayfaları ve Sanal İstanbul Müzesi konularında Vakfa destek oluyor.

Hande Köstendil de Amerika Macalester College'da uluslararası ilişkiler okuyor. Bizimle iki ay çalışacak olan Hande, uluslararası ilişkilerde bize destek oluyor.

Alptekin Başkır ise Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. Türkçe internet sayfalarımızın güncellenmesi konusunda web sorumlumuz Gökalp Ekremoğlu'na yardımcı olan Alptekin, aynı zamanda Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi projelerinin internete aktarımına da katkı sağlayacak. Tüm gönüllülerimize teşekkür ediyoruz.

Tarih Vakfı'nda Bu Yıl Toplu İzin: 15 Temmuz-15 Ağustos

Tarih Vakfı personeli bu yıl izinlerini 15 Temmuz-15 Ağustos arasında kullanacak. Böylece Vakıf çalışanlarının yeni bir döneme hep birlikte başlamaları, dağınıklıktan uzak bir Sonbahar-Kış dönemi çalışmasının sağlanması amaçlanıyor.

Tarih Vakfı Nişantaşı bürosu bu dönemde de acil işler için açık olacak; bir nöbetçi ekip bu türden istekleri yerine getirecek. Ayrıca, Vakıf bölüm, birim yöneticileri gelecek dönemin iş planlaması için izinlerinin ancak bir bölümünü bu ayda kullanacakları için, zorunlu durumlarda kendilerine ulaşmak da olanaklı olacak.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
AYŞE ÇAVDAR (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

***TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *NUMUNE MATBAASI*'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *FİLMTET*'E TEŞEKKÜR EDERİZ.**

"KAHVE" TARİHİ

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ
MAHDUMLARI

TAHMİS SOKAK 66
EMİNÖNÜ 34460 İSTANBUL
TEL: (0212) 522 00 80, 511 42 62-63
FAKS: (0212) 511 13 11
www.mehmetefendi.com

Keşfe Gidiyoruz

Tarih Vakfı
Seminerler ve
Kültür Turları

Temmuz 2001

12 - 15 Temmuz
"Doğu Karadeniz"
BATUM
Ordu - Trabzon - Batum

27 - 29 Temmuz
"Tarih Öncesinin İzinde..."
ÇATALHÖYÜK
Konya - Çatalhöyük

Ağustos 2001

9 - 12 Ağustos
"Yaşayan Tarih"
ANTAKYA
Antakya - Samandağ - Vakıflı
(Halep)

28 -29 Ağustos
"Batı Karadeniz"
SAFRANBOLU
Safranbolu - Amasra

TARİH VAKFI
Valikonağı Cad. No:57 Nişantaşı
Tel: 0212 233 21 61
Faks: 0212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

2126 yazar, ansiklopedisini buldu.

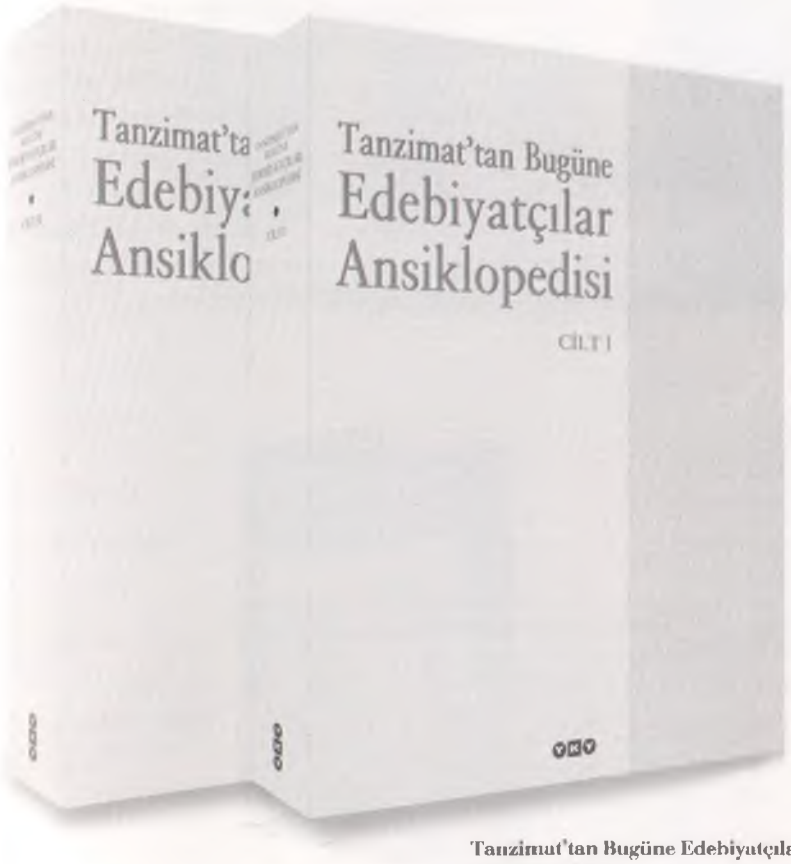

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi,
21.5 x 27.5 cm, 448+497 s.,
2 cilt, kutulu

- 38 kişilik yazar kadrosuyla iki yıllık bir çalışmanın ürünü.
- Şinasi'den günümüze modern Türk edebiyatının tüm şair ve yazarlarına,
- Daha önce benzer bir çalışmada yer almamış 453 edebiyatçıya yer açan içerik.
- Özenli ve kaliteli bir baskı:

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi şimdi okurunu, araştırmacıları, meraklılarını bekliyor.

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • **İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

arkeoloji özel sayıları

Sayı: 80, Yaz 2001

Arkeoloji: Dipten Gelen Sanat

21 x 30 cm.
7.500.000 TL

Sanat Dünyamız, Ur, Giza, Göbekli gibi, **İnsanlık tarihine bakışımızı değiştiren kazıların** derlemesiyle açılıyor. Gül Pulhan Çatalhöyük kazılarını başlatarak Anadolu arkeolojisinde devrim yaratan ve bir dönemin yasaklı arkeoloğu **James Mellaart**'la Sanat Dünyamız için söyleşiyor. Hayat Erkanal, Tahsin Özgüç, Cemal Pulak, Ali – Belkıs Dinçol, David Kennedy'nin yazıları **Anadolu'daki kazılarından Uygarlık tarihine uzanıyor.** Albüm'de ise fotoğraflarla Tilkehöyük kazısı günlüğü var. Diğer tarafta Doğan Kuban, Tomur Atagök ve Nuşin Asgari **Müzelerin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği** üzerine tartışıyor.

Cogito, bir bilim olarak arkeolojiyi incelerken aynı zamanda İdeoloji, Siyaset, Antropoloji, Psikoloji ve diğer bilimlerle olan ilişkilerinin izini sürüyor. **Bilimsel Yazılar**'da arkeolojinin sorularını Anadolu toprakları yanıtlıyor. **Halil İnalcık**'la yapılan söyleşi '**Osmanlı Tarihini yazarken Arkeolojinin kullanılması**' üzerine odaklanıyor. **Türkiye'de Arkeoloji: Tahrip, Miras, Bellek** başlığı altında TAY projesi ve arkeolojik envanter, barajlar ve kurtarma kazıları, Türkiye üniversitelerinde arkeoloji bölümlerinin kuruluşu konuları işleniyor. Cogito, arkeoloji için yeni bir kazı alanı açıyor.

Sayı: 28, Yaz 2001

Arkeoloji: Bir Bilimin Katmanları

16.5 x 24 cm.
5.000.000 TL

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.ykykultur.com.tr • **İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

AĞUSTOS 2001

92

FİYATI: 2.500.000 TL (K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 2001-08

TOPLUMSAL TARİH

Ermeni Minyatür Sanatı

1700. Yıl: Ermenilerin Hıristiyanlığı Kabul Edişi

Eski Kartpostallarda Osmanlı Kadınları

Bir Belge: Osmanlı Devleti'nde İşkencenin Yasaklanması

Cumhuriyetin Ilk Yıllarından Günümüze Saç Modaları

Sinema Karadeniz Kentlerinde

Türk-Amerikan İlişkileri

Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi

D&R

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

Küre Yayınları ilk iki kitabıyla kalıplaşmış fikirleri sarstı

Türkiye tarihî derinliği ile stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütünlük oluşturma gayreti içinde olmalıdır.

3. BASKI

Batı bilim anlayışı, bilim ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi ihmal ettiği için bugün tabiatı "saçma" veya "anlamsız" olarak vasıflandırma noktasına kadar getirmiştir.
Bu kitap yeni bir bilim anlayışının ilk işaretlerini sunmaktadır.

şimdi 3 yeni kitapla zihinleri tazeliyor

RICHARD FALK

Yırtıcı Küreselleşme

MUSTAFA BUDAK

İdealden Gerçeğe

Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika

COŞKUN ÇAKIR

Tanzimat Dönemi

Osmanlı Maliye Politikası

KÜRE YAYINLARI

Millet Cad. Gülşen Ap. 19/10
34300 Aksaray İstanbul
Tel 0212. 589 12 95
Faks 0212. 589 15 48
kure@kureyayinlari.com

Tarihe Yolculuk...

(Ahmet Refik Altınay kitapları)

SOKOLLU

AHMET REFİK ALTINAY

Ahmet Refik Altınay'ın "Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı" başlıklı bir dizi halinde Kütüphane-i Hilmi - İbrahim Hilmi tarafından 1915-1927 tarihleri arasında yayımlanan on altı eserini Tarihe Yolculuk adını verdiğimiz bu yeni dizimizle okurlarımızla buluşturuyoruz.

Altınay'ın Sokollu adlı eserinin ilk baskısı 1924 yılında yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad devirlerinde 14 yıl, 3 ay, 17 gün sadrazamlık yapmış olan Sokollu Mehmed Paşa Osmanlı Devleti'nin en renkli simalarından biridir.

Bu kitap Sokollu'nun Gençliği, Sokollu ve Şehzade Selim, Kanuni Sultan Süleyman Zamanında Sadrazamlığı, İkinci Selim ve Sokollu'nun Müstakil Sadrazamlığı, Sokollu Zamanında İstanbul Hayatı, Sokollu'nun İç ve Dış Siyaseti, Üçüncü Murad ve Sokollu, Sokollu'nun Son Seneleri bölümlerinden oluşuyor.

viii + 239 s., ISBN 975-333-152-5

KADINLAR SALTANATI 1-2

AHMET REFİK ALTINAY

ISBN (takım) 975-333-139-8
viii + 181 sf. ISBN (1. cilt) 975-333-140-1
iv + 315 sf. ISBN (2. cilt) 975-333-141-X

SULTAN CEM

AHMET REFİK ALTINAY

viii + 163 sf.
ISBN 975-333-147-9

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Satış ve Pazarlama: Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
80220 Nişantaşı-İstanbul
Telefon: (212) 233 21 61-233 21 70 Faks: (212) 234 32 90
yayin@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu sayımızın dosya konusu Türk-Amerikan ilişkileri. Dosyadaki yazılardan üçü, Gülsen Sevinç ve Ayşe Fazlıoğlu'nun 1893 Şikago Sergisine Osmanlı'nın katılımıyla ilgili makalesi, Bilmez Bülent Can'm Kurtuluş Savaşı'nın Amerikan basınındaki yankılarına ilişkin makalesi ve John J. Grabowski'nin *Time* dergisi ve *Gülcemal* vapuruyla ilgili makalesi aslında Kasım 2000'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde düzenlenen Türk-Amerikan İlişkileri'nin 200. Yıldönümü Konferansı'na sunulan tebliğlerin dergimiz için yeniden yazımından oluşuyor. Ahmet Emin Yalman'ın 1910'lu yıllarda Amerika'da bulunan göçmen Türk işçileri üzerine makalesini ise genç bir arkadaşımız, Naki Konyalı aktardı.

Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul edişinin 1700. yıldönümü bütün dünya Ermenileri tarafından çeşitli etkinliklerle kutlanıyor. Sarkis Seropyan 301 yılında gerçekleşen bu "devrim"i yazarken Hıristiyanlığı kabul edişle birlikte Ermenilerin eski kültür ve uygarlıklarının izlerinin nasıl silindiğine özel bir vurgu yapıyor. Aslında bütün bu iz silmelere rağmen, Seropyan'ın da farklı yazı ve sohbetlerinde belirttiği gibi, Ermeniler eski dinlerinin bazı geleneklerini, bayramlarını, tapınma biçimlerini yeni dinlerine de taşımışlar. Seropyan'ın işin bu yönünü de ileride dergimize yazmasını diliyoruz.

Şubat 1996 tarihli 26. sayımızda "134 Yıl Önce Kent Düzeninde Daha mı Uygardık?" ve Haziran 1999 tarihli 66. sayımızda "Olaylara ve Kişilere Farklı Bir Bakış: Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın Yurtdışına Çıkarılması" başlıklı makalelerini yayımladığımız emekli tümamiral Fahri Çoker'i geçtiğimiz ay kaybettik. Deniz Kuvvetleri'nde askeri hâkimlik, Askeri Yargıtay Başsavcılığı ve Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet Senatosu üyeliği görevlerinde bulunmuş olan Çoker, son yıllarda Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu'nun başındaydı.

Bir tür kadercilik de olabilir, ölüm karşısında genellikle soğukkanlıyımdır. Uzun yıllardır "dergicilik"le uğraşan biri olarak birçok yazarını kaybettim. Ama samimi söylemek gerekirse bunlardan ikisinin ölümü beni çok etkiledi. Kasım ve Aralık 1999 tarihli 71. ve 72. sayılarımızda Türk ve Japon çağdaşlaşmasında din politikaları üzerine iki bölümlük makalesini yayımladığımız Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktora öğrencisi genç bir arkadaşımız, Yumiko Kihara'nın bir doğalgaz zehirlenmesi sonucu ölümünü geçen yıl Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nın ödül töreni sırasında öğrendiğimde çok kötü olmuştum. Bir süredir rahatsız olduğunu bildiğim 1913 doğumlu Fahri Çoker'in ölümü de beni çok etkiledi. Fahri Paşa, hilafetin kaldırılması konusundaki yazısının başlığında yaptığım bir değişiklik nedeniyle bana çok kızmış ve protesto mektubu göndermişti. Ama çeşitli araştırmalarım vesilesiyle kendisine her başvurduğumda aradığım belgelerin Meclis Arşivi'nden bulunmasına büyük bir gayretle yardımcı oldu ve İstanbul'a kadar gönderme nezaketini gösterdi.

Hiçbir zaman işi düşmese bile kendi hemşerilerinden birinin Meclis'te bulunduğunu bilmek taşra insanına büyük bir huzur verir. (Bizdeki parlamenter düzeni ayakta tutan -ve her darbeden sonra yeniden kurulmasını sağlayan- en önemli temellerden birinin "Ankara'da adamım var" duygusu olduğunu düşünürüm.) Fahri Paşa'nın ölümünü haber aldığımda Meclis'teki hemşerimi yitirdiğimi hissettim.

OSMAN KÖKER

1306 tarihli Vasburagan İncil'inde, İsa'nın tutuklanmasını resmeden bir minyatür. *Erivan Mashdots Yazma Koleksiyonu (H. Hagopian,* Haygagan Manrangarchutiun Vasburagan, *Erivan, 1978).*

Aylık Dergi
Ağustos 2001 Sayı: 92 Cilt: 16
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Yönetmeni
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam
İnci Tepeci (koordinatör), Yasemin Güney
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
1 cilt: 15.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Ağustos 1901) 4
Emel Seyhan'ın İkdam*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*

1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlılar 6
Gülsen Sevinç ve Ayşe Fazlıoğlu, *Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin 400. yıldönümü vesilesiyle yapılan sergiye Osmanlı'nın katılımını anlatıyor.*

Cumhuriyetçi Algılayışlar: *Time* ve *Gülcemal* 10
John J. Grabowski Time *dergisinin Mustafa Kemal'i kapak yapmasına ve* Gülcemal *vapurunun Amerika ziyaretine yüklenen anlamları tartışıyor.*

Bazı Gözlemler
Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı (1918-1923) 18
Bilmez Bülent Can, *Türkiye'deki savaşın önemli Amerikan dergilerine nasıl yansıdığını değerlendiriyor.*

Ahmet Emin Yalman'ın Kaleminden 26
Amerika'daki Göçmen Türkler
Naki Konyalı, *20. yüzyıl başında Amerika'ya göç eden Türklerin yaşantısı hakkında Ahmet Emin Yalman'ın bir makalesini sunuyor.*

19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Yapılarının Güzel Örneklerinden Biri 31
Boşnakzade Mehmed Paşa'nın Mezartaşı Kitabesi
Hüsamettin Aksu, *İstanbul Kısıklı'daki Selami Ali Efendi Tekkesi'nin hazîresinde bulunan mezartaşının kitabesini aktarıyor.*

ARŞİVDEN BİR BELGE 32
Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı İmparatorluğu'nda işkencenin yasaklanmasına dair Osmanlı Arşivinden 1850 tarihli bir belge aktarıyor.*

Eski Kartpostallarda Osmanlı Kadınları 34
Şark Güzeli
Müsemma Sabancıoğlu, *Seyhun Binzet koleksiyonundan kartpostalların yer aldığı bir sergiyi değerlendiriyor.*

Anadolu Kültür Tarihi İçinde Ermeniler 36
Ermeni Minyatür Sanatı
Elmon Karoğlu Hançer, Ermeni minyatür sanatının ilk dönemini anlatıyor.

Ermeniler Hıristiyanlığı Kabul Ederken 43
Önceki Kültür ve Uygarlıkları Yok Edildi
1700 Yıl Önce Gerçekleşen Devrim
Sarkis Seropyan, Ermenilerin Hıristiyanlığa nasıl geçtikleri ve eski uygarlığın izlerinin nasıl silindiğine dair bilgi veriyor.

Sinema Karadeniz'de (1909-1933) 47
Süleyman Beyoğlu, sinemanın Doğu Karadeniz liman kentlerinde nasıl yayıldığını anlatıyor.

Cumhuriyetten Günümüze Saç Modası 51
Banu Çulha'nın, Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü alan makalesi.

Toplumsal Tarih Dergisi 57
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması-2001
Gençler Tarih Yazıyor
Toplumsal Tarih dergisinin üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini geliştirmek amacıyla düzenlediği yarışma hakkında bilgi.

EPHEMERA 58
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda çikolata kartları yer alıyor.

Vaftiz Olmuş Türkler 60
Neşe Ozan, Ekkehard Kraft'ın Avrupa kapılarında esir düştükten sonra Hıristiyanlığa geçen Türkleri anlatan bir makalesini aktarıyor.

KİTABİYAT
"Ermeni Sorunu"na Katolik Kılıfı 62
Derya Özkan, Durmuş Yılmaz'ın Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti *adlı kitabını eleştiriyor.*

NOT DEFTERİ
Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi, "tarihi" bir fotoğraf hilesi ve ODTÜ'de düzenlenen mimarlık tarihi sempozyumuyla ilgili notlar. 65

***Tarih Vakfı'ndan Haberler* Bülteni** 67

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Ağustos 1901)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Posta Tatarları

Postalar Islahat Komisyon-ı âlisince peyderpey mevki-i tatbik ve icraya konulmakta bulunan mevadd-ı ıslahiye cümle-i meşkûresinden olmak üzere posta seyyar memurlarının sunûfa [sınıflara] taksim edilerek her sınıfa bir maaş tahsis kılındığını dünkü nüshamızda maalmemnuniye yazmış idik.

Dün haber aldığımıza göre komisyon-ı âlî posta sevkıyatının bir kat daha sürat ve intizamını temin edecek ıslahattan olmak üzere posta tatarlarının dahi tensikiyle [düzenlenmesiyle] bunlara verilecek maaşata dair bir karar ittihaz buyurmuştur.

Komisyonun kararı vechile bademe posta tatarlarına seviyyen altışar yüz kuruş maaş tahsis kılınacak ve hüsn-i hidmeti ve posta sevkıyatının temin-i intizamı hususunda sa'y u gayreti görüleceklere altı yüz kuruş maaş ibtidai sekiz yüze varıncaya kadar her dört senede bir kere mütesaviyen [eşit olarak] ellişer kuruş zammolunacaktır.

Posta tatarlarının fevkinde [üstünde] olmak üzere henüz yüz kuruş maaşlı bir tataran başçavuşu sekiz yüz kuruş maaşla iki çavuş ve iki çavuş muavini tayini dahi komisyon-ı âlînin tezekkür buyurduğu [görüşüldüğü] mevadd-ı müfîdedendir [faydalı konulardandır].

Posta seyyar memurîni ile posta tatarlarının ıslâh ve tensik-i maaşatından dolayı posta ve telgraf nezaret-i behiyyesi bütçesine on üç bin küsûr kuruş zammedilmiştir ki cüzi demek olan bu zam ile komisyonun büyük bir icraata muvaffakiyeti hakikaten sezâ-yı teşekkürdür.

Bundan başka posta tatarlarına ait olan vazifenin ağırlığı nazar-ı dikkate alınarak hakk-ı tekaütten her üç senelik hizmetlerinin dört sene itibar edilmesi suretiyle istifade etmeleri dahi ayrıca teemmül buyurulmuştur [düşünülmüştür].

[*İkdâm*, 30 Ağustos 1901]

***İkdâm*. Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir.**

Kalyopi ve Âşıkları

İzmir'de münteşir [yayımlanan] Emparsiyal gazetesinde okunduğuna nazaran Ayanikola çiftliği karyesinde [köyünde] fakir bir bağcının Kalyopi isminde güzel bir kızı varmış, yirmi dört yaşında olan Kalyopi fevkalade güzel bir kız olduğundan bütün köy delikanlıları letafet ve melahatine meftun [tutkun] olmuşlar. Kızın âşıklarından bazılarına bezl-i iltifatından çekinmemesi delikanlılar arasında kıskançlığa bile sebebiyet vermiş. Hatta iki sene evvel Kalyopi için bir adam öldürüldüğü dahi rivayet edilmiş. Bundan dolayı köyün ciddi adamları, Kalyopi'nin nail-i iltifatı olmamış âşıkları genç kızın harekâtını tarassud etmeye [gözetlemeye] lüzum görmüşler. Geçen hafta pederiyle validesi İzmir'e gittikleri vakit akrabasından biri Kalyopi'ye haber göndererek taht-ı nezaret ve tarassudda [gözetim altında] bulunduğu için hafif-meşrebâne harekâtta bulunmamasını tavsiye etmiş. Genç kız da birkaç gün uslu durmuş. Birgün artık tarassud altında bulunmadığına zâhib olarak âşıkı Haci Yani'ye haber göndermiş ve salı gecesi hanesine kabul etmiş.

Tohumluk Buğday ve Altı Nevi Mahlûtun Ayırıcı Kalbur Makinesi

Bu makine ehl-i zirâ'ıı [çiftçinin] cümlesine elzem olan bir alettir. Zira mahsul almak için iyi tohum ekmek icap eder. Bu cihetle tohumluk buğday ile altı türlü mahlût [karışık] zahireyi birbirinden ayıran mezkûr "Kalbur Makinesi" demir ve çelikten mamul olup bir adam kolaylıkla çevirebilir ve saatte yüz elli kıyye [okka] mahlûtu ayırır. Bundan başka her türlü zahireyi savurmak ve kalburlamak için "Savurucu Kalbur Makinesi" ve eli ile işler "Tohum Saçmak Makinesi" ve meşhur Ransom Simis ve Cefris fabrikası mamulatından gayet metin olarak enva pulluk ve sapanlar ve tırmık ve menteşeli sürgü ile arpa kırmak ve mısır tanelemeye ve ot balyası yapmaya ve tereyağ istihsaline mahsus makineler ve küre-i arzda mucid-i evvel olan meşhur "Volter Avod" nam orak makineleri ile çayır biçmeye ve sair ziraate müteallik âlâtın her nevi Dersaadet'te Galata'da Perşembe Pazarı'nda 25 numerolu mağazamızda bulunur.

S. Loton ve Şürekâsı

[*İkdâm*, 5 Ağustos 1901]

On dakika sonra evin kapısı çalınır. Kalyopi kemâl-i ihtiyatla pencereyi açıp gelen adama ne istediğini sorar. Kapı önünde amcası Nikola Kaçifos'u görünce dehşet içinde kalır.

Amcası kapıyı açmasını emreder. Kalyopi kapıyı açmazdan evvel âşığını saklamak veya kaçırmak ister. Fakat o sırada Nikola kapıyı omuzlayınca içeriye girer. Genç kızın âşığını iki yerinden bıçakla yaralayıp bir daha kalkmamak üzere yere düşürür. Badehu [daha sonra] Kalyopi'yi saçlarından yakalayarak hiddetinden ihtimal ki kıskançlığından ne yapacağını şaşırır, kızı on iki yerinden cerheder [yaralar]. Badehu baştan ayağa kadar kanlar içinde olduğu halde dağa doğru kaçar ve Kalyopi ile âşığını ben öldürdüm, diye bağırır. Merkum [adı geçen kişi] taharri edilirse [aranırsa] de hiçbir tarafta izi bulunamaz. Kalyopi hayatta imiş.

[*İkdâm*, 29 Ağustos 1901]

Kasımpaşa Cinayeti

Kasımpaşa'da Pişmaniye bostanında evvelki akşam bir cinayet vuku bularak mahall-i mezkûr sâkinlerinden Pire Mahmud'un meşhur Kazancı Faik'i cerh ve katleylediğini tafsilatıyla yazmıştık.

Bu cinayet hakkında dün istihsal eylediğimiz malumat: Maktul Faik refiki Bekir, Tahir ile evvelki gün saat beş kararlarında mezkur bostana giderek ayş u nûşa [içki ve eğlenceye] başlarlar. Saat on bir kararlarında Faik'in hanesinde müstecir [kiracı] bulunan Hayriye Hanım da diğer bir kadın ile bostana gelerek Faik ile konuşur ve biraz ötede de bunlar otururlar. Faik rüfekasıyla [arkadaşlarıyla] işretle meşgul olduğu ve diğer cihetten Hayriye Hanım ile konuşmakta devam eylediği esnada oraya civarda sakin Mahmud namında biri gelerek kadınların sarhoşların sofrasına karib [yakın] bir mevkide oturduğunu görmesiyle Hayriye Hanıma hitaben "Burada ne oturuyorsunuz, ayıptır, utanmaz mısınız?" der.

Faik şu sözden hiddetlenerek Mahmud'a:

"Senin ne vazifen? Ne karışıyorsun? Bunlar yabancı değildir" der ve bu suretle başlayan münazaa mudarebeye müncer olmağla [çekişme yumruklaşmaya dönüşmekle] ikisi de bahçede fasulye sırıklarını çekerek yekdiğerine hücum gösterirler. Bu aralık bahçıvanlar araya girerek bunları teskine çalışırlar ise de hiddet son dereceyi bulmuş olduğundan muvaffak olamazlar. Faik hamil olduğu beyaz saplı hançeri çekerek Mahmud'un üzerine hücum eder. Mahmud da müdafaa-i nefs için bıçağını çeker. İkisi de kucaklaşırlar, o esnada Faik Mahmud'u göğsünün üç mahallinden, Mahmud da Faik'i sol memesi altında cerheylemiştir [yaralamıştır]. Faik aldığı yaranın tesiriyle oraya yuvarlanmış, Mahmud bıçağı bostan kuyusuna atarak hanesine kaçmıştır. Mahall-i cinayete yetişmiş olan memurin-i zabıta Faik'in ifadesini zabteylemiş, merkum ifadesinde "beni Mahmud vurdu" diyebilmiştir. Faik bir sedye ile bera-yı tedavi [tedavi için] Daire-i Sadise [altıncı daire] hastanesine nakledilmekte iken Tepebaşı civarında vefat eylemiş olduğundan tekrar hanesine iade olunmuştur.

Katil Mahmud hin-i derdestinde [yakalandığında] cinayeti olduğu gibi itiraf eylemiş ve merkumun dahi yarası tehlikeli bulunmakla bera-yı tedavi hapishane-i umumi hastanesine gönderilmiştir.

Maktul Faik Beyoğlu Mutasarrıflık dairesi etıbbasından [doktorlarından] izzetlu Dikran Efendi tarafından muayenesi bilicra defnine ruhsat verilmiştir. Maktul Faik bundan beş gün evvel de Aynalıçeşme civarında bir iki şahıs tarafından kolundan cerhedilmiş idi. Katil Mahmud hapishane-i umumi hastanesinde taht-ı tedaviye [tedavi altına] alınmıştır.

[*İkdâm*, 2 Ağustos 1901]

Makriköyü'nde Bir Vaka

Mirasyedi bir Rum bundan birkaç gün evvel Beyoğlu'nda tedarik ettiği iki şıllık karıyı Makriköyü'ne getirir. Bunlardan birini karısı, diğerini baldızı olmak üzere göstererek evin birinde bir oda tutar. Mösyö ile kokonalar dün Sakızağacı'nda alessabah kafaları tütsüleyerek eve avdet etmekteler iken herifin zevcesi yolda bunlara rast gelmiş ve karıların üzerine atılarak ikisinin de saçını başını yolmak istemiş ise de kocasının mümanaatı [engellemesi] şu intikamına mani olmuş ve zavallı kadıncağız hırsından hemen bayılmış ve icra kılınan müdavat sayesinde ayıldıktan sonra kocasını önüne katarak İstanbul'a getirmiştir. Meğerse bu zampara efendi zevcesini bir halladır odada bırakarak kendi heva ve hevesi arkasında geziyormuş.

[*İkdâm*, 1 Ağustos 1901]

Taahhüt ile Diş İmal ve Tedavisi

Bila-veca [ağrısız] diş çıkarılması

Diş imalindeki maharet ve hazakati [hekimlikte ustalığı] herkesce maruf ve meşhud olup Bahçekapısında Kasapyan Ecza Deposu üstünde sakin olan diş tabibi Makasdar Efendi muhterem müşterilerine karşı bir hizmette bulunmak emeliyle şimdiye kadar istimâl olunan ilâçlara faik bir ilâç istimal etmektedir. Amerikalı doktor Vilson'un bu iksiri ağrıyan dişlerin vecaını [ağrısını] izâle ettiği gibi bunları asla acı vermeksizin çıkarmaktadır. Çürük dişlerin de ağrısı teskin edilerek doldurmakta, diş kökleri düzeltilerek üstüne vidalı damağsız safi kauçuktan yahut altın diş geçirilmektedir. Şimdiye kadar müracaat eden müşteriler nasıl memnun olmuşlarsa bademe müracaat edecek olanların da o suretle memnun kalacakları ilân olunur.

[*İkdâm*, *14* Ağustos 1901]

1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlılar

GÜLSEN SEVİNÇ
AYŞE FAZLIOĞLU

1880'li yılların sonunda, Avrupa'da düzenlenen sergilerden esinlenen Amerikan hükümeti, sanayi ve ekonomik gücünü yansıtacak uluslararası bir sergi düzenlemek istemiştir. Bu sergi, Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfinin 400. yılını kutlamak üzere, 1893 yılında Şikago'da düzenlenmiştir.

Amerika'dan Asya'ya Avrupa'dan Afrika'ya kadar pek çok ülkenin katıldığı sergiye Osmanlı Devleti de katılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in tahtta olduğu bu dönemde, Hakkı Paşa ile Fahri Bey sergi düzenlemek üzere görevlendirilmiştir.[1] Abdülhamid, Osmanlının kültür ve sanayi alanlarındaki gelişmelerini ispatlamak için, bu sergiyi, iyi bir fırsat olarak görmüştür.

İletişimin gücünü iyi bilen Abdülhamid, 1883 yılında İstanbul'a gelen Amerika Birleşik Devletleri kongre üyesi ve 1884 seçimlerinde cumhurbaşkanı adayı olacağı sanılan Abraham S. Hewitt'i sarayına davet ederek her gün görüşmüş, uluslararası ilişkiler üzerine konuşmalarda bulunmuş ve Hewitt'e sarayda müşavirlik önermiştir. Sultan ve Hewitt, Amerikan-Osmanlı ortak gümüş madenleri girişimi olasılığını da tartışmışlardır.[2] Nitekim 1893 Şikago Sergisi'nde madeni ürünler sergi pavyonlarında teşhir edilmiş ve Türk maden ürünleri Amerikan pazarına tanıtılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlının tanıtımı için farklı zamanlarda Hewitt'e 400 kitap yollamış, Hewitt de bu kitapları Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Şikago Sergisi'yle aynı tarihte, yani 1893 yılında, Abdülhamid, Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne büyük bir fotoğraf koleksiyonu hediye etmiştir.[3] Bütün bunlar Abdülhamid'in Osmanlı kültürünün, dünya ülkelerine tanıtılmasına verdiği önemi göstermektedir.

Osmanlı Devleti, Şikago Sergisi'ne katılmaya karar vererek, yabancı ülkeler üzerinde bırakacağı olumlu etkinin yanı sıra basın yoluyla da gücünü halka göstermiştir. Osmanlı basını bu tarihlerde sergiye geniş yer vermiştir. *Servet-i Fünun*'un 22 Ekim 1892 tarih ve 93 nolu sayısı, Kristof Kolomb özel sayısıdır. Derginin kapağında Kolomb'un resmi ve diğer sayfalarda keşifle ilgili resim ve yazılar yer almıştır. Bu yazı dizisi için, Sergi İdaresince *Servet-i Fünun* dergisine madalya verilmiştir.[4] Böylece Osmanlı basınında sanayileşme konusu geniş yer almaya başlamıştır.

Şikago Sergisi süresince, Süleyman Bustani Efendi, Amerika'da aylık Türkçe bir gazete çıkarmıştır. Bu gazetenin yazarlığını, sergi anılarını kaleme almış olan Mehmed Ubeydullah Efendi yapmıştır. Mehmed Ubeydullah Efendi'nin anılarının yanı sıra *Sabah* gazetesi Şikago muhabiri Urfalıyan Efendi'nin[5] gönderdiği mektuplar da sergi hakkında fikir vermektedir.

1892 tarihli *Sabah* gazetesi "Sergiye Layık Buluş" başlıklı

Karşı sayfada üstte: "Türk köyü"nün girişindeki İstanbul Caddesi.

Karşı sayfada altta: Serginin eğitsel bölümü olan Sergi Binası. **Zeynep Çelik, Displaying the Orient.**

Altta: Sergiyi düzenleyen Hakkı Paşa (sağda) ve Fahri Bey.

yazısında, Fatih'te Saatçi Abdurrahman Efendi'nin yapmış olduğu çok küçük bir makineden bahsederek, bu makinenin Şikago Sergisinde teşhir edilmeye layık olduğunu vurgulamıştır. Yazı, sergiye sanatçıların göstermiş olduğu ilgiyi yansıtmaktadır.

Nitekim 23 Mart 1311 tarihli ve 212 sayılı *Servet-i Fünun*'da "Sanayi-i Nefise-i Osmaniye ve Atufetlu Hamdi Bey" başlıklı yazıda, ünlü müzeci-arkeolog-ressam Osman Hamdi Bey'in Şikago sergisine bir tablo ile katıldığı belirtilir. Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu'nda bu tabloyu gösteren bir fotoğraf bulunmaktadır.

Marangozluktaki başarısıyla tanınan Sultan II. Abdülhamid, bu sergide bir eseriyle katılmış ve birincilik kazanmıştır.[6] Sultanın yaptığı mobilyanın yanı sıra dağılan Tubuni Mobilya Fabrikası'nın eski Rum ustaları tarafından kurulan küçük atölyelerde yapılmış mobilyalar da Şikago Sergisinde[7] büyük ilgi görmüştür.

Deniz Müzesi'nde bulunan belgelerden (Deniz Müzesi, D.B. No.: 851/ A- E) Şikago Sergisi'nde ödül alan eşyalar hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz: Bahriye Nezareti, Tersane-i Amire'de yapılan 26 mil hızında üstün nitelik gösteren torpido; oyma abonoz kütüphane ile oyma yazı masası; üstün nitelikli sandal, elektrikli dümen ve kumanda düğmesi ve kayık; yine Tersane-i Amire tarafından yayımlanmış bulunan matematik ve deniz konulu ilmi eserlerden dolayı Dünya Kolomb Komisyonu'nca ödüllendirilmiştir. Ayrıca aynı arşivden, Ereğli Maden kömürü ve diğer maden numunelerinin de Şikago Sergisi'ne gittiğini öğreniyoruz.

1893 Şikago Sergisi'nde, İstanbul'un en eski sanayi kuruluşlarından olan Feshane Fab-

Osmanlı Sergi ve Ofis Binaları.

Türkiye'de imal edilen ürünlerin sergilendiği bölüm.

Ofis Binasının girişi.
Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu.

rikası, yünlü dokuma ve fesle-rinden dolayı iki ödül almış-tır[8] Yünlü kumaşlar ile kaza-nılan ödülün belgesinde şöyle yazılıdır:

> Al ve yeşil renkli yünlü kumaş-lar. Yumuşak, sık ve ince, so-nuç tam ve mükemmel kalite. Sabit ve dayanıklı olarak her renk. Bir devlet kuruluşu olan ve ülkenin en iyi mamullerini üreten fabrikanın bütün ürün-lerini gösteren sergileme nede-ni ile ödüllendirilmiştir.

Feshane'nin sergilediği koyu ve açık kırmızı feslerle kazandı-ğı ödül belgesi ise şöyledir:

> Koyu kırmızı fesler: Çok kap-samlı ve iyi bir işçilikle hazırlan-mış bir koleksiyon. İyi kalitede ve iyi işlenmiş yünden, elde do-kunup kalıplanmış, iyi tamam-lanmış ve dayanıklı, esnek, yu-muşak, sabit boyalı ve suya da-yanıklı açık kırmızı fesler nede-ni ile ödüllendirilmiştir.[9]

Aynı sergide bu kuruluşlar-dan başka Erdek Konyak Fab-rikası da madalya ile ödüllen-dirilmiştir.[10]

Şikago Sergisinde, Osmanlı ürünlerinin yer aldığı Osmanlı Sergi Binaları, resmi binaların bulunduğu Jackson Park'ta, Osmanlı kültürünü yansıtan Türk Köyü ise eğlence ve çeşit-li sergilerin yapıldığı Mid-way'de yer almıştır. Washing-ton Park'ı Jakson Park'taki ana girişe bağlayan ve özel eğlence bölgesi olarak yapılan Midway, aynı zamanda 1893 Şikago Ser-gisi'nin masraflarını karşıla-maya yardımcı olmuştur.

Midway'de çeşitli etkinlikler yapılmıştır. Bunların bazılarını Milli Saraylar Fotoğraf Koleksi-yonunda takip edebiliyoruz. Es-ki Viyana köyünde Viyana kah-vesi, İrlanda köyünde Ortaçağ karekteri ile inşa edilmiş Blar-ney Şatosu, Amerika'dan Kızıl-derili sergisi, Almanya Köyü, ilk kez bu sergi için inşa edilmiş olan Ferris Tekerleği adı ver-ilen ilk dönme dolap, Kahire So-kaklarının görüntülerine ula-şabiliyoruz.

Midway'de bunların yanı sı-ra çeşitli binalar ve ilginç etkin-likler yer almıştır. Örneğin Ce-zayir Tiyatrosu; Avusturya köyü; 1500 feet'e yükselen Balon Çıkı-şı; Doğu Hindistan mallarının satıldığı Doğu Hint Pazarı; Min-yatür Eyfel Kulesi, Elma suyu satışı için Fransız Elma Cende-resi; Elektrik Tiyatrosu ve renk-li ışık manzaraları, ışıklı show-lar; Alman köyü ve konser bah-çesi; Macar Çigan gösterileri; Uluslararası elbise ve kostüm-ler, Arap Sarayı, üstü kapalı yüzme havuzu, Venedik Mura-no Cam eşya sergisi; Yürüyen Tren Yolu şeklinde tanımlanan tren yolu ilginç etkinliklerdir.

Midway' in eğlence yanında eğitim yönü de olmuştur. Bu sergide Dünya Kongresi 700 bin dinleyiciye ulaşabilmiştir. Midway'de eğitim, mimari, müzik, sosyal reform, tıp, tica-ret ve bilim konulu toplantılar yapılmıştır.

Türk köyüne gelecek olur-sak, Sadullah Suhami ve Cons-tantinople firmasının temsilci-si, Robert Levy[11] tarafından düzenlenmiş olan Türk köyün-de merkezi tek kubbeli bir ca-mi, kırk dükkândan oluşan bir çarşı, İran çadırı, bir tiyatro, kahvehaneler, lokanta, büyük çadırlar, büro olarak kullanı-lan 10-15 ev vardı.[12] Bedevi kampı ve bunun yanında bulu-nan Şam Sarayı iki renkli taş işçiliği, mukarnaslı taçkapısı ve basık kemerleri ile Osmanlı ve Memluk mimari kimliğini yansıtmaktaydı. Caminin ya-nında ziyaretçilere limonata-lar, şerbetler, portakallı, muz-lu, kuru üzümlü ve demirhin-dili Türk içeceklerinin ikram edildiği bir çadır vardı. İran çadırında Sultanın gümüş tahtı yer alıyordu. Halılar, kilimler, işlemeler, gümüş eşyalar, ba-kır tepsiler, mücevher, kıymet-li taşlar ve çeşitli el sanatı ör-nekleri, 40 satış pavyonundan oluşan çarşıda satılmıştır. Kah-vehanelerde ziyaretçilere nar-

Osmanlı Ofis Binası.

Ofis Binasının içi.
Milli Saraylar Fotoğraf Koleksiyonu.

gile ve moka kahvesi ikram edilirdi. Köydeki tiyatroda, "Şark'ta Bir Düğün" adlı oyunla geleneklerimiz tanıtılmıştır.[13] Ubeydullah Efendi anılarında şunları anlatıyor.

> Türk köyünde iki şey gözüme çarpıyordu. Bunun birisi çarşı içinde halka seyrettirilen bir panorama idi. Diğeri de keten helva idi. Panorama, İstanbul'da Ayasofya'nın manzara-i dahiliyesine, Şehzadebaşı'nda bir mahalleyi, Tophane Caddesi'ni, köprüyü, Dolmabahçe Sarayı'nın sahilini ve daha birkaç manzarayı ihtiva ediyordu. Bunlardan başka Filistin'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı ve Suriye'nin bazı menazırına aid de levhaları vardı. Elhasıl onsekiz parça idi.[14]

Türk köyünde bulunan İstanbul Caddesinde, Sultanahmet'teki Hipodrom, Yılanlı Sütun ve Dikilitaş'ın kopyaları ile temsil edilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Sergi ve Ofis Binaları, Jackson Park'ta yer almıştır. Serginin eğitsel bölümü olan sergi binası bir platform üzerinde yükselmekte ve altı basamak ile iki sutunlu girişe ulaşılmaktaydı. Üç kubbeli, geniş saçaklı bina Şikagolu mimar[15] J. A. Thain tarafından tasarlanmıştır. Binanın dört cephesi ahşap panolar ile giydirilmiştir. Bu binada Türkiye'de imal edilen ürünler sergilenmiştir. Bu yapıda, cam vitrinler ve vitrinlerin içinde gümüş ve altın takılar, nalınlar, torpidolar, sabunlar, kokular, madenler ve kahve yan yana sergilenmiştir.

Osmanlı Ofis Binası, Sergi binasının yanında yer almıştır. Taş bir platform üzerinde yer alan ahşap yatay silmeli cephelerde dikdörtgen pencere açıklıkları ile ele alınmıştır. Üst örtü küçük bir kubbe ve üç cepheden dışa taşan saçaklardan oluşmuştur. Giriş cepheden dışa taşma yapmıştır. İki sütunlu ve üçgen alınlıklı girişte kapı Türk ahşap işçiliğini yansıtmıştır. Binalar yalın bir mimari karekter göstermiştir.

Ofis binasında iç mekân, geleneksel Osmanlı yaşamını temsil edilen eşyaların yanında, Batı etkisi ile gelen kültürü yansıtan dekorasyon öğeleri ile tefriş edilmiştir. Üst örtüde kullanılmış kumaş çadır geleneğini sürdürürken, binanın kuzeyinde yer alan taban ve duvardaki halılar, sedirler, minderler, köşelerde yer alan kavuklular, sedef kakmalı sehpalar gelenekseli temsil etmektedir. Güney kısmında yer alan konsol, yazıhane, tablo Batı tesiri ile Osmanlı yaşam tarzına geçen eşyalardır. Bu eşyalarda kullanılmış olan sedef işçiliği, ahşap işleme teknikleri ve tabloda resmedilen cami kapısı ile Osmanlı Batı değerlerine, kendi değerlerini taşımıştır.

Sonuç olarak sergide Osmanlı ürünlerinin gördüğü ilgi ve yapılmış olan başarılı tanıtım, başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere ilgilileri sanayileşme alanında atılım yapmak üzere harekete geçirmiş, dış ülkelerle rekabet edebileceği ürünler için yeni fabrikalar kurulmuştur.

1. Gülsen Sevinç-Ayşe Fazlıoğlu, "1893 Şikago Sergisi'ne Türk Katılımı" (Türk- Amerikan İlişkileri'nin 200. Yıldönümü Konferansı'na sunulan tebliğ), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kasım 2000.
2. William Allen, "Abdülhamit II Koleksiyonu", çeviren Vasıf K. Kortun, *Tarih ve Toplum*, c. 5, no. 25 (Ocak 1986), s. 18-19.
3. *Age.*
4. Haydar Kazgan, "İhracata Dönük Sanayinin Geçmişteki Başarıları", *Ekonomide Diyalog*, yıl 2, no. 15 (Ağustos 1984), s. 64.
5. Haydar Kazgan, "1893 Şikago Sergisinde Osmanlı Pavyonu", *Ekonomide Diyalog*, yıl 2, no. 9 (Şubat 1984), s. 64.
6. İskender Pala, "Sözün Sultanları", *Antik-Dekor*, no. 50 (Ocak 1999), s. 86.
7. Haydar Kazgan, *agm*, s. 64.
8. Önder Küçükerman, *Türk Giyim Sanayiinin Tarih Kaynakları*, GSD Dış Ticaret A.Ş., İstabul, 1986, s. 245.
9. Haydar Kazgan, *agm*, s. 64.
10. Haydar Kazgan, "Kışla Disiplini Ve Zihniyeti Fabrikalardaki Üretimi Düşürdü", *Ekonomide Diyalog*, yıl 2, no. 17 (Ekim 1984), s. 64.
11. Paul V. Galvin Library Digital History Collection, Illinois Institute of Technology, The Book of The Fair Chapter The Twenty- Fourth: The Midway Plaisance, s. 855.
12. Semra Germaner, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları", *Tarih ve Toplum*, no. 55 (Kasım 1991), s. 295.
13. Paul V. Galvin Library Digital History Collection..., s. 855.
14. Ahmed Turan Alkan, *Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İstanbul, 1989, s. 191.
15. Zeynep Çelik, *Displaying The Orient*, University of California Press Ltd., Oxford, 1992, s. 109.

Cumhuriyetçi Algılayışlar: *Time* ve *Gülcemal*

JOHN J. GRABOWSKI

Çeviren:
PINAR ŞENIŞIK

Diplomasi simgecilikle dolu bir meslektir. Bayraklar, oturum protokolları, unvanlar ve elbise standartları ritüele varan konuşma âdetlerine kolaylıkla idrak edilen görsel refakati sağlarlar. Zaten bu âdetler de uluslararası münasebetin zorunlulukları göz önünde bulundurulduğunda nihayetinde pragmatik ve faydacıl mahiyettedir. Bu yazı, simgeler ve diplomasi üzerine ise de, meslek bünyesindeki simgelere ilişkin olmayıp, genel kamu tarafından anlamlandırılan ve onlardan kendilerinin dışındaki uluslara dair izlenimler edindikleri, sonra da siyasi araçlarla kendi uluslarının diplomatik ilişkilerini kısmen şekillendirmekte kullandıkları simgeler üzerinedir.

1920'lerin ilk yıllarında yaşanan ve bugün popüler olarak, henüz yeni ilan edilmiş bulunan Türk Cumhuriyeti'ne Amerikan kamu yaklaşımının pozitif göstergeleri addedilen iki olayı seçtim. Biri, *Time* dergisinin birinci cildinin dördüncü sayısıdır. Yayım tarihi 24 Mart 1923 olan bu sayının kapağında Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmi vardır ve bir altbaşlıkla da "Bir Türk nerede kendi efendisidir?" şeklinde yorumlanır. Bu, çok meşhur bir dergi kapağı olup, tıpkıbasımları Türkiye'de birçok kitapçıda ve hediyelik eşya dükkânında satışa sunulmaktadır

İkinci olay ise çok daha az şöhret kazanmıştır. Bu, *S.S. Gülcemal* gemisinin 1920'lerin başında New York'a ziyaretidir. Bu olay Türk kökenli Amerikalıların tarihinde çok büyük önem kazanmaktadır. Frank Ahmed, Birleşik Devletler'e Türk göçü üzerine olan popüler tarihinde gemiye en az dört kez değinir ve hem Amerika'ya yeni Türk göçmenleri getirmesi hem de Cumhuriyetin ilanından sonra Anadolu'ya dönen Türklerin memleketlerine kavuşmalarında baş oyuncu olması itibariyle takdir eder.[1] Birleşik Devletler'e Türk göçünü gözden geçirdiği bir makalede Kemal Karpat da *Gülcemal* hikâyesine işaret eder ve bunun daha fazla araştırılmaya değer bir olay olduğunu ileri sürer.[2] Gerçekten de öyledir.

Bu simgeler Amerikan tarihinin daha geniş perspektifi açısından yorumlanacak olduklarında, belli bir kalıba uyar gibi görünürler. Şöyle ki, bu kalıp uyarınca Amerikalılar kendi devrimlerinin bir mirası olması itibariyle tüm yerküre çapında yeni cumhuriyetçi veya demokratik hükümet biçimlerinin kurulmasını memnuniyetle karşılamışlardır. Buradan hareketle, insan ilk elde *Time*'ın kapağını ve *Gülcemal*'in ziyaretini, oldukça yanlış anlaşılmış ve Batıda çok nefret edilmiş olan Osmanlı otokrasisinin yerine geçen cumhuriyetçi bir devrimin ulusal onayları olarak değerlendirmeye meyledebilir.

Amerika'nın geçmişindeki diğer tepkiler göz önünde bulundurulduğunda, bu beklenilebilir bir şeydir. Fransız Devrimi başlangıçta Amerikalılar tarafından büyük bir sevinç ve memnuniyetle karşılanmıştı. 1810 ve 1820'lerde Amerikalılar güneylerinde bulunan eski İspanyol sömürgelerindeki devrimlere olumlu gözlerle bakmışlardı.

Her ne kadar başarısız da olsa, Amerikalıların büyük bir popüler tutku ifade ettikleri başka bir 19. yüzyıl devrimi de vardı ki, geriye bakıldığında 1920'lerin başında Anadolu'da başarıyla gerçekleşen şeye benzer görünmektedir. Louis Kossuth'un 1848-49'da bağımsız bir Macaristan kurma girişimi Birleşik Devletler'de yakından takip edilmiş ve neticede Amerika'yı 1852'de ziyaret

Time, c. 1, no. 4 (24 Mart 1923).

Gülcemal, 1920'li yıllar.
Murat Koraltürk koleksiyonu.

ettiğinde bir Kossouth manisi/iptilası yaratmıştı. Kossouth Amerikan halkının sevgilisiydi. Ne var ki, Amerikan hükümeti devrimi etkin olarak desteklemeyi katiyetle reddetmişti.[3]

Böylesi emsaller bulunması itibariyle insan, *Gülcemal*'in ziyaretinin ve Mustafa Kemal'in *Time* dergisinin kapağı için seçiminin gerçekten de yeni Türkiye'ye gösterilen geniş Amerikan tutkusunu simgelemiş olduğu ümidine kapılabilirdi. Ancak yakından bir inceleme, durumun bu olmadığına işaret eder gibi görünür. Türk-Amerikan ilişkilerini rahatsız eden diğer simgeler bu yolda engel oluşturur. Bu diğer simgelerin gücü ve dayanıklılığı şaşırtıcı, hatta yeni Cumhuriyetin aslında nasıl algılanmış olması gerektiğinden bakıldığında tedirgin edicidir. Getirdiği reform ve değişimler, bunlar arasında sultanın gidişi ve halifeliğin kaldırılması, seküler/dünyevî bir devletin yaratılması, eğitime yapılan yeni vurgu, kadınların yetkilendirilmeleri (Birleşik Devletler'in kendisinin oy hakkını kadınlara da tanımasından kısa süre sonra) Birleşik Devletler'de gelişen yeni zihniyete son derece uymaktadır. Gerçekten, 1920'ler Amerika'sının modern düşünürleri için bunlar başlıca dava konularıydı: Sekülerlik, Clarence Darrow'ca Scopes duruşmasında savunulacaktı; eğitim reformları büyük şehirlerde kurumsallaşmaktaydı; ve Amerikan kadınları için yeni bir özgürlük doğmuştu. Elbette böylesi değişimlere muhalefet de vardı ve hâlâ da bulunmaktadır.

Buna istinaden, yeni Türk Cumhuriyeti'nin en azından Amerikan kamuoyunun iyi eğitim görmüş kesiminde, yeni *Time* dergisini veya artık ulusun en saygıdeğer gazetelerinden biri haline gelmiş olan *New York Times*'ı okuyan kesiminde kuvvetli destek bulmuş olması gerektiği hâlâ öne sürülebilir. Yeni Türkiye'ye Amerikan tepkisini daha geniş olarak ölçmenin bir yolu da 1920'lerin ilk yılları süresince *New York Times*'ı gözden geçirmek ve Türkiye'deki değişimlerle ilgili içeriğinin bu teze uyup uymadığına bakmaktır. Kabul etmek gerekir ki, bu tam bir görüş incelemesi sağlayacak metodolojik bir strateji olmayıp, bu yazının gayesi de Amerikan kamuoyunun bu konudaki görüşünü kategorik olarak tahlil etmek değildir. Etraflıca kavranmaya çalışılan daha ziyade, eğilimler ve diğer "simgeler"dir.

İlk elde göze çarpan, savaş sonrasındaki ilk yıllarda Türkiye'ye ilişkin ilgisizliktir. Savaş sonrasında uluslararası ihtimam büyük oranda Almanya'ya odaklanır ve bu yoğun Avrupa'ya odaklanma Ortadoğu'ya dair haberciliğe ket vurur. Merkezî Türkiye'nin 1920'de Yunanlılarca işgali ve ardından gelen Anadolu'ya hâkimiyet mücadelesinden sonradır ki *New York Times* bölgeye ve 1921'de artarak millî harekete sütunlarında önemli oranda yer tahsis etmeye başlar.

Gazetenin konuyu ele alışında göze batan husus, çarpışmanın daha ziyade Yunan tarafından yaptığı detaylı röportaj ve Türkler tarafından yapıldığı yoğun ölçüde imâ edilen mezalimin sürekli belirtilmesidir. Yunanlılar'ın Orta Anadolu'ya ilerleyişi ve Yunan zaferlerine dair geçilen raporlar savaşa ilişkin haberlerin büyük kısmını oluşturur. Başarılı Türk karşı atağına ise nispeten daha az

yer verilir. Gerçekten de, Ankara'nın Yunanlıların eline geçtiği söylentisine dair röportajdan sonra askerî meselelere gösterilen geniş ihtimam son bulur gibi görünür. Eskişehir'in Türklerce geri alınmasına değinilir, ancak sonrasında çarpışma haberlerine dair az şey bildirilir. Ancak Yunanlılar'ın İzmir'den tahliyesi ve şehrin yanmasıyladır ki dikkat tekrar savaşa ve artarak Mustafa Kemal üzerinde odaklanır. Mudanya'da Ekim 1922'de anlaşmaya varılan ateşkes sonrasında, her ne kadar geriye dönük mezalim hikâyeleri *Times*'ın sayfalarından eksilmese de tüm savaş dosyası kapanır.

Habercilik kapsamındaki bu dengesizlik kısmen savaş hattının Türk tarafındaki muhabir eksikliğine atfedilebilir. Durum gerçekten de öyle olmuş gibi görünür, çünkü Türk saflarından haber toparlamayı sadece birkaç muhabir halletmeye çalışmıştır. Mamafih ek olarak şu da sorulmalıdır: durum Türk saflarına ulaşmaktaki güçlüğün mü, yoksa bir tercihin, Türklere dair mevcut önyargıların yol açtığı bir tercihin mi dayatmasıdır. *Times*'da çıkanların çoğunda "beklentiler"e dayanan bir temayül saptamak güç değildir. Sığınmacılara, Yunan ve Ermeni sığınmacılara ilişkin hikâyeler, her iki tarafça da yapılan mezalim hikâyeleri kadar sütunlarında göze çarpar. Ne var ki Türklerce yapıldığı iddia edilenler üzerine olan habercilikte Amerika'da uzun bir süre dolaşmış olan eski imajlar tekrar öne çıkarılmıştır.

Bir *Times* yazı işleri makalesinin "Türkler hep aynı kalacaklar" (Turks will be Turks) başlığı, olan biteni açığa vurmaktadır.[4] Bağımsızlık için bir savaşa girmiş olsalar da, 1923'te ve sonrasında dünyevî, Batı tarzı bir devlet yaratmaya yönelmişlerse de Türkler için her daim Müslüman "öteki" olarak imajlarını değiştirmek zor olacaktır. Türkler ne 1810'ların İspanyol sömürge halklarıdır, ne de 1848'in Macarları ve Mustafa Kemal de zamanla yeni bir Bolivar ya da Kossuth olarak görülmeyecektir. İki etmen onların aleyhinde oldukça ağır basar. Biri, Amerikan misyoner ruhban grubunun Türkiye'nin Amerikan kamuoyuna yorumlanmasındaki rolüdür ki, birincil ancak neredeyse yarım yüzyılı aşan bir süredir yerini koruyan taraflı bir bilgilenim kaynağıdır. Diğeri de Birleşik Devletler'deki Osmanlı Hıristiyan etnik gruplarının, özellikle Ermeniler ve Yunanlılar'ın, büyük ve sesi giderek yükselen cemaatleridir. Bu, elbette ne araştırmacılarca bilinmeyen, ne de sadece geçmiş tarihî önemi bulunan bir durumdur. Buna rağmen, yeni Cumhuriyetçi Türkiye'nin Amerikalılarca algılanışının incelenmesinde tekrar göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur.

Nisandan Haziran 1922'ye kadarki dönem, *Times*'ın Türklere atfedilen mezalimler üzerinde yoğunlaşır göründüğü dönemlerden biriydi. Haremlere yollanan Hıristiyan kızlara, Hıristiyanları açlıktan öldüren, ama bundan "Allah'ı mesul tutan" Türkler'e dair haberler içeren hikâyelerin çoğu Yakındoğu Yardım Komitesi'nden (Near East Relief Committee) Dr. Mark L. Ward'un kaleminden çıkmadır.[5] Gerçekten, Türk karşı atağına ayrılan sınırlı haber dosyasına yakından bakıldığında, kapsamın o kadar da askerî manevralar ve zaferlere değil, daha ziyade Türklerce yerlerinden edilen Hıristiyan sivil nüfusa ilişkin olduğu görülür. Savaş keşmekeşinin tam ortasında *Times*, örneğin, bir Amerikan askerinin, G. Gilbey'in (veya Gilboy) mezarının Türk tecavüzüne uğraması olayına özel bir ihtimam göstermeyi yeğlemişti.[6] Bu ikincil önemdeki, ama Türklere dair olumsuz görüşleri muhakkak artıracak bir olayın seçilmesi bir kalıba uymaktadır. Konu haberlerinin ağır basan bölümü Türk karşıtı bir havadadır ki, bu tarz yangında Türklerin suçluluğunun ispatlanmadığı, ancak muhakkak addedildiği İzmir'in yanmasıyla iyice öne çıkar. "İzmir'de Sorumluluk" başlıklı 20 Eylül'deki bir yazı işleri makalesinde Türk komutanlığının şiddet ve yıkıma hâkim olmak istediği teslim edildiyse de, yazıldığı tarz, makalenin Türkler karşısındaki tavrına dair şüphelere yer bırakmıyordu: "Belirleyici olan etmen komutanların sağduyulu niyetleri değil, ordunun hükmedilemeyen ihtirasıydı ki, bu da Türk'ün hâlâ Türk olduğunun ispatı".[7]

Ashında bu açıkça tek yanlı konu haberciliğinde bazı anlamlı fasılalar da bulunur. *New York Times* 1 Ocak 1923'te Uluslararası Kızıl Haç'ın Türklere karşı yapılan mezalimi teftişi üzerine geniş, üç sütunluk bir makale yayımlamıştı. "Türk Kızıl Haç" görevlilerince karşılanmış olan uluslararası müfettişler İzmir'e doğru varıldığında savaş hattının gerisine geçmişlerdi. Orada yanmış köyler, cinayetler ve yerlerinden edilmiş Türk vatandaşları bulmuşlardı. Kızıl Haç Türkler için battaniye, giyecek ve diğer ihtiyaç malzemeleri çağrısında bulunmuştu. Teftişe ev sahipliği yapmış olan Türk resmi görevlilerinin samimiyeti ve dostluğu üzerine çok şeyler söylenmişti. Bu, yaklaşımda ustaca bir değişimin habercisi olarak yorumlanabilir. Bu değişime daha sonra değinilecektir.[8]

Ancak bu hikâye bir görüş değil, röportajdı. Kızıl Haç hikâyesine dair görüş ertesi gün yayımlanan bir yazı işleri makalesi biçiminde derhal çıkageldi. "Yunan Mezalimi" başlığı beklentiler uyandırsa da, içeriği eski simgeleri canlandırıyordu. Burada genişçe aktarmaya değer. Şöyle başlar:

Türkofillerin, Uluslararası Kızıl Haç'ın Yunan ordusunca Anadolu'da yapılan tahribat üzerine olan raporu görüp sevinçten uçacaklarına hiç şüphe yok. Ancak hiç kimse de, Yunanlıların ara sıra Türk nüfusa haksız yere büyük acılar çektirdiklerini reddetmemiştir. Daha 1914'ten beri Türklerin bu tür şeyleri aynı bölgede Yunanlılara yapageldikleri de ha-

tırılanmalıdır. 1912-1913 Savaşı aslında her ne kadar bir anlaşmayla son bulduysa da, Türklerin elinde kendi insaflarına kalmış Yunanlı bir nüfusun bulunduğu Anadolu'da hiç bitmemişti; ve bütün olarak alındığında, Yunanlıların üstün çıktıklarında misillemede bulunmuş olmaları şaşırtıcı değildir.

Daha sonra, gerçek bir zihin jimnastiği alıştırmasında, başmakale Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sadece beş yıl sonra Alman 'Kultur'una müracaat eder:

Zira ikisi arasındaki temel farklılık Yunanlıların, Almanların deyişiyle bir 'Kulturvolk' olmaları ve Türklerin de olmamalarıdır. Alman sahte-biliminin bu ayrımdan yorumla vardığı ve Kuzeyli ırka ait mitolojilerimizce ebedîleştirilebilecek saçma çıkarımların kabul edilmeleri gerekmez: ama Yunan tarihi ile Türk tarihinin sadece okunması bile ayrımın yeterince delilini sağlayacaktır.

Başmakalenin sonucu sövücü ve ifşa edicidir.

Türkiye geçen yüzyılda uygarlığa hangi katkıda bulunmuştur? Birkaç akıllı diplomat, birkaç iyi asker ve hayli kabarık sayıda zorba ve cellat. Angora hükümetinin bazı üyelerinin yüksek idealleri övülmeye değerdir, ama devedikenlerinden incir başarıyla toplanmamaktadır.[9]

Türkler lehine olan haberlere ilişkin böylesi yazı işleri cevapları 1922-1923 süresince bir kalıp oluşturmuştu. Bir hususta gazete, aslında olumlu görünebilecek olanı reddetmek üzere kendi sayfalarının dışına taşmıştır. Ünlü bir deniz öyküleri yazarı olan William McFree *Herald Tribune*'e İzmir'deki Türkleri savunduğu yazısında, şehirden gelen hikâyelerin Ermeni ve Yunanlı kaynaklardan türemeleri olgusundan dolayı tarafgir olduklarını belirtmişti. *Times* bu fırsatı kendi sayfalarında McFee'ye karşı, onu azınlıklara "hor görücü" tavır almakla suçlayıcı bir başmakale yazarak değerlendirdi.[10]

Anadolu'daki olaylara ilişkin haber takibi, *Times*'ın dikkatini Lozan'daki ilk müzakere dizisine kaydırmasıyla iyice azaldı. Osmanlı borçlarından kritik kapitülasyonlar meselesine kadar uzanan tartışmalar ve konulara dair haberler oldukça yer kaplıyordu. Azınlıklar ve sığınmacılar meseleleri, özellikle de Ermeniler röportajın bir kısmını oluşturuyordu. Bu haber dosyasında zulüm ile sürgün büyük bir önem kazanmaya devam ediyordu. Ancak şunun da vurgulanması gerekir ki, Mustafa Kemal bu sırada *Times*'ın konu haberlerinin başlıca şahsiyeti haline geliyordu. Bir asker olmanın anonimliğinden çıkıp "bir" lider olarak belirdikçe dikkatler gitgide artarak üzerinde toplanmaktadır. Kişiliği ve "insanî yönü" ortaya çıkar ve hatta Latife Hanım ile evliliği bile gazetede haber konusu olmuştur. Angora'daki "yüksek idealli"ler grubu kategorisine dahil edilmiş olduğu farz edilebilir.[11]

Mamafih, Mustafa Kemal'e ve Kemalizme yönelen dikkatin artmasının ya kendisinin bir cumhuriyetçi olarak bütünüyle kabulünün ya da önderliğine tamamen olumlu bir yaklaşımın işareti olduğu varsayımında bulunulamaz. Bundan henüz bir yıl önce önemli bir pazar baskısı sütununda Utahlı senatör William King "Kibirli Kemalistler"e dair yazmış ve onlara Batılıların Türklere yakıştırdıkları her tür melaneti atfetmiştir: katliam, cinayet ve tecavüz. King'in makalesi Birleşik Devletler'in Lozan'ı kabulünü iptal ettirmeye yönelik siyasî bir hareketin bir parçasıydı.[12] Amacı Sevres Anlaşması'nın ve özellikle de Ermenilere ilişkin teminatların geçerli kılınmasıydı. Diğer bir pazar "özel" makalesi ise Avrupalı diktatörlerin mukayeseli bir tahlilinin parçası olarak Mustafa Kemal'e odaklanmıştı.[13]

Bu sıralar *Times*'ın sayfalarında Türklere ve Türk liderine tamamen olumlu bir pencereden yaklaşmayı ister görünen sesler çok kısıktı. En ilginçlerinden biri, editöre mektup biçiminde gelmiş ve Mustafa Kemal'in, muhabirlere göre, bir haber filminde Napolyonvari bir poz takınmış olduğu ifadesine karşı çıkmıştı. Yazar, Kemal'in tavrının (hem harfiyen, hem mecazî anlamda) Napolyon'dan çok George Washington'a yakın olduğunu söylüyordu. Sonunda Kemal, Amerikalıların hatıralarında aziz bir bağımsızlık şampiyonunun refakatinde görünüyordu. Yazar muhtemelen bir göçmendi. Adı Saim Salim'di.[14]

O mektup 21 Ekim'de, Cumhuriyetin ilanından bir haftayı çok az geçen bir süre önce yayımlanmıştı. Modern Türkiye'nin tanımının bu başlıca olayı, Amerikan dünya siyasî görüşüne o denli uygun gibi görünen bir olay olarak, gerçi az yer verilerek de olsa *New York Times*'da 1. sayfada yer almıştı.[15] Bağımsızlık Savaşı'nın bitmesi ve Lozan görüşmelerinin ikinci safhasının kapanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti gazetenin sayfalarından kaybolmaya başlamıştı. Hemen sonraki yıllarda tekrar görünecek olduğunda, haber işlenişinde genellikle azınlıklar ve gayrimüslimler meselesine geri dönülmekteydi. Nisan 1924'te *Times* "Constantinople"da Fransız ve İtalyan okullarının dinî amblemlerin kaldırılmadaki ihmallerinden dolayı kapatılmaları haberini veriyordu. Daha sonra yardım çalışmalarının engellenmesi haberi geliyordu. Ağustosta bir Amerikalı'nın, Dr. Edgar J. Fisher'in sözüm ona Türk karşıtı propaganda yaptığından dolayı sınır dışı edilmesi haberi veriliyordu. Ekimde Cumhuriyetin ilanından bir yıla çok yakın bir süre sonraki bir haberde Türkiye'den gene sınır dışı etme vakaları gündeme getirildiğinde, Yunanlılar tekrar Türkiye haberlerinin odak noktası haline geliyordu.[16]

1924-1927 yılları arasında bir diğer haber dosyası da, Lozan anlaşmasının Birleşik Devletlerce onaylanması sorunuyla ilgili olacaktı. Roger Trask'ın *Türk Milliyetçiliği ve Reformuna Birleşik Devletler'in*

Cevabı adlı kitabında ayrıntılandırılmış olan o hikâye, *Times*'ın savaş yıllarındaki konu haberciliğine damgasını vurmuş olan ve kamuoyunu hem yansıtmış, hem de etkilemiş olan aynı algılardan müteessir Amerikan siyasî ve diplomatik faaliyetlerine ilişkindi. Anlaşmanın onaylanmaması hususunda Trask, Birleşik Devletler'de Vahan Cardashian liderliğindeki, zaten nicedir güçlü olan Ermeni lobisinin anlaşmanın reddinde bir rol oynadığını belirtir. Müthiş bir mektup yazarı olan Cardashian, görüşlerinin Washington'ın her yerinde olduğu gibi doğu kıyısının başlıca gazetelerinde de bilinmesini sağlamıştı. Senatör King'in milliyetçi harekete bakışı bu tür lobicilik çabalarının etkisinde kalmıştı. Cardashian'ın çabaları bir yandan esaslıca yerleşmiş olan "Korkunç Türk" kültürel imajını takviye ederken, aynı zamanda kendisi de bundan besleniyordu. Bu imajın gücünü sergileyen mükemmel anekdotları Ahmed Yalman'ın otobiyografisinde bulmak mümkün. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Columbia'da genç bir öğrenci olarak Yalman Birleşik Devletler'de şuraya buraya seyahat etmekteydi. Danışmanı Talcott Williams kendisini Kansas'ta bir misyoner konferansına götürmüştü. Orada din değiştirme telkinlerinde bulunulmuştu. Konferans odasındaki haritada yerkürenin din değiştirmemiş Müslüman bölümlerinin siyah olarak gösterilmiş olması Yalman'ın oldukça dikkatini çekmişti. Bir zaman sonra kendisi ve arkadaşı Ahmet Esmer Maine'e tatile gitmişlerdi. Türklerin gelmekte oldukları lafı kendilerinden evvel oraya ulaşmış, dolayısıyla kasaba halkı da evlerine yeni kilitler almışlardı ve hatta bir tane de hapishane için alınmıştı... Fakat kasabalılar ziyaretçileri giyim kuşamları, hal ve tavırları normal kumsalda oturmakta bulunca, cemaatin kapıları onlara da açılmıştı.[17]

Bu "korkunç Türk" imajı o kadar güçlüydü ki, hem Türkiye'den hoşlanmayanlarca, hem de yeni cumhuriyete yönelik daha serbest bir politika taraftarlarınca kullanılmıştı. Muhalifler bu imajı desteği boğmak için kullanırken, taraftar kesim onu destek için bir kanıt olarak kullanıyordu. Trask özellikle değinilmeye değer iki olaya işaret eder. Onaylamayı savunan Dış Politika Birliği "Türklere parya muamelesi yapmak, onları öyle davranmaya davet etmek demek" olduğunu belirtiyordu. Müsteşar Joseph Grew bir anlaşma muhalifine, Amerika için Türkiye'deki azınlıkların haklarını korumanın en iyi yolunun diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesi olacağına işaret ediyordu. Her iki durumda da öne sürülen, Türkler'den en kötüsünün beklenmesiydi. Trask'ın incelemiş olduklarından hiç kimse ilişkilerin cumhuriyetçi kardeşlik denilebilinecek bir temelde yürütülmesi yanlısı olmamış gibi görünüyor.[18]

Trask'ın çalışmasında ayrıntılarıyla anlattığı diplomatik mücadelelerin esas itibariyle Amerikan seçmenlerinde popüler olan simgeler ve stereotiplerden kaynaklanmaları olgusu, diplomatik bünyeden kimilerinin de dahil olduğu (en meşhuru eski büyükelçi Morgenthau) gözde Amerikalıların bunları onaylayıp yerleşikleşmelerine de yardımcı oldukları göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı değildir. Ahmed Yalman'ın Columbia'daki akıl-rehberi Talcott Williams bile Türklere ve daha doğrusu genel olarak Ortadoğu'ya dair eski imajların canlı kalmasını sağlayan malumat tedarik ediyordu.[19] Misyonerlerce yayılmış yılların efsaneleri ve yanlış bilgilenimi, eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen büyük miktardaki göçmenlerin ve kurdukları lobi gruplarının Birleşik Devletler'deki varlığıyla desteklenip şiddetlendiriliyordu.[20] Bu göçmenlerin seslerine I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda o kadar itimat edilmesinde alaycı/ironik bir yan vardır, çünkü bu göçmenler 1921'de başlatılan kısıtlayıcı, ırka dayalı göç politikasının odağında bulunan Güney ve Doğu Avrupalılara dahil bulunuyorlardı. Buna rağmen basın ve ulus bu gruplardan ikisine, Yunanlılar ve Ermenilere sempati gösteriyordu; çünkü onlar, öteki olan Müslüman'ın ülkesinde "baskı görmüş" Hıristiyanlardı.

New York Times'ın sayfalarına bu toplu bakışla açığa çıkan son derece olumsuzluğa rağmen, bu dönemde Amerikalıların Türkiye'yi algılayışlarının başka bir boyutu daha bulunduğu ileri sürülebilir. Bu boyut, basına genel olarak hâkim Türk-karşıtı retorik içinde ayırt edilmesi daha güç de olsa, o günler için olduğu gibi bugün için de daha lehte bir bakış açısı potansiyelinin habercisiydi. *Time* dergisi kapağı ve makalesi ve de *S.S. Gülcemal*'in ziyareti Türkiye'yi algılamada gelişen bu gizli cereyana dair ipuçları taşımaktadırlar.

Times'ın Amerikan günlük gazete gazeteciliğinin standardı olarak geniş kabul görmeye başladığı sırada medyada yeni eğilimler de gelişiyordu. İlk haftalık haber dergisi olarak *Time* o eğilimlere örnek oluşturur. Ulusal ve uluslararası haberlerin resimli bir özeti olarak *Time* moderndi. *Time*, *Readers Digest* ve daha sonra çıkan *Life* ve *Look* dergileri ile birlikte Amerika'da, her ne kadar erken döneminde bulunsa bile, başka bir enformasyon devrimi denilebilecek şeyin öncüsüydü.[21] İyimserliğin ve modern nesneler için arzunun kol gezdiği bir devir olan 1920'ler Amerika'sının kalıbına ve mizacına uyuyordu. *Time* hem sofistike okuru, hem de derhal sindirilebilen modern bir formatta bilgi, tavsiye ve eğlence arayan artan sayıdaki Amerikalıları besliyordu. Bu bağlamda *Time*'ın, 4. sayısının kapağı için Mustafa Kemal Paşa'yı seçtiğinde cüretkâr bir karar sergilemiş olduğu ileri sürülebilir. "Öteki"lerden birini alıyor ve onun sadece habere layık olduğunu değil, onun ve eylemlerinin, derginin ken-

disinin de bünyesinden doğduğu, gelişen modern dünyaya uyumlu olduğunu ifade ediyordu. Dahası, dergideki kısa ama özlü makale, o günlerin ve her devrin önde gelen tarih otoritelerinden birinden, Profesör Arnold J. Toynbee'den bir alıntı çerçevesinde kaleme alınmıştı. Toynbee, *Manchester Guardian* için savaş cephesinden haberler geçmiş ve bir yıl önce de "Yunanistan ve Türkiye'de Doğu Sorunu"nu yazmıştı. Toynbee'nin, "Mustafa Kemal Paşa hiç şüphesiz çağdaş tarihin büyük şahsiyetlerinden biridir. Bir Türk'ün Anadolu'da kendi efendisi olabileceğini şahsen sergileyerek ispatlamıştır... ve ondan aldığı ilhamla millî hareket hayat bulmuştur" şeklindeki beyanatı Türkiye'de o sıralarda olan bitene dair önemli bir onay olarak yorumlanabilinir.[22] Dergiyi okuyanlar Toynbee'yi tanıyorlardı ve dergiyi sadece gazeteci sergisinde görenler, kalpaklı askerî şahsiyetin resmini ve Toynbee'nin adını ve kapaktaki resmin altında ondan alıntının aktarılmasını kaçırmış olmayı istemezlerdi. Amerikalıların Türkiye tasavvurunda modernizm ve liderlik giderek artan önemde bir rol oynayacaktı.[23]

Sonraki yıllarda Kemalist reformlar birbirini izledikçe ve bir Türk kadını olan Keriman Halis'in 1932'de uluslararası güzellik kraliçesi seçilmesi gibi önemsiz görünen olaylar Amerika'nın dikkatini celbettikçe algılamalar değişmeye başladı. 1930'da önemli bir destek örgütü olan "Türkiye'nin Amerikalı Dostları" kurulmuştu.[24] Atatürk öldüğünde, bazı çevrelerde tekrar Washington ile mukayese edilmişti; ancak mukayese bu kez mektup değil, yazı işleri yazarlarınca yapılmıştı.[25]

Gülcemal hikâyesi, Amerikalıların yeni Türkiye'yi algılayışlarında modernliğin önemli bir yer tuttuğu fikrini bir nebze pekiştirir. Bu geminin destanı, sıradan olayların olağanüstüleştikleri ve böylelikle de hem geçmişin nasıl anlaşıldığına, hem de çağın tanıklarının belirli bir olayı nasıl görmeyi tercih ettiklerine dair çok şey ifade ettikleri tarihin o pek hoş örneklerinden biridir.

Gülcemal, *İstanbul limanında.* **Murat Koraltürk koleksiyonu.**

İşin efsane tarafı bir tarafa bırakıldığında, geminin hikâyesi oldukça temellidir. Liman kayıtlarından *Gülcemal*'in, biri Ekim 1920'de ve diğer üçü de 1921'de olmak üzere New York'a sadece dört ziyaret yaptığı görülür.[26] Geminin Amerika'ya ilk kez yanaştığı rivayet edilen 1923 yılında kayıtlarda hiçbir varış ibaresi görülmez. Bu yazının başında da belirtildiği gibi, geminin Türkler ve özellikle de Amerika'daki göçmen Türkler için derin bir sembolik anlamı vardır. Popüler inanışa göre bu gemi, onların ailelerini buraya getirmiş ve/veya göçmen Türkleri Cumhuriyetin inşasına yardım etmek üzere geriye götürmüş olan gemidir. Bu bakımdan hem göçmenlik tecrübesine dair gizemli/mistik tasavvurla, hem de ulusal onurla bağıntılıdır. New York'a varışı, doğu kıyısı boyunca yaşayan Türk göçmenler için bir kutlama vesilesi olmuştu (bugün olduğu gibi o vakitler de en büyük Türk göçmen kolonisi New York'taydı ve Massachusetts'te mukim büyük gruplar da vardı).[27]

Birleşik Devletler'e 1890'larla I. Dünya Savaşı'nın başlaması arasındaki yıllarda gelmiş olan Türklerin çoğunluğunun Cumhuriyetin kurulmasını müteakiben dönmüş olmasına ve bazılarının da onunla seyahat etmiş olma olasılığına rağmen şu an için elimde, geminin Türk göçmenleri herhangi bir kere Türkiye'ye geri götürmüş olduğuna dair hiçbir doğrudan delil bulunmamaktadır.[28] Buna ilaveten, geminin ziyaretleri, Türkiye'de yeni hükümetin bir habercisi olarak görünebilmeleri için oldukça erken bir tarihte kalıyordu. Öyleyse geriye kalan nedir ve nasıl yorumlanmalıdır?.. Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji okuyan ve Birleşik Devletler'deki Türk göçmenlerle çalışan Sabiha Sertel'in geminin New York'a gelişinin önemine değindiğini pekâlâ biliyoruz. Gene Sertel ve *Times*'daki haberler üzerinden geminin geriye milliyetçilere para ve malzeme taşımada muhtemelen bir rol oynamış olabileceği sonucuna varabiliriz.[29] 1921'deki üç seferinden birinde gemiye Marmara Denizi'nde Yunanlılar binmiş ve askerî kaçak mal aramıştır.

Türk-Amerikan göçü hafızasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını çevreleyen anılarda gemi oldukça önem kazandığından, gelişinin, Anadolu'daki çatışma üzerine yazılar okuyan Amerikalılar için ne anlam ifade etmiş

olduğu merak edilebilir. *Times*'ta haber edildiği şekliyle *Gülcemal* hikâyesi temayül itibariyle, doğrudan çatışmaya dair hikâyeleri yansıtır. 1920'deki ilk gelişine dair haberler bir parça oryantalizm, yüksek dozajda "Korkunç Türk", ama bir nebze de gönülden gelmeyen bir takdir ifadesidir. Gemi vardığında New York limanı kılavuz gemicileri bunun, şehir limanında gördükleri ilk ay yıldızlı gemi olduğunu belirtmişlerdi.[30] Burada eski, yeni hale dönüşüyordu. Ve her ne kadar geminin kendisi yaşlı idiyse de (1874'te inşa edilmişti), *Times*, *S.S. Germanic* iken bir zamanlar Atlantik'i boydan boya geçme rekoru kırdığını belirtmişti. Böylece, burada "ötekiler," bir zamanların büyük gemisini edinmişler, Atlantik'i geçmiş ve büyük New York limanına girmişlerdi. *Times*'ın nazarında muhakkak ki Avrupalılarla eşit olmasalar da, Türkler de artık Britanyalıların *Cunard* ve *White Star*, Fransızlar'ın da *Compagnie General Transatlantique* ile gösterdikleri faaliyetin aynısıyla iştigal ediyorlardı. Bu, Birleşik Devletler'deki Türk göçmenler arasında deniz seyahatiyle o denli gurur duyulmasına şüphesiz sebep olan hususlardan biriydi. Klişeyi kullanacak olursak, gemileri varmıştı limana.

Mamafih hikâyenin diğer, daha olumsuz tarafı ise makineyle, teknoloji veya işin başarılı icrasıyla değil, yolcularla ilgilidir. Ancak bunlar Türk olmayıp, Yunanlılar, Ermeniler ve Yahudiler yanında Bolşeviklerden kaçan zengin beyaz Ruslardı. Mürettebat ise Türktü ve *Times*'a kalırsa bunun da bedelini ödemişlerdi:

Gülcemal'in komutanı kaptan Hüseyin Lufti ve Türk subayları, çoğu Yunanlı, Ermeni, Romen ve Bulgar olan ve Türklerden nefret etmekte hepsinin birleştiği güverte yolcularıyla çok zorlu bir vakit geçirmişlerdi.[31]

Böylece diğerini algılayış ve ötekiden beklentiler tekrar haber beyanlarına girmiştir. Ancak *Gülcemal* hikâyesinden çıkan önemli sonuçlar bununla kalmaz. Ağustos 1921'de gemi New York'tan demir almak üzere hazırlanıyor ve basın gemide silahlar bulunduğuna ve yolda Yunanlılarca durdurulması olasılığına dair söylentilere değiniyordu. Gazete dikkati kaptanın hünerleri üzerinde yoğunlaştırmıştı: "Kaptan Hassan Lufti ... Kızıldeniz'de Sudan Limanı'ndan Constantinople'a kadar olan her bir kumsal koyu bilmekle meşhurdur." Sonra da Amerikalı kaptanların, şayet Lufti onların gözünden kaçmaya çalışacak olursa Yunanlıların işlerinin zor olacağını, çünkü Türklerin İskenderiye'den İzmir'e çoktan silah kaçırmayı başardıklarını söylediklerini belirtir.[32]

Burada iki ilginç perspektifle karşı karşıyayız. Bir tanesi geleneksel, oryantalist "düzenbaz Türk" görüşü olarak değerlendirilebilir. Diğeri ise, Lufti'nin dengi olan mutat becerili denizcilerce ona yetenekleri itibariyle duyulan bir hayranlık olarak görülebilir: bunun adeta Türk davasına ya da en azından "bıçak altındaki"ne sempatiyle karışık bir hayranlık olduğu da ileri sürülebilir. Böylece, belki de basmakalıp klişeler bolluğunun ortasında farklı bir algı için, hem teknoloji ve modernleşmeden ve hem de, daha da önemlisi, ortak bir sosyal münasebet düzleminden kaynaklanmış olan bir algı için olasılıklar görülebilir.

S.S. Gülcemal bir 28 yıl daha denizlerde yol alacaktı. Sonunda 1950'de sökümhaneye girdiğinde, sıradan bir rekora ulaşmıştı: tarihte en uzun hizmet veren ikinci yolcu gemisiydi, 76 yıl boyunca sularda yol kat etmişti.[33] Simgesel olarak, ıskartaya çıkışı Amerika'da Türklere dair yeni gelişmekte olan bir algıyla aynı zamana denk düşmüştü. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yeni Soğuk Savaş'ta "doğru" tarafta yer almakla Türkler "bizim" taraftaydı. 1950'de Kore çatışması başladı ve Türklerin o savaştaki yiğitlikleri onlara Birleşik Devletler'de daha fazla kabul görmelerini sağlayacaktı. Aynı yıl içinde Türkiye'deki ilk çok partili seçim de Birleşik Devletler'de ilgi ve övgü topladı. İki yıl sonra Türkiye'nin NATO'ya girmesi iki ülke arasındaki bağlantıları daha da kuvvetlendirecek ve bu bağlantılar, özellikle de hizmet personelinin değişimi ve vazifelendirilmesindeki bağlantılar sayesinde ortalama Amerikalılar arasında Türklere dair daha gerçekçi ve insanî algılayışların oluşmasını sağlayacaktı. Bu yeni algılayışlar ayrıca yüzyılın diğer yıllarında artan turizm, göç ve öğrenci alışverişleriyle de desteklenecek, ancak ne yazık ki, Birleşik Devletler'de gündemdeki çeşitli hesapların ihtiyaçlarını karşılamak üzere canlı tutulan eski simge ve imajlarca hâlâ tehdit edilmeye devam edeceklerdir.

Simgesel olaylar ve onlara o zamanın gösterilen tepkileri kimilerince tarihî süreci anlamada başlıca kaynaklar olarak kabul edilmiyor. Fakat bunlar belirli koşullarda, tarihî tanıklığın son derece önemli parçalarıdır.[34] Diğer demokrasilerde de olduğu gibi Birleşik Devletler'de de diplomatik gerçekler sıkça popüler görüşten ağır ölçüde etkilenir ve bu görüş de diğer halkların ve sistemlerin, özellikle de o halklarla ve sistemlerle bağıntılı görülen simgelerin ve başlıca olayların kamuoyunca algılanışlarından kaynaklanır. *Time* dergisinin kapağı ve *S.S. Gülcemal*'in varışı Cumhuriyetçi Türkiye'nin yükselişine eşlik eden birçok olay ve simgeden sadece ikisidir. Böylesi simgelerin Amerikalılarca umumî algılanışı, tanıtlanmaya çalışıldığı üzere, Birleşik Devletler ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Geçen iki yüzyıl boyunca uluslarımızın ve halklarımızın nasıl birbirlerini anlamayı ve buna göre de birbirlerine davranmayı seçtiklerini belirlemede algılanışları küçük ve büyük roller oynamış bulunan birçok başka simge ve olaylar bulunmuştur. Bunların incelenmesi ve anlaşılması, Birle-

şik Devletler ile Türkiye arasında geleceğin uyumunu güvencelemekte çok katkıda bulunacak olması itibariyle elzemdir.

1. Frank Ahmed, *Turks in America: The Ottoman Turk's Immigrant Experience*, Washington, Columbia International, 1986.
2. Kemal Karpat, "The Turks in America", *Les Annales de l'Islam*, no. 3, 1995, s. 235.
3. Donald S. Spencer, *Louis Kossuth and Young America: A Study of Sectionalism and Foreign Policy*, Columbia, University of Missouri Press, 1977. Spencer'in değerlendirmesi, Kossuth'a ve Macaristan'daki devrime duyulan Amerikan hayranlığının en boyutlu ve içyüzünü sergileyici incelemedir.
4. *New York Times*, 16 Eylül 1922, s. 14. Bu yazı işleri makalesi İzmir'in tahliyesi sırasında çıkmıştır. Mustafa Kemal'in şehirde düzeni koruma niyetine ilişkin Amerikalı bir gazeteciye yaptığı beyanattan bölümler aktarır ve hemen sonra kabahatini Türk askerlerine yüklediği yangınları tartışmaya geçer. Bulunduğu ima bir Türk'e, hatta Amerikan basınında ilginin artarak yoğunlaştığı bir şahsiyet haline gelen Mustafa Kemal'e bile güvenilemeyeceğidir.
5. *Aynı yerde*, 7 Haziran 1922, s. 3. Ward'ın Türkiye'deki duruma ilişkin raporu Mayıs ve Haziran 1922'de birkaç kez yayımlanır.
6. *Aynı yerde*, Gilboy hikâyesi gazetenin Ocak ile Mart 1923 arasındaki en az üç sayısında konu edilir. Nihayetinde *Times* Türklerin kazadan özür dilediklerini belirten bir hikâyeye yer vermiştir.
7. *Aynı yerde*, 30 Eylül 1922, s. 12.
8. *Aynı yerde*, 1 Ocak 1923, s. 8.
9. Yukarıdaki alıntıların üçü de 2 Ocak 1923 tarihli *New York Times*'ın s. 2'deki yazı işleri makalesindendir.
10. *Aynı yerde*, 30 Eylül 1922, s. 12.
11. *Times*'ın Mustafa Kemal'e yaklaşımı ne bütünüyle olumsuz, ne de bir kerelik olsun tamamen olumludur. Mustafa Kemal'in Türk kadınlarına oy hakkı tanınması yönündeki faaliyetleri özellikle olumlu bir tarzda sunulmuştur (reformlarının bu boyutu ve bunun Amerikan yaklaşımlarına etkisi üzerinde olabildiğince dikkatle durulmaya değer). Reforma yönelik adımlar *Times*'da takdirle karşılanıyordu. M. Kemal'e ilişkin bir yazı işleri makalesine (22 Şubat 1922) "Hem Bir Fatih, Hem de Bir Reformcu" başlığı verilmiştir. Gazetenin bu konuyu işleyişi genel itibariyle, onu âciz bir halkın muktedir bir lideri olarak tasviri şeklinde nitelenebilirse de, Batılı ilkelere bağlılığına ilişkin sorulardan da hiç vazgeçilememektedir. Örneğin yukarıdaki 5. dipnota bkz.
12. *Times*, 19 Mart 1922, 8. Kısım, s. 3.
13. *Aynı yerde*, 21 Ekim 1923, 9. Kısım, s. 1. Yukarıda alıntı yapılmış olan King'in makalesi gibi bu da *Times*'ın pazar baskısında çıkmıştı ve bu itibarla her ikisi de, hafta arasında çıkanlardan daha geniş bir okur kitlesini cezbedecek özel makaleler olarak değerlendirilebilir.
14. *Aynı yerde*, 21 Şubat 1923, s. 14.
15. *Aynı yerde*, 30 Ekim 1923, s. 1. Türk Cumhuriyeti'nin ilanına dair yazı, hükümet yapısına ilişkin temel ayrıntıları tarif etmekte ve hiçbir öznel yorum içermemektedir. İki sütunda 41 satırı kaplamıştır. Gazetede olaya ilişkin ayrı hiçbir yazı işleri yorumu çıkmamıştır.
16. *Aynı yerde*, 8 Nisan 1924, s. 2; 2 Nisan 1924, s. 30; 7 Ağustos 1924, s. 17; 20 Ekim 1924, s. 1.
17. Ahmed Emin Yalman, *Turkey in My Time*, Norman, University of Oklahoma Press, 1956, s. 28-31.
18. Roger Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, Minneapolis, The University of Minnesota Press. Anlaşmanın onaylanması taraftarlarınca kullanılan savlara dair tüm boyutlarıyla bir değerlendirme için bkz. s. 40-44.
19. Talcott Williams, *Turkey, A World Problem of Today*, Garden City, Doubleday, Page, and Company, 1921. Bu kitap, Boston'ın Lowell Enstitüsü'nde Williams'ın Türkiye üzerine verdiği bir dizi konferanstan oluşur. Bir misyonerin oğlu olarak Williams Türkiye'de 16 yıl yaşamış olup, bölgenin tarihine de çok vâkıftı. Ne var ki konferansları Türkleri olumsuz, anti-modern bir çerçevede resmetmektedir. Türkiye'de ve diğer Müslüman ülkelerde özyönetim anlayışına sempatiyle bakarken, Müslümanların başarılı hükümetler kurabilme yetenekleri hususunda şüpheli görünmektedir. Konferanslarındaki gayesi eski Osmanlı topraklarında Amerikan vekilleri için desteği artırmaktı.
20. Trask, *The U. S. Response*, s. 12. Trask, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Amerika'da altmış bin Ermeni'nin mukim olduğunu tahmin eder.
21. Bkz. John Tebbel, Mary Ellen Zuckerman, *The Magazine in America, 1741-1990*, New York, Oxford University Press, 1991. *Time* gibi dergilerin evrimine ve rollerine dair bir yaklaşım için Frank Luther Mott'un eserlerine de bakınız.
22. *Time*, c. 1 (4). Kapak yazısına eşlik eden makalenin uzunluğu sadece bir sayfadır.
23. Türkiye'deki modernleşmeye olan ilginin 1930'larda Birleşik Devletler'de Türkiye'nin algılanışına nasıl yardımcı olduğuna dair malumat için bkz. Trask, *The U. S. Response*. Bu çoğunlukla, sağlık hizmetini, tarımı ve sanayii geliştirmede Türkler tarafında Amerikan bağlantılarını kullanma isteği biçimini alıyordu. Türkiye üzerine Bağımsızlık Savaşı'nın hemen sonrasındaki lehte yorumlardan birinin "Türkiye'de Modernleşme" başlıklı bir yazı işleri makalesi biçimini aldığına değinmek de dikkate değer. *Times*, 28 Şubat 1923, s. 16.
24. *Aynı yerde*, s. 87. *New York Times*'ın bir yardımcı editörü olan John H. Finley'in de kuruluşun kurucuları arasında yer almış olması ilginçtir. Mamafih Finley 1923'te Türkiye'de bulunmuş, Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Birleşik Devletler'e dönüşü ertesinde Türkiye'deki durumla ilişkin konuşmaya başlamıştır. Beraberinde Mustafa Kemal'den Amerika'nın erkek izcilerine bir hediye de getirmiştir. *Times*, 29 Ağustos 1923, s. 7.
25. *Aynı yerde*, s. 92.
26. Morton Allan Directory of European Passenger Steamship Arrivals for the Years 1890 to 1930 at the Port of New York and for the Years 1904-1926 at the Ports of New York, Philadelphia, Boston and Baltimore, New York, Immigration Information Bureau, Inc., 1931. Kayıt rehberinde Gül Cemal 1920'de İspanya'nın Mount Royal Steamship Company mülkiyetinde ve 1921'de Ottoman America Line mülkiyetinde seyrüseferdedir. Gemi 1922-1930 yılları arasında New York'a varış listesinde yer almaz.
27. Karpat, "The Turks in America"; Ahmed, *Turks in America*, s. 235.
28. *Aynı yerde*, s. 234-236. Karpat Amerika'daki Türk göçmenler arasında geleneksel olarak yüksek bir geri dönüş oranına, bazılarının sadece birkaç ay ve bazılarının da birkaç yıl kaldıklarına değinir. Cumhuriyetin kuruluşunun göçmenlerin dönüşünü ne derece etkilemiş olduğu ise bütünüyle incelenmeyi beklemektedir.
29. Sabiha Sertel, *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, İstanbul, Belge Yayınları, 1987, s. 35-60.
30. *New York Times*, 1 Kasım 1920, s. 28.
31. *Aynı yerde*, 3 Kasım 1920, s. 17. Geminin isminin aslen iki kelimede, Gül Cemal olarak ifade edildiğine dikkat ediniz.
32. *Aynı yerde*, 6 Ağustos 1921, s. 5. Lufti'nin ilk adı *Times*'ta Hussein ve Hassan olarak değişerek verilir.
33. N. R. P. Bonsor, *North Atlantic Seaway: An Illustrated History of the Passenger Services Linking the Old World with the New Jersey (Channel Islands)*, Brookside Publications, 1975, Cilt 2, s. 757-758.
    Gülcemal'in olağanüstü bir tarihi vardır. Britanya'nın White Star Line şirketi için *Germanic* ismiyle 1874'te inşa edilmiş ve New York ile Büyük Britanya arasındaki rotalarda seyrüseferde bulunmuştur. New York ile Queenstown arasında 1875, 1876 ve 1877'de rekor geçişler yapmıştır. 1899'da New York'ta bir gemi havuzunda devrilmiş, ancak sonra kurtarılmış ve New York Queenstown hattında seferine devam etmiştir.
    1905'te Dominion Line şirketine satılmış ve ismi Ottawa'ya çevrilmiş, Liverpool ile Montreal arasında işlemiştir. 1911'de gemi Türk mülkiyetine geçmiş ve ismi *Gül Cemal* olarak değiştirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlarında 3 Mayıs 1915'te Britanya'ya ait bir denizaltı tarafından batırılmıştır. Daha sonra kurtarılmış ve Birleşik Devletler'e bu yazıda değinilen seferleri yapmıştır. Gemi 1950'de Messina'da sökülene dek suda kalmıştır.
34. Simgelerin, kamu gösteri yürüyüşlerinin ve diğer geleneksel olmayan kaynakların kültür tarihçilerince nasıl kullanılageldiklerinin örnekleri için bkz. Lynn Hunt (der.), *The New Cultural History*, Berkeley, The University of California Press, 1989.

Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı (1918-1923)

BİLMEZ BÜLENT CAN

***Amerika'nın tavrını değerlendiren bir karikatür. "İstanbul: Doğuya açılan kapı. Girsin mi, dışarıda mı kalsın?" Current History*, Nisan 1920.**

KONU, MALZEME VE SINIRLAR

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası arenada en önemli aktörlerden biri haline gelen ABD'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları için yapılan uluslararası pazarlıklardaki yeri, bugüne kadar çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur.[1] Amerikan devletinin bu dönemdeki politikaları ve bölgenin hâkimiyeti için mücadele vermekte olan tarafların Amerika'ya karşı tavırları, söz konusu bu çalışmaların ana konusunu oluşturmaktadır. Ancak bugüne kadarki çalışmalarda ihmal edilmiş olan konulardan biri, bu dönemde bölgedeki gelişmelerle ilgili Amerikan kamuoyunun tavrıdır.[2] Benim bu makalede yapmak istediğim, bu konudaki çalışmalarımla ilgili bir "ara rapor" sunmaya çalışarak, konuya giriş mahiyetinde genel bilgiler sunmak, yani bugüne kadar elde ettiğim bulgulardan yola çıkarak, "Amerikan kamoyunda Türkiye Kurtuluş Savaşı" konusunda genel çizgileri ortaya çıkarmaktır. Bunu yapmadan önce, hemen başlangıçta yapılması gereken şey, bu makalenin sınırları/sınırlılığı konusunda okuyucuyu bilgilendirmek olmalıdır.

Amerikan kamuoyu bağlamında konu iki ayrı boyutuyla ele alınabilir: 1) Kamuoyunun Türkiye'deki gelişmelerle ilgili tepkisi, yani "Amerikan kamuoyunda Kurtuluş Savaşı'nın yeri" ve 2) bu tepkinin, dönemin Amerikan politikası üzerindeki dolaysız ve/veya dolaylı etkisi. Bu ikincisi için, bir yandan Amerikan kamuoyunun bu konudaki tavrını incelerken, bir yandan da Amerika'nın bölgede izlediği politikayı yakından izlememiz[3] ve aralarındaki paralellikleri ve farklılıkları tespit etmemiz gerekiyor. Ancak dönemin Amerikan dış politikasının, kamuoyundan ne kadar etkilendiğini anlamamıza bu da yetmez, çünkü kamuoyunun tavrı ile resmi politika arasındaki benzerliklerin ne kadar tesadüfi olduğu veya bunların (dolaylı veya dolaysız olarak) birbirlerinden ne kadar etkilendiği konusunu anlamamız için, bu dönemde Amerika'da dış poltika üretme sürecini yakından izleyebilmemiz gerekir. Elbette bu makalenin, böyle kapsamlı ve iddialı bir işe kalkışmak gibi bir amacı olamaz - bu nedenle burada bunların hiçbiri yapılmayacak; sadece "Amerikan kamuoyunda Kurtuluş Savaşı'nın yeri" konusu işlenecek.

Konunun ampirik boyutuyla ilgili bir sınırlama, "Amerikan kamuoyu" kavramıyla ilgili. Kamuoyu derken ne anlaşılması gerektiği konusunu[4] veya "kamuoyu ve dış politika" konusunu[5] detaylı olarak tartışmak bu makalenin sınırlarını aşacağın-

MAKALEDE KULLANILAN SÜRELİ YAYINLARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

ısa başlık	*A*	*CH*	*FA*	*TAM*	*TNAR*	*TNR*	*PSQ*
ıyın süresi	aylık	aylık	3 ayda bir	aylık	aylık[8]	haftalık	3 ayda bir
hir	New York	New York	New York	Boston	New York	New York	New York
ıruluş	1917	1914[9]	1922 (Eylül)	1857 (Kasım)	1815[10]	1914 (7 Kasım)	1887
zellik	Doğu ağırlıklı genel (denemeler)	Güncel olaylar (röportaj ve yorum)	Dış politika (yorum ve çok kısa haberler)	Genel (deneme)	Dünyadan haberler ve yorum	Güncel olaylarla ilgili haberler ve yorumlar	Siyasi konularla ilgili yorumlar
ıone bedeli ıllık/$)	4.00	3.00	?	4.00	4.00	5.00	5.00
raj (1925)	62.337	80.311	Çok az	121.987[11]	9.469	300.000	5.000
hibi ya da litör(ler)	L.D. Froelick /John Foord vd.	?	?	E. Sedgwick	George Harvey / E.B. Cutting vd.[12]	H. Croly, vd.	Fac. of Pol. Sci. Un. of Colombia

dan, burada yalnızca şunları söylemek istiyorum: "kamu"nun "oyu", yani halkın görüşü *(public opinion)* diye yekpare bir şeyin olup olmadığı bile kuşku götürürken, bunun nasıl tespit edileceği konusu daha büyük bir sorundur. Genelde yapılan, bir kamuoyunun mevcut olduğu yönünde *a priori* bir kabulle yola çıkarak, bu görüşü dile getiren ortamları *(media)* inceleme konusu yapmaktır. Bunların başında da kitle iletişim araçları (sinema, tiyatro, kitap, radyo, televizyon, gazete, dergi vd) gelmektedir. Bu yayınların kamuoyunun yansıtıcısı/temsilcisi mi, yoksa "oluşturucu"su mu olduğu sorusu tartışmaya açıktır, ancak böyle bir tartışmanın yeri burası değil elbette. Nitekim ben bu makalede, kamuoyunun hem oluşturucusu, hem de en önemli yansıtıcısı/sesi/temsilcisi olduğuna inandığım "basın"ı, kamuoyunun kendisi olarak ele alacağım. Bu nedenle, genelde araştırma konum "Amerikan Kamuoyunda Kurtuluş Savaşı" olmakla birlikte, bu makalenin konusu olarak sadece "Amerikan Basınında Kurtuluş Savaşı" seçilmiştir.

Çalışmanın ampirik boyutuyla ilgili daha dar bir sınırlama, bu çalışmada incelenen "basın"la ilgili. "Ortak bir isim olarak basın, her biri kendine has özelliğe sahip olan, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde yayınlanan geniş yelpazede yayınları kapsar. En genel şekilde, ulusal (ve bölgesel) günlük gazeteler ile güncel ve siyasi olaylarla ilgili haftalık dergiler anlaşılır."[6] Ancak benim bu makale için kullandığım yedi Amerikan süreli yayınından sadece biri haftalık dergidir; geri kalanlardan dördü aylık ve ikisi de üç ayda bir yayımlanan dergiler. Bu dergilerin adları ve aşağıda kullanılacak olan kısaltmaları şöyle: *Asia [A], Current History [CH], Foreign Affairs [FA], The North American Review [TNAR], The New Republic [TNR], Political Science Quarterly [PSQ], The Atlantic Monthly [TAM].* Bu yayınlarla ilgili genel bilgileri yukarıdaki tabloda bulmak mümkün.[7]

Görüldüğü gibi, benim kullanmış olduğum yayınların arasında günlük gazete bulunmayıp, kullandığım yayınlar, haftalık veya daha uzun aralıklı yayımlanan dergilerden oluşuyor.[13] Bunun nedenlerinden biri, açıkçası, pratik bir sorunla ilgili: araştırmamın geldiği noktada ulaşabildiğim yayınlar şimdilik bunlar.

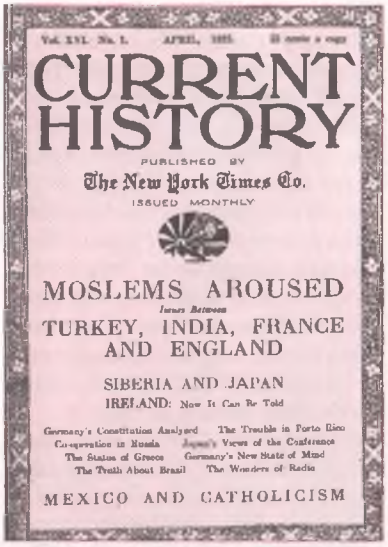

Asia, Current History ve The New Republic *dergilerinin kapakları.*

Bunun dışında, süreli yayınlarda verilen bilgilerin "doğruluk oranı"nın, o süreli yayının yayımlandığı aralık uzadıkça artacağını (en azından teorik olarak) varsayabileceğimize inanıyorum. Çünkü (değişik nedenlerle, bilginin bilinçli olarak yanlış ve/veya taraflı verilmesi olasılığının tüm yayınlar için geçerli olduğu ve bu nedenle basındaki bilgilerin genelde temkinli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği gerçeğini bir yana bırakacak olursak) belli aralıklarla yayımlanan bir derginin, bölgeden gelen haberlerin doğruluğunu kontrol etme ve olayın üstünden bir süre geçtikten sonra daha güvenilir bilgi alarak bunu aktarma veya bu bilgiler üzerine kurulmuş değerlendirmeler yayımlama olanağının, günlük gazeteye göre daha fazla olacağı açıktır. Ayrıca, bu süreli yayınlardaki kapsamlı yazıların, kamuoyunun belli bir konudaki tavrını temsil etme özelliği daha fazladır. Çünkü bu yazılar haber iletmekten çok, "görüş bildirmek" ve/veya durumu tahlil etmek amacıyla kaleme alınmıştır: "Dergi makalelerinin çoğu, argümanını, ilgili konudaki literatürü genel hatlarıyla inceleme ve kısaca özetleme temelinde geliştirir ve bu, konuyla ilgili tarihsel söyleme hızlı ve yararlı bir giriş işlevi görebilir. Belli dergiler, yakın dönemle ilgili konuları etraflı bir şekilde ele alır."[14]

Kısaca, aşağıda "Amerikan basını" kavramıyla, tersi belirtilmedikçe, yukarıda listesi verilen süreli yayınlar kastedilmektedir.

ANA HATLARIYLA BASINDA KURTULUŞ SAVAŞI

Şimdiye kadar incelediğim yayın organlarında Kurtuluş Savaşı'yla ilgili sergilenen tavrı, farklı başlıklar altında ve ana hatlarıyla aşağıda sıralamaya çalışacağım. Ancak daha önce, bu dönemde genelde Türkiye ve "Doğu Sorunu"nun basındaki nominal yerini göstermek için,

konumuzla ilgili olarak bu dergilerde yer alan yazı sayısını yıllara ve dergilere göre gösteren bir tablo vermek istiyorum.

Bu tabodan yola çıkarak, konunun incelenen dergilerde aldığı yer konusunda yıllara göre gerçek değişimi görebileceğimizi iddia edemem. Bunu yapabilmemiz için, konunun bu dergilerde aldığı oransal yeri bilmemiz gerekiyor, ki bunun için de söz konusu bütün dergilerin bu dönemde yayımlanan bütün sayılarının incelenmiş olması gerekiyor. Tabloda görülebileceği gibi, bazı dergilerin bazı aylardaki sayıları incelenemediğinden ve incelenen sayılardaki yazıların o sayıda ne kadar yer aldığı belirtilmediğinden, konunun bu dergilerde aldığı yer ve önemin görece değişimi konusunda bu tablo kesin bir şey söylemiyor.

Bu konuda söylenebilecek tek şey, yaşanan bağımsızlık savaşının "sıcaklık" derecesine göre bölgeye ilginin arttığıdır. Nitekim Türk-Yunan savaşının alevlendiği aylarda basında bölgeye ilgi artarken, "nihai savaş"ın yaşandığı 1922 yılında bu ilgide büyük bir sıçrama görülüyor: bir yıl önceki sayı 44 iken 1922 yılında bu sayı 108'e çıkıyor. Ertesi yıl basının bölgeye ilgisi devam ediyor, ancak bir önceki yıl yaşanan ani artış yerine, küçük bir düşüş bile görülüyor: 100 yazı.

Bu yazıların içeriğine gelince, kabul edileceği gibi, tek tek her yazının içeriğini anlatmak böyle bir makalenin sınırlarını aşacağından, belli konu başlıklarıyla ilgili bazı tespitlerimi aşağıda aktarırken, bunları dayandırdığım örnek yazıları, ilgili yerde dipnotlarda belirtmekle yetineceğim.

1) Kurtuluş Savaşı'nın bazı yönleriyle onun "devamı" olduğunu düşündüğüm, Birinci Dünya Savaşı'nı yakından izleyen bu dergiler arasında *Current History*, savaş bitmek üzereyken Ortadoğu'daki askeri harekâtla ilgili yazılara sayfalarında büyük yer vermekteydi.[15] Daha sonraki yıllarda Birinci Dünya Savaşı'yla[16] ve savaş yıllarında Almanların Türkiye üzerinde kurmuş oldukları mutlak hâkimiyetle[17] ilgili değerlendirme yazılarına da aynı dergide rastlanmaktaydı.

2) Dünya Savaşı'nın bitişi ve Müttefikler'in zaferi büyük bir coşkuyla verilirken,[18] savaşın hemen ardından başlayan mütareke görüşmeleri[19] ve bölgeyle ilgili uluslararası pazarlıklar[20] basının ilgi odağındaydı. Bu pazarlıklar yapılırken Batılı güçlerin hedefi, dünyada kurulmakta olan "yeni düzen"i bu bölgeye de yerleştirmektir. Bu nedenle, bir yandan bölgenin geleceğiyle ilgili tezler ortaya atılırken, diğer yandan bu pazarlıklarla ilgili eski ve yeni bütün gelişmeler okuyuculara aktarılmaktaydı.

3) Amerikan basının en çok ilgilendiği konu, ABD'nin bu pazarlıklardaki yeri ve genelde bölgedeki işleviydi.[21] Bu bağlamda gündeme gelen sorunlardan biri, yaklaşık yüzyıldan beri Amerikan misyonerlerin bölgedeki aktif çalışmaları nedeniyle Amerikan kamuoyunun oldukça hassas olduğu Ermeni sorunu ve ABD'nin bu konudaki görevleriydi.[22] Bu konuda yaygın görüş, "Ermeni sorunu" konusunda ABD'nin Ermeniler'den yana aktif tavır alması gerektiği yönündeydi. Ermeni sorunu ise (sadece Ermenilerin o güne kadar maruz kaldıkları zulüm ve katliamlar değil) Anadolu'da Ermenilerin geleceği sorunu anlamına gelmekteydi. Ermenilerin kesinlikle muhtaç oldukları Batı'nın aktif desteği/koruması konusunda en çok iş de Amerika'ya düşüyordu.

4) Bu bağlamda basında yapılan en ateşli tartışma, bölgede bir Amerikan "manda"sı kurma konusuyla ilgiliydi. Dönemin Amerikan yönetiminin bu konudaki gerçekçi yaklaşımı ve çekimserliğinin yanında, basının bu konuda daha hevesli olduğu görülüyor.[23] Manda konusuyla ilgili olarak bölgeye yollanan General Harbord'ın 1920 yılında hazırladığı ve basında büyük yankı bulan olumsuz rapordan sonra Amerika'da "mandayla ilgili umutların suya düştüğü" inancı hâkim olurken,[24] manda yönetimiyle ilgili ısrarından vazgeçmeyen ve bölgede "barbar Türklere karşı" Hıristiyanları ve özellikle Ermenileri "korumak" için mandanın kaçınılmaz olduğunu savunan küçük bir çevre, sonuna kadar basında boy göstermeye devam ettiği için, manda sorunu *Asia* dergisinin Temmuz 1921 sayısında kapak konusu olmuştu.[25]

5) Basında Ermenilere öncelik verilirken, genelde Türkiye'deki Hıristiyanlar konusu da gündeme getirilmekteydi. İlk yıllarda, bu konuda oldukça önyargılı bir yaklaşım sergilenerek, Türkler/Müslümanlar, "Hıristiyanları katleden acımasız ilkel insanlar" olarak gösteriliyordu. Ancak sonraki yıllarda, genelde görülen yaklaşım değişimine paralel olarak ya bu konuda "daha tarafsız" gözlemlere yer verildiği, ya da bu konuya hiç değinilmediği görülüyor.[26]

6) Yunanların Mayıs 1919'da (Müttefikler'in ve özellikle İngilizlerin desteğiyle) gerçekleştirdikleri Anadolu çıkarmasından sonra, büyük oranda bir "Türk-Yunan savaşı" olarak yansıtılan bölgedeki gelişmeler, başından beri Yunan yanlısı bir tutumla aktarılmaktaydı.[27] İlk başlarda abartılı "Yunan zaferi" haberleri verilirken, zamanla Yunanlıların cephede yaşadıkları yenilgiler öğrenildikten sonra, basında görülen yazılarda konu daha

BAZI AMERİKAN DERGİLERİNDE DOĞU SORUNUYLA İLGİLİ YAZILARIN YILLARA GÖRE DAĞILIMI (1918-1923)

	CH	*A*	*PSQ*	*TNAR*	*FA*	*TNR*	*TAM*	TOPLAM
1918	4	3	x	x	y	x	x	7
1919	23	9	x	x	y	x	x	32
1920	38	8	1	x	y	x	x	47
1921	37	5	1	1	y	x	x	44
1922	77	17	x	1	1	11	1	108
1923	51	8	3	4	8	18	8	100
TOPLAM	230	50	5	6	9	29	9	338

y = bu yıl bu dergi henüz yayımlanmıyor.
x = bu yılla ilgili bilgi yok.

eleştirel bir dille ele alınmakla birlikte, Yunan taraftarlığı genelde devam etmekteydi.[28] Ayrıca bu yenilgilerden sonra Yunanistan'daki iç gelişmeler ve yaşanan sorunlar da basında yer almaktaydı.[29]

7) Böyle açıkça taraf tutulmasının nedeni, bu savaşta Yunanların "uygarlık"ı ve Türklerin/Müslümanların da bölgede vahşet ve şiddeti temsil ettiklerine inanılmasıydı. Bu bağlamda, genelde basında "barbar Türk" imajı hâkimken, Yunan işgaline karşı direniş örgütleyerek Müttefikler'in bölgeyle ilgili planlarına "çomak sokan" Kemalistler de bu karşıt-kampanyadan payını almaktaydı.[30] Ancak genelde Amerikan basınının bu savaşa ve Kemalist tarafa giderek daha fazla ilgi gösterdiğini ve gün geçtikçe Kemalistlere karşı daha sağduyulu yaklaştıklarını söyleyebiliriz.[31] Bu değişimin en önemli nedeni, bölgeye gitmiş olduğu için veya zaten bölgeyle ilgili bir uğraşısı olduğu için oradaki gelişmeleri yakından izleyen ve Kemalistlerin Batılılığı ve Batıcılığı, yani "uygar" olduğu (!) konusunda ikna olanların yazılarına basında daha fazla yer verilmesiydi. Oysa işin başında Kemalistler, meşru İstanbul yönetimine isyan eden ve bölgenin Batılılar tarafından uygarlaştırılmasına karşı direnen "eşkıyalar", "Bolşevikler" vb olarak itham edilirken, aynı zamanda da "Ermeni katili olan Jöntürklerin devamı", "uygarlık düşmanı" gibi geleneksel ithamlar da sürmekteydi.

8) Kemalistlere karşı basında yürütülen kampanyanın sözcülüğünü, ABD'nin eski İstanbul elçisi Henry Morgenthau yapmaktaydı. Genelde Türklere ve özellikle Kemalistlere karşı oldukça acımasız ve kararlı bir mücadele veren Morgenthau'nun değişik toplantılarda yaptığı konuşmalar ve basına verdiği demeçler *New York Times* tarafından düzenli olarak aktarılmaktaydı.[32] Buradan izlediğimiz kadarıyla, Morgenthau, bölgede çalışmakta olan Amerikan misyonerlerinin ilkel Türklerden korunması için Amerika'nın aktif müdahelesinin kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. Bütün demeçlerinde ve yazılarında (Ermeni ve Rum) Hıristiyan azınlıkların "katliamlar"dan[33] ve Türklerin "vahşet"inden[34] korunmasını isteyen Morgenthau, bu tavrını sonuna kadar devam ettirirken, son dönemlerde Batı'da gündeme gelen, Kemalistlerle anlaşma yönündeki bütün girişimlere de şiddetle muhalefet etmekteydi.[35]

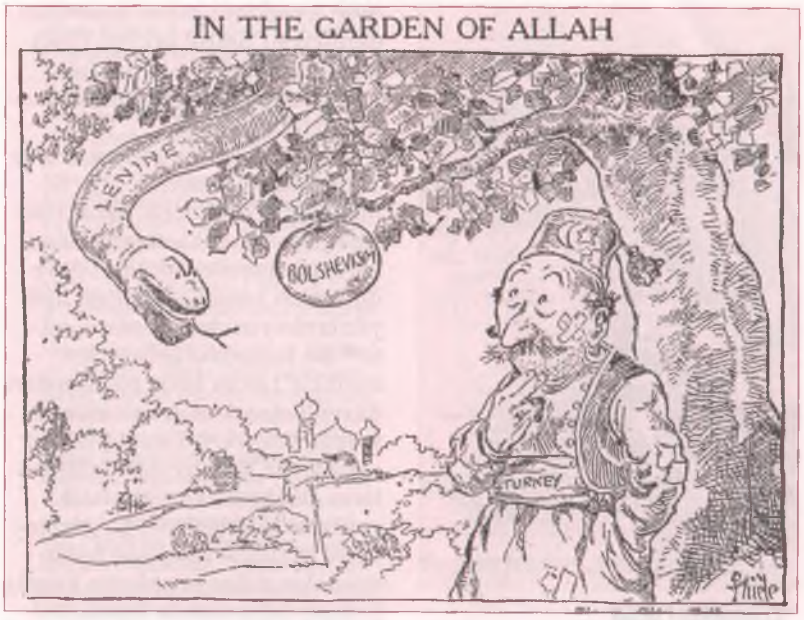

Allah'ın bahçesinde Türkiye, Bolşevizm elması ve Lenin. ***Current History*****, Şubat 1921.**

Böyle dolaysız ve fütursuz bir Türk düşmanlığının basında yer almasını sağlamanın bir yolu da "okuyucu mektubu" yayımla(t)maktı.[36]

9) Kemalistlerle ilgili olarak genelde Batı'da bazı çevrelerde hâkim olan "Bolşevik oldukları" veya "Bolşeviklerle işbirliği için Batı'ya karşı savaştıkları" inancı, dönemin Amerikan basınında da yankı buluyor, bu bağlamda, hem bu kaygıların yer aldığı yazılara, hem de Kemalistler ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerle ilgili yazılara yer veriliyordu.[37]

10) Kemalistlerle ilgili olarak yine Batı'da (özellikle İngiltere'de) bazı çevrelerde hâkim olan bir kaygı da, onların başlattığı "Batı'ya kafa tutma" tavrının diğer Müslüman halklar arasında (özellikle İngiliz sömürgesi olan Müslüman ülkelerde) yayılma olasılığıyla ilgiliydi. Bu nedenle, dönemin Amerikan basınında yayımlanan İslam dünyasıyla ilgili yazılarda bu soruna değinildiği gibi, İslamcılık bağlamında, Kemalist hareket ile diğer Müslüman halklar arasındaki bağ da ilgiyle izlenmekteydi.[38] Bu konuda yayımlanan yazılarda, özellikle Hindistan Müslümanlarının Kemalistlere desteği ve Hindistan'da olası bir direniş hareketi işlenmekteydi. Bu bağlamda ele alınan sorunlardan biri de "halifelik sorunu"dur.[39]

11) Dönemin Amerikan basınında, sadece bölgedeki askeri-siyasi gelişmelerin değil, Kurtuluş Savaşı yıllarında sürdürülen ve Kemalistlerin giderek daha etkin rol oynadıkları uluslararası pazarlıklar ve barış görüşmelerinin de yakından takip edildiğini görüyoruz.[40] Bu pazarlıklar sırasında Müttefikler arasında baş gösteren anlaşmazlıklara büyük ilgi gösteren basın, özellikle İngilizler ile Fransızlar arasındaki rekabeti, bölgede uygulanması gereken politika konusundaki görüş ayrılıklarını ve bu bağlamda Fransızların Müttefiklerden ayrı olarak Kemalistler ile kurduğu dostluk ilişkilerini düzenli olarak okuyucularına aktarmaktaydı. Aynı şekilde, Anadolu'ya Yunan çıkarmasıyla başlayan İtalyanların muhalefeti, bölgede kendi başına buyruk tavrı ve Kemalistlere aktif desteği de basında yer bulmaktaydı.[41] Basında genelde, bu çıkar çatışmalarından ve taraflar arasındaki uyumsuzluktan oldukça rahatsız olun-

***"Ermenileri artık katledemeyecekmişiz. Rezalet! Nerede kişisel özgürlüğümüz?!!" Asia*, Ocak 1920.**

duğunu gösteren yazılara yer verilmekteydi. Uygar Avrupa'nın "barbar Türkler"i mümkün olan en ağır cezaya çarptırması ve bu cezayı dolaysız olarak ve/veya Yunanistan aracılığıyla infaz etmesi planlarında bu uyumsuzluk ve bazı devletlerin Kemalistlerle işbirliği çok büyük engel olarak gösterilmekteydi. Bu yazılarda, nesnellikten uzak, hayıflanan ve yön gösteren müdaheleci (normative) bir tavır hâkimdi.

Bu pazarlıklarda (ve genelde bölgedeki gelişmelerle ilgili olarak) ABD'nin alması gereken tavır da basında yer alan bazı yazıların konusunu oluşturuyordu.[42]

12) 1922 yılından itibaren Kemalist Ankara Hükümeti, hem bölge halkları, hem de Batı nezdinde ülkenin gerçekte *(de facto)* tek iktidar odağı olduğunu ve yeni bir Türkiye için mücadele vermekte olduğunu kanıtlamaya başlaymca, dönemin Amerikan basınında bu "yeni Türkiye"nin geleceğiyle ilgili yazılara da yer verilmeye başlandı. Bu bağlamda Amerikan basının en çok ilgi gösterdiği konu, kurulacak olan yeni devlette Amerika'nın iktisadi, ticari, siyasi, kültürel çıkarlarıydı.[43] Bu yazılarda öne çıkan iki konu ise 1922 yılından itibaren (yeniden) gündeme gelen Amerikan demiryolu-petrol projesi Chester Ayrıcalığı[44] ve bölgedeki Amerikan misyoner çalışmalarının geleceğiydi.[45]

13) 1922 yılının sonbaharında Yunanistan'nın hezimeti ve Kemalistlerin cephedeki nihai zaferinden sonra, dikkatler yeniden barış görüşmelerine çevrildi ve diplomasi basında bölgeyle ilgili yazılarda yeniden ön plana çıktı.[46] Bu konudaki gelişmeler, özellikle Lozan barış görüşmeleri düzenli olarak okurlara aktarılıyordu. *New York Times* gibi bazı yayınlarda Türklerin/Müslümanların aleyhinde yazılara hâlâ rastlanmakla birlikte, bu gazetede ve özellikle inceleme konumuz olan diğer yayınlarda Kemalistlere daha olumlu bakan, bölgedeki gelişmeleri daha tarafsız ve nesnel olarak değerlendiren yazıların sayısının arttığını görmekteyiz. Bu yazılarda Kemalistler, bölgenin "uygarlaşması" (veya batılılaşması) konusunda kararlı modernist bir grup olarak görülüyor ve kendilerine destek veriliyordu. Ancak bu dönemde bir bütün olarak Amerikan basınında Kemalistlerin aleyhindeki havanın sonuna kadar daha ağır bastığını söyleyebiliriz.

14) Bir yandan bölgedeki önemli gelişmeler aktarılırken, diğer yandan dönem boyunca basında Türkiye'deki sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamla ilgili yazılara da yer veriliyordu.[47] Bu bağlamda değinilmesi gereken önemli bir şey, Türkiye'de kadın konusunun da basında ilgi gördüğüdür.[48] Çoğu *Asia* dergisinde yayımlanan bu yazılarda, yazarlar bölgeyi ziyaret edip yerli aydınları tanıdıktan sonra izlenimlerini yazdıkları için olsa gerek, genelde Türkiye lehine olumlu bir hava hâkimdir. "Karanlık Çağ"ın (!) geleneksel kültürüyle bağlarını kurtararak Batı aydınlığına ulaşmaya çalışan modernist elitlerle tanışan yazarlar, o güne kadar pek başarılı olamamış batılılaşma sürecinin bu elit kesim tarafından hızlandırılacağına inanmaktadırlar. Bu bağlamda bu yazılar, bir yandan Batı'da bölgeyle ilgili bazı önyargıları ve düşmanlıkları ortadadan kaldırmaya çalışırken, bir yandan da bölgenin iktisadi, ticari ve kültürel yatırımlar için çekiciliğini göstermeye çalışmaktadır.

15) Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından Amerikan basınında yer verilen konulardan biri de, Türkiye ile Yunanistan arasındaki göç ve "mübadele" sorunuydu.[49]

SONUÇ / DEĞERLENDİRME

Bu dönemde Amerikan kamuoyunun ve onun yansıtıcısı/temsilcisi olduğu oranda Amerikan basınının Kurtuluş Savaşı'na karşı tavrını anlamanın çok önemli olduğuna inanıyorum. Bunun nedenine gelince, her şeyden önce, genelde "merkez-çevre" ilişkilerinde ve dünyanın batılılaş(tırıl)ması sürecinde bu dönem bir "dönüm noktası" oluşturmaktadır bence -klasik yayılmacılık politikalarından, "Avrupa-merkezci ve modern standardizasyon" yöntemine geçişin yaşandığı bir dönem. Bu bağlamda, Batı'nın klasik yayılmacılık poitikasına direnen bir güç olarak bu dönemde ortaya çıkan "bağımsızlık"çı Kemalist harekete (ve genelde modernleşme sürecinin bir parçası olan "ulusal hareketler"e) karşı Batı'nın tepkisinin doğru anlaşılması için, bu yazının konusu olan dönem ve örnek olay, bence çok uygundur. Çünkü Kemalist hareket, genelde "üçüncü dünya" modernist elitinin "kapitalist sistem" içinde kalmakla birlikte "bağımsız" bir ulus-devlet kurma eğiliminin öncülüğünü yapmıştır ve bu eğilime karşı nasıl bir tepki gösterileceği konusunda Batı kamuoyunda bu dönemde önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Daha önemlisi, bence, bu konuda geliştirilen ve 20. yüzyıl boyunca hâkim olan "Avrupa-merkezci ve modern standardizasyon" yönteminin Batı'daki en büyük savunucusu ve ilk uygalıyıcısı ABD olurken, "üçüncü dünya"daki temsilcisi Kemalist elit olmuştur. Bu yönteme göre, Batı'ya karşı "bağımsızlık" mücadelesi veren modernist elitler tarafından kurulan ulus-devletler aracılığıyla, batılılaşma (yani Avrupa merkezci modern standardizasyon) süreci engel-

lenmediği gibi, tersine daha da hızlanmaktaydı. Bunun en iyi şekilde bilincinde olan Amerikan devletinin bu tavrı, çok iyi bilinen "Wilson Prensipleri" aracılığıyla dünyaya duyurulduğunda, bir bütün olarak Amerikan kamuoyunda bu bilincin hâkim olmadığı görülüyor: özellike manda tartışmaları bağlamında, bölgede klasik yayılmacılık politikalarının güdülmesini savunanların sayısı az değildir.

Amerikan basınının bu dönemde genelde Türkiye'ye ve özelde Kurtuluş Savaşı'na karşı tavrının dönem boyunca Kemalistler lehine değiştiğini, ancak bu değişimin çok yavaş olduğunu ve dönem sonuna kadar basında Türkiye aleyhtarı havanın son tahlilde daha ağır bastığını söyleyebiliriz sonuçta. Bu aleyhtarlık, her seferinde klasik yayılmacılık politikalarını savunmak anlamına gelmiyordu elbette, hatta çoğu zaman bağımsız bir Türk devletinin varlığı peşinen kabul ediliyordu. Aleyhte olanlar genelde, irrasyonel bir Türk/Müslüman/Osmanlı düşmanlığı bağlamında, diplomatik düzlemde kendilerine acımasız davranılması gerektiği düşüncesini savunuyor veya "Bolşeviklik", (İstanbul hükümetine karşı) "isyankârlık" ve/veya "İslamcılık" gibi vasıflar yükledikleri Ankara Hükümeti'nden rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı.

Sonuç olarak Amerikan kamuoyunun bölgedeki gelişmelerle ilgili tavrının dönem sonuna doğru Amerikan devletinin resmi tavrına yaklaştığını söylüyebiliriz: romantizmden uzak, pragmatist ve temkinli bir tavır...

1. Bu konuda İngilizce örnekler için bkz. John A. De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939*, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1963; Lavrance Evans, *United State Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Baltimore, 1965; James Gordon, *American Relations with Turkey, 1830-1930*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932; Joseph Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East*, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1971 ve Roger R. Trask, *The United States, Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, 1971. Türkçe örnekler için bkz. Seçil Akgün, *General Harbord'un Anodolu'daki Gezisi ve Raporu*, İstanbul: Tercüman Yay., 1981; Seçil Akgün, "Türkiye Cumhuriyeti Öncesi Amerikan Eğitim Kurumları", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi - Tebliğler*, Ankara: TTKY, 1990 içinde; Ahmet Altan, *Süperler ve Türkiye*, İstanbul: Afa Yay., 1986; Mehmet Can, *Ortadoğu'da Amerikan Politikası*, İstanbul: Bayrak Yay., 1993; Erol Mine, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile Yaptığı Ticaret Anlaşmaları*, Konya: Damla Matb., ty; Erol Mine, *I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Ankara, 1976; J. C. Hurewitz, "Türk-Amerikan İlşkileri ve Atatürk", Ömer Celal Sarc (yay. haz.), *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı, 1982 içinde; Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul: Arba Yay., 1991; Cemal Kutay, *Türk Milli Mücadelesinde Amerika*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1979 ve Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, İstanbul: Oymak Yay., ty.
2. Bu konuda tek istisna olarak, dönemin Amerikan basınından aktarılan pasajlardan oluşan bir derleme niteliğindeki şu kitabı görmekteyiz: Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, kendi yayını, 1974.
3. ABD'nin bu dönemde Ortadoğu'yla ilgili dış politikası için birinci dipnottaki kitaplardan yararlanılabilir; ayrıca konuyla ilgili yayımlanmış Amerikan belgeleri için bkz. *Papers Related to the Foreign Relations of the United States*, Washington: Government Printing Office, 1919, 1920, 1921 (c. 1 ve 2), 1922 (c. 1 ve 2) ve 1923 (c. 1 ve 2). Bu belgelerden yararlanılarak hazırlanan bir Türkçe çalışma için bkz. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1982.
4. Kamuoyunun ne olduğuyla ilgili iki "klasik" çalışma için bkz. Harword L. Childs, *Public Opinion: Nature, Formation and Role*, New Jersey: Van Nostrand Company, Inc., 1965; Walter Lippman, *Public Opinion*, New York: Mac Millan, 1949.
5. Bu konudaki çalışmalar için bkz. Bernard Cohen, *The Press and Foreign Policy*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1963; James P. Rosenau, *Public Opinion and Foreign Opinion*, New York: Random House, 1961; Alfred O. Hero, *Mass Media and World Affairs*, Boston: World Peace Foundation, 1959; Lester Markel (der.), *Public Opinion and Foreign Opinion*, New York: Harper and Brothers, 1949; Stephen Hess, *The Government/Press Connection*, Washington: Brookings, 1984.
"Amerikan kamuoyu ve dış politika" konulu çalışmalara örnek olarak bkz. Richard Davis, *The Press and American Politics*, New York & Londra, Longman, 1992; Nicholas O. Berry, *Foreign Policy and the Press, an Analysis of The New York Times Coverage of US Foreign Policy*, New York: Greenwood Pr., 1990; James Playsted Wood, *Magazines in the United States. Their Social and Economic Influence*, New York: The Ronald Press Co., 1949; Gabriel A. Almond, *The American People and Foreign Policy*, New York: Prager Publishers, 1960; V. O. Jr. Key, *Public Opinion and American Democracy*, New York: Alfred A. Knopf, 1967 ve Martin Linsky, *Impact: How the Press Affects Federal Policymaking*, New York: W. W. Norton, 1986.
Ayrıca, ilk bölümleri "genelde kamuoyu ve dış politika" konusundaki açıklamalara/tartışmalara ayrılmış olan "Türkiye kamuoyu ve dış politika" konulu, oldukça başarılı bir çalışma için bkz. Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve Dış Politika*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1972.
6. Chandrika Kaul, "The Press", B. Brivati, J. Buxton & A. Seldon (eds.), *The Contemporary History Handbook*, Manchester & New York, Manchester University Press, 1996 içinde, s. 299.
7. Tablonun hazırlanmasında kullanılan kaynaklar şunlar: Alan Nourie & Barbara Nouire (eds.), *American Mass Market Magazines*, New York, Greenwood Pr., 1990; *N. W. Ayer and Son's American Newspaper Annual & Directory, A Catalogus of American Newspapers*, Philadelphia, Ayer, 1925; Henry Ormal Severance (ed.), *A Guide to the Current Periodicals and Serials of the United States and Canada*, 1920; Frank Luther Mott, "Periodicals - United States", *Encyclopedia Americana*, New York, Americana Co., 1966, içinde s. 591-4; Frank Luther Mott, *A History of American Magazines*, c. II-V., 1885-1905, Cambridge, Harvard University Press, 1938-68 ve yayınların üzerindeki künye bilgileri.
8. *N. W. Ayer and Son's American Newspaper Annual & Directory, A catalogus of American newspapers*, Philadelphia, Ayer, 1925'te bu derginin "üç ayda bir" yayımlandığı belirtiliyor, ancak Henry Ormal Severance (ed.), *A Guide to the Current Periodicals and Serials of the United States and Canada*, 1920'de "haftalık" olduğu belirtilmiş. Benim kullandığım, 1921, 1922 ve 1923 yılarına ait sayıların hepsi aylık. Dergiyle ilgili genel bilgilere

***Current History*, Haziran 1922.**

yer verilen bir başka kaynakta, 1907-1927 yılları için bu konuyla ilgili bilgiye rastlanmıyor: Daniel Starubel, "North American Review", Alan Nourie & Barbara Nouire (eds.), *American Mass Market Magazines*, New York: Greenwood Press, 1990 içinde, s. 338.

9. Severance (ed.), *A Guide to the Current Periodicals*'da, "1917" yılı verilmiş.
10. Severance (ed.), *A Guide to the Current Periodicals*'da, 1918 yılında derginin el değiştirdiği ve haftalık olarak yayımlanmaya başlandığı belirtilmiş. Benim incelediğim dönemde dergi aylık olarak yayımlanıyor.
11. "... 1921 yılında satış 100.000'i geçti." Jean M. Parker, "Atlantic Monthly", Nourie & Nouire (ed.), *American mass Market Magazines* içinde, s. 37.
12. Mott, "Periodicals - United States", s. 592'de şu ifadeyi görüyoruz: "1899 ile 1926 arasında George Harvey, sahibi ve editörüydü." Aynı yönde bilgiyi şu kaynakta da görüyoruz: Daniel Starubel, "North American Review", s. 338.
13. Bu dergilerde yayımlanan, konuyla ilgili 338 makale veya haber yazısının dışında, bu dönemde günlük *New York Times* gazetesinde yayımlanmış konumuzla ilgili yazılara da, Osman Ulagay'ın yukarıda andığım kitabını kullanarak gönderme yapacağım.
14. M. D. Kandiah, "Books and Journals", B. Brivati, J. Buxton & A. Seldon (eds.), *The Contemporary History Handbook*, Manchester & New York, Manchester University Press, 1996 içinde s. 321.
15. Bu konuda iki örnek için bkz. *A*,1918/11: "The Mesopotamian Campaign" (F. Maurice); *CH*,1918/11: "Mesopotamian operations" (anonim) ve *CH*,1918/12: "Story of the Capture of Damascus" (W. T. Massey).
16. *CH*,1919/02: "War casualties of ali Nations" (W. Littlefield) ve *CH*,1920/06: "The Costs of War" (anonim)
17. *CH*,1920/03: "Turkey's Coercion by Germany" (anonim); *CH*,1920/04: "Constantinople under the Germans" (anonim).
18. *Current History* dergisinin Kasım 1918 saysının kapağındaki ana başlığı "Barış" sözcüğü oluştururken, Aralık 1918 sayısının kapağındaki ana başlık ise şöyle: "Zafer. Savaşın Sonu." Bu derginin aynı yılın kasım ayı sayısındaki bir yazının konusu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hezimetiyle ilgili: "Bulgaria's Surrender and Turkey's Collapse".
19. *CH*,1918/12: "Turkey's Surrender to the Allies" (anonim). Bu yazıda ek olarak "Türkiye'nin silah bırakma koşulları" da veriliyor.
20. *CH*,1918/11: "Reconstructing Turkey" (W. H. Hall); *A*,1918/12: "Rearranging the Near East" (H. C. Woods); *CH*,1919/01: "Istanbul occupied" (C. H. Owen); *A*,1919/02: "England and her Eastern Policy" (H. Sidebotham); *A*,1919/03: "The Derelict Turkish Empire" (V. Chirol); *A*,1919/05: "The Near East in Liquidation" (E. G. Tabet); *CH*,1919/07: "The Turks and Bulgars at Paris" (anonim); *A*,1920/01: "Zero Hour in the Near East" (Jackson Fleming); *CH*,1920/03: "The Partition of Turkey" (anonim); *CH*,1920/05: "The Problem of Trace" (J. F. Scheltema); *CH*,1920/06: "The Dismemberment of Turkish Empire" (anonim): *CH*,1920/06: "The San Remo Conference" (anonim) ve *CH*,1920/06: "The Dangerous Situation in Asia Minor" (anonim)
21. Bu konuda genel bir tartışma yazısı için bkz. *A*,1919/02: "Should America Act as Trustee of the Near East?" (L. D. F.).
22. *A*,1919/04: "Armenia Resurrected" (I. D. Levine); *CH*,1919/04: "New Territorial Problems in Asia - Armenia" (anonim); *CH*,1919/10: "Turkey and Armenia" (anonim). *Current History* dergisinin kasım sayısında yayımlanan "Almanya ve Ermeni Katliamı" başlıklı bir yazıda, yaşanan olaylarda Almanya'nın sorumluluğu tartışılıyor ve Jön Türkler ile bu konudaki işbirliği anlatılıyordu. Daha sonraki aylarda ve yıllarda da Ermeni sorunuyla yazıların yayımlanmasına devam edildi: *CH*,1920/01: "Armenia's Struggle for Independence" (W. D. P. Bliss); *CH*,1920/05 "General Harbord's Report on Armenia" (anonim); *CH*,1920/06: "Some Facts about Armenia" (B. B. Moore); *CH*,1920/07: "The Conspiracy Against Armenia" (anonim); "Armenia Overwhelmed by Enemies" (anonim); *CH*,1921/07: "Why Talaat Pasha's Assassin was Acquited" (G. R. Montgomary); *CH*,1921/08: "Armenian Muss" (A. Mahdesian); *CH*,1921/11: "Posthumous Memories of Talaat Pasha" (anonim); *CH*,1922/02: "Saving 40.000 Armenians" (D. S. Nortcote); *CH*,1922/10: "The Massacres of the Armenians in 1915" (G. R. Montgomary).
23. Bu tavrı en bariz şekilde, Türkleri sürekli olarak "Ermenileri kendilerinden korumak gereken, uygar olmayan vahşi katiller, barbarlar" vb olarak anan *NewYork Times* gazetesinde görmekteyiz. Bkz. Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, *passim*. Basında "manda" konusuyla ilgili olarak ayrıca bkz. *A*,1919/12: "Mandates for Turkish Territories" (J. Flemming). Aynı derginin Ocak 1920 sayısı "Yakındoğu"ya ayrılmıştı ve kapaktaki başlıklardan biri şöyleydi: "Manda: Amerika Yetkin mi?". Dergide bu soruya cevap arayan iki yazı var: *A*,1920-01:"The American Idea in the Near East" (Talcott Williams) ve *A*,1920-01 "Focusing on Mandates" (Louis D. Froelick). Bu olumsuz raporla ilgili kapsamlı bir makale için bkz. *CH*,1920/05: "General Harbord's Report on Armenia".
24. *CH*,1920/07: "No American Mandate for Armenia" (anonim).
25. Kapak konusuyla ilgili yazılar şunlardı: "American Rights and Interests in the Mandatory System" (F. F. Andrews); "The Potential Advantages of the Mandate System" (J. Addams) ve "The Defects of the System of the Mandates" (H. A. Gibbons)
26. Bu konuda Dünya Savaşı'nın ardından yayımlanmış olan elimizdeki yazılardan ilki, yanlı ve yanıltıcı bir dille kaleme alınmış ve Türkiye'de bir "Rum katliamı"ndan (!) söz etmektedir: *CH*,1919/03: "Massacre of the Greeks in Turkey" (anonim). Türkiye'deki Rumlar ve genelde Hıristiyanlar konusuyla ilgili olarak rastladığımız ikinci yazı da Türk düşmanı bir havada kaleme alınmış: *CH*,1919/6: "Greeks in the Balkans and Asia Minor" (anonim). Kurtuluş Savaşı'nın son yılında yayımlanan C. Price imzalı iki yazıda ise Ankara Hükümeti lehine bir eğilim hâkim: *CH*,1922/09: "Mustafa Kemal and the Christians" (C. Price) ve *CH*,1923/03: "The Greek Ecumenical Patriarchy in Turkey" (C. Price).
27. *CH*,1920/09: "The Greeks in Asia Minor" (anonim); *CH*,1921/02: "Fightings in Smyrnia and Syria" (anonim); *CH*,1921/06: "What Greeks are fighting for" (anonim); *CH*,1921/07: "Fighting the Turks at Anatolia" (L. Shepard); *CH*,1921/08: "Why the Greeks are Fighting Turkey" (A. Th. Polyzoides) ve "Greek Mobilization not Suspended" (E. A. Gregory); *CH*,1921/09: "The Greek Triumph in Turkey" (anonim); *CH*,1921/10: "The Great Battle for Angora" (anonim) ve "The Passing of Turkey" (A. Th. Polziodes); *CH*,1921/11: "The War in Anatolia" (anonim); *CH*,1921/11: "Setback for Greece in the Near East" (anonim) ve "The Curious Muddle of the Greco-Turkish War" (anonim); *CH*,1922/01: "The Greek Campaign of 1921" (A. Th. Polyziodes)
28. *CH*,1922/03: "What Greece Has Won from Turkey" (D. P. Gournanis); *CH*,1922/05: "Greece and the War in Asia Minor" (anonim); *CH*,1922/10: The Greeks' Collapse in Asia Minor" (A. Th. Polyziodes) ve "The Turkish Triumph over Greece" (anonim) ve son olarak *CH*,1923/05: "Greek Defeat in Turkey" (M. Tsamados).
29. *CH*,1921/06: "Greece in New Difficulties" (anonim); *CH*,1922/04: "Troubles of the Greek Government" (anonim); *CH*,1922/06: "The Murder of Greece by Constantine" (anonim) ve "Venizelos Vindicated" (M. Tsamodos); *CH*,1922/08: "The Truth about Constantine and Venizelos" (J. Gennadios); *TNR*,1922/10/04: "The Case for Greece" (A. Th. Polyzoides); *CH*,1923/06: "The Passing of Greek Constitution" (A. Th. Polyzoides).
30. Kurtuluş Savaşı'nın erken dönemiyle ilgili iki yazı için bkz. *CH*,1920/04: "Dangerous Complications in Syria - Massacres at Marash" (anonim) ve *CH*,1921/01: "Gains of Turkish Nationalism" (anonim).
31. Örnek olarak bkz. *CH*,1921/08: "Mustafa Kemal and the Greek War" (C. Price); *A*,1922/03: "Conversations With a Kemalist" (Demetra Vaka); *A*,1922/04: "The New Turkey of Mustapha Kemal" (L. S. Moore); *CH*,1922/04: "The Turkish Government in Angora" (M. Zekeria); *CH*,1922/07: "Kemal Pasha Creator of a New Turkey" (C. Price); *CH*,192/08: "Mustafa Kemal and Angora Government" (C. Price); *CH*,1922/09: "Turkey Reinterpreted" (M. Chester); *CH*,1922/11: "Turkey's National Pact" (anonim), "How Mustafa Kemal Formed his

Army" (E. Harris) ve "Kemal Pasha" (C. Price); *CH*,1922/12: "The New Turkey" (C. Price); *FA*,1922/11: "A Note on the Political Map of Turkey" (I. Bowman); *CH*,1923/02: "Foreign Policy of the New Turkey" (C. Price) ve "Angora and the Turks" (A. T. Chester); *TNR*,1923/06/27: "Angora" (A.Toynbee); *CH*,1923/10: "History's Verdict on New Turkey" (A. T. Chester) ve "Angora, Cinderella - Metropolis of Turkey" (A. Toynbee); *TAM*,1923/10: "Turkey and East" (anonim).

32. 6 ve 7 Kasım 1918, 24 Nisan 1919, 18 Ekim 1919 vd tarihli *New York Times* gazetelerinde bu yöndeki yazılar için bkz. Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, *passim.*
33. *CH*,1919/3:549.
34. *CH*,1919/1:89.
35. Buna örnek oluşturan ve 10 Ocak 1923 ve 28 Temmuz 1923 tarihli *NewYork Times* gazetesinde yayımlanan iki yazı için bkz. Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, s. 239-40 ve 289-90.
36. Açıkça taraf tutarak ve kişisel bir dille düşüncelerin aktarıldığı bu mektuplardan ikisine örnek olarak bkz. *CH*,1921/02 ve 22 Aralık 1919 tarihli *New York Times* gazatesinden aktaran, Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974, s. 57. Bu ikinci yazıda ABD'nin "Yakındoğu'da bir manda yönetimi üstlenmesi"ni istemediğini dile getiren bir "okuyucu", yazısını şöyle bitiriyor: "Büyük bir ihtimalle böyle bir yönetimden fazlasıyla yararlanacak olan Türkler yeniden güç kazanarak manda yönetiminin sona ermesini bekleyecekler ve bu süre sona erer ermez milli eğlenceleri olan cinayetlere ve saldırılara başlayacaklardır."
37. Bu konularda örnek yazılar için bkz. *CH*,1921/07: "The Turkish Drift toward Moscow" (anonim); *CH*,1922/11: "Russia's Treaty with Turkey" (A. Nazaroff); *TAM*,1923/05: "Bolshevism from an Eastern Angle" (A. Moore).
38. Bu dönem Amerikan basınında genelde İslam sorunuyla ve bunun Kemalist hareketle bağıyla ilgili yazılara örnek olarak bkz. *CH*,1920/12: "The Muslim World Today" (J. F. Scheltema); *CH*,1922/04: "India and Turkish Peace" (S. Hossain) ve "India and the Moslem Aweking" (anonim); *CH*,1922/05 "Anglo-Indian-Turkish Crisis" (H. Woodhouse); *TAM*,1922/11: "Britain and Islam" (A. Moore); *CH*,1922/11: "The Nationalist Freemen in Islam" (S. Brodney); *TNAR*,1923/02: "Islam versus Christianty" (W. Yale); *FA*,1923/03: "Islam and Britain" (V. Chirol) ve *TAM*,1923/04: "Europe versus Asia" (H. E. Wortham).
39. *A*,1920/01: "Is the Caliphate in the Melting-Pot" (F. J. Bliss); *CH*,1921/09: "The Caliphate of Islam" (C. Price); *CH*,1923/01: "The New Turkish Caliph" (M. Zekeria) ve *A*,1923/06: "The Caliphate" (A. Toynbee).
40. *CH*,1919/11: "Syria and Anglo-French Pact" (anonim); *CH*,1920/04: "The Turks to Stay in Europe" (anonim); *CH*,1920/07: "The Turkish Peace Treaty" (anonim); *CH*,1920/09: "Signing of the Turkish Peace" (anonim); *CH*,1921/01: "The Turkish Peace Treaty" (anonim); 1921/01: "Revising the Turkish Treaty" (anonim); 1921/04: "Greece and the Conference of the Turkish Peace" (anonim); *CH*,1921/05: "Bulgaria and the Turkish Treaty" (anonim); *CH*,1921/05: "Greece Attempts to Impose the Sevres Treaty" (anonim); *CH*,1921/06: "The New Syrian Boundary" (anonim); *CH*,1922/05: "The Sevres Treaty Revised" (anonim); *CH*,1922/06: "Obstacles to Greco-Turkish Peace" (anonim) .
41. İngiliz-Fransız çıkar çatışması Eylül 1919 gibi erken bir tarihte basında yer almaya başlamıştı: *CH*,1919/09: "The Passing of Turkish Dominion: English-French Conflict"(anonymous). Müttefikler arası rekabet ve bölge politikası konusunda birbiriyle çelişen etkinlikleri hakkındaki yazılar için bkz. *CH*,1921/05: "Secret Pact of France and Italy" (G. G. Montgomary); *CH*,1921/07: "The Mistakes of France" (A. Th. Polyzoides); *CH*,1921/10: "England's Hand in the Near East" (H. C. Flower); *CH*,1921/11: "France and Kemalist Movement" (anonim); *CH*,1922/01: "France's Pact with Mustafa Kemal" (anonim) and "Anglo-French Discord in Turkey" (H. Woodhouse); *CH*,1922/04: "The Anglo-French Conflict over Turkey" (H. Woodhouse) ve "French Policy in the Near East" (J. G. Moskoffian); *CH*,192/06: "The New Role of France in Europe" (S. Nickolson); *CH*,1922/07: "Why France is Helping the Turks" (C. Stephanova); *CH*,1922/09: "The Greco-Allied Crisis in Turkey" (anonim); *TNR*,1922/10/04: "British Near East Policy" (A. Toynbee); *FA*,1923/06: "Italy and the Mediterranean" (F. Coppola).
42. *A*,1921/07: "The Attitude of the US Toward Europe" (H. Morgenthau); *CH*,1921/09: "Why We Didn't Declare War on Turkey" (F. Jeweit) ve *TAM*,1923/05: "America Must Decide" (W. H. Gardiner).
43. *CH*,1923/03: "American Oil Claims in Turkey" (H. Woodhouse); *CH*,1922/09: "The New Turkish Railway Project" (anonim); *CH*,1922/10: "Mustafa Kemal and the Americans" (C. Price); *CH*,1922/11: "American Missionaries in Turkey" (E. P. Wheeler); *CH*,1923/01: "American School Work in the Near East" (A. W. Staub); *TNR*,1923/05/09: "Chester & Co." (E. J. Bing); *CH*,1923/06: "Text of the Chester Concession" (anonim) ve "The Chester Concession as an Aid to New Turkey" (H. Woodhouse); *TNAR*,1923/06: "The USA and the New Turkey" (H. Armstrong); *A*,1923/06: "Chester Concession under Fire" (C. A. Moore); *CH*,1923/09: "Turco-American Treaty" (anonim); *CH*,1923/10: "The Turco-American Treaty" (anonim).
44. Bkz. Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
45. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul: Arba Yayınları, 1991.
46. *CH*,1923/01 "The Laussanne Conference" (anonim) and "The Near East and Mr. Lloyd George" (A. Moore); *TAM*,1923/01: "The Return of the Turk" (C. F. G. Masterman); *A*,1923/02: "The Loussanne Conference" (anonim) ve "Chances and the Cards in Near Eastern Diplomacy" (C. Brown); *TNR*,1923/02/14 "Sevres and Versailles" (A. Toynbee); *CH*,1923/03: "The Failure of the Loussane Conference" (anonim); *TNR*,1923/03/07: "The Break-Down at Lausanne" (A. A. Toynbee); *FA*,1923/03: "Mr. Lloyd George's Foreign Policy" (H. A. L. Fisher); *A*,1923/04: "Blind Forces at Lausanne" (C. K. Streit); *CH*,1923/04: "The Failure of Lausanne Conference" (anonim); *CH*,1923/06: "The Progress of the Lausanne Conference" (anonim); *TNR*,1923/07/11: "The Week -Lausanne Conference" (anonim); *CH*,1923/08: "The Eastern Agreement Reached" (anonim); *CH*,1923/09: "Signing of Treaty of Lausanne" (anonim); *FA*,1923/09: "The East After Lausanne" (A. Toynbee); *CH*,1923/10: "Peace Terms With Turkey" (anonim) ve "The Near East after Lausanne" (W. S. Davis).
47. Bu konularla ilgili basında rastladığım ilk yazı Eylül 1919 tarihli: *A*,1919/09: "Industrial Turkey" (W. H. Hall). Dönem boyunca giderek sayısı artan, Türkiye'de iktisadi, ticari ve kültürel yaşamla ilgili diğer yazılar (yayım tarihi sırasına göre) şunlar: *A*,1920/01: "Man and Things as the Turk Sees Them" (H. A. Gibboms); *A*,1920/01: "New Trails in Trade - Blazing the Way in the Near East" (L. Heck); *CH*,1920/05: "Life in Constantinople Today" (M. Peax); *A*,1920/07: "New Avenues of Trade in the Near East" (L. Heck); *A*,1922/02: "Within the Porte Called Sublime" (Demetra Vaka); *CH*,1922/06: "The Turkish Capitulations" (C. Price); *TAM*,1923/02: "Civilization and Oil" (L. Pasvolsky); *CH*,1923/03: "Oil Interests in the Fight for Mosul" (R. L. Buell); *FA*,1923/03: "The World Oil Situation" (A. C. Bedford); *TNR*,1923/05/02: "Concessions and Open Door" (T. W.); *FA*,1923/06: "The Capitulations" (P. M. Brown); *TNR*,1923/07/18: "The Struggle for Mosuls Oil" (E. J. Bing); *CH*,1923/08: "Turkey's Undeveloped Treasures" (E. J. Bing); *A*,1923/09: "New Economic Aids in Turkey" (A. Toynbee); *CH*,1923/11: "The Turk as a Businessman" (Ziya Bey) ve "Rising Tides of Europe in Turkish Life" (E. J. Bing).
48. *A*,1919/04: "Days with Veiled Women" (E. M. M.); *A*,1920/01: "Passing of Turkish Harem" (B. Millor); *CH*,1921/02: "The life in a Turkish Harem" (L. I. Bigley); *A*,1922/06: "The Unveiled Women of Istanbul" (Demetra Vaka); *CH*,1922/10: "Turkish Home Life" (E. Haris); *CH*,1923/05: "Progress of Women in New Turkey" (E. J. Bing) ve *CH*,1923/06: "Turkish Woman of Yesterday and Today" (E. J.Bing).
49. *CH*,1923/03: "Solving Greco-Turkish Blood Feuds by Migration" (M. Zekeria) ve *CH*,1923/04: "Why Greeks and Turks Oppose Being Exchanged" (W. D. Lane).

AHMET EMİN YALMAN'İN KALEMİNDEN

Amerika'daki Göçmen Türkler

NAKİ KONYALI

20. yüzyıl başında Kuzey Amerika, birçok Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinde yaşayan alt ve orta sınıf mensubu insanlar için zengin olmanın yeni adıydı. Amerika'ya kitlesel göç veren ülkeler arasında İtalya, Sırbistan, Yunanistan'ın yanı sıra Osmanlı da yer almaktaydı. *A History Of Multicultural America The Great Migrations* (Raintree Steck Vaughn Publishers, Austin, 1993) adlı kitabında 1880-1912 yılları arasında Amerika'ya yapılan göçleri ele alan William Loren Katz, Amerika'ya göç veren ülkeler arasında Osmanlı'yı da saymaktadır (s. 25). Katz, Osmanlı kökenli Ermeniler ve Rumların Amerika'daki yaşantıları hakkında bilgi verirken (s. 27-30) Türklere ise değinmemektedir. Kanımca bu durumun iki belirgin nedeni olabilir: Birincisi, Türklerin diğer unsurlara göre sayıca az oluşları, ikincisi ise Türklerin kitlesel olarak daha sonraki tarihlerde Amerika'ya göç etmeleri. Diğer bir sorun ise, Amerikan göçmen istatistiklerinde Türklerin Osmanlı kökenli göçmenler arasında ayrı bir kategori olarak yer almaması olabilir. Kısacası Türklerin kitlesel olarak hangi biçimlerde göç ettikleri ve onların Amerika'daki yaşantısı hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Bu çerçevede Ahmed Emin'in (Yalman) 1918'de *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanan "Amerika'da Türk Muhacirler" başlıklı yazısı, bu boşluğu bir parça da dolduracak özelliktedir.

Ahmet Emin Yalman, 1960'larda.

Türkler hangi yollardan ya da hangi kuruluşların aracılığıyla Amerika'ya göç ettiler ya da Türkler ne zaman Amerika'ya göç etmeye başladılar gibi sorular, Ahmed Emin'in yazısında da cevapsız kalmaktadır. Amerika'nın Osmanlı Türkleri için ne zaman umut kapısı olmaya başladığı konusunda, *İkdam* gazetesi başyazarı Ali Kemal'in 1908'de yazdığı "Amerika'ya Doğru" başlıklı yazısı ipucu olabilir (Ali Kemal, "Amerika'ya Doğru", *İkdam*, no. 5187, 8 Kasım 1908). Bu yazıda Ali Kemal, Amerika'ya gitmek isteyen iki gencin kendisine başvurduğunu belirtmekte. Bu gençlerden birisi, kıt kanaat geçinmeyi göze alarak ziraat eğitimi almak, diğeri ise ticaretle uğraşmak -küçük bir sermayeyle büyük bir servet kazanmak- amacıyla Amerika'ya gitmek istemektedir. Ali Kemal, yaşam zorluklarından, amele olarak çalışmaktan okumaya fırsat olamayacağını vurgulamak için New York'taki yoksulluğa değindikten sonra şu tespitte bulunmaktadır: "Bu memleketlerde niçin fikr-i iştirak [komünizm] günden güne terakki ediyor?, Halbuki az çalışanlar en çok kazanıyor"

"Amerika'daki Türk Muhacirler", Ahmed Emin'in kendi gözlemlerine dayanması bakımından da Türk göçmenlerin yaşantısına ilişkin detaylı bilgiler içermektedir.

Son olarak, bu yazıda geçen yer isimlerinin de Arap harfleriyle yazılmış olması nedeniyle çeviride karşılaştığım zorlukları aşmada yardımını esirgememesi ve William Loren Katz'in adı geçen eserini bana sağladığı için Amerikalı dostum Elizabeth Anne Laster'e teşekkürlerimi sunarım. Metinde [ ] içinde belirtilen notlar bana aittir.

AMERİKA'DA TÜRK MUHACİRLER

Memleketimizden Amerika'ya muhtelif unsurlara mensup yüz binlerce muhacir akıp gittiği az çok malumdur. Fakat muhaceret cereyanına on, on iki seneden beri Türk unsurun da iştirak ettiğini ve elyevm Amerika'da takriben kırk bin kadar Türk yaşadığım bilenler çok değildir. Türk muhacirlerinin halinde içtimaiyat nokta-i nazarından şayan-ı tetkik birçok cihetler vardır. Bunların başlıcaları muhaceretin ne gibi sevaik neticesinde başlayıp devam ettiği, muhacirlerin yeni muhitlerine ne dereceye kadar tel'if-i nefs edebildikleri, Amerika'da nasıl ve ne gibi tesirat ve teşkilat-ı içtimaiye dahilinde yaşadıklarıdır. Bu cihetleri araştırırken maa-lteessüf müsbet-i malumat ihsaniyeye müracaat edemeyeceğiz. Amerika muhaceret istatistiklerinde Türkler ayrı bir sınıf olarak gösterilmeyip sair bütün Balkan ve Anadolu muhacirleriyle bir arada işaret edilmektedir. Bizde ise harice muhaceret hakkında henüz hiçbir istatistik yoktur.

Amerika'ya muhaceretin sevaiki hakkında Amerika'da (Peabody), (Wooster), (Providence), (Chicago), (Manchester), (Lowell), (Nashua) da yaptığım tedkikatları anladığıma göre muhaceret hiçbir taraftan umumi bir cereyan şeklinde başlamış değildir. Rumeli'de Nasliç[?], Grebene[?] kazaları Türk ahalisi Rumca bildikleri cihetle Yunanistan'a gidip çiftliklerde çalışmak itiyadında idiler. Yunanlıların Amerika'ya muhaceret ettikleri para yapıp geldikleri bunların nazari dikkatini celp etmiş ve on iki, on üç sene evvel içlerinden bir iki sahib-i teşebbüs Yunanlılar arasına katılarak Amerika'ya gitmişlerdir. Amerika'da yerleşip iş bulunca akraba ve dostlarını kendilerine iltihaka sevk etmişler, böylece iki kazadan yavaş yavaş yüzlerce geniş tarlalarını bırakıp Amerika'da (New Hampshire) kundura, kereste ve mensucat fabrikalarında çalışmaya başlamışlardır. Muhaceret uzun müddet devam ettiği halde yalnız Grebene [?], Nasliç [?] kazaları ahalisine münhasır kalarak Rumeli'nin aynı vaziyet-i iktisadiyede bulunan yerlerinde bundan eser görülmemesi ispat ediyor ki işin içinde müstakil iktisadi saikler aramak doğru değildir. Muhacirler, seviye-yi iktisadiyelerini yükseltmek için şiddetli bir ihtiyaç duydukları cihetle Amerikan yolculuğuna çıkmamışlar, hemşehrilerinden bir kaçı tesadüfen muhaceret ettiği için sadece arkalarından gidip onların bulunduğu kasabalarda, onların bulunduğu fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır.

Anadolu'da da muhaceret aynı surette başlamış ve devam etmiştir. Harput cihetlerinde sakin Ermenilerin Amerika'ya muhaceret etmeleri Türklerin muhaceretine yol açmıştır. İlk muhaceret edenler, hapishane kaçakları, asker firarileri gibi memleketten uzaklaşmaya şahsi ihtiyaç duyan adamlardı. Mamaafi aralarında iktisadi fikr-i teşebbüs tesiriyle yola çıkanlar da yok değildi. Bunları takliden hep muayyen şehir ve köylere mensup binlerce kişi, gittikçe mütezayid bir mikyasda olarak, Bahr-i muhitin karşı sahiline geçmiştir. Ancak son senelerde Anadolu'nun garp kısımlarından ve sahil şehirlerinden taklid neticesi olmayarak tek tük muhaceret edenler bulunmuştur. Bundan başka yine son birkaç sene içinde mektep görmemiş bazı gençler ve İstanbul vesair şehirlerde sakin iken yeni esbab-ı maişet aramak sevdasına düşen bazı zevat Amerika'ya gelmişlerdir. Amerika'da yerleşmiş hal ve vakti yerinde bir iki Türk muhacir vardır ki bunlar her cihetle istisna teşkil ettiklerinden bahsimizden hariç bırakıyoruz.

Şehirlerden gelen muhacirler adeden az olduğu için evvela bu kısım muhacirlerin yeni muhitlerindeki hayatlarından bahsedelim. Şehirlerden gelenler ekseriyetle büyük şehirlerde yaşamayı tercih etmektedirler. Burada birtakımı sokaklarda şeker, şerbet, dondurma, kaynamış mısır ve kestane gibi şeyler satmak suretiyle geçinmektedirler. İçlerinde yavaş yavaş dükkân sahibi olan bir iki kişi vardır. Diğer birtakımı Amerika'ya kolayca zengin olmak ümidiyle gelmiş iken yaşayabilmek için fabrika hayatının mezahimine katlanmaya mecbur kalmaktadır. Sınai mektebinden vesaire mekteplerden ikmal tahsil niyetiyle gelenlerden bir müddet zahmet çektikten sonra iş bulanlar ve gece derslerine devam suretiyle İngilizce öğrenenler ve tevsi malumat edenler varsa da bu gibi gençlerin çoğu tahsili bir tarafa bırakarak ancak geçinebilmeye muvaffak olmaktadırlar. İngilizce bilerek Amerika'ya giden ve ailelerinden muavenet gören birkaç genç vardır ki muhtelif darülfünunlarda ziraat vesair şeyler tahsiline ciddi surette çalışmaktadırlar. Diğer birkaç kişi misyoner mekteplerinde mehanen tahsilde bulunmakta ve bunu temin için kendilerini kısmen Hıristiyanlığı kabul etmiş gibi göstermektedirler. Anadolu'dan gelen amele arasına karışarak çalışmadan geçinen mektep görmüş bazı şehirli gençler daha vardır. Bunlardan aşağıda bahsedilecektir. Şehirli Türk muhacirlerini yeni muhitlerine tel'if-i nefs hususundaki vaziyetleri nokta-i nazarı sair millet ve ırklar efradıyla mukayese etmek doğru olmaz. Hem âdetleri mahdud, hem de Amerika'da geçirdikleri zaman az olduğundan mukayeseden çıkarılacak neticeler pek esassız olur. Muhacirlerin köylü kısmı adeden çok olduğu ve muayyen yerlerde bir arada yaşadıkları cihetle yeni muhite ne dereceye kadar tel'if-i nefs edebildiklerini, ne gibi tesirat ve teşkilat dahilinde yaşadıklarını araştırmak ve hallerini başka ırk ve milletlere mensup muhacirlerin ahvali ile mukayese etmek mümkündür. Bu hususta Rumeli ve Anadolu'dan gelen Türkler başka başka vaziyetlerde bulunmaktadırlar.

Rumeli muhacirleri kısmen fabrikalarda, kısmen demiryolu inşaatında çalışırlar. Fabrikalarda çalışanlar (Massachusetts) hükümeti dahilinde kain (Lowell); (New Hampshire) da kain (Manchester), (Nashua), (Goffstown) şehirlerinde toplanmışlardır. Yollarda çalışanlar Chicago civarında bulunurlar. Rumeli'den gelen fabrika amelesi cenub-ı şark memleketlerinden Amerika'ya gelen muhacirlerin hemen hepsine faik bir unsur sai teşkil ederler. İşlerine lazım ola-

cak kadar İngilizce öğrendikleri gibi fabrikalardaki tarz-ı mesaiye iyice tel'if-i nefs edebilmişlerdir. Dikkatli, mukaddem ve intizamperver oldukları ve işlerinde terakki etmeye heves ettikleri için fabrika sahipleri umumiyetle kendilerini sair unsurlardan olan ameleye tercih ederler. Hayatlarını pek tasarrufkârane bir surette tanzim etmişlerdir. On beş, yirmisi bir arada olarak isticar ettikleri evlerde otururlar. Odalarını münavebe ile temizlerler. Vatanperverane birkaç resimle en lüzumlu eşyayı ihtiva eden ikametgâhları aynı sınıflara mensup İtalyan ve İslav [Slav] muhacirlerin evlerinden seviyece yüksektir. Aldıkları haftalık sekiz ile yirmi iki dolar arasında tehallüf eder. Bunun pek azını kendi ihtiyaçları için sarf ederler. Bir kısmını memleketlerine gönderirler, bir kısmını da biriktirirler. Eğlenceleri gezmekten, birbirini ziyaretten, kahvehanelerde oturmaktan ibarettir. Aralarında Rumca söyledikleri ve hiç Türkçe bilmeyenleri bulunduğu halde pek vatanperverlerdir. Türkçe gazeteler getirtip Türkçe okumak bilenlere okuturlar ve memlekete ait her şeyle alakadar olurlar. Bulundukları yerlerdeki amele teşkilatına karışmamışlar ve hiçbir hususta aralarında teşkilat vücuda getirmemişlerdir. Resmi teşkilata malik olmamakla beraber sanki bir teavün içinde yaşarlar. Hastalara bakarlar. Kendi kabahati olmaksızın işsiz kalanlar diğerlerinin misafirleri addedilir. İçlerinden birisi serseriliğe ve işrete meyil etse elbirliğiyle onu yola getirmeye çalışırlar. Yeni gelenlere iş bulup yerleştirirler.

Ekseriyetin bulunduğu halden iyilik veya fenalık cihetine doğru tehalüf edenler azdır. Bu da pek tabiidir, bir köy muhitinden geldikleri halde birkaç sene içinde Amerika hayatına karışmamaları, daha yüksek mesleklere intisap etmeleri ve tekamül bir şahsiyet sahibi olmaları beklenemez. Umumiyetle cenup memleketlerinden Amerika'ya gelen muhacirler arasında ilk nesil zarfında yüksek bir nisbette terakki eden fertler pek nadir görülür. Türkler arasında on seneden beri Amerika'da bulundukları ve köy muhitlerinden geldikleri için mesela İslavlardan geri kalmaları lazım gelirken iktisadi hayatta nisbeten pek ileri giden bir iki fert yetiştirebilmişlerdir. Bunlardan biri (New Hampshire) da (Manchester) şehrinde sakin Hasan Efendi isminde bir zattır ki memleketinde rençberlik ederken Amerika'ya gelip bir kereste fabrikasında çalışmaya başlamış, kendini sevdirip az bir zamanda işbaşı olmuş, sonra bir fırın açıp işletmeye başlamış, aynı zamanda bir Rum kahveci ile ortak olmuş, emlak almaya başlamış, nihayet on senede on beş bin Osmanlı lirasına muaddil bir servet sahibi olmuştur. Hasan Efendi hemşehrilerinin hürmetini bihakkın kazanmıştır. Chicago'da bulunan hemşehrilerinin zabıta ve mahkeme ile işi olsa Hasan Efendi hemen Chicago'ya koşar, (Lowell) de bulunan bir hemşehrini işine devam etmediğini ve sarhoşluğa meyil ettiğini haber alınca soluğu (Lowell) de alır. Vapurla yeni gelen bir hemşehrinin Amerika'ya duhuluna müsaade edilse Hasan Efendi Newyork'a çıkan muhacirlerin muayene yeri olan (Ellis Island) a koşarak muhacirin memurlarını iknaya çalışır. Bu zat bir iki sene evvel henüz on yaşında bulunan yeğenini Amerika'ya getirerek bir Amerika mektebine yerleştirmiştir. Çocuk Türkçe bilmemesine rağmen Balkan muharebesi münasebetiyle her gün mektepteki Yunanlı çocuklarla döğüştüğü için dayısı kendisini daha uzakça bir mektebe leyli olarak nakil ettirmişti. Orada çocuğu ziyaret ederek Amerikalı arkadaşları arasında her hususta ön ayak olduğunu ve kendisini herkese sevdirdiğini hayretle gördüm. Amerika mekteplerinde yerli çocuklarla muhacir çocukların münasebeti hakkında yapılan tetkikat, muhacir çocukların oyunlarda vesair hususlarda baş olmasının pek nadir olduğunu ancak pek kuvvetli şahsiyet sahibi çocukların buna muvaffak olduklarını gösteriyor.

Rumeli'den gelen amele içinde muntazam bakkal dükkânları açan birkaç tane kişi bulunduğu gibi çalıştıkları fabrikalarda kendi işlerinden şeylere merak edip öğrenenler de vardır. Mesela kundura fabrikalarında çalışanlardan kunduranın fabrikada geçirdiği her ameliyede maharet keşfedenler ve işin nasıl idare olunduğunu anlayanlara tesadüf ediliyor.

Chicago civarında demiryollarında çalışanların faaliyeti, tasarrufkârlığı, tarz-ı hayatı fabrikalardaki gibidir. Bunlar seyyar bir halde bulundukları cihetle ikametgâhları eski vagonlardan ibarettir. Her vagonu bir soba ve yatak ve masalar ianesiyle dört beş kişiye mahsus birer odahane koymuşlardır. İşbaşıları hep Türk'tür. Kır ortasında bulundukları için hemen hemen bir köy hayatı geçirirler. Haftada bir gün Chicago'ya inebilirlerse de bu müsaadeden istifade edenler ve büyük şehir hayatının gürültüsüne kendilerini kaptıranlar çok değildir.

Türk şimendifer amelesini ziyaret ettiğim zaman Chicago'da sakin bir iki Türk, civardaki Türkler arasında muavenet mütekabilin temini, Amerika'yı tanıyıp anlamaya çalışılması ve muntazaman içtimalar ve eğlenceler tertibi fikirleriyle bir cemiyet teşkiline çalışmakta idiler. Vagondan vagona gidip bu tasviri izah ettikleri sırada ben de hazır bulundum. Cemiyete iştirak teklifini dinleyip anlamadan kabul eden bulunmadığı gibi tetkik ettikten sonra red eden de olmadı. Yüzlerce amelenin düşünüp taşındıktan sonra karar-ı ittihad etmek itiyadında bulunmaları ve makul bir şeyi her ay nakden fedakârlığı istilzam etmemesine rağmen müttefiken kabul etmeleri her cihetle şayan-ı dikkatti. Chicago'da umur-ı hayriyye ve insaniye mektebi müdürü Profesör Taylor ile kızının idaresi altında (Chicago Comence) isminde bir müessese-i içtimaiye vardı ki ecnebi muhacirleri Amerika hayatına te'nis etmek ve seviye-yi fikriyelerini yükseltmek ile iştigal eder. Bu müessesede yeni Türk cemiyete bir oda tahsis edilmesine rağmen şimendifer amelesinin hüsn-i niyeti hiçbir semere vermedi. Bilahare haber aldığıma göre cemiyet ancak bir defa toplanmıştır.

Anadolu'dan gelen muhacirlere geçelim. Bunlar da kısmen yol inşaatında müstahdem bulunmaktadır. Ziraat işleri ile iştigal

ettikleri takdirde memleketlerinde kabil-i tatbik yeni malumat elde edecekleri, daha iyi bir hayat geçirecekleri ve ihtimal ki daha çok kazanacakları aşikâr iken kısım-ı azami her türlü ziraai iştigalatın aleyhinde bulunmaktadır. Çiftliklerde çalışmaları kendilerine tavsiye edilince "biz buraya ticaret için geldik. Tarlada çalışacak olduktan sonra memlekette kalırdık" yolunda cevaplar vermektedirler. Yalnız (Michigan) hükümeti dahilinde bazı fundalıklarda tek tük Türk ameleye tesadüf edildiğini haber aldım.

1327 [1911] senesinde (Peabody) de bulunan Anadolulu ameleyi ziyaret ettiğim zaman kendilerini pek fena bulmuştum. Tabakhanelerde başka hiçbir sınıf amelenin kabul etmediği derecede ağır işlerle meşgul idiler. Buna mukabil aldıkları ücret vasati olarak haftada beş, altı dolar derecesinde bir şeydi ki Amerika fabrikalarında hafif işlerde meşgul olan çocuklara bile bundan noksan para verilemez. Rutubetli, müteaffin yerlerde çalışmanın neticesi olarak sıhhatlerine halel gelmişti. Hallerinden pek müşteki idiler. Ecnebi memleketinde hasta olup olmamaktan ve birkaç para yapıp günün birinde memlekete avdetten başka hiçbir emel ve düşünceleri yoktu. İçlerinden biri İngilizce öğrenmeye, Amerika'yı tanımaya merak etse, Amerika'da kalmayı düşünüyor ithamıyla, istihzalı ve acı sözlerden ibaret bir tazyik altına alınıyordu. Buna rağmen içlerinde gece derslerine devam eden, İngilizce öğrenen birkaç kişi vardı. İngilizce öğrenmeye hinziratı bulunabileceği cihetle Amerika lokantalarında yemek yemeye karşı bu kadar taassup ve şiddet gösteren bu adamlar, içkiye ve büyük şehirlere mahsus türlü türlü ahlaksızlıklara nefsini kaptıran arkadaşları üzerinde ancak pek hafif bir tazyik icra ediyorlardı. İçlerinde, her tarafta amele arasında olduğu gibi hiçbir yerde çalışmayan, şehirden şehire dolaşan ve serseriliği meslek tutan bir kısım efrat da vardı. Maamafi kısım-ı azami memleketinde ailesine para yetiştiriyor ve günün birinde biraz para ile Amerika'dan ayrılabilmek için mahrumiyetlerle dolu bir hayata katlanıyordu. Birçoğu birden dar odalarda yatıyor, nöbetle pişirdikleri basit şeyleri yiyor, çamaşırlarını kendileri yıkıyorlardı. Eğlenceleri kahvelerde ve ağaçlar altında oturmaktan ibarettir. Etraflarındaki yeni muhit kendilerini pek az alakadar ediyordu. Onu anlamaya, ona karışmaya teşebbüs etmedikten başka muhitleriyle olan münasebetlerini hadd-i asgariye indiriyorlardı. Mesela bir sokak uzakta bulunan dükkânlardan kendilerine lazım olan eşyayı bizzat almaya cesaret edemiyorlar ve muhtekir bir Ermeninin vasatine müracaat ediyorlardı. Aralarında yalnız iki bakkal dükkânı ve bir fırın vücut bulmuştu. Adetçe bine yakın olmalarına rağmen bir kahve açamayarak Yunanlıların kahvelerine devam etmekte bulunmuşlardı. Civarda bir müze kain bulunuyordu ki (Salem) limanına mensup kaptanların asırlardan beri muhtelif memleketlerden getirdikleri nevadir ve nefais ihtiva ediyordu. İçinde bir Türk dairesi vardı. Pazar günleri hiç duhuliyesi olmayan bu müzeye her nev'i ecnebi amele merakla geldiği halde o zamana kadar bir Türk geldiği görülmemiştir.

1329 [1913] senesinde tekrar Anadolulu ameleye ziyarette bulundum. (Peabody) ye bir defa daha uğradıktan başka (Wooster), (Chicago) ve (Providence) şehirlerini dolaştım. (Peabody) de büyük farklar gördüm. Evvela Balkan Muharebesi daimi lakaydilerini kırmaya vasıta olmuştu. Muharebe havadisi almak için İstanbul gazetelerine abone olmuşlar ve bu gazeteleri müştereken okumak üzere akd ettikleri içtimaların fikirleri açmak hususunda çok tesiri görülmüştü.

Sonra Anadolulu bir Rum gencinin amele hukuku hakkında aralarında verdiği Türkçe konferanslar üzerine bir az harekete gelmişler ve bu kadar çalışkan ve tahammülkâr ameleyi elden kaçırmaktan korkan fabrika sahipleri hemen haftalıklarını tezyid etmişlerdi. Bundan başka idadi tahsili görmüş Midillili iki Türk genci bir müddet aralarında yaşamak ve müstensih ile basmak suretiyle Türkçe bir gazete çıkararak vesair vasıtalara müracaat ederek yeni fikirler neşrine çalışmışlardı. Bu sayede eski taassup kırılmış ve muhitlerine karşı olan tevhizler tezelzüle uğramıştı. Pazarları (Peabody) müzesine devam eden amele arasında Türklerin çok yer tuttukları göze çarpıyordu.

Diğer şehirlerde tesadüf ettiğim Türk amele de umumiyet itibarıyla sair yerlerden gelen ameleden geriydi. Fakat uzunca müddet Amerika'da kalanlar yerlilerden çok farklı idi. Eskiler arasında dükkân sahibi olmuş teşebbüs sahipleri bulunduktan başka devam ettikleri fabrikalarda epeyce ileri gidenler de yok değildi. (Wooster) da Harput köylerinden bi-

Ahmed Emin'in "Amerika'da Türk Muhacirler" başlıklı makalesinin ilk ve son sayfaları.

rinden on beş sene evvel gelmiş olan Mustafa Ağa adında bir zat vardır ki şehrin Amerikalılarla meskûn en iyi mahallerinden birinde muntazam bir kasap dükkânıyla bir dondurmacı dükkânına malikti. Çırakları da epeyce İngilizce öğrenmiş kıyafeti yerinde Türklerdi. Mustafa Ağanın yeğeni bir demir tel fabrikasındaki işinde sekiz seneden beri o kadar ihtisas sahibi olmuştu ki haftada otuz dolardan fazla kazanabilmekte idi.

Memleketlerinden ve memleketlerine ait türlü türlü tesirlerden uzak olarak Amerika'da yaşayan Anadolu köylülerinin halinden pek şayan-ı dikkat neticeler çıkarılabilir. Şurası bilhassa göze çarpıyor ki köylülerimiz pek iyi ve çalışkan fabrika amelesi olabilmektedirler. Umumiyetle hüküm süren zannın hilafına olarak kendilerinde terbiye kabiliyeti ve iyi tesire tabi olmak istidadı fazladır. Her taraftaki amelemiz arasında en ziyade sahib-i nüfuz olanlar, böyle bir iki kişi bulununca etrafındaki hemşehri üzerinde pek derin bir tesir icra edebilmektedirler. Hemşehrilerinin gözlerini açmaya, kendilerinde terakki ve tefeyyüz arzuları uyandırmaya, merbutiyet-i milliye hislerini faaliyet halinde tutmaya muvaffak olmaktadırlar. Okumuş hemşehrilerinin Hilal-i Ahmer ve donanma ianesi için söyledikleri bir iki müessir söz üzerine birçok senelerden beri fabrikalarda çalışarak biriktirdikleri parayı kâmilen iane vermek arzusunda bulunan adamlar görülmüştür. Maatteessüf okumuş olanlar hep hüsn-i niyet sahibi bulunmuyor. Birtakım şehirli gençler vardır ki Anadolulu amele arasına yerleşerek tufeyli halinde hiç çalışmadan yaşamanın yolunu bulmuşlardı. Bunların iğfaliyle Anadolulu amelenin birçoğu kazandığını içki ve eğlence içine israfa alışmaktadır. Bazı yerlerdeki Türk kahvehanelerine bunların teşebbüsüyle çalgıcı kızlarla içki ithal edilmiştir. Yine bunlar amelede mevcut memleket rabıtalarını kırmak ve milli ianeler toplanmasının önüne geçmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktadırlar.

Amerika'daki Türk muhacirleri başka memleketlerden gelen muhacirlerle mukayese edilirse birçok cihetle geri görülür. Bu ırki bir istidadsızlık eseri addederek ona göre neticeler çıkarmaya çalışanlar ilk nazarda hak kazanır. Halbuki esasa gidilirse işin içinde büsbütün başka sebep ve âmiller bulunduğu anlaşılır.

Evvela şurası var ki Türk muhacirleri umumiyetle zirai bir hayatı bırakıp Amerika'ya geliyorlar. Zirai hayat geçirenler yeni bir muhitin yabancı şeraiti içine düşünce tel'if-i nefs hususunda sürat göstermezler. Lehistan, Macaristan ve Balkan memleketlerinden gelen ve Amerika'da sınai hayata atılan çiftçilerde de aynı hal görülüyor.

Bunlardan yeni muhite karşı olan yabancılık hissi Türklerde olduğu kadar devam etmiyor, çünkü memleketlerinden gelen daha yüksek seviyede adamlar aralarına karışarak teşkilat vücuda getirmekle ve ecnebileri Amerika hayatına alıştırmak için mevcut müessesat bunlar üzerinde tesirini gösterebilmektedir. Türk muhacirleri daima memlekete avdeti düşündükleri ve Amerikalılar tarafından kendilerine uzatılan elleri şüphe ve vesvese ile telakki ettikleri için mütecerrid bir halde kalmaktadırlar. Her nev ecnebi muhacirlerini seviye-yi içtimaiyece yükseltmek ile iştigal eden ve Miss. (Jeyn Adams) isminde yüksek fikirli bir kadın tarafından idare edilen (Holle House) müessesinin kıraathanesinde Bulgarca, Sırpça, Ermeniceye varıncaya kadar her lisanda gazeteler bulundurulduğu, her türlü muhacirler oraya celb edilerek kendileri için dersler ve eğlenceler tertip edildiği halde Türk muhacirlerini kendi kahvehanelerinden ayırıp müesseseye devama alıştırmak mümkün olmamıştır.

Muhacirlerin maarif hususunda geri olmalarının ve Anadolulu içinde gerek fikri ve gerek maddi vesait-i nakliyenin azlığının da büyük bir tesiri vardır. Her cihetle âlemden ayrı köyünde hayattaki basit münasebetlere, basit vaziyetlere alışan bir Anadolu köylüsünün muğlak bir sınai hayata kolayca alışabilmesi elbette beklenemez. Bu hususta Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelenler arasında büyük bir fark vardır. Dünya ile teması olan sahil yerlerinden gelenler Amerika muhitine alışmak hususunda başka memleket muhacirlerinden geri kalmamaktadırlar. Anadolu'nun vesait-i nakliye ve terbiyesi bil'lnisbe çok olan garp kısımlarından gelenler de iştigalat iktisadiyeleri ne olursa olsun yeni muhitlerini anlamak ve fikri ve tecrübe cihetle oradaki mevkit hayatlarından istifade etmek emelini beslemektedirler. Anadolu'nun Şark cihetlerinden gelenler ırki ve dini sebeplerle değil, sırf Amerika'ya gelinceye kadar ziraat hayatında ilimden mütecerrid bir halde yaşamış bulunmalarının bir neticesi olarak Amerika hayatına karşı uzun müddet yabancı durmaktadırlar. Bir de başka memleket muhacirleri kısmen olsun aileleriyle birlikte geldikleri halde Türklerin yalnız başlarına gelmelerinin yeni muhitin kendilerine kolayca tesir edememesine çok dahil olmaktadır. Amerika'daki ecnebi muhacirleri arasında yapılan tedkikat kadınlarla çocukların yeni şerait-i hayata tel'if-i nefs hususunda erkeklerden daha çok sürat gösterdiklerini ve muhacir ailelerinin bu vasıta ile Amerika hayatına kolayca takrib olunduğunu ispat etmektedir. Bilakis hemşehrileriyle birlikte zümre halinde yaşayan bekârlar yeni tesirata uzunca bir müddet bigane kalmaktadırlar.

Türk muhacirleri hakkındaki tedkikattan çıkardığım netice şudur ki Amerika muhitinde geri kalmış görünmelerine muayyen amiller sebep olmaktadır. (Peabody) deki muhacirlerin ahvalinde iki sene içinde husule gelen salah ile sabit olduğu gibi vaziyetlerini iyileştirmeye medar olacak tesirat az zamanda mebzul semereler vermektedir. Demek ki geri kalmak hususunda hiçbir tabii istidadsızlık dahili yoktur. Anadolu'daki hayata başka memleketlerdeki vesait ile tecehhüz edilirse ve tekamüle karşı tabii istidadsızlık ve terbiye kabiliyetinin mahdudiyeti gibi manalara tesadüf edilmeyecektir.

Ahmed Emin

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, no. 2, Sene: 1 (1332-1334), s. 179-188.

Boşnakzâde Mehmed Paşa'nın Mezartaşı Kitabesi

Doç. Dr. HÜSAMETTİN AKSU

Üstte: Boşnakzâde Mehmed Paşa'nın silindirik formlu mezartaşı.

Altta: Boşnakzâde Mehmed Paşa'nın mezarı. Yandaki 1308 (1891) tarihli silindirik mezartaşı kızı Hayriye Hanım'a aittir.

İstanbul'un Çamlıca sırtlarında, Kısıklı'da Selâmi Ali Efendi (v. 1692) Tekkesi[1] hazîresinde medfûn bulunan Boşnakzâde Mehmed Paşa, Sultan Abdülmecid (1839-1861) ile Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde çeşitli görevler üstlenen devlet adamlarındandır. Babası, Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) Çukadârı Boşnak Osman Ağa'dır. 1812 yılında doğmuştur. İlk eğitimini aldıktan sonra genç yaşta, 1832-1833 yıllarında babasının saraya yakınlığı hasebiyle Mabeyn-i Hûmâyûn'a alınarak kısa bir süre sonra 1839'da kurenâdan (padişahın yakınları, mabeynci) olmuştur. 1848 yılında ikinci mabeynci iken Mîrîmîrânlıkla Varna Muhafızlığına tayin olundu. 1851'de Vezir rütbesiyle Edirne Valisi oldu. 1853 yılında Selanik, 1854'te İşkodra, aynı yılın sonunda Rumeli, 1856'da Sivas, 1859'da Kastamonu valiliklerine atandı. 1859 sonlarında bu görevinden ayrıldı. 1861 sonlarında Bursa Valiliğine tayin edildi, iki yıl sonra 1863'te Bursa Valiliğinden istifa ederek ayrıldı. 1868 yılı sonlarında Canik Mutasarrıflığına tayin olunmuş ve bu son görevini sekiz yıl sürdürdükten sonra 1876'da görevinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. 15 Safer 1294 (1 Mart 1877) tarihinde Kısıklı'daki konağında vefat eden Boşnakzâde Mehmed Paşa, konağının yakınındaki Selâmi Ali Efendi Tekkesi'nin hazîresine defnedilmiştir. *Sicill-i Osmânî*'deki biyografisinde derviş yaradılışlı, yumuşak huylu, edip ve dürüst bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir.[2]

Selâmi Ali Efendi Tekkesi hazîresindeki mezarı, mermerden yapılma bir sanduka olup, baş ve ayak taşları silindiriktir. Baştaşında, ta'lik hatlı kitâbenin bulunduğu yüzün en üst kısmında Celvetî Tarikâtı'nın Selâmi koluna ait tac bulunmaktadır. Ayaktaşı yazısızdır. Dört parça mermerden oluşan lahdin ön yan yüzlerinin ortasında güneş kursu vardır. Bu kursların göbeği ve köşeleri stilize edilmiş bitkisel motiflerle bezenmiştir. Yine sandukanın üst tarafında çepeçevre dolanan stilize bitkisel motifler yer almaktadır. Sanduka ve mezartaşı, bütünüyle 19. yüzyıl Osmanlı mezar yapılarının güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir.

1. Baha Tanman, "Selâmi Ali Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, İstanbul 1994, s. 492.
2. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul 1308-1315 (IV, s. 303).

MEZARTAŞI KİTABESİ

Yâ Hû

Kudemâ-yı vüzerâdan iken oldu münkā'd
İrciî' emrin irâe edilecek hükm-i kazâ
Hayli hizmetler edüb devletine mu'tâd
Eylemişdi nice büldânda adâlet icrâ
Âkibet terk ederek dağdağa-i dünyâyı
Eyledi semt-i hâmûşâna makarrı a me'vâ
Ola evlâdıyla ahfâdı mu'ammer dâim
Kendi etdikçe çemenzâr-ı cinân içre safâ
Eşk-i çeşmim ile târih-i vefâtın yazdım
Mazhar-ı afv ola yâ Rab Mehmed Paşa

Sene 1294 [1877]

ARŞİVDEN BİR BELGE (29)

Osmanlı İmparatorluğu'nda İşkencenin Yasaklanması (1850)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan yedi yüzyıllık süreçte üç kıtaya yayılmış olan bir coğrafya üzerinde çok sık rastlanan işkence sorununa ilişkin belgeler yer alıyor.

Sultan Abdülmecid'in Tanzîmât Fermânı ile 3 Kasım 1839 günü resmen yasaklamış olduğu "işkence ve eziyet" yöntemi, aslında Osmanlı İmparatorluğu tarihinde sıkça rastlanan bir olgu. İşkencenin bir yöntem olarak yasaklanması, Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlık haklarını, ekonomik hak ve özgürlükleri, serbest girişim ve serbest ticaret haklarını, özel mülkiyet edinebilme hakkını ve benzeri pek çok hak ve özgürlüğü Osmanlı tebasına bağışlayan Tanzîmât Fermânı ile gerçekleşmiştir.

Müsâdere, siyaseten katl ve idâm, iltizâm, gedik ve benzeri kapitalizm ve ulus-devlet öncesi Osmanlı yönetim biçimlerini yürürlükten kaldıran Tanzîmât Fermânı, Osmanlı sultanının idam yetkisini de elinden alarak zanlıları cezalandırmadan önce yargılama zorunluluğu getirmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında, soruşturma sırasında "eziyet" usulüne artık başvurulamayacağı da özenle belirtilmiştir.[1]

Ancak, müsâdere, siyaseten katl, iltizâm, gedik ve kaldırılmak istenen diğer pek çok geleneksel Osmanlı âdeti gibi "işkence" de varlığını Osmanlı İmparatorluğu'nda sürdürmeye devam etmiştir. Bu duruma en güzel örnek, Tanzîmât Fermânı'yla işkence uygulamasını yürürlükten kaldırmış olan Sultan Abdülmecid'in 7 Aralık 1850 günü Eflâk ve Boğdân (bugünkü Romanya ve Moldovya) voyvodasına "işkenceyi yasaklamış olduğunu hatırlatmak" için yazmak durumunda kaldığı irâde-i seniyyedir.[2]

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki sayısında yer alan bu belgeye göre, Eflâk ve Boğdân'dan gelen şikâyetler üzerine, "işkence ve eziyet usûlünün hâlâ cereyân etmekde olduğu" anlaşılmıştır. Sultan Abdülmecid tarafından ilan edilmiş olan Tanzîmât Fermânı ile işkence usülünün yasaklanmış ve yürürlükten kaldırılmış olduğu Eflâk ve Boğdân voyvodasına gönderilmek üzere hazırlanmış olan tahrîrâtda önemle vurgulanmıştır: "nezd-i rüyet-mendânelerinde ta'rîfe hâcet olmadığı vechile bu usûl ve âdât-ı mugâyir-i insâniyet bir emr-i memnû' ve mekrûh olub velî-ni'met-i bî-minnetimiz ve metbû-i muazzamımız olan zât-ı şevket-âyât-ı cenâb-ı cihânbânînin efkâr-ı hayriye ve adliye-i pâdişâhâneleri âsâr-ı ber-güzidesinden olmak üzere lehü'l-hamd usûl-i mezkûre kâffe-i memâlik-i mahrûsa-i pâdişâhânede lağv ve def' kılınmış olduğu."[3]

İkinci belgemiz, Eflâk ve Boğdân voyvodasını işkence yapmaması gerektiği konusunda uyarmak üzere hazırlanan bu yazıyı Sultan Abdülmecid'in onayına sunan dönemin sadrazamı Koca Mustafa Reşid Paşa'nın sadaret tezkeresi ile bu tezkerenin ekinde yer alan Sultan Abdülmecid'in irâde-i seniyyesinden ibaret bulunmaktadır. İrâde-i seniyye metninde "müsvedde-i merkûmenin ifâde ve hükmü münâsib ve yolunda olmasıyla icrâ-yı iktizâsı meâli-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî icâb-ı celîlinden" bulunduğu belirtilmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nda işkencenin yasaklanmış olduğu da tekrar vurgulanmaktadır.[4]

İşkence Osmanlı İmparatorluğu'nda yasaklanabilmiş midir? Elimizdeki bilgi ve belgeler bunun hiçbir zaman gerçekleşmediğini, bırakın işkence yoluna başvuran Osmanlı memurlarını, Osmanlı sultanlarının bile şahsen işkence emri vermekten çekinmediklerini ve hatta kendilerinin de bizzat işkence uygulamalarına katılmaya devam ettiklerini göstermektedir. Sultan Abdülaziz'in intihar mı yoksa cinayet mi belli olmayan ani ve şüpheli ölümünden sonra yapılan tahkikat sırasında, Sultan II. Abdülhamid'in bizzat bulunduğu ortamlarda zanlılara işkence yapıldığı bilinmektedir. İşkence altında Sultan Abdülaziz'i öldürmüş olduklarını kabul ve "itiraf" etmiş olan Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa adlarındaki iki saray pehlivanı ile Hacı Ahmed ismindeki bir gece bekçisi idam edilmiş, başta Midhat Paşa olmak üzere, Mabeynci Fahri Bey ve diğer bazı sanıklar da Hizan'a sürülmüşlerdir.[5]

Sultan Abdülaziz'in ölümü üzerine yapılan soruşturma sırasında Sultan II. Abdülhamid'in zanlılara işkence yaptırdığını ve hatta kendisine bizzat işkence ettiğini anlatan Mabeynci Fahri Bey'in *İbretnümâ* adlı eserine kulak verelim:

> Silahşorlardan Seyfullah namında fıstanlı bir Arnavudun elinde bir büyük kahve cezvesi olup içinde dahi iki adet yumurta kaynamakta olduğu halde getirdiğini gördüm. O sırada zât-ı şahâne "Bu da Rumeli eziyeti imiş" diyerek gülerek bana bakmakla bunun da bir nev'i işkence olduğunu anladım. Orada olan tüfenkçiler "Söyleyecek misin" diyerek üzerime hücum ettiler, setre ve yelek ve gömleğimin düğmelerini çözmeye başladılar. Bir taraftan da zât-ı şahâne ve gerek hüzzâr-ı mevcûde "Sen nasıl olsa söyleyeceksin, beyhude eziyyet çekme ve kendine yazık etme" deyû kelamlarla ihâfe ederlerdi...
>
> ...Yumurtalar pişmiş ve nihayet derecede kızmış olduğu halde birini sağ ve birini sol koltuklarımın altlarına vaz' ederek kollarımı sıkı bir suretle bastırdılar ki bunların vücuduma ve

> kalbime ve ciğerlerime te'sir eylediği acısı dünyada her türlü derd-i vecîin fevkinde olmağla hemen feryad ü figana başladım. Bu halle yumurtalar bir müddet durduktan sonra çıkardılar. Bu eziyyet olunurken yine bir taraftan "söylesene" deyû gerek zât-ı şahane ve gerek orada bulunanlar yine ısrar ederler idi.[6]

Mabeynci Fahri Beyin anlattıklarına göre, koltuk altlarına yeni kaynamış yumurtalar yerleştirmek gibi çeşitli işkence uygulamalarına Osmanlı İmparatorluğu'nun koskoca sultam, Sultan II. Abdülhamid bile bizzat katılmıştır. Bu durumda, "işkence Osmanlı İmparatorluğu'nda yasaklanabilmiş midir?" sorusuna verilebilecek en güzel cevap, "işkence Türkiye Cumhuriyeti'nde de yasaklandı, ama uygulamadan kaldırılabildi mi?" karşı-sorusudur...

1. Halil İnalcık, "Sened-i İttifâk ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", s. 343-359.
2. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciye, Sıra No: 3761, Vesika: 2.
3. *Aynı yerde*, Vesika: 1.
4. *Aynı yerde*, Vesika: 2.
5. Yavuz Selim Karakışla, "Hareket Ordusu'nun Emriyle Toplattırılmış Bir Risale: Sultân Abdülaziz'in Kâtilleri", *Müteferrika*, no. 16, Güz 1999, s. 71-94.
6. Fahri Bey, *İbretnümâ: Mabeynci Fahri Bey'in Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968), s. 27.

Eflâk ve Boğdân voyvodasına tastîr olunacak tahrîrât müsveddesidir

Eflâk eyâletinde işkence ve eziyet usûlünün hâlâ cereyân etmekde olduğuna dâir bu kere rivâyât-ı kesîre vukû' bulmuşdur. Hâlbuki nezd-i rüyet-mendânelerinde ta'rîfe hâcet olmadığı vechile bu usûl ve âdât-ı mugâyir-i insâniyet bir emr-i memnû' ve mekrûh olub velî-ni'met-i bî-minnetimiz ve metbû-i muazzamımız olan zât-ı şevket-âyât-ı cenâb-ı cihânbânînin efkâr-ı hayriye ve adliye-i pâdişâhâneleri âsâr-ı ber-güzidesinden olmak üzere lehü'l-hamd usûl-i mezkûre kâffe-i memâlik-i mahrûsa-i pâdişâhânede lağv ve def' kılınmış olduğuna ve memleketeynin metbû'-i müfahhamları olan saltanat-ı seniyyenin bu misillû kavânîn-i umûmiye-i adliyesine ittibâ' eylemeleri lâzımeden olub zât-ı asilâneleri ise efkâr-ı şefkat-âsâr-ı hazret-i şehinşahîye vâkıf ve sıfat-ı memdûhe-i insâniyetkârî ile muttasıf oldukları cihetle dest-i emânet-i rüyetmendânelerine tevdî' buyurulmuş olan idâreden bu makûle âsâr-ı zulmiyenin imhâsı matlûb-ı asilâneleri olduğu meczûm-i âlî buyurulduğuna binâen fi'l-hakika eski usûllerin bakiyesi olarak bu işkence maddesi oralarda câri ise ba'dezîn külliyen ve sahîhan men'i ve ahâli-i memleket-

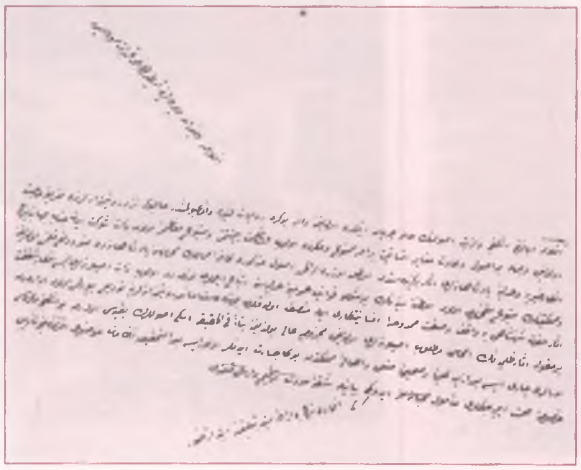

Üstte: Sultan Abdülmecid.

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciye, Sıra No: 3761, Vesika: 1.

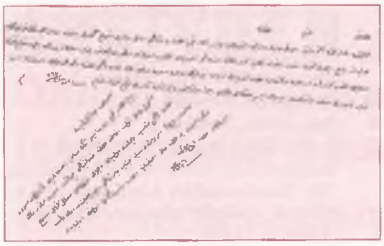

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciye, Sıra No: 3761, Vesika: 2.

den buna cür'et edenler olur ise bade't-tahkîk nizâmât-ı mevzû'a iktizâsınca te'dîbi husûsuna himmet eyleyecekleri me'mûl idüği ifâdesinin irâde-i seniyye teblîğine ibtidâr kılınır.

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Hariciye, Sıra No: 3761, Vesika: 1.

Atûfetlû efendim hazretleri

Memlekteynde elhaletü hazihi işkence ve eziyet usûlü câri olduğu işidilüb bu ise efkâr-ı hayriye-i hazret-i pâdişâhîye münâfi olmasıyla metbû'-i müfahhamları olan devlet-i aliyenin kavânin-i umûmiye-i adliyesine ittibâ' eylemeleri zımnında Eflâk ve Boğdân beylerine gönderilmek üzere kaleme aldırılan mektûb müsveddesi manzûr-ı meâli-mevfûr-i cenâb-ı mülûkâne buyurulmak için takdîm kılındı ol vechile mektûb gönderilmesine müsâade-i merhamet-âdei hazret-i şehriyâri şâyân buyurulduğu hâlde müsvedde-i merkûmenin ifâde ve hükmü hakkında dahi her ne vechile emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâcidârî müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise muktezâ-yı âlîsi icrâ olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

fî gurre-i Safer sene 1267 [6 Aralık 1850]

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Pirâye-i hâme-i tebcîl olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle zikr olunan müsvedde meşmûl-i luhâza-i şevket-ifaza-i hazret-i hilâfet-penâhî buyurulmuşdur. Müsvedde-i merkûmenin ifâde ve hükmü münâsib ve yolunda olmasıyla icrâ-yı iktizâsı meâli-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî icâb-ı celîlinden olarak mezkûr müsvedde yine taraf-ı âlî-i asafîlerine iâde ve tesyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 2 Safer sene 1267 [7 Aralık 1850]

ESKİ KARTPOSTALLARDA OSMANLI KADINLARI

Şark Güzeli

MÜSEMMA SABANCIOĞLU

Kadının iş dünyasındaki yeri, çok değil sadece geçtiğimiz yüzyıllık süreçte şekillenip bugünkü halini aldı. Endüstrileşmiş, gelişmiş, büyümüş toplumlarda kadın iş dünyasının hemen hemen her alanında kendini defalarca ispatlamış durumda. Bununla birlikte yine de kadının iş dünyasında tırnaklarıyla geldiği yerde, çoğu erkekten daha saldırgan bir profil çizdiği, olduğu yerden olmamak için kadınsal tüm içgüdülerinden arınmanın yollarını aradığını söyleyenler var. Büyük holdinglerde üst düzey yönetici konumundaki kadınların iş hayatının "acımasız çarkları" arasında kalmamak adına erkeklerden daha çok çaba sarf ettikleri de biliniyor. Asıl hızını son elli, altmış yıl içinde kazanan bu değişimin öncesinde "avcı" erkeklerin himayesindeki "korunmaya muhtaç kadın" profili genel geçer bir doğruydu. Kadın evin direği, çocukların annesi, eğlencenin aracı, kocasının kadınıydı. Çoğunlukla bilindiği üzere kadının toplum içindeki konumunu değiştirmesi önce kendi içinde başlayan sarsıcı bir sorgulama sürecinin sonucuydu. Ama yine de bütün bunların öncesinde, kadının kendini gerçekleştirememiş, ezik ve hep arkada kalan bir varlık olduğu konusunda şüphe duymamak elde değil.

İstanbul Galata'daki Schneidertempel Kültür Merkezi'nde temmuz ve ağustos ayları boyunca açık olan "Eski Kartpostallarda Osmanlı Kadını" sergisi de işin bu yönünden hayli ilginç sahneleri kapsıyor. Seyhun Binzet koleksiyonundan derlenen kartpostallarda Osmanlı kadını daha çok şarkı söylerken, raks ederken, nargile içerken, şemsiyesiyle boğaziçinde salınırken ve divana uzanmış haliyle resmedilmiş. Serginin bütününden Osmanlı kadını hakkında ne kadar sağlıklı bilgi edinilebileceği konusunda insanda şüphe oluşuyor. Serginin çıkışındaki deftere bir ziyaretçinin yazdığı gibi "en güzeli üreten kadınları görmekti" gibi bir cümle dönüp kartpostallara bakınca insanı sadece gülümsetiyor. Sergide Trabzon'da iplik eğiren, süt sağan, buğday öğüten, halı dokuyan, çilek, çarşaf satan, tütün

ve kuru incir işçiliği yapan kadınları gösteren birkaç kartpostalın dışında üretime dair herhangi bir ibare yok. Beyrut'a, Kudüs'e, Şam'a, Bağdat'a gönderilecek kartpostalların üzerinde yıldızların, sazendelerin, kündekâri sehpasının yanında, işlemeli fistanıyla tombul bir şark güzelinin olması aslında anlaşılır bir durum; ancak kartpostallardaki Selanikli aristokrat kadının, Arnavut güzelinin, modern kostümleri içindeki Meşrutiyet hanımlarının ve divana uzanmış halde poz veren Doğulu dilberin kendi hayatlarını gerçekleştiremediklerine dair bir şeyler söylemek de güç. Cumhuriyetin ilanıyla rahat bir nefes aldıkları, seçme ve seçilme hakkına sahip oldukları ve erkeğin gölgesinden bilimiyle irfanıyla çıktığı söylenen Osmanlı kadını bu sergide halinden epeyce memnun görünüyor. Modern kıyafetleriyle gezinen Meşrutiyet hanımlarının ardında görünen çarşaflı kadın, ipek işleyen, Trabzon'da tarlalarda çalışan, iplik eğiren ve on iki çocuğa annelik yapan, erkeklerden tamamen bağımsız bir alanda kendi varolma projesini çoktan ve defalarca gerçekleştirmiş Türk kadınıysa hâlâ yaşıyor. İşin bu kısmında değişen bir şey yok.

Hal böyle olunca da çalışma alanı, tarlalardan, bağdan, bahçeden çokuluslu şirketlere, holdinglere kadar genişleyen günümüz kadınının kartpostallarda kalan Osmanlı kadınından önemli bir farkı ortaya çıkıyor. Kadınlar kendilerini var edebilmek için çok daha fazla çalışmak, önlerine getirilen rahatı, konforu reddetmek, hatta içgüdülerinden arınmaya çalışmak gibi nafile çabalara başvurmak zorunda kalıyorlar.

Kısaca "Eski Kartpostallarda Osmanlı Kadını" sergisi, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başından kalma efemera malzemesi olmanın ötesinde, önemli bir toplumsal değişim geçiren kadının hayattaki ve kendi hayatındaki rolünü anlaması için önemli ipuçlarını barındırıyor.

Arnavut kadın.

"Meşrutiyet hanımları. Modern kıyafet, eski kıyafet."

Selanikli aristokrat kadın.

Ermeni Minyatür Sanatı

ELMON KAROĞLU HANÇER

Bu makalenin Ermeni minyatür sanatında İstanbul okuluna ilişkin ikinci bölümünü gelecek sayıda yayımlayacağız.

Üstte: Tapınağa Takdim (Moghnu İncili), 11. yy ortaları.

Karşı sayfa solda: Müneccim Kralların Secdesi (Eçmiadzin İncili), 6.-7. yy.

Karşı sayfa sağda: Kudüs'e Giriş (Haghbat İncili), 1211.

Karşı sayfa altta: Son Akşam Yemeği (Targmantchats İncili), 1232.

Erivan, Mashdots Yazma Koleksiyonu (Dournovo-Drampian, *Haygagan Manrangarchutiun*, Erivan, 1967).

Ermenilerin ilk yurtlarına ve geldikleri yere dair tarihi kesin veriler bulunmamaktadır. Batılı bilim adamları Ermenilerin köklerini, Hitit İmparatorluğu'nun Hayasa[1]-Azzi grubunda (Yukarı Fırat havzası) ve Van Gölü'nün batısındaki Armeno-Şubriya halkında aramışlardır. Batılılar, Ermenilerin ilk olarak Fırat'ın batısında Tabar/Togarma veya Torkoma denilen bölgede yerleştiklerini kabul etmişlerdir.[2]

Yunan kaynakları Arımenleri, Frig boylarından biri olarak göstermektedir. Strabon'a göre, bunlar Tesalya'dan gelen Armeno Frigler'di ve bu boyun lideri ise Armenos'du.[3] Truva Savaşı'ndan sonra,[4] MÖ 1200'lerde, büyük olasılıkla İstanbul Boğazı yoluyla Anadolu'ya gelmiş olan Arımenler, Friglerle birlikte Anadolu'nun iç bölgelerine yerleşmişlerdi. Bu topluluğun yazı dili ise proto Ermenice idi.[5]

300 yıllık bir süreçte dalgalar halinde Kapadokya'ya, Fırat havzasına ve Doğu Anadolu'ya doğru göç eden Ermenilerin, yaklaşık olarak MÖ 8. yüzyıl başlarında Friglerden ayrılmaya başladıkları ve Urartu Devleti topraklarına yerleştikleri bilinmektedir.[6] Urartu Devleti'nin gerileme döneminde, Ermeniler siyaset sahnesinde ilk kez MÖ 7. yüzyıl biterken görünmüşlerdir.[7] Bu bölge, MÖ 594'te yazılan Yeremya Peygamberlik kitabında (Yeremya 51; 27-8) Ararat Krallığı olarak kayıtlıdır. Bugünkü Kirmanşah yakınında, Behistun'da Akemen Kralı Darius I'in yazıtlarında[8] (MÖ 529) Armina olarak söz edilen Ermeniler, MÖ 550'de Miletli Hekateus tarafından "Armenoi" olarak anılmıştır. Hekateus, Herodot ve Strabon'un yanı sıra Xenophon (MÖ 400)[9] ve Eudoxus[10] (MÖ 4. yy) da Ermeni halkına dair aydınlatıcı bilgiler vermektedir. İlk Ermeni tarihi, Khorenli Movses tarafından Ermeni harflerinin bulunuşundan hemen sonra, hem mitolojik hem de tarihi veriler toplanarak yazılmıştır.[11]

Tarih sahnesindeki oluşum sürecinde genellikle Medlere ve Perslere bağlı satraplıklar olarak yaşayan ve başlarına atanmış olan vasal krallar tarafından yönetilen Ermenilerin ilk resmi ulusal tarihi Pers İmparatorluğu'na bağlı Armenia egemeni olan Orontes I / Yervant (MÖ 401-344) döneminde başlamıştır. Büyük İskender'in Anadolu'ya girdiği dönemde hâlâ Pers yönetimi altında bulunan Ermeniler, daha sonra bölgede güçlü bir konuma gelen Selevkos Krallığı hâkimiyetine girmişlerdir (MÖ 215-190).[12] Ermeni Krallığı'nın en parlak dönemi II. Dikran'ın krallığında yaşanmış olup (MÖ 95-65),[13] bu dönem Roma yenilgisiyle kapanmış, Ermeni Krallığı Roma'ya bağlı bir doğu eyaleti olarak yaşamaya devam etmiştir.

Doğu Roma ve İran arasında MS 387'de ikiye bölünmüş olan[14] Ermeni Devleti, MS 7. yüzyıl ortalarından 9. yüzyılın ilk yarısına dek Arap hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu dönemin ardından Ani kenti ve çevresinde kurulan Pakraduni Krallığı'nın[15] ve bir süre sonra Van gölü çevresinde kurulan Vaspuragan Krallığı'nın[16] yıkılmasından sonra, Akdeniz bölgesine doğru göç eden Ermeni prensler (1080), Kilikya'da giderek güçlü bir konuma gelmişler ve 1199'da Kilikya Ermeni Krallığı'nı kurmuşlardır. Antalya'dan Fırat kıyılarına kadar yayılan ve son bir yükseliş dönemi yaşayan Ermeniler, Avrupa'dan Uzakdoğu'ya kadar uzanan politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu krallık da Memluk Devleti'nin hâkimiyeti altına girerek dağılmıştır (1375). Bundan sonra birkaç ayrı prenslik ya da feodal beylik olarak yaşamını sürdürmüş olan Ermenilerin siyasi varlığı giderek zayıflamıştır. Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Ermeni halkı, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında, Anadolu'da güçlü bir etnik topluluk olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Frig, Hitit, Asur, Urartu, Med, Pers, Akemen, Part gibi Doğu Anadolu, İran ve Mezopotamya uygarlıkları içinde gelişmiş olan Ermeniler, Antik Yunan (Helenistik) ve Roma kültürleriyle beslenmiş, İlkçağın sonlarından başlayarak Bizans, Sasani (İran), Arap, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin yönetimi altında yaşamışlardır. Uzakdoğu ve Avrupa ile de özellikle sosyal ve kültürel ilişkiler kurmuş olan Ermeni halkı, Selçuklular ve ardından Osmanlılarla iç içe yaşamış, onlarla kaynaşmış, Anadolu Türk uygarlığının yaratılmasında aktif olarak rol oynamıştır. Özetle, Ermeni toplumu, geçmişten günümüze uzanan uygarlık zincirinin yaşayan en eski halklarından biri olarak dünya tarihindeki yerini almış, egemen bir güç olmamasına rağmen, birlikte yaşadıkları toplumlarla sosyal yaşamı paylaşmış, üretime kendi katkılarını getirmiştir. Kuşkusuz söz konusu uygarlıklar içinde mimariden küçük el sanatlarına kadar yaratılan eserler burada yaşayan halkların ürünüdür. Anadolu toplumları, tarih sahnesinden silinmiş olsalar dahi yok olmamış, birbiri ile kaynaşarak Anadolu'nun kültür potasında yoğrulmuş, Anadolu kültürünün oluşumunda pay sahibi olmuşlardır.[17]

ERMENİ MİNYATÜR SANATININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Büyük Konstantin'in yeni dine ilişkin yayımladığı fermandan sonra, Hıristiyanlığın kutsal sanatının başladığı günlerde, doğuda kiliseler arası sıkı ilişkiler kurulmuş ve bir doğu Hıristiyan kültürü gelişmeye başlamıştır. İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'ten önce, Kapadokya, Antakya, Urfa ve diğer Bizans kentlerinde, İskenderiye'den gelen Helenistik sanatın etkisinde filizlenen bir Hıristiyan resim sanatı kendini göstermiştir. Ermenilerin dini önderi Aziz Krikor Lusavoriç'in (Aydınlatıcı) Kapadokya metropolitinden bir piskopos olarak kutsanmasından sonra, bu iki kilise arasında dini ilişkiler ve doğal olarak da kültürel yakınlaşmalar başlamıştır. Mesrop Maşdots'un Ermeni alfabesini oluşturmasından sonra (404), bu bağ daha da güçlenmiş ve onun "Tercümanlar" grubuna dahil olan öğrencileri teoloji ve felsefe eğitimi için Urfa, Antakya ve İstanbul'a gelmişlerdir. Şüphesiz Ermenilerin, teoloji ve kilise bilimlerinin yanı sıra, kutsalı konu alan sanat alanında da Bizans ve Süryani dünyasıyla ilişkileri vardı. Büyük olasılıkla, Hıristiyan sanatının idraki ve gösterimi kiliseler arası ortak prensiplerle düzenlenmişti. Bu bağlamda ortaya çıkan benzerlikler, geleneksel formları izleme isteğinden kaynaklanmış, farklılıklar ise halkların karakteri ve sanat anlayışı çer-

çevesinde özgünleşme gayretleriyle biçimlenmişlerdir.[18]

Bütün toplumlar kendi alfabelerini oluşturduktan hemen sonra bir yazmayı figürlü ya da figürsüz betimlemelerle görselleştirmişlerdir. Ermeni yazmacılığının erken döneminden, 5.-8. yüzyıllardan günümüze minyatürlü hiçbir eser ulaşmamıştır. 989 tarihli Eçmiadzin İncili'nin arkasına ekli dört minyatürün, kimi uzmanlarca yazmayla çağdaş olduğu düşünülmüşse de,[19] erken dönemdeki fresk ve mozaik kalıntılarıyla yapılan analoji çalışmaları sonunda 6. yüzyıl sonu ve 7. yüzyıl başına tarihlenen bu minyatürler, 5. ve 7. yüzyıllar arasında yapılmış olan kiliselerdeki mozaik, fresk ve yontularla birlikte, Ermenilerde gelişmiş bir dini resim anlayışına tanıklık etmektedirler.[20]

Daha 6. yüzyıl sonunda Ermenistan'da etkisini gösteren İkonoklazma hareketi (726-843) tüm Bizans dünyasını sarsmış, böylece Bizans ve Süryani minyatürünün ilk örneklerini de ortadan kaldırmıştır. Çetin bir mücadelenin ardından, 9. yüzyılda yeniden ve özgürce gerçekleştirilmeye başlanan kutsal sanat, Bizans İmparatorluğu'nda ve aynı zamanda Ermenistan'da daha güçlü bir ifadeyle kendini göstermiştir.[21]

Ermeni sanatında duvar resmi, minyatür ve İkonoklazma hakkında çok önemli verilerle tarihe ışık tutan ve aynı zamanda bir şair olan Vrtanes Kertogh'a[22] göre (550-617) Ermenistan'da yayılan Hıristiyanlığın çıkış noktası Kapadokya'dır. Ermeni yöneticiler kutsal betimlemelerin yapılmasını, Hıristiyanlıkla birlikte eşzamanlı olarak kabul etmişlerdir. Ermenilerle Grekler arasında çok eskilere giden bağlar vardır ve onlardan geçen bilim ve kültür kaybolmamıştır. Vrtanes, kutsal resimlerin kendi döneminde (7. yüzyıl başı) hâlâ saygınlığını koruduğunu, ama resme karşı ilk hareketlerin de başladığını ifade etmiştir.[23] Bu dönemde kiliseler büyük olasılıkla Bizans'tan getirilen örneklerle ve belki de Bizanslı sanatçılar eliyle süslenmekteydi.[24] Şair, resim sözcüğünü genel olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, kitap resmini duvar resminden ayırmak gerekirse, kitap betimlemeciliği Ermeni alfabesinin icadıyla (404) eşzamanlı olarak kendini göstermiştir. Alfabenin mucidi din adamı Mesrop Maşdots ve öğrencileri (Tercümanlar), özellikle Grekçe ve Süryanice dini ve felsefi eserleri, 5. yüzyıl sonuna kadar süren yoğun çalışmalarla Ermeniceye çevirerek zengin bir literatür oluşturmuşlardır.[25] Bu çalışmalar esnasında Bizans ve Süryani minyatürüne de tanık olan Ermeniler, büyük olasılıkla bu doğrultuda çalışmalar da yapmış olmalılar.[26]

451 Kadıköy Konsili'nden sonra iki kilise arasında başlayan ayrılıklar sonucunda 6. yüzyıl sonlarında Ermeni başpatriğinin Bizans ile her türlü ilişkiyi resmen yasaklayıcı emri, tüm ülkede uygulanmaya başlamıştır. Böylesi bir neden hiç şüphesiz bu dönemden itibaren tüm Ortaçağ boyunca, Ermeni sanatçıları yeni dine adadıkları eserlerini, Bizans Kilisesi prensiplerinden farklı bir tutumla yaratmaya, eski geleneklerden (İskenderiye, Suriye, Filistin ve Pers) aldıkları esinleri salt Monofizist Ermeni Kilisesi prensipleri doğrultusunda ulusal bir kimlikle yorumlamaya azami özen ve gayret göstermişlerdir. Erken dönemde, yaratılan anıtsal duvar betimlemeleri ve minyatürlü yazmaların ne yazık ki pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Bu kültür mirasının kaybolmasındaki başlıca etken, Ermenistan'ın istilalara ma-

ruz kalan coğrafi bir noktada yer alması ve ikincisi de toplum içindeki çıkarcıların yıkıcı faaliyetleri ve kütüphanelerin tahrip edilmesidir. Macler bir araştırma kitabında şöyle yazmaktadır: "O kadar felaket ve yıkımın tahribinden sonra hâlâ pek çok yüzyıllık bir uygarlığın izlerini bulmak doğrusu şaşırtıcıdır."[27]

Süryani ve Bizans okulları ve sanat akımlarının yanında, kendi özgün üslubu, sanatı ve ayrı bir tarihi bulunan Ermeni minyatürü ile Bizans ve Süryani sanatı arasında genel olarak şüphesiz karşılıklı etkileşimler olmuştur.[28] Bir taraftan Helenistik-İskenderiye, diğer taraftan Süryani-Filistin'den gelen iki güçlü akım, sadece Bizans değil, aynı biçimde Ermeni sanatı üzerinde de etkili olmuş ve zaman içinde Hıristiyan kültürünün yeşerdiği hemen hemen her yere nüfuz etmiştir.

Ermeni ve Bizans kiliseleri arasında yaşanan kimi zaman dostane, kimi zaman gergin ilişkilere rağmen, çeşitli tarihsel kaynaklara göre ve Vrtanes Kertogh'un da değindiği gibi bazı Bizanslı sanatçılar Ermenistan'a gitmiş, buna karşılık Ermeni ustalar da Bizans'a gelerek çalışmalar yapmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da ve tüm imparatorluk sınırları dahilinde, yönetimde, askeri ve sanat alanlarında Ermeni asıllı imparatorlar, üst düzey komutanlar, mimarlar, sanatçılar, ressamlar ve minyatür ustaları hizmet etmişlerdir.[29]

Ermenistan'ın Arap hâkimiyeti döneminde Arap bezeme öğesi olan kufi, yazmalarda süslemeli harflerde kullanılmış, ancak orijinalinden tamamen farklı bir anlayışla uygulanmıştır.[30] Doğudan ve Pers sanatından Bizans ve Ermeni sanatına yansıyan arabesk bezeme, düğümlü madalyonlar ve kıvrım dallar, 10. ve 11. yüzyıllarda minyatür bezemelerinin ortak öğeleri olarak Yakındoğu'da yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Bizans ve Ermeni minyatür sanatlarına katılan sunum sayfalarındaki mimari düzenlemeler Antik sanattan, halı bezemesi Pers sanatından, bitkisel motiflere duyulan ilgi Arap ve Selçuklu sanatlarından yansıyan etkilerdir. Bugünkü kadar hızlı olmasa da, Ortaçağda yeni tasarımlar, sanatsal öğreti ve çözümlemeler (form, renk ve çizim yöntemleri) toplumlar arasında bir moda halinde yayılmakta ve uygulanmaktaydı.[31]

Özetle, Ermeni minyatür sanatı iki eğilim göstermiştir: Ermeni minyatür ustaları, genelde Bizans ikonografisine bağlı kalırken, erken Hıristiyan sanatının Helenistik özelliklerini Hıristiyan olmayan Part ve Sasani gelenekleri ile bütünleştirmiştir. Bu artistik ifadeler ince bir şekilde harmanlanarak, Ermeni üslubunu karakterize etmiştir. Genel olarak doğada

Karşı sayfa solda: Yahya İncili başlangıç sayfası (Gladzor İncili), 1323.
Mashdots Yazma Koleksiyonu (Dournovo-Drampian, age)

Karşı sayfada sağda: İsa'nın Tutuklanması ve Çarmıhta İsa (İncil, Vaspuragan), 1319.
Mashdots Yazma Koleksiyonu (Hagopian, age)

Üstte: İsa'nın Göğe Yükselmesi (Mike İncili, Vaspuragan), 862.
Venedik Mikhitaryan Manastırı (Canashian-Nersessian, age)

Solda: Çarmıhtan İndiriliş (İncil, İsfahan), 1607).
Mashdots Yazma Koleksiyonu (Hagopian, age)

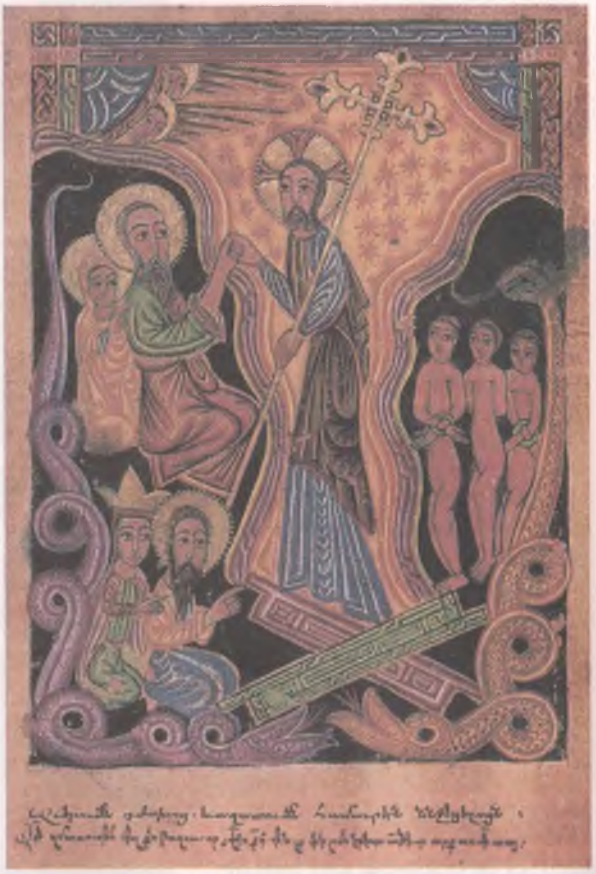

Tebşir (İncil, Kilikya), 1280 dolayları.
Mashdots Yazma Koleksiyonu (Dournovo-Drampian, age)

Araf'a İniş (İncil, İsfahan/Yeni Culfa), 1618-22.
Özel Koleksiyon
(Mathews-Wieck, age)

ve figürlerde sadeleşmeye ve stilizasyona yönelen bir betimleme ön plana çıkarken, yazmanın bütününü saran ve Ermeni minyatürünün ana karakterini oluşturan, yoğun bitkisel ve geometrik bezemeli dekoratif anlayış kuvvetle vurgulanmıştır. Sunum ve başlangıç sayfaları, sayfa kenarı boşlukları, baş harfler çok çeşitli ve zengin bir repertuvarla değerlendirilmiştir. Bezemedeki bu genel eğilim dönemler, okullar ve hatta ustalar arasında dahi zaman zaman çizgi, kompozisyon ve renk anlayışı bakımından farklılaşmalar göstermiştir.[32]

Ermeni minyatür sanatının uzun tarihi genel olarak üç dönemde incelenmiş, minyatürlü yazmaların üretildiği okullar dört bölgede toplanmıştır.

BİRİNCİ DÖNEM (9.-11. YÜZYILLAR)

Pakraduni ve Ardzruni krallıklarının hüküm sürdüğü birinci dönemde Büyük Ermenistan'daki okullar etkinlik göstermiştir. Bu dönemden önce, kaynakların ışığında 5.-7. yüzyılları kapsayan erken bir gelişme döneminin varlığı saptanmış, fakat bu olguyu destekleyecek çok az eser günümüze ulaşmıştır.

Pakraduni Hanedanlığı (885-1045) bağımsızlık ve krallık elde ettikten sonra, sosyal yaşamda yükselen refaha paralel olarak, sanat ve yazın hayatında da büyük gelişmeler yaşanmıştır. Başkent Ani, mimarileri göz kamaştıran kiliseleriyle ünlenmiştir. Fakat yönetim içindeki anlaşmazlıklar ve dış saldırılar nedeniyle bir süre sonra Kars, Daşrats,[33] Sünyats, Vaspuragan (908-1021) gibi başka küçük krallıklar kurulmuştur. Siyasi birliğin zayıflamasına karşın, bu yönetimler birbiriyle yarışırcasına sanata ağırlık vermişler, inşa edilen çok sayıdaki manastır komplekslerinde ve merkezlerde, minyatürlerle bezeli çok değerli sayısız yazma eseri yaratmışlardır.

Böylece, Ani, Havutstar ve Horomos, Dashirk, Sanahin ve Haghpat, Sünik, Datev ve Vaspuragan'daki Varak manastırları tezhip sanatının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Bizans İmparatorluğu yönetimindeki Ermeni yerleşim bölgelerinde, Erzurum, Malatya, Muş-Duruperan, Urfa, Sivas, Amasya, Edirne, İstanbul vb merkezlerde minyatürlü yazmalar üretilmiştir. 1064 yılında Ani ve Kars'ın, daha sonra Vaspuragan'ın tamamen Selçuklu hâkimiyeti altına girmesinden (1070) sonra, Ermenistan'daki sanat yaşamı da diğer alanlarda olduğu gibi uzunca bir süre kesintiye uğramıştır.[34]

Vaspuragan Kralı Kagik Ardzruni'nin eşi kraliçe Mlke adıyla tanınan ve Varak Manastırı'nda yazılmış olan 862 tarihli İncil,[35] varlığı kesin olarak bilinen en eski minyatürlü yazmadır.

İKİNCİ DÖNEM (12.-14. YÜZYILLAR)

İkinci dönemde yazma okullarının geliştiği bölgeler Kilikya, Kırım ve Ermenistan'dır (kuzeybatıdan güneye doğru Ermenistan'ın

önemli merkezleri: Ani-Shirak, Ararad, Lori, Arakadzodn, Kegharkunik, Sünik, Artsakh, Udik vd).[36] Bu süreçte artistik bir bütünlüğe ulaşan yazmaların boyutları daha küçülmüş, tezhip kitap resmine dönüşmüştür. Yazmalar bu dönemde dinsel hizmet ve dini ayinler için değil, daha ziyade manastır ve özellikle soylu ve zengin kişilerin aile kitaplıkları için, özel kullanıma yönelik olarak hazırlanmışlardır. Anlatımı destekleyen veya tezyin amaçlı süsleme ile öykü arasında belli bir denge kurulmuştur.[37]

12.-14. yüzyıllar arasında, Ortaçağ Ermeni sanatı açısından çok özel bir yer tutan Kilikya Okulu, minyatürlü yazmacılığın mükemmel kalitedeki örnekleriyle, Ermeni minyatürünü bu alanda uluslararası bir üne kavuşturmuştur.[38] Kilikya Okulu, ana esin kaynağı olan Ermenistan'daki Doğu gelenekli özgün resimleme üslubunu, Bizans sanatından aldığı esinlerle aynı potada harmanlamış, zamanla Çin sanatının fantastik çizgilerini de alarak farklı ve yeni bir minyatür dili yaratma sürecine girmiştir.[39] Özellikle Thoros Roslin ile başlayan ve onun takipçileri tarafından geliştirilen klasisizme ve natüralizme dayanan, 13. yüzyılın son çeyreğinde stilistik bir mükemmelliğe ulaşan minyatürlü yazmaların meydana getirildiği başlıca merkezler Skevra (12. yy), Hromkla (13. yy) ve Trazark manastırlarıdır (14. yy).[40]

Vaspuragan Okulu'nun Mlke İncili (862) ile başlayan minyatürlü yazmacılığı, 11.-13. yüzyıllar arasındaki siyasi durumla paralel bir azalma göstermekle birlikte, özellikle 13. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar uzanan süreçte, Antik döneme dayanan geleneksel üslubun ve Uzakdoğu'ya kadar uzanan sanatların bir arada yoğrulduğu resim diliyle Ermeni minyatür sanatında çok özel bir yer tutmaktadır.[41]

14. yüzyıl sonlarına doğru, feodal beylerle yönetilen Ermenistan'dan ve krallığın yıkılmasından sonra Kilikya'dan çeşitli ülkelere doğru toplu göçler yaşanmış, özellikle Kırım, Bizans, İran, Hindistan, Rusya, İtalya, Bulgaristan, Romanya ve Polonya'da Ermeni cemaatleri (diaspora) kurulmuştur.[42]

7. yüzyıldaki Arap yönetimi döneminde Kırım'a doğru başlayan ve Kilikya Krallığı'nın çöküşü (1375) sonrasına kadar devam eden göçler burada (Kefe, Surkhat ve çevresi) çok kalabalık bir Ermeni cemaatinin oluşumuyla son bulmuştur. 14. ve 15. yüzyıllarda ekonomik anlamda güçlenen Kırımlı Ermeni toplumu, kültürel ve sanatsal alanda önemli çıkışlar yapmış, minyatürlü elyazması üretiminde belirgin bir yükseliş göstermiştir.[43]

Kaynaklara göre, İran İslamlığı kabul ettiği sırada Ermenilerin burada yaşadığı, 11. yüzyıldan itibaren organize bir cemaatin varlığı kabul edilmektedir. 14. yüzyıldan itibaren minyatürlü yazmalar üretmeye başlayan Ermenistanlı sanatçılar İran sanatının arabesk bezeme öğelerini ve figür anlayışını benimsemişler, kompozisyonlarını yeni sentezlerle canlandırmışlardır.[44]

ÜÇÜNCÜ DÖNEM (15.-19. YÜZYILLAR)

Bu göç döneminde Ermenistan ve Bizans (1453 sonrasında Osmanlı Devleti) bölgelerindeki şehirlerde, Van çevresinde, Khizan'da, Akhtamar ve Lim adalarında, Nakhcivan, Bitlis, Erzincan, Malatya, Sivas dolaylarında, Kars ve Sünik-Datev'deki merkezlerde, sanat kalitesini koruma gayretlerine karşın, minyatürlü yazmacılık zayıflamaya devam etmiştir.[45] Ana merkezlerdeki zayıflamaya karşılık Kırım, Yeni Culfa ve İsfahan,[46] İstanbul, İzmir ve Polonya'da yazmacılık daha canlı ve verimli olmuştur.

15.-19. yüzyıllar arasında sanatçılar bir gezgin gibi dolaşarak, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Ermenistan, Anadolu ve İran minyatür okullarında çalışmışlardır. Bu dönemde minyatür resminde üç ayrı akımın etkisi izlenebilmektedir. Ermenistan'daki okullarda, yazmalar geleneksel üslupla betimlenmiştir. Özellikle Kilikya dönemi eserlerinin kopyalanmış, genel olarak Kilikya resim kalitesini yakalamaya çalışan bir minyatür anlayışı doğmuştur.[47] Ermeniler, kitap yazmacılığında matbaayı kullanmaya başladıklarında, minyatür resimleri yerini baskı resimlere bırakmıştır.[48] Geleneksel minyatür resminin ve duvar resminin yerini ise tuval resmi almaya başlamıştır. 18. yüzyıl ve hatta 19. yüzyılda da minyatürlü yazmalar hazırlanmıştır, ancak betimlemeler artık parlak dönemlerdeki geleneksel minyatür kalitesinden çok uzaktır.

1. Ermeniler komutanları Hayk'ın adına atfen kendilerini "Hay", yaşadıkları toprakları da "Hayk" (Haylar ülkesi, "k" takısı aynı zamanda çoğul ekidir ve Hayk'ın soyundan gelenlere işaret eder) olarak adlandırmışlardı. Hay Hayasa ile olan linguistik bağları konusunda bkz. K. A. Khapantsian, *Hayots Lezvi Badmutyun-Iin Şırçan* (Ermenilerin Dilinin Tarihi-Eski Dönem), Erivan, 1961, 36 vd.
2. Kutsal Kitap'ın 37:6 ayetinde, buradaki prehistorik krallıktan Togarma evi olarak söz edilmektedir. Bugüne dek klasik Ermeniceden günümüze kadar ulaşan ilahiler, eski yazmalar Ermenileri, Torkomyan dun (Torkom'un evi), Azkn Torkoma (Torkom halkı) olarak anmaktadır. Halk söylencelerinde Ermenilerin atası Hayk'ın Torkom'un oğlu olduğu, Torkom'un evinin de Ermenistan anlamına geldiği rivayet edilir. Hezekiel peygamber bu bölgeyi Kapadokya'nın yakınına, kuzeye doğru yerleştirir, Asur-Babil ve Hitit yazıtlarında anılan Til-Karimmu ve Tekarma gerçekten Malatya-Arapkir arasına tesadüf eder. Bkz. Kutsal Kitap, Hezekiel 27:14; P.H.Hovhannisian-A.K.Aprahamian, *Hay Joghovrti Batmutyan Kresdomadia* (Ermeni Halkı Tarihinin Kresdomadiası), I, Erivan Dev.Ün.Yay., 1981, 117; S. Der Nersessian, *The Armenians*, B. Britanya, 1969, 20-21.
3. 20. yy başında kimi Rus bilim adamlarınca ortaya konan linguistik özellikler, Hint-Avrupa dil ailesine giren Ermenicenin iki ayrı dil grubundan oluştuğunu göstermiştir. Birincisi Hint-Avrupa dil ailesine bağlanmış, ikincisi de Anadolu'nun bazı yerli dillerinden, özellikle sözcük hazinesi açısından etkiler almıştır. Buna göre bu iki gruptaki soylar, Friglerle birlikte Batı'dan gelen, Armenoi olarak adlandırılan ve daha kuzeyde yaşayan Armenler, diğeri de Van gölü çevresinde yaşayan ve Anadolu'nun yerli halklarına mensup olan Haylardır. Bu iki ayrı soy kaynaşarak Ermeni halkını oluşturmuş, ancak Armenler, Haylar üzerinde daha etkin bir rol oynamışlardır. Bkz. Leo, *Ermeni Tarihi-Eski Tarih*, I, Erivan, 1966, 248-49 ve 261, 249'dan Strabon, *Coğrafya, IX. Kitap*, 12.
4. Bkz. E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İst., 1990, 137-138.
5. Bkz. H. Pasdermadjian, *Histoire de L'Arménie*, Paris, 1986, 23.
6. J. de Morgan, *age*, 62.
7. Bkz. Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi-Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Tübitak, Ankara, 1997, 119-120.
8. Eski Persçe, Elamca ve Babilce yazılmış olan bu yazıtlarda ülkenin

adı "Urartu" (=Ararat) adıyla anılırken, Eski Pers ve Elam dilleriyle yazılmış metinlerde "Armina" (=Armenia) olarak geçer. Bkz. Hovhannisian-Aprahamian, *age*, I, 153-156.

9. Bkz. Seton Lloyd, *age*, 142-143.
10. Bkz. Herodot, *Tarih, VII. Kitap*, 73; Nersessian, *age*, 20. D. Marshall Lang, *Armenia-Cradle of Civilization*, Londra, 1970, 112; Jacques de Morgan, *Histoire du people Arménien*, (Erm. Çev. S. Yergaynian), Boston, 1947, 59-60.
11. Kimi Batılı araştırmacılar, Muş'un (Daron) köylerinden Khoronk'ta doğmuş olan Khorenli Movses'in tarihinin, 5. yy verilerine dayanarak 7. yy'da yazılmış olduğunu kabul ederler.
12. Selevkos Kralı III. Antiochus Armenia'yı iki eyalete ayrımış ve Ardashes Hanedanı'ndan iki kardeşi bu iki eyaletin başına vali olarak atamıştır: l'Arménie Majeure, Fırat'ın doğusundaki topraklar (Erzurum-Muş-Van-Erivan) ve l'Arménie Mineur, Fırat'ın batısındaki topraklar (Sivas-Erzincan-Malatya). B. Ermenistan valisi Ardashes I bir süre sonra bağımsızlığını ilan etmiştir. MÖ 185'te Kartaca kralı Annibal Romalılardan kaçıp Ardashes'in yanına sığınmıştır. Annibal, krallığın başkenti olarak Aras nehri kıyısındaki Ardaşad kentinin inşasını yönetmiştir. Bkz. Pasdermadjian, *age*, 31vd.
13. II. Dikran dönemi için bkz. H. Manantian, *Dikran Yergrortı yev Horomu* (Dikran II ve Roma), Erivan, 1972; Pastermadjian, *age*, 35-42. Dikran, bugünkü Diyarbakır civarında Dikranagerd kentini kurdurmuştur. Onun zamanında Helen kültürü ve Helenistik sanat Ermeniler arasında en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Doğu Anadolu'dan Çin'e uzanan "İpek Yolu" bu gelişme döneminde kesinleşmiştir.
14. C. Siruni, *Bolis yev İr Tert* (İstanbul ve Rolü), I, Beyrut, 1965, 80; Nersessian, *Armenia and the Byzantine Empire*, Cambridge-Harvard Univ. Press, 1947, 6.
15. 1045 yılında, Bizans tarafından tahtını bırakmaya mecbur edilen son kral ülkesini Bizans'a bırakmış, halkı ve maiyetiyle birlikte, kendisine verilen Kapadokya bölgesinde, Kayseri dolaylarına yerleşmiştir. Bkz. Nersessian, *age*, 11; J. de Morgan, *age*, 203.
16. İran'dan gelen Selçuklu akınları karşısında çaresiz kalan Vaspuragan Krallığı dini merkezlerini korumak kaydı ile tüm topraklarını Bizans'a bırakır. Buna karşılık Sivas dolayları kendisine verilen Vaspuragan kralı, halkının 1/3'ü ve maiyeti ile birlikte buraya yerleşir. Bkz. Nersessian, *age*, 10-11; J. de Morgan, *age*, 199-200.
17. Fırat boylarından İran'a, Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar uzanan topraklarda yapılmış olan geniş çaplı araştırmalar sonucunda elde edilen arkeolojik veriler, Ermenistan, Fransız ve İngiliz müzeleri ve uzmanlardan oluşan uluslararası bir bilimsel grup tarafından yayımlanmıştır. Bkz. *Arménie-Trésors de l'Arménie ancienne-des origines au IVe siecle*, J. Santrot ed. Musée Dobrée, Nantes, 1996.
18. Mesrop Canashian, *Haygagan Manrangarchutiun* (Ermeni Minyatürü), Venice, 1970, 3-4.
19. Canashian, *age*, 16-23.
20. L. A. Dournovo-R. G. Drampian, *Haygagan Manrangarchutiun* (Erm. Miny.), Erivan, 1967, 10-11.
21. Canashian, *age*, 4.
22. Canashian, *age*, 4-6. Kertogh: şair ya da ozan anlamına gelir. 604-607 tarihleri arasında Ermeni başpatriğinin ölümünden sonra, yeni patrik seçimine kadar ona vekâleten Ermeni Kilisesi'ni yönetmiştir. Büyük olasılıkla *Haghakıs Badgeramardats* (İkonoklastlara karşı resmi savunmak için) adlı eserini bu dönemde kaleme almıştır. İkonoklastların savunduğu tezi çürütmüş, resmin saygınlığı ve önemine değinerek, bunların "putlaştırılma"sının söz konusu olmadığını, Kutsal Kitap'ın öğretilerinin işitsel işlevinin, kutsal duvar ve kitap resimleriyle görsel olarak desteklendiğinin altını çizmiştir. Ermeni resim sanatının gelişmesine de ışık tutan bu belgesel eser ilk kez 1852 yılında Venedik'te yayımlanmış olup, Nersessian tarafından da incelenerek tekrar basılmıştır. Bkz. S. Der Nersessian, "Une Apologie Des Images Du Septieme Siecle", *Byzantion*, XVII, 1944-45, 58-87 ve *Byzantine and Armenian Studies*, I, Louvain, 1973, 380-403.
23. Canashian, *age*, 7-8; D. Kouymjian, "The Classical Tradition In Armenian Art", *Revue Des Et. Arm*, XV, Paris, 1981, 269.
24. Canashian, *age*, 8.
25. H. Pasdermadjian, *Histoire de L'Arménie*, Paris, 1986, 113-114.
26. Canashian, *age*, 8.
27. Canashian, *age*, 9; Frédéric Macler, *L'enluminure Arménienne profane*, Paris, 1928, 9.
28. Canashian, *age*, 10.
29. Canashian, *age*, 11; J. Baltrusaitis, *Etudes sur l'art médieval en Géorgie et en Arménie*, Paris, 1929, 11.
30. Bkz. Armênag Sakisian, *Themes et Motifs D'enluminure et de Décoration Arméniennes et Musulmanes*, Paris.
31. Canashian, *age*, 12.
32. Nersessian, *The Armenians*, 139-140.
33. Tashrats ya da Tashir kuzeyde, Gürcistan sınırına komşu bölgedir. Sünik ya da Sıwnik Sevan Gölü'nün güneyinde uzanan bölgedir. Vaspuragan, Van Gölü çevresi, Dicle-Aras nehirleri arasındaki bölgedir.
34. Canashian, *age*, 46.
35. Yapılan araştırmalar sonucunda bu yazmanın Ardzruni hanedanına ait olduğunu, birkaç kez el değiştirdiği ve yenilemeler yapılarak Varak manastırı kiliselerine bağışlandığı anlaşılmıştır. Söz konusu yazmanın kesin tarihi, yeri, yazıcısı ve minyatürcüsü bağlamında belirgin bir netliğe ulaşılamamış, ancak son incelemeler İncil'in ilk hazırlanış tarihini 5.-6. yüzyıl olarak belirlemiştir. Bkz. P. Boghos Ananian, "Ardzruniants Dohmin Avedaranı (Ardzruni Soyunun İncili)", *Revue Bazmavep*, St. Lazare-Venise, Numéro Spécial, 1994, s. 127.
36. *Madenataran Collection, Armenian Miniatures of the 13th and 14th Centuries*, Erivan, 34.
37. Nonna Stepanyan, *The Fine Arts In Armenia*, Moskova, 1989, 283.
38. Canashian, *age*, 31. Topkapı Sarayı koleksiyonuna kayıtlı iki Kilikya İncili için bkz. Nersessian, "Un Evangile Cilicien du 13e Siecle", *Rev. des Etud. Arm.*, IV, (1967), 103-119 ve A. Tavityan, "Topkapı Sarayı'nda 122 Sayılı İncil'in Minyatürleri", (İ.Ü., Ed. Fak. Sanat Tarihi Böl., yayımlanmamış lisans tezi), İst., 1972.
39. Dickran Kouymjian, "Chinese Elements in Armenian Miniature Painting in the Mongol Period", *Armenian Studies In Memoriam Haig Berbérian*, Gulbenkian Found., 1986, 415-468.
40. Canashian, *age*, 47; Nersessian, *Miniature Painting in the Armenian Kingdom of Cilicia from the Twelfth to the Fourteenth Century*, II c., Washington, D. C., 1993.
41. Vaspuragan Minyatür Okulu için bkz. H. Hagopian, *Haygagan Manrangarchutiun-Vasburagan* (Vaspuragan Erm. Miny.), Erivan, 1978. Hagopian, *Vaspuragani Manrangarchutyuni* (Vasp. Miny.), Erivan, 1976 ve 1982 (2 Cilt).
Hagopian, *Tserakir Madyanneri Badgerazartman Arvesdı Vaspuraganum* (Vasp. El yazma Kitaplarını Betimleme Sanatı), Erivan, 1997.
Hagopian-Khorkhmazian, *Haygagan Manrangarchutiun* (Erm. Miny.), Erivan, 1987, 38-44.
42. A. K. Aprahamian, *Hamarod Urvakidz Hay Kaghtavayreri Badmutyun* (Ermeni Göç Yerleri Tarihinin Özeti), c. 2, Erivan, 1964 ve 1965.
43. Emma Khorkhmazian, *Khrimi Haygagan Manrangarchutiun* (Kırım Erm. Miny.), Erivan, 1-5. 14. yüzyılda, özellikle Kırım'ın güney ve doğu kıyılarındaki kentlere yerleşmiş olan Ermeniler, erken zamanlardan itibaren ticaretle uğraşmışlar, 13. yüzyılda Cenovalılarla güçlenen Kırım ticaretinde, Doğu'dan Batı'ya uzanan uluslararası pazarlarda önemli bir oynamışlardır. Yoğun ticaret yaşamının yanı sıra kurdukları atölyelerle Kırım'ın zanaat alanında da söz sahibi olmuşlardır.
44. Nersessian-A. Mekhitarian, *Miniatures Arméniennes d'Ispahan*, Belgium, 1986, 11-12. Önce Selçuklular, sonra da Moğollar tarafından Ermenistan'dan ardı ardına göç ettirilen ve İran'ın kuzey bölgelerine yerleşmiş olan halkın içinde bir çok minyatürcü ve yazmacı bulunmakta idi.
45. Canashian, *age*, 47.
46. 17. yy İran ve Türkiye arasındaki barış dönemi, İsfahan ve Yeni Culfa'daki Ermeni halkına da refah getirmiş, yaşanan ekonomik ve sosyal canlanma, kültürel ve sanatsal yaşamı ve minyatür sanatını da olumlu etkilemiştir. İsfahan ve Yeni Culfa, zengin Ermeni tüccarların desteğini alan atölyelerle Ermeni minyatürcülüğünün diasporadaki en önemli merkezleri haline gelmiştir. Lvov'daki minyatürcülük ise doğrudan Avrupa resminin etkileriyle gelişmiş olmalıdır. Bkz. Nersessian-Mekhitarian, *age*, 131-133.
47. Hagopian-Khorkmazian, *age*, 54.
48. 1512'de ilk olarak bir Ermeni İncili matbaada basılmıştır. 1666'da Amsterdam'da basılmış olan Kutsal Kitap baskı resimleri, 17. yy sanatçıları için örnek oluşturmuştur. Bkz. Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", (Erivan Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi), 110 ve 123.

ERMENİLER HIRİSTİYANLIĞI KABUL EDERKEN ÖNCEKİ KÜLTÜR VE UYGARLIKLARI YOK EDİLDİ

1700 Yıl Önce Gerçekleşen Devrim

SARKİS SEROPYAN

Ermenistan Cumhuriyeti ile tüm Ermeni diyasporasında 2001 yılı boyunca görkemli etkinliklerle kutlamaları süren "Hıristiyanlığın ulusça kabul edilişi"nin 1700. yıldönümü, Ermenilerin yeni dini "resmen" kabul eden ilk devlet olması nedeniyle daha da bir önem kazanıyor Hıristiyan dünyasında.

Bu konuyu işleyen yazımızın daha anlaşılabilir olması için Ermenilerce böylesine önemli sayılan olayların yaşandığı tarih diliminde küçük bir gezinti yapmayı uygun bulduk.

Krikor Lusavoriç.

PERS-SASANİ ÇATIŞMASI VE ANAG'IN İHANETİ

3. yüzyılın ilk çeyreğinde, Bartev (Pert) hanedanı hem İran'a hem de Ermenistan'a hükmetmekteydi. Ermenistan'ın başında Kral Hosrov II (222-250) varken, İran'da iktidar değişikliği oldu (225) ve Sasani soyundan Ardaşir, Bartev'leri devirip ülkenin başına geçti. Sasaniler önceleri Ermenistan'da Bartev iktidarına son vermek istedilerse de, ülkeleri zayıf düştüğünden ne Ardaşir ne de onun ölümünden sonra tahta geçen oğlu Şabuh İran'ın gücüne güvenemedikleri için Hosrov Bartev'le savaşmayı göze alamadılar; ancak Ermenistan iktidarını ele geçirme istekleri de hiç dinmedi. İşte tam o günlerde Kral Hosrov'un akrabalarından, Bartev soyundan, İran'da yaşayan Anag adlı biri ortaya çıktı. Kurnaz ve entrikacı bir kişi olan Anag, Kral Şabuh'la anlaştı. İkisi birlikte Anag'ın Ermenistan'a giderek saraya yerleşmesini, Kral Hosrov'un güvenini kazandıktan sonra ise tuzak kurup onu öldürmesini öngören bir plan hazırladılar. Böylelikle Bartev yönetiminin Ermenistan'da sonu gelmiş olacaktı. Anag bu plan uyarınca İran'dan Ermenistan'ın başkenti Vağarşabat'a (Eçmiyadzin) yollandı.

Sinsi planını gerçekleştirmek için tam 7 yıl beklemesi gerekti Anag'ın. Sonunda saray yazmanı olarak güvenini sağladığı Hosrov'u kılıçla ağır yaralayıp İran'a doğru kaçmayı başardı. Ancak Kral Hosrov ölmeden önce çevresindekilere Anag'ın tüm akrabalarını öldürtmeleri emrini verdi. Bu emir hızla yerine getirilirken, kaçış yolu da kapanan Anag kendini Yeraskh'a (Aras nehri) attı ya da atıldı, boğularak can verdi.

Katliamdan yalnızca Anag'ın Vağarşabat'a gelirken İran'da doğmuş olan oğlu Suren, gizli Hıristiyan olan bakıcısı tarafından Kayseri'ye kaçırılmak suretiyle kurtuldu.

KRİKOR SARAY'A KATILIYOR

Kayseri'de güvence içinde olan Suren, Hıristiyan dinine geçip vaftiz oldu, Krikor adını aldı ve eğitilip erdemli bir kişi olarak yetiştirildi. Babasının ihanetinden sonra Şabuh'un emriyle kılıçtan geçirilen Kral Hosrov'un ailesinden kurtulan oğlu Tırdat ve kızı Hosrovitukht ile tanışıp dost olan Krikor daha sonra krallığa yükselen Tırdat ile birlikte Vağarşabat'a gelip babası Anag gibi kralın güvenini kazandı ve saray mensupları arasına katıldı.

Her konuda fikir birliği içinde olan Tırdat-Krikor ikilisi bir tek Hıristiyanlık üzerine anlaşamıyorlardı. Zira Tırdat ülkesinin tanrıları konusunda taviz vermeyen bağnaz bir dindardı. Krikor ise Ermenistan'a Hıristiyanlıkla birlikte yeni bir kültürün gireceği ve bu sayede ülkenin İran tehditinden kurtulabileceği inancındaydı. Di-

Kral Tırdat ve kız kardeşi Khosrovitukht.

ğer yandan Hıristiyanlık Ermeni halkı tarafından iki yüz yıldır biliniyor ve günden güne de güçleniyordu.

TARİHİN DÖNÜM NOKTASI

287 yılıydı. Tahta çıkan kral Tırdat, büyük bir törenle Ermenistan'a geliyordu. Başkent yolu boyunca Yeriza (Erzincan) yakınlarında, Kayl (Kelkit) nehri kıyılarında, Ana Tanrıça "Altın İlahe Anahit"in onuruna kurbanlar kesiliyor ve ibadet şölenleri yapılıyordu. Dini ibadet hazırlıkları tamamlanmış, şölen masaları hazırlanmıştı. Kral Tırdat, masanın başında yerini almıştı. Etrafında sarayın soyluları, kralın kız kardeşi Khosrovitukht ve Krikor da yer almaktaydı.

Neşeli başlayan şölen üzücü bir olayla noktalandı. İçkinin etkisiyle bilincini kaybedecek derecede sarhoş olan Tırdat, Krikor ile tartışmaya girdi. Anahid'in heykeli etrafında bulunan sık yapraklardan oluşan çelenkler, gelenek gereği tanrıçaya armağan edilecekti. Tırdat Krikor'a bu törene kendisinin de katılmasını önerdi. Krikor reddetti. Tırdat ısrar etti ve şöyle dedi: "Sen zaten aramızda bir yabancısın, bize sonradan gelip katıldın. Büyük bir sadakatle hizmet ettin, ben senin çalışmandan çok memnundum. Ancak şimdi benim isteğime karşı geliyorsun, benim tapındığım tanrıya ibadet etmek istemiyorsun".

"Hizmetkârlar sahiplerinin isteklerini yerine getirip verilen emirlere itaat etmelidirler" dedi Krikor ve büyük bir soğukkanlılıkla devam etti: "Bu ilahi bir emirdir. Ben senin emirlerini yerine getirdim, çünkü bu benim görevimdi. Bunu sen de kabul ediyorsun. Ancak Tanrı'nın onurunu ve görevini hiç kimseye veremezler, çünkü o bütün kâinatın ve tüm varlıkların tek yaratıcısıdır. O'na sadece tapılır ve tüm emirleri yerine getirilir."

Tırdat bu yanıt karşısında çok sinirlendi, Krikor'a bağırdı: "Şunu bilmelisin ki, senin hizmetlerinin benim için hiçbir değeri ve önemi yoktur. Bundan sonra seni yaşam yerine sıkıntılar, onur ve izzet yerine hakaretler, ücret yerine hapis ve pranga beklemektedir. Bizim tanrılarımıza tapmazsan kaderin bu olacak. Özellikle bu kutsal, Ana Tanrıçamız Anahit, dünyayı ve insanın neslini yaşatan bu kadındır! O, var olan tüm erdemlerin ve güzelliklerin anası, bütün insanlığın velinimetidir. Ermeni dünyası da onun sayesinde var olmuş ve varlığını sürdürmektedir, çünkü o, hayat kaynağıdır".

Çok öfkelenen Tırdat, adamlarına Krikor'u el ve ayakları ile boynundan bağlayıp Ararat eyaletinin Artaşat kale kentine götürerek ölüm mahkûmlarının atıldığı "Khorvirap" denilen mağaraya atmalarını emretti.

Patrik Karekin Haçaturyan'ın *Surp Krikor Lusavoriç* adlı eserinin konuya ilişkin sayfalarında kralın Hıristiyanlara çektirdiği işkence ve zulüm anlatılıyor. Daha sonra amansız bir hastalığa yakalanan Tırdat'ın, o zamana kadar Khosrovitukht'un sağladığı yiyeceklerle sağ kalabilen Krikor'un Tanrı'ya yakarması ile şifa bulduğunu öğreniyoruz.

ERMENİLERDE HIRİSTİYANLIK DÖNEMİ

Bu mucize karşısında Hıristiyanlığı kabul eden Tırdat'ın ilk işi Krikor ile birlikte putperest mabetlerini yıkıp yerlerine Hıristiyan ibadethaneleri inşa etmek oldu. Bu yolda da bir rivayete göre Masis Dağı'na tırmanan Tırdat, oradan kopardığı sert ve yontulmamış sekiz kayayı Vağarşabat'a getirdi ve kilise yapımında kullanılması için oraya bıraktı.

O günden 17 yüzyıl sonra ise Kral Tırdat'ın torunları Ermenistan'ın başkenti Yerevan'da yaptıkları Surp Krikor Lusavoriç adlı katedralin inşaasında kullanmak üzere Ani kenti karşısındaki tepelerde açılan taş ocaklarından "tüf" çıkarıyorlar.

Eski Ermenilerde dindarlık geleneği her zaman var olmuş, ancak bu dindarlık hiçbir zaman bağnazlıkla yozlaşmamıştır. Hıristiyanlığın kabulü ise 301 yılına endekslenmiş olup bazı kesimlerin bu tarihi 314'e kaydırarak 313 Milano fermanının sonrasına taşıma çabaları dahi bu konuda fazla bir şey ifade etmiyor, zira Konstantin'in Milano fermanı Hıristiyanlara olduğu gibi, diğer dinlere de imparatorluk içinde özgürlük tanıyordu. Oysa Roma İmparatorluğu Hıristiyanlığı ancak 4. yüzyıl sonlarına doğru, Büyük Theodosius döneminde resmi din olarak kabul etmiştir.

Krikor Lusavoriç'ten önce Ermeniler arasında Hıristiyan birimlerin varlığı konusunda da deliller mevcut. Örneğin 1. yüzyıl sonlarına doğru Pontus'a (Karadeniz) kadar Hıristiyanlığın yaygınlaştığı göz

önünde bulundurulduğunda Ermeniler arasında da o dönemlerde Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasının muhtemel olduğu düşünülebilir. Dahası Tırdat'tan önce Hıristiyan olmuş hükümdarların varlığı bilinse de hanedanlık olarak kesinlikle ve aralıksız bir Hıristiyan devlet idaresinin ilk kez Ermeniler tarafından, 301 yılında kurulduğu kabul edilmiştir (Prof. P. Levon Zekiyan'ın bir konferansından).

İLK HIRİSTİYAN KRAL ABGAR VI KİMDİR?

Tırdat'tan önce Hıristiyan olduğu bilinen ve Krisdos'a (İsa Mesih) henüz Kudüs'te ortaya çıkıp ilk mucizelerini gerçekleştirdiği yıllarda inanan, onun Urfa'ya gelerek kendisini de tedavi etmesi için mektupla çağrıda bulunan bir Kral Abgar var. Bu çağrıya icabet edemeyen İsa'nın, Urfa'ya şâkirdi Date'yi (Dateus) gönderdiği, onun Abgar dahil pek çok kimseyi vaftiz edip Hıristiyanlaştırdığı, putları kamışlarla örtüp Hıristiyanlığı Urfa'da yaydığı bilindiği gibi, Dateus'un şâkirt Bartalomeus ile birlikte Ermeniler arasında Hıristiyanlığı yaydığı ve daha sonra adlarına yörede iki manastır inşa edildiği biliniyor. Çağdaş tarihçilere göre Kral Abgar İsa Mesih'ten cevabi mektup da almış. Dahası İsa'nın yüzünü sildiği ve üzerine tasvirinin çıktığı bir peşkiri Abgar'a gönderdiği, bu peşkirin ya da benzerlerinin dünyanın tanınmış müzelerinde yer aldığı söylenir. Son zamanlarda Urfa Kralı Abgar'ın "Süryani Kralı" olduğu yönündeki iddialar ise konunun anlam ve önemini daha iyi ortaya koyuyor. Ancak Abgar'ın hangi ulus mensubu olduğunun halen kesinlik kazanmaması ve de ölümünden sonra Hıristiyanlığı kabul edenlere uygulanan ilk kıyım ve işkenceler Ermenilerin 1. yüzyıldaki bu olayı görmezden gelip 301 yılında Tırdat'ın yeni tek tanrılı dini kabul edişini ve de tüm olanaklarını kullanarak halkına da zoraki kabul ettirmesini Ermeni Hıristiyanlığının miladı kabul etmelerine neden olmuş.

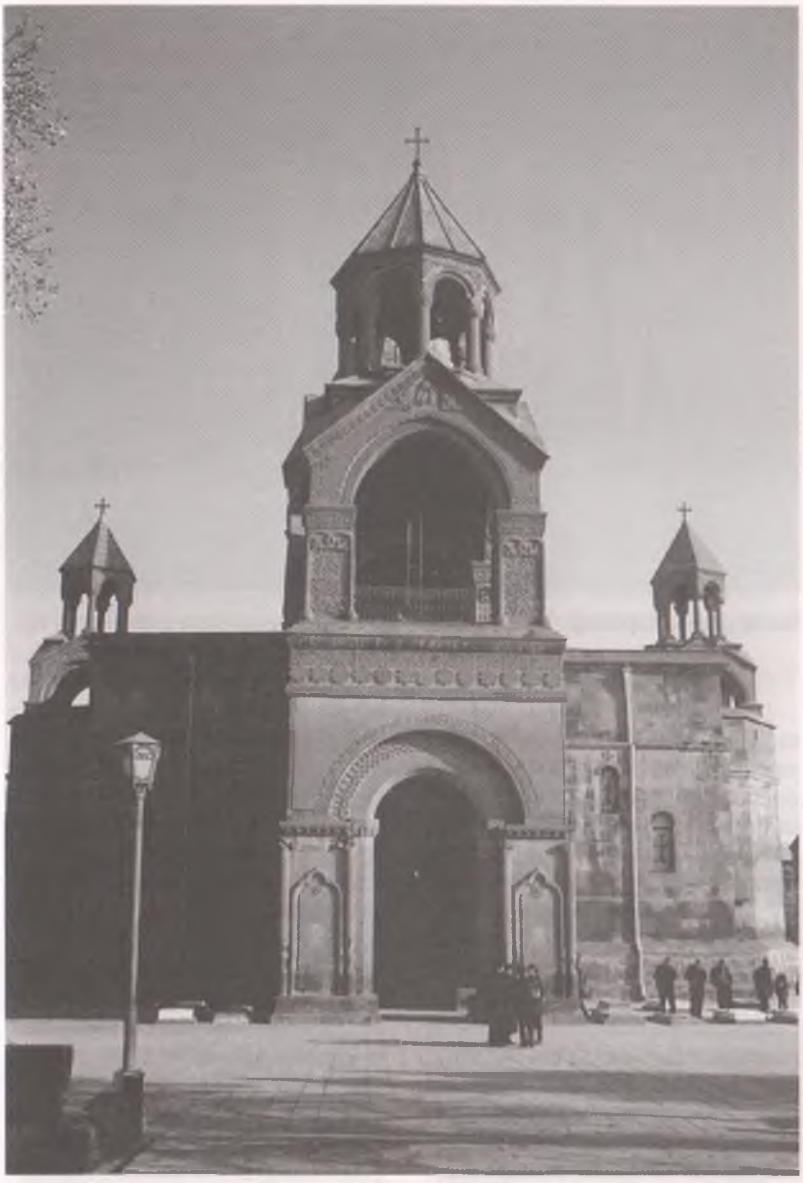

Bir kısım çağdaş tarihçinin de anlattığı gibi, Tırdat gibi azılı bir Hıristiyanlık düşmanının yıllarca "Khor Virap" adı verilen bir zindana atarak ölüme terk ettiği eski dostu "Krikor"un ölmediğini öğrenip affetmesi sonucu ruhsal sağlığına kavuştuktan sonra yeni dini ulusuna zorla kabul ettirdiği bir gerçek. Üstelik Kral Tırdat vaftiz olmasının akabinde ulusunun geçmişini yansıtan her şeyi yıkıp yok ederek Urartu'nun çöküşünden (MÖ 600) 301 yılına kadar hiçbir kaynak bırakmadığından, günümüzde sözü geçen dönemin tarihini araştırmacılar yabancı tarihçilere başvurarak yeniden yaz-

Dünya Ermenilerinin dini merkezi olan Ermenistan'daki Eçmiyadzin Katedrali.

Katedralin mihrabının altında yapılan bir kazıda bulunan "adruşan" (sunak).

Garni güneş tapınağı.

ma durumunda kalıyor. Bunun yanı sıra 4. yüzyıl olaylarını bize aktaran Ermeni tarihçi Agatangelos'un yorumlarının da günün koşulları ile yapıldığı ve "gerektiği gibi" yazıldığından yola çıktığımızda bile, Tırdat'ın babası kral Hosrov döneminin saray yazmanı Anag'ın bir vatan haini olduğunu, Hosrov'un ölümüne neden olduktan sonra idam edildiğini yine Agatangelos'tan öğreniyoruz. Daha sonra ise Anag'ın oğlu Krikor benzer bir görevle saraya üye oluyor ve Tırdat'a yaklaşıyor, ancak yukarıda da söz edildiği gibi kralla anlaşmazlığa düşüp zindana atılıyor. Daha sonraki tarihçi ve araştırmacıların yorumları ise birbiriyle çoğu kez çelişiyor.

DEVRİMDE YOK EDİLENLER

Genel kanı Ermeni kilisesi ve de günümüzde devlet görüşü paralelinde; Krikor Lusavoriç'in mucizeyle Tırdat'ı iyileştirdiği, imana gelen kralın da Hıristiyanlığı kabul ettiği, ardından halkına yeni dini müthiş bir zorlamayla kabul ettirdiği yönünde. Bu nedenle de bu yıl en görkemli şekliyle 1700. yıl kutlamaları hazırlıkları sürüyor.

Buna karşın birtakım araştırmacı-yazarlara göre tarih ve sosyal bilimlerin kesin sınırlamaları olmayıp günün koşulları ve yeni verilere göre yorumlanır. Dolayısıyla da yeni koşullar ve veriler, yeni kanıtlar oluşturur. Bunlar da yeni yorumlara olanak yaratır. Bu nedenle bir tek Agatangelos'a dayanarak Krikor Lusavoriç'in yaptıklarını savunmak doğru olamaz. Tarihçilerimiz ve yazarlarımızın emeklerinin kutsallığını tartışmayı düşünmüyoruz. Ancak orada anlatılanların temel kanıtlar veya bilimsel çözümlemelerden yoksun, geleneksel, sözlü tarihten ibaret olduğundan da kuşkumuz yok. Bu düşüncemize bir örnek vermek gerekirse, 20. yüzyıla kadar en güvenilir araştırmacılar bile Hint-Avrupa dilinin beşiğinin Balkanlar olduğunu, oradan göç eden bir ırk grubunun da dilimizin köklerini Ermenistan'a getirdiğini iddia ederken, bugünkü güçlü kanıtlar Hint-Avrupa dilinin anavatanının Ermeni platosu olduğu yönünde.

4. yüzyılda Krikor Lusavoriç tarafından Ermeni kilisesinin kuruluşunun üzerinden yüzyıllar geçtikten sonra, en azından şimdi artık geçmişteki girişimlerimiz, devrimlerimiz konusunda düşünmenin, onların iyi veya noksan taraflarını irdelemenin zamanının geldiği görüşündeyiz.

Krikor Lusavoriç Ermenilerde en büyük devrimi gerçekleştiren, yani tüm ülkeyi Hıristiyanlaştırmayı başaran bir doruk olarak bugün kesinlikle kabul ediliyor. Ancak onun bu eserinin noksan kalmış olduğu da bir gerçek ve eleştiriyle karşılanıyor, zira büyük devrim esnasında büyük yıkımlar ve yok etmeler yaşandı. Yok edilen ise Hıristiyanlık öncesi kültürümüz, uygarlığımız ve inancımız oldu. Yeni inancı yaymak uğruna eski inançla ilgili her şey, inancı yayan tapmaklar, tapınaklarla birlikte kitaplar, kitaplarla birlikte de gelenekler, dolayısıyla bugün atalarımızın inancı hakkında bilimsel bir araştırma şansımız yok edildi. Günümüzde putperest atalarımızın nasıl bir mimariye sahip olduğu konusunda fikir veren bir tek Garni tapmağı kalmış tüm Ermenistan'da, o da bu konuda derinlemesine bir araştırma yapabilmek için yeterli bir veri oluşturmuyor. Bütün yıkım ve yok etme eskiyi unutturmak için gerçekleştirilmiş. Eskiyi unuttururken, o geçmişin de birtakım tarihi kanıtları bize ulaştırabileceği düşünülmemiş. Amaca ulaşmak için araçlar konusunda ayırım gözetilmediğinin tanığı yine Agatangelos. "...(Krikor) Tapınakları yıkmış, onlarla ilgili her şeyi yok etmiştir" diyor ünlü tarihçi. Fakat yerine yenisini yapmak için eskisi yıkılırken ne kadar zarar verildi? Yoksa kaş yaparken göz de çıkarıldı mı?

1700. jübile yılı olan 2001'de böylesine önemli bir konunun, belli kesimler dışında halen "tabu" olarak korunma çabalarının sürdürüldüğü kanısındayız. Bu nedenle de yazıyı hazırlarken yalnızca değerli, ayrıca düşüncelerine gerçekten saygı duyduğumuz din adamlarımızın yazıları ile konuşmalarından kayıtları kaynak olarak kullandık veya yararlandık.

Bu değerli kişiler Patrik Karekin Haçaturyan, Rahip Profesör Levon Zekiyan ve Başepiskopos Karekin Bekçiyan olup son ikisinin düşüncelerini izinsiz kullandığım için kendilerine özür borçluyum.

Sinema Karadeniz'de (1909-1933)

SÜLEYMAN BEYOĞLU
Doç. Dr., Marmara Ün.
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Kültürün önemli unsurlarından biri güzel sanatlardır. Bu güzel sanatlardan biri de 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan sinemadır. Sinematoğraf makinesi kısa bir süre sonra bir sanat ve endüstri olgusunu ortaya koydu. Öyle ki, bu sanat resmi hareketlendirdiği gibi birbiri ardı sıra gelen konulu film ve belgeselin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bugün artık sinema tüm sanatları içinde toplayan bir sanat dalı, geniş kitlelere seslenen bir kitle iletişim aracı, insanlara büyük paralar kazandıran bir ticaret metaı, kullandığı teknik araç ve gereç ve çalıştırdığı insanlarla gelişmiş bir endüstri durumundadır. Aynı zamanda, ideolojik propaganda için sihirli, çok etkili bir silahtır. Sinema sanatı, insanlara dünyayı ve gelişmeleri tanıma fırsatı vererek eğitmiş ve onlara eğlenme fırsatı vermiştir.

Louis ve Auguste Lumiere kardeşler halka açık ilk sinematoğraf gösterisini 28 Aralık 1895 tarihinde Paris'te gerçekleştirdiler. Bu buluş halk tarafından büyük bir hayret, heyecan ve ilgiyle karşılandı. Sinematoğraf dünyanın çeşitli bölgelerine hızla yayıldı. Sinematoğraf, Osmanlı İmparatorluğu'na da bulunuşundan birkaç ay sonra, birçok yenilik gibi saray yoluyla girdi. Büyük mali kaynak gerektiren teknolojik yeniliklerden olmadığından olsa gerek, "canlı fotoğraf" Osmanlı şehirlerinde kısa sürede yaygınlaştı.[1] Önceleri birahane, kahvehane ve tiyatro binalarında gösterilen sinema, ikinci Meşrutiyet döneminde sinema salonlarıyla tanıştı. Biz bu yazımızda kültürel bir iletişim aracı olan sinemanın Doğu Karadeniz liman kentlerinde nasıl yaygınlaştığına dair rastladığımız birkaç belge ile bir deneme yapmaya çalışacağız.

Son yıllarda hızla artan yerel veya mikro-tarih araştırmaları siyasi, idari, sosyo-ekonomik, demoğrafi ve üretim türleri üzerine yoğunlaşmış görünmektedir. Ancak bu çeşit çalışmalar yanında siyasi, sosyal ve kültürel yapılanmayı etkileyen sanat olaylarının toplum ve birey üzerindeki yansımalarının, onların tavır alışlarında meydana getirdiği değişikliklerin incelenmesi gereklidir. Aslında günümüzde merkezden çok, çevrenin ne istediği, neye kızdığı, neye güldüğü, neye üzüldüğü, nasıl eğlendiği, nasıl yaşadığı, ne yediği, ne içtiği, nasıl ürettiği ve yaptığı, neye sahip olduğu gibi daha birçok sorunun cevaplandırılması önem kazanmıştır. Bu anlayışta yerel kaynakların araştırmalarda kullanılması ve korunmasını gündeme getirmektedir. Yerel kaynaklardaki bilgilerin derlenmesi, incelenen tarihlerdeki toplumun resminin daha iyi çekilmesi ve anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Zengin kültürel ve ekonomik yapısıyla dikkat çeken Karadeniz liman şehirlerinde ilk sinema gösterisinin ne zaman yapıldığı hakkında henüz net ve doyurucu bir bilgiye sahip değiliz. Bu yerel araştırmaların artmasıyla ortaya çıkacaktır. Fakat gezici de olsa sinemanın Karadeniz şehirlerinde ilk Osmanlı ülkesine girdiği yıllarda göste-

1920'lerde Ordu.

20. yüzyıl başında Giresun.

rilmiş olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeden Trabzon'da 1909 yılında bir gayrımüslimin Osmanlı Sinematoğraf Şirketi adıyla bir şirket kurduğunu biliyoruz. Şehirde eğitici, ahlaki ve tarihi filimler oynatan Pilosyan adlı sinemacı bazı engellemelerle karşılaşmıştı. Şirketin kuruluş aşamasındaki engellemelerden başka Pilosyan'ın asıl şikâyeti kazancının iyi olmaması yönündeydi. Çünkü sinemanın gelirlerinin büyük kısmı elektrik masrafına, salon kirasına ve sair ücretlere gidiyordu. Trabzonlu sinemacı belediyeye üç bin, ilanların pullarından dolayı Düyun-ı Umumiye'ye üç bin, temettü adıyla maliyeye beş yüz olmak üzere senelik altı bin beş yüz kuruş vergi ödüyordu. Bu sırada şehirde sinema bileti beş kuruştu. Bu vergilere ilaveten tanesi 50 paraya (5 kuruş) satılan sinema biletlerine 20 şer paralık Hicaz Demiryolu İane İlmühaberi yapıştırılması mecbur tutulmaktaydı. Pilosyan, biletlere yardım pullarının yapıştırılmasını haksız ve adaletsiz buluyordu. Bu halin İstanbul'daki Pathe Freres ve Gaumont gibi kudretli sinema şirketlerine karşı rekabeti imkânsız kılmakla birlikte, meydanı boş bırakmak olacağına dikkat çekiliyordu. Avrupa'da sinema salonlarından temettü vergisi alınmadığı gibi, hatta Rusya'da bile beher bilete sadece yüzde 4 nispetinde pul yapıştırılarak yetinildiği bilinmekteydi. Elli paralık sinema biletine Hicaz İane İlmühaberi'nin ilavesi, Pilosyan'ın hasılatının %40'na el konulması demek oluyordu. Pilosyan bu uygulamanın hem fakir halkın sinemadan mahrum edilmesi, hem de bu işin sadece ecnebi şirketlere münhasır bırakılmasını sağladığını yazıyordu. Trabzonlu sinemacı biletlere Hicaz İane İlmühaberi yapıştırmak yerine, sinemaya yalnız belirli bir vergi konularak adaletin sağlanmasını istiyordu. Hükümet sinemacının bu haklı isteğini uygun bularak, Hicaz ianesi, Düyun-ı Umumiye pullarının sinema biletlerine yapıştırılmamasını kararlaştırdı (29 Mayıs1909). Böylece Pilosyan sinema biletlerine yalnızca Darü'l-aceze ianesini yapıştıracaktı.[2]

Giresun şehrinde ise Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kaptan Yorgi Paşa'nın kerimesi Madam Pavlidi tarafından bir sinema işletildiği bilinmektedir. 1919 Eylül'ünde Belediye Reisi Osman Ağa muhtemelen daha sonra Lale Sineması olan bu sinemanın faaliyetlerini durdurdu. Sinemadan belediyeye aylık 1000 kuruş belediye vergisi ödenmesi istendi. Kapatılan sinemanın sahibi belediyenin hiçbir yazılı karara dayanmayan işlemi hakkında Dahiliye Nezareti'ne şikâyetçi oldu. Bu arada soruşturma başlatıldığını işiten Osman Ağa bu usulsüz işlemini kitabına uydurmak için belediye meclisince sinemadan vergi alınması amacıyla bir karar çıkarttı. Aslında o zamanki mevzuat gereğince, sinema ve benzeri mahallerden işletildiği sürece alınacak belediye resmi günlük, haftalık, aylık veya senelik olarak bu mahallerin şeref ve kıymetine, halkın rağbetine göre, bulunduğu mahallin belediye meclisince tayin edilebiliyordu. Dahiliye Nezareti, Giresun belediyesinin soruşturma devam ederken böyle bir tarife hazırladığını tespit etti. Ancak belediye vergisinin önceden takdir ve tarifeye bağlanması gerekliliğinden dolayı, böyle bir tarife olmadıkça Madam Pavlidi Sineması'ndan vergi alınamayacağı anlaşılmıştı. Bu usulsüzlük üzerine Mülkiye müfettişi Hilmi Bey, memuriyet nufuzunu kötüye kullanan Belediye Reisi Osman Ağa hakkında ceza kanunnamesinin 102. maddesine istinaden tahkikat açılmasını teklif etti.[3] Usulsüz kapatılmadan sonra Rum sinemasının bir süre daha gösterilerine devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra Giresun'da İstiklal Sineması açıldı. Fakat sinema şehirde fasılalarla film göstermekteydi. Zira 1922 tarihli *Giresun'da Işık*'a göre, on gündür yeniden işletilmeye başlanılan sinema bazı teknik eksikleri ve daha çok, fazla ilgi görmemesi nedeniyle tekrar kapatılmıştı. Sinemayı işletenler bundan sonra halkın rağbetini çekecek filmler getireceklerdi. İstiklal 1923 ortalarından 1924 Ocak ayına kadar işletildi. Bu sinema bir süre sonra Lale Sineması adını almıştır. Başlangıçta sinemada kadınlar için ayrı matineler düzenlenmekteyken, sonraları bu usul terk edilerek kadın erkek beraber film seyretmeğe başladı. Aileler çocuklarıyla birlikte sinemaya geliyorlardı. Çocukların gürültüsü sebebiyle oluşan bazı rahatsızlıkların zabıtaca önlenmesi temenni ediliyordu. Bu yıllar sessiz film dönemi olduğu için filmlerin konusu ara karelerde geçen yazılarla açıklanıyordu. Açıklamalarda önceleri Fransızca, bir sü-

re sonra Türkçe kullanılmaya başladı. Sinemada 20 Ekim 1924 tarihinden itibaren piyano, keman gibi müzik aletleri çaldırılmak suretiyle seyircilerin hoşça vakit geçirmeleri sağlanmaya çalışıldı.[4]

Ordu şehrinde sinemanın durumu hakkında bazı bilgilere sahibiz. 1923 yılında şehirde Seyr-i Sefain idaresi acenteliğinde bulunan Halis Bey şehirdeki ilk daimi sinemayı açtı. Bu yıllarda Ordu'da elektrik olmadığından kilisenin avlusuna küçük bir motor kurularak film oynatılmaya başladı. Kısa sürede halkın eğlencesi olan Halis Bey sinemasında oynayan bazı filmler şunlardır: *Hâkime-i Cihan*, *İki Yetime*, *Masis*, *Tarzan*. Halis Bey bu filmleri altışar kısma böler, bir film böylece dört veya altı defa oynatılarak tamamlanırdı. Yani seyirci bir filmin tamamını görebilmek amacıyla sekiz on gün sinemaya taşınırdı. Filmlerin başlama zamanları olmasına karşın, Halis Bey salon dolmadan başlatmazdı. O yıllarda gençlerin en beğendikleri arasında, Paula Negri'nin *İspanyol Dansözü*, Rudolf Valentino'nun *Şeyhin Oğlu*, Marlene Dietrich'in *Mavi Melek*'i sayılabilir. Hele Almanların *Niybe Lüngenler Efsanesi* ve Fransızların *Kurtlar Mucizesi* filmleri büyük bir ilgi ve heyecanla izlenmekteydi. Dauglas Fairbanks-Mary Pichford çifti hareketli ve kılıç düellolu sahneleriyle seyirciye heyecanlı saatler yaşatıyordu. Ramon Novarro, Orson Wells, Frederich Marsh, Marlene Duetrich o dönemin ünlü artistleriydi. Bütün ülkede olduğu gibi Ordu'da da *Şarlo*, *Malik*, *Yüzü Gülmez*, *Şişko Fatiy*, Fat-Pateşon çifti ve Şamberten komedileri her zaman büyük ilgi görüyordu.[5]

1924 yılı haziran ve temmuz ayları Samsun'da oldukça hareketli geçti. O yıllarda şehirde Zafer Sineması, Yeni Sinema ve Hilal Sineması yerli ve yabancı filmler gösteriyordu. Bu yıllarda en önemli yönetmen Ertuğrul Muhsin Bey, Almanya'da (1919-1922) sahne ve film çalışmaları yapmış, İstanbul'a dönüşünde Kemal Film'in rejisörlüğünü

Trabzon'da Yıldız Sineması.
Emre Dölen arşivi.

üstlenerek *İstanbul'da Bir Facia-ı Aşk*, *Boğaziçi Esrarı*, *Ateşten Gömlek*, *Leblebici Horhor Ağa* gibi yapımlara imza atmıştı. Başta Ertuğrul Muhsin Bey olduğu halde Darülbedayi-i Osmani Kumpanyası Samsun'a geldi. Darülbedayi'nin şehre gelmesini tanınmış ve zengin bir aile olan Alemdarzadeler sağlamıştı. Alemdarzadeler aynı zamanda Zafer Sineması'nın sahibi idiler. Muhsin Bey'in Samsun'a gelişi büyük ilgi çekti. O yıllarda şehirde yayımlanan *Haber* gazetesi de Muhsin Bey'le sinema üzerine bir mülakat yaptı:

> - Sinema hayatında artık uzaklaştınız mı?
>
> - Yalnız bizde değil, dünyada yüzlerce sinema müesseselerinin ekserisi inhilale uğramıştır. Garb'da tiyatro rağbeti gittikçe çoğalır. Sinemacılık için Amerikalılardan başka çok uğraşan milletler kalmadı. Sonra bizim vucuda getirdiğimiz filmler zaruret içinde doğmuş eserlerdir. Gerçi şimdiye kadar sinemacılıkta maddi bir zarar görmedik. Halktan da cidden fazla rağbet bulduk. Mesela "Ateşten Gömlek" yalnız İstanbul da on yedi bin lira temin etti. Fakat ben bu sahadan haysiyet dolayısıyla şimdilik çekildim. Ne de olsa yaptığımız filmler Avrupa sinemalarında yer bulamıyor. Bir defa güzide bir film dekarasyonu için büyük sermaye olmadığı gibi, sinema artistlerimiz de daha yetişmemiştir. Objektif karşısında jestler çok kolay idare edilemiyor.
>
> - Yaptığınız filmler içinde en çok beğendiğiniz hangisidir?
>
> - Ben Kız Kulesi Faciası'nı çok beğenirim. Bu küçük fakat zarif eseri hepsinden güzel bulurum.

SİNEMA

Sinemalar asrın tekemmül etmiş en medeni vasıtasıdır. Gidemediğimiz ve göremediğimiz yerleri, burada görür, ve yine en heyecanlı sa'atlerimizi burada geçiririz.. Kahvelerin bunaltıcı havalarından kurtularak, iskambil âlemini terk etmek ve cihanın bin bir çeşit vak'alarını görmek hissemend olmak, elbette hepimizin en aziz temennisidir.

Bir seneden beri gayr-ı muntazam fasılalarla işleyen, ve bizim bedi'i hislerimizi tatmin edemeyen Giresun sineması bu gün; ciddi ve emniyet bahş adımlarla işe girişti.. İlk gece ariz olan bir hastalık bizi korkutmakla beraber ferdası akşamki mükemmeliyet ümidlerimizi takviye etti. Artık hepimiz Giresun'da da bir sinema olduğunu kemal-i iftiharla zikr edebiliriz.. Bize bu itimadı, sahiplerinin pek ciddi olarak işe başlamaları ile her günkü müşahedelerimiz vermiştir. Sinemada göze çarpan bir noksanlık var.. Bir piyano veya keman mevcud olmaması.. Ma'mafih evvel ve ahir bu hususun da temin edileceğini ümid ederiz. Sinema dahilindeki çocukların ayyuka çıkan seslerini kestirmeleri için zabıtanın bir çare bulmalarını temenni ediyoruz.. Bunlar teferru'at olmakla beraber, oraya gidenlerin istirahati nokta-i nazarından te'emmül edilecek şeylerdir.. Sinema sahiplerini tebrik ederken Giresun'da da güzel, şık -toplu manasıyla- asri bir sinema hayatı uyandırmak için çalışmalarını arzu ediyoruz.

Giresun'da Işık, 9 Teşrin-i evvel 1340, s. 3.

- Leblebici Horhoru neden intihab ettiniz?
- Herkesce tanınmış bir mevzu'u olduğu için... Yoksa bu zayıf sujenin sinema sahasında yer bulamayacağını ben de biliyorum.
- Sahnemizde Türk aktrislerini nasıl buluyorsunuz?
- Türk sahnesinin yıldızı elbette Türk kızı idi. Ben bu emeli senelerce taşımıştım. Bugün az zamanda Türk kızlarının muvaffakiyetlerini görmekle bahtiyarım. Temaşa tarihimize ilk ismi karışan Türk kadını Afife isminde bir hanımdı. Ondan sonra "Ateş'ten Gömlek"de Bedia Muvahhid Hanımla Münire Neyyir Hanım'ı teşvik ettim. Cidden muvaffak oldular. Elyevm sahneye hazırlanan on sekiz yirmi kadar hamın var. Düşününüz ki bu hanımlar ancak bir senelik tecrübe devresi geçirmişlerdir. Acaba on sene sonra eski aktrisleri geride bırakmayacaklar mı?...[6]

Darülbedayi'nin Samsun'a gelen kadrosunda Muhsin Bey'den başka Behzat, Vasfi Rıza, Nureddin Şelkati, Hazım beylerle Bedia Muvahhid Hanım gibi o dönemin ve Türk tiyatrosunun tanınmış isimleri bulunuyordu. Programa göre Samsun'da dört oyun sahnelenecekti. Bunlar sırasıyla 24 Haziran'da "Hanımlar Terzihanesi", 27 Haziran'da "Cehennem", 29 Haziran'da "Nurbaba Köşkü" ve 1 Temmuz'da "İstanbul Havası" idi. Tiyatro topluluğu 12 Temmuz 1924'te Samsun'dan ayrıldı.[7]

1932 yılına gelindiğinde Türkiye'deki sinema sayısı yaklaşık 129 kadardı. Bu bilgiyi veren kaynağa göre, aynı yılda Giresun'da Lale (200 kişilik), Giresun (250); Ordu'da Milli, Palas; Rize'de Milli; Samsun'da Kazım Paşa (800); Trabzon'da Yıldız (300) adlı sinemalar işletilmekteydi.[8]

1933 yılının ilk ayları ramazana rastlamıştı. Rize'nin bu yıllarda işletilen Cumhuriyet Sineması mevsiminin en güzel filmlerini göstermekteydi. Nitekim bayramın birinci gününden itibaren Çanakkale harp filmi gösterilmeye başlanacaktı. Yine Rize'ye ilk sesli sinema Mart 1933'te Trabzon'dan Harunzade Hafız ve arkadaşı Hayrunnas beyler tarafından getirildi. Bunlardan üçü ünlü tiyatrocu ve sinemacı Muhsin Ertuğrul tarafından çekilen "İstanbul Sokakları", "Bir Millet Uyanıyor" ve "Karım Beni Aldatırsa" adlı Türk sinemasının ilk sesli filmlerinden oluşuyordu. Sesli yabancı üç film ise "Mavi Melek", "Belalar Mübareki" ve "Aşk Valsi" adlarını taşıyordu. Cumhuriyet Sineması'nda bir aya yakın bir süre oynatılan filmlere halk büyük ilgi göstermiştir. Bu filmlerden son gece sağlanan gelir, Rize Cumhuriyet Halk Fırkası şubesi menfaatine ayrılmıştı. Aynı gece "Karım Beni Aldatırsa" filminden önce Atatürk'ün alkışlarla TBMM'ye gelişi ve muhtemelen 10. yıl açılış konuşması, Ankara'dan bazı manzaralar Rizelilere seyrettirilmişti. 1933 Haziran'ın da şehre Himaye-i Etfal Cemiyeti'nce getirilen filmler, perşembe akşamı erkeklere, cuma günleri gündüz hanımlarca izlenmekteydi.[9]

Sonuç olarak Karadeniz bölgesine sinemanın çok erken tarihlerde girdiği ve yayıldığı anlaşılmaktadır. Birçok konu da olduğu gibi, bu konuda da bölgenin merkezi konumundaki Trabzon şehrinin önceliği vurgulanmalıdır. Sinemanın girişinin bölgede olumsuz bir tepki oluşturduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Hatta Karadenizlilerin sinemaya büyük ilgi gösterdiği dahi söylenebilir. Bölgede sinemacıların karşılaştığı en büyük sorun aşırı vergilendirmedir.

Karadeniz insanı için sinema kahvehanelerin bunaltıcı havasından ve iskambil oyunlarından kurtarıcı bir alternatif eğitim ve eğlence aracı olmuştur. Bu mütevazı inceleme insanlara yeni, faydalı, güzel bir renk sunulursa geçmişte de hemen sahiplenildiğini göstermektedir.

1. Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Sinema Tarihine Dair Bazı Bilgiler", *Simurg Kitap Kokusu*, sayı 2-3 (Ekim 2000), s. 458 vd.
2. BA, Dahiliye Nezareti Mütenevvia, nr. 35/7, lef 1.
3. BA, Dahiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Muhaberat, nr. 51-2/24; Süleyman Beyoğlu, "Belgelerle Osman Ağa (1883-1923)", *Milli Mücadelede Giresun Sempozyumu 6-7 Mart 1999*, İstanbul 1999, s. 95-98; 1919 Haziranında gerçekleşen Osman Ağa'nın sinema baskını hakkında farklı bir yorum için bkz. Mehmet Şakir Sarıbayraktaroğlu, *Osman Ağa ve Giresun Uşakları Konuşuyor*, İstanbul 1975, s. 66-67.
4. *Giresun'da Işık*, 9 Teşrin-i evvel 1340; Sadık Sarısaman, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun (1923-1930)*, İstanbul 1999, s. 70.
5. Fevzi Güvemli, *Bir Zamanlar Ordu-Anılar*, haz. İbrahim Dizman, Ankara 1999, s. 71-72.
6. Dursun Ali Akbulut, "Darülbedayi Samsun'da", *Akademik Açı*, 1996/2, (Samsun), s. 2.
7. *Age*, s. 3
8. Hilmi A. Malik, *Türkiye'de Sinema ve Tesirleri*, Ankara 1933, s. 13 vd.
9. Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Rize", *Toplumsal Tarih*, sayı 85 (Ocak 2001), s. 45.

Cumhuriyetten Günümüze Saç Modası

BANU ÇULHA

Bu makale 2000 yılında düzenlenen Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

Cumhuriyetten günümüze neler olmuş? Kimler saçlarını nasıl taramış ya da kimler saçlarını nasıl da taramamış. Buna konu komşu, eş dost ne demiş; saçın sahipleri ne yapmış...

Amerikan saç nasıl moda oluvermiş? Pala bıyıklardan neden vazgeçilmiş?

Kimlere saçlarının uzunluğu, kimlere kısalığı yüzünden gülünmüş?

İş bu ki, Cumhuriyetten günümüze saç modası nasıl değişmiş ve nasıl değiştirmiş...

> "açık söylemek isterim bu serpuşun adına şapka derler."[1]

Cumhuriyet işte böyle açık açık şapkayı erkeklerin başına taç ediverdi. Bundan böyle başa püsküllü bela yerine şapka takılacaktı. Şapka takmayanlarla da İstiklal Mahkemelerinde şapkalar değiştirilecekti; yani yine saçlar görünmeyecekti. Bu yüzden saçlar eskisi gibi kısa *a la burus* kesilmeye devam edildi.

Peki ya kadınlar?

> "Saçların ne güzel be kara kız. Ara sıra gel de beni ara kız."

Cumhuriyetten önce söylenen bu tango hangi kara kıza söylenmiştir bilinmez; ama Cumhuriyetin kara kızlardan istediği değişme açıktır. Bu kara kız, iyi eğitim görmüş, erkeklerle omuz omuza, toplumsal hayata doğrudan üreterek katılan meslek kadınıydı. Özellikle Cumhuriyeti bire bir yaşayan "şehirli" kadınlar arasında kıpırtılar başladı. Önce peçe atıldı, sıkma başa geçildi; sonra iki kaş arasına masum top kâküller bırakıldı, biraz da ürkek ürkek yanlardan saçlar çıkarıldı. Bu tip saç modelleri Osmanlı'da Avrupa yaşam tarzıyla tanışan genç kızlar arasında da görülüyordu ve "bu yoldaki saç tuvaletine Avrupa" adı veriliyordu.

Herkese, her şeye rağmen Cumhuriyeti kuranlar kadınların toplum hayatına aktif katılmaları için de ellerinden geleni yaptılar. Kadınlar da yüzyıllardır süren suskunluklarını bozup uzun buklelerinden vazgeçtiler... Saçlar *a la garson* (oğlan biçimi) kesildi... Saçlarındaki buklelerden vazgeçen kadınlar artık erkekler gibi görünmek için makyaj bile yapmaz oldular. *A la garson* saçların üstüne *cloche* (çan) şapkalar takıldı. Vals, tango, fokstrot dans dersleri alınmaya başlandı. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesiyle de okullarda okutulan *Kız Kıraati* adlı kitabın kapağını kısa saçlı üç genç kız süsledi. Bu kadınların ve genç kızların bir nesil önce erkeklerden kaçan çar-

BANU ÇULHA 1980'de İzmir'de doğdu. İlkokulu İzmir ve Manisa'da, liseyi Karşıyaka Anadolu Meslek Lisesi'nde okudu. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilimler Anabilim dalı dördüncü sınıf öğrencisi.

Saç modası üzerine araştırma yapmaya karar verince bunu esas olarak, saçların sahipleri ve saçlara şekil verenlerle bire bir görüşerek yapmanın daha doğru olacağını düşünmüş. İzmir'in varoş diye adlandırılan yerlerinden en zenginlerin oturduğu yerlere kadar birçok yeri gezerek yaz boyunca görüşmeler yapmış. Topladığı verileri birleştirmede sözlü tarih çalışmalarıyla ilgili olarak geçen yıl web sayfamızda yayımladığımız metinin çok yararlı olduğunu belirtiyor. Ayrıca, çalışmasını kaleme alırken Türkiye'nin siyasi tarihini konu edinen kitaplardan da yararlanmış. Yararlandığı bütün yazılı kaynakları yaratanlara, bilgisayar desteği için Tekbil bilgisayara ve Akon AŞ'ye, dükkânlarını ve sırlarını açan kuaförlere, Kuaför ve Berberler Odası'na, anılarını açan herkese, Çiğli Halk Eğitim Merkezi kuaförlük kursu ilgililerine ve ailesine teşekkür ediyor.

Aynı günlerde bir iş görüşmesine gideceği için ödül törenine katılamayan Banu "yastıkları gözyaşlarıyla ıslattığını" belirtiyor.

şaflar içinde gizlenen kadınların torunları olduklarına inanmak gerçekten çok zor (!). Tabii bu kadınların Anadolu'nun her yerindeki kadınları temsil ettiklerini söylemek de bunun kadar zor. İzmir'in Beyler köyünde doğup büyüyen Rukiye Nine'ye Cumhuriyet döneminde çekilen fotoğrafları gösterdiğimde şaşırdı; çünkü o ne latif Latife'yi, ne de Mustafa Kemal'in yanındaki diğer kadınları o yıllarda görmemişti.

"... Bizde böyle şeyler yoktu kızım. Kimse evlenene kadar saçlarım kestirmezdi, saçlar uzayabildiği kadar uzardı. Benim saçlarım o kadar uzundu ki annem saçlarımı taramak istemez, ninem tarardı. Ben de nimemin saçma kına yakardım. Ha! gelin olacağım zaman kına gecesinde şuradan (kulaklarının alt kısmını gösterir) saçlarımı kestiler, buna da zülüf koymak denir, sen bilmezsin... Aman kızım, saçlar iman tahtasını örtmeli... bir kılını bile göstermeyeceksin..."[2]

Şehirli kadınların da kısa saç merakı uzun sürmedi. *Salon Mecmuası*'nın 10 Eylül 1934'teki sayısında önerilen hilelerin hepsi sade, uzun ve basit modellerdi:

"... Saçın kaş üzerine intizamsız büklümleri yüzü kısaltıcı bir tesir yapar. Eğer yüzünüz uzunsa saçlarınızı alnınıza doğru uzatın bu suretle saçlarınızla kaşlarınız arasındaki mesafeyi kısaltmış olursunuz... ince bir yüzü yuvarlak mı göstermek istiyorsunuz, saçınızı başınızın tepesinde sıkıca tararsınız, iki taraftan kabartırsınız..."[3]

İlk önce dünyada yaşanan ekonomik kriz, sonra da savaşın başlaması kadınları daha sade yaşamaya ve saçlarını uzatmaya itti. Savaşın başlamasıyla Türkiye içine kapandı. Askerler arasında kimi zaman Hitler bıyıkları, kimi zaman da saçların üst taraflarını uzatıp, geri taramak moda oldu. Hızlı bir enflasyon dönemine girildi. Bunun yanında istifçiliğin ve karaborsanın da önüne geçilemedi. Ekmek karneye bağlandı... *A la garson* saç modası yerini savaşın rüzgârlarında savrulan uzun saçlara ve eşarplara bıraktı. Bu dönemi İzmir Beyler Sokağı'ndaki çıkmazda yaşayan Bedia Baştuğ şöyle anlatıyor:

"...Annem Tariş'te çalışıyordu, işe giderken saçlarını sımsıkı toplar, fileye koyar, üstüne siyah eşarbını takardı. O zamanlar kuaföre falan gitmek bilinmezdi; zaten kimsenin kuaföre gidecek parası da yoktu. Ekmek bile karneyle satılırdı. Evde akşamdan komşunun kızlarıyla saçlarımızı elektrik telleriyle ve kâğıtlarla sarardık. Sabaha kadar dayanamaz, meraktan ben mutlaka bir tanesini açar açar yine kapatırdım; ama saçlarım Allah'tan hemen tutardı. Upuzun saçlarım vardı. Dudaklarımızı da hani bayramlarda kedi merdiven yapılır ya "krofon kağıdı" onla boyardık. O zaman da ruju olanlar vardı, ama şimdiki gibi herkeste yoktu. Annem öyle süslenmeme çok kızardı çok. ... ama bende gençlik vardı, içim kaynıyordu..."[4]

Savaş bitmişti, ama Türkiye'nin kaderi bir kez daha değişiyordu. Artık "daha iyi bir tarifle, daha büyük bir beceriyle, daha iyi helva yapabileceğini" söyleyen birileri "yeter söz milletin!" diye bağırıyorlardı. Ve millet de bu sese kulak verdi...

Sulu kule boyandı, süslendi... Görücüye çıkmaya hazırlandı... Nihayet Missouri Zırhlısı 5 Nisan 1946'da İstanbul'a geldi. 1947 Haziran'ında Marshall planı açıklandı. 1948'den itibaren de ABD'den kredi ve yardım alınmaya başlandı.

Demokratlar Türkiye'yi her mahallede bir milyoner yaratarak "küçük Amerika" haline getirmeye de söz verdiler. Artık gece gündüz Amerikan rüyası görülmeye başladı...

Göğüslerini kaldırtan, belini incelten, sarışın uzun saçlı Amerikan kadınları Türkiye'de yaşayanların daha önce karşılaşmadıkları bir modayı da beraberinde getirdi: Yankee modası.

Saçları sarartmak kolay değildi, ama beller korseyle inceltildi. Şehirde yaşayan kadınların gardıroplarında puanlı elbiseler, güneş gözlükleri ve renkli eşarplar için yer açıldı. Erkeklerin saçları üstlerden uzatılıp yandan taranmaya başladı.

Artık ters düz edilen pantolonların, her türlü israfa karşı kısıtlama yapmanın modası geçmişti. Ülkeyi demir ağlarla örme hayalinin üstüne de asfalt çekildi... Ulaştırma ve otobüs şirketleri mantar gibi arttı... Tarımda makineleşme iç göçü de beraberinde getirdi.

Yemenilerinin altından uzanan kınalı ve iki örüklü saçlarıyla kadınlar, başlarında kasketleriyle erkekler artık "şeherli" oldular, ama bahçelerinde tavuk, teneke kutularında acı biber yetiştirmeye devam ettiler. Kadınlar ne eteklerinin altına giydikleri şalvarlarından, ne de uzun saçlarını sımsıkı örmekten vazgeçmediler, ama şehir hayatına da vurdumduymaz kalamadılar. İzmir'e göç eden ailelerde kadınlar genellikle mevsimlik işçi çalıştıran incir ve tütün fabrikalarında iş bulabildiler, erkeklerse ne iş olursa yaptılar.

Onlar şehirlere geldiklerinde şehirleri "ondüle" fırtınası kasıp kavuruyordu; ama bu kadınların çoğu daha önce hiç kuaföre gitmemişlerdi...

1957'lerde Beyler Köyü'nden göçüp İzmir'e yerleşen Hamide Akyüz ilk kez kuaföre nasıl gittiğini şöyle anlatıyor:

"... İlk geldiğimizde saçlarım çok uzundu. İki örük yapar, kafamın arkasında birleştirirdim. Sonra bende bir sinir bir sinir, oldu, doktora gittik, guatr var dedi. Ameliyat oldum. Saçlarım bir döküldü, bir döküldü. Bende hiç akıl yok kestir demi.... sonra kafam çok üşüdü. Fatma Hanım vardı komşumuz, ondeli yaptıralım dedi. Makineye girersem kafam ısınırmış. İki çeşmelik'te bir kadın vardı, ona gittik. Allah seni inandırsın, başıma sekiz bugodi sardı, o kadar. Bir lira verip saçlarımı ondeli yaptırdım, ama ben yine eşarbımı örttüm."[5]

1950'lerde Basmane'deki Süsler Kuaför'ün torunu olan Şeref Süsler'in anılarında ise o yıllar şöyle canlanıyor :

"...Ben daha o zamanlar ilkokula gidiyordum. Tütün fabrikasında, incir fabrikasında çalışan kadınlar maaşlarını aldıkları gün hemen kuaförlere koşarlardı. Bizim dükkân da küçüktü, oturtacak yer bulamazdık. Ben hemen koşar, yan dükkânlardan tabure getirirdim. İncirde ve tütünde çalışan kadınların ellerinden irin akardı. O zamanlar herkes saçına ondüle yaptırırdı, kıvırcık saçlılar bile! Anlamadığım şey, o kadar saçlarını yaptırırlardı, ama dükkândan çıkarken yine eşarblarını başlarına takarlardı, zaten eşarbın arkasından saçları görünürdü..."[6]

Peki ya erkekler?

Erkekler genel olarak saçlarını kısa kestirmeye devam ettiler. Onları da şaşırtan berber dükkânları oldu.

İbrahim Akyüz şöyle anlatırdı:

"... Bir gün dişim çok ağrıdı ben de hemen alt sokaktaki berber dükkânına koştum. Adam yüzüme şaşkın şaşkın baktı, meğersem burada berber ayrı, dişçi ayrıymış. Bir de köydeyken tıraş olmak için ya Süsar'a inerdik, ya da kahveye gelen berberlere saçlarımızı kestirirdik. Burada ise alt sokakta berber dükkânı var... Berbere ilk gittiğimde berber saçımı ıslatınca da çok şaşırdım. Bizim orda saçlar ıslatılmaz, kuru kuru kesilirdi, affedersiniz, her yeriniz kıl olur, burada ne rahatlık..."[7]

Göç en çok çocukların işine yaradı. Köydeki angaryadan kurtuldular; tek işleri okula gitmek ve sokakta oynamak oldu... Okula giderken kızların başlarına kelebek gibi kocaman beyaz kurdeleler takıldı. Anneler çocuklarına dört beş parmak genişliğinde yakalar ördüler. Erkeklerin saçlarıysa yine kısacık kestirildi.

Kırsaldan göçenlerin yanında, savaş sırasında zengin oluverenler de şehirlerde yerlerini aldılar. Aynı şehrin içinde farklı bölgelerde farklı hayatlar yaşanıyordu... Her hayatın saç modası da farklıydı, düşünceleri de.

Demokrat Partililer başta söz verdikleri gibi iyi helva yapamadılar, hatta en sonunda helvanın dibini tutturdular... 27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime el koydu.

1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan anlaşma birçok ailenin yaşamını değiştiriverdi. Artık acı vatan, yeni umutlar, hayaller ve "Almancılar" başladı...

Saçlarını iki örgü yapıp, başlarında yemenileri, ayaklarında şalvarları ve etekleriyle gittiler. Döndüklerinde eşarplarının altından küt saçları görülüyordu. Erkeklerin kasketlerinin yerini beyaz fötrler aldı. Güneş gözlüklerini ise karanlıkta aydınlıkta çıkartmıyorlardı. Artık ne saçlarını iki örgü yapabilirlerdi, ne de açık dolaşabilirlerdi. Onlar da ikisini de yapıp ikisini de yapmadılar.

Nüsret Yanovalı Almanya'ya gidince saçlarının başına gelenleri şöyle anlatıyor:

"... Şimdiki saçlarıma bakma benim; gençken bir saçlarım vardı, ta şuraya kadar (belinin altını işaret eder), sapsarı. Kamile'nin saçları da öyleydi... Almanya'ya gidince duyduk ki saçlar satılıyormuş, hemen biz de gidip sattık. O zaman paraya nasıl ihtiyacımız var... Sonra duyduk ki, ikimizin saçından bir peruk olmuş, kim bilir hangi Alman aldı bizim saçları, o gün bugün merak ederim..."[8]

Bedia Muvahhit. Üstte Başbakan İsmet İnönü'yle birlikte, 1931.

Karşı sayfada: 1920'lerin modası.

Bedia Baştuğ Almanya'ya gidince kestirilen saçlara başka bir yorum getiriyor:

"... Almanya'ya gidince herkes saçlarını kestirdi, zaten pisi de vardı temizi de. Böcek olur diye de korktuk doğrusu... Orada her şey gülüm balım değildi. Neler çektik nelere benzemez..."[9]

Almancılar dünyanın başka bir yerinde böyle değişirken Türkiye'de de özgürlük rüzgârları esti. Küt ya da uzun, dolgun, kabarık saçlar modaya damgasını vuruverdi.

Sayanora Kuaför Salonundan Yaşar Vicdanlı 60'lı yılları şöyle anlatıyor;

"...A! o dönemlerde saç taramak bir sanattı, kızım. İnsan büyük zevk alırdı. Şimdiki gibi iki fırça, fön, tamam yoktu. Şimdi saçlar tekdüze... Yaz! O zamanlar mizample vardı, efendime söyleyim, saçı maşayla dalgalandırırdık, sonra kırape atardık. Tamam, iş bitti. Sonrası sana kalmış. Konuştur sanatını. İstersen saça çiçek bile takabilirdin, takardık da zaten. Öğretmenler var ya, derse

Ondüleli saçlarıyla bir hanımefendi.
Akyüz ailesi albümünden.

girmeden önce gelirlerdi, saçlarını yaptırırlardı. Kadınlar bakımlıydı. Şimdi bak senin saçlarına, toplamışsın çıkmışsın..."[10]

60'lı yıllar Türkiye'de sinema yıllarıdır. Yazlık, kışlık sinemalar, sen sun gazozları, coca colalar, çiğdemler, aşk filimleri, aldatılan kızlar, zengin erkekler fakir kızlar ya da zengin kızlar fakir erkekler, nayırlar, nolurlar... kabarık saçlar. Köyden gelip bir günde diksiyon, dans dersleri alıp kendisini kandıran sevgilisinden öcünü alan genç kızlar.

Bu kızların başlangıçta saçları hep uzundur, sonra malum kuaför sahneleri başlar. Kızın saçları küt kesilir, kabartılır, kız en büyük tepkiyi saçına fiksatif (siprey) sıkılırken gösterir.

60'lı yıllarda mesleğe başlayan Zümrüt Baysan sprey macerasını şöyle anlatıyor;

"... O zamanlar böyle hazır tüp spreyler yoktu. Reçine ile ispirtoyu karıştırır sprey yapardık.

Onun da çok hassas bir dengesi vardı. İkisini de tam ölçüsünde koymak gerekir; sonra da iyice çalkalamak... Sonra bizim ustanın Alımancı akrabaları vardı, onlar sprey getirdiler, tabii onu da anca hatırı sayılır kişilerin ve gelinlerin saçlarına sıkardık..."[11]

Yaşar Vicdanlı ise değişik bir yöntemden bahs ediyor;

"... Saçları birayla sarardık. Bakma öyle. Bira saçı besler. Sonra efendime söyliyeyim, parlaklık verir. Topuzlar da çok modaydı hah! Sana topuzları anlatayım. Hanımlar gelirlerdi ellerinde mecmualar, bu saçtan istiyoruz derlerdi... Eee, kadının saçı az, ne yapacaksın? Saçı toplardım, içine pamuk doldururdum, mecmuadakinden daha güzel olurdu. Harika günlerdi o günler... Benim var ya, o günlerdeki müşterilerim İzmir'in başka yerlerine taşınsalar da yine bana gelirler. Hatta bazıları torunlarını bile getiriyor... Ama yeni gençlik o eski saçları pek beğenmiyorlar, onlara hep fön çekeceksin, başka bir şey sevmiyorlar..."[12]

Sinemalarda oynatılan filmlerin çoğunda Belgin Doruk, Ayhan Işık ikilisi başrollerdedir. Belgin Doruk benleri o kadar moda olur ki kadınlar kolayını bulup reçineyi karabiberle karıştırıp yanaklarına benler dizerler. Ayhan Işık'ın saç şekli de erkekler arasında moda olur... Saçlar briyantinle taranır, bakışlar değişir... Değişen sadece bakışlar değildir. Türkiye'nin çehresi de değişir. 50'lerdeki göç sonrasında gelenler artık şehre alışmışlar, iş hayatına atılmışlardır... Bu değişimi Çiğli Halk Eğitim Merkezi Kuaförlük Kursu öğretmeni Müjgan Selçuk şöyle değerlendiriyor;

"... Kadınların iş hayatına atılmalarıyla erkekler de kendilerine çeki düzen verdiler. Artık hemen hemen her gün tıraş olmaya başladılar, saçlar briyantinlendi. Kadınların ise işleri daha çok zorlaştı; çünkü hem geleneksel ev kadınının yapması gereken işleri yapıyorlar, hem de çalışıyorlardı. Bunun yanında kadınlarda bakımlı ve güzel görünme isteği her zaman vardır; o yüzden saçlar genellikle küt kestirildi..."[13]

Şeref Süsler ise aynı dönemi şöyle anlatıyor:

"... O zamanlar ben okulu bitirip babamın yanında işe başlamıştım. Televizyon yoktu; ama radyomuz vardı. Akşamları radyonun başına geçerdik... Maç aralarında hep 'jobla tıraş zevkle tıraş' diye reklam anonsu geçerdi. Artık berbere gidip usturayla tıraş olmaklar pek kalmamıştı. Herkes evinde tıraş olmaya başlamıştı... Bir de Necip Bey briyantinleri vardı; parası olan ondan alır sürerdi; olmayan ise limonla idare ederdi."[14]

60'lı yıllar ayrıca Zeki Müren'in sahneye maksileri minileriyle çıktığı yıllardır. Apartman topuklar, geniş paça pantolonlar Türkiye'ye hiç alışkın olmadığı bir yaşam tarzı getirir. Yine bu dönemde taş plakların yerini 45'likler almaya başladı, taşınır plaklar moda oldu ve nihayet uzunçalarlara geçildi. Türkiye'de yaşayanlar Elvis Presley'in, The Beatles'ın seslerini ilk kez duydular. Erol Büyükburç arajman şarkılarıyla, Cem Karaca ve Apaşlar Anadolu popla bu yıllarda Türkiye'nin hayatına girdiler. İstanbul Sultanahmet'e gelen yabancı konuklarsa önce İstanbul'dan, sonra bütün Türkiye'den rüzgâr gibi geçtiler. Bedia Baştuğ eşinin işi sebebiyle o zamanlar İstanbul'dadır ve gördüklerini şöyle anlatır:

"... İlk gördüğümde anaaa! kız gibi erkekler, bitlidir bunlar dedim. Bir görseydin, mini etekli kısacık saçlı kızlar, bol bol pantolonlar giymiş erkekler, saçları uzun uzun. Orada burada kızlar erkekler sarmaş dolaş, pis; günahları kendi boyunlarına! Hiç hoşuma gitmedi, zaten gelen geçen onlara gülüyordu. Bunlar otostopcu mu ne diyonuz, onlardanmışlar... İstanbul'da kaldılar artık ne kadar bilmiyorum, sonra gittiler. Onlar gidince bizimkiler başlamasın mı? Figen birkaç hafta sonra saçlarını kısacık kestirmez mi aaa..."[15]

Türkiye'de değişim genellikle giyimde ve saç modellerinde görüldü. Beatniklerin yaşam felsefelerinin gençler arasında yayılmasına zaten izin verilmedi.

Beatles grubuna özenen şehirli gençler ilk önce saçlarını öne doğru taramaya, sonra uzatmaya başladılar. Bir nesil önce anneleri ondüleli saçlarının üstüne utanıp şifon örterken onlar saçlarını herkesin gözünün önünde savurdular;

ama onların yaptığı ayıptı ayıp! Hamide Akyüz şöyle anlatıyor:

"... Uzun saçlı erkekleri ilk görünce çok güldüm. Olur mu canım, akıl var mantık var, erkek uzun saçlı olur mu... sonra kızım uzun saçlı biriyle evlenmek istedi. Bu dünyada büyük konuşmayacaksın... Ama iyi ki vermişim; damadım, benim kendi oğlum gibi şimdi..."[16]

O dönemde saçlarını uzatan Şahin Çulha ise şöyle anlatıyor;

"... Ben İzmir'de yaşıyordum. Annemler köyde. Saçlarımı uzattım, zaten tüm arkadaşların saçları uzundu. Bayram tatilinde köye gittim. Evde sadece annem vardı, babam kahveye gitmiş. Annem pek tepki göstermedi, zaten beni çok özlemiş, belki fark bile etmedi. Babamsa bir hışımla geldi, bu saçlarla bu eve giremezsin, git kestir gel dedi. Ben de kestirmedim. O zamanlar saçları uzatmak bir başkaldırıydı ve ben buydum... Sonra anladım ki beni eve girerken Hakkı Amca görmüş ve kahveye gidip babama sizin eve ebe geldi demiş. Babamın da onuruna dokunmuş. Erkek adamın erkek evladı saçlarını kız gibi uzatır mı?..."[17]

60'lı yılların sonlarında "sihirli kutu" evlere girdi. Gerçi her evde yoktu; ama olmayanlar olanlarınkiyle idare etti. Televizyonun hayata girmesi yeni saç modalarını da beraberinde getirdi. Bu dönemdeki değişimi Hatice Geniş şöyle anlatıyor;

"... Herkesin evinde televizyon yoktu. 'Güzel ve Çirkin'in, ha! bir de 'Dallas'ın oynadığı saatlerde sokaklarda kimse kalmazdı, herkes kimde televizyon varsa ona giderdi... Saçlarını Dallas'taki Pemala'nınkiler gibi yaptırmak isteyenler çok oluyordu. Biz de elimizden geleni yapıyorduk tabii. Bu arada bizim dükkânlarda konuşulan konular arasına da televizyon hemen girdi. Bugün de öyle, akşam televizyonda ne olduysa gündüz her şeyi gel burada dinle, bu yüzden bizim televizyonu hep takip etmemiz gerekiyor, istesek de istemesek de..."[18]

Ne Beatniklerin uzun saçları, ne de televizyonun renkli dünyası gençlerin birbirlerine düşmesini ve Türkiye üzerine farklı senaryolar yazılmasını önleyemedi.

ABD'ye karşı yüzünü doğuya dönmüş Batılılar. Eşitlik, Cumhuriyet döneminde verilen hakların geri alım mücadelesi, daha çok özgürlük ve sendika isteği, parka, gocuk, kısa saç... Turan inancı, büyük Türk milletine olan bağlılık, kardeşlik, aşağı doğru sarkık Orta Asya bıyığı... İslamın meşalesini taşıyanlar, bol kesimli şalvar, uzun sakal, uzun peygamber saçı... Karmaşa, kaos, gözyaşı... ve ordu bir kez daha yönetime el koyar...

Ne gariptir ki Türkiye'nin 76 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir zaman modası geçmeyen tek tıraş şekli subay tıraşıdır. Zaten Türkiye'yi her on yılda bir yoklayanlarda onlar değil mi?

80 sonrasında Türkiye, elinde kalemiyle "icraatın içinden" demeçler veren değişik bir başbakanla karşılaşır. Okullarda giyilen önlüklerden, konuşulan dile kadar her şey değişti. İlk önceleri meç, sonra da röfle moda oldu. Erkeklerin saçları artık Amerikan saçla dost oldu. Türkiye'nin saçı da değişti, vizyonu da...

80'lerle moda olan siyah sarı meçi ve röfleyi Müjgan Selçuk şöyle anlatıyor:

"Darbe oldu. İnanır mısın, sadece o gün dükkânı kapattık. Her halde darbeden en az etkilenen meslek bizimkidir... Meçin de, röflenin de yapılışı hemen hemen aynı. İkisi için de yaşlandırma diyebiliriz. Röfle ilk önce çalışan kadınlarla üniversite öğrencileri arasında moda oldu, sonra ev hanımlarına kadar herkes yaptırdı. Her ikisi de insanlarda büyük değişiklikler meydana getiriyordu; zaten o dönemde hepimizin değişime ihtiyacı vardı... Bir de unutmadan söyleyeyim, perma da o dönemde moda oldu. Hele biri gelin oldu mu, bir hafta sonra hemen perma yapılırdı. O zamanlar perma ilacı bir kokardı, bir kokardı, anlatamam... Bazı hassas saç yapısına sahip bayanların saçları çok zarar görürdü, ama yine de perma yaptırırlardı. Düz saç modası hiç yoktu, saçlar ne kadar kabarık olursa o kadar iyiydi... Saçlar kat kat jiletle ya da usturayla kesilirdi. Jöle de yine bu dönemde çok moda oldu, tabii limon da..."[19]

Kâğıttan yapılmış bayram elbisesiyle Havva Akyüz.
Akyüz ailesi albümünden.

> "...saçlarını dağıtırsın,
> rüzgârlara bırakırsın.
> sen sevmeğe yakışırsın.
> Seni sevmeyen ölsün...
> her şey yalan gerçek sensin.
> Gelirse dert senden..."

Acı, hüzün, karasevda, aile, hor görülme, dışlanma, kahrolma, yoksulluk, kötü kader, yakınma, umutsuzluk, karamsarlık, kadercilik, karşılıksız sevgiler... ve arabesk.

1950'lerde başlayan iç göç artık ne köyüne, ne de şehre ait olmayan insanları da beraberinde getirdi. 60'lı yıllarda ise onlara özenen hemşehrileri de şehre göçtü. Gecekondular kiraya verilir oldu. 70'li ve 80'li yıllarda ise doğu göçü yaşandı. Artık pantolonlarının arka cebinde taraklarıyla şehirler yeni misafirleriyle tanıştılar. Özellikle doğu göçünden sonra sarı

BERBERLER FEDERASYONU FİYAT LİSTESİ (1992-2000)

Yıllar	1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
1992	15.000	11.000	10.000
1993	23.000	15.000	13.000
1994	50.000	40.000	35.000
1995	100.000	80.000	70.000
1996	200.000	150.000	130.000
1997	350.000	250.000	220.000
1998	750.000	550.000	450.000
1998 (9. aydan sonra)	1.000.000	800.000	600.000
1999	2.000.000	1.600.000	1.200.000
2000	3.000.000	2.500.000	1.800.000

saç merakı arttı. Bu dönemi Müjgan Selçuk şöyle anlatıyor;

"... İlk önce erkekler geldiler. İnşaat işlerinde falan çalıştılar, kalacak yer temin ettiler, sonra çoluk çocuğu da getirdiler. Bence erkekler şehirli kadınlardan özendiler, ondan eşlerinin de sarışın olmasını istediler..."[20]

Oysa bu göç dalgasıyla Mardin'den İzmir'e gelen Zekiye Kahraman olayı çok farklı anlatıyor;

"... Bizim oralarda öyle berber falan bilinmez, saçların uzunu makbuldür. Ha bak saçımıza kına yakardık. Bir de kıpti ve zigannalar vardı... Türkçesi tavuk ve civcivler demek. Böyle saçlar yediye ayrılıp örülürdü, sonra her birinin ucuna altı tane civciv, bir tane tavuk takılırdı. Altın olurdu ve Araptan getirilirdi. Sadece zenginler takardı. Biz... biz işte şimdi nasılsak orda da öyleydik, başımızda beyaz eşarp... Benim burada anlamadığım bir şey var. Televizyonda görüyorum, kadınlar hem hamile, hem saçlarını kestiriyorlar, olur mu? Bizde inançtır, hamileyken saç kesilmez. Sonra çocuğun ömrü kısa olur..."[21]

Bu arada Alsancak'ta çiçek satarak geçimini sağlamaya çalışan Orkide Abla ise hayatın içinde bir başka hayattan bahseder:

"... Benim saçımdan ne olcak kızım... İşte, sonradan sarışınım ben. Saçımı oriyalle açtırdım. Ondan böyle dibi başka, ucu başka renk, ama ben sarı saçı seviyorum... Aman sen de, hayat be, kimi sarı kimi siyah hepimiz insanız işte öyle... hayat be..."[22]

80'lerle birlikte örtünmeye karşı yeni bir alternatif önerisi türbanlı hanımlardan gelir. Sadece onların gittiği kuaför salonları açılır. Nurgül Güzel yeni modayı şöyle anlatıyor:

"... Bir gün dükkâna kapalı bir kadın geldi. Güne gidecekmiş, saçını yaptırmak istediğini söyledi. Ben ilk başta anlamadım, bekliyorum saçını açsın diye, ama hiç kıpırtı yok... Meğer kadın İstanbul'dan gelmiş, orada kuaförlere türbanlılar da gidiyormuş... Ben de yaptım bir şeyler. Her neyse, beğendi, sonra da devamlı müşterim oldu. Şimdi türbanlı gelinbaşı falan da yapıyorum..."[23]

Nur Demir ise 80'lerde kuaförlerin değişimini şöyle anlatıyor:

"... Dükkânı bundan on sene önce açsaydım adını büyük ihtimalle Nur Kuaför koyardım, ama şimdi öyle olmaz, çok basit kaçar... Hera kuaför hoşuma gidiyor, değişik. İnsanlar zaten her şeyden sıkılıyorlar, kendilerinden bile. Ondan bize geliyorlar..."[24]

Her dönemde ekonomideki çalkantılar saç kestirmenin bedelini de değiştiridi. Cumhuriyetin ilk yıllarında köylerde ayakberberler "lahana kadar baş on paraya tıraş" diye bağırarak müşteri toplarlarken bugün fiyat listelerini fedarasyonlar sınıf sınıf belirliyor. Berberler Fedarasyonu'nun 1992-2000 yılları arasındaki fiyat listesini yukarıda veriyoruz.

> "... O filmi gördükten sonra kısacık kestirip saçlarını içtin sigaranı..."

2000'li yılların saçları hakkında bir şey söylemek için çok erken, ama şarkılara bakılırsa değişimin devam edeceği kesin.

1. Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, Aralık 1994, s. 484.
2. Rukiye Yayla ile 20 Temmuz 2000 tarihinde Balçova'da torununun evinde yapılan görüşmeden alınmıştır.
3. *Salon: Haftalık Aile ve Sanat Mecmuası*, s. 1 (10 Eylül 1934), İstanbul, sahip ve umumi neşriyat müdürü: Kazım Sevinç r.s.b.; 23x30 cm. Haftalık İ.M.K. sayfa; 1-5.
4. Bedia Baştuğ ile 20 Eylül 2000 tarihinde Egekent'teki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
5. Hamide Akyüz ile 18 Ağustos 2000 tarihinde Balçova'daki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
6. İbrahim Akyüz'ün vefatından önce anlattığı anılarından, Hamide Akyüz'ün onaylamasıyla. Hamide Akyüzle adı geçen görüşmeden.
7. Şeref Süsler ile 19 Ağustos 2000 tarihinde Balçova'daki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.
8. Nüsret Yanovalı ile 20 Temmuz 2000 tarihinde Balçova'daki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
9. Bedia Baştuğ ile 22 Temmuz 2000 tarihinde Egekent'teki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
10. Yaşar Vicdanlı ile 28 Eylül 2000 tarihinde Karşıyaka'daki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.
11. Zümrüt Baysan ile 28 Temmuz 2000 tarihinde Çiğli'deki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.
12. Yaşar Vicdanlı ile 28 Temmuz 2000 tarihinde Karşıyaka'daki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.
13. Şeref Süsler'le 19 Ağustos 2000 tarihinde Balçova'daki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.
14. Müjgan Selçuk'la 12 Eylül 2000 tarihinde Çiğli Halk Eğitim Merkezi Kuaförlük Kursu binasında yapılan görüşmeden alıntı.
15. Bedia Baştuğ ile 25 Temmuz 2000 tarihinde Egekent'teki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
16. Hamide Akyüz'le 19 Ağustos 2000 tarihinde Balçova'daki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
17. Şahin Çulha ile 15 Eylül 2000 tarihinde Egekent'teki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
18. Hatice Geniş ile 9 Haziran 2000 tarihinde Çiğli'deki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.
19. Müjgan Selçuk'la 12 Eylül 2000 tarihinde Çiğli Halk Eğitim Merkezi Kuaförlük Kursunda yapılan görüşmeden alıntı.
20. Müjgan Selçuk'la 12 Eylül 2000 tarihinde Çiğli Halk Eğitim Merkezi Kuaför Kursunda yapılan görüşmeden alıntı.
21. Zekiye Kahraman'la 31 Temmuz 2000 tarihinde Ballıkuyu'daki evinde yapılan görüşmeden alıntı.
22. Orkide Ablayla (gerçek adım ve soyadını söylemek istemedi) 7 Eylül 2000 tarihinde Alsancak'ta çiçek satarken yapılan görüşmeden alıntı.
23. Nurgül Güzel'le 17 Nisan 2000 tarihinde Çiğli'deki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.
24. Nur Demir ile 20 Haziran 2000 tarihinde Konak'taki dükkânında yapılan görüşmeden alıntı.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2001

gençler tarih yazıyor

Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'na başvuru süresi doldu. Başvuruları tasnif ettiğimizde 148 öğrencinin 156 araştırma konusunda başvurduğunu tespit ettik. Sayılardaki bu farklılık bazı öğrencilerin birden fazla çalışmayla başvururken, bazılarının da bir konuda grup halinde çalışmak üzere başvurmasından kaynaklanıyor.

Araştırma konularına baktığımızda, başvuru sahiplerinin yakın çevrelerine ilişkin konuların, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin önemli noktalarına ilişkin konulardan daha fazla olduğunu görüyoruz. Bunların arasında yaşadıkları kentin tarihine ilişkin araştırma yapmak isteyenler, okudukları okulun tarihini yazmak isteyenler ilk dikkati çekenler. Konu başlıklarına yansıdığı kadarıyla sözlü tarih araştırmalarının da çok sayıda olacağı dikkati çekiyor. Sözlü tarih çalışmalarında yöntem sorunu üzerine son yıllarda birçok kitap çıktı. Geçen yılki yarışma vesileyle araştırmacıları yönlendirmek amacıyla Eylül 2000 tarihli 81. sayımızda bir yazı yayımlamıştık. Bu yazıyı bu sene de internet sitemize yerleştireceğiz. Ayrıca elimizde 6-7 Haziran 1993'te Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilen ve Paul Thompson'ın konuşmacı olarak katıldığı, sözlü tarih atölyesinde konuşulanlardan yola çıkarak oluşturulan bir metin var. Sözlü tarihin ne olduğu, bir görüşmenin nasıl yapılacağı, nelere dikkat edilmesi gerektiği, teknik malzemenin niteliği ve görüşmenin ardından malzemenin nasıl değerlendirileceği sorularına kısa da olsa cevap veren bu metin, elimizde basılı olarak sınırlı sayıda bulunduğu için ilgilenen herkese ulaştırmak mümkün görünmüyor. Ancak bize başvuran arkadaşlara internet üzerinden iletebilir, doğrudan büromuza gelen arkadaşların da en azından fotokopisini temin etmelerine yardımcı olabiliriz.

Sözlü tarih Türkiye'de yeni; ancak yurtdışında uzun zamandır kullanılan bir yöntem. Türkçeye çevirisi yapılan kaynaklardan sizlere yöntemle ilgili yardımcı olabilecek en iyi kitaplar olarak en başta Paul Thompson'ın *Geçmişin Sesi* ve Stephen Caunce'ın *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi* adlı kitaplarını sayabiliriz. Bunlar dışında sözlü tarih yöntemi ile yazılan kitaplar da sizlere yol gösterebilir. Örnek olarak Leyla Neyzi'nin *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak*, Halil Dural'ın *Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Efeler* adlı kitaplarını verebiliriz. Geçen yıl yarışmada mansiyon ödülü alan Doğan Gürpınar, Banu Çulha ve Işıl Ceremi Cenker'in çalışmaları da sözlü tarih yöntemiyle yapılmıştı. Bunlara dergiden ve internet sayfalarımızdan ulaşabilirsiniz.

Yarışma hakkında bize telefon la, e-postayla ya da doğrudan büroya gelerek başvuran arkadaşların sorularını yanıtlıyoruz. Önümüzdeki günlerde internet üzerinden toplu haberleşmeyi sağlayacak bir sistemi (egroups) başlatacağız. Ayrıca eylül ayı içinde, hiç olmazsa İstanbul'daki arkadaşlarla bir araya geleceğimiz bir toplantı yapmayı da düşünüyoruz. Bütün bunlarda en hızlı ve en masrafsız haberleşme yöntemi olarak e-posta görünüyor.

Son olarak, öğrenci belgelerini göndermeyen arkadaşların, çalışmalarını teslim edecekleri 19 Ekim tarihine kadar öğrenci belgelerini de teslim etmeleri gerektiğini hatırlatalım.

(80) NAPOLÉON Ier

(78) BONAPARTE

(87) NAPOLÉON III

(82) MASSÉNA

(86) GÉNÉRAL FOY

(73) MIRABEAU

Çikolata kartları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

Vaftiz Olmuş Türkler

Özetleyerek aktaran:
NEŞE OZAN

Başta subaylar olmak üzere Avrupa ülkelerinden gelen kişilerin Müslümanlığa geçerek Osmanlı'da önemli görevlere getirilmesi üzerinde sıkça durulan bir konudur. Yine, Osmanlı'nın Avrupa'da ilerlemesinin, Müslümanlığın yayılmasında önemli bir rol oynadığı sıkça yazılır. Ancak bunun tersine bir sürecin de yaşandığı pek bilinmez.
Dr. Ekkehard Kraft'ın 29 Mart 2001 tarihli *Neue Zürcher Zeitung*'da yayımlanan "Barok Çağının Göçmenleri: 'Vaftizli' Türkler" başlıklı makalesi bizim üzerinde pek konuşmadığımız bazı noktaları açığa çıkarıyor. Makaleyi özetleyerek aktarıyoruz.

16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına dek iki yüz yılı aşkın bir süre, Türk savaşları Alman ülkelerine damgasını vurdu. Bu çatışmaya eşlik eden sayısız olgu içinde, ender de olsa, 16. yüzyılda bile rastlanan "Türk vaftizi" de var. (O zamanlar Alman ülkelerinde, anadili ne olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Müslümanlara "Türk" denirdi.) Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını Orta Avrupa'dan Belgrad'a kadar bin kilometreden fazla öteleyen "Büyük Türk Savaşı" (1683-1699) esnasında, bu olgu doruk noktasına ulaştı. Fethedilen kale şehirlerinde, özellikle savaş ganimeti olarak muzaffer birliklerin eline geçen Ofen (Buda) ve Belgrad'da, çoğunluğu asker değil, özellikle kadın ve çocuk sivillerden oluşan binlerce savaş esiri vardı.

HIRİSTİYANLIĞA GEÇİŞ

Canını kurtarabilen, yeniden geriye dönmek için çabalıyordu; bu ise ya fidye karşılığında ya da diğer taraftaki esirlerle değişmek suretiyle ancak yıllar sonra mümkün olabiliyordu. Küçük bir grup ise kalmayı tercih etti ve Hıristiyanlığa geçti. Genellikle debdebeli bir tarzda "can düşmanı" karşısında kazanılmış bir zafer olarak şekillenen Türk vaftizinde, soyluluğun tipik barok bir biçimi kendini gösteriyordu. Din değiştirmenin çeşitli nedenleri vardı. Savaşla vatanını ve akrabalarını kaybetmiş olan birçok kişi için yeni vatanda kalmak, dönmekten daha fazla istikbal vaat ediyordu. Vaftiz olanların büyük bölümü kadınlar ve çoğu yetim olmak üzere, çocuklardı. Türk vaftizine en sık olarak, tabii ki Viyana ve Osmanlı İmparatorluğu'na sınırı olan Habsburg ülkelerinde rastlanıyordu. Sadece başkentte Büyük Türk Savaşı zamanında bu türden yedi yüz vaftiz gerçekleşti. O zamanlar kent nüfusunun en çok seksen bin olduğu düşünülürse, bu sayının hiç de az olmadığı anlaşılır. Ancak imparatorluğun savaş arenasından uzakta kalan bölgelerinde, özellikle birlikleri savaşa katılmış olan Bavyera, Hannover ve Saksonya gibi prensliklerde de bu türden vaftizlerle karşılaşılıyordu.

Daha 1587'de Bavyera dükünün hizmetindeki bir vaftizli Türkten söz edilir. 1683'ten sonra yaklaşık bin Türk savaş esiri Bavyera'ya gelmiştir. Bazıları Elektör Prens Max Emmanuel tarafından, Köln'de kardeşi Clemens'in idaresindeki başpiskopos sarayına tayin edildi. Heidelberg elektör sarayının kütüğünde 1687 yılında bir dini bayramda üç Türk oğlan ve bir kız çocuğunun saray şapelinde, vaftiz ana babalığını prens ve prensesin bizzat üstlendiği bir törenle vaftiz edildiği kaydedilmişti. Sadece Münih'te değil, Landhut ve Regensburg'ta ve başka küçük kentlerde de vaftizler kaydedilmiş. 1774'te Münih'te Maria Ward'ın kurduğu tarikatta bulunan Anna Maximiliana isimli bir Türk kızının vaftizi saray tarafından üstlenilmiş.

Hannover sarayında genç bir Türk, Elektör Prens Georg Ludwig'in (daha sonra İngiltere'nin I. George'u olacaktır) en yakın adamı konumuna yükselmişti; kendisine Mehmet von Königstreu [krala sadık] adıyla soya dayalı asalet payesi verildi. Hıristiyan adı Georg Wilhelm olan Ali adındaki başka bir Türk çocuğu ise subay olarak kariyer yaptı ve Aly ailesinin atası oldu. Özel bir acil vaftiz vakasına ise 1697'de Celle'de rastlanıyor. Türk bir savaş tutsağı birkaç hafta gibi kısa bir süre sonra vaftiz edilmiş ve yerli bir kadınla evlendirilmiş, iki ay sonra ise her ikisinin yeni doğan kızı vaftiz edilmiş.

Münferit Türk vaftizlerine başka bölgelerde de rastlanıyor. Vaftiz edilenlerden biri

Orta Frankonya'daki Rüdisbronn'da protestan papazı olmuş, bir diğeri ise rahip Josephus adıyla Sen Bruno tarikatına katılmış. Annesi ve kız kardeşiyle birlikte 1686'da Ofen'de esaret altında bulunan Fatime Kariman, Hıristiyan adıyla Maria Aurora, o zamanlar güzelliğiyle dikkatleri üzerinde toplamış ve Saksonya'da birkaç yıl Güçlü August'un erotik teveccühünden istifade etmiş. Bu aşk ilişkisinden iki çocuk dünyaya geldi. Oğlan olanı, Kont von Rutkowski olarak Saksonya mareşalliğine kadar yükselmeyi başarmış.

VAFTİZ BABALARI

O zamanlar soylu çevrelerde Türklerin vaftizinde babalık yapmak, başta imparatorluk sarayı ve hanedan mensupları arasında olmak üzere, neredeyse moda haline gelmişti. Halk arasında, hatta nüfusun alt tabakaları arasında bile bu türden babalıklar pek sevilir olmuştu. Genellikle aynı anda birden fazla kişi vaftiz babası oluyordu, hatta bazen sayı bir düzineyi aşıyordu. Vaftiz edilenler çoğunlukla babalarının adını alırdı. Başlangıçta vaftiz edilenlerin babalarının evine dahil olması ve evin yerli hizmetçilerinden biri sayılması âdetti. Bu yüzden de soyadı almazlardı. Soylular o zamanlar, egzotik olandan duydukları barok hazzı yabancı bir hizmetçiler topluluğunu barındırmak suretiyle sergilerlerdi.

Daha sonraları ise vaftiz edilenler, belli bir uyum süresi sonunda kendi ayakları üzerine bırakılmaya başlandı. Eski Osmanlı askerleri çoğunlukla imparatorluk ordusuna alındı. Bu konuda çok bilinen örneklerden biri kale kumandanı Mehmet Beydir. Hıristiyanlığa geçtikten sonra Zungaberg'in –Macarca adı Csonbeg'in karman çorman yapılmış hali– baronu olarak soya dayalı asalet içine kabul edilmiş, Fransızlara karşı İspanyol Veraset Savaşından hafif süvari alayının komutanı olarak alnının akıyla çıkmıştı. Oğulları da aynı askeri kariyeri yaptı. Baden'den Kont Ludwig Wilhelm daha çok takma adı "Türkenlouis" ile tanınırdı. Balkanlardan komple bir Osmanlı mehter takımı getirdi. Bu mehter takımı kendisine Fransızlara karşı hem Palatina, hem de İspanyol Veraset Savaşlarında sadık hizmetler sundu.

II. Viyana kuşatmasında bozguna uğrayan Türk birliklerinin çekildiği Yanık kalesine yapılan saldırıyı resmeden bir Alman gravürü, 1683.

KAHVECİLER

Bazıları o zaman için oldukça yeni bir meslek sayılan kahveciliğe yöneldi. 1690'da Würzburg'da vaftizli Türk Johann Ernst Nikolaus Strauss ilk kahvehane ruhsatını aldı. Viyana'da ise, 1715'te diplomatik bir heyetle gelip kalmayı tercih eden eski Osmanlı imamı Mehmet Efendi, Karl Eugen Leopoldstaetter adıyla, bu meslek grubunda yer alıyordu.

AİLE ADLARI

Alınan soyadları ise nadiren esas kökene işaret ediyor. Aly, Soldan, Hussy veya Morath bunlardan bazıları. En azından Güney Almanya'da hiç de seyrek rastlanmayan Türk adı ise bu türden bir kökene işaret etmeyip, daha çok Türk savaşlarına katılmış kişiler tarafından kullanılıyor. Çoğunlukla memleket, vaftiz ya da ikâmet yerini belirten isimler seçilmiş. Örneğin Ofner, Weissenburger (o zamanlar Belgrad böyle anılırdı), Auerbach veya Leopoldstaetter. Tamamen yeni isimler kullanıldığı da oluyordu. Neugeborn ["yeniden doğmuş"] -vaftizi ima ediyor), Leberecht [hayat hakkı], Christhold [İsa'ya sadık], Gottlieb [Tanrı sevgisi] gibi.

Eşlerin yerli halktan geldiği sayısız evlilikten de görüleceği gibi, entegrasyon çok hızlı gerçekleşti. Öyle ki daha ikinci kuşakta tam anlamıyla asimilasyon gerçekleşmişti. Entegrasyon ya da dışlanma konusunda tayin edici kriter dini aidiyetti. Her halükarda, o zamanlar hiçkimse milli bir kimlik açısından herhangi bir tehlike görmüyordu, çünkü milli kimlik gibi bir kavram o günlerde henüz doğmamıştı bile.

"Ermeni Sorunu"na Katolik Kılıfı

ELÇİN MACAR

Durmuş Yılmaz, *Fransanın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, SÜ (Selçuk Ünjversitesi) Vakfı Yayınları, Konya, 2001, XI+235+10 s.

Eğer yazar, önsözde, "Ermenilerin nasıl Katolikleştirildiğini anlatan çalışma bulamadık" demese, kitabın hemen başında, kendisinin Fransızca ve İngilizce bildiği belirtilmese, bu yazı kaleme alınmayacaktı.

Fransanın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti adlı bir Türkçe kitabı görmek, yıllardır bu konularla ilgilendiği için, bu satırların yazarını çok heyecanlandırdı, ancak sayfaları çevirdikçe, bir araştırma ile değil, bir özensizlik, daha da kötüsü bilgisizlik örneği ile karşı karşıya olduğu düşüncesi hasıl oldu.

TEMEL BİLGİLER

En vahimi ile başlamak gerekirse, yazar kitabın temel konusu olan Katolik Ermeni Kilisesinin kuruluş tarihini ve yerini muhtemelen bilmiyor olmalı. Eğer bilseydi, herhalde yer verirdi. Yazar, İstanbul'daki Katolik Ermenilerin kilise örgütlenmesinin tamamlanıp başına bir başepiskopos atandığı 1830'u, bu kilisenin kuruluş tarihi sanıyor (s. 37). Oysa bu kilise, 1740'ta, Ermenilerin o güne kadar var olan Kilikya Katoğikosluğu'na Papa yanlısı bir ruhaninin gelmesi ve böylece ortaya aynı adlı iki katoğikosluğun çıkmasıyla kurulmuş, Papa'dan da 1742'de onay almıştır. Üstelik bu bilgi, yazarın atıf yaptığı İstanbul Katolik Ermeni Başepiskoposu Çolakyan'm kitabında mevcuttur. Kaldı ki bu konuda kitap hazırlayan bir kişinin ulaşması gereken ilk bilgidir. Aynı şekilde, aynı dönem için, "Adana ve Lübnan Episkoposlukları ile İstanbul Patrikliği birleşti ve İstanbul Ermeni Katolik Patrikhanesi kuruldu" (s. 37) demektedir. Oysa bu birleşme 1867'de Patrik Hasun zamanında olmuştur. Bu da yine Çolakyan'ın kitabında bulunabilecek, basit bir bilgidir.

Aynı konuya devam edecek olursak, "[Fransa] 1830 yılında Sultan II. Mahmut'a Ermenilerin ayrı bir cemaat olduğunu kabul ettirdi. Ermeni cemaati tarafından seçilen Katolik Andon Nurican da Ermeni Piskoposu olarak atandı. Bundan kısa bir müddet sonra Hagapas Çukuryan Ermeni Patriki atandı" (s. 114). Bu satırlar tam anlamıyla Katolik-Gregoryen ayrımından habersiz birisi tarafından yazılmış. Her şey birbirine girmiş.

Bu cemaatin oluşumundaki önderlerden olup, bugün izleyenlerince adı, Venedik ve Viyana'da Ermeni tarihi ve kültürü açısından son derece önemli iki merkezde yaşatılan Sivaslı Mekhitar bu kitapta yer bulamamış.

Yazar, Fatih'in Ermeni Patrikliği'ni İstanbul'a getirişinden söz ediyor (s. 3). Ancak çok sıradan bir bilgidir ki, Bursa'daki ruhani Hovagim'i İstanbul'a davet ederek, bu patrikliği 1461'de bizzat Fatih kurdurtmuştur.

Birçok bilgi tutarsızlığı sergileyen yazara göre "Ermeniler Hıristiyan oldukları halde Ortodoksluğu kabul etmemişlerdi." Oysa Ortodoksluk çıkış itibariyle, bugün kullandığımız anlamda bir mezhep değildi. Sınırını Balkanlar kabul edebileceğimiz, doğu-batı kiliselerinin birbirinden esas olarak siyasi nedenlerle ayrılması sonucunda, doğu kültür, dil ve ayin geleneğine bağlı kalan kesimleri ifade eden bir sözcüktü. Bu durumda, Ermeniler, her ne kadar bu adlandırmayı tercih etmeseler de, kiliseleri ortodoks hazne içinde yer alır. Süryani ve Ermeni kiliseleri, Hıristiyan dünyasında "kadim ortodoks kiliseler" olarak adlandırılır. Ayrıca yazar, ortodoksluk için "din" sözcüğünü kullanabilmekte (s. VI-II), daha sonra da 17. yüzyıl ortalarına kadar, Ermeniler için "...az bir kısmı Ortodoks-Hıristiyan çoğunluğu da Gregoryen..." (s. 35) diyerek her şeyi birbirine karıştırmaktadır.

Bütün Hıristiyanların haçlı seferlerinin içinde ve arkasında olduğu, bunların yalnız Müslümanları hedef aldığı şeklinde Türk tarih yazımına hâkim olan anlayışın sonucu olarak, yazar "Papa (Beşinci Nikola), yeni bir 'Haçlı Seferi' düzenleme gayreti içine girdi. Fakat Sultan İkinci Mehmet, İstanbul Rumlarına gösterdiği hoşgörüyle Papa'nın girişimlerini boşa çıkarmayı başardı" (s. 28) demektedir. Burada yazarın, Haçlı seferlerinin aynı zamanda Ortodoksları da hedef aldığından habersiz olduğu açıkça görülmektedir.

Sivaslı Mekhitar.
Hovannes Tcholaklan, *L'Eglise Armenienne Catholique en Turquie*, İstanbul, 1998.

Yazara göre "[Osmanlı döneminde Hıristiyanlar] izin almak şartıyla yeni kilise yaptırabilirler" (s. 20). Hıristiyanlar belki Tanzimat'a kadar izin istememişlerdir! Ama günümüzde var olan kiliseler ya Bizans'tan kalmış ya da Tanzimat sonrası inşa edilmişlerdir.

"Zaten Tanzimat ve Islahat Fermanları onları Osmanlı devletinin eşit vatandaşları olarak görmek istiyordu. Bu durumdan faydalanan Ermeniler Fransa'nın kuvvetli desteği sayesinde Osmanlı devletinde Rumlara göre daha ileri adımlar atarak siyasal bağımsızlık, ya da en azından otonomi istemeye başlamışlardır" (s. 117). Yunanistan 1830'da bağımsızlığını kazanmamış mıydı? Otonomi isteği nasıl Rumlardan daha ileri adım atmak olabilir? Ülke insanlarının eşitliği ile siyasi bağımsızlık isteği arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

MİLLET KONULARI

Yazara göre "Osmanlı devletinde Ermeniler, başlangıçta kendi patrikleri olduğu halde bir 'Millet' olarak kabul edilmemişler, ve böylece de yabancı devletlerin müdahalesi yolu kapalı tutulmuş..." (s. 114). Bu o kadar tartışmasız bir konudur ki, Ermeniler, Fatih'ten beri, Rumlar ve Yahudiler gibi, millet ne ise, o kategoriye girerler. Millet, esas olarak, Tanzimat sonrasında Osmanlı'nın farklı dini cemaatleri hukuken tanımlamaya girişmesi sonucu kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Kastedilen II. Mehmed döneminde, yani Osmanlı'nın en güçlü olduğu dönemde, böyle bir iç işlerine karışma söz konusu olabilir mi? Ya da Osmanlı yönetimi daha o dönemden, 18. yüzyıldan sonra gündeme gelecek müdahaleleri görmüş olabilir mi? Bu, tarihte "zaman"ı dikkate almayan anakronik bir bakış açısı değil midir?

Kitaba konu olan Katolik Ermeni cemaatinin nizamnamesi, ünlü Assompsiyonist rahip Louis Petit tarafından *Revue de L'Orient Chrétien*'de yayımlanmıştır. Maalesef yazar bunu görmemiş. Yazarın söz ettiği, 1863 tarihli "Nizamname-i Millet-i Ermeniyan"ın (s. 118) bu konuyla ilgisi nedir? Nizamname gereği oluşturulacak cemaat meclisine seçilenlere, yazar, Ermenilerin "milletvekili" dediklerini belirtip, bunun tam da onların "bölücülüğü"nün kanıtı olduğunu söylüyor ve bu bilgi için Esat Uras'ın kitabına atıf yapıyor (s. 119). Oysa Esat Uras, Ermenice metinde bu sözcüğün "mebus" olduğunu yazmaktadır. Osmanlıca sözlükler de "mebus"un, "gönderilmiş" demek olduğunu ifade ediyorlar. Yani milletvekili anlamı sonraki dönemlere aittir. Dolayısıyla bu "yorum", henüz bir parlamentonun açılmadığı Osmanlı'da, biraz fazla zorlama olmuyor mu?

Yazara göre "Latinler 1656 yılında Osmanlı devleti içinde 'Millet' statüsü kazandılar"(s. 30). Oysa birçok cemaati zamanla millet olarak tanımlayan Osmanlı, hiçbir zaman Latinleri bir millet olarak onaylamamıştır.

KAYNAK VE BELGELER

1924 tarihli iki gazetede yer alan makaleler, sanki belgeymişlercesine ihtimam görmekte, makalelerin Osmanlıca ilanları ve bu ilanların Latin harfleri ile çevirileri bile kitapta yer bulmaktadır (s. 6-8). Kaldı ki bu makalelerden biri olan Ahmet Refik'in "Türkiye'de Katolik Propagandası" adlı makalesi, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın Eylül 1340 (1924) tarihli beşinci sayısında da yayımlanmıştır. Bu mecmua yerine gazetenin kullanılması tercih edilse bile, bunun belirtilmesi gerekirdi. Hem gazete yazılarını belgeymiş gibi kitabın sonuna koymak da bu alanda pek benimsenen bir yöntem değildir. Kitapta, Ahmet Refik'in sözü edilen yazısının neredeyse tamamı aktarılmış. Toplam 31 sayfada bu yazıdan alıntı (atıf değil, alıntı!) var. Üstelik bunun bile dikkatli okunmadığı anlaşılmakta, Ahmet Refik'in yayımladığı bir belgede, Sakız metropoliti Avril'den söz edildiği halde, kitapta aynı kişiden patrik olarak söz edilmektedir (s. 67). "İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde önemli belgeler bulduk" (s. VIII) denilmekte, kaynakçada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden "kullanılan" mühimme defterlerinin numaraları verilmektedir. Oysa, arşivden yeni olarak bulunmuş tek belge s. 80'dekidir. Diğerleri Ahmet Refik'in makalesinde tarih ve sayıları verilerek yayımlanmış olanlardır.

Kaynakların birçoğu konunun doğrudan kaynakları de-

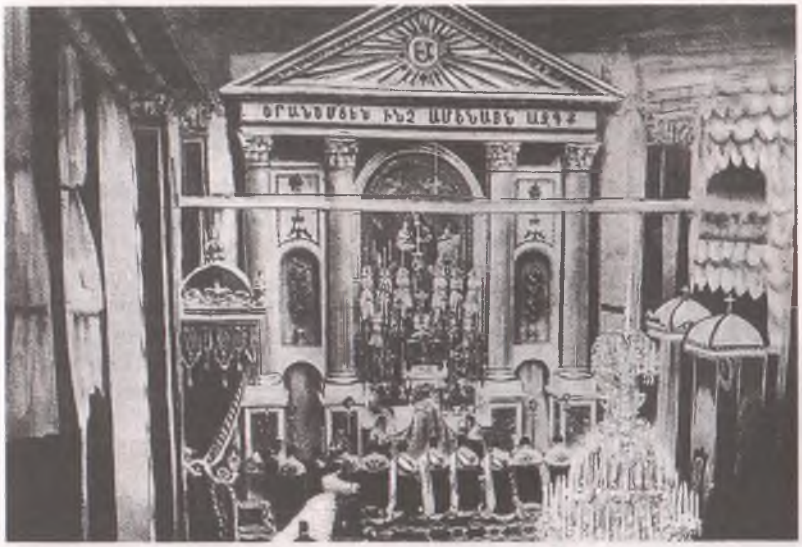

III. Napolyon'un karısı İmparatoriçe Eugenie, İstanbul Sakızağacı'ndaki Katolik Ermeni Katedralinde 29 Ağustos 1869'da yapılan bir törende. Hovannes Tcholaklan, ***L'Eglise Armenienne Catholique en Turquie***, İstanbul, 1998.

ğildir. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler* adlı Başbakanlık Arşivi yayını olan kitaptaki belgeler, "Ermeni Sorunu" için bol bol kullanılmış, ancak Katolik Ermenilerle ilgili olan bir tanesi bile kullanılmamıştır.

Cyrus Hamlin'in *My Life Among the Turks* adlı, esas olarak İstanbul'daki Protestanlar için kaynak teşkil edebilecek kitabının bu kitapta neredeyse temel kaynaklardan biri olması ilginçtir. Buna rağmen, bu kadar misyonerlikle ilgili olduğu iddiasında olan kitapta, Protestan misyonerlerden -ki esas olarak Ermeniler arasında başarılı olmuşlardı- bir cümle bile bahsedilmemektedir.

Herhalde bir dikkatsizlik sonucu olacak, makalelerinden yararlanılan Fransız yazarlar arasmda Jacob Landau da anılmaktadır, oysa Landau, İsrailli bir Yahudi yazardır.

Verilen kaynakların (özellikle Fransızca) genellikle konuyla doğrudan ilgisi bulunmamaktadır.

Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nden uzun uzun söz edilirken (s. 31-38) bu konuda Türkçedeki önemli kaynak, Yavuz Ercan'ın *Kudüs Ermeni Patrikhanesi* (TTK, Ankara, 1988) adlı kitabının görülmediği anlaşılmaktadır. Aslında görülmemiş o kadar çok şey var ki! Bu konuda kitap yazan birisi, Bilal Şimşir'in dört ciltlik *British Documents on Armenians*, Salahi Sonyel'in *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Charles A. Frazee'nin *Catholics and Sultans*, Donat Vernier'nin *Histoire du Patriarcat Arménien Catholique* adlı kitapları, Charles A. Frazee'nin "The Formation of the Armenien Catholic Community in the Ottoman Empire", Vartanuş A. Çemre'nin "Ermeni Katolik Kilisesi'nin Kurucularından, Mardinli Melkon Tazbazyan'ın Hayatı (1654-1716)", Markos N. Roussos-Milidonis'in "19. Yüzyıl İstanbul'unda Katolik Azınlık" adlı makalelerinden nasıl habersiz olabilir?

OKULLAR

"Bütün bu yabancı okulların içinde Ermeni okulları hem sayı hem de özellik bakımından diğerlerinden önemli farklılıklar göstermekteydi" (s. 109). Osmanlı'daki Ermeni okullarının yabancı okullar olduğu ilk defa dile getirilmektedir.

Katolik misyonerlerin açtıkları okullar için, "gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında, ve gerekse İstiklal Savaşı sırasında bu okulların birer cephanelik oldukları herkes tarafından görülmüştür" denilirken, acaba bazı okullar birbirine karıştırılıyor olabilir mi?

Osmanlı'daki Fransız okulları başlığı altında öğrenci ve öğretmen sayıları verilmekte, ancak bir tarih verilmemektedir. Üstelik Katolik Ermeni ve "Yunan Katolik" okulları da bu başlık altında sıralanmaktadır (s. 107-109).

BİR İSTATİSTİK OYUNU

Sayfa 172'de bir nüfus tablosu verilmekte ve "işte 1885-1886 yıllarına ait bir nüfus tablosu" denilerek, Nejat Göyünç'ün *Osmanlı İdaresinde Ermeniler* adlı kitabının 40. sayfasına atıf yapılmaktadır. Oysa bu kitabın anılan sayfasında şöyle denilmektedir: "1893 tarihli bir istatistik Kemal H. Karpat tarafından yayınlanmıştır. Stanford J. Shaw'ın bir makalesinde kullandığı rakamlar ise 1885-1886 tarihlerinde meydana getirilmiş, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde bulunan bir yazmaya dayanmaktadır. Bu rakamlar çoğunlukla, Kemal H. Karpat'ın rakamları ile uyum içerisindedir. Bu bakımdan aşağıda sadece Karpat'ın verdiği istatistikî bilgilerden yapılan bir derleme sunulmaktadır."

Burada ilginç bir nokta var. Hem Yılmaz'da, hem de onun alıntı yaptığı Göyünç'te bir sütun dikkat çekiyor: "Türk-Müslüman". Oysa Göyünç'ün bu rakamları aldığını söylediği, Kemal H. Karpat'ın makalesinde ("Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, no: 9, 1978, s. 237-274) böyle bir sütun bulunmamakta, diğer millet adlarının yanında "Müslümanlar" sütunu bulunmaktadır. Herhalde buradaki amaç, sorunu bir Türk-Ermeni çatışması olarak gösterebilmek için malzeme yaratmak olmalı.

ALINTILAR VE BİR ÇEVİRİ ŞAHESERİ!

Yazarın atıf yaptığı (Ali Güler, *Türkiye'de Gayrimüslimler*, ATASE Yay., Ankara, 1996, s. 13) cümle şöyledir: "Özellikle 1668'den sonra Doğu vilayetlerindeki Katolik papazların ça-

lışmaları sonucunda 1702'de bir kısım Ermeni, Katolikliği kabul etti." Kendi yazdığı ise bir miktar değişmiş: "Bu propagandalar nihayet sonuç verdi ve 1668-1702 yılları arasında önemli bir sayıda Ermeni, Katolik mezhebine geçti" (s. 58).

"Sevres Antlaşması Türkiye'yi ikiye bölmüştü." Bu çok "ilginç" cümle yazara değil, sık sık alıntı yaptığı bir Fransıza ait. Cümlenin Fransızca orjinali de bir yanlışlık olmasın diye dipnotta verilmiş! Zaten genellikle Fransızca alıntıların, nedense orijinal halleri de dipnot olarak verilmekte, böylece epey sayfa doldurulmaktadır.

Yazar bazı kongregasyon adlarını Türkçeleştirerek yazarken (Kapusin, Fransisken), bir tanesini nedense orijinal haliyle bırakmaktadır: Jesuit (s. 46).

Vandal'ın kitabına atıf yapan yazar, buradan Fransızcasını da vererek, "Le Patriarche hérétique"i "sapık patrik" olarak çeviriyor (s. 53). Herhalde en uygun şekliyle "rafızî" olarak çevrilebilecek "hérétique"in, belki "sapkın" olarak bile çevrilmesi kabul edilebilir, ama herhalde kimse "sapık" olarak çevrilebileceğini söyleyemez.

SONUÇ

Ciddi bir redaksiyona ihtiyaç duyan kitaptaki alıntılar son derece genel. Yazarın söylediklerini doğrulamak ya da betimlemek gibi bir işleve sahip değil. Osmanlı devletinin asıl unsurunu Türklerin oluşturduğunu düşünen yazar (s. 21), kitabı asıl yazış amacına hızla ilerleyip, sayfa 118'den itibaren, "Ermeni Sorunu"nu kendine temel konu yapmakta, bu sayfadan sonra, Katolik Ermenilerden hiç (gerçekten hiç!) bahsetmemektedir. Sayfalarca Fransızların Kilikya'yı işgali anlatılmakta, konunun Katoliklikle herhangi bir ilişkisi kurulmamaktadır. Aynı şekilde, örneğin tam üç sayfa (s. 95-98) Humbaracı Ahmed Paşa'nın hikâyesi anlatılmakta, konuyla ilgisi ise anlaşılamamaktadır. Kitabın sonuç kısmı, daha çok bir girişe benziyor ve kitap boyunca tekrarlananlar bir kez de burada tekrarlanıyor.

NOT DEFTERİ

Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi

Rahmi M. Koç Müzesi'nin yeni bölümü geçtiğimiz ay Hasköy Tersanesi'nde açıldı. Yeni bölümde esas olarak otomobil, gemi ve motor gibi tam boy eserler bulunuyor.

Bire bir ebatta objeleri bünyesinde barındırarak, ziyaretçileri gezerken eğitmeyi ve eğlendirmeyi hedefleyen müzenin "Ne Nasıl Çalışır" başlıklı bölümünde, günümüzde kullanılan makinelerin nasıl çalıştığını görmek mümkün. Eğitim bölümünde fizik deneyleri bilfiil ziyaretçiler tarafından yapılabiliyor.

Klasik otomobillerin bulunduğu bölümde ise sadece antikalar bulunmuyor. Denizde de gidebilen otomobil, zırhlı otomobil, Barış Manço ve Rahmi Koç'un otomobilleri de koleksiyonun parçaları arasında... İki tekerlekli vasıtalar bölümünde, çeşitli çocuk arabaları, bisikletler, motosikletler bulunuyor. Kağnı ile eski kovboy arabalarını ya da Çingelerin süslü at arabalarını yan yana görebilmek mümkün.

Şalterini kaldırdığımızda çalışmaya başlayan bir zeytinyağı imalathanesi ve onun az ötesinde 1932'deki haliyle, Erol Usta'nın Ayvansaray'daki sandal yapımevi bulunuyor.

Bütün Avrupa'yı gezdiği saltanat vagonunun kapısını açtığınızda, Sultan Abdülaziz'i koltuğunda otururken buluyorsunuz. 1960'ların sonlarına kadar kullanılmaya devam etmiş Kadıköy-Moda hattının emektar 20. vagonunun "Boş yer yok, yolcu almaz" levhaları hâlâ üzerinde.

Ayakkabı tamirhanesi, bitkilerin şifalı ilaçlara dönüştürüldüğü eczane, demirlerin kor ateşte dövüldüğü demirci, saat tamircisi dükkânları ve gemi levazımatının önünden geçen patika yol ise asırlık bardak, çanak, masa ve sandalyelerin bulunduğu bir antik İngiliz Pub'ına çıkıyor.

Rahmi M. Koç Müzesi Hasköy Caddesi No: 27 Hasköy-İst. Tel. 0212 256 71 53.

"Tarihi" Bir Fotoğraf Hilesi

Toplumsal Tarih'in haziran sayısıyla birlikte dağıtılan "Tarihsel Belge Olarak Fotoğraf" ekinde Prof. Klaus Tenfelde fotoğrafın tarihsel belge olarak kullanımındaki problemli noktalara Krupp Arşivi'nden verdiği örneklerle ışık tutarken bazı fotoğraf hilelerine de değiniyordu.

İleride "tarihi bir fotoğraf" diye adlandırılabilecek içerikteki bir fotoğraf 25 Haziran 2001 tarihli *Hürriyet* gazetesinde "hileli" olarak yayımlandı. Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu'nun Sisam'da Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'i konuk ettiği gece, Yunan bakan "Bu gece babamın ölüm yıldönümü. Onun sevdiği zeybetikoyu oynamak istiyorum" diyerek "zeybetiko" [doğrusu "zeybekiko" olacak, sanırım "rembetiko"yla karıştırılmış] oynamış. *Hürriyet*'teki fotoğraf Papandreu oynarken Cem'in ona alkış tuttuğunu gösteriyor. Anadolu Ajansı tarafından diğer gazetelere de dağıtılan fotoğraf birçok gazetede yer aldı. Ancak onlarda İsmail Cem'in yerinde siyah elbiseli başka birini görüyoruz. Konuyu daha çarpıcı olarak sunmak amacıyla başvurulan basit bir hile. *Photoshop* gibi bilgisayar programları sayesinde Krupp'un zamanından çok daha kolay yapılıyor.

Âkif Ulusayar

En üstte: *Hürriyet*, 25 Haziran 2001. Üstte: *Cumhuriyet*, 25 Haziran 2001.

Mimarlık Tarihi Doktora Araştırmaları Sempozyumu

ODTÜ Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Programı "2000'den Kesitler" genel başlığı altında düzenlediği doktora araştırmaları sempozyumunun ikincisini 29-30 Kasım 2001 tarihinde ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde gerçekleştirecek. "Cumhuriyetin Mekânları/Zamanları/İnsanları" başlıklı sempozyum, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle başlayarak bugüne gelen Cumhuriyet Dönemi mimarlığı sürecini kapsayacak. Toplantıya, dönemin mimarlık tarihini, değişen koşullarla şekillenen mekân/zaman/insan üçlü etkileşimi bağlamında ele alan bildirilerin katılımı bekleniyor. Doktora çalışmalarını sürdüren veya doktorasını yeni bitirmiş (son 3 yıl içinde) araştırmacılara açık olan sempozyuma katılmak isteyenlerin, bildiri özetlerini en geç 15 Eylül 2001 tarihine kadar düzenleme komitesine göndermeleri gerekmektedir.

Ayrıntılı bilgi ve başvuru için tel.: (312) 210 62 09 - 210 22 18
e-posta:harch@metu.edu.tr

Ağustos

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 92
Dosya: Türk-Amerikan İlişkileri

İSTANBUL DERGİSİ
Sayı: 38 Dosya: Gece

GEZİLER
9-12 Ağustos 2001
"Yaşayan Tarih"
Antakya
Antakya-Samandağ-Vakıflı

25-26 Ağustos
"Batı Karadeniz"
Safranbolu
Safranbolu-Amasra

YAYINLAR
Bilginin Sosyal Tarihi
Peter Burke
Çev: Mete Tunçay
ISBN 975-333-153-3

Sokollu
Ahmet Refik Altınay
ISBN 975-333-152-5

New Perspectives on Turkey
ISBN 975-333-151-7

TOPLANTI
Yeni Zeugmalar Olmasın!
Hasankeyf Kurtulsun!
(*Atlas* dergisiyle birlikte)
Konuşmacılar: Oktay Ekinci (Mimarlar Odası Başkanı), A. Vahap Kusen (Hasankeyf Belediye Başkanı), Orhan Silier (Tarih Vakfı Genel Sekreteri) ve Numan Tuna (TAÇDAM Başkanı)
Bölgesel gösterimi: Fırat'ın Derinliklerinde
Yapım: Melek Taylan Ulagay
Atlas arşivinden dia gösterisi
20 Ağustos 2001, 14.00
Askeri Müze, Harbiye

SERGİ
Çınarın Gölgesinde... Cumhuriyet Meydanı
20 Temmuz 2001 - 01 Eylül 2001
Cumhuriyet Meydanı Kaymakamlık Otoparkı, Ünye

Tarih Vakfı'ndan Zeugma için Acil Çağrı

Tarih Vakfı, Zeugma'da bulunan tarihi eserlerin, baraj yapımı nedeniyle tümüyle yok olmaması için bölgede yapılacak arkeolojik kazılar ve kurtarma çalışmalarına 100 milyon dolarlık bir bağış yapmayı öngören Packard Humanities International'in, Kültür Bakanlığı'nın çıkardığı bürokratik engeller dolayısıyla bu isteğinden vazgeçme eğiliminde olduğu haberleri üzerine aşağıdaki mektubu, Vakıf Genel Sekreteri Orhan Silier'in imzasıyla Cumhurbaşkanlığı'na ve Başbakanlığa ulaştırdı. Mektup ve beraberindeki basın açıklaması, basında yankı bulurken, Kültür Bakanlığı yetkilileri böyle bir engel olmadığı yolunda açıklamalar yaptılar.

Cumhurbaşkanlığı
Genel Sekreterliği'ne
Çankaya, Ankara

Büyük bir önem verdiğimiz tarihi mirasın korunması alanında, bilgi sunmak ve Türkiye'nin çıkarlarını ilgilendiren bir ihmale karşı uyarıda bulunulmasını dilemek istiyoruz.

Geçen yıl Zeugma örneğinde, baraj yapımlarının, gerekli kültürel araştırmalar gerçekleştirilmeden, tarihi mirası tahrip eden bir biçimde yürütülüşünün ne kadar büyük kayıplara yol açtığını yaşadık. Zeugma'da çok gecikilmiş bir kurtarma operasyonu, bu kayıpların azaltılmasına yönelik olarak, son anda Packard Humanities International desteğiyle gerçekleştirilmeye başlandı. Şimdi, bölgedeki kazıların genişletilerek sürdürülmesi ve burada bir müze ve kültür merkezi oluşturulması konusunda, bu kuruluşun yapmayı planladığı 100 milyon dolarlık bağışın bürokratik engellemeler dolayısıyla geri çekilmekte olduğu anlaşılıyor.

Tarih Vakfı olarak, sorumluluk almaktan kaçınan, bezdirici tutum ve engellemeler sonucu, ülkemizin, Packard Humanities International adlı kuruluşun yapmayı planladığı bağıştan yoksun kalmak üzere oluşunu büyük bir endişe ile karşılıyoruz.

Son ekonomik krizle kültür ve bilim alanına yönelen kaynakların çok alt düzeylere indiği koşullarda, olası yurtdışı bağış fırsatlarının da dar görüşlülükle kaçırılmasını kültür ve bilim yaşamımıza yönelik kabul edilmez bir yanlış olarak değerlendiriyoruz.

Yurtdışı fonların ve bağışların, aktif bir çaba ile, insanlık kültür mirasının çok önemli bir bölümünü barındıran Anadolu topraklarında gerçekleştirilecek koruma, restorasyon, müze, araştırma çalışmaları için Türkiye'ye yöneltilmesi zorunludur. Bu görevin yerine getirilmesi şöyle dursun, potansiyel bağışçılardan kabul edilmez bürokratik istemlerde bulunulması ya da kendilerinden bağışlarını devletin nereye ve nasıl kullanılacağını belirleyeceği fonlara aktarmalarının istenmesi, hiçbir uluslararası normla ve şartlı bağış kavramıyla uyuşmayan bir tutumdur.

Devlet Planlama Teşkilatı'mızın ve Kültür Bakanlığı'mızın yurtdışından kültür ve koruma amaçlı maddi kaynak ve uzman desteğini artıracak bir yaklaşım içinde olmalarını bekliyoruz.

Zeugma örneği, Türkiye'de kültür envanteri, arkeolojik kazı, koruma ve araştırma sisteminin ne kadar çağdışı kaldığının somut bir kanıtı oldu. Zeugma'da geçen yıl başarılanlarla, bazı sivil girişimlerin ve yurtdışı

destekçilerin katkılarıyla, bu konu tam bir uluslararası kültür skandalı olmaktan biraz olsun kurtarılabildi. Bu kadar ağır bir sorumluluk ortada iken, yürümeye başlayan bir çalışmanın, ilk fırsatta yokuşa sürülmesi kabul edilmez bir durumdur.

Bilim ve kültür projelerine, yurtiçi ve yurtdışı kaynak sağlamanın ve ülkemizi uygar dünyanın sorumluluklarını yerine getiren bir üyesi durumuna getirmenin, konuyla ilgili tüm görevlilerin önde gelen bir sorumluluğu olduğu kanısındayız.

Durumu, uygun bulunursa Sayın Cumhurbaşkanı'mıza sunulmak üzere Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne arz ediyoruz.

Saygılarımızla

Orhan Silier
Tarih Vakfı Genel Sekreteri

Çınarın Gölgesinde... Cumhuriyet Meydanı

Ünye Yerel Tarih Grubu, 20-22 Temmuz tarihlerinde yapılacak olan Ünye Festivali'ne, bir sergi ve gezi programıyla katılıyor.

Geçtiğimiz yıl Tarih Vakfı'nın Yerel Tarih Grupları projesi kapsamında oluşturulan ve Ünyeli tarih meraklılarından oluşan Ünye Yerel Tarih Grubu, bu yıl 20-22 Temmuz tarihleri arasında yapılacak olan 10. Ünye Uluslararası Kültür, Sanat ve Turizm Festivali'ne "Çınarın Gölgesinde... Cumhuriyet Meydanı" adlı sergi ve özellikle Ünye dışından gelen ziyaretçiler için hazırlanmış, yoğun programlı bir geziyle katılıyor.

Ünye Meydanı'nda bulunan 500 yıllık Çınar ağacının çevresinde, ilçenin Cumhuriyet'in ilk yıllarından bugüne geçirdiği değişimin izleğinde oluşturulan serginin küratörlüğünü Tarih Vakfı'nın danışmanlığında Burçak Madran üstlendi. Büyük panolar halinde, açık havada düzenlenen serginin tüm malzemesi ise Tarih Öğretmeni Aynur Tan'ın öncülük ettiği Ünye Yerel Tarih Grubu tarafından derlendi. Serginin finansal kaynağı ise Ünye Belediyesi ve Ünyeliler tarafından sağlandı.

Festival çerçevesinde Ünye Yerel Tarih Grubu tarafından yapılacak bir başka etkinlik ise, ilçe dışından gelecekler için düzenlenen 3 günlük gezi. Geziye katılanlar, Ünyeli rehberler eşliğinde bölgenin tarihi mekânlarını görme olanağı bulabilecekler.

Yerel Tarih Grubu'nun, Ünye Festivali'ne verdiği katkı, aynı zamanda yerel yönetimlerle sivil girişimlerin bulundukları kente dair ortak duyarlılıklar çevresinde yan yana gelmesi anlamında da Türkiye için önemli ilklerden birini oluşturuyor.

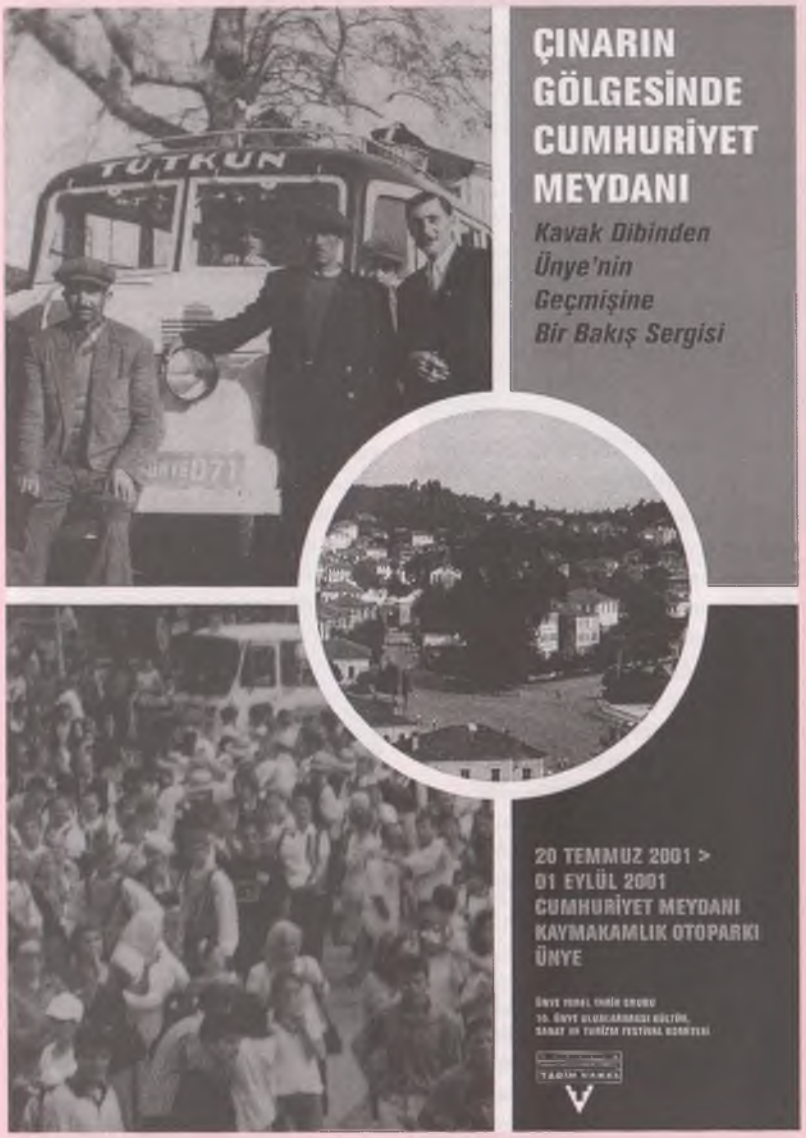

Tabularımız ve Tarihçiliğimiz Atölyesi

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen Tabularımız Tarihçiliğimiz Atölyesi 23 Haziran günü Darphane'de yapıldı. Davetliler dışındakilerin katılımına kapalı bir çalışma toplantısı şeklinde gerçekleştirilen atölyeye Adalet Ağaoğlu, Ali Akay, Bahattin Akşit, Şahin Alpay, Yeşim Arat, Ayfer Bartu, Hrant Dink, Didem Erpulat, Ayşe Erzan, Jale Erzen, Ayşe Kadıoğlu, Dilara Kahyaoğlu, Aykut Kansu, Asım Karaömeroğlu, Kemal Karpat, Orhan Koloğlu, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Orhan Silier, Elis Simson, Akşin Somel, Zeynep Taşkın, İlhan Tekeli, Tosun Terzioğlu, Taner Timur, Mete Tunçay, Hakkı Uyar ve Füsun Üstel katıldılar. Cemil Koçak'ın kolaylaştırıcılığını üstlendiği atölyede İlhan Tekeli, Jale Erzen, Ayfer Bartu ve Taner Timur birer sunuş yaptılar. Katılımcılar ise bu sunuşlardan yola çıkarak tabular ve tarihçilik konusunda yapılan tartışmaya katıldılar. Toplantı sonunda Tarih Vakfı'nın, gelecek yıl içinde bu atölyenin sağladığı

birikimin de değerlendirilebileceği daha geniş katılımlı bir toplantı düzenlemesi kararı alındı.

Sanal İstanbul Müzesi Danışma Toplantısı Darphane'de Yapıldı

Semt girişimleri, cemaat ve meslek odaları temsilcileriyle, İstanbul Müzesi proje sürecinde çalışmalarda bulunmuş vakıf çevresinden katılımcılara Sanal İstanbul Müzesi hakkında 7 Temmuz 2001 tarihinde bir sunum yapıldı. Sunumu yapan Bülent Özden, Eylül 2001'de açılacak olan Sanal İstanbul Müzesi'nin amacı, tasarım kriterleri, içeriği, kısa, orta ve uzun vadedeki hedefleri ile ilgili bilgi verdi. Sanal İstanbul Müzesi'nin oluşturma sürecine İstanbul üzerine çalışan geniş kesimlerin katılımını sağlamak amacıyla katılanlardan destek istendi. Sanal İstanbul Müze'sinde bugüne kadar gerçekleştirilmiş olan İstanbul Müzesi Projesi, Darphane-I Amire, Sanal İstanbul Sergisi, Darphane'de sanal gezi, İstanbul Forumları bölümleri detaylı olarak gösterildi.

Sanal müzenin ana çatkısı, site haritası, genişleme alanları hakkında bilgiler verildikten sonra, toplantıya katılanların görüşlerini bildirdikleri soru cevap bölümüne geçildi. Farklı ilgi gruplarından katılımcıların eylül ayına kadar olan süreçte Sanal İstanbul Müzesi'nin oluşumuna getirdiği farklı yorum ve düşüncelerle verimli geçen bu bölümden sonra temsilcilerin İstanbul Müzesi Projesi'ne katılımlarıyla ilgili görüşler alındı.

İstanbul Müzesi Projesi'nin semt girişimleri, cemaatler ve meslek odaları gibi ilgi grupları tarafından da sahiplenilmesi, destek bulması ve bu grupların İstanbul Müzesi'nin oluşturulması aşamasına aktif katılımının sağlanması açılarından önemli olan bu bölümden ve karşılıklı görüş alışverişinden sonra bir sonraki adımı Tarih Vakfı'nın 10. Yılı ile de bütünleşecek şekilde eylül ayında gerçekleşecek toplantılar dizisinde buluşmak üzere toplantı sona erdi.

KÜLTÜR TARTIŞMALARI ATÖLYE ÇALIŞMASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

AYFER BARTU

6-7 Temmuz tarihlerinde Tarih Vakfı'nın Darphane Binalarında 17 genç sosyal bilimci "Kültür Tartışmaları Atölyesi" çerçevesinde bir araya geldiler. Tarih Vakfı üyelerinden Esra Özyürek ile birlikte düzenlediğimiz bu atölye çalışmasının öyküsü şöyleydi: Son on yılda bugüne kadar hiç olmadığı kadar çok sayıda Türkiyeli öğrenci yurtdışında sosyal bilimler/tarih alanında doktora çalışması yapmakta. Türkiye çalışmalarına yeni bir nefes getireceği kuşkusuz olan bu yeni kuşak akademisyenlerin çoğu ya birbirinden tümüyle habersiz ya da uzaktan birbirlerinin adlarını duymaktalar. İlgi alanları "kültür" teması etrafında yoğunlaşan bu kişileri bir araya getirecek bir buluşmanın çok heyecan verici ve de birçok açıdan çok verimli geçeceğini, böyle bir buluşmanın Tarih Vakfı çatısı altında gerçekleşmesinin de Vakfın kültür çalışmaları alanında çok daha aktif bir rol oynamasına yardımcı olacağını, hem de Vakfın önemli eksikliklerinden biri olarak gördüğümüz genç nesil ile olan bağlantısını güçlendireceğini düşündük. Temmuz ayı içinde yapılmasını öngördüğümüz ve yaklaşık 40 kişinin katılacağını düşündüğümüz bu atölye çalışmasının amaçları şunlardı: Ağırlıklı olarak "kültür" alanında çalışan ve sayıları hızla artan akademisyenleri bir araya getirmek; farklı disiplinlerde çalışan bu akademisyenler arasında bir diyalog başlatmak; kültür alanındaki güncel meseleleri tartışmak, Türkiye çalışmalarının (geniş anlamıyla) bu alana ve sosyal bilim kuramına getirebileceği katkıları düşünmek; çeşitli işbirliği ve yayın olasılıklarını değerlendirmek; bu işbirliği çerçevesinde kullanılabilecek ve yaratılabilecek araştırma fonları üzerine beyin fırtınası yapmak; Türkiye'deki sosyal bilimler/tarih yayımcıları ile bu akademisyenler arasındaki ilişkiyi güçlendirmek.

Böylesi bir çerçeveden yola çıkarak 6-7 Temmuz tarihlerinde 17 genç sosyal bilimci/tarihçiyi Darphane'de bir çalışma etrafında bir araya getirmeyi başardık. Son derece heyecan verici, dinamik ve verimli geçen bu çalışmada, sosyal bilimler "dili"nden akademik süreçlere, çeşitli konulardaki kuramsal tartışmalardan akademi ve akademi dışı iş olanakları, fon bulma stratejileri, yayın politikaları gibi pratik konulara kadar çok geniş bir yelpazeyi içeren konularda iki gün boyunca yoğun olarak konuştuk, tartıştık. Katılımcılar Amerika ve Avrupa'nın en seçkin okullarında doktora yapan Türkiyeli öğrencilerden ve yurtdışından yeni dönüp Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde görev yapan kişilerden oluşuyordu. Katılımcıların antropoloji, sosyoloji, tarih, edebiyat gibi çeşitli disiplinlerden geliyor olması yukarıda bahsedilen konularda oldukça dinamik bir tartışma ortamı yarattı. İkinci günün sonunda da bu grubu, sosyal bilimler ve tarih alanlarında Türkiye'de kaliteli yayın yapan çeşitli yayın temsilcileri ile bir araya getirdik. Yurt Yayınları, Yapı Kredi, Virgül dergisi, İletişim Yayınlarından toplantıya katılabilen arkadaşlarla Türkiye'deki sosyal bilim yayın dünyası, sorunlar ve fırsatlar üzerine konuştuk (Davet edilen diğer yayınevleri temsilcileri programlarını ayarlayamadıklarından maalesef katılamadılar.)

Bu iki günlük atölye çalışmasında çıkan önemli sonuçlar şöyle sıralanabilir diye düşünüyorum. Bu çalışma Türkiye'de çok önemli bir sürecin başlangıcı sayılabilir. Bu küçük grupla başlayan heyecan verici diyalogun ve dinamizmin büyüyerek devam edeceği ve etmesi gerektiği katılımcıların tümünün hemfikir olduğu en önemli noktaydı. Bu sürekliliği sağlamanın en kalıcı ve dinamik yollarından birinin, çalışmalarına atölyenin bittiği günün akşamı başladığımız bir web sitesi olması gerektiğini düşündük. Böylesi bir site aracılığı ile başlamış olan diyalogun çok daha kolay sürdürülebileceğini ve kurulmuş olan bu ağın gittikçe büyüyerek devam edeceğini umuyoruz. Bu atölyeye katılmayı çok istediği halde çeşitli nedenlerle gelememiş olan yaklaşık 20 arkadaşımız daha bu site fikrine çok sıcak baktıklarını bize bildirdiler. Bu site, başlamış olan diyalogu sürdürmenin dışında, yurt içinde ve dışında bu alanlarda çalışma yapan yerli ve yabancı araştırmalara bu yeni neslin yapmış olduğu araştırmalara, projelere, faaliyetlere erişim imkânı sağlayacaktır.

Böyle bir sitenin yanı sıra bu yaz ilkini gerçekleştirdiğimiz ve tüm katılımcıların son derece hoşnut kaldığı böylesi bir atölye çalışmasını her sene yine Tarih Vakfı'nın çatısı altında tekrarlamayı umuyoruz. Bu buluşmaların hem Türkiye'deki sosyal bilim/tarih alanına yeni bir soluk getireceği, hem de Tarih Vakfı'na yeni bir dinamizm katacağı kanısındayım. Önümüzdeki yaz yine Darphane Avlusu'nda buluşmak umuduyla.

25 Ağustos'ta Hasankeyf Toplantısı

Tarih Vakfı ve *Atlas* dergisi işbirliği çerçevesinde yapılması planlanan ilk geniş katılımlı toplantı 25 Ağustos Cumartesi günü saat 14.00'te Askeri Müze'de "Yeni Zeugmalar Olmasın! Hasankeyf Kurtulsun!" başlığıyla yapılacak. *Atlas* dergisi tarafından hazırlanacak bir dia gösterisinin yanı sıra Melek Ulagay Taylan'ın yapımcılığını üstlendiği "Fırat'ın Derinliklerinde" adlı belgeselin ilk gösteriminin de yapılacağı toplantıya konuşmacı olarak Mimarlar Odası Başkanı Oktay Ekinci, Hasankeyf Belediye Başkanı A. Vahap Kusen, Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier ve TAÇDAM Başkanı Numan Tuna katılacaklar.

Hızlı Ama Keyifli Bir Gezi Yaptık

Uluslararası İnsan ve Mekân Çalışmaları Birliği, İTÜ Mimarlık Fakültesi, ÇEKÜL Vakfı ve Amasya Valiliği ile Belediyesi'nin ortaklaşa düzenlediği "Yeni Binyılda Geleneksel Çevreler; Prensiplerin Belirlenmesi ve Uygulamalar" başlıklı toplantı 20-23 Haziran tarihlerinde Amasya'da gerçekleşti.

Geleneksel çevre dendiği zaman akla gelen en uygun yerlerden biri olan Amasya, toplantı boyunca yüzün üzerinde yerli ve yabancı akademisyeni ağırladı. Türkiye gibi geleneksel çevrenin ve yerleşmelerin yoğun olduğu ama bir o kadar da yoğun olarak tahrip edildiği bir ülkede, böyle uluslararası etkinlik ayrı bir anlam taşıdı. Üç gün boyunca yerli ve yabancı katılımcılar konunun kavramsal boyutu yanında, kendi ülkelerindeki uygulamalardan bahsettiler, meslektaşları ile tartışma fırsatı buldular.

Bu toplantının Tarih Vakfı için önemi ise geziye katılan bir grup akademisyen için planlamış olduğu İç ve Güneydoğu Anadolu gezisi oldu. 25 Haziranda Amasya'dan başlayan ve 29 Haziranda Diyarbakır'da sona eren bu uzun, hızlı ama keyifli geziye, alanlarında dünyaca tanınmış uzmanların bulunduğu yirmi yerli ve yabancı akademisyen katıldı.

İlk gün programında Tokat ve Sivas'taki birkaç anıt yapı yanında kentin korunabilmiş dokuları gezildi. Katılımcılar geleneksel kent dokuları üzerine çalışan akademisyenler olduğu için, gezinin rotasında bu tip yerlere ağırlık verildi. Ertesi gün ilk durak Divriği idi. Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi'ni gördüğümüzde Prof. Doğan Kuban'ın *Divriği Mucizesi* kitabının adının ne kadar da isabetli konduğunu anlama fırsatımız oldu. Divriği'den sonra yine düştük yollara ve Malatya'ya ulaştık. Malatya yolu boyunca gezidekilerle "acaba kayısı kebabı var mıdır Malatya'da" diye merak içinde iken Malatya'da gördük ki bu yemek çoktan icat edilmiş. Kulağa garip gelebilir ama taze kayısından yapılan bu kebap denenmesi gereken lezzetlerden biri.

Sonraki durak ise "tanrıların dağı" Nemrut idi. 2100 metredeki heykeller ve sırrı hâlâ çözülememiş tümülüs ile Nemrut, aklın sınırlarını zorlayan bir yer. Genelde güneş doğuşunun veya batışının izlendiği Nemrut'un güneş battıktan ve hava iyice kararıktan sonraki hali de ayrı bir gizem.

Nemrut'tan sonra rotamız daha sıcak ama katılımcılar için daha da ilginç bir bölgeye, Urfa'ya doğru devam etti. Yukarı Mezopotamya'nın "peygamberler şehri" Urfa ve konik evleri ile Harran katılımcıları büyüledi. Urfa'dan hemen sonra yüzünü Mezopotamya'ya dönmüş Mardin Kasımiye Medresesi'nden güneşin batışını izlemek Urfa'da yaşanan heyecanı daha da artırdı. Ertesi gün Deyr-ul Zafaran Manastırı, Ulu Cami, Kırklar Kilisesi, Zinciriye Medresesi ve Mardin'in sürprizlerle dolu sokakları gezildi. Mardin katılımcılar için tam anlamıyla bir laboratuvar oldu.

Son gün geldiğinde Mardin'den Midyat'a, oradan da Hasankeyf'e geçildi. Konuklarımıza Hasankeyf'in sular altında kalma tehlikesinde olduğunu anlatmak ise mümkün olmadı, zira böyle bir coğrafyanın "kamu yatırımı" uğruna yok edilecek olması herkesin kolay anlayacağı bir durum değildi. Bu durumun şaşkınlığı ve üzüntüsünü ayaklarımız Fırat'ın sularında balık yiyerek bir nebze olsun üzerimizden attık.

Çeşitli kültürlerin izinde yaptığımız yolculuk Diyarbakır'da sonlandı. Diyarbakır Suriçi'nin kozmopolitliği ve karmaşası konuklarımızı son günün yorgunluğuna rağmen heyecanlandırdı.

Vakfın çok özel bir grup için planladığı, hızlı ve yoğun gezi son derece olumlu izlenimler ile sona erdi. Türkiye'deki geleneksel çevreler ve yerleşmelerin çeşitliliği tüm konuklarımızı etkileyen ve geziden geriye kalan en önemli tortu olarak hatırlanacak.

Barış Altan

Liseliler Tarih Yarışması Yeniden

Tarih Vakfı'nın *Atlas* dergisi ile ortak projeleri çerçevesinde yeniden gündeme gelen Liseliler Tarih Yarışması, destekçilerin bulunması halinde önümüzdeki eylül ayında başlayacak. Tarih Vakfı'nın yarışmanın organizasyonunu, *Atlas* dergisinin ise tanıtımını üstlendiği yarışma, Türkiye'nin her yerindeki liselere duyurulacak. Daha önce de Cumhuriyet'in 75. Yılı kutlamaları sırasında düzenlenen yarışmanın destekçilik dosyasını, ilk destekçisi Milli Piyango İdaresi'ne yeniden gönderdik. Liseli gençlerde

tarih bilincinin ve çevre duyarlılığının geliştirilmesini amaçlayan II. Liseliler Arası Yerel Tarih Yarışması'nın hak ettiği desteği en kısa zamanda bulacağını umut ediyoruz.

İki Üyemizi Kaybettik

Üyelerimizden Nejat Göyünç ve Fahri Çoker geçtiğimiz ay aramızdan ayrıldılar.

1925 yılında İstanbul'da doğan Prof. Dr. Nejat Göyünç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olduktan sonra Almanya'ya giderek Georg-August Universitat Göttingen'de doktora çalışmalarına başladı ve 1967 yılında tamamlayarak Türkiye'ye döndü. Göyünç, 1979'da Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü, 1982 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, 1986-1987 yılları arasında ise Münih ve Bamberg'te Misafir Profesör olarak çalıştı. Bunların dışında Hacettepe, İstanbul, İnönü, Selçuk, Balıkesir ve Uludağ üniversitelerinde de öğretim üyeliği yaptı. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nin de kurucuları arasında yer alan Prof. Göyünç, Deutsche Morgenlandische Gesellschaft, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, American Research Institite of Turkey ve Türk Tarih Kurumu Asli Üyeliği gibi görevlerde bulundu.

1913 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Fahri Çoker ise İstanbul Ü. Hukuk Fakültesi mezunu. Deniz Kuvvetlerinde Askeri Hâkimlik (1936-1962), Askeri Yargıtay Başsavcılığı (1962-1972), Cumhurbaşkanlığı ve Başkanlık Müşavirliği (1972-1978), Cumhuriyet Senatosu Üyeliği (1978-1980) gibi görevler üstlendi ve Türk Tarih Kurumu Üyeliği'nde (1981-1983) bulundu.

Kitaplarımız İçin Destek Arıyoruz

Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasından çıkacak iki değerli eser için daha destek arıyoruz.

OSMANLI TARİHİ NASIL İNCELENİR

SURAIYA FAROQHI

Çev. Zeynep ALTOK

"Bu kitapta aşağı yukarı son on yıldır giderek daha erişilebilir hale gelen Osmanlı arşiv belgeleri ile görsel ve anlatısal kaynakların bende uyandırdığı heyecanı okurlarımla paylaşmak istiyorum."

Suraiya Faroqhi'nin bu kitabı Osmanlı tarihi konusundaki mevcut bilgi birikimine bir giriş niteliği taşıyor. Tarihin yorumlanmasında birincil ve ikincil kaynakların nasıl kullanılabileceğini berrak bir biçimde araştırdığı bu çalışmasında yazar, söz konusu alan ve bu alanın yan disiplinlerindeki öğrencileri ve araştırmacıları belgelerle yakınlaştırmayı amaçlıyor. Hem arşiv belgelerini, hem de anlatısal kaynakları ele alarak, bunların hangi amaçlarla ortaya çıktığını gösteriyor ve okuyucuları, ellerindeki malzemeye eleştirel bir gözle bakmaları konusunda yönlendiriyor. Öğrencilerin özellikle lisans döneminde yararlandıkları Osmanlı tarihi "elkitapları"na yönelik eleştirisi ise daha geniş bir tarihsel bağlam konusunda aydınlatıcı düşünceler sunuyor. Bu kitap, zengin ve karmaşık bir disiplin olan Osmanlı tarihinde özellikle araştırmalarına yeni başlayacak olanlar için bir kılavuz işlevi görecektir. Aynı zamanda deneyimli uzmanlar da, söz konusu alanın bu samimi ve gelişkin yorumunda yeni ve meydan okuyucu yanlar bulacaklardır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET VE TAŞRA TOPLUMU

MUSUL, 1540-1834

DINA RIZK KHOURY

Dina Khoury'nin bu kitabı Osmanlı İmparatorluğu tarihinden üç yüz yıllık bir dönemin kesitini veriyor. Modern çağ başlarında imparatorluğun sınırında bir taşra kenti olan Musul ile merkez arasındaki ilişkilere yeni bir yorum getiriyor. Çalışmalarını Osmanlı ve Irak arşiv belgelerine ve yazın kaynaklarına dayandıran yazar, genel kabul görmüş görüşlerin tersine, dönem boyunca merkezi devlet ile taşralı toplum kümeleri arasındaki ilişkilerin zayıflamak bir yana güçlendiğini sergiliyor. Örneğin, yönetimde denetim elden kaçıyormuş görüntüsüne karşın, gelişen, yaygınlaşan iltizam yöntemi ve dağıtılan ayrıcalıklar aracılığıyla, taşralı tüccar, asker, bürokrat sülaleler içinden çıkan küçük-orta mukataa sahibi eşraf Osmanlı devlet yapısına bağlanmış oldu. Ayrıca, devlet ve toplum arasındaki bağlar, Musul'un siyasal yaşamında kullanılan dile ve geçerli uygulamaya yeni bir tanım getirerek bir Osmanlı taşra siyaset kültürü oluşturdu.

Bu karşılaştırmalı ve çok geniş kapsamlı kitap Ortadoğu ve Osmanlı tarihçileri yanında siyaset bilimcilerin ve erken modern çağda devletin oluşum sürecine eğilenlerin yanı sıra tarihe ilgi duyan herkesin ilgisini çekecektir.

Axa-Oyak Destekçimiz

Haziran ayı bültenimizde "Jaques Perviticth Sigorta Haritalarında İstanbul" adlı kitabın da destekçisi

Tarih Vakfı'na Bir Bina

Bildiğiniz gibi Tarih Vakfı'nın değişik bölümleri İstanbul'da Nişantaşı, Beşiktaş, Eminönü ve Sultanahmet'te faaliyet gösteriyor. Ayrıca Vakıf yayın ve sergi malzemelerinin saklandığı bir depo için de kira ödüyoruz. Ekonomik olmayan bu çalışma dağınıklığına çözüm arıyoruz. Okuyucularımızdan İstanbul'da merkezi bir semtte 800-1000 metrekarelik bir ofis alanını Vakfın uzun dönemli kullanımına tahsis edecek veya Vakfa bağışlayabilecek bir kültür ve tarih dostunu tanıyanların Vakıf Genel Sekreterliğiyle iletişime geçmesini diliyoruz. Her yıl onlarca apartmanın pek de etkinlik göstermeyen kurumlara bağışlandığı ülkemizde Vakfa gayrımenkul bağışı konusunda vereceğiniz destek çok önemli bir sorunumuzun çözülmesini sağlayabilir.

Axa Oyak ile yeni bir işbirliğine hazırlandığımız duyurmuştuk.

Geçen süre içerisinde işbirliğimizin boyutlarını netleştirdiğimiz Axa Oyak, yenilenmesi gereken bina sigortalarımız için bize destek vererek, 2001 yılı Tarih Vakfı Destekçileri arasına girdi.

Axa Oyak Sigorta'ya teşekkür ediyor, işbirliğimizin yeni alanlarda devam etmesini diliyoruz.

Yerel Tarih E-Group'u Çalışıyor

Yerel Tarih Grupları arasında iletişimi kolaylaştırmak amacıyla açtığımız yerel tarih e-group'u işlevini yerine getirmeye başladı. Grupların birbirleriyle hazırladıkları projeler ve çalışma yöntemleri hakkında yazıştıkları e-group'a http://groups.yahoo.com/group/yerel tarih adresine uğrayarak ya da yereltarih-subscribe@yahoogroups.com adresine boş bir e-posta atarak üye olabilirsiniz.

Tarih Vakfı'nın Gereksinimleri

Sitemizde çağdaş tarih bilincinin yaygınlaşmasını, çocuklarımızın tarih ders kitaplarının barışçı bir temel üzerinde yenilenmesini, ülkemizdeki tarihi mirasın korunmasını, STK'ların etkinliğinin artmasını isteyen, bu alanda ortak kaygıları paylaştığımız tarih dostu, duyarlı kişi ve kurumlara maddi ve ayni destek için başvuruyoruz. Yaptığı projeler ve yayımladığı kitaplarla giderlerinin bir bölümünü karşılayan Vakfımızın ihtiyaçlar listesi oldukça uzun. Tarih Vakfı'nın vergi muafiyetine sahip olması nedeniyle, yapılacak ayni ve nakdi bağışların vergi matrahından indirilmesi mümkündür.

Dostlarımızın katkılarını bekliyoruz. *Listemiz şimdilik şöyle: 2 adet jeneratör, 2 adet fotokopi makinesi, 1 adet DAT ses kayıt cihazı, faks makinesi, fotokopi kâğıdı başta olmak üzere her türlü kırtasiye malzemesi, her türlü temizlik malzemesi, bilgisayar tüketim malzemesi (disket, toner, kaydedilebilir CD vb), stand malzemesi, VHS kaset, mini DV kaset, ses kasetleri, sözlü tarih kayıtlarımızın dijital ortama aktarılabilmesi için stüdyo desteği, BBM ve depolarımız için dolap, raf sistemleri, belgelerimizin korunması için özel kutular, fotoğraf ve dia filmi, dia saklama kutu ve dosyaları, kurye ve kargo desteği.*

Çağdaşkartınızı aldınız mı?

Artık yakından tanıdığınıza inandığımız ÇağdaşKart projemiz devam ediyor.

BankEkspres, EGSBank, Garanti, Interbank, Koçbank, Osmanlı Bankası, Pamukbank, Tekstilbank ve Yapı Kredi Bankası'ndan alınabilen; Tarih Vakfı, ÇEKÜL ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'ne belirli oranda maddi destek sağlayan Çağdaşkart, bildiğiniz gibi bir kredi kartı projesi.

Kart sahibinin yaptığı her harcamanın, kendisine ek hiçbir maliyet yüklenmeden, binde üçünün banka tarafından üç sivil toplum kuruluşuna bağış olarak aktarılmasını sağlayan ÇağdaşKart'tan edinmek ve böylece Tarih Vakfı, Çekül ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'ne destek vermek istiyorsanız lütfen 0212 - 233 21 61'den İnci Tepeci ile bağlantı kurun.

Kütüphanenizde Şenlik Var

"Kütüphanenizde Şenlik Var" sloganıyla başlattığımız setli satış kampanyamız devam ediyor. Kampanya kapsamında Tarih Vakfı kitaplarından "İstanbul: Geçmişten Bugüne İstanbul ve İnsanları", "İstanbul: Tarihte Yolculuk", "İsyanlar-Eşkıyalar", "Toplumsal Tarih", "Osmanlı Kentleri", "Siyasi ve Ekonomik Tarih", "Kuram", "Sivil Toplum", "Anı-Seyahat", "Yakın Tarih", "Yerel Tarih", "Folklor-Halk Kültürü", "Kurum Tarihi", "İş-Emek-Tarih", "İstanbul Ansiklopedisi", "3 Kuşak Cumhuriyet" ve "Toplumsal Tarih Dergisi Ciltleri" başlıkları altında oluşturulan setleri toplu halde almanız durumunda yüzde 50'ye varan indirimlerden yararlanabilirsiniz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
AYŞE ÇAVDAR (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

***TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *NUMUNE MATBAASI*'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *FİLMTET*'E TEŞEKKÜR EDERİZ.**

Keşfe Gidiyoruz

Tarih Vakfı Seminerler ve Kültür Turları

Ağustos 2001

9 - 12 Ağustos
"Yaşayan Tarih"
ANTAKYA
Antakya - Samandağ - Vakıflı (Halep)

25 -26 Ağustos
"Batı Karadeniz"
SAFRANBOLU
Safranbolu - Amasra

TARIH VAKFI
Valikonağı Cad. No:57 Nişantaşı
Tel: 0212 233 21 61
Faks: 0212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

BİLGİNİN TOPLUMSAL TARİHİ

PETER BURKE

Çeviren: Mete Tunçay

Peter Burke bu kitapta, baskı makinesinin icadından *Encyclopédie*'nin basımına kadar geçen zamanda, Avrupa'da, bilginin örgütlenme biçimlerinde görülen değişiklikleri inceliyor. Mannheim'dan Foucault'ya, değişik bilgi sosyolojilerini değerlendirdikten sonra bir toplumsal grup olarak aydınları ve düşünsel yaratıyı destekleyici ya da engelleyici bir konumda olabilen toplumsal kurumları -özellikle de üniversiteleri ve akademileri- ele alıyor. Kitapta çeşitli bölümler halinde bilgi coğrafyası, antropolojisi, siyaseti ve ekonomisi üzerinde duruluyor. Bilginin toplanmasında, sınıflandırılmasında, yayılmasında ve bazen de gizlenmesinde şehirlerin, akademilerin, devletlerin ve pazarın oynadığı roller tartışılıyor. Son olarak okuyucu, dinleyici, izleyici ya da tüketicinin bilgi karşısındaki konumu değerlendiriliyor ve bu bağlamda 17. yüzyılda hararetli tartışmalara konu olan, bilginin güvenilirliği sorunu ele alınıyor. Burke bu kitapta bilgiyi çoğul olarak yani farklı biçimleriyle inceliyor. Özellikle basılı, diğer bir deyişle akademik bilgi üzerine yoğunlaşsa da, baskı makinesinin icadı ve Avrupa dışındaki dünyanın keşfiyle birlikte yaşanan bilgi 'patlaması'nın tarihini kadın-erkek, teorik-pratik, üst-alt, Avrupalı-Avrupa dışı gibi farklı bilgiler arasında yaşanan karşılıklı bir etkileşim süreci olarak ele alıyor.

KİTAPÇILARDA

viii + 264 s., ISBN 975-333-153-3

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No: 57 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0212 233 21 61 Faks: 0 212 234 32 90
yayin@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

FARKLI BİR DÜNYADA DOLAŞIN, COLLECTION OKUYUN...

4. SAYI ÇIKTI...

BU SAYIDAN SEÇMELER:

Koleksiyon Kültürü-**Tunca Varış**, İngiliz Kemal-Prof.Dr.**Haluk Oral**, **Cem Mahruki** ile Koleksiyonculuk Üzerine, Darüşşafaka-**Sener Köksümer**, Asi Meşrutiyet Kadınları-**Meral Altındal**, Dua Taneleri-**Necip Sarıcı**, Filatelik Gezintiler-**Erol Akkaya**, Max Fruchtermann koleksiyonu üzerine **Mert Sandalcı** ile söyleşi, Uçak Pulları-**K.Kırhan Uluçay**, **Hilmi Nakipoğlu** Fotoğraf Müzesi, Oyuncak Koleksiyonculuğu-**Nejat-Aybala Yentürk**, Telefon Kartları-**İzzet Kırbaş**, Toprakaltı Tarihi Eser Koleksiyonculuğu-**Turgay Tuna**, Mesajlı Paralar-**Cem Barlok**, Anadolu Pop Koleksiyonculuğu-**Gökhan Aya**, İzmir Jetonları-**Şahin Demirel**

COLLECTION'DA İLGİNİZİ ÇEKECEK ÇOOOOK ŞEY BULACAKSINIZ!

BAŞLICA SATIŞ NOKTALARI:

- D&R TÜRKİYE SATIŞ MERKEZLERİ
  İstanbul: Ortaköy, Erenköy, Etiler, Bakırköy, XPACE Suadiye, İstinye, Yeşilköy, İş Kuleleri-Levent, Yeniköy, Nişantaşı, Çarşı
  Ankara: Gimat . İzmir: Mavi Şehir . Bursa: Asmerkez ve Zafer Plaza. Fethiye
- DÜNYA AKTÜEL KİTABEVLERİ
  İstanbul: Globus-Bağcılar, Tünel, Bebek, Kadıköy İş Merkezi, Capitol, Macidiyeköy Profilo İş Merkezi, Swiss Otel, Hilton Oteli, Borsa (İ.M.K.B.) Maslak
  Ankara: Tunalı Hilmi-Kavaklıdere, Sheraton Oteli- Kavaklıdere
  Adana: Hilton Oteli . İzmir: Alsancak . Antalya: Sheraton Oteli
- İSTANBUL: FİLATELİ PUL GALERİSİ (Tünel), LEVANT KOLEKSİYON (Tünel), ADA (Beyoğlu), DESTİNE (Beyoğlu), DENİZLER (Beyoğlu), PANDORA (Beyoğlu), SİMURG (Beyoğlu), MEFİSTO (Beyoğlu), ARKADAŞ (Beyoğlu), NEZİH (Kadıköy), NEZİH (Şaşkınbakkal), YEŞİLKÖY TİC. (Yeşilköy-İstasyon Cd.), KARAKÖY VAPUR İSKELESİ (Karaköy), REMZİ (Akmerkez), REMZİ (Rumeli Cad.), REMZİ (Mayadrom), REMZİ (Profilo), REMZİ (Carefour-Erenköy), REMZİ (Suadiye)
- ANKARA: DOST (Kızılay), ARKADAŞ (Kızılay), TURHAN (Kızılay), SANAT (Kızılay), KORKUT ERKAN (Tunalı Hilmi - Aynalı Çarşı)
- İZMİR: İLETİŞİM (Alsancak), KABİLE (Konak), EVVELZAMAN ANTİKA (Kızlarağası Han)
- KONYA : NÜVE KÜLTÜR MERKEZİ
- ADANA : KİTAPSAN

ABONE FORMU

COLLECTION DERGİSİ'nin 1 yıllık (4 Sayı) abone ücre 11.000.000 TL'dir (KDV dahil).
Abone olmak isteyen okurlarımızın bu tutarı **YKB-Taksim Şubesi 1101882-9 no'lu Ant Yayıncılık** hesabına yatırmaları ve banka makbuzunu bu form ile birlikte aşağıdaki adresimize göndermeleri gerekmektedir.

Ad, Soyad:

Adres:

Posta Kodu: Şehir:

Tel: Fax:

Fatura için V.D. : No:

Aboneliğiniz, başvuru tarihinden sonraki ilk sayıdan itibare geçerlidir.

Tarih: İmza:

ANT YAYINCILIK

Şehit Muhtar Cad. No: 26 Kat:1-2 Taksim 80090 İstanbul Tel:(212) 256 92 58 Pbx Fax:(212) 253 08 57

"KAHVE" TARİHİ

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ
MAHDUMLARI

TAHMİS SOKAK 66
EMİNÖNÜ 34460 İSTANBUL
TEL: (0212) 522 00 80, 511 42 62-63
FAKS: (0212) 511 13 11
www.mehmetefendi.com

EYLÜL 2001

93

FİYATI: 2.500.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
112565 2001/09

TOPLUMSAL TARİH

Nasreddin Hoca Aramızda

Seddülbahir Kalesi Sözlü Tarih Projesi

Balkan Topraklarındaki Osmanlı İmaretleri

Ermeni Minyatür Sanatında İstanbul Okulu

"Millî İktisat" Propagandacısı Bir Babanın Kızı İçin Tuttuğu Günlük

İstanbul Tramvayında Sınıf ve Kimlik

Sivil Toplum Kuruluşları ve Tarih

Tarih Vakfı On Yaşında

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Tarih Vakfı, içinde bulunduğumuz eylül ayında kuruluşunun 10. yılını kutluyor. *Toplumsal Tarih* dergisi Tarih Vakfı'nın -"yayın organı" olmamakla birlikte- çıkardığı yayınlarından biri. Ama sadece bu bağ nedeniyle de değil, Tarih Vakfı'nın geçtiğimiz on yıl içinde tarihçiliğimizde oynadığı rol nedeniyle de bu kuruluşun 10. yılına ilgisiz kalamazdık.

"Tarih Vakfı" dosyamız, İlhan Tekeli'nin, tarih alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının oynayabilecekleri rollere ilişkin bir makalesiyle başlıyor. Haldun Özen ise Vakfın kuruluş sürecini ele alan yazısında, Tarih Vakfı kurulmadan önce aynı amaçlarla Hollanda'da kurulan Türkiye Sosyal Tarihinin Araştırılması ve Belgelendirilmesini Destekleme Vakfı'na (kısa adıyla, Türkiye Sosyal Tarih Vakfı) ilişkin belgeler sunuyor. Bu iki makalenin yazarlarından İlhan Tekeli'nin Tarih Vakfı Yönetim Kurulu başkanı, Haldun Özen'in ise Tarih Vakfı'nın ilk girişimcilerinden ve son birkaç yıl öncesine kadar Yönetim Kurulu üyelerinden olduğunu belirtelim.

Dosyadaki üçüncü yazı Tarih Vakfı'nın kuruluşundan beri Genel Sekreterlik görevini yürüten Orhan Silier'le yaptığım söyleşi. Pek bilgi sahibi olmadığınız bir kurum hakkında ya da pek tanımadığınız bir kişiyle söyleşi yapmanın zorluğunu herkes tahmin eder. Ama gazetecilikte bir o kadar daha zor olan bir şey de, çok iyi bildiğiniz bir kurum hakkında ya da iyi tanıdığınız birisiyle söyleşi yapmaktır. Sorabileceğiniz hemen bütün soruların cevaplarını, hatta karşınızdakinin bunu nasıl cevaplayacağını biliyorsunuzdur. Merak ettiğiniz pek bir şey olmadığı için okuyucunun neyi merak edeceğini tahmin etmeniz de zordur. Çeşitli zorluklarına rağmen, söyleşimizden okunmaya değer bir metin çıktığını sanıyorum.

Söyleşiye eklediğim üç çerçeve yazıda, çok büyük bir kısmı kitap halinde basılmış olmasına karşın ancak çok azına kitapçı raflarında rastlayabildiğimiz kurum tarihi çalışmalarının listesini, Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'ndeki arşiv malzemelerinin nicelik ve niteliksel dökümünü ve Vakfın görece yeni başlayan ve özellikle büyük kentlerin dışındaki *Toplumsal Tarih* okurlarının ilgisini çekeceğini düşündüğüm yerel tarih grupları çalışması hakkında bilgileri vermeye çalıştım.

Bu sayımızda yer alan diğer makalelerden birkaçına değinmek gerekirse... Elmon Karoğlu Hançer'in "Ermeni Minyatür Sanatında İstanbul Okulu" başlıklı makalesinin, yazarın geçen ay yayımladığımız genel olarak Ermeni minyatür sanatını inceleyen makalesiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatmak isterim.

Temmuz ayında yitirdiğimiz Prof. Dr. Nejat Göyünç'ü öğrencilerinden Prof. Dr. Zeki Arıkan anlattı. Arıkan'ın makalesinde çerçeve içinde verdiğimiz Göyünç'ün yaşamı ve eserleriyle ilgili bilgileri Prof. Dr. Özer Ergenç bizim için derledi, kendisine teşekkür ediyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Selami M. Yurdatap'ın 1941 yılında yayımlanan *Nasreddin Hoca Film Çeviriyor* adlı kitabının kapağı.

Aylık Dergi
Eylül 2001 Sayı: 93 Cilt: 16
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Silier
Yayın Yönetmeni
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam
İnci Tepeci (koordinatör), Yasemin Güney
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
1 cilt: 15.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Eylül 1901) 4
Emel Seyhan'ın İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*

İstanbul Tramvayında Sınıf ve Kimlik (1871-1922) 6
Cem Emrence, İstanbul'da tramvayın hangi toplumsal sınıfın projesi olarak hayata geçirildiğini ve kentin sosyal hayatını nasıl değiştirdiğini inceliyor.

EPHEMERA 14
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda dini kartlar yer alıyor.

Tarihle İlgili Sivil Toplum Kuruluşları Alanının Yapabilecekleri Üzerine Bir Değerlendirme 16
STK'lar ve Tarih
İlhan Tekeli, STK'ların tarih alanında yapabileceklerini anlatıyor.

Tarih Vakfı'nın Kuruluş Sürecine İlişkin Bazı Belgeler 19
Türkiye Sosyal Tarih Vakfı'ndan Tarih Vakfı'na
Haldun Özel, Tarih Vakfı kurulmadan önce yurtdışında yaşanan bir girişimi anlatıyor.

Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'le Söyleşi 22
Tarih Vakfı'nın On Yılı
Osman Köker'in yaptığı söyleşide, 10. yılını kutlamakta olan Tarih Vakfı değerlendiriliyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 30
Yavuz Selim Karakışla, bir gazete kapatma olayına ilişkin, Osmanlı Arşivinden 1892 tarihli bir belge aktarıyor.

Nasreddin Hoca Aramızda 32
Mustafa Duman, 13. yüzyılda yaşamış olan Nasreddin Hoca'nın günümüzde yaşatıldığına dair örnekler sunuyor.

Ermeni Minyatür Sanatında İstanbul Okulu 37
Elmon Karoğlu Hançer Ermeni minyatür sanatını tanıtan yazısını İstanbul okuluyla bitiriyor.

Prof. Dr. Nejat Göyünç (1925-2001) 42
Tarihçiliğimizin Acı Bir Kaybı
Zeki Arıkan, geçtiğimiz temmuz ayında yitirdiğimiz hocası Prof. Dr. Nejat Göyünç'ü anlatıyor.

Ruhsal ve Fiziksel Engelleri Olan Bireylere Yönelik Eğitim ve Tedavi Hizmet Kurumları 46
Balkan Topraklarındaki İmaretler
Stefan Mutafov, Petronya Karamiteva ve Vildan Onur, Balkanlardaki imaretleri özellikle seyyahların anlatımına dayanarak inceliyor.

Seddülbahir Kalesi Sözlü Tarih Projesi 48
Şu Yorgun Kalenin Düşündürdükleri...
Işıl Cerem Cenker'in, 2000 yılında düzenlenen Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü alan makalesi.

Toplumsal Tarih Dergisi
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması - 2001 55
Gençler Tarih Yazıyor
Toplumsal Tarih dergisinin üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini geliştirmek amacıyla düzenlediği yarışma hakkında bilgi.

KİTABİYAT 56
"Milli İktisat" Propagandacısı Bir Babanın Kızı İçin Tuttuğu Günlük
Murat Koraltürk, Ahmet Nedim Servet Tör'ün, kızı Nevhîz için tuttuğu günlüğün yeni harfli basımı, Nevhîz'in Günlüğü: "Defter-i Hatırât" *adlı kitabı tanıtıyor.*

Aziz Paulus'un Yol Haritası 59
Turan Kaçar, Richard Wallace ve Wynne Williams'ın Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası *adlı kitabını eleştiriyor.*

Şâhî Divanı mı, Vâhî Divanı mı? 62
Azad Ağaoğlu, Filiz Kılıç'ın hazırladığı Şehzade Bayezid (Şahi): Hayatı ve Divanı *adlı kitabı eleştiriyor.*

NOT DEFTERİ 66
Toplumsal Tarih'te yayımlanan bazı yazılara eleştiriler ve etkinlik duyuruları.

***Tarih Vakfı'ndan Haberler* Bülteni** 67

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Eylül 1901)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Havadis-i Sıhhiye

Fırınlardaki su kuyularına yakın olan helaların ve lağımların uzaklaştırılması ve fırın ağızlarıyla tezgâh yanında olan mahallere çimento tefriş edilmesi ve hamîrkârların sokakta gezdikleri ayakkabılarıyla hamîr odalarına girmemek için bu odalarda terlik giymeye mecbur tutulması hakkında şehremanet-i celilesinden bilumum devair-i belediyeye vuku bulan tebligat üzerine üçüncü daire-i belediye müdiri daire dahilindeki fırıncıları celb ile şerait-i sıhhiye-i mezkûrenin sürat-i tatbikini ihtar ve bu mühimme-i sıhhiyenin pazartesi gününe kadar ifasını taahhüd ettirdiğini ve fırınların bazısında kuyu olmayıp icab eden su hariçten celb veya Terkos suyu istimal edildiğine ve kuyusu olan fırınlar helalardan ve lağım mecralarından

İkdâm, Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir.

on beş arşından ziyade uzakta bulunduğuna dair fırıncılar tarafından serd ve beyan olunan ifadatın vâkie mutabık olup olmadığının tatbikine de mahsus memurlar çıkarıldığını haber aldık. Devair-i saire müdirlerinin de bu bâbda izhar-ı faaliyet etmesini temenni eyleriz.

Kahvehanelerle lokantalarda fincan ve bardak ve kaşık ve tabakların musluktan akıtılacak su ile yıkanması lüzumuna dair şehremanet-i celilesinden devaire vuku bulan tebligatı geçenlerde yazmış idik. Ahîren haber aldığımıza göre üçüncü daire-i belediye kırk bab kahvehaneye tenekeden musluklu semaver vaz ettirmiş ve diğer kahvehanelerle meşrubat satılan mahallerde bu vechile semaver vaz ettirilmek üzere bulunmuştur.

[*İkdâm*, 7 Eylül 1901]

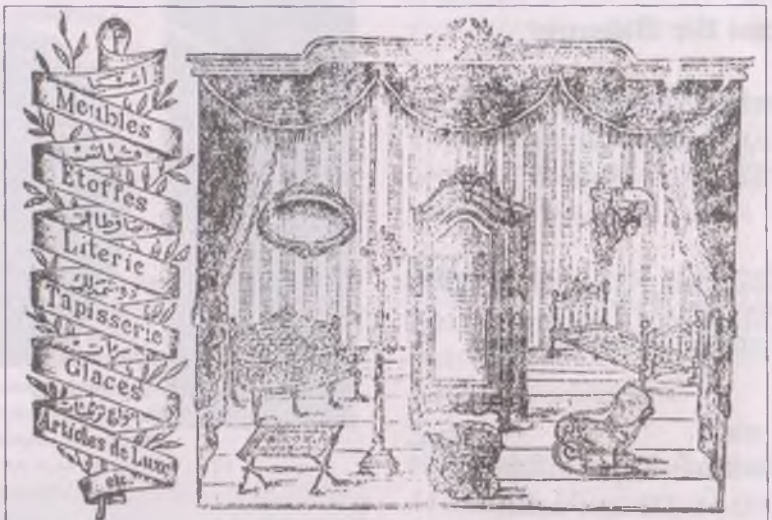

Pisalti'nin Mefruşat Mağazası

Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye Karşısında

Dersaadet'te bulunan mefruşat mağazalarının en büyüğüdür. Her nevi eşya-yı beytiye külliyetle mevcuttur. Fiyatların itidalini ve emtiânın nefasetini anlamak için mezkûr mağazayı ziyaret kâfidir.

[*İkdâm*, 11 Eylül 1901]

Reji Kolcuları

Ağustosun on dördüncü salı gecesi saat beş raddelerinde Kengırı'nın [Çankırı'nın] Taşmescit civarında atılan silahın tahkiki için devriye kol memuru polis Hasan Efendi derhal mahall-i mezkûra şitâb etmiş ve eşraftan Fethi Bey'in konağının üst tarafındaki mezarlıkta reji kolcularından beş altı şahsın yanlarında alüfte gürûhundan Allıyelek kızı Sare olduğu halde işret ve bî-muhâbâ icrâ-yı fuhş ve rezalet etmekte olduklarını görmüştür. Bunlar Reji kolcularından ve sabıkalı takımından Arakezli oğlu Ali ve Sarıkadıoğlu Osman ve Tahmis'in oğlu Ali ve Sarıkadıoğlu Fazlı ve Hanyalıoğlu Ahmed imiş. Memurîn-i zabıta meselenin tahkikine ve fahişenin dahi derdestine kıyâm ettiğinde [tutuklamaya kalktığında] eşhâs-ı şerîre-i mezbureden [adı geçen kötü kişilerden] Kâmil ve Osman ve Ahmed polis Hasan Efendi'nin boğazına sarılıp setresinin yakasını çâk etmişler (yırtmışlar) ise de mumaileyh Hasan Efendi öyle olur olmaz patırtıya pabuç bırakan takımından olmadığı cihetle namus ve haysiyet-i memûresini [memurluk namus ve onurunu] son dereceye kadar çalıştığından muhacimler [saldırganlar] maksatlarına muvaffak olamamışlardır. Bu es-

Fonograf ve Kovanları

Cümle meraklılar indinde müsellem olduğu üzere fonograf ticaretinin adeta ruhu olan gayet yüksek sadalı pürüzsüz ve mükemmel kovan imlası meselesinde bütün kuvvet ve dikkatimizle ciddi ve mütemadi bir say u gayret neticesindeki muvaffakıyet-i âcizânemiz ve seksen adedi mütecaviz meşâhir hanende ve sazendegân taraflarından marifet-i âcizânemizle imla olunan kovanlar değil yalnız şehrimizde Avrupa ve Amerika'da imla olunan kovanlardan daha mükemmel pürüzsüz ve parlak sadalı olduğunu maaliftihar ve kemal-i tevazula iddia ederiz. Bu hususta tatvil-i kelamdan ihtirazen [sözü uzatmaktan kaçınarak] müşterîîn-i kirâm hazaratının kovan mübayaasından evvel bir kerecik mağaza-i âcizîye teşrifleri mütemennadır. Memalik-i Şahane'nin her tarafından sipariş kabul olunmakta ve taleb vukuunda posta pulu irsal buyurulduğu halde mağaza-i âcizânemiz kataloglarından meccânen gönderilmektedir.

Vezneciler'de Fonograf ve Kovanları Ticaretgâhı İsmail ve Necati numara 5, 7, 9.

[*İkdâm*, 5 Eylül 1901]

nada diğer kolcular dahi efrad-ı zabtiyeyi darba kıyam edip bu suretle hasıl olan kargaşalıktan ortalığın göz gözü görmeyecek derecede karanlık olmasından bi'l-istifade fahişeyi dahi alarak cümlesi firar etmişlerdir. Keyfiyet Kengırı polis komiserliğine haber verilmesi ve kolcuların Hatappazarı'nda yine kolculardan Ali'nin odasında ihtifa ettikleri [saklandıkları] tahkik kılınması üzerine merkumların derdestleri için mahall-i mezkûrda gidilerek kolcubaşı Halim Efendi'ye hikâye-i hal edilmiş ve teslimleri teklif olunmuş ise de ehemmiyet verilmemiştir.

Vaka haiz-i ehemmiyet olduğu cihetle bu bâbda devair-i müteallikası beyninde muhabere cereyan etmekte imiş.

Mütalaamıza gelince: Biz bu gibi erâzil eşhasın [pek rezil kişilerin] nasıl olup da kanunen hademe-i devletten ma'dûd olan [devlet hizmetlilerinden sayılan] Reji kolculuğunda istihdam edilmekte olmasına hayretteyiz. İfa-yı vazife için gelen ve kol heyetinde bulunan memurîn-i hükümeti tahkir etmek ancak şakilere yakışır bir hareket ise de kabristanda işret etmek, tabanca atmak, fahişe oynatmak misillu el'âl-i rezîlânenin cümlesini birden ifade edebilecek bir tabir bulmaktan cidden âciziz. Kanunun bu rezil herifleri emsâline mucib-i ibret olacak surette tedib ve terhîb edeceğine de asla şüphe etmeyiz.

[*İkdâm*, 18 Eylül 1901]

Itriyat Fabrikası

Şehrimizde bir ıtriyat fabrikası tesis ve inşası için saadetlu Bongofski Paşa hazretlerine evvelce bir imtiyaz ita buyurulmuş idi. Bongofski Paşa müddet-i muayyene zarfında fabrikayı tesis edemediğinden imtiyaz bittabi münfesih olmuş ve mumaileyh imtiyazın tecdiden itasını talep eylemiştir.

Şehrimizde bazı hususi imalathanelerde ufak tefek ıtriyat imaline başlandığından evvelce verilen bu imtiyazın şimdi tecdiden itası lazım gelip gelmeyeceği müzakere edilmektedir.

[*İkdâm*, 30 Eylül 1901]

II. Abdülhamid'in cülusunun 25. yıldönümüne özel bir yer ayıran İkdâm'ın 1 Eylül 1901 tarihli nüshasının birinci sayfası.

Gazozlar

Mevcut olan gazoz fabrikalarına dokunulmamak ve yalnız bundan böyle müceddeden gazoz fabrikası tesisine müsaade verilmemek ve buna mukabil şehremanetine senevi bir ücret-i maktua tediye edilmek üzere bir gazoz fabrikası imtiyazı talep edilmişti. Ahiren diğer bir zat tarafından verilen istidanamede gazoz şişelerine pul yapıştırılarak sarfiyat üzerinden bir resim alınması suretiyle kendisine imtiyaz verilmesi istida edilmiştir. Her iki istida da tezekkür olunmaktadır.

[*İkdâm*, 30 Eylül 1901]

Halat Fabrikası

Greguvar Karakaş Efendi isminde bir zat merci-i aidine bir istida takdim ederek halat, ip, sicim, yelken bezi imali için bir fabrika tesis eyleyeceğinden yirmi beş sene müddetle imtiyaz ita buyurulmasını istirham etmiştir.

İstihbarat-ı hususiyemize göre şehrimizde her sene 350 bin liralık halat, yelken bezi ve saire sarf ve istihlak edilmektedir. Ekseriyeti itibariyle memâlik-i ecnebiyeden ithal olunan emtia-i mezkûre eğer memleketimizde tesis olunacak fabrikada imal edilirse bundan hasıl olacak istifade memlekete ait demektir. 350 bin lira ehemmiyetli bir para olduğundan imtiyazı talep edilen bu fabrikanın da hiç olmazsa ihtiyacat-ı mahalliyeye kâfi miktarda mal çıkaracak vüsat ve cesamette bulunması lazım gelir.

[*İkdâm*, 9 Eylül 1901]

İstanbul Tramvayında Sınıf ve Kimlik (1871-1922)

CEM EMRENCE
SUNY-Binghamton
Sosyoloji Bölümü
e-posta:
bj93401@binghamton.edu

Bu yazının ilk hali Paul Dumont'un 1998'de Boğaziçi Üniversitesi'nde Osmanlı kentleri üzerine verdiği seminer dersi için hazırlanmıştır.

YENİ BİR DÜNYA

Avrupa artan askeri, siyasi ve özellikle de ekonomik gücüyle bütün kıtalara hükmetmeye başlarken dünyanın belki de en uzun yüzyılı olan 19. asırda hiçbir şey eskisi gibi kalmayacak, kapitalist merkez ülkeler dışında kalan diğer topluluklar da kendilerini bu büyük dönüşümün içinde bulacaklardı. Ticaret bu sürecin ilk ve en kuvvetli aracı olarak sahneye çıkarken, İngilizlerin yeni pazarlar aradığı 1820'ler, Osmanlı İmparatorluğunu, zengin hammadde kaynakları, üç kıtaya yayılan toprakları ve Avrupa'ya yakınlığı eklenince, İngilizlerin gözünde olası bir müşteri haline getirmişti.

Osmanlı dış ticaretinin genişlemesinde ikinci aşama 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile geldi. İmparatorluğun Kavalalı Mehmed Ali Paşa karşında çok zor durumda kalması bir süredir yed-i vahit ve gümrüklerden şikâyet eden İngiliz kapitalistlerine aradıkları fırsatı verdi: iç gümrükler ve yed-i vahit yabancılar için kaldırıldı. Aslında ticaret antlaşması yirmi yıldır kanunsuz olarak gerçekleşenlerin hukuki alana tercümesinden başka bir şey değildi.[1] Böylece dış ticaret Birinci Dünya Savaşına kadar farklı düzeylerde de olsa artış gösterdi ve kapsadığı ürün çeşitliliğini artırdı.[2]

Avrupa'yla ticaretin gösterdiği genişlemenin sosyal, demografik ve siyasal sonuçları oldu. Coğrafi olarak eşitsiz yayılan ticaret Osmanlı liman kentlerinin doğmasını ve büyümesini sağladı.[3] İstanbul da beslenmesi gereken devasa nüfusuyla bu gelişmeden payını tüm dönemler boyunca ithalatta rakipsiz kalarak aldı.

Diğer bir gelişme, artan miktarda Avrupalının bu kentlere gelmesi ve gayrimüslimlerin daha kentli olmalarının da verdiği bir ivmeyle liman kentlerin dinsel ve etnik kompozisyonunun süreç içerisinde gayrimüslim "ağırlıklı" hale dönüşmesiydi. Özellikle gayrimüslimler Avrupa'yla ticarette, dinsel yakınlık, yabancı dil bilgisi ve ticarete yatkınlıklarıyla önemli pay sahibi olmuşlar, yeni talepleri olan bir sosyal sınıfa dönüşmüşlerdi.[4]

Siyasal olarak da merkezi bürokrasi III. Selim'den başlayan ve II. Mahmud'la devam eden merkezileştirici ve Batıcı reform hareketinin alanını genişletmiş, Tanzimat Fermanını yayımlamıştı. Fermanla tüm Osmanlı tebaasının devlet karşısında eşitliği vurgulanıyor, mal ve can güvenliğinin tesis edileceği ifade ediliyordu. Merkezi bürokrasinin bir taraftan Batıya benzeme (örnek alma) ve öte yandan Batılı müdahalesini önlemek için uyguladığı Batılı reformlar (kentsel reformlar da buna dahildir) reform hareketinin tüm dönem boyunca izleyeceği ana hattı çizdi.[5]

İSTANBUL'UN YENİ YÜZLERİ

İstanbul'un 19. yüzyılda geçirdiği dönüşüm Bizans Konstantinopolis'inden Osmanlı İstanbul'una

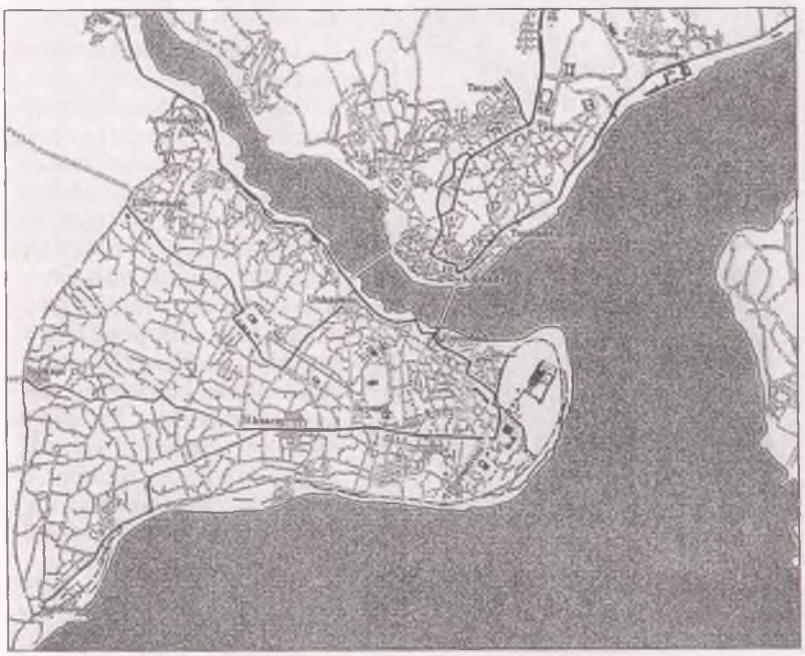

1864, 1869, 1881 ve 1907 nizamnamelerinde öngörülen tramvay hatları ve Tünel güzergâhı.
Zeynep Çelik, *Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst., 1996.

geçiş kadar çarpıcıydı.[6] Kentin çehresinde meydana gelen dönüşüm, Batının artan etkisi sonucu ortaya çıkan yeni sınıfların (gayrimüslim burjuvazi ve Avrupalılar) talepleriyle; Batıya karşı durabilmek için kendilerine Batıyı örnek alan ve bunu "modernlik ve terakki adına" yapan Osmanlı devletinin Batılılaşmış bürokratlarının reform projelerinin uyumu, çatışması veya uzlaşması sonucu ortaya çıktı. Bürokratik kadronun böyle bir projeye sıkıca sarılmasının bir nedeni de Batının kent aygıtlarını kullanarak daha önce tökezlediği kendi kent düzenini dayatmayı hedeflemesiydi.[7]

Yabancılar ve gayrimüslimler ağırlıkla eski bir Ceneviz mahallesi olan Galata ile yeni uzantılarında otururlarken, Müslümanlar ise genellikle tarihi yarımadada Aksaray ve civarında ikamet ediyorlardı.[8] Sınır sur semtleri, deniz kıyısında Yedikule, içerilere girdikçe ise Topkapı ve Edirnekapısı'ydı. Eyüp, Üsküdar'la birlikte belki de iki istisnai sur dışı Müslüman yerleşimiydi. Demografik değişim bu sınırları değiştiremedi.[9]

Demografik büyüme fiziksel genişlemeyi Haliç'in öteki yakasında ortaya çıkardı. Galata, yangınların da verdiği ivmeyle adeta şantiye halindeydi. Galata'dan Pera'ya, oradan Taksim'e ve Taksim'den Harbiye yoluyla Tatavla'ya (Kurtuluş) ve Şişli'ye yayılan yerleşimler çığ gibi büyümekteydi. Gayrimüslimler ve Avrupalılar çoğunlukla bu sürecin aktörleriydiler.

Diğer bir aks da Boğaz'a yönelmişti. Sahilsarayları geleneği padişahın Dolmabahçe Sarayına taşınması ile güçlenmiş ve bürokrat sınıfa da bu konuda öncülük etmişti. Fındıklı-Tophane arteri ilk olarak Fındıklı-Dolmabahçe, daha sonra da Dolmabahçe'den Beşiktaş, Teşvikiye ve Nişantaşı yönüne doğru bir genişleme izledi. Bu bölgelerin nüfus kompozisyonu ise farklı etnik ve dinsel kimliklere sahip iktisadi ve siyasi elitlerden oluştu.

Bu dönemde genel olarak tarihi yarımada ve Haliç kıyıları değer kaybına uğrarken, Pera-Şişli hattı, Boğaziçi, Dolmabahçe ve çevresi ve kente uzak yerleşimler olan Anadolu yakasında

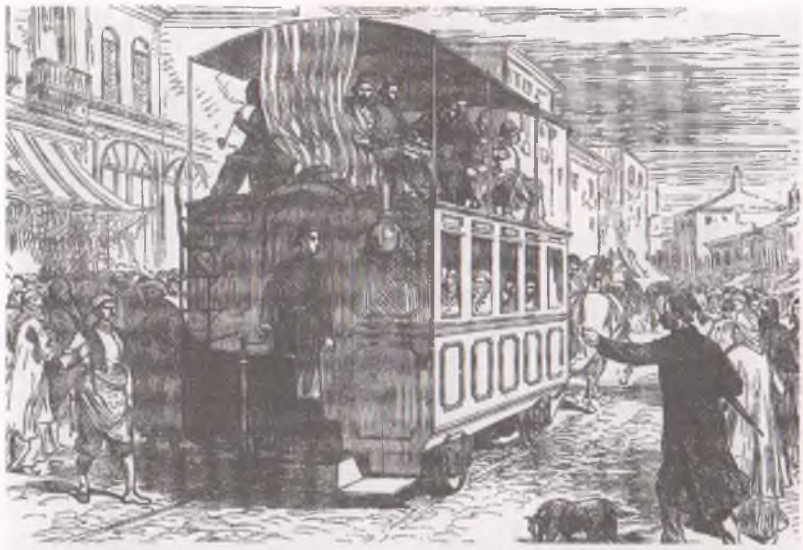

Bir gravürde atlı tramvay. **Çelik Gülersoy, *Tramvay İstanbul'da*, İstanbul Kitaplığı yayını, İstanbul, 1989.**

Kadıköy ve Bostancı, Avrupa yakasında ise Bakırköy ile Yeşilköy prestij kazandı.[10]

KENTTE DEĞİŞİM

Demografik değişim ve fiziki genişlemeyle eş zamanlı olarak kente ilişkin reform talepleri yeni gelişen sürecin aynası olan Pera için seslendirildi. Projelerini kabul ettiren Belediye Komisyonu yolları genişletecek, çöplerin toplanmasını sağlayacak; Galata'yı (Pera dahil) yaşanır bir yer haline getirerek kentin diğer bölümlerine örnek olacaktı. Bu sayede hem İstanbul Avrupa'daki başkentlerin geçirdiği değişime ayak uyduracak, hem de Osmanlı Devleti, Osmanlı kimliği üzerinden kurguladığı siyasi projesini, komisyona verdiği özerklik sayesinde sınama olanağını bulacaktı.[11]

Komisyon her Avrupa devletinin İstanbul'da oturan birer vatandaşı, gayrimüslimler ve bunların yanında karar mekanizmalarını etkileme şansı olmayan Müslüman üyelerden oluşuyordu. Zengin tüccarların söz sahibi olduğu komisyon kendi sınıfsal çıkarlarını güçlendiren politikalar izledi: Karaköy limanından Pera'ya bir yük taşıma yolu ile malların depolanması için Karaköy Hanı inşa edildi.

Ancak Belediye Komisyonu deneyimi kalıcı olamadı. Pera sakinlerinin çoğunun Osmanlı vatandaşı olmamasından (berat sistemi) ötürü vergi toplanamamış ve borçlar alıp yürümüştü. Osmanlı hükümeti bir komisyon kurarak meseleye el attı. Server Efendinin başında olduğu yeni komisyon ayrımcı politikalar uygulamamayı tercih etti. Su kaynağı olarak kuyuların kazılması, herkese bedava doktor hizmeti götürülmesi önceki dönemden hayli farklı uygulamalardı. İşte 1855-1865 arası geçen bu olaylar kısa bir süre sonra kullanıma girecek tramvayın kurulma sürecinde etkili oldu. Devlet kumpanyayla ilişkilerini düzenlerken hiçbir zaman belediye deneyimini unutmadı.

Osmanlı bürokrasisi ilk kentsel reform deneyimini görmüş, Batılı ve gayrimüslimlerin performansından hayal kırıklığına uğramıştı. Yapılacak olan şey bir taşla iki kuş vurmaktı: Osmanlı devleti kentsel reformu yönlendirerek kentin kontrolünü hem yeni gelişen unsurlar (Batılılar ve gayrimüslim burjuvazi), hem de devletle bireyin arasına giren cemaate karşı kendi lehine artıracaktı. Osmanlı bürokrat sınıfının kent ajandası "start almıştı".

İlhan Tekeli kent reformunda karşılaşılan sorunları şu şekilde sınıflandırıyor:
a) kent çevresine yeni konut alanlarının açılması, b) yolların yeni ulaşım teknolojisine uygun olarak genişletilmesi, c) yangın tehlikesini azaltacak yeni inşaat tekniklerinin benimsenmesi, d) kent merkezinin farklılaştırılma-

Eminönü Meydanında atlı tramvay.

Karşı sayfada:
Atlı tramvay Dolmabahçe Sarayı'nın önünde. Vagonların ön kısmı kadınlara mahsus.
Çelik Gülersoy, *age.*

sı, e) kent merkezinin yeniden inşa edilmesi.[12]

Yukarıda bahsettiğimiz yeni akslar devletin aktif müdahalesinden bağımsız gelişmişlerdi. Yolların açılması ile ilgili düzenlemeler ise tarihi yarımadada Islahat-ı Turuk komisyonu tarafından yapılıyordu. Komisyon Ayasofya'nın önü, Beyazıt Meydanı, Unkapanı Caddesi, Azapkapı-Karaköy Caddesi, Beyazıt-Aksaray tramvay yolunun açılması, Sultanhamam ve Bahçekapı'daki düzenlemeleri gerçekleştirdi. Aynı zamanda Taksim'den Pangaltı'ya iki tarafı ağaçlı yol yapılmaktaydı. Haliç'in diğer kıyısında Galata Surları ise 1865 yılında yıkılmıştı.[13]

Yangını önleyici yeni ev malzemesi ve ev tipi yeteri kadar yaygınlaşmamıştı, yangınlar önlenememekteydi. Ancak 1856 Aksaray ve 1864 Sirkeci yangınlarından sonra, Ebniye Nizamnameleri geçerlilik kazanmış; geometrik planlı yol şeması, yolların genişletilmesi ve binaların kâgir hale gelmesi mümkün olmuştu.[14]

MODERN ULAŞIMIN GELİŞMESİ

Artan nüfus baskısı, yeni ekonomik sınıfların daha rahat seyahat etme talepleri ve Avrupalı sermayedarların kâr etme arzuları kent ulaşımında yeni araçların ortaya çıkmasında önemli rol oynadı. Ticari amaçlı açılan Tünel, Karaköy ile Pera'yı birleştiren ticari sermayeye yönelik tipik bir yatırımdı. Tramvay şehir içi kara ulaşımını kolaylaştıracak ve daha sonra kullanıma girecek olan demiryolları Marmara Denizine paralel bir hat izleyerek (Kumkapı-Yedikule) dış köyler olan Bakırköy ve Yeşilköy'ü şehre bağlayacaktı.

Gelişmeler ilk olarak denizyolunda başladı. Yeni gelişen bölgelerin çoğunluğu deniz kıyısı olunca, Osmanlı devleti, yüksek bürokratların ve saray eşrafının ekonomik desteğiyle 1851'de Şirket-i Hayriye'yi kurdu. Tramvay kumpanyasında da ortaya çıkacak bir özellik kendisini gösteriyor ve şirketin hisse senedi sahipleri ve personelinin Osmanlı vatandaşı olması şart koşuluyordu.[15] Şirket sayesinde yabancı vapurların aynı hatta sefer yapması yasaklanırken, şirketin imtiyaz süresi de artırılıyordu. Yüksek bürokratlara ve Avrupalılara yönelik başlayan seferler "1880 tarifelerinden de anlaşılacağı üzere[16] kısa zamanda herkesin yararlandığı bir kamu servisine dönüştü".[17] Bir Osmanlı girişimi olan Şirket-i Hayriye başarılı olmuştu.

Bir diğer gelişme, Haliç üzerine köprü yapılması oldu. Bu sayede, ticari bir merkez haline gelen Karaköy, Eminönü üzerinden tarihi yarımadaya bağlanarak kentin yeni ve eski merkezlerinin buluşması sağlandı. Fakat ne tarihi yarımadada, ne de Haliç'in diğer yakasında kara ulaşımını kolaylaştıracak ve semtleri birbirine bağlayacak bir ulaşım aracı yoktu. İşte bu dönemde Babıâli'ye bazı tramvay projeleri sunuldu. Babıâli'nin kendi gücüyle yapmaya kadir olmadığı tramvaya ilişkin tavrı, ilk Avrupalı sermayedarın teklifini kabul etmek olmadı; onun yerine Şirket-i Hayriye ve Belediye Reformu deneyimlerinden elde ettikleri tecrübeyle hareket ettiler.

TRAMVAYLI GÜNLER

Osmanlı devleti ile kumpanya arasında sözleşme kumpanya kurulmadan önce imzalandı.[18] Şirketin bir Osmanlı şirketi olması şart koşulmuştu ve şirket Dersaadet Tramvay Kumpanyası olarak kuruldu. İlk elde açılması planlanan dört hattın üçü tarihi yarımadada (Eminönü-Yusuf Paşa Çeşmesi, Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapısı) ağırlıkla Müslümanların oturduğu bölgelere ilişkindi. Bir diğeri ise zengin sınıflarla birlikte üst düzey Osmanlı bürokratlarının da ikâmet ettikleri Azapkapısı -Ortaköy arasındaydı.[19] Gayrimüslimlerin ve Avrupalıların yaşadığı Haliç'in diğer tarafında ise (Karaköy-Şişli hattı) kumpanyanın tramvay işletmesine ancak 1881 sözleşmesinde izin verilmişti ve hatlar ondan sonra kuruldu.[20]

Diğer maddeler şirketin kazalarda sorumluluk sahibi olmasını, yol şebekesinin bakımının Şehremaneti tarafından yapılmasını ve masraflarının kumpanya tarafından karşılanacak olmasını işaret ediyordu. Belli başlı kavşaklarda ve merkezi noktalarda yolcu ve personelin faydalanması için barınaklar yapılacaktı. Şirketin kamulaştırma hakkı yoktu ve belki de hepsinden önemlisi eğer "kumpanyaya verilmiş olan iş-bu imtiyazı, Devlet-i Aliyye geri almak murad buyurursa, ber-vech-i ati beyan olunan şera'itle iş-bu imtiyazı kumpanya devlete teslim etmeye mecbur olacaktı".[21]

Başka bir deyişle Osmanlı hükümeti sözleşmeyi tek taraflı fes etme hakkına sahipti ki, güzergâhların belirlenmesi ve kumpanyanın uyması gereken diğer koşullar ile birlikte düşünülünce, Osmanlı Devletinin her zaman

son sözü söyleme yetkisini elinde tutmuş olduğu ortadaydı.

Kumpanya da bu koşullar altında sahip olduğu haklar üzerinde gayet hassas olmuştu. Cahit Kayra *İstanbul: Mekânlar ve Zamanlar* adlı kitabında dönemin vazgeçilmez başvuru kaynaklarından olan Ahmet Rasim'den bu hassasiyeti gösteren bir bölüm aktarıyor:

> Aldığımız haberlere göre Kandilli, Arnavutköy, Defterdar burnu, Hisar yedekçileriyle Tramvay idaresi arasında önemlice bir anlaşmazlık çıkmıştır. Şöyle ki: Kış mevsiminin girmesiyle ve havaların lodosa dönerek suların yukarıya hücumu nedeniyle o taraflarda bulunan yedekçiler yerlerini bırakıp yirmişer para toplayarak yedekçi çağırmaktaydılar. Bu konu tramvay idaresinin dikkatini çekmiş ve çekme hakkı (imtiyazı) kendisinde olduğu için yedekçileri protesto etmiştir.

Ahmet Rasim yine başka bir yerde bu sefer şirketin yolculara karşı sorumluluklarının katiliğinden bahseder:

> Taze havadis: Tramvay arabalarında rüzgâr çarpması ile gedikler açılması, dayanış ve sağlamlığın tarümar olması dolayısıyla, müşterilerin yağmurlu günlerde yanlarında birer şemsiye bulundurmaları müdüriyet tarafından lüzum görülenlere hatırlatıldığı...[22]

Atlı tramvaylar 1842'de New York, 1854'te Paris ve 1860'ta Londra'dan sonra 1871 yılında İstanbul'da Azapkapı- Ortaköy hattında hizmete girdi.[23] Tramvayın, dördü sürekli, ikisi sadece yokuşlarda ortaya çıkan altı personeli vardı. Atları haşin biçimde kamçılayan sürücü, paraları toplayan biletçi, önden koşup özellikle virajlar ve yokuşlarda yolu açan vardacı[24] şirketin verdiği orijinal kıyafetiyle İstanbul sokakları için yenilikti. Ayrıca diğer Avrupa kentleri gibi düzgün olmayan fiziksel coğrafyası ile İstanbul'da tramvayın yokuşlardan bir atla çıkması mümkün olmadığından bazı yokuşlu bölgelerde ahırlar kurulmuş ve seyisler görevlendirilmişti. Diğer "yokuş personeli" ise yedekçiydi. En son ve olmazsa olmaz personel bir kısmı ithal edilmiş olan atlardı. Birçok Batılı seyyahın

da belirttiği üzere hayvanlar konusunda hassas olan İstanbulluların duyguları dönemin yazarları tarafından dile getirilmiştir.[25]

Tramvay toplam 14-15 yolcu alırdı ve yolcular istedikleri yerde inme hakkına sahipti. Atlı tramvayların döneme damgasını vuran özelliklerinden biri yavaşlığı, diğeri ise bekleme süreleriydi. Ahmet Rasim'e tekrar başvurursak:

> O zamanlar basın dilinde, konuşmalar sırasında yavaşlığa ve tembelliğe iki şey örnek verilirdi: karada tramvaylar, denizde Eyüp vapurları ... uzun süre oturulur, dinlenilir, duraklarda su, hatta eli çabuksa salep, şerbet gibi şeyler içilir, kol pencerenin kenarına dayanır, çıkın içinde peynir, ekmek, üzüm mü, lakerda mı, simit mi, Allah ne verdiyse yenir, hele Topkapı, Samatya tarafına gidilecekse, vaktine göre yarım, bir saat uyku kestirilir, adeta bir gezeryuva içinde gidip gelinirdi. Hatırda kaldığına göre, yalnız nargile içilmez, Karaköy köprüsü geçilmezdi.[26]

Benzer bir durumun anlatımına sahneye bir de seyyar satıcıların katılmasıyla Sadri Sema'nın hatıralarında rastlarız:

> Tramvay durdu mu? Durdu! Köşede, bucakta, caddede, sokakta ne kadar satıcı varsa, havanın karlı, yağmurlu, güneşli, bulutlu... olmasına göre: salepçi, sütçü, börekçi, lokmacı, susamcı, çorbacı, kuskus pilavcı, dondurmacı, muhallebici, fındıkçı, fıstıkçı, leblebici, kâğıthelvacı, gezgin basmacı... tramvayı muhasara ederler, kuşatırlar. Bir hengamedir, bir şamatadır, bir gürültüdür kopar. Tramvayın etrafında mahşer gibi bir pazar kurulur.[27]

Tramvay aynı zamanda yeni korkuların da kaynağı oldu. Yokuş aşağı giderken yaşanılan atmosferi bir yolcudan dinlersek:

> Hele freni kaptırıp da yokuş aşağı alabildiğine kaydığı zamanlarda, binenlerde sebep olduğu baş dönmeleri, yürek oynamaları, kadın çığlıkları, çocuk haykırmaları, hatta erkeklerin bağırmaları ile bir arada köpek havlamaları, dışarıdakilerin: -Makineyi sıkıştır! -Dizginleri çek, be herif!... -Atlama! Parçalanırsın!... -Eyvah! Paramparça oldular!.. feryatlarıyla el ayak sallayıp tepinmeleri...[28]

yolculuğun kaza riski üzerine yeteri kadar fikir verir.

Başka bir çekince kaynağı da Beşiktaş-Ortaköy tramvay yolculuklarında ortaya çıkardı. II. Abdülhamid kendisine tehlike oluşturabilecek Sultan Murad'ı Çırağan Sarayında hapis tutmaktaydı. Yolculuklar sırasında "her arabaya Hasan Paşa Karakolu'ndan verilmiş bir memur biner, müşterileri, makamı cennet olsun, Sultan Murad'ın oturduğu söylenen saray önünden göre gözete geçirirdi".[29]

1881 ve 1907'deki yeni sözleşmelerle daha önce bahis konusu yapılan Galata-Tepebaşı-Taksim-Pangaltı-Şişli, Tünel-Galatasaray-Pangaltı-Tatavla (Kurtuluş) hattının yanı sıra Beyazıt- Şehzadebaşı- Fatih- Edirnekapı güzergâhı-

nın yapılması önerilmiş, ancak 1913'e kadar Eminönü-Bahçekapı ek hattı, Harbiye-Maçka, Ortaköy-Kuruçeşme-Bebek hatları devreye girmiştir. Azapkapı-Ortaköy arası çalışan tramvaylara talep büyük olduğundan üst katı açık ve tenteli olan çift katlı tramvaylar eklenmiştir.

Tramvay hatlarının gittikçe kentin fiziksel genişlemesiyle ortaya çıkan bölgelere kaydığı doğruydu; ancak altı çizilmesi gereken, emperyalizm çağında, Babıâli, sömürge örneklerde olduğu gibi yeni toplu ulaşım araçlarının sadece Avrupalıların oturduğu yerlere hizmet götürmesini önlemiş ve kendi önceliklerinin büyük bölümünü gerçekleştirmeyi başarmıştır.[30]

Devletin faaliyet alanının genişlediği (kontrol) ve vatandaşlarına hizmet götürmeye başladığı (aynı zamanda denetim) sözü edilen gelişmeler, tramvayı tarihi yarımadada Topkapı surlarına ulaştırmış, öte yandan Haliç'in diğer bölümünde Boğaz köyleri, Bebek'e kadar kente bağlanmıştı. Bir diğer arterde, Galata'dan Şişli'ye kadar uzanan yeni yerleşim birimleri kentle bütünleşmişti. Tünel'in de varlığıyla kentin Avrupa(i) yakasındaki tüm tramvay hatlarının Karaköy'de, tarihi yarımadadakilerin de Eminönü'nde toplandığı söylenebilir.

Sirkeci İstasyonu, Marmara kıyıları boyunca uzanan demiryollarının ana noktasını oluştururken tramvayın ana istasyonuna çok yakın sayılırdı. Kentin üçüncü büyük parçası olan Asya tarafı (Üsküdar ve daha sonraları Kadıköy) vapurlar vasıtasıyla kentle bütünleştirilmişti. Uzak Boğaz köyleri için de durum tramvay ve Şirket-i Hayriye vapurları sayesinde aynıydı. Unutmamalı ki vapurların da hareket merkezi Eminönü'ydü; yani tekrar tarihi yarımadanın tramvay merkeziyle karşı karşıyayız.

Merkez içi bütünleşme bir dereceye kadar sağlanmış ve kent çok odaklı hale gelmişti.[31] Kısacası Osmanlı bürokrasisi, emperyalistler arası rekabet ve toplumdaki diğer gruplara karşı sahip olduğu görece güçlü konumu sayesinde kapitalist dünya sistemi içinde yarı-çevre bir ülkenin yönetici sınıfı olarak manevra alanlarını sonuna kadar kullandı; her projeyi kabul etmedi ve sermayenin eninde sonunda kazanacağı bu yatırımlardan kentin birliğini sağlamaya yönelik önemli adımlar atmayı başararak çıktı.

TRAMVAYIN SOSYAL BİR MİSYONU: KAMUSAL ALANDA KADIN

19. yüzyılın ikinci yarısı öncesi, İstanbul'da kadın adeta kamusal alandan tecrit edilmişti. Kadınların sokakta sesleri işitilmez, caddelerden geçmezlerdi. Ahmet Rasim anlatıyor:

> O zamanlar şimdiki gibi sokakta, yan yana yürümek, dükkân içinde, tramvayda, vapur içinde durup konuşmak, arabaya beraber binmek mümkün değildi. İyice hatırımdadır ki arkadaşlarımdan birini arka sokakta bir siyahi ile konuşurken polis görmüş, çevirmiş, dadısı olduğunu komiseri ikna edinceye kadar merkezde saatlerce kalmıştı.[32]

Öte yandan piyasa günlerinde (kandil ve ramazan) Direklerarası, Divanyolu, Laleli, Aksa-ray taraflarında atmosfer değişir; sokaklar kadınlarla dolar ve

> çimdik, sürtünme, dürtme, çatma, başörtü çekme, çarşaf, ferace kesme, sıkma, sıkıştırma, kucaklama, abanma, konuşma, çevirme, yol kesme, darılma, azarlama, şemsiye, tokat, bohça, paket, pabuç vurma, iğne sokma, tükürme, püskürme ve benzeri fiiller ve hareketler görülürdü".[33]

Yukarıda çizilen sosyal atmosferin var olduğu kentte, Avrupa'yla yakınlaşmanın da verdiği ivmeyle mesire alanları ortaya çıkmış, parklar yapılmıştı. Kadınlar gruplar halinde arabalarla mesire yerlerine gidiyor, piknik yapıyorlardı. Kadınlar belki de ilk defa kamusal alanda bu yolculuklar ve gezintiler sayesinde taşıtlarda gözükmeye başladı. Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası* adlı romanında gezinti yerinde arabalı bir hayat kadınına, kadının yüksek sosyeteden geldiği kanısıyla, "temiz duygularla" âşık olan bir mirasyediyi anlatıyordu.

Tramvaylar benzer olaylara ev sahipliği yaptı. Tramvay yolculuklarında âşık olundu, kadınlar bölümünde çok kalmayıp çabuk perdenin kapanmasına yol açan biletçilere kızıldı, perdeye en yakın koltuk için mücadeleler yapıldı, türlü şekillerde kadınların dikkati çekilmeye çalışıldı. Ahmet Rasim dönemin canlı tanığı olarak anlatıyor:

> Herhalde, tramvay dar ki geçerken bacağı dizime çarpar gibi oldu... Öyle oldu amma!.. Dizim acımadı. Öyle yumuşak bir temas ki onun bir dizi, hatta baldırı falan olduğu aklıma geldi... O anda

öyle istedim ki iki dizini kaldırsın, kaldırsın benim dizlerime vursun!..

Biletçinin kadınların olduğu bölüme geçmesi de olay olur:

> Bilet kesmek için o tarafa girer girmez perde açık kalmasın mı? O da ta karşıma tesadüf etmiş olmasın mı? Vaşşş!.. Aman Allah! Aferin biletçi!. Yaşmağı da sıyırmış!.. Yüz, göz tabak gibi aşikâr. Emin olun ki dizimdeki o temas noktası derhal sızladı. Acısı içime vurdu!.." [Biletçi, kadınlar bölümünü terk eder]: "Melun biletçi!.. İşini neye böyle çabuk bitirdin!.. Gördün mü yaptığını?. Benim de işim bitti![34]

Yolcular arası ilişkilerde ortaya çıkan değişim cinsiyetten bağımsız olarak bir ilki daha gerçekleştiriyor, imparatorluğun dinsel ve etnik çeşitliliğinin merkezi olan İstanbul'da farklı gruplar tramvaylar sayesinde bir araya geliyorlardı. Oturdukları yerler, dilleri, dinleri, okulları ve kıyafetleri[35] çoğu zaman birbirinden ayrı olan kent sakinleri, ilk defa aynı duraklarda bekleyebiliyor, tramvayda yan yana düşebiliyor, tehlikeleri birlikte atlatabiliyorlardı.

Osmanlı gibi siyasi olarak bütün toplumsal grupların konumlarının merkezi düzeyde belirlendiği bir devlette farklı dinsel-etnik ve kültürel köklerden gelen şehir halkının ortak kimlik oluşturma imkânı sağlayan geçmişten gelen ne ortak törenleri, ne karnavalları, ne de benzer başka bir sosyal etkinlikleri vardı. Şehir sakinlerinin devletin belirlemediği belki de ilk karşılaşmasıydı ve birbirleri hakkında çoğu zaman sahip oldukları "mitleri" gerçekle sınama şansı ortaya çıktı. Atlı tramvaylar döneminde, bu derece farklılıklara sahip insanlar birbirlerini ne kadar tanıdılar veya tramvayın sahip olduğu önceden belirlenmiş kurallara uyarken, (modern olmanın bir parçası) ortak heyecanlar paylaşırken, Çelik Gülersoy'un söylediğinin aksi, yani "tramvayın İstanbullulaştırması" ne kadar mümkün oldu? Soruların yanıtları, belki de, dönemi yaşamış ve ürünlerinde tramvayla ilgili anılara, hikâyelere yer verenlerin eserlerinde gizli.[36]

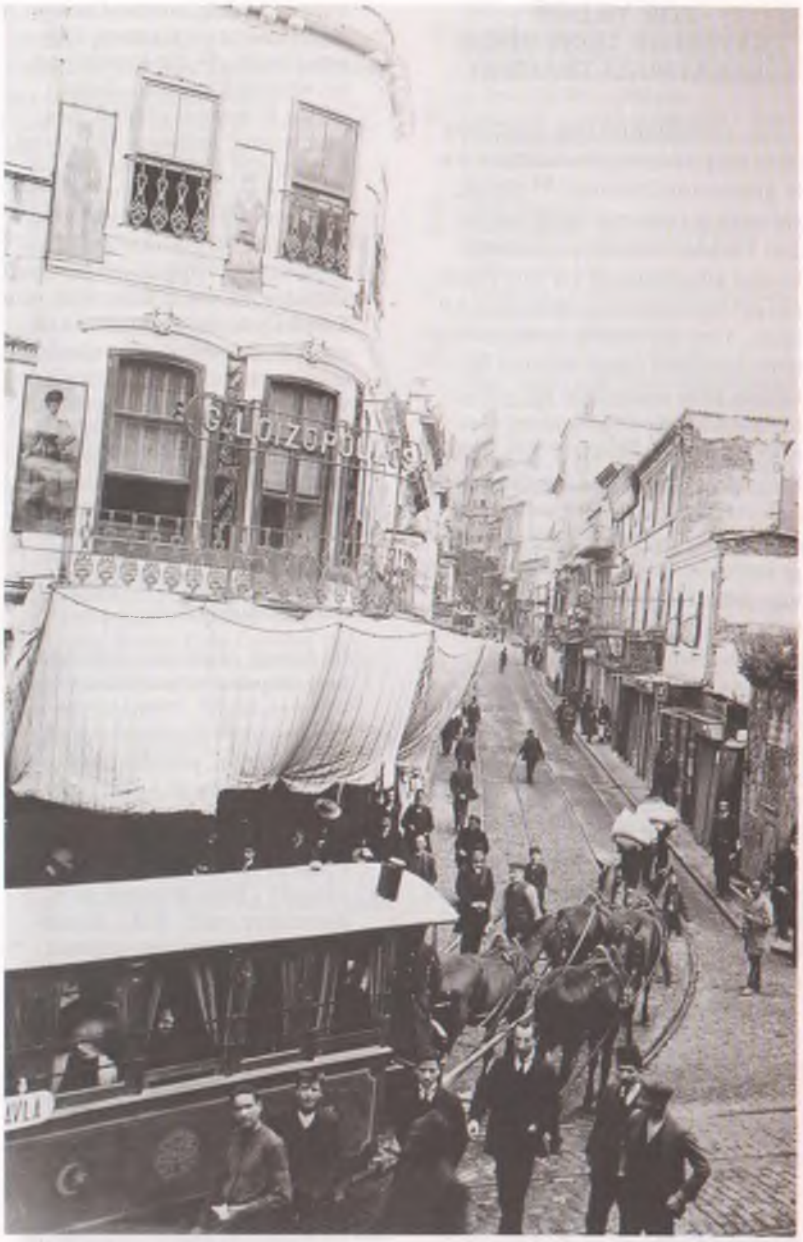

Üstte: Atlı tramvay Karaköy'den Bankalar Caddesi'ne çıkıyor.

Solda: Aynı fotoğraftan ayrıntı. Vardacı, özel kıyafetiyle.
Cengiz Kahraman arşivi.

Karşı sayfa üstte:
II. Meşrutiyet dönemine ait bir kartpostalda, Galata köprüsünde durakta tramvay bekleyen kadın.
Çelik Gülersoy, *age*.

Karşı sayfa altta:
Dersaadet Tramvay Şirketi'nin 1 Mart 1918 tarihli, 5 lira değerinde % 5 faizli hâmiline ait tahvil.
Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Türkiye Ekonomi Bankası-Tarih Vakfı İstanbul, 2001.

ZOR YILLAR: SAVAŞLAR DÖNEMİNDE ELEKTRİKLİ TRAMVAY

II. Abdülhamid tüm baskılara direnmiş, tramvayın elektrikli hale gelmesini önlemişti.[37] Ancak, yabancı sermayeye sıcak bakan Jön Türklerin iktidara gelmesi kentin yönetiminde bir dizi yeniliğin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştı. Yeni hükümet, merkezi Peşte'de bulunan Ganz Anonim Şirketine 1910 senesinde elli yıllık bir imtiyaz verdi. Ertesi yıl, Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi, Banque Générale de Credit Hongrois ve Banque de Bruxelles tarafından on iki milyon İsviçre Frangı sermaye ile kuruldu[38] ve tramvay şirketi ile hükümet arası tramvayların elektrifikasyonu için sözleşme imzalandı. Ancak 1912'de Balkan Savaşının başlaması ve bunun sonucu olarak Harbiye Nezaretinin orduda kullanılmak üzere tüm atları 30.000 altın karşılığı satın alması kenti hem eski, hem de yeni yöntemlerle (atlı-elektrikli) tramvay taşımacılığından mahrum bıraktı. Bir süre tramvaysız kalan İstanbul'da 2 Şubat 1914 günü Karaköy Meydanı'nda İstanbul Şehremini Vekili Bedri Beyin açılışını yaptığı törenle ilk elektrikli tramvay Karaköy-Ortaköy hattında sefere konuldu. Silahtarağa elektrik fabrikasının hizmete girmesiyle de diğer hatlar elektrikliye çevrilmiş, böylece İstanbul 1915 sonlarında geniş bir elektrikli tramvay şebekesine kavuşmuştur.[39]

Ancak savaş yıllarının kent için kolay geçtiği söylenemez.[40] Balkan savaşları sonrası kente göç eden Müslümanlar, savaş tehlikesinin ilk defa bu kadar yakından hissedilmesi, ardından gelen Birinci Dünya Savaşı ve karaborsanın artması; aynı dönemde Sovyet Devriminden kaçan Beyaz Rusların kente gelmesi, savaş ekonomisinin enflasyon yoluyla fiyatlarda yaptığı inanılmaz patlamayla birleşince, tramvaylar daha kalabalık ve yolcular arası ilişkiler de daha büyük gerginliklere sahne olmuştur.

Ahmet Rasim'den aktarmaya devam ediyoruz:

> Zaman gösteriyor ki, biz daha ne tramvaya binip inmesini ne de vapurlara girip çıkmasını öğrenememişiz...[41] Atlı-karaca yerine, elektrikli karaca... Zaman oluyor ki insanın gözünü alan "dolmuştur" levhasını yolcuların kendisi dile getiriyorlar. Bir ayağını basmış, tabanıyla tramvayın geçiş yolunu yarım metrelik rakımda tersine çizenler mi, kuşağı çözülmüş, cüppesi pır-pır uçar gidenler mi, yoksa birer ayak karşılıklı duranlar mı, yahut bir ayağı basamakta öteki sağanlıkta olanlar mı, "oh hele ayağım hele yerden kesildi!" diye avunanları mı istersiniz? Bari, Tezyin ve İmar Komisyonu şehrin bu durumlarını gösterir sinemasını şimdiden yaptırmağa başlasa.[42]

Savaşın getirdiği başka bir problem de kötüleşen sağlık ve temizlik koşullarıdır:

> İki kopuk arasında: -Ali!. Sen ben, bundan sonra tabanvaya. - Neden ulan? - Tramvaylar artık ufaklık[43] almayacakmış!. Kimde varsa, polis kolundan tutup atacakmış!.. - Ya, içeride 'ufaklık alınacak' diye yazıyor. - Öyle ufaklık değil, macar.[44] - Macar mı? Yine bineriz. - Nasıl? - Polis duruyor mu, durmuyor mu? - Ey!. - Hazırdan bir tanesini parmağının arasına kıstırır, birdenbire: 'Dur, polis efendi, şunu alayım!' diye omuzu başına atılır, herkesin önünde açar, atar, basarsın, o iner, sen binersin!

Dönemin tramvaylarında benzer diyaloglar geçer:

> - Kız yine ne oluyorsun? Fıkır fıkır kaynıyorsun? -Arkamı bir şey ısırıyor, anne!. - Daha bu sabah değiştirdim. Hay Allah müstehakını versin, gel dön bakayım. (Üç dört kadın sakınarak ayağa kalkarlar.) - Oturun ayol. Bunu seyredecek ne var? Çocuktur, bulunur![45]

Yolcular arası gerginliği artıran bir dinamik de Mütareke yıllarıdır. İstanbul'un işgal edildiği o yıllarda yolcuların davranışları ile dinsel-etnik kimlikleri arasında bağlantı kurulur. Ahmet Rasim o dönemde ki Müslüman - Türk- görüşünü ve ötekinin (Rum) nasıl kurgulandığını çarpıcı biçimde kaleme alır:

> Hacı Ağa, bir enfiye daha çekerek, mendiliyle burnunu sesli sesli sildi. Güle güle sözüne devam ederek: -Mütareke zamanında da, bir Rum beni tramvayda bıcırgattı!.. - Ne yaptı? - Bıcırgattı!.. - Bu da nasıl şey? - Başına gelirse anlarsın...Bu, bırtlamadan daha hafiftir. Anlatayım da bak. Heriflerin en azgın zamanlarından idi. Galata'dan geçilmiyordu. Hele fesli, abanili olursa... vay haline! Ne yapacaksın?.. O vakit, şapka yok. Kalpağa da saldırıyorlardı. Benim de Fındıklı'da bir işim var, mutlak gitmeliyim. Gitmesem olmaz. Düşündüm, en sağlamı tramvaya binmekte buldum. Eminönü'nden bindim. Dan dan köprüyü geçtik. Karaköy dedik, durduk. Daha durmadan bir hücum başladı. Arabanın iki tarafından da giren girene. Fakat girenlerin biri dikildi, durdu. Koyu siyah, koca yayvan şapkalı, geçende Ada'da çıkan canavar gibi iri yapılı bir Rum, gözleri kapana kapana geldi. Ta benim yanımdaki boş yere kendisini kaptı, koyverdi. Öyle ki amanı, zamanı kalmadı. Görmeliydin... Herifte her but, altmış okka sığır butu gibi... Kendisini o boş yere bırakır bırakmaz, butun birini de benim butun üzerine bindirdi. Başını salıverdi, şapkasının keskin kenarıyla, benim abanili fesi yerinden fırlattı. Şapka bu çarpışma sonucunda öbür tarafa eğildi ise de, herifin omzuyla yarım gövdesi tamamıyla benim üzerime bindi. Bir taraftımdan keskin bir şarap kokusu, öte tarafımdan da kuvvetli bir horultu... Kekâ.. Ben yamyassı, kımıldamak ihtimali yok... -Hacı Ağa bırtlayaydın! -Nereye bırtlayacaksın? Arabada adam adam üstüne. Sen belaya bak ki, bir aralık oturduğumuz yer gıcırdadı. Eyvah!. Daha nelerim var?.. Öyle sarhoş, öyle sarhoş ki, kendini bilecek halde değil, aptestini tutacak gücü kalmamış; onu da salıvermiş olacak ki, pantolonun önünden dumanlar çıkmaya başladı!.. - Biletçi!.. - Hangi biletçi? Nerede ise, orada kalmış, kımıldayamıyordu. Galata'yı geçtik. Tophane'yi geçtik, Fındıklı'ya geldik. İnmek değil, kımıldayamıyordum. Artık yolu tutturduk. Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş... - Herif? - Onun umurunda mı? Lök gibi yaslanmış, arada bir fışırdıyor, horultusunu çekiyor, kokusunu salıveriyor!.. - Sonra?..

- Bereket versin ki Bebek değil, Ortaköy tramvayı imiş. Buraya gelince herkes indi. Ben de, önümdeki kanepenin arkalığını iterek, kendimi güç bela kurtardım. Sen belaya bak ki benim ilk yere düşen abanili fes, herifin paçalarından sızan sidiklerle ıslanmış değil mi? Ölür müsün, öldürür müsün? - O zaman öldürdün? - Şüphe mi var? - Ne yaptın? - Ne yapacağım, abaniyi çıkardım. Fes temiz kalmış imiş. Onu giydim. - Herif ne oldu? - Ha iyi ki sordun. Herifi, orada ne kadar tramvaycı varsa toplandılar, aralarında bir bucurgat eksikti. Heyemola, ha yisa... İte kaka, çeke sürüye, ahırdan bocuk çıkarır gibi çıkardılar... Sarhoşluğun derecesini anla ki hâlâ uyuyor, horulduyor, paçalarından akıtıyordu![46]

Tahayyul edilen Rum kimliğinin özellikleri aşikârdır: sarhoş, pis, umursamaz, saygısız; Türk ise savunma durumundadır.

KISA BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa merkezli dünya ekonomisi ile bütünleşirken, İstanbul da süreçten kendine düşen payı almış ve hızlı bir değişim geçirmişti. Kent fiziksel ve demografik olarak genişlemiş ve bunun sonucunda modern ulaşım araçlarına kavuşmuştu. Ancak kentsel değişim sömürge kentlerindeki deneyimlerden farklı biçimde gerçekleşti. Var olan iktisadi ve sosyal eşitsizlikler bölgesel olarak korunmakla birlikte, kesin sınırlarla bölünmüş bir ikili kent yapısı (*dual city*) ve sosyal hizmetlerin de (tramvay da buna dahildir) bu kıstasa göre belirlendiği bir sosyal yapı ortaya çıkmadı. Gerçekleşen ise, kentin birliğinin sağlanmasına yönelik adımlar atılması ve kamu hizmetlerinden bir biçimde birçok bölgenin yararlanması oldu. Söz konusu süreçte aktif rolü yeni sınıfsal rakiplerini alt etmek isteyen Osmanlı bürokrasisi oynadı.

Tramvaylar sosyal hayatta da önceden tahmin edilemez işlevlerin sahibi oldu. Aşk, kadının kamusal alanda görülebilir olması, dönemin getirdiği zorluklar, etnik-dinsel çekişme ve yakınlaşma hep tramvay yolculuklarında hayat buldu. Tramvay Cumhuriyetle birlikte faaliyet alanını genişletti ve öncelikle Osmanlı bürokratlarının tamamlayamadığı yerlere ulaştı. 1930'ların sonunda devletleştirilen tramvay, Cumhuriyet döneminde de sosyal hayatın yansıması olmuş, toplumdaki kadın-erkek ilişkisini, kamusal alanın genişliğini ve devlet politikalarının nüfuz etme gücünü görmek açısından adeta bir 'toplumsal laboratuvar' işlevi görmüştür.

1. Revizyonist bir perspektif için bkz. Donald Quataert-Çağlar Keyder, "Introduction, The 1838 Convention and Its Impact", *New Perspectives on Turkey*, Bahar 1992, s. 1-6.
2. Osmanlı ihracatı sömürge ülkelerde olduğu gibi birkaç ürün üzerinde yoğunlaşmamıştı. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
3. Çağlar Keyder-Eyüp Özveren-Donald Quataert, "Port Cities in the Ottoman Empire", *Review*, Fernand Braudel Center, 1993, s. 519-558.
4. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
5. Eric J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, Londra-New York, 1993.
6. Zeynep Çelik, *Değişen İstanbul (19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti)*, (çev. Selim Deringil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 2.
7. Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", Paul Dumont-François Georgeon (der.), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 6.
8. Çelik, *age*, s. 5.
9. Surdışı ilk yerleşim 1940'larda gecekondu bölgesi olarak kurulan Zeytinburnu oldu. Bakırköy ve Yeşilköy ise kente yakın olmayan yerleşimlerdi.
10. İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", Paul Dumont-François Georgeon, *age*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29.
11. Steven Rosenthal, "Foreigners and Municipal Reform in Istanbul 1855-1865", *International Journal of Middle East Studies*, V. 11, 1980, s. 227-245.
12. Tekeli, *agm*, s. 23.
13. Tekeli, *agm*, s. 26.
14. Tekeli, *agm*, s. 25-26.
15. Şirket-i Hayriye'de tek istisna makinistlerdi. Çelik, *age*, s. 69.
16. Seferler Boğaz merkezli başlamışken daha sonra Eminönü-Üsküdar ve Eminönü-Beşiktaş hatları Adalar hattını hem işlev, hem de yolcu bakımından çoktan katlamış, yüzyıllar sonra kentin birliğine (Asya-Avrupa tarafları arasında) doğru somut bir adım atılmıştı.

17 Çelik, *age*, s. 70-71. Çocuklar, askerler ve öğrencilere tramvaylarda uygulanan indirimler bu konuda atılmış önemli adımlardı.

18. Çelik Gülersoy, *Tramvay İstanbul'da*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1989, s. 215-244.
19. Ayrıca şartnamede hükümet binalarına giden yolların dört köşe yontulmuş taşla muntazam olarak yapılması gerektiği belirtilmiştir.
20. Çelik, *age*, s. 77'deki tramvay hatları yatırımlarının seçkin nüfusu kayırdığı argümanını bu bulgular desteklemiyor.
21. Gülersoy, *age*.
22. Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları I.*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 181-182.
23. "Tramvay", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 299-300.
24. Varda kelimesi, İstanbul'un ve özellikle Galata'nın, Bizans çağlarından beri deniz ticareti yolu ile İtalyan liman şehirlerinden aldığı, "guarda" yani "korun" yahut daha iyi bir çeviri ile "kendini kolla" kelimesinin değiştirilmiş haliydi. Gülersoy, *age*, s. 23.
25. Ahmet Rasim, *Eşkal-i Zaman*, MEB Yayınları, İstanbul, 1969, s. 5.
26. Ahmet Basim, *age*, s. 5-7.
27. Sadri Sema, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 11-12.
28. Ahmet Rasim, *age*, s. 3.
29. *age*, s. 9.
30. Babiâli'nin sözleşmelerle anlaştığı hatların bütünselliğini görmek için bkz Çelik, *age*, s. s. 78.
31. Tekeli, *agm*, s. 28.
32. Ahmet Rasim, *Fuhş-i Atik (Dünkü İstanbul'da Hovardalık)*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 185.
33. Ahmet Rasim, *age*, s. 94-95.
34. Ahmet Rasim, *age*, s. 33-34, 252, aktaran Gülersoy, *age*, s. 38-39.
35. Batılı seyyahların İstanbul'a geldikleri zaman ilk yaptıkları şey Galata köprüsüne çıkıp bu çeşitliliği seyretmekti. Örnek olarak bkz. Edmondo de Amicis, *İstanbul (1874)*. (çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
36. İlk aşamada Ahmet Rasim gibi önemli bir şehir tanığı (tarihçisi?) ile başladığımız bu çalışma bizi daha çok kadın-erkek ilişkilerinde ortaya çıkan yeniliği vurgulama noktasına götürdü. Ancak bütünlüklü bir edebiyat, biyografi, anı taraması bu konuda daha fazla fikir verebilir.
37. Gülersoy, *age*, s. 36.
38. "I.E.T.T'nin Dünü, Bugünü", *İ.S.O. Dergisi*, 1988, aktaran Gülersoy, *age*, s. 43.
39. "Tramvay", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 299.
40. Bu dönem hakkında en yetkin kaynak olarak bkz. Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995. Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
41. Ahmet Rasim, *Gülüp Ağladıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978, s. 218.
42. Ahmet Rasim, *Eşkal-i Zaman*, s. 128.
43. "Ufaklık" hem "bozuk para", hem de "bit" anlamına geliyordu.
44. Argoda "bit".
45. Ahmet Rasim, *age*, s. 19-21.
46. Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, İstanbul, MEB Yayınları, 1990, s. 488-490.

EPHEMERA

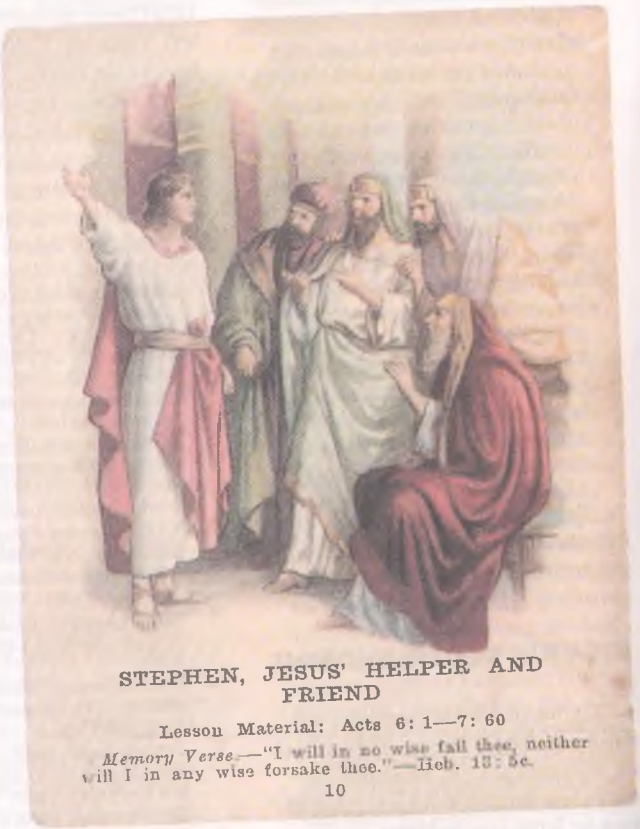

STEPHEN, JESUS' HELPER AND FRIEND

Lesson Material: Acts 6: 1—7: 60

Memory Verse.—"I will in no wise fail thee, neither will I in any wise forsake thee."—Heb. 13: 5c.

10

Dini kartlar Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

TARİHLE İLGİLİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI ALANININ YAPABİLECEKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

STK'lar ve Tarih

İLHAN TEKELİ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bir Sivil Toplum Kuruluşları (STK) alanı oluşuyor. Son on yıl içinde tarihle ilgili olanlarının sayılarında ve etkinliklerinde de bir artış oldu. Günümüzde yerel tarih gruplarından, arkeolojiyle, müzecilikle ilgili derneklere, özel kesim müzecilik vakıflarına, Tarih Vakfı'na kadar uzanan değişik büyüklük ve kapasitedeki STK'ların oluşturduğu bir alan var. Bu yazıda tek tek STK'ların her birinin yapabileceklerinden çok, bu alanın tüm olarak başarabilecekleri üzerinde durmak istiyorum.

Bu alanın çok sayıda ve değişik nitelikte kuruluştan oluşması bir üstünlüğü, yaratıcılığını artırıyor ve değişik gereksinmelere uyumunu kolaylaştırıyor. Türkiye'de henüz sayılarının ve çeşitliliklerinin değişik katmanlar oluşturarak ülkenin tüm sathını kapsayacak bir boyuta ulaştığını söyleyemeyiz.

Kuşkusuz her STK kendi ilgi alanına göre farklı faaliyetler içinde bulunacaktır. Ama tüm alanın faaliyetleri söz konusu olduğunda iki amacın ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, STK olmalarından kaynaklanan aktif bireyler olarak toplum içindeki sorumluklarını yerine getirmektir. İkincisi ise tarihle ilgili olmaktan kaynaklanıyor. Toplumda yaşayanların tarihle ilişkisini yaşamın bir parçası haline getirmektir. Başka bir deyişle toplumda tarih bilincini geliştirmektir.

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) Türkiye komünist hareketine, özellikle de Türkiye Komünist Partisi'ne dair önemli belgelerin arşivlenmesi amacıyla 1992 yılında kuruldu.
Altta: Vedat Türkali'nin, TKP tarihinin bir dönemini anlatan Güven adlı romanı üzerine 20 Şubat 2001 tarihinde, kendisinin ve Prof. Dr. Mete Tunçay'ın katıldığı sohbet toplantısı.

BİREYİN YAŞAMININ BİR PARÇASI OLARAK TARİHLE İLİŞKİ

Tarih bilinci aslında modern toplumun değerlerinden biridir. Modernite öncesinin durağan toplumunda, değiştiğini hissetmedikleri bir dünyada yaşayanların tarihle ilişkilerini nasıl kuracakları diye bir sorunları yoktur. Onlar bulundukları çevrede yaşayıp gitmektedirler. Doğal afetler ya da başka nedenlerle yaşadıkları çevre yıkılırsa aynısını ya da çok benzerini üreteceklerdir. Oysa modernite projesi etkili olup yaşam çevrelerinde çok hızlı değişmeler yaratmaya başlayınca insanlığın tarihiyle nasıl ilişki kuracağı varlıksal bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar tarihle bağlarını koruduğunda köksüzlüğün rahatsızlığından kurtulmaktadır. Bu nedenle modern tarih bilinci günü anlayan geçmişi yorumlayarak geleceğe yönelmenin köprüsünü kurmak olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle insanlar geleceğin içinde tarihi yaşatmak gibi bir sorunu çözmeye çalışmaktadırlar. Böyle bir yaklaşım, tarihi yalnızca bir bilgi alanı görmenin ötesine geçmekte, onu bir yaratıcılık alanı haline getirmektedir.

Toplumdaki bireylerin tarihle ilişkisini yaşamın bir parçası haline getirmek, tek yönlü, tek tip bir faaliyetle gerçekleşemez. Çok sayıda, çok çeşitli, yaşamın her noktasında üretilebilen zengin bir faaliyetler yelpazesine sahip olmak gerekir. Bu da ancak çok değişik nitelikte ve sayıda STK olması halinde olanaklıdır.

TARİHLE İLİŞKİ KURMANIN ÇEŞİTLİ YOLLLARI

Tarih Vakfı'nın on yıllık faaliyeti bireylerin tarihle ilişkisinin yaşamın her noktasında nasıl kurulabileceğine ilişkin örneklerin çeşitlenmesini sağlamıştır. Daha önce tarihle ilişkinin bü-

yük ölçüde tarih kitapları ve müzelerle kurulduğu bir dünyadan, çok değişik ölçekte sergilerin, gezilerin, şenliklerin, aile fotoğraflarının, sözlü tarihlerin, doküманter filmlerin, tarihi romanların, kent dergilerinin, kent ansiklopedilerinin, halkla ilişki nesnesi olarak kurum tarihlerinin, arkeolojik saha ve tarihi yerlere yapılan gezilerin, uluslararası ve yerel tarih kongrelerinin, kültür merkezi niteliği kazanmış etkileşimli müzelerin, korunmuş, restore edilmiş binaların ve sokakların çoğalmaya başladığı, yerel tarih çalışmalarının ve yarışmalarının yapıldığı bir dünyaya geçilmiştir. Böyle sayıldığında çokmuş gibi görünen bu çeşitlenmenin daha da artırılması, yaşamın içine daha derinden sokulması, tarihle uğraşan STK'ların yaratıcılığından daha çok şey beklemektedir.

DEVLET-STK ORTAKLIĞININ KAÇINILMAZLIĞI

STK'lar yaşamın her noktasında bireylerin tarihle ilişkilerini kurmaya ilişkin düşüncelerimizin sığasını genişletmiştir. Ama buna bakarak bu konularda devlete düşen görevleri görmezden gelmek, hafife almak doğru olmaz. Eğer bu görevleri devlet yerine getirmezse bu açıkların STK'larca kapatılacağını beklememek gerekir. Örneğin bir devlet arşivi oluşturulmuyorsa bu açığı STK'ların kapatması beklenemez. Benzer biçimde, üniversitelerin rolleri STK'larca üstlenilemez. Üniversitelerin rolü tarihi bilim olarak üretmektir. Kuşkusuz bu tarihi bireylerin yaşamlarının bir parçası haline getirmekten çok farklı bir uğraştır. Tabii bunu STK'ların uğraşlarında bilimsel niteliğin bulunmadığı ya da üniversitelerin halkla ilişki kurmak kaygısı taşımadığı şeklinde yorumlamak doğru olmaz.

Unutulmaması gereken, devletin ve STK'lar alanının birbirinin alternatifi olmayıp birbirinin tamamlayıcısı olmasıdır. Devletin çalışmalarının, etkili olabilmesi ve yaratıcı bir yarışmacılık tarafından kışkırtılması için güçlü bir STK'lar alanına gereksinmesi vardır. Benzer biçimde

Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) 1990 yılında çevresel ve kültürel değerleri korumak, kimliğine uygun olarak geliştirmek ve tanıtmak, gelecek kuşaklara daha yaşanabilir bir dünya bırakmak amacıyla kuruldu. Üstte: ÇEKÜL tarafından "7 Bölge 7 Kent" programı çerçevesinde Midyat'ta "Çevre Kültür Evi" olarak kullanılmak üzere restore edilen Hanna Kuyumcuoğlu evi ve çevresi. Yanda: Evden bir ayrıntı.

STK'ların yaratıcı faaliyetlerinin gelişeceği bir ortamın oluşabilmesi için devletin arşivler, kültür envanterleri, tarihi eser koleksiyonları vb altyapıyı geliştirmesi gerekir.

Bu iki alanın birbirini tamamlayarak sinerjiler doğurabilmesi için iki kesim arasında ortaklıklar oluşturabilmek yoluna gidilmelidir. Bu konuda geçen on yıl içinde Tarih Vakfı başarılı örnekler yaşadığı gibi, çok şaşırtıcı durumlarla da karşılaşmıştır. Özellikle bürokrasinin bazı kesimleri, STK'ların kamu alanında bir aktör olarak ortaya çıkarak, bir bağımlılık ilişkisine razı olmayarak eşitlik temelinde ilişki kurmak istemelerini içlerine sindirememektedirler. Böyle bir yaklaşım kamu görevinin yetkilerini kişiselleştirmek gibi yanlış bir eğilim sonucudur. Bu gibi takıntılar dolayısıyla Türkiye ortaklık fırsatlarını, başka bir deyişle sosyal kapitalini ziyan etmek gibi bir lükse sahip değildir. Türkiye bunu aşmasını bilmelidir.

KİTLESELLEŞMENİN SAĞLANMASI GEREĞİ

Bireyin tarihle ilişkisini yaşamın bir parçası haline getirmek için devletin ve STK'ların işbirliği yapması ancak bu oluşumu başlatmak için gerekli. Ama bundan sonrası için yol göstermiyor. Böyle bir hedefi başarmak için yapılması gerekenleri daha da ayrıntılandırmak gerekiyor.

Bunun için üzerinde durulması gereken ilk konu bu faaliyetlerin kitleselleştirilmesi olmalıdır. Eğer yapılan faaliyetler küçük bir grubun nostaljik ilgilerini doyurmak düzeyinde kalıyorlarsa amacına ulaşmamış olacaktır. İlk bakışta kitleselleşme amacının iki farklı yönünün olduğu söylenebilir. Birincisi, STK'ların aktif bireyi olma eğili-

1994'te kurulan Rahmi M. Koç Vakfı tarafından İstanbul'da açılan Sanayi Müzesi.

Altta: Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nün çıkardığı yayınlardan ikisi. Enstitü, Vehbi Koç Vakfı bünyesinde, Antalya ve çevresinin tarihi, arkeolojik, etnografik ve kültürel değerlerinin araştırılması, belgelenmesi ve korunmasına yönelik bilimsel çalışmalara ve araştırmalara destek olmak amacıyla 1995'te kuruldu.

minin yaygınlaşmasıdır. Tarihe ilgiyi artırmak için yapılacak faaliyetlerin gönüllüsü haline gelmenin kitleselleşmesidir. İkincisi ise yapılan faaliyetlerin geniş kitlelere ulaşması, izleyici, yararlamcı sayısının artırılmasıdır. Tabii daha ideal bir durumun bu iki tür kitleselleşme arasındaki farklılığın eritilmesi ve birinci türdeki hale getirilmesidir. Türkiye'de STK'lar alanının bu türdeki kitleselleşmeyi sağlayabilmek için başarması gereken çok şey bulunmaktadır.

Tarih alanında bir kitleselleşmeden söz edildiğinde, STK'ların homojenleştirici bir mobilizasyon kampanyasının bir parçası haline gelmesi halinde anlaşılması tehlikesi oldukça yüksektir. Kuşkusuz STK'lar alanının yapısını bilenler için böyle bir yorumlama tehlikesi bulunmaz. Ama tarihe ulusçuluğun bir aracı olarak yaklaşanlar için böyle anlaşılma tehlikesi yüksektir. Oysa burada kitleselleşmeden kastedilen, çok farklı bir şeydir. Sadece ilginin kitleselleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu ilgi çeşitlilikleri, yorum farklılıklarını, tek bir görüşe hapsolmamayı üretecektir.

Bu ilgi artışının kitleselleşmesi, toplumun tarihte olup bitenlere, onlara ilişkin olarak günümüze kalabilmiş kanıtların, değerlerin, zenginliklerin korunmasına ilişkin duyarlılığın artması demek olacaktır. Böyle bir duyarlılık artışının iki sonucu olacağı düşünülebilir. Bunlardan birincisi, toplumda tarihe ilişkin üretimin artması, ikincisi ise tarihe ilişkin korumanın çoğalmasıdır. Bu ise geleceğin içindeki tarihin artması demek olacaktır.

STK'LAR ALANININ BİR ÜYESİ OLARAK TARİH VAKFI

On yıl önce bir aydın girişimi olarak kurulan Tarih Vakfı'nın bu on yıllık deneyi, Türkiye'de STK'ların neleri başarabileceklerini ve hangi konularda sorunlarla karşılaşabileceklerini göstermek bakımından iyi bir örnektir.

Tarih Vakfı öncelikle arkasında bir sermaye gücü olmadan salt insan kapitaline dayanarak bir STK oluşturulabileceğini, profesyonel niteliği yüksek iyi projeler geliştirilirse, bu vakfın kaynak oluşturabildiğini ve bir kamusal özne olarak büyük çaplı işler yapabileceğini gösterdi.

Faaliyetleri sadece bireyin tarihle ilişkisini yaşamının bir parçası haline getirecek işleri yapmakla sınırlı kalmadı. Bir STK olarak Türkiye'de STK'lar alanının kendi kendini düzenleme ahlakını oluşturma faaliyetleri içinde de etkili bir katılımcı oldu.

Tarih Vakfı kamu alanında etkili bir aktör olma yolunu, çatışmacılıkta değil, yaratıcı ve ortaklıklara açık bir kamusal özenin örnek üreticiliğinde bulmaya çalışmıştır.

Tarih Vakfı'nın üretimlerinde kalite kaygısı ağır basmış ve profesyonelliği ağır basan bir üretim gerçekleşmiştir. Bu ise vakfın faaliyetlerinin kitleselleştirilmesine bir sınır getirmiştir. Sergileriyle, tarih yarışmalarıyla, kutlama şenlikleriyle düzenlediği faaliyetlerde izleyici ve katılımcı sayıları önemli büyüklüklere ulaşmasına karşın bunların gerçekleştirilmesinde gönüllü emeği ve katılımı sınırlı kalmıştır.

Tarih Vakfı tarih alanında önemli bir aktör haline gelmiştir. Ama Türkiye'de tarih alanında yapılması gerekenler o kadar çoktur ki, Tarih Vakfı'nın başarabildikleri yine de azdır.

Önümüzdeki yıllarda tarihle ilgili çok sayıda STK kurulması ve aralarında güçlü ağ ilişkileri oluşturulması dileğiyle...

TARİH VAKFI'NIN KURULUŞ SÜRECİNE İLİŞKİN BAZI BELGELER

Türkiye Sosyal Tarih Vakfı'ndan Tarih Vakfı'na

HALDUN ÖZEN

HATIRLATMALAR

12 Eylül 1980 darbesinden sonraki dönem Türkiyeli aydınlar için bir kâbus dönemi oldu. Kimi buna yurtiçinde göğüs gerdi, kimi yurtdışında. Bir yandan da olanaklar elverdiğince çalışmalarını sürdürdüler.

Türkiye tarihinin bilgilerini ve belgelerini koruma, bunların tahribini önleme çalışmaları da bu çalışmalardan biriydi. Bu konudaki ilk girişimler Türkiye'de ve yurtdışında bulunan az sayıda kişi tarafından başlatıldı. Önce bir hayal olarak, sonra bir düşünce ve işbirliği düzeyinde, sonunda örgütlenme düzeyinde.

İlk çalışmalar Hollanda Amsterdam'da USTE (Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü) adlı kuruluşta bir Türkiye Bölümü kurulmasıyla başlatıldıysa da bu çalışma kısa bir süre sonra sorunlar yarattı. Onun için ayrı bir örgütlenme acil olarak gündeme geldi.

1988 yılının son aylarında Orhan Silier tarafından yazılmış "Türkiye Sosyal Tarihi İle İlgili Bir Vakfın Kuruluş Hazırlıkları Üzerine Bazı Durum Saptamaları, İlk-Düşünceler ve Öneriler" başlıklı belgede zaten bu ihtimal düşünülmüştü. Bu belgede Orhan Silier şöyle diyordu:

> Daha 1987 yılı ortalarında, USTE Türkiye Bölümü yeni faaliyete başladığı sıralarda, yurtdışında USTE'den beklenemeyecek işlevleri yerine getirmek ve ileride Türkiye'de yapılacak çalışmalar için temel oluşturmak üzere, Türkiye ile ilgili sosyal tarih araştırmalarını ve dokümantasyonunu destekleyecek bir vakfın kurulması düşüncesi tartışılmıştı.

Biri Avrupa'da, diğeri Türkiye'de iki vakfın kurulması konusunda (USTE konusu dışında) elimdeki belgeler 1988 yılından başlıyor:

1. "Türkiye Sosyal Tarihi İle İlgili Bir Vakfın Kuruluş Hazırlıkları Üzerine Bazı Durum Saptamaları, İlk-Düşünceler ve Öneriler". Orhan Silier tarafından hazırlanmış, tarihsiz, ancak 1988 yılının son aylarında hazırlandığı biliniyor, 8 sayfa.

2. Bu yazıya Haldun Özen'in yanıtı: "Türkiye Sosyal Tarihi Vakfı (TSTV ya da TUSTAV) Kurulması Üzerine Düşünceler", 5 sayfa.

Türkiye Sosyal Tarih Vakfı'nın kuruluşuna ilişkin noter belgesinin Hollanda dilindeki kapak sayfası ve Türkçe kısmın kapak ve birinci sayfaları.

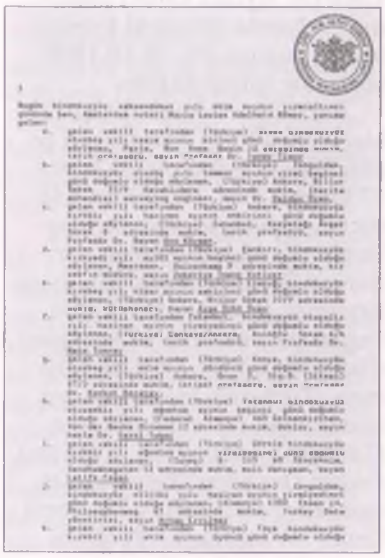

3. "Türkiye'nin Sosyal Tarih Belgelerinin Korunması Zorunluluğu". Orhan Silier tarafından yazılmış, imzasız not, 6 sayfa.

4. "Vekaletnameler Dosyası".

5. "Maria L.A. Römer, Notaris, Amsterdam" başlıklı noter belgesi. 26 Ekim 1989 tarihli bu belge Vakıf Senedinin Hollanda dilinde ve Türk dilinde metinlerini ve noter onayını kapsıyor. Vakfı temsil edenler Orhan Silier ve Maviye Karaman. 10 sayfa (Hollandaca) + 7 sayfa (Türkçe).

6. Haldun Özen'in Orhan Silier'e yazdığı 02.04.1988 tarihli mektup.

7. Orhan Silier'in Ülkü ve Haldun Özen'e yazdığı 27.11.1989 tarihli mektup.

8. Orhan Silier'in vakıf girişimcilerine yazdığı ve ekinde vakıf senedi taslağını gönderdiği 19.03.1991 tarihli mektup.

9. "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Girişim Kurulu" başlıklı, vakıf kuruluşuna çağrı yazısı.

10. "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Resmi Senedi", 10 sayfa.

11. "Tarih Vakfı I. Genel Kuruluna Sunulan Yönetim Kurulu Raporu", 9 sayfa.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH VAKFI

Amsterdam'da kurulan vakfın adı: Türkiye Sosyal Tarihinin Araştırılması ve Belgelendirilmesini Destekleme Vakfı, kısa adı Türkiye Sosyal Tarih Vakfı'dır. Ayrıca vakfın adlarının Hollanda dilindeki karşılıkları da yazılmıştır. 26.10.1989 tarihinde kurulmuştur.

Vakfın kurucuları 5 kişi Türkiye'den, 12 kişi Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden olmak üzere 17 kişidir: Prof. Dr. Fikret Adanır (F. Almanya), Oya Baydar-Engin (F. Almanya), Prof. Dr. Korkut Boratav (Türkiye), Aytaç Eryılmaz (F.Almanya), Latife Fegan (İsveç), Maviye Karaman (Hollanda), Prof. Dr. Oya Köymen (Türkiye), İnanç Kutluer (Hollanda), Dr. Haldun Özen (Türkiye), Ülkü Özen (Türkiye), Doğan Özgüden (Belçika), Orhan Silier (Hollanda), Dr. Serol Teber (F. Almanya), Prof. Dr. Taner Timur (Fransa), Prof. Dr. Mete Tunçay (Türkiye), Mehmet E. Yıldırım (Hollanda), Ali Yurttagül (Belçika).

Vakfın ilk dönem yönetim kurulu 5 kişidir: Mete Tunçay (Başkan), Orhan Silier (Sekreter), İnanç Kutluer (Sayman), Fikret Adanır (Başkan Yardımcısı), Taner Timur (Başkan Yardımcısı).

Hollanda'da vakıflar üzerinde antidemokratik bir denetim yok. Bu nedenle vakıf senedinin kurucular tarafından hazırlanması ve noterde onaylatılması tescil için yeterli oluyor. Türkiye'de vakıfların nasıl antidemokratik yöntemlerle yönetildiği küçük bir karşılaştırmayla hemen görülebilir.

Türkiye Sosyal Tarih Vakfı'nın vakıf senedine göre amaç ve çalışma konuları şöyle:

> Madde 2. Vakfın amacı:
> 1. Türkiye içinde ve dışında Türkiye'nin sosyal tarihi ile ilgili araştırma ve belgelendirme çalışmalarını desteklemek ve icra etmek.
> 2. Bu amaca ait çalışması şöyledir:
> a. bu alandaki çalışmaları icra edecek bir merkez veya enstitünün kurulmasını ve gelişmesini desteklemek;
> b. Türkiye içinde ve dışında, özellikle Hollanda'da bu alanda çalışan bilimsel, kültürel ve mesleki kuruluşların, sendikaların ve uluslararası enstitülerin aralarındaki temas ve işbirliğini geliştirmek; ve
> c. Bilimsel toplantılar düzenlemek, araştırmalar yapmak veya yaptırmak, yayınlar çıkartmak, bunların çevirilerini yapmak, film, video ve buna benzer faaliyetler yapmak.

Vakıf Türkiye'deki belgelerin tahribinin hızla devam etmekte olduğu ve Avrupa'daki aydınların Türkiye'ye daha uzun süre dönemeyecekleri varsayımı ile kurulmuştu. Bu konuda ilk adım oldu.

Ama belge 1'de belirtildiği gibi esas hedef Türkiye'ye dönmek ve Türkiye'de bir vakıf kurmaktı. Amsterdam'daki vakfın kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye'ye dönüşler görece daha belirginleşti ve Orhan Silier de yurda döndü. Tarih: 27 Eylül 1990.

Yurda dönüşler vakıf çalışmalarını da etkiledi ve faaliyetler Türkiye'ye kaydı. Gerekli olan, vakfı Türkiye'de kurabilmekti. Çalışmalar başlatıldı. Birinci belge buna Zwolle'den (Hollanda) ışık tutuyor. Türkiye'de de bir vakfın kurulmasının gündeme gelmesi gerektiğini belirtiyor.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Bu hazırlıklar sonunda Türkiye'deki vakıf çalışmaları başlatıldı. Nisan 1991'de büro kuruldu. Mayıs 1991'de bülten çıkarıldı, haziranda noter onayları alındı. Temmuz- ağustos döneminde mahkeme işlemleri yapıldı. Eylülde vakıf tescili *Resmi Gazete*'de yayımlandı. Vakıf resmen 14 Eylül 1991'de kurulmuş oldu.

Aralık 1990'dan başlayarak kurulan Vakıf girişim kurulu şu kişilerden oluşuyordu: Korkut Boratav, Yiğit Gülöksüz, Şükran Ketenci, Haldun Özen, Ülkü Özen, Orhan Silier, Sönmez Taner, İlhan Tekeli, Zafer Toprak, Tarık Zafer Tunaya, Mete Tunçay, Zafer Üskül.

Tarık Zafer Tunaya hocamız kısa bir süre sonra aramızdan ayrıldı. Onun yerine yeni bir isim konmadı.

Girişim Kurulu, 1991 yılı başlarından itibaren toplanarak Vakfın senedini hazırlamaya ve kuruculuk teklif edilecek kişileri belirlemeye başladı. İlk aylarda irtibat için İstanbul'da Galatasaray Postanesi'ndeki bir posta kutusu ve İş Bankası Ayaspaşa Şubesi'nde açılan bir banka hesap numarası ile yetinildi. Ancak Nisan 1991'le birlikte Tarık Zafer Tunaya'nın evinin bulunduğu Taksim Bağodaları Sokak'ta iki odalık küçük bir irtibat bürosu kiralandı. Bu büroda Girişim Kurulu'nun koordinatörlüğünü yürüten Orhan Silier ile ona yardımcı olmak üzere Boğaziçi Tarih Bölümündeki lisansüstü çalışmasına ara veren Gün Soysal adlı genç bir arkadaşımız, kullanılmış ya da ödünç alınmış eylalardan oluşan bir teknik altyapıyla ve 2 milyon lira aylık ücret alarak çalışmaya başladılar.

Mayıs ayı başında Vakfın haber bülteni yayımlanmaya başlandı. Bu ayın ilk haftasında Divan Oteli'nde kurucuların tanışma kokteyli, iki hafta sonra Atatürk Kültür Merkezi'nde ilk sempozyum düzenlendi, üç-dört ay sonra "Türkiye'de Seçim Afişleri" konulu ilk sergi, "Milli Piyango İdaresi'nin ve Piyango'nun Tarihi" konulu ilk kurum tarihi, "Tarihçinin Mutfağı" ve "Kuşaklar Buluşması" adlı konferans-panel dizileri başladı; daha 1991 yılı bitmeden üç aylık *İstanbul* dergisinin yayımı kesinleşti.

Bütün bunların Girişim Kurulu tarafından isimleri oybirliği ile saptanan 264 üyeden alınan 500.000'er lira (yaklaşık 120 dolar) tutarındaki kurucu katkılarıyla yola çıkan bir vakıfta gerçekleştirilmesi, kabul edilemez bazı büyük bağışçıların bağışçılarının o zor koşullar altında bile reddedilebilmiş olması önemlidir. Tarih Vakfı'nı kuran Girişim Kurulu ve kurucular Türkiye'de sivil toplum hareketine örnek olabilecek bir başlangıç yapmışlar, zorluklara rağmen üretici olmaktan geri kalmamışlardır.

Girişim Kurulu'ndaki kişiler Vakfın ilk yönetim kurulu üyesi oldular. İlhan Tekeli başkan, Mete Tunçay ve Korkut Boratav başkan yardımcısı, Orhan Silier genel sekreter, Zafer Üskül sayman seçildiler. Aradan geçen on yıldan sonra bu kişilerden halen yönetimde görev yapan 4 kişi var: İlhan Tekeli, Yiğit Gülöksüz, Orhan Silier ve Mete Tunçay.

Vakıf senedinin "Vakfın Amacı ve Faaliyetleri" başlıklı 3. maddesi özetle şöyle:

> Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi alanında uzmanlaşan bir arşiv, kitaplık, araştırma, eğitim ve yayın kurumu olarak etkinlik gösterecektir.
>
> Vakıf bu amacın gerçekleşmesi için öncelikle aşağıdaki alanlarda çalışmalar yapacaktır: Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi ile ilgili çalışmaların toplum bilincinde yer etmesinin sağlanması; kültürel mirasın önemli birer parçası olan yazılı ve görsel malzemenin yurtiçinde kalması, korunması, kullanıma sunulması; Yok olma tehlikesi olan malzemenin kopyalarının çıkarılması; sözlü tarih çalışmalarının geliştirilmesi; önemli olayların ses ve görüntü kayıtlarının yapılması; uzmanlık kitaplığı kurulması; özel arşiv ve kitaplıkların kataloglarının çıkarılması; ekonomik ve toplumsal tarih bibliyografyası hazırlanması; sergiler düzenlenmesi; toplumsal gelişme ve emek müzesi kurulması; araştırmaların desteklenmesi, ödül ve burs verilmesi, yarışmalar düzenlenmesi; toplantılar düzenlenmesi, kurslar, yaz okulları açılması, öğretim kurumları kurulması; radyo ve televizyon programları, filmler hazırlanması; yayın faaliyeti yapılması; bu alanlarda benzeri yerli ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılması.

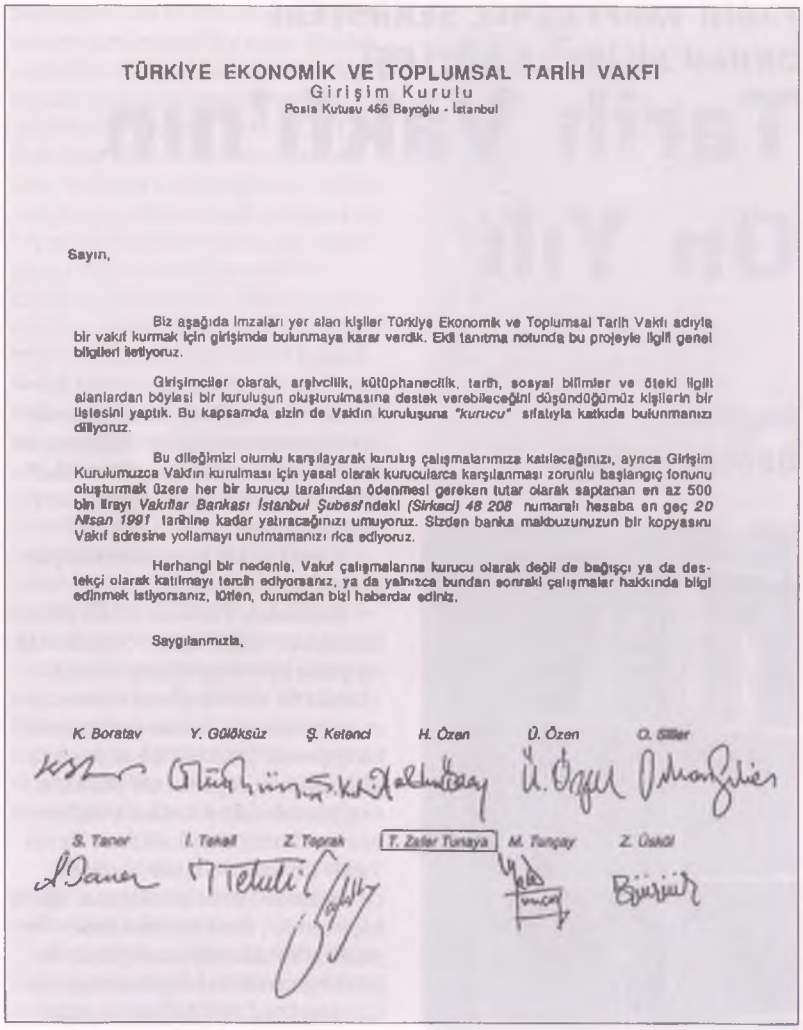

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
Girişim Kurulu
Posta Kutusu 466 Beyoğlu - İstanbul

Sayın,

Biz aşağıda imzaları yer alan kişiler Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adıyla bir vakıf kurmak için girişimde bulunmaya karar verdik. Ekli tanıtma notunda bu projeyle ilgili genel bilgileri iletiyoruz.

Girişimciler olarak, arşivcilik, kütüphanecilik, tarih, sosyal bilimler ve ötekî ilgili alanlardan böylesi bir kuruluşun oluşturulmasına destek verebileceğini düşündüğümüz kişilerin bir listesini yaptık. Bu kapsamda sizin de Vakfın kuruluşuna *"kurucu"* sıfatıyla katkıda bulunmanızı diliyoruz.

Bu dileğimizi olumlu karşılayarak kuruluş çalışmalarımıza katılacağınızı, ayrıca Girişim Kurulumuzca Vakfın kurulması için yasal olarak kurucularca karşılanması zorunlu başlangıç fonunu oluşturmak üzere her bir kurucu tarafından ödenmesi gereken tutar olarak saptanan en az 500 bin lirayı *Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi*'ndeki *(Sirkeci) 46 208* numaralı hesaba en geç *20 Nisan 1991* tarihine kadar yatıracağınızı umuyoruz. Sizden banka makbuzunuzun bir kopyasını Vakıf adresine yollamayı unutmamanızı rica ediyoruz.

Herhangi bir nedenle, Vakıf çalışmalarına kurucu olarak değil de bağışçı ya da destekçi olarak katılmayı tercih ediyorsanız, ya da yalnızca bundan sonraki çalışmalar hakkında bilgi edinmek istiyorsanız, lütfen, durumdan bizi haberdar ediniz.

Saygılarımızla,

K. Boratav Y. Gülöksüz Ş. Ketenci H. Özen Ü. Özen O. Silier

S. Taner İ. Tekeli Z. Toprak T. Zafer Tunaya M. Tunçay Z. Üskül

Girişim Kurulu'nun vakıf üyeliğine çağırdığı kişilere yolladığı mektup. Kısa bir süre önce vefat eden Tarık Zafer Tunaya'nın adı çağrılarda -imzasız olarak- yer aldı.

1991 Mayıs ayından itibaren kuruculara gönderilerek ve geniş bir çevrenin görüşü alınarak hazırlanan Vakıf Senedi'nin "amaç ve faaliyetler" çerçevesi son 10 yıl içinde adım adım aşıldığı için Tarih Vakfı, son Genel Kurulu'nda "Amaç, İşlev ve İlkeler Belgesi" adıyla ilk senedi tamamlayıcı yeni bir metni kabul etti.

Kısaca, Tarih Vakfı 1987'lerde Avrupa'da başlayan ve 1990'larda Türkiye'de devam eden bir art arda örgütlenme sürecinin son halkası. Çalışmalarını benzersiz bir başarıyla sürdürüyor. Proje hazırlanması, proje yönetimi, çalışma alanlarının ve performansın geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşları alanında işbirliği gibi konularda Türkiye'de bir örnek oluşturuyor.

TARİH VAKFI GENEL SEKRETERİ
ORHAN SİLİER'LE SÖYLEŞİ

Tarih Vakfı'nın On Yılı

Söyleşi:
OSMAN KÖKER

Tarih Vakfı ne zaman, nasıl bir ortamda ve hangi ihtiyaca cevap vermek amacıyla kuruldu? Bir tarih vakfı kurma fikri nereden doğdu?

Tarih Vakfı kurmanın bence birkaç kaynağı oldu.

Birincisi, Türkiye 12 Eylül ortamından 1980'lerin sonuna doğru çıkarken birçok kişi farklı alanlarda sivil toplum kuruluşları oluşturarak, onlar çevresinde birleşerek Türkiye'de demokratikleşmeye, toplumun yeniden örgütlenmesine katkıda bulunabileceklerini düşündüler. Tarih Vakfı da tarihle ilgili insanlar çevresinde, örneğin siyasal parti biçiminde, dost grubu içinde veya akademik çalışma içinde değil, toplumla daha yakından etkileşen bir örgütlenme modeli olarak ortaya çıktı.

İkincisi, 1980 sonrası süreçler Türk Tarih Kurumu'nu geçmişte olduğunun da ötesinde devlet mekanizmasının bir parçası ve Türkiye'de tarihçiliğin çok sınırlı bir kesiminin kurumu durumuna getirdi. Dolayısıyla tarihçilik alanında zaten var olan boşluk artık elle tutulur biçim aldı. Sivil toplumun tarih alanına müdahalesini sağlamak ihtiyacı ortaya çıktı.

Öte yandan, 1980'lerde korku ve baskı yüzünden gerek sahipleri tarafından, gerekse de polis ve asker tarafından önemli sayıda tarihi belge tahrip edildi. Tarihi belgelerin yok edilmesine, tahrip edilmesine ya da yurtdışına çıkarılmasına karşı Türkiye içinde bir şeyler yapma isteği üçüncü unsur oldu. Tarih Vakfı'nın kuruluş toplantılarına bakarsak, birçok kişi için, çok iyi bir arşiv ve kütüphane kuracağız, bu tahrip ve talan işi sınırlanacak düşüncesinin baş unsur olduğunu görürüz.

1980'lerin sonunda acaba böyle bir koruma işlemini geçici bir dönem Hollanda'daki bir kurum aracılığıyla yapabilir miyiz diye bir girişim olmuştu. O girişimin, bu malzemenin mülkiyetini almak, kalıcı olarak Amsterdam'a götürmek haline dönüşmesi üzerine, aralarında benim de bulunduğum çok sayıda kişi, "Türkiye'de 12 Eylül'den çıkılıyor, bu tür malzemenin yurtdışında bir kuruma devredilmesi, hatta emanet edilmesi yerine Türkiye içinde buna çözüm bulunması gerekir" şeklinde düşündü.

Tarih Vakfı kurulurken nasıl bir aydın birikimine yaslanıyordu?

Tarih Vakfı kurulmadan önce, 1990 yılında, Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Tarih Çalışmalarını Destekleme Vakfı adıyla Avrupa'daki bazı entelektüellerimizle Türkiye'deki bazı entelektüellerimizin ortaklaşa kurduğu bir yurtdışı organizasyonu gerçekleştirildi. Türkiye'de sürecin biraz daha yumuşaması, böyle bir çalışmanın yurtdışı yerine Türkiye'de yapılabileceğinin belli olmasıyla yurtdışında bu kurulan vakıf kâğıt üzerinde kaldı; ağırlık Tarih Vakfı'nın kurulmasına döndü.

İlk çalışmalarda Tarih Vakfı'nın Girişim Kurulu adıyla 12 kişilik bir grup yan yana geldi. Bu Girişim Kurulunun koordinasyonunu ben yapıyordum. Kurul üyelerinden birinin, Tarık Zafer Tunaya'nın, daha vakıf kurulmadan önce ölmesiyle bu grup 11 kişilik bir kurula inmiş oldu. Bu 11 kişi Vakfın adını, Vakıf senedini, Vakfa kurucu olarak çağrılacak 400 kişilik bir listenin yapılmasını, kuruluş iş-

lemlerinin yürütülmesini örgütledi. 1990 yılının aralık ayında dar bir toplantı yapıldı. 1991 Ocak-Şubat ayında ilk defa geniş bir biçimde yan yana gelmeye başladık. Mart gibi bir zamanda posta kutusu tuttuk ve iletişim için bir birim oluşturduk. Nisan ayında İrtibat Bürosu kuruldu. 1 Mayıs 1991'de bültenin ilk sayısı yayımlandı. Haziran ayında kuruluş sürecine ilişkin kurucuların noterlik işlemleri başladı. Temmuzda mahkemeden tescil yapıldı ve 14 Eylül'de Vakıf senedinin *Resmi Gazete*'de yayımlanmasıyla kuruluş gerçekleşti.

Neden başka bir örgüt modeli değil de vakıf modeli seçildi?

Bir dernek mi, bir kooperatif mi, bir vakıf mı kuralım sorusunu kısa bir süre tartıştık. Bir şirket kurma üzerinde de duruldu. 1980'lerde BİLSAK'ın bir şirket olarak kurulmuş ve bir ferahlama, kültürel mücadele kapısı da olabilmiş olmasına rağmen, şirket modelinin belli bir entelektüel tartışma için çok elverişli olmayabileceği, dernek modelinin hem 12 Eylül'ün getirdiği kısıtlamalar dolayısıyla, hem bu modelin özündeki yapmaktan çok önermek ve eleştirmek işlevi dolayısıyla yetersiz kalabileceği düşünüldü. O sıralar Mülkiyeliler Vakfı, Kadın Eserleri Kütüphanesi Vakfı, Türkiye Sinema ve Audiovisuel Sanatlar Vakfı benzeri 12 Eylül sonrasının havası içinde eski vakıflardan farklı vakıflar kurma adımları başlamıştı. Bu adımlar dikkatimizi çekti. Hayli büyük sayıda kurucu, eğer küçük katkılar yan yana getirebilirse, vakıf modelinin hem ilgili olduğumuz alana ilişkin öneri ve eleştiri geliştirebilir, hem yayın yapmak, araştırma yapmak, bir kütüphane ve arşiv kurmak, sergiler düzenlemek, müzeler açmak gibi işlevler için önü en açık model olduğu görüldü.

O sıralar bir vakıf kurmanın minimum bedeli 250 milyon liraydı. Yaklaşık 400 kişiye yapılan çağrıya eğer 300 civarında olumlu yanıt alırsak ve bu kişilerden 500'er bin lira alırsak bu paranın sağlanabileceği ortaya çıktı. 400 kişiyi 11 kişiden, herhangi birinin itiraz etmediği ortak isimler olarak seçtik. Girişim Kurulu'nun toplantısında herkes vakfın kurucuları şunlar olabilir diye isimler atıyordu. Bir kişi bile itiraz ederse o ismi bir kenara koyuyorduk. Böylece 400 kişilik liste çıktı. O listedeki kişilere Tarih Vakfı'nı niye kurmaya çalıştığımızı özetleyen ve bu sürece katılmalarını isteyen ve 500 bin liralık bir katkı payı vermelerini öneren birer mektup gönderdik. 300'e yakın kişi bu sürece katılmak istediğini bildirdi. Bunlardan 20-30 kişinin Vakıf kuruculuğunun gerektirdiği nüfus cüzdanı örneği, ikametgâh belgesi, noter kâtibine imza verme gibi bürokratik süreçlerde aksaması veya olanak bulamaması üzerine, 264 kişinin katılımıyla vakıf kurulmuş oldu. 264'ten bazılarının bu 500 bin lirayı bile o koşullarda veremeyecek durumda olduğunu saptadığımız için de vakfın kuruluşunda nakit sermaye dışında bir de Halet Çambel hocanın bazı koleksiyonlarıyla daha sonra Vakfa tümüyle devredilen Yurt Yayınları'nın stoklarını da sermaye olarak ekledik.

10 yıl boyunca vakıf nasıl bir gelişim izledi? Önemli dönüm noktaları var mı?

En büyük zorlanma ilk yıl içinde yaşandı. Burada iki model ortaya çıktı. Modellerden biri esas olarak geniş ve zengin bir arşiv ve kütüphane kurmak ve bunun masraflarını bir biçimde karşılamak yoluyla Vakfın ilk adımlarını atabileceğini düşünen modeldi. Bu model için Vakfın işadamı ve yönetici durumundaki üyeleri, yaklaşık 30 kişilik bir grup, Fon Geliştirme Grubu adı altında hayli sıkça toplanarak birçok kişinin epey büyükçe bir emek vermesiyle bir çalışma başladı. İstiklal Caddesi'nde Markiz Pastanesi'nin bulunduğu binanın vakfa yarı satış yarı bağış devrolabileceği umudu belirmişti. Birkaç ay ne tür bir büyük etkinlik yaparız da ondan gelen gelirle bu satın alma işi gerçekleşir, ne tür bir ilk kaynak yaratılır diye bu model üzerinde çalışıldı. Fakat daha sonra anlaşıldı ki yarı satış yarı bağış ilişkisi beklendiğinden daha büyük oranda satışı içeriyor; vakıf merkezi ve arşiv-kütüphanesi yapılmak üzere hayli yüksekçe bir tutarın toplanıp verilmesini gerektiriyor. Bu kaynağın yaratılmasının pek mümkün görülmemesi üzerine bu model yavaş yavaş sönümlendi.

Vakıf Senedi üzerinde kurucu üyelerin imzaları.

Onun yerini ise Vakfın çıkardığı haber bültenine reklam toplanmasından, vakfın insan sermayesinin gelir getirecek bir halde üretime koşulmasına, bazı projeler yapılmasına yönelik, Vakfı kendi ayakları üzerinde duran ve bunun için de entelektüel enerjiyi örgütleyen bir biçimde düşünmesi modeli aldı. Bülten hemen üçüncü sayısından itibaren ilan alabilen bir yayın organına dönüştü. Kısa bir süre sonra kurum tarihleri dizisinin ilk örneği Türkiye'de Piyango ve Milli Piyango İdaresi Tarihi yazılmaya başlandı. İstanbul Belediyesi'yle birlikte Nisan 1992'de üç aylık *İstanbul* dergisinin çıkarılmaya başlanması ve Tarih Vakfı'nın Yurt Yayınları'nı devralıp kitap yayımlamaya başlaması, daha sonra *İstanbul*'un İngilizcesinin yayımlanmaya başlaması gibi kimi işler Tarih Vakfı Döner Sermaye İşletmesi adı altında toplandı ve küçücük bir sermayeyle kurulmuş olmasına karşılık bu işletmenin iş yapabilir, üretebilir, kendi masraflarını karşılayabilir olması sağlandı.

1993 ortalarına kadar gelişen süreçte Vakıf bu tür olanaklarla, ama esas olarak çalışanların hepsinin çok küçük, sembolik ücretler aldığı, yürütülen çalışmanın kaynaklarının devletten,

büyük sermaye kuruluşlarından, zengin bir aileden beklenilmeyip Vakfın faaliyetleriyle kazanılmaya, yan yana getirilmeye çalışıldığı hızlı bir gelişme gösterdi.

Bu gelişmenin önemli kaynaklarından biri yayın faaliyetleri, *İstanbul* dergisi ve Yurt Yayınları, öteki tarafı kurum tarihleri yazılması işi oldu.

1993'te Vakfın en önemli işlerinden birini yaptık. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin çıkartılması önerisini bir proje haline getirip Kültür Bakanlığı'yla ortaklaşa olarak projeyi gerçekleştirmeye giriştik. Bu, Vakıf bakımından son derece önemli adım oldu, her şey bir yana tarihçiliğin önemli bir alanında imparatorluklar başkenti İstanbul'a ilişkin olarak 300'e yakın uzmanı kendi çevresinde toparlayan ve bunu ticari somut bir ürüne dönüştüren bir iş başlamış oldu.

İkinci olarak, Tarih Vakfı bu tür mali kaynakları kullanarak seri konferanslar örgütlemeye, sempozyumlar örgütlemeye, kendi gelişmesi bakımından çok önemli olabilecek kitlelerle tarih arasındaki bağlantıyı kurmakta önemli adımlar atmaya başladı. Tarihçinin Mutfağı, Kuşaklar Buluşması benzeri konferans dizileri, İstanbul Üzerine Ütopyalar Sempozyumu, Çocukluğun Tarihi benzeri toplantılar gerçekten büyük ilgi gördü.

1993 yılının İstanbul yılı ilan edilmesi ve bunun koordinatörlüğünün Tarih Vakfı'na verilmesiyle İstanbul Yılı çerçevesinde, armatör derneklerinden Denizciler Sendikası'na, motorculardan Donanma'ya, Deniz Ticaret Odası'ndan sanat kuruluşlarına kadar 40 civarında kuruluşun katılımıyla Tarih Vakfı'nın koordinatörlüğünde bir İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği düzenlendi.

Bu dönemin bir başka adımı da, Tarih Vakfı'nın, sivil toplum kuruluşları çevresiyle, içinde bulunduğu mahallenin sorunlarına sahip çıkmak için bir sempozyum dizisinin örgütlenmesiyle sonuçlanacak biçimde aktif ilişkiler kurması oldu. O yıllarda devlet ve büyük sermaye vakıflarıyla çok iç içe bir grup tarafından Türkiye'de sivil toplum kuruluşları hareketini kontrol etmek ve sözde temsil etmek için bir girişim başlatılmıştı. Bunun yanlış bir yönelim olduğunu saptadık ve İnsan Hakları Vakfı, Türkiye Felsefe Kurumu, Tüketiciyi Koruma Derneği başta olmak üzere birkaç kuruluşla birlikte bu sempozyumlar dizisi başladı ve Habitat'ta da devam eden büyüyen sivil toplum ilişkileri süreci gelişti.

1993 ve 1994 Vakfın süreli yayın yelpazesinin de genişlediği bir dönem oldu. Ocak 1994'te *Toplumsal Tarih*'i çıkarttık, 1993 sonbaharında daha önce ABD'de yayımlanan *New Perspectives on Turkey* Vakıf tarafından yayımlanmaya başlandı. Yurt Yayınları'nın yayın temposu da arttı. Öylesine arttı ki Yurt Yayınları dışında Tarih Vakfı Yayınları diye ikinci bir yayın kategorisi tanımlamak ve çeşitli biçimlerde Yurt Yayınları içinde düşünmediğimiz yayınları burada yayımlamak durumuna geldik. Kurum tarihi çalışmalarını ve bazı diğer çalışmaları ise proje yayınları biçimde üçüncü bir kategoride yayımlamaya başladık.

1994 Tarih Vakfı bakımından bir dönemeçtir. İstanbul Müzesi adını verdiğimiz müzenin kurulması işi bir niyet olmaktan artık adım adım bir proje olmaya yöneldi. İlk önce daha çok sanayi ve emek ağırlıklı bir müze olarak gündemimize gelen bu müzeyi en çok destek alabileceğimiz, en zengin, en ileri bir biçimde kurabileceğimiz bir model olarak kent müzesi biçiminde tanımlamaya karar verdik. Bu konu üzerinde yabancı uzmanların, müze müdürlerinin de desteğini alarak ve Rockefeller Vakfı'nın İstanbul Müzesi'nin kurulması projesini oluşturmak üzere destek olmasıyla bir adım attık. Bununla neredeyse eşzamanlı olarak Habitat BM zirvesinin İstanbul'da yapılacağı, çalışmalarının çok geciktiği, bu iş için iki büyük serginin hazırlanması gerektiği ve bu sergiyi hazırlayacak kurum bulunamadığı bilgisiyle birlikte Tarih Vakfı'nın Anadolu ve İstanbul tarihi üzerine iki büyük sergiyi hazırlamaya aday olmasıyla Tarih Vakfı birdenbire Türkiye'nin yakın geçmişte yaptığı en önemli toplantılardan birinin en önemli kültürel etkinliğinin örgütleyicisi olmaya yöneldi.

Bu iki işi, İstanbul Müzesi projesiyle Habitat sergileri işini bir arada ele almanın en rasyonel olduğunu düşündük ve sistematik bir araştırma sonucunda böyle bir müze için iyi yer olarak Darphane binalarında önce Habitat sergilerini açmak, sonra da İstanbul Müzesi'nin kuruluşuna mekân yapmak için harekete geçtik. Bu önerimiz Cumhurbaşkanlığının, Başbakanlığın, Kültür Bakanlığının, Maliye Bakanlığının, Vilayetin desteğini aldı ve 1995 yılı başlarında Darphane binaları 49 yıllığına Tarih Vakfı'na devredildi.

1995'te 20'yi aşkın dünya çapında müzecinin de katılımıyla yaptığımız müzecilik toplantısı ve buna paralel kurduğumuz ilişkiler, bilgi ve destek çevresi yarattı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın İstanbul Müzesi'nin kuruluşunu destekleyeceğinin, Avrupa Birliği'nden kaynak alınanın mümkün olacağının belli olmasıyla, önemli işadamlarından kurulu İstanbul Müzesi Kaynak Geliştirme Grubu'nu kurduk. İstanbul Müzesi projesi tam istim ilerlerken, 1996 Nisanında Kültür Bakanlığında bazı çevrelerin Koruma Kuruluna aldırdığı hukuk dışı bir kararla bu süreç baltalandı. Bildiğiniz gibi, şimdilik altı yıl kaybettik.

1996 sonrasında Tarih Vakfı bir büyük projeye daha hazırlanmaya başladı. Bu, Cumhuriyetin yaklaşan 75. yıl kutlamalarının resmi tören anlayışından farklı bir bilanço çıkartma mantığıyla toplumun gündemine getirilmesiydi. Bu proje 75. yıla neredeyse bir yıl kaldığında, 1997 sonunda ancak başlayabildi. Yedi projede

300'ü aşkın uzmanı seferber ettik. Yine de bu projede de devletle sivil toplum kuruluşlarının ortaklaşa iş yapmasının bütün sorunlarını yaşadık. Örneğin, Vakfın son bir iki yıllık mali zorluklarında bu projeye ait Tarih Vakfı'na ödenmesi sözleşmeye bağlanmış olan harcamaların 200 bin dolarlık bir kısmının çeşitli tatsız süreçlerle hâlâ ödenmemiş ve bir dava konusu haline getirilmiş olması, ilişkilerin ne kadar zor yürür olduğunun bir sembolüdür.

Tarih Vakfı'nın en büyük atılımları gerçekleştirdiği projelerin daha çok devlet ve belediyeler gibi kamu kuruluşlarının katkılarıyla gerçekleştiğini görüyoruz. Sivil toplum kuruluşlarının ya da Batıda daha çok kullanılan tabirle hükümet-dışı örgütlerin devletin elindeki fonlardan bu derece yararlanması ve bunun önüne engeller çıktığında, ödemeler aksadığında bir bütün olarak kurumun darbe alması bu alanın problemli bir alan olduğunu göstermiyor mu? Sadece Tarih Vakfı açısından da soruyor değilim; sivil toplum kuruluşlarını ayakta tutacak başka kaynaklar bulunamaz mı?

Tarih Vakfı'nın son on yıllık döneminde tek yönlü bağımlılıklar türememesi için çok titiz davrandık.

Birincisi, devlet desteğini, yerel yönetim desteğini, özel sektör desteğini ve yurdışı desteğini bir arada, birbirini dengeleyen kaynaklar olarak almaya çalıştık. Projelerimiz bir tek kuruma, bir tek kaynağa dayanmayan ve böylece en az üç-dört kanaldan destek sağlayan bir hale geldiği ölçüde de bize bağımlılıklar, zorunluluklar getirmedi. Burada Tarih Vakfı'nın belki en eksik bıraktığı alan, Türkiye'deki birçok sivil toplum kuruluşunun tersine, yurtdışı kaynak, yurtdışı projeler alanına çok az girmiş olmasıdır.

İkinci olarak, Tarih Vakfı şimdiye kadar hep kendi yaptığı büyük projelere kaynak aradı ve bunların yönetimini kendi elinde tuttu. *İstanbul Ansiklopedisi*, Habitat ve 75. yıl dahil, yaptıklarımızın içerik anlamında günahı da, sevabı da bizimdir. İçeriğin sorumluluklarını tümüyle kendi sırtımızda taşıdık. Küçük kurumların, tek tek uzmanların bu tür ilişkilerde vermek zorunda kalabileceği tavizleri vermedik. Tarih Vakfı'nı hızlı bir büyüme süreci ile belli bir toplumsal saygınlık düzeyine getirdiğimiz için, ne karşımızdaki kurumlar bizden bizim yapamayacağımız işleri isteme durumunda oldular, ne de biz kendi kavrayışımıza aykırı adımlar atmak zorunda kaldık.

Tarih Vakfı, Cumhuriyetin 75. yılı geçit töreninde.

Karşı sayfada:
1993'te Tarih Vakfı'nın koordinatörlüğünde gerçekleşen İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği'nin afişi.
Resim: Abidin Dino.
Tasarım: Sadık Karamustafa.

Sivil toplum kuruluşlarının kamu fonlarından ya da kamu bağışından yararlanmaması gerektiği görüşüne katılmıyorum. Özellikle Avrupa ülkelerinde sivil toplum kuruluşlarının kullandığı fonların çok büyük bir bölümü, bazı durumlarda tümü, belediye, eyalet ve merkezi devlet bütçesinin bu amaçlarla ayrılmış bölümlerinden edinilir. Türkiye'deki ana sorun, Maliye Bakanlığı aracılığıyla, tamamen siyasi yandaş kayırma yöntemleriyle dağıtılan sınırlı miktardaki bağış dışında, bu tür fonların objektif kriterlerle, belli bir kalite gözetilerek sivil toplum çalışmalarına destek için kullanılmamasıdır.

Şunu göz ardı etmiyorum:. Sivil toplum kuruluşlarının yapacağı faaliyetin arkasında bu kuruluşun üyelerinin, destekçilerinin doğrudan bağışlarının önemli bir payı olması, bu kuruluşları daha güçlü, etkin, toplum tarafından daha sahiplenilmiş duruma getirir. Türkiye gibi sivil katılımın, bu katılımın aktif desteğe dönüşmesinin son derece kısıtlı kaldığı, örgütlenmeye karşı baskıların, korkuların sürdüğü koşullarda, sivil toplum kuruluşlarının özel sektörden ve devletten proje desteği almaması, belediyelerle ilişki kurmaması, yalnızca kendi üye ve destekçilerinin verdiği kaynaklarla yetinmesi, onları, toplumsal yaşamın çok etkisiz, çok küçük aktörleri olarak kalmaya mahkûm eder.

Benzer bir durum da sermayeyle ilişkilerde var. Tarih Vakfı on yılda Türkiye'nin çok önemli bazı kurumlarının tarihini yazdı. Kurumun tarihini yazmak için bir teklif hazırlanıyor. Teklif kabul görürse kurumdan sağlanan fonlarla araştırma yapılarak bir metin hazırlanıyor. Ve bu metin kurum tarafından da onaylanırsa kitap halinde basılıyor. Burada sansür, otosansür ya da kurumun yönlendirmesi gibi unsurlar devreye girmiyor mu? Bunun mikro düzeyde bir resmi tarih yazımına dönüşmesi gibi bir tehlike yok mu?

Söylediğiniz tehlikenin her tür mikro tarih çalışması bakımından geçerli olduğunu öncelikle kabul etmek lazım. Yerel tarih, kent tarihi yazımlarında da yerel şovenizmlerin, "biz en iyisiyiz", "zaten en iyiler bizim kentten çıktı", "biz yaptık, bizim yemeklerimiz daha güzeldir, bizim insanımız farklıdır" şeklinde ortaya çıkması mümkün. Aynı şey aile tarihleri, sektör tarihleri için de belirli ölçülerde geçerli. Özellikle kurumların kendileri

KURUM TARİHLERİ

Tarih Vakfı, araştırmacı ve arşivcilerden oluşan ekiplerle aşağıdaki kurumların tarihlerini araştırdı. Bunların çok büyük bir bölümü kitap olarak yayımlandı.

Milli Piyango İdaresi, TARİŞ, Milli Aydın Bankası, İstanbul Sular İdaresi, Darüşşafaka, Darülaceze, SEKA, Sosyal Sigortalar Kurumu, Emlak Bankası, Esbank, Demirbank, Osmanlı Bankası, Selanik Bankası/İnterbank, Lafarge-Aslan Çimento, Tekel, İş Bankası, Efes Pilsen, Cenajans Grey, Egebank.

tarafından sağlanan fonlarla gerçekleştirilen tarih yazımlarında bu tehlikenin varlığının daha da büyük bir olasılık olduğu açık.

Ayrıca, hiçbir maddi destek sağlanmasa bile genellikle kurumların ellerindeki malzemeler kurum tarihlerinin yazılmasının ana çerçevesini oluşturduğuna göre, kurum arşivlerinin seçiciliği, hangi çalışmalar için açılıp hangi çalışmalar için kapalı oldukları, hangi anıların sözlü tarih mülakatlarında açıklanıp hangilerinde hangi bilgilerin saklanacağı gibi bir alan bile bazı tehlikeler ve sınırlamalar zaten getiriyor. Eğer finansman kurum tarafından yapılıyorsa kurumun beklentilerinin bir propaganda kitapçığı ya da broşürü yapmaya yönelebileceği de açık.

Ancak bunlar, sadece Tarih Vakfı'nın karşılaştığı bir sorun değil, genel olarak kurum tarihi yazan tüm kurumların ve tüm kişilerin karşılaştığı bir sorundur. Dolayısıyla Tarih Vakfı bakımından gündemimizde olan tarafgir, gerçekleri gizleyen, çarpıtılmış bir yazıma dönüşmemesi için neler yapabileceğimiz sorusu olarak ortaya çıkıyor. Burada iki avantajımız var:

Birincisi, Tarih Vakfı, tarihi yazılacak kurumla, küçük çaplı kurumların, hele hele tek tek uzmanların ilişkilerinden hayli daha güçlü bir ilişki kurabiliyor. Dolayısıyla bir kişiden ya da daha küçük çaplı bir girişimden istenmeye niyetlenilebilecek şeyler Tarih Vakfı'ndan istenemiyor.

İkinci olarak, her tarih çalışmasının son tahlilde sorumluluğu o çalışmayı fiilen yürüten proje koordinatörüne aittir. Sonuç ürün, tarih yazarı, usta ekip yöneticisi tarihçinin, işini, mesleğini ne kadar iyi yaptığıyla şekilleniyor. Yirmiden çok kurumun tarihini yazdık, bir ikisi dışında çok başarılı çalışmalar ortaya çıktı. Bunlara göz attığımızda, sizin sözünüzü ettiğiniz endişelerin kurumun ilkeli tutumu ve usta tarihçilerin mesleki ahlakları ile etkisizleştirilebileceğini, ortaya sadece o kurumunun ihtiyaçlarını karşılayan değil, tarihçiliğimize de katkıda bulunan ürünler çıkabileceğini somut olarak görebiliyoruz.

Tarih Vakfı nasıl bir tarih anlayışını yaygınlaştırmaya çalışıyor?

Tarih Vakfı her şeyden önce tarihe bir övünme edebiyatı, bir menkıbeler alanı olarak değil, bir bilim alanı olarak bakıyor. Tarih Vakfı tarihe bir bilim alanı olarak bakmaktan başka aynı zamanda tarih biliminin dünyada ulaştığı düzey ve yaklaşımla bu alana bakmaya çalışıyor. Burada birinci sorun Türkiye'deki tarihçiliğin çok büyük bir ağırlıkla politik tarih ve "belgeci" tarih ekseni etrafında gelişmiş olması. Kuruluş aşamasında isim olarak Tarih Vakfı'nı değil de çoğu zaman söylenmesi problem yaratan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı gibi uzun bir ismi seçmemiz, "biz sadece politik tarih yapmayacağız, biz ekonomi, sosyal ilişkiler, kültür benzeri öğelerin, dolayısıyla yaşamın tüm alanlarının tarihin konusu olduğunun farkındayız ve bunları temel alacağız" tepkici yaklaşımımızı gösteriyor.

"Belgeci" tarihçilik konusunda da aynı şeyi söylemek ihtiyacını hissediyorum. Türkiye'de çok yaygın olan yaklaşım seçilmiş bir iki belge, özellikle de eski yazı ise çevriyazımını yapıp, dikkatli bir okuyucunun zaten belgenin içinde farkına varacağı bilgilerin bir iki yorum cümlesiyle metne eklenmesiyle tarihçinin görevinin bittiğinin varsayılmasıdır. Elbette aramızda belli belgeleri daha geniş bir grubun dikkatine sunmayı kendi temel işlevi olarak tanımlamış araştırmacılar bulunabilir. Bu, kendi başına bir faaliyet olarak saygıdeğer bir katkıdır; ama çağdaş tarihçilik faaliyetini, karşılaştırmalı, üniversalist (demek ki bir ülkedeki şu veya milliyetçi tutumu savunmakla kendini belirlememiş farklı kaynakları ve farklı yaklaşımları bilimin öteki alanlarında temel alınan yöntemlere paralel biçimde ele alan ve bütünselci, olayın çeşitli yanları, çeşitli zaviyeleriyle, işlediği konuyu, süreci değerlendiren) bir tarihçiliği özlüyoruz.

Türkiye'nin etnik, dinsel, kültürel olarak çok çeşitli kimlikleri barındıran bir ülke olduğunu ve ancak bu farklılıkların bilincinde olarak, ama bu farklılıklara rağmen birlikte yaşama kültürünü geliştirici, bir "barış için tarih" diyebileceğimiz yaklaşımın yaygınlaşması da son derece önemli. Tarih Vakfı etnik, dinsel, kültürel çeşitliliğin farkında ve bunun tarihçiliğe yüklediği görevleri son on yılda eldeki olanakları zorlayarak yerine getirmeye çalışan bir tutum içinde oldu. Elbette sık sık bu çabanın sınırlarıyla karşılaştık; bu sınırları omuzlamaya çalıştık. Hâlâ da omuzlama çabasındayız. Ne var ki, burada yürütülen çabanın sadece Tarih Vakfı'nın seçmelerine değil, Türkiye'nin politik ortamına, Tarih Vakfı'nı destekleyen kişilerin katkılarının, desteklerinin derecesine, Vakıf çevresinde toplanmış kişilerin almaya hazır oldukları risklerin, girmeye hazır oldukları çalışma ve mücadelelerin derecesine de bağlı olduğunu unutmamalıyız.

Tarih Vakfı'nın yaygınlaştırmak istediği tarih anlayışının önündeki engellerden biri de tabular. Tarih Vakfı on yılda hangi tabuların üzerine nasıl gitti? Daha somut bir konuya girersek, "Ermeni soykırımı" ya da "sözde Ermeni soykırımı" tartışmasında Vakıf sessiz kaldı. Bir vakfın "bu bir soykırımdı" ya da "hayır soykırım değildi" gibi bir tavır alması elbette beklenemez, ama bütün toplumun ilgisinin odaklandığı bu konuda sorunun doğru bir şekilde araştırılması, tartışılması ve toplumun aydınlatılması yolunda adımlar atamaz mıydı?

Tarih Vakfı'nın kurulduğu günden bu yana yaptığı bütün faaliyetlerinin, yayımladığı kitapların, düzenlediği sergilerin, çıkardığı dergilerin, bu dergilerde yer alan makalelerin tarihçilikte şovenist bir yaklaşıma karşı, bilimsel, "ötekileştirici" olmayan bir yaklaşımı güçlendirdiği kanısındayım. Geçen on yıl boyunca Vakfa hizmet veren bütün insanlar, çalışanlarımız, yazarlarımız, sergi düzenleyicilerimiz, proje yöneticilerimiz, şu veya bu dolaylılıkta Türkiye'de daha bilimsel ve birlikte yaşama kültürünü geliştirici tarihçilik için katkıda bulundular. Bu katkının bir dizi ticari yayınevinin faaliyetindeki yansımalarıyla, toplumdaki algılamalarıyla, bu ürünlerimizden yapılan alıntılarla, insanların Türkiye'deki kimlik sorunlarına bakışını etkilediği kanısındayım. Tarih Vakfı'nın geçmiş on yıldaki çalışmalarının Türkiye'deki tarihçilik alanındaki tabuların geriletilmesinde azımsanmayacak bir katkısı olduğunu düşünüyorum.

Bu katkı, tek tek birçoğumuzun özlediği büyüklükte olabildi mi sorusunun cevabı ise "hayır"dır. Tarih Vakfı geniş bir toplum yelpazesinin, geniş bir politik yelpazenin, geniş bir entelektüel destek çevresinin tarih alanındaki sivil temsilcisiyse, atacağı adımları bu çevrenin birlikte atacağı adımlar haline getirmek durumundadır. Bu yüzden Tarih Vakfı'nın şu ya da bu faaliyetinin yöneticisi olan kişi, Yönetim Kurulunun kendisi, kendi değer yargılarını, kendi tutumunu Tarih Vakfı faaliyetlerine olduğu gibi yansıtabilme konumunda değildir. Dünyadaki ve Türkiye'deki genel güçler dengesi, Türkiye'de sivil katılımın ve desteğin mümkün kıldığı potansiyel, Tarih Vakfı'nın dayandığı maddi destek temelinin sağlamlığı, Türkiye'deki milliyetçiliğin toplumun çok büyük bir bölümünü etkileyen bir ideolojik pozisyon oluşu, halkımızın çok büyük bir bölümünün 1870'lerden 1920'lere kadar uzanan dönemde birinci kuşak ya da ikinci kuşak olarak büyük travmalar yaşadığı bir süreçten bugüne gelmiş oluşu, Soğuk Savaşın biriktirdiği ve hâlâ ortadan tümüyle silinmemiş şartlanmalar genel olarak, Türkiye tarihçiliğin ve bu arada bir sivil toplum kuruluşu olarak Tarih Vakfı'nın tabularla baş etme, tabuları geriletme görevlerini yakından etkiliyor. Bu konuyu değişik vesilelerle tartışıyoruz. Geçen aylarda Tarihçiliğimiz ve Tabularımız adlı bir atölyede tek tek tabulara girmeden konuyu tartıştık ve 2002'de yapılacak daha büyük çaplı bir toplantının hazırlık adımını attık.

Ermeni tehcirine ilişkin sorunuza gelince; galiba burada da Tarih Vakfı geçmiş on yıl içinde değeri azımsanmaması gereken, dolaylı birçok çalışma yaptı. Kitaplar yayımladı, makaleler yayımladı, sergilerinde konuyu dikkate aldı, bazı anıların saptanmasında bilimsel çalışmanın gereklerini yerine getirdi. Ayrıca, son iki yıl içinde bir yandan Ermeni tarihçilerle Türkiye tarihçilerinin küçük çaplı bir buluşmasını örgütlemek, öte yandan Uluslararası Sözlü Tarih Kongresi'nin bu konunun tartışılmasında şovenizmden arındırılmış bir platform halinde değerlendirilmesinde, üzerine düşen birçok görevi yerine getirmeye çalıştı. Ama ne yazık ki burada, isteklerle sonuçlar çok kolay çakışmıyor. Örneğin, Ermenistan'dan ve Ermeni diasporasından şöven tutumlar içerisinde olmayan bir tarihçi grubunun yan yana getirilmesi çalışmasının hazırlıkları 2000 yılı içinde aylarca sürdü. Konuyu daha başından "bu bir soykırım mıdır, değil midir?" tartışmasına çekmek isteyen Ermeni arkadaşlarımızın direnişini kıramadığımız için toplantıyı iptal etmek zorunda kaldık. Aynı şekilde Uluslararası Sözlü Tarih Kongresi'nin iki düzenleyicisinden biri olmaktan, bu alanda tebliğ vermek üzere kendi çevresi tarafından bile ırkçı olarak tanımlanan bir kişinin konuşma yapmasında direnilmesi yüzünden çekilmek zorunda kaldık.

Kuruluş aşamasında neredeyse Vakfın esas kuruluş amacı olarak nitelenebilecek şekilde önem atfedilen Bilgi-Belge Merkezi'nde on yılda nasıl bir birikim sağlandı ve şimdi yaşadığı sorunlar nedir?

Bilgi-Belge Merkezi, Vakfın 1991-1992 dönemindeki en önemli faaliyeti oldu. O dönem aramızda aktif olarak daha çok sayıda kütüphaneci ve arşivcinin bulunmasının da katkısı ve İstan-

BİLGİ-BELGE MERKEZİ

Bilgi-Belge Merkezi kuruluş günlerinde.

25.000'in üzerinde kitabı ve 1.300'ün üzerinde süreli yayını içeren BBM, 20 bin dia, fotoğraf, harita, afiş; 1.200 belgesel film ve video kaset; 130'un üzerinde ses bandı, belgesel film; 700 ses kaseti, yüzlerce ikonografik malzeme ve 140 raf-metre kağıt belgeyi kapsayan zengin bir arşive sahip.

Bu arşiv ve kitap koleksiyonları arasında en büyük çapta olanları Necmeddin Sahir Sılan, Faik Reşit Unat, Sami Nabi Özerdim, Orhan Tuna, Marmara Belediyeler ve Boğazlar Birliği, İlhami Soysal, Ertuğrul Kayıhan-Vecdi Seyhun, Arslan Kaynardağ, Volkan Ünal, Samet Ağaoğlu, Ayşe Erzan, Hulusi Dosdoğru, Talat Halman ve Bedi Yazıcı'nın bağışlarından oluşuyor.

1998'de vefat eden, ülkemizin en önemli folklor araştırmacılarından Pertev Naili Boratav'ın sözlü kültürün son yüz yıl içindeki en değerli yazılı kaynaklarından birini oluşturan arşivi, önde gelen halk bilimcilerimizden Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün 1943'ten bu yana Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ses bandı, film ve not defterleri biçiminde topladığı halk edebiyatı malzemesinden oluşan arşivi ve 1974-1994 yılları arasında Anadolu köylerini ve özellikle Yörüklerin yaşadığı bölgeleri gezmiş olan fotoğraf sanatçısı Josephine Powell'ın Tarih Vakfı'na bağışladığı yaklaşık 35 bin fotoğraf, etnografik objeler ve konu ile ilgili yayınlardan oluşan arşivi de BBM'de yer alıyor.

Çatalhöyük gezisinde kazı başkanı Ian Hodder bir Çatalhöyük evi hakkında bilgi verirken, 27 Temmuz 2001. **Barış Altan.**

bul Büyükşehir Belediyesi'nin ve Yapı Merkezi adlı şirketler grubunun da desteğiyle 1993'te Tarih Vakfı'nın Eminönü'nde şu an faaliyetlerini sürdüren merkezini kurmuş olması gerçekten önemli bir sıçrama oluşturdu.

Bu merkez aradan geçen sekiz yıl içinde hem çok başarılı, hem de aksayan bir faaliyet yürüttü. Çok önemli bazı kütüphane ve arşiv bağışlarını toparlayabilmiş olması, Tarih Vakfı'nın kendi yayın ve sergicilik faaliyeti sırasında ürettiği önemli bir görsel arşivi oluşturabilmiş olması, Türkiye'de sözlü tarihçilik kavramı bile bilinmezken (1993'te dünyanın önde gelen tarihçilerinden Paul Thompson'un da katıldığı sözlü tarih atölyesiyle başlayan süreçte), Türkiye'de sözlü tarihçiliği yaygınlaştıran ve 400 kişiyle yapılmış görüşmeleri kapsayan bir arşiv çalışması içinde olması BBM'nin başarılar hanesine yazılabilir.

Aksayan yan ise bu tür bir faaliyetin ancak devlet ya da büyük özel sektör kuruluşları tarafından üstlenilebilecek işletme masraflarını -bu masrafları nakit olarak karşılayamayacağına göre- nasıl düşürebileceğini, bu alanda nasıl bir amatör çalışma yürütebileceğini belirleyememiş ve yaratıcı bir örgütlenme modelini uygulayamamış olmasıdır. Bilgi-Belge Merkezi'nde dönem dönem yedi-sekiz kişiye varan profesyonel arşivci-kütüphaneci çalıştı. Sözünü ettiğim kitap ve arşiv bağışlarının azımsanmayacak bir bölümünü kataloglad. IBM Türk'ün desteğiyle bunların önemlice bir bölümünü dijital olarak ulaşılabilir hale getirdi.

Ama en zengin, en bol kaynaklı araştırma enstitülerinde bile karşılaşılan sorun bizi elbette daha büyük çapta etkiledi. Bağışlar aldık; bunların bir an önce kullanıma sunulmasıyla ilgili süreçte önemli kaynaklar veya gönüllü destekleri gerektiriyordu. Vakfın diğer alanlardaki kimi olanaklarının elverdiği dönemlerde genişçe gruplar kataloglama, kullanıma açma işinde adımlar attılar. Öyle dönemler oldu ki (son aylarda da durum bu), yalnızca bir kütüphaneci-arşivci ve bir hizmetlinin varlığıyla kapılarını açar duruma geldi. Ne var ki Vakıf hem Türkiye'nin bir krizden öteki krize giden yapısında, hem kendi zorlukları içinde bu düzeyde iddiayı Bilgi-Belge Merkezi'nde gerçekleştiremedi.

Bilgi-Belge Merkezi demişken, Osmanlıca kursları da orada yapılıyor. Bu faaliyetten beklenen nedir?

Osmanlıca kursları, Bilgi-Belge Merkezimizin binasını kullanarak yapılmasına başladığımız seminerlerin biridir. En önemli ve en çok sayıda kişinin katıldığı bir kurs. Hem Ankara'da, hem İstanbul'da Vakfın şansı bu kursları başlattığı kişilerin, kurs öğretmenlerinin, çok içtenlikle ve ustalıkla ilk aşamadaki sınıflara sahip çıkmaları oldu. Şu an esas olarak bir deneme, daha çok enformal ilişkiler içinde yürüyen keyifli, kişisel yanı ağır basan ilişkiler süreci içindeyiz. Aynı anda yürütülen kurs sayısı henüz en çok üç olabildi; kursa devam eden kişi sayısının onlarla ifade edildiği deneme aşaması içindeyiz. Ama kanım o ki, Osmanlıca kursları Tarih Vakfı'nın son on yıl içinde yaptığı işler arasında doğru, başarılı olmaya açık işlerden bir tanesi. Dedesinin bıraktığı zarfı ya da mezartaşlarını veya sahafta gördüğü bir kitapçığı okuma, bir çeşmenin ne zaman, nasıl, kimin tarafından yaptırıldığını İstanbul'un çevresini dolaşırken kavrama düzeyinde bir Osmanlıca bilgisinin her okumuş kişinin sahip olması gereken bir yeti olduğunu, Cumhuriyetin 80. yılına, alfabe değişiminin 75. yılına yaklaşırken, Osmanlıca eğitiminin devlet eğitimi içinde de, bunun henüz yapılamadığı ortamlarda özel seminerler biçimde çok önemli bir işlev gördüğünü düşünüyorum. Tarih Vakfı'nın önünde duran hedefin bu seminerleri küçük çaplı bir çalışmadan, çok sayıda, çok farklı düzeylerde yürütülen, yüzlerce kişiyi içine alan bir eğitim ve kültür etkinliği düzeyine yükseltmek olduğunu düşünüyorum.

Osmanlıca kurslarıyla aynı sırada başlatılan bir etkinlik de kültür turizmi. Bu alana hangi amaçla girildi ve Vakfın bu alanda yaptıklarının diğer kurum ve turizm acentalarınınkiyle farklılıkları nedir?

Tarih Vakfı en gecikmiş, ihtiyacı en fazla zaman kaybederek fark ettiği alan bence kültür gezileri alanı. İnsanlar tarihle en yaygın ilişkiyi televizyondaki ticari ya da belgesel filmler, sinemadaki filmler, tarihi romanlar, ders kitapları ve geziler sırasında kimi tarihi mekânları ziyaret ederek kuruyorlar. Biz ilk on yılımızda bu alanlarda birçok unsuru henüz üretir durumda olamadık, ama ikinci on yılda bu alanların her birinde Tarih Vakfı'nın yapması gerekenler var. Geçen yıl başlayarak kültür gezileri alanında deneme düzeyinde kalan

YEREL TARİH GRUPLARI PROJESİ

Türkiye'nin çeşitli kentlerinde kültürel ve tarihsel dokunun korunmasına, araştırılmasına duyarlı sivil girişimlerle, yerel tarih alanında araştırma yapan ve yaşadığı bölgenin/kentin/sokağın tarihine sahip çıkma duyarlılığında olan kentlilerin, ortak projeler etrafında buluşmasının ve bir arada çalışmasının desteklendiği Yerel Tarih Grupları Projesi, Tarih Vakfı tarafından Mart 1999 tarihinde Rockefeller Vakfı'ndan sağlanan destekle başlatıldı.

Projede koordinasyon ağırlıklı bir görev üstlenen Tarih Vakfı, projenin amacı doğrultusunda, Türkiye'nin çeşitli kentlerindeki yerel tarih grupları oluşumuna dair çabaları ve yerel tarih alanında gerçekleştirilecek ortak projeleri kendi deneyim ve birikimleri çerçevesinde destekliyor. Vakıf ayrıca, haberleşmek ve kamuoyu kanallarını daha etkin kullanabilmek amacıyla oluşturduğu iletişim ağı kanalıyla, yerel ve ulusal basında yerel tarih haberlerine ve yazılarına yer verilmesi için de çalışıyor.

Çanakkale Yerel Tarih Grubu'nun hazırladığı serginin afişi.

Ankara, Antakya, Çanakkale, Gaziantep, Kayseri, Kırklareli, Kilis, Konya, Mardin, Mersin ve Ünye kentlerinde oluşan yerel tarih gruplarıyla Vakfın bu proje kapsamında düzenli ilişkisi var. Trabzon, Manisa, Ayvalık, Gökçeada, Zonguldak ve Şanlıurfa'da ise yerel tarih çevreleriyle de ilişki sürdürülüyor. Proje, başka kentlerde oluşacak yerel tarih gruplarının katılımına da açık.

Proje kapsamında çıkarılan *Tarihçe* bülteninin yanı sıra referans kitap olarak *Yanıbaşımızdaki Tarih* ve *Zeugma Yalnız Değil!* adlı kitaplar ve kılavuz kitap olarak *Sözlü Tarih Kılavuzu, Yerel Tarih Çalışmalarının Sergilenmesi İçin Kılavuz, Yerel Tarih Araştırmaları İçin Kılavuz* ve *Yerel Tarih Grupları İçin Kamuoyu ve Halkla İlişkiler Kılavuzu* yayımlandı. Hazırlanmakta olan referans kitap projelerinden biri, 1994'te yayımlanan *Türkiye Kent Araştırmaları Bibliyografyası*'nın güncellenmesi. Şubat 2001'de başlayan çalışma tamamlandığında bir veritabanı oluşturularak Tarih Vakfı'nın web sitesinde kullanıma açılabilecek. Diğer referans kitap ise Türkiye'de "tarih"i amatör bir uğraş alanı olarak seçmiş araştırmacılar için hazırlanıyor. Doç. Dr. Esra Danacıoğlu tarafından yürütülen çalışmanın amacı, çevresindeki tarihi merak eden ve araştırmak isteyenler için bir başvuru kitabı hazırlamak olarak özetlenebilir.

Mardin'de 2000 yılında açılan "Taşın ve İnancın Şiiri: Mardin" başlıklı fotoğraf sergisinden sonra doğrudan yerel tarih gruplarının çalışmaları sonucu da sergiler düzenleniyor. Çanakkale Yerel Tarih Grubu tarafından "Çantalar Elimizde: Çanakkale Cumhuriyet Öncesi Tarihi Eğitim Yapıları" sergisi, Ünye Yerel Tarih Grubu tarafından "Çınarın Gölgesinde... Cumhuriyet Meydanı" sergisi açıldı. Antakya Yerel Tarih Grubu'nun kentin sosyal yaşamında buluşma mekânları üzerine sergisi ekim ayında, Mersin Yerel Tarih Grubu'nun Uray caddesi üzerine sergisi kasım ayında açılacak. Çanakkale Yerel Tarih Grubu halen "Çanakkale Sokak İsimlerinde Yaşayanlar" başlıklı kitap projesi üzerinde çalışıyor.

Yerel Tarih Grupları Projesi'nin web sitesinin (www.tarihvakfi.org.tr/yereltarih) yanı sıra çeşitli kentlerdeki grup üyelerinin ve yerel tarih araştırmalarıyla ilgili diğer kişilerin internet üzerinden haberleşmelerini sağlamak amacıyla bir de bir e-group oluşturuldu.

işler yaptık. Bunlar bir yandan ekonomik krizin aynı döneme rastlaması, özellikle dış gezilerde devalüasyonun etkileri, öte yandan bu gezilerle bu alanda uzmanlaşmış kültür turları düzenleyen kuruluşların gezileri arasında ayrımın bütün çabalarımıza rağmen yeterince açık biçimde ortaya konulamamasının sonucu olarak, her ay çok sayıda yere yapılan ve genellikle Vakıf üyesi ve Vakıf dostu uzmanların rehberliğinde yürütülen faaliyetler durumuna gelemedi. Burada yine bir deneme, bir başlangıç yaşıyoruz. Şimdilik gezi alanı, esas olarak Vakfın kaynaklarına kaynak ekleyen değil, Vakfın kaynaklarını eksilten bir çalışma olarak yürüyor.

Tarih Vakfı son yıllarda çeşitli kentlerde yerel tarih gruplarının oluşturulması ve güçlendirilmesi şeklinde de bir faaliyet yürütüyor. Yerel tarih grupları çalışmasının tarihçiliğimize neler getireceğini düşünüyorsunuz?

Daha önceki yıllarda da, İstanbul'a ilişkin tarihçilik faaliyetleri diye düşünürse, elbette ki yerel tarih üzerine çalıştık. Ama İstanbul dışına taşmamız 75. yıl vesilesiyle gerçekleştirdiğimiz Liseliler Yerel Tarih Yarışması ve geçen yıl gerçekleştirilen Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'yla başladı.

Tarih Vakfı Türkiye çapında ne yapıyorsa, kendi illeri çerçevesinde buna benzer çalışmaları yapmak üzere yerel grupları teşvik etmek için adım attı. Bu alanda maliyetli, ama çok doğru bir karar vererek yola çıktık: Şubeler kurmayacağız ve hiyerarşik bir coğrafi yapılanma içine girmeyeceğiz. Bunun yerine şu ya da bu şehirde eğer kendisi bu şehirdeki tarihsel mirası korumak, araştırmak, yayımcılık, tarihçilik, müzecilik yapmak isteyen gruplar varsa bunlara destek olacağız. Bunların birbiriyle ilişkisini ve Türkiye'deki akademik çevrelerle, dünya ile ilişkisini kolaylaştırmaya çalışacağız. Böylece dikey değil, yatay bir ilişki ağı kurulmasını temel aldık. Önümüzdeki birkaç yılın sonunda Türkiye'nin belli başlı merkezlerinde, birbirleriyle iletişim içinde olan, aynı temel yaklaşımlarla çevrelerine bakan, birbirleriyle deneyim alışverişi sağlayan çok sayıda yerel tarih grubu var olacak ve bunların etkileşimlerinden Türkiye'de tarihçilik, özellikle popüler tarihçilik çok şeyler kazanabilecek.

ARŞİVDEN BİR BELGE (30)

Sabah Gazetesini Kapattıran 'Münâsebetsiz' Bir Teşekkür Yazısı

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T. C. BAŞBAKANLIK
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki sayısında, Sultan II. Abdülhamid'in "istibdâd" döneminde yaşanmış ilginç bir sansür hikâyesine ilişkin belgeler okuyacaksınız. II. Abdülhamid'in otuz yıl süren "istibdâd" dönemi (1878-1908) boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete kurmak da, kurulmuş gazeteleri çıkarmayı sürdürebilmek de, dönemin ağır sansür koşullarına gazeteci kimliğinden ödün vermeksizin dayanabilmek de çok güçleşmişti. II. Abdülhamid dönemi basın sansürü üzerine yazan Cevdet Kudret padişahın iri burnuna atıf yapılabileceği için coğrafya kitaplarından "burun" kelimesinin bile çıkarılmış olduğunu yazmaktadır. "İhtilâl", "suikast", "hükümet darbesi", "Kanûn-ı Esâsî" ve benzeri siyasi kelimelerin de sözlüklerden bile çıkarılmış olduğu bilinmektedir.[1] Örneğin, Mete Tunçay II. Abdülhamid döneminde yayımlanan *Resimli Kamûs-ı Osmânî* sözlüğüne alınmamış olan kelimelerden oluşan uzun bir liste yayımlamıştır.[2]

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı basınına çok ağır sansür uygulamaları getirilmişti.[3] Birbiri ardınca çıkarılan irâde-i seniyyeler sansür yasaklarını giderek içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.[4] Uygulanan ağır sansürden payına düşeni alanlar yalnızca gazete, dergi ve kitap okuyucuları değildi. Asıl kendisini ifade etmekte zorlanan, dönem dönem kelle koltukta dolaşan yazarlar ile gazete ve dergilerin patronlarıydı. *Basiret* gazetesinin imtiyaz sahibi olduğu için Osmanlı basın tarihinde Basiretçi Ali olarak bilinen Ali Efendi anılarında "seni Yıldız Sarayı'ndan istiyorlar," sözleriyle başlayan bir tutuklanma, yargılanma, gazetenin süresiz tatil edilmesi ve nihayet Kudüs'e sürgünle sona eren ve kendi başından geçmiş bir sansür hikâyesini tüm can alıcı ayrıntılarıyla birlikte anlatmaktadır.[5] Basiretçi Ali Efendi'ye göre, Sultan II. Abdülhamid'in basın sansürüne ileri derecede yatkınlığının temelinde düpedüz paranoya yatıyordu: "Yaradılıştan kötülüğe yatkın olan Abdülhamid'i amcası Abdülaziz ile kardeşi V. Murad'ın tahttan indirilmesi durumları ürkütmüş ve Ali Suavi Olayı da bu korku ve kaygıyı artırmış olduğundan yurdun her yanında özellikle kendisi hakkında ne söylenir ve ne yapılırsa anlamak merakına düşmüş idi."[6]

Hüseyin Cahit Yalçın *Edebiyat Hatıraları*'nda *Sabah* gazetesinde "şevketlû gazi Abdülhamid hân-ı sânî" nitelemesinde "şevketlû" sözcüğünün "lam" harfinin bir mürettip hatası sonucunda düşmesinden sonra "şu kötü gazi Abdülhamid hân-ı sânî" olarak okuyanların Yıldız Sarayı'nda koparddığı kıyameti ve gazetenin sansür tarafından kapatılışının hikâyesini ayrıntılarıyla anlatmaktadır.[7]

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında yayımlamakta olduğumuz belge, yine *Sabah* gazetesinin kapatılmasına sebep olan "münâsebetsiz bir teşekkür" yazısıyla ilgili. Belgemize göre, *Sabah* gazetesinin 1071 numaralı ve 14 Ağustos 1892 tarihli sayısının birinci sayfasında yayımlanmış olan "Sûret-i Teşekkürnâme" yazısının dördüncü sütuna denk gelen kısmında "münâsebetsiz bir fıkra" yer almıştır. Sultan II. Abdülhamid tarafından şahsen dikte ettirilmiş olduğu anlaşılan 16 Ağustos 1892 tarihli bu "irâde-i seniyye-i husûsiye" metninden, öncelikle gazetenin bu sayısını incelemiş ve bu "münâsebetsiz bir teşekkür" yazısının yayımlanmasına izin vermiş olan sansür memurlarının uyarılması istendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir daha böyle bir "münâsebetsizlik" yapılmaması için "Sabâh gazetesinin münâsib bir müddetle ta'tîl edilmesi" de "bâ irâde-i seniyye" emredilmiştir.[8]

II. Abdülhamid dönemi sansür politikaları açısından bakılınca, buraya kadar bu olayda alışılmadık pek bir şey yok. Ancak, II. Abdülhamid'in gazete kapattırmak

Sultan II. Abdülhamid.

SABAH GAZETESİ'NDE YAYIMLANAN TEŞEKKÜRNAME

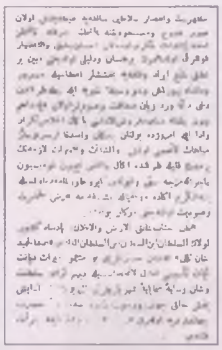

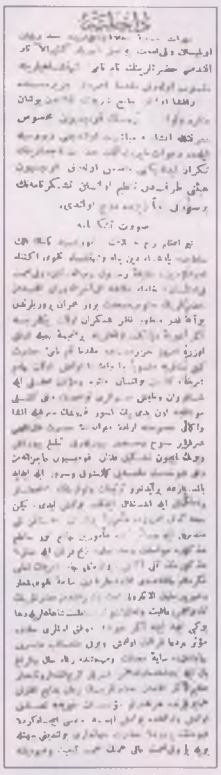

Sabah gazetesinin 20 Muharrem 1310/ 2 Ağustos 1308/ 14 Ağustos 1892 tarihli başlığı ve 3. (sağda) ve 4. (üstte) sütunda yer alan teşekkürname. yazısı.

Dâhiliye

Hayrât-ı seniyye-i hilâfet-penâhîlerine hadd ü pâyân olmayân velî-i ni'met-i bî-minnetimiz şehriyâr-ı kesîrü'l-âsâr efendimiz hazretlerinin nâm-ı nâmî-i şehinşâhîlerine mensûb olarak mukaddemâ İmroz cezîresinde binâ ve inşâ olunan câmi'-i şerîfin tetimmâtından bulunan minâre ve levâzım-ı sâiresinin komisyon-ı mahsûs ma'rifetiyle inşâsına mübâşeret olunduğunu ve bu vesîle ile de da'vât-ı hayriyyet-âyât-ı hazret-i tâcidârînin tekrâr edildiğini mutazammın olarak komisyon hey'eti tarafından tanzîm olunan teşekkürnâmenin bir sûreti teyemmünen zîrde derc olundu.

Sûret-i Teşekkürnâme

Neyyîr-i a'zam- burc-ı hilâfet, hûrşîd-i tâbnâk-ı fülûk-ı saltanat pâdişâh-ı dîn-penâh ve şehinşâh-ı takvâ-iktinâlı emîrü'l-mü'minîn, halîfe-i resûl-i rabbü'l-âlemîn, velî-i ni'met-i bî-imtinân halledallahu hilâfetihi ilâ-âhiri'd-devrân efendimiz hazretlerinin cülûs-ı mes'adet-bürûz-ı ümrân-perverlerinden bu ana kadar manzûr-ı nazar-ı şükrân olan binlerce âsâr-ı hayriyye-i diyânet-güsterânelerine bir zamîme-i cemîle olmak üzere İmroz cezîresinde mukaddemâ nâm-ı nâmî-i hazret-i gîtîsitâniye mensûben binâ ve inşâ olunmuş olan câmi'-i şerîfin tetimmâtından bulunan minâre ve müezzin mahfeli ile şadırvân ve dış sıvaları nevâkısının keşfî mûcibince onyedi bin küsûr kuruşun sarfıyla inşâ ve ikmâli husûsuna irâde-i müberrât-âde-i hazret-i zıllullahî şeref-rîz-i sunûh ve sudûr buyurularak teblîğ buyurulmuş ve bunun için teşkil kılınan komisyon-ı âcizânemiz dahi şu hidmet-i mukaddeseyi kemâl-i şevk ü sürûr ile îfâya bi'l-müsaraa bir aydan beru tertîbât ve levâzımâtın istihzâr ve istikmâli ile iştigâl etmekde bulunmuş idi. Geçen Cuma günü İmroz'da me'mûren bulunan sancağımız Limni mutasarrıfı ile sâir bi'l-cümle me'mûrîn câmi'-i nûr sâtı'-ı mezkûra muvâsalat ve ba'de's-salât zebh-i kurbân ile minâre-i mezkûrenin temeli atılmış ve bu aralık câmi'-i şerîfin imâmı mekremetlû Hâfız Abdî Efendi tarafından halîfe-i takvâ-şiâr ve şehriyâr-ı celîlü'l-âsâr velî-i ni'met-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerinin temâdî-i ömr ü afiyet ve teâli-i şevket ü saltanat-ı şâhâneleriyle daha bu gibi niçe niçe âsâr-ı hayriyyeye muvaffak olmaları hakkında müessir bir duâ kırâ'at olunmuş ve bunu müteâkib mutasarrıf cânibinden de sâye-i ma'delet ve merhametinde refâh-ı hâl ve ferâğ-ı bâl ile yaşamakda olduğumuz şehriyâr-ı kerîmü'ş-şiâr ve tâcidâr-ı azîmü'l-âsâr efendimiz hazretlerinin zamân-ı bedâyi'-iktirân-ı hümâyûnlarında her ne türlü müessesât-ı hayriyyeye tesâdüf olunmuş ve olunmakda bulunmuş ise cümlesi îcâd-gerde-i füyûzât-perverde-i hazret-i cihândârî bulunduğu cihetle bir velî-i ni'met-i âlî-himmetin ni'met-i tâbi'yyet ve ubûdiyyetine [sütun 4] mazhariyyet ve a'sâr selâtin-i sâlifeye gıbta-bahş olan asr-ı memdûh ve mes'ûdiyetine yetişmek şerefine nâiliyyetimiz âzîmü'ş-şânın şükrü ödenilmez ihsân-ı celîli ve en bahtiyâr kulları olduğumuzun burhan ve delili olduğunu mübeyyin bir nutk-ı beliğ îrâd ve kalfaya bahşişler i'tâsıyla mesrûr ve dilşâd buyurulmuş ve şu vesile-i hayriyye ile cümle tarafından dahi dâimâ vird-i zebân-ı sadâkat ve ubûdiyyetimiz olan "pâdişâhım çok yaşa" duâ-i mefrûzü'l-edâsı bâ-kemâl-i ihlâs tekrâr ve edâ ile İmroz'da bulunan bendegân ve asdika ez ser-i nev hâiz-i mübâhât-ı lâ-tuhsa olmuş ve inşâ'ât ve ta'mîrât-ı lâzımenin bir müddet-i kalîle zarfında ikmâl ve itmâmı için komisyon-ı âcizânemizce sa'y ü gayretden geru durulmamakda olmasıyla bî-mennihi'l-kerîm ona da muvaffakiyetle başkaca arz-ı mefhâret ve ubûdiyyet olunacağı derkâr bulunmuşdur.

Hemân cenâb-ı hâliku'l-arz ve'l-eflâk, pâdişâh-ı kişver-levlak sultân ibnu's-sultân ibnu's-sultân el-gâzi Abdülhamîd Hân-ı Sânî efendimiz hazretlerini bu misillû hayrât-ı diyânât-âyâtın te'sîsi emsâl-i lâ-tuhsasıyla dîhîm-ârâ-yı saltanat u şân-ı ve sâye-i semâ-pâye-i şehriyârîlerini ilâ-yevmi't-tenâd âsâyiş-bahş-ı halkı cihân buyursun duâsıyla südde-i seniyye-i hazret-i cihândâriye olarak arz-ı mahmidet ve şükrâniyyete cür'et kılındı.

Sabah, No. 1071, 20 Muharrem 1310 / 2 Ağustos 1308 / 14 Ağustos 1892, cumartesi, s. 1

için vermiş olduğu bu irâde-i seniyyeye sebep olan "Sûret-i Teşekkürnâme" başlıklı makale okununca, olay nispeten açıklığa kavuşmaktadır. *Sabah* gazetesinde yayımlanmış olan bu ağdalı yazıyı kaleme alanların padişaha övgüler düzmek isterken lafı fazla uzattıkları ve yazının sonlarına doğru da giderek anlamsızlaşan terkiplerle iyiden iyiye saçmaladıkları görülmektedir. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, İmroz Adası'nda bulunan bir caminin minaresi, müezzin mahfeli ve şadırvanının yapılması ve caminin dış sıvalarındaki eksiklerin giderilmesi için padişah "on yedi bin küsûr kuruş" yardım göndermiştir. Bunun üzerine, oluşturulan bir komisyon hem inşaat işleri ile ilgili olarak bilgi vermek, hem de gazete sütunlarında II. Abdülhamid'e övgüler düzmek fırsatından yararlanmak için ağdalı bir "teşekkürnâme" kaleme alıp *Sabah* gazetesine göndermişlerdir. *Sabah* gazetesi de padişaha yaranmak için bu yazının başına küçük bir giriş yazısı ekleyerek, yazıyı olduğu gibi yayımlamıştır. Riyakârlık kokan bu yazıda övgüler son derece ağdalı bir dille ve sarmal terkiplerle düzülmüştür. Yazı, özellikle sonlara doğru, ne dendiği bile anlaşılmayan bir saçmalıklar yumağı haline dönüşmüştür.[9] İşte, gazetenin 4. sütuna denk gelen bu "münâsebetsiz bir fıkra" bölümü, "kaş yapmak isterken göz çıkaran" *Sabah* gazetesinin geçici olarak kapatılmasına yol açmıştır...

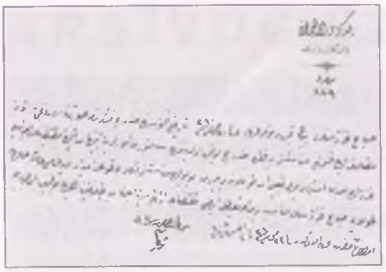

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel no. 924 (157), Husûsi no. 157.

1. Cevdet Kudret, *Abdülhamid Devrinde Sansür*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977), s. 43-45.
2. Mete Tunçay, *Oluşum*, no. 42-43, Ekim-Kasım 1977.
3. Orhan Koloğlu, "II. Abdülhamit Sansürü", *Tarih ve Toplum*, c. VII, no. 38, Şubat 1987, s. 14-18.
4. Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990), s. 48-82.
5. Basiretçi Ali, *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, (İstanbul: Sander Yayınları, 1976), s. 90-99.
6. *age*, s. 100.
7. Hüseyin Cahit, *Edebiyat Hatıraları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975), ss. 103-106.
8. BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 924 (157), Husûsî No: 157, 23.M.1310.
9. "Sûret-i Teşekkürnâme," *Sabah*, No. 1071, 20 Muharrem 1310 / 2 Ağustos 1308 / 14 Ağustos 1892, cumartesi, s. 1, sütun. 3-4.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi
numero
889

Sabah gazetesinin bin yetmiş bir numerolu ve fî 20 Muharrem sene 310 tarihli nüshasında münderic teşekkürnâme sûretinin dördüncü sütûna tesâdüf eden kısmında münâsebetsiz bir fıkra münderic bulunmuş olduğundan sansür me'mûrlarına tenbîhât-ı ekîde-i mukteziyenin icrâsıyla gazetenin ba'demâ emsâli vechile ta'bîrât kullandırılarak bu yolda münâsebetsizlikler vukû'una meydân verilmemesi ve şu hâlden dolayı Sabah gazetesinin münâsib bir müddetle ta'til edilmesi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîden bulunmasıyla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 23 Muharrem sene 1310 ve 4 Ağustos sene 1308 [16 Ağustos 1892]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Süreyyâ

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsiye, Genel No: 924 (157), Husûsi No: 157, 23.M.1310.)

Nasreddin Hoca Aramızda

Dr. MUSTAFA DUMAN

13. yüzyılda, Anadolu'da, Sivrihisar ve Akşehir'de yaşadığını bildiğimiz Nasreddin Hoca'nın kişiliğinde Türk halkı dünyanın en tanınmış fıkra tiplerinden birini yaratmıştır. Nasreddin Hoca'nın fıkralarına yenileri eklenmiş, günümüze kadar gelen süreç içerisinde sayıları binlere ulaşmıştır. Yazarlar, karikatüristler güncel olaylar üzerine yazarken ve çizerken onun fıkralarından ve özlü sözlerinden yararlanırlar. O, fıkralarıyla ve yaşam felsefesiyle bugün de aramızda varlığını sürdürmektedir.

1996 yılı, Birleşmiş Milletler'in kültür örgütü UNESCO tarafından "Nasreddin Hoca Kahkaha Yılı" olarak kabul edilmiş, bu bağlamda, Türkiye'de ve bazı yabancı ülkelerde Nasreddin Hoca konulu etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Şenlikler, sergi, açık oturum ve bilimsel konreler bunlardan bazılarıdır. Akşehir'de her yıl 5-10 Temmuz tarihleri arasında "Uluslararası Nasreddin Hoca Şenliği" düzenlenmektedir. Karikatürcüler Derneği'nin düzenlediği "Uluslararası Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması" her yıl yapılmaktadır. Akşehir'de, günümüzde de yaşatılan bir geleneğe göre, yeni evlenecek olan çiftler düğünden önce Nasreddin Hoca'nın türbesine gider ve onu düğünlerine çağırırlar. O çağrılmazsa bir aksilik, uğursuzluk olacağına inanılır...

Nasreddin Hoca, fıkralarının yanı sıra birçok yayın, film, çizgi film, tiyatro oyunları, resimler, hatıra eşyaları ve diğer görsel malzemeler aracılığı ile her gün aramızdadır. Bu yazımızda, Nasreddin Hoca

Resim 1

Resim 2

Resim 3

konulu bu tür çalışmalardan bazı örnekler vereceğiz.

1. "1996 Nasreddin Hoca Yılı"nda, İstanbul'da, Darphane'de "Nasreddin Hoca Hatıra Parası" bastırılmıştır. 925 ayar gümüşten beş bin adet basılan paranın üzerindeki resimler ve tasarım karikatürist Turhan Selçuk tarafından yapılmıştır. (Resim: 1)

2. Akşehir'de, 21 Haziran 1959 tarihinde gerçekleştirilen ilk "Nasreddin Hoca Günü" anısına PTT Genel Müdürlüğü tarafından anı kartları ve ilk gün zarfları çıkarılmıştır. PTT bu etkinliklerini ilerideki yıllarda düzenlenen "Nasreddin Hoca Şenlikleri"nde de sürdürmüş, ilk gün zarfları yanında, 1976 yılında, Yurdaer Altıntaş'ın hazırladığı üç "Nasreddin Hoca Pulu" çıkarmıştır. (Resim 2)

3. Akşehir'de, her yıl, 5-10 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilen "Nasreddin Hoca Şenlikleri" anısına 1970 yılında, Tekel İdaresi tarafından bir "Nasreddin Hoca Şenlikleri Sigarası" çıkarılmıştır. (Resim 3)

4. 1972 ve 1973 yıllarında, Bayer firması tarafından hazırlanan duvar takvimlerinde, Yurdaer Altıntaş'ın fırçasından Nasreddin Hoca'nın bazı fıkralarını canlandıran resimler yer almaktadır. (Resim 4)

5. Nasreddin Hoca'yı günümüzde yaşatan kitaplardan bazıları şunlardır: Selami M. Yurdatap'ın 1986 yılında yayımlanan *Nasreddin Hoca İstanbul'da*, 1941 yılında yayımlanan *Nasreddin Hoca Filim Çeviriyor* adlı kitapları, Nejat Akdemir'in 1943 yılında yayımlanan *Nasrettin Hoca At Yarışlarında* kitabı. İstanbul'da, 1935-36 yıllarında yayımlanan *Perşembe, Haftalık Dergi*'de, 2. sayıdan itibaren "Nasrettin Hoca İstanbul'da" başlıklı yazı dizisi yer almıştır. Nasreddin Hoca özel sayısı

Resim 4

Resim 5a

Resim 5b

Resim 5c

Resim 6a

Resim 6b

Resim 6c

Resim 7a

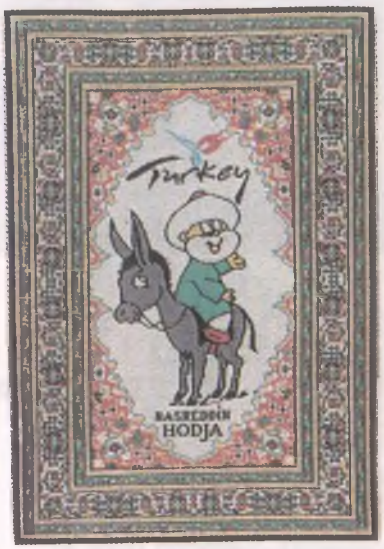

Resim 7b

yayınlayan dergilerden birisi de *Günaydın Ustura*'dır. Derginin Ağustos 1969 tarihli 30. sayısı "Nasrettin Hoca Özel Sayısı" olarak yayımlanmıştır. Aylık bilgisayar dergisi *Fare*'nin 1990 Haziran sayısının kapağında, kucağında bilgisayar tutan Nasreddin Hoca resmi vardır. (Resim 5a-c)

6. Nasreddin Hoca figürlü cam, ahşap ve metal biblolar, anahtarlıklar, buzdolaplarına yapıştırılan magnetli resimler, kitap sayfa ayraçları, termometreler, minyatür duvar halıları, ayakkabı çekecekleri, bloknotlar gibi hatıra eşyaları yapılmaktadır. İstanbul'da bazı ressamlar eski kâğıtlara Nasreddin Hoca minyatürleri yapmaktadırlar. Bu tür eşya ve resimler özellikle turistlere satılmak için hazırlanmaktadır. (Resim 6a-c)

7. Nasreddin Hoca figürlü halılar üretilmiştir. (Resim 7a-b)

8. Tikveşli firması 1995 yılından 2000 yılına kadar ürettiği ayranların bir kısmını, üzerinde Nasreddin Hoca resimleri ve çizgi roman şeklinde Türkçe ve İngilizce fıkraları olan ayran bardaklarıyla piyasaya sürmüştür. Firma "1996 Dünya Nasreddin Hoca Yılı" amblemini de ayran ambalaj kutuları ve bardakları üzerinde kullanmıştır. (Resim 8)

9. Yılbaşı ve bayramlarda göndermek için hazırlanan bazı kartlarda Nasreddin Hoca figürleri ve resimli roman tarzında fıkraları vardır. Bir yılbaşı kartının üzerindeki resimde Nasreddin Hoca'nın göle yoğurt mayası çalması canlandırılmıştır. Ressam Turgut Zaim tarafından hazırlanan bir kartta ise yazı yoktur. Japon Türkolog bayan Mitsuka Kojima'nın tarafımıza gönderdiği bir yılbaşı kartında, köpeğe binmiş Nasreddin Hoca resmi vardır. Çünkü o yıl (1994) 12 hayvanlı Japon takvimine göre "Köpek Yılı" idi. Bu 12 hayvanlı takvim eski Türklerce de kullanılıyordu. Bayan Kojima'nın kartvizitinde de Nasreddin Hoca resmi vardır. Almanya'da yapılan bir toplantının çağrı kartında, elinde karagöz figürleri tutan bir Nasreddin Hoca resmi yer almıştır. (Resim 9a-d)

10. Akşehir'de, "Nasreddin Matbaası" ve Mehmet Güleray'ın sahibi olduğu "Ya Tutarsa" adlı "Kitapçı ve Milli Piyango Bayii" dükkânı vardır. (Resim 10a-b)

11. İstanbul'da, Büyükçekmece'de yeni teşkil edilen bir ormana "Nasreddin Hoca Ormanı" adı verilmiştir. Gene İstanbul'da, Kadıköy'de bir aşevine "Nasreddin Hoca Sofrası" adı verilmiştir. (Resim 11)

12. Yurtdışındaki Türklerin açtıkları bazı dükkân ve işliklere de "Nasreddin Hoca" adı verilmektedir. Belçika'da Brüksel'de bir belediyenin bu adlara karşı çıktığı gazete haberlerinde yer almıştır. (Resim 12)

13. Nasreddin Hoca konulu

Resim 8

Resim 9a

Resim 9b

Resim 9c

Resim 9d

opera, tiyatro oyunları, kukla ve ortaoyunları, radyofonik piyesler ve televizyon filmleri günümüzde de sürdürülen etkinliklerdendir. Son olarak İstanbul'da, Oya Başar-Levent Kırca Tiyatrosu, "Küçük Nasreddin" adlı oyunu sahneye koymuştur. Ülkü Sesli Yayınları ve Çocuk Vakfı tarafın-

Resim 10a

Resim 10b

Resim 11

Resim 12

Resim 13a

Resim 13b

Resim 13c

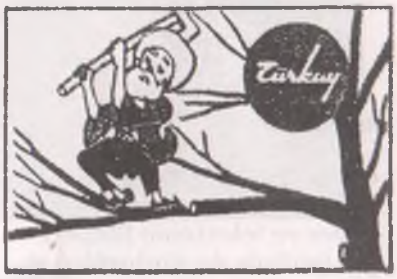

Resim 14

dan Nasreddin Hoca fıkralarını ve radyofonik oyunlarını içeren kasetler yapılmıştır. (Resim 13 a-c)

14. Türkay Kibrit Fabrikası tarafından piyasaya verilen kibritlerin bir serisinin kutularının üstünde, bindiği dalı kesen Nasreddin Hoca figürü vardır. (Resim 14)

Nasreddin Hoca fıkralarını içeren yüzlerce kitap yayımlanmıştır. Son yıllarda, Türkiye'ye gelen turistlere yönelik Nasreddin Hoca kitapları da yayımlanmaktadır. Gazete ve dergiler "Nasreddin Hoca Özel Sayıları" hazırlamış ve yayımlamışlardır. Geçmişten günümüze kadar bazı dergi ve gazeteler de "Nasreddin Hoca" adıyla çıkmıştır. Nasreddin Hoca, fıkralarıyla olduğu kadar, diğer hatıralarıyla da her gün aramızda yaşamaktadır.

Ermeni Minyatür Sanatında İstanbul Okulu

ELMON KAROĞLU HANÇER

İsanın doğumu, 1633.
Kudüs, Surp Hagop Manastırı Yazma Koleksiyonu.

Kırlarda Oturan Meryem, 1820.
Venedik Mkhitaristler Manastırı Yazma Koleksiyonu.

İSTANBUL OKULUNUN TARİHSEL ARKA PLANI

Ermeniler geç Roma ve erken Bizans döneminden itibaren İstanbul'la bağlantı kurmuşlar, her vesile ile İstanbul'a gelmişlerdir. MS 301 yılında Aziz Krikor Lusavoriç'in önderliğinde Hıristiyanlığı ilk kez devlet dini olarak kabul eden Ermeni Krallığı,[1] 387 yılında İran'da hüküm süren Sasani Devleti'yle Bizans Devleti arasında pay edilmiştir.[2] Bu tarihten sonra başlayan Ermeni-Bizans ilişkileri askeri, dini, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda çok yönlü olarak gelişme göstermiştir.[3]

İstanbul'da Ermenilerin yazmacılık etkinliği, 5. yüzyıla kadar inmektedir. Ermeni alfabesini hazırlayan Mesrop Maşdots, Ermenistan'daki okulları kurduktan hemen sonra, ulusal dili uygulamak üzere, yanına birkaç öğrencisini alarak Ermenilerle meskûn bölgeleri dolaşmış, yolculuğunun sonunda İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da çeşitli temaslarda bulunmuş, pek çok Grekçe kaynaktan çeviri yapmak üzere öğrencilerini burada bırakmıştır. İstanbul'da, Bizans yüksek okullarındaki eğitimde, özellikle felsefe, astronomi, mimarlık ve geometri önemli bir yer tutmaktaydı. Bu okullarda okuyan Ermeni gençler, Grekçeyi de çok ileri derecede geliştirerek, Antik dünyanın büyük bilginlerinin eserlerini Ermeniceye çevirmeye başlamıştır. Böylece Mesrop Maşdots'un çevresinde toplanan onlarca öğrenci çeviri çalışmalarına hız vermiş, 5. yüzyıl boyunca zengin bir Ermeni literatürü meydana getirilmiştir.[4]

Daha 5. yüzyılda İmparator Thcodosius'tan okul kurma izni alan Mesrop Maşdots'tan sonra İstanbul, Ermeni aydınları için önemli bir bilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Bu aydınlardan biri olan Stepanos Sünetsi'nin, 8. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelerek Ayasofya'da araştırmalar ve çeviriler yaptığı bilinmektedir.[5] 11. yüzyılda Krikor Makistros, Bedros Kedatarts Katolikos ve başka aydınlar İstanbul'daki Ermeni yazıcılık okullarında Ermenice yazmalar hazırlamışlardır.[6]

İlk Ermeni Patrikliği'ni 1461'de tesis eden Fatih Sultan Mehmed'in fermanıyla, Ermenilere verilmiş olan Bizans'ın Samatya'daki Peribleptos Manastırı-Sulu Manastır (11. yy), yapılan onarımlardan sonra Surp Asdvadzadzin adı ile kutsanmış ve ilk patrikhane kilisesi olmuştur (1461-1641). 1493 tarihli bir yazmanın muhtırasındaki notlar bu durumu doğrularken, aynı zamanda burada erken dönemlerden başlayarak yazmacılık çalışmalarının yapıldığını da göstermektedir.[7] Daha sonraları Surp Kevork adı verilmiş olan bu kilisede korunan Kilikya yazmaları, yapılacak çahşmalarda örnek olarak kullanılmıştır. 1293 tarihli bir Kilikya yazması, 1495'te onarılmış ve İncil yazarlarının eksik resimleri betimlenerek, kitaba eklenmiştir. 1544'te Sulu Manastır'da ünlü bir ozan ve minyatürcü olan piskopos Zakaria tarafından, dönemin İstanbul patriğinin isteği üzerine Büyük İskender'in yaşamı yazılıp resimlenmiştir.[8] Surp Kevork Kilisesi 1660 İstanbul yangınında büyük zarar görmüş ve burada koru-

nan yazmalar, sadece bir tanesi hariç tamamen yanmıştır.[9]

Kumkapı, Fatih döneminde, çok kalabalık bir Ermeni cemaatinin yaşadığı semt olmuş; Patriklik 1641 yılında Kumkapı Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ne nakledilmiştir.[10] 1480 yılında Fatih'in hekimbaşısı Amirdovlat'ın isteği üzerine, Bayburt'tan getirilmiş olan bir Mezmurlar Kitabı, aynı kişi tarafından Kumkapı'da ikinci kere yazılıp resimlenmiştir.[11] Yazmanın muhtırasında, bu kitabın burada kalan başka yazıcılarla birlikte hazırlandığı anlatılmakta, böylece, Kumkapı kilisesi çevresinde gelişmekte olan bir yazıcılık okulunun varlığına işaret edilmektedir.

İstanbul'da Ermenilerin Surp Sarkis adıyla kutsanmış iki kilisesi bulunmaktaydı. Bunlardan birinde yazılmış olan 1360 tarihli yazma, Viyana'daki Mıkhitaristler Koleksiyonu'nda korunmaktadır. İçinde Kilikya yazmalarının da korunduğu bu kilisenin hangi semtte olduğu kesin olarak bilinmemektedir.[12]

Bir hayli eski olduğu düşünülen Yenikapı Surp Nigoghaios Kilisesi'nin adı, hekimbaşı Amirdovlat'ın, İstanbul'da yazdığı iki yazmanın muhtırasında (1474 ve 1478) söz konusu edilmektedir. Ancak bunun Yenikapı'daki yapıyla aynı olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.[13] Edirnekapı'da bulunan Surp Nigoghaios Kilisesi, Kırım'daki Kefe kolonisinin göçüyle önemli bir yazıcılık merkezi haline gelmiş, özellikle 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde burada yazılıp resimlenmiş olan pek çok yazma eser yurtdışındaki çeşitli koleksiyonlara dağılmıştır.

Balat Surp Hreşdagabed (Başmelek) Kilisesi de Rumlardan Ermenilere geçen (1628) bir kilise olup, burası da önemli bir yazıcılık kurumu haline gelmiştir. Erivan Mesrop Maşdots Kütüphanesi Yazma Koleksiyonu'ndan 188 numaralı yazma, 1643 yılında Balat Kilisesi'nde yazılıp resimlenmiş bir Kutsal Kitap'tır.

Bu dönemde, Eçmiyadzin Katolikosluğu tarafından Ermenistan'daki diğer okullara ve Sivas, Kilikya, Yeni Culfa, Lvov ve İstanbul'a kitaplar sipariş edilmiş, İstanbul yazma okullarında birçok minyatürlü yazma üretilerek Eçmiyadzin'e gönderilmiştir. Bu yazmalar, politik durumlar nedeniyle üretimi ve

İsa'nın Dirilişi, 1832.
Erivan, Mesrop Mashdots...

Çarmıhta İsa, 1630.
Venedik, Mkhitaristler Manastırı...

Karşı sayfada:
Ahit Sandığı, 1720.
Venedik, Mkhitaristler Manastırı...

Adem ve Havva, 1643.
Erivan, Mesrop Mashdots Kütüphanesi Yazma Koleksiyonu.

Süleyman'ın Adaleti, 1643.
Erivan , Mesrop Mashdots...

kalitesi zayıflayan oradaki yazma okulu için model olmuştur.[14] Bu tarihsel veriler ışığında, İstanbul okulunun özellikle 17. yüzyıl boyunca ne denli etkin ve güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

İSTANBUL OKULUNUN ERMENİ MİNYATÜR SANATI İÇİNDEKİ YERİ

Helenistik-Süryani-Pers etkileriyle biçimlenen erken dönem Ermeni minyatürünün anıtsal dili, Kilikya okulunda Bizans ve Çin sanatından gelen esinlerle yeni bir boyut kazanmıştır. Sarayın, üst düzey yöneticilerin ve zenginlerin desteğinde gelişen Ermenistan ve Kilikya okullarının başkent üslubuna karşılık, Vaspuragan Okulu, Orta Asya çizgilerini de taşıyan anlatımcı, dinamik ve renkli betimlemeleriyle Anadolu insanının imge dünyasında şekillenmiş bir halk sanatını temsil etmektedir.

İstanbul okulu 15.-19. yüzyıllar arasında varlık göstermiş Ermeni yazmacılık okulları içinde çok özel bir konuma sahiptir. İstanbul, gerçekte Bizans'ın erken dönemlerinden başlayarak Ermeni toplumu için özellikle kültürel bağlamda vazgeçilmez bir başkentti. Ancak İstanbul ile olan bağlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde farklı bir boyut kazanmış, İstanbul, artık bu toplumun daimi yaşadığı bir kent olmuş, devlet erki ile kurulan patriklik kurumuyla Osmanlı kimliği yasal bir statüye kavuşturulmuştu.

Osmanlı Ermenilerinin İstanbul'daki patriklik makamı, Ermenistan'daki ana kiliseye bağlı dini merkezler arasında çok önemli bir yer tutmakta idi. Zaman içinde İstanbul'da kurulan kiliseler, dinsel işlevinin yanı sıra birer kültür kurumu olarak cemaatin sosyal yaşamında da etkin bir duruma gelmişti. Anadolu, Ermenistan, Yeni Culfa, İsfahan (İran) ve Lvov'dan (Polonya) cemaat kurumlarına geliş gidişler artmış, İstanbul'daki Ermeni kiliseleri, sanatçı ve aydınların uzun süreli kaldıkları, ürettikleri birer kültür yuvasına dönüşmüştü.

Yüzyıllar ötesine uzanan çokkültürlü bir sanat ortamında gelişen ve artık sönmeye başlamış Ermeni yazmacılığının son ve en önemli durağı İstanbul olmuştur. Yazıcısından minyatürcüsüne, ciltçisinden parşömencisine kadar kolektif bir çalışmanın, bir atölyenin ürünü olan bu yazmaların muhtıraları öteden beri çok özel bir değer taşımıştır. Bunlar hem cemaate hem de Osmanlı tarihine dair bilgiler

Masumların Katli, tahminen 1660'lı yıllar.
Viyana, Mkhitaristler Manastırı...

Araf'a İniş, 1651.
Erivan, Mesrop Mashdots...

İncil'in Yazarı Matta ve Meleği (detay), 1832.
Erivan, Mesrop Mashdots...

vermesi bakımından ayrı bir yer tutmaktadır. Kaynakların azlığı İstanbul Okulları'nda çalışan ustaların, diğer Müslüman ve Rum yazmacı ve minyatürcülerle olan ilişkileri konusunda bizi yetersiz bırakmaktadır. Belki daha ileri bir gelecekte sürdürülecek bir çalışma bu noktayı da aydınlatacaktır. Ne var ki Osmanlı toplumunda Müslim-Gayrimüslim her kesimden zanaatkâr, bir arada aktif olarak üretime katılmışlardı. Bu bağlamda aralarında bir iletişim ve etkileşimin var olması da kaçınılmaz olacaktı.

İstanbul'da 15. yüzyıl sonuna doğru başlayan Ermeni yazmacılığı, en verimli dönemini 17. yüzyılda yaşamıştır. Her ne kadar erken dönemdeki minyatür üslubunu belirleyemesek de, İstanbul'daki yazmacılık faaliyetlerini Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden İstanbul'a göç eden yazmacıların başlattığını ve geçmiş repertuvarlardan aldıkları esinlerle geliştirdiklerini bilmekteyiz. Bu açıdan bakıldığında ilk dönem İstanbul minyatürlerinin üslubunu eklektik olarak tanımlayabiliriz.

Kimi örneklerde geleneksel ve diğer dış okullara yaklaşan benzerlikler açısından bakıldığında, yazmayı resimleyen sanatçının yetiştiği ortamdan getirdiği etkilerin ve el işleyişinin de önemli bir faktör olduğu kabul edilmelidir. Kimi zaman Ermenistan'ın geleneksel soyluluğuna, kimi zaman Vaspuragan'ın dinamik üslubuna yaklaşan İstanbul minyatürcülüğü, yavaş yavaş kendi betim dilini oluşturmuştur.

İstanbul Ermeni minyatürlerinin hemen hemen hepsi dinsel konulu olup, profan konulu ve minyatürlü olan yazmalar, özellikle 15. yüzyıldan sonra yazmacıların rağbet ettiği "İskendername"lerdir. Genel ola-

rak bu minyatürlü yazmaların işlevi, betimlemelerin simgesel bağlamı hiç kuşkusuz klasik Hıristiyan ikonografisiyle kurgulanırken, Ermeni minyatürünün oluşum ve gelişim sürecinden son döneme kadar toplumsal bellekte yaşatılan Ermeni kültürüyle biçimlenmiştir.

Ancak 17. yüzyıl Ermeni minyatürüne damgasını vuran İstanbul minyatürcülüğünün gelişiminde, iki büyük kıtayı ve kültürleri buluşturan, büyük imparatorluklara payitaht olan İstanbul'un rolü yadsınamaz. İstanbul'un çarpıcı büyüklüğü ve doğası, tarihi ve etnik dokusu kısa zamanda göçmen ustaları da sarmış olmalıydı. İlerleyen zamanla birlikte İstanbul'da, payitahtın köklü ve ağırbaşlı sanat ortamında büyümüş ve gelişmiş yeni nesil minyatürcü ve yazmacılar yetişmiştir.

Yüksek kültürleri potasında yoğurmuş ve bunları sindirmiş olan İstanbul'un, tüm dünyada ilgilerin odak noktası olmasını sağlayan kendine has bir ruhu vardır; eşsiz doğası, tarihi zenginlikleri, etnik mozaiği ve renkli sosyal yaşamı ile çok özel bir kimliğe sahiptir. Bu kimlik, yüzyıllar boyu burada üretilen her şeyi biçimlendirmiş, İstanbul'u içinde yaşatan bir göstergeler dünyası yaratmıştır.

İstanbul hem siyasal ve dinsel gücü, hem de güzelliği ve zenginliğiyle Osmanlı kimliğini taşıyan bir imparatorluk başkenti idi. Doğu ve Batı etkileriyle eklektik bir çizgide gelişen Osmanlı sanatı 16. yüzyılda kendi dilini belirlemiş, İslam kültürünün ve sosyal değişimlerin beslediği yüksek klasik bir üslup yaratmıştır.

İstanbullu Ermeni minyatürcü gelenekselden kaynaklanan çizgi ve renkleri daima ağırbaşlı, abartıdan uzak, özenli, fakat anıtsal bir sunumla birleştirmeyi tercih etmiş, böylece, imgelemindeki estetiğe, soluduğu bu büyük kentin ruhunu ve kimliğini de yansıtmak istemişti. İstanbul Okulu, erken dönemlerdeki kalitesinde olmamasına karşın, geç dönemde Osmanlı payitahtı İstanbul'un klasik söylemine koşut bir minyatür üslubu geliştirmiş, son dönem Ermeni minyatürcülüğünün temsilcisi olmuştur. Kanımızca İstanbul Okulu'nu diğer okullardan farklı kılan başlıca etmen, bu okulun "klasisizm" olarak niteleyebileceğimiz üslubunun, İstanbul gibi bir büyük kentte yaratılmış ve yaşatılmış olmasıdır.

Diğer gayrimüslim toplumlarda olduğu gibi İstanbul Ermeni cemaatinin Avrupa'ya olan yakınlığı, Osmanlı sarayından başlayan ve İstanbul'un sosyo-kültürel yaşamını saran batılılaşma eğilimi klasik dildeki çözülmeyi hızlandırmış, Batılı sanat akımları Osmanlı sanat söyleminde yoğunlaşmaya başlamıştı. Bu durum, Osmanlı yapı ve minyatür sanatında değişimlere yol açmış, Osmanlı resminde yeni bir moda olarak duvar manzara resimlerinin ithalini gündeme getirmişti. Özellikle payitahtta yaşanan bu batılılaşma süreci İstanbul Ermenilerini de etkilemiştir. Bu dönemde Osmanlı saray ressamları arasında ünlenen ve Avrupa'da eğitim almış olan Ermeni ressamlar yetişmiştir.[15] Bunların yazmacılığa olan ilgileri konusunda bilgimiz yoktur. Ancak şu var ki, baskı kitaplarla Ermeni cemaatine ulaşan Batılı resimler İstanbul Okulu'nun minyatürlerindeki klasik dilin çözülmesine yol açmıştır. Önce gelenekselden uzaklaşan minyatür üslubu, daha serbest bir anlayışa yönelmiş, ardından da Batı resmine öykünen bir stile dönüşmüştür.

18. yüzyılda devam eden natüralist eğilimler sonucu, daha hafif, yumuşak çizgilerle biçimlenen resimler, 19. yüzyılda suluboyayla yapılmış bir duvar resmini anımsatan manzara içinde, izlenimci bir gösterimle karşımıza çıkar. Yüzyılın ortalarına doğru doğa tasarımları Avrupa çizimlerini çağrıştırmaktadır. Yer yer geleneksel izler taşısa da, bütüncül olarak bakıldığında geç dönem yazmalarındaki betimlemelerin minyatür olarak değerlendirilemeyeceği çok açık biçimde kendini göstermektedir. Geleneksel minyatürlü yazmacılığı bilen ustaların artık bulunmayışı, bu değerli sanat alanında yeni ustaların yetişmeyişi ve yaşanan çağın gerekleri, yazmacılık sanatına son noktayı koymuştur.

1. V. G. İsganyan, *IV.-VII. Yüzyıllarda Ermeni-Bizans İlişkileri*, Erivan, 1991, 545.
2. C. Siruni, *Bolis Yev İr Teri* (İstanbul ve Rolü), I, Beyrut, 1965, 80.
3. Bizans-Ermeni ilişkileri için bkz. V. G. İsganyan, *age.*
4. Baruyr Muradian, "Hayots Tıbrutyunı Gosdantnubolsum", *Badma-Panasiragan Hantes*'ten ayrı basım, I-II, Erivan, 1998, 147-149; H. Pasdermadjian, *Histoire de L'Arménie*, Paris, 1986, 4. Edition, 113-115.
5. Astghik Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", (Erivan Ün., yayımlanmamış doktora tezi), Erivan, 1970, 89.
6. 909 tarihli ve Tutayel imzalı bir İncil İstanbul'da hazırlanmış olup, Mesrop Maşdots Yazma Koleksiyonu'nda korunmaktadır. Bu yazma (no. 6202) Maraş'tan Karabağ'a ve sonra Eçmiyadzin'e getirilmiştir. Bkz. Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", 89.
7. Kömürciyan, *İstanbul Tarihi* (Erm.), I, Viyana, 1913, 211; Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", 91.
8. Akhtamarlı Krikor'un öğrencisi olmuş olan bu sanatçı, yüzyılın sonuna doğru İstanbul'da yaşamış, sanatını daha da geliştirmiş, İskender'in Yaşamı'nın Ermenice yazılımıyla uğraşmış, Roma'da ikinci bir *İskendername* hazırlamış ve Ermenistan'a götürmüştür. Mesrop Maşdots Yazma Koleksiyonu'nda 54727 ile kayıtlı olan bu yazmanın minyatürleri Hagop Chughayetsi tarafından tamamlanmıştır. Bkz. Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", 92.
9. Kömürciyan, *age*, 213; Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", 93. Guevorkian'ın bildirdiğine göre, Kömürciyan bu yazmayı Maraş'taki manastıra hediye etmiştir.
10. Kumkapı Surp Asdvadzadzin Kilisesi yerinde evvelce iki Bizans Kilisesi bulunmaktaydı. Bkz. Kömürciyan, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, Eren. Yay., İst., 1988, 81.
11. Daha geniş bilgi için bkz. Kömürciyan, *age*, 80; Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", 93.
12. Galata'da bugünkü S. Krikor Lusavoriç Kilisesi yakınında ya da yerinde, S. Sarkis adlı başka bir kilisenin varlığı bilinmektedir. Bkz. İ. Hançer, "Galata ve Pera'daki Ermeni Kiliseleri", İÜ, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İst., 1996, 87-88. Kilise, Yenikapı'daki 1660 yangınından sonra yeniden inşa edildiği sırada, bilinmeyen bir nedenle yıktırılmıştır. Bkz. Kömürciyan, *age*, 83-85.
13. İstanbul surları dahilinde Edirnekapı'da, Frenklerle Ermenilerin birlikte kullandıkları aynı adla anılan bir mabet bulunmaktaydı. 1475 Kırım seferi sonrasında kalabalık bir Ermeni kolonisi Kefe'den İstanbul'a nakledilmiş, bu tarihten sonra söz konusu kilise tamamen Ermenilere geçmiş ve Kefeliler Kilisesi adıyla anılmıştır. Bu kilise, 1627'de Kefeli Camii adıyla camiye çevrilmiştir. İstanbul'da ilk Ermeni matbaası, 1567 yılında Tokatlı Apgar Tıbir tarafından bu kilisede kurulduğu kabul edilmektedir. Bkz. Kömürciyan, *age*, 85-86.
14. Guevorkian, "Ermeni Minyatürü", 106.
15. Kevork Pamukciyan, "Ünlü Hassa Ressamı Rapayel ve Eserleri (?-1780)", *Toplumsal Tarih*, İst., s. 220,. 221'den G. Toderini, *Letteratura Turchesca*, Venezia, 1787, C. III, s. 57.

PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ (1925-2001)

Tarihçiliğimizin Acı Bir Kaybı

Prof. Dr. ZEKİ ARIKAN

Günümüz tarihçileri arasında seçkin bir yer tutan Prof. Dr. Nejat Göyünç, 1 Temmuz 2001 sabahı, "uyudun uyanamadın olacak" misali, son nefesini verdi. Bu acı haberi duyunca, onu ilk tanıdığım günden son telefon konuşmamıza kadar geçen zaman dilimi bir şerit gibi gözlerimin önünden akıp geçti.

1962-1963 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne giren öğrencileri, yani bizleri Osmanlıca derslerinde gruplara ayırmak için 10 numaralı amfide toplamışlardı. İçeriye giren asistanlardan biri de oydu. Ve ben onun grubuna düşmüştüm. Böylece başlayan hoca-öğrenci ilişkisi dört yıl sürmüş, aramızda kurulan bağlar kesintiye uğramadan ölümüne kadar devam etmiştir. Son telefon konuşmamız ölümünden 8-10 gün önce oldu. Prof. Mantran için yazdığım henüz basılmayan bir yazıyı beğenmiş ve kendisi için de böyle bir yazı yazabileceğimi söylemişti. Gülüştük. Ne yazık ki onun bu öngörüsü gerçekleşti. Ben onun arkasından bu dağınık satırları karalamak zorunda kaldım.

Prof. Göyünç'ün derslerinde öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki kibarlığı son derece olağanüstü idi. O, yaş, cinsiyet ayırmadan herkese "siz" diye hitap ediyor ve "sen, sen" diye çağrılmaya alışmış olan bizleri şaşırtıyordu. Başarılı olamayan öğrenciler üzerinde, onları incitmeden daha çok duruyordu. Ancak verilen ödevlerin zamanında yapılmaması ve sınıfta sunulmaması herhalde hocayı en çok kızdıran davranışlar olsa gerek. O kızdığını belli etmiyor, fakat yeri gelince taşı gediğine koyuyor, sık sık Batı üniversitelerinden örnekler veriyordu. Derslerinde en çok belge okumayı severdi. Belgeleri doğru okur ve doğru değerlendirirdi. Bu konuda bir örnek vermenin yerinde olacağı kanısındayım. Atatürk'ün Ruşen Eşref'e imzaladığı o ünlü fotoğrafındaki yazının ilk cümlesinin "Her şeye rağmen *muhakakan* bir nura doğru yürümekteyiz" olduğunu herkes bilir. Ancak, bildiğim kadarıyla buradaki *muhakkakan* sözünü birçok kimse değişik biçimlerde okumuştur. Doğru okuyan ise Prof. Göyünç olmuştur.

Öte yandan, o dönemde ders aldığımız hocalarımın anılarını incitmek aklımdan geçmez, fakat Göyünç, derslerinde farklı bir yöntem uyguluyor, uzun uzun nakillerde bulunmuyor ve dersini cümle cümle yazdırmıyordu. Bilgiden çok bilginin kaynağına nasıl ulaşılabileceğinin yolunu gösteriyordu. Bir çok kitabı getirir, sınıfta gösterir ve içeriğini tanıtırdı.Verdiği kaynakça arasında Batı dillerinde yazılmış olanlar da vardı. Bunları bize salık verirken sürekli olarak yabancı dilin, tarih araştırmalarındaki yer ve önemini vurguluyordu. Prof. Göyünç, neredeyse tarihçiliğin bir filoloji işi olduğunu söylüyordu. En başarılı tarihçilerin, en çok yabancı dil bilenler arasından yetiştiğini de sık sık örneklerle açıklıyordu. Kendisi Almanca biliyor, İngilizce ve Fransızca eserlerden yararlanabiliyor, Arapça ve Farsçayı da rahatlıkla kullanabiliyordu. Aynı bağlamda edebiyatın da yine tarih araştırmalarındaki önemine değinir ve bu konuda örnek olarak da Ord. Prof. Cavit Baysun hocamızı verirdi. Gerçekten Baysun'un derin edebiyat bilgisi, aruz vezninde şiir yazacak kadar güçlü olması, onun tarihe bakış açısını oldukça derinden etkilemiştir.

Prof. Göyünç, birçok meslektaşımız gibi görevini başladığı yerde bitirmedi. Gönüllü ya da zorunlu yer değiştirmeler ona bu ülkenin koşullarını,

Prof. Dr. Nejat Göyünç, 1970'li yıllarda.

insanlarını, gençlerini ve gerçeklerini daha yakından tanımak olanağını verdi. Nitekim, doçentliğini verdikten bir süre sonra Ankara Hacettepe Üniversitesi'ne geçti. Burada profesörlüğe yükseltildi. Birkaç yıl sonra yeniden eski üniversitesine döndü. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Ancak, çok geçmeden buradaki görevine son verildi. YÖK'ün 7. maddesinin L fıkrası uyarınca Malatya İnönü Üniversitesi'ne sürgün olarak gönderildi. Onca yıldan beri akademik yaşamında parlak sınavlar vermiş olan, bir ara Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğünde bulunan Prof. Göyünç, "yetersiz" görülmüş ve "denenmek üzere" bir başka üniversiteye gönderilmişti. Bu sürgünün temelinde onun YÖK'e karşı çıkması yatıyordu. Çünkü Prof. Göyünç, "Bir edebiyat fakültesi tesis ederken 'kitaplık' gerekeceğini düşünemeyen, çalışanları 'deneme tahtası' kabul ederek, kitapsız, kitaplıksız yerlere süren, orada ders verdirmeyip boş oturtan" bir anlayışa karşı çıkıyordu. Prof. Göyünç, burada ders vermekten uzak tutulmuş, rektörle arasında çıkan nahoş olaylar basına dahi yansımıştır. Çok geçmeden bir başka yerde denenmek üzere Selçuk Üniversitesi'ne ataması yapıldı. Malatya'daki uygulamanın tersine burada kendisine gereken değer verildi. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü başkanlığına getirildi. Burada ulusal ve uluslararası düzeyde birçok toplantının yapılmasında etkin bir rol oynadı. Tarih Bölümünün akademik çalışmalarına sağlıklı bir yön verdi. Birçok gencin yetişmesine katkıda bulundu. Oradaki genç bilim adamları, hocalarına duydukları saygının bir simgesi olarak *ATA Dergisi*'nin 7. sayısını, Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı olarak yayımladılar. Bu dergide Prof. Göyünç'ün yaşamına, çalışmalarına yer verilmiş, öğrencilerinin ve meslektaşlarının çeşitli yazıları da bu sayıda yayımlanmıştır. Böyle bir armağan sayısının onun sağlığında çıkmış olması anlamlıdır ve kendisine sunulan bu özel sayı elbette onu çok mutlu etmiştir. Prof. Göyünç, Konya'da emekli olduktan sonra Anadolu ile bağını koparmadı. Başta Uludağ Üniversitesi olmak üzere çeşitli üniversitelerde yüksek lisans ve doktora programlarını yürüttü. Çağrıldığı yerlerde konferanslar verdi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde görev yaptığım ise ancak ölümünden sonra öğrenebildik.

Nejat Göyünç, Tarih Vakfı'nın 13-14 Kasım 1995 tarihinde düzenlediği Arşivcilik Sorunları Sempozyumu'nda, Prof. Dr. Stefanos Yerasimos ve Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'yla birlikte.

Prof. Göyünç, bir öğretmen olarak başladığı mesleğinde adım adım ilerleyerek çalışkanlığı, sağduyusu, kararlılığı sayesinde akademik yaşamın doruk noktasına kadar yükselebilmiştir. Onun Almanya'da doktora yaptığı sırada günde 18 saat çalıştığını birçok kimseden duymuşumdur.

Prof. Göyünç, akademik yaşama Beşiktaş semtinin tarihsel gelişimini ele alan bitirme tezi ile başlamıştı. Meslektaşı ve arkadaşı olan merhum Prof. Cengiz Orhonlu (1927-1976) da Fındıklı semtinin tarihini yine böyle bir bitirme tezi çerçevesinde ele almıştı. Orhonlu'nun tezi sonradan *Tarih Dergisi*'nde [10 (1954), 11-12 (1956)] basılmış, fakat Göyünç'ün bu araştırması yayımlanmamıştır. Her iki tezi yaptıran da Ord. Prof. Cavit Baysun idi. Burada vurgulamak istediğim nokta şudur: Yerel tarih araştırmaları yakın zamanda gündeme gelmiş, özellikle Tarih Vakfı böyle bir bilincin oluşması için büyük bir çaba harcamıştır ve harcamaktadır. Bu kavramın henüz emekleme döneminde olduğu bir sırada hocalarımızın bu tür konulara eğilmeleri gerçekten üzerinde durulması gereken bir konudur. Göyünç'ün Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa üzerindeki bir incelemesi de yine ilk

çalışmaları arasında yer almaktadır [*Tarih Dergisi*, 3-4 (1951)].

Prof. Göyünç, doktorasını Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde ünlü İran tarihi uzmanı Prof. Walther Hinz'in denetiminde yaptı. Doktora tezi, İmad es-Seravi'nin *Camiü'l-Hesab* başlıklı eserinin değerlendirilmesidir. Bunun bir özeti *Tarih Dergisi*'nde yayımlanmıştır [*Tarih Dergisi*, 20 (1965)].

Prof.Göyünç'ün doçentlik çalışması da alanında ilginç bir model oluşturmaktadır. Göyünç doçentlik tezi olarak, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*'nı (İstanbul, 1969) seçmişti. Bu seçimde 1951-1954 yıllarında öğretmen ve yönetici olarak görev yaptığı Mardin kentine ve bu kentin kadirbilir halkına duyduğu sevgi ve saygının belirleyici bir rol oynadığına şüphe yoktur. Prof. Göyünç bu araştırmasıyla örnek bir yerel tarih monografisine imza atmıştır. Alman Şarkiyat Cemiyeti, onu fahri üyeliğine kabul ederken *Mardin Sancağı*'nın bu niteliğini özellikle vurgulamıştır. Öte yandan bu incelemeyle Osmanlı tapu-tahrir defterlerinde yer alan verilerin kent ve kırsal tarih açısından da tarihçiler için önemli bir malzeme olduğu kanıtlanmış bulunmaktadır. Göyünç'ün bu çalışması, bu doğrultudaki araştırmalar için de bir kılavuz, bir başlangıç ödevi görmüştür. Prof. Göyünç, Alman coğrafyacı Prof. W. Dieter Hütteroth'la yaptığı bir başka araştırmada da yine tapu-tahrir kayıtlarının bilgisayar programları için de önemli bir veri tabanı olduğunu göstermiş bulunmaktadır. *Sınırdaki Ülke* (*Land an der Grenze...*, Eren, İstanbul, 1997) başlıklı bir ortak çalışmada, 16. yüzyılda Diyarbakır eyaletine bağlı olan Suriye ve Irak'a kadar uzanan bu yörenin tarihi, ekonomik ve sosyal yapısı tapu-tahrir defterlerinin verileri ışığında değerlendirilmiştir. Almanca olarak hazırlanan, İstanbul'da yayımlanan bu eserin haritaları ise Almanya'da basılmış, fakat ne yazık ki ülkemize sokulmamıştır.

Prof. Göyünç'ün araştırmalarının ağırlık merkezinin Osmanlı tarihi oluşturmakla birlikte o, Milli Mücadele tarihi ve günümüz Türkiye'sinin sorunlarına da ilgi duydu. Çeşitli gazete ve dergilerde görüşlerini dile getirdi. Milli Mücadele döneminin özlü bir tarihini yazdı. Alman kaynaklarında Milli Mücadele hakkında verilen ayrıntıları da çeşitli yazılarında ele aldı ve değerlendirdi. Fakat bu büyük mücadelenin bir "ihtilal" olduğunu nedense bir türlü kabule yanaşmadı. Yurtdışında Türk temsilciliklerine karşı ASALA Ermeni militanlarının giriştiği katliam Prof. Göyünç'ün Türk-Ermeni ilişkilerine eğilmesinde önemli bir rol oynadı. Prof. Göyünç, Türk-Ermeni ilişkilerini tarihsel süreç içinde değerlendirirken, kültürel öğelere büyük ağırlık verdi. İki toplum arasındaki olumlu gelişmelerin nasıl bir düşmanlığa dönüştüğünü kanıtlamaya çalıştı. Türk-Ermeni ilişkilerini incelerken 16. yüzyılda Anadolu'da nasıl Türkçe konuşan ve Türkçe adlar taşıyan (Kutalmış, Hüdaverdi, Tanrıvermiş vb) bir Hıristiyan Ortodoks topluluğu varsa, aynı biçimde yine Türkçe konuşan, Türkçe adlar taşıyan bir Gregoryen Ermeni topluluğunun varlığını da ortaya koydu. Bu bağlamda, Mimar Sinan'ın yakın akrabalarının da, vaktiyle Ahmet Refik tarafından yayımlanan bir belgeye dayanarak ve bu belgeyi doğru yorumlayarak, Türkçe adlar taşıdığına dikkati çekti. Ancak onun bu değerlendirmesi fincancı katırlarını ürküttü. Kendisine hak etmediği eleştiriler yöneltildi. Prof. Göyünç, geçmişte günümüzdeki anlamda bir milliyetçilik kavramının bulunamayacağı gerçeği üzerinde durarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselmesinde onun içinde yer alan gayrimüslim unsurların da rolünü açık

Prof. Dr. NEJAT GÖYÜNÇ (1925-2001)

Prof. Dr. Nejat Göyünç, 18 Kasım 1925 tarihinde İstanbul Beşiktaş'ta doğdu. Annesi aslen İspirli Cemile Hanım, babası Avanoslu Rıza Bey'dir.

İlköğrenimine 1932 yılında İstanbul Moda İlkokulu'nda başladı, 1937 yılında Erzurum Gazi İlkokulu'nda tamamladı. Parasız yatılı olarak girdiği Kars Lisesi'nin orta kısmında bir sene okuduktan sonra, ikinci sınıfta Haydarpaşa Lisesi'ne naklolundu ve Haziran 1943'te mezun oldu. 1944 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi; Kasım 1948'de yükseköğrenimini tamamladı.

Mezun olur olmaz askere gitti. Askerlik dönüşü İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde telhisçi olarak göreve başladı ve 22 ay bu görevde bulundu. 12 yıllık mecburi hizmeti olması nedeniyle Eylül 1951'de Mardin Lisesi'ne tayin edildi. 1954'te Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ortaöğretim kurumlarında incelemeler yapmak üzere seçtiği 15 kişilik öğretmen grubu ile 1955'te Amerika'ya gitti. Dönüşte Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi'ne tayin olundu. 1957 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın açtığı sınavı kazanarak doktora yapmak üzere Almanya'ya gitti. Georg-August Universitat Gottingen'de Prof. Dr. Walther Hinz yönetiminde doktora çalışmalarına başladı ve 1962 yılında tamamlayarak yurda döndü.

31 Ağustos 1962 tarihinde doktor asistan olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri Kürsüsü'nde göreve başladı. 1967 yılında doçent oldu. 31 Aralık 1971'de Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi'ne geçti ve 27 Mart 1973'te de profesör oldu.

Prof. Göyünç, 17 Mart 1977 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne, Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyet Tarihi Kürsüsü başkanı olarak döndü. 1979-1980 yılları arasında Başbakanlık Arşivi genel müdürü, 1982 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü müdürü oldu. 7 Temmuz 1983'te Enstitü'den ayrılarak Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne atandı. Ekim 1983'te Malatya İnönü Üniversitesi'ne, 11 Haziran 1985'te ise Konya Selçuk Üniversitesi'ne tayin edildi.

seçik olarak dile getirdi. O, tarihin ayırıcı değil, birleştirici de olabileceğinin bilincindeydi. Yakın zamanda "soykırım" tartışmalarının yeniden alevlendiği, Türkiye'nin uluslararası sahnede köşeye sıkıştırılmak istendiği bir sırada Prof. Göyünç söz konusu kitabını bir kez daha ele aldı ve en son yayınların ışığında gözden geçirip tekrar bastırmaya da ne yazık ki ömrü yetmedi. "Ben o kitabı yazalı neredeyse 17 yıl oldu. Oysa o günden bugüne bu konuyla ilgili pek çok kitap yazıldı, pek çok yayın yapıldı. Bunları görmeden *Osmanlı İdaresinde Ermeniler* kitabını aynen basmam doğru olmaz" diyordu. Bununla birlikte TBMM Başkanlığının düzenlediği Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu'na İngilizce olarak basılan çok özlü bir bildiri sundu.

Prof. Göyünç'ün günümüz Türk tarihçiliğine kalıcı bir nitelik taşıyan en önemli katkılarından biri de *Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies* başlıklı uluslararası düzeyde bir süreli yayını başlatması ve sürdürmesi olmuştur. Derginin ilk sayısı 1980 yılında İstanbul'da basıldı. Yayın Kurulu İnalcık, Göyünç ve Lowry'den oluşuyordu. Bu ilk sayısında derginin çıkış gerekçesi şöyle açıklanıyordu:

"Gayemiz, son çeyrek yüzyıl içersinde sayıları bir hayli artan Osmanlı araştırmacılarının bu dergide toplanmalarına vesile olmak, genç ilim mensuplarının ilgi çekici incelemelerini zaman zaman yayımlamak sureti ile onları teşvik etmek, tanınmalarına ve araştırmalarının ilim âlemine sunulmasına hizmet etmektir.

Osmanlı İmparatorluğu nasıl Ortadoğu ve Balkanlarda yaşayan pek çok milletin müşterek malı olmuşsa, *Osmanlı Araştırmaları*'nın da bütün Osmanlı araştırmacılarının katkıları ile yaşayacak, onları birbirine yaklaştıracak bir unsur olması temenni olunur."

Dergi, gerçekten uluslararası Osmanlı tarih araştırmalarının odak noktası haline geldi. Burada Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca yazılmış makalelere yer veriliyordu. Prof. Göyünç'ün çabası ve kararlı tutumuyla dergi 2000 yılında 20. sayısını tamamlamış oldu. 21. sayısının ise hazırlıkları devam ediyordu. Derginin, bundan sonra da başlangıçta konulan ilkelere bağlı kalarak yayınını sürdürmesi, Türkiye'deki bilimsel araştırmalar için önemli bir çıkış kapısı ödevini görecektir.

Prof. Orhan Burian'ın (1914-1953) Thomas Goffe üzerine yazdığı, fakat yayımlamaya fırsat bulamadığı bir yazısını, dileğime uygun olarak, Prof. Göyünç'ün söz konusu dergiye koyması beni son derece sevindirmiş ve mutlu etmiştir. Bu yazının dergide çıktığını gördüğüm an, duyduğum heyecanı yaşamım boyunca unutamayacağım.

Dünya tarihçiliğini yakından izleyen Prof. Göyünç, Türkiye tarihi üzerine çalışan yabancı tarihçilerle de yakın bir iletişim kurmuştu. Bu yabancı tarihçilerin eserleri incelenirse çoğunun Prof. Göyünç'e teşekkür ettiği görülür. Tanıtma yazıları da zaten onun Türkiye ile ilgili olarak yazılan her yabancı dildeki eseri nasıl büyük bir titizlikle inceleyip değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Prof. Göyünç'ün karakterini tek bir sözcükle özetleyebiliriz: "Ölçü". Bu sihirli sözcük onun bütün benliğini sarmış ve yaşamını yönlendiren temel bir öğe olmuştur. İnsani ilişkilerinde son derece uygar, kibar ve sevecen olan Prof. Göyünç, bunun ötesinde sert ve kararlı bir kişiliği temsil ediyordu. Bu iki unsur yani ölçü ve kararlılık onu başarıya ulaştıran temel etmenler olmuştur. Bunlara bir üçüncüyü daha eklemek gerekir. O da sevgili eşi Ayten Hanımın, Prof. Göyünç'e yaşamının her anında verdiği büyük destektir.

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı yaptığı yıllarda, 1986-1987'de, Almanya'nın Münih ve Bamberg Üniversitelerinde misafir profesör olarak görev yaptı. 4 Aralık 1992 tarihinde emekli oldu.

Emekli olduktan sonra 1993-1994'te Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nde derslere girdi. 1993-1996 yıllarında Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans, 1994-1996 yıllarında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşiv Bölümü'nde lisans ve lisansüstü öğrencilerine dersler verdi.

Prof. Dr. Nejat Göyünç, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nin kurucusu olup, yazı işleri sorumluluğunu da 1980 yılından vefatına kadar sürdürdü. Deutsche Morgenlandische Gesellschaft, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, American Research Institute of Turkey ve Türk Tarih Kurumu asli üyesi idi. Prof. Göyünç evli ve iki çocuk babası idi.

Almanca ve İngilizce bilen Prof. Göyünç, yurtiçi ve yurtdışındaki pek çok bilimsel toplantı ve konferanslara katılmıştır. *Tarih Dergisi*, *Türk Kültürü Dergisi*, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, *Belleten*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, *Atatürk Konferansları*, *Osmanlı Araştırmaları*, *İslam Ansiklopedisi*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *The Encyclopedia of Islam*, *Töre*, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları*, *Türklük Araştırmaları* gibi yurtiçi ve yurtdışındaki birçok dergide çok sayıda bilimsel makalesi yayımlanmıştır. Aşağıda sadece kitaplarına yer verilmiştir.

Kitapları:

1- *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1969, 2. baskı: TTK, Ankara, 1991.

2- *Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Bazı Düşünceler*, Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.

3- *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, Emek Matbaası, İstanbul, 1983.

4- *Cumhuriyet Türkiyesi ve Doğu Anadolu*, Anadolu Basın Birliği Yayını, Ankara, 1985.

5- *Malatya'dan Görüş*, Acar Matbaası, İstanbul, 1985.

6- *Atatürk ve Milli Mücadele*, Emek Matbaası, İstanbul 1984, 2. baskı: Damla Matbaacılık, Konya, 1987.

RUHSAL VE FİZİKSEL ENGELLERİ OLAN BİREYLERE YÖNELİK EĞİTİM VE TEDAVİ HIZMET KURUMLARI

Balkan Topraklarındaki İmaretler

STEFAN MUTAFOV
Prof. Dr., Trakya Üniversitesi (Stara Zagora, Bulgaristan) öğretim üyesi

PETRONYA KARAMİTEVA
Filibe Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu öğretim görevlisi

VİLDAN ONUR
Yard. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi (Edirne) öğretim üyesi

Filibe'deki İmaret Camii.

Ruhsal ve fiziksel engelleri ve sürekli hastalıkları olan bireylere yönelik kurumsal düzeyde verilen ilk sağlık ve eğitim hizmetlerine göz atmak istersek kaçınılmaz olarak agiografik ve ikonografik kaynakların[1] yanında bazı genel tarih ve tıp tarihi kaynaklarına[2] da bakmamız gerekmektedir. Çünkü bu kaynaklar tıp ve defektoloji alanında yapılan ilk çalışmaları yansıtmaktadır ki, bu dönem genel olarak G. Batkis[3] (1950) tarafından "dinsel" olarak adlandırılmaktadır.

Bu, Balkan topraklarında yaşamış olan üç büyük din -Hıristiyanlık, İslamiyet ve Musevilik- için de geçerlidir. Kuşkusuz bu hizmetler üç dine inananların da inançları gereği önemli bir görevdi.[4] Bulgar kilise-manastır kurumlarınca yürütülen tıbbi ve eğitsel hizmetler ile ilgili bugün bilgilerimiz ayrıntılı araştırmalara dayanmaktadır.[5] Ancak Bulgar topraklarındaki Musevi cemaatlerine hizmet veren "bikur-holim" ve Osmanlı imaretlerinde yürütülen tıbbi ve eğitsel hizmetlerle ilgili bilgilerimiz henüz sınırlıdır.

Bu çalışmada, İslam dininin güçsüz (hasta ve engelli) ve genel olarak biyolojik ve sosyal olarak yetersiz olan grup ve bireylerin sosyal olarak desteklenmesini öngören zekat, sadaka gibi birçok düzenlemenin günlük yaşamda uygulanmasının aracı kurumlarından biri olan ve yüzyıllarca Balkan topraklarında hizmet vermiş olan imaret kurumları hakkında bilgi vereceğiz.[6]

Bulgar topraklarındaki Türk imaretlerinin türleri, amacı, organizasyonu ve dağılımları ile ilgili ulaşabildiğimiz en eski kaynaklar 15.-16. yüzyıllardaki Alman ve Avusturyalı diplomat ve gezginlerin seyahatnameleri ve günlükleridir.[7]

1587 yılında Bulgar topraklarından geçmiş olan Raynhold Lubenau imaretleri, içinde mutlaka bir cami, genellikle yanlarında hamamlar da olan dinsel hayır kompleksleri olarak tarif etmektedir. Aynı yazar, daha büyük olanlarda huzurevleri ve dini eğitim verilen okulların da bulunduğunu belirtmektedir. İmaretler, Osmanlı İmparatorluğu'nda üst düzeyde görev yapan kişilerce yaptırılmaktadır. Lubenau'nun aktardığına göre, bir padişah ya da paşanın imaret yaptırabilmesi için içinde en az bir büyük yerleşim yerinin bulunduğu bir toprağı ele geçirmesi gerekmektedir. Yaptıran kişi, sadece imaretin inşasından değil, ona sürekli bir gelir sağlayacak fon ya da vakıf da oluşturmak ve verilecek kamusal hizmetlerin niteliğini de hukuksal bir belge-senetle tarif etmek zorundadır.

Birçok seyahatnamede imaretlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır: Cornely de Shepper'de (1533) Echtymanın (İhtiman), Raynhold Lubenau'da (1587) Harmanlı, S. Shvaiger'de (1577) Filibe, V. Von Tsaynach'da (1583) Sofya imaretleriyle ilgili bilgi vardır.

İmaretler genellikle onları yaptıranların adları ile anılmaktadır: Hasan Paşa İmareti (Bezolt, 1548), Mehmed Paşa İmareti, Mustafa Paşa İmareti, Ali Paşa İmareti (Lubenau, 1587), Abdülselam İmareti, Ahmed İmaret, Raspra İmaret, Yıldırım İmaret (Shepper, 1533) vb.

İmaretler kaynaklarda şöyle tarif edilmektedir:

Genellikle iki katlı, dikdörtgen biçiminde inşa edilmiş; at, katır ya da develerin bağlandığı çok geniş bir iç avluya sahip binalardır. Binanın üst katında dar ve uzun, pencereleri koridora ve iç avluya bakan konaklama odakları vardır (Ojie Busbek, 1553).

Büyük imaretlerde bu odaların sayıları 22 civarındadır. İç avlular ise 300 atı barındıracak büyüklüktedir (Hans Derhshvam, 1553).

İmaretlerde, çalıştıkları dönem itibarıyla çok şaşırtıcı bir tolerans görmek mümkündür. Dini inancı ve ekonomik durumu ne olursa olsun barınma ve konaklama ihtiyacı olan herkes bu kurumlardan yararlanabilmektedir (İlan Betseg, 1563; M. Grunever).

Konaklamanın dışında, genellikle ekmek, pilav, bir parça et (çoğunlukla koyun eti), bal ya da pestil ve meyveden oluşan, günde bir, iki ya da üç kez verilen ücretsiz yemek de sunulmaktadır (Hans Derhshvam, 1553).

Ancak bu hayır hizmeti sonsuz değildir ve ücretsiz konaklama ve yemek üç günlük bir süre ile verilmektedir (David Ungnat, Yakob von Haimendorf, 1587).

Belirtilen kaynaklar incelendiğinde, aynı dinsel hayır kurumu hakkında yazarlar farklı nitelemelerde bulunmaktadırlar. Örneğin De Shepper kervansaray, Martin Grunever misafirhane, Lubenau imaret ve misafirhane olarak adlandırmaktadır. Bu farklılık muhtemelen yazarların yerli halkla dil engelinden kaynaklanan kısıtlı iletişimleri, farklı ilgileri ve Balkanlardaki farklı gidiş yollarından ve imaretlerin farklı hizmetlere verdikleri farklı ağırlıklardan kaynaklanmaktadır.

Ancak bazı yazarlara göre (Salvator İsrael 1980[8], Mutafov 1988[9]) imaret hasta, engelli ve yoksullar için bir sığınaktır. Burada engellilerden kasıt, çeşitli ruhsal ya da fiziksel farklılıkları, engelleri olan bireylerdir. Bunlar da hayır kurumundan yararlanan diğer bireyler gibi aynı hizmetlerden yararlanmaktadırlar. Engelli bireylerden "personel" olarak yararlanılması örneklerine ise sıkça rastlandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda onlardan genellikle engellerinin izin verdiği sınırlar içerisinde hastabakıcılık, fiziksel işçilik vb işlerde yararlanılmaktadır. Bu uygulama, o dönemdeki Bulgar kilise-manastır tıbbi hizmetlerinde de yaygın olarak kullanılan kendine özgü bir tür "iş eğitimi ve terapisi" olarak nitelendirilebilir.[10] Kaynaklarda, bu tür engelli bireylerin yasal bir zorunluluk sonucu çalıştırıldığına ilişkin bir kayda rastlanmamaktadır. Halbuki günümüzde bu tür bir yasal zorunluluk olduğu halde kurumların bu yükümlülükten çoğunlukla kaçındığını biliyoruz. Zorunluluk olmadığı halde bu dinsel-sosyal kurumların iş terapisi ve eğitimi sağlıyor olması, ancak o dönemde mevcut olan dinsel, sosyal ve kurumsal değerler ve anlayışla açıklanabilir.

Bu, benzer amaçlı diğer bir hayır kurumu olan Ruse'deki (Rusçuk) ıslahhanede de gerçekleştirilmiştir. Bu kurum, Tuna vilayeti valisi Midhat Paşa tarafından 1864-67 yılları arasında yaptırılmıştır. Islahhanede, görme ve fiziksel engellilerin eğitim gördüğü ve çalıştığı bir atölye mevcuttur. Kaynaklar, bu kendine özgü iş terapisi yönteminin bir amacının da dilencilikle mücadele olduğuna işaret etmektedirler.

Edirne'de bulunan ve bir tıp kompleksi niteliğini de taşıyan (günümüzde Trakya Üniversitesi'nce restore edilerek bir tıp müzesi de açılan) Edirne imareti, özellikle ruhsal hastalık ve engelliler için tedavi ve eğitim hizmeti veren bir başka önemli örnektir.

Cami bölümü hâlâ ayakta olan ve 19. yüzyıl sonlarına kadar hizmet vermiş olan, Trakya ovasının en ünlü imareti, Filibe'dedir. Türk-İslam mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan imaret, Meriç Nehri'nin sağ kıyısında ve eski anayol üzerinde, 1444-45 yılları arasında Şahabeddin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.[11] Kapandığı güne kadar imaret yoksullar ve engelliler için din, dil ve etnik köken gözetilmeksizin misafirhane ve aşevi hizmetlerini sürdürmüştür. Bu imaretle ilgili Solomon Shvaigerr'in (1577) seyahatnamesinde "Yanında güzel bir camisi olan, yan yana dizilmiş küçük odaları bulunan bir imarete yerleştik" şeklinde bahsedilmektedir. Yine Lubenau'nun seyahat notlarında, "Meriç Nehri kenarında çok güzel bir imaret yer almaktadır" biçiminde geçmektedir. Filibe'deki bu imaret 1878 yılında Rus ordusunun şehre girmesiyle yıkılmıştır.[12]

Birçok savaş ve göç yollarına sahne olmuş Balkanlarda yaşayan çeşitli dil, din ve etnik kökenli insanlar, çekilen acıların giderilmesi ve sosyal problemlerin çözülmesi için de dönemine özgü kurumları geliştirmişlerdir. Bu farklılıklara rağmen bugün bile ders almamız gereken hoşgörü ve sosyal olarak güçsüz olanların desteklenmesi anlayışını geliştirmişler ve bunu kurumsallaştırmışlardır. Bu açıdan imaretler, insanda var olduğundan beri bulunan hoşgörü, yardımlaşma, güçsüz olanı destekleme gibi insanca duyguların karşılanması ile bunlara ihtiyacı olanların buluşturulduğu ve rasyonel biçimde düzenlendiği tarihteki önemli sosyal kurumlardan biridir. Günümüzde engelli bireylerin eğitiminde, istihdamında ve toplumla entegrasyonunda, sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde bile ne denli büyük sıkıntıların yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda, bu kurumlardaki anlayış ve uygulamaların incelenmesi daha da fazla önem kazanmaktadır.

1. Stefan Mutafov, *Meditsinata v Bilgarskata Ikonopis*, Bulgar Bilimler Akademisi yayını, Sofya, 1992.
2. Stefan Mutafov-Veska Soseva, *Obstopedagogiçeska i Defektologiçeska Deontologiya*, Stara Zagora, 1992.
3. *age.*
4. V. Grigoriev, *Religion du Mounde Entier*, Marabout, Belçika, 1989.
5. Stefan Mutafov, *Die Kirchenmedizin in der Bulgarichen Ostlich-orthodoxen Kirche*, Nova Acta Leopoldina, Leipzig, 1967.
6. Grigorieff, *Religion du Moude Entier*, Malabout, Belgique, 1989.
7. M. Yonov, *Nemski i Avstriyski Pitepisi za Balkanite XV-XVI vek*, Nauka i Izkustvo, Sofya, 1979
8. Salvator Israel, *Meditsinata v Srednovekovna Bilgariya*, Sofya, 1980.
9. Stefan Mutafov, *Sv. Kliment Ohridski I Negovoto Delo V Leçebno-Vizpitatelen Acpekt*, Sofya, 1988.
10. Mutafov, *age.*
11. S. Stamatov, V. Kolarova, L. Botusarova, *Plovdiv-Pametnitsi na Kulturata*, D. I. Danov, Plovdiv, 1960.
12. N. Alvaciev, *Plovdivska Hronika*, D. I. Danov, Plovdiv, 1984.

SEDDÜLBAHİR KALESİ SÖZLÜ TARİH PROJESİ

Şu Yorgun Kalenin Düşündürdükleri...

IŞIL CEREM CENKER

Bu makale 2000 yılında düzenlenen Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

> Sözlü kaynakların kullanıldığı tarihsel araştırma, kaynakların doğası gereği hiçbir zaman bitmez; doğası uygun olmasına rağmen sözlü kaynakların kullanılmadığı tarihsel araştırma ise tanım olarak eksik kalır.[1]
>
> Alessandro Portelli
> *The Death of Luigi Trastulli*

GİRİŞ

1997 yılından bugüne, Çanakkale Boğazı'nın en uç noktasında bulunan Seddülbahir ve Kumkale kalelerinin zaman içerisindeki mimari değişimlerini anlamak amaçlı proje, Dr. Lucienne Thys-Şenocak başkanlığında, Koç Üniversitesi Tarih Departmanı ve İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Jeodezi ve Fotogrametri Departmanlarının ortak projesi olarak sürdürülmektedir. 1997 yılında Seddülbahir kalesini terk eden askeriye, halen Kumkale kalesinde görev yapmaktadır. Kumkale kalesinde çalışmaların başlaması için gerekli olan izin geçtiğimiz yılın kasım ayında alındığından, bu seneye değin çalışmalar Seddülbahir kalesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Geçtiğimiz üç yılın sonunda Seddülbahir kalesi ile ilgili yürütülen arşiv araştırmalarının yanı sıra, yapılan alan çalışmaları sonucu kalenin detaylı bir planı çıkarılmıştır. Kalenin restorasyonunun yapılabilmesi için gerekli olan rölöve çalışması halen devam etmektedir. Tüm bunlara ek olarak 1999 yılında Seddülbahir kalesi ile ilgili sözlü tarih çalışması başlatılmıştır. Önümüzdeki üç sene boyunca bu çalışma Kumkale kalesi ve köyünü de kapsayacak biçimde devamı edecektir. Geçtiğimiz yaz aylarında Seddülbahir'de bir önceki dönem başlattığımız sözlü tarih çalışmasını genişletme imkânı bulmuş olsak da, henüz görüşmelerin değerlendirmesi yapılmadığı için, bu makalede 1999 yılında yaptığımız ilk sözlü tarih çalışması hakkında bilgi vereceğim. Ancak daha önce Seddülbahir kalesinin tarihinden kısaca bahsetmek istiyorum.

SEDDÜLBAHİR KALESİNİN KISA TARİHİ

Seddülbahir kalesi ve köyü Gelibolu yarımadasının en uç noktasında, Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında yer almaktadır. Köy, Çanakkale iline bağlıdır ve merkeze yetmiş kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. İsmini hemen yanı başında bulunan kaleden alır. Seddülbahir, deniz seddi anlamına gelmektedir.

Seddülbahir kalesi 17. yüzyılda Sultan IV. Mehmed'in annesi, Valide Hatice Turhan Sultan tarafından, boğazın karşı yakasında bulunan Kumkale kalesi ile birlikte yaptırılmıştır.

IŞIL CEREM CENKER 1977 Adapazarı doğumlu. Koç Üniversitesi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Bölümlerini geçtiğimiz yıl (yarışmaya başvurduktan sonra) bitirdi. 2000-2001 döneminde Budapeşte'deki Orta Avrupa Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi üzerine master yaptı.

Seddülbahir ve Kumkale kalelerinin zaman içerisindeki mimari değişimlerini anlamak amacıyla yürütülen geniş çaplı bir projenin parçası olarak gerçekleştirdiği sözlü tarih çalışmasıyla yarışmaya katıldı. Sözlü tarihin alternatif bir araştırma yönteminden çok, klasik araştırma yöntemlerini tamamlayıcı bir metot olduğu inancı ile çalışmasını şekillendirdi. Seddülbahir kalesini, Seddülbahir yaşayanlarından dinlemenin, kendisi için, projeye sağladığı yararın yanında, aldığı zevk ve edindiği tecrübe ile beraber unutulmaz bir deneyim ve çalışmalarını halen devam ettirdiği sözlü tarih pratiği için çok güzel bir başlangıç olduğunu belirtiyor.

Osmanlı kalelerinin kök saldıkları topraklara ses veren Seddülbahir yaşayanları ile birlikte Kumkale beldesi ileri gelenleri ve halkına teşekkürlerini iletiyor.

17. yüzyılın başlarından itibaren, Çanakkale Boğazı'nın güvenliği Venedik tarafından tehdit ediliyordu. 1650 yılında Venedik ve Osmanlı arasında kriz noktasına ulaşan gerginlik, Venedik'in boğazı abluka altına almasıyla sonuçlandı. 1657 yılında, dönemin ünlü veziri, Köprülü Mehmed Paşa'nın gayretleriyle ablukaya son verildi. Ancak, Venedik'in yarattığı tehlike, bu bölgenin dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı ne denli hassas ve savunmasız olduğunun bir kanıtıydı. Köprülü Mehmed Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Valide Hatice Turhan Sultan boğazın hemen girişinde bulunan iki kalenin ağalığını üstlendi. Amaç Osmanlı savunma sisteminin güçlendirilmesiydi.[2]

Hatice Turhan Sultan'ın vakfiyesinden her iki kalenin içinde de cami, okul, hamam, evler ve dükkânlar bulunduğunu biliyoruz.[3] Kaleler sadece Osmanlı döneminde değil, Cumhuriyet döneminde de savunma amaçlı kullanılmıştır. 1997 yılında Seddülbahir'den ayrılan askeriye, Kumkale'deki görevine halen devam etmektedir.

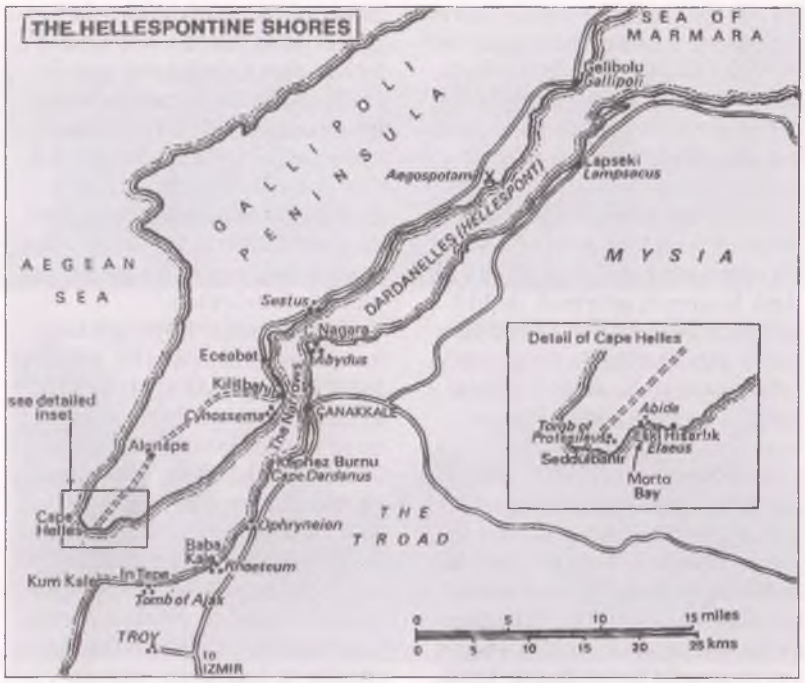

Gelibolu Yarımadası ve Seddülbahir.
John Freely, *The Western Shores of Turkey*, 1988.

Altta: Hatice Turhan Sultan.

SEDDULBAHİR KALESİ SÖZLÜ TARİH PROJESİ

1999 yılının haziran ve temmuz aylarında Seddülbahir köyünde yaşayanlarla birlikte gerçekleştirdiğimiz sözlü tarih çalışmasına başlamamızın birden çok, birbiriyle örtüşen, önceliksiz hedefleri vardı. Proje kapsamında Seddülbahir kalesinin tarihini, kale ile ilgili anlatılan hikâyeleri ve kalenin zaman içinde geçirdiği mimari değişimi yöre halkından dinlemenin arşiv ve alan çalışmalarını tamamlayacağı düşüncesine sahiptik. Görüşmeler sonucu, köyün hemen yanı başında bulunan, heybetini zaman içinde yitirmiş, ağaçların, dalların, otların hemen her yerini sardığı bu kalenin köyün sözlü geleneğini ne şekilde etkilediğini anlayabilecek, aynı zamanda, yöre halkının kalenin mimarisini ne şekilde etkilediğini ve değiştirdiğini öğrenebilecektik.

Bu hedefi gerçekleştirirken başvuracağımız sözlü kaynakların, Seddülbahir'de yaşayan yöre halkı olacağı bilinci, yeni araştırma yöntemimizin tek taraflı bir bilgi edinme süreci olmayacağı gerçeğini beraberinde getiriyordu. Seddülbahir'de başlatacağımız proje bize üç yıldır yörede sürdürülen çalışmaları yöre halkına aktarabilme imkânı verecekti. Yöre halkının özel olarak kalelerle, genel olarak tüm Gelibolu yöresinde yürütülen veya yürütülmesi planlanan projelerle ilgili düşüncelerini öğrenmek, bu projelerin yörede yaşayanlarca anlaşılması, benimsenmesi, ve yerelleştirilmesi açısından önemliydi.

Görüşmelere başlamadan belirlediğimiz hedefleri hayata geçirecek yöntemleri anlamak ve buna bağlı olarak proje planını geliştirmek konusunda özellikle iki kitaptan faydalandım: Valerie Yow'un yazmış olduğu *Sözlü Tarihin Kaydı*[4] ve Edward Ives'a[5] ait *Kaydedilen Görüşme*.

Görüştüğümüz kişilere yönelttiğim soruların olayların tarihsel sıralamasını izlemesine dikkat ettim: Görüştüğümüz kişi kalenin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığını biliyor mu; daha önceki nesillerin kalenin içindeki veya dışındaki yaşantıları hakkında bilgisi var mı; kale ile ilgili anlatılan hikâyeler neler. Kalenin tarihiyle ilgili sorulardan sonra, kalenin köy halkının tanıklığını yaptığı mimari değişimini anlamaya çalıştım: kale dışında bulunan iki hamam en son ne zaman kullanılmış, zaman içinde hamamlar nasıl değişmiş, kaleye giden su kaynağı nerede, kalenin içinde ya da dışında, şu anda bulunmayan, ancak geçmişten hatırladıkları eski yapılar veya çeşme-

ler var mı, eski köy camisi nerede, hatırladıkları bir hastane var mı? Son olarak yörede sürdürülen projeler hakkında düşüncelerini sordum ve gelecekle ilgili bu projelerden beklentilerini anlatmalarını istedim.

Daha önce belirttiğim gibi, amacımız sadece kale ve kaleye ait yapıların mimari değişimi ile ilgili bilgimizi artırmak değildi. Görüşmeler sırasında Seddülbahir'in yerel tarihi de yavaş yavaş şekillenmeye başladı. Görüştüğümüz on bir kişiden sadece dört tanesinin ailesi Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Seddülbahir'de yaşamaktaymış. Bu dört kişinin hepsinin babası savaş sırasında askerliğini Seddülbahir'de yapmış. Bu insanların günümüze taşıdıkları hikâyeler ve hatıralar savaş öncesi ve savaş sırasında Seddülbahir köyü ve kalesinin tarihini anlamamıza yardımcı oldu.

İşgal sırasında köy boşaltılmış olduğu için bu dönem hakkında fazla bilgi edinemedik. Ancak, Seddülbahir köyünde bulunan Rum evleri ile ilgili sorduğum sorular, bu dönem hakkında az da olsa fikir sahibi olmamıza yardımcı oldu.[6]

Günümüz Seddülbahir köyü nüfusunun büyük bölümünü savaş sonrası yapılan mübadeleler sonucu Romanya ve Bulgaristan'dan göç eden Türk nüfus oluşturduğu için işgal sonrası köyün ve kalenin tarihini anlamamızda mübadele sırasında ve sonrasında yaşanan güçlükler belirleyici rol oynadı.

Görüldüğü üzere yapılan görüşmelerde Seddülbahir kalesi Seddülbahir köyünün bir parçası olarak ele alınmaya çalışıldı. Yapılan görüşmeler yörenin yerel tarihine ışık tutacak birçok değişik hayat hikâyesini de kapsamakta ki, bu zenginliği sadece sözlü tarih yönteminde bulabilmekteyiz.

Seddülbahir köyünde görüştüğümüz on bir kişinin sekizi ile ikinci defa görüştük.[7] İkinci görüşmeye Londra ve İstanbul arşivlerinden aldığımız sekiz fotoğrafla gittim. Bu fotoğraflardan büyük çoğunluğu savaş öncesi ve sonrası kalenin içinde ve dışında bulunan yapıları gösterir nitelikteydi. İkinci görüşmenin tek amacı fotoğraflarda görünen yapıların tanımlanmasında yöre halkının belleğinden yararlanılması değildi. En az bunun kadar önemli olduğuna inandığım başka bir amaç daha vardı; yöre halkıyla bu fotoğrafları paylaşmak ve köyün geçmişini birlikte irdelemek.

Seddülbahir köyü seksen haneden oluşan küçük bir köy. 1999 yılının haziran-temmuz aylarında, proje üçüncü dönemini tamamlamıştı. Bu süre içinde köy halkı ve araştırma ekibimiz arasında yakın bir ilişki kurulmuştu. Kurulan bu ilişki, görüşeceğimiz kişilerin seçimini büyük ölçüde kolaylaştırdı. Yapılan görüşmelerin yedi tanesini Seddülbahir köyünün ve kalesinin zaman içindeki değişimine tanıklık etmiş köyün yaşlıları oluşturmaktadır. Seddülbahir'de yaşamakta olan diğer iki kişi orta yaşlı olup, köy ve kaleyle özel olarak ilgilenen kişilerdir.

Seddülbahir'de yasayanlar dışında, komşu köy Alçıtepe'den de iki kişiyle görüştük. Bunlardan bir tanesi, yöredeki Savaş Hatıraları Koleksiyonu sahibi Salim Mutlu.[8] Hem Alçıtepe'nin hem Seddülbahir'in ileri gelenlerinden biri olan Salim Amca, koleksiyon fikri ile 1961 yılından beri yörenin tarihini canlı tutulmasını sağladığı gibi bu tarihin gelecek nesillere aktarılmasında işlevsel bir rol oynuyor. Çok fazla alışık olmadığımız böylesi bir girişimin anlaşılmasının önemli olduğu düşüncesiyle Salim Amca ile görüşmek istedim. Alçıtepe'de görüştüğümüz diğer bir kişi, Alçıtepe'nin yaşlılarından, Seddülbahir köyünü sıklıkla ziyaret eden ve Romanya'dan ilk geldiğinde bir süre Seddülbahir'de kalmış olan Mümin Dinler'di.[9] Alçıtepe köyü muhtarı, Mümin Amca'yı bulmamda bana yardımcı oldu.

SEDDULBAHİR KÖYÜ VE KALESİ: SÖZLÜ KAYNAKLAR

Bu bölümde yapılan görüşmeler sonucu şekillenen Seddülbahir köyü ve kalesinin tarihini yerel halkın ağzından anlatmaya çalışacağım. Yapılan görüşmeleri üç ana başlıkta toplamak mümkün: kalenin tarihi ve mimari değişim, yeniden yerleşim ve gelecekle ilgili beklentiler.

Kalenin tarihi ile ilgili olarak; Seddülbahir'de yaşayan insanların çoğu, Seddülbahir ve Kumkale kalelerinin Valide Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırıldığını biliyor. Sıkça anlatılan hikâyeye göre kalelerin yapımı ekonomik yetersizlikten dolayı sekteye uğramış, kalelerin tamamlanması ancak Turhan Sultan'ın altın takunyalarını satarak gerekli parayı sağlamasıyla mümkün olmuştur. Zehra Teyze[10] bu hikâyeyi şöyle anlatıyor:

> İşte kaleyi, bi Hatice Sultan, Hatice Hanım varmış, kaleyi, bir çift altın takunyası varmış, onunla yani yaptırdığını söylerdi babam, babamdan öyle duyardık, kalelerin yapılmasını öyle duyduk hep...

Ahmet Bey,[11] aynı hikâyeyi şöyle anlatmakta:

> ....Hatta gene herhalde devletin böyle bir zayıflık anı, çünkü 1700 yılları filan, 1600-1700'lü asırlarda yapılmış. Gene devletin zayıflık anı, biliyosun Osmanlı'nın zayıflık anı, kalelerin yapımı epey uzun süre sürmüş yani. Hatta biz duyduklarımıza göre, büyük dedelerimizden duyduk, devletin gücü yetmemiş de Padişah'ın, hangi şey olduğunu tam hatırlayamıyorum, Padişah'ın o zamanki ana, Osmanlı hanedanında kadınlar ön plandaydı, Hürrem Sultan'dan sonra filan bazı şeyler, onlardan bir tanesi, altın nalınları varmış, iki tane altın nalını, nalın biliyosunuz ayağına giyilen, altından yapılmış, onun bir tanesini buraya harcıyarak, yani biz öyle, bir rivayet yani, bir tanesini de Kumkale'ye harcamış. Bu iki kaleleri demek ki vatan şeyi ön planda olduğu için, duygusu, onları yaptırmış yani, o duruma düşmüşler, bunlarla tamamlamış yani bu kaleleri...

Kalelerin yapımı için çok sayıda kişinin yöreye geldiği de anlatılanlar arasında. İsmail

Sözlü tarih görüşmesi yapılan kişilerin, savaş sırasında hastane olarak kullanıldığını belirttikleri bina ve hemen önündeki çeşme. **Londra Savaş Müzesi.**

Amca[12] "Deve yüküyle kaşık getirmişler" diyerek ifade ediyor bu insan bolluğunu. Hamamın yapımıyla ilgili de sıklıkla anlatılan bir hikâye var. Ali Amca[13] şöyle anlatıyor hikâyeyi:

> O hamam dediğiniz yer, asker götürür getirirmiş taşı, kaleler yapılıyo ya, bu sefer görüyolar onu, asker taşı yine bırakmıyo orda, demek kalbi temizmiş onun, getiriyo, götürüyo, ondan sonra soruyolar, 'suçluyum ben' diyo, sonra 'ben yıkanmak istiyom' diyo, işin Türkçesi, hemen işi paydos, o zaman hamamları yapıyolar...

Daha yakın zamanla ilgili anlatılan hikâyelerin çoğu şu an doksan beş yaşında olan Fatma Teyze'nin[14] anlattıklarına dayandırılıyor. Fatma Teyze Birinci Dünya Savaşı öncesi Seddülbahir köyünde yaşayanlardan biri. Anneannesinin anılarını bize aktaran Fatma Teyze savaş öncesi kale içindeki yerleşimden de söz etti. Anlattığına göre kale içinde o dönemde bin hane bulunmaktaymış. Seddülbahir köyünde yaşayanların verdikleri hane sayısı üç yüz ile bin arasında değişmekte. Ancak bu görüşmelerin güvenilirliğini etkilememekte, çünkü her görüşmede verilen değişik rakamların altını çizmeye çalıştığı nokta savaş öncesi Seddülbahir'de fazlasıyla canlı olan sosyal ve ekonomik hayat. Seddülbahir köyü yerlileri, bize Seddülbahir'in savaş öncesinde Küçük İstanbul olarak bilindiğini, Seddülbahir'de büyük pazarlar kurulduğunu ve Seddülbahir'in yüksek nüfuslu çok dinamik bir sosyal yaşamı olduğunu anlattılar.

Sıkça anlatılan hikâyelerden bir tanesi de yine savaş öncesinde kalenin gece saat on birde kapanan kapılarıydı. Fatma Teyze'nin anlattığı ve köyde hemen herkesin bildiği bu hikâye bizi sadece savaş öncesi kale içindeki yerleşim hakkında bilgilendirmekle kalmıyor, dönemin sosyal yaşantısına da az da olsa ışık tutuyor:

> Akşam olunca kale kapıları kapanırdı. İşte bizim insanlar da giderlermiş, hısım, akrabasına giderlermiş, "ay" derlermiş "kale kapıları kapanmadan" kale kapıları on birde kapanırmış, kale kapıları eski saatlen on birde kapanırmış, "gidelim" derlermiş, "tavuğumuz var, hayvanımız var" falan, bir de giderlermiş "tamam" derlermiş askerler, "on birde kapatıyoruz" derlermiş, "nerdeydiniz siz" derlermiş, "sabah gidin evinize" derlermiş, salmazlarmış, anneannemler çok derdi "kaldık öyle.

Yine Fatma Teyze'den aktaracağım başka bir anekdot, Seddülbahir ile ilgili bu metinde, unutulan bazı gelenekleri hatırlama amaçlı bir alt-metin olarak okunabilir:

> Çocuktum ben, gelin hamamı yaparlardı, lohusa hamamı yaparlardı, şimdi ben lohusamı götüricem hamama, bütün akrabam, hısım, akrabam, konu, komşum davet ederdim. O gün onlara yemek yedirirsin, götürürsün hamama, hamamda oynarlar, gündüzleyin oynarlar, muhabbet ederler, karınlarını doyururlar, gelin, lohusa yıkarlar, ondan sonra gidenler gider. Gelin hamamı böyle olurdu, şimdi hamam mamam bilmiyoz.

Kalenin tarihi ile ilgili olarak görüştüğümüz kişilere kalenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı, savaş öncesinde kale içinde yerleşim olup olmadığı, eski dönemlerdeki, kale içindeki veya dışındaki yaşam hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları dışında, kalenin zaman içindeki mimari değişimini anlamak amaçlı köy camisi, hamamlar, çeşmeler, su yolu, hastane, okul gibi Turhan Sultan'ın vakfiyesinden bir zamanlar kale içerisinde olduklarını bildiğimiz, ancak zaman içinde yerleri veya işlevleri değişen yapılar hakkında da bilgi istedim. Bu makalede sözlü tarihin geleneksel araştırma yöntemlerini tamamlayıcı bir metot olduğunu göstermek amacıyla bu yapılardan özellikle iki tanesi üzerinde durmak istiyorum: Londra Sa-

vaş Müzesinden aldığımız fotoğrafta görülen bina ve hemen önündeki çeşme.

Görüşmelere başlamadan önce her iki yapının da kale içerisinde bulunduğunu düşünüyorduk, ancak görüşmeler sonucu bunun doğru olmadığını anladık. Fotoğraflarla gittiğim ikinci görüşmelerin, görüştüğümüz kişinin Seddülbahir'e yerleştiği yıla göre değişik sonuçlar verdiğini daha önce belirtmiştim. Ancak, savaş öncesi Seddülbahir'de yaşayan Fatma Teyze, savaş sırasında yörede askerliğini yapanların çocukları ve savaş sonrası köye yerleştiklerinde çocukluk yıllarını geride bırakmış olanlar, fotoğrafta görülen yapının savaş sırasında kullanılan hastane olduğunu ve kale duvarının hemen dışında bulunduğunu söylediler. Hastanenin önündeki çeşme ise hemen herkes tarafından tanındı, çünkü köy halkı bu çeşmeyi yakın zamana kadar kullanmıştı. Bu çeşmenin yerine altmışlı yıllarda yeni bir çeşme yapıldığını da yine görüşmeler sonucu öğrendik.

İkinci ana başlığımız olan yeniden yerleşim bizi Osmanlı tarihinden Cumhuriyet tarihine taşıyan bir geçiş dönemi olarak da okunabilir. Seddülbahir'de halen kullanılmakta olan Rum evleri ve köyde muhtemel Rum yerleşimi ile ilgili görüşmeler sonucu ortaya çıkan genel kanı, savaş öncesi bir Rum köyü olan komşu köy Alçıtepe'de (eski adıyla Kirte) yaşayan Rumların bir kısmının savaş sonrası Seddülbahir'e yerleştiği yönünde. Savaş öncesi ve sonrası Türk-Rum ilişkilerinin değişimini Ali Amca'nın babasının hikâyesinden anlayabiliyoruz:

> - Rum bak, komşu köyü, ilerde harp olmadan, Alçıtepe orda Kirte, rahmetli babamlar, gider gelirlermiş, içki içerlermiş orda.
> - Düşmanlık yok?
> - Düşmanlık katiyen yok, öyle düşman. İşgalde rahmetli babam ordan geliyo askerkene, onun arkadaşları varmış orda. Mehmet Efendi'nin evlerinin olduğu yerde, kahveye gidiyo. O zaman Rumlar kahve yapmışlar buraya, "bu Türk ne arıyo burda" diyolar, başlıyolar Rumca konuşmaya. O, bu sefer, gavur, Dimitri derdi babam, "Abdi" demiş "kalk", onu evine alıyo, babamı, çocuklarına diyo ki bunu diyo, alın, aşağıdan deniz kıyısından- yarlar denirdi- onu yarlardan, ordan tee bunu diyo Alçıtepe'ye yakın şey yapın, öldürecekler bunu baştan diyo.....anlamış babam ama ne yapsın, sesini çıkarmıyomuş, onların elinde, ondan sonra kaçırmışlar babamı.

Rum nüfusun Seddülbahir'e yerleşimini ise Ahmet Bey şöyle anlatıyor:

> Rum evleri şöyle, savaş sonrası biliyosunuz, Mondros Mutakeresi'nden sonra, şeyi kaybedince, her ne kadar galip olmamıza rağmen, binlerce şehit vermemize rağmen, vatanımızı savunmuş hurda, ama biliyosunuz Mondros Mutakeresi'nde bu işi kaybetmişiz, masa başında kaybetmişik. Kaybedince bölgeye hemen Rumlar geliyolar buraya yerleşmeye, boş kalıyo burası tabii, gelemiyolar. Rumlar geliyo buraya yerleşmeye. Alçıtepe'de de Rumlar var, savaş öncesi Rum köyü, hemen buraya yerleşmeye başlıyolar. Yukarıdan, ...aşağıya doğru, iki sıra başlıyolar: iki oda bir salon, iki oda bir salon, tavanı tahta, tabanlar tahta, yapmaya başlıyolar. Bir sıra indiriyolar buraya kadar. İkinci sıraya başlıyolar, yarım kalıyo onlar. Neden yarım kalıyo? Antlaşmalar oluyo, Lozan Antlaşması oluyo, sonra onlar da burayı terk ediyolar. Bu arada giderken, Rumlar kimin yerine yaptı, tabii bizimkiler dönüyo, büyüklerimiz. Dedemler dönüyo. Aaaa, bakıyo bizim arsamızda bir Rum evi var. Kim yapmış? İşte Yorgi bilmem kim yapmış, onlan anlaşarak, para karşılığında satın alıyolar gene kendi evlerini. Yerine yapılan evleri alıyolar, oturuyorlar yani.

Cumhuriyet dönemi yeniden yerleşim ise 1923 Lozan Antlaşması sonrası yapılan mübadeleyle Türkiye'ye gelen göçmenlerin köye yerleşmesiyle başlıyor. Bugün Seddülbahir köyü nüfusunun büyük bir bölümünü 1934-1938 yılları arasında Romanya'dan gelen göçmenler ve onların çocukları oluşturuyor. Bunun dışında işgal sonrası köye dönenler veya savaş sırasında Seddülbahir'de askerliğini yapıp işgal sonrası köye yerleşenler de günümüzde köyün yerlilerinden sayılmakta; ancak bu durumdakilerin sayısı göçmen nüfusa göre oldukça az. Nereden gelmiş olurlarsa olsunlar bu insanların hepsi savaş sonrası yerleşimle ilgili ortak bir belleğe sahip.

Seddülbahir köyü belleklerde yıkık dökük bir köy olarak yaşıyor. Birçokları köye ilk geldiklerinde kendilerini karşılayan top, tüfek, mermi, hatta "kafatası" tarlalarından söz etmekte. Bombardıman yüzünden Seddülbahir'de savaştan sonra hemen tüm evlerin harap olduğu, hatta köye ilk gelenlerin bir süre askeri barınaklarda kaldığı anlatılanlar arasında. Kalenin de bombardımandan nasibini aldığı, birçok cepheden top ateşine maruz kaldığı için Seddülbahir'e ilk geldiklerinde kaleyi de yıkık ve harap gördükleri yine anlatılanlar arasında. (Bkz. fotoğraflar)

Seddülbahir'deki savaş kalıntıları uzun yıllar halkın temel geçim kaynağı olmuş. Hemen herkes bir süre geçimini demir ve kurşunun geri dönüşümü için ihtiyaç duyulan savaş kalıntılarını satarak sağlamış. Yalnız komşu köy Alçıtepe'den bir kişi, Salim Mutlu, bu kalıntıları biriktirerek 1961 yılında Savaş Hatıraları Koleksiyonu'nu açmış. Salim Amca'nın yeni nesillerin yörenin askeri ve tarihi önemini unutmamaları için açtığını söylediği bu koleksiyon, yöredeki birçok resmi müzeye de görsel malzeme sağlamış.

Üzerinde durmak istediğim son ana başlık, köyde yaşayanların gelecekle ilgili beklentileri. Seddülbahir köyü tüm Gelibolu yarımadasıyla birlikte 1973 yılından beri Milli Parklar Müdürlüğü'ne bağlı. İki sene önce başlatılan, bölgenin tarihi ve kültürel önemini doğal gü-

zellikleriyle beraber sunmayı amaçlayan Gelibolu Barış Parkı projesi Seddülbahir'de yaşayanlar için geleceklerini etkileyecek önemli bir proje. Detayların Seddülbahir'de henüz bilinmediği bu proje ile ilgili değişik duyumlar ve beklentiler mevcut. Mesela Ahmet Bey projenin köye çok büyük avantajlar getireceğine inanıyor:

> Çok iyi gelişmeler olacak, ortak bir konsorsiyum şeyinde yapılıyor. Yeni Zelanda, Avustralya, İngiltere, Fransa, Türkiye tarafından. Yollar genişletilecek, SİT alanları kamulaştırılıyo birçok yerde, öyle değişiklikler olacak, duyduğumuz kadarıyla, hep bunları duyuyoruz. Devlet çeşitli krediler vererek bu bölgede turizmciliği, ev pansiyonculuğunu, diğer pansiyonculuğu teşvik, daha çok ormanlara zarar veren küçükbaş hayvancılığı, çiftçilik, yani tarla yakarken mesela orman yakıyo, bu gibi şeyleri azaltacak... milleti de burda taciz etmeden, aciz etmeden tabii, bu işi böyle gerçekleştirecek. Güzel olacak yani... Bütün arkadaşlarımız, bizim yaşlarımızdaki arkadaşlarla, bizden daha genç arkadaşlarla konuşuyoruz. Genç nesil artık yemyeşil bir yarımada, ormanlarla kaplı, turistlerin geldiği dolaştığı, tarihe sahip, tarih ve turizm bir arada yani. Şu anda zaten bizim burada biliyosunuz tarih ve turizm bir arada, öyle değil mi, öyle yani. Her taraf tarih, gerek Osmanlı tarihi, gerek Cumhuriyet tarihi, gerek savaş tarihi, hi de çok temiz, tertemiz bir turizm.

Ancak Ahmet Bey gibi düşünenlerin yanı sıra, gelecek konusunda daha karamsar olanlar da mevcut. Özellikle olası bir istimlakta, topraklarının değerinin altında alınacağı veya takas usulüne gidilirse sahip olduklarından daha kötü şartlarda arsa verileceklerine dair şüpheler mevcut. Biz, ekip olarak tüm bu şüphelerin zaman içerisinde giderileceğine ve Gelibolu Barış Projesi kapsamında Seddülbahir ile birlikte tüm Gelibolu yarımadasının korunması gereken değerlerine ve güzelliklerine sahip çıkılacağına inanıyoruz.

Seddülbahir kalesinde savaş sırasında top ateşi sonucu büyük tahribat meydana geldi.
IRCICA arşivi.
Londra Savaş Müzesi.

Seddülbahir kalesiyle ilgili yürütülen çalışma ile ilgili köyde yaşayanların özellikle ilgilendikleri proje kalenin restorasyonuyla ilgili sürdürülen rölöve çalışması. Birinci Dünya Savaşı'nda büyük hasar gören kalenin, geçen yıllarda doğa şartları ve bakımsızlık yüzünden iyice harap hale geldiği ve önlem alınmazsa bugün ayakta olan duvar ve burçların yakın gelecekte yıkılabileceği hemen herkesin dile getirdiği kaygılar. Restorasyon sonucu Seddülbahir kalesinin eski heybetine kavuşturulması ise hemen herkesin ortak dileği.

Seddülbahir sözlü tarih çalışmasının getirdiği yararlardan biri de proje hakkında verdiğimiz bilgi sonucu köyde yaşayanlara amacımızın belgelemekten ibaret olduğunu ve yaptığımız çalışmanın -özellikle kale çevresindeki yerleşim için- istimlak getirmeyeceğini anlatmak oldu. Böylece, gelecekle ilgili kaygıları bir nebze de olsa hafiflettiğimize inanıyoruz. Bu bizim için sözlü tarihin beklenmedik faydalarından biri oldu.

GÖRÜŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ALT-METİN OLARAK SOSYAL BELLEK

Yaptığım görüşmeler sonucu Seddülbahir'de beni en çok etkileyen, görüştüğümüz kişilerin tarih bilinçleri oldu. İçerisinde hem Osmanlı hem Cumhuriyet tarihini barındıran bu bilincin kaynağı neydi ve bu bilinç Seddülbahir'deki sözlü geleneği ne biçimde etkilemişti?

İsmail Amca'nın ilkokul yıllarında ezberlediği bir şiirden aktardığı dizeler görüştüğüm insanların tarih bilincini açıklayıcı nitelikte:

> Çanakkale Boğazı'nın
> yılmaz çelik bekçisiyiz
> Bu ülkeye yan bakanın
> yan bakanın kincisiyiz
> Hele bakın şu yerlere
> kim yan bakar bu yerlere, eyyy

Seddülbahir'de görüştüğüm insanlar kendilerini aslında ne Osmanlı ne de Cumhuriyet tarihi ile tanımlama ihtiyacı içindeler. Onlar kendilerini ait oldukları yerle, vatanlarıyla tanımlıyorlar. Görüştüğüm insanların her biri bu vatanın 'yılmaz çelik bekçileri' olduklarına inanan insanlar.

Görüşülen insanların hepsinin gençlik yılları yeni bir ulus-devlet yaratma çabası içindeki Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla örtüşmekte. Cumhuriyet ideolojisinin üzerinde özellikle durduğu vatan, millet, devlet gibi kavramlar Seddülbahir'de yaşayan insanların belleklerinde şekillenen tarihin de temel çıkış noktasını oluşturuyor.

Seddülbahir köyü ve kalesinin tarihinin yeni bir devlet kurma sürecinde, Seddülbahir köyündeki yeniden yerleşimle birlikte yeniden yorumlandığı ve anlamlandırıldığını öne sürmek sanırım yanlış olmaz. Seddülbahir'deki sözlü gelenek bu görüşü doğrular niteliktedir:

Seddülbahir kalesi bir ekonomik ve askeri kriz anında, geleneksel Osmanlı tarihince bir istikrarsızlık kaynağı olarak görülen valide sultanlardan biri olan Hatice Turhan Sultan'ın "vatan" için yaptığı fedakârlıkla vücuda geliyor. En azından Seddülbahir'deki sosyal bellek Turhan Sultan' ı böyle tanımlıyor. "Vatan" için yaptırılan Seddülbahir kalesi, I. Dünya Savaşı sırasında "vatanı" koruyor. Ağır bombardıman altında büyük hasar görüyor, ama yıkılmıyor.

Seddülbahir kalesi, görüştüğümüz insanların belleklerinde vatan sevgisi ve vatan için fedakârlığı simgeliyor. Bu sebeple Seddülbahir'in tarihi belleklerde kesintiye uğramadan on yedinci yüzyıldan günümüze uzanıyor. Seddülbahir'de vatan sevgisinin, fedakârlığın, zaferin ve egemenliğin tarihi; savaşların, göçlerin, yeniden yerleşimin tarihini içselleştiriyor ve kişilerin tarihine yeni anlamlar yüklüyor.

Seddülbahir'de 1999 yılında gerçekleştirilen çalışmanın amaçlarından biri Seddülbahir kalesi ve köyü arasındaki etkileşimi anlayabilmekti. Ancak Seddülbahir köyünde yaşayan tüm insanları bir bütün olarak ele almak ve farklılıkların genellemeler içinde yok olmasına izin vermek tabii ki doğru değil.

Seddülbahir'de yaşayan birinci ve ikinci kuşaktan insanlarla gerçekleştirdiğimiz ilk çalışmamızdan sonra, 2000 yılı yaz aylarında Seddülbahir köyünde yaşayan gençlerle birlikte Seddülbahir'e 1970'lerde yerleşmeye başlayan "yazlıkçılar-"la da söyleşi yapıldı. Sözlü geleneği oluşturan, değiştiren, yeniden anlamlandıran sosyal belleğin Seddülbahir'de zaman içinde değişikliğe uğrayıp uğramadığını, uğradıysa ne şekilde, nasıl ve neden değiştiğini bu sene içerisinde yapacağımız çalışmalardan sonra anlayacağız.

SONUÇ

Sözlü tarih doğası gereği insanlarla ilişki kurmayı şart kılan bir araştırma yöntemi. Seddülbahir sözlü tarih çalışmasının sonucunda, proje kapsamında Seddülbahir kalesinin zaman içindeki mimari değişikliğini anladığımız gibi, sözlü tarih çalışması sonucu projeyi Seddülbahir köyü bağlamında anlamaya çalışarak proje kapsamını da genişletmiş olduk. Böylece projeyi ait olduğu yerel coğrafyaya entegre ettik.

Seddülbahir'de yaşayanlarla gerçekleştirdiğimiz sözlü tarih çalışmasının tarihsel araştırmalarda sözlü kaynaklara başvurmanın ne derece faydalı olabileceğine dair iyi bir örnek oluşturduğunu düşünüyorum. Sözlü tarihi arşivsel araştırmalarla çelişen bir yöntem değil, aksine bu araştırmaları tamamlayan bir yöntem olarak görüyorum. Seddülbahir'de yaptığımız çalışma bunun en güzel örneği. Önümüzdeki dönem aynı çalışmayı Kumkale'de de başlatmayı düşünüyoruz.

1. Portelli, Alessandro. (1995): *The Death of Luigi Trastulli: Form and Meaning in Oral History*, Albany NY: SUNY Press, 45-58.
2. Thys-Şenocak, Lucienne. (1994): "The Yeni Valide Mosque Complex in Eminönü". Doktora tezi: University of Pennsylvania, 54.
3. C. Kafescioğlu. Thys-Şenocak, Lucienne. (ed.), *Essays in Honour of Aptullah Kuran*. Thys-Şenocak, Lucienne. (1999): 'The Fortresses of Seddülbahir and Kumkale', 313.
4. Yow, Valerie Raleigh (1994): *Recording Oral History*, Londra: Sage Publications.
5. Ives, Edward. *The Tape-Recorded Interview*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
6. Seddülbahir'in yerel tarihini anlamak için sözlü kaynaklar kadar mevcut arşivlere de ihtiyacımız olduğu görüşünü taşıdığımız için 2000 yılının mayıs ayında Çanakkale'ye gittim. Çok az bilgi sahibi olduğumuz Seddülbahir'deki Rum yerleşimini araştırmak öncelikli hedefimdi. Çanakkale Tapu Müdürlüğü ve Çanakkale Köy Hizmetleri İl Müdürlüğünde yaptığım çalışmalar sonucu Seddülbahir'deki Rum yerleşimi ile ilgili somut bir bilgiye ulaşamamış olsam da, köyün işgal sonrası tarihine ait bazı bilgilere ulaşabildim. En eskisi 1934-1938 yılına giden, Köy Hizmetleri İl Müdürlüğündeki İskân Defterlerine göre, bu tarihler arasında Seddülbahir köyüne Romanya ve Bulgaristan'dan toplam üç yüz yirmi yedi kişi göç etmiştir, bu rakam seksen yedi haneye eşittir. Seddülbahir'e yerleşenlerin sadece altı tanesi, iki hane, Bulgaristan'dan gelmiştir, geri kalanların hepsi Romanya göçmenidir. Seddülbahir köyü yeniden yerleşiminin tam olarak anlaşılması için daha detaylı arşiv araştırması gerekmektedir.
7. Pansiyonunda kaldığımız ve fotoğrafları bir önceki çalışma döneminde görmüş olan Nazmi Fındık, kalenin eski halini bilmediği için ikinci görüşmeyi yapmak istemeyen Pembegül Mutlu, köye sadece bir günlüğüne gelen Nadir Bademi ile ikinci görüşmeleri yapmadık. Ancak bu üç kişiyle de fotoğrafları birlikte inceledik ve birlikte yorumlamaya çalıştık. Bunlardan iki tanesi (Nazmi Fındık ve Nadir Bademi) teybe kaydedilmiş olsa da, Pembegül Teyze ile kasetsiz ve kayıtsız bir görüşme yaptık. Nazmi Fındık ile 17 Temmuz 1999'da, Pembegül Mutlu ile 10 Temmuz 1999'da görüştük. 10 Temmuz 1999 tarihinde görüştüğümüz Nadir Bademi'i geçtiğimiz yıl kaybettik.
8. Salim Mutlu ile görüşmemiz 14 Temmuz 1999 tarihinde yapıldı.
9. Mümin Dinler ile 14 -15 Temmuz 1999 tarihlerinde görüştük.
10. Zehra Şener ile görüşmemiz 12 Temmuz 1999 ve 16 Temmuz 1999 tarihlerinde gerçekleşti.
11. Ahmet Aydagün'le 12 Temmuz 1999 ve 15 Temmuz 1999 tarihlerinde görüştük.
12. İsmail Bozkurt'la 9 Temmuz 1999 ve 16 Temmuz 1999 tarihlerinde görüştük.
13. Ali Aygün'le 10 Temmuz 1999 ve 18 Temmuz 1999 tarihlerinde görüştük.
14. Fatma Tuncer'le 6 Temmuz 1999 ve 18 Temmuz 1999 tarihlerinde görüştük.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2001

gençler tarih yazıyor

Geçtiğimiz yıl, yarışmaya katılanların çalışmalarını teslim etmelerinden sonraki bir tarihte, 19 Kasım'da bir tanışma toplantısı düzenlemiştik. Çok zevkli geçen toplantıda, katılımcılar çalışmalarını hazırlarken karşılaştıkları güçlükleri de dile getirmişler ve bu güçlüklerin nasıl aşılabileceğine ilişkin öneriler gelince de, "keşke yarışma süresi dolmadan bu toplantı yapılsaydı" şeklinde görüşler dile getirmişlerdi. Bu yıl bu deneyimden de hareketle toplantıyı erkene alalım, sadece tanışmaya hizmet etmesin, katılımcıların karşılaştıkları güçlükler üzerine de -yarışma öncesinde- sohbet edelim istedik. 22 Eylül 2001 Cumartesi günü Tarih Vakfı'nın İstanbul Eminönü'ndeki Bilgi Belge Merkezi'nde bir araya geliyoruz.

Benzeri toplantıları başka illerde, hiç değilse her bölgedeki büyük kentlerde yapma isteğimizi bu yıl da gerçekleştiremiyoruz. İstanbul dışındaki arkadaşlardan geçen yıl olduğu gibi toplantıya kendi olanaklarıyla gelerek katılanlar olursa, bu bizi çok memnun eder.

TANIŞMA VE BİLGİLENDİRME TOPLANTISI

Yarışma Sekreteryası Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'na başvuranlarla buluşuyor.

Yer: Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak
No. 15 Eminönü İstanbul
Tarih: 22 Eylül 2001 Cumartesi
Saat: 13.00
Tel.: 0212 513 52 35

Yarışmayla ilgili olarak bize ulaşan soruları yanıtlamaya devam ediyoruz. Yararlanılan yazılı kaynakların ve kullanılan görsel malzemenin kaynağının belirtilmesinin zorunlu olup olmadığına ve bunların nasıl yazılması gerektiğine dair sorular geliyor.

Bir çalışmada kaynak belirtilmesi, o bilgiyi aldığınız kaynağın sahibine saygı, yaptığınız çalışmanın temelsiz bir çalışma olmadığını göstermek, yazdıklarımızın doğruluğundan şüphe edenlere ya da daha etraflı araştırma yapacaklara yol göstermek şeklinde özetleyebileceğimiz birçok nedenden dolayı gereklidir.

Herkes tarafından bilinen şeyler, genel bilgiler konusunda kaynak göstermeye gerek yoktur. Örneğin makalenizin bir yerinde "29 Ekim 1923'te Cumhuriyet kurulduğunda..." şeklinde bir ifade geçiyorsa bunun kaynağı olarak örneğin "Kronolojik Cumhuriyet Tarihi" gibi bir kitabı göstermenin anlamı yoktur.

Makalelerde kaynaklar genellikle dipnotlarda ifade edilir. Dergimizde yayımlanan diğer makalelerde de görüleceği gibi, basılı kaynakları, "yazar adı, *eser adı*, yayınevi, basım yeri, basım yılı, sayfa numarası" şeklinde belirtmek gerekir. Eğer gönderme yapılan kaynak bir süreli yayında yayımlanmış bir makaleyse bu kez "yazar adı, makale başlığı, *süreli yayının adı*, kaçıncı sayı olduğu, tarihi, sayfa numarası" şeklinde yazılmalıdır. Tekrarlardan kaçınmak için takip eden dipnotlarda "age" (adı geçen eser) kısaltmasını "yazar adı, *age*" şeklinde kullanabilirsiniz.

Sözlü kaynaklarda da kiminle hangi tarihte yapılan görüşme olduğu belirtilmelidir.

Aynı ilkeler görsel malzeme için de geçerlidir. Söz konusu olan bir fotoğrafsa, fotoğrafı kimin çektiğini ya da nerede basılmış olduğunu, hangi arşivden ya da kimin albümünden alındığını belirtmek hem bir saygı ifadesidir, hem de daha fazla bilgi almak isteyenlere yol gösterici olacaktır.

Milli İktisat Propagandacısı Bir Babanın Kızı İçin Tuttuğu Günlük

MURAT KORALTÜRK

Ahmet Nedim Servet Tör, *Nevhîz'in Günlüğü "Defter-i Hâtırât"*, Çevriyazı: Kaya Şahin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, 220 s.

"Ahmet Nedim Servet Tör (1871-13 Nisan 1947), uzun yıllar Harbiye Nezareti'nde askerî memurluk yaptı, bir süre müsteşar yardımcılığı görevinde bulundu. Cumhuriyet döneminin kültür ve sanat adamlarından Vedat Nedim Tör'ün babası olan Nedim Bey, Balkan ve Çanakkale savaşları sırasında halkı ve orduyu yüreklendiren, yurt sevgisini ayakta tutan manzumeler, düzyazılar kaleme alarak birçoğu imzasız, bazıları birkaç kez basılan ve çoğu ücretsiz dağıtılan kitapçıklar yayımladı: *Müslümanlara Mahsûs Kurtuluş Yolu* (1913), *Tatlı Ümitler... Acı Sözler* (1913), *Erbâb-ı Hamiyyet ve Basîrete: Gazeteler Ne Diyor?* (1914), *İzci Keşşâf Türküsü-Ah Rumeli* (1914) *Türk'ün Destânı* (1914), *Cenk Destânı* (1915)."[1]

Kitabın (bundan sonra günlük olarak anılacaktır) başında, yazar Ahmet Nedim Tör böyle tanıtılıyor. Bu tanıtımdan, daha günlüğü okumaya geçmeden bile, Ahmet Nedim Bey'in ne kadar romantik bir kişiliğe sahip olduğunu düşünmek mümkündür.

Ülkenin Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sırasındaki dar günlerinde yazdığı risale ve manzumelerle yurt sevgisini artırmaya, halkı yüreklendirmeye çalışan ve birlik olmaya çağıran Ahmet Nedim Bey'in, oğlu Vedat Nedim Tör'den on altı yaş küçük kızı Nevhîz için tuttuğu *Defter-i Hâtırât* veya yayımlandığında verilen diğer adı ile *Nevhîz'in Günlüğü*, bir babanın henüz doğmadan kızı için tutmaya başladığı bir günlük olmanın ötesinde, tutulduğu 1912-1916 yılları arasında ülkenin geçirdiklerine ilişkin yazarın tanıklıklarını, gözlem ve değerlendirmelerini içermesi açısından ayrı bir değer taşımaktadır.

Günlükte anlatılanları ve dile getirilen konuları sınıflandırmak ve buna göre tanıtmak mümkündür. Günlükte hem doğrudan Nevhîz ile ilgili olaylar hem de günlüğün tutulduğu sırada ülkenin geçirdiği sıkıntılar, Ahmet Nedim Bey'in kaleminden anlatılmaktadır. Nevhîz ile ilgili olanlar, onun doğum öncesi, doğumu ve doğumundan sonra bakımına ilişkin yaşananlar, âdet ve geleneklerden oluşmaktadır. Tıpkı ceviz yaprağı banyosu, diş buğdayı ve sütannelik kurumu hakkında anlatılanlar gibi. Bu yönü ile günlük, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul'da orta halli bir ailenin gündelik yaşamına ilişkin önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Ancak günlüğü, bir iktisat tarihçisi gözü ile bakıldığında daha da değerli kılan yönü, tutan kişinin yani Ahmet Nedim Bey'in dönemin egemen iktisat politikası olan "milli iktisat" anlayışı paralelindeki düşünce ve girişimlerini veya bizzat kendisinin "propagandacılık" (s. 127) olarak nitelendirdiği faaliyetlerinin dile getirildiği bölümlerdir. Bu bağlamda günlüğün önemini göstermesi açısından örnek olarak söz edilmesi gereken iki olay bulunmaktadır. Bu olaylardan biri Nevhîz'in bir Rum sütanne tarafından emzirilmesi, diğeri Ahmet Nedim Bey'in imzasız bastırdığı ve ücretsiz dağıttığı propaganda kitapçıkları ile ilgilidir. Bu kitapçıkları kimin yazdığı günlük yayımlanana kadar bilinmemekteydi. Dolayısıyla günlük yakın tarihimize ait önemli belgeler

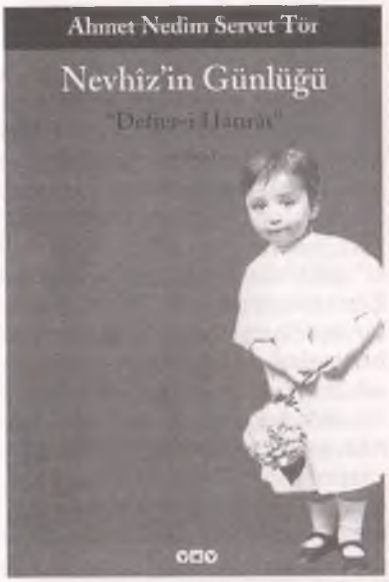

Ahmet Nedim Servet Tör'ün Nevhîz için tuttuğu günlükten:

Sağda: "Defter-i Hâtırât 1331 Muharrem 1328 Kânûnuevvel"

Altta: "Hatice Nevhîz'e"

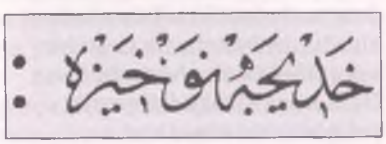

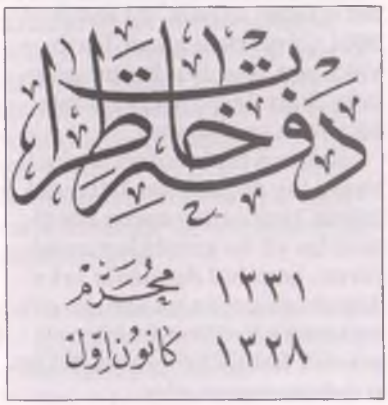

olan bu risaleleri kaleme alan kişinin kimliğini de gün ışığına çıkarttığı için ayrıca önem taşır.

Günlükte Ahmet Nedim Bey, Nevhîz'in sık değişen sütanneleri arasında bir Rum sütannenin de olduğunu belirtir. Rumlara karşı Müslüman boykotajının yaşandığı bir sırada Müslümanları Rumlara karşı dayanışmaya davet eden risaleler yazan bir kişinin, evinde küçük çocuğunu bir Rum sütannenin kucağına teslim etmesi, hatta onun sütü ile beslenmesini kabul etmesi ilk başta garip ve tezat bir durum olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki bu durumu günlüğe geçiren Ahmet Nedim Bey de "Sütninenin bir Hıristiyan olması bidâyeten [başlangıçta] yalnız annenin değil, hepimizin tereddüdünü mûcib olmuştu. Müslüman dururken, diyorduk, bir Hıristiyan sütnine tutmak?" (s. 92) diyerek ifade etmiştir. Ancak Nedim Bey başlangıçta kendisinin de garipsediği bu durumu halkı yurt sevgisi ve ortak bir ülkü doğrultusunda harekete geçirmek için bir vesile olarak değerlendirir. Bu bağlamda "Evet ama, bundan evvel tuttuğumuz dört sütninenin dördü de Müslüman ve Türk idi. Gerek zevclerinin ve gerek kendilerinin nasıl ahlâksız ve terbiyesiz olduklarını pek acı tecrübelerle anladık. Hıristiyan sütnine hakkında istiftâda bulunan [fetva almak için başvuran] eniştem Recep Efendi, başı sarıklı koca bir hocaefendiden, 'bu bâbda şer'an hiçbir mahzur olmadığını ve fazla olarak hâlen bizim şimdiki Müslümanların ahlâkından Hıristiyanların ahlâkı daha mazbut olduğu için Hıristiyan bir sütninenin Müslüman bir sütnineye tercihi lâzim geleceği' cevâb-ı savâbını [doğru, yerinde cevabını] almış" (s. 92) demektedir.

Ahmet Nedim Bey'e göre Hıristiyanlar ahlaken Müslümanlara göre daha doğru yoldadırlar. Çünkü kutsal bildikleri değerler doğrultusunda güç birliği yaparak mücadele etmesini bilmektedirler. Müslümanların belli bir kesiminin ise Balkan faciasından dolayı evsiz-yurtsuz kalan binlerce göçmen yardım ve ilgi beklerken imkân buldukça zevk ve eğlenceden geri kalmadığını "vakit ve fırsat buldukça, imkân dairesinde icrâ-yı zevk ve sefâhatten [zevk ve eğlenceden] geri durmuyor ve bütün felâketlerle mahmûl [yüklü] olan bir harb-i elîmin [acıklı harbin] binlerce, yüz binlerce aç ve çıplak orduları, muhacir kafileleri için hükümetin dilendiği muâvenet-i milliyeye [milli yardımlaşmaya] beş on kuruş kerhen tasadduk ederken [istemeye istemeye verirken], bir Kâğıthâne tenezzühü [gezintisi] için birkaç lira otomobil veya sandal ücreti vermekten çekinmiyorduk" (s. 93) sözleriyle ifade eder.

Osmanlı Devleti yurttaşı olan Rumların Yunanistan'a sağladıkları desteği ve bu desteğin sembolü Göriceli zengin bir Rum olan Averof'un Yunanistan hükümetine hediyesi zırhlıdan söz eden Ahmet Nedim Bey, Rumların bu dayanışma ve işbirliğine gıpta ederek günlüğünde kızına "Ah Nevhîz; senin de, bu Rum sütnineden böyle büyük ve şâyân-ı tebcil [yüceltmeyi hak eden] bir haslet-i fedâkâriye tevârüs edebilmeni [fedakârlık özelliği kazanabilmeni] ne kadar isterim" (s. 93) diye seslenir.

Ahmet Nedim Bey, Osmanlı Devleti bünyesindeki Müslümanların dış güçlere ve onların ülke içindeki doğal işbirlikçisi olarak gördüğü Hıristiyanlara karşı bir refleks tepki geliştirmesini istemektedir. Bunun için, yani toplumu yurt sevgisi etrafında birlikte harekete geçirecek kıvılcımı çakmak amacıyla kişisel girişimlerde de bulunur. Ülkenin Balkan Savaşlarından itibaren geçirdiği ağır travmalar karşısında Türk milliyetçiliğinin hızlı yükselişine paralel, Ahmet Nedim Bey de bu girişimlerini artırır. Bu girişimlerin en somutu *Müslümanlar'a Mahsûs* başlığını taşıyan imzasız olarak yazdığı, iki bin adet bastırarak ücretsiz dağıttığı risaledir.[2] Ahmet Nedim Bey, Müslümanları yine Müslüman tüccar ve esnaftan alışveriş yapmaya özendirmek amacıyla kaleme aldığı bu risalenin ikinci baskısında Müslüman ticarethanelerinin bir listesini de ilave ederek bazı tüccarın da maddi desteği ile yirmi bin adet bastırmayı başarır. Ahmet Nedim Bey günlükte bu risalenin birkaç yüz bin basılarak bütün Anadolu'da dağıtılacağına inandığını da belirtir. Risalelerin etkisini göstermeye başladığım ilk baskı ve dağıtımdan sonra bazı semtlerde beş on Rum esnafın da faaliyetlerini durdurmuş olduğunu, basılan yirmi bin risalenin dağıtılmasından sonra pek çok Rum tüccarın iflas etmek zorunda kalacağını da belirtir.

Bir Türkçü olduğu anlaşılan

Ahmet Nedim Bey'in günlükte yer alan sivil ve askeri kıyafetli fotoğrafları.

Günlükte yer alan fotoğraflardan: Üstte: Nevhîz sekiz aylıkken babasının kucağında.

Sağda: Nevhîz iki buçuk yaşındayken ağabeyi Vedat Nedim'le (Tör) birlikte.

Ahmet Nedim Bey gerek Rum sütanne vesilesi ile olsun, gerek kaleme aldığı *Müslümanlara Mahsûs* başlıklı risale vesilesiyle olsun Türkçülüğü abartmadan ve bir amaç olarak değil, bir araç olarak gördüğü ve ülkenin dar günlerinde tek çare olarak algıladığı izlenimini uyandırmaktadır. Sık sık sitemkâr bir biçimde de Müslümanları/Türkleri eleştirmektedir. Hatta günlüğün sütanneler ile ilgi sorunların dile getirildiği bazı yerlerinde "Türk karısı" (s. 21), "Türk damarı kabarmış" (s. 49), "saf bir Türk kızcağızı" (s. 53), "Türk dolabı" (s. 66) gibi Türk sözcüğünü olumsuz bir sıfat olarak kullandığına da tanık olunur. Bütün bunlar Türkiye'de Osmanlı Devleti'nin son döneminden başlayarak Türkçülüğün çok ciddi düşünsel temellere dayanmaksızın pratik amaçlar, ihtiyaçlar ve zamanın biçimlendirmesi ile geliştiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. İttihatçıların Osmanlıcılıktan Türkçülüğe apar topar yönelişinin izlerini *Nevhîz'in Günlüğü*'nde Ahmet Nedim Bey'in satır aralarında görmek mümkündür.

Günlük, Osmanlıca ve el yazısı olarak bir defter halinde tutulmuştur. Matbu hale gelirken bazı sözcük ve tamlamaların günümüz Türkçesindeki karşılıkları da metin içinde hemen beraberinde köşeli parantez içinde yazılmıştır. Bu da Osmanlıca'ya vakıf kişiler dışındakilerin de günlüğü daha kolay okumalarını ve anlamalarını sağlamaktadır. Ayrıca orijinal metinde Ahmet Nedim Bey'in metne paralel olarak deftere yapıştırdığı fotoğraf ve diğer belgeler de günlüğün matbu versiyonunda da basılmıştır.

Nevhîz'in Günlüğü, yalnızca bir edebi tür olarak günlük okumanın keyfini tatmak için bile okunması gereken bir eserdir. Kaldı ki bir tarihçi kimliğiyle, yani yeni bir kaynak okuyup yeni bilgiler edinme kaygısıyla okursanız *Nevhîz'in Günlüğü* yakın tarihimize, bir günlüğün sayfalarından ışık tutan bir kaynak olarak öne çıkar.

1. Büyük tarihi değere sahip olan bu imzasız risale ve manzumeleri Ahmet Nedim Bey'in yazmış olduğu, *Nevhîz'in Günlüğü* ortaya çıktığında günlüğü yayına hazırlayan Sayın M. Sabri Koz tespit etmiştir.
2. Bu ve benzer risaleler için bkz. Zafer Toprak, "İslâm ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı", *Toplum ve Bilim*, no. 29-30 (1985), s. 179-199.

Ahmed Nedim Bey'in yazdığı propaganda broşürleri: Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu, 1329 (1913). Cenk Destânı, 1331 (1915). Türk'ün Destânı, 1332 (1916). **Sabri Koz arşivi.**

Aziz Paulus'un Yol Haritası

TURAN KAÇAR
Balıkesir Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

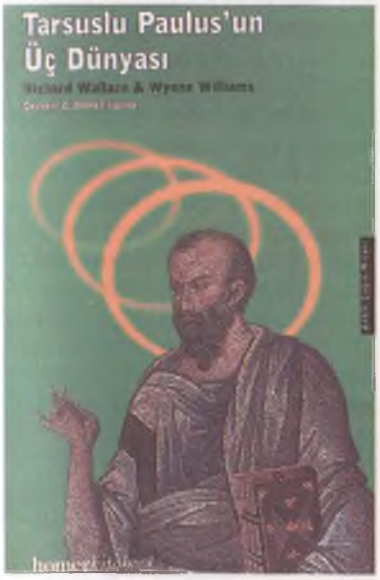

Wallace, Richard, & Wynne Williams, *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, Routledge, Londra, 1998, xiii+239 s.
Türkçesi: *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası* (çev. Z. Zühre İlkgelen) Homer Kitabevi, İstanbul, 1999, x+246 s.

MS 19 Temmuz 64'te Roma'da çıkan büyük bir yangın, sadece kenti önemli ölçüde tahrip etmekle kalmamış ve aynı zamanda Roma dünyasında doğup büyümeye başlayan "alternatif sinogog"a, yani yeni Hıristiyanlık dinine, karşı girişilen ilk kıyımı da beraberinde getirmiştir. İmparator Nero (MS 54-68), muhtemelen saraya yakın etkili bir Yahudi grubunun da kışkırtmasıyla, "alternatif sinogog"u bir günah keçisine dönüştürerek, bin civarında Hıristiyanı bu yangından sorumlu tutup, vahşi yöntemlerle katlettirmiştir. Bu hadise, sonraki kuşak Hıristiyanlar arasında öylesine etki bırakmıştır ki, yazılan "şehit sicilleri" *(Martyrology)*, 977 Hıristiyan arasına havari Petrus ve Paulus'u da dahil etmiştir. Gerçekten, Paulus'un bu hadisede kurbanlar arasında olup olmadığını bilmiyoruz, fakat MS 34'teki ihtidasından 64'teki bu büyük kıyıma kadar geçen sürede Paulus, (Hz) İsa'nın Filistin'de tohumunu attığı bu yeni dini, 30.000 km'den fazla yol katederek, neredeyse gölgesi bütün Roma dünyasını kaplayacak kadar geliştirip büyütmüştür.

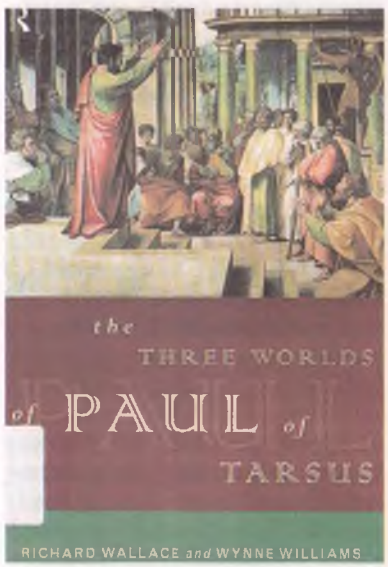

Ülkemiz toprakları üzerinde Tarsus'ta dünyaya gelen ve bugün sayısal olarak dünyanın birinci dini Hıristiyanlığı, özellikle Anadolu'dan Roma'ya kadar olan coğrafyada, geniş ölçüde örgütleyen Paulus, hakikaten dünya tarihinin en ilginç isimlerinden biridir. İyi bir eğitim aldığına bakılırsa, varlıklı bir aileye mensup olan Paulus'un esas adı, Yahudi geleneğinde MÖ 11. yüzyıldaki Benjamin kabilesine mensup Yahudi krallardan birinin adı olan Saul'dur. Geleneğe bağlı dindar bir diaspora Yahudisi olan Paulus'un ailesi, onu eğitimi için Kudüs'e gönderir. Sıkı bir Yahudi eğitimi alan Saul, bir ara Kudüs'teki "heretik Yahudiler"in, yani Hıristiyanların en azılı düşmanlarından birisidir. Radikal Yahudi Saul'un (sonra Paulus), ileride Hıristiyanlığın en ateşli savunucusu olması gerçekten ilginçtir. Yahudi ve Roma vatandaşı olan, ancak havarilik kriterlerine (İsa'nın mezardan kalkmasına şahit olma) uymamasına rağmen kendisini havari ilan eden Paulus'un niçin Hıristiyanlığın en öndeki şampiyonu olduğu sorusu hâlâ tam olarak cevabını bulmuş değildir. Bugünkü kilise tarihi literatüründe biraz sonra aşağıda sözünü edeceğim kitapta da olduğu gibi -gerçi bu kitap birey olarak Paulus'un tarihini değil, daha ziyade yaşadığı dünyanın coğrafi ve kültürel arka planını ele alıyor-, Paulus'un Hıristiyanlık öncesi geçmişi, yani adının Saul olduğu dönem unutulmaya veya unutturulmaya terk edilmiştir. İncil'in "Resullerin İşleri" bölümünde Saul'un bir Romalı ismi olan Paulus'u benimseyişinin Kıbrıs Salamis'te Roma prokonsülü (vali) Sergius Paulus ile karşılaşmasının ve onu ihtida ettirmesinin hemen akabinde olduğu yazılır. "Resullerin İşleri"nin yazarı olan Luka, Paulus ile Barnabas'ın Romalı valinin maiyetinde bir

kâhin sıfatıyla bulunan büyücü Elimas ile nasıl karşılaştıklarını yazar. Elimas yeni gelenlere [Saul ve Barnabas] muhalefet eder ve Sergius Paulus'u onlar aleyhine çevirmeye çalışır, fakat "Saul olarak da bilinen Paulus" Elimas ile çatışır ve onu körleştirir. "Vali olanları gördüğü zaman bir mümin oldu ve Efendi [Hz İsa] hakkında öğrendiklerinden çok etkilendi" ("Resullerin İşleri" 13:4-12). Aziz Jerome (Eusebius Hieronymus) 4. yüzyılın sonunda, Paulus'un yeni ismini, Sergius Paulus ile kurduğu bu önemli yeni dostluğun anısına kullandığını yazar. Dolayısıyla Paulus, bu ismi rastgele nedenlerden dolayı değil ve fakat prokonsülü ihtida ettirdiğine inandığı için benimsemiştir.

Kuşkusuz, Paulus'un Hıristiyanlık tarihindeki önemi, sadece onun ilk Hıristiyanları teşkilatlandırması değildir. O, aynı zamanda yeni dini doğduğu kültürel atmosferden, bir başka dünyaya, Helenistik-Pagan dünyaya taşıyan ve esas köklerini biraz törpüleyerek benimseten kişidir. Bilindiği üzere, Hıristiyanlık Yahudi toplumu içinde doğmuş bir "yenileşme hareketi"ydi ki, "Yeni ve Eski Ahid" ayrımı bunu ifade eder. Sınırları daraltılmış bir Yahudiliğin içerisinde doğan bir dinin de aynı sınırları aşamayarak küçüleceği düşünülebilir ve muhtemelen bu sebebe binaen Paulus, Hıristiyanlığı bu dar çerçeveden çıkartarak, daha geniş bir kültürel kontekse taşımak istiyordu. Bu olguda, Paulus'un Kudüs'teki esas Hıristiyan cemaatle yaşadığı gerilimin ne kadar payı vardır, bilinmez. Yukarıda ifade edildiği gibi, Paulus, bir ara çok sert bir Hıristiyan muhalifi idi ki, bu muhaliflik, sadece söz veya kalemle değil bizzat, önde gelen bir havarinin taşlanarak öldürülmesinde aktif rol almaya kadar gidiyordu. Dolayısıyla Kudüs'teki çekirdek Hıristiyan cemaat, Paulus'un ani dönüşüne kuşkuyla yaklaştılar ve hemen hemen hiçbir zaman da onunla çok barışık olmadılar. Kudüsteki cemaat tarafından ilgi görmeyen Paulus yaklaşık on yıl gözden kaybolur ve daha sonra havari Barnabas'ın çabasıyla tekrar sahneye çıkar, ama onunla da çok geçmeden yollarını ayırır.

Bu uzun girişi, burada ele alacağım kitabın konusunun Türk okuyucuya çok tanıdık olmadığını düşündüğüm için yazdım, çünkü izleyebildiğim kadarıyla, ilk Hıristiyanlar veya erken dönem kilise tarihi konusunda Türkçe literatür oldukça fakirdir. Paulus'un "üç dünyası" hem coğrafi, hem de kültürel bir belirleme. Yahudilik, Hellenizm ve Roma gibi kültürel tabakaların yanı sıra Paulus'un hayatını geçirdiği Filistin'den Yunanistan'a kadar olan bölge de üç coğrafya, Suriye-Filistin, Anadolu, Makedonya-Yunanistan olarak incelenmektedir. Bu üç dünyada hem genel bir Hellenistik kültürün varlığından, hem de pek çok yerel kültürlerden söz etmek mümkün. Üç coğrafyada aktif olan Paulus'un kültürel dünyasını Yahudilik, Greklik ve Romalılık oluşturur.

Paulus'un coğrafyasını ve bu coğrafya içerisindeki ilk Hıristiyanların tarihsel, toplumsal, siyasal ve kültürel arka planını ele alan kitap, dört kısım ve on üç alt bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım, "Paulus'un Dünyası" (s. 3-31) bu üç dünyanın coğrafyasına ayrılmış ve bu coğrafya içerisinde eskiçağda seyahatlerin standartları, kara ve deniz yolculuğunun avantaj ve dezavantajları incelenmektedir. Yılın her döneminde yapılabilen kara yolculuğuna karşın deniz yolculuğu mayıs-kasım arası yaz sezonuna sınırlıydı. Kara yolculuğu yorucu ve yıpratıcı, denizde ise fırtına her zaman bir ihtimal olarak mevcuttu. Nitekim Paulus da Roma'ya son deniz yolculuğunda böylesi bir durumla karşılaşır ("Resullerin İşleri" 27). Bu kısım, Paulus'un yaşadığı dönemden kısa süre önce askeri amaçlara binaen İmparator Augustus tarafından daha yeni kurulmuş olan Roma İmparatorluğunun posta servisinden *(cursus publicus)* yararlanamayan Paulus'un seyahat dünyası için önemli bir giriştir. Kuşkusuz burada sadece Paulus'un değil, seyahat etmek zorunda olan bir eskiçağ Romalısının veya bir Hıristiyan misyonerin karşılaştığı problemleri de keşfediyoruz.

İkinci kısım "Halklar, Kültürler ve Diller" (s. 35-101), Paulusun dünyasının kültürel kabuğunu ve bu kabuğun oluşumunda çok önemli bir yere sahip olan Helenizm ve Roma dünyasının bu coğrafyadaki siyasal ve kültürel rolü tartışılıyor. Yazarlar, Helenizmi veya Helenizasyonu artık çok klasikleşmiş biçimiyle, yani İskenderin Asya seferi neticesinde ortaya çıkan "yeni durum" olarak ele alıyorlar. Ancak şurası unutulmamalı ki, Yakın Doğu'da Helenizasyonun kökeni Yunan kolonizasyon çağına (MÖ 7.-6. yüzyıllar) kadar gider ve bu ön hazırlık, İskender sonrası Yunan geleneklerinin Yakın Doğu toplumlarının üst tabakalarına ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu coğrafyanın, Roma etki alanı içerisine girmesi, Helenistik krallıkların tedricen düşmesiyle gerçekleşir. Bunun yanı sıra, Roma'nın zaten Yunan kültürüne karşı sempatik oluşu, Roma yayılmasının önünü açan bir faktör olarak karşımızda durmaktadır. Burada ilginç olan husus, Paulus'un dünyasının hakikaten bu geniş perspektiften ele alınmasıdır. Yazarlar sadece Helenizmin tarihsel sürecini değil, sonrasında gelen Roma ve Yunan kültürlerinin bağlantılarını da ortaya koymaktadırlar.

Kitabın üçüncü kısmı "Site, Devlet ve Birey" (s. 105-164), kent devleti aynasında bireyin kimliği üzerine yoğunlaşıyor. Kavram olarak polis, polis-vatandaş ilişkisi, polisin politika geliştirebilme özelliği gibi hususlar bu bölümde tartışılmaktadır. Genellikle "kent devleti" olarak çevrilen polis, Eski Yunanistan'da MÖ 8. yüzyılda doğmuş, kendi siyasal organizasyonuna sahip, kendisine ait kısmen küçük bir ülke

toprakları, merkez tapınağın ve agoranın bulunduğu kentsel bir idari merkezi olan bir modeldir. Agora kent yöneticilerinin ve halkın kararlar alınacağı zaman bir araya geldiği toplantı yeridir ki, Paulus'un Atina agorasında meclise davasını anlattığı İncil'deki "Resullerin İşleri" (17:22 vd) bölümünden bilinmektedir. Polis, halkı için çok önemliydi; çünkü halk, tedricen polis sayesinde, hukuka sahip gerçek vatandaş (Grekçe: *polites*) oluyordu. Polisin vatandaşı olma statüsü, zamanla bir klan üyesi olmaktan daha önemli hale geldi. Bütün polislerin *(poleis)* temel hedefi, "bağımsızlık ve otonomi" idi. Her ne kadar Paulus'un yaşadığı MS 1. yüzyılda polisler, artık dış politika anlamında büyük imparatorlukların gölgesinde olmalarına rağmen, yine de ne Helenistik krallıklar ve ne de Roma döneminde iç otonomilerini tam anlamıyla kaybetmemişlerdi. Ayrıca yazarlar bu bölümde, bireyin kimliğini oluşturan din, dil, felsefe, vatandaşlık gibi diğer faktörleri de mercek altına alıyorlar. Gerçekten kitabın ikinci ve üçüncü bölümü Paulus'un dünyalarını öz, fakat bilgilendirici bir tarzda ele almaktadır ki, kanaatimce kitabın kalbi de bu bölümlerdir.

Kitabın dördüncü ve son kısmı "Paulus'un Siteleri" (s. 165-232), Paulus'un Roma dünyasında ayak bastığı kentlere ilişkin topografik bir araştırmadır. Yazarlar bu bölüm için üç temel amaç ortaya koyuyorlar: 1) Roma İmparatorluğu'nun çeşitli sitelerindeki toplumsal konum, tarih, gelenek, yerel yönetim ve Roma ile ilişkilerin gözler önüne serilmesi, 2) Doğu Akdeniz'le ülkelerinde yolculuğa çıkan ve Paulus ile ilgili yerleri gezmek isteyenlere Paulus'un zamanından nelerin kaldığı ve bunların nerelerde olduğunu ve her bir yerin bugün içinde bulunduğu duruma nasıl geldiğini gösterecek -kısa- bir rehber oluşturmak ve 3) Paulus'u kendi dünyasının tarihi ve coğrafyası içerisine yerleştirmek (s. 165). Esasen beş ayrı bölümden oluşan bu kısım, Filistin, Suriye ve Arabistan, Küçük Asya'nın güney (ve tabii Kıbrıs) ve batı kesimleri, Yunanistan, Makedonya ve son olarak Roma ve yakın çevresini konu alıyor. Bu coğrafyada, Paulus'un ulaştığı kentler göz önüne alınarak, bir Roma vatandaşı olan Paulus'un, bütün dikkatini Roma sınırları içerisine yoğunlaştırdığı söylenilebilir. Şüphesiz, bu sadece onun kurmayı planladığı kilise teşkilatını, Roma devlet modeline göre şekillendirmek istemesinin yanı sıra Grekçe gibi bir dile sahip olmasıyla, Roma dünyasının bir ucundan diğerine kadar hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın, aynı dili konuşabileceği, kendisini anlatabileceği insanlar bulabilecek olmasının da bir sonucudur. Paulus'un kentlerine topluca bakıldığı zaman yakalayabileceğimiz bir başka sonuç da bu kentlerin, büyük çoğunluğuna denizyoluyla kolayca ulaşılabilecek kıyı kentleri olmasıdır. Bunlar arasında sadece Pisidia Antiokheia'sı (bugün Yalvaç), İkonion (bugün Konya) gibi birkaç kent istisna oluşturuyor. Bu durumun en dikkat çekici açıklaması, elbette fırtına gibi tehlikelerine rağmen, deniz ulaşımının ilkçağda hem hızlı ve hem de ucuz olmasıdır. Bu kısmı, sadece Paulus'un kentleri olarak değil, fakat aynı zamanda İncil'deki "Resullerin İşleri" bölümünün bir tarihi coğrafya açısından bir yorumu, ya da daha popüler olarak Paulus'un dünyasına gideceklerler için, bir seyahat rehberi olarak da okuyabiliriz.

Kitabın Türkçe basımındaki giriş niteliğindeki ilk sayfasında İsa peygamber ibaresi geçiyor, bu orijinalinde mevcut değil, sanırım Paulus'un durumunu güçlendirmek için böyle bir ibare konulmuş. Ancak Hıristiyan inanışta Hz İsa (a.s.) peygamber olarak nitelenmiyor, bilakis Tanrı Kadar Tanrı (İznik itikadı, MS 325) olduğuna inanılıyor ve Raba Tanrı'ya eşit olarak kabul ediliyor.

İngilizce aslında II. Bölüm s. 9'da verilen Paulus'un seyahatlerinin haritası, Türkçe çeviride girişten hemen önce (s. viii) biraz da kötü bir baskıyla -gerçi İngilizce aslındaki harita da çok iyi değil- verilmektedir. Hakikaten bu kitapta daha fazla harita olması gerekiyordu, ama ne yazık ki yok. Kitabın orijinalinde yer alan yedi figür Türkçe basımında çıkarılmış, ancak eskiçağ dünyasına aşina olmayan okuyucular için önemli bir yardım olarak çeviride eskiçağ kent isimlerinin modern Türkçe karşılıklarını veren bir "Yer Adları" bölümü (233-34) var. Hiçbir açıklama verilmeden konulan bu bölüm genel itibariyle Anadolu'daki eskiçağ kentlerinin modern adlarını ve mahallerini göstermektedir. Ancak bu bölüm, Seton Lloyd'un dilimize Ender Varinlioğlu tarafından çevrilen *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları* (Tübitak, 1997, 11. basım, 1998)[1] adlı kitabın çevirisinde yer alan "Yer Adları" bölümünden derlenmiş olmasına rağmen bunu ifade eden hiçbir not görünmüyor. Herhalde ya çevirmen ya da yayımcı (her kim bu bölümü hazırlayıp kitaba eklemişse) dalgınlıkla yukarıda adı geçen eseri anmayı unutmuş. Burada bir de küçük düzeltme teklifi: Arabia (yani Roma'nın Arabia eyaleti) Arabistan değil, modern Ürdün'dür.

Bu kitap kuşkusuz sadece Paulus'un seyahatleri ve kimliği hususunda okuyucuyu aydınlatmakla kalmıyor, dahası Paulus'un misyonunu taşıdığı dünyanın arka planını ortaya koyuyor. Kitabın orijinal dilinde yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra Türkçeye çevrilmesini, artık ülkemizde sevindirici bir şekilde gittikçe büyüyen eskiçağ tarihi kütüphanesine çok önemli bir katkı olarak düşünüyorum.

1. Seton Lloyd, *Ancient Turkey, A Traveller's History of Anatolia*, Guild Publishing Londra, 1989. Bu eserin de son bölümü (20. Bölüm, "St. Paul and the Early Christian Church") Aziz Pavlos'u ve (yoğunlukla Anadolu) seyahatlerini ele almaktadır.

Şâhî Divanı mı, Vâhî Divanı mı?

AZAD AĞAOĞLU

Şehzade Bayezid (Şahi): Hayatı ve Divanı, Hazırlayan: Filiz Kılıç, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000, xvi+308 s.

Son dönemlerde klasik edebiyatımıza ilgideki fark edilir artış, memnuniyet verici olmanın yanı sıra, bu edebiyata aslında ne kadar "yabancılaştığımız" gerçeğini de ortaya çıkardı. Birbiri ardınca çok çeşitli yayınevlerinden çıkmış olan kitapların küçümsenemeyecek kadarı -ne yazık ki- barındırdıkları hatalarla klasik edebiyatımızın ait olduğu kültür dairesinden ve yine bu edebiyatımız metinlerini okuyup anlayabilmek için az çok haberdar bulunulması gereken bir anlayış ve mazmunlar dünyasından ne kadar uzaklaşmış olduğumuzu kanıtlar mahiyetteler. Ama meselenin en üzücü tarafı, hem söz konusu kitapların çıktığı yayınevleri arasında hatırı sayılır bazı kurumların bulunması, hem de bu kitapları yayına hazırlayan şahısların yine hatırı sayılır akademik unvanlara sahip bulundukları gerçeğidir.

Burada Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayezid'in Doç. Dr. Filiz Kılıç tarafından hazırlanıp Kültür Bakanlığı yayınları arasından çıkmış olan divanı üzerinde durulacak. Sözü edilen kitap, yukarıda değindiğimiz içler acısı duruma "iyi" bir örnek olmaktan ziyade, "kötü hazırlanmış metinler" konusunda bardağı taşıran son damladır.

Bu yazıda, klasik metinlerimizi -hele hele bir divanı- neşre hazırlarken uyulması gereken bazı kaideler, imla özellikleri, transkripsiyon hataları vs gibi "ufak tefek" yanlışlar ve eksikliklere değinilmeyecektir. Bunlar, akademik bir çalışma için affedilir cinsten olmasa da sözü edilen asıl fahiş hataların yanında pek masum kalmaktadırlar.

Eleştirilere geçmeden önce, burada kullanılan bazı kısaltmalara ve bir hususa değinmek istiyorum. Zikredilen örneklerin kitaptan alındıkları yerler parantez içerisinde gösterilmiştir. Gazeller için sadece gazel ve beyit numaraları, musammat için "Mu." kısaltmasıyla beraber bend numarası, murabbalar için "M." kısaltmasıyla beraber murabba ve bend numaraları, müfredler için "Müf." kısaltması ve numara, mesneviler içinse "Mes." kısaltmasından sonra mesnevi ve beyit numaraları verilmiştir. Yine parantez içindeki sayfa numaralarıyla hep yayımlanmış kitaba, yaprak numarası ve a ya da b yüzünü gösteren kayıtla yazmaya[1] atıfta bulunulmuştur. Kitaptan yapılan doğrudan aktarmalar italik dizilmiştir. Buradaki eleştirilerin, sözü geçen kitabın çok dikkatlice sayılmayacak şekilde bir kere okunması sırasında şüpheye düşülen beyitlerden çıkarıldığını da vurgulamak isterim. Yazmaya da sadece bu beyitler için bakılmıştır. Baştan sona ve dikkatlice bir okumayla daha birçok hatanın düzeltilebileceği muhtemeldir.

Tespit edilen 90 küsür maddeyi bir makaleye sığdırmanın imkânsızlığından ve biraz da yapılan hataların altında yatan "gerçekleri" göstermek istediğimizden, bu maddeler bazı gruplarda toplandı. Yazıda her grubun en spesifik örneği zikredildikten sonra diğerlerine ya kısaca atıfta bulunuldu veya atlandı. Ne de olsa, burada bütün yanlışlıklara değinilmesi, Şehzade'nin, kendisinden 400 küsür sene sonra "katledilmiş" olan divanını diriltmeye yetmeyecekti.

Öncelikle naşirin üslubu, "Önsöz"de ve Şehzade'nin hayatı, edebi kişiliği ve divanının şekil özelliklerinden bahseden "I. Bölüm"de ortaya attığı birtakım iddialarla, bu "I. Bölüm"e ve çalışmanın "Metin" kısmına düştüğü dipnotlar ilgi çekicidir. İlmi birikimi ve akademik unvanının bu birikimi yansıtmadaki adaletin derecesi ne olursa olsun, her naşirin, okumada hatalara düşebileceği veya doğru okuduğundan emin olmadığı durumların bulunabileceği tabiidir. Bunlar için eleştirilere açık olmak kimsenin kariyerini zedelemez. Eleştiriyi yapacak olanların da tekliflerini bu bilinç içinde ve mümkün mertebede nazik olmaya özen göstererek sunmaları gerektiği şüphe götüremez. Bu şartla ki naşir, yaptığı işin bilincinde olsun ve sözü edilen kitap kabilinden bir çalışmayı ortaya çıkararak akademik camiayla alay etmesin.

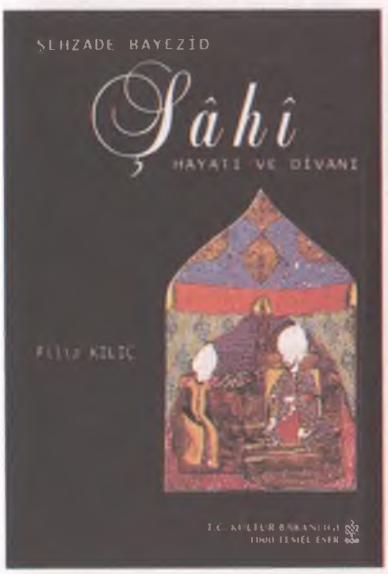

Şâhî mahlasını kullanan Şehzade Bayezid (1526-1562) Kanuni Sultan Süleyman'ın oğullarındandır. Annesi Hürrem Sultan'dır.

Ağabeyi Selim'le aralarında başlayan saltanat mücadelesinde annesi Hürrem Sultan'ın ölümünden (1558) sonra zayıf düşünce kendisine asker toplamaya başladı. Hareketleri isyan olarak nitelenince Şeyhülislam Ebusuud Efendi ile bazı din adamlarından katli için ferman çıkarıldı. Muhtelif çarpışmalardan sonra 1559'da adamları ve dört oğluyla birlikte İran'a, Şah Tahmasb'a sığındı. Şah Tahmasb Beyezid'i törenlerle karşıladıysa da daha sonra hapsederek Kanuni ve Selim'le pazarlığa oturdu ve önemli bazı tavizler koparınca Bayezid'i Osmanlı elçilerine teslim etmeyi kabul etti. Bayezid 23 Temmuz 1562'de Selim'in çavuşbaşısına teslim edilmesinin ardından boynuna geçirilen kementle boğularak öldürüldü. Arkasından dört oğlu da aynı akibete uğradı. *[Ed.]*

Solda: Divan'ın ilk sayfası.

Kanuni Sultan Süleyman'ı Şehzade Bayezid'le görüşürken resmeden bir minyatür.

"Önsöz"den yaptığımız aşağıdaki alıntılara dikkat etmekte yarar var:

"Okumakta yanlış olabileceğimizi düşündüğümüz veya manasını bulamadığımız birkaç kelimenin yanına (?) işareti koyarak okuyucunun dikkatine sunduk." (s. XII). Buradaki "birkaç" sözünün ne kadar talihsiz bir ifade olduğunu, metinden alınan örnekler sıralandıkça daha iyi anlayacağız. Şimdilik, naşirin (?) işaretli beyitlerine bakalım:

Çâre kılmazsan eğer derd-i dile pörsiş ile (?)
Ölürem pister-i hasretde tabîbüm gam ile (146/6)

Anlamlandırılamamış olan kelime, sanıyorum, "pörsiş". Eğer naşir, neredeyse okul sözlüğü mesabesinde olan Ferheng-i Ziya'ya bile bakmaya "tenezzül etseydi", "arayıp sorma" anlamıyla beyitte ön planda olan, "başsağlığı dileme" yan anlamıyla ise beytin tamamı içinde özel bir yeri bulunduğu anlaşılan "pürsiş"i böyle "mimlemezdi".

Sıdk u ihlâsum ile himmet ü lutfun k'ola yâr
Cânı yokdur ki rakîb adlu (?) şeytanlug ide (149/4)

Soru işaretli kelime yazmada "arada" şeklindedir. Burada asıl soru işareti çok net okunabilen bu kelimenin "adlu"ya nasıl dönüştüğü konusunda olabilir. Diğer örnekleri zikretmeye bilmem gerek var mı?

"Önsöz"e dönelim:

"Mısraın anlam bütünlüğüne göre metinde yazılandan farklı okunması gerektiğini düşündüğümüz bir/iki kelimenin bizim okuduğumuz şeklini mısraın içinde, mısradaki şeklini dipnotta gösterdik." (s. XII). Buradaki talihsiz ifade ise "mısraın anlam bütünlüğü"dür. Zira metnin hazırlanmasında göz önünde tutulduğu iddia edilebilecek son şey budur. Örneklere gelince, böyle bir metni hazırlayan şahsın yine "anlam bütünlüğü"nden bahsedebilecek son kişi olması gerektiğini göreceğiz. Fakat şimdilik naşirin, metne, sözünü ettiği müdahaleyi ne şekilde yaptığına bir örnek verelim:

Âşıkun yüzüne urma eşk-i çeşmin az görüp
Her kişi mikdârı denlü cûşa durur eşk nisâr (53/18)

"Cûşa" diye okuduğu kelimenin metinde "hûşâ" olduğunu dipnotta belirten naşir, bu beyiti nasıl yorumladı bilinmez. Gerçek o ki 2. mısra aslında şu şekildeydi:

Her kişi mikdârı denlü hoşdurur itmek nisâr

Yani naşir, metne hiç müdahale etmeseydi daha iyi olurdu. Tabii burada yine çok net okunabilen "itmek" kelimesinin "eşk"e nasıl dönüştüğü hâlâ sır olarak kalmaktadır.[2]

Kitabın "Önsöz"üne değinmişken, bir hususu da zikretmeden geçmeyelim. Naşir, eserin hazırlanmasında yardımlarını gördüğü şahıslara teşekkürü borç bildiğini söylüyor (s. XIII). Söz konusu "yardımlar" naşir için, bazı isimleri muhtemel eleştirilere kalkan yapmak anlamı taşıyor olabilir. Fakat bu meselenin, kendilerine teşekkür edilen isimleri de alâkadar eden bir tarafı yok mudur? İsimleri zikredilen, biri profesör, üç şahıs bu çalışmaya lûtfedip bakmışlar mıdır acaba?

Kitaptan iki dipnotu daha burada zikretmekten kendimi alamayacağım. "I. Bölüm"de Çeşmî diye bir şairden bahseden naşir, şöyle bir dipnot düşer: "Kanunî döneminde yazılmış birkaç dergiden hayatına dair çok az bilgi edinilmekte..." (s. 59). Şahsen ben buradaki "dergi" kelimesini fevkalade ciddiyetsiz buluyorum. Fakat dahası var. Metin kısmında, gazeller, musammatlar, murabbalar, müfredler ve mesneviler altbaşlıklarıyla verilen şiirlerin arasında "sıkışıp kalmış", yani bunlardan hiçbirine "uymayan" iki beyit var. Naşirin, bu beyitleri "ortada bırakmak" istemediği belli oluyor; ama bulduğu çözüm gerçekten çarpıcı. İki beyitlik bu parçanın üzerine dipnot numarası koyan naşir, aynı dipnotta şöyle der: "Bu şiir bir nazımdır" (s. 252). Dipnotun yanında sönük kalacağından, burada herhangi bir yorum yapmaktan kaçınalım.

Şimdi de birkaç grupta topladığımız diğer hatalara geçelim.

Farsça terkipler, benzeri çalışmalarda en fazla karşılaşılan sorunlardandır. Eski yazıda ifadesini de bulamadığı için, terkip yapılması ve yapılmaması gereken durumlar sık sık birbirine karıştırılabiliyor. Yine benzeri bir hata birleşik sıfatlarla yapılıyor. Bunlar da beyti anlamadan okumanın en bariz örnekleridir.[3] Aşağıdaki örneklerde lüzumsuz terkipleri görüyoruz: *"câm-ı ehl-i bezm elinde"* (11/4), *"za'f-ı galib olalı"* (53/15), *"zülf-i rûy-ı yâr"* (75/3), *"hûb-ı tîr-endâz"* (160/2). Bu örneklerde ise terkip yapılması gereken yerler atlanmış: *"dil-âşûb cihân"* (116/2), *"merdümân dîdelerüm"* (151/2), *"dil Şâhî"* (M.10/5), *"hâtem zer"* (Müf.16). Bu beyitte durum biraz daha karışıktır: *"İtdi kabûl dil-i 'Acemistân erenleri"* (169/1) yerine "İtdi kabûl-ı dil 'Acemistân erenleri" olacaktı. Şunlarda ise "Şâhî-i" yerine "Şâhîyi" okunacaktı: *"Şâhî-i bende... itdi"* (154/5) ve *"Şâhî-i vâlih... kılur"* (149/5).

Yine *"mû-miyân"* (17/4;85/2;87/9;130/10), *"gonce-dehen"* (161/2), *"şeb-tîre"* (34/6), *"serv-kamet"* (M.19/2), *"leylî-zülfün"* (M.14/2) örneklerinden hiçbiri aslında birleşik sıfat olarak okunmamalıydı. Buna karşılık, *"perî ruhsâr"* (Mes.1/4), *"siyeh rû"* (77/3) ifadeleri birleşik sıfat olarak değerlendirilseydi ortaya çok abuk beyitler çıkmazdı. Aşağıdaki beyitlerde de benzeri hatalar ısrarla tekrarlanmış: 53/25, 121/3, 158/4.

Şimdi zikredilecek beyitlerin ortak özelliği ise naşirin "özel bir gayretiyle" kafiyeden yoksun bırakılmış olmalarıdır. Bilindiği üzere bir şiiri okumamıza yardımcı olan en önemli iki karine vezin ve kafiyedir. Bu yüzden manzum metinlerin (meselâ bir divanın) neşre hazırlanması, mensur metinlerin (meselâ bir tezkirenin) hazırlanmasından çok daha kolaydır.[4] Fakat ne var ki bazen yanlış okumak hatırına kafiye bile gözardı edilebiliyor: *"nigeh-bân"* (54/7) yerine "nigeh-dâr", *"mes'ûd"* (81/1) yerine "ma'mûr", *"mahmûrun"* (Mu.3) yerine "mahmûdun" okunacaktı. Fakat bir beyti bütünüyle zikredelim:

Şehâ burc-ı melâhatde kaşun göster helâk eyle
İrişdür kullarun 'uyda tecelli-i cemâl eyle (142/1)

Bu, "âl" kafiyeli bir gazelin matla beyti... Bilmem anlatabiliyor muyum...

Aşağıda zikredilecek ve kendi aralarında bir grup teşkil eden beyitlerin ortak özelliği ise üzerinde daha dikkatlice durulmaya değer bir meseledir. Yazımızın başında klasik şiirimizin ait bulunduğu kültür dairesinden ve bugün o kültürden ne kadar uzaklaşmış olduğumuzdan bahsetmiştik. Sözü edilen kültür dairesinin bazı unsurları bölük pörçük ve çoğu kulaktan dolma bilgilerle bir araya getirilince bakın neler oluyor:

Müstedâm ol lutf idüp yine bu giryân gözlerüm
Hâk-i pây-ı kuhl-ı âstanunla pür-nur eyledün (81/2)

Belli ki naşir, "hâk, pây, kuhl, âstan, göz" kelimelerinin çoğu zaman aynı mazmun etrafında birleştirildiğini duymuş. Fakat her beytin iyi kötü bir anlamı olması gerektiğini yine de unutuvermiş. Biz, "âstan"ın "te"sini de yazmada bulamadığımızdan şu okunuşu öneriyoruz:

Hâk-i pây-ı kuhl-âsân ile pür-nûr eyledün

Veya:

Yaşlar yirine kan akıdan beyt-i hazende
Ya'kûb bigi ey Yûsuf-ı Ken'ânum unutma (143/3)

Naşire "gibi" yerine bazen "bigi" şeklinin kullanılabileceğini söylemiş olabilirler. Fakat her zaman değil:

Ya'kubını ey Yûsuf-ı Ken'ânum unutma

Yahut:

Bakdum lebine dikkat ile kılca yok beli (M.19/4)

Evet, "leb" dikkat ile bakılmayınca görülmez. Naşirin bundan haberdar olması güzel. Fakat "leb" diye okuduğunuzun aslında "bil/bel" olduğunu görmek için olağanüstü bir dikkat de gerekmiyordu:

Bakdum biline dikkat ile kılca yok belî

Ya da:

Gönlüni hod aldı cânı key sakın
Yay itme ol gözi hûn-hâre arz (71/4)

Evet, göz genelde "kan dökücü"dür; hele gamze zaten "ok"tur ve bu okun "yay"ı da kaşlardır. Fakat göz ile hûn-hâr bir araya geldi diye "hây"ı "yay" okuyamazsınız ki...

Aşağıdaki hatalar üzerinde fazla durmayalım; sadece hatalı okunan kelimeyle, okunması gerektiği şeklini zikretmekle yetinelim: "*denk*/dimek" (5/5), "*çeşmüm*/çeşmün" (21/6), "*derde*/derdi" (57/5), "*yine*/yanar" (70/3), "*hayret*/hasret" (85/2), "*hüsnüyem*/hüsnünem" (90/4), "*kayd*/sayd" (130/13), "*oluram*/olur her" (133/1), "*cevâle*/havâle" (136/4), "*gönülün*/gönlümün" (137/4), "*yatur*/yiter" (142/3), "*peyâmı*/siyâhı" (147/4), "*ger*/eger" ve "*kıyâsını*/ziyâsını" (162/3), "*evbâşun*/o başun" (163/1), "*dimesem*/dimeyem" (165/6), "*şûrîde kim*/şûrîdenem"(M.11/5), "*eylemedün*/eyledün" (M.11/6), "*bulmaz hem*/bulmazsam" (M.14/3), "*sandı*/saldı"(M.19/2), "*sohbet*/sıhhat"(M.20/2), "*bezmüne*/bezmün ki" ve "*çengî-vâr*/çengîsi-vâr"(Mes.1/9), "*olur a*/olursa"(Mes.3/1)...

Peki bunlara ne demeli?

Rûz u şeb dergâhuna tuhfe bu Şâhî bendeden
İzdiyâd-ı devlet ü gamda du'â eksük degül (84/5)

Bu beyit, Şehzade'nin muhtemelen Kanunî'ye yazmış olduğu gazellerden birindendir. Zaten na-

şir, şiirlerden çoğunun Kanunî'ye yazıldığı ve Şehzade'nin bu şiirlerde sürekli affını dilediği üzerinde duruyor. Şehzade, herhalde, padişahın "gamının artması" için dua ettiğinden affedilmedi ve boğduruldu. Oysa şöyle deseydi, her şey ne kadar güzel olacaktı:

İzdiyâd-ı devlet ü ömre du'â eksük degül

Bu da Şehzade'nin "meh-rû"suna hitabı:

Gözümde uçar ey mihr ü (!) hayâlün
Kerem eyle yine göster cemâlün (Mes.2/10)

Veya:

Erdi Hıtâyile Hotene ger çekem hatâ
Bakmadılar hatâmıza Geylân erenleri (169/7)

"Ger çekem hatâ" yerine "gerçi kim hatâ" olacaktı. Ama gerçekten bu kadar hatanın altını kim çekecek acaba?

Haydi, bunları talihsiz birer dizgi hatası addedelim: 45/1; 129/1; M.15/5; Müf.18. Fakat aşağıdaki beyitlerde yapılan hatalar gerçekten vahim:

Yüzüne taparsa hükm ider gönül
Dostum mü'min olan îmân sever (50/7)

"Hükm ider" diye okunan kelime aslında "tan mıdır" olacaktı. Gerçi "tı"yı "ha" okumak her zaman mümkündür; ama naşir, "ider"in eski yazıda mutlaka "elif"le (ايدر) şeklinde yazılması gerektiğini ve bugünkü "hükmeder" şeklinin eski imlâyla alâkasının bulunmadığını bilmeliydi.

Yine:

İntizâr eyle ben öldüm ey güzel hânum benüm (M.10/nakarat)

Haydi, "intizâr eyleme"nin ne olduğunu sormuyoruz. Ama (انتظار يله) şeklinde yazılmış olan bu kelimede "eyle"nin "elif"ini görebiliyor musunuz?

Gelelim asıl önemli olan meseleye. 32. gazelin 2. beyti şöyle okunmuş:

Hâk-i pâyüne yüz urup âsitânun hasretin
Taht-ı 'âc-ı pür-zer ü tâc-ı mücevherden geçer

Fakat naşir, bu gazelin, *Mecmuatü'n-nezair*'de "biraz farklı şekilde" olduğunu söylüyor ve oradaki versiyonu da tamamen aktarıyor. 2. mısradaki "hasretin" kelimesi *Mecmuatü'n-nezair*'de "yasdanan"mış. Böylece, kitaptaki şekliyle hiçbir anlam ifade etmeyen beyit de anlam kazanmış oluyor. Ama en önemlisi, bu kelimenin yazmada da zaten "yasdanan" şeklinde olduğudur. Eğer elinizde *Mecmuatü'n-nezair*'deki versiyon varsa ve oradaki "yasdanan"ı biliyorsanız, yazmadaki "yasdanan"ı "hasretin" yapmak için hiçbir sebep yok. Eğer yazmaya mecmuadan önce baktıysanız bile, yukarıdaki şekliyle anlam verilemeyecek olan beyit için tekrar göz atmak gerekmez miydi? Dolayısıyla, iki farklı nüshadaki aynı kelimeyi bir yerde doğru, diğerinde ise yanlış okumuş oluyorsunuz.

Ya da şu iki beyite bakalım:

Var yok agzundan alduk biz haber
Lîk anca bilüge irmez hayâl (86/2)

Ve:

Rahm kıl hâlüne cevr itme ki anca beylügün
İtdi ben âşıkunu zâr u nizâr ayrılugı (164/4)

Birinci beyitte "bilüge" yerine "bilüne", ikincide ise "beylügün" yerine "bilünün" olacaktı. Yani aynı kelime iki beyitte de yanlış okunmuş. Fakat ne ilginçtir ki aynı şekilde değil, farklı şekillerde okunmuş. Eğer "bilüge" ve "bilügün" ya da "beylüge" ve "beylügün" okunsaydı neyse.

Bir örnek daha:

Düşelden vâdî-i hicrâna ey dost
Gözüm yaşı benümçün hûn olupdur (47/2)

"Benümçün hûn" yerine "benüm Ceyhûn" olacaktı. Buradaki yanlış okumanın nereden kaynaklandığı az çok anlaşılıyor. Yazmada, "cim"in noktası ile "ye"nin çift noktası birleştirilerek "cim"in altına denk gelecek şekilde konmuş. Yani ilk harf "çe" olarak, "hı"nın noktasının "ye"ye mâledilmesiyle bu harf de "nun" gibi değerlendirilmiş. Fakat "Ceyhûn" kelimesi diğer beyitlerde de (meselâ 70/3; yp. 26b) aynı şekilde yazılmış ve bu sefer doğru okunmuş. Benzeri örnekler çoğaltılabilirse de bu kadarının kâfi geleceğine inanıyorum. Bu örnekleri görünce insan, bütün bunları tek bir kişinin, üstüne üstlük bir doçentin yapmış olabileceğine inanmakta güçlük çekiyor.

İki beyite daha değineceğim. Bunlar, naşirin, çalışmanın "I. Bölüm"ünde Divan'da geçen deyimlerden tespit edebildiklerinin listesini sunduğu hususu da göz önünde tutulunca daha bir anlam kazanıyor:

Rahm eyleyüben hâlüne yüz virmeye dil-ber
Vay ana ki yüzün âluna ala viresin (126/2)

Ve:

Gonce-veş kan yut dehân açma sakın ey 'andelîb
Kim kafada dikilüp gözler ki râz ile rakîb (Mu.4)

Naşir, herhâlde, "yüzün(ü) eline alıp varmak" ve "râz/sır almak" deyimlerini daha önce hiç duymamış.

Buraya kadar 70'ten fazla hatalı okumaya değinildi. Atlananlarla beraber bu sayı 100'e yaklaşıyor. Eğer yazma baştan sona gözden geçirilecek olursa, ortaya daha nelerin çıkacağı da meçhûl.

Burada "Şâhî'nin kitabı"nı kapatalım... Zavallı Şâhî... Ama gerçek şu ki *Şâhî Dîvânı* okunmuş sayılmaz. Birilerinin bu işi ciddiyetle yeni baştan yapması gerekiyor. Birilerinin de bir daha böylesine ciddiyetsiz bir çalışmaya imza atmamalarında her cihetten fayda var.

1. *Şâhî Dîvânı*, Millet Kıp., Ali Emiri Efendi, Manzum 225.
2. Yazmada, gerçekten düzeltilmeye muhtaç yerlerin bulunduğunu da söyleyelim. Aşağıda bunlara iki örnek verilmiştir; fakat doğru yazılanları bile böylesine tahrif eden bir naşirden, müstensih hatalarını tespit ederek düzeltmesini beklemek insafsızlık olurdu:
   Ey peyk-i sabâ nâmemi dil-dâre irişdür
   Ol nâmemi gûş eylemeyen yâre irişdür (48/1;yp. 19a)
   Veya:
   'Işk-ı dil-berden beni zâhid yine men' eyleme
   Girmez ancak gözüme sözün senün efsânedür (49/3;yp. 19b)
   1. beytin 2. mısraındaki "nâmemi" yerine "nâlemi", 2. beyitte de "gözüme" yerine "gûşuma" yazılması gerekirdi.
3. Kitapta, yanlış okunmuş bütün beyitler, zaten okundukları şekliyle anlam verilemeyen beyitler olduklarından, "anlamadan okuma" meselesi bunların tamamı için geçerlidir ve bu hususa bir daha değinilmeyecektir.
4. Burada, naşirin, doktor unvanını, "Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (Âşık Çelebi Tezkiresi) İnceleme-Tenkitli Metin" adlı tezle almış olduğunu da zikredelim.

NOT DEFTERİ

"Akseki ve Aksekililik" Yazısındaki Yanlışlar

Her sayısını ilgiyle takip ettiğimiz *Toplumsal Tarih* dergisinin Mayıs 2001 tarihli 89. sayısında Osman Nuri Yıldırım imzalı "Akseki ve Aksekililik" başlıklı makalede ilk bakışta göze çarpan bilgi, dil, yazım yanlışlarını kendi uzmanlık alanlarımız dahilinde size bildirmek istedik.

Bilgi yanlışları:

Aşağıda tam olarak alıntıları (italik karakterle yazılı) verilen cümlelerde yazar tarafından belirtilen tarihi bilgiler tümüyle yanlıştır ve doğru olmayan bu bilgiler makalede birçok kez tekrarlanmıştır:

"Helenler ile Romalıların Anadolu'ya gelmelerinin milattan önce bin yıllarında olduğu herkes tarafından kabul edilir." (s.39)

" Oysa Helenlerin ve Romalıların Anadolu'ya gelmeleri Büyük İskender'le birlikte MÖ 1000 yıllarında olmuştur. Bu göçlerin sonucu Akseki yöresinde yaşayan öz Anadolu insanlarının tamamına yakın bir kısmı Hıristiyan olmuştur." (s.39)

"Akseki yöresindeki Müslüman olmayan etnik kökenli insanların Helenler ve Romalılarla soy ilişkisi yoktur adı geçen devletlerin ve milletlerin tarihleri ve Anadolu'ya gelmeleri daha dün denecek kadar yenidir. Bu yörenin insanları onbin yıldan beri Anadolu'da yaşayan Etilerin ve Lykaonialıların bir uzantısı olan öz Anadolu insanlarıdır." (s.39)

Bilindiği gibi, Büyük İskender, Anadolu'ya Çanakkale Boğazı'nı geçerek ordusu ile birlikte İÖ 334 yılında gelmiştir. Anadolu'da Roma egemenliğinin kuruluşu ile ilgili olarak ise, Pergamon (Bergama) Krallığı'nın miras yolu ile Roma'ya bağlanması başlangıç olarak kabul edilmektedir. Bu olayın tarihi ise İÖ 129 yılıdır.

Yıldırım'ın verdiği İÖ 1000 tarihi ise, Ege göçleri sonrasında Yunanistan'dan Dor, Ion ve Aiol göçmenlerinin Batı Anadolu'ya İÖ 1050-1000 tarihlerinde yerleşmeleri ile ilişkili olmalıdır. Ancak bunun Büyük İskender'in ve Romalıların Anadolu'ya gelmeleri ile tarihsel ilgisi yoktur.

"Daha önce de değindiğimiz gibi, Akseki yöresinde değişik etnik ve dini halklar yaşamışlardır. Türkler Müslüman olmadan önce Zerdüştlük, İbranilik, Buda ve Hıristiyanlık gibi dinlere inanmışlardır." (s.39)

İbranilik bir kavram olarak Musevi dini yerine kullanılamaz. Millet "İbraniler", din ise "Musevilik"tir. Yazıda söylenmek istenen "Musevilik" olmalı. "Buda" ise bilindiği gibi Budizmin kurucusunun adıdır. Burada kastedilen "Budizm" olmalıdır.

"Öte yandan etnik gruplar içinde Ermeni unsurunun, bu bölgenin Mersin yöresini içine alan Klikya yöresi ile sınırdaş olmasından dolayı..." (s.39)

Burada "yöre" sözcüğünün kullanımı yanlıştır. Kilikia antik çağda bölgenin adıdır ve bir "yöre" değildir...

Sayfa 40'ta Aksekililerin ticaret ve eğitimde ileri gitmelerine neden olarak Selçuklu başkenti Konya'ya Akseki'nin "yakın" olması önemli bir etken olarak gösterilmektedir. Ancak, Konya ile olan ilişki yalnızca coğrafi yakınlığa dayanmamaktadır. Akseki yöresi Osmanlı idari bölünüşü uyarınca önce Konya eyaletinin, daha sonra da (19. yy) Konya vilayetinin bir parçasıdır.

Yazım yanlışları:

Makalede, özellikle antik adlarda, bazı yazım hataları vardır. Doğrularını parantez içinde veriyoruz:

Lykonia (Lykaonia)
Pisidya (Pisidia)
Pamfilya (Pamphilia)
Pisidyalılar (Pisidialılar)
Klikya (Kilikia)
İyon (Ion)
Eti (Hitit, hem doğru hem de yanlış kullanım makalede var)
Zerdüşlük (Zerdüştlük).

Sonuç olarak "Akseki ve Aksekililik" başlıklı sosyolojik bölüme uzmanlık alanımıza girmediği için hiç değinmediğimiz makale, eskiçağ bilimleri açısından yanlışlarla doludur.

Yard. Doç. Dr. Emel Erten
Okt. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü.

Safranbolu Festivali

Amatör ve profesyonel kategorilerde belgesel film ve fotoğraf yarışmalarının düzenlendiği II. Altın Safran Belgesel Film Festivali 20-23 Eylül 2001 tarihleri arasında, yaşayan müze kent Safranbolu'da gerçekleşecek. Festival hakkında ayrıntılı bilgiye www.altinsafran.com adresinden ulaşabilirsiniz.

Mimar Ricardo Legorreta İstanbul'da

2000 yılında yitirdiğimiz genç mimar Yunus Aran'ın anısına dünyaca ünlü mimar Ricardo Legorreta'nın katılımıyla bir konferans düzenleniyor. Yapı-Endüstri Merkezi, Marmara Üniversitesi ve İkon işbirliğiyle düzenlenen konferans Esma Sultan Yalısı'nda 5 Eylül 2001 Çarşamba günü saat 19.30'da başlayacak. Uluslararası birçok ödülün sahibi olan Meksikalı mimar Legorreta'nın eserleri arasında San Francisco'daki Meksika Müzesi ve Dallas'taki Latin Kültür ve Sanat Müzesi de yer alıyor.

Midhat Paşa'nın Sürgün Yeri Taif'ti

Derginizin Ağustos 2001 tarihli 92. sayısında sayın Yavuz Selim Karakışla'nın "Arşivden Bir Belge" isimli değerli yazısında, sanırım yazarın gözünden kaçmış ufak bir hata mevcuttur.

Makalede Sultan Abdülaziz suikastı ile ilgili olarak Yıldız Mahkemesinde yargılanan "Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Hacı Ahmed (Mehmed) isimli şahısların idam edildikleri, Midhat Paşa ile Mabeynci Fahri Bey'in de Fizan'a sürüldükleri" (s.33) belirtilmektedir. Doğrusu şudur: Yıldız Mahkemesinde anılan şahıslara idam kararı verildiği halde, hüküm Abdülhamid tarafından müebbed sürgüne çevrildiği için, mahkûmların hepsi de idam edilmeden sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yerleri Fizan değil Tail'tir. Bunlardan ikisi boğdurulmuş, bir kısmı hapishanede ölmüş, bazısı da II. Meşrutiyette aff-ı umumî ile İstanbul'a dönmüştür.

Osman Selim Kocahanoğlu

10.yıl

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 2001

Eylül

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 93
Dosya: Tarih Vakfı 10 Yaşında

İSTANBUL DERGİSİ
Sayı: 38 Dosya: Gece

GEZİLER
20-23 Eylül 2001
Taşın ve İnancın Şiiri: Mardin

8-9 Eylül 2001
Çatalhöyük-Konya

23 Eylül 2001
Adapazarı Balballı Köyü

27-30 Eylül 2001
Taşın ve İnancın Şiiri: Mardin

YAYINLAR
Köprülüler
Ahmet Refik Altınay

Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri "Ottoman Securities"
Ali Akyıldız
Türkiye Ekonomi Bankası ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını

10. Yaşımız Kutlu Olsun!

Tarih Vakfı 10. yaşını dolduruyor. 10. yıl etkinliklerimiz 15 Eylül 2001 günü başlayacak ve bütün bir yıl boyunca sürecek.

Vakfımız, geçtiğimiz on yılda, maddi olanaklarının tüm darlığına karşın, Türkiye'de bir sivil toplum kuruluşundan kolay kolay beklenemeyecek kapsam ve çeşitlilikte işler gerçekleştirdi. Tarih Vakfı, varlığı için hiçbir devlet kuruluşuna, zengin aileye ya da özel şirkete dayanmaksızın, belirlediği hedefler, projelendirdiği işler için kendi çabalarıyla kaynaklar buldu, ürettiği kaynakları doğru bir biçimde kullanarak projelerini sonuçlandırdı. Daha da önemlisi, bütün bunları yine Türkiye ölçülerinin oldukça üzerinde bir şeffaflık düzeyinde gerçekleştirdi.

Son bir yıldır Türkiye'nin yaşadığı genel kriz ortamında, yıllardır yürüttüğü bu çalışma biçimi ve anlayışı sayesinde, pek çok büyük çaplı şirket bile kapısına kilit vurmak zorunda kalırken, Tarih Vakfı, tüm yoksunluklara ve daralma zorunluluğuna karşın, temel işlevlerinden ödün vermeksizin varlığını ve üretkenliğini sürdürmeye devam etti.

Geçen dönemde yaptıklarımızın toplumda nasıl bir karşılık bulduğunu anlayabilmemiz için bir fırsat olarak gördüğümüz 10. yıl etkinliklerimiz süresince Türkiye'de tarihle uzaktan ya da yakından ilgili herkesle daha yakın bir iletişime geçmenin yollarını arıyor olacağız. Yanlışlarımızı düzeltmeye, eksiklerimizi gidermeye çalışacağız...

Başlatmayı hedeflediğimiz projelerle, katılım kanallarını olabildiğince açarak, hem Türkiye'deki sivil toplum hareketi, hem de tarihçilik anlamında yeni bir model geliştirmeye çalışacağız. Tıpkı kuruluşumuzda olduğu gibi...

Geçmiştekinden çok daha büyük ölçüde gönüllü emeğe dayanan, on milyonların tarih bilincini doğrudan etkilemeye çalışan, Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşmesinde ve yerel tarih girişimlerinin gelişmesinde aktif rol üstlenen, daha da şeffaf ve cesaretle davranan bir sivil toplum kuruluşu... Buradan tam olarak neler çıkabileceğini henüz kendimiz de kestiremiyoruz. Yalnız, yaşanan ekonomik, toplumsal ve politik krize rağmen Türkiye'de geçmişe ve geleceğe dair enerjiyi umut verici buluyoruz.

Tarih Dostları Kampanyamız Başlıyor

Bir yıldır hazırlıklarını sürdürdüğümüz Tarih Dostları Kampanyası 15 Eylül günü yapacağımız doğum günü kutlamamızla birlikte başlıyor. Vakfa destek olmak için bağışta bulunmak isteyenlere, Vakfın ürünlerinden çeşitli kolaylıklarla yararlanma olanağı sunduğumuz kampanya 2002 Eylül'üne kadar sürecek.

Tarih Dostları Kampanyası çerçevesinde ayda ortalama 50 milyon TL ve üstü bağışta bulunanlara İstanbul dergisi, 100 milyon TL ve üstü bağışta bulunanlara ise proje kitapları dışında kalan tüm Tarih Vakfı Yayınları armağan edilecek. Aylık 10 milyon TL bağış yapmak isteyenler de *Toplumsal Tarih* dergisinin bir yıl boyunca ücretsiz olarak okuyabilecekler. Her kategorideki Tarih Dostları otomatik olarak e-posta abonesi yapılacak ve Vakfın kamuya açık tüm etkinliklerinden öncelikli olarak haberdar edilmeleri sağlanacak.

15 Eylül tarihinden itibaren kampanyamızla ilgili tüm bilgileri web sitemizden edinebilirsiniz.

Doğum Günümüz

10. yıl kutlamalarımıza 15 Eylül günü 16.00-23.00 arasında Darphane'de

yapacağımız doğum günü kutlamasıyla başlayacağız. Sanal İstanbul Müzesi'nin açılışının ardından yapacağımız kutlamada dostlarımız, gönüllülerimiz, destekçilerimiz ve 10 yılda bizimle olan tüm çalışanlarımızla birlikte olmayı ümit ediyoruz. Vakfın 10. yılda kamuoyunun ilgisine sunacağı yeni projelerinin tanıtımlarının da yapılacağı bu kutlamada düzenlenen müzik dinletileri ve sürprizlerle birlikte eğlenme fırsatı da bulacağız.

Herhangi bir nedenle davetiyesi eline ulaşmayan Vakıf üyelerini, destekçilerini, eski çalışanlarını, bu vesileyle doğum günümüze katılmaya çağırıyoruz.

Sanal İstanbul Müzesi

Tarih Vakfı olarak, bir yandan çeşitli nedenlerle geciken İstanbul Müzesi kuruluş çalışmalarını sürdürürken, bir yandan da Internet üzerinden ulaşılabilecek bir sanal müze projesini başlattık. Genel Müdür Yardımcımız Bülent Özden'in emeği ve başta Burçak Madran ve Tayfun Polat olmak üzere birçok vakıf çalışanının desteği ile gelişen Sanal İstanbul Müzesi için geçen aylarda iki danışma toplantısı da gerçekleştirdik.

Vakfın 10. doğum gününde açılışı yapılacak olan Sanal İstanbul Müzesi'nin, İstanbul'un geçmişini olduğu kadar bugününü de kapsamasını ve zamanla İstanbul için geniş bir temsil alanı haline gelmesini amaçlıyoruz. Yerel Tarih Grupları Projesi'nin bir alt bölümü olarak Rockefeller Vakfı'nın kısmi mali desteği ile gerçekleştirdiğimiz bu başlangıç, Tarih Vakfı'nın İstanbul Müzesi çalışmalarının yanı sıra, şimdilik Darphane'de bir sanal geziyi, Sanal İstanbul Sergisi'ni, İstanbul Forumlarını, İstanbul'dan ve sivil toplumdan haberler gibi model uygulamaları içeriyor.

http://www.istanbulmuzesi.org adresinde açılacak olan Sanal İstanbul Müzesi'nin zaman içinde tüm İstanbulseverlerin katılım ve destekleri ile gelişmesini ve yaygınlaşmasını bekliyoruz. 15 Eylül'den sonra adım adım daha da genişleyip zenginleşmesini beklediğimiz Sanal İstanbul Müzesi'nin, önümüzdeki yıllarda nihayet Darphane'de kuruluşuna başlamayı umduğumuz İstanbul Müzesi'nin önemli bir tamamlayıcısı olacağına eminiz.

Açık Radyo'da Tarih Vakfı Belgeseli

Açık Radyo'nun yapımını üstlendiği Tarih Vakfı Belgeseli ile Tarih Vakfı'nın 10 yılının bir özeti tarih dostlarıyla paylaşılacak. Tarih alanında üretken bir sivil toplum kuruluşu olarak yerini alan, yaptığı büyük çaplı sergiler, kitelesel kutlamalar, bilimsel toplantılar, araştırma-yayıncılık faaliyetleri ve benzeri çalışmalar ile belli bir kaliteyi gerçekleştiren Tarih Vakfı'nın ülkemizde pek çok sivil girişim için önemli bir deneyim oluşturduğu düşüncesini bizimle paylaşan Açık Radyo, bir belgesel program hazırlıyor. Belgeselin yapımını üstlenen Çiğdem Öztürk'ün vakfın geçen dönemdeki çalışmalarında görev almış çok sayıda üyemizle yaptığı görüşmeler sonucunda hazırladığı Tarih Vakfı'nın 10 Yılı belgesel programını eylül ayı içinde dinleyebilirsiniz. Açık Radyo'ya ve bu belgeselin hazırlığını iddialı, verimli ve keyifli bir ortak çalışmaya dönüştüren Çiğdem arkadaşımıza teşekkür ediyoruz.

2001-2002 Döneminin Öncelikli Projeleri

10. Yıl kutlamasıyla birlikte üç öncelikli proje için çalışmalarımızı da yoğunlaştırıyoruz. Birbirini bütünleyen bu üç projeden ilki Türkiye'nin toplumsal hafızasının çok önemli bir bölümünü çok geç olmadan kayıt altına almayı, ikincisi halk kültürünü kapsayan geniş bir yelpazeyi bilimsel araştırma ve sergileme konusu yapmayı, üçüncüsü ise bilimsel bir tarih anlayışını ve barışçı tarih bilincini gelecek kuşaklara aktarmayı hedefliyor.

Tarihimize 1000 Canlı Tanık: Sözlü tarih, 1992-93'ten başlayarak Tarih Vakfı ile Türkiye'ye girdi. Vakfımız sekiz yıl önce Kültür Bakanlığı'nın küçük bir desteği ile başlayan ilk mülakatlardan Cumhuriyetin 75. yılında yaptığı projelere, kurum tarihleri kapsamında yapılan çalışmalardan parti arşivlerine uzanan bir yelpazede 400'ü aşkın görüşmeyi gerçekleştirdi. Şimdi geçmişteki çalışmalarımızı tamamlayacak çok önemli yeni bir adımı atmaya hazırlanıyoruz.

Tarih Vakfı olarak, sözlü tarih çalışmalarımızı sistematik ve katılıma açık bir şekilde genişleterek, günlük yaşama ilişkin olarak pek çok ilginç, değerli bilginin yaşlı insanların anılarında sıkışıp kalmış olduğu gerçeğinden hareketle, 75 yaşı aşmış 1000 kişinin anılarını yakın tarih arşivimize katmayı hedefliyoruz. Bu projede, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden, çeşitli meslek, sosyal, dinsel, etnik, kültürel gruplardan seçilecek 75 yaş üzerindeki 1000 kişinin anılarının saptanmasında parasal destek sağlayacaklara dilerlerse görüşme ve kayıt için destek sağladıkları her iki kişiden birinin kim olacağını belirleme olanağı da verilecek. Bu ses ve görüntü kayıtları daha sonra araştırmacıların kullanımlarına açılacak.

AHKAM (Anadolu Halk Kültürleri Araştırma Merkezi): Bildiğiniz gibi, ünlü halkbilimcimiz Pertev Naili Boratav, öğrencisi yine değerli halk bilimcilerimizden Prof. İlhan Başgöz ve 25 yıl boyunca Anadolu'nun büyük bir bölümünü dolaşarak etnografik malzeme toplayan ve fotoğraf çeken Josephine Powell'in arşivleri Vakfımıza bağışlanmıştı. Bu arşivlerin bir yandan bilimsel araştırmalara kaynaklık edebilecek şekilde düzenlenmesi, bir yandan da daha iyi koşullarda korunarak zenginleşmesi için destek isteyeceğiz. Ülkemizin çok zengin olduğunu sürekli olarak "iddia ettiğimiz" halk kültürünün çok önemli öğelerinin araştırılarak gün yüzüne çıkartılacağı bu projenin özellikle Türkiye'nin tanıtımı açısından önemli bir aşama olacağını umut ediyoruz.

Tarih Ders Kitapları Araştırma Merkezi: Tarih eğitimi ve ders kitaplarının iyileştirilmesi, Vakfın kuruluşundan bu yana gündeminin ilk sıralarından asla düşürmediği bir başka alan. Kurmayı planladığımız bu merkez ile, tarih alanında üretilen ders kitapları, öğretmen kitapları ve diğer eğitim araçları konusunda araştırmalar yapmayı ve en geç üç yıl içinde İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler kitaplarından lise son sınıfa kadar tüm eğitim malzemesini yenilemeye başlamayı hedefliyoruz. Bu hedefi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın olduğu kadar, tarih dostlarının ve çocuklarının daha barışçı bir toplumda yaşamasını arzu eden tüm öğrenci velilerinin paylaşacağını düşünüyoruz.

Tarihçinin Mutfağı

Eylül ayında yeni dönemine başlayacak olan Tarihçinin Mutfağı söyleşi dizimizin ekim ve kasım programlarını aynı zamanda Bienal'in de gerçekleştirileceği Darphane-i Amire binalarında yapacağız. Tarihçinin Mutfağı 20 Eylül Perşembe saat 18.00'de yapılacak. Ekim ayında ise Genel Sekreter Orhan Silier, Tarihçi'nin konuğu olacak ve bu söyleşinin müdavimleriyle "Tarih Vakfı'nın Mutfağı"nı paylaşacak.

IV. Tarih Kongresi ve Tarih Vakfı

Vakfımız tarafından düzenlenecek IV. Uluslararası Tarih Kongresi 12-14 Ekim 2001 tarihleri arasında "Biyografiler ve Otobiyografiler" konusunda Bilgi Üniversitesi salonlarında yapılacak. "Tarihyazımında Anıların ve Biyografilerin Kullanımı" konusunda yapılacak kongrenin programında İlhan Tekeli, Carlo Ginzburg, Andrew Mango, Norman Stone, Cemil Koçak, Nilüfer Hatemi, Ayşe Durakbaşa-Tarhan, Gün Soysal, David Kushner, Carter Findley, Donald Quartaert, Norman Itzkowitz, Necdet Sakaoğlu, Leyla Neyzi, Birsen Talay, Hakan Kırımlı, Sabri Yetkin, Christoph Neumann, Yavuz Selim Karakışla, İlber Ortaylı, Ahmet Demirel, Asım Karaömerlioğlu, Yücel Demirel ve Mete Tunçay'ın sunuşları yer alıyor.

Ayrıca bu kongrenin bir oturumunu, 10. Yıl dolayısıyla Tarih Vakfı'nın Türkiye'de tarihçilik alanında yaptığı işleri ve bu işlerin niteliklerini tartışmaya ayırmayı planlıyoruz.

Tarih ve Gençlik Atölyesi

Kasım ayı başlarında yapılacak olan Gençlik ve Sivil Toplum Kuruluşları konulu 10. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu'nda ise "Tarih ve Gençlik" başlıklı bir atölye düzenlemeyi planlıyoruz. Bu atölyede, özellikle sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına katılan gençlerin, tarih alanı ile ilgili düşüncelerini almak ve değerlendirmek istiyoruz. Genel olarak "gençlik" teması çerçevesinde yapılacak olan sempozyum için ayrıca Tarih Vakfı'nın gençlik çalışmalarıyla ilgili bir sunum da hazırlıyoruz.

TARİH VAKFI 1991, TARİH VAKFI 2001

ORHAN SİLİER

Kuruluş yılı ve kuruluşunun 10. yılı Tarih Vakfı için en çetin yıllar oldu.

Tarih Vakfı'ndan *Haberler* bülteninin ilk sayısı "Artık Bir Tarih Vakfı'mız Var" başlığını taşıyordu. Artık bir Tarih Vakfı'mız olduğu için ve bu Vakıf on yıl boyunca önemli işler yaptığı için, 2001'de bu kuruluşu krize karşı koruyalım diye kelimenin tam anlamıyla "canla başla" uğraşıyoruz.

Zor olan, Tarih Vakfı'nı herhangi bir biçimde korumak değil. İddialarını bir yana bırakmış, marjinalliğe razı olmuş, ana işlevlerinin büyük bölümünden vazgeçmiş bir kuruluşu korumak pek fazla çaba istemezdi.

Tarih Vakfı'nı krizi gerekçe göstererek alabildiğine budayıp "kuşa çevirseydik" pek fazla itiraz eden olmayabilirdi. Hatta "Türkiye'de zaten..."le başlayan birçok konuşmayı kolaylaştırmış olurduk... İyi örneklerin rahatsız ediciliğinden kurtulma çevremizde kimi ferahlamalar bile yaratabilirdi...

Zor olan, Tarih Vakfı'nı, başlıca üretim alanlarını terk etmemiş, "meydan okuma"larını sürdüren, ulaştıklarını aşılması gereken çıtalar olarak algılayan bir kuruluş olarak koruyup geliştirmek.

Her başarı, her olumlu miras, zorda kalınca tüketilip terk edilecek bir birikim olarak da algılanabilir, bir kilometre taşı olarak da.

1991 yılı, Tarih Vakfı bakımından, geniş çaplı bir oluşum için gerekli uzlaşı ve güvenin yaratılabilmesi çok emek, çok dikkat istediği için, ilk denemeler, yol arayışlar özel güçlüklerle dolu olduğu için zordu.

2001 yılı, her şeyden önce, krizin alabildiğine büyük olumsuz etkilerine rağmen krizden öğrenebileceğimiz her şeyi öğrenip bünyemizi sağlamlaştırmak, Tarih Vakfı'nı daha geniş çaplı, günlük gelişmelerle daha iç içe, gönüllü çalışma üzerine kurulu bir sivil toplum kuruluşu haline getirmek için direnmek gerektiğinden zor geçti.

Kimbilir daha ne zorluklar var, Tarih Vakfı'nın önünde!

Önümüzdeki onyıllarda Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesinde, eşit, saygın ve onurlu bir ortak olmasında, ilkellikten kurtulmuş bir tarihçiliğe ve böylesi bir yaklaşımın topluma mal olmasına öylesine büyük bir gereksinim var ki!

Ülkemiz içinde, farklılıkları zenginlik sayan, karşılıklı anlayışı ve birlikte yaşama kültürünü geliştiren bir tarihçilik, özlediğimiz demokratik gelişme bakımından öylesine önemli bir etken ki.

Daha yapacak çok iş, aşılması gereken çok zorluk var gibi görünüyor. Üstelik, belki de bunlar bugünkülerden de büyük ölçekli olabilecek.

Ne dersiniz, Tarih Vakfı'nı kurmakla başımıza iş mi açmış olduk?

Hasankeyf Kurtulsun! Toplantısı

Haber bültenimiz yayıma hazırlandığı sıralarda, 25 Ağustos Cumartesi günü, Tarih Vakfı-*Atlas* Dergisi işbirliğinin ilk ürünü "Hasankeyf Kurtulsun! Zeugma'lar Çoğalmasın!" başlıklı toplantı yapıldı. Toplantıya konuşmacı olarak Mimarlar Odası Başkanı Oktay Ekinci, Hasankeyf Belediye Başkanı A. Vahap Kusen, Orta Doğu Teknik Üniversitesi TAÇDAM Başkanı Numan Tuna ve Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier konuşmacı olarak katıldılar. Konuşmalar sonrasında *Atlas* tarafından hazırlanan Hasankeyf belgeseli gösterildi ve Ajans 21'in yapımcılığını, Melek Ulagay Taylan'ın yönetmenliğini üstlendiği "Fırat'ın Derinliklerinde" adlı belgeselin ilk gösterimi yapıldı. Harbiye'de Askeri Müze'de yapılan bu toplantının benzeri yeni Tarih Vakfı- *Atlas* toplantılarının önümüzdeki aylarda düzenlenmesi bekleniyor. Hem Hasankeyf toplantısı, hem de gelecek ayların programı konusunda ekim sayımızda ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Balkan Tarih Ders Kitapları Atölyesi

Tarih Vakfı'nın UNESCO, Heinrich Böll Vakfı ve Hollanda Başkonsolosluğu desteğiyle nisan ayından bu yana yürüttüğü "Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi" projesinin ikinci toplantısı 8-9 Eylül 2001 tarihlerinde Bulgaristan'ın Pamporovo kentinde gerçekleştiriliyor.

15-16 Haziran'da İstanbul'da düzenlenen planlama toplantısının ardından projeye katılan 6 ülkenin ekipleri, kolektif olarak hazırlanan anket formunu kullanarak, tarih eğitiminin iyileştirilmesi için çalışmalar yürüten uluslararası kuruluşlarca hazırlanan standartlar doğrultusunda, kendi ülkelerinde ilk ve orta öğretim düzeyinde okutulan tarih ders kitaplarını incelemeye başladılar. Bulgaristan'da yapılacak olan 2 günlük atölye çalışmasının gündemini şimdiye dek yapılan analizlerin ve web sayfası hazırlıkların değerlendirilmesi ve projenin geri kalan zamanının nasıl kullanılacağı oluşturuyor.

Proje katılımcılarını kendi ders kitaplarından derleyecekleri bilgilerden oluşacak ulusal raporlar, ders kitaplarının nasıl daha iyi hale getirilebileceğine dair alternatif yaklaşımlar da içerecek ve projenin sonunda bir proje raporu haline dönüştürülerek web sitesinde ilgililerince erişilebilir hale getirilecek.

Proje süresince tasarımı sürecek ve proje bitiminde kullanıma açılacak olan web sitesi, Tarih Vakfı koordinatörlüğünde yürütülen bu projeyi özellikle Balkanlarda son yıllarda yaygınlaşan diğer ders kitapları ve tarih eğitimi projelerinden ayıran önemli bir araç. Yalnızca, eldeki projenin ürünlerine yer vermekle yetinmeyip, bu alanda yapılmış benzer projeler ve ilgili kurumlarla ilgili geniş bir veri bankasını, konunun uzmanlarınca yazılmış seçilmiş makaleleri, geniş kapsamlı bir bibliyografyayı, alternatif tarih eğitimi için, özellikle sınıf içi pratiğinde kullanılabilecek görsel ve yazılı malzemeyi bir araya getirecek olan bu sitede aynı zamanda bir tartışma forumu da oluşturulacak.

"Balkanlarda Göç" başlığı altında, Türkiye ekibini oluşturan tarih öğretmenlerinin alternatif görsel ve yazılı malzeme ve yöntemleri kullanarak gerçekleştirecekleri ders sunumuna da yer verilecek olan atölye çalışması, bu tarz alternatif yaklaşımların Balkanlar bağlamında yapılacak benzer çalışmaların nasıl yaygınlaştırabileceğinin tartışılmasına da olanak sağlayacak. Toplantıya proje koordinasyon biriminden Bahar Şahin, Gökalp Ekremoğlu ve Cem Ertür ile Türkiye grubu üyeleri öğretmen arkadaşlarımız Hayrettin Kaya ve Mutlu Öztürk katılacaklar.

Avrupalı-Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluşması

28-29 Ekim 2001'de düzenlenecek "Avrupalı-Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluşması" serisinin ilk toplantısı ile tarih eğitimi alanındaki çalışmalarına bir yenisini daha ekliyor.

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği'nin katkılarıyla İstanbul'da düzenlenecek olan bu toplantıda, Marmara Bölgesi'ndeki çeşitli okullarda görev yapan 40 civarında tarih öğretmeni ile tarih eğitimi ve ders kitaplarının iyileştirilmesi alanında çalışmalar yürüten önde gelen uluslararası kuruluşların temsilcileri bir araya gelecek. Avrupa Tarih Öğretmenleri Birliği Başkanı Joke van der Leeuv, Georg Eckert Uluslararası Ders Kitapları Enstitüsü Müdürü Prof. Wolfgang Hoepken, *20. Yüzyıl Avrupa'sının Tarihini Öğretmek* kitabının yazarı Prof. Robert Stradling ve Tarih Vakfı Yurt Yayınlarından çıkan *Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk -İslam Sentezine* kitabının yazarı Dr. Etienne Copeaux bu toplantılar serisinin ilkine konuk olarak katılacaklar. Konuklarımız, kendi ülkelerinde ve Avrupa genelinde son yıllarda tarih eğitimi ve ders kitaplarının iyileştirilmesi alanında yapılan çalışmaları ve deneyimlerini, tarih öğretmenlerimizle paylaşacak. Bu toplantının bir deneyim aktarımı olmaktan öte, tarih öğretmenlerinin dillendireceği somut sorunlar ekseninde ülkemizde yapılacak çalışmalara ışık tutmasını da bekliyoruz. 28-29 Ekim toplantısı Tarih Vakfı'nın 1998 yılında düzenlediği Yerel Tarih Yarışması kapsamında Ürgüp'te gerçekleştirdiği Tarih Öğretmenleri Toplantısından bu yana düzenlenen ilk geniş katılımlı toplantı olmasıyla da önem taşıyor.

Tarih eğitimin ve ders kitaplarının mevcut sorunlarını tartışmak ve benzer deneyimler doğrultusunda somut çözüm önerileri geliştirip uygulamaya geçmesini sağlamak amacıyla başlatılan buluşma serisinin diğer üç toplantısı 2002'de ülkemizin üç değişik bölgesinde gerçekleştirilecek.

Çeviriler İçin Mali Destek Arıyoruz

Tarih Vakfı, Avrupa Konseyi'nin "Learning and Teaching about the History of Europe in the 20th Century" (20. Yüzyılda Avrupa'nın Tarihini Öğrenmek ve Öğretmek) projesi kapsamındaki 5 kitabı Türkçe'ye çevirerek yayımlamak için çalışmalarına başladı. Bu kitapları bir an önce Türkiyeli okuyuculara ulaştırmak için gönüllü çeviri desteğine ve yayın masraflarının karşılanması için mali desteğe ihtiyaç duyuyoruz. Aşağıda isimlerini bulacağınız kitapların çevrilerek ülke genelindeki tarih öğretmenlerine ulaştırılması, ülkemizdeki tarih eğitiminin ve ders kitaplarının niteliğinin iyileştirilmesi yolunda önemli bir adım olacaktır. İlginize ve desteğinize şimdiden teşekkürler!

Teaching 20th Century European History (20. Yüzyıl Avrupa'sının Tarihini Öğretmek); *The Misuses of History* (Tarihin Kötüye Kullanımı); *The European Home: Representations of 20th Century Europe in History Textbooks* (Avrupa Evi: 20. Yüzyıl Avrupa'sının Tarih Ders Kitaplarındaki Temsili); *Europe on Screen-Cinema and the Teaching of History* (Avrupa Ekranda-Sinema ve Tarih Öğretimi); *Towards a Pluralist and Tolerant Approach to Teaching History: A Range of New Sources and New Didactics* (Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşıma Doğru: Yeni Kaynaklar ve Didaktik).

Bu arada listedeki ilk kitabın çevirisini büyük bir hızla ve ustalıkla yapmaya girişen gönüllümüz Ayfer Ünal'ın verdiği örnek, parasal desteğin yanı sıra çok ileri düzeyde İngilizce bilen destekçilerimizin çeviri desteklerinin de projenin sonuca ulaşmasına katkıda bulunabileceğini gösteriyor.

Tarih Vakfı'ndan Bir Kent Rehberi Daha: Mardin...

Tarih Vakfı'nın Mayıs 2001'de başlatmış olduğu Adım Adım Mardin - Rehber Kitap projesi Mardin macerası sırasında modern gezgine kılavuzluk edecek bir rehber sunmayı amaçlıyor. Hem Türkçe hem İngilizce olarak hazırlanan rehber kitap arkeolog Çiğdem Maner tarafından kaleme alınıyor. Temel olarak Mardin ve çevre coğrafyasının doğal rotasını takip ederek, kentin farklı başlıklar altında incelenmesine dayanacak olan rehber kitap, arka planda çoktanrılı ve tektanrılı dinlerin güzergâhında Mardin tarihinden bir panorama sunacak. Adım Adım Mardin, pratik gezi rehberi özelliklerini koruyarak, kültür ve doğa varlıklarının mekânları ve rotalarının tarihsel süreç içindeki bütünlüğü ve biçimini, akademik niteliğini yitirmeden renkli bir şekilde sergileyecek.

En güncel bilgiye ulaşmak için yapılacak alan çalışmaları, kültür ve doğa varlıklarının bulunduğu mekânlar ve rotaları hakkında araştırmalar, tarihi ve güncel fotoğraflar, özel olarak hazırlanmış ve ilk kez bu kitapta yayımlanacak illüstrasyonlar ve haritalarla birlikte sunulacak olan rehber, zaman içinde hızla değişmeyecek noktaları dikkate alarak, güzergahtaki konaklama, yemek vb. pratik ihtiyaçlara da genel yanıtlar verebilecek şekilde düzenlenecek. Güncel bilgiler için rehberdeki cep içine, belirli zaman aralıklarında yenilenen katlanabilir bir broşür eklenecek.

Rehber, daha önce hiç bir yayında kullanılmamış görsel malzeme ve değişik yörelerdeki alan çalışmaları sırasında elde edilecek fotoğraflarla desteklenecek.

Proje, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Mardin'de yürütmekte olduğu "Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi" tarafından destekleniyor. Söz konusu projenin finansman kaynağı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi vasıtasıyla İsviçre Hükümeti tarafından sağlanıyor. Rehber kitap projesi için yürütülen alan çalışmaları için Mardin ilindeki kamu kurumları, yerel sivil toplum kuruluşları ve Mardin Yerel Tarih Grubu gibi yerel sivil inisiyatiflerden destek alınıyor.

2001 yılı sonuna kadar içeriği ve tasarımı bitmesi planlanan rehber kitabın basılabilmesi için ek kaynak arayışlarına devam ediliyor.

Tarihçe'nin Altıncı Sayısı Yayımlandı

Yerel Tarih Grupları Projesi çerçevesinde gruplar arası iletişimi sağlamak amacıyla yayımlanan *Tarihçe*'nin altıncı sayısı da çıktı. Ünye, Antakya, Mersin, Mardin, Çanakkale, Antalya, Gaziantep, Kilis ve Kayseri'deki yerel tarih grupları projelerinden haberlerin yer aldığı bülten aracılığıyla ayrıca, liselerdeki tarih kulüpleri hakkında bilgilere de ulaşabilirsiniz. Bültene Tarih Vakfı binalarından ve www.tarihvakfi.org.tr altındaki yerel tarih linklerinden ulaşabilirsiniz.

Ünye Sergisini Açtı

Ünye aylardır hazırlandığı "Çınarın Gölgesinde... Cumhuriyet Meydanı" adlı sergisini açtı. 20 Temmuz günü Uluslararası Ünye Festivali ile birlikte açılışı yapılan sergi her yaştan Ünyelilerin yanı sıra çevre illerden gelenlerin de dikkatlerini çekti. Açılışta Ünye Yerel Tarih Grubu'ndan Aynur Tan, Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier, Ünye Belediye Başkanı Mehmet Türk ve Ünye Kaymakamı Ümmet Kandoğan birer konuşma yaptılar. Kasabanın sergiye adını veren ana meydanında kurulan sergi için Yerel Tarih Grupları Koordinatörümüz Funda Çelebi ve küratör arkadaşımız Burçak Madran aylar boyunca hem Ünya Yerel Tarih Grubuna yardımcı oldular, hem de İstanbul ve Ankara'da yaşıyan Ünyelilerin de katkılarının alınmasını sağladılar. Bu yönüyle Ünye 'deki sergi, yerel grup, büyük kentteki hemşehriler ve Tarih Vakfı üçgeninin ortaklığı anlamında örnek bir çalışma oldu.

Ünye'de hem kaymakamlık, hem belediye, hem de kasabanın tarihseverleri artık eski kaymakamlık binasının bir yerel müzeye dönüştürülmesi gerektiğini tartışıyorlar.

Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Tarih Çalışmaları

Tarih Vakfı Kurum tarihçiliği alanında yürüttüğü çalışmaların bir yenisine önümüzdeki günlerde ODTÜ Ekonomi bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Serap Türüt-Aşık yönetiminde başlıyor. "Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Tarih Çalışmaları" adı altında yürütülecek olan proje Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Türkiye Çimento İşverenleri Sendikası ve Tarih Vakfı işbirliğinde gerçekleştirilecek. Türkiye'de çimento sektörünün gelişimini ve yaşadığı değişimleri ortaya koymayı amaçlayan çalışmada yoğun olarak sözlü tarih görüşmelerine yer verilecek. Yaklaşık 50 kişi ile yapılması planlanan sözlü tarih görüşmeleri sektörün önde gelen isimleri, yetkili kişileri ve tarihçiler ile gerçekleştirilecek. Sözlü tarih çalışmalarının yürütücülüğü Ülkü Özen tarafından gerçekleştirilecek, çekim ve teknik çalışmalar ise Gültekin Çizgen ve ekibi tarafından yapılacak. Arşiv ve literatür taramaları ile de desteklenerek ortaya çıkacak araştırma bir albüm kitap olarak yayımlanacak.

Neolitik Çağa Bir Gezi...

Tarih Vakfı'nın özel gezi rotaları arasında yer alan Çatalhöyük-Konya gezisi 27-29 Temmuz tarihlerinde gerçekleşti.

Dünyanın en önemli arkeolojik kazı alanlarından biri olarak kabul edilen Çatalhöyük'te yapılan bu gezinin önemi ve özelliği ise, rehberliğimizi kazı başkanı Prof. Ian Hodder ile yardımcılarından Ayfer Bartu'nun yapmaları idi. Gezinin ilk bölümünde Prof. Hodder eşliğinde kazısı yapılmış ve koruma altına alınmış yaklaşık 7000 yıllık iki Çatalhöyük evi gezildi. Daha sonra höyüğün diğer bölümünde yer alan ve Çatalhöyük kazılarını başlatan Mellart'ın çalışma alanına gidildi.

Kazı ekibi ile yenen keyifli bir öğlen yemeğinden sonra alanda çalışan arkeologların verdiği seminerler ile program devam etti. Çanak-çömlek buluntularının, toprak ve bitki analizlerinin özetlendiği ve hayvan kalıntılarının anlatıldığı seminerler son derece ilginç idi.

Çatalhöyük'ten sonraki durak ise antik Kilistra kenti ve Gökyurt köyü idi. Doğal yapısı ile Kapadokya'ya çok benzeyen Kilistra ve hemen yanındaki Gökyurt köyü Çatalhöyük ile kıyaslandığında yakın bir tarihe ait idi. Ama yine de bölgeye gidildiğinde muhakkak görülmesi gerekli yerlerden biri.

Gezinin ikinci gününde ise Konya Yerel Tarih Grubu'ndan M. Tahir Sakman ve Zeki Oğuz'un desteği ile kent içindeki eserler gezildi. Mevlana Müzesi, Karatay Medresesi, Alaeddin Camii ve İnce Minareli Cami, Konya'ya gidildiğinde muhakkak görülmesi gerekli anıt eserlerden. Konya'da yapılması gerekli başka bir şey ise yerel yemeklerin, özellikle de bamya çorbası ve sac arası adlı tatlının tadına bakılması...

Kentin hemen dışında yer alan ve eski bir Rum yerleşmesi olan Sille Köyü'nün gezilmesi ile bu ilginç tur tamamlandı.

Çatalhöyük-Konya gezisini, yukarıda bahsedilen ilginç ve özel yönlerinin dışında, cazip kılan başka bir yönü de ulaşımın yataklı tren ile yapılması idi.

BBM'nin Gönüllüleri

Bilgi-Belge Merkezimiz, İngiltere'de stajda olan Münevver Ek'e vekâleten arşivin yöneticiliğini üstlenen Filiz Öğretmen'in gayretleriyle çalışmalarını sürdürüyor. BBM, son birkaç ayda Güner Eliçin'in süreli yayın, Hasan Kayacal ve Tarhan Erdem'in Tarık Zafer Tunaya'ya ait bazı çalışma notları ve süreli yayınlardan oluşan bağışlarıyla zenginleşmeye devam etti. Ayrıca Tunay Aydın, gönüllü olarak BBM'de çalışmaya başladı.

BBM'de salı günleri saat 18.30-20.30 saatleri arasında Osmanlıca hızlı okuma etütleri Yücel Demirel tarafından sürdürülüyor. Seminer katılımcıları zaman zaman BBM dışına da taşarak, mezar taşlarını okumak için geziler düzenliyorlar. BBM'in daha fazla gönüllü desteğiyle giderek daha işlevsel bir görünüm kazanacağını umut ediyoruz.

Sokollu'yu Kutladık

Temmuz 2001'de Tarih Vakfı Yurt Yayınları ve İş Bankası Kültür Yayınları'nın işbirliği ile Ahmet Refik Altınay'ın *Sokollu* kitabı yayımlandı. Bu kitabın çevriyazısını, Tarih Vakfı'nın düzenlediği Osmanlıca seminerlerine katılan 24 kişi, seminerleri veren Yücel Demirel'in yönetiminde gerçekleştirdi. Böylece, Osmanlıca Seminerleri'nin dördüncü kitabı yayımlanmış oldu. Kitabın yayımlanmasını kutlama vesilesiyle 4 Ağustos Cuma günü Boğaz'da yemekli tekne gezisi organize edildi. Geziye, bu kitaba emeği geçenlerin yanı sıra, yine Yurt Yayınları ve İşbankası Yayınları'nın ortaklaşa yayımladığı *Cem Sultan* kitabına (Kasım 2000) katkıda bulunmuş olanlar da katıldı.

Bienal Darphane'de

İstanbul Kültür Sanat Vakfı tarafından düzenlenen 7. Uluslararası İstanbul Bienal'i bu yıl Darphane binalarında yapılacak. "Egokaç: Gelecek Oluşum İçin Egodan Kaçış" temasında yapılacak olan Bienal'in küratörü ise Yuko Hasegawa. 21 Eylül tarihinde açılacak olan Bienal, 2 ay boyunca İstanbullu sanatseverlerle birlikte olacak. Bienal sırasında İstanbul'un çeşitli mekânlarında da yan etkinlikler gerçekleştirilecek.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

RANKA HESAP NUMABALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
AYŞE ÇAVDAR (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

***TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *NUMUNE MATBAASI*'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *FİLMTET*'E TEŞEKKÜR EDERİZ.**

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMLARI 2001 - 2002

Geleceğin ihtiyaçlarına cevap verebilmenin yolu "uzmanlaşma"dan geçiyor

Kültürel İncelemeler

"anlayabilmek için"

Günümüz dünyasının kültürel dinamiklerini analiz edebilmek için Doğu'dan Batı'ya, modernden postmoderne, siyasetten gündelik hayata, farklı rotalar içeren uzun bir yolculuğa çıkmak gerekiyor.

Prof. Dr. Murat Belge

Sinema-TV

"anlatabilmek için"

Birinci hayatımızın köşe taşlarını değdiklerimiz, kokladıklarımız, tattıklarımız oluşturuyordu. Şimdi ikinci hayat zamanı: o ise, sinema ve televizyonda gördüklerimizle kuruluyor.

Prof. Dr. Aydın Uğur

Hukuk

"çözebilmek için"

Küreselleşen dünyanın yarattığı ihtiyaçları karşılayabilmek için disiplinlerarası bir zihniyetle yetişmiş hukukçulara ihtiyacımız var.

Prof. Dr. Belgin Erdoğmuş

Uluslararası İlişkiler

"barışçıl dengeleri kurabilmek için"

'Uluslararası ilişkiler' devletleri aşarken, diplomasiden iş dünyasına her alanda, analiz gücü, entelektüel donanım ve bilgiye duyulan gereksinim artıyor.

Prof. Dr. Şule Kut

Avrupa Etüdleri

"bütünleşebilmek için"

Bütünleşme sürecinde, Avrupa ve Avrupa Birliği ile ilgili teorik çalışmalar kadar güncel gelişmelere ilişkin farklı bakış açıları da kilit bir rol oynayacak.

Prof. Dr. E.J. Zürcher, Leiden Üniversitesi

Görsel İletişim Tasarımı

"tasarlayabilmek için"

Hayatı sorgulayabilir ve tasarlayabiliriz; en azından, görsel kültür alanında...

Doç. Dr. Feride Çiçekoğlu

GELECEĞİ BİLGİ'DE YAKALAYIN!

Burs olanakları mevcuttur. Eğitim ücretleri Türk Lirası üzerinden alınacaktır. Taksitle ödeme imkanı sunulmaktadır.

Ayrıntılı bilgi ve Sertifika Programları için: (0212) 293 5010 e-posta: yukseklisans@bilgi.edu.tr

Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri

"Ottoman Securites"

Ali Akyıldız

İki dilli (Türkçe-İngilizce) olarak yayımlanan kitabın birinci bölümünde Osmanlı devletinde Avrupa şirket hukukunun gelişimi ve hükümetin ülkede şirketleşme ve sanayileşmeyi desteklemek için aldığı önlemlerle sermaye piyasasının oluşumu, ayrıca yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ve bunların yarattığı sorunlar ile hükümetin bu şirketleri denetim altına alma girişimleri ve yabancı devletlerin kapitülasyonları öne sürerek bu denetim çabalarına karşı çıkmaları ele alınmaktadır.

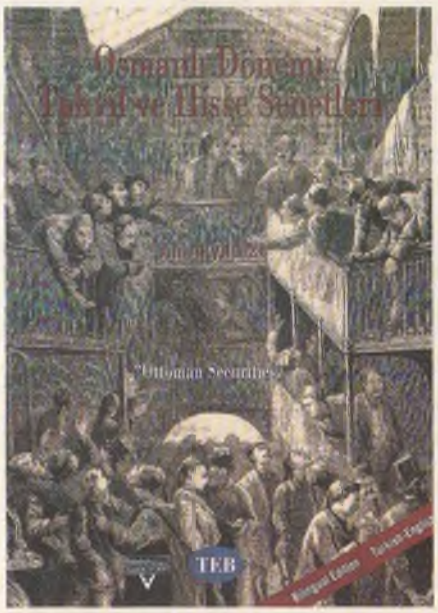

İkinci bölümde 104 Osmanlı şirketiyle ilgili belgelere dayalı ayrıntılı bilgiler (şirketin ismi, merkezi, kurucuları, amacı, kuruluş tarihi, sermayesi, idare heyeti vb) yer alırken, bu şirketlere ait hisse senetlerinin tam sayfa renkli fotoğrafı veriliyor. Ayrıca şirketlerle ilgili birer kısa kaynakça da bulunuyor.

Üçüncü bölümde Osmanlı devletinin iç ve dış borçlanmaları tek tek ele alındıktan sonra, ilgili tahvil ve eshamın yine tam sayfa renkli fotoğrafları veriliyor. Dördüncü bölümde ise şirketler tarafından farklı kupürlerle ve farklı zamanlarda çıkarılan tahvil ve hisse senetlerinin fotoğrafları yer alıyor. Osmanlı devletinde Avrupa şirket hukukunun gelişimi açısından önemli sekiz ek metnin de yer aldığı kitap, kaynakça ve dizinle tamamlanıyor.

Türkçe-İngilizce, büyük boy (23 x 30 cm), 532 sayfa. 275 adet hisse senedi ve tahvilin tam sayfa renkli basımı. Ayrıca konuyla ilgili çok sayıda fotoğraf ve belge.

ISBN 975-6650-03-6 • Fiyatı 40.000.000.-TL

Türkiye Ekonomi Bankası ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını

Vali Konağı Çad. Samsun Apt. No: 57 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0212 233 21 61 • Faks: 0 212 234 32 90
yayin@tarihvakfi.org.tr • www.tarihvakfi.org.tr

EKİM 2001

94

ISSN: 1300-7025
112565 2001/10

TOPLUMSAL TARİH

At ve Koç/Koyun Biçimli Mezar Taşları

Trabzon'da Sinema ve Tiyatro

İMF ve Hüsum-ı Sitte İdaresi

Bursa'da Çarşılı Köprü: İrgandı

Macar Turancıları

Mustafa Suphi, Şefik Hüsnü ve İttihatçılar

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bursa

Sinema Salonları

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu ayki ilk yazımızda Emel Akal, Dr. Şefik Hüsnü ve bazı önde gelen İttihatçıların Mustafa Suphi olayına ilişkin değerlendirmelerini ele alıyor. 1925 yılında, yani Mustafa Suphi'nin Ocak 1921'de Karadeniz'de yoldaşlarıyla birlikte katledilmesinden sadece 4 yıl sonra Paris'te düzenlenen bir anma toplantısında konuşan Şefik Hüsnü'nün Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Hilmioğlu İsmail Hakkı'ya yönelttiği sert eleştirilerin nereden kaynaklandığını sorgulayan E. Akal, Şefik Hüsnü'nün aslında Mustafa Suphi ile değil, 1925'te Ankara'yı müttefik olarak gören TKP içindeki muhalif kanatla hesaplaşıyor olabileceğini belirtiyor. Yazının ikinci bölümünde önde gelen İttihatçıların eski yol arkadaşları Mustafa Suphi ve 15'lerin akıbetine ilişkin görüş ve değerlendirmeleri irdeleniyor. Mustafa Suphi olayı şüphesiz sadece sol hareketi ilgilendirmiyor. Bu trajik olayın siyasi kültürümüzde bıraktığı travmatik izlerinin demokrasi maceramızın tüm gelgitleri boyunca varlığını hissettirdiği söylenebilir. İttihatçıların cinayetin sorumlusu olduğundan emin gözüken E. Akal'ın da belirttiği gibi emri kimin veya kimlerin verdiği muhtemelen hiçbir zaman belgelenemeyecek de olsa, Mustafa Suphi ve 15'ler olayının bugün de sıcak tartışmalara yol açıyor olması, polisiye düğüm çözme merakından değil, besbelli ki söz konusu izleri aşma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Zeki Arıkan Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da yaşayan bir ailenin özel mektuplarından yola çıkarak gündelik yaşama ilişkin canlı bir tablo sunuyor. (Mektuplar daha sonra Burian soyadına alacak aileye ait ve bütün ailenin üzerinde titrediği küçük Orhan Recep, geleceğin İngiliz dili ve edebiyatı profesörü Orhan Burian.) Bu sayımızda sinemayla ilgili üç yazımız var. 92. sayımızda Süleyman Beyoğlu'nun "Sinema Karadeniz'de (1909-1933)" başlıklı yazısını yayımlamıştık. Bu kere Mesut Çapa Trabzon'daki tiyatro ve sinema etkinliklerini Milli Mücadele'den Cumhuriyete uzanan dönemde ele alıyor. Hacer Özmakas İzmir Milli Kütüphane Sinemasını yazarken, Ali Özuyar I. Dünya Savaşı sırasında güney cephesinde dolaşan Avusturyalı bir gezgin sinemacının Dahiliye Nezareti'ni nasıl meşgul ettiğini yazışma örnekleriyle aktarıyor. Ephemera köşemizde de Burçak Evren'in koleksiyonundan fotoğraflarda sinema salonları yer alıyor.

Diğer yazılarımızda Yaşar Çoruhlu at ve koç/koyun biçimli mezar taşlarının sembolik anlamlarını tartışırken, Behzat Üsdiken IMF ile Rüsum-i Sitte İdaresi'nin uygulamalarını karşılaştırıyor. Kitabiyat bölümüzde Ömer Özcan Tarık Demirkan'ın *Macar Turancıları* kitabını eleştiriyor. Yüz yıl önceki Osmanlı basınından Emel Seyhan'ın yaptığı seçmelerde özellikle eski eser kaçakçılığıyla ilgili iki haber dikkat çekiyor. Yavuz Selim Karakışla arkadaşımız bu kez yabancı postaneler kanalıyla gelen "muzır" evrakı engelleme çabalarına dair belgeler sunuyor. Dergimizin üniversite öğrencileri arasında düzenlediği yarışmada mansiyon alan Yasemin Nazikoğlu'nun çalışması da sayfalarımızda yer alıyor. Tarih Vakfı'ndan Haberler bülteni yine dergimizi tamamlıyor. Tarih Vakfı'nın üyeleri, dostları ve çalışanları, 15 Eylül'de Darphane-i Amire'de vakfın 10. kuruluş yıldönümünü kutladılar. Bu nedenle bülten bu sayıda biraz daha yüklü.

Toplumsal Tarih'i üç yılı aşkın süredir beceri ve özveriyle çıkaran yayın yönetmeni arkadaşımız Osman Köker bundan böyle bizimle olamayacak. Kendisine başarılı ve yoğun mesaisi ve bu yıl ikincisini hayata geçirmekte olduğumuz Gençler Tarih Yazıyor yarışmasına bundan böyle de sürecek değerli katkıları nedeniyle tüm vakıf ve yayın kurulumuz adına teşekkür ediyoruz.

19. yüzyıla ait Moğol yapımı Erlik Han (Yama) (Berger Bartholomew'den).

Aylık Dergi
Eylül 2001 Sayı: 94 Cilt: 16

Tarih Vakfı adına Sahibi ve Sorumlu Yazıişleri Müdürü
Orhan Silier

Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nihal Boztekin
Reklam
İnci Tepecl (koordinatör), Yasemin Güney
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi) : 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi) : 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
Bir cilt: 18.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Eylül 1901) 4
Emel Seyhan'ın İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.*

Dr. Şefik Hüsnü'nün Bir Konuşmasında ve İttihat ve Terakki Erkânının Yazışmalarında Mustafa Suphi 6
Emel Akal 15'ler olayına ilişkin sıcağı sıcağına yapılmış kimi değerlendirmeleri irdeliyor.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa 13
Zeki Arıkan bir ailenin yazışmalarından hareketle "yanıbaşımızdaki tarih"e katkıda bulunuyor.

EPHEMERA 20

Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda sinema salonları fotoğraflarının bulunduğu kartpostallar yer alıyor.

Milli Mücadeleden Cumhuriyet'e Trabzon'da Tiyatro ve Sinema 22
Mesut Çapa Trabzon'daki ilk tiyatro ve sinema etkinliklerini ele alıyor.

Gezgin Sinemacı "Casus" Güney Cephesinde II. Arabistanlı Lawrence Olayı 29
Ali Özuyar Talat Bey'i rahatsız eden gezgin sinemacıyla ilgili yazışmaları aktarıyor.

İzmir Milli Kütüphane Sineması 32
Hacer Özmakas Milli Kütüphane'ye gelir sağlamak amacıyla kurulmuş olan sinemayı anlatıyor.

At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi 35

Yaşar Çoruhlu bu özel biçimli mezar taşlarının anlamını tartışıyor.

Duyun-ı Umumiye'nin Başlangıcı 43
IMF ve Rüsum-ı Sitte İdaresi
Behzat Üsdiken iki kuruluşun uygulamalarını karşılaştırıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 48
Yavuz Selim Karakışla II. Abdülhamid döneminde ecnebi postahaneleri vasıtasıyla ülkeye "evrâk-ı muzırra" girişini engelleme çabalarına ilişkin, Osmanlı Arşivinden 1899 tarihli bir belge aktarıyor.

Çarşılı Köprü: Irgandı 51
Yasemin Nazikoğlu'nun 2000 yılında düzenlenen Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü alan makalesi.

Toplumsal Tarih Dergisi 59
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması-2001
Gençler Tarih Yazıyor
Toplumsal Tarih *dergisinin üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini geliştirmek amacıyla düzenlediği yarışma hakkında bilgi.*

KİTABİYAT 60
Macar Turancıları Hakkında
Ömer Özcan, Tarık Demirkan'ın Macar Turancıları *adlı kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ 64
Ekim ayında yapılacak bazı etkinliklerin duyuruları.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Ekim 1901)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Garibe

Midilli'de sakin Mehmet Efendi'nin kerimesi Râsime Hanım bundan dört beş gün evvel Üsküdar'daki Zeynep Kâmil Hastanesi'ne müracaat eylemiştir.

On dokuz, yirmi yaşlarında bulunan Râsime Hanım Midilli'de mukim tuz memurlarından Halil Efendi isminde bir zata tezvic edilmiş [nikâhlanmış] idi.

Râsime Hanım aza-yı tenasüliyesindeki su-i teşekkülden dolayı li-ecli't-tedavi Dersaadet'e gönderilerek etıbba-yı hâzıkıye [usta doktorlara] muâyene ettirilmiş ve ameliyât icrâsı için operatör ferik saadetlu Cemil Paşa hazretlerinin zir-i idaresinde bulunan Zeynep Hanım Hastanesi'ne yatırılmıştır.

Paşa-yı müşârünileyh hazretleri ilk muayenede Râsime Hanım'ın kadın hatta hünsa bile olmayıp erkek olduğunu kemal-i taaccüble müşâhade etmişler ve ancak kendisinde "ihlil-i tahtani" denilen vilâdi

***İkdâm*, Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir.**

[doğuştan] bir maraz mevcut olduğunu teşhiş eylemişlerdir. Cemil Paşa hazretleri kızın orada hazır bulunan peder ve validesine tevcih-i hitapla Râsime Hanım'ın kız olmayıp erkek olduğunu ve ihlil-i tahtani hastalığının ameliyatla şifa-pezir olacağını ifade eylemişlerdir.

İhlil-i tahtani hastalığı ameliyatı icrâ kılınmamış olsa bile bir kadınla izdivaç edebilecek olan ve şimdiye kadar kız zannedilen Râsime Hanım'ın daha doğrusu "Râsim" Bey'in bu günden itibaren çarşaf ve peçesini çıkararak ve saçlarını keserek zi-ricâle girmesi beyan edilmiştir.

Midilli'de mukim zavallı Halil Efendi zevcesi Râsime Hanım'ın Dersaadet'te ameliyat icrâsım müteakip avdetine intizarda bulunsun.

[6 Ekim 1901]

Vukuat-ı Zâbıta

Yeniköy'de sakin Madam Baltacı'mn işçisi Nikoli evvelki gece saat on raddelerinde bakkal Hüseyin'in hanesinde Müsteciren sakin Zoiçe'nin hanesine girerek namusunu pay-ınâl etmeği kurmuş ve fikr-i mel'anetkârânesini icrâ etmeğe ramak kalmış iken mezkûr hanede uyumakta olan merkûmenin karındaşı Mihail uyanarak eline geçirdiği sopayla merkûm Nikoli'nin üzerine bi'l-hücûm kafasını müteaddid mahallinden darp ve sustalı çakı ile vücudunun bazı mahallerinden tehlikeli surette cerh etmiştir. Âşık-ı şûride mecruh Nikoli'nin feryâd-ı istimdâd-kâranesi üzerine polis memurları yetişerek cümlesini karakola tıkmışlardır.

[20 Ekim 1901]

Kestaneci ile Müşteri

Aksaray'da tramvay merkezinde köşebaşında akşamları kestane satan bir kestaneciye bundan dört gün evvel bir şahıs gelerek yüz dirhem kestane alır. Yarım mecidiyenin üst tarafı olan sekiz kuruş otuz parayı da kestaneciden alarak yarım mecidiye vermek üzere elini cebine sokar... Ve birdenbire kestanecinin yüzüne bakarak vay... Şurada bakkaldan bazı erzak mübayaa eyledim. Yarım mecidiyeyi unutmuşum. Gidip getireyim diyerek koltuğu altında bulunan bohçayı kestaneciye bırakır gider. Kestaneci herifi üç gün bekler ise de müşteriden eser göremez. Nihayet evvelki

Memedeki Çocuklara Gıda
Dakik Doktor Ziya

Ebnâ-yi beşerin vücuduna arız olup ifnâsına bâdi [yok olmasına sebep] olan bunca emraz-ı vahimenin esbabı çocuklukta neşvünemâsına yardım edecek agdiyenin [gıdaların] lâyıkıyla ikmal olunamamasından ileri geldiği bu gün bütün etıbbânın taht-ı tasdikindendir.

Bunun için memede bulunan çocuklarınızı hıfzı's-sıhhaya muvafık surette ihzar olunup ve şehrimizin en hâzık etıbbasının taht-ı tasdikinde bulunan "memedeki çocuklara gıda dakik Doktor Ziya" nam agdiye ile besleyerek dişlerin gayet suhuletle [kolaylıkla] çıkmasına ve çocukların kemiklerinin büyüyüp çabuk yürümekliğine yardım etmesine ve ishal bazı defa muannid kabızlığa duçar etmemesine ve validelerin evlâtlarını zahmet çekmeksizin büyütmesine ve arslan gibi evlada malik olmasına yardım etmek için mezkûr gıdayı ikmal ettirmesini halisane tavsiye ederiz.

Mahall-i fürûhtu [satış yeri] Bahçekapısı'nda Kasapyan Ecza Deposu'yla Beşir Kamil Bey'in eczahanesi Sirkeci'de Eczahane-i Türkiye ve Aksaray'da Ethem Pertev Efendi Eczahanesi'yle bilcümle meşhur depo ve eczahanelerde bulunur. Kutusu beş kuruştur.

[3 Ekim 1901]

akşam bohçayı yanında bulunan bakkal dükkânına götürerek bir iki kişi daha çağırır ve onlar da hazır olduğu halde bohçayı açar. Ne çıksa beğenirsiniz! Bir gazete kâğıdına kemâl-i itina ile sarılmış eski bir şapka ile yine o suretle muntazaman kâğıtlara istif edilmiş süprüntü.

[14 Ekim 1901]

Eski Eser Kaçakçılığı

Galata'da küçük Millet Hanı'nda sakin Yunan fabrikaları vekili Mösyö Lukos'un odasında evvelki gün öğleden sonra bir şahıs müracaat ederek altı küçük istatü satmak istediğini beyan eder. Mösyö Lukos istatüleri satın alacağını bildirerek esmânı olan 1.1000 frankı almak üzere dün odasına müracaat eylemesini şahs-ı mechule söyler ve badehu Yunan Sefiri'ne ihbâr-ı keyfiyet eyler [gerekli emirleri verir]. Sefir müşarünileyh bu şahsın tevkifi için konsolos-haneye evâmir-i lâzime-i itâ eyler.

Yunan konsolos-hanesi'nden gönderilen kavas ile iki memur dün sabah âsâr-ı atika satan adamın vürûduna intizâr etmek [gelişini beklemek] üzere Küçük Millet Hanı'na giderler. Merkûm biraz sonra hana gelir. Elinde asar-ı atikayı muhtevi büyük bir paket bulunmakta idi. Bu asar-ı atika meyânında koyunlarını yanında yatmış çoban ilahesini musavver bir küçük heykel ile lambalar bulunmakta idi. Kaçakçı kendisinden daha sair asar-ı atika bulunduğunu söyleyerek pazarlığa giriştiği sırada Konsolos-hane memurini meydana çıkararak tevkif etmişlerdi. Şahs-ı merkûm Korentli Nikola Yorgiyadis isminde biri olup Yunan Konsolos-hanesine götürülmüştür.

[5 Ekim 1901]

Sirkat-i Asâr
[Eser Hırsızlığı]

Herbiri sanayi-i mimariyenin birer enmuzec-i âli-i nefâseti [yüksek nefasette örneği] olan cevami-i şerifedeki nukuş ve tezyinatın [nakış ve süslerin] lüzum-ı muhafazasına dair ne kadar söz söylesek yeri vardır. Esasen bu gibi âsâr-ı âliye-i diniyenin muhafaza-i mamuriyet ve teharetini temin için ashab-ı vakf tarafından tahsis buyurulan tahsisat bu emniyenin husulüne matuf ve her cami-i şerifte kayyım ve hademe istihdamından maksat dahi yine o noktaya masruf olduğu halde teessüf olunur ki cevami-i şerifenin enâfis-i tezyinatından madud olan çiniler ara sıra eyadi-i tecavüze maruz olmaktan kendini kurtaramıyor.

Cevami ve mebani-i saire-i diniyyenin muhafaza-i umranı ve idame-i mamuriyeti hakkında geçenlerde şeref-sudur ve sunuh buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i padişah-ı uzma meâl-i münîfi dahi bu lüzumu âmir idi.

Daha geçenlerde Tahtakale'de vaki Rüstem Paşa Cami-i şerifinin dış cephesindeki o güzelim çiniler sökülüp aşırılırken mütecasirînin [cüret gösteren] memurîn-i zabıta tarafından derdest olunduğunu ve Yeni Cami-i şerif çinilerinin de bazı zayiata uğradığını ve sökülen mahallerin üzerlerinin siyah boya macunuyla kapatıldığını yazmış idik. Ahiren aldığımız bir varakada Ayasofya Cami-i şerifinde vakt-ı salavatın hulûlüne muntazır olan bir zat etrafı temaşa ederken minber tarafına düşen kemerli geçidin duvarlarında menkuş [nakşedilmiş] olan ve zeminden bir adam boyunda yüksek bulunan o bî-nazîr çinilerden birkaçının söküldüğünü nazar-ı hayret ve teessüfle görüp keyfiyeti kandilciden sorarsa da "kim bilir ne olmuş, koca cami bu..." cevab-ı lâkaydanesini almıştır.

Kayyımların, hademenin vazifesi yalnız yatsı namazında bir iki kandil yakmak ve ara sıra şuraya buraya süpürge sallamaktan ibaret değildir. Bunlar cevami-i şerifenin en adi bir süpürgesine varıncaya kadar eşya-yı mevcude-i vakfiyesini ve bilhassa herbiri timsal-i bedayi ve enmuzec-i sanayi çini, halı gibi tezyinat ve mefruşatı muhafazaya daha ziyade şamildir.

Cevami-i şerife hademesi züvvarın [ziyaretçilerin] harekâtını daima nazar-ı tetkikten dûr [uzak] tutmamaya mecbur olmalıdır. Geçenlerde yine Ayasofya Cami-i şerifinden kıymettar bir halı sirkat edilmiş olduğu halde sarik [hırsız] elde edilememiş idi. Aşırıldığı beyan olunan bu çiniler de kim bilir ne zaman yerini yadırgadı. Bahusus çinileri bulundukları mahalden çıkarmak için yüksekçe bir şeye, bir masaya ihtiyaç olduğu düşünülürse bu sirkatin ne kadar cüretkârane bir surette icra edildiği anlaşılır.

[18 Ekim 1901]

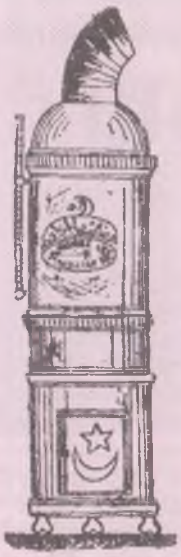

Gasilhaneye Mahsus Kazan
Ohannes Papazyan

Eski zabtiye civarında Meydancık Caddesi'nde Tanzifat Dairesi karşısında numero 14

Erbab-ı sanattan Ohannes Papazyan Efendi'nin imal etmiş olduğu bu metin, idareli kazanlar 5-6 paralık odun veya kömür ile asla koku ve duman vermeksizin yalnız otuz beş dakika zarfında hem gasilhaneyi hem de muhtevi bulundukları suyu ısıtıyor. İnsan istediği vakit hiçbir masraf ihtiyar etmeksizin gasil-hanesi derununda yıkanıp vakitli vakitsiz hamama gitmek zahmetinden kurtuluyor. Çatlamamak suretiyle emsaline müreccah [üstün] bulunan bu kazanlar çamaşır ve sıcak su ile olacak her türlü ev işlerinde fevaid-i kesiresi [çok faydası] variddir. Hem sanayi-i mahalliyeyi teşvik etmek hem de az bir masrafla çok istifade etmek isteyen zevatın mezkûr kazandan bir tane edinmelerini tavsiye ve taklitlerinden içtinap için kazanlar üzerinden pirinçten mamul Ohannes Papazyan markasına dikkat etmesi ilan olunur.

Zikrolunan mağazada çiniden mamul her nevi mutfak takımlarıyla kıyma makineleri, gaz ocakları vesaire ehven baha ile satılmaktadır.

Gerek kazanlardan ve gerek çini mamulatından taşradan sipariş vukuunda salimen irsali hususunda teshilat [kolaylık] gösterilir.

[21 Ekim 1901]

DR. ŞEFİK HÜSNÜ'NÜN BİR KONUŞMASINDA VE İTTİHAT VE TERAKKİ ERKÂNININ YAZIŞMALARINDA

Mustafa Suphi

EMEL AKAL

Mustafa Suphi, bilindiği gibi Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kurucu başkanıdır. 28-29 Ocak 1921'de Karadeniz'de boğularak öldürülmüş ve ölümünün üzerindeki giz henüz aydınlanmamıştır. Bu konu hakkında hem komünistler hem de tarihçiler ilgilerini korumaktadırlar. Milli Mücadele döneminin en zor yıllarından biri olan 1920 yılı sonunda, TKP'nin kuruluşunu gerçekleştiren kollardan İstanbul ekibinin aksine, Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının önünü kesen ve onları katlederek Karadeniz'in sularına gönderen emir kimden gelmiştir? Suphi ve yoldaşlarının Ankara'ya gönderilmemesini o tarihte Şark Cephesi kumandanı olan Kâzım Karabekir'in emrettiği, Erzurum Valisi Hamit Bey'in tertipler düzenlediği ve onları Trabzon'a yönlendirdiği bilinmektedir. Trabzon'da ahalinin "resmi merasimle karşılamak" üzere toplanmış beklediği (Goloğlu, 1971; 397) Suphi ve yoldaşları, şehrin girişinde Teşkilat-ı Mahsusacı Yahya Kâhya ve arkadaşları tarafından teknelere bindirilerek denize açılmaya zorlanmışlardır. Mustafa Suphi ve yoldaşlarını kimin katlettiği bilinmektedir, burada bilinmeyen önemli husus "katledilme" emrini kimin verdiğidir ve bu soru belki de hiçbir zaman bir "belge" ile kanıtlanamayacaktır.

Ancak, dönemle ve Mustafa Suphi ile ilgili yeni bilgi, belge ve değerlendirmeler konu ile ilgilenenler tarafından ilgiyle karşılanmaktadır. Bu makalede ilk olarak TÜSTAV[1] arşivinden Erden Akbulut'un Fransızca'dan çevirerek bilgisayar ortamında yayımladığı "Notlar"da (Döküm 1, Film No 44, Sıra No: 3), Dr. Şefik Hüsnü'nün Mustafa Suphi ve Ethem Nejat hakkında 1925'te, ölüm yıldönümlerinde yaptığı konuşmanın notları; ikinci olarak İttihatçıların Mustafa Suphi ve katli hakkındaki yorumları değerlendirilecektir. 1944-45 yıllarında Hüseyin Cahit Yalçın tarafından *Tanin* gazetesinde "Tarihi Mektuplar" adı altında yayımlanan bir dizide İttihatçı "rüesa" kendilerini yakından ilgilendiren Mustafa Suphi ve yoldaşları hakkında edindikleri bilgileri birbirlerine aktarmaktadırlar. Pek çok yanlış bilgiyi de Berlin, Moskova, Bakü arasında taşıyan bu mektuplar son derece ilginçtir. Bu eski konspiratörlerin neyi ne kadar bildikleri veya hangi bilgiyi bilerek, amaçlı bir şekilde saptırıp dolaşıma soktukları yoruma muhtaçtır. Mektuplar bu bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Dr. Şefik Hüsnü'nün yazdıkları ile İttihatçıların yazdıklarını karşılaştırmak son derece ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

OSMANLI VATANDAŞLARI AVRUPA'DA

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında hemen tamamı erkek Osmanlı vatandaşları, başta Paris ve Berlin olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinde eğitim görmekteydiler. Varlıklı kesim, saray çevresi, Osmanlı bürokrasisi, Anadolu eşrafı vb. çocuklarını önce Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve diğer sultanilere, sonra da Mekteb-i Mülkiye ve Darülfünun'a göndermekte, daha sonra da buralardan mezun olmuş çocuklar Avrupa başkentlerinin yolunu tutmaktaydılar. İlber Ortaylı bu okulların "imparatorluğun her din ve dilden cemaatleri arasında Osmanlı aydını yarattı[ğını]" söylemektedir (Ortaylı, 1995; 169). İşte uzun yıllar TKP'nin liderliğini yapmış olan Dr. Şefik Hüsnü, 1921 yılı Ocak ayında öldürülen TKP liderleri Mustafa Suphi ve Ethem Nejat da bu kadroya dahildir.

Dr. Şefik Hüsnü ile Mustafa Suphi 20. yüzyılın ilk yıllarında Paris'te tanışırlar. Dr. Şefik Hüsnü anlatıyor:

> Suphi'yi Paris'te 1907-1909 arasında tanıdım ve kesintili biçimde kendisini ziyaret ettim. Suphi, 1907'de Paris'e, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra, Siyasal Bilimler Okulu'nda[2] öğrenim görmek için gelmişti.

Bu girişten sonra Dr. Şefik Hüsnü'nün, öldürülmesinin üzerinden topu topu dört sene geçmişken Mustafa Suphi hakkında kaleme aldıkları gerçekten ilginçtir. Şefik Hüsnü'nün Suphi'nin sınıfsal kökeni ve Marksist olmadan önceki görüşlerini de aktardığı yazısında, Mustafa Suphi'ye yönelik eleştiri hatta küçümsemeyi sezmemek mümkün değil:

> [Suphi'nin] Babası Abdülhamid rejiminin önde gelen devlet memurlarından biriydi ve 1908 devriminden birkaç ay önce Abdülhamid tarafından Doğu bölgesinin küçük vilayetlerinden birinin yönetimine getirilmişti.[3] O zamanlar, idari sanların ve şereflerin göz alıcılığı, onun [Suphi'nin] üzerinde büyük etki yapıyordu. Ancak bürokratik hiyerarşilere saygısı ile muazzam enerjisi, idrakinde çoğu zaman çelişkiye düşüyordu ve açıktır ki elverişli koşullarda ve ortamda, değerli bir devrimciye dönüşebilirdi. Kendisinden birçok yaş genç olmakla birlikte,[4] tüm çevresinin kendisini ittiği idari kariyer girdabından onu çekip çıkartmaya katkıda bulunamadım.

Şefik Hüsnü aynı makalede "tüm kusurlarına rağmen, tarihsel olarak devrimci cephe İttihatçılar tarafıydı" dediği İttihat ve Terakki (İT) rüzgârından kendini kurtarmış mıdır? Doktorun bu tarihlerde Jön-Türk olduğu için Paris'te bulunduğu (Tevetoğlu, 1967; 82); 1907 tarihinde Paris'te yapılan bir Jön-Türk toplantısına "öğrenci temsilcisi olarak" katıldığı hakkında bilgiler bulunmaktadır (Tunçay, 1991; 205).

Dr. Şefik Hüsnü'nün de söylediği gibi Mustafa Suphi İT ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Paris'teki öğrenciliği sırasında İT'nin yayın organı olarak kabul edilen *Tanin* gazetesine muhabirlik yapmıştır (Aslan, 1997; 8). Ekim 1910 ile Aralık 1911 tarihleri arasında Suphi'nin *Servet-i Fünun*'da makaleleri yayımlanmıştır. İT'nin üst düzey yöneticilerinden Dr. Nâzım'ın iddiasına göre Suphi, İT'nin Selanik kongresine de Anadolu delegesi olarak katılmıştır[5] (*Tanin*, 1944, Tefrika 38 ve 39).

Anlaşıldığı kadarıyla Dr. Şefik Hüsnü 1908'de sosyalist olmuş, Mustafa Suphi ise 1910 yılında bir İttihatçı olarak yurda dönmüştür. Doktor bu konuda şunları yazmaktadır:

Soldan sağa: İsmail Hakkı, Ethem Nejat ve Mustafa Suphi 1920'de Bakü'de.
***Cumhuriyet Dergi*, 22 Ağustos 1993.**

> Suphi'nin, Sultan'ın devlet memurlarının liyakatlarını nasıl taltif ettiğini vurgulamaya verdiği önemi ve Türkiye'yi yalnızca iyi bir eyalet idaresiyle yeniden canlandırma olanağı konusunda uzun süre koruduğu inancı alaya almak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordum. Kendisine böyle karşı çıkıldığında epey öfkeleniyordu. Ancak bu, onun bu konuları daha derinlemesine düşünmesine engel olmuyordu ve toplumsal görüşleri gitgide radikalleşiyordu.

Dr. Şefik Hüsnü Mustafa Suphi'nin kısa bir süre sonra İT'ye muhalif konuma geçtiğini, ancak "büyük toprak sahiplerinin ve imparatorluk hanedanının sözcülüğünü" yapan gerici muhalefete kaydığını anlatmaktadır:

> Daha Anayasal devrim sırasında (...) burjuva devrimcisi haline gelmişti. Koşulsuz ve samimiyetle İttihat ve Terakki Partisi'ne katılmıştı. Kısa süre sonra bu burjuva partisinin programına sadakatsizliğinin farkına vardı ve hâkim olan entrikacı anlayıştan tiksinerek, var gücüyle muhalefet hareketine atıldı. Ne yazık ki durumu yeterince tam olarak ayırt edememişti. Günden güne liberal muhalefetin büyük toprak sahiplerinin ve imparatorluk hanedanının sözcülüğünü yaparken, hükümet partisinin kapitalist burjuvazinin çıkarlarını temsil ettiği ortaya çıkıyordu ve tüm kusurlarına rağmen, tarihsel olarak devrimci cephe İttihatçılar tarafıydı.
> O sıralar henüz iyi bir Marksist olmayan Suphi, Sinop'a sürgününe kadar gericilerle bu uzlaşı içinde kaldı. 1911 Aralığı'nda, diğer iki liberal muhalifle, milletvekilleri Ferit ve Mehmet Ali'yle birlikte *İfham* adıyla bir günlük gazete yayımladı. İttihatçı Sadrazam Mahmut Şevket'in öldürülmesi olayına karıştırılan Suphi, 1913'te çok sayıda yöneticiyle birlikte Sinop'a sürüldü.

M. Suphi 1912'den itibaren İT'ye muhalefete başlamış olmalıdır. Çünkü Suphi İT muhalifi, Ahmet Ferit Tek'in çıkardığı, Milli Meşrutiyet Fırkası'nın[6] sözcüsü olan *İfham* gazetesinde hem yazı yazmaktadır hem de gazetenin sorumlu yazı işleri müdürüdür (Aslan, 1997; 9). Ayrıca *Hak*, *Nevsal-i Milli* ve *Vazife* isimli gazetelerde de Suphi'nin yazıları yayımlanmıştır.

M. Suphi'nin İT'ye muhalefeti, Mahmut Şevket Paşa'nın Haziran 1913'te hâlâ tartışılmakta olan bir suikast ile öldürülmesiyle ilk dönemecine girmiştir. Mustafa Suphi bu olay üzerine başlayan tutuklamalar sonucunda Ferit Tek'le birlikte Sinop'a sürülmüştür (Aslan, 1997; 11). 24 Mayıs 1914'te Sinop hapishanesinden kaçan 12 kişiden biri de Suphi'dir (Aslan, 1997; 14) ve Paris'te benimsemediği politik düşünceyle, kaçtığı Rusya'da kucaklaşacak ve Bolşevik olacaktır.

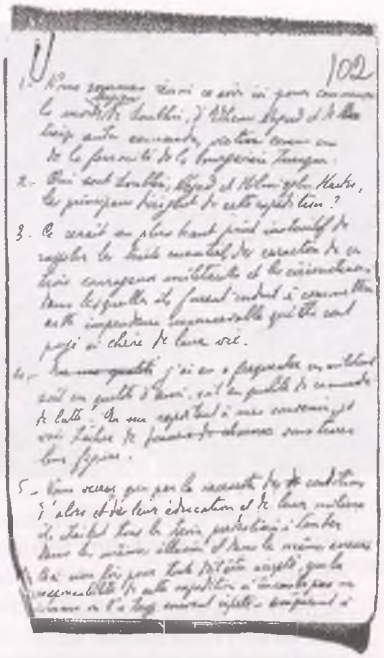

Dr. Şefik Hüsnü'nün, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülüşünün beşinci yıldönümünde yaptığı konuşmanın notları.
TÜSTAV (Türklye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı), Döküm 1, Cd 29, Dizln 2-8, 124.

DR. ŞEFİK HÜSNÜ ELEŞTİRİYOR

İstanbul'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurmuş ve Bakü'deki "Şark Milel-i Mazlumesi" kongresine kendisi katılmayıp Ethem Nejat'ı göndermiş olan Dr. Şefik Hüsnü'nün Mustafa Suphi'nin kurduğu partiyi 1925'te hâlâ Türkiyeli tüm komünistleri kucaklayan bir "parti" olarak kabul etmediği, TKP'ye "Suphi'nin partisi" deyişinden anlaşılmaktadır. Dr. Şefik Hüsnü Mustafa Suphi'nin ancak Bolşevik devrimi sırasında Bolşevik olduğunu ima etmektedir:

> Savaş sırasında ve Rusya'da Bolşevik devriminden önce işte bu kentten kaçtı. Rusya'daki Bolşevik devriminin hemen başından itibaren Suphi Bolşeviklerin safında yer aldı ve ölünceye kadar da orada kaldı. 1917'den 1921'e kadar dört yıl boyunca davamıza paha biçilmez hizmetlerde bulundu. İstendiği her yere anında gitti. Özellikle Türk militan tutsaklarını bir araya getirip örgütlemekle uğraşıyordu. Sonunda önemli sayıda benzer unsuru bir araya getirmeyi başardı ve genel merkezini Bakü'da kurdu.
>
> Suphi'nin örgütünün sözcüğün gerçek anlamıyla bir parti haline gelmesini önleyen şey, ülkeyle bağdan ve hiçbir siyasal hazırlığı olmayan bu dağınık unsurlara ideolojik bir bütünlük verebilecek işbirlikçilerinden yoksunluktu. Azerbaycan Türk Partisi üyelerinin ezici çoğunluğu, uzun süredir doğdukları ülkeyle bağları kopmuş, küçük burjuvazinin ve köylülüğün deklase unsurlarından oluşuyordu (astsubaylar, askerler ve küçük tüccarlar). Bu Marksist, entelektüel boşluk, bir ölçüde, İstanbul komünist örgütü tarafından gönderilen, iyi hazırlıklı iki gözde militan tarafından dolduruldu. Bunlar merhum yoldaşlarımız Ethem Nejat ve Hakkı Hilmioğlu'ydu.

Böylece Dr. Şefik Hüsnü'nün, 1925'te hâlâ 1920'de kurulan TKP'de Marksist entelektüel boşluk olduğunu, bu boşluğun İstanbul'dan, kendi partisinden gönderilen unsurlarla doldurulduğunu iddia ettiğini görmekteyiz.

1925'te Türkiyeli komünistler, Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Hilmioğlu İsmail Hakkı'nın "trajik ölümleri üzerine" toplanmıştır. Böyle bir gecede Dr. Şefik Hüsnü'nün konuşmasına başlarken kullandığı sözler yoruma muhtaçtır:

> Bu akşam, burada, Türk burjuvazisinin kıyıcılığının ortak kurbanı olan Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer on üç yoldaşın trajik ölümünü anmak üzere toplandık. Bu seferin belli başlı yöneticileri olan Suphi, Nejat ve Hilmioğlu Hakkı kimdir? Bu üç yürekli militanın ana karakter özelliklerini ve yaşamlarıyla bu denli pahalıya ödedikleri bu akıl almaz ihtiyatsızlığa düşmelerine yol açmış koşulları hatırlatmak son derece öğretici olacaktır.
>
> Bu militanları kâh dost, kâh mücadele yoldaşı olarak ziyaret etmiştim. Anılarıma başvurarak, size kişiliklerini çizmeye çalışacağım.
>
> Göreceksiniz ki, o zamanki koşulların ve eğitimlerinin ve ortamlarının gereği olarak, her üçünün de aynı yanılsamaya ve aynı hatalara düşmeleri mukadderdi. Şurası kesinlikle kabul edilmelidir ki, bu seferin sorumluluğu -pek sık yenilendiği gibi- yalnızca Suphi'ye ait değildir; bu sorumluluk her üç aydın tarafından paylaşılmıştı.

Dr. Şefik Hüsnü TKP merkez komitesinin dönüşünü "akıl almaz ihtiyatsızlık" olarak yorumlamaktadır. Suphi, Nejat ve Hilmioğlu Hakkı'nın bu "hataya düşmeleri" hakkında ise "mukadder" kelimesini kullanmaktadır. Yani bu kadro bu hatayı yapmaktan kaçınamazdı demektedir. Gerekçe olarak da "eğitimlerini" ve "ortamlarını" göstermektedir. Kısaca Dr. Şefik Hüsnü bu kadrolar burjuva kökenli milliyetçiler oldukları için bu hataya düşmüşlerdir demektedir.[7]

Ölümlerinin dördüncü yıldönümünde yapılan anma toplantısına hazırlanan konuşma metninde bu üç kişiye "aydın" demekten çekinmeyen Dr. Şefik Hüsnü'yü hangi dürtüler yönlendirmektedir? Komünist parti geleneği içinde burjuvazinin katlettiği yoldaşları anma gününde böyle bir üslup tutturmak yoktur. Dr. Şefik Hüsnü'nün bu üslubunun nedeni 1925'te TKP içindeki muhalefet olabilir mi? Mustafa Suphi ile hesaplaşma 1925'te hâlâ sürüyorsa bu hesaplaşma ashında parti içindeki Mustafa Suphi'ye bağlı kadrolarla, yani Moskova-Bakü kökenli kadrolarla, dolayısıyla hâlâ Ankara'yı müttefik olarak gören kanatla yapılıyor olsa gerektir.

Şimdi, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın eski üyelerinden olup, artık ideolojik görüşleri ve siyasi hatları farklılaşmış olan bu insanların yolları nerede ve nasıl kesişir onu inceleyelim.

SUPHİ'NİN YOLU 1919'DA YİNE İTTİHATÇILARLA KESİŞİYOR

M. Suphi ile İttihatçıların yolları, yıllar sonra Bolşevik Rusya'nın Bakü kentinde tekrar kesişir. İttihatçılar 1920 yılında önce yurtdışında Bakü Türk Komünist Fırkası/Gruppası, sonra yurtiçinde resmi TKF'yi kuracak kadar komünizmi amaçlarına alet etmekten kaçınmamışlardır. İttihatçıların Bolşeviklerin güvenini kazanmak için komünizmi/Bolşevizmi benimser göründükleri, ama Mustafa Suphi ve diğer kontrol edemedikleri Bolşeviklerden nasıl nefret ettikleri birbirlerine yazdıkları mektuplardan anlaşılmaktadır.

Mustafa Suphi, İttihatçıların 1920 baharında Bakü'de "Türk Komünist Fırkası" adını verdikleri oluşuma, Azerbaycan'a Kızıl Ordu'nun girmesi ile birlikte 27 Mayıs 1920 tarihinde Bakü'ye gelerek adeta el koymuş ve pek çok İttihatçıyı Türk Komünist Fırkası'ndan uzaklaştırmış ve onların çıkarmakta oldukları *Yeni Yol* isimli gazeteyi kapatmıştır (Aslan, 1997; 85-86). Bakü Türk Komünist Fırkası'mn Suphi tarafından kapatılması ile İttihatçılar, hem Sovyet Hükümeti hem de Ankara nezdinde bir tüzel kişilik olmaktan çıkmışlardır. Bu durum 1913'te İttihatçılar tarafından Sinop'a sürülen eski İT muhalifi Suphi'ye yönelik İttihatçı düşmanlığım iyice bilemiş olsa gerektir. Ama zaten 1917 Ekim Devrimi sonrasında *Yeni Dünya* isminde "sosyalist Müslüman gazetesi" yayımlamaya başlayan Mustafa Suphi, İT hakkında gazetesinde yazdıkları ile ittihatçıların nefret ve öfkesini üzerine çekmiş olmalıdır.

YENİ DÜNYA GAZETESİNDE İTTİHAT VE TERAKKİ ELEŞTİRİSİ

Talat ve Enver Paşalar başta olmak üzere İT rüesası, Mustafa Suphi'nin kendileri ve partileri hakkındaki görüş ve eleştirilerini çok iyi biliyor olsalar gerektir.

Çünkü 1917 Ekim Devrimi sonrasında Rusya'da yayımlanmaya başlayan *Yeni Dünya* gazetesinin yayınları, Osmanlı'nın İttihatçı Moskova "sefiri" tarafından durdurulmak istenmiş, bu doğrultuda büyük çaba gösterilmiş, ancak başarılı olunamamıştır. Daha Nisan 1918'de Moskova'da yayımlamış olduğu *Yeni Dünya*'nın 1. sayısında Anadolu'da "zabit ve paşaların apoletlerinde parlayan bir inkılap değil, halkın ruhunda fırtınalarla kopan, gönüllerinde yangınlar çıkaran hakiki inkılap, hakiki hürriyet" (Tunçay, 1995; 17) isteyen Mustafa Suphi'nin gazetesi hakkında sefir Galip Kemali Bey "Moskova'da intişara başlayan Yeni Dünya Gazetesi hakkında Rusya Şuralar Hükümetine protesto notası" vermiştir (Tunçay, 1995; 45). Elbette *Yeni Dünya*'nın yayımlanmasını engelleyememiş ve Mustafa Suphi gazete sayfalarında İT hakkındaki yazılarında kalemini hiç esirgememiştir:

> Mürteci Genç Türkler (...) Paşalar Hükümeti
> (*Yeni Dünya*, no. 3, Mayıs 1918)
> Talat ve Enver Çetesi
> (no. 5, Haziran 1918)
> İttihat ve Terakki adlı bir hükümet ... daha doğrusu bir çete
> (no. 9, Ekim 1918)
> Enver ve Talat Paşalar facianın son perdesini oynayarak işin içinden hakiki bir artist maharetiyle çıktılar; Trablusgarp (!) kahramanı, Edirne fatihi (!) Enver ile koca diplomat (!) Talat Paşalar nihayet İstanbul'u da İngiliz-Fransızlara teslim ederek canlarını kurtardılar"
> (no.10, Kasım 1918)
> İblis rolü oynayan bu Enver-Talatlar kumpanyası (...) hasis ve alçak caniler (no.11, Aralık 1918)
> İttihatçılar devri o kadar melunane, o kadar iğrenç, o derece hainane olması ile beraber ... Osmanlı tarihinin en korkunç ve en nefretli ve en lekeli ve kirli sayfalarını bu melun zaman teşkil etmiştir (no. 12, Şubat 1919).
> (Aktaran: Tunçay, 1995; 45, 74, 135, 144, 164, 182)

Yeni Dünya, İT rüesası yurtdışına kaçtıktan sonra da eleştirilerini sürdürmüştür. "Enver ve Cemal Paşaların Divan-ı Harb tarafından zabitlikten tard edilip birer sene hapse mahkum" edildiklerine ilişkin bir haberden sonra, *Yeni Dünya*'nın yorumu şudur: "Hıyanetlerinden dolayı idama mahkûm edilmeleri daha iyi bir şey olurdu" (Tunçay, 1995; 189).

İşte İT hakkında 1918 ve 1919 yıllarında böyle bir yayın yapmış olan Mustafa Suphi, Kafkaslarda faaliyette bulunan Enver'in amcası Halil Paşa, İT Merkez-i Umumi azası Küçük Talat ve benzerleri tarafından mutlaka büyük bir nefretle takip edilmekteydi. Kendilerine bu kadar ağır eleştirilerde bulunan Mustafa Suphi ile Mayıs 1920 tarihinden sonra birlikte çalışmak zorunda kalan İttihatçılar da bu yazılanları mutlaka unutmamışlardı.[8]

Dolayısıyla Enver ve Talat Paşalara bazı örneklerini yukarıya aldığım tarzda eleştiriler yönelten Mustafa Suphi hakkında İT erkânının kendi arasındaki yazışmaları incelenmeye değerdir. İttihatçılar Mustafa Suphi'den iki nedenle bahsetmektedirler. Bunların ilki Sovyetler nezdinde komünist/Bolşevik olarak kabul görmek istediklerinde karşılarına Suphi'nin çıkması, ikincisi Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesidir.

İTTİHATÇI RÜESANIN SUPHİ HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

İttihatçıların birbirlerine gönderdikleri ve *Tanin*'de yayımlanan mektuplar içinde M. Suphi'den ilk kez Cemal Paşa, Talat Paşa'ya yazdığı 5 Temmuz 1920 tarihli mektubunda söz etmektedir. Cemal Paşa 1920 yazında Moskova'ya gider gitmez komünizm, bolşevizm, Enternasyonal vb. hakkında kafa yormaya, politikalar üretmeye başlamıştır. Adı geçen mektupta Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi hakkında uzun yorumlar yaptıktan sonra Cemal Paşa şunları yazmaktadır:

> Bizim Türklerden bir takım gençler komünist namıyle ortaya atılmış. Bir vakit ki İfham muharriri Mustafa Suphi Bey

de bunların başına geçmiş. Bunlara ahiren bizim Küçük Talat ile Zor mutasarrıfı Salih Zeki Bey ve Darülfünun muallimlerinden oldukları haber verilen Ahmet Cevat ve Halim Sabit Beyler de iltihak etmişler. Bu grup elyevm Bakü'de icrai faaliyet ediyor. Bunlara Kayserili İsmail Hakkı Efendi isminde bir zat ile Türkiye'yi hiç tanımayan bir Yahudi'yi Türk komünistlerinin mümessili olmak üzere Moskova'ya göndermişler. ... önümüzdeki Ağustosun onbeşinde Bakü'de bir kongreye iştirak etmeğe davet ediyor (*Tanin*, 1944, Tefrika 79).

Talat Paşa İT hükümetlerinin Maliye Nazırı Cavit Bey'e 5 Teşrinisani 1920 tarihli mektubunda Suphi'den söz ederken büyük bir olasılıkla Cemal Paşa'nın mektubuna dayanmaktadır. "A'zamiyyun[9] Mustafa Suphi vasıtasıyla memleket dahilinde de komünizm için çalışmak istiyormuş. Türkiye komünistlerinin şefi olarak onu tanıyormuş" demektedir (*Tanin*, 1944, Tefrika 58). Talat Paşa bu ilk mektubundan on gün sonra, 15 Teşrinisani 1920 tarihinde yine Cavit Bey'e şunları yazıyor:

> Mustafa Suphi şimdi Bakü'de bulunuyor ve orada intişar eden Yeni Dünya namındaki komünist gazetenin ser muharrirliğini yapıyor. Bolşeviklerin nazarında Türk komünistlerin mümessili addolunuyormuş. Bakü konferansından sonra teşkil edilen encümeni daimide aza imiş (*Tanin*, 1944, Tefrika 58).

BMM tarafından Azerbaycan mümessilliğine tayin olunan (Karabekir, 1990; 25) Memduh Şevket, 9 Kânunusani/Ocak 1921 tarihinde, yani Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesinden yirmi gün önce, Bakü'den Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta Mustafa Suphi'nin partisinden şöyle söz etmektedir:

> Ankara'da bu program ile mücadele edecek iki fikir daha mevcuttur. Birincisi: Rusya Komünist fırkasının Türk Komünist fırkası şubesi! İkincisi de Padişahı ve İstanbul'u isteyen eskilik taraftarları ki neticesi itibarile buna da İngiliz fırkası denilse revadır. Birinci parti Rusya'nın İslam aleminde tuttuğu şedit, Bolşevikleştirmek siyasetinin bir aksülameli olarak muvaffak olamayacaktır zannederim. Bunların muvaffakiyetsizliklerinin ikinci bir amili de eşhasın kifayetsizliği, şahsiyetlerinin hatta - mazur görünüz- şahıs ve çehrelerinin münasebetsizliğidir. Faraza zatı devletleri, bir zaman İttihat ve Terakki hesabına Berlin'de tahsil ettirilen zenci melezi ....yi tanırsınız.[10] Bu zat da bugün fırkanın alemdarlarındandır (*Tanin*, 1944, Tefrika 132).

Yine Ankara Hükümeti tarafından Bakü'ye gönderilen Dr. Fuat Sabit'e "Resmi/Danışıklı" Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları olan Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri imzası ile gönderilen mektupta şunlar yazılmaktadır:

> M. Suphi kafilesinin her önüne geleni fırkaya intisap ettirerek serserilerden mürekkep manasız ve mahiyetsiz kitleler vücuda getirmiş olması, bizim için mucib-i ibret olmak lazımdır (Bozdağ, 1980; 195).

Mustafa Suphi Karadeniz'de hunharca öldürüldükten birkaç ay sonra İttihatçıların yazışmalarında tekrar konu edilmeye ve Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesi hakkında aldıkları bilgileri birbirlerine aktarmaya başlamışlardır. Enver Paşa Cemal Paşa'ya yazdığı, 23 Şubat 1921 tarihli (Enver Paşanın kod adı olan Ali ismiyle imzalanmış) mektubunda, Mustafa Suphi'lerin Trabzon'da hakarete ve saldırıya uğradıklarını, söyleyerek "birçoğunun kaşı, gözü yarılmış ve hükümet de bunları siyaneten motöre bindirerek Samsun'a göndermiştir" demektedir (*Tanin*, 1944, Tefrika 6). Enver Paşa'nın olayın üzerinden bir aya yakın bir zaman geçtikten sonra yazdıklarında bu kadar detay verip de Suphi'lerin öldürüldüğünü yazmaması, yani Suphi'lerin öldürüldüğünü bilmemesi olanaksızdır. Enver Paşa Suphi'ler öldürüldüğünde Berlin'de ise de bu olaydan habersiz olmasını söz konusu olabilir mi?[11]

15 Nisan 1921'de bu kez Münih'teki Dr. Nâzım, Cavit Bey'e yazdığı mektupta Mustafa Suphi'lerin fırtınaya uğrayıp boğulduklarını yazmaktadır. Dr. Nâzım, bu haberi Hacı Sami'den aldığını belirtmektedir. Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi olan ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın en önde gelen adamlarından biri ve Enver Paşa'nın Türkistan macerasının da mimarı olduğu iddia edilen Hacı Sami, Suphi'lerin öldürüldüğünü değil, "kazaya uğradıklarını" söyleyerek yalan haber yaymaktadır:

> Hayreti ile gelen Hacı Sami (Enver Paşanın harbi umumiye girmezden evvel Hindistan tarikiyle Efgan tarafına gönderdiği zat) Baha'ya söylediği bir çok şeyler arasında: Mustafa Suphi, Arap Hakkı (cemiyetin müdded-i medide [uzun zaman] Paris'te ve Berlin'de tahsil ettirdiği zat), Etem Nejat (vaktile Edirne'de, badehu İzmir'de maarif müdürlüğü ettikten sonra pek az zaman Darülmuallimini Aliye müdürlüğünde bulunan genç) Eczacı Nedim ve daha bir Türk Bolşeviki bir motöre binerek Trabzon'dan Rusya'ya avdet etmek isterler. Yolda fırtınaya tutulurlar. Tayfa ile beraber mecmuu 13 kişi olarak cümlesi boğulurlar, demiş. Demek ki 13 adedi müslümanlar, hatta Bolşevikler için bile menhus imiş. Mustafa Suphi'yi elbette hatırlarsın. Selanik'te in'ikad eden İT umumi kongresinde Anadolu'dan murahhas olarak gelmiş ve İktisat nezaretine getirilmemiş olduğu için bilahare bize muhalif bir vaziyet almıştı. Harp esnasında Rusya'da bulunuyordu. Orada Bolşevik olmuş, son zamanlarda Şarki karip komünistlerinin reisi olarak tanınmıştı. Bolşevikliği Türkiye'ye ithal için 150 bin liralık senevi bütçe ile ve dört beş arkadaş ile Anadolu'ya geçmiş, lakin orada hüsnü kabul görememiş olacaklar ki yine geldikleri yere dönmek istemişler. Mateessüf sağ olarak dönememişler. Allah taksiratlarını affetsin (*Tanin*, 1944, Tefrika 38 ve 39).

Bu mektubun yazıldığı tarihte M. Suphi'nin ölümünün üzerinden tam 3,5 ay geçmiş olmasına rağmen İT erkânının olayı duymamış olması son derece ilginç bir durum teşkil etmektedir. Halbuki olaydan bir ay sonra Enver'in yazdığı mektuptan olayı

bildiğini bilmekteyiz. Dr. Nâzım ve Cavit Bey, Talat Paşa fraksiyonunun önemli isimlerindendir. Bu durumda Enver ve Talat ekiplerinin birbirinden habersiz oldukları düşünülebilir mi?

Dr. Nâzım, Mustafa Suphi konusunda yukarıdaki mektuptan 11 gün sonra, 26 Nisan 1921'de tekrar Cavit Bey'e yazmaktadır:

> Trabzon ile Rusya arasında .... motörde terki hayat eden... adedi 13 kişi imiş. Baha son mektubunda bu 13 kişiden bazı motörün tayfasının da gark olduklarını zannediyor. Mustafa Suphi'nin arkadaşları içinde Türkiye için acınacak kimse olduğu zannedilmiyor. Bu gençler tam bir ... Bolşevik olmuşlarsa izan sahibi imişler diye telehhüf [üzülme] ... caiz olabilir. Herhalde bunların mesaisi Anadolu'yu Türkistan ve Moskova'nın nüfuzu altına sokmak ve netice itibariyle Türkiye'nin yükselmesine hizmet edecek münevveramı ortadan kaldırmak olacaktı. Allah taksiratlarını affetsin (*Tanin*, 1944, Tefrika 40).

Mustafa Suphi ve yoldaşlarından söz eden en önemli mektuplar Küçük Talat Bey'in yazdıklarıdır. 1921 Mayıs'ında Trabzon'da bulunan Küçük Talat Bey konuyu içeren pek çok mektup göndermiştir. Bunlardan 12 Mayıs 1921 tarihlisi Enver Paşaya gönderilmiştir ve Mustafa Suphi ve yoldaşlarının ölümünden kendisinin sorumlu tutulduğuna ilişkin imalarda bulunmaktadır:

> Ruslar nezdinde şüpheli düşman bir adam ve bilhassa Mustafa Suphi meselesiyle alakadar bir adam olarak, tanınmaklığım için her ihtimale karşı lazım gelenlerin tenvir edilmesi faydalı olur (Yamauchi, 1995, 204).

Küçük Talat'ın Ruslar tarafından Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden dolayı "şüpheli" görüldüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra Küçük Talat'ın Halil Paşa'ya yazdığı bir mektup vardır ki, Yusuf Hikmet Bayur Halil Paşa'ya yazılmış olan bu mektubun aslında Bolşeviklerin mektubu ele geçirecekleri düşünülerek kaleme alındığını yazmaktadır:

> Mustafa Suphi olayından sonra Trabzon'a gelmiş ve Anadolu'da bir çok subay, işyar ve kimselerle ilişkisi ve haberleşmesi olan Halil Paşa, aradan [Suphi'lerin öldürülmesinin üzerinden] üç buçuk ay geçtikten sonra, olup bitenleri Küçük Talat'tan öğrenmeye muhtaç değildi. Hele ki Enver'in enistesi olan Albay Kazım (Orbay) 10 Haziran 1921'e, yani Küçük Talat'ın anılan mektubundan üç hafta sonraya değin, Şark Cephesi'nin Kurmay Başkanı bulunuyordu. Enver, Halil ve onların Anadolu'daki adamlarıyla şifre ile haberleşip duruyordu (Bayur, 1971; 634).

Tarihî Mektuplar

Dr. Nâzım: "Kuvvetli bir teşkilât için kuvvetli bir program lâzımdır" diyordu

— 39 —

müdürlüğü ettikten sonra pek az zaman Darülmuallimini âliye müdürlüğünde bulunan zat) ecnebi Nedim ve daha bir Türk Bolşevisi ile bir motöre binerek Trabzondan Rusyaya avdet etmek isterler. Yol da fırtınaya tutulurlar, Tayfa ile beraber mecmuu 13 kişi olarak denizde boğulurlar, demiş. Demek ki 13 zâtdi müslümanlar, halâ bolşevikler için bile menhus imiş. Mustafa Sophiyi elbette hatırlarsın. Selânikte İttihad ve Terakki umumî kongresinde

(Devamı 4 üncü Sayfada)

16 Mayıs 1921 tarihli bu mektupta Küçük Talat, Halil Paşa'ya Suphi ve yoldaşlarının nasıl öldürüldüğünü anlatmaktadır. Olayın üzerinden üç buçuk ay geçmiştir ve Küçük Talat timsah gözyaşları dökmektedir. Ancak, bizim için mektubun diğer bölümleri önem kazanmaktadır. Çünkü Küçük Talat bu mektupta kendisinin Mustafa Suphi'leri kurtarmak için ne kadar çok çaba sarf ettiğini anlattıktan sonra durumunun Trabzon'da kritik olduğunu, şarka gitmek zorunda kalabileceğini yazmaktadır:

> Binanaleyh benim vaziyetimi behemahal ıslah lazımdır. Bunun için temasta bulunduğun Türk komünistlerine süratle meseleyi atideki şekilde anlatmağa ve onları mümkün olduğu kadar temine itina etmekle beraber Ruslara da bildirirsen böyle çok iyi olur.
>
> "Trabzon'daki arkadaşlarımız ve bilhassa tamamiyle bizimle çalışan Küçük Talat'la kayıkçılar ve amele teşkilatının Reisi Yahya Reis bu fenalığın önüne geçmek için çok çalışmışlarsa da mani olamamışlardır."
>
> Kardeşim, ... mesele ... hemen hemen bu suretle cerayan etmiştir. Sen bunu sağa sola neşretmelisin. Ben burada mevkiimi katiyen emin görmemeğe başladım.

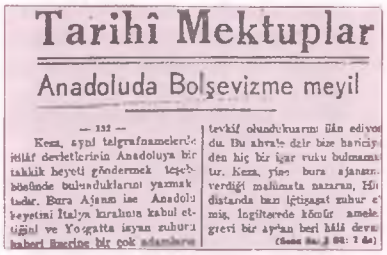

Tarihî Mektuplar

Anadoluda Bolşevizme meyil

— 132 —

Kezâ, aynı telgrafnamelerde ittihâf devletlerinin Anadoluya bir tahkik heyeti göndermek teşebbüsünde bulunduklarını yazmaktadır. Bura Ajansı ise Anadolu heyetini İtalya kıralının kabul ettiğini ve Yozgatta isyan zuhuru haberi üzerine bir çok adamların tevkif olunduklarını ilân ediyordu. Bu ahvale dair bize hariciyeden hiç bir işar ruku bulunmamıştır. Kezâ, yine bura ajansının verdiği malûmata nazaran, Hindistanda bazı içtimaat zuhur etmiş, Ingilterede kömür amelesi greri bir aydan beri hâlâ devam

(Sonu var.) 68: 2 de)

Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 15 İkinciteşrin 1944 ve 19 Şubat 1945.

> Artık bu heriflerde hiç merhamet yok. Tam manasıyla inkılaba, kanlı bir inkılaba hazırlanalım (Yamauchi, 1995; 210-211).

Bu yazışmalardan sonra İstanbul'a geçen Küçük Talat "Ümit İlgiz" kod adı ile Enver ve Halil Paşalara 28 ve 29 Mayıs 1921 tarihli mektuplar göndermiştir (Yamauchi, 1995, 220-223). 29 Mayıs 1921 tarihli, İttihad-ı İslam Cemiyeti'nin Trabzon bürosuna gönderilen mektupta şu ifadeler bulunmaktadır:

> Bolşeviklere karşı mevkiimin tamamen taht-ı emniyete alınması elzem olduğuna göre Yoldaş Ali Oruç[12] tarafından da Mustafa Suphi'den bahsedilmeyerek dünya içtimai inkılabına şiddetle taraftar ve Mustafa Kemal Partisine tamamiyle aleyhtar ve Bolşeviklere karşı ve muhib olduğum hakkında ciddi telgraflar verdirilmesi az çok maksadı temin edecektir. Buna ihtiyaç olduğu malumunuzdur (Yamauchi, 1995; 222-223).

BMM tarafından Azerbaycan mümessilliğine tayin olunan Memduh Şevket'in 7 Mayıs 1921 tarihinde Bakü'den Cemal Paşa'ya yazdığı mektup da (Karabekir, 1990, 25) -ki artık hem Çerkes Ethem bertaraf edilmiş hem de Mustafa Suphi ve yoldaşları Karadeniz'de boğdurulmuştur- o yıllardaki anlayışı sergilemekte, önemli bir belge özelliği taşımaktadır. Memduh Şevket bu mektupta Anadolu ahvalini, Bolşevik cereyanını ve Ankara'da Mustafa Kemal'in izniyle kurulan TKF'yi ve Suphi'lerin öldürülmesini şöyle anlatmaktadır:

Diğer taraftan, Anadolu'da bir takım zevat Bolşevizme karşı büyük bir meyalan ve teveccüh gösteriyorlardı. Bunların içinde muhtelif telakkide bulunanlar vardı.

Heyeti umumiyesiyle çürük ve imansız olan bu cereyan bizim Eyüp Sabri Beyi, Hakkı Behiç'i, Edhem vesaireyi de dairesi dahiline aldı. Ancak bu esnada Garp cephesinde vukubulan bazı müsadematta Ethem Bey çetesinin bozulmuş düşmanı takip etmemek gibi bazı harekatının zuhuru Erkanı Umumiye Reisine hak kazandırdığı ve onu takviye ettiği gibi, diğer cihetten de Bolşevizme pek mütemayil olan Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde Şark Şurasına aza olarak gelip de memleketlerine avdet edenlerin Rusya'dan dönerken esirlerin ve Bakü'de Komünist olup da fakat şahsen rahmetli Mustafa Suphi'ye aleyhtar olduklarından bütün mesleğe aleyhtarlık eden bazı Bolşeviklerin tesirile, şedit bir aksülamel başladı[13] (*Tanin*, 1945, Tefrika 132).

O esnada Mustafa Suphi riyasetinde Ankara'ya azimet eden Türk Komünist Fırkası merkez heyeti Erzurum'da pek fena bir surette istikbal ve istiskal olundu. Heyet yoluna devam edemeyerek Trabzon'a teveccüh mecburiyetinde kaldı. Fakat Trabzon'da daha büyük bir nefret ve heyecan karşısında kaldı. Derhal bir motör kiralayıp denize açılmak mecburiyetinde kaldılar. Ondan sonra kendilerinden bir haber olmadığına bakılırsa yolda hepsi telef oldular.

Bu meselede, hasseten Rusya'dan avdet eden esirlerin büyük tesirleri olmuştur. Türkistan'da useraya fena muamele ettiği cihetle Mustafa Suphi'ye karşı pek çok ithamatta bulunmuşlar ve merkez heyetinden yalnız iki kişinin lehinde şahadet ederek onların Erzurum'da kalmalarına sebep olmuşlar, diğerlerini halka koğdurmuşlardır. Bu vakanın Ankara'da tesiri büyük olmuş ve Komünist partisini zaafa düçar etmiştir. Hele Edhem Beyin kendini emin görmeyip kardeşlerile birlikte Yunan tarafına firarı efkarı hem kendi aleyhine hem de dolayısıyla fırka aleyhine çevirmiş ve nihayet Komünist Partisinin feshine kadar işleri ileri götürmüştür (*Tanin*, 1944, Tefrika 133).

Yolu bir zamanki arkadaşları olan İttihatçılarla üçüncü ve son kez Ocak 1921'de kesişen Mustafa Suphi, öldürülme emri bizzat kim tarafından verilmiş olursa olsun, Karadeniz'in soğuk sularında yine İttihatçılar tarafından yok edilmiştir.

KAYNAKLAR

Bayur, Hikmet, 1971, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar", *Belleten*, no. XXXXV/140, s. 587-654.

Bozdağ, İsmet, 1980, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Duman, Oğuz Şaban, 1999, *Sultan Galiyev*.

Goloğlu, Mahmut, 1970, *Üçüncü Meşrutiyet*. Başnur Matbaası.

Ortaylı, İlber, 1995, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul.

Dr. Şefik Hüsnü, 1925, TÜSTAV arşivi. Çev. Erden Akbulut, "Notlar"da (Döküm 1, Film No 44, Sıra No: 3).

Tanin, 1944-45, Der, Hüseyin Cahit Yalçın. "Tarihi Mektuplar".

Tunçay, Mete, 1991, *Türkiye'de Sol Akımlar-I*, BDS Yayınları, İstanbul.

Tunçay, Mete, 1995. *Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'sı*, BDS Yayınları, İstanbul.

Yamauchi, Masayuki, 1995, *Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

1. 1992 yılında kurulan Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) TKP'nin Moskova ve Batı Avrupa'daki belgelerine sahiptir.
2. L'Ecole Libre des Sciences Politigues.
3. Dr. Şefik Hüsnü'nün "Babası hukukçu ve müteahhit Hüsnü Paşadır" (Tunçay, 1991; 205).
4. Dr. Şefik Hüsnü 1887, Mustafa Suphi ise 1882 doğumludur.
5. İT Selanik'te 1908, 1909, 1910 ve 1911 olmak üzere dört önemli kongre toplamıştır. 1909 yılında yapılan kongreye Mustafa Kemal de Bingazi delegesi olarak katılmıştır. Eğer Suphi 1909 kongresine katıldıysa Mustafa Kemal ile tanışıyor olmalılar. Kongrelere kaç delegenin katıldığını bilmiyoruz, ama illegal olarak toplanan bu kongrelere katılanlar herhalde İT'nin en seçkin üyeleri olsalar gerektir. Suphi, Talat ve Enver Paşalar ve daha sonra birlikte çalıştığı pek çok İttihatçıyla da tanışmış olmalı. Suphi'nin öldürülmesinde büyük payı olduğuna inandığım İT Merkez-i Umumi azası Küçük Talat'la da tanıştıklarını biliyoruz.
6. Bu partinin kurucuları arasında (kuruluşu 15 Temmuz 1912) Yusuf Akçura'nın da bulunması incelemeye değer bir olgudur (Aslan, 1997; 10).
7. Komünistler burjuva milliyetçilerine güvenerek Anadolu'ya geçmeli miydiler? TKP Merkez Komitesi'nin katlinde komünistlerin ne gibi taktik ve stratejik hataları vardır? Bugün İttihatçı ajanların TKP merkezine sızdıkları bilinmektedir. Suphi ve yoldaşları bu sızmaya neden engel olamamışlardır? Bu ve benzeri sorular Milli Mücadele döneminde Anadolu'ya geçmeyip proletaryanın en yoğun olduğu İstanbul'u terk etmeyen Dr. Şefik Hüsnü tarafından elbette sorulması gereken sorulardır. Ancak tartışmanın yeri katledildikleri gün düzenlenen anma toplantısı mıdır? Veya bu önemli tartışma, eğer bir eleştiri özeleştiri çerçevesinde samimiyetle yapılıyor olsaydı, imalar yerine daha net sonuçlar çıkarmaya yönelik olmalı değil miydi?
8. Mustafa Suphi Bakü'ye geldikten sonra İttihatçıların kurdukları Türk Komünist Gruppasını hallaç pamuğu gibi atmasına rağmen bazı, hem de çok önemli İttihatçılar burada faaliyete devam etmişlerdir. Küçük Talat 8 Eylül 1920 tarihinde Cemal Paşa'ya şunları yazıyor:
   "İnkılaptan evvel komünistlerle teşrik-i mesaiye karar vermiş ve teşkil edilen bir seksiyonda bir mevki almıştım. ... Fakat bir müddet sonra sebepsiz pirelenenlerin ve bilhassa bizim bazı aklı bozuk komünist taslağı Türk yoldaşların el altından teşvikatıyla biraz kenara çekilmek mecburiyeti hasıl oldu. Mamafih Türkiye teşkilatının telif ve tercüme şubesini idare ediyorum. ... Mustafa Suphi ile kısmen eski aşinalık, kısmen bazı yoldaşların bana hürmet ve itimadı böyle bir faaliyette bulunmak imkânını veriyor" (*Tanin*, 1945, Tefrika 135).
9. Bolşevikler/Bolşevizm.
10. Tefrikada "..." bırakılan kişi Dr. Nâzım'ın mektubunda da belirtildiği gibi İsmail Hakkı'dır.
11. Oğuz Şaban Duman *Sultan Galiyev* adlı kitabında Suphi'lerin İT kadroları tarafından öldürülmelerine olanak olmadığını yanlış tarihlemeye dayandırarak ispat etmeye çalışmaktadır:
    Trabzon'daki öldürme olayını gerçekleştiren İttihatçılar, o tarihte Enver Paşayı beklemekte oldukları söylenmekte ve Enver Paşa yerine, İttihatçı düşmanı Mustafa Suphi ve arkadaşlarını görmeleri öfkelerini artırır ve bu olayı tertip ederler" denilir [cümle düşüklüğü yazara ait]. Oysa ki o tarihlerde Enver Paşa Türkistan'a geçmiş ve Basmacıların safında Türkistan istiklal mücadelesi başlamıştır. Bundan Trabzon'daki "İttihatçı" aparatların haberdar olmaması mümkün değildir. (Duman, 1999, 94).
    Suphi ve yoldaşları 1921 yılının Ocak ayında öldürülmüştür, Enver ise 1921 Ekim'inde Türkistan'a geçmiştir. Ocak 1921 tarihinde Enver Berlin'dedir. Yazar tezini yanlış bilgilerin üzerine bina ederken kullandığı üslubun bilimsel etikle ilgisi yoktur.
12. Arif Oruç mu?
13. Mektuptaki mantıksal çelişkiler çok nettir: Erzurum ve Trabzon Bolşevizme mütemayilmiş, ama Mustafa Suphi'ye karşı imiş.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa

ZEKİ ARIKAN

Yukarıdaki başlığın yanıltıcı olabileceğini sanıyoruz. Çünkü amacımız bu başlık altında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa'yı sosyal, ekonomik ve kültürel yönleriyle bir bütün olarak alıp incelemek değildir. Tam tersine o yıllarda Bursa'da yaşayan bir ailenin özel mektuplarından yola çıkarak bu güzel kentimizin kimi insanlarını, bunların aralarındaki ilişkileri, çevrelerini, duygularını, sıkıntılarını, özlemlerini vb. dile getirmeye çalışmaktır. Bundan anlaşıldığına göre bu çalışmamızın temel malzemesini "mektup" oluşturmaktadır. Bu ana malzemeyi değerlendirmeden önce mektup üzerine bir iki söz söylemeyi gerekli görüyoruz.

Haberleşme, iletişim gereksinimleri çok erken dönemlerden beri karşılıklı yazışmanın ortaya çıkmasına ortam hazırlamışsa da çağdaş anlamda insanın yakınlarına içini dökmek, duygularını, özlemlerini dile getirmek biçimindeki mektup, yeni çağların bir ürünü olarak görünmektedir. Bedrettin Tuncel, böyle bir türün 16. yüzyılda ortaya çıktığını yazmaktadır.[1] Bu yüzyıldan başlamak üzere mektubun Avrupa edebiyatı içinde önemli bir yer tuttuğunu ve bir çeşit anlatım aracı haline geldiğini de belirtmek gerekir. Nitekim 16. yüzyıl ortalarında (1554-1562) Kanuni nezdinde İmparator Ferdinand'ı İstanbul'da temsil eden Busbecq, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki gözlemlerini bir arkadaşına mektup biçiminde aktarmıştı.[2] Busbecq her ne kadar mektuplarında "bunu mahrem telakki ediniz" gibi anlatımlarla bu mektupların tamamen özel bir nitelik taşıdığını söylüyorsa da bu, söz konusu mektupların yayımlanmayacağı anlamına gelmez. Nitekim daha Busbecq'in sağlığında Türk Mektupları basılmış ve bunu onun Paris'ten gönderdiği mektupların yayını izlemiştir.

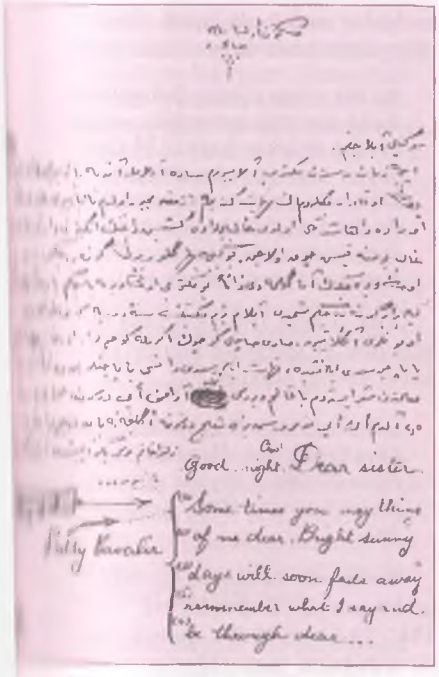
Orhan Recep'in bir mektubu.

Mektup türünün giderek yüksek düzeydeki edebi eserleri kapsayan bir nitelik kazanmaya başladığına şüphe yoktur. Nitekim Madame de Sevigné'nin, Montesquieu'nün, Voltaire'in ve Goethe'nin eserleri arasında mektup türünün önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Bütün bu çaba ve gelişmelerle mektup, edebiyat tarihinin son derece değerli, ilginç olduğu kadar özgün belgeleri arasında sayılmaktadır.

Prof. Ömer Faruk Akün, edebiyat tarihimizin 19. yüzyıldan önceki döneminin özel mektuplardan yoksun olduğunu belirtmekte, fakat şunu da eklemektedir: "Uzak diyarlarda bulunan dostlar ile haberleşmeyi güçleştiren maddi âmillere rağmen eski edebiyatımızda bazan nazım sahasını bile içine alan yine de pek azımsanamayacak örnekler vermiştir."[3] Yine bu bağlamda Orhan Şaik Gökyay'ın verdiği örnekler de bizde mektup biçimindeki yazıların oldukça gerilere gittiğini ve genel olarak inşa diye adlandırılan düzyazının içinde yer aldığını ortaya koymaktadır. Güzel bir düzyazı yazmak için belirlenen kurallar mektup türünde de geçerlidir. Bu bakımdan Tanzimat dönemine kadar mektup denildiği zaman münşeat kitaplarında toplanmış belli bir çerçeve ve üslupla yazılmış olanlar akla gelmektedir.[4] Belirli kalıplara indirgenmiş bu yazıların dışında bunlara pek benzemeyen mektupların varlığı da göze çarpmaktadır. Bu gibi mektuplar, daha çok yazanların kültür düzeyini yansıtan yazışmalar olarak görülmektedir. Aşk mektupları örneklerine de Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve haremde biçimlenen belgelerde rastlanmaktadır.[5] Bütün bunların ötesinde, Tanzimat öncesinde asker ve halk mektupları örneklerine de rastlamak olanaklıdır.[6]

Mektup türü Türkiye'de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Batı edebiyatının etkisiyle, yenileşme dönemi edebiyatçılarının elinde asıl kendi doğal koşullarını buldu ve gelişmeye başladı.[7] Bunun bir sonucu olarak eski inşa kalıplarının yerini daha doğal,

daha yalın bir dille kaleme alınmış mektup örnekleri aldı. Denebilir ki çağdaş anlamda mektup artık Türk edebiyatında önemli bir yer tutmaya başladı. Türk edebiyatının Türk düşüncesinin seçkin simaları bu alanda dikkate değer örnekler vermekten geri kalmamışlardır. Bu mektupların kimileri yayımlanmış, kimileri ise basılmamıştır. Pek çok mektubun ise şu ya da bu kişilerin elinde kaldığı ve zamanla yok olup gittiği de bir gerçektir. Günümüzde kimi banka ve kuruluşların bu mektupları derlemek, güven altına almak, yayımlamak, araştırıcıların hizmetine sunmak için gösterdiği çabaların takdire değer olduğuna şüphe yoktur.

Türk edebiyatında mektup türünün en seçkin ve en dikkate değer örneklerini verenlerin başında Namık Kemal gelmektedir. Namık Kemal'in uzun süre İstanbul'dan, ailesinden, dostlarından uzak kalması, onun bu iletişim aracını en geniş ölçüde kullanmasına neden olmuştur. Namık Kemal'in bu mektupları yalnız edebi yönden değil, bulunduğu, görev yaptığı yerlerin sosyal ve ekonomik tarihi açısından da büyük bir değer taşımaktadır. Onun Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin Midilli, Rodos ve Sakız sancaklarındaki mutasarrıllık dönemine ilişkin mektupları gerçekten bu dönemin en önemli belgeleri olarak görülmektedir.[8] Ayrıntıya girmeden Tevfik Fikret[9] ve Ziya Gökalp'in[10] mektuplarını da bu bağlamda anmak yerinde olur.

Cumhuriyet dönemi edebiyatında mektup türünün ne kadar zengin bir yer tuttuğunu belirtmeye bile gerek yoktur, sanırız. Bu dönemin edebiyatçıları, sanatçıları, devlet ve düşün adamları vb. mektubu güçlü bir anlatım aracı olarak kullandılar. Bu mektupların bir bölümü yukarıda belirttiğimiz gibi, basıldı, kitaba dönüştü. Diğer bir bölümü de eğer kaybolmadıysa basılmayı beklemektedir. Günümüzde iletişim araçlarının başdöndürücü hızla gelişmesi, hızlı haber alma gereksinimi şüphesiz mektuplaşmayı azaltan bir etken olarak görünmektedir. Bugün bizler, geçmişin solmuş, sararmış mektuplarını bulup değerlendirme yoluna gidiyoruz. Fakat herhalde gelecekin araştırıcıları da internet sitelerindeki izleri ortaya çıkarmak için çaba göstermek zorunda kalacaklardır.

Günümüzde tarih anlayışı epeyce değişti. Bugünkü tarih, insanı yaşamının en küçük ayrıntıları içinde yakalamaya ve yorumlamaya çalışıyor. Bu bakımdan ister edebi nitelikte olsun ister eş, dost, akrabalar arasında olsun bütün mektupların birer tarih belgesi damgası taşıdığına şüphe yoktur. Basit bir mektubun ayrıntıları bile bugün bize birçok sorunun aydınlığa çıkmasında yardımcı olabilmektedir. Konuya bu açıdan yaklaşınca özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılan mektupların ne kadar büyük bir değer taşıdığını belirtmeye bile gerek yoktur.

Biz burada, bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa'da yaşayan bir ailenin özel mektuplarından yola çıkarak bu aile bireylerinin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına bir göz atmaya çalışacağız. Bu özel mektuplar, pek çoğu gibi çöpe atılmamış ve günümüze kadar ulaşabilmiştir. Mektuplar, bugün bu ailenin, yani Burian ailesinin bir bireyi olan Kısmet Burian'ın elinde bulunmaktadır. Kendisine bu mektuplardan yararlanma olanağını bana verdiği için burada teşekkürlerimi sunarım.

Bu aile, Recep Paşa'nın sonradan Burian soyadını alan ailesidir.[11] Recep Paşa, zaferden önce Milli Mücadele'de padişah taraftarı olduğu için yurtdışına kaçmış ve orduyla ilişkisi kesilmiştir. Aile varlığını güçlükle sürdürmekte ve geçimini zorla sağlamaktadır. Recep Paşa'nın eşi Mihriban Hanım ev kadınıdır ve çok kültürlü bir hanım olmasına karşın herhangi bir işte çalışmamaktadır; kazancı babasından kalan yetim maaşıyla sınırlıdır. Subay olan büyük oğlu Nihat'ın zaman zaman gönderdiği para da oldukça yetersizdir. Mediha ve Hadiye adındaki kızları Bursa'da özel BİZİM MEKTEP'te öğretmen olarak görev yapmaktadırlar. Geleceğin İngiliz dili ve edebiyatı profesörü Orhan Burian da Bizim Mektep'in öğrencileri arasında yer almaktadır.[12] Ancak Mediha, okul yönetimiyle anlaşmazlığa düşmüş, Bursa'dan ayrılarak yeni bir iş bulmak için İstanbul'a gitmişti. Orada epey sıkıntı çektikten sonra Havagazı fabrikasında bir iş bulabilmişti.[13] Eldeki mektupların ilki 12 Temmuz 1340 (1924) tarihini taşımakta, sonuncu mektup ise 19 Ağustos 1926'yı göstermekteir. Bu mektuplar, Bursa'dan Mediha'nın annesi, kızkardeşi, kimi arkadaşları ve küçük kardeşi Orhan tarafından kendisine gönderilmiştir. Bütün bu mektuplardan anlaşıldığına göre Mediha kendisine gönderilen her mektuba yanıt vermekte ve aile arasında oldukça düzenli bir yazışma yapılmaktadır. Fakat elimizde yalnızca Mediha'ya gönderilen mektuplar bulunmakta, kendisinin yazdığı mektuplar ise -belki şimdilik- ortada görülmemektedir.

Mektuplarda her şeyden önce ayrılığın verdiği acılar dile getirilmektedir. Mihriban Hanım kızının evden ayrılmasından sonra nasıl bir boşlukta kaldıklarını şu satırlarla anlatmaktadır:

> Sevgili Yavrucuğum,
> Sevimli mektunbuna ve beni düşünmene o kadar sevindim ki tarif edemem... Senin yokluğun bizim hepimizin boynunu büktü. Sessiz sedasız geçen akşamlarımız bana bitip tükenmez oldu. Artık sensiz Bursa'yı hiç sevmiyorum. Keşke buradaki memuriyeti kabul etmeseydin...

Mihriban Hanım, kendilerinin de orada olması halinde ailenin ne kadar mutlu olacağını düşünüp yazmaktan da geri kalmıyor:

> Ah biz orada olsak... Sabahleyin kalktığın zaman tertemiz semaver fokur fokur kaynar.[14] Herşeyler hazır, her taraf temiz. Dünyada ne insanlar var. Gör de ibret al. Vallahi çayı içerken seni düşündükçe hep genzime kaçıyor. Aynıyla baban gibi...

Ana yüreği, her ne olursa olsun yine de gurbette kızının rahat etmesini istiyor.

> ...Ben bir şey istemem sen kendi rahatına bak. Hem de bizi fazla düşünüp rüyana girecek kadar kuruntu etme. Keyfine bak.

Hadiye de ablasına yazdığı mektupta (29 Teşrinievvel 1341/29 Ekim 1925), merak içinde olduğunu yazmaktan geri kalmıyor:

...Ne yaptın, nasılsın, ben çok meraktayım. Vazifen rahat mı, yoksa Bursa'yı arıyor musun? Herhalde aramıyorsun, ne de olsa İstanbul değil mi? Gece gündüz senin sıhhat ve istirahatını düşünüyorum. Orada kendine bir oda düzeltip karyola alıncaya kadar emin ol rahat edemeyeceğim.

Hadiye (Tolun) daha sonraki mektuplarında da sürekli olarak ablasıyla birlikte geçen mutlu günlere duyduğu özlemi anımsamakta ve dile getirmektedir. 27 Kasım 1925 tarihli mektubunda şöyle diyor:

...Artık büsbütün dertli bir kız oldum. Her geceki uykum kâbus oluyor. Hele yerinin rahat olmadığını yazdıktan sonra evin ne tarafında dolaşsam seni hatırlıyor ve üzülüyorum. Kış günleri nasıl ısınacaksın, hani geçen kış nasıl minderin iki köşesinde oturup grip hastalığı geçirmiştik. Ama mazi ne tatlıdır. Hatta elemli bile olsa. Hayat ne kadar değişik. O karşı karşıya oturduğumuz günlerde hiç bugünleri düşünebilmiş miydik...

Hadiye, Bursa'ya ilk gelişlerini, çektikleri sıkıntıları ama yine de geleceğe umutla baktıklarını sayıp döktükten sonra sözü Mediha'nın Bursa'da ilk göreve başladığı gün aile içinde duyulan sevinçlere getirmektedir:

Senin neler düşündüğünü bilemem. Fakat ben bütün bunları sanki romanda okumuşum gibi sakin ve lakaydım. Sonra halılarla örtülmüş sıcacık bir oda. Ben o gece daracık bir minder üstünde yattım. Fakat öyle uyudum ki sanki günlerce dağ başında uykusuz kalmış gibi... Senin Setbaşı Mektebine kabulünü işittiğimiz zaman nasıl sevinmiştik. Hani ilk vazifeye başladığın günün akşamı eve geldiğin zamanki kederli halini hiç bir zaman görmemiştim. Benim de yüreğim cızlamıştı...

Mediha'nın Bursa'dan ayrılmasından sonra, okuldaki arkadaşları da onu özlemle anıyor ve duydukları acıyı dile getiriyorlardı. Ailenin yakından tanıdığı Şevket mektubunu şöyle bitirmektedir (28.11.341/1925):

...Mediha abla sizi unutmadık ve unutmayacağız. Sizi öz ve hakiki bir abladan daha ziyade hürmetimiz ve muhabbetimiz vardır. Sizin yazılarınız bizi çok teselli ediyor...

Ailenin ekonomik durumu hiç de iç açıcı değildir. Bu sıkıntıların sık sık bütün ayrıntılarıyla mektuplara yansıdığına tanık oluyoruz. Bu satırlar hiç şüphesiz bir dönem Türkiye'deki insanların, ailelerin çektiği maddi sıkıntı ve acılara da tanıklık etmektedir. Paranın azlığı ve yetersizliğinden yakınmamak elde değildir. Hadiye (16 Ekim 1925), kira vb. harcamaları düştükten sonra Orhan'a da defter kitap parası verdiğini ve elde avuçta bir şey kalmadığını yazmaktadır:

Beş paralık ne üstüme ne de boğazıma bir şey aldım...

Yine bir başka mektupta (29 Ekim 1925) eldeki paranın nasıl ucu ucuna yettiğini dile getirmektedir:

Artık ev idaresinde gözümü dört açtım. Anneme verdiğim paranın on parasına kadar hesap ediyorum. Ne çare sen gittikten sonra bir at yükü kömür bir yük de odun aldım. Zaten önümüzdeki ayı da geçirirsek elimiz ferahlayacak. Bu ay uç uca gelebilir mi? Bir de Zehra Hanıma şu beş liramı ödeyebilsem. Gelecek aya otuz lira alacağım. Bu ay benden 5,5 lira kesecek. Yarım lirası da Ali Rıza Beye düğün hediyesi almıştım ondan. Adile'nin de dört lirası var. Bilmem ne yapacağım...

Daha sonraki bir mektupta (28 Kasım 1925) yine Zehra Hanımdan borç olarak alman 5 liranın da tükendiği ve yine elde avuçta bir şey kalmadığı belirtilmektedir:

Zehra Hanımdan aldığım beş lira da bitti. Hem de kendi elimle sarf ediyorum. Çarşamba günü artık evde bir dilim bile ekmek kalmamıştı. Orhan'a yüz para bir simit parası verdim, mektup gönderdim...

Fakat umut da tükenmiyor. Hadiye'nin her şeyden elini ayağını kesip kendini işe verdiği sırada postacı, Mihriban Hamm'ın aylığını ve Nihat'tan gelen mektubu getirmişti.[15] Her ne olursa olsun maddi sıkıntıların sonu gelmiyordu. Yine Hadiye'nin Mediha'ya yazdığı 8 Kasım

Hadiye'nin (Tolun) bir mektubu.

1925 tarihli mektubundaki ayrıntılar, bu sıkıntıların somut göstergeleri olarak kâğıda göçürülmüş bulunmaktadır:

Bize ne istersiniz diye soruyorsun. Doğrusu bizim birçok şeye ihtiyacımız varsa da bugün en mühim olanı yiyecektir. Bu ay elime 25 lira geçti. Onu da oduna kömüre verdim. İki aydır defter tutmuyorum, beş paralık bile fuzuli bir şey alınmamışken, hatta on kuruşluk şeker bile elim pek darda. Şimdilik bir benim aylığa yani 25 liraya kaldık. Anneminkinden yine ses seda yok. Vermeyecekler galiba. Geçen ay da tam yirmi dördünde geldi. Yine ne olacağı malum değil. Ağabeyimden şimdilik bir faide beklenemez. Eğer senin hediye alacak paran varsa taahhütlü bir mektup ile bize gönder. Elbisesiz bir kaç zaman yaşanır fakat ekmeksiz asla durulmaz. Evi sonra da odun kömürü düşündüm. Çünkü o da kışın hemen hemen ekmek kadar lazım olan bir şey...

Bütün bu parasızlığın, bütün bu maddi acıların yanında barınılan ev de pek rahat ve huzur veren bir yer olmaktan uzaktır. Yağmur yağdığı zaman tavandan akan damlalar her tarafa yayılmakta ve ortalığı göle çevirmektedir. Ancak bu durum Hadiye'nin akıcı kaleminde neredeyse bir mizaha dönüşmektedir. Nitekim o sık sık karşılaştığı böyle bir sahneyi şöyle betimlemektedir:

Ben sana bunları yazıyorum hem mükemmel bir orkestra dinliyorum. Evet annemin sabık

odasında orkestra var. Teneke, leğen, çinko, kova, tas hepsi ayrı ayrı latif sesleri ile akşamdan beri bize musiki dinletiyorlar. Fakat yalnız bunlar değil kendilerine tahtaya düşen damlalar da refakat ediyor, gel keyfim gel. Kimbilir ne zamana kadar devam edecek. Küçük kemanist Nebil Bey bize de gelsin de biraz kulakları musiki işitsin. Hey gafil çocuk daha dünyada kaç musiki var bilmiyor. Ha iki gözüm, musikinin zırıltısı bu odaya kadar aktı. İşte musiki diye böylesine derler...

Hadiye şunu da ekliyor:

Bizim mektepte odundan sobadan eser bile yok..

Demek ki okul da pek rahat bir mekân değildi.

Mektuplarda Bursa'nın sözkonusu aile çevresiyle ilgili olarak kültürel durumu ve eğlenceleri konusunda da birtakım ipuçları yakalayabilmek olanağını buluyoruz. Sinemanın o günkü toplumsal yaşantımızda nasıl önemli bir rol oynadığına ilişkin çarpıcı ayrıntılar da gözden kaçmamaktadır. Kültürel etkinlikler, en çok okul içinde yoğunlaşmaktadır. Konserler, temsiller, anma törenleri vb. Hadiye'nin 16 Ekim 1925 tarihli mektubundaki şu cümleler dikkatimizi çekiyor:

Senden sonra bir kaç kere daha konsere gittik. Müsamereler oldu. Vefakâr çocuklar hep bize uğradılar. Vefakâr çocuklar dediğime bakıp da hepsi vefakâr zannetme. Nebil, Şevket, İlyas.... Cuma Muradiye istasyonuna kadar gittik. Artık maçları orada yapıyorlar. Tarlayı saha yapmışlar...

Ziya Gökalp'in ölümünün (25 Ekim 1924) birinci yıldönümünde, Bursa lisesinde bir anma töreni düzenlenmiş ve buna öğrencileriyle Hadiye de katılmıştır. Ancak bu törenin biraz tekdüze geçtiği anlaşılıyor (29 Ekim 1925):

Pazartesi gecesi Ziya Gökalp gecesi oldu. Lise bir ihtifal tertip etmiş. Ben de o gece nöbetçi idim. Saat sekizde çocukları topladım, birlikte gittik. Önde yer yoktu. Biz yine kaldık arka sıralarda, yerde... Müze müdürü uzun bir şeyler söyledi. Ama hayıf ben işitmedim. Liseden iki çocuk Ziya Gökalp'in manzumelerini inşad ettiler. Ferruh uzun bir hikâyesini okudu. Felsefeci Yunus Kâzım, Ziya Gökalp'i anlattı. Benim gözlerimden uyku akıyordu...

Okuldaki Carmen provaları ve konserler yanında dans ve müziğin Bursa'ya girdiğine ilişkin ayrıntılar da göze çarpıyor. Ama Bursa sönük bir yer olma özelliğini korumaktadır. Daha hava kararmadan ana caddeler bile boşalmaktadır. Hadiye bir akşamüstü gazete almak için sokağa çıkmış fakat dönüşte caddede kimsenin kalmadığını görmüş ve hatta bundan biraz da şaşkınlığa uğramıştır (28 Kasım 1925):

Kış geldi. Bursa büsbütün ıssız. Bir akşam Orhan'la gazete almaya çıktık. Biraz hava yağmurlu diye sokakta kimseler yoktu. Hele dönerken biraz geç olmuştu. Baktım büsbütün o belediye caddesinde kimseler kalmamış bizden başka. Aman ne fena. İstanbul'dan gelmiş münevver aileler ya da zavallılar nereye çıksınlar, kahveye mi? Nereye. Bizim gibi böyle patlar oturur...

Bu tekdüze yaşam, Hadiye'nin okuldaki durumunu da etkilemekte, kimi zaman ölümü dahi düşündürmektedir. Nitekim 8 Aralık 1925 tarihli mektubunda İstanbul'daki ablasının yaşantısını kıskanacak ve şöyle diyecektir:

... Senin rüyaların hep asabiyetinden ileri geliyor. Hem niçin eğlenceli gecelerini bizi düşünerek zehir ediyorsun. Vallahi senin hayatına buradan herkes gıpta ediyor. Muallimlerin hayatında hiç bir değişiklik yok. Daima uykuda geçen günler nöbetime öyle fena bir hava tesadüf etti ki canım burnuma geldi. Ve ben akşama kadar ölümü düşündüm. Yemek yemeğe bile vakit bulamadım. Sonra teselli mi küçük çocuklarda buluyorum. Lakırdıları, muhabbetleri samimi ve çok temiz, sevimli ve temiz mahluklar. Onlar da bu kirli hayata atılmaya namzet.

Hadiye, belki de Mediha'ya Bursa'dan daha çok bilgi verebilmek amacıyla kimi zaman, eğlence bağlamında, dedikoduya kaçan ayrıntılar üzerinde de durmaktadır. Belediye bahçesindeki bir suare hakkında yazdıklarını (aynı mektup) bu açıdan değerlendirmek olanaklıdır:

... Dün akşam belediye bahçesindeki dans salonunda hususi davetli bir suare vardı. Zehra Hanıma da bir davetiye gelmiş. Safiye Hanımla Musa gitmek istediler. Ben paralı bir şey olur diye gitmedim. Rana da nöbetçi idi. Sonra Zehra Hanım da gitmemiş. Safiye Hanımla Musa gitmişler. Safiye Hanım pek beğenmiş. Muallimlerden kimse yokmuş. Yalnız Avni Bey ile karısı, belediye reisi filan, yani tenha imiş. Cazbant ile zabitler ecnebiler dans etmişler. İki de Rus karısı varmış. Safiye Hanım çay içmiş. Her şey 50 kuruş imiş. İyi ki gitmemişim. Fakat Safiye Hanım o eğlenceye değer diyor, tabii değer ama bana yani benim için değil. Dans eden kadınlar ecnebi imiş... Safiye Hanım Musa'ya rica etmiş o da Rus kadınlarından birisi ile oynamış. Acaba nasıl dans etti diye merak ediyorum.

Yukarıda değindiğimiz gibi, sinema o yıllarda Türk toplumunun yaşantısında temel bir eğlence işlevi görüyordu. Bu, belli başlı kentlerimizde olduğu gibi Bursa'da da böyleydi. Bu bakımdan sinema ve görülen filmlerle ilgili olarak yer yer verilen haberler bu konuya önemli bir ışık tutmaktadır.

Hadiye içinde bulunduğu ortamdan yakınırken eskiden sinemaya büyük bir yürek çarpıntısı ile gittiklerini, şimdi ise buna pek istek duymadığını yazıyor (16 Ekim 1925):

...Şunu söylerler yapmayalım, aman böyle derler gitmeyelim derken bizim gençliğimiz gidiyor. Biliyorsun ya bir sinemaya bile helecanla giderdik. Halbuki orada serbest ve neşeli gider insan eğlenir...

Ama sinemanın yine de insan yaşamından çıkmasına olanak yoktu. Hadiye iki hafta sonra (29 Ekim 1925) pazar gecesi sinemaya gittiklerini ve Sampson Dalila ile Esrarengiz Hane'nin birinci serisini izlediklerini yazmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki sinemaya gitmek özellikle genç kızlar ve hanımlar için iyi giyinmeyi, süslenip püslenmeyi de gerektiriyordu:

... Pazar gecesi sinemada Sampson Dalila ile Esrarengiz Hane

nin birinci serisi vardı. Mümessili İvan Müjekin. Bu oyun müziğinden kafam şişti. Hem Samson da var. Anneme haydi gidelim dedim. Süslendim püslendim. Kürklü paltomu giydim. Boncuğumu iğnemi taktım. Doğru biz sinemaya. Baktık daha kimseler yok. Balkonun en önüne kurulduk. Artık herifler bize bir ikram bir kıyamet. İçimden hey kürklü palto hey dedim. Oturdum derken karşıki localardan birinin kapısı açıldı. Bizim ikizlerden biri değil mi? Ha sen bilirsin banka memurları hep eş giyerler... Sampson Dalila'yı beğendim. Pek fena bir film değil. Lakin Esrarengiz Hane hissi ve çok güzel bir film. İvan Mujekin hakikaten büyük bir sanatkâr. Ben erkeklerin içinde bu kadar tabii bir aktöre tesadüf etmedim.

Anlaşılan, o günlerde dizi halinde oynayan filmler izleyicinin ilgisini çekmek için en ilginç yerinde kesiliyordu. Esrarengiz Hane de öyle. Nitekim Hadiye aynı mektubun sonuna doğru bu dizi filmden şöyle söz ediyor:

> Aman film dedim. Esrarengiz Hane aklıma geldi. Öyle meraklı bir yerinde kaldı ki sorma. Yarın gece ikinci son serisi başlıyor. Ama ne güzel.

Öğrenciler de her fırsatta sinemaya kaçmaktan yakalarını kurtaramıyorlardı. Nitekim Ziya Gökalp için hazırlanan tören gecesinde ailenin yakını üç çocuk Nebil,[16] Şevket ve İlyas, Hadiye'nin Esrarengiz Hane'den söz etmesi üzerine birden gözden kaybolmuşlar ve soluğu sinemada almışlardı. Öte yandan Esrarengiz Hane'nin Hadiye'nin kafasını sürekli olarak meşgul etmesi de gözden kaçmıyor (6 Kasım 1925):

> Şimdi artık ya sinema anlattırmalı yahut domino oynamalı. Çünkü bizim kafamız başka türlü uymuyor. Ne yapalım. Esrarengiz Hane yarın biz size uğrarız dediler. Yani dün öğleden sonra geldiler. Ama Esrarengiz Hane değilmiş. Balıkçı Kız imiş. Biz de orada oturduk ve gece gitmeye karar verdik. Ne ise bunlar yine uğradılar. Kalktık gittik. İğne atacak yer kalmamış. Perdeye yakın bir loca bulduk, oturduk. Duman ve sıcaktan bayılıvereceklerini bekledim. Hep İlyas kestane ikram etti. Annem de hususi bir yer buldu gitti. Nebil domuzu en güzel yeri aldı. Zavallı ben en kıyıda kaldım.

Soldan sağa: Orhan Recep, Mihriban Hanım, Hadiye, Mediha.

Hadiye zaman zaman gördüğü filmlerin ayrıntılarını da Mediha'ya yazıyor ve filmle ilgili yorumlar da yapıyordu. Nitekim aynı mektupta Esrarengiz Hane'nin konusunu anlatmaktadır:

> Ay, ben sana dün akşamki filmin ne olduğunu yazmamıştım. Esrarengiz Hane, Şarlo Sefalet İçinde. Bir de Muhacirler. Doğrusunu istersen ben Muhacirleri hiç beğenmedim. Belki onu sana bu kadar güzel gösteren musiki idi. Yahut dün akşam ben asbi idim. Sinemanın havası o kadar bozulmuştu ki zor nefes alıyordum. Dün akşam beni hiç bir şey eğlendiremedi...

Hemen hemen her mektupta sinemadan söz edilmesi bu eğlence yerlerinin, insanın günlük yaşantısının nasıl ayrılmaz bir parçası haline geldiğini göstermektedir.

Mektupların vazgeçilmez bir kahramanı da Bizim Mektep'in öğrencisi Orhan'dır.[17] Orhan o yıllarda 10-11 yaşlarındadır. Ailenin üzerine titrediği bir çocuktur. Sürekli olarak mektuplarda ondan söz edilmekte, hareket ve davranışları da yine yazışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Anlaşıldığına göre Mediha da İstanbul'da en çok Orhan'ı merak etmektedir. Orhan da rüyalarına giren ablasını çok sevmekte, özlemektedir. Mihriban Hanım, Mediha'ya gönderdiği bir mektupta bunu şöyle anlatmaktadır:

Mihriban Hanım'ın bir mektubu.

> Orhan mektepte, bu gece seni her ikimiz de rüyada gördük. Güya bir hasır şapka almışsın. Sana yakışmamış. Ben öyle gördüm. Orhan da şekerler, pilavlar, yeşillik yani şimdi hiç yemediği şeylerle bir de seni görmüş. Sen gideli zavallıya yüz dirhem bile şeker alamadım. Nihat'tan gelen paranın bile on parasını istemiyor. Çok kanaatli ve sabırlı çocuk..

Hadiye ise onun defter ve kitap giderlerini karşılamak için gerçekten büyük özveride bulunmaktadır. Mediha, Orhan'a sipariş üzerine İstanbul'dan potin ve fanila alıp yollayacaktır (29 Ekim 1925):

> Rica ederim Orhan'ın potini ile fanilasını unutma. Fanila kalınca olsun. İkibuçuk liraya doğru olsa zarar yok. Potini artık düğmeli mi olur bağcıklı mı hangisi iyi ise al. Kaça olursa hemen gönder. Derhal parasını postaya teslim edeceğim.

Orhan, ablasından gelen mektuplar kendisine yer verildiği zaman büyük bir sevinç duymakta, "zıp zıp sıçramakta", tatilde Mediha'nın yanına gitmeyi düşlemektedir.

Anlaşıldığına göre çok geçmeden potinler gelmiş, fakat fanila alınamamıştır. Orhan'ın potinlere kavuşmasından ötürü duyduğu sevince diyecek yoktur (6 Kasım 1925):

> Orhan'ın potinine teşekkür ederim. Dün akşam postadan alındı. Doğrusu çok güzel ayağına da tastamam geldi. Ismarlama gibi. Artık Orhan'ı görme deli oluyor. Atladı zıpladı. Potinleri öptü. Dün akşam Esrarengiz Hanc'ye gitmiştik. Artık ikide birde eli ile tozlarını siliyordu. Ben de paylaşım. Fanila için zarar yok. Daha şimdilik elbise ile gezer. Zaten kendisi de botların sevincinden fanilayı filan unuttu...

Orhan Burian'ın ilk mektuplarını Mediha ablasına yazdığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun imzasını taşıyan birkaç mektup incelediğimiz dosya içinde bulunmaktadır. Bunların ilki oldukça kısadır. Bu kısa mektuba hem kendi adresi hem de Mediha'nın adresi yazılmıştır:

> Sevgili Ablacığım
> Kartını bugün aldım çok şükür hasta değilim. Cümlemiz afiyetteyiz. Sen bizi düşünme biz rahatız. Tavuklar şiş köfteler dehşet. Ellerinizden öperim.
> Orhan Recep
> Bursa Mecidiye Caddesi (1) numara.
> İstanbul: Dolmabahçe Havagazı Şirketinde Mediha Hanım.

İkinci mektup 29 Ekim 1925 Perşembe akşamı tarihini taşımakla birlikte içeriğinden Cumhuriyet Bayramı kutlamalarından bir gün önce, yani 28 Ekim'de yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Orhan, ertesi günü yapılacak törenlere uygun bir kıyafeti olmadığından katılamayacağını yazmakta, bundan üzüntü duyduğu anlaşılmakta, fakat yine de kendi kendini teselli etmektedir. Bu Orhan Burian'ın bildiğimiz en eski uzun mektubu olması açısından büyük bir değer taşımaktadır. Bu nedenle bu mektubu olduğu gibi aşağıya alıyoruz:[18]

> 29 Teşrinievvel [Ekim] 341
> Perşembe akşamı
>
> Seni birkaç gün içinde ne kadar göreceğim geldi bilsen, her halde sen beni o kadar özlememişsindir. Halbuki sen benim aklımdan bir an bile çıkmıyorsun. Bu söylediklerime inanmayacaksın. Yalan sen küçük ablanı seversin diyeceksin. Ama öyle değil. Küçük ablamı hep mektepte görüyorum. O da sabah akşam teneffüste her yerde onu görüyorum. Ama seni hiç görmüyorum. Belki üç dört ay daha görmeyeceğim. Yarın Cumhuriyet bayramı. Bizim Mektep sabahleyin saat 8'de belediye önünde bulunacak. Ama ben gitmiyorum. Çünkü kırmızı fanilam yok. Fakat zararı yok. Ne olacak orada ayakta kırk saat vali gelinceye kadar bekleyeceğiz. Yorulduğumuza göre pek muhterem birini görsek canım yanmaz. Her zaman gördüğümüz vali. Hem istersem mektepte gitmeyip annemle giderim. Her ne ise o bahse burada nihayet veriyorum, şimdi sana bir şey soracağım. Bilmiyorum yapacak mı idin. Yoksa yapmayacak mı idin. Ben sana zannederim muşamba için söylemiştim. Eğer alacaksan (Her ay para toplayıp) muşamba alma da yerine küçük bir fotoğraf makinesi al. Ben de küçük ablam da onu istiyoruz. Ama suyu, tabağı filan istemez. Ben çıkardığım resimleri fotoğrafçıya veririm o da basar. Bu bahis de burada bitti. Artık ne yazayım, bilmem. Ne ise bu mektup burada bitsin. Gelecek mektubum daha uzun olur. Kırmızı burnundan gözlerinden öperim. Annem de gözlerinden öper. Küçük ablam tarafından selam koymaya hacet var mı bilmem. O mektup yazdı. Her ne ise o da gözlerinden öper.
> Kantar kontrolörü hanımefendi
> Ben küçük kardeşin
> Orhan Recep
> [Mektubun sonunda Orhan'ın bir çizimi yer alıyor.]

Orhan'ın 8 Kasım 1925 tarihini taşıyan mektubu oldukça uzundur ve yukarıda sözünü ettiğimiz, Mediha'nın gönderdiği botun postaneden kendisi tarafından alınışının ayrıntılı bir öyküsüdür.

Orhan ikinci mektubunda (8 Aralık 1925) Bizim Mektep'in kuruluş yıldönümü dolayısıyla yapılacak etkinliklerde görev alacağını da belirtiyor:

> Sarı saçlı Küçük Ekrem'le Küçük Orhan pehlivanlık yapacak. Sadi ile Neşide, Fehamet ile Sadi dans yapacaklar. Ben de Fransızca muallimimden şiir istedim. Bakalım verir mi...

Mektubun sonunda İngilizce bir şiir yer alıyor:

> Good-night. Dear sister.
> 1 Sometimes you may think

2 of me dear. Bright sunny
3 days will soon fade away
5 remember what I say and
6 be through dear..
[4 atlanmış, ZA]

14 Mayıs 1926 tarihli mektubu ise derslerin kesilmesi ve tatille ilgili düşüncelerini kapsamaktadır.

Orhan'ın mektuplarında yukarıda sözü geçen ve aile içinde neredeyse ortak bir simge haline gelen ünlü botu postaneden nasıl aldığını da ayrıntılı olarak anlatmaktadır (18 Ekim 1925, Çarşamba):

> Sevgili ablacığım,
> Evvelisi gün kartını aldım. Çok memnun oldum. Evvelisi perşembe günü aldığım şey herşeyin fevkinde [üstünde] idi. Perşembe günü Fransızca dersinden iniyordum. Rana Hanım elime bir kâğıt uzattı. Ben de ablam mektup gönderiyor diye dikkatle bakmadım. (Çünkü perşembe günü öğleden sonra küçük ablamın ve ve Rana Hanımın dersi yok. Birinci ile ara sınıfı eve yolluyorlar. Pazartesi günü de Musa Beyle Safiye Hanım öğleden sonra gelmiyorlar ama bütün sınıflar yine ders yapıyor.) Yolda çocuklardan biri 'O, Orhan zengin oldun' dediler. Sebebini sorunca kâğıdı gösterdiler. O vakit anladım ki muhterem bot gelmiş. Ama o gün mektup gelmişti. Orada peyniri almadığından deri aldığından bahsediyordu, ben de zararı yok sağlam olsun da tahtadan olsun dedim. Hemen yoldan geri döndüm. Postahaneye gittim. Kâğıdı gösterdim. Domuz memur 'Mektebin mührü olmadan veremem' dedi. Koşa koşa mektebe geldim. Baktım Zehra Hanım kapıdan çıkıyor. Rana Hanıma mühürsüz vermediklerini söyledim. O da Zehra Hanımı çağırıp meseleyi anlattı. Zehra Hanım 'Mektebin mührünü idare kâğıda basar, benim imzamı da atıverirsiniz' dedi. Ne ise Rana Hanım mühürledi, imzaladı. Ben de koşarak postahaneye gittim. Kâğıdı gösterdim. Peki dedi ve paketi verdi. Yolda dev adımı atarak eve geldim. Kutuyu ablama gösterdim. Hacer Hanım da bizde idi. Ama ben kutuyu açmadan o gitti. Kutuyu açtık bir de ne göreyim, hey!.. İvan Mujekin'in iskarpinleri. Hemen ayağımdaki partal ayakkabıları çıkardım onu giydim. Pek yakıştı. Küçük ablam kıskandı 'Keşke ben de ablama ısmarlasaydın' diye tepinmeye başladı. Ama onun şamatasını duyan kim?..

Yukarıda kapsam ve içeriklerine değindiğimiz mektuplar Burian ailesinin kültür düzeyini yansıtması açısından da dikkate değer. Yazılar son derece işlek, düzgün ve okunaklıdır. Yıllarca yazı dersi almış hattatların yazılarını anımsatmaktadır. Cümleler ve anlatımlar oldukça düzgündür. Düşünce ve anlatım birliğinin bütünlüğü bütün mektuplarda göze çarpmaktadır. Mektuplar yalnız bir ailenin Cumhuriyet'in ilk yıllarında içinde yaşadığı koşulları vermekle kalmıyor, Bursa kentindeki toplumsal yaşama da ışık tutuyor. Bu mektuplardan anlaşıldığına göre aile içindeki ve akrabalar arasındaki yazışmalar *Yanıbaşımızdaki Tarih*[19] için önemli bir malzeme oluşturmaktadır.

1. Bedrettin Tuncel, "Mektup Türüne Giriş", *Türk Dili*, Mektup Özel Sayısı, 274, (1974), s. 9.
2. Busbecq, *Türk Mektupları* (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul, 1939.
3. Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, TTK, Ankara, 1972, s. i.
4. Orhan Şaik Gökyay, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *Türk Dili*, Mektup Özel Sayısı, 274, (1974), s. 17-23.
5. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul, 1956.
6. Gökyay, *age*.
7. Akün, *age*, s. iv.
8. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları*, TTK, Ankara, 1967-1986, 4 cilt.
9. *Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi* (Haz. F. Andı-Y. Taşçıoğlu-H. Yorulmaz), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 1999.
10. Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyatı Limni ve Malta Mektupları*, II, TTK, Ankara, 1989.
11. Aile ile ilgili bilgiler ve görsel malzeme için bkz. Mustafa Alp Dağıstanlı, "Orhan Burian Fotobiyografi 4", *Gergedan Yeryüzü Kültürü Dergisi*, 16 (Haziran 1988), s. 164-181.
12. Prof. Burian, "Hal Tercümem" başlığı altında yazdığı, ölümünden sonra *Ufuklar* özel sayısında (15-16, 1953, s. 69) çıkan bir yazısında bu okulun adını da anmaktadır: "....İlkokul yıllarım çok bölüklü geçti. Gedikpaşa Amerikan, Feyziye, Bursa Amerikan Okullarında, Bursa'nın Bizim Mektebinde okudum.."
Bizim Mektep'le ilgili olarak Orhan'la aynı sınıfta okuyan Muazzez İlmiye Çığ'ın anıları için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, "Bizim Mektep'li Anılar", *Bursa Defteri*, 1(1999), s. 81-83. Bu yazıda, 1924-1925 ders yılında çekilmiş bir fotoğraf da yer almaktadır.
13. Görev yerinin tam adresi: İstanbul Dolmabahçe Havagazı Şirketi kantar kontrol memurudur.
14. Burada, sabahleyin kaynayan semaverden çıkan buharı, bir işçi ailesinin mutluluğu ile özdeşleştiren Sait Faik'in ünlü "Semaver" öyküsünü anımsatmadan geçemiyoruz.
15. Mihriban Hanım, Mediha'ya yazdığı kısa bir notta (10 Ekim 1925): "Kızım maaş bugün başladı" diyor. Bu para, ona babası Agâh Paşa'dan tahsis edilen yetim maaşıdır. Ancak Recep Paşa'nın emekli maaşının çocuklarına tahsis edilmesi için yıllarca süren bir hukuk savaşımı verilmesi gerekmiştir. Eldeki belgeler, bu çabanın 1930'lu yıllarda bile devam ettiğini göstermektedir.
16. Bu üç genç, mektuplarda "Üç Silahşörler" olarak adlandırılmaktadır. Ailenin yakın dostlarıdır. Bunlardan Nebil (Otman), öğretmen olmuş ve daha sonra Ankara'da aile ile bağlarını sürdürmüştür. Diğer iki gencin soyadlarını belirleyemedim.
17. Orhan Recep, sonra Orhan Burian. Burian Kabataş Lisesi'nden sonra yüksek öğrenimini Cambridge'de tamamladı. Dönüşte Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümüne atandı. Konservatuar'da tiyatro tarihi dersleri verdi. Uzun süre *Yücel* dergisinde yazdı. Sonra *Ufuklar*'ı çıkardı. Ölümünden sonra bu dergi *Yeni Ufuklar* adı altında Vedat Günyol'un özverisiyle yayınını sürdürdü. Burian, deneme, eleştiri, çevirileriyle tanındı. İngiliz edebiyatında ve gezi yazılarında Türk kimliği üzerine araştırmalar yaptı. İki yıl Amerikan üniversitelerinde çalışmalarda bulundu. Daha 39 yaşında, Hasan-Âli Yücel'in deyimiyle "kırkın kapısında" menhus bir hastalığın kurbanı oldu. Eserlerinin bibliyografyası için bkz Sami N. Özerdim, "Prof. Orhan Burian (1914-1953) Bibliyografyası", *AÜDTCF Dergisi*, XVI/3-4 (1958), 83-95. Vedat Günyol birçok yazısında onun yaşamı ve bilimsel kimliği konusunda bilgi vermiştir. Onun, Burian'ın yazılarından derlediği *Denemeler-Eleştiriler* (İstanbul, 1997) başlıklı kitabın girişinde verdiği bilgiler de büyük bir değer taşımaktadır. Ayrıca bkz Güzin Kocabaş, *Türk-İngiliz Kültür İlişkileri ve Orhan Burian*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü bitirme tezi, 1990-1991.
18. Cumhuriyet döneminde en çok mektup yazan aydınlarımız arasında Orhan Burian da vardır. İngiltere'de öğrenimde bulunduğu sırada ailesine aşağı yukarı her hafta mektup yazıyordu. Amerika'daki araştırmaları sırasında da öyle. Ailesi dışında Vedat Günyol, Muhsin Ertuğrul, Orhan Şaik Gökyay ve daha başka aydınlarla da sürekli yazıştığı anlaşılmaktadır. Ne yazık ki bu mektuplar dağınıktır ve bugün hepsini elde etmek olanağı da bulunmamaktadır. Elimizde bulunan ve hepsi eski harflerle yazılan İngiltere ve Amerika mektuplarıyla yurtiçinde yazdığı bazı mektuplar tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır. Burian'ın ruh dünyası, çevresiyle ilgili keskin gözlemleri, çeşitli olaylar karşısındaki duyarlılığı, hümanizması, aile sevgisi ve bağları vb. en iyi biçimde bu mektuplardan yansımış bulunmaktadır. Onun gerçek dehasını bu mektuplarında okumak olanağını bulduğumuzu söyleyebiliriz.
19. David E. Kyvig-Myron A. Marty, *Yanıbaşımızdaki Tarih* (çev. Nalan Özsoy), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 6.

Gloria (Saray) Sineması.

Milas İstikâmet Sineması.

İzmir'de Cine Pathe.

Sinema salonlarının yer aldığı kartpostallar Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

Trabzon'da Tiyatro ve Sinema

MESUT ÇAPA

Trabzon'da, İkinci Meşrutiyet öncesine kadar uzanan bir tiyatro kültürünün varlığından söz edilebilir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, İstanbul'dan gelen birçok tiyatro kumpanyası Trabzon'da oyunlar sahnelemişlerdi. Bunlar arasında Trabzon, Halep ve Adana yörelerinde uzun süreli turneler düzenleyen İsmail Efendi (Küçük) ile Trabzon ve Kafkasya'da Ermenice oyunlar sahneleyen Tomas Fasulyacıyan'ı sayabiliriz.[1] Trabzon'da tiyatro hayatı, İkinci Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet havası içinde daha da önem kazanmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in başlarında Tuzluçeşme'deki tiyatroda Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından *Bir Doktorun Mahareti*, *Tahir ile Zühre*, *Hicran-ı Ebedi*, *Çoban Kızı* gibi oyunlar oynanıyordu.[2] Şehirdeki tiyatro faaliyetleri, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenmekteydi. Ekim 1908'de, subay ve gençler tarafından Namık Kemal'in *Vatan* piyesi ikinci defa sahneleniyordu.[3]

Ramazan geceleri de tiyatro gösterileri devam etmekteydi. 1908 yılı eylül akşamlarından birinde Meydanda (Hürriyet Meydanı), "gramofon çalınıyor ve idare-i mahsusa acentehanesine muttasıl kahvehanede ince saz takımı icra-yı ahenk eyliyordu". O akşamki tiyatro gösterisi şantözlerin kantolarıyla başlamıştı. On yıldan beri Trabzon'a gelmekte olan "meşhur şantöz Eleni Rahle Hanım tarafından yaşasın hürriyet, müsavat, asker, Osmanlılar diye hürriyet şarkısı teganni edilince" seyirciler tarafından şiddetle alkışlanmıştı. O akşam sahnelenen Victor Hugo'nun *Venedik Barbarları* adlı oyununda rol alan Eleni ve Katina hanımlarla Hüsnü Efendi oldukça başarılı olmuşlardı.[4] Görüldüğü gibi tiyatroda gayrimüslim hanımlar rol alıyorlardı.

Sinemanın ortaya çıkışı tiyatroya göre daha sonraki döneme rastlamaktadır. Bu nedenle, Türkiye'deki gelişmeleri bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Türk sinemasının temelleri İkinci Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da atılmış, bir süre sonra da Anadolu'da bazı merkezlerde yayılmaya başlamıştır. Sinemanın benimsenmesinde, eğitim ve ordunun ihtiyaçlarından kaynaklanan gerekçeler önde tutulmuştur. O dönemde etkili olan İttihad ve Terakki'ye mensup yöneticiler tarafından da bu çalışmalar desteklenmiştir. Enver Paşa, Almanya'da gördüğü ordu sinema kolunun çalışmalarından esinlenerek Osmanlı ordusunda da benzer bir birimin kurulmasını istemiş, 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi kurulmuştu. Bu tarihlerde bazı askeri belgeseller ve filmler çekilmiştir. Bu arada askeri belgeseller dışında, "millî hayatımıza dair sinema filmleri" de çekiliyordu.

Sinema önemli bir eğitim-öğretim aracı olarak görülmekteydi. Fuat Uzkınay, yöneticilik yapmakta olduğu İstanbul Sultanisi'nde (Lisesi) 1910 yılında bir sinema salonu açılmasını sağlayarak bu konuda da öncülük etmişti.[5]

Trabzon'da sinema, Birinci Dünya Savaşı öncesinde tanınmaya başlamıştı. 1909 yılında, Trabzon'da Hürriyet Meydanı'nda pazar ve cuma günleri birer saat kadınlara ve ayrıca erkeklere sinematograf resimleri gösteriliyordu. Bunların bir kısmı Japon Muharebesi'yle ilgiliydi.[6] Trabzon, İstanbul ve Kafkaslardan gelecek her türlü kültür ve sanat etkinliklerine açık bir şehir durumundaydı.

TRABZON'DA TİYATRO

Birinci Dünya Savaşı, bütün sanat alanlarında olduğu gibi tiyatroda da gerilemeye sebep

Yıldız Bahçesi (Yazlık Sineması). **Arslan Pulathaneli, "Geçmişten Günümüze Trabzondaki Sinemalar", *Trabzon*, 1988.**

oldu. Milli Mücadele'nin sonlarına doğru amatör çalışmalarla tiyatronun tekrar canlanmaya başladığı görülmektedir. Trabzonlu gençlerden gazeteci Cevdet Alap, muhtemelen 1921 yılı mayıs ayında, kendisinin de katıldığı kısa süreli amatör tiyatro çalışmaları hakkında şunları yazmaktadır:

> İçimizde iş yapmak, bu memlekete faydalı olmak için herhangi bir işe atılma ve katılma arzusu ve hevesi vardı. Bir gün Komik Halim isminde bir zat Trabzon'a geldi. Trabzon gençleri ile temasa geçti. O sıralarda Islahane Mektebinin bulunduğu binalarda Dârüleytâm vardı. Müdürü de lise edebiyat muallimi olan Murat Uraz'dı. O da bizim aramızda idi. Komik Halim bir gün biz gençlere şöyle bir teklifte bulundu:
>
> Trabzon gençlerinden müteşekkil bir heyet Dârüleytâm menfaatine Yıldız Sinemasında temsiller verilirse iyi hasılat yapılır ve kendisi de bu heyetin başında çalışır, memlekete hizmet edilmiş olur ve hem de bu şehir gençlerinde tiyatro sanatına karşı heves ve aşk yaratılmış olur. Bu teklifi ben de dahil olmak üzere gençlerden birçoğu kabul etmiş ve derhal işe başlamıştık.
>
> Bir ay müddetle yani bir Ramazan boyu Yıldız Sinemasında komik-i şehir Halim Efendinin rejisörlüğü altında temsillere başlanacak ve hasılat-ı safiyesinden yüzde kırkı da Dârüleytâma verilecek ve gerisi de ay sonunda heyet arasında paylaşılacak. Heyette şu zevat vardı: Ben, Murat Uraz, Kıralioğlu Ali, Kemal Ahmet, İskan Müdürü Nesip, Esat Ömer Eyübi, Dârülmuallimîn muallimlerinden Bedri ve daha bazı arkadaş o zaman Rusya'dan kaçıp Trabzon'a gelen ailelerden karılı kızlı üç kişilik bir Rus generali de heyetimize katılmıştı.[7]

Milli Mücadele yıllarında, okul gecelerinde öğrenciler ve dernekler tarafından muhtelif piyesler sahnelenmişse de, Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar sürekli bir tiyatro faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir.

1924 yılından itibaren Tuzluçeşme'deki tiyatro tekrar faaliyete geçti. Meşrutiyet yıllarında birçok oyunun sahnelendiği bu bina, Rus tebasından Kostaki'ye ait olup daha sonra bir Rum okuluna vakfedilmişti.[8] Rumların mübadele yoluyla Trabzon'dan ayrılmalarından sonra, eskiden olduğu gibi tiyatro binası olarak kullanılmaya başlandı.

1924'te Trabzon'da tiyatro açısından oldukça verimli ve canlı geçmişti. Bir taraftan Dârülbedâyi oyuncuları Trabzon'a davet edilirken, diğer yandan da amatör tiyatro çalışmaları İstanbul'dan getirilen sanatçılarla takviye ediliyordu.

1924 yılı başlarında spor kulüplerinin de tiyatro faaliyetlerine katıldıklarını görmekteyiz. Gençler Birliği ve Necmiati Kulüplerine bağlı temsil kolları, haftada birer defa oyun sahneleyeceklerdi. Ancak, "vaz-ı sahne edilen mahall ile, temâşâgerâne mahsus yerler ancak geniş bir oda kadardı".[9] Kasım 1924'te, tiyatroda Trabzon Necmiati Spor Kulübü menfaatine verilen bir müsamerede 354 lira 25 kuruş gelir sağlanarak, bunun 100 lirası aktörlerle diğer masraflara ayrılmıştı.[10]

Muhsin Ertuğrul ve Behzad Beylerin başkanlığındaki Dârülbedâyi sanatçıları eylülde Trabzon'a gelerek Yıldız Sineması'nda sekiz oyun sahneye koydular.[11]

Dârülbedâyi sanatçılarının hazırladığı *Kayseri Gülleri* adlı dört perdelik eser 4 Eylül akşamı erkekler, 5 Eylül akşamı da kadınlar için oynandı.[12] Trabzon basınında yer alan bir eleştiri yazısında, ilk oyunla ilgili şu değerlendirme yapılıyordu:

> Hepimiz biraz heyecan ve çok arzu ile Dârülbedâyi'yi beklemiştik. Türk'ün mühim bir sanat şubesindeki varlığına bir delil telakki etmek istediğimiz... Gelip geçen tuluat kumpanyalarının halkın ruhunda bıraktığı tesiri sanat lehine değiştirebilmek hususunda mühim bir amil olacağı şüphesiz bulunan bu hareketten nasıl memnun olmazdık?.. Hususiyle Trabzon temâşâ sahnesinden ilk defa Türk kadının sesini işitecekti. Nihayet sanatkârlar geldiler ve Yıldız Sinemasında da ilk temsillerini cuma gecesi verdiler. Halk fazla bir hevahişle temâşâya koştu. Muayyen vakte daha bir saat vardı ki, mevkilerin yarısı dolmuş gibi idi. Erken girenlerin katlanmağa mecbur oldukları intizar saatinin uzaklığına rağmen ayak vuran, ıslık çalan olmadı. Gelip geçici kumpanyaların yadigâr bıraktıkları bu fena itiyâdların o akşam tekrar etmemesi halkımızın mühim bir derece-yi farik bulunduğuna bir delildir. Ancak nazar-ı dikkatimi celbeden nokta etrafında görebildiklerimin ellerine tutuşturulan bir defterciği asabiyetle buruşturmaları oldu.
>
> Dârülbedâyi sanatkârları Trabzon'a ilk temsil olarak Kayseri Gülleri'ni verdiler. Keşke başka bir vodvil intihab etselerdi. Tenkid satırlarını dahi takdire hasr etmek arzusunu faideli bulmasa idik. Sanatkârları bize pek az tanıtan bu temsildir. Trabzon için bile muvaffak olunamadığım söylerdik...
>
> Behzad Bey bu sevimli sanatkârın kudreti pek haklı olarak alkışlar celb etti. Muvahhid Bey'i şüphesiz Kayseri Gülleri bize tanıtmaktan çok uzaktır. Bedia Muvahhid Hanım'ın sahneye çok yakışan bir hali vardı ki; titiz bir münekkid bile onda beğenilecek taraflar bulabilir. Zaten güzel Türkçeyi Türk sahnesinde Türk kadınından dinlemek dahi başlı başına bir muzafferiyet değil midir?.. Kuvvetle zanediyoruz ki; takib edecek temsiller bize Bedia Hanım'ı ve arkadaşlarını daha iyi tanıtacak ve takdir ettirecektir. Tiyatro binasından ayrılırken hepimiz memnunduk bu memnuniyetimizin sebepleri muhtelifdi: Mahdud sanatkârlarımızı Trabzon sahnesinde görmek. Türk kadının bu mühim sanat şubesindeki istidadına emniyet, takib edecek temsillerde sanatkârlarımızın kendilerini daha iyi tanıtacaklarına itimad ilh... gibi[13]

Dârülbedâyi sanatçıları ikinci olarak, Yesarizade Mahmud Esad Bey'in *Hanımlar Terzihanesi* adlı üç perdelik eserini oynadılar. Bu oyun öncekine göre daha başarılı bulunmuş olmalı ki, aynı eleştiri yazısına şunlar ilave edilmişti:

> Dün gece temsil edilen Hanımlar Terzihanesi, Kayseri Gülle-

Sümer Sineması adıyla tanınan, 1958 yılında yıkılan sinema.
Emre Dölen arşivi.

ri'nin bıraktığı menfi tesirleri izaleye çok yardım etti. Bununla Vasfi Rıza ve Hazım Beyleri de tanıdık. Ve halk kanaat getirdi ki, Kayseri Gülleri takib edecek temsiller için bir mukabil olamaz. Zevkimize biraz daha itimad ederlerse eminiz ki sanatkârlar daha büyük ve candan takdirler kazanırlar.[14]

Yıldız Sineması'nda sahnelenen üçüncü oyun, yine Yesarizade Mahmud Esad Bey'in *Maşuk Efendi* adlı üç perdelik eseriydi. 11 Eylül akşamı "Dârülbedâyi'nin en yüksek felsefi ve heyecanengiz dramlarından" *Cehennem* adlı oyun sahneye kondu. Muhsin Ertuğrul Bey, Trabzon'da ilk defa bu oyunla seyircilerin karşısına çıkıyordu.[15]

Diğer oyunlar şunlardı: *Harap Yurt*, İbnürrefik Ahmed Nuri Bey'in *Nur Baba Köşkü* adlı eseri, *Karanlık Kuyu*, Reşat Nuri (Güntekin) Bey'in *Taş Parçası* adlı dramı, *Demirciler Grevi* hikâyesi, İbnürrefik Ahmed Bey'in *Eski Âdet* adlı komedisi.[16]

Dârülbedâyi sanatçıları 23 Eylül günü *Reşitpaşa* vapuruyla Trabzon'dan ayrılmışlardı.[17] Trabzon'da bulundukları esnada sanatçılarla görüşen Hüseyin Avni Bey, onları Trabzon basınında bir dizi yazıyla sanatseverlere tanıttı.[18]

Dârülbedâyi sanatçılarının ayrılmasından sonra, kasım ayında Tuzluçeşme'de Ziya Bey Tiyatrosu'nda kadın ve erkeklere ayrı ayrı olmak üzere muhtelif oyunlar sahnelenmeye başlandı. İlk günlerde, İstanbul'dan yeni gelen komedyen Rıfkı Bey'in katıldığı *İki Kayıp Kardeşler* adlı üç perdelik komedi dram oyunu ile Ziya Bey'in *M.M. Teşkilatı* adlı bir perdelik "millî faciası vaz-ı sahne" edildi. Yine aynı günlerde İbnürrefik Ahmed Nureddin Bey'in *Ceza Kanunu* adlı "gayet gülünçlü komedisi" gündüz hanımlar, akşam beyler için sahnelendi. 7 Kasım Cuma günü gündüz erkeklere mahsus olmak üzere *Facia-yı Aşk* adlı oyun gösterildi. Hanımlar ve öğrenciler bilet ücretinin yarısını veriyorlardı. [19]

Bu tarihlerde sahneye konulan diğer oyunlar şunlardı: *Siyah Kalp* adlı "gayet heyecanlı milli aynı zamanda kahkahalı" dört perdelik bir komedi-dram, *Kırkından Sonra*, *Esir Pazarı* adlı "gayet gülünçlü ve eğlenceli" dört perdelik komedi, *Bir Gece Faciası*, Molyer'in üç perdelik *Zoraki Tabib* adlı eseri, *Yemin* adlı dört perdelik "fevkalâde süslü cinaî dramı", *Kıvılcım*. Yıl sonunda İstanbul'dan gelecek yeni kadro ile kış temsillerine düzenli olarak başlanacaktı.[20]

1930'lardan itibaren Trabzon'daki tiyatro çalışmaları, Trabzon Halkevi'nin öncülüğünde sürdürülecekti.

TRABZON'DA SİNEMA

Trabzon'da sinema Milli Mücadelenin sonlarına doğru önem kazanmaya başlamıştı. Arslan Pulathaneli'nin deyimiyle, "Trabzon'da sinema denildiğinde akla, kuşkusuz bugün yerinde yeller esen, Meydan Parkı'nın büyük bir bölümünü kaplayan, bir cephesiyle Belediye binasına bakan yapı gelir"di ki, bu bina başlangıçta Turan Sineması'ydı. Birinci Dünya Savaşı sonlarında faaliyete geçirilen sinemada,[21] Milli Mücadelenin ilk yıllarında daha ziyade oyunlar,[22] müsamere ve konserler düzenleniyordu.

13 Ocak 1922 günü akşamı, hasılatı Trabzon'daki şehit subay ve er ailelerinin kışlık ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere, Tümen Komutanı Albay Sami Sabit (Karaman) Bey'in öncülüğünde sinema binasında bir müsamere düzenlenmişti. Birçok kişinin "fevkalade yardım ve muavenet etmek suretiyle rağbet" gösterdikleri gecede gençler tarafından, işgal sahalarındaki Yunan mezaliminin canlandırıldığı bir piyes sahnelendi.[23]

Şubat 1922'de, Volga'daki yardıma muhtaç insanlar için bir seri konser vermek üzere, Trabzon Rus konsolosunun daveti üzerine Şubat 1922'de Batum'dan Trabzon'a bir Rus orkestra ve bale topluluğu geldi. Rusya'nın tanınmış müzisyenlerinden oluşan orkestrada üç kemancı, bir viyolonsel ve bir piyanist bulunuyordu. "Balet denilen muhtelif ayak dansları için" bir kadın ve bir erkek "rakkaslar" vardı. Orkestra ikisi kadınlara, ikisi de erkeklere olmak üzere dört konser verecekti.[24] Orkestra, 9 Şubat Perşembe günü akşamı sinemada büyük bir konser verdi. Trabzon için pek müstesna olan bu geceden şöyle bahsedilmekteydi:

Dârüleytâmın mini mini yavrularının pek yakında büyük bir zeka ve terakki eseri olarak çaldıkları musika havalarını işitenler sinema binasının önüne toplanmakta idi... Bilahare

konser başladı. Şunu yazmadan geçemeyeceğim ki, Mütarekeyi müteakib geçen zamanlarda Trabzon'da ecnebi kadınların erkeklerle birlikte bu kadar kalabalık olarak müsamerede bulundukları görülmemişti. Bu da bize gösterir ki yavaş yavaş zaman-ı sulh ve müsalemet yaklaşıyor ve eski hayatın avdetinden pek uzak bulunuyoruz.[25]

17 Şubat Cuma günü aynı konser, Trabzon'daki Müslüman kadın ve erkekler için ayrı ayrı tekrarlanacaktı:

> Birkaç defalar ilan edildiği halde bazı esbabdan dolayı tehir edilen hanımlara mahsus konser, cuma günü saat iki sonra muhakkak olarak icra edilecektir. Biletler yevm-i mezkurda sinema gişesinde satılacaktır. Aynı gün akşamı dahi saat yedi sonrada erkeklere mahsus gayet zengin bir programla hasılatın dörtte biri belediyeye ait olmak üzere mükemmel bir konser verilecektir.
>
> Fiyatlarda mühim tenzilat icra edilmiş olup birinci sınıf localar 15, ikinci sınıf 10, üçüncü sınıf 8 , birinci mevki 3, ikinci mevki iki duhuliye yarım liradır. Localar dörder kişiliktir.[26]

6 Nisan 1922 günü sinema binasında aynı amaçla, Rus sanatçıları tarafından bir gösteri sunuldu. Gösteride, "rakkaslar, teganniler, şarkılar, musiki" ile birlikte *Karmen* operasından parçalar yer alıyordu.[27]

Trabzon Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye, meydandaki sinemayı yeniden onararak Nisan 1922 tarihinden itibaren işletmeye başladı. Program her gece erkeklere, pazar ve perşembe günleri hanımlara, cuma günleri yarım biletle öğrenci ve diğer çocuklara, haftada bir defa da bedava olarak askerlere tahsis olunacaktı. Filmlerde kara ve deniz muharebeleri, özellikle İnönü ve Sakarya muharebeleri, "mühim ve müdhiş dramlar, gayet gülünçlü komedyalar" sunulacaktı. Yeni filmler geldikçe halka duyurulacaktı.[28]

18 Ağustos Cuma akşamı İdman Ocağı menfaatine gösterilen filmler, "yeni ve cidden görülmeğe şayan"dı.[29]

Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye idaresindeki sinemanın 20 Ekim 1922 akşamı programında, Heybeliada kayık yarışlarının yanı sıra, *İblisin Kurbanı* ve *Aşktan Yanan Bir Kadın* adlı dram ve komedi filmleri yer alıyordu.[30] Kasımın ilk haftasında ise, *Sakarya Muzafferiyet-i Azimesi Millî Ordunun Muzaffer Başkumandanı ve Erkân-ı Harbiyesi* adlı film "temâşâ ettirilecekti". Program, pazar günü öğleden sonra yalnız hanımlara mahsus olacaktı. 5 Kasım günkü programda *Sakarya Cihad-ı Ekberi*'nin yanı sıra dram ve komedi filmleri de gösteriliyordu.[31] 1923 yılında Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'nin sinema işlettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız.

Ocak 1923'te Trabzon'un ikinci bir sinemaya kavuşması üzerine, "Meydan-ı Şarki'de Millet Bahçesinde"ki sinema o tarihten itibaren Turan Sineması adıyla anılmıştır. Turan Sineması, cuma günleri öğleden sonra hanımlarla birlikte kız okulu öğrencilerine, perşembe günleri öğleden sonra erkek okulu öğrencilerine açık bulundurularak, "en müntehib ve terbiyevi ve ahlaki filmler" sahneleniyordu. Yalnız yüzde on nisbetinde fakir çocuklar kabul edilmek şartıyla, her öğrenciden on kuruş ücret alınacaktı. Öğrencilerin, öğretmenlerinin nezaretleri altında toplu halde gelmeleri özellikle rica olunuyordu.[32]

Turan Sineması'nın şubat-mart programında, Milli Mücadele'yi konu alan gösterimlerin yanı sıra Fransız filmleri de yer alıyordu. Türkçe belgeseller arasında "Yeşil Bursamızda Kurtuluş Bayramı", "3 numaralı Kemal Film Gazetesi" dahilinde Lozan'dan dönen İsmet Paşa'nın İstanbul'daki görüntüleri, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım'ın Ankara'ya gelişi gibi konular bulunuyordu. Turan Sineması'nda fiyatlara gelince; birinci mevki 30, ikinci mevki 20, üçüncü mevki ise 10 kuruştu. Alt kat localar 200, üst kat localar ise 150 kuruştu.[33]

Sinema binası, "önden iki katlı, arkadan tek katlıydı. At nalı şeklinde, salonu bir uçtan bir uca çevreleyen 13 locası vardı. Girişte geniş bir salonu bulunmaktaydı. Üst locaların arka bölümü balkondu".[34]

Turan Sineması'nda bazen konserler de veriliyordu. 18 Mart 1923 Pazar günü akşamı, Tamim-i Musiki Cemiyeti tarafından bir konser verilecekti. Biletler Temel Nucumi mağzasında ve Ferah Eczane ve Ferah Lokantası'nda satılmaktaydı.[35]

1923 yılının ilk günlerinde, Kunduracılar Caddesi'nde (Bugün düğün salonu olarak kullanılan binada) Hacı Harunzadeler tarafından Yıldız Sineması açıldı. Açılış ilanında şöyle diyordu:

> Âsrî vesait-i fenniye ile mebzulen mücehhez Yıldız Sineması yakında muhterem memleket halkına millî, hissî filmlerle küşad edilecektir. İlk gece Memleket Hastanesine yardım emeliyle bir müsamere tertib edeceği gibi askerler ve mektep efendileri için de cuma günleri nısf ücret mukabilinde askerî ve millî filmler temâşâ ettirilecektir. Ayrıca da her fırsat zuhurunda memleketin müessesat-ı sıhhiyyesine bahusus büyük şefkat ocağımız Hilâl-i Ahmer menfaatlerine ayrı ayrı müsamereler tertib edecektir.[36]

Yıldız Sineması 24 Şubat 1923 günü ilk açılışını Memleket Hastanesi menfaatine gerçekleştirdi. Gösterilecek filmler halka şöyle tanıtılıyordu:

> 1 perde Hilafet Alây-ı vâlâsı.
>
> Anadolu harp raporu hakiki harp filmi, beş perde ikibin yediyüz elli metre.
>
> Birinci kısım: Bursa fatihi Naili Şükrü Paşa ve maiyeti erkân-ı harbiyesini, avcı hattının ilerlemesi, düşman mevkiine hücum eden kahraman piyademiz vesair manzaralar.
>
> İkinci kısım: Dörtnala mevzie giren bataryalar ve ateş, kolordu erkân-ı harbiyesi, hücum borusu, hücum ve ateş, siperlerin zabtı, keşif kolu kolordu kumandanı, bir fırkanın taarruzu, makineli tüfenk bölüğü ateşi.

Üçüncü kısım: Topcu ateşi, düşman üzerine bataryaların tesirli endahtı, makineli tüfenk ateşi, tebdil-i mevzi eden bir cebel bataryası ve ateş süngü hücumu, mitralyöz bölüklerinin düşmana tesirli ateşi, yaralılarımızın köye nakli, düşmanı takib eden süvari hücumu yalınkılıç hücumeden süvarilerimizin iğtinamatı bataryalar, Yunanlıların teslimi, alınan esirler, yaralılarımız sargı mahallinde, esir yaralı Yunanlıların sargı mahalline nakli, düşmandan zabt edilen siperler dahilindeki Yunanlı yaralı ve ölüleri bir nöbetci neferi tarassud mevkiinde, Kolordu Kumandanın muharebeyi tarassudu.

Dördüncü kısım: İzmir fatihi Nureddin Paşa'nın Kolorduyu teftişi huzurunda resm-i geçiti. Teftişten sonra kıtaatın hal-i istirahati, şanlı bir alayın şanlı sancağı, kahraman topçularımız, Şükrü Paşa Hazretleri'nin İzmit'e muvasalatı ve istikbali.

Beşinci Kısım: Kendilerine medeniyet süsü veren çapulcu alayının Anadolu'daki tahribatı, bedbaht Alaşehir ve Afyonkarahisarı'nın tahribi, Yunanlılar tarafından tahrib ve berhava edilen bir köprü, Yunanlılar tarafındana tahrib edilen yüzlerle metruk vagonlar, Kolordu karargahı resm-i geçid, alınan ağır topların efrada talim ettirilmesi.

Son Kısım: Trakya Vali-yi Umumisi Refet Paşa'nın Dersaadet'e muvasalat ve istikbali. 1 perde. Cuma ve pazartesi öğleden sonra hanımefendilere, salı ve perşenbe öğleden sonra mektep efendilerine.[37]

Yıldız Sineması'nın ilk gecesinde sağlanan sekiz bin sekiz yüz on yedi kuruş Memleket Hastanesi'ne verildi.[38]

Yıldız Sineması'nda programlar haftada iki defa değiştiriliyordu. Localar 200, birinci mevki 35 ve ikinci mevki 25 kuruştu. Sinema içinde "hususi sigara salonları mevcuttu".[39]

1923 yılında sinemalarda belgesel filmlerin yanı sıra, Muhsin Ertuğrul tarafından hazırlanan Türk filmleri de gösterilmeye başlandı. 1924 yılından itibaren yabancı filmlerde bir artış gözlenmekteydi.

1923 yılının başlarında Turan ve Yıldız sinemaları faaliyette bulunmaktaydı. Ancak, mayıs ayında Turan Sineması'nın kapanmasından sonra, Yıldız Sineması'nın buraya taşındığı anlaşılmaktadır.

Turan Sineması'nda 8-9 Mart akşamları Kemal Film Gazetesi'nce hazırlanan belgesel gösterildi. Bu belgeselde İsmet Paşa'nın Lozan'dan İstanbul'a dönüşü, Adnan (Adıvar) ve Esat Beylerle İttifak Devletleri temsilcilerinin ziyaretleri, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal ve eşi Ankara'da, İstanbul'da izcilik, Amerikalı seyyahlar ve Türk dostu Piyer Loti İstanbul'da gibi konulara yer verilmekteydi. Aynı günlerde Yıldız Sineması'nda *Paris Esrarı* adlı film gösterilecekti.[40]

Bu tarihlerde Trabzon'da lekeli humma ve çiçek gibi salgın hastalıkların görünmeye başlaması üzerine, Yıldız Sineması ihtiyati tedbir olmak üzere on gün kadar kapalı kaldı. Kapalı kaldığı süre içinde "sandalyeleri birbirinden yirmi santim genişliğinde mesafe ile vaz edilip" yeniden onarılan sinema 27 Mart Salı gününden itibaren tekrar faaliyete geçti.[41]

Yıldız Sineması'nın 22 ve 23 Nisan akşamki programları şöyle tanıtılmaktaydı:

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin cephe teftişleri. Başkumandanımız Gazi Paşa Hazretlerinin İzmit ve Beykoz'da cephe teftişi intibatından- İzmit'e istikbale giden heyet, erkan-ı matbuat, Türk ordusunun kadın kahramanlarından Halide Çavuş, İzmit mutasarrıfıyla Mevki Kumandanı, İzmit istasyonunda Gazi Paşa'ya istikbal, İzmit, Konya teşrif. (Türklerin biricik Paşası). Cepheyi teftiş için hareketleri, Yarımca istasyonunda, merhaba askerler, kahraman askerlerimizin resm-i geçidi, Derince istasyonunda, Hereke'de halk arasında (Bir ihtiyarın duası: "her günün bin olsun Paşam"), Tavşancıl'da, teftişten avdet, Beykoz istasyonunda, Gazi Paşa'nın muhafızlarından birkaç kahraman Karadeniz uşağı...[43]

Turan Sineması'nda, 22 Nisan'da başladığı anlaşılan ramazan ayı boyunca her akşam yeni bir program sunulacağı ilan ediliyordu. Yirmi bölümden oluşan *Sır Kardeşleri* adlı macera filminin ilk dört bölümü 22 Nisan akşamı gösterime girecekti.[43] Turan Sineması bayramdan sonra kapanacaktı.

Nisan ve mayıs aylarında sinemalarda "Şarli Şaplin"in filmleri yanında *Üç Silahşörler*, *Ölüm Duygusu*, *Gümüşlü Martı*, *Tarihe Bir Nazar*, *Sultanın Elmasları* gibi filmler de gösteriliyordu.

Yıldız Sineması'nda Trabzon'la ilgili görüntüler de sunuluyordu. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in cenaze merasimiyle ilgili muhtelif fotoğraflar "projeksiyon suretiyle" gösterilecekti. Yıldız Sineması adına ilk defa Kanaat Film Gazetesi tarafından, mayıs ayında Ramazan Bayramı esnasında Kavak Meydanı'ndaki bayram eğlenceleri (oyunlar, salıncaklar, dolaplar vd) ile Trabzon'dan manzaraları içeren bir film hazırlanmıştı. 15 Temmuz akşamı Yıldız Sineması Film Gazetesi'nce hazırlanan ikinci film gösterildi. Bu filmde, Kıralizade Ali Bey'in himayesinde bulunan Sürmene Dârülcytâm öğrencilerinin Trabzon'u ziyaretleri, Gençler Birliği Kulübünün açılış töreni, İdman Ocağı spor kulübünün tatilde Gülcemal vapuruyla İstanbul'a gidişlerine ait görüntüler yer alıyordu. Yıldız Film Gazetesi'nin üçüncü filmi "Sürmene yetimlerinin Garb seyahatlerinden avdetleri"yle ilgiliydi.[44]

Ağustos 1923'te meydandaki sinema binasına taşınan Yıldız Sineması, 19 Ağustos akşamı burada ilk perdesini "Şark filmlerinin şahı Mihrace nam esrarengiz dramıyla" açmıştır.[45] Daha sonraki tarihlerde *Kraliçenin Tacı*, *Büyük Majik Otelinin Şeytani*, *Ölüm Tayyaresi*, *Kaldırım Çiçeği*, *Gece Kralı*, *Bir Gölün Esrarı*, *Hind Mezarı*, *Robinson* gibi filmlerin yanı sıra Lozan Konferansı'ndan dönen İsmet Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve batı cephesi karargâhını ziyareti; "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin izdivacları intibatından refika-yı

muhteremeleri Latife Hanımefendi"; eylülde Trabzon'a gelen Kâzım Karabekir Paşa'nın Trabzon'a gelişi ve karşılama töreniyle ilgili görüntüler gösterildi.

4 Kasım 1923 günü, "Osman Gazi, Zeytinlik, Eytam Sanayi Mektepleri sinemaya gitmişler, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Şark yetimlerine göstermek üzere şayan-ı istifade filmler talebeye temâşâ ettirilmiş"ti.[46]

1923 sonbaharına doğru belgesel ve yabancı filmlerin yanı sıra, İstanbul'da Kemal Film adına Muhsin Ertuğrul tarafından hazırlanan filmler de gösterilmeye başlandı. Yıldız Sineması'nda, "pek yakında İstanbul'da cereyan eden vakaların en mühimmini teşkil eden Boğaziçi Esrarı filmi dahi vaz-ı temâşâ" edileceği[47] duyurulmaktaydı.

Ekimde Türk Kurtuluş Savaşı'nı konu alan *Ateşten Gömlek* ile *Zafer Yollarında* adlı Türk filmleri gösterilecekti.

Muhsin Ertuğrul'un 1923 yılında Kemal Film adına çektiği *Zafer Yollarında* adlı filmde, Fahrettin (Altay) Paşa'nın Süvari Kolordusu'yla Afyon'dan İzmir'e kadar olan harekatı canlandırılıyordu. Film Trabzon'da ilgiyle izlendi. Dört bölümden oluşan *Zafer Yollarında* filminin tanıtım ilanında şunlar yazılmaktaydı:

> Necip Türk Milletinin şaheseri. Geçen sene matemli ve kara günlerimizde harekât-ı harbiyeyi gazetelerde büyük merakla takib ediyorduk. Gazetelerde okuduğumuz muzafferiyet-i azimeyi Akdeniz incisi olan İzmir'imizin melûn düşman istirdadını ordumuzun ondört günlük şirane fütuhatı iki saat zarfında sinemada irâe olunacaktır.[48]

1923 yılı mayıs ayında Halide Edip Adıvar'ın aynı adlı romanından uyarlanan *Ateşten Gömlek* filmini Kemal Film için yöneten Muhsin Ertuğrul, aynı zamanda başrolü de oynadı. Bu filmde ilk defa Bedia Muvahhit ve Münire Eyüb (Neyyire Neyir) adlı Türk kızları rol aldı.[49] *Ateşten Gömlek* filmi seyircilere şöyle tanıtılıyordu:

> Halide Edip Hanımefendi'nin vatan hikayeleri
> Ateşten Gömlek
> Sinemada millî ve vatanî Türk sinema romanı
> Bu akşamdan itibaren müsamere-i fevkalâde
> Bugün öğleden sonra biletler sinema gişesinde satılacaktır.
> Pek kıymetli ve pahalıya alınan işbu muazzam filme aid olmak üzere yalnız bu film için fiyatlar bervech-i âtîdir: Alt kat localar 300 kuruş, üst kat localar 200 kuruş, birinci mevki 50 kuruş, ikinci mevki 35 kuruş, üçüncü mevki 20 kuruş.[50]

Ateşten Gömlek, daha önceki filmlere göre seyircilere daha pahalı sunuluyordu. Muhsin Ertuğrul'un anlattıklarına göre, "Zafer'in coşkusu içinde, Kurtuluş Savaşı'nı konu alan Ateşten Gömlek filmi, beklenenin çok üstünde bir gelir sağladı. Yalnız İzmir ve çevresinden filmi göstermek amacıyla gelen alıcılar, filme harcanan paranın tutarından daha fazlasını peşin olarak ödediler".[51] Tabii olarak bu fiyat farkı Anadolu'daki sinemalara yansıyordu.

Hüseyin Avni Bey, *Ateşten Gömlek* filminin Yıldız Sineması'nda ilk gösteriminden sonra intibalarını şöyle anlatıyordu:

> Ateşten Gömlek filmini gördüğüm geceden bu ana kadar epeyce bir zaman geçti. Üzerimde ne tesir bıraktığını düşünüyorum. Vaktiyle Halide Hanım'ın bu eserini en evvel İkdam'da tefrika halinde takib etmiş, kitap şeklinde de intişar ettiği zaman, bu eserden tekrar heyecan almak için bir daha okumuştum. Sonra sinemaya çekildiğini işittim. İstanbul'da iken de görmek müyesser olamadı. Bunun için hayatta güzel bir şeyi görmekten bir daha mahrum olduğumu zannediyordum. ... Film Ankara'da Cebeci Hastanesinde hatıratını yazan Peyami ile başlıyor. İstanbul'un kara günleri, İngiliz askerlerinin İstanbul caddelerinden geçişi gibi... Buraya kadar eser bir İstanbul manzarası halinde devam ediyor. Nihayet Şişli'de Ayşe'yi (Bedia Muvahhid Hanım'ı) görüyoruz. Ayşe ki: "-Düşman İzmir'e girdikten sonra" Dediği zaman feci bir ürperiş içinde kalıyor. Bedia Hanım, Şişli'deki lüks hayat, İzmir fecaayiini naklederken kendisine düşen vazifeyi hakkıyla ifâ etti. Sonra mitinglerde, o kara günün derin tesirini göremiyoruz. ... Salim, yani Behzad filmde rolünü muhakak ifâ etti. İzmir'deki feci gün ile, Şişli'de aşcıya naklettiği sergüzeştiyle takındığı jestler, aldığı pozlar mükemmeldi. Nihayet Anadolu'ya geçiyoruz. Ertuğrul Muhsin Bey, esere sergüzeşt ilave etmekle iyi bir sinemacılık yapmıştır. Denizdeki gemi vakası cidden heyecanlıdır. Anadolu ortaları diye filmde gördüğümüz satırlarla, vakanın cereyan ettiği mahal arasında bir zıddiyet var. Çünkü uzaktan İstanbul manzarası görünüyordu. Buna ufak bir dikkatsizlik diyeceğiz. Gelelim Mehmed Çavuş vakasına, Ertuğrul Muhsin burasını ilave etmiş. Birkaç Türk kuvvetinin arasından daha ilk hamlede bir ayrılık çıkmasını gönül arzu etmiyordu. Saniyen bu rolü ifâ eden aktöre Mehmed ismini vermekte isabetsizlik var. Çünkü bizde mektep kitaplarından, en büyük eserlere varıncaya kadar kahraman isimleri Mehmed olmuştur. Burada bir Çerkes ismi kullanılabilirdi. Kezban'ın koşuşmaları, vakayı haber vermesi insana sinemalara mahsus bir heyecan veriyor...
>
> Buradan aşağı bir vaka, bir hadise yoktur. Dizdize oturmuş İhsan Peyami'ye Ayşe'nin gözlerinden bahsediyor. Peyami rolünü ifa eden aktör, Ayşe ile İhsan'ın başı ucunda duruşunda bir sanat yoktu. Uyuyan iki adamın başında da ancak öyle durulurdu. İzmir'in istirdadı haberi, pek alelacele olmuş ve tiyatrodaki muharebe oyunlarına benziyor. Film bu kadar heyecanla neden karşılandı. Beni en ziyade hoşnud eden taraflar manzaralardı. Bundan hissiyat-ı milliyemiz yeniden tahrik olundu. Hülasâ, bize heyecan ve çarpıntı veren Ertuğrul Muhsin Bey'in filmi değildi. Gözlerimiz bir Türk dekorlarını, Türk isimlerini, Türk manzaraları, Türk sanatkârı elinde ilk defa gördüğü için hoşumuza gidiyor. İleride müşkülpesend olacağımız tabiidir.[52]

Yıldız Sineması'na İstanbul'da oynanan futbol müsabakalarına ait filmler de getiriliyordu. Ekim 1923'te "Dünya futbol şampiyonluğuna namzed Slavya takımıyla Galatasaray takımı arasında icra edilen büyük futbol maçı" gösterildi. Kasımda, "Elhamra Film Gazetesi" tarafından hazırlanan Türk karma takımı ile Romanya arasında oynanan uluslararası futbol müsabakasına ait film getirildi.[53]

Yıldız Sineması'nın sahnesi, 1924 yılı eylül ayında İstanbul'dan gelen Dârülbedâyi sanatçılarının tiyatro gösterilerine ayrılmıştı. Sanatçıların ayrılmasından sonra *Canavar Pençesinde* adlı filmle sinema programları tekrar başladı. Ardından Fransız yazar Claude Farer'in eserinden alınan *Harp* adlı film programa alındı.[54]

1924-1925 yıllarında Yıldız Sineması'nda gösterilen filmlerden bazıları şunlardır:

Kavm-i Lût (Sodom Gamore), *Yıldırımlar Merkezinde Kanlı Bir Aşk*, *Firar*, *İki Aşık*, *Yamyamlar Arasında Beyaz Kadın*, *Ben de İnsanım*, *Minarenin Sesi*, *Herşey Para İçin*, *Anadolu Harb Raporu*, *Sokak Kahramanı*, *Mukaddes Kin*, *Ormanlar Perisi*, *Karşı Karşıya*, *16. Lui*.

Türkiye'de Kemal Film'den sonra ikinci özel stüdyo, sesli filmi ilk gerçekleştiren İpekçi Kardeşler tarafından 1928 yılında İstanbul'da kuruldu. 1928-1941 yılları arasında yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un yaptığı *Ankara Postası*, *Kaçakçılar* gibi sessiz filmlerin yanı sıra, 1931 yılında ilk sesli Türk filmi *İstanbul Sokaklarında*'nın ardından *Bir Millet Uyanıyor*, *Karım Beni Aldatırsa* gibi filmler çevrildi.[55] Bu filmler o sırada Anadolu'da sinemalarda ilgiyle seyrediliyordu.

1930'lardan sonra Trabzon'da sinema hayatı daha da canlanacak, gerek sinemalarda gerekse Halkevi salonlarında yerli ve yabancı birçok film gösterilecekti. 1960'lı yıllara gelindiğinde, Trabzon'da kışlık ve yazlık dört sinema bulunmaktaydı.[56]

1. Muhsin Ertuğrul, *Benden Sonra Tufan Olmasın*, İstanbul, 1989, s. 550, 557.
2. *Feyz*, 29 Eylül 1908, no: 16; 2 Ekim 1908, no: 17; 4 Ekim 1908, no: 18; 6 Teşrinievvel 1908, no: 19.
3. *Feyz*, 1 Teşrinisani 1908, no: 25.
4. *Feyz*, 6 Teşrinievvel 1908, no: 19.
5. "Milli Sinema", *Muallim*, no: 16, 1 Teşrinisani 1333 (1917), s. 584; Ertuğrul, *age*, s. 589.
6. *Trabzon'da Meşveret*, 18 Mart 1325 (1909), no: 59, s. 4.
7. Cevdet Alap, "Hayatım", *Yeniyol*, 30 Nisan 1947, 3375.
8. "Tuzluçeşme Tiyatrosu", *İstikbal*, 3 Ağustos 1924, 1247.
9. "Şehrimizde Temsil Faaliyeti", *İstikbal*, 20 Kanumsani 1924, 1107.
10. *İstikbal*, 25 Teşrinisani 1924, 1342.
11. "Dârülbedâyi Sanatkârları Dün Geldiler", *İstikbal*, 2 Eylül 1924, 1273; "Dârülbedâyi", *İstikbal*, 3 Eylül 1924, 1274.
12. *İstikbal*, 4 Eylül 1924, 1275.
13. "Dârülbedâyi Sanatkârları Trabzon'da", *İstikbal*, 7 Eylül 1924, 1277.
14. *İstikbal*, 6 Eylül 1924, 1276; 7 Eylül 1924, 1277.
15. *İstikbal*, 10 Eylül 1924, 1280; 8 Eylül 1924, 1278.
16. *İstikbal*, 13 Eylül 1924, 1282; 18 Eylül 1924, 1286; 21 Eylül 1924, 1288; 23 Eylül 1924, 1290.
17. *İstikbal*, 24 Eylül 1924, 1291. Muhsin Ertuğrul'un anılarında, sadece 1925 yılında yapılan bir turneden bahsedilmektedir: "Bir turne sırasında 1925 yazında Trabzon'da Namık Baba'nın o güzel lokantasında yemek yerken, postacı elime bir kâğıt sıkıştırdı. Bu, Berlin'den gelen bir telgrafı... Ferah Tiyatrosu'nda gösteriler veren 'Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları' topluluğu, Mayıs 1925'te yapılan Trabzon turnesinden sonra dağılıyordu." Yine aynı anılarda, *Bir Halk Düşmanı* adlı oyundan bahsedilirken, "Oyunun etkisi, geri kalmış çevrelerde daha güçlü oluyor. Örnek olarak, ertesi yıl Trabzon'da oynadığımız zaman o günlerin belediye başkanı piyesteki kişiliği o kadar üstüne aldı ki, biz sanki onun için oynamışız sayacak kadar ileri gitti. Trabzon basınında oyun derin yankılar bıraktı" denilmektedir. Ertuğrul, *age*, s. 321, 354 (dipnot 41), 336.
18. "Sanatkârlarımızın Hayatı: Muvahhid Bey, Bedia Hanım, Vasfi Rıza, Behzad Bey, Hazım Bey", *İstikbal*, 13 Eylül 1924, 1282; 18 Eylül 1924, 1286; 22 Eylül 1924, 1289; 27 Eylül 1924, 1293; 30 Eylül 1924, 1296.
19. *İstikbal*, 4 Teşrinisani 1924, 1326; 6 Teşrinisani 1924, 1328.
20. *İstikbal*, 9 Teşrinisani 1924, 1330; 11 Teşrinisani 1924, 1332; 17 Teşrinisani 1924, 1336; 18 Teşrinisani 1924, 1337; 25 Teşrinisani 1924, 1342; 8 Kanunevvel 1924, 1352.
21. Arslan Pulathaneli, "Geçmişten Günümüze Trabzon'daki Sinemalar", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul, 1997, s. 424; Sinema 1924 yılında Belediyeye devredilecektir: "Meydan-ı Şarki'deki sinema binasının hin-i inşasında belediye ile yapılmış bulunan bir mukavele mucibince, esasen belediyeye aid olması lazımgelmekle, Mütarekeden sonra İttihad ve Terakki'ye ait hissesinden dolayı Maliyece vaziyed edilmiş bulunan mezkur binanın istirdadına belediyece teşebbüs edilecektir." *İstikbal*, 6 Mart 1924, 1135; "Sinema Binası Belediyenin Oldu", *İstikbal*, 28 Mart 1924, 1153.
22. 18 Mart 1921 günü akşamı için şöyle bir ilan verilmişti: "Cuma günü saat altıdan sonra Millet Bahçesi sinema binasında meşhur pehlivan Kara Yusuf tarafından oyunlar yapılacaktır. Batum'dan gelen kızlar dahi oyuna iştirak edeceklerdir." *İstikbal*, 17 Mart 1921, 252.
23. *İstikbal*, 15 Ocak 1922, 508; 17 Ocak 1922, 510.
24. "Rus Orkestra Heyeti", *İstikbal*, 3 Şubat 1922, 525; 2 Şubat 1922, 524.
25. *İstikbal*, 12 Şubat 1922, 532.
26. *İstikbal*, 16 Şubat 1922, 536.
27. *İstikbal*, 6 Nisan 1922, 578.
28. *İstikbal*, 11 Nisan 1922, 582; 11 Haziran 1922, 631.
29. *İstikbal*, 18 Ağustos 1922, 687.
30. *İstikbal*, 20 Ekim 1922, 741.
31. *İstikbal*, 3 Kasım 1922, 753; 5 Kasım 1922, 754.
32. *İstikbal*, 17 Ocak 1923, 817; "Şark Meydanındaki Sinema Yeniden Faaliyete Geçti", *Yeni Mektep*, Sayı: 7, 15 Ocak 1923, s. 60.
33. *İstikbal*, 27 Şubat 1923, 852; 1 Mart 1923, 854; 8 Mart 1923, 860.
34. Pulathaneli, *agm*, s. 424-425.
35. *İstikbal*, 16 Mart 1923, 867.
36. *İstikbal*, 11 Ocak 1923, 812; "Kunduracılarda Kâin Lüks Yıldız Sineması", *İstikbal*, 9 Mayıs 1923, 912.
37. *İstikbal*, 25 Şubat 1923, 850.
38. *İstikbal*, 9 Mart 1923, 861.
39. *İstikbal*, 7 Mart 1923, 859.
40. *İstikbal*, 8 Mart 1923, 860.
41. *İstikbal*, 26 Mart 1923, 875.
42. *İstikbal*, 22 Nisan 1923, 897.
43. "Muhterem Halkımıza Müjdeler!", *İstikbal*, 21 Nisan 1923, 896.
44. *İstikbal*, 11 Nisan 1923, 888; 20 Eylül 1923, 1017; 22 Mayıs 1923, 920; 13 Temmuz 1923, 965.
45. *İstikbal*, 17 Ağustos 1923, 989.
46. "Mekteplere Sinema", *İstikbal*, 5 Teşrinisani 1923, 1056.
47. *İstikbal*, 26 Mart 1923, 875.
48. *İstikbal*, 4 Teşrinievvel 1923, 1030; 18 Teşrinievvel 1923, 1042; 18 Teşrinievvel 1923, 1042.
49. Ertuğrul, *age*, s. 302-305,495.
50. *İstikbal*, 18 Teşrinievvel 1923, 1042.
51. Ertuğrul, *age*, s. 303.
52. "Ateşten Gömlek", *İstikbal*, 22 Teşrinievvel 1923, 1045.
53. *İstikbal*, 7 Teşrinievvel 1923, 1032; 12 Kanunevvel 1923, 1083.
54. *İstikbal*, 25 Eylül 1924, 1292; 2 Teşrinievvel 1924, 1298.
55. Ertuğrul, *age*, s. 556-557.
56. Said Bilal Çakıroğlu, *Tarihi Ekonomik Sosyal Yönleriyle Trabzon*, 1964, s. 128.

GEZGİN SİNEMACI "CASUS" GÜNEY CEPHESİNDE

II. Arabistanlı Lawrence Olayı

ALİ ÖZUYAR

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin I. Balkan Savaşı'nda Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerledikleri bir sırada Kâmil Paşa kabinesini iktidardan düşürmek için 23 Ocak 1913'te düzenledikleri Bâbıâli baskını, cemiyetin 1918'e kadar sürecek olan "tam iktidar" devrini başlatır. Sadrazamlığa atanan Mahmut Şevket Paşa'nın kurduğu yeni kabinede, Bâbıâli Baskını'nın baş aktörleri olan Enver ve Talat Beyler dikkatleri daha fazla üzerlerine çekmemek için görev almazlar. Mahmut Şevket Paşa, göreve getirilmesinden kısa bir süre sonra, 11 Haziran 1913'te cemiyet karşıtlarının düzenlediği bir suikast sonucu öldürülür. Suikasttan sonra İttihatçıların desteklediği Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle eskisinden daha güçlü İttihatçı bir kabine kurulur.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna dek sürecek olan Sait Halim Paşa kabinesinde Dahiliye Nezareti'nin başına bu konuda tecrübeli bir isim olan Talat Bey getirilir. Talat Bey daha önce 1909 Temmuz'unda kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde bu görevde bulunmuştu. İkinci kez dahiliye nazırlığına getirilen Talat Bey'in bu makamdaki görevi 4 Şubat 1917'de paşa rütbesiyle sadrazamlığa atanmasıyla son bulacaktır.

Bu yazıda konu edilecek şey, İttihat ve Terakki Fırkası'nın I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası politikaları, sebep ve mustarip olduğu olaylar ya da cemiyet içerisindeki şahsi hesaplaşmalardan öte, Talat Bey'in dahiliye nazırlığı yaptığı savaşta tarihin kaydettiği, ancak tarih kitaplarına girmemiş küçük bir ayrıntının analizi olacaktır.

Talat Paşa'dan Beyrut Vilayeti'ne, 13 Nisan 1332.

TALAT BEY'İ UĞRAŞTIRAN VİYANALI

Savaşın ilk yıllarındaki iyimser havanın dağılmaya ve gelişmelerin tamamen aleyhimize dönmeye başladığı 1916 ortalarında, Dahiliye Nazırı Talat Bey'i uzun süre meşgul ve tedirgin edecek bir olay yaşanır. Olayın kahramanı, faaliyetlerinde casusluk havası sezilen, gezgin bir sinemacı görünümlü, müttefik bir ülke vatandaşı olan Mösyö Albert Goldşimid (Goldschmidt) adlı Avusturyalıdır. Gezgin filmciler her daim Osmanlı coğrafyasını kullanmışlar ya da bu coğrafya üzerinden geçiş yapmışlardır. Ancak adı geçen Viyanalı gezgin filmcinin Osmanlı'nın Güney Cephesi'nde yaşayacağı mağlubiyetlerin hemen öncesinde Beyrut, Suriye, Kudüs ve Adana gibi, İngilizlerin üzerinde hassasiyetle durdukları mahallerde film gösterme çabası içerisinde olması, Dahiliye Nazırı Talat Bey'in dikkatini çekmiştir. Goldşimid'in faaliyetlerinde casusluk havasın sezen, ancak bu kişinin casus olup olmadığına dair kesin bir hükme varamayan Talat Bey, bu konuda temkinli davranarak adı geçen kişiyi sıkı bir takibe aldırmıştır.

Goldşimid'in Osmanlı'nın güney vilayetlerindeki faaliyetlerinin Dahiliye Nezareti'nde günbegün takibini içeren ilk belge 26 Nisan 1916 tarihli bir telgraftır. Talat Bey imzasıyla Dahiliye Nezareti'nden Beyrut vilayetine çekilen telgrafta, "Anadolu'da Avusturya Savaşı'na ait filmler göstermek üzere dolaşan Avusturyalı Goldşimid'in 22 Nisan'da Halep'ten Beyrut'a hareket ettiği" belirtilerek, "adı geçen şahsın film çekmemek şartıyla film göstermesine izin verilmesi ve hareket yönünün ve gününün haber verilmesi" istenir.

Dahiliye Nezareti aynı gün bu kişinin Suriye'de yapacağı faaliyetlerden haberdar olmak ve valinin tedbirli davranmasını sağlamak için 26 Nisan'da Beyrut vilayetine çektiği telgrafın içeriğinde bir başka telgrafı Suriye vilayetine çeker.

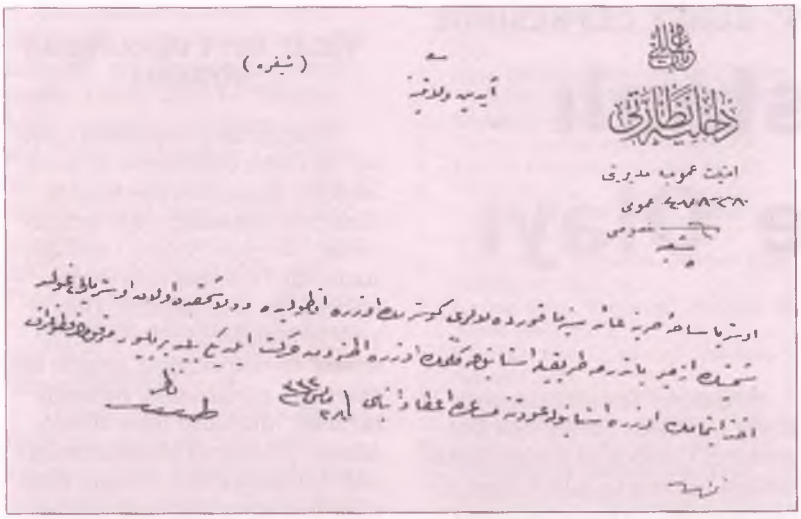

Talat Paşa'dan Aydın Vilayeti'ne, 28 Mayıs 1332.

Resmi belgelere göre Goldşimid, 1916 Mayıs'mın ilk günlerinde Halep ve Beyrut'tan sonra Suriye'ye ulaşır. Ancak Goldşimid'in Suriye'ye geleceği haberini daha önceden valiliğe veren Dahiliye Nezareti, işi sağlama almak için 4 Mayıs 1916'da "Sinemacı Goldşimid'in hareketlerinde şüphe uyandıran bir hal görüldüğü takdirde İstanbul'a çağrılmasının haber verilmesi"ni bildiren ikinci bir telgrafı Suriye vilayetine çekme ihtiyacı duyar.

Goldşimid'in Suriye'den sonraki istikameti Kudüs'tür. Adı geçen kişinin Kudüs'e gideceği haberini alan Dahiliye Nezareti, Suriye valisine yaptığı gibi yıldırım hızıyla Kudüs mutasarrıflığına da bir telgraf çekerek, bu kişinin Kudüs'te yapacağı faaliyetler karşısında mutasarrıfın temkinli davranmasını ister. 6 Mayıs 1916 tarihli telgrafta "Fotoğraf çekmemek, yalnızca Avusturya savaşına ait filmleri göstermek üzere Anadolu'da dolaşmasına izin verilen ve 4 Mayıs 1916'da Şam'dan Kudüs'e hareket ettiği anlaşılan Avusturyalı Goldşimid'in oradan ayrılmasıyla birlikte hareket yönünün ve gününün haber verilmesi ve orada bulunduğu süre içerisinde şüphe uyandıran bir hali görüldüğü takdirde İstanbul'a çağrılmasının haber verilmesi" bildirilir.

Kudüs Mutasarrıflığı'na ve diğer vilayetlere çekilen telgraflardan anlaşıldığına göre Mösyö Goldşimid, Talat Bey'in kuşkularının aksine Osmanlı'nın hayrına bir iş yapıyor gibi görünmektedir. Çünkü adı geçen kişi, Osmanlı'nın müttefiki olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun batı cephesindeki başarılarını gösteren belge filmleri Osmanlı halkına göstererek savaşın ittifak devletleri lehinde bir seyir izlediğini gösteriyor ve savaşın kazanılacağına dair umutların güçlenmesini sağlıyordu. Goldşimid'in yapmış olduğu bu bir nevi seyyar propagandacılığı zaten Osmanlı genelkurmayı da Enver Paşa marifetiyle bünyesinde oluşturduğu Merkez Ordu Sinema Dairesi'yle kurumsal olarak yapıyordu. Dolayısıyla Goldşimid'in faaliyetleri Osmanlı genelkurmayı ile aynı amaca hizmet eder gibi görünmektedir.

KİM BU GOLDŞİMİD?

Durum böyle görünse de Goldşimid, Talat Bey'in nazarında müttefik bir ülke vatandaşından çok, itilaf grubuna hizmet eden müttefik görünümlü bir casustur. Goldşimid'in verdiği görüntü inandırıcı görünse bile, Talat Bey'e göre, adı geçen kişinin görünürdeki filmi gösterme faaliyetleri, dikkat çekmek istemeyen bir casusun ustaca kullandığı bir yöntemdir. Arşivden çıkan belgeler Talat Bey'in bu kişi hakkındaki şüphelerini destekler niteliktedir. Yine belgelerden, bu kişinin imparatorluk topraklarındaki faaliyetleri için iyi bir "altyapı" kurduğu anlaşılıyor. Goldşimid, Osmanlı'nın güney vilayetlerinde yapacağı sinema gösterilerinde herhangi bir zorluk ya da engelleme ile karşılaşmamak için öncelikle Babıâli'nin güvenini kazanacak bir faaliyette bulunuyor. Belgelerden Osmanlı bürokrasisinin işleyişini çok iyi bildiği anlaşılan bu kişinin, kendinde güven uyandırmak için Maarif Nezareti'ne bağış yaparak padişah V. Mehmet Reşat ile dolaylı bir bağlantı kurduğu anlaşılıyor.

Maarif-i Umumiye Nezareti Kalemi'nin 28 Mart 1914 tarihli, padişaha arz ettiği yazıda "Dersaadet'te anaokulu yapımında kullanılmak üzere on iki bin frank hediye etmiş olan, Hollanda'nın Elmalo şehri fabrikatörlerinden Mösyö Hendrik'in üçüncü rütbeden bir kıta Osmani ve adı geçen okul adına altı bin frank bağışlayan Viyana tüccarlarından Mösyö Albert Goldşimid'in aynı rütbeden bir kıta mecidi nişanları ile onurlandırılmalarına ilişkin düzenlenen ve padişahı emri olan tasarı, kapalı halde sunulmuştur. Bu konuda emir ve ferman emir sahibinindir" denilmektedir.

Adı geçen kişilerin ödüllendirilmesine ilişkin, padişaha yapılan arz, bir gün sonra kabul edilir. 29 Mart 1914 tarihli padişah emrinde bu kişilerin üçüncü rütbeden birer kıta mecidi nişanıyla onurlandırılmaları emredilir. Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen bu emir, dönemin sadrazamı Sait Halim Paşa tarafından yerine getirilir.

Padişahın iradesiyle üçüncü rütbeden bir kıta mecidi nişanıyla onurlandırılan Goldşimid'in yaptığı altı bin franklık bağış şüphesiz kişisel anlamda belirli bir amaç için gözden çıkarılan bir bedeldir. Yukarıda belirtildiği gibi Goldşimid Osmanlı bürokrasisini iyi bilen bir kişidir ve imparatorluğun güney vilayetlerinde yapacağı, görünürdeki sinema faaliyetleri için işi önceden ve en tepeden bağlanmaktadır. Kendine, ra-

hat edebileceği faaliyet alanı yaratmada da irade-i seniye ile verilen mecidi nişanını kullanmaktadır.

Goldşimid'in güney vilayetlerinde, daha doğrusu güney cephesinde sürdürdüğü film gösterme faaliyetleri geri dönüşte kullandığı Adana ve Aydın güzergâhlarından sonra İstanbul'da noktalanacaktır. Ancak, bu yolculuğu bitirmeden önce Dahiliye Nezareti'nin bu kişi hakkında mutasarrıflık ve vilayetlere çektiği telgraflarda altını ısrarla çizdiği hususlar üzerinde durmak gerekir. Dahiliye Nezareti çektiği telgraflarda adı geçen kişinin film çekmesine izin verilmemesi, hareket yönünün ve gününün haber verilmesi, şüphe uyandıran bir hali görüldüğünde İstanbul'a çağrılmasının haber verilmesi konularında sürekli mülki amirleri uyarma ihtiyacı hisseder.

Dahiliye Nezareti, yukarıda da belirtildiği gibi, bu kişinin film çekmesinde birtakım sakıncalar görüldüğünden mülki amirlerden buna izin vermemelerini istemiştir. Oysaki sansürün en katı biçimde uygulandığı II. Abdülhamit döneminde bile başta Lumiere kardeşlerin alıcı yönetmenlerine ve diğerlerine görüntü alma ve imparatorluk topraklarında dolaşma izni herhangi bir bedel talep edilmeksizin verilmiş ve bunda hiçbir sakınca görülmemiştir. Durum böyle olduğu halde, Dahiliye Nezareti'nin bu kişinin film çekmesine izin vermemesi, Goldşimid'in casus olabileceği şüphesinden kaynaklanmıştır. Nezaretin bu konudaki tavrı ya da temkinli davranışı, casus olduğundan şüphe edilen bu kişinin olası bir görsel bilgiyi karşı tarafa sızdırmasını engelleme isteğinden kaynaklanmıştır.

Goldşimid'in bir dizi casusluk faaliyeti içerisinde olabileceğini sezinleyen, ancak bunu ispatlayamayan Dahiliye Nezareti, bir önlem olarak, yöneticilerden bu kişinin faaliyetlerini dikkatle izlemelerini ve merkezi bu konuda sürekli bilgilendirmelerini ister. Burada Dahiliye Nezareti'nin bu kişi hakkında karar verip uygulamasını engelleyen bir husus da Goldşimid'in, Osmanlı'nın müttefiki olan Avusturya'nın bir vatandaşı olmasıdır. Diplomatik anlamda iki ülke arasında bir sıkıntının oluşmasını istemeyen Dahiliye Nezareti, çareyi adı geçen kişinin günbegün takip ettirilmesinde bulmuştur.

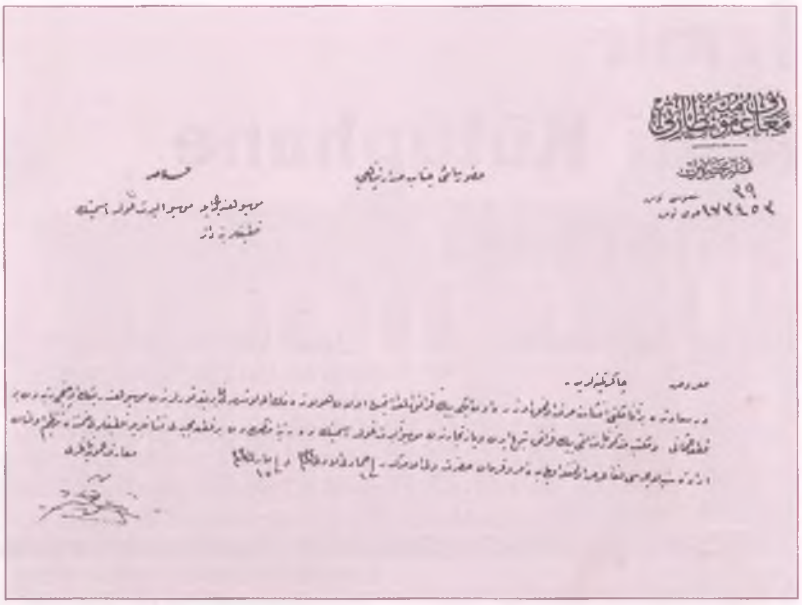

Maarif-i Umumiye Nazırı'ndan Sadrazam'a Mösyö Hendrikile Mösyö Albert Goldşimid'in taltiflerine dair, 15 Mart 1330.

Goldşimid'in yukarıda değinmeye çalıştığım faaliyetlerden kaynaklanan olguları ve şüphe uyandıran davranışlarını art arda sıraladığımızda ortaya çıkan tablo, Talat Bey'in bu kişinin casus olduğu yolundaki şüphelerini destekler nitelikte olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için Şubat 1915'te düzenlediği kanal harekatının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine güney cephesindeki üstünlük İngiltere'ye geçer. Bu başarısızlığı müteakip İngiltere, Sina, Filistin ve Suriye üzerine saldırılara girişir. İngilizlerin, Osmanlı'nın Araplarla meskûn, zengin petrol rezervlerinin bulunduğu bu toprakları ele geçirmek için başlattığı yoğun casusluk faaliyetlerinin yaşandığı bir sırada Goldşimid'in de bu mahallerde film göstermek adına dolaşıyor olması herhalde bir tesadüf değildir. İngilizler bu kritik safhada başta Arabistanlı Lawrence olmak üzere bölgeye gönderdikleri yetenekli casuslar aracılığıyla Arapları özgürlük (!) vaadiyle Osmanlı'ya karşı kışkırtmış ve bölgedeki üstünlüğü yavaş yavaş ele geçirmişlerdir.

Gezgin sinemacı görünümlü bir casus olduğu kuvvetle muhtemel olan bu kişinin Kudüs'ten sonra Adana'ya doğru yola çıktığı ya da Dahiliye Nezareti'nce çıkartıldığı anlaşılıyor. 1 Haziran 1916 tarihli, Dahiliye Nezareti'nin Adana vilayetine çektiği telgrafta, "Film çekmemek şartıyla adı geçen şahsın İstanbul'a dönmesine izin verilmesi" emredilir. Yine 10 Haziran 1916 tarihli, Dahiliye Nezareti'nin Aydın vilayetine çektiği telgrafla, "Avusturya savaşma ait filmler göstermek üzere Anadolu'da dolaşmakta olan Goldşimid'in İzmir-Bandırma yolu ile İstanbul'a gelmek üzere Adana'dan hareket ettiği bildiriliyor" denilerek, "adı geçen şahsın fotoğraf çekmemek üzere İstanbul'a dönmesine izin verilmesi" bildirilir.

Goldşimid'in İstanbul'a varıp varmadığı ya da akıbetinin ne olduğu meçhul olmakla birlikte bilinen ve tarihin kaydettiği, güney vilayetlerinin savaş bitmeden önce Osmanlı'nın elinden çıktığıdır.

İzmir Milli Kütüphane Sineması

HACER ÖZMAKAS

İzmir Milli Kütüphane 23 Haziran 1912'de hizmete girmiştir. İkinci Beyler Sokağı'nda Salepçioğlu Konağı'nın selamlık kısmında faaliyete geçen kütüphane, sonraları Milli Kütüphane Cemiyeti adıyla tanınacak, Ocak 1911'de İbrahim Kadızade Efendi'nin önerisi ve İzmir İttihat Terakki Cemiyeti kararıyla Celal (Saygun) Bey tarafından oluşturulan İlm ü İrfan Encümeni tarafından açılmıştır.[1]

Milli Kütüphane kurucuları, kütüphaneye gelir sağlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi de Milli Kütüphane Sineması'nın açılmasıdır. İzmirli hayırseverlerden olan Ali Müezzinzade'den alınan borç para ve Kemal Caferizade'nin kefaletiyle elde edilen kereste ve inşaat malzemesi ile Birinci Beyler Sokağı'nda Ekmekçibaşı lokantasının karşısındaki arsada ahşap bir sinema binası ve elektrik iyi gelir sağladığı için "jeneratör dairesi" inşa edilmiştir. Sinema ve elektrikten kısa sürede elde edilen gelirlerle Milli Kütüphane borçlarını ödemiş ve kitap sayısını 4000'e çıkartmayı başarmıştır.[2]

Birinci Beyler Sokağı'ndaki bu sinema, daha sonra yine Milli Kütüphane tarafından mimar Galip ve Tahsin Sermet Beylere yaptırılan Elhamra Sineması'nın 1926'da hizmete girmesinden sonra etkinliğini bir müddet daha sürdürmüş, ama hem işletme giderlerinin fazlalığı hem de yeni açılan Elhamra'nın daha çok ilgi görmesi nedeniyle kapanmıştır.

Milli Kütüphane Sineması'nın İzmir'in işgali sırasındaki durumuyla ilgili fazla bir bilgi olmamasına karşın, kurtuluş öncesi ve sonrası çok iyi filmlerin gösterimde olduğunu biliyoruz. Sinema yönetimi, gazetelere ilanlar vererek filmleri tanıtır ve diğer etkinlikleri hakkında bilgiler verirdi. O günün İzmir gazetelerinde giriş ücretleri, filmlere eşlik eden orkestra elemanları, film gösteriminden sonra Karşıyaka, Göztepe ve Alsancak'a ulaşım konusunda sağlanan kolaylıklar hakkında bilgilere sık sık rastlanırdı.

> Bilahare Milli Kütüphane şimdiki yerinde ve mükemmel bir surette inşa olunmuş ve bunun daimi masraflarını karşılamak üzere El hamra Sineması vücuda getirilmiştir ki, burası hem mükemmel bir sinema ve aynı zamanda çok müzeyyen kışlık bir tiyatro vazifesi görmektedir.[3]

Pek çok kaynak bu sinemanın mimarını Tahsin Sermet Bey olarak gösterirken, *1934 İzmir Rehberi* Galip ve Tahsin Sermet Beyler tarafından yapıldığını yazar.

Elhamra adı ile de bilinen Milli Kütüphane Sineması'nın ilk işletmecileri, İpek Film'in sahipleri olan İpekçi kardeşlerdir. Önceleri "patinaj ve eğlence yeri olarak düşünülen"[4] alanda temelleri atılan sinema binasının yapımı için, valilik ve belediyenin yardımları yetmeyince Kütüphane Cemiyeti, İpekçi kardeşlerle bir anlaşma yaptı. İpekçi kardeşler, sinemayı altı yıl işletme hakkına karşılık, binanın yapımını sağlayacaklardı.

> 1926 senesinde inşaatı ikmal edilerek faaliyete başlayan sinema, gerek bina; ve gerek konfor itibarile İzmir'in birinci sınıf sinemalarının en büyüğüdür. Bina şark mimarisi tarzında yapılmış, cephesi ve holleri Kütahya çinileri ile tezyin edilmiştir. Elektrik tenvirat tesisatı, binanın mimari tarzıyla hemahenk bir surette, kıymettar avizeler ve şarkkari kandillerden müteşekkildir.[5]

O. F. Huyugüzel'in ifadesiyle "binanın cephesinde zeminden kubbeye geçerken kubbenin ağırlığını hafifleten, aynı zamanda kubbenin açılma kuvvetine karşılık hem mimari hem de estetik güzellikte, tek-

İzmir Milli Kütüphane'nin kurucusu Celal (Saygun) Bey.

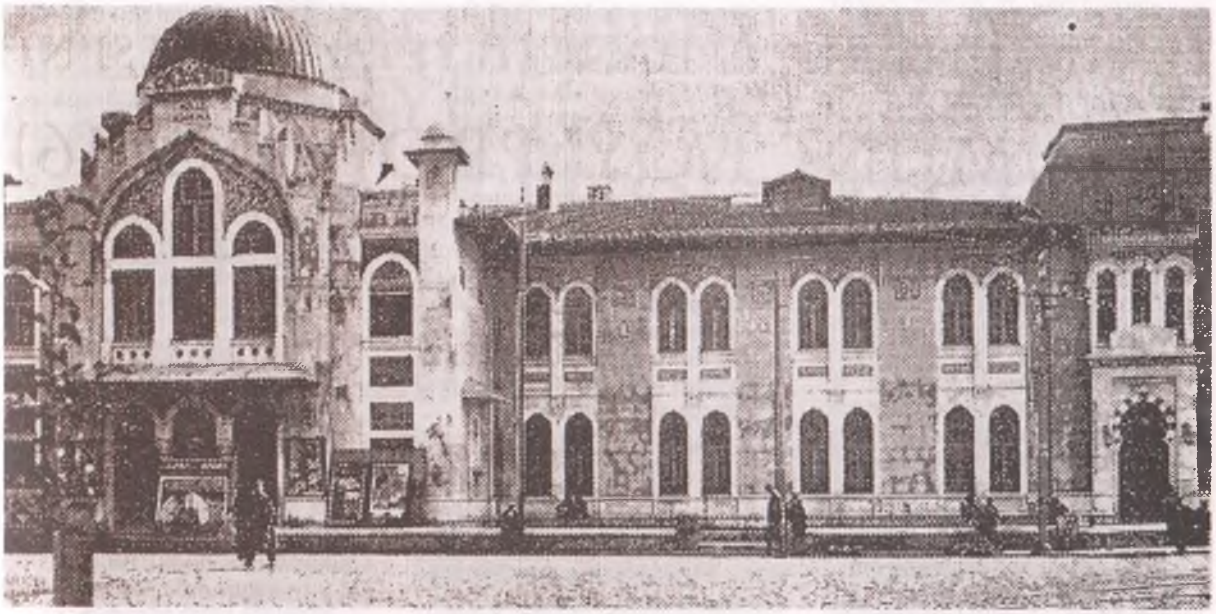

İzmir Milli Kütüphanesi ve sineması.

nik bir zorunluluk olarak iki destek işlevli, zarif görünümlü bir ağırlık kubbesi bulunur. Zeminde ise iki mermer sütunla ayrılmış, sivri kemerli üç ahşap kapı yer almaktadır. Kapının üstünde geniş saçaklı yağmurluk ve üzerinde de sekizgen geçmeli ahşap pencere parmaklıkları dikkati çeker."[6]

Sahnesi 120 metrekare olan sinemanın koltukları Viyana'da özel olarak yaptırılmış kadifelerle kaplıdır. 840 kişiye hizmet verebilen "sinema binası kalorifer, vantilatör ve aspiratör tesisatila; yangına ve paniğe karşı hususi teşkilatı haizdir. (...) Binanın methalinde büyük bir istirahat salonu vardır. Buradaki büfe İzmir'in en temiz, en kibar ve en ucuz salonlarının birincisidir. Ayrıca balkon arkasında da bir fümüvar mevcuttur."[7]

Sinemanın iç yapısı ve donanımı da binanın mimarisine uygun olarak düzenlenmiştir. İçinde yer yer çini panolar bulunan sinema salonunun yan duvarlarındaki dört fresk pano Naci Kalmukov tarafından yapılmıştır. Bunlar, Türk ve batı gösteri sanatını konu almaktadır. Balkonun altını oluşturan tavan ise Türk nakışlarıyla bezenmiştir.[8]

Neoklasik Türk mimarisinin öncü yapıtlarından biri olan Elhamra Sineması, akustik ve teknik donanımı bakımından yapıldığı dönemin en iyi sinemalarındandır. Bu yüzden de pek çok ilke imza atmıştır.

İlk ortak yapım olma özelliğini taşıyan, sesli, ilk Türkçe sözlü ve şarkılı film olan Muhsin Ertuğrul'un "İstanbul Sokakları" isimli filmi 15 Aralık 1931'de bu sinemada gösterime girdi. Milli Kütüphane Sineması, İpekçi Kardeşler firmasının en iyi filmleri arasından seçilmiş filmleri gösterir. İpek Film stüdyolarında dublajı yapılmış ya da yerli yapım Türkçe sesli filmlerin İzmir'de gösterildiği tek sinemadır, çünkü sesli filmlerin oynatılması için bir projeksiyon sistemi konmuştur.[9]

Film gösterilirken maestro Harikapulo ve orkestrası, filmlere müzikle eşlik ediyordu.

1926 Nisan'ında İzmir Milli Kütüphane Sineması'nda Fransız Revü ve Opereti gösterilerini sunar. *Paris'in Gece Hayatı*, *Paris Eğleniyor*, *Aşk Gecesi* revülerini oynayan topluluk İzmir'den memnun kalmış ve gösterilerinin süresini uzatarak *Telefoncu Kızlar* operetini de gösterilerine eklemiştir.[10]

> 24 Şubat 1935'te ilginç iddialı bir duyuru yayınlanır:
> "İzmir'de GECE hayatı yoktur Diyenlerin Arzularına ve Şehrimizin Hakiki İhtiyacını Temin İçin Elhamra İ. Milli K. Sineması Büyük fedakârlıklarla YENİ TEŞEBBÜSLER, MÜSABAKALAR - UCUZLUKLAR ve MUHTEŞEM BİR PROGRAM hazırlıyor.
>
> Bundan böyle HER ÇARŞAMBA AKŞAMI saat 21'de ELHAMRA SİNEMASI, şehrimizin yüksek ailelerinin ve sinema severlerinin toplanacağı bir yer olacaktır. Çünkü Elhamra sineması, bütün dünyanın en büyük ve en güzel ve en meşhur 10 süper filmini satın almaya muvaffak olmuştur. Ve bunları birbirini müteakip gösterecektir..."

Duyurunun devamında, Çarşamba geceleri % 45 indirim yapılacağı ve o geceye özgü gösterilecek yüzlerce film arasından on büyük filmi seçtiren ödüllü bir de yarışma açıldığı belirtilir.[11]

Milli Kütüphane Sineması, başka etkinliklere de sahne olmuş, "konforlu ve görkemli salonu batı ve klasik Türk müziği konserlerinin, opera, operet, tiyatro gibi sanat etkinliklerinin de en önemli merkezi olmasını sağlamıştır."[12] Örneğin Mart 1928'de "Sigal" adlı Paris revüsü sinemada sahne alırken, 16 Kasım 1932 gecesi Münir Nurettin Bey ve arkadaşları Nevres ve Sadi Beylerin katılımıyla bir konser gerçekleştirilir.

Özel günlerde farklı programların sunulduğu Elhamra Sineması'nda zaman zaman belgesel - haber nitelikli film-

ler de gösteriliyordu. Örneğin 9 Kasım 1939'da şöyle bir duyuruyla Dikili depremzedelerine yardım yapılmıştır:

> Ebedi Şef Atatürk'ün vefatı yıldönümü vesilesiyle yüksek hatıratına hürmeten yalnız bir güne mahsus olmak üzere yarın matinelerden itibaren 20 Asrın Güneşi (Ebedi Şefin hayatı) ve vefatında İstanbul ve Ankara'da yapılan muazzam ve muhteşem Cenaze Töreni. Sesli ve Türkçe sözlü. 3000 metre hepsi birden. Dikkat: Bu film her iki sinemada (Yeni Sinema) bir güne mahsus olmak üzere Yalnız Yarın gösterilecek ve her iki sinemada temin edilecek hasılat Dikili Felaketzedeleri ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere Kızılay İzmir Merkezi emrine terkedilecektir.[13]

1940'ın ilk haftalarında "Erzincan Zelzelesi" haber filmi ile halk bu depremden ve yarattığı üzücü durumdan haberdar edilmiştir.

Turan Muşkara anılarında şöyle anımsar Elhamra Sineması'nı:

> Vapurdan inip bütün bunları görerekten, gezerekten giderdik adını ettiğim Milli Kütüphane Sineması Elhamra'ya. Otuzlu yılların ortalarıydı ve artık evden fetva çıkmıştı. Karşıyaka'dan taa oralara yalnız gitmeye, yeni uzun pantolonumla... Evet, Elhamra Sineması, Darülbedayi, "Bir Kavuk Devrildi", günlerce okulda arkadaşlarıma anlatmıştım. Sinemanın duvarlarındaki resimleri, raketli tenisçiyi, süslü hanımları filan arkadaşlarım defalarca anlattırmıştı.[14]

Eski binasında 17 Mart 1919'da yapılan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin tarihi kongresine, yeni binasında ise Atatürk'e yapılan İzmir Suikastı dolayısıyla kurulan İstiklal Mahkemesi'nin duruşmalarına sahne olan Milli Sinema, 1978 yılında İzmir Devlet Opera ve Balesi için kullanılmak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı'na kiralanır.[15] Bakanlık binada yeni kullanıma uygun değişiklikler yapar ve böylece bina "locaları, geniş fuayesi, geniş ve yüksek sahnesi, kulisi ve orkestra çukuruyla, ayrıca ideal akustik yapısıyla İzmir'in konser, opera, operet, bale, halk dansları, tiyatro vs. gibi sanat faaliyetleri için en uygun salonudur."[16]

1. Çiğdem Erkal İpek, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (1993), s. 230; Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, İstanbul, 1986, s. 117; Sabri Yetkin, "İzmir Milli Kütüphane Heyet-i İlmiyesi'nin 'Nümune Köy' Projesi (1916)", *Toplumsal Tarih*, S. 29 (Mayıs 1996), s. 42; Oğuz Makal, *Tarih İçinde İzmir Sinemaları*, İzmir, 1999, s. 98.
2. Makal, *age*, s. 99.
3. M. Kâmil Dursun, *İzmir Hatıraları*, İzmir, 1994, s. 76.
4. Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık*, İzmir, 1996, s. 98.
5. *İzmir Rehberi*, İzmir, 1934, s. 82.
6. Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Milli Kütüphanesi*, İzmir, 1997, s. 22-23.
7. *İzmir Rehberi*, s. 83.
8. Huyugüzel, *age*, s. 23.
9. Makal, *age*, s. 113
10. Efdal Sevinçli, *İzmir'de Tiyatro*, İzmir, 1994, s. 61.
11. Makal, *age*, s. 138.
12. Makal, *age*, s. 113.
13. Makal, *age*, s. 144.
14. Turan Muşkara, *İzmir ve Karşıyaka Anıları*, İzmir, 1998, s. 108.
15. Huyugüzel, *age*, s. 23.
16. Huyugüzel, *age*, s. 24.

ÜÇ AYLIK DERGİ
İSTANBUL
Ekim 2001

Hepimize Birer Süper Ego • *Levent Çalıkoğlu*
Sahte Kent Mobilyaları • *İnci Deniz Ilgın*
İstanbul'un Önemli Bir Endüstri Arkeolojisi Haliç Tersaneleri • *T. Gül Köksal*
Sokak Festivalleri Olsun • *Murat Soygeniş*
Dönüşümün Tarihçesi • *Gürhan Tümer*
İstanbul'u Bilmek Üzerine Düşünceler • *İlhan Tekeli*
İstanbul'un Ansiklopedisi • *Aslı Kayabal*
Sanal İstanbul Müzesi • *Bülent Özden*
Müzeciliğe Sanal Yaklaşımlar • *Burçak Madran*

GÜNDEM → ENDÜSTRİ YAPILARI MİRASIMIZ
Endüstri Mirasının Korunması • *Oktay Ekinci, Mehmet Ekiz, Neşe Ergin, Cengiz Kabaoğlu, Cengiz Eruzun*

• *Doğan Kuban*
• *Zeynep Merey Enlil, İclal Dinçer, Zekai Görgülü*
• *Çiğdem Aysu*
• *Sadettin Ökten, Aynur Can* • *Eser Tutel* • *Rinaldo Marmara*
• *Uğur Kökden* • *Emin Nedret İşli*
• *Burak Boysan* • *Aytanga Dener, Yüksel Demir* • *Hakan Koçak*
• *Kevser Üstündağ* • *Turgut Tarbanlı*
• *Derviş Parlak* • *Barbaros Gönençgil*
• *Belmin Söylemez* • *Aytanga Dener*

BO GAZİÇİ

EKİM 2001 SAYISI GAZETE BAYİİ VE KİTAPÇILARDA

Tarih Vakfı, Valikonağı Cad. Samsun Apt No.57 Kat.2 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 Faks: 0 212 234 32 90
istder@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr/istanbul

10.yıl
TARİH VAKFI

At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi

YAŞAR ÇORUHLU
Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Ün.
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
Türk ve İslam Sanatları
Anabilim Dalı öğretim üyesi

1. Van Müzesi'nde sergilenen at biçimli mezar taşı (Tülin Çoruhlu, 2000).

2. Ahlat'ta bulunmuş ve Ahlat Müzesi'nde muhafaza edilen koyun biçiminde mezar taşı (B. Karamağarali'dan).

At ve koç/koyun şeklindeki mezar taşlarına Türk sanatı tarihinin erken devirlerinden günümüze kadar Türk coğrafyasının birçok yerinde rastlıyoruz. Asya ve Anadolu ekseninde bu mezar taşları adeta Türklerin Orta Asya/İç Asya'dan Türkiye topraklarına uzanışını da bize göstermektedir.

Bu yazımızda bu mezar taşlarının maddi özellikleri üzerinde durmayacağız. Ayrıca çoğu kez bu heykellerin üzerinde görülen çeşitli tasvirlerin anlamlarından da bahsetmeyeceğiz.

Bundan önceki küçük veya büyük çaplı birtakım yayınlarda, daha ziyade örnekleri tespit etme gayesi güdülmüş, eserlerin manaları (ölümle ilişkisinin açıklanması) üzerinde ise çok detaylı çalışma yapılmamıştır. Böylece biz burada, at ve koç/koyun şeklindeki mezar taşlarının yapılış nedenlerini belirlemeye ve temellendirmeye çalışacağız.[1]

Sözünü ettiğimiz çalışmalarda, konumuzu teşkil eden türdeki mezar taşlarının (Anadolu için) Akkoyunlu ve Karakoyunlulara ait oldukları kabul edilmiştir. Ayrıca B. Karamağaralı bir yazısında at şeklinde bir mezar taşının, üzerindeki damgadan dolayı[2] Ala-yuntlu adlı Türkmen boyuna ait olduğunu belirtmektedir.

Mezar taşlarının geneli düşünüldüğünde, biz bu görüşlerin kısmen doğru olabileceğine inanıyoruz.[3] Nitekim tarihleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu devrine denk düşen pek az örnek vardır. Birçok at, koç/koyun şeklindeki mezar taşında tarih tespit edilememiştir. Ayrıca bütün Türkiye'de bu taşların tespit edilip kataloglarının yapılmadığını da biliyoruz. Mevcut eserler tesadüfen ya da başka bir çalışma esnasında tespit edilmiş veya küçük bir bölgenin taranmasıyla elde edilmiş örneklerdir. Öte yandan Kafkasya, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Sibirya, Moğolistan gibi yerlerde bu heykellerin örneklerinin bulunması aslında bunların ölümle ilgili anlamlarından dolayı yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu husus da, temelde aşağıda ele alacağımız gibi ata kültlerine, bilhassa hayvan-ata/ana kültlerine bağlanmaktadır (Resim 1-6).

Akkoyunlu ve Karakoyunluların isimlerinde olduğu gibi renklerle niteleme eski Türk kavim adlarında –kozmolojik geleneklere bağlı olarak– sıkça görülen bir gelenektir. Hayvan yetiştirici Türkmen kavimleri söz konusu olduğuna göre de (ve de eski kültlerin etkisi düşünülürse) bu ismi almaları doğal sayılabilir. Ala-yuntlu boyunun ismi için de benzeri türden bir açıklama yapılabilir. Öte yandan yine aşağıda tekrar değineceğimiz gibi, eski Türklerde özellikle İslamiyetten önceki devirlerde herhangi bir malzeme üzerine yapılan tasvirin anlamı veya kutsallığı ile bir heykelin ifade ettikleri arasında fark yoktur. Bu durum, at ve koç/koyun heykellerinin ölümle ilgili anlamlarından dolayı çok yaygın olarak kullanılmış olduklarına işaret ediyor.

Dolayısıyla söz konusu şekilde yapılmış mezar taşı veya mezar heykellerinin yapılış sebeplerini Türklerin eski dinleri/inançları ve mitolojilerinden deliller çıkararak açıklamak gerekmektedir.

Orta ve İç Asya'nın en erken Türk topluluklarında yani Proto-Türklerde görülen, kısmen heykel niteliğindeki dikili taşlar başlangıçta idol, yani inanılan ilahlar veya ruhlara ilişkin simgeler olarak görülmüş ve Orta ve İç Asya'nın çok daha eski zamanlarında var olan *menhir*'lerin biçim ve anlam olarak geli-

3. Van Müzesi'nde bulunan Gevaş'tan getirilmiş koç biçimli mezar taşı (Tülin Çoruhlu, 2000).

4. Azerbaycan/Bakû'da İçeri Şehir'deki Arasta'da sergilenen koç şeklindeki mezar taşı (Yaşar Çoruhlu, 1997).

şimi neticesinde ortaya çıkmışlardır. Bunların bir bölümü *geyikli taşlar* olarak anılmış, üzeri genellikle ruhlara ilişkin tasvirlerle doldurulmuş taşlardır. Söz konusu taşların bazılarında insan uzuvlarıyla tasvir edilmiş ruhlar veya simgeler görüldüğü gibi, hayvan figürleri veya her ikisinin karışımı da kullanılmıştır. Zaman zaman da taşların yukarı kısmı özellikle koç veya geyik başını andırır şekilde işlenmiştir. Bu taşlara işlenen tasvirlerde en yaygın olarak geyik görülmekle birlikte dağ keçisi ve koyun da görülür. Zaten bu iki hayvan aslında aynı gruptandır[4] (Resim 7-8).

Bazı yayınlarda çok rastlanmakla birlikte, Proto-Türk ve Hun devirlerinde ve daha sonra Göktürklerde de rastladığımız bu geyikli taşlar ile özellikle Göktürk devrinden itibaren önemli kişilerin hatırasına dikilmiş insan biçimli heykelleri doğrudan doğruya mezar taşı olarak kabul etmek hatalıdır (Resim 9). Nitekim, bu işlenmiş taşlar veya heykeller bazen tek başına yer almakla beraber, bazen tapınak veya kurban ya da sunak alanı gibi düzenlenmiş alanlar içinde bulunmaktadırlar. Birçok örneğin civarında yapılan kazıda iskelet veya kül izine rastlanmamıştır.[5] Ancak, yine de bunların bir kısmının mezar taşı niyetiyle, daha doğrusu ölen soylu bir kişinin hatırasına yapıldıkları anlaşılıyor. Ölen kişinin heykeli de ata kültleri nedeniyle bir müddet sonra saygı duyulan, ziyaret edilen bir nesne haline geliyordu.

Böylece bir kısım ruhlara saygı amacıyla yapılmış hayvan tasvirli veya biçimli taşlar ile önemli kişilerin hatırasına dikilmiş heykeller mezar taşına dönüşmüş olmalıdır. Bunlara başlı başına yapılmış hayvan heykellerini veya Kültigin mezar külliyesinin girişinde olduğu gibi gardiyan-bekçi-koruyucu vasıflı ruhlara işaret eden koç/koyun heykellerini[6] veya yukarıda belirtildiği gibi mezar olan bir kısım yerlerdeki heykelleri de ekleyebiliriz. Öte yandan Göktürk devrinde ortaya çıkan *balbal* kavramı da bu konuyla ilgilidir. Önemli bir kişinin veya kahramanın sağlığında alt ettiği, öldürdüğü düşmanlarını temsil eden az işlenmiş taşlar, o kişinin mezarına veya makam yerine konulmaktadır. Amaç, öteki dünyada bu mağlup kişilerin hizmetkâr/köle olarak galip kişiye hizmet etmesidir.[7]

Heykeller veya dikili taşlardan türemiş mezar taşları, çeşitli tanrılar veya ata kültleri ile ilişkili olduğu için aynı zamanda eski Türklerdeki "töz" kavramına atıfta bulunmaktadır.[8] Çünkü tözler bazen tapınılan koruyucu nitelikli ruhları bazen de ölmüş ataları temsil ederler. Zaman zaman toplulukların kendilerinden türediği

5. Azerbaycan'dan koç biçiminde mezar taşı (Rasim Efendi'den).

hayvan ana/ata'ları da ifade edebilirler. Nitekim B. Ögel'in naklettiği bir efsanede bir miras paylaşımında koçu olan çocuktan türeyenlere *Koçkar* (boyu) denilmesi[9] veya Altaylardaki *Yuttı* kabilesi mensuplarının bir koyundan türediklerine inanmaları[10] gibi örnekler bu hususa işaret ediyor.

Bu nedenle tözler bazen insan şekilli ve çoğu kere de hayvan biçimli (Resim 10), zaman zaman da heykel sayılabilecek şekillerdir. At, koç/koyun şeklindeki mezar heykelleri veya taşları da bu "öteki dünya/manevi âlem"de söz konusu olan tanrı veya ata ruhları ile ilişkilidir. Nasıl tözlerin maddi şekilleri oluyorsa hayvan ruhların veya ataların da heykel veya tasvirleridir. Zaman zaman değindiğimiz ve değineceğimiz gibi Müslüman olmayan eski Türklerde koç ve koyunun cenaze törenlerinde ataların ruhlarına da kurban edilmesi veya bir kısım araştırmacılar tarafından Proto-Türk sayılan Chou devri kurban törenlerinde hükümdarların bağlılıklarını göstermek amacıyla atalarına koyun kurban ederek bunların başlarını tapınağın yüksek bir yerine asmaları bu hususa işaret eder.[11]

Eski Türklerde insanın gömüleceği veya küllerinin konulduğu mezar ya da kurgan'ın bir ev gibi tasavvur edildiğini biliyoruz.[12] Öte yandan daha basit düşünen bir kısım Türk topluluklarında "toprağa gömülme" yeniden dirilmenin gerekçesi sayılmıştır. Seyidov'a göre Köroğlu destanının Türkmenistan varyantının ilk şeklinde, Köroğlu mezarda yani toprağın içinde doğar, böylece onu yer doğurmuş olur. Bu şekilde başka örnekler de vardır.[13] Bu arada birçok eski Türk topluluğunda, ruhun içinde bulunabileceği varsayılan en önemli ikamet yerinin iskelet (kemikler) olarak kabul edilmesi, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşebilmesi için bu kemiklerin veya küllerinin mezarda muhafaza edilmesini gerektirmiştir. Çoğu kere bu dirilme anlayışı nedeniyle derinin veya gövdenin genel bölümlerinin de mumyalama veya ilaçlama yoluyla muhafaza edilmesine çalışılmıştır. Kurganlardaki iskeletler veya mumyalar ile şaman elbiselerinde kemikler ya da iskeletin özellikle vurgulanması bundan dolayıdır. Bu konunun aşağıda zikredeceğimiz ve geç devirlerde "baydara" veya "tayılga" olarak anılan düzenek ile ilişkisi vardır.[14]

6. Minusinsk Koç Heykeli (A. Kivalo/B. Karamağaralı'dan).

Bu hususlarla bağlantılı olarak ifade edelim ki mezara konulacak olan her şey öteki dünyada ölen kişiye yardım edecek veya onun tarafından kullanılacaktır. Eğer söz konusu olan hayvan ise bunlar da canlanacaktır. Bu nedenle kazılar sonucunda mezarlardan çıkarılan hayvan heykelleri veya hayvan tasvirleri öteki dünyada yardım alınabilecek hayvan şekilli ruhları veya ölen kişinin kullanacağı hayvanları ifade eder. Kurganlardaki kuyruğu kesilmiş veya düğümlenmiş at kadavralarını da (ölü ziyafetinde yenilenlerin kalıntıları dışında) ancak bu şekilde açıklayabiliriz. Aşağıda tekrar ifade edileceği gibi belki ölünün hayattayken en sevdiği atı, onun cesedini öteki dünyaya taşıyacaktır. Atların kuyruğunun kesilmesi veya düğümlenmesi olayı da günümüze kadar gelen uzun süreç içerisinde Türk topluluklarında ölümden doğan yas ifadesi ve genel olarak ölüm sembolüdür.[15] At cesetleri dışında at heykel ve tasvirleri ile, koç/koyun, dağ keçisi gibi heykelcik ve tasvirlere de rastlanmıştır (Resim 11-12).

Böylece, bu hayvan biçimli veya insan şeklindeki suretleri yapmakla onların veya onlar vasıtasıyla öteki dünyaya ulaşılabileceğinin altı çizilmiş de oluyor. Bunu da en güzel şekil-

7. Moğolistan'dan başın cephe kısmı insan yüzü şeklinde yandan koç başı görünüşlü taş (E. Nowgorodowa'dan).

8. Koç başlı taş heykel, Hakasya (Çoyun Ömürali Uulu'dan).

9. Kırgızistan'ın Karakol kentinde şehir merkezinde bulunan Göktürk devrine ait iki taş heykel (Yaşar Çoruhlu, 1999)

10. II. Pazırık kurganından çıkarılan (MÖ 3. yüzyıl) töz nitelikli çadır alemi (N. Diyarbekirli'den).

tanrılara/ruhlara veya başka önemli sayılan ilahlara ulaştığı düşünülüyordu. Bu amaçla Çinlilerin "yabancı Göktanrısı'nın ayini" dedikleri törende Tabgaçlar ak buzağı, koç ve at kurban ediyorlardı.[16]

Şaman veya kam denilen din adamı (Resim 13) (kurbanı götürürken veya başka nedenlerle) göğe çıkma veya yer altına inme töreni esnasında yardımcı hayvan ruhların biçimine giriyor veya onların üzerinde göğe yükseliyor ya da yer altına iniyordu. Koyun ve at da bu şekilde kullanılan hayvanlardan idi.

Bu konuyla ilişkili olarak Göktanrı'ya ve daha sonra onun yerini alan Ülgen'e sunulan at kurbanının derisi ve kafatası geç dönemlerde "baydara" veya "tayılga" denilen yere raptedilmiş çatallı bir sırık üzerine yatay konulan bir ağaca geçirilerek bu atın göğe ulaştığı varsayılıyordu (Resim 14). Oldukça geç bir dönemde (Oğuzlarla ilgili olarak) bu olaya işaret eden İbn Fadlan, bu atların ölünün cennete giderken bineceği atlar olduğuna inanıldığını söylüyordu:

> Daha sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya iki yüze kadarını kurban olarak öldürürler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp, bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar "ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır" derler...[17]

Demek ki hayvan biçimli heykeller veya baydara gibi düzenekler kullanılarak öteki dünyaya ulaşılabiliyor ve özellikle de göğe çıkılabiliyordu. Bir kısım Türk topluluklarında at gibi koyunların da derisinin baş ve ayaklarıyla birlikte bir sırığa asıldığı anlaşılıyor.[18] Bu şekilde kullanılan sağlıklı, semiz koyun veya atların derileri ve kafaları aynı zamanda "hayat ilkesi"ne işaret eder.[19]

Göğe çıkma kavramı eski Türklerde ölümle ilgili önemli düşüncelerdendir. Önceleri muhtemelen insanın gömülen gövdelerinden veya onların küllerinden dirilerek bu dünyadakine benzer şekilde bir hayat yaşanacağına inanılıyordu. Daha sonraları ise yer yer eski inanış da devam etmekle birlikte, insanın ruhunun göğe yükseleceği, maddi kalıntılarının ise ölüler âlemine gireceği düşünülmüş olmalıdır. Bu tam olarak çözülmesi zor karmaşık bir konudur. Böylece özellikle Göktürklerden itibaren nitelikleri yüksek bir insanın cesedi veya külleri toprağa gömülse ya da etrafa saçılsa, yahut da cesedi ağaçlar üzerinde terk edilse dahi ruhu göğe uçuyordu. Dolayısıyla uçmak terimi birçok yerde "ölmek" anlamında kullanılmış-

de, şamanist denilen karakterdeki uygulamalar bize gösteriyor. Nitekim, şamanist hüviyete bürünmüş eski Türk inanışlarında Göktanrı'ya ve Yer'e (yer tanrısı veya tanrıçasına?) sunulan kurbanların sözü edilen

tır. Başlangıçta bir cennet kavramı olmamakla birlikte bu "göğe uçma" daha sonraları "cennete gitme" kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Ruh ile ilgili benzeri inanışlar günümüz Türkiyesi'nde de tespit edilmiştir.[20]

Bazı kaynaklarda koç ve koyunun cenaze törenlerinde ve "ataların ruhlarına" kurban edilmiş olması, öteki âlem ve ölüm konusunu vurgulaması ve koç ve koyun şeklindeki mezar heykelleri veya taşlarının yapım amaçlarından birine işaret etmesi bakımından önemlidir.[21] Aynı olay at için de geçerlidir.

Bu konuyla ilgili olarak, şamanların yer altına (ölüler âlemine) inme törenlerini de hatırlayabiliriz. Şamanlar bazen yer altına bir at vasıtasıyla iniyorlardı. Bu atı çoğu kere şaman davulu temsil ediyordu. Bu nedenle özellikle siyah at aşağıda tekrar değineceğimiz gibi ölümün remzi olmuştur. Öte yandan bir kısım şamanist Türklerde atın mistik yolculuk esnasında ölünün cesedini taşıyarak bu dünyadan ötekine geçirdiği şeklinde bir inanış da vardı.[22]

Yeraltında oturan kötülük ilahı Erlik aynı zamanda ölüler diyarı ile ilgiliydi (Resim 15). Erlik Han kara bir öküz veya ata biniyordu. Bu husus aynı zamanda hayvan üzerinde manevi âleme geçmenin yalnız Türklere has olmadığını da gösteriyor. Çünkü Erlik'le ilgili bu son tasavvur Hint mitolojisindeki ölüm tanrısı Yama'ya işaret eder. Yama'nın bineği de kara bir boğa idi. Budist tanrılar ve ruhlar da öteki âlem ile bu âlem arasında hayvan bineklerle dolaşıyorlardı. Hinduizm ve Budizm'deki bu inanışın Türkler arasında yaygınlaşmasında Budizm gibi dinleri kabul eden Türk topluluklarının da önemli rolü vardır.[23] Simge olarak kabul edilmiş bir hayvanı binek olarak kullanma, İslami dönemde de yaygındı.

Böylece yukarıda açıkladığımız sebeplerden kaynaklanan, bir hayvanın sırtında göğe çıkma veya bir hayvan biçimine girerek seyahat etme anlayışı, at, koç/koyun şeklindeki mezar taşlarının (veya mezar heykellerinin) ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim, Göktürk dönemi mezar külliyelerinde (bazen koruyuculuk vasfıyla beraber) veya mezar olduğu sanılan alanda koç, koyun veya başka hayvanlara rastlanması geç dönemlerde mezarların şahidesine koç başı konulması –yukarıda yaptığımız açıklamalar yanında– bu düşünceyi destekler mahiyettedir.

Bu mezar taşlarının at biçimli veya koç/koyun biçimli olarak ortaya çıkması, yani baş-

11. Moğolistan, bronzdan yapılmış koç başları (Proto-Türk devri) (E. Nowgorodowa'dan).

12. I. Pazırık kurganından çıkarılan ve ağaç at koşum süslerinden olan koç başı (N. Diyarbekirli'den).

13. Altaylı Türk şamanı gösteren eski bir fotoğraf (L. Poltarastkaya'dan).

ka bir hayvan şeklinde olmaması yadırganabilir. Ama aslında eski Türklerde –yukarıda bahsettiğimiz gibi– bir heykelin ifade ettiği şeyler ile bir hayvan tasvirinin ifade ettiği anlamlar arasında nitelik farkı yoktur. Her ikisi de –heykel veya tasvir– aynı öneme ve benzeri anlamlara sahiptir. Öte yandan Türk topluluklarının yaşantı tarzından kaynaklanarak diğerlerini önem bakımından gölgede bırakan, kurt, kaplan, kartal ve yırtıcı kuşlar, geyik, dağ keçisi gibi hayvanlar yanında bilhassa ön plana çıkan diğer iki hayvandan biri at ise diğeri de koç/koyundur.[24]

Atın veya koç/koyunun

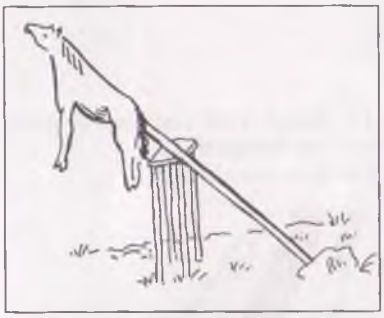

14. Altaylılarda Baydara/tayılga (A. İnan, N. Diyarbekirli'den).

15. 19. yüzyıla ait Moğol yapımı Erlik Han (Yama) (Berger Bartholomew'den).

16. Osmanlı yazması Falname'de (TSM 1703) Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban etme anını gösteren minyatür (M. And'dan).

ölümle ilgili veya öteki dünyayla alakalandırılan bir sembol olması, İslamiyeti seçtiklerinden itibaren, Müslüman olan Türk topluluklarında devam etmiştir. Nitekim E. Esin'in de aktardığı gibi, *Kutadgu Bilig*'de insan doğduğu vakit bir ata benzetilen zamana biner. Atın bir adımı gündüz, bir adımı gece sayılır. Aynı şekilde insanın gençlik devri sabah ve ihtiyarlık devri ise akşama benzetilir. Böylece at insan ömrünü temsil eder.[25] Biraz zorlayacak olursak, insan bu ömrü temsil eden ata binerek yaşantısını tamamlar ve öteki dünyaya göçer diyebiliriz. Böylece öteki dünyaya geçişte atın binek hayvanı olarak kullanılması yukarıda açıkladığımız İslamiyetten önceki anlayışa –sembolik planda da kalsa– uygunluk göstermektedir. Zaten dünya kültürlerinde at, ay ve güneş ilkeleriyle birlikte anılmakta ve bu nedenle mitolojilerdeki veya eski dinlerdeki bir kısım tanrılara bağlı olarak hayat ve ölümün her ikisinin de sembolü olmaktaydı.[26] Aynı şeyin koç ve koyun için de geçerli olduğu anlaşılıyor. Nitekim, çeşitli kültürlerde genel olarak koyun mistik yeniden doğuşu, koç ise erkeklik, mertlik yanında erkeğin yeni bir hayat meydana getirme (erkeklik/döllenme) gücünü ve bahar döneminde güneşin tabiatı yeniden canlandırmasını (belki çok genel manayla öldükten sonra dirilmeyi de) ifade eder.[27]

İslamiyetten sonra yazılmış bazı İslam kitaplarında da bizim konumuzla alakalı satırlara rastlanır. Bir başka yazımızda da belirttiğimiz ve sanat tarihine yansımalarını ele aldığımız gibi,[28] koç İslamiyette veya İslam tasavvurlarında kurban ve ölümün simgesidir. Bu hayvan, Hz. İsmail'in kurban olarak adanışını ve koçun onun yerini alışını ifade eder (Resim 16). Ortaçağ Arap-İslam yazarlarından Demiri'nin aktardığı düşünceye göre, koçun Hz. İsmail'e feda olmasının hikmeti, ahiret gününde ölümün koç suretinde görünerek, cennet ehline feda olmasıdır. Demiri'nin naklettiği ve Buhari'den rivayet edildiğini söylediği bir hadis de bu hususa işaret ediyor:

> Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdikleri zaman, bir beyaz koç suretinde ölüm ortaya getirilir. Cennet ile cehennemin arasında durdurulur. Sonra kesilir ve denilir ki: Ey cennet ehli, cennetde ebedisiniz. Artık ölmek yoktur. Ve ey cehennemlikler! Siz de ebedisiniz, sizin için de ölüm yoktur.

Yine rivayete göre Azrail, Hz. Adem'e bir beyaz koç suretinde gelmişti. Demiri'ye göre Hz. İsmail, kendi yerine koçun kurban edilmesiyle mutlu olduğu gibi, cennet ehli de koç suretinde olan ölümün kesilmesiyle mutlu olacaktır.[29]

Esasında koç ve koyun için ifade edilen bu hususlara İslamiyetin en temel kaynağı olan Kuran-ı Kerim'de rastlayamadık. Üstelik koçların putlar adına kesilerek kurban edilmesi yasaklanıyor:

> Allah (Cahiliyet devrinde yapıldığı gibi) develerin kulaklarının yarılıp salıverilmeleri, veya puta adak yapılmaları, erkek koyunların putlar adına kesilmeleri ve on defa yavrulamasından dolayı deveye yük vurulmaması gibi şeylerden hiç birini meşru kılmamıştır...[30]

Bilindiği gibi hayvanın adak olarak salıverilmesi (Kâşgarlı Mahmud'a göre *ıdhuk*[31]) veya ata ruhlarına ya da inanılan başka tanrılara (İslamdan önceki dönemlerde veya Müslü-

man olmayan Türklerde) kurban edilmesi eski Türklerde yaygındı. Üstelik yukarıda izah ettiğimiz gibi Türklerin sunulan kurbanların tanrılara ve ruhlara ulaşabileceğine inanmasının aksine, mantığa uygun bir şekilde, İslamiyette kurbanların hiçbir şeyi Allah'a ulaşmaz düşüncesi vardır:

> Kurbanlıkların ne etleri ne de kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat Allah'a sizden ancak takva (Allah'ın rızasını isteyen iyi ameller) ulaşır. İşte kurbanlıkları böylece emrinize bağladı ki size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı yüceltesiniz. (Habibim) iyi hareket edenleri (cennetle) müjdele.[32]

Kuran-ı Kerim'de atlar da bu konularla alakalı olarak zikredilmez. Ancak, onlar cihadda kullanılan değerli hayvanlar, önemli bir nimet ve güzel hayvanlar oldukları için ayetlerde geçerler:

> Siz de düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar her çeşit kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bu hazırlanma ile Allah'ın düşmanını, kendi düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmeyip te Allah'ın bildiği diğerlerini korkutasınız...[33]

Veya:

> Davud'a (oğlu) Süleyman'ı bahşettik, Süleyman ne güzel bir kuldu. Çünkü o, daima Allah'a yönelirdi. Ona bir akşamüstü, çalımlı, cins koşu atları sunulmuştu. Süleyman: "Doğurusu ben bu güzel atları, Rabbimi anmayı sağladıkları için severim" demişti. Atlar koşup ta toz perdesi arkasında kaybolunca da: " Yeter artık. Onları bana getirin" demiş, ayaklarını, boyunlarını okşamaya, taramaya başlamıştı. And olsun ki, Biz Süleyman'ı imtihan ettik... [34]

Yalnız burada belki atların görünen veya görünmeyen düşmanları korkutmak için beslenmesi, başka açıdan konumuzla ilgili olarak ele alınabilir.

Ayrıca Türkiye'de yapılan çağdaş derlemelerde çeşitli hayvanlar yanında koç/koyun ve atın bazı değişik hallerinin ölüme işaret olarak kabul edildiğine dair tespitlerin konumuzla ilgili olabilecek bir açıklama olarak hatırda tutulmalıdır.[35]

17. Azerbaycan Yedi Kümbetler mezarlığından bir mezar taşı üzerinde binicisiz at kabartması (Rasim Efendi'den).

Öte yandan at şeklindeki mezar taşının binicisinin bulunmaması aslında yine ölüme veya mezarda yatan kişinin öteki dünyaya göç etmesine işaret ediyor. Kurganlara gömülü veya ölen kişiye ait olduğundan, kimsenin binmemesi için salınmış, kuyruğu örülmüş veya kesilmiş, yeleleri ve topukları arkasındaki kılları kesilmiş atlar ne ifade ediyorsa aşağı yukarı "binicisiz at"ları gösteren bu mezar taşları da –genel anlamda– bunu ifade ediyor. Şahide şeklindeki çeşitli mezar taşlarında da zaman zaman kabartma halinde veya başka şekilde tasvir edilmiş "binicisiz at" şekillerinin bulunması da bu hususu destekliyor (Resim 17). Böylece "binicisiz at" şeklindeki bu mezar taşları İslamiyetten önceki devrede, Proto-Türk ve Hunlardan beri süregelen bir geleneğe bağlanabilen bir inanışın ürünü olarak, ölümü veya ölen kişinin atını (veya genel olarak malını, mülkünü, çoluğunu, çocuğunu) bırakarak öteki dünyaya geçişini bize anlatmış oluyor.

Bazı araştırmalarda "binicisiz at" tasviri, Şiilerin Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi neticesinde atının binicisiz ve kanlar içinde geri gelmesiyle bağdaştırılmaya çalışılmışsa da bu kısmi bir sembolizme bağlı olarak kabul edilebilir. Ancak, bize göre yukarıda verdiğimiz anlam daha yaygın ve geçerlidir.[36]

Netice olarak, koyun/koç veya at şeklindeki mezar taşları (veya mezar heykelleri) böylece ölümü, öteki dünyada yaşanılacak hayata başlamayı, bedenin ölüler âlemine veya ölenin ruhunun göklerde olduğu düşünülen cennete (simge-

sel olarak söz konusu hayvanlar vasıtasıyla veya onların yardımıyla) ulaşmasını anlatmaktadır. Yukarıda açıkladığımız gibi, bunun gerekçeleri kısmen İslami döneme sızmış eski Türk dinleri, inançları ve mitolojisinde mevcuttur.

1. At, koç/koyun biçimli mezar taşlarını konu alan yayınların bazılarını şöyle belirtebiliriz: H. Zübeyr Koşay, "Doğu Anadolu'daki Mezarlıklarda Koç Koyun Heykelleri", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1962, s. 255-257, lev. CLXVIII-CLXXI; Beyhan Karamağaralı*, Ahlat Mezartaşları, Ankara, 1972; A. Koyunlu, "Mezar Taşı Olarak Koç ve Koyun Heykelleri", *TTOK Belleteni*, S. 56/335 (Kasım-Aralık 1976); Rasim Efendi, *Kamennaya Plastika Azerbaydjana - Azerbaycan'ın Daş Plastikası- Stone Plastic Art of Azerbayan*, Bakü, 1986; Abdulhalûk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara, 1989; Abdulhalûk Çay, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)* , c. I, Ankara, 1990; Ertuğrul Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara, 1993 (2. baskı); Beyhan Karamağaralı, *Türk Mimari Eserlerinde Ahlat Mezartaşları, Ankara, 1993, s. 49-68.; Fahrettin Kırzıoğlu, "Azerbaycan ve Anadolu'da Türkistan'dan Gelen Eski Milli Gelenek: Kabirtaşı Olarak Kullanılan Koyun ve At Heykelleri"*, X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1993, s. 133-160.
2. Beyhan Karamağaralı, *Türk Mimari Eserlerinde...*, s. 52. Söz konusu araştırmacı aynı yerde, koyun/koç şeklindeki mezar taşlarının Karakoyunlular ve Akkoyunlular'a ait olduğunu kabul etmektedir.
3. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk devletleri için bkz. Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, c. I, Ankara, 1984 (2. baskı). Sümer eserinin 17. sayfasında Kara Koyunluların adını aldıkları koyuna özel bir önem verdikleri ve mezar taşları olarak koç heykelleri kullandıklarını, Kara Koyunlu hanedanının *Barani* veya *Baranlu* kelimesine dayandırıyor. Bunun *koçlu* demek olduğunu soru işaretiyle kaydediyor ve yine bu hanedanın koç heykelleri yaptırdığını da soru işaretiyle birlikte veriyor. Dolayısıyla koç ve koyun mezar taşlarının Kara Koyunlulara ait olduğu kesin bir şeymiş gibi ileri sürülemez. Ayrıca aynı Türk geleneklerine uygun olarak ad almış Ak-koyunlu hanedanı da vardır. Metinde belirttiğim gibi bunlar hayvan ve renk sembolizmi ile ilgili Türk gelenekleri neticesinde ortaya çıkan adlandırmalardır; John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular-Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Sibel Özbudun, ek yazılar ve açıklamalar : Necdet Sakaoğlu) İstanbul, 1993; Ala-yuntlu boyu için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul, 1992 (4. baskı), s. 256-257.
4. Bu konularda genel olarak bkz. W. Radloff, "Türklerde ve Moğollarda Defin Meselesine Dair", (çev. A. İnan) *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968, s. 362-386.
5. Bazı örnekler için bkz. Kuzembay Baybasmov, *Jambul Önırındegi Tas Musınder - Kameniye İzvayaniya Jambılskoy Oblastı- Stone Sculptures of Zhambyl Region*, Alma Ata, 1996, s. 44-47.
6. Kültigin mezar külliyesi için genel olarak bkz. Lumir Jisl, "Kül Tigin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları", *Belleten*, c. XXXII/107 (Temmuz 1963), s. 387-410; Nejat Diyarbekirli, "Orhun'dan Geliyorum", *Türk Kültürü*, S. 198-199 (Nisan-Mayıs 1979); E. Nowgorodowa, *Alte Kunst der Mongolei*, Leipzig, 1980, s. 238-241; Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1998, s. 84-88.
7. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul, 1999, s. 131-134. Balbal konusunda ayrıca bkz. Jean-Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, (çev. Aykut Kazancıgil) İstanbul, 1999, s. 163-165.

8 Tözler için bkz. Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisi..., s. 53-60.

9. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, c. I, Ankara, 1971, s. 56-57.
10. Bahaeddin Ögel, *age*, s. 47; Abdulhaluk M. Çay, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri...*, s. 67-68.
11. Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978, s. 14; ata kültleri, atalara tapınma, hayvan atalar konusunda ayrıca bkz. Jean-Paul Roux, *age*, s. 188-214.
12. Bu konuda bkz. Yaşar Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu (18-20 Aralık 1998)*, İstanbul, 1999, s. 47-62.
13. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisi...*, s. 36-37.
14. İskeletten dirilme konusunda bkz. Jean-Paul Roux, *age*, s. 126-127, 134-135.
15. Bu hususta detaylı olarak bkz. Yaşar Çoruhlu, "Selçuklu Sanatı'nda Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyeti", *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (16-17 Mayıs 1996)*, Konya, 1997, s. 227-267; At kurbanı vb. hususlar ve at ile ilgili inanışların sanata yansıması konularında bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda At Figürlerinin Sembolizmi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 98 (Ekim1995), s. 171-219.
16. Emel Esin, *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)* , İstanbul, 1979, s. 51.
17. Ramazan Şeşen (haz.), *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi*, İstanbul, 1975, s. 36.
18. Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda Koyun, Koç ve Keçi Figürlerinin Sembolizmi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 100 (Nisan 1995), s. 52.
19. J. C. Cooper, *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*, Londra, 1992, s. 86.
20. Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1979 (2. baskı), s. 62.
21. Konu ile ilgili olarak bkz. Şinasi Tekin, "Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (/Ötüken) ve Şehir (/Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili", *Atatürk Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3 (1975), s. 42.
22. Mircea Eliade, *Shamanism Archaic Techniques of Ecstasy*, (Fransızca'dan çev. Willard R. Trask) Londra, 1964, s. 407, 409, 467.
23. Erlik hakkında genel bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisi...*, s. 49-53.
24. Türk sanat ve kültüründe hayvanlar ve anlamları üzerine bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi*, İstanbul, 1995; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisi...*, s. 138-190. Yırtıcı hayvanlar dışındaki hayvanlar üzerine daha ayrıntılı açıklamalar için son kitabın kaynakçasındaki makalelerimizin listesine bkz.
25. Bu hususta bkz. Emel Esin, "Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkii", *VI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler (Ankara 20 - 26 Ekim 1961)* , Ankara, 1967, s. 112. Yine E. Esin'e göre bu at eski zaman tanrısı *Öd*'ün yerini tutar ve *Kutadgu Bilig*'de Ödlek adını alır. Bu konu aynı zamanda, *Atharvaveda*'da zaman tanrısı Kala olarak yer alıyordu Bkz. Emel Esin, *İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi...*, s. 167.
26. J. C. Cooper, *age*, s. 85.
27. J. C. Cooper, *age*, s. 94, 136.
28. Bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda koyun,...", s. 56-57.
29. Kemaleddin Demiri, *Hayat'ul Hayvan* (haz. S. Çağlayan), İstanbul, 1973, s. 220.
30. Kuran-ı Kerim: 5/103; Abdullah Aydın (terc.), *Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Celilesi*, İstanbul, ty, s. 125.
31. Kâşgarlı Mahmud'a göre, kutlu ve mübarek olan her nesneye ve bırakılan salıverilen her hayvana "ıdhuk" adı veriliyordu. Bu hayvana yük vurulmaz, yünü kırkılmaz, sütü sağılmazdı ve sahibinin yaptığı bir adak için saklanırdı. Bkz. Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* , (çev. Besim Atalay) c. I, Ankara, 1985, s. 65.
32. Kuran-ı Kerim: 22/37. Yukarıdaki dipnotta bahsi geçen tercüme, s. 337.
33. Kuran-ı Kerim: 8/60. Bahsi geçen tercüme s. 185.
34. Kuran-ı Kerim: 38/30-34. Bahsi geçen tercüme, s. 456.
35. Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1979 (2. baskı). Aynı eserde (s. 71) ve N. Uluğ'un Tunceli isimli eserine (İstanbul, 1938, s. 110) dayanılarak; Tunceli'de "ağaların ve ağazadelerin yiğitlik ve kahramanlıklarını belli etmek için koç başlı mezarlar yapılır" deniliyorsa da bu genellenemeyecek kısmi bir açıklama olarak değerlendirilmelidir.
36. Hz. Hüseyin'in şehit edilişiyle ilişkilendirme için bkz. Inge Demand Mortensen, "Nomadic Cemeteries and Tombstones from Luristan, İran", *Cemetieres et Traditions Funeraires dans Le Monde Islamique - İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, c. II, Ankara, 1996, s. 178, 180; Bizim bu konudaki fikrimiz ise ilk olarak şu yayında yer almıştır: Yaşar Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi, *Eyüp sultan Sempozyumu Tebliğler -I-*, İstanbul, 1998, s. 63-64.

DÜYUN-I UMUMİYE'NİN BAŞLANGICI

IMF ve Rüsum-ı Sitte İdaresi

BEHZAT ÜSDİKEN

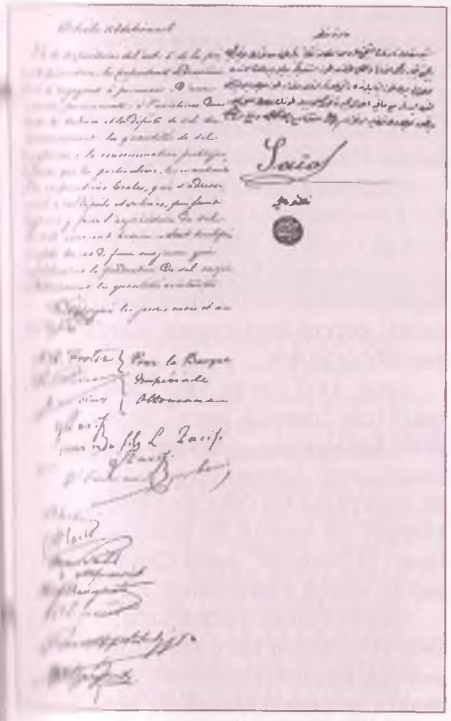

Rusum-ı Sitte anlaşmasının imza bölümünün yer aldığı son sayfası.

Belge ve fotoğraflar: Behzat Üsdiken arşivi.

Bugün değişik "ekonomi" yazarları tarafından IMF'ye benzetilen Düyun-ı Umumiye idaresi acaba başlangıçta öyle miydi?

Sanmam. Çünkü, Düyun-ı Umumiye'nin başlangıcı kabul edilebilecek olay, devletin 6 Ekim 1875 tarihinde aldığı karara bağlı olarak 7 Ekim 1875 günü yayımladığı tebliğ ile ortaya çıkmıştı. Bu tebliğ şöyle diyordu:

> Bugünden itibaren ve beş sene süreyle, senelik 14.000.000 liraya ulaşan iç ve dış borçların faiz ve amortismanlarının tutarı yarıya indirilmiştir.

Bu tebliğin eksik kaldığı düşüncesiyle Bâbıâli 10 Ekim 1875 günü ek bir tebliğ yayımladı:

> 6 Ekim 1875 tarihinde Bâbıâli'nin aldığı karara bağlı olarak 7 Ekim 1875 günü yayımlanan tebliğde belirlenen hususların açıklanması gerekmektedir.
>
> a) Bugünden itibaren, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçlarının faiz ve amortismanları beş sene için yarıya indirilmiştir.
>
> b) Bu kuponların ödenmesi ise şöyle gerçekleşecektir:
>
> aa) İlk yarısı tamamen nakit olarak,
>
> bb) İkinci yarısı ise, yılda % 5 getirisi olan yeni hazırlanmış tahvillerle karşılanacaktır.

Burada dikkat edilecek en önemli öğe, "iç ve dış borçlar" deyimidir. Ana para dışında bütün borçların ödenmesi gereken faiz ve amortismanların tümünü, Osmanlı Devleti o günkü şartlar içinde bile bir programa bağlama gereği duymuştur. Kaldı ki, faizler için du Velay'in yazdıkları çok ilginçtir:

> Devletin akdetmiş olduğu istikrazların faiz nisbeti ise nadiren %12-13'ten aşağıya düşmüştür. Devletin bu kadar ağır şartlara nasıl muvafakat ettiği ve müsrifleri düşündürecek mukaveleleri nasıl imzaladığı izah olunamaz.

İşte böyle bir dönemde Osmanlı Devleti, bırakın ana parayı, iç ve dış borçların faiz ve amortismanlarını ödemeyi bile arka arkaya patlak veren savaşlardan ötürü yapamamıştı.

Ama buna karşılık, 1877 yılında gene Mısır vergisini karşılık göstererek 5.500.000 sterlin tutarında bir borçlanmayı yapabildi; hem de o günkü şartlar içinde.

Şunu unutmamak gerekir ki, Düyun-ı Umumiye'nin başlangıcı ya da oluşmasının nedeni olan "Rüsum-ı Sitte İdare-

Sağda: *Yorgo Zarifi.*

En sağda: *Arifi Paşa.*

19. yüzyılda Karaköy Meydanı.

Altta: Sadrazam Küçük Said Paşa.

si" ("Rüsum-ı sitte": "Altı resim" yani ipek, tütün, balık avı, tuz, içki ve puldan alınan vergiler), Osmanlı borçları, daha doğrusu Osmanlı maliye tarihi içinde kanımca çok başarılı bir örgütlenmedir.

Böyle bir başlangıçtan sonra, kısa süre içinde Osmanlı borçlarının miktarı, doğrudan ihraç bedellerinin ana parasına kadar inmişti.

Ayrıca, Rüsum-ı Sitte İdaresi durup dururken kurulmamıştır. O dönemde Sultan II. Abdülhamid'e bu idarenin kurulması önerisini ünlü Galata Bankeri Yorgo Zarifi getirmişti.

Sultan II. Abdülhamid'in danışmanı gibi hareket eden Yorgo Zarifi durumun düzelebilmesi ve Osmanlı imparatorluk borçlarının gerçek düzeye indirilmesi için yeni bir formülün ya da programın uygulanması gerektiğini belirtmiş, bu programın rahatça uygulanabilmesi ya da başarılı olabilmesi için de, çok zeki, yönetimdeki becerisiyle tanınmış vezirlerden Küçük Said Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi gerektiğini de eklemişti...

Halbuki halen sadarette olan Arifî Paşa henüz iki ay yirmi dört gün (bazı kaynaklarda iki ay yirmi gün diye geçer) gibi kısa bir süredir sadrazamlık makamında bulunmaktaydı.

Bu öneri üzerine Arifî Paşa'nın yerine 18 Ekim 1879 Cumartesi günü Küçük Said Paşa Sultan II. Abdülhamid'den sadaret mührünü aldı. (İlginçtir, Küçük Said Paşa Meşrutiyet dönemi dahil dokuz kez sadrazam olmuştur.)

Küçük Said Paşa'nın sadaret makamına oturmasından hemen sonra, Galata Bankerlerinden Yorgo Zarifi ve Salamon Fernandez; Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1875 yılında durdurulmuş olan ödemelerin yeniden başlatılmasına önayak olmak için başvuruda bulunmuşlar ve bu başvuruyla Kasım 1879 tarihinde, yani Küçük Said Paşa'nın Sadrazam olmasından sonra daha bir ay dolmadan Osmanlı imparatorluk borçları için bir ön ödeme planı hazırlanmışlardı. Önerilen bu ödeme planına bağlı olarak da 22 Kasım 1879 tarihinde ve o dönemki adı ile "Rüsum-ı Sitte İdaresi" kurulmuştu.

Dikkat edilirse, Küçük Said Paşa'nın sadarete gelişi 18 Ekim 1879 Cumartesi günüdür. Anlaşmanın onaylanması ise 22 Kasım 1879 Cumartesi gününe denk gelmektedir.

Araştırmacıların dikkat etmesi gereken en önemli unsur, para ve borçların miktarı değildir. Kanımca alacaklıların davranışı, paradan da, miktardan da, şekilden de daha önemlidir. Uyruğu ne olursa olsun alacaklı olan Galata Bankerlerinin önerilerinin nedenlerini, onların yaşam şeklinde ve sosyal yapılarının içinde aramak gerekir. İnsan, dini ya da uyruğu ne olursa olsun, yaşadığı ülke ile özdeşleşir. Osmanlı ülkesinde yaşayan Galata bankerlerinin bu yaklaşımının nedenini iyice değerlendirmek ve bu borçların ödenmesini sağlayacak Düyun-ı Umumiye'den önce kurulmuş olan Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin ne getirdiğini ya da ne götürdüğünü hesap etmek gerekmektedir.

Bugünkü durumda IMF gibi bir kuruluşun ülkemize ne getirdiği ya da ne götürdüğü, köşe yazarlarının hiçbir mantığa sığmaz irdelemelerine göre değil, gerçeklere uygun olarak yansıtılmalıdır.

Prof. Asaf Savaş Akat "liramız" için "dandik para" deyimini kullanmış... Olabilir, ama unutmasın, babası da kendisi de o parayla bu ülkede okudu, büyüdü ve bugün de konuşabiliyor. O "dandik" para olmasaydı, acaba konuşabilir miydi?

Hurşit Güneş yazılarında, IMF'yle yapılan borç anlaşmasının çok başarılı olduğunu yazmakta ve neden olarak da borcun beş seneye yayıldığını açıklamakta. Galiba Hurşit Bey unutmuş: Yatırım yapan herhangi bir firma, eğer krediye bağlı bir yatırım yapacaksa, bankadan en az beş yıllık orta vadeli bir kredi talep eder. Bunun da bir ya da iki yılı (faiz hariç) ödemesizdir. Banka ile kurum arasında yapılan bu anlaşma tamamen doğaldır. Burada ise devlet söz konusudur. Kaldı ki, alınan borcun faizinin tamamı birinci yılın içinde ödenecektir. Ayrıca alınan yardım değil, borçtur. Üretimi sıfır olan bir ül-

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ
ΤΟΥ
ΜΟΝΟΠΩΛΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΠΝΩΝ
ΤΗΣ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ
REGIE CO-INTERESSÉE DES TABACS
DE L'EMPIRE OTTOMAN
ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΜΕΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 4,400,000 Α. Τ. ητοι 100 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ
ΕΔΡΑ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
Ἐκ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΜΕΛΗ ΕΔΡΕΥΟΝΤΑ ΕΝ ΤΗ ΑΛΛΟΔΑΠΗ
MALLET (Ch. I. Προεδρος
AUBOYNEAU (E.)
BENEDIKT (D. Edm.)
BLEICHRŒDER (Baron H. de)
MAUTHNER (Chevalier G. von)
ΜΕΛΗ ΕΔΡΕΥΟΝΤΑ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
BERGER (Comte L.), Αντιπροεδρος
AUBOYNEAU (E.)
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ (Ε.)
JANKO (N. de)
VANDŒUVRE (Baron de)
TESTA (Baron Ch. de)
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
Διευθυνται: CHARNAUD (C. B.) ⊙ NOBLET (J.)
RAMSAY (A.)

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
Banque Impériale Ottomane
ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 10,000,000 ΛΙΡΩΝ ΑΓΓΛΙΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΔΡΑ
Sir HAMILTON LANG
G. AUBOYNEAU A. DANTZIKIRE BEHE
ΜΕΤΑΛΛΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ
ΛΟΝΔΙΝΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ

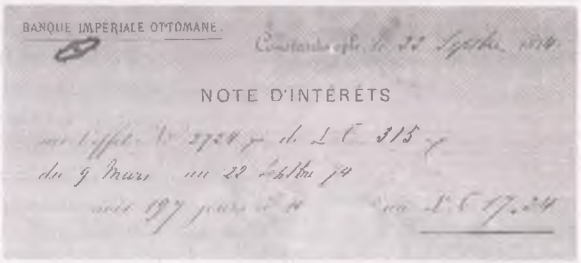
BANQUE IMPÉRIALE OTTOMANE
NOTE D'INTÉRÊTS

Solda: Osmanlı Bankası'nın bina ve yöneticileri.

En üstte: Düyun-ı Umumiye içinde kurulan Reji İdaresi'nin bina ve yöneticileri.

Üstte: Osmanlı İmparatorluk Bankası'nın 22 Eylül 1874 tarihli bir faiz dekontu.

kede, bırakın ana parayı, faiz nasıl ödenecektir? Ayrıca IMF'den alınan borca uygulanacak faiz de bilmesi gereken halk tarafından bilinmemektedir.

Böyle bir ortamda ne yapılmak istenmektedir? Bankalarla yapılan takas göklere çıkarılmaktadır. Takas, dolar değeri üzerinden, faizi de öyle. Faiz miktarı da % 14-15 civarında belirlenmiştir. Takas yapıldığı gün doların değeri 1.100.000 olarak kabul edilmiştir. Bu mu başarı? Bankalar daha şimdiden bugünkü kura göre dolar başına 400.000 TL, yani yatırdıkları para ile Türk Lirası karşısında % 37'lik bir kâr sağlamışlardır. Tabii ki faizde de öyle...

Biz bunlarla uğraşırken, petrolden başka kaynağı olmayan petrol zengini İslam ülkeleri, yabancı bankalara mevduat olarak yatırdıkları paraları için faiz olarak "Libor"u dahi bulamadıklarından, 1971 yılından başlayarak finans müesseseleri ile bankalar açmaya girişmişlerdi. Bunların sayısı da küçümsenemeyecek şekilde, 1985 yılına kadar (1985 dahil) 54'e yükselmişti. (Bunlara eskiden beri var olan İran ve Pakistan bankaları ile ABD'de açılan finans şirketleri dahil değildir. Türkiye'de 1985 yılında açılan Faisal Finans dahildir.)

İyice araştırılacak olursa, Rüsum-ı Sitte İdaresi çalıştığı süre içinde tam ve kesin bir başarıya ulaşmıştı. Ulaşmasaydı, diğer alacaklılar Osmanlı İmparatorluğu'na yeniden başvurmazlar ve Rüsum-ı Sitte İdaresi'nden sonra Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasını istemezlerdi.

Osmanlı Devleti'nin, küçük bir indirimden sonra o dönem Galata Bankerleri ile Osmanlı İmparatorluk Bankası'na kalan borcu aşağıdaki şekildeydi:

- Osmanlı Bankası'nın birleştirilmiş alacaklarından doğan 3.625.000 Lira
- Osmanlı Bankası'nın cari hesabındaki limit fazlası 1.750.000 Lira
- Osmanlı Bankası'nın vasıtalı vergilere bağlı avansları 860.000 Lira
- Yorgo Zarifi'nin alacağı (aşağı yukarı) 690.000 Lira
- Salamon Fernandez ve Alfred Barker'le ortaklarının alacağı 1.800.000 Lira

Toplam 8.725.000 Lira

Bu borç devlet tarafından 10 yıl içinde tasfiye edileceğinden, bu miktara 2.275.000 Lira faiz eklenmiş ve bu suretle borç miktarı 11.000.000 Osmanlı Lirasına ulaşmıştı.

Alacaklı Galata Bankerleri ve Osmanlı İmparatorluk Bankası kendilerine gösterilen teminata bağlı olarak, alacaklarını yılda 1.100.000 Osmanlı Lirası hesabıyla 10 senede tahsil edeceklerdi.

Bu paranın tahsil edilebilmesi için:

1. Tuz inhisarı ile Tütün İnhisarı'nın İdaresi (mültezimliği değil, yalnız idaresi),
2. Damga resmi, her türlü alkollü içki, balık avcılığı ve

Galata Bankerlerinden Theodore Mavrogordato.

ipek aşarı rüsumlarının mültezimliği yeni kurulan Rüsum-ı Sitte İdaresi'ne bırakılmıştı.

22 Kasım 1879 tarihinde imzalanmış olan anlaşmada taraflar şöyleydi:

Osmanlı İmparatorluğu'nu temsilen: Sadrazam Küçük Said Paşa

Osmanlı Bankasını temsilen: H. Foster - Emile Deveaux - Von Haas

Galata Bankerlerini temsilen: Yorgo Zarifi - Salamon Fernandez - Bernard Tubini, Eustache Evgenidis, Theodore Mavrogordato, Adolphe Vlasto, Alfred Barker, Paul Stefanovitch-Schilizzi, Leonidas Zarifi, Yorgo Coronios, Ulysse Negroponte ve Zanni Stefanovitch.

Bu anlaşmaya göre, toplanacak gelirlerin içinden önce yıllık taksit olan 1.100.000 Osmanlı Lirası çıkarılacak, sonra kalan miktar devletin iç ve dış borç ödemeleri için ayrılacaktı. 1.100.000 Osmanlı Lirası üçer aylık taksitler halinde, yani 275.000 Osmanlı Lirası olarak ödenecekti.

Yapılan anlaşmanın kesinlikle başarılı olabilmesi için, Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin başına, tüm alacaklıların ortak desteğiyle, Romanya'daki Tütün İdaresi'ni fevkalade örgütlemiş ve başarılı sonuçlar almış olan Hamilton Lang getirildi.

Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin bu şekilde kurulmuş olması halk tarafından da olumlu karşılandığı için, inhisarların yönetimi 13 Ocak 1880 günü mültezimlerin eline geçti.

Rüsum-ı Sitte İdaresi'ni yöneten Lang, altı ay sonra başarılarını kanıtlayan bir rapor tanzim ederek devlete sundu.

Galata Bankerleri ve Osmanlı İmparatorluk Bankası durumun iyileşmesinden son derece memnundu. Hamilton Lang'ın Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin bünyesinde bulunan, 130'u gayrimüslim, 5714'ü Müslüman olmak üzere 5.844 memurun özveri ile çalıştıklarını beyan etmesi de herkes tarafından olumlu karşılanmıştı.

Olayın çok iyi şekilde gelişmesi, yurtdışında bulunanlarla diğer alacaklıların tepkisini çekti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin, Galata Bankerleri ile Osmanlı İmparatorluk Bankası'na yaptığı, büyük bir ayrıcalık tanımaktı.

Yurtdışından gelen tepkilere karşı, Osmanlı Hükümeti yeni bir çıkış yolu aradı ve 23 Ekim 1880 tarihinde özet olarak aşağıda belirtilen yazıyı, büyükelçilikler kanalıyla yabancı ülkelerdeki diğer alacaklılara bildirdi.

Buna göre, Osmanlı Devleti

> ...Osmanlı Borçları Tahvilleri hamillerinin umumuna tebliğ eder ki: Bâbıâli mezkûr borçların faiz ve itfa bedellerinin tediyesine yeniden başlamak için âdilâne ve amelî bir hal çaresi bulmak hususunda kendileriyle doğrudan doğruya anlaşmak arzusunda olduğundan, hamilleri aralarından lâzım gelen selâhiyeti haiz olmak üzere murahhaslar seçerek, bir anlaşma hususunda doğrudan doğruya hükümetle görüşmek üzere İstanbul'a göndermeye davet eder. Mezkûr anlaşmanın şartları şu esaslara istinat edecektir:
>
> 1. Hükümet'le murahhaslar arasında yapılacak görüşmeler sonunda, "hamiller Rüsum-ı Sitte İdaresi" yerine geçecek bir "banka" ya da "kurum" belirleyecekler; bu banka ya da kurum 22 Kasım 1879 tarihli anlaşmanın 13. maddesi hükmü gereği, alacakları tasfiye edecektir.
>
> Bunların tasfiyesi nedeniyle, Rüsum-ı Sitte İdaresi yeni kurulan bir banka ya da kuruma geçecek, bu tarihten sonra Rüsum-ı Sitte İdaresine verilmiş olan gelirler banka ya da kurum tarafından idare edilerek Osmanlı devlet borçlarının ödenmesi sağlanacaktır.
>
> ...Devletin kontrol hakkı mahfuzdur.
>
> 2. Şimdilik gümrük resmi % 8'e yükseltilecek ve bu gelir de yeni kurulacak teşkilata bırakılacaktır.
>
> 3. Ayrıca aşağıdaki gelirler de bu ödemelere tahsis olunacaktır.
>
> a) Halen alınmakta olan temettü vergisinin artırılması kanununun uygulanmasından sonra doğacak gelir fazlası,
>
> b) Şarki Rumeli'nin yıllık vergisi,
>
> c) Kıbrıs Adası geliri,
>
> d) Bulgaristan vergisi,
>
> e) Bugünkü devlet gelirlerinin yavaş yavaş artması halinde, artan gelirin bir bölümü...
>
> Bunun dışında,
>
> "Dalgalı Borçlar" ve "Rus Savaş Tazminatı" da bu anlaşma içinde düşünülecektir.

Osmanlı Devleti, bu hareketi ile verebileceğinin en fazlasını veriyordu. Hamiller de daha fazlasını istemek gibi bir hataya düşmek istemediler. Rüsum-ı Sitte İdaresi'ni kuran ve alacaklı olan Galata Bankerleri Osmanlı İmparatorluk Bankası ile 22 Kasım 1879 tarihinde imzalanan anlaşmanın 13. maddesinde "Osmanlı tahvilleri hamilleri ile Hükümet arasında mezkûr hamillere daha fazla menfaat temin eden

yeni bir anlaşma yapılırsa..." fıkrasının bulunması nedeniyle rahatlarını hiç bozmadılar.

Bunun üzerine yabancı hamiller murahhasları İstanbul'a gelmeye başladı: İngiltere'den Robert Bourke, Fransa'dan Valfrey, Avusturya'dan Baron de Mayr, İtalya'dan Mancardi, Almanya'dan Primker.

Osmanlı Devleti ise taraf olarak bir komisyon ile katılıyordu. Bu komisyonda başkan Server Paşa, üyeler Münir Bey, Ohannes Efendi, Çamiç, Wettendorf Bey, Gescher Efendi ve Bertram Efendi'ydi.

İleride "Muharrem Kararnamesi" olarak adlandırılacak ve Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasını hazırlamış olan anlaşmanın yapılmasını, Osmanlı Devleti ve alacaklı hamiller bu komisyonun başarılı çalışmalarına borçludurlar.

Komisyon gerçekten çok iyi çalışmış ve üstün bilgileri ile, her türlü istek ya da dilekleri her iki tarafın karşılıklı menfaatlerini bozmadan halledebilmişti. Toplantı 13 Eylül 1881 tarihinde başlamış ve 28 Aralık 1881 günü tamamlanmıştı. Osmanlı Devleti, bu anlaşmayı 28 Aralık günü tasdik etti. Aynı anda da 13. madde hükmüne göre 22 Kasım 1879 tarihli Rüsum-ı Sitte İdaresi ile ilgili anlaşmayı feshetti.

13 Ocak 1882 tarihinde Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin tüm hak ve vecibeleri yeni kurulan Osmanlı Düyun-ı Umumiye Meclisi'ne geçti.

Tabloda görüldüğü gibi, bütün borçlar toplanmış ve gruplara ayrılmıştır. İngiliz Sterlini olarak "1854, 1855, 1871 ve 1877" yılında yapılan istikrazlara karşılık teminat gösterilen "Mısır vergisi"ni, Mısır doğrudan İngiltere'ye ve İngiliz bankalarına ödediği için bu borç Osmanlı borçlarından tamamen ayrılmış ya da öyle gösterilmiştir.

Diğer gruplarda oluşan borçların toplamından oldukça büyük bir indirim yapılarak, borç miktarı tahvillerin gerçek ihraç değerine indirgenmişti.

Bu duruma Rüsum-ı Sitte sözleşmesinin 13. maddesi gereğince hiçbir itirazı olmayan Galata Bankerleri de, kendi alacakları için ödenecek olan faizlerin tamamının 590.000 liraya indirilmesine ses çıkarmamış ve bunu aynen kabul etmişlerdi.

Burada dikkat edilecek en önemli unsur, Osmanlı Devleti'nin, dış borçlara değil iç borçlara öncelik tanımasıdır. İç borçlar tamamen konsolide edilip, o dönem Rüsum-ı Sitte İdaresi'nce ödeme programına alındıktan sonra; idare tarafından ödenmiş ya da ödenecek tüm paralar, şartlar ne olursa olsun, ülke içinde kalacaktı.

Kanımca, en büyük oyun da Yorgo Zarifi ve arkadaşları tarafından burda oynanmıştı. Çünkü konsolide edilen borçlara karşı, devlet tarafından ya da Rüsum-ı Sitte İdaresi'nce tahsil edilerek ödenen paralar, tekrar ediyorum, şartlar ne olursa olsun, tamamen ülke içinde kalıyordu.

Nitekim bu tarihten başlayarak, tüm Galata Bankerleri arasında bir gayrimenkul alımı furyası başladı. O dönem bu alım piyasaya gerçek bir hareketlilik kazandırmıştı.

Rüsum-ı Sitte İdaresi ile imzalanan anlaşmada, dikkat edilecek diğer bir unsur da, "tuz ve tütün" inhisarının "mültezimliğinin" değil, yalnızca "idaresinin" Galata Bankerlerine ve Osmanlı Bankası'na verilmiş olmasıdır. Diğer vergi ve gelirler için ise mültezimlik esası vardı. Bazı arkadaşlarımız acaba bu durumu bugünle karşılaştırmayı düşünmezler mi? Osmanlı İmparatorluğu o zamanki deyimle "Hasta Adam"dı. Ama bugünle kıyasladığımızda, "Düvel-i Muazzama"ya karşı oldukça kuvvetliydi.

Adip Roumani Osmanlı İmparatorluğu'nun borç ödemesini durdurması üzerine şöyle yazar:

> Bu vaziyet karşısında Osmanlı Devleti'nin alacaklıları çok zor durumda kaldılar. Çünkü hukuk ve adliye açısından kullanabilecekleri bir hakları yoktu. Borçlu, bir şahıs ya da şirket olsa, borcunu vermediği zaman, mahkemeye başvurur alacağını ya icra yoluyla ya da iflâs ile ister. Ama karşısında hükümranlık hakları ile duran bir hükümet varsa, hükümeti mahkemeye veremez ve bundan ötürü de hiç bir şey yapamaz.

Bugünkü ekonomi yazarlarına duyurulur...

İSTİKRAZLAR

		20.12.1881'de henüz ödenmemiş resülmal (ana para)	Muharrem Kararnamesi ile kabul edilen resülmal	İkinci tenzilattan sonra resülmal
Seri A	1858	4.053.225	3.789.848	
	1862	5.407.490	4.112.411	7.831.870
Seri B	1860	1.808.730	1.148.621	
	1863/64	5.618.250	4.371.050	
	1872	5.302.220	5.745.482	11.049.307
Seri C	1865	4.437.950	3.212.784	
	1869	22.715.000	14.174.160	
	1873	29.916.414	16.528.818	33.670.176
Seri D				
Eshamı Umumiye		95.917.096	48.365.255	48.017.162
İkramiyeli Tahviller		34.652.640	15.635.548	15.632.548
Ramazan Tahvilatı		1.939.558		
Tahvilatı Mümtaze		8.169.986	8.169.986	8.169.986
Toplam		219.938.559	125.250.943	124.305.019
Muharrem kararnamesine girmeyen borçlar...				
1854 İstikrazı		1.925.660		
1855	"	4.196.720		
1871	"	5.783.140		
1877	"	5.294.740		
Toplam		17.200.260		17.200.260
Genel toplam		**237.128.819**		**141.505.279**

ARŞİVDEN BİR BELGE (31)

Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrâk-ı Muzırra (1899)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T. C. BAŞBAKANLIK
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Ekl: 4, Vesika: 1.

Bu sayımızda II. Abdülhamid döneminde "evrâk-ı muzırra" olarak kabul edilen siyasi içerikli ve Avrupa kaynaklı Jön Türk yayınlarının ve sultanı eleştiren veya hicveden Avrupa neşriyatının Osmanlı İmparatorluğu'na girişini engelleme çabalarından birisini sunuyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı devletlere tanımış olduğu kapitülasyonlardan yararlanan Avrupalı devletler, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli kentlerinde kendi postahanelerini açma hakkına sahip olmuşlardır. Ecnebi postahaneleri ismiyle anılan bu postahaneler, o devletin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan vatandaşlarına hizmet vermekte ve Osmanlı tebasına mensup olan kişilerin bu postahanelere girmesine izin verilmemekteydi. Ancak, Osmanlı devlet görevlileri ne postahaneye giren ve çıkan kişileri ne de postahaneye gönderilen ve postahaneden yollanan posta ve kolileri denetleme hakkına sahipti. Hal böyle olunca, ecnebi postahaneleri Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinde bir "özgürlük vahası" gibi çalışmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu hakkında Avrupa'da basılan her türlü siyasi yayın elaltından ecnebi postahanelerine gönderiliyor, oradan da başta İstanbul olmak üzere tüm ülkeye dağıtılıyordu.

Ecnebi postahanelerine bir çekidüzen vermeyi hedelleyen ve ülkeye "evrâk-ı muzırra" girişine bir son vermeyi amaçlayan belgelerimizden ilki Hâriciye Nezâreti'nin Avrupa devletlerindeki Osmanlı elçilerine hitaben hazırlamış olduğu bir genel yazışmanın tercümesidir. Bu belgede, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde Osmanlı İmparatorluğu ve II. Abdülhamid aleyhtarı yapılan yayınların ecnebi postahaneleri aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'na sokulduğu ve böylelikle ülke çapında dağıtıldığı vurgulanmakta, elçilerin bulundukları ülkenin yönetimini bu konuda uyarması istenmektedir. İkinci belgemiz, Hâriciye Nezâreti'nin Avrupa devletlerini temsilen İstanbul'da bulunan elçilerine hitaben hazırlamış olduğu, uyarıya kulak asılmadığı takdirde ecnebi postahanelerinin kapatılacağı tehditini de içeren bir yazının tercümesidir. Üçüncü belge, Hâriciye Nâzırı Ahmed Tevfîk Paşa'nın ilk iki belgeyi Sadaret'in onayına sunuş yazısı, dördüncü belge Meclis-i Vükelâ'nın onayı, beşinci belge ise Meclis-i Vükelâ kararını Sultan II. Abdülhamid'e ileten sadrazam Halil Rıf'at Paşa'nın sadaret tezkeresi ve bu tezkerenin kenarına Başkatip Tahsîn Paşa imzasıyla düşülen nottan da açıkça anlaşılacağı üzere, Sultan II. Abdülhamid'in irâde-i seniyyesinden oluşmaktadır.

Osmanlı Hâriciye Nezâreti'nin bu uyarısı üzerine ecnebi postahaneleri "zabt ü rabt" altına alınabilmiş midir? Elimizdeki diğer bilgi ve belgeler, ecnebi postahanelerinin kapitülasyonların ortadan kaldırıldığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması aşamasına kadar diledikleri gibi çalışmayı sürdürdüklerini göstermektedir.[1]

1. R. Sertaç Kayseriloğlu-Cemil Kuntay, "Postahaneler," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VI, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), s. 280-282.

Bâbıâli
Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye
Tercüme Odası
aded

Hâriciye Nezâreti'nden sefârât-ı seniyyeye irsâl olunacak tahrîrât-ı umûmiyenin müsveddesi tercümesidir.

Nezd-i sefîrânelerinde şübhesiz ma'lûm olduğu üzere hayli zamândan berü bazı sebük-magzan muhtelif nâmlar takınarak veya mevhûm bir takım vezâifi hâiz olduklarını iddiâ ederek Avrupa'nın mahall-i muhtelifesinde cem'iyât-ı mefsedetcûyâne teşkîl ve metbû'ı mufahham ve muazzamımız ———— pâdişâhımız efendimiz hazretleriyle hükümet-i seniyyelerine karşı hasmâ-

ne kütüb ve resâil ve makâlât neşr etmekde ve bunları ecnebi postahaneleri vâsıtasıyla veya vesâit-i sâire ile memâlik-i şâhâneye idhâle tasaddî eylemekde ve bu sûretle memâlik-i şâhânede huzûr ve asâyişi ihlâle çalışmaktadırlar. Şu hâl-i esef-iştimâlden münbais mehâzîre çâre-sâz olmak üzere süferâ ve me'mûrîn-i saltanat-ı seniyyenin ahvâl-i mezkûreyi ihbâr ile iktifâ etmeleri kâfi olmayub 'memâlik-i ecnebiyede tevsî' ve tezâyüd eden fenâlığı kökünden imhâ ve izâleye salîh teşebbüsât-ı ciddiyeye tevessül eylemeleri muktezîdir. Asdıkâ-yı me'mûrîn-i devletden herbirinin uhdesine teretlüb eden vazife-i mübreme bu merkezdedir. Bugüne değin icrâ olunan teşebbüsâtın netice-i matlûbeye müncer olmaması hâiz-i ehemmiyet olan işbu nokta-i nazara mebni şâyân-ı teessüfdür. Binâen-aleyh marrü'z-zikr kütüb ve resâil-i muzırranın neşriyle memâlik-i şâhâneye irsâlini men'e sâlih kâffe-i esbâb ve vesâiti teemmül ve tefekkür ve nezdinde bulunduğunuz hükümetin me'mûrîn-i âidesiyle bu husûsu tezekkür etmenizi ve işbu tahrîkât-ı fesâd-cüyâneye nihâyet vermek üzere tedâbîr-i müessire ittihâzı esbâbını istihsâl eylemelerini bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i şehriyârî zât-ı sefîrânelerine tavsiye eder ve netice-i teşebbüsâtınızı âcilen tarafıma teblîğe mezîd-i i'tinâ eylemenizi ricâ eylerim. Diğer taraftan Nezâret-i Hâriciye pây-i taht-ı saltanat-ı seniyyede mukîm süferâ-yı ecnebiyeden bazılarına sûreti melfûf müzekkere-i umûmiyeyi irsâl eylemişdir ki işbu müzekkerede evrâk-ı muzırranın memâlik-i şâhâneye idhâl ve tevzî'i husûsunda memâlik-i şâhânedeki ecnebi postahâneleri tarafından vukû'a getirilen sû-i istimâlâtın derece-i velâmeti irâe ve isbât edilmişdir. Ma'lûm-ı sefîrâneleri olduğu üzere ecnebi postahânelerinin vücûdu bir güne ahkâm-ı sarîha-i ahdiyeye müstenid olmayıp hükümet-i seniyye ise devlet-i aliyye posta idâresince mukâvelât-ı düveliyeden münbais bazı ıslâhât ve teshîlâtın mevkî'-i icrâya vaz'ına intizâren şimdiye kadar ecnebi postahânelerine karşı muvakkat olarak iğmaz-ı ayn edilmişdir. Buna müteallik mesâil bir komisyon-ı mahsûs ma'rifetiyle tedkîk ve teemmül edileceğinden işbu müzekkere-i umûmiyede beyân olunduğu üzere hükümet-i seniyye karîben bu bâbdaki teklîfât-ı kat'iyesini dermeyân edebilecekdir. Kendisiyle münâsebâtda bulunduğunuz hükümeti buna müteallik metâlib-ı meşrû'amızın müsâadet-kârâne telakki olunması zımnında buradaki sefîrine ta'lîmât-ı lâzıme i'tâsına sevk ü imâle için taraf-ı âliyelerinden teblîgât-ı münâsib icrâsı icâb eder. İşbu tahrîrât meâlinde bi'l-cümle mesâinizi sarf etmenizi ricâ eder ve husûl-ı muvaffakiyeti dirâyet ve reviyyet-i müselleme-i sefîrânelerinden ümid ve intizâr eylerim.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Eki: 4, 7.B.1317, Vesika: 1)

Bâbıâli
Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye
Tercüme Odası
aded

Hâriciye Nezâreti'nden Dersaâdet'de mukîm süferâ-yı ecnebiyeden bazılarına irsâl olunacak müzekkere-i umûmiyenin sûreti tercümesidir.

Nezâret-i Hâriciye ecnebi posta idârelerinin kendi vesâtetleriyle memâlik-i şâhânede tevzî' olunagelen kütüb ve resâil-i muzırra hakkındaki tavr ü hareket-i lâ-kaydânelerinden münbais ahvâl-i esef-isstimâl hakkında ——— sefâretinin nazar-ı dikkatini celb eyler. Fî'l-vâki' hükümet-i seniyyeye karşı açıkdan açığa hasmâne bir maksada mebni kaleme alınmış bir çok resâil-i mevkûte ve kütüb ve hicviyeler ile her nevi' müellifâtın memâlik-i şâhâneye idhâl olunmakda ve ecânibin taht-ı idârelerinde mahallerde alenen satılmakda idüğünü irâe ve isbât müşkül değildir. İmdi işbu kütüb ve risâil-i muzırranın ancak bu husûsda pek ziyâde eser-i tekâsül ve tesâmuh gösteren ecnebi postahâneleri vâsıtasıyla idhâl olunageldiği müstağnî-i beyândır. Zâten kütüb-i mezkûre o derece kesretle idhâl olunuyor ki bunların emr-i muâyene vazifesiyle mükellef me'mûrînin nazar-ı teftîşlerinden sûret-i istisnâiyede dûr kalmış oldukları farz ve tahmîn edilemez. Binâen-aleyh Nezâret-i Hâriciye elyevm tahammül-fersâ bir dereceye varan şu hâl hakkında cidden nazar-ı dikkat-i sefîrânelerini celb ile beraber çünkü ecnebi postahâneleri memâlik-i şâhânede muâhedâtla hakka tevfîk olunmayan bir hâl icâbından olarak îfâ-yı vazife etmekde olduklarından bugünkü gün ihbâr olunan müsâmahânın bu sebebe mebnî bir kat daha bir sû-i istimâl mâhiyetini kesb etdiğini ihtâr eder. Devlet-i aliyye posta idâresince tasavvur olunan bazı ıslâhâtın mevki'-i tatbîke vaz'ına intizâren ecnebi postahânelerinin vücûduna bu ana değin sûret-i muvakkatede iğmâz-ı ayn etmiş olan hükümet-i seniyye bu gibi sû-i istimâlâtın devâmına karşı bir çâre-i esâsî bulunmağa mecbûriyet göreceğinden ile-

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Eki: 4, Vesika: 2.

ride ——— sefâretine bu husûsa dâir bir daha mürâcaat hakkını muhafaza buyurmuşdur ve ——— postahânesi me'mûrîninin bu husûsda icrâsı cânib-i sefâretden kendilerine mükerreren emr ü tenbîh olunmuş olan teftîş ve nezâret emrinde ba'demâ bir kat daha iltizâm ve dikkat ve i'tinâ etmeleri ve bundan böyle men'-i idhâli kendilerine bildirilecek olan veya mâhiyet-i muzırraları âşikâr bulunan kütüb ve resâili alıkoyarak bilâ-te'hîr me'mûrîn-i âide-i Osmâniye'ye isâl eylemeleri zımnında icâb edenlere emr-i kat'iyye i'tâsını ——— sefâretinden ricâ eyler. Diğer taraftan bazı müessesât-ı ecnebiyenin şübhesiz bir takım vesâit-i gayr-ı meşrû'a ile tedârik etdikleri bu makûle kütüb ve risâili fürûht etmekdeki ısrârlarına mebni hükümet-i seniyye şu hâl-i esef-iştimâle nihâyet veremek üzere icâb eden tedâbir-i zâbıtaya mürâcaat mecbûriyetinde bulunacakdır. Binâen-aleyh nezâret-i hâriciye me'mûrîn-i aidenin icrââtına îfâ-yı muâvenete müsâraat lüzûmunu konsoloslarına tavsiye ve ihtâr etmesini dahi ——— sefâretinden iltimâs eyler.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Eki: 4, 7.B.1317, Vesika: 2.)

Bâbıâli
Dâire-i Hâriciye
Mektûbî Kalemi
aded
2479

Huzûr-ı Sâmî-i Hazret-i Sedâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir
Ecnebi postahâneleri hakkında süferâ-yı saltanat-ı seniyye ile süfe-

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Eki: 4, Vesika: 3 (en üstte), 4 (ortada) ve 5 (altta).

râ-yı ecnebiyeden bazılarına gönderilmek üzere kaleme alınan tahrîrât ve müzekkere müsveddelerinin takdîmiyle yazılan tezkere-i acizâneye cevâben Avrupa'da tab' edilen cerâid ve resâil-i muzırrayı alenen fürûht eden bazı ecnebi mağazaları ile mezkûr postalar hakkında ne vechile teblîgât icrâsı lâzım geleceğini ve keyfiyetin tedkîk ve tezekkür olunmak üzere meclis-i vükelâ-yı fihâma sevki ve zikr olunan ecnebi postalarının te'sîsi Osmânlı postalarınca î'fâ olunmayan bazı muâmelâtdan dolayı umûr-ı ticâriyeye ârız olan sekenenin izâlesi maksadına müstenid olduğu takdîrde vücûdundan şikâyet olunan nevâkısın istikmâlini li-ecli'l-müzâkere erbâb-ı vukûfdan ve posta nezâreti me'mûrîn-i mahsûsâsından mürekkeben taht-ı riyâset-i âcizîde hemân teşkîli hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i tâcidârîyi mübelliğ me'beyn-i hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne başkitâbet-i celîlesinden alınan tezkere-i husûsiye ile mezkûr müsveddelerin tercümeleri leffen takdîm kılınmış ve mantûk-ı münîfi vechile icâb-ı hâlin icrâsı menût-ı irâde-i aliyye-i sedâret-penâhîleri bulunmuş olmağla emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 30 Cemâziyyelevvel sene 1317 ve fî 23 Teşrînievvel sene 1315 [4 Kasım 1899].

Hâriciye Nâzırı
Tevfîk

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Eki: 4, 7.B.1317, Vesika: 3.)

Bâbıali
Meclis-i Mahsûs
1980

Hâriciye Nezâreti'nin meyâne-i çâkerânemizde kırâat olunan tezkeresinde ecnebi postaları hakkında süferâ-yı saltanat-ı seniyye ile süferâ-yı ecnebiyeden bazılarına gönderilmek üzere kaleme alınan tahrîrât ve müzekkere müsveddelerinin hâk-i pây-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhîye takdîm olunması üzerine Avrupa'da tab' olunan cerâid ve resâil-i muzırrayı alenen fürûht eden bazı ecnebi mağazalarıyla mezkûr postalar hakkında ne vechile teblîgât icrâsı lâzım geleceğinin meclis-i kemterânemizce müzâkeresi ve zikr olunan ecnebi postalarının te'sîsi Osmânlı postalarınca îfâ olunmayan bazı muâmelâtdan dolayı umûr-ı ticâriyeye âraz olunan sekenenin izâlesi maksadından müstenid olduğu takdîrde vücûdundan şikâyet olunan nevakısın istikmâlini li-ecli'l-müzâkere erbâb-ı vukûfdan ve posta nezâreti me'mûrîn-i mahsûsâsından mürekkeb olmak üzere Hâriciye Nezâreti'nin taht-ı riyâsetinde bir komisyon teşkîli hakkında şeref-sünûh buyurulan ve bâ-tezkere-i husûsiye teblîğ olunan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mantûk-ı celîle tevfîkan mezkûr müsveddeler tercümelerinin gönderildiği ve icrâ-yı icâbı dermeyân kılınmış olmağla keyfiyet ber-mentûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî meyâne-i çâkerânemizde müzâkere ve sâlifü'z-zikr tercümeler mütâlaa olundu. Efkâr-ı bedhahâneyi hâvi olan ve asâyiş-i memleketin ihlâline kadar sebeb olabileceği der-kâr bulunan evrâk-ı muzırranın idhâl ve intişârının her hükümetçe men' edileceği ve buna vâsıta olanların te'dîb olunacağı cihetle hükümet-i seniyyenin dahi bu bâbdaki selâhiyet ve mecbûriyeti bedîhi olduğundan ve evrâk-ı muzırranın başlı vâsıta-i intişârı da ecnebi postaları olub bunlar hakkında sefâretlerce tedâbir-i lâzıme ve müellife ittihâz edileceği evvelce vaad edilmiş iken elyevm evrâk-ı muzırranın yine postalar vâsıtasıyla enderûn-ı memlekete idhâl ile tevzî' edilmekde olmasına hükümet-i seniyyece nazar-ı bî-kaydî ile bakılamamak zarûrî olduğuna binâen bunun için iktizâ eyleyenlere teblîgât icrâsı heyet-i acizânemizce münâsib ve sâlifü'l-beyân tahrîrât ve mezkûr müsveddelerin mündericâtı dahi hâl-i maksada muvâfık görülerek mezkûr tezkere ve tercümeler leffen arz ü takdîm olunmağla muvâfık-ı emr ü fermân-ı hükümet-beyân-ı cânib-i cihân-bânî olduğu hâlde mezkûr müsveddeler mûcibince süferâ-yı saltanat-ı seniyye ve ecnebiyeden iktizâ edenlere hemân icrâsı teblîgât olunmak üzere nezâret-i müşârünileyhâya me'zûniyet i'tâsı bâbında ve kâtıbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir. fî 4 Receb sene 1317 ve fî 27 Teşrînievvel sene 1315 [8 Kasım 1899].

Sadrâzam
Halil Rıf'at
(ve diğer imzalar)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Eki: 4, 7.B.1317, Vesika: 4.)

Atûfetlü efendim hazretleri

Ecnebi postaları ile Avrupa'da tab' edilen cerâid ve risâil-i muzırrayı alenen fürûht eden ecnebiler hakkında süferâ-yı saltanat-ı seniyye ile süferâ-yı ecnebiyeden bazılarına gönderilmek üzere Hâriciye Nezâret-i celîlesince kaleme alınan tahrîrât ve mezkûr müsveddeleri ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî nezâret-i müşârünileyhânın tezkeresiyle beraber Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-mütâlaa cereyân eden müzâkerâtın neticesini mutazammın kaleme alınan mazbata melfûflarıyla arz ü takdîm kılınmış olmağla mündericâtı husûsunda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim. fî 4 Receb sene 1317 ve fî 27 Teşrînievvel sene 1315 [8 Kasım 1899].

Sadrâzam
Halil Rıf'at

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Reside-i dest-i ta'zîm olub Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın mazbata-i mezkûresi ve melfûfları ile beraber manzûr-ı ali buyurulan işbu tezkere-i sâmîye-i sedâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 7 Receb sene 1317 ve fî 30 Teşrînievvel sene 1315 [11 Kasım 1899].

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Genel No: 1542 (1732), Husûsî No: 5, Eki: 4, 7.B.1317, Vesika: 5.)

Çarşılı Köprü: Irgandı

YASEMİN NAZİKOĞLU

Bu makale 2000 yılında düzenlenen Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'nda mansiyon ödülü almıştır.

gençler tarih yazıyor

SU ENGELLERİNİ AŞMAK İÇİN BAŞVURULAN ÇARELER: KÖPRÜLER

Geçmişe baktığımızda insanların su engellerini aşmak için akıllarını ve emeklerini kulanarak birtakım yollara, yöntemlere başvurduklarını, bu engelleri aşmak için çareler bulduklarını ya da sunulmuş birtakım doğal yapıları kullandıklarını görürüz. Evet, insanoğlu günümüze dek karşılaştığı her soruna, her engele kendisine faydalı olsun diye verilen akıl ve enerji ile mutlaka çareler, çözümler bulmuş, bunları zaman içerisinde geliştirmiş ve geliştirmektedir. İşte insanoğlunun dünya üzerindeki hareketi, yaşayış sırasında karşılaştığı engellerden biride sular yani su engelidir. Ancak insanlar buna da çareler bulmuş ve eski zamanlardan beri birtakım yöntemler kullanmışlardır. Öncelikle insanlar kendilerine sunulan doğadaki birtakım örnekler, kolaylıklar yardımı ile su engellerini aşmışlardır. Avrupa'da bugünkü Almanya-Çekoslovakya sınırı civarında, Elbe Nehri vadisi üzerindeki Prebischtor denilen kaya köprü; Anadolu'da, Dicle tüneli dışındaki kaya köprü buna birer örnektir. Ayrıca dünyamızda kıtalar arasındaki bazı kara parçaları da doğal büyük birer köprü gibi biz insanlara yol göstermekte, dünya üzerindeki hareketimize yardımcı olmaktadır. Buna örnekse, Asya-Amerika (Sibirya-Alaska) arası (Behring); Asya-Afrika arası (Süveyş); Kuzey-Güney Amerika arası (Panama)'dır.[1]

Bunun dışında insanoğlu, sal ve benzeri araçlarla; her iki kıyıdaki kaya gibi sağlam noktalara bağlanan ip, zincir gibi bağlarla oluşturulan asma köprülerle; kayık, gemi gibi vasıtaların üzerine yerleştirilen ahşap döşemeli köprülerle (Trajan tarafından Tuna üzerinde, Fatih Sultan Mehmet tarafından Haliç'te kurulan eski köprüler gibi); ayakları ve döşemeleri ahşap, sabit köprülerle; ayakları kargir, döşemeleri ahşap köprülerle; tamamen kargir köprülerle demir, betonarme, çelik köprülerle[2] geçmişten günümüze dek kendisine sunulan imkânları en iyi şekilde kullanarak su engellerini aşmış, hep bir kıyıdan diğer bir kıyıya ulaşmayı başarmıştır.

Günümüze ulaşan köprü örnekleri ise insanoğlunun bu konudaki başarılarını, amaçlarını ve yaşayış şekillerini bizlere göstermesi, geçmişe ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Taş köprülerin en eskisinin bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Anadolu'nun ortasında, Hitit başkenti Boğazköy'de bulunduğu Prof. R. Naumann'ın delilleri ile ortaya konmuştur. Bu köprü Boğazköy'de Hitit surları arasından geçen bir akarsu üzerinde sadece geçit sağlamak için değil, aynı

YASEMİN NAZIKOĞLU 1979 Bursa doğumlu. Bursa Ticaret Lisesi'ni bitirdikten sonra Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih İkinci Öğretim Bölümü'ne girdi. 2. sınıf öğrencisiyken yarışmaya başvurdu.

Tarihe ilgisi lise yıllarından geliyor. Üniversite girişteki tercihlerinin tamamı tarih üzerineymiş. Tarih sevgisi, araştırmaya merakıyla birleşince yarışmayı kaçırmak istememiş. Sık sık gittiği Bursa Şehir Kütüphanesi'nin penceresinden baktığında sıradan bir köprü gibi görünen, ama geçmişteki şekliyle mimari üslup olarak tarihteki nadir köprülerden biri olan Irgandı Köprüsü'nü araştırma konusu olarak seçmiş. Geçmişte, üzerinde dükkânların olduğu, çarşılı-kapalı köprü olarak ender rastlanan köprülerden olan Irgandı Köprüsü'nü bugünkü basit geçit özelliğinden çıkartarak, bu yazıyla insanlara tanıtmayı amaçladığını; araştırmasını, tarihi eserlerin korunması ve değerlerinin bilinmesi yolunda insanlara yapılan bir çağrı olarak gördüğünü belirtiyor.

Bu yılki yarışmaya da "Tahtacılar" üzerine bir çalışmayla katılıyor.

zamanda savunmayı güçlendirmek amacı ile yapılmıştır. Çok büyük taş bloklar, kayalar üzerine merdiven benzeri oyulan yuvalar arasında birbirinin dış kenarını aşacak surette hazırlanmış ve yerleştirilmiş, oluşturulan kemer şekli ile tabanda kalan aralık ahşap malzeme ile örtülmüştür. Bugün modern köprücülükte kullanılan ve panel köprü diye bilinen çubuk köprü sistemindeki teknik de, Hitit tekniğinin daha geliştirilmiş şekli olarak kabul edilebilir.[3]

İşte geçmişe ait bu izler, insanoğlunun istediğinde ya da ihtiyaçları doğrultusunda neler başarabileceğini bizlere göstermekte ve geçmişe ışık tutarak günümüzde bu bilgileri geliştirerek kullanmamıza yardımcı olmaktadır.

TÜRK KÖPRÜLERİ

Atalarımız, yurt edinmek için yerleştikleri, yurt edinip egemenlik kurdukları bölgelerin coğrafi koşulları karşısında, büyük akarsular ya da önemli kervan yollarında iki taraf arasında bağlantı kurabilmek için köprü mimarisini geliştirmiş ve bu konuda önemli başarılar elde etmişlerdir.Özellikle orduların stratejik ve halkın ekonomik, sosyal ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile pek çok eser meydana getirilmiştir. Orta Asya'da, Tirmiz'de Ceyhun (Amuderya) nehri üzerinde Gazneliler devri köprüsü ile Semerkant'ta Zerefşan köprüleri bunlar arasında en eski örneklerdendir.[4]

Selçuklular ve özellikle Melikşah zamanında imparatorluğun her tarafında inşa edilen eserler arasında köprüler de vardı. Osmanlıların gittikleri yerlerdeki en önemli ve değerli izlerden, yapıtlardan biri de oralarda yaptıkları köprülerdir. Bu köprülerin bir kısmı sefer sırasında ahşap olarak kurulmuş, çoğu da daha sonraları taş köprü olarak inşa edilmiştir. Eski köprülerde demir kullanılmamasına rağmen çok sağlam inşa edilmişler, büyük seller ve kasti girişimler bunları tahrip edememiştir. Örneğin, Yunanlılar Bursa'yı işgal ettiklerinde çok ağır makineleri savaş vasıtalarını, silindir ve jenetarörleri bu köprülerden geçirmişler, ancak Bursa'daki taş köprüler bunca ağırlıklara dayanmış, yıkılmamışlardır. Taş köprüler hem sağlam hem de zariftir. Bu köprüler sivil mimarimizin en işe yarayan dayanıklı örneklerini vermişlerdir.[5]

Köprücülük faaliyeti durmadan devam etmiştir. Köprülerin de belirli bir ömürleri olduğundan ömürlerinin uzatılabilmesi sürekli onarımlarla mümkün olmuştur. Alp Arslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden beri yaklaşık 900 yıldır Anadolu'ya ve 14. yy'dan itibaren de 500 yıl Balkanlara egemen olan Türkler tarafından akarsular üzerinde bir yandan yeni yeni köprüler kurulduğu gibi eski devirlerin harap olmuş köprülerinin birçoğunu da onarma ve yenilemek suretiyle insanların faydalanması sağlanmıştır.

Osmanlıların izlemiş olduğu akıllıca siyaset ve oluşturdukları sosyal düzen sonucunda devlet zamanla gelişmiş ve genişlemiştir. Bu gelişmenin sağlanmasında en önemli unsurlardan biri de sosyal ve ekonomik düzen içerisindeki vakıf sistemidir. Vakıf sistemi sayesinde, başta şehirler olmak üzere ülkenin her yerinin imarı sağlanmıştır.Vakıflar sayesinde gidilen her yere okullar, çarşılar, dini ve sivil her türlü mimari eser, çeşmeler, köprüler, yapılmıştır. Vakıf tesislerinden olan köprüler, kervansaraylar, hanlar ulaşım açısından büyük önem taşımışlar; ulaşımın daha rahat ve kolay olmasını, ulaşımda güveni sağlamışlar; özellikle güvenlik açısından ortaya çıkan engelleri ortadan kaldırmışlardır. Köprüler sayesinde ulaşım kolaylaşmış, bu da ticaretin, dolayısıyla üretilen malın pazarlanması kolaylaştığı için, tarımın gelişmesini sağlamıştır.

Osmanlı'da derbendciler (köprücü, bağlayıcı) vardır. Osmanlıca der (kapı) ve bend (bağlama, bağlanma) kelimelerinin birleşiminden oluşan derbend, boğaz, geçit, köprü anlamını taşımaktadır. İşte Osmanlı sosyal hayatında yeri olan derbend teşkilatı yol emniyeti açısından büyük önem taşımaktadır. Bu teşkilat ile anayollar, Boğazlar, geçitler derbendci denilen görevlilerin denetimi altındaydı. Yollar üzerinde güvenlik problemi yaratabilecek ya da kar, heyelan gibi doğal olaylardan etkilenebilecek noktaların çevresinde yaşayan köylüler, bazı vergilerden muaf tutularak buraların bakımından ve güvenliğinden sorumluydular.

Türk toplumunun sosyal yaşamında, mimarisinde önemli bir yere sahip olan köprüler, Türk folklorunda, el işlemelerindeki köprü motiflerine varıncaya kadar Türk ruhunun derinlerinde bile yer tutmuştur. Türk bilmecelerinde de köprü ile ilgili örneklere rastlayabiliriz: "Yol üstünde yorgun katır/Bir gün kalkmaz, her gün yatır: Köprü" gibi.[6]

Köprü inşası çalışmaları, Cumhuriyet devrinde de hızla devam etmekte ve modern tekniğe uygun köprüler yer yer yükselmektedir.

TAŞ KÖPRÜLER VE YAPI ÖZELLİKLERİ

Zamanımızdaki malzemelerin verdiği imkânlarla günümüzde betonarme ve çelik köprülerde üstün başarılar elde edilmektedir. Fakat, basit ve ahşap köprülerden sonra taş köprüler de uzun yıllar köprü mimarisinde önemli bir yer tutmuşlardır. Bunlar arasında eski, tarihi olanlar ile inşalarında uzunluk, büyük kemer açıklığı gibi önemli özellikler taşıyanlar da vardır.

Taş köprülerin inşasında dikkati çeken en önemli özelliklerden biri de, bunların çoğunun her iki kıyıdan itibaren büyük kemere doğru yokuşlu oluşlarıdır. Bazı köprü döşemeleri ise yatay şekildedir. Ancak, köprünün altından geçen akarsuyun büyüklüğü ve taşkınlar ile nehir vasıtalarının geçmesinin de göz önünde tutulması gereken hallerde özellikle suyun akıntısının en kuvvetli olarak çarpacağı kemeri yüksek tutmak ve boşaltma gözlerini de buna göre hesapla-

mak gerekmektedir. Kemerlerin açıklık ve yükseklikleri arasında teknik hesaba dayanan bir oranı da vardır.

Köprü kesitlerinde değişik şekillere rastlamak mümkündür. Yatay şekiller; her iki kıyıdan itibaren büyük kemere doğru çıkış ve inişli şekiller; her iki kıyıdan itibaren hafif meyille başlayıp sonra yatay şekil alanlar; tek gözlü, ayaksız, çok gözlü, eğri köprüler, tek ve geniş açılı kırık şekiller; birkaç geniş açılı zigzag köprüler (Silvan'da Malabadi, Hasankale'de Çoban ve Muş'ta Murat köprüleri gibi), kesik köprüler; ayaklı köprülerde selyaranların bulunduğu şekiller merdiven basamakları gibi kademeli köprüler; yuvarlak veya sivri kemerli köprüler ve üzerinde veya bazı ayakları içinde ev, dükkân veya odacıklar bulunan köprüler (Bursa'da Irgandı, Silvan'da Malabadi, Hasankale'de Çoban köprüleri gibi) köprü inşasında kullanılan değişik kesitler, çeşitlerdir.[7]

Osmanlı devrinde yapılan köprülerde göze çarpan özellik, çoğunlukla düz değil kısmen yuvarlak olmaları ve genellikle kefeke taş kullanılmak suretiyle yapılmalarıdır.[8]

Köprülerde çoğu zaman kitabelere, tarih köşklerine, balkon, odacık, kapı ve korkuluklara rastlamak mümkündür. Eski eserlerde uygulanan çok güzel geleneklerden biri de bunların göze çarpan yerlerine birer yazıt (kitabe) konmuş olmasıdır. Bunlar eserin bir bakıma tapu senedi yerini tutmakta, yapının sahibini, tarihini belirtmektedir. Kitabeler, önceleri Selçuklular ve Artuklularda olduğu gibi, köprünün ayaklarından biri üzerine veya köprü bedeni üzerinde köprü gözleri arasına bir levha halinde yerleştirilmekteydiler. Daha sonraları köprü bedeni ve döşemesi yanından yükselen mihrap şekilli sütunlar üzerine konulmuşlardır. Osmanlı devrinde bu amaçla özel tarih köşkleri inşa edildiği de görülmektedir. Balkonlar ise, üzerinde zevkle oturulup durulacak küçük birer dinlenme yeri oluşturmaktadır. Bazı köprüler üzerinde kapılar da bulunmaktadır. Günümüzde bunların çoğu yok olmuştur. Burada, gelip geçenler kontrol edilir, aynı zamanda kanuna konmuş maddelerle vergi alınırdı (Silvan'daki Malabadi Köprüsü'nde örneği durmaktadır.) Bazı köprülerin ayakları içinde köprü muhafız ve memurlarının veya yolcuların barınması için odacıklar meydana getirilmiştir. Bursa'da Irgandı Köprüsü üzerinde önceleri dükkânlar ve köprü bedeni içinde bir kahvahane bulunmaktaydı. Bugün mevcut olmayan bu odacıklar, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar tahrip edilmişlerdir.[9]

Irgandı Köprüsü'nün bugünkü hali.

IRGANDI KÖPRÜSÜ'NÜN İNŞA TARİHİ

Bursa'nın merkezi ile Yeşil semtini ayıran Gökdere üzerinde inşa edilmiş köprülerin arasında en dikkate değer olanı[10] Irgandı Köprüsü'dür. (Resim 1) Buradaki erken Osmanlı dönemi mimari eserlerinin en önemlilerinden biridir. 16 m açıklığında ve 11 m genişliğinde bir kemer halinde vadinin iki yakasını birbirine kuzeybatı-güneydoğu yönüyle bağlayan bu taş köprü, yapılış devrinden itibaren 20. yüzyılın başlarına kadar orjinal mimarisi ile yerli ve yabancı seyyahların ilgisini çekmiş, özellikle çevresi ile oluşturduğu uyumlu manzara, birçok ressamın eserine konu olmuştur.[11]

Kim tarafından ve hangi tarihte inşa edildiğini gösteren bir kitabenin mevcudiyeti bilinmemektedir.[12] Evliya Çelebi, hakkında uzunca açıklama yaptığı köprünün, Orhangazi tarafından şehrin fethedilmesinden bir müddet sonra yapıldığını belirtir.[13] Hüseyin Ayvansarayı'nın 1765 tarihli *Mecmua-i Tevarih*'inde de Irgandı Köprüsü'nün kim tarafından yaptırıldığını, mimari özelliğini ve inşa tarihini belirten şu manzume bulunmaktadır:[14]

> Hoca Hacı Muslihiddin Hak ana and olsun mu'in
> Köprü yaptı Gökdere'nin üstüne sarfetdi mal.
> Yer direndi cihan ırgandı bu ırganmadı.
> Bu binai aliye hiç ermez zeval
> Sanki vadi üzre bir şehir oldu iş bu kantara
> Di bunun şanında tarih oldu cisri bi-misal H.846 (M. 1442/43)

Muhtemelen köprünün kitabesine ait olduğu anlaşılan bu manzumeden hareketle, köprünün Hacı Muslihiddin tarafından M. 1442'de yaptırıldığı söylenebilir.

Bursa Kadı Sicilleri üzerinde yaptığım inceleme sonucunda; Hoca Muslihiddin bin Aliy'ül Irgandi'nin H. 846'da (M. 1442) köprüyü yaptırdığını ve 902 (1446-1447) yılında da Bilecik'te şehit edildiğini, tereke kayıtlarından öğrenmekteyiz. Bu belgeye göre hayır sahibinin eşi, iki oğlu ve bir kızı vardır. Ayrıca Sakarya üzerinde yaptırmış olduğu diğer köprü ve kaldırımlar

için de para ayrıldığını gösteren bu belge 902 yılı Ramazan ayına (Mayıs 1497) aittir.[15] Bursa kadı sicillerinde bulunan bir başka belgeden de, bani Muslihiddin'in torunu Ahmed Çelebi'nin oğlu Hacı Muslihuddin'in, babasından miras kalan köprünün üzerindeki 31 dükkânı vakfettiğini görüyoruz. Köprünün kuzey ucundaki beş dükkândan birini mescid haline getirdiği, kalan dört dükkânın gelirini istifade edilmek üzere bıraktığı ve Cemaziyelahir 966 (Nisan 1558) tarihli vakfiyesiyle bazı şartlar belirlediği bu belgeden anlaşılmaktadır.[16]

Gazali Saltık, Irgandı Köprüsü'nün, bulunduğu vadi üzerinde ilk yapılan köprü olduğunu ve I. Murad devrinde yapıldığını ileri sürmektedir.[17] Kamil Kepecioğlu ise, şer'i mahkeme sicillerine dayanarak verdiği bilgilerde bu köprünün I. Murad Hüdavendigâr zamanında değil H. 846 (M. 1442) tarihinde II. Murad zamanında yapıldığını belirtmektedir.[18]

Esasen, geçmişe ait en doğru ve en önemli kanıt olan kayıtlardan biri olan siciller bizi doğru sonuca götürmekte ve bize doğru bilgiyi vermektedir. Bundan hareketle, belgelere göre Irgandı Köprüsü'nün M. 1442 yılında, Irgandlı Pir Ali oğlu Hace (Hoca, tüccar: O dönemin zengin kişilerine efendi manasında verilen ad) Muslihiddin tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

I. Murad Hüdavendigâr zamanında Bursa şehri Orhan Camii'nden çok uzağa gitmez. Oysa Irgandı Köprüsü şehrin uzağında kalır. Çelebi Sultan Mehmed zamanında Tuz ve Kütahya hanları ile civarı, Yeşil havalisi imara başlanmış ve o zaman Gökdere üzerinde köprüler yapılması zarureti doğmuştur. Bunun üzerine Çelebi de Maksem Köprüsü'nü yaptırmıştır. Dolayısı ile Irgandı Köprüsü'nün de bu ihtiyaçtan ve bu dönemden sonra yapıldığı düşünülürse, Murad Hüdavendigâr zamanında değil II. Murad zamanında yapılabileceği sonucu ortaya çıkar.

Kazım Baykal köprünün H. 846'da (M. 1442), alt ve yanlarında 30 dükkânla birlikte kargir olarak yapıldığını belirtmektedir.[19] Ekrem Hakkı Ayverdi de Bursa kadı sicillerinden hareketle dükkânların köprünün ilk yapımından yüzyıl kadar sonra ilave edildiğini ileri sürmektedir. Bu esere dair bir monografi hazırlayan Yılmaz Önge ise dükkânların bir bütün olarak aynı zamanda yapıldığını belirtmektedir.[20] Köprünün iki ucundaki ayakların içinde mekânların olması, ayrıca yukarıdaki dükkânlarla bağlantı sağlayan hücrelerin varlığı, yapım sırasında üstünde dükkânların bulunacağının düşünüldüğüne işarettir. Bu durumda, 15. yy'daki ilk inşada ahşap dükkânların mevcut olduğu, daha sonra belki bunlar yandığından 1558'de kargire dönüştürüldüğü ihtimal dahilindedir.

Sicillerde köprünün ve dükkânların tamiri ile ilgili kayıtlara rastlamaktayız.[21] Bunlarla ilgili belgeler bizlere köprünün üstünü anlatması bakımından oldukça önemlidir. Köprünün üzeri kapalı çarşı niteliğinde olduğunu ve köprü üstündeki dükkânların kurşunla örtülü olduğunu bu belgelerden anlamaktayız.

Köprünün "ırgalamak, sallamak, sarsmak" anlamı ile ilgili olan adını nereden aldığı konusunda bazı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden biri, eseri yaptıran Muslihiddin'in babası Ali el Irgandi'nin Irgand adlı bir yerden olduğu şeklindedir. Evliya Çelebi ise 17. yy'da bu isme dair bazı menkıbeler anlatır ve bu adı "ırgalandı" kelimesi ile ilgili gösterir. Halk arasında da köprüye bu ismin verilmesi ile ilgili bir de efsane uydurulmuştur. 17. yy'ın meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi de, seyahatnamesinde köprünün ismiyle ilgili efsaneden şöyle bahsetmektedir:[22]

> Irgandı köprüsünün yapılış sebebi: Türkçede ırgandı; ırgalandı, salındı manasındadır. 729 tarihinde, Orhangazi Bursa'yı fethetmişti, o sırada Allah yolunda harbeden bir savaşçı, can aşığı hamama giderken bu köprünün olduğu yerde "çıkayım mı? varayım mı?" gibi bir ses işitir. Gazi hemen dalkılıç olur. "Çık bakalım ne yapabilirsin!" diyerek, sesin geldiği yere bir satır vurunca, vurduğu yerden gürleyerek büyük bir hazine meydana çıkarken yer ırgalanıp sallanır, sarsılır. Gazi ise hayrette kalarak şaşırır. İki yanına bakınca ne görse iyi? Derenin içi "Kıdafe" altınları ile dolu. Hemen koşarak Orhangazi'ye başından geçenleri bir bir anlatır. O da "ya, ne haber ettin? Allah sana nasip etmiş. Git Bursa'da hayır işlerine sarf et diye emreder, mücahid bütün malı evine taşıyarak vergisini devlet hazinesine verdikten sonra geri kalanı ile bu büyük köprüyü yaptırır. İşte Irgandı köprüsü denmesinin sebebi budur.

Gazali Saltık da köprünün ismiyle ilgili, I. Murad dönemine ait benzer bir menkıbeden, efsaneden bahsetmektedir.[23]

Köprüden bahseden ilk yabancı seyyahlardan biri 1573-1589 yılları arasında Bursa'ya gelen Alman Rainhardt Lubenau'dur. Lubenau, bu şehrin güzel, yüksek, taştan yapılmış sanatkârane bir köprüsünün olduğunu ifade ederek, uzunluğunu 300 m olarak verir. Ancak bu eserin muhtemelen Türklerin fethinden önce Hıristiyanlar tarafından inşa edilmiş olduğunu ilave eder.

1640'ta Bursa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi köprü hakkın da şu bilgileri verir:[24]

> Bursa'nın bir çarşısıda Gökdere'deki Irgandı köprüsü üzerindedir ki sağında ve solunda iki yüz kadar hallaç dükkânları vardır. Odaların pencereleri aşağıda akmakta olan Gökdere'ye bakar.
>
> Bu köprü dükkânların üzeri hep tonoz kemerleri ile yapılmış olup kurşun ile örtülüdür. Bu köprünün iki başında kale kapıları gibi demir kapılar üzerinde ise mazgal delikleri vardır. Kapılar kapanmışsa başka bir yerden girme imkânı yoktur. Köprünün bir tarafı boştur. Herhangi bir misafirhane olup at bağlanır. Rum, Arap ve Acem'de bir gözlü ünü dünyaya tutmuş, göklere yükselmiş büyük köprülerinin biri de budur.

1836'da Bursa'ya gelen Miss Julia Pardoe seyahatnamesinde, üstündeki dükkânlarda, ipekli dokumacıları bulunan bu köprüyü Roma eseri olarak tanıtmış ve bir gravürünü yayımlamıştır

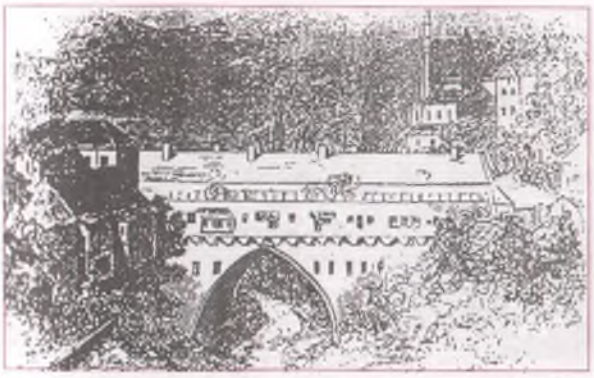

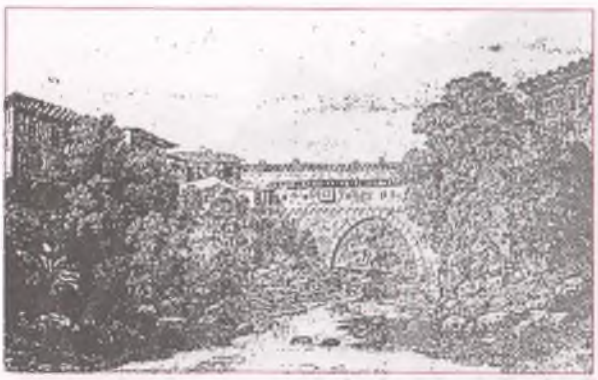

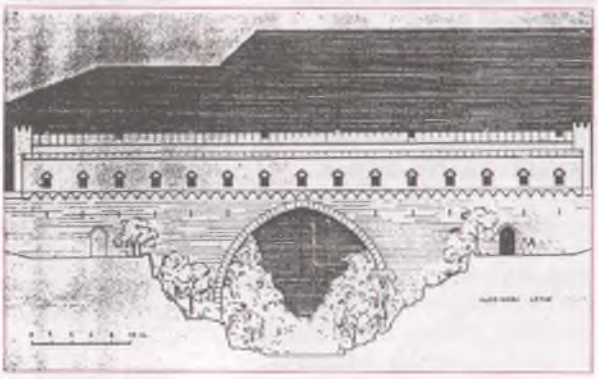

Üst solda: Miss Parode'nin eserinde Irgandı Köprüsü.
Yılmaz Önge, *The Original Architecture of Irgandı Bridge in Bursa.*

Üst sağda: C. Texier'in eserinde Irgandı Köprüsü.
Texier, *Küçük Asya, I.*

Alt solda: Malabadi Köprüsü.
Yılmaz Önge, *The Original...*

Alt sağda: Irgandı Köprüsü'nün cephe görüntüsü.
Yılmaz Önge, *The Original...*

(Resim 1). Pardoe, bu köprüyü dağdan inerek hızla ovaya dökülen bir derenin üstünden geçen bir sokağa benzetir ve süratle harap olmaya yüz tuttuğunu yazar.

Osmanlı dönemi boyunca Bursa'dan geçen seyyahlar kitaplarında Irgandı Köprüsü'ne dair bilgi vermişlerdir. Anadolu'da incelemeler yapan Charles Texier'in eserinde köprünün 19. yy'ın ilk yarısındaki görümünü aksettiren bir gravür yer alır (Resim 2). 1839 tarihlerinde tek kavisli, üzerinde İsviçre'nin bazı köprüleri gibi çatısı bulunan bu köprünün, bu vadide İslamla Ermeni mahallerlerinin temas, birleşme noktasını teşkil ettiğini belirtmektedir. Texier'in eserinde bulunan köprüye ait gravür, köprünün dere içinden ve kuzeydoğu tarafından görünüşünü vermektedir. Bu gravürün altında "Bursa'da kapalı köprü" ibaresi yazılıdır. Resimde iki yanındaki yeşillikler ve evler arasından akan Gökdere ve ortada, üstündeki aynası ile sivri kemerli Irgandı Köprüsü açıkça görülüyor.[25]

YAPI ÖZELLİKLERİ

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Rum, Arap, Acem'de ünü dünyaya tutmuş, göklere yükselmiş büyük köprülerin biri de budur diye bahsettiği Irgandı Köprüsü gerçekten alışık olunan köprülerden farklı tarzıyla yerli ve yabancı seyyahların dikkatini çekmeyi ve insanları kendisine hayran bırakmayı başarmış nadir köprülerdendir. Köprü, Gökdere vadisinin iki tarafındaki kayalıklarda inşa edilen ayaklara bağlanmış 15 m kadar bir açıklığa ve yaklaşık o kadar yüksekliğe sahip sivri, Türk kemerli bir yapıdır. İnşasında muntazam kesme taşlar kullanılmıştır. Köprünün döşemesi hizasında cephesinde dizi halinde taş konsollar bulunuyor ve bunlar iki sıra halindeki tonozlu dükkânların taşkın dış cephelerine taşıyordu. Önge, bu dükkân hücrelerinin bu dış cephelerinde üstleri sivri boşaltma kemerli pencereler bulunduğunu düşünmüştür. 1855 depreminden sonra çekilen fotoğraflarda konsollar kaybolmuş, dükkânlar ise değişik ölçülerde ve mimari yapıları birbirini tutmaz biçimde kiremit örtülü çatılarla ahşaptan yapılmış olarak mevcuttur. Köprünün 1922'de son tahribi ve dükkânların yakılmasından sonra 1949 tamirinde cepheler yükseltilmiş, böylece iki uçtaki sokaklarla aynı seviyede bağlanmıştır. Bugün alttaki muntazam kesme taş örgünün üstünde poligonal yontulmuş taşlardan olan bu ek yükseltilme açıkça görülür.[26]

Köprünün bir ucundaki ayağının içine dışarıdan bir kapıdan geçilerek girilebilir. Karşı taraftaki ayağın içinde de böyle bir boşluğun olduğu dışarıdan görülen mazgalların varlığından anlaşılmaktadır. Köprünün üstünde önceleri mevcut dükkân gözlerinin tabanları ile büyük mahzenin tonozu arasında yine tonozlu küçük hücreler bulunduğu tespit edilmiştir. Köprünün kuzeybatı yönündeki ayağı içinde yer alan hücrelerin, hacımların doğrudan doğ-

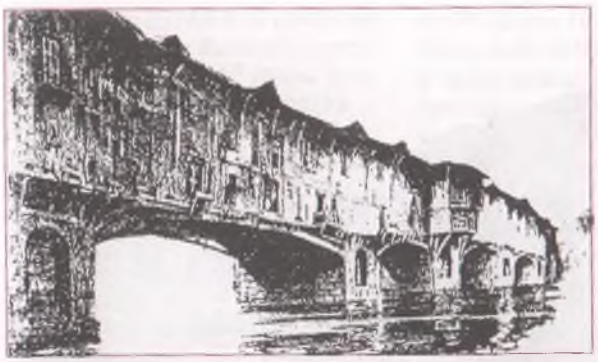

Solda: Bulgaristan'ın Lofça şehrindeki köprü.
Yılmaz Önge, *The Original...*

Sağda: İtalya'nın Floransa şehrindeki Ponte Vecchio Köprüsü.
Yılmaz Önge, *The Original...*

ruya köprünün üst yapısıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bu hücreler, üstteki arastanın dükkânlarına göre tertiplenerek, onların bir kısmına depo vazifesi görmek üzere inşa edilmiş olmalıdır. Nitekim, eski Türk çarşılarında dükkânların içinden bir merdivenle inilebilen, döşeme altında tesis edilmiş depo veya ardiyelerin bulunduğunu biliyoruz.[27] Ayrıca, bazı söylentilere göre Irgandı Köprüsü içindeki hücreler, Ermeniler tarafından şaraphane olarak kullanılmıştır.

Eski mahkeme kayıtları, yani kadı sicilleri de bize Irgandı Köprüsü ve köprü üstünün yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu kayıtlar, öncelikle bu köprünün diğerlerinden farklı olarak kapalı çarşı niteliğinde olduğunu, içinde ahır ya da depo olarak kullanılan hücrelerin, hacımların olduğunu bizlere anlatmaktadır. Ayrıca yine bu kayıtlardan anlıyoruz ki, köprü üstünde pencereli parmaklıklı, iki taraflı sıralanan 31 dükkân vardır ve bu dükkânların doğu ucundaki biri mescide ayrılmıştır. Dükkânların duvarları kargir, üstü baştan başa ahşap, iki sıra dükkânların ortası kapalı, çarşı niteliğindedir. Üstteki ahşap çatı kurşunlarla döşenmiş, 17. yy'da kurşunların düşmesiyle yerlerine kiremit döşenmiştir. Köprü-çarşının iki ucu tahtadan yapılmış büyük kapılarla kapanır. Buradan da çarşının geceleri kapandığı anlaşılmaktadır.

Irgandı Köprüsü'nün en önemli özelliği çok güzel ve uyumlu kemerinden başka çok eskiden beri iki kenarında ahşap dükkânları bulunan bir çarşı gibi yapılmış olmasıdır.

Çok eski devirlerden beri, içinden geçen akarsuların çevresinde gelişmiş büyük ve kalabalık şehirlerde pazar yeri, çarşı ve dükkânların bulunduğu ticaret mahallelerinin, bu akarsuların üzerinde inşa edilen köprüleri de işgal ettiğini, şehirleri birbirine bağlayan kervan yollarında ve stratejik mevkilerde yapılmış olan köprülerin üzerinde veya içlerinde muhafız veya yolcular için konaklama yerleri yapıldığını gösteren pek çok örnek vardır. Nitekim, 13. yy'da Çin'de Çeng-tu-fu şehrindeki Kiang-Sui nehri üzerinde, taş ayaklara oturtulmuş, ahşap tabanlı ve iki yanında ahşap dükkânları bulunan çarşılı köprülerin, İran'da Safeviler devrinde, Isfahan'da Allahverdi veya Ciharbağ Köprüsü gibi kapalı köprülerin inşa edildiğini, yazılı belgeler ve seyahatnameler ile bu seyahatnamelerde bulunan gravürlerden anlıyoruz.[28]

Anadolu'da ise, içinde ahır ve yolcu yahut muhafız odalarını içeren, fakat üstünde çarşısı bulunmayan bazı köprü örnekleri mevcuttur. Bunların en meşhuru 17. yüzyılda Artukoğulları tarafından inşa ettirilmiş olan Malabadi veya Batmansu Köprüsü'dür (Resim 3). Doğunun yaratıcı ve otantik mimarisinden aldığı ilhamla yapıldığı anlaşılan Irgandı Köprüsü gibi hanlı veya çarşılı köprü geleneğini devam ettiren birçok örnek de, zamanla ve çeşitli sebeplerle yıkılıp yok olmuştur. Bunlardan biri, varlığını ve şeklini ancak 19. yy'da yapılmış resimlerden öğrenebildiğimiz, Bulgaristan'ın Lovech (Lofça) şehrindeki Ossum (Osma) nehri köprüsüdür (Resim 4). Ayrıca, 16.-17. yy'lara ait en meşhur örnekler olan İtalya'nın Floransa şehrindeki Ponte Vecchio (Resim 5) ile Venedik şehrindeki Ponte di Rialto (Resim 6) ise varlıklarını titizlikle koruma ve muntazam onarımlara borçlu olarak, eski çarşılı köprü geleneğini günümüzde de yaşatmaktadırlar. Irgandı Köprüsü'nü bilinen bütün benzeri örneklerden ayıran özellik, onun alt ve üst yapısıyla birlikte planlanıp aynı zamanda inşa edilmiş bulunması ve 15. yy'da Bursa'nın iki mahallesini sadece çarşı kapılarının açık olduğu saatlerde birleştiren, bir çarşılı köprü değil köprü biçiminde inşa edilmiş bir arasta olmasıdır.[29]

Türk köprü mimarisinde köprü üzerinde kapılar, odacıklar, tarih köşkleri bulunduğu gibi, Bursa'da 1442'de (yani Venedik'teki Rialto ve Floransa daki Vecchio çarşı köprülerinden iki asır önce) inşa olunan Irgandı Köprüsü üzerinde de önceleri birçok dükkân mevcut olduğunu ancak günümüze ulaşan eski resim ve gravürlerde görebilmekteyiz. Irgandı Köprüsü, üstünde çarşısı ile Türk sanatında benzerlerine az rastlanan değişik bir köprü örneği olmasına rağmen eski şekline benzer bir biçimde ihya edilmeyişi turistik ağırlığı olan, Bursa şehri için büyük bir kayıptır. Venedik'te bugün şehrin en büyük turistik yerlerinden biri olan, üstünde galeri ve dükkânlar bulunan Rialto Köprüsü ile Floransa'daki Ponte Vecchio çarşılı köprü ge-

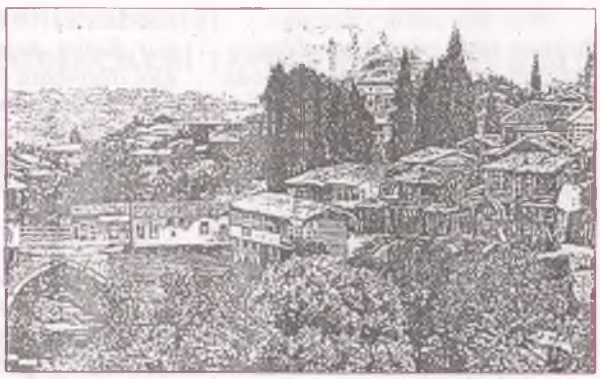

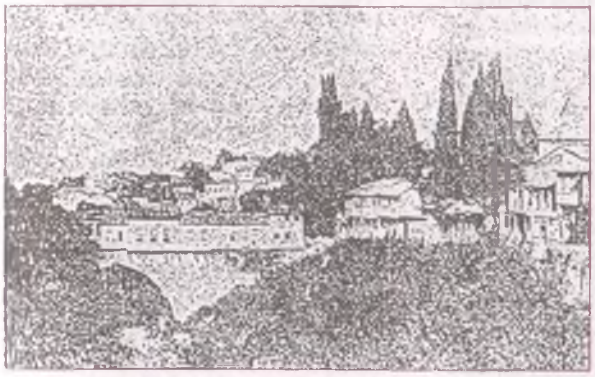

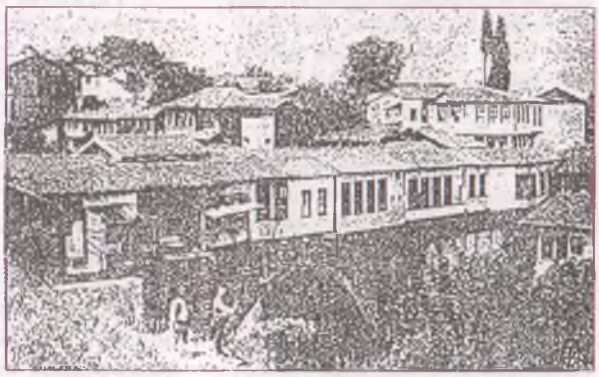

***Üstte solda:* İtalya'nın Venedik şehrindeki Ponte di Rialto Köprüsü.**
Yılmaz Önge, *Bursa'da Irgandı Köprüsü ve Orijinal Mimarisi.*

***Üstte sağda:* The Illustrated London News'te Irgandı Köprüsü.**
Yılmaz Önge, *The Original...*

***Altta solda:* Albert Gabriel'in eserinde Irgandı Köprüsü.**
Yılmaz Önge, *Bursa'da Irgandı...*

***Altta sağda:* Alt Konstantinopel isimli eserde Irgandı Köprüsü.**
Yılmaz Önge, *Bursa'da Irgandı...*

leneğini sürdürürken, Irgandı Köprüsü'nün sadece bir geçit yeri görünümünü almış olması üzüntü vericidir. Bugün artık, eski Türk köprülerinin son örneklerini şehir dışı yollarda aramak gerekmektedir.

KÖPRÜNÜN UĞRADIĞI DEĞİŞİKLİKLER

19. yy'ın ikinci yarısından itibaren Irgandı Köprüsü'ne ait gravür veya fotoğraf halinde daha fazla görsel belge bulmak mümkün olmaktadır. Ancak, bunların çoğunda köprünün üzerindeki kargir arastayı göremekteyiz. Bunun yerinde, daha ziyade eve benzeyen irili ufaklı yan yana ahşap dükkânlar vardır.[30] Bursa'da pek çok yapıyı hasara uğratıp yıkan 1855 depreminin, Irgandı Köprüsü'nde de bazı bölümleri hasara uğrattığı hatta yıktığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Köprü hakkındaki dikkat çekici kayıt Ahmed Cevdet Paşa'ya aittir. Onun verdiği bilgiye göre 1855'te Bursa'yı harap eden şiddetli depremde köprü bütünüyle yıkılmasa da çok zarar görmüştür. Cevdet Paşa'ya ait bu kayıt, depremin Irgandı Köprüsü'nde meydana getirdiği hasarı açıkça belirtmektedir.[31] Depremde yapının üzerindeki tonozlu sıra dükkânların da yok olduğu, sonraki yıllarda çekilen fotoğraflarda belli olmaktadır. Deprem nedeniyle gördüğü hasardan sonra köprünün çökme tehlikesine karşı bazı tedbirler alınmakla beraber yıkık durumdaki kargir arastanın tamamen kaldırılarak yerine ahşap dükkânlardan ibaret üstü açık bir çarşının yapıldığı söylenebilir. Nitekim, 1278 (1861) tarihli şehir planında iki tarafında değişik ölçülerde 32-35 kadar dükkân sıralanan Irgandı Köprüsü'nün ortasındaki yolun üstü açık bir çarşı olarak işaretlenmiş bu yeni hali tespit edilmektedir.[32] Yılmaz Önge'nin de belirttiği gibi, *The Illustrated London News*'un 15 Şubat 1980 tarihli nüshasındaki bir gravürde eserin bu durumu açıkça görülmektedir (Resim 7). Gravür, setbaşı tarafından Irgandı Köprüsü'ne bakılarak yapılmıştır. Sağda, arka planda Yeşil Cami ve Türbesi seçilmektedir.

Irgandı Köprüsü'nün 20. yy başlarındaki durumunu gösteren fotoğraflar da mevcuttur. Bunlardan biri, Irgandı Köprüsü'nün 1908-1910 yıllarında setbaşı köprüsü tarafından çekilmiş fotoğrafıdır. Bu fotoğrafı A. Gabriel'in *Une Capitale Turque Brousse* isimli kitabında görmekteyiz (Resim 8). Ayrıca, Dr. E. Diez ve Dr. H. Gluck'ün 1920'de Münih'te basılan *Alt Konstantinopel* isimli kitabında üstündeki ahşap dükkânlarıyla Irgandı Köprüsü'nün kuzeydoğu cephesini perspektif olarak yakından gösteren fotoğrafı E. H. Ayverdi, Cevdet Çulpan ve Y. Önge'nin adları geçen eserlerine aktardıklarını görmekteyiz (Resim 9). Bu fotoğrafta, geri planda yeşillikler arasında evler ve Selçuk Hatun Camii görülmektedir.

Milli Mücadele yıllarında Bursayı işgal eden Yunanlılar'ın 1922'de geri çekilişleri sırasında köprü de tahrip edilerek yakılmış, üzerindeki dükkânlar bütünüyle ortadan kalkmıştır.[33] 27 yıl harabe halinde kalan Irgandı Köprüsü, Bursa Belediyesi'nce 1949 yılında asli şekline uymayan kötü bir tamirle onarılmış, bu tamir sırasında köprünün tarih içindeki şekli ve geçmişi hiç hesaba katılmaksızın sadece şehrin iki yakasını birbirine bağlayan bir unsur olarak düşünülmüş ve bu anlayışla ihya edilmiş, bugün görülen şekliyle basit bir geçit haline getirilmiştir.

Bu tarihi eser, bugün eski gravür ve fotoğraflardaki görünümünden çok farklı ve bir zamanlar güzelliğini vurgulayan romantizminden yoksun olarak görevini sürdürmektedir. Ancak, Irgandı Köprüsü'nde eski mimarisinin izlerini bugün de bulabilmek ve bunların yardımıyla köprünün orjinal biçimini canlandıracak mimari çalışmalar yapmak mümkündür.

SONUÇ

Köprüler, eski zamanlardan itibaren insanoğlunun dünya üzerindeki hareketi ve yaşayışı sırasında karşılıktıkları su engellerini aşması için önemli bir araç olmuşlardır. İnsanoğlu karşılaştığı zorlukların, engellerin üstesinden gelebilmek, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendisine sunulanı en güzel şekilde kullanmış ve zaman içinde sürekli gelişme göstererek başarılar kazanmıştır. İşte insanoğlunun kendisine sunulan bu imkânlarla, su engellerini aşmak ve ulaşım ihtiyacını karşılamak, kolaylaştırmak amacıyla köprüleri inşa etmiştir.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren, gerek iklimi gerek coğrafi yapısı ve gerekse jeopolitik konumu ve doğu ile batıyı, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü olması gibi elverişli koşullarıyla insanların, medeniyetlerin en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Anadolu'da, çok farklı topluluklara ev sahipliği yapması nedeniyle çok farklı dönem ve medeniyetlere ait değişik yapılarda tarihi eserlere rastlamak mümkündür. Roma, Selçuklu ve Osmanlı gibi dünyanın en büyük medeniyetlerine mekân olan Anadolu, tam anlamıyla bir tarihi eser cennetidir diyebiliriz.

Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ticarete ve dolayısıyla ulaşıma verilen önem, ulaşım sistemi için vazgeçilmez olan köprülerin, yolların, hanların, kervansarayların inşa edilmesini sağlamıştır.

"Türklerin dünya tarihinde en büyük köprü yapıcıları arasında bulunduğunu söylemek, hiçbir zaman Türk taraftarlığı sayılmamalıdır." diyen Dr. Friedrich Kienitz, köprü sanatında Türklere hak ettiği değeri vermiştir.

Türklerin Asya, Avrupa ve Afrika gibi egemenlik kurdukları üç kıta üzerinde meydana getirdikleri eserler arasında topografik ve teknik koşulları en güzel şekilde bağdaştıran ve dünya çapında üstün nitelikleri göze çarpan Hasankeyf, Batman, Mostar gibi üç önemli köprü Türk'ün birer şaheseri ve sanat abidesi olarak yükseltilmiş ve bunlar arasında da yüzyıllar boyunca daha nice köprüler inşa edilmiş bulunmaktadır.

Ancak, taş köprülerin çoğu bugün artık önemlerini kaybetmişlerdir. Yeni karayollarının başka güzergâhlar izlemesi, eskileri üzerindeki köprülerin aykırı yerde kalması, diğer tarihi eserler gibi köprülere de hak ettiği değerin verilmemesi onların çoğunun harap olmaya mahkûm edilmesine sebep olmuştur. Son derece hızlı gelişen dünya teknolojisinin bir yandan yapıp diğer yandan yıktığı, faydasının olduğu kadar zararının da görüldüğü bir gerçektir. Gelişen teknoloji insanlara birçok kolaylık ve fayda sunarken aslında bir yandan da birçok değeri, birçok güzelliği (doğa, dostluk gibi...) onların elinden almaktadır. Son teknoloji ile üretilen savaş araçları, insanların, şehirlerin ve dolayısıyla tarihi eserlerin sonunu getirmektedir. İşte bu savaş araçlarının ve savaşların kurbanı olan tarihi eserler arasında kaderi birbirine çok benzeyen iki köprü vardır. Bunlar iki kardeş şehir olan Bursa ile Bosna'da bulunan, ikisi de Osmanlı mimari eseri olan ve ikisi de savaş sırasında yakılan, yıkılan, harap olan Irgandı ve Mostar köprüleridir. Evet, birçok ortak yönü bulunan bu iki köprü aynı sonu paylaşmışlar, Irgandı Köprüsü 1922'de İstiklal Savaşı sırasında Yunanlıların Bursa'yı işgali sırasında, yine onlar tarafından yakılırken; Mostar Köprüsü de aynı kaderi paylaşarak Bosna savaşında yıkılmıştır. Irgandı Köprüsü bu tahribat sonrasında o nadir mimari özellik olan çarşılı köprü niteliğini yitirmiş ve 1949 da yapılan basit bir onarımla sade bir geçit halini almıştır. Mostar Köprüsü'nün de onarılacağı, Türkiye'nin de buna ödenek ayırdığı duyumlarını almakta ve buna çok sevinmekteyiz. En büyük dileğimiz, Irgandı Köprüsü'nün de ciddi ve özenle hazırlanan bir projeyle geçmişteki o ender rastlanan mimari özellik olan çarşılı-köprü halini almasıdır. İki kardeş şehre ait olan ve aynı kaderi paylaşan Irgandı ve Mostar köprüleri bir an önce eski şekillerini, gerçek mimari yapılarını almayı beklemekte ve hak etmektedirler.

Günümüzde, modern teknik ve malzeme sayesinde bu alanda çok büyük imkânlar elde edindiğinden artık betonarme ve çelik köprüler üzerinde durulmaktadır. Fakat eski tarihlerde taş malzeme ile yapılan köprülerin tarihi değerlerinide bilmek ve küçümsememek gerekmektedir. Nakli mümkün olan tarihi eserler nasıl müzelerde korunuyorsa, nakli imkânsız önemli mimari eserler de birer açık hava müzesi halinde bulundukları yerde korunmalı, bunların bakımına önem verilmelidir. Çünkü bunlar da inşa eden insanların medeniyetlerinin birer sembolüdürler.

1. Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri (Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)*, Ankara 1975, s. 1.
2. *Age*, s. 1.
3. *Age*, s. 1-2.
4. *Age*, s. 5.
5. Kazım Baykal-Cüneyt Ölçer, *Bursa'da Tarihi Köprüler ve Kurumun 1966 Yılı Çalışma Raporu ile Bilançosu*, Bursa Eski Eserleri Severler Kurumu Yayınları, no. 13, Bursa 1967, s. 9-10.
6. Çulpan, *age*, s. 5.
7. *Age*, s. 6-7.
8. Baykal-Ölçer, *age*, s. 9.
9. Çulpan, *age*, s. 7-8.
10. Uludağ'ın eteklerinden çıkarak kendi adını taşıyan küçük bir vadi

boyunca Bursa'nın içinden akan derelerin en önemlisi Gökdere'dir. Bu dere üzerinden Bursa'nın belirli mahallelerini birbirine bağlamak için ahşap ya da kargir birçok köprü yapılmıştır. Ancak bunların bir kısmı harap olup yıkılmış, bir kısmı ise tamir ve yenilemelerle şekil değiştirerek günümüze kadar gelebilmiştir. Tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre Gökdere üzerinde yukarıdan aşağıya doğru sıralanan köprüler şöyledir: Maksem-Demiroluk-Çalık Piri Köprüsü, Soğucak Pınarı Köprüsü, Setbaşı, İrgandı, Boyacıkulluğu, Meydancık-Geredeli, Tatarlar, Demirtaş köprüleridir. Bu köprüler için bkz. Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 112-121; Albert Gabriel, *Une Capitale Turque Brousse I* , Paris 1958, s. 195-197; Çulpan, *age*, s. 106-107.

11. Yılmaz Önge, "Bursa'da Irgandı Köprüsünün Orjinal Mimarisi", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Bursa 1981, s. 425.
12. Semavi Eyice, "Irgandı Köprüsü", *İslam Ansiklopedisi*, c. 19, İstanbul 1999, s. 122-124.
13. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt I-II, (Sadeleştiren: Tevfik Temel Kuran-Necati Aktaş), Üçdal Yayınları, İstanbul 1996, s. 408-409.
14. Çulpan, *age*, s. 106
15. Bursa Kadı Sicilleri, defter nr. 13, s. 11.
16. Bursa Kadı Sicilleri, defter nr. 72, s. 114.
17. Gazali Saltık, "Bursa'da Irgandı Köprüsü ve Garip Bir Olay", *Uludağ Halkevi Dergisi*, no. 83, Bursa 1947, s. 1.
18. Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, İ-K Ciltleri, Bursa (tasnif tarihi: 1998, tasnif no. 039.56223), s. 54.
19. Kazım Baykal, "Irgandı Köprüsü", *Uludağ Halkevi Dergisi*, no. 84, Bursa 1947, s. 1; Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 122; Baykal-Ölçer, *age*, s. 8.
20. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c. II, İstanbul 1989, s. 368-369; Önge, *age*, s. 435.
21. Bursa Kadı Sicilleri, Defter Nr. 110, s. 5-6; Nr. 116, s. 108; Nr. 127, s. 230; Nr. 243, s. 123; Nr. 304, s. 3.
22. Evliya Çelebi, *age*, s. 408-409.
23. Saltık, *agm*, s. 1-2.
24. Evliya Çelebi, *age*, s. 408.
25. Charles Texier, *Küçük Asya*, c. 1, İstanbul 1339, s. 224-240.
26. Eyice, *agm*.
27. Önge, *age*, s. 433.
28. Önge, *age*, s. 434.
29. Önge, *age*, s. 435.
30. Irgandı Köprüsü'ne ait gravür, resim ve planların bulunduğu eserler: Ayverdi, *age*, s. 368; Önge, *age*, s. 428-448; Yılmaz Önge, *The Original Architecture Of Irgandi Bridge in Bursa, V. International Congress Of Turkish Art*, Budapeşte, 1978, s. 698-704; Çulpan, *age*, Levha LXXI, 61/1 nolu resim ve Levha LXXII, 61/2 nolu resim; Eyice, *agm*, cilt 19, s. 122-123.
31. Ayverdi, *age*, s. 369
32. Önge, *Irgandı Köprüsünün Orijinal Mimarisi*, s. 427-428; Eyice, *agm*, s. 122-123.
33. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, s. 122; Çulpan, *age*, s. 106; Ayverdi, *age*, s. 368; Gabriel, *age*, s. 195-197.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2001

gençler tarih yazıyor

Yarışmaya katılacak çalışmaların son teslim tarihine yaklaşırken birkaç hatırlatmada bulunmak ve bize ulaşan bir soruyu yanıtlamak istiyoruz.

Çalışmaların teslim tarihi olan 19 Ekim 2001 kesin tarihtir. Yarışmanın sonucunu aralık ayı başında ilan edebilmemiz için seçici kurulun bu tarihten itibaren değerlendirme çalışmasına başlaması gerekmektedir. Süreyi herhangi bir nedenle uzatmamız mümkün değildir.

Araştırmanızı bir dijital kayıt (disket), beş kopya da kâğıt çıkış olarak istediğimizi, görsel malzemeyi tek kopya olarak göndermenizin yeterli olduğunu daha önce de belirtmiştik.

Görselleri yazının uygun yerlerine yerleştirmeniz, yani sayfa düzeni yapmanız gerekmiyor. Görsel malzemeyi *scanner*da tarayarak bilgisayar ortamında vermenizi de istemiyoruz. Sizden istediğimiz, hangi görsel malzemenin neyi anlattığını ve kaynağının ne olduğunu belirterek bunları çalışmanıza ek olarak vermenizdir. Orijinal (tarihi) fotoğraf ve belgelerin asıllarını vermek yerine, eğer bunlar siyah/beyaz bir belgeyse normal bir fotokopisini, fotoğraf veya renkli bir belgeyse renkli fotokopisini alarak teslim etmeniz yeterlidir.

Çalışmanızla birlikte bir de "sunuş" yazısı istemiştik. Kendinizi tanıtacağınız, yarışmayı nereden duyduğunuzu, konunuzu nasıl belirlediğinizi, yarışmaya başvurunuz ve araştırmanız sırasında hangi sorunlarla/güçlüklerle karşılaştığınızı vb aktaracağınız bu sunuş yazısı, değerlendirme sırasında seçici kurula sunulmayacaktır. Gelecek yıllarda düzenleyeceğimiz yarışma için de bize yol gösterecek olan bu sunuş yazısına da çalışmanız kadar özen göstermenizi diliyoruz.

Çalışmalarınızı internet aracığı ile göndermemelisiniz. Özellikle İstanbul'daki arkadaşlar çalışmalarını doğrudan yarışma merkezine bırakabilir. Adresimiz: Tarih Vakfı, Valikonağı Caddesi Samsun Apt. No 57 Nişantaşı. Postayla göndermeyi düşünen arkadaşların bir gecikme olmaması için APS'yle veya kargoyla göndermelerini hatırlatırız.

Başvuru sırasında farklı sebeplerden öğrenci belgesini gönderemeyen arkadaşlar, belgelerini çalışmalarıyla birlikte mutlaka göndermeliler. Öğrenci belgesi olmayan çalışmalar değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Katılımcılara başarılar dilerken, son olarak bize ulaşan bir soruyu yanıtlamak istiyoruz:

Araştırmam sırasında Rumi takvimle ifade edilmiş bazı tarihlere rastlıyorum. Bunları Miladi takvimle de ifade etmem gerekir mi? Rumi takvimi Miladi takvime nasıl çevirebilirim?

Rumi takvimle ifade edilen tarihleri, bugün kullandığımız Miladi tarihe çevirmekte, tarihin daha açık olarak anlaşılması bakımından yarar vardır. Rumi veya Hicri tarihi Miladi tarihe çevirme yöntemi, bu sayfalara sığmayacak kadar uzun bir konudur. Yaygın bilginin aksine, Rumi tarihe 584 ekleyip Miladi tarihi bulmak yöntemi sizi yanıltabilir. Çevrim kılavuzu niteliğindeki kitapların yanı sıra sizlere önerebileceğimiz, kullanımı daha basit bir kitap var: Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından 1915'te hazırlanıp, Yücel Dağlı ve Hamit Pehlivan tarafından yeni harflere çevrilen ve 1993'te Genelkurmay Başkanlığı yayınları arasında yayımlanan *Takvimü's-Sinin* adlı eser 1840'tan başlayarak Hicri, Rumi ve Miladi tarihleri gün gün karşılaştırmalı olarak vermektedir. Bu esere kütüphanelerde ulaşmak mümkün.

Macar Turancıları Hakkında

ÖMER ÖZCAN

Macarları millet olarak kendimize yakın hissederiz. Macaristan 145 yıl Osmanlı egemenliğinde kaldı. Bu dönem zarfında ülkenin gelişmesi için faaliyette bulunulduğunu bizzat yerli araştırmacılar ifade etmişlerdir. Budapeşte Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ndeki Türkoloji Enstitüsü'nün yüzüncü kuruluş yıldönümü (1870-1970) münasebetiyle 14-15 Ekim 1970 günlerinde yapılan törenlerde konuşan Doç. Kaldy, Türk tahrir defterlerine dayanarak XVI. yüzyılda Mısır hazinesinden getirilen paranın önemli bir bölümünün Macaristan'ın ihtiyaçlarına ayrıldığını belirtmiştir.[1] Avusturya egemenliğinden kurtulmak için giriştikleri mücadeleleri kaybetmeleri üzerine vatanlarından ayrılmak mecburiyetinde kalan Macar devlet adamlarından Thököly İmre, II. Ferenc Rakoczi,[2] Lajos Kossuth[3] kendilerine yakın hissettikleri Osmanlı devletine sığındılar. Soğuk savaşın hüküm sürdüğü dönemde 22 Ekim 1956 tarihinde Macar gençliği işgalci Sovyet tanklarına karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Kısa ömürlü olan hürriyet mücadelesi hakkında basınımızda çok sayıda yazı neşredildi.[4]

Macaristan ve Turan konulu bir makale yazmak üzere toplamış olduğumuz malzemeyi tasnif etmekte iken Tarık Demirkan'ın *Macar Turancıları* isimli eseri neşredildi.[5] Demirkan'ın kitabı yazın başında, yayın piyasasının durgun sezonunda çıkmasına rağmen dikkati çekmekte gecikmedi.[6] Yazımızda, topladığımız malzemenin ışığında, Demirkan'ın çalışmasını, tanıtımını yapmaktan ziyade, tashihe ve ikmale muhtaç yanlarına işaret etmek suretiyle değerlendirmek istiyoruz.

Yazar yüksek öğrenimi ve müteakiben akademik çalışmaları sebebiyle uzun yıllar Macaristan'da bulunmuştur. Komünizmin tarihi ve meseleleri üzerine yazılmış metinleri derlemek suretiyle neşrettiği bazı kitapları basılmıştır.[7] Ekonomi alanındaki doktora çalışması yanında Macar diline hâkimiyeti sebebiyle ilgili literatürü taramak suretiyle hazırladığı eserini, önce konu hakkında genel bilgi verdikten sonra, tercüme ettiği 11 makaleyi ekleyerek meydana getirmiştir. Çalışmanın planına ve muhteviyatına bakılarak, Türk-Macar tarihi ilişkileri hakkında yeterli birikime sahip olmadığı, sadece Macar Turancılarının Türkiye ile ilişkilerini ele aldığı, konunun Türkiye'deki kısmıyla fazla ilgilenmediği söylenebilir. Demirkan, daha önce Macarca'dan Türkçe'ye tercüme ettiği *Anadolu 1913* isimli eserde İslamiyetin ve Osmanlının sembolü olan hilal yerine "yarım ay" ifadesini kullanmak suretiyle bu konulara ilgisinin ölçüsünü göstermişti.[8] Macaristan ve Turan Cemiyeti'nin faaliyetleri yazarın da belirttiği gibi yabancı araştırmacıların da alakasını çekecek önemli bir çalışma alanıdır.[9]

Demirkan, dikkati çekecek ölçüde terminolojik yanılgılara düşmüştür. Turancılık düşüncesini ortaya koyanı isimlendirmeden, Kırım Türkleri ve Tatarlarca geliştirildiğini belirtip sadece Kırım Tatarlarını Türklük şemsiyesi içine almıştır (s. 4). Aydınlarımız arasında kavramların yorumlanması hususunda doğru ve üzerinde uzlaşılmış ölçüler bulunmadığı için düşünce hayatımızın doğru değerlendirilmesi hususunda güçlüklerimiz devam etmektedir. Demirkan'ın, tartışmalı kavramlara keskin muhtevalar yüklemekten çekinmediği görülüyor. Macar Turancılığının Türkçülük akımı üzerindeki etkilerini ele almayı amaçladığını belirtirken 1920'lerin sonlarında yaşandığını belirttiği faşizm tartışmalarının hangi ülkede yapıldığını somut olarak ortaya koymamıştır (s. 5). Macarlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hâkimiyeti altında yaşadıkları dönem zarfında, değişik tarihlerde giriştikleri bağımsızlık mücadelelerinden sonuç alamadılar. XIX. yy içinde Osmanlı devletinin çöküşünün hızlanması aydınları çözüm yolları aramaya sevk etmişti. Bu çerçevede, doğubilimciliğinin gelişti-

gi Macaristan'da, Pancermenizm ve Panslavizm akımları arasında tek başına kalmaları üzerine kardeş milletlerle güç birliği yapmak, Türk aydınları arasında da Rus boyunduruğu altında yaşayan doğu Türklüğü ile kader birliğinde bulunmak düşünceleri gelişti. Her milletin, önderliğini yapmayı düşündüğü siyasi hareketin liderliğini elinde tutmak istemesi tabiidir. Bu sebeple yeterli fikri birikime sahip olmalarına rağmen az nüfuslu Macarların mutasavver Turan Birliği'ne lider olmayı istemelerinin realist tarafı yoktur. İtalyan bir Türkolog daha 1877 yılında Macarların "bağnaz Türkçülüğü benimser" hale geldiklerini ifade ediyor.[10]

Eserin yazılma amacı olan konunun açıklandığı 71 sayfalık bölümde dil ve etnik açıdan Macarların kökeni ve Türklerle ilintileri hususunda bilgi verilmiştir. İlgi alanımızın dışında bulunan iki husus üzerinde ulaşılan sonuçları tartışmak istememekle birlikte, gördüğümüz eksikliklere işaret etmek istiyoruz.

Macaristan'da Vambery ilk Türkoloji kürsüsünün kurulmasına vesile olmakla birlikte Türk dili üzerine çalışmaların tarihi çok daha gerilere gitmektedir. Bu ülkedeki Türkoloji çalışmaları Osmanlı hâkimiyeti dönemlerine kadar dayanmaktadır. Macar asıllı bir tercüman ve Macaristan doğumlu bir Sırp (Georgieviç) 1544 ve 1556-57 yıllarında Latin harfleriyle bazı Türkçe metinler tespit etmişlerdir. 19. yüzyılda Türklüğe duyulan ilginin artması üzerine Budapeşte Üniversitesi'nde Janos Repiczky'nin idaresinde Türk dili öğretimine başlanılmıştır. Onun genç yaşta ölmesine üzerine yerine Vambery geçmiştir.[11] Ciddi bir eğitiminin bulunmamasına rağmen kendini yetiştirerek Türkoloji sahasında önemli bir isim olan Armin Vambery'nin, Macaristan'da kurulan Turan Cemiyeti'nin başkanı olduğu ifade edilmektedir (s. 9). İleriki sayfada (s. 20) cemiyetin kurucu heyeti içinde ise ismi belirtilmemiştir. Vambery hakkında bir biyografi kaleme alan Mim Kemal Öke'nin çalışmasında böyle bir kayda rastlanmıyor.[12]

Mitolojik bir kavram olarak belirtilen Turan'ın geniş bir açıklaması yapılmamıştır (s. 21). Turan kavramını açıklayan farklı tarihlerde yazılmış bazı incelemelere işaret etmekle yetinmek istiyoruz.[13]

Macaristan'da dil ve etnik köken bakımından kimlerle akraba oldukları hususunda tartışmaların halen devam etmekte olduğu belirtilmekle birlikte, Gyula Nemeth'in 1930'da basılan eserinde Macarların etnojenezi probleminin açıklığa kavuşturulduğu Hasan Eren tarafından belirtilmiştir.[14]

Macaristan ve Türkiye'de Turan kavramının farklı algılanmasından dolayı iki ayrı ülkede Turan hareketinin ilişkilerinde sıkıntılar ve sorunlar ortaya çıktığının belirtilmesinin de gerçekçi bir dayanağı yoktur (s. 25). Yazar Macaristan'ın I. Dünya Savaşı'ndan nüfus ve toprak bakımından büyük kayıplara uğrayarak çıktığını belirtmiştir. 4 Haziran 1920 tarihinde Macarlara imzalattırılan Trianon Anlaşması ile Persburg bölgesini Çekoslovakya'ya, Bosna-Hersek'i Yugoslavya'ya, Transilvanya'yı Romanya'ya ve Burgerland'ı Avusturya'ya bırakan Macaristan'ın nüfusu ve toprakları 1/3'e inmiştir.[15] Türkiye'ye imzalattırılan Sevr Anlaşması'nın sonuçları da ortadadır. Büyük gailelerle boğuşan iki ülkenin düşünen kafalarının realitelerin ışığında mantıklı olacakları, 1918 yılı şartlarındaki ülkülerini bir süre için de olsa kenara bırakarak gerçekçi çözüm yollarına müracaat edecekleri tabiidir. Türk devleti topraklarının işgal edilmesi tehlikesi ile karşı karşıya iken, Macaristan'da 1919 yılı sonunda Bela Kun önderliğinde 133 gün süren bir komünist rejim denemesi yaşanmıştır.[16]

Yüksek öğrenimini Macaristan'da yapan ve Atatürk'ün ölümü esnasında Budapeşte'de bulunan Vecdet Erkun birkaç gazetede Macaristan ve Türkiye'nin I. Dünya Savaşı sonrası düştükleri durumun benzerliğinden bahsedildiğini, küçük bir gazete dışında Atatürk ve Türkiye aleyhinde hiçbir yazının çıkmadığını hatırlamaktadır.[17]

Turan Cemiyeti'nin kurucularından Pal Teleki'nin düşünce hayatının oluşumunda Macar siyasal kimliğini tehdit eden Pancermenizm ve Panslavizmin etkileri açıkça görülmektedir.[18] Milliyetçilik akımı bağımsızlık mücadelesinin sürükleyici gücüdür. Teleki'nin 1913 yılında yaptığı konuşmada kullandığı motiflere bakarak Turan hareketinin ırkçılığa kaydığı yargısı da keskin düşmektedir (s. 28).

Kont Pal Teleki'nin Turan Cemiyeti faaliyeti dışında, cumhuriyetin kurulmasından sonra Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesinin halledilmesi için kurduğu üçlü komisyona başkanlık etmesi bakımından Türkiye ile ilişkisi olmuştur. Osmanlı devleti sefirlerinden Galip Kemali Söylemezoğlu Teleki'nin intiharından sonra yazdığı makalede, Milletler Cemiyeti sekizler komitesinin reisi ve dostu İsveçli Hyalmar Branting'e Musul meselesinin lehimize halli için rica ettiğini, onun da Musul'a giden heyetin reisliğine Teleki'yi seçtirdiğini belirtiyor.[19] Demirkan'ın, dostu Almanya'nın verdiği söze rağmen Yugoslavya'yı işgal etmesi üzerine Teleki'nin intihar ettiğini (s. 32) belirtmesine karşılık, Söylemezoğlu bunu, Yugoslavların Alman işgaline karşı gösterdikleri celadeti Macar milletinin yapamamasına bağlamaktadır.

Söylemezoğlu'nun bu kanaatine rağmen Musul meselesini İngiliz belgelerine göre araştıran Öke, Türk taraftarı olarak bilinen Teleki'nin kendi dışişleri teşkilatının İngiliz baskısını yansıtması üzerine, rapora son şekli vermek üzere "İngiliz tavsiyelerine açık olduğu" izlenimini uyandırdığını belirtmektedir.[20] Türk dostluğu ve Turan kardeşliğinin egemen İngiliz baskısı yanında gölgede kaldığı anlaşılmaktadır. Teleki başkanlığındaki komisyonun 16.07.1925'te Milletler Cemiyeti'ne sunduğu rapor Türkiye tarafından kabul edilmemiştir.[21]

Araştırmanın ekseni olan Turancılık ve onun temelinde bulunan Turan Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgi temin edilemediği görülmektedir. Macar Turani Tarsasag-Turan Cemiyeti bün-

yesinde bazı bölüm ve komisyonlar oluşturularak, Fin-Estonya Enstitüsü ve Türk Enstitüsü kurulmuştur. Türkiye'de Turan adının geçtiği ilk cemiyet yazarın belirttiği gibi Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti olmakla birlikte[22] ilk Turancı kuruluş, 1908'de kurulan Türk Derneği'dir. Türk Derneği'nin ülke dışındaki tek şubesi Budapeşte'de "Edebiyyat-ı Osmaniye Cemiyeti" adı altında kurulmuştur. Şubenin fahri başkanlığını Vambery, başkanlığını Kunoş, kâtipliğini Dr. Jules Germanus yapmıştır.[23] Ayrıca Türk Ocakları 1913 yılında değil (s. 26), 1912'de kurulmuştur. Turan Cemiyeti'nin yayın organı *Turan* dergisinin neşir hayatının tam bir dökümü verilmediği gibi ülke içinde ve dışında yayınlanan diğer Turan dergileri hakkında da bilgiye rastlanmıyor.

Turan dergisi 1913, 1917-1918, 1921-1944 yılları arasında seçkin bilim adamlarının yönetiminde neşredilmiştir. Ayrıca Macaristan'da ve komünizmin ülkeye hâkim olmasından sonra ülke dışına çıkan mülteciler tarafından dünyanın muhtelif ülkelerinde aynı muhtevada dergiler neşredilmiştir: *Turani Ertesitö* (1939), *Turani Hirado* (Münih), *Turani Nep* (1933, Miskoloc), *Turani Roham* (1934-39), *Turani Vadasz* (1930-1942), *Magyar Turan-Sumer Szemle* (1963-1972, Brüksel), *Turan* (*Turani Tarsasag-Turan Szövetseg*, Florida,1967), *Güneşin Oğulları* (Turanlı Milletler Birliği Dünya Teşkilatının Macar Şubesine bağlı Macar Turan Akademisinin Resmi Organı, Buenos Aires, 1973). Komünizmin Macaristan'a egemen olmasına karşı olanlar dış ülkelerde kurdukları çok sayıda dernek vasıtasıyla mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Turan cemiyetleri aynı tarihlerde Bulgaristan'da da kurulmuştur. Kültürel kimliklerini devam ettirme gayretinde olan Türkler ülkenin değişik yerlerinde şubeleri bulunan "Turan-Türk Spor Birliği"ni 1924-1934 yılları arasında yaşatmışlardır.[24]

Macaristan'da kurulan Şark Cemiyeti doğu üzerinde çalışma yapan araştırmacılarına destek sağlamaktaydı. 1920'ye kadar faaliyetini devam ettiren cemiyetin yerine Körösi Csoma kuruldu. Nemeth, bir süre başkanlığını yaptığı cemiyetin 1921-1941 yılları arasında neşredilen *Körösi Csoma-Archivum* isimli dergisini dünya Türkolojisinin en kaliteli yayın organı haline getirdi.

İlmi araştırmalarda bulunmak üzere kurulan Körösi Csoma Tarsasag-Körösi Csoma Derneği ile 1920 yılında Magyarorszagi Turan Bzövetseg-Macaristan Turan Federasyonu, Turan Cemiyeti'nin yardımı ile kurularak faaliyette bulunmuşlardır. Her üç cemiyet de 1945 yılında dağıtılmıştır.

Macaristan, yüksek öğrenim ve mesleki kurslarda eğitilmek üzere öğrenci kabul etmenin yanında İstanbul'da da bazı kurslar düzenlemiştir. 1916 yılında Hamit Zübeyir Koşay böyle bir kursa katılmış, İstanbul'da Prof. Mezsaros'un Darülfünun'da yönettiği Macarca derslerini takip ettikten sonra 1917'de İttihat ve Terakki'nin tesis ettiği devlet bursuyla tahsil için Macaristan'a gitmiştir.[25] Koşay'ın bulunduğu ilmi kurullar arasında da sadece Macaristan'ı ilgilendiren "Körösi Csoma" daki muhabir üyeliği zikredilmiştir.[26]

Macaristan'da Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde görev yapan konsolos ve elçilerimizin seçimlerinde ayrı bir itina gösterildiği anlaşılmaktadır. 1912'de Budapeşte'de başşehbender olarak edebi Türkçülerden Ahmet Hikmet Müftüoğlu görevlendirilmiştir.[27] Yine şair Enis Behiç Koryürek 1916 Haziran'ında onun refakatine gönderilmiş, kısa bir süre sonra muavini olmuştur.[28] İki gönül adamının Türk-Macar dostluğunun kökleşmesinde, Türk-Macar kültür ve sanat münasebetlerinin gelişmesinde, Gülbaba Türbesi'nin mabet ve müze olarak ihyasında büyük hizmetleri olmuştur. Enis Behiç, Macarların kaleme aldığı en güzel aşk şiirlerinin yanı sıra Türkler için yazılmış şiirleri Türkçe'ye çevirmiştir.

Reşit Saffet Atabinen 1929 yılı haziran ve temmuz aylarında orta Avrupa'da yaptığı seyahat sırasında Macaristan'a da uğramış, Turan Cemiyeti'nde, Turancılık ve Türkçülük hakkında bir konferans vermiştir. Atabinen, Turan Cemiyeti'nde ilimden ziyade siyasi tesirin bulunduğunu hissettiğini, başında bulunan zevatın Turancılık ve Türkçülüğün ilmi ve lisani cihetiyle pek az alakadar olduklarını belirtiyor.[29]

1923'te açılan Budapeşte büyükelçiliğine Mustafa Kemal'in kurmaylarından Rıdvan Bey oğlu Hüsrev Bey'in tayin edildiği ifade edilmektedir (s. 56). Hüsrev Bey'in önceki çalışmaları hakkında bilgiler *Turan* dergisinden alınarak kitaba aktarılmakla iktifa edilmiştir. Hersekli Ferik Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan Hüsrev Gerede 7 Mayıs 1924-29 Ekim 1926 tarihleri arasında Budapeşte büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. Onun 1921'de Londra görüşmelerinde Ankara hükümetinin delagasyonuna başkanlık ettiği hususundaki yanlış bilgi kontrol edilmeden aynen kitaba aktarılmıştır.

Türkiye'yi iyi tanıdıkları belirtilen bazı Macar Turancılarının yazdıkları makalelerden kitaba iktibas edilen bölümlerde görülen bariz hatalara işaret edilmemiştir. Türkiye ve Mustafa Kemal hakkında keskin hükümler ihtiva eden bölümlerdeki bariz hatalar onların bizi ne kadar tanıdıklarının açık örnekleridir.

Macar ve Türk Turancılarının 1930'ların başında faşizme ulaştıkları yargısının kabul edilebilir, ilmi dayanakları gösterilmemiştir (s. 64). Mustafa Kemal, genç cumhuriyetin askeri ve iktisadi vaziyetini komşuları, en başta Sovyetler ile mukayese ederek dış siyasetine yön verecek ferasete sahip bir devlet adamıdır. Sovyetler II. Dünya Savaşı'na kadar Türklerin yaşadıkları bölgelerde kesin hâkimiyetlerini tesis edememişlerdir. Basmacıların mevzii de olsa etkinliklerini devam ettirdikleri bilinmektedir. Bu sebeple her iki ülke arasında karşılıklı, imzaya gerek görülmeyen bir mutabakat ile içişlerine karışmama düşüncesinin varlığı akla gelebilir. Siyasi ve kültürel faaliyetlerini sürdürmekte olan

muhacir Türk liderlerin faaliyetlerinin kısıtlanarak yurtdışına çıkmak mecburiyetlerinde bırakılmaları, meşrutiyetten itibaren Türkçülük ve Turancılık ülküsünün takipçisi Türk Ocakları'nın kendisini feshetmeye zorlanması, Türkiye Komünist Partisi üyelerinin devamlı takibata uğramalarına rağmen Sovyetlerin sanayi yatırımlarımızı desteklemeleri, bu mutabakat çerçevesinde değerlendirilmelidir. 1932 yılında dönemin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Moskova'yı ziyaret etmişler, 21 Ocak 1934 tarihinde Ankara'da imzalanan protokol ile iktisadi işbirliğinin esasları belirlenmiştir.[30]

Türk Ocakları'nın daha 14.06.1918'de toplanan kongresinde yasa encümeninin hazırladığı taslak üzerinde yapılan görüşmeler sonunda "Ocağın maksadı, Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır. Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiya'dır" şeklinde değiştirilmişti.[31] 1927'de yapılan genel kurulda da Türk Ocağı Yasasının 2. maddesi, "Türk Ocakları'nın fiilen iştigal sahası, Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasırdır" şeklinde değiştirilmiştir.[32]

Ortaçağdan itibaren Anadolu ve Karadeniz'in kuzeyinden akınlara uğrayan Macaristan'a yerleşen Türk boyları zamanla dillerini kaybetmişlerdir. Uzun yıllar sonra Macaristan'da, asıllarını araştırarak öğrenen ve ülkelerindeki Türk kültür varlığının ortaya konulması yolunda önemli çalışmalar yapan ilim adamları görülmüştür. Macaristan'a 13. yy'da yerleşen Kıpçaklardan geldiğini öğrenen İstvan Györffy önemli bir folklor araştırmacısıdır.[33] Yine atalarının Kıpçak olduğunu öğrenen İstvan M. Kongur, küçük yaşta yakınlarındaki Rus birliğinde asker olan Türklerden ana dilini öğrenmek suretiyle gelecekteki mesleği Türkolog'un kapısını aralamıştır. Genç yaştaki ölümüne kadar değişik Türk ülkelerini gezerek gelecekte yapmayı düşündüğü dil araştırmaları ile ilgili gerekli malzemeyi toplamıştır.[34] Bizans İmparatorluğu mağlubiyete uğrattığı Bulgarları hizmetine alarak Doğu Karadeniz bölgesine yerleştirmiştir. Doğu Karadeniz hakkında incelemeleri bulunan Bulgarlardan günümüze kalan ve Macarlara işaret eden yer adları ile ilgili geniş kayıtlar vermiştir.[35]

Sovyet hâkimiyeti döneminde yurtdışına çıkmak zorunda kalan Macar siyasi mülteci Prof. Dr. İmre Toth viyolonsel virtüözü olarak Ankara Devlet Konservatuarında uzun yıllar görev yapmıştır. Mesleki çalışmaları yanında merkezi Arjantin'de bulunan "Turan Milletlerinin Hakları Komitesi"nin temsilciliğine de yürütmüştür. "Hür Macarlar"ın siyasi faaliyetleri ile alakalı yazılar kaleme alan[36] Toth 16.04.1982 tarihinde Ankara'da ölmüştür.

Demirkan'ın eseri Macar Turancıları alanında bizde çıkan ilk araştırma olması bakımından önemlidir.

1. Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin, "Türkoloji ve Macaristan", *Milliyet*, 15.11.1970.
2. Prof. Dr. Şerif Baştav, "Macar İstiklal Mücahidi II. Ferenc Rakoczi'nin 300. Doğum Yıldönümü", *Türk Kültürü*, XIV, S. 162 (Nisan 1976), s. 348-351.
3. İmre Toth, "Lajos Kossuth'un Türkiye'ye Sığınması", *Türk Kültürü*, VI, S. 70 (Ağustos 1968), s. 813-814.
4. Haftalık *Milli Yol* dergisinin 02.11.1962 tarihli 40. sayısının kapağı Macar ihtilalini konu alan resimlere ayrılmıştır. Tarık Buğra'nın, "Ayakta Durmak İstiyorum" isimli tiyatro eserinin konusu da 1956 Macar ihtilalidir. Bu konuda bak. Nejdet Sançar, "Türk-Macar Kardeşliği-Kosigin'e Atılan Macar Bayrakları Vesilesiyle", *Yeni İstanbul*, 5.7.1967; İmre Toth, "Sibirya Cehennemi", *Tercüman*, 08.03.1969.
5. Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
6. Taceddin Ural'ın "Turancılık" başlığı ile hazırladığı yazıya gazete sayfasının tamamına yakın kısmı ayrılmıştır, *Yeni Şafak*, 19.7.2000
7. Tarık Demirkan, *Bitirilmemiş Devrim*, İstanbul, 1989; *Devrim Devrim Diye Diye*, haz. Tarık Demirkan, İstanbul, 1989.
8. Bela Horvath, *Anadolu 1913*, İstanbul, 1996, s. 6.
9. Joseph Kissler, *Turanism and Pan-Turanism in Hungary. 1890-1945*, Michigan, 1967.
10. Giacomo Caretto, "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler", *Tarih ve Toplum*, S. 17 (Mayıs 1985), s. 344.
11. Hasan Eren, "Balkan Ülkelerinde ve Macaristan'da Türkoloji Çalışmaları", *Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye*, İstanbul, 1987, s. 82. Nemeth hak. bak. Prof. Dr. Şerif Baştav, "Macar Türkoloğu Gyula Nemeth (1890-1976)", *Türk Kültürü*, XV, S. 173 (Mart 1977), s. 296-300; Dr. Nuri Yüce, "Gyula Nemeth", *Türk Kültürü*, XV, S. 173 (Mart 1977), s. 308-311.
12. Mim Kemal Öke, *Vambery Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, İstanbul, 1985. A. Vehbi Vakkasoğlu, *Tarih Aynasında Ziya Gökalp* isimli eserinde *Türk Yurdu*'ndan aldığı bir bilgiye göre Turan Cemiyeti'nin fahri başkanlığını Kont Belacine ile A. Vambery'nin yaptıklarını belirtiyor: İstanbul, 1980, s. 148.
13. Hasan Enver Celalettin Paşa, "Türklerin Aslı", *Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası*, no. 31 (2 Haziran 1917). Makale yeni harflerle neşredilmiştir: *Tarih ve Toplum*, S. 1 (Ocak 1984), s. 16-18. Hüseyin Namık Orkun, "Turan Sözünün Aslı", *Bozkurt*, S. 4 (Mayıs-Temmuz 1940), s. 93. Prof. Dr. Aydın Taneri, "Turancılık Kelime ve Mefhumu", *Tercüman*, 04.07.1981
14. Eren, *agm*, s. 83. Konu ile alakalı olması bakımından L. Rasonyi'nin bir makalesinin künyesini vermek istiyoruz: "Türk-Macar İlişkilerinin Kaynakları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 41 (Temmuz 1988), s. 64-73.
15. Prof. Dr. Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih - 1789-1960*, Ankara, 1975, s. 464.
16. R. Oğuz Türkkan, *Solcular ve Kızıllar*, İstanbul, 1943, s. 12-14.
17. Prof. Dr. Vecdet Erkun, *Budapeşte'den Ankara'ya*, Ankara, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayını, 1999, s. 32.
18. Demirkan, *age*, s. 31. "Macar ulusunu parlak ve büyük bir gelecek bekliyor. Almanların ve Slavların döneminin ardından Turan uluslarının şanlı döneminin başlayacağı kesindir."
19. Galip Kemali Söylemezoğlu, *Siyasi Dağarcığım*, İstanbul, 1957, s. 186,187. Makale *Tasviri Efkâr*'ın 05.04.1941 tarihli nüshasında yayımlanmıştır.
20. Prof. Dr. Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu - 1918-1926*, Ankara, 1992, s. 164.
21. Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s. 296.
22. Sultanahmet Akbıyık Mah. Cami Sokakta bulunan merhum İzzet Paşa'nın konağının adres gösterildiği cemiyet, *Tanin*'de: "Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti siyasetle katiyyen meşgul olmayacak, asr-ı hazır ulum ve fünununun Turan'a neşrine ve Turanlıların fikri içtimailerinin tenmiye ve tekâmülüne, sanat ve ticaretlerinin terakkisine, adab ve fezail-i hakikiye-i İslamiyenin tesisine çalışmak maksadıyla" kurulduğu haberiyle tanıtılmıştır (*Tanin*, 7 Kânunevvel 1327, no. 1184). Bu bilgiyi Ali Birinci'ye borçluyum.
23. Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1997, s. 16, 20.

24. Ahmet Hezarfen, "Bulgaristan'da Türk Spor Birliği-Turan", *Tarih ve Toplum*, S. 104 (Ağustos 1992), s. 39-48.
25. Muhammed Beşir Aşan, "Hamid Zübeyir Koşay'ın Hayatı ve Eserleri", *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1996, s. 69.
26. *agm*, s. 71.
27. Dr. Fethi Tevetoğlu, *Büyük Türkçü Müftüoğlu Ahmed Hikmet*, Ankara, 1951, s. 37. Ahmet Hikmet, Türk Ocağı'nda 15.07.1914 tarihinde "Macaristan'da Turan Cereyanları" konulu bir konferans vermiştir: *Türk Ocakları Tarihi*, haz. Hüseyin Tuncer-Yücel Hacaloğlu-Bagıp Memişoğlu, Ankara, 1998, c. 2, s. 29.
28. Enis Behiç Koryürek, *Miras ve Güneş'in Ölümü*, (Dr. Tevetoğlu'nun Enis Behiç'in hayatı ve eserleri hakkında bir etüdü ile) Ankara, 1951, s. XXVIII. Koryürek 1916-1922 tarihleri arasında konsolos muavinliği ve konsolos olarak Budapeşte'de bulunduğu sırada Fransız asıllı bir öğretmenle tanışarak evlendi. Görevinin bitiminde eşi onunla birlikte dönmedi. Oğlu Hasan Koryürek (1923-1978) annesi ve eşi ile birlikte, gazetecilik yaptığı Macaristan'da ömrünü tamamladı. Hak. bak. Edit Tasnadi, "Bir Türk-Macar: Hasan Koryürek-Peter Koryürek-Konoly Peter", *Türk Kültürü*, XXXV, S. 404 (Şubat 1997), s. 117-119.
29. Reşit Saffet, *Türklük ve Türkçülük İzleri*, Ankara, 1930, s. 25.
30. Prof. Dr. Mehmet Gönlübol-Dr. Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1918-1038)*, Ankara, 1973, s. 107.
31. Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", *Tarih ve Toplum*, S. 109 (Ocak 1993), s. 51.
32. Dr. İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara, 1992, s. 31; Abdullah Martal, "İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm", *Tarih ve Milliyetçilik-I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri*, by, s. 220.
33. Edit Tasnadi, "Eski Kıpçakların Torunu Macar Bilim Adamı İstvan Györffy", *Türk Kültürü*, XXXIII, S. 386 (Haziran 1995), s. 341-343.
34. Edit Tasnadi, "İstvan M. Kongur Anıldı", *Türk Kültürü*, XXXII, S. 313 (Mayıs 1994); Bedreddin Mehmedov, *Türk Kültürü*, S. 358 (Şubat 1993), s. 102-104; Dr. Henryk Jankowski, "İstvan M. Kongur'un Hatırasına (1944-1992)", *Emel*, S. 205 (Kasım-Aralık 1994), s. 12-17; Dr Cemil Öztürk, "Ölümünün 6. Yılında Türk Soylu Bir Macar Türkologu: Mandoky Kongur İstvan", *Emel*, S. 227 (Temmuz-Ağustos 1998), s. 24-28. Atalarının dilinin Macaristan'daki izleri ile ilgili eserinden bir bölüm tercüme edilerek neşredilmiştir: "Kumanların Tarihi", *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, S. 115 (Temmuz 1996), s. 15-20.
35. Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz-Tarih Kültür İnsan*, Trabzon, 2000, 75-76.
36. İmre Toth, "Sibirya Cehennemi", *Tercüman*, 8.3.1969. Toth'un, *Ötüken* dergisinin muhtelif sayılarında çok sayıda yazısı neşredilmiştir.

NOT DEFTERİ

Eski Kartpostallarda Gözyaşı ve Tebessüm

II. Meşrutiyet'ten İstanbul'un kurtuluş günlerine uzanan 15 yıllık bir döneme tanıklık etmiş 300 kadar kartpostaldan oluşan "Eski Kartpostallarda Gözyaşı ve Tebessüm" adlı sergi 4 Ekim tarihinde Schneidertempel Sanat Merkezi'nde ilgilileriyle buluşuyor.

Beş bölümden meydana gelen sergi, o dönemlerdeki birçok tarihi an'a Seyhun Binzet'in özel kolleksiyonundan seçilen kartpostalların küçük ve içten dünyaları aracılığıyla tanıklık edebilmemizi sağlıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son üç padişahı, Enver Paşa, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı yılları, kaybedilen topraklar, Anadolu ve İstanbul'un işgali, Osmanlı'da yapılan ilk seçimler, 31 Mart olayı, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşları, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğum sancıları, Atatürk ve arkadaşları, dönemin askeri giysi ve teçhizatlarından kesitlerin sunulduğu sergi Bankalar Caddesi, Felek Sokak, no.1, Karaköy adresindeki Schneidertempel Sanat Merkezi'nde 4 Ekim-25 Kasım 2001 tarihleri arasında, pazartesi günleri hariç, her gün 10.30 ile 18.00 arasında gezilebilir. Sergilenen kartpostallardan oluşan albüm Schneidertempel Sanat Merkezinde satışa sunulacaktır.

Bizans Fotoğraf Sergisi

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Byzantion'un, fotoğraf sanatçısı ve araştırmacı H. Kemal Çağın'ın objektifinden yansıyan yüzü 28 Eylül-13 Ekim 2001 tarihleri arasında, Dünya Gazetesi Aktüel Sanat Galerisi İstiklâl Caddesi no: 469 Tünel adresinde sergileniyor.

Sergi, MÖ 667'den MS 1453'e kadar olan 1786 yıllık bir döneme ait yapıların, manastır ve kiliselerin, saray, meydan ve caddelerin, surların, anıtların, nekropollerin, su kemerleri ve sarnıçların, limanların görüntülendiği, tamamı renkli fotoğraflardan oluşuyor.

Günışığına Çıkan Resimler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'de resim piyasası oluşumuna katkıda bulunmak için, resim satın alarak ve sanatçılara özel siparişlerde bulunarak hatırı sayılır koleksiyonlara sahip olmuş kuruluşlardan olan İstanbul Ticaret Odası, bu koleksiyonu 3 Ekim 2001 tarihinden itibaren sanat severlerle buluşturuyor.

Namık İsmail, İbrahim Çallı, Şefik Bursalı, Sami Yetik, Ayetullah Sümer ve Refik Ekipman'ın toplam 18 eseri, Hatice Nalçabasmaz'ın gerçekleştirdiği restorasyon çalışmasından sonra, İstanbul Ticaret Odası'nın Eminönü'ndeki yeni binasında düzenlediği sanat galerisinde sergileniyor.

10.yıl

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 2001

Eylül

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 94

İSTANBUL DERGİSİ
Sayı: 39 Dosya: Boğaziçi

TOPLANTILAR
Türkiye'de Coğrafya Eğitimi ve "Coğrafya 2001" Projesi
Atölye
6 Ekim 2001

Ulusal Bağımsızlık Anlayışımız
7 Ekim 2001, 10.00-17.00, Darphane-i Amire

Tarih Yazımında Biyografilerin ve Anıların Kullanımı
IV. Tarih Kongresi
12-14 Ekim 2001, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Dolapdere

Tarihçinin Mutfağı Söyleşi Dizisi
Tarih Vakfı'nın Mutfağı
Orhan Silier
18 Ekim 2001, 18.00, Darphane-i Amire, 4.1 no'lu salon

Avrupalı Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluşması
28-29 Ekim 2001

YAYIN
Köprülüler
Ahmet Refik Altınay

İçinizdeki Tarihçiyi Uyandırın! Tarih Dostlarına Katılın!

Tarih Vakfı, 10. yılına daha fazla yurttaşı çevresinde toplamayı amaçladığı geniş çaplı bir çalışmayla başladı. Temelde Vakıf çatısı altında ve çalışma grupları çerçevesinde her meraktan ve çevreden ilgililerin bir araya gelerek ortak projeler ve çalışmalar gerçekleştirmelerini hedefleyen Tarih Dostları girişimi, katılımcılarına Tarih Vakfı'nın sergi, gezi, yayın gibi ürünlerinden de geniş çaplı indirimlerden yararlanma olanağı verecek.

Tarih Dostları çalışmasıyla, başlangıç için "İstanbul Müzesi ve Sanal İstanbul Müzesi", "Arkeolojik Araştırmalar", "Müzecilik", "Arşivcilik", "Tarihi Mirasın Korunması", "Sözlü Tarih", "Tarih Ders Kitapları" gibi çalışma gruplarına katılmanın yanı sıra, Vakfın var olan üretim alanlarına da katkıda bulunabilecekler.

Her ay düzenli olarak yapacakları (en az 10.000.000 TL, öğrenciler için 5.000.000 TL) bağışla aynı zamanda Tarih Dostları halkasının genişlemesine de katkıda bulunacak Tarih meraklıları, ayrıca doğrudan Vakfın çalışmalarında da söz sahibi olabilecekler. Tarih Dostları çalışması hakkında daha fazla bilgi için: Yeşim Çelik, Tel: 0 212 233 21 61 dahili 43, e-posta: ycelik@tarihvakfi.org.tr

Tarih dostu olun!

10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

10. Doğum Günümüzü Kutladık

Tarih Vakfı 10. doğum gününü, 15 Eylül 2001, Cumartesi günü Sanal İstanbul Müzesi'nin açılışının ardından yaptığı, beş yüze yakın konuğumuzun katıldığı bir toplantıyla kutladı.

Esra Danacıoğlu'nun sunuculuğunu yaptığı kutlama Açık Radyo programcısı Çiğdem Öztürk tarafından hazırlanan Tarih Vakfı Radyo Belgeseli'nin Darphane'de dinlenmesiyle başladı. Ardından Orhan Silier bir açılış konuşması yaparak, Vakfın 10 yıllık tarihinde pek çok zorlukla, krizle karşılaşmasına rağmen, bu zorlukları ağırlıklı olarak nitelikli ve özverili insan gücüyle aştığını söyledi. Silier, konuşmasının ardından Vakfa bugüne kadar para bağışında bulunarak, kitap, fotoğraf, belge koleksiyonu hediye ederek, ayni bağış yaparak ya da emeğiyle katkıda bulunmuş olanlardan en önde gelen bir grubu davet etti. Bu grubun listesinde BBM'e bağışta bulunanlardan Hayrünnisa Boratav, Şahika Ertan, Ferit Safkan, Alev Soysal-Sürmen, Fikret Toksöz, Hasan Yazıcı, Atahan Yıldız ve Ahmet Yüksel; emek ya da ayni bağış vererek destekte bulunanlardan Yunus Çavdar, Metin Deniz, Bülent Erkmen, Tuncer Ertem, Aynur İlyasoğlu, Faruk Kaptan, Sibel Karakışla, Bora Özden, Muzaffer Öztan, Emel Seyhan, Murat Soysal, Lokman Şahin, Sedat Şenoğlu ve Tuğrul Tekbulut; proje destekçilerimizden Osman Birsen (İMKB), Yusuf Bolayırlı (THY), İlham Küsmenoğlu (Milli Piyango), Rockefeller Vakfı, Ersin Özince (İş Bankası), Hans Schumacher (Friedrich Ebert), Yakup Tahincioğlu (Kent Gıda), Fügen Uğur (Heinrich

Böll); bağışçılarımızdan Ayşe Semiha Baban, Halim Bulutoğlu, Cevdet Kösemen, İzzettin Silier, Doğan Tekeli, Melek Ulagay-Taylan ve çalışanlardan 5 yıldan daha fazla Tarih Vakfı'nda çalışmış olan Ayşen Anadol, Çağatay Anadol, Nuri Özden Akbayar, Saliha Bilginer, Kadir Camcı, Ekrem Çakıroğlu, Münevver Ek, Yasemin Güney, Nergis İşbilen, Halil Karakoç, Füsun Kiper, İlhami Mısırlıoğlu, Hamit Öz, Bülent Özden, Ülkü Özen, Orhan Silier, Güleser Şahin, Satılmış Şenel, Güngör Tekgümüş, Işıl Uyar, İs'af Yeğin, Meltem Yeyin, Hüseyin Yılmaz ve Nuran Yüce bulunuyordu. Vakfımıza, 20 yıllık emeğinin ürünü olan oldukça zengin bir etnografya arşivini bağışlayan Josephine Powell'a ise özel olarak teşekkür edildi. Hatıra fotoğrafının ardından Josephine Powell, Yakup Tahincioğlu, Aynur İlyasoğlu ve Satılmış Şenel birer kısa konuşma yaparak 10. yıl ve Vakıf hakkındaki düşüncelerini ifade ettiler. Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli de kısaca Vakfın on yılının bir değerlendirmesini yaparak bu ortak üretime katkıda bulunanlara teşekkür etti ve Tarih Dostu olun kampanyasını başlattı. (İlhan Tekeli ve Orhan Silier'in konuşma metinlerini bültenimizin 67. ve 69. sayfalarında bulabilirsiniz.)

Konuşmaların ardından müziğe geçildi. İlk grup Prof. Murat Özyüksel'in kurmuş olduğu Işığın Yansıması adlı ekipti. Ardından Nejat Yavaşoğulları geceyi iyice hareketlendirdi. Vedat Sakman'ın şarkılarından sonra ise sahneye Kafkas Abhazya Derneği'nden gelen konuklarımız çıktı. Kısa bir süre öncesine kadar Tarih Vakfı'nda çalışan Güngör Tekgümüş ve Aydın Yıldırım türküleriyle geceye renk kattılar. Daha sonra ise sahneye yine Vakıf çalışanlarından Tayfun Polat ve Gökalp Ekremoğlu'nun kutlama akşamı için arkadaşlarını da davet ederek oluşturdukları "bir gecelik müzik topluluğu Grup Biz" geldi. Geceyi iyice hareketlendiren bu grubun ardından konuklarımız orkestranın canlı müziği eşliğinde dans ettiler. Bu arada gelen doğum günü pastasını ise "Vakfın Cadıları" olarak takdim edilen İnci Tepeci, Yasemin Güney ve Ayşe Çavdar kestiler.

Gece boyunca, o akşam başlatılan Tarih Dostları kampanyasına 20 katılım gerçekleşti. Ayrıca Darphane avlusundaki salonda açılan standlarla da Tarih Vakfı'nın bugüne kadar yaptığı çalışmalarla, önümüzdeki bir yıl için planladığı projelerin tanıtımı yapıldı.

Kutlamamıza katılarak bizlerle coşkumuzu paylaşan herkese teşekkür ediyoruz.

Bu arada iki hafta önce kurye servisine teslim etmiş olmamıza rağmen grev dolayısıyla aksayan davetiye dağıtımı için özür diliyoruz.

Kutlama Mesajları

Kutlamamıza katılamayan Adalet Ağaoğlu, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet Piriştina, Ali Neyzi, Aynur Tan, TÜRKİŞ Genel Başkanı Bayram Meral, Bülent Eczacıbaşı, Cem Hakko, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince, Filiz Doğanay, Hüsamettin Kavi, Çanakkale Belediye Başkanı İsmail Erten ve İsmail Özay, Çanakkale Yerel Tarih Grubu'ndan İsmail Tumay, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Nehrozoğlu, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürü M. Akif Hamzaçebi, İstanbul Sanayi Odası Genel Sekreteri Mehmet Kabasakal, Murat Soysal, Mersin Yerel Tarih Grubu'ndan Nilüfer Gatenyo, GAP İdaresi Başkanı Olcay Ünver, Osman Erk, Tavit Köletavitoğlu, ODTÜ Rektörü Ural Akbulut, Devlet Bakanı Yılmaz Karakoyunlu, Beşiktaş Belediye Başkanı Yusuf Namoğlu, Zeynep Rona'nın da aralarında bulunduğu dostlarımız gönderdikleri mesajlarla bizleri yalnız bırakmadıklarını gösterdiler. İçlerinden birkaç mesajı da sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Çeşit çeşit engellere ve engellemelere karşın Tarih Vakfı'nın 10. doğum gününü sağlıklı, eli yüzü düzgün ve gelişmiş haliyle kutlayabilmek sizin ve Vakfa bütün emek verenlerin örnek direnişlerinin eseridir. Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, verilmiş tarihler ötesinde, bu sınırlar dışında tarihin anlamlandırılması açısından yol alınmasını sağlamıştır. Bu önemli yolculukta daha nice başarılar. 10. Yıl kutlu olsun. Saygılarım ve Sevgilerimle, Adalet Ağaoğlu

...Ekonomik ve toplumsal tarihimizin sonsuz zenginliklerini titizlikle araştıran ve bu alanda üstün hizmetler üreten Tarih Vakfı'nın hem 10. yaşını, hem de İstanbul üzerine gerçekleştirilen tüm çalışmaların bir araya getirildiği Sanal İstanbul Müzesi'nin açılışını şahsınızda kutlar, daha nice başarılı yıllar dileği ile saygılarımı sunarım, H. Ersin Özince, İş Bankası Genel Müdürü

... Gümüşsuyu'ndaki o küçük mekanın bugün neye dönüştüğünü hepimiz gördük. Vakfın kurulabilmesi tabii ki çok önemliydi, ama asıl önemli olan onu büyütebilmek ve sürekli kılabilmekti. Bu hedefe katkıda bulunan tüm kuruculara, yöneticilere ve üyelere senin aracılığınla teşekkür etmek ve kutlamak isterim. Sevgiler ve başarı dilekleri, Zeynep Rona

10 yaşındayız. Tek tek her birimize kendimiz üzerinde bir kez daha düşünme ve paylaşarak öğrenme imkanı yaratan Tarih Vakfı argonatlarına sevgilerimizle. Şimdiden 10 yıl olmuş bile. O halde daha nice 10 yıllara... İsmail Tumay, Çanakkale Yerel Tarih Grubu adına...

Sivil ve yerel tarihin öncülüğünü yapan, tarih bilincinin arttırılmasında toplumsal sorumluğu ve demokrasiyi tercih eden, tarih alanında sivil yaşamın kanallarını açan, insan temelli örgütlenmesiyle yeni bir ilişki ve iletişimi açığa çıkartan,yaş-cinsırk-din-etnik ve kültürel farklılıklara saygılı fakat bir o kadar da eşitlikçi politikalarıyla uzlaşı kültürünü oluşturan, dün ve bugün kadar yarını da tanımlayan Tarih Vakfı'nın 10.yılını kutluyorum. İsmail Erten, Çanakkale

...Zaman zaman akıllarından geçen ismi söylemeden, istihza ile "Hımmm... Kim öğretiyor? Ne öğretiyor?.. Yaa...!" sözleri ile laf 'çaktıran'; zaman zaman da açık öfke ile "O kim ki bana öğretmenlik yapacak!" tepkisi gösteren dostlar, bence Tarih Vakfı bir öğretim kurumu değil; hem anne annemin portakal çiçeği reçelinin tarifini Vakıf bana nasıl öğretsin? Vakıf sadece geçmişime uzanan yolun eşiğini gösterdi bana (ama burada hak yemeyip eşiği inşa etti demeliyim). 'Vakıf' dediğimiz de kim? Güncel de

İlhan Tekeli: Tarih Vakfı'nın 10. Yıldönümünü Kutlarken

Tarih Vakfı'nın 10'nuncu yıl kutlamalarına hoş geldiniz.

Bu kutlamayı Tarih Vakfı'nın on yıllık faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve Vakfın faaliyetleri için yeni bir güzergah çizilmesi ve yeni faaliyetlere başlamanın bir fırsatı olarak görüyoruz.

Tabii ki esas olarak, birlikte olarak başarılanın coşkusunu birlikte bölüşmek için bir araya gelmiş bulunuyoruz.

Türkiye koşullarında on yıllık bir sivil toplum kuruluşu deneyi kanımca çok önemlidir. Vakıf 264 kurucusunun küçük katkılarıyla kurulduğunda yalnızca bir iyi niyet, yalnızca bir heyecandı.

Şimdi başardıklarıyla, başaramadıklarıyla değerli bir deneyim. Üzerinde düşünülecek, değerlendirilecek, yeni güzergahlar çizilmesine yardımcı olacak.

Şimdi etik değerlerine, kalite anlayışına, buluşçuluğuna, ülkesi için iyi olanı arayışına güven duyulan bir varlık, bir tüzel kişilik.

Şimdi bunların ötesinde eleştirel tutumu ve üretici davranışlarıyla Türkiye'de tarih pratiğinin ve anlayışının önünü açan bir çevre.

Bu çevre tarih bilincini çağdaşlaştırmak, şovenlik ve geriye dönüklükten kurtarmak, bireylerin tarihle ilişkisini yaşamın zevkli ve sürekli bir parçası haline getirmek yolunda önemli adımlar atmayı başardı.

Bütün bunlar, Türkiye'de tarihçiliği gerek bireyler, gerek tarihçiler için daha renkli hale getirdi. Tarihçilerin pratik alanını sadece değişik düzeylerdeki tarih hocalığından çok daha geniş alanlara açtı. Şenliklerin, sergilerin düzenleyicisi, kent ve kurum tarihlerinin yazıcısı, yerel tarih gruplarının kolaylaştırıcısı ve katılımcısı, sözlü tarihlerin derleyicisi, müzelerin oluşumunun girişimcisi vb. artık pek çok alanda tarihçiler aktif rol alıyorlar.

Tarih Vakfı yapabildiklerini büyük ölçüde çatışmacı bir strateji izlemediği için gerçekleştirebildi. Tarih Vakfı başkalarını eleştirerek onların ne yapması gerektiğini söylemekten çok, eleştirdiği konularda bir özne olmayı yeğledi. Bir özne olarak doğru bildiklerinin örneklerini vererek toplumda etkili olmak yolunu seçti.

Böyle bir kutlama gününde Tarih Vakfı deneyimini sadece tarih alanından yaklaşarak ele almak onun çok önemli bir niteliğinin, STK olmasının ihmal edilmesi olur. 10 Yıl önce Tarih Vakfı bir STK olarak kurulduğunda bu kuruluşların önemi henüz Türkiye'nin gündemine girmemişti.

Türkiye'de STK alanı ve Tarih Vakfı birlikte büyüdüler, serpildiler. Tarih Vakfı bu alanın hem pratikte iş yapan, üreten bir üyesi oldu, hem de bu alanın kendi bahçesini düzenleme çabalarının aktif bir kolaylaştırıcısı işlevini yüklendi.

Tarih Vakfı bu on yıllık deneyimi sırasında her uğraştığı işi başaramadı. Başardıkları daha çok olsa da başaramadıkları da oldu. Ama kutlama günleri başarısızlıkların değil, başarıların hatırlandığı günler üzerinde olduğu için onlar üzerinde durmayacağım.

Geçen on yıl içinde Türkiye'den ve Dünya'dan önemli destekler gördük. Eğer bu tür destekler olmasaydı, bir başarıdan söz etmemiz olanaksızdı. Ama önemli kösteklerle karşılaştığımızı söylemezsek de önemli bir gerçeği ifade etmemiş oluruz. Yani, Tarih Vakfı dalgasız bir denizde yol almadı.

Kösteklerin önemli bir kesimi bürokrasiden geldi. Siyasetçiler genellikle STK'lara daha açık kaldı. Kuşkusuz bürokrasi içinden de çok candan, çok gönülden destekler gördük. Ama kendilerine verilen yetkileri adeta keyfi bir hükümranlık alanı gibi gören bazı bürokratlar günümüz dünyasının ortaklık anlayışının çok uzağında kaldılar. Ortaklık anlayışının gerektirdiği iş birliğini yapmamak için önemli engeller yarattılar.

Kösteklerin ikincisi Türkiye'nin ekonomik ve siyasal sisteminin sürekli olarak bunalımlara düşmesinden kaynaklandı. Türkiye'nin içine girdiği ekonomik krizler Tarih Vakfı gibi STK'ları ortalamanın üstünde etkiledi. Tarih Vakfı halen üçüncüsünü yaşadığımız krizlere karşın ayakta kalmayı başarabildi. Ayakta kalmasını büyük ölçüde çalışanlarının büyük özverileriyle gerçekleştirdi. Onlara şükran borçluyuz.

Yaşanan her kriz büyük bir eğitici. Ondan ders almadan ona uyum yapmadan ayakta kalma olanağı yok. İşte bugün başlattığımız Tarih Dostları Kampanyası böyle alınan bir dersin sonucu. Tarih Vakfı şimdiye kadar varlığını büyük ölçüde ürettiği yeni projeler yoluyla ve bu projeleri profesyonel kadrolar eliyle gerçekleştirerek sürdürüyordu. Böyle bir yaklaşım iki bakımdan sorunlara neden oluyordu. Bunlardan birincisi Vakfın çevresinde bir gönüllüler halkasının oluşmasını ve dolayısıyla onların tarihle ilişkisinin bir yaşam biçimi haline gelmesini engelliyordu. İkincisi ise Vakfın yapısını krizlere çok daha duyarlı hale getiriyor, krizden çıkmasını zorlaştırıyordu.

Tarih Dostları kampanyasının başlayıp gelişmesi Vakfın yaşamında bir dönüm noktası olacak. Vakıf şimdiye kadar gerçekleştiremediklerini gerçekleştirebilecek. Vakfın Tarih Dostları kampanyasını tanıtmak için hazırladığı metinin bu girişimden beklenebileceklerin çok muhafazakar bir tahmini olduğunu düşünüyorum. Pratik içinde Tarih Dostlarının yaratıcı faaliyetlerinin gerçekleştirdiği başarıların beklenenleri çok aşacağına inanıyorum. Tarihle ilişki Tarih Dostlarının yaşamlarını anlamlı hale getiren bir faaliyet haline geldikçe yeni açılımlara neden olacak. Vakfın 20 yıl kutlamalarında onların başarılarını saymakla tüketemeyeceğiz.

Bu kutlama gününde söyleyeceklerimin sonuna geldim. Kutlama konuşmalarının sonuna gelindiğinde teşekkürler yer alır. Tarih Vakfı da çok kişi ve kuruma teşekkür borçlu. Orhan Silier konuşmasında bu zevkli görevi benden önce yerine getirdi. Ama bu listede bir kişi eksik kaldı. O da Orhan Silier'in kendisi. Tarih Vakfı eğer Orhan Silier'in özverili ve kararlı çalışmaları olmasa bu günlere gelemezdi. Tarih Vakfı ve çevresinin Orhan'a şükranlarını dile getirerek konuşmamı bitireceğim. Hoşça Kalın.

(İlhan Tekeli'nin 15 Eylül akşamı yaptığı konuşmanın metnidir.)

Orhan Silier: Tarih Vakfı'nın En Büyük Üç Başarısı

Tarih Vakfı'nın başarısından söz ederken akla ilk önce bazı üretim rakamları gelir. 10 yılda 13-14 milyon dolarlık kaynak bulup bununla 200'e yakın kitap, 4 dergi, 2 ansiklopedi, 20 sergi, 100'e yakın bilimsel toplantı, 20-25 kurum ve kent tarihi araştırması ve neredeyse tümü bağışlarla sağlanan koca bir kütüphane-arşiv kurmuş olmak az iş değildir kuşkusuz. Ne var ki, Türkiye'de çeşitli alanlarda, tek tek buna benzer üretimleri, sırtlarını güçlü kuruluşlara dayanarak da olsa, gerçekleştirebilmiş başka kültürel üretim merkezleri de var.

Bazı dostlarımız Tarih Vakfı'nın başarısından bahsederken daha çok yaptığımız üretimin nitelikleri üzerinde dururlar. Örneğin "öteki"leştirici, şoven olmayan bir tarih anlayışını savunmadaki, sözlü tarihçiliği, kurum tarihçiliği, büyük çaplı tarih sergiciliğini yaygınlaştırmadaki katkılarımıza değinirler. Bunlar doğrudur, ancak belirli bir üye ve destekçi grubu oluşturulup, hayli çalışkan bir vakıf yapısının kurulması ve sürdürülmesi sağlanınca, bu yapının kimi nitelikleri de birlikte getirdiği söylemek mümkündür. Dolayısıyla, asıl olan ürünlerin niteliği değildir; bu, daha çok bir sonuçtur.

Kanımca, Tarih Vakfı'nın on yıllık başarısında belirleyici unsur, tüm olumsuz, zor koşullara rağmen yaratılan ve sürdürülmesi başarılan insan ilişkileridir; bir ağın kurulup sürdürülmesidir.

Olanaklar İçinde En İyi İnsan İlişkileri

Bakın, bundan on yıl önce, 14 Eylül 2001 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak kuruluş işlemlerini kesinleştiren Vakıf Senedi'nde mal varlığı olarak neler var: "Vakfın Malvarlığı: a) 6300 adet kitap, b) IBM bilgisayar, HP yazıcı, c) Pitney Bowes faks cihazı, d) Commodore bilgisayar, e) Novel bağlantı sistemi, f) Mars voltaj regülatörü, g) Epson scaner, h) 8 adet Iglo koltuk, I) mikrofilm okuma cihazı, i) dış hatlı telefon santralı, k) 37 adet muhtelif demirbaş eşya, l) Prof Halet Çambel gazete koleksiyonu, m) Şükran Ketenci sendika tarihi arşivi, n) 80,000,000.- TL nakit."

Bu yoksul malvarlığını dengeleyen 264 kurucu ve çok sayıda destekçinin oluşturduğu beşeri sermayenin zenginliği oldu. Biz hep bu zenginliğe dayandık.

Ancak, kurucuları ve onlar çevresinde bir grup destekçiyi yan yana getirmekle iş bitmedi. On yıl boyunca hizipleşmenin, amip türü bölünmenin, iç gerginliklerin üretim şansını yok etmesinin kural olduğu bir kültür içinde, demokratik bir işleyişle iş disiplinini bağdaştırmayı önemli ölçüde birleştirdik.

Vakfın on yıl boyunca gerçekleştirdiği yüzü aşkın projede ve Vakıf sürekli kadrolarında 700'ü aşkın kişi çalışmış; şu anda 660 üyemiz var. Vakıfla çeşitli biçimlerde ilişki kuran birkaç bin destekçimiz var. Çoğu ülkemizin iddialı aydınlarından oluşan, büyük çeşitlilikler gösteren bu grubun iç çatışmalara düşmesi için onlarca neden var olageldi. Bir-iki çok arızi durum dışında, Tarih Vakfı karşılıklı saygı, dikkat, güven, ortaklaşa emek ve dayanışma ile bugünlere geldi.

Elbette "temel olarak başarıyı paylaşır olma"nın bunda önemli rolü oldu. Yine de son bir-iki yılda olduğu gibi koşulların çok güçleştiği dönemlerde bile yolumuza devam ediyor olabilmemiz önemliydi. Hızlı bir gelişme temposu yakalamayı, çok sayıda alanda faaliyet göstermeyi, neredeyse hep kısa süreli projelere dayalı bir üretim sürecine dayalı, görece düşük ücret ödeyen ve görece elverişsiz iş koşullarına ve ekonomik ve politik istikrarsızlığa dayalı çalışma çerçevemizi ve zorunlu olarak az veren - çok talep eden genel ilişki modelimizi dikkate alırsak, bazen sanıldığının tersine, Tarih Vakfı'nda olabileceğin çok üzerinde "iyi ilişkiler ortamı" kurulduğunu anlarız. Kanımca bu bizim geçen on yıldaki en büyük başarımızdır ve öteki başarılarımızın da temelidir.

On yıl boyunca hemen hiç aksamadan, hiçbir iç çatışmaya, bölünmeye, tereddüte düşmeden Vakfa yeni üretim alanları açma gibi zihinsel becerilerin ötesinde, doğrudan doğruya Vakıf içinde bir uzlaşma kültürünü üretmede yönetim kurulumuz ve bu kurulun başkanı İlhan Tekeli belirleyici rol oynadılar. Bütün toplantılarından ferahlayarak ve moral kazanarak çıktığım bu kurulun gelmiş geçmiş tüm üyelerine huzurunuzda teşekkür etmek istiyorum. Geçen yıllarda Yönetim Kurulunda yer alan ve sonra ayrılan, Şükran Soner, Sönmez Taner, Ülkü Özen, Zafer Üskül, Korkut Boratav, Tülin Aren, Stefan Yerasimos, Haldun Özen, Zafer Toprak, Tavit Köletavitoğlu arkadaşlarıma yaptıkları büyük katkılar, Vakfın gelişiminde çok büyük önem taşıyan dikkatleri, görüş birliğini ve onun içinde farklılıkları koruyan yaklaşımları için şükranlarımı iletmek istiyorum.

Bu süreçte yönetim kurulumuzun oynadığı rolün dışında, Vakfın her düzeyde görev yapan çalışanları, gönüllüleri, destekçileri de Türkiye'de çok az çevrede görülür bir uzlaşı, hoşgörü, düşüncesini kabul ettiremediği durumda bunun ileride yeniden anlatabilme ya da görüşlerini saklı tutma becerisi gösterdiler. Vakfın çalışanları en zor günlerde bile çok az istisna ile çok büyük bir uyumu başardılar.

Biliyorsunuz, geçen seçimler sırasında Türkiye'de en isabetli seçim tahminini üyemiz Tarhan Erdem yapmıştı. Hiç beklenmedik seçim sonuçlarını Tarhan Erdem, minik yanılmalarla tahmin edebilmişti. Bu çok başarılı tahmincinin, en büyük mesleki yanılgısı ise, size ifşa edeyim, Tarih Vakfı'na ilişkindir. 1994 devalüasyonundan sonra Türk lirasının dolar karşısındaki değeri 10 bin liradan 40 bin liraya çıktığı sırada Tarhan Erdem, o sıralar 20-25 kişi çalıştıran Tarih Vakfı için şunu söylemişti: "Eğer bu yılın sonuna kadar iki kişiyle kalabilirseniz, Vakfın kapısını açık tutabilirseniz çok başarılı olursunuz." Aynı yılın sonunda Tarih Vakfı kapasitesini ikiye katlamış ve krizi aşarak geçmişti.

Çalışanlarımız geçen on yıllık dönemde birçok önemli zorlukla karşı karşıya geldiler ve bunları aşmayı bildiler. Tek tek bütün arkadaşların adını söylemek isterdim; ancak bu olanaklı değil. Üstelik karşı duvarda tüm çalışanlarımızın listesini göreceksiniz. Sembolik olarak en ağır görevler üstlenen birkaç Vakıf çalışanı arkadaşıma özellikle teşekkür etmek istiyorum.

Bu on yıllık dönemde hız, tempo, uyumsuzluğu sorunlarını ve huysuzluklarıma rağmen benimle çalışmanın bütün zorluklarına katlanan üç genel müdür arkadaşımıza Hasan Kıracal, Bülent Özden ve Gürel Tüzün'e gerçekten çok teşekkür etmek isterim. Her biri bana ancak bir ya da bir buçuk yıl dayanabildi, ama onların katkıları olmasa idi ben de her

halde on yıl dayanamazdım. Bu üç arkadaşımın dışında Refun Kaymak, Münevver Eminoğlu, Çağatay Anadol, Abdullah Cılız, Şebnem Önal, Erdal Küçükyalçın, yine Bülent Özden ve İlhami Mısırlıoğlu Genel Müdür ya da Genel Sekreter Yardımcıları olarak çok önemli işlevler gördüler.

Siz de izlediniz, bir-iki saat önce Sanal İstanbul Müzesi açılışına katıldınız, bugün burada çok dar kaynaklarla gerçekleştirilen bir 10. Yıl kutlamasını görüyorsunuz. Bu tür çalışmaların nasıl belirli bir kaliteye ulaşabildiğini, iş örgütlenmesi ve zor koşul altında çalışma deneyimi olanlarınız bile çok zor anlayabilirler. İki arkadaşımız, Bülent Özden ve İlhami Mısırlıoğlu ve onlar tüm Vakıf çalışanlarından destek almasalardı, tüm bu benzeri işler başarılamazdı. Onlar olmasaydı, Vakfın şu son sekiz dokuz aylık krizi atlatması herhalde çok zor olurdu.

Çalışanlar halkamız ve onların ürettikleri çok önemli. Bir de bu grubun çoğunluğunu oluşturan üyelerimiz, destekçilerimiz, sizler çok önemlisiniz. Tarih Vakfı'nın birçok ürünü hayli iyi kalitede çıkıyor. Yalnız bir örnek olarak bu toplantıyı ele alalım. Bu toplantının davetiyesi size ulaşırken anda, onun üzerinde Türkiye'nin en önemli tasarımcılarından birinin imzasını gördünüz. Yalnız davetiyenin değil, broşürün ve başka birçok görsel malzemenin tasarımını Bülent Erkmen yaptı. Bülent daha kuruluş öncesinde Vakıf logosunu ve başlıklı kağıdını yapmakla başlayan bir katkıyı 10 yıl boyunca, en disiplinli Vakıf destekçilerinden, gönüllülerinden biri olarak sürdürdü; her sıkışık dönemde koşup, Tarih Vakfı için ne yapılabilirse yaptı. Bülent Erkmen yalnızca bir sembol. Pek çok kişi her istendiğinde destek sağladığı, Vakıfla dayanıştığı için burada. Örneğin bu akşamdan başlayarak, umarım çok sayıda televizyonda 1.5-2 dakikalık Tarih Vakfı tanıtım filmini izleyeceksiniz. Ajans Ultra'nın yöneticisi, Reklamcılar Derneği eski başkanı Faruk Kaptan arkadaşımız, hem kendinin hem ekibinin çok kıymetli zamanını, bu işe vermese bu fim gerçekleşmezdi...

Bu örnekleri vermem yalnızca bazı sembolleri ortaya koymak için gerekli. Dolayısıyla sizlerin desteği, bir bankanın üst düzey görevlisinin, basında görevli gazetecinin, bir başka kuruluşta görevli tarihin değerini bilen uzmanın, üniversite öğretim üyesinin, onların çevresindeki genç bir kuşağın desteği ile Tarih Vakfı bugüne geldi. Vakfın yarın nereye gideceğini de büyük ölçüde sorumlu aydınların sahip çıkma düzeyleri belirleyecek. Hepinize bu ortak başarımız için, 10 yıl boyunca Türkiye'nin nefes alma kanallarından birini üretip Vakfı ayakta tuttuğumuz için hepimiz adına teşekkür etmek istiyorum.

Tarih Vakfı iyi insan ilişkileri, varolan çok güç koşullarda olanaklı en iyi insan ilişkileri ağını kurmanın ötesinde iki iş daha yaptı: dengeli, bağımsızlığını elinden almayan ortaklıklar kurdu ve iyiyi yaparken hep daha iyiyi aramayı kurum kültürünün parçası haline getirmeye çalıştı. Bu iki konu üzerinde de çok kısaca durmak istiyorum.

Gerçek Ortaklıklar Kurmak

Sivil toplum kuruluşlarının devletle, yerel yönetimlerle, özel sektörle proje ortaklıkları kurmasının gerekliliikleri üzerine son yıllarda birçok söz edildi, ediliyor. Ne var ki bu tür ortaklıklar terimin gerçek anlamında çok seyrek başarıldı. Devletle, yerel yönetimle, özel şirketlerle, uluslararası kuruluşlarla bağımlılığa düşmeden, bu kurumların rotasına girip aracı haline düşmeden, bunları birbirleriyle dengeleyerek bir ürün üretmek için ortaklık kurulması ülkemizde çok istisnadır. Devlet güdümlüsü STK, başka devletlerin güdümlüsü STK, özel sektörle bütünleşmiş STK benzeri modellerinin dışında, ülkenin aydınlarının, insanlarının, yurttaşlarının ürettiği ancak somut projeleri için her türlü ortaklığa hazır bir sivil toplum kuruluşu modeli olarak Tarih Vakfı geleceğe önemli bir deneyim aktarıyor. Bu ortaklıklarımızı gerçekleştirmemizde katkıda bulunan tüm özel sektör, yerel yönetim, devlet ve uluslararası kuruluş temsilcilerine de, bağımsız ancak bütün taraflar için memnun edici çalışmaları bizimle birlikte yürütmüş olmalarından dolayı teşekkür etmek istiyorum.

İyi İle Yetinmemek

Tarih Vakfı, bütün bu süreçte yaptığı ile yetinmedi. İyiyi yaparken daha iyiyi aramayı da sürdürdü. Bunun ne zor bir şey olduğunu, ne kadar tüketici olduğunu böyle yaşayanlar bilirler. Ne var ki uluslararası standartlarda ürün üretmenin, hiç yoksa bu standartlara yaklaşmaya çalışmanın başka bir sihirli formülü yoktur.

Zaten dar imkanlarla, zaman baskısı altında yürütülen bir çalışma için çevreden size, niçin bana daha çok kaynak aktarmıyorsun, niçin beni ferahlatmıyorsun, niye bana daha yüksek ücret vermiyorsun, niye bana daha iyi koşullar sağlamıyorsun, hadi bunları yapmıyorsan niçin her yaptığımı beğenmiyorsun diye büyük bir baskı gelirken daha iyiyi zorlamak özellikle zor. Yapılan her iş böyle olmasa bile çok başarılı diye tanımlanırken, bu tanımların şımartmasına kapılmadan, daha iyi, daha yüksek bir kalite için uğraş vermek, bunun tüm maliyetlerini göze almak belki de en tüketici ilişki alanını oluşturuyor.

Ne var ki, Tarih Vakfı, yapmaksızın sorumluluğu değil sorumsuzluğu paylaşan bir rehavet içinde yarınlara, ikinci, üçüncü onyıllara yürüyemez. Bize benzer bir kuruluş, ancak iyi yaparken daha iyiyi aramayı sürdürürse, mediokrasinin sızmalarını engellemeyi başarabilir. Tarih Vakfı: Zaten vakıf kelimesi hazır para yemeyi , tarih ise bir uyuşukluğu ve bugünden gelecekten kopukluğu çağrıştırıyor...Böylesi çağrışımlardan kurtulmayı sağlayabilecek bir çalışma kültürü çok maliyetli, ancak zorunlu bir kendini beğenmişliği kapılmama, daha iyiyi arayışını gerektirir. Ben, bu konuda kararlılık göstermenin Tarih Vakfı ve benzeri kuruluşlar için yaşamsal önemde olduğu kanısındayım.

Onuncu yıldönümü Tarih Vakfı'nda bir kuşaklar arası görev devri vesilesi de olacaktı. Yönetim Kurulumuza birçok defa belirttiğim, daha az aktif, yalnız gönüllü çalışmaya dayanan bir devir-teslim için hazırlık yapıyordum. Önce Ağustos depremi, sonra Kasım ve Şubat krizlerinin darbeleri bu planı ertelemek zorunluluğunu doğurdu. Ne var ki, önümüzdeki yıllarda Tarih Vakfı eminim bu deneyimi de başarıyla yaşayıp daha genç ellerde, iddialarını koruyarak kurum kültürünü geliştirip daha da zenginleşerek yoluna devam edecektir.

Arkadaşlar, sözlerime son vermeden önce bir kişiye daha teşekkür etmek istiyorum. Bu kişi Vakfın aktif bir üyesi, birçok projenin katkılı bir gönüllüsü olmanın ötesinde son 10 yıl boyunca bana tahammül etmekle kendini sınırlamayıp her adımda destek olan karım Ayşe Erzan. Huzurunuzda iyi günde de özellikle zor günde de hep yanımda olduğu, üstelik iş ayrımı yapmadan çok kıymetli zamanını yüzlerce kere Vakfa verdiği için kendisine şükranlarımı sunuyorum.

(Orhan Silier'in 15 Eylül 2001'de yaptığı konuşma metni).

yişle 'sanal' bir kişilik! İnananlar olmadan Tanrı olamayacağı gibi bizler olmadan da Vakıf olmayacaktır. Ayağımızı sıkı basalım dostlar, eşikten atlayacak milyonlarla birlikte kutlanacak daha onlarca yıl olsun! Nilüfer Gatenyo, Mersin

Gecenin destekçilerine teşekkürler

15 Eylül gecesi yaptığımız doğum günü kutlamamız bizim için kriz koşullarının dayattığı tüm zorluklara karşın neşemizi kaybetmeden çalışmaya devam edeceğimizi kendimize ve dostlarımıza duyurmanın bir yoluydu. Az kaynakla, mümkün olan en iyi ve verimli kutlamayı yapmak için uzun süre uğraştık. Bu kutlamaya en az bizim kadar emek veren ve katkıda bulunan kişi ve kurumlara da özellikle teşekkür etmek istiyoruz. Açık Radyo hazırladığı Tarih Vakfı Radyo belgeselini kutlamanın yapıldığı akşama yetiştirmekle kalmayıp, bir gün öncesinde de yayınladı. Ajans Ultra tanıtım filmimizi çok kısa zamanda üreterek, ulusal televizyonlara ulaştırmamıza katkıda bulundu. Bahar Pastaneleri doğum günü pastamızı getirdi. Bek Tasarım o gece Darphane'yi süsleyen tüm panoların, afişlerin ve broşürlerin tasarımını gerçekleştirdi. Çelebi Restaurant, Çiya Sofrası, Efes Pilsen, Hotel Armada, Karaköy Güllüoğlu, Kent Gıda, Kuru Kahveci Mehmet Efendi, Melen Şarapçılık, Sansu Doğal Kaynak Suyu ve Tekel konuklarımızla "akça" karşılığı paylaştığımız yiyecek ve içecekleri sağladılar. Kafkas Abhazya Kültür Derneği hem leziz Çerkez Tavuğu ile hem de nefis dans gösterileri ile gecemize renk kattı. Free İletişim 9 metrelik koca bir panoyu kaplayan kronolojimizin tasarımını yaptı. Stampa ise tüm broşür ve afişlerimizi matbaasında bastı, çoğalttı. Ayrıca olanakları ölçüsünde kutlamamıza yerel yemeklerini göndererek destek olan Çanakkale, Kilis, Mersin ve Ünye Yerel Tarih Gruplarına özellikle teşekkür ederiz.

Tarihyazımında Biyografilerin ve Anıların Kullanımı

Tarih Vakfı tarafından İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin katkılarıyla yapılacak IV. Tarih Kongresi "Tarih Yazımında Biyografilerin ve Anıların Kullanımı" başlığını taşıyor. Geniş bir uluslararası katılımla yapılacak Kongrenin ilk gününde İlhan Tekeli, Andrew Mango, Norman Stone, Cemil Koçak, Nilüfer Hatemi, Ayşe Durakbaşa Tarhan ve Gün Soysal yer alıyor. İkinci günün konuşmacıları ise David Kushner, Carter Findley, Norman Itzkowitz, Necdet Sakaoğlu, Leyla Neyzi, Birsel Talay ve Hakan Kırımlı. 14 Ekim gününde ise Sabri Yetkin, Christoph Neumann, Yavuz Selim Karakışla, İlber Ortaylı, Ahmet Demirel, Asım Karaömeroğlu, Yücel Demirel ve Mete Tunçay yer alıyorlar. 13 Ekim cumartesi öğleden sonra ise Kurumsal Biyografi: Tarih Vakfı tartışmasına ayrılacak. Kongre, Bilgi Üniversitesi'nin Dolapdere Kampüsü'nde, 12-14 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilecek.

TİP'in 40. Yıldönümünde Ulusal Bağımsızlık Anlayışımız

Bildiğiniz gibi Tarih Vakfı, 1997 yılından bu yana Aybar Ailesinin işbirliğiyle Mehmet Ali Aybar'ı Anma Sempozyumları düzenliyor. Bu toplantıların ayırıcı özellikleri ise alışılmış anma toplantılarından farklı olarak, Mehmet Ali Aybar'ın yaşamı boyunca ilgilendiği alan ya da sorunlardan bazıları üzerine entelektüel içeriği zengin tartışma toplantıları olmaları. Bugüne kadar "Yeni Siyaset Biçimleri", "Uluslararası Mahkemeler, İnsan Hakları ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar", "Geçmişten Günümüze Anayasayı Değiştirme Çabaları" gibi konularda yapılan toplantıların 2001 için belirlenen konusu ise "TİP'in 40. Yıldönümünde Ulusal Bağımsızlık Anlayışımız: Dün Bugün" 7 Ekim pazar günü, saat 10.00-17.00 saatleri arasında Darphane-i Amire'de yapılacak sempozyumun ilk bölümünde Artun Ünsal "TİP'te ulusal bağımsızlık ve enternasyonalizm anlayışı" konulu bildirisini sunacak. Ardından Murat Belge ve Ertuğrul Kürkçü 1960'lardan bugüne kendi ulusal bağımsızlık anlayışlarının evrimini anlatacaklar. Sempozyumun öğleden sonra yapılacak ikinci oturumunda ise Hasan Bülent Kahraman "Günümüzde ulusal bağımsızlık kavramı", Baskın Oran "Türk dış politikasında ulusal bağımsızlık ilkesi", Asaf Savaş Akat ise "İktisadi bağımsızlık mümkün mü?" konulu sunuşlarını yapacaklar. Bilgi için Tarih Vakfı, Yasemin Güney, Tel: 0 212 233 21 61-66, e-posta: yguney@tarihvakfi.org.tr.

Tarihyazımında Anıların ve Biyografilerin Kullanımı
IV. Tarih Kongresi

Konuşmacılar

12 Ekim 2001

İlhan Tekeli, Andrew Mango, Norman Stone,
Cemil Koçak, Nilüfer Hatemi, Ayşe Durakbaşa Tarhan, Gün Soysal

13 Ekim 2001

David Kushner, Carter Findley, Norman Itzkowitz,
Necdet Sakaoğlu, Leyla Neyzi, Birsel Talay, Hakan Kırımlı

14 Ekim 2001

Sabri Yetkin, Christoph Neumann, Yavuz Selim Karakışla, İlber Ortaylı,
Ahmet Demirel, Asım Karaömeroğlu, Yücel Demirel, Mete Tunçay

12-14 Ekim 2001

Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampusü

(Tarih Vakfı ve Bilgi Üniversitesi işbirliği ile yapılacaktır.)

Türkiye'de Coğrafya Eğitimi

Atlas Dergisi, Tarih Vakfı ve TÜSİAD ortaklığıyla 6 Ekim Cumartesi günü "Türkiye'de Coğrafya Eğitimi ve Coğrafya 2001 Projesi" konulu bir atölye çalışması yapılacak. TÜSİAD'ın desteğiyle hazırlanan "Coğrafya 2001" ndli yardımcı ders kitabı raporunun değerlendirileceği atölye çalışmasına Proje yönetmeni Prof. Dr. Füsun Üstel, TÜSİAD Yönetim Kurulu Üyesi Nuri Çolakoğlu, Atlas Dergisi Yayın Yönetmeni Özcan Yüksek, Eyüboğlu Lisesi Coğrafya Öğretmeği Figen Alp ve Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. İlhan Tekeli katılacaklar. Toplantı, çağrılıların katılacağı bir atölye niteliğinde olacak.

Antakya ve Mersin, Sergilerini Açmaya Hazırlanıyor

Yaz aylarının ardından Yerel Tarih Grupları Projesi'nde yoğun bir döneme giriyoruz.

Antakya Yerel Tarih Grubu'nun, kentin sosyal yaşamında buluşma mekanlarından yola çıkarak hazırladıkları sergi 25 Ekim'de eski belediye binasında açılacak. Mersin grubu ise, Uray Caddesi üzerine hazırladıkları "Dekovilin Peşisıra Uray'dan Çıktık Yola!" başlıklı serginin açılışını 8 Kasım'da gerçekleştirmeyi planlıyor.

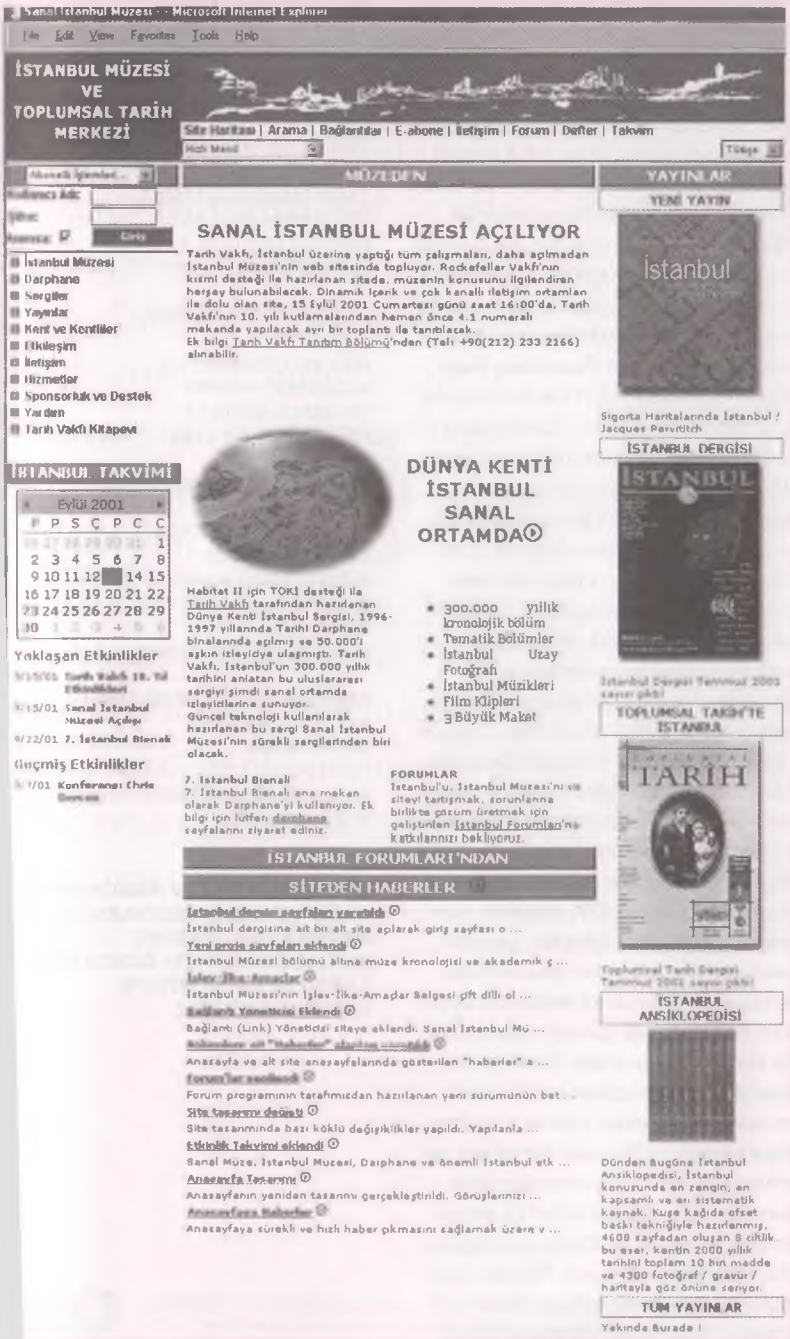

Tarihçinin Mutfağı'nda Tarih Vakfı

Tarihçinin Mutfağı söyleşi dizisinin Ekim ayı konuğu Tarih Vakfı olacak. 18 Ekim 2001 günü, saat 18.30'da, Darphane-i Amire'deki 4.1 numaralı salonda yapılacak söyleşiye Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier katılarak, Tarih Vakfı'nın projelerini, sergilerini, araştırmalarını ve yayınlarını gerçekleştirirken başvurduğu kaynakları ve yöntemi konuklarla paylaşacak.

Yerel Tarih Grupları Projesi Tanıtım Filmi

Yerel Tarih Grupları Projesi tanıtım filmi "Yanıbaşımızdaki Tarih" gönüllülerimizden Yıldız Bakoğlu ve Emre Küme'nin katkılarıyla hazırlandı. 9 dakikalık filmin ilk gösterimi 15 Eylül akşamı Darphane'deki 10. Yıl partimizde oldu. Ulusal ve yerel televizyonlara gönderdiğimiz film aracılığıyla, projenin tanıtımını ve Türkiye'nin mümkün olduğunca geniş bir kesiminde yerel tarih grupları oluşumu konusunda ilk adımların atılmaya başlamasını amaçlıyoruz.

Sanal İstanbul Müzesi'nin açılışı

15 Eylül 2001 günü gündemimizde bir de Sanal İstanbul Müzesi'nin açılışı bulunuyordu. Bülent Özden'in aylardır uğraşarak, Rockefeller Vakfı'nın Yerel Tarih Grupları Projesi çerçevesinde ayırdığı küçük bir parasal kaynakla gerçekleştirdiği müzeyi artık www.istanbulmuzesi.org adresi aracılığıyla gezebilirsiniz. Müzede Tarih Vakfı'nın 1996 yılında yapılan Habitat II Konferansı sırasında yaptığı Dünya Kenti İstanbul sergisiyle başlayan "İstanbul Müzesi" çalışmalarının ürünlerini görebilirsiniz. Bildiğiniz gibi 2001 yılı

Ekim ayında tamamlanması planlanan İstanbul Müzesi çalışmaları Darphane ile ilgili hukuksal sorunlar nedeniyle kesintiye uğramıştı.

Bulgaristan'da Ders Kitapları Toplantısı Yapıldı

Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Projesi'nin atölye toplantısı 8-9 Eylül tarihlerinde Bulgaristan'ın Pamporovo kentinde yapıldı.

16-17 Haziran 2001'de Darphane'de gerçekleştirilen planlama toplantısının ardından ikinci kez bir araya gelen 5 ülkenin proje ekipleri, önceden belirlenen iş ve zaman planı doğrultusunda bugüne kadar yaptıkları çalışmaların ara ürünlerini sundular.

Ara rapor olarak da tanımlayabileceğimiz bu ürünler, ilgili ülkelerde okutulan tarih ders kitaplarının içerik açısından olduğu kadar, görsel ve pedagojik yönleriyle de incelenmesinin yanı sıra, ülkeden ülkeye değişen ders kitaplarının onaylanması ve dağıtımı ile ilgili süreçlerin nasıl işlediğine dair de bilgiler içeriyor.

Yine atölye kapsamında, tarih öğretmenlerinden oluşan Türkiyeli ekip, "Balkanlarda Göç" konulu bir dersin alternatif yöntem ve malzemelerle nasıl işlenebileceği üzerine bir ders sunuşu gerçekleştirdi.

Bu projenin önemli ayaklarından birini oluşturan, ve Balkanlarda olduğu kadar Avrupa ve Dünya çapında tarih eğitimi ve ders kitapları alanında yapılan çalışmaları, bu çalışmaların sonuçları hakkındaki bilgileri ve ilgililer için bir tartışma zemini olması amaçlanan forum köşesini de içerecek olan web sitesinin oluşumu atölyede üzerinde çalışılan konulardan biriydi. Taslak çalışması Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilmiş bulunan Web sitesi, Aralık ayında üzenlenecek sonuç konferansı ve ulusal raporların nihai proje raporuna dönüşmesinin ardından kamuoyuna açılacak.

Atölye çalışmasına Arnavutluk ekibi mazeret bildirip katılamazken, Bulgaristan'dan Dr.Kostadin Grozev, Dr. Valery Kolev ve Dr. Michail Gruzev, Hırvatistan'dan Margita Madunic ve Kresimir Erdelja, Yunanistan'dan Prof. Christina Koulouri ve Dr. Athena Syriatou, Romanya'dan Adriana Gheorge, Türkiye ekibinden tarih öğretmenleri Hayrettin Kaya, Mutlu Öztürk, Nüket Eren ve proje koordinatörleri Bahar Şahin ve Cem Ertür katıldılar.

Bir pilot proje olarak başlanan Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi projesinden çıkacak sonuçlar doğrultusunda, bu ekibin uzun vadede önüne koyduğu en önemli hedeflerden biri, ortak bir Balkan Tarihi kitabını yazmak olacak. Tarih Vakfı olarak bizler, bu projenin ikinci kısmı için her türlü desteğe açık olduğumuzu şimdiden duyurmak istiyoruz.

Gençlik, Katılım ve Sivil Toplum

1994'ten bu yana düzenli aralıklarla gerçekleştirilen STK sempozyumlarının onuncusu bu sene 2-3-4 Kasım tarihlerinde "Gençlik, Katılım ve Sivil Toplum" temasıyla düzenlenecek. Sekreteryası İstanbul Avrupa Gençlik Forumu Derneği (AEGEE) tarafından yürütülen sempozyumun düzenleme kurulunda Tarih Vakfı'nın yanı sıra, Anakültür, Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı, Türk Psikologlar Derneği, Mavi Kalem, TEMA, AIESEC gibi sivil toplum kuruluşları yer alıyor.

Sivil toplum alanının en önemli ve kurumsal bir kimlik kazanmış buluşması olarak tanımlanabilecek STK sempozyumlarının onuncusu İstanbul Teknik Üniversitesi Süleyman Demirel Kültür Merkezi'nde yapılacak ve önceki sempozyumlardan farklı bir kimlikte, programın üçüncü günü; 4 Kasım'da "Genç Sivil Toplum Şenliği" organize edilecek. Çalışmaları Uluslararası Gönüllüler Yılı Türkiye Komitesi tarafından koordine edilecek şenlik katılımcı kuruluşların çalışmalarını panolar ve standlarda sunumu, gençlik ve STK alanında isim yapmış kişilerle söyleşiler, gençlik projeleriyle ilgili video gösterimler, bilgisayar ve İnternet bağlantılı uygulamalar ve çeşitli görsel malzemelerle sunumları içerecek. Şenlikle asıl hedeflenen; gençlerin birlikte üretmesine ve gereken ağların kurulmasına olanak sağlayacak bir ortam yaratmak ve sivil toplumun gençlere kendilerini bulabilecekleri ve geliştirebilecekleri bir platform sunduğunu iletmek. Sempozyum hakkında daha fazla bilgi için www.stksempozyumu.org adresine uğrayabilirsiniz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
AYŞE ÇAVDAR (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

***TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *NUMUNE MATBAASI*'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *FİLMTET*'E TEŞEKKÜR EDERİZ.**

‘Bir Doğu Klasiği’

M. S. Anderson, artık kendi konusunda klasikleşmiş bir yapıt sayılan bu kitabında, Doğu Sorunu’nu gizli antlaşma belgeleri, elçilik raporları ve diplomatların anılarından yola çıkarak bütün yönleriyle inceliyor. Süveyş Kanalı’ndan Bağdat Demiryolu projesine, Balkan milliyetçiliğinden Arap ayaklanmasına kadar Doğu Sorunu içinde yer alan bir dizi siyasî ve ekonomik olay, Anderson’un anlatımıyla günümüzün sorunlarına da ayrıca ışık tutuyor.

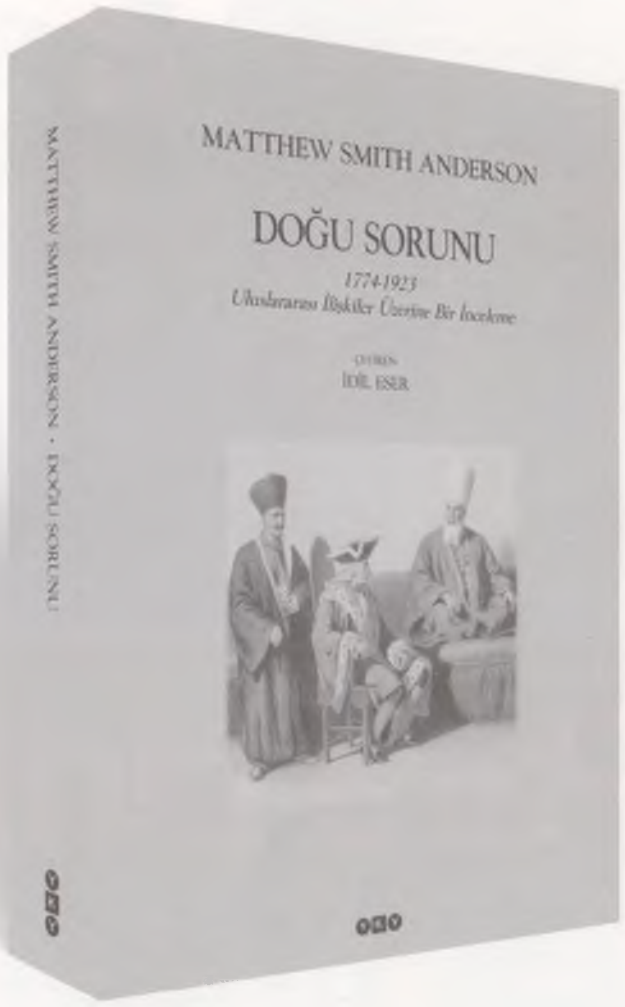

Doğu Sorunu
1774-1923
‘Uluslararası İlişkiler üzerine Bir İnceleme’
Matthew Smith Anderson
Türkçesi: İdil Eser
16,5 x 24 cm., 448 s., 10.000.000 TL

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94 • E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
• Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

Devir tasarruf devri.

Para biriktiren tek kredi kartı!

Alsak alsak birikenle ne alsak?

Garanti

BONUS CARD

ALO BONUS 444 0 354 www.bonus.com.tr

KASIM 2001

95

ISSN: 1300-7025
112565 2001/11

TOPLUMSAL TARİH

Biyografiler, Anılar ve Tarihyazımı

Selçuklular ve Karlalılar İstanbul'da

Abdülhamid'in Tahte Hatıratı

Doktor Rıza Nur'un Yayımlanmamış Mektupları

Biografya 2001
Sahı tartışılıyor

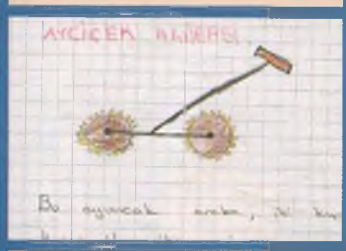

İlkokul Öğrencileri "Tarih Yazıyor"

Hatırat

Kâbil'de Yangın Söndüren İki Türk

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Tarih Vakfı'nın 12-14 Ekim tarihleri arasında İstanbul'da düzenlediği anılar ve biyografilerin tarihyazımında kullanılmasını konu edinen IV. Uluslararası Tarih Kongresi vesilesiyle bu ay dergimizin sayfalarını ağırlıklı olarak bu konuya ayırdık. Ancak ilk yazımız -her ne kadar bir hatırata dayansa da- aslında şu günlerde bombalanmakta olan bahtsız Kâbil'e dair ilginç bir anekdot ve daha önce yayımlanmamış fotoğraflar içeren bir yazı olduğu için öncelik taşıyor. Fahreddin Paşa'nın "Medine Müdafii" kimliğiyle Milli Mücadele'ye destek sağlanmasına özel katkısı olacağı düşünülerek Afganistan'a elçi olarak gönderilmesiyle başlayan mesaisini ele alan Ömer Faruk Şerifoğlu, son derece ilginç fotoğrafların yanı sıra paşanın elçi atanmasına dair ve bu elçiliğe yüklenen misyona ışık tutan, hiç de formalite gereği yazılmışa benzemeyen itimatnemeyi de sunuyor.

IV. Tarih Kongresine sunulan tebliğleri özetleyen yazımızın ardından, İlhan Tekeli'nin kongreye sunduğu, anı ve biyografilerin hem bir tarih yazımı türü olarak özellikleri, hem de tarihçilerce kaynak olarak kullanılmaları konusunu ana hatlarıyla ele alan tebliğini yayımlıyoruz. Kongreye sunulan ve ileride kitap olarak yayımlanacak tebliğlerden bu sayımızda yayımladığımız iki yazıdan diğeri ise, Yavuz Selim Karakışla'nın II. Abdülhamid'e ait (olduğu söylenen!) hatırata dair "tarih dedektifliği" çalışması. Abdülhamid'in "hatıratı"nın tarihi belge olmaktan öte, siyasi/ideolojik malzeme olarak da hâlâ kullanılıyor olması, Karakışla'nın sürdüğü izin güncel siyasi anlamını da ortaya koyuyor.

Dosyamızdaki diğer yazılar kongre dışı çalışmalar. Mersin'den Cemal Sakallı, İstanbul'un fethine de katılmış olan Sırp kökenli bir yeniçerinin hatıralarını, dönemin Avrupa'sındaki Türk imgesi bağlamında ele alıyor ve 19. yüzyıl başlarında Polonya'daki bir manastır kütüphanesinde bulunan yazma hatırattan örnekler aktarıyor. Ostrovica'lı Konstantin'in hatıratı, Trabzon'un fethine ilişkin bölümde olduğu gibi yer yer çok zengin ayrıntılarla bezeli tablolar çiziyor. Bu sayımızın en üretken yazarı Murat Koraltürk, bir işadamının hatıratını ele alırken, ayrıca Türkiye'de son dönemin önde gelen biyografi yazarlarından İbrahim Alaaddin Gövsa'nın yayımladığı *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*'ne birinci elden bilgi toplamak üzere hazırladığı matbu bilgi formunun bir örneğini sunuyor. M. Koraltürk ayrıca Kitabiyat köşemizde de Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu ayki konumuzla uyumlu *Tanıdıklarım* adlı yeni kitaplaştırılan "portreler derlemesi"ni tanıtıyor. M. Sabri Koz ve E. Nedret İşli, yayıma hazırlamakta oldukları Rıza Nur'un mektuplarından ilginç örneklerle dosyamıza katkıda bulunuyorlar. Bedia Demiriş'in antikçağda şiir-tarih-retorik ilişkisini ele aldığı yazısı ile Osman Köker'in ilkokul öğrencilerinin -biyografi de dahil- yazdıkları "tarih"lerden verdiği örnekler de, dosyamızla bütünleşiyor.

Dosya dışı yazılarımızdan ikisi TÜSİAD'ın yayımladığı coğrafya ders kitabıyla ilgili. Oğuz Tekin İstanbul'da açılan iki önemli sergiyi tanıtırken, Zeki Arıkan Dubrovnik'te düzenlenen Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'ni değerlendiriyor. Bu sayıda Ephemera köşemiz yazı çokluğundan ötürü yer almıyor. *İkdam*'dan seçmelerde ise deprem haberleri ağırlıkta. Tarih Vakfı'ndan Haberler bülteni yine her zamanki gibi dergimizi tamamlıyor.

Gelecek sayılarda buluşmak dileğiyle...

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın portresi olduğu düşünülen tasvirli çini parçası.

Aylık Dergi
Eylül 2001 Sayı: 95 Cilt: 16

Tarih Vakfı adına Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü
Orhan Silier

Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nihal Boztekin
Reklam
İnci Tepeci (koordinatör), Yasemin Güney
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
Bir cilt: 18.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

Emel Seyhan'ın İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere aktardığı gazete havadisleri.*

Medine Müdafii Fahreddin Paşa'nın Afganistan Yılları

Kâbil'de Yangın Söndüren İki Türk

Ömer Faruk Şerifoğlu ilk defa yayımlanan fotoğraflar eşliğinde Medine Müdafii ile Zeki Velidi Togan'ın Kâbil'de karşılaşmalarını aktarıyor.

IV. Uluslararası Tarih Kongresi Yapıldı

Anılar, Yaşamöyküleri ve Tarihyazımı

Kongreye sunulan tebliğlerin tanıtımı.

Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor

İlhan Tekeli'nin IV. Tarih Kongresi'ne sunduğu tebliğin tam metni.

Anılar İçindeki Tarih, Tarih İçindeki Anılar

Bir Yeniçerinin Anıları

Cemal Sakallı Sırp kökenli bir yeniçerinin hatıratından canlı tanıklıkları aktarıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE/Sultan Hamid'in Sahte Hatıratı

Yavuz Selim Karakışla'nın IV. Tarih Kongresi'ne sunduğu tebliğin tam metni.

Bir İşadamının Otobiyografisi ve Düşündürdükleri

Murat Koraltürk Kopuzlar *kitabından hareketle işadamı biyografilerinin bazı özelliklerine değiniyor.*

BİR BELGE/*Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*

İbrahim Alaaddin Gövsa'nın hazırladığı biyoğrafik bilgi formu.

Doktor Rıza Nur'un Mektupları

M. Sabri Koz ve Emin Nedret İşli Rıza Nur'un yayımlanmamış mektuplarından beş örnek sunuyor.

Antikçağda Şiir-Tarih-Retorik İlişkisi **43**
Bedia Demiriş antikçağda tarihyazımının nasıl algılandığını şiir ve retorikle ilişkisi bağlamında ele alıyor.

İlkokul Öğrencileri "Tarih Yazıyor" **46**
Osman Köker ilkokul öğrencilerinin yazdıkları "tarih"lerden örnekler sunuyor.

Coğrafya 2001 Kitabı Darphane'de Tartışıldı **49**
Dilara Kâhyaoğlu TÜSİAD'ın kitabının tartışıldığı toplantıyı aktarıyor.

Süregelen Sorunlar ve Coğrafya 2001'le Başlayan Tartışmalar **53**
Vedat Çalışkan coğrafya eğitimindeki sorunları tartışıyor.

İKİ ÖNEMLİ SERGİ/Selçuklular ve Karialılar İstanbul'da **57**
Oğuz Tekin herkesi bu iki başarılı sergiye davet ediyor.

KONGRE/Osmanlı İmparatorluğu ve Uluslararası Kongreler **61**
Zeki Arıkan Dubrovnik'teki uluslararası tarih kongresini değerlendiriyor.

KİTABİYAT/Hüseyin Cahit'in Kaleminden Portreler **64**
Murat Koraltürk yeni kitaplaştırılan Tanıdıklarım'ı tanıtıyor.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER **67**

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Kasım 1901)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

ERZURUM, KÜTAHYA VE SİVAS'TA DEPREM

Hareket-i Arz

Mâh-ı hal-i rûminin yirmi altıncı günü sabahleyin saat birden bed' ile [başlayarak] beşe kadar Erzurum'da birer miktar fasılalı şiddetlice ve süreklice harekât-ı arziyye [deprem] vukua gelmiştir. Ebniyece [binalarca] bazı mertebe hasar vuku bulduğu gibi ahâli dahi esna-i harekette bina altında bulunmamak üzere bahçe ve sokaklara çıkmışlardır. Yine o gün sabahleyin bir buçukta şiddetlice, Hasankale'de birkaç defa kezâlik şiddetlice Esenkale'de dahi bir defa hafifçe hareket-i arz vuku bulduğu ve leelhamd bir hasarı mucib olmadığı Rasathane-i Amire'ye varid olan telgrafnamelerden anlaşılmıştır.

Kütahya'da geçen perşembe gecesi saat ikiyi kırk bir dakika geçe garptan şarka doğru oldukça şiddetli bir hareket-i arz vuku bulmuş ve lahamd hiç bir hasarı mucib olmamıştır.

[10 Kasım 1901]

Erzurum Hareket-i Arzı

Cenab-ı hıfz-ı hakiki bilcümle memleket-i şahaneyi afât-ı semaviye ve arziyyeden masun buyursun.

Erzurum'da cumartesi günü saat birde başlayarak fasılalarla birkaç saat devam eden harekât-ı arziyye hakkında evvelki gün malumât-ı kâfiyi vermiş idik. Erzurum'dan dün alınan bir telgrafnamede ise tafsilât-ı atiye münderic bulunmuştur. Saat on raddelerinde hafifçe bir ve saat on iki buçukta yine hafifçe bir ve gündüz saat birde biraz şiddetli ve saat bir buçukta epeyce şiddetli ve onu mütaakip saat ikide hafifçe tezelzülât [depremler] vuku bulmuştur. Sarsıntı elan ara sıra tekrar etmektedir. Saat bir buçukta olan

İkdâm, Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir.

olan şiddetli harekette bazı hanelerin çatlamış ve pek çürük olanları da münhedim olmuştur [yıkılmıştır]. Saye-i inayet vaye-i hazret-i hilâfetpenâhide her türlü levâzım-ı tahaffuziyeye itina olunmakta ve ahalinin temin-i istirahatlarına suret-i ciddiyede çalışılmaktadır.

[11 Kasım 1301]

Erzurum Hareket-i Arzı

Erzurum: 29 Teşrinievvel-Dün gece dört defa heraket vuku buldu. Harekât-ı cedide dahi cüzi hasarı mucib olmuştur.

Nüfusça telâfat yoktur. Bu gün de ara sıra gayet hafif tezelzülât hissedilmektedir. Fukarayı ahâliye ekmek ve çay tevzi olunmakta ve bir taraftan ikmâl edilen barakalara açıkta kalan aileler yerleştirilmektedir. Mülhakattan dakik [un] ve kereste celbine teşebbüs edildi. Hülâsa saye-i veli-i nimet-i a'zamide vilâyetçe mümkün olabildiği kadar felâketin tahfif-i tesirâtına ve tedâbir-i ihtiyâtiyye ittihâzına çalışılarak hakk-ı âli-i hazret-i padişahide isticlâb da'vât-ı hayriyeye sarf-ı mesai olunmaktadır. Sıhhat-i umumiyece hamd olsun dâî-i endişe bir hal yoktur.

[13 Kasım 1901]

Erzurum Hareket-zedegânı ve İane Cemiyeti

Ahiren Erzurum'da vukua gelen zelâzil-i arziyeden ahali-i beldenin duçar-ı hasar ve felâket oldukları ve iva [yerleştirme] ve iskân ve iâşeleri için tedabir-i mahsusa-i muâvenet-perveri ittihazı icab edeceği vâsıl-ı sem tesir-i hümayûn olması üzerine taht-ı riyaset-i mufahham hazret-i pâdişâhide bulunmağla mübâhi olup şehr-emini devletlu Rıdvan Paşa hazretleri ile dahiliye müsteşarı atufetlu Fuad Beyefendi hazretleri ve zevat-ı malume-i saireden mürekkep olmak üzere şehremanetinde müteşşekil komisyon-ı mahsusla ayrıca ve serian iânât-ı mukteziye celb ve cemi emr-i ferman buyrulduğunu derc-i sahife-i mefheret eylemiş idik.

Erzurum ve havalisinde zaten şiddetle hüküm-fermâ olan şitânın takarrübü [kışın yaklaşması] musabin [hastalar] ve muhtâcine serian ve acilen ifa-i muaveneti iktizâ ettiğinden bu babda tedabir-i serie ittihazının cümle-i emr ü fermân-ı merâhim beyan hazreti şehriyariden bulunduğu dahi mabeyin-i hümayun cenab-ı mülûk-âne başkitabet-i celilesinden makam-ı fahamet-ittisâm sadaret-penahiye tebliğ edilen tezâkir-i hususiyede bildirilmiş ve meclis-i mahsus vükelâca ittihaz buyrulan mukarrerât davair-i aidesine tebliğ kılınmıştır.

Mukarrerât-ı müttehaza mücibince harekât-ı arziyyeden dolayı meydanda kalan müslim ve gayrimüslim musabin ve muhtacinin acilen iskân ve ivâları zamanında Erzurum Ziraat Şubesinde tariki bedelâtından mevcut olan iki yüz bin kuruştan yüz bin kuruş Mal Sandığı'na verileceği ve civar vilâyetlerden yüz elli bir kuruşun havaleten tesfiyesiyle orman hasılatından alınan elli bin kuruşla birleştirilerek inşâsına başlanan barakaların ikmâline sa'y ve ikdâm olunacaktır. Hazine-i celileden vilâyât-ı mütecâvireye verilen yüz elli bin kuruşluk hava

lenin tesviyesi gecikeceğinden inşaat için elde bulunan yüz elli bin kuruşla maksadın acilen temini mümkün olamayacağından bir taraftan şehr-emanetindeki komisyonca derci mukarrer bulunan iânatın tacil-i muamelâtıyla beraber diğer taraftan dahi tariki bedelâtından mevcud olan yüz bin kuruşun Mal Sandığı'na itasına lüzum görülmüştür.

Hareketzedegânın ne kadar ianeye ihtiyaçları bulunduğu ve hasarat-ı mir'iye ve hususiyenin derecesi lâyıkıyla bilinmek için vilâyetten ve Dördüncü Orduy-ı hümayûn müşiriyetinden istizâh keyfiyetiyle alınacak cevaplar üzerine daha birtakım mukarrerât ittihazı tezekkür ve tensib edilmiştir.

Makam-ı sâmi-i sadaret-penahiden bu babda dahiliye ve ticaret ve nafıa nezaret-i celilerine ve makam-ı vâlayı ser-askeriye tebligat-ı mukteziye icrâ buyrulmuştur.

Tarik bedelâtından verilecek yüz bin kuruş evvelce ita olunan diğer yüz bin kuruştan başka olduğundan ihtiyacât-ı mebhuse bilâ tehir istifa olunabilmek üzere bunun da Ziraat Bankası şubelerinden sürat-i kâmile ile tesviyesi lâzım geleceği cihetle Nafıa Nezaret-i celilesine vuku bulan tebligata bu cihet dahi ilâve edilmiştir.

***

Komisyon-ı mahsus dünkü gün şehr-emanet-i celilesinde birinci defa olarak akd-i ictima etmiş. Ve mevad-ı atiye kararlaştırmıştır:

1- Kıymet-i muhtelifede beş bin liralık bilet tab'ı

2- Biletlerin devâir-i merkeziye ile vilâyata süratle tevzii

3- İanât-ı mertebenin nihayet ramazan evâsıtına kadar arkası alınarak musâbinin kış daha ziyade bastırmadan tehvin-i ihtiyâcâtma çalışılması

Naciz-i İkdâm bir hidmet-i müftehire olmak üzere Pirlepe seylâb-zedegânı ianesi için icab eden biletleri masraf-ı tab'iyesi ve kâğıdı kendisinden olmak üzere meccânen tab' ve komisyona tevdi etmiş olduğu gibi bu defa dahi şu emr-i hayır ve hamiyetten iktidarı nisbetinde hissemend olmak için kâğıtları ve tab'iyesi kendinden olmak üzere muktezi olan biletleri komisyona teberru eyleyecektir.

***

Erzurum: 8 Teşrinisâni - Yirmi dört saat zarfında leelhamd hareket-i arz vuku bulmamıştır. Sıhhat-i umumiye ber-kemaldir.

[24 Kasım 1901]

Hareket-i Arz

Sivas: 10 Teşrinisâni- Şehr-i hâl-i ruminin sekizinci perşembe gecesi saat ikiye on dakika kalarak nefs-i Karahisar Kazası'yla Tamzara karyesinde şarktan garba doğru ve saat üç buçukta dahi garbtan şarka doğru iki defa hareket-i arz vuku bulmuş ise de hamdolsun bu güna zayiat ve telâfatı mucib olmadığı Karahisarşarki mutasarrıflığından bildirilmiştir.

[25 Kasım 1901]

Kayınvalide ile Gelin

İzmir'de Terasa Caddesi'nde ikamet eden Rum milletinden üç evlad validesi genç bir karı, birlikte bir evde sakin oldukları kayınvalidesi tarafından haklı haksız daima azarlanmakta idi.

Karı bidâyet-i izdivacından beri hedef olduğu ta'rizât-ı gayr-i muhikkaya [haksız dokundurmalara] artık tahammül edemeyecek bir hale geldiği zevcinin de daima validesini iltizâm eylediğini gördüğü cihetle zavallı karı meyûs olarak ihtihâr fikrini kurmuş ve zevcine hitaben bir mektup yazıp esbab-ı intiharı zikr ve beyân eyledikten sonra kesretli miktarda Asdfinin içmiştir. Anı müteakib tesir-i semmle [zehir etkisiyle] his eylediği ıstırap ve evcâ-ı şedide [şiddetli sancılar] mezbûreyi istimdâta icbâr eylediğinden celb olunan etibba tarafından müdâvât icrâ olunarak mevtden kurtarılmıştır. Bu vak'a üzerine mezbûrenin zevci insafa gelerek zevcesi ve çocuklarıyla beraber başka haneye nakletmiş ve o günden itibaren zevc ve zevce refah ve saadet-i tâm içinde yaşamağa başlamışlardır.

[15 Kasım 1901]

Cinayet

Şehr-i hâl rûminin ikinci salı günü Trabzon vilâyeti dahilinde Polathane kazası pazarına gelmiş olan Satari karyesi ahalisinden olan Gaytanoğlu Yusuf zevcesi Fatma tarafından atılan tabanca kurşunuyla katl ve itlaf ve o esnada önünde duran karye-i mezkûre ahalisinden Karaoğlanoğlu Mehmet'in cerh edilmiş oldukları istihbâr olunması üzerine mezbûre der-dest olunarak icrâ olunan tahkikat-ı ibtidaiye evrakı ile beraber mahkemeye teslim edilmiştir. Fiil-i katlin sebeb-i vukuu mektal Yusuf katile Fatma ile tezevvüc ettikten bir müddet hafta sonra Satari karyesinden diğer bir kız kaçırıp onu da hibâle-i izdivacına almış ve binâenaleyh beynlerinde münâferet hasıl olmuş olmasından ileri geldiği anlaşılmıştır.

[2 Kasım 1901]

Beyoğlu'nda Rus Mektebi

Beyoğlu'nda Asmalı Mescit Sokağı'nda kızlar ve küçük erkek çocukları için tesis olunan Rus Mektebi'nin resm-i küşâdı Rusya sefiri asaletlü Mösyö Zinovyef hazretleri, memurin-i sefâret, Rusya Asâr-ı Atika Enstitüsü ve müessesatı hayriyyesi memurini hazır bulunduğu halde dün sabah açılmıştır.

[20 Kasım 1901]

İlan

Üç köşe markasına dikkat ediniz. Halis Moskof lastikleri almak arzusunda bulunanlar lütfen bâlâdaki üç aded markaya dikkat etsinler. Husûsiyle üç köşeli markadaki 1860 tarihiyle ve Rus hurûfuyla yazılmış (senpetersburg kelimesini muhtevi bulunacaktır. Memalik-i şahane için yegâne acentası
M.S. Mercanof

MEDİNE MÜDAFİİ FAHREDDİN PAŞA'NIN AFGANİSTAN YILLARI

Kâbil'de Yangın Söndüren İki Türk

ÖMER FARUK ŞERİFOĞLU

Medine Müdafii Fahreddin Paşa.

Malta'daki iki buçuk yıllık tutukluluktan kurtulan Medine Müdafii Fahreddin Paşa [Türkkan, 1868-1948], 27 Ekim 1921'de Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından, Afganistan Kâbil sefirliğine tayin edilmiştir. Afganistan ve çevresini dolaşarak, Anadolu'daki Milli Mücadele'ye maddi ve manevi destek sağlanması istenen Fahreddin Paşa Kâbil'deki bu görevini dört yıl sürdürür.

12 Mart 1922'de itimatnamesini alan Fahreddin Paşa 19 Mart'ta Kâbil'e doğru yola çıkar. Fahreddin Paşa'nın Kâbil elçiliğine atanması İngilizleri oldukça tedirgin etmiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold, Londra'ya, "Fahreddin Paşa'nın Medine'yi İngilizlere karşı savunmasını Orta Asya'da propaganda aracı olarak kullanacağı, Kemalistlerin kendi hegemonyaları altında Asya'daki tüm Müslüman devletlerden oluşan bir blok kuracakları" bilgisini aktarır. İngilizlerin korktukları "blok" gerçekleşmez, dahası paşanın böyle bir görevi veya amacı yoktur, ama Türkiye'ye karşı yıkıcı politikalarından vazgeçmesi için büyük çaba gösteren Bombaylı tüccar Seth Çotani'nin de katkısıyla Afganistan ve Hindistan Müslümanlarından toplanan 50 bin İngiliz sterlini nakdi yardım Ankara'ya ulaştırılır.

Kâbil'e girişinde Afganistan Kralı Emanullah Han tarafından merasimle ve coşkuyla karşılanan Fahreddin Paşa, Afganistan ve Hindistan Müslümanlarını Anadolu'daki Milli Mücadele hakkında sürekli bilgilendirir; maddi-manevi yardımlarını talep eder.

Fahreddin Paşa pek çoğuna Emanullah Han'ın da katıldığı toplantılar düzenliyor, başta camiler olmak üzere her topluluğa konuşuyordu. Bunlardan birinde, Pencap civarında bir camide minberde hutbe okuduğu sırada, "daha önceden İngilizler tarafından satın alınmış olan" cami imamı ortaya çıkar, Fahreddin Paşa'ya niçin sakalsız olduğunu sorarak, "sakalın sünnet olduğunu, halkı aldattığını" ileri sürer. Paşa, "İmam efendi, mukaddes cihada katılmak İslam'da nedir, farz değil midir! Sen bu farzı yaptın mı ki bende sünneti arıyorsun?" cevabını verir. İmam, çok uzak olduklarını, katılmalarının mümkün olmadığını

Fahreddin Paşa (sağdan üçüncü) Milli Mücadele'ye yardım için düzenlenen bir toplantıda Kral Emanullah Han'la birlikte.

söyleyince de şu cevabı verir: "Cihad farzdır, bu bedenen katılmakla olur. Mümkün değilse en azından maddi ve manevi yardımla olur. Sen bunlardan hangisini yaptın?"

Fahreddin Paşa Kâbil'de bulunduğu 4 yıllık süre içerisinde Anadolu ve Afganistan'daki gelişmelerin yanı sıra Rusya'nın diktatörlüğü altında kalan Türklerin faaliyetlerini de titizlikle takip etmektedir. Kâbil'e gelenlere gerekli yardım ve kolaylığı göstermenin ötesinde pek çoğuna evsahipliği yapmıştır.

KÂBİL'DE İKİ TÜRK

Tarih: 26 Haziran 1923. Yer: Kâbil

Vakit gece yarısını geçmişken, şehrin bir köşesi yanmaktadır. Her geçen dakika alevler gökyüzüne doğru biraz daha yükselirken, birbirinden habersiz iki Türk, Kâbil itfaiye teşkilatından çok önce yangın yerine yetişmiş, yardımcılarının taşıdığı kovalarla yangını söndürmeye çalışmaktadırlar; yangının kontrol altına alındığı sıralarda birbirlerini fark ederler.

Bunlar, TBMM Hükümetinin Kâbil Sefiri Fahreddin Paşa ve Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti Devlet Başkanı iken Sovyet yönetimi ile ters düştüğünden ülkesini terk etmek zorunda kalan A. Zeki Velidi [Togan] Bey'den başkası değildir.

Zeki Velidi Bey şaşkınlığını gizleyemez: "Biri Önasyadan, diğeri Ortaasya'dan gelen Türkler Afganistan'da yangın söndürüyorlar, maşallah Paşam!" Fahreddin Paşa ise gayet soğukkanlıdır: "İşte, nerede bir hadise varsa Türk de orada hazır!" der ve gülüşürler.

Fahreddin Paşa, Kâbil'e birkaç gün önce gelen A. Zeki Velidi Togan'ı ülkesinin bağımsızlığı için verdiği mücadeleden dolayı "mücahit" diye kucaklamış ve iki gün önce de sefaret binasında onuruna bir ziyafet vermiştir. Buradaki sohbetleri sırasında ilginç konuşmalar geçer.

Fahreddin Paşa: "Ben Medine'de kumandan iken, İslam

Emanullah Han'ın bahçesindeki bir davet (en üstte). Herat Cami-i Kebir'i avlusundaki yağmur kazanı (ortada). Türk, İran ve İtalyan sefirleri bir davette.

Fahreddin Paşa'nın Kâbil elçiliğine atandığına dair Afganistan Kralı Emanullah Han'a gönderilen itimatname

Bismillahirrahmanirrahim

Emir-i devlet müstakile-i Afganistan âlî hazret-i Amanullah Han Gazi eyyedullahi bi nasrihil mûbin hazretleri

Erkânı Harbiye ferikân-ı kirammdan, Rusçuklu Ömer Fahreddin Paşa ümmet-i İslamiye'nin hakk-ı hayatını tanımamak isteyenlere, o ezeli ve ebedi hakkı kabul ettirmek için fi-sebilillah mücahededen bir an hali kalmayan ordu-yu İslami'nin en namdar erkân ve ricalinden ve cihan cenginde Medine-i Tahire ve Ravza-i Mutahhara'yı kahramanane müdafaa etmiş, guzzat-ı İslam'dan olup, nesebi fatihan-ı memaliki Rûm'dan Bali Bey'e müntehi ve kendisi kılıçlı birinci rütbeden Mecidi ve ikinci rütbeden Osmani nişan-ı zişanlarıyla, kılıçlı altun ve gümüş imtiyaz ve altun ve gümüş liyakat madalyalarını hamildir.

Bu kerre, TBMM Hükümeti'nin itimad-ı tam ve kâmilini haiz olduğu halde cell-i metin, din-i mübin ile yekdiğerine bünyan-ı mersusa gibi muttasıl ve müstenid olması icab eden aile-i İslamiye'nin iki uzvu arasında revabıt-ı muahedenet ve uhuvveti teşyid ve tahkim gayesi ile nezd-i ûlya-yı şahanelerine sefir ve fevkalade murahhas tayin olunmuştur.

Müşarunileyhin TBMM Hükümeti namına zat-ı celil emaret-penahilerine ve hükümet-i aliyyelerine arz edeceği bilcümle umur ve hususata ve kaffe-i tebligata tamamen itimad buyurulmasını rica ederiz.

Ömer Fahreddin Paşa'nın aldığı talimat dairesinde revabıt-ı muhadenet ve uhuvveti takviye yolunda ibraz edeceği mesaiye taraf-ı zî-şeref mülûkânelerinden her türlü müzaheret ve muavenetin bî-deriğ buyurulmasını ve nuhbe-i âmâl-i müşterekemizin bir an evvel istihsaline delalet ve inayet-i şahanelerinin irzan kılınmasını ayrıca rica eyleriz.

Umur-ı Hariciye Vekili
Mahmud Celal

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Fevzi

12 Mart 1338 [1922]

milletleri anlaşamadıkları için ağlıyordum. Kâbil'e geldikten sonra gazetecilere, memleketinize gözümdeki yaşları yıkamak ve acıyan gözlerimi dinlendirmek için geldim, demiştim. Fakat ne yazık ki bu gözler hâlâ yaşlıdır" der ve ekler: "Sen bir tarihçisin, defterine yazıp koy, Fahri Paşa, İslam milletleri birleşemeyecek, ittihad-ı İslam tahakkuk etmeyecektir, diyor."

Zeki Velidi'nin cevabı ilginçtir: "Sizin Medine'de tasarladığınız ve Kâbil'de devam ettirmeyi düşündüğünüz ittihad-ı İslam fikri zaten esassızdı. İslam milletleri arasında birlik, yalnız dini hisler esasında değil, iktisadi menfaatler esasında kurulmalıdır. Din esasındaki birleşmelerden daha mühim olan amil Avrupalılardan öğrenmekte olduğumuz milliyet fikridir."

Fahreddin Paşa Emanullah Han ile. Emanullah Han Türk bayrağına, Fahreddin Paşa ise Afgan-İslam bayrağına sarınmış.

Zeki Velidi Togan o günlerde yanında taşımasının güvenli olmaması sebebiyle Fahreddin Paşa'ya emanet ettiği evrakı sayesinde yazdığı ve yıllar sonra yayımladığı hatıralarında anlatmaktadır bütün bunları...

***

Kendisi her ne kadar başarılı olsa da diplomatlıktan hoşlanmayan ve 12 Mart 1926'ya kadar Kâbil'deki görevini sürdüren Fahreddin Paşa, Mareşal Fevzi Paşa'ya yazdığı bir mektupta bu duygularını şöyle dile getirir: "Bu diplomatlık ve riya alemlinde doğrusu bir zevk bulmadım. Hayat-ı sabıka-i askeriyemi her zaman yad ediyorum."

TARİH VAKFI'NIN DÜZENLEDİĞİ IV. ULUSLARARASI TARİH KONGRESİ YAPILDI

Anılar, Yaşamöyküleri ve Tarihyazımı

Tarih Vakfı'nın İstanbul Bilgi Üniversitesi ile işbirliği içerisinde düzenlediği "Tarih Yazımında Anı ve Yaşamöykülerinden Yararlanılması" başlıklı Dördüncü Tarih Kongresi, 12-13-14 Ekim 2001 Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri boyunca, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Kuştepe kampüsünde, sabah ve öğleden sonraları altı oturum halinde yapıldı. Cumartesi öğleden sonraki, özel bir oturumdu: Bir "kurumsal biyografi" metaforuyla, Tarih Vakfı'nın on yıllık yaşamöyküsü tartışıldı; Genel Sekreter Orhan Silier'in yönetiminde vakfın geçmişinin eleştirilmesine ve geleceğinin kurgulanmasına çalışıldı. Diğer oturumlarda, dörderden yirmi bildiri sunuldu ve konuşuldu.

İlk sabah, daha kuramsal yaklaşımlara ayrılmıştı. Önce Vakıf Başkanı İlhan Tekeli (ODTÜ), "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor?" konusunda açıklamalar yaptı. Tekeli, (bu sayıda tam metnini yayımladığımız konuşmasında) sözü edilen malzemeyi sınıflandırdıktan sonra, bireyin toplumla ilişki biçimleri üstünde durdu ve her bir alt türün sınırlılıklarını ve sorunlarını çözümlemeye çalıştı.

İkinci bildiri, Sabancı Üniversitesi'nden Cemil Koçak'ın "Anılarla Yazmak" başlıklı sunuşuydu. Türkiye yakın tarihi üstünde çalışan bir araştırıcı olarak Koçak, arşiv belgelerine erişemeyince anıların nasıl daha büyük bir önem kazandığına değindi ve çeşitli örneklerle, anı ya da günlüklerin hazırlanma ve yayımlanma aşamalarındaki pratik sorunlar ve bunlardan yararlanırken nelere dikkat edilmesi gerektiği hakkındaki düşüncelerini anlattı.

Üçüncü konuşmacı, *Atatürk* biyografisiyle ünlenen eski hemşerimiz Dr. Andrew Mango idi. Mango İngilizce olarak sunduğu bildirisinde "Yaşamların İncelenmesine Dönüş"ü irdeledi, 19. yüzyıl romanlarının bir yapıntı kurgusu içinde sosyal tarih çalışmaları olduğunu ileri sürdü. Biyografilerin yeniden moda olmasının, belki de artık ciddi ve rahat okunacak romanlar yazılmamasının bir sonucu olduğunu söyledi.

Biyografinin, örnekli bir *histoire totale* olduğunu söyleyen Mango, Plutarkhos'un "Paralel Yaşamlar"ını hatırlattı; ondan beri, yazılan yaşamöyküsünün bir ahlaki paradigmalar kaynağı olageldiğini ileri sürdü. Bir büyük yaşamöyküsü kurgulanırken, onun etrafındaki daha az önemli kişiler hakkında bilgi edinmenin sağlayabileceği yararlara örnek olarak, Atatürk'ü anlatırken, Alfred Bilinski (Ahmet Rüstem), Dr. Rasim Ferit Talay ve Salih Fansa gibi kişiler üstüne daha fazla bilgi bulabilseydi, bazı noktalara daha çok aydınlık getirmiş olabileceğini savundu. Türkiye için de, İngiltere'deki "Ulusal Biyografi Sözlüğü"nün bir benzerinin hazırlanmasını önerdi.

Cuma sabah oturumunun son bildirisini Bilkent'ten Norman Stone, "Hitler Biyografileri" üstüne yine İngilizce olarak verdi. Bu yaşamöykülerinin çoğu savaş sonrası ruh hali içinde yazılmış olduğu için, Hitler'in yalnız olumsuz kişilik özellikleriyle anlatıldığına, örneğin olağanüstü bir hatip olduğunun vurgulanamadığına değinen, kendisi de bir Hitler kitabı kaleme almış bulunan Stone, Ian Kershaw ve Brigitte Hamann tarafından yazılan en son biyografilerden övgüyle söz etti. Stone'un aktardığı sürrealist Hitler nikâhı öyküsü, herhalde dinleyicilerin çoğunun aklından çıkmayacaktır. Hitler'in uzatmalı sevgilisi Eva Braun'la intiharlarından hemen önce evlendiğini herkes bilir. Ama hangi koşullar altında? Kızıl Ordu Berlin'e girmiş, şansölyelik binasının karşı sırasındaki bakanlık dairelerini işgal etmiştir. Berlin Belediyesinin ancak temizlik işlerine bakan küçük bir görevlisi nikâhı kıyacaktır. Adam şöyle söze başlar: "Mein Führer, yasa gereği size sormam gerekiyor: Arî ırktan mısınız?"

Öğleden sonra oturumunun ilk bildirisini, Ahmed Midhat Efendi'nin (Cevdet Paşa'nın edebiyatçı kızı) Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplar konusunda (Ohio State Univ.'den) Carter Findley sundu. Findley, 1890'lı yılların ilk yarısında gönderilmiş olan bu mektuplardan (hem Latin harflerine çevrimyazıları hem de İngilizce çevirileriyle) verdiği örneklerle, geç dönem Osmanlı toplumunda çağdaşlaşmanın kültürel evrimi üstünde durdu. Bir kere daha görüldü ki, mektup türü de, anı/günlük, yaşamöyküsü kümesinin önemli bir öğesidir.

Cuma öğleden sonra oturumunun ikinci bildirisi, Nilüfer Hatemî'nin Prof. Norman Itzkowitz'in yanında doktora çalışması olarak hazırladığı, Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1911-1921 yılları arasındaki günlükleri üstüneydi. Askerlere özgü bir nesnellikle tutulan bu notlardan dönem hakkında, Çakmak'ın kişilik özelliklerinin yanı sıra, başka kaynaklarda bulunamayacak ipuçları da elde edilebildiğini öğrendik.

Üçüncü bildiri, Edhem Eldem'in (Boğaziçi Üniversitesi) V. Murad'ın oğlu Şehzade Selahaddin Efendi'nin evrakı hakkındaki çalışma raporuydu. Günlükler, günceler, anılar, denemeler, belgeler vb.'den oluşan bu malzeme, babasıyla birlikte 1876'dan Murad'ın vefatı tarihi olan 1904'e kadar 28 yıl Çırağan sarayında hapis hayatı geçiren bir şehzadenin iç dünyasına ışık tutmaktadır. 17 yaşında başlayıp 45 yaşında sona eren bu dönemde, aydın olmaya özenen bu hanedan üyesi, kendisiyle özdeşleştirdiği babasının savunmasını üstlenmekte ve ailece mazlumiyetlerini dile getirmektedir.

Cuma gününün son bildirisini, Gün Soysal (Marmara Üniversitesi) "Ahmet Ağaoğlu'nun Malta hatıraları" konusunda sundu. Azerbaycan kökenli, iyi yetişmiş bir Türk milliyetçisi olan Ağaoğlu, Mütareke'den sonra birçok başka İttihatçıyla birlikte, 1915 Ermeni kıyımıyla ilgili olarak yargılanmak üzere (önce Limni adasındaki Mondros'a, sonra da) Malta'ya sürülmüştü. 1933'te Darülfünun'dan çıkarılması ertesinde *Akın* gazetesinde ve *Hayat* dergisinde tefrika olarak yayımladığı anıları, bu dönemdeki ruh halini yansıtmaktadır.

Cumartesi sabahı bildirilerinin ilkini Mimar Sinan Üniversitesi'nden Ayşe Durakbaşa Tarhan, "Halide Edib'in anılarının siyasal ve toplumsal tarih

yazımı için içerdiği olanaklar" konusunda verdi. Bayan Adıvar, anılarını ilkin *Turkish Ordeal* adıyla İngilizce olarak yayımlamış, sonra da Türkçe *Mor Salkımlı Ev* ve *Türkün Ateşle İmtihanı* başlıklı otobiyografik eserleri çıkmıştı. Bunları, bir bakıma Atatürk'ün 1927 söylevine yanıtlar olarak yorumlayan Durakbaşa Tarhan, bu yapıtlarda aynı zamanda çağdaşlaşmamızın feminist bir eleştirisini bulmaktadır.

İkinci sabah bildirisi, İlber Ortaylı'nındı (Ankara Üniv. SBF / Galatasaray). Ortaylı çeşitli örneklerle "Osmanlı biyografilerinin sorunsalı" üstünde durdu. Ortaylı'ya göre erken dönemdeki Fars esinli şehnamelerden sonra, yaşamöyküleri genel kaynaklardan ancak dolaylı olarak öğrenilebilir; fakat giderek menakıpnameler, şuara tezkireleri ve siciller gelişmiştir. Bunları o zamanki doğu Avrupa ve Rusya'da yazılan benzerleriyle karşılaştırmak, ilginç sonuçlar verebilir.

"Günlükler-Mahrem Kayıtlar ve Tarihyazımı" başlığını taşıyan üçüncü bildiri, Sabri Yetkin'in (9 Eylül Üniv. Buca Eğitim Fakültesi) Ali Hikmet Ayerdem Bey/Paşa'nın günlükleri ve mektupları üstüne çalışmasıydı. Paşa'nın 1909 Hareket Ordusu'ndaki görevinden başlayıp Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarını, sonra da 1923'te başlayan Bursa milletvekilliği dönemlerini kapsayan bu belgelerden başka, Yetkin'in elinde, Ali Hikmet Paşa'nın kızıyla damadı arasında 1923-45 döneminde teati edilmiş çok sayıda özel mektup bulunmaktadır. Dönemlerine ışık tutan bu tür belgeler, çağdaş historiografide "en doğal ve cilasız" kaynaklar sayılmaktadır.

Cumartesi sabah oturumunun son sunuşunu, tarihçi-yazar Necdet Sakaoğlu "Tükenen Kaynak Nesil: Osmanlı Ahalisi" bildirisiyle yaptı. Bu bildiri, zengin bir bilgi kaynağı oluşturan, Osmanlı döneminde doğmuş büyümüş sıradan insanların bile bize aktarabilecekleri pek çok birikimden yeterince yararlanamamış olmamızın bir özeleştirisi niteliğindeydi.

Pazar günü bildirileri Christoph K. Neumann'ın (İstanbul Teknik Üniversitesi) "Osmanlı Biyografik Türlerinin Bir Zorlaması Olarak *Ta'rih-i Atâ*" sunuşuyla başladı. Bu 19. yüzyıl tarihçisinin beş ciltlik eseri, yerleşik edebi türlerin bir bileşimi niteliğindedir. Birinci cildi Osman Gazi'den Kanuni'ye kadar Enderun'daki teşrifatı anlatır; ikinci ve üçüncü ciltlerde yine Enderun'dan yetişmiş devlet adamlarının biyografilerini verir; dördüncü ve beşinci ciltlerse önde gelen şairlerin klasik tarzda yazılmış yaşamöykülerine ayrılmıştır. Bu örnek, geleneksel anlatılardan daha çağdaş bir yaşamöyküsü kurma yöntemine geçme çabalarını temsil etmektedir.

Pazar sabahının ikinci bildirisini, Leyla Neyzi (Sabancı Üniversitesi) "Kurtuluş Savaşı sırasında merkez ordusu amele taburunda askerlik yapan Haim Albukrek'in güncesi ve sözlü tarih anlatısı" konusunda sundu. 1897 doğumlu bir Ankara Yahudisi olan bu kişi, 1921 yılında askere alınınca Fransızca bir günlük tutmaya başlamış (bu taburlara gönderilen gayrimüslimler silahsız ve üniformasızdılar; yol yapımında kullanılıyorlardı). Albukrek birkaç ay sonra zor koşullara dayanamayıp bedel ödeyerek ayrılmış. İkinci Dünya Savaşı sırasında, ünlü 20 kura içinde yeniden askere alınmış. Leyla Neyzi, bu zatla 100 yaşındayken ayrıntılı bir röportaj da yapmış. Bildiri sahibi, bütün bu anılarda, öznel

ve nesnel, kamusal ve kişisel, iç içe girmiş farklı söylemler olduğunu göstermektedir.

Günün üçüncü bildirisi, Asım Karaömerlioğlu'nun (Boğaziçi Üniversitesi) Alexander Israel Helphand Parvus'u "Dünya çapında bir kozmopolit(ik) tarihsel düşünür ve eylemci" olarak niteleyen sunuşuydu. İttihatçılara iktisadın önemini öğreten Rus Yahudisi/Alman Parvus Efendi, 1905 S. Peterburg Sovyeti üyeliği sırasında Troçki'nin Sürekli Devrim kuramını esinlemiş, 1917'de Alman genelkurmayını Lenin ve arkadaşlarını "mühürlü tren"le İsviçre'den Rusya'ya götürmeye ikna etmişti. Bu arada 1910-14 yıllarını geçirdiği Osmanlı ülkesinde de hem silah ticaretiyle çok zengin olmuş, hem de yazdığı bir kitapla devletin dış borçlarından kurtulması gerektiğini vurgulamıştı. Bu Marksist "devrim taciri"nin Türkiye'de yaşadığı dönem daha çok araştırılmalıdır.

Sabah oturumunun dördüncü bildirisini, Yücel Demirel (Tarih Vakfı Osmanlıca seminerleri öğretmeni) kendisinin yayıma hazırlamakta olduğu "Zeki Kadirbeyoğlu'nun Anıları" konusunda sundu. Gümüşhane'den son Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'na üye seçilen, birinci dönem TBMM'ye gelmeyen, fakat 1923 seçimlerinde yine Gümüşhane'den milletvekili olan bu tutucu siyaset adamı, 1940'ların ikinci yarısında kaleme aldığı hatıralarında, Hilafetin kaldırılmasından başlayan erken Cumhuriyet devrimlerine karşı tepkilerini anlatmaktadır.

Pazar öğleden sonra okunan bildirilerin ilki, Birsen Talay'ın (İletişim Yayınları), "Bakiye Beria Önger'in Yaşamöyküsü" konulu sunuşuydu. 1970'li yıllarda İlerici Kadınlar Derneği başkanlığı yapan bu hanım, siyasal sığınmacı olarak halen Danimarka'da yaşamaktadır. Talay'ın elinde, onun İKD içindeki rolüyle ilgili bir hayli belge bulunmakla birlikte, henüz kendisiyle bir sözlü tarih görüşmesi yapamamıştır. Bu çalışma tamamlandığında, umulur ki, bir dönem Türkiye'de feminizmle sosyalizmin nasıl uzlaştırıldığına aydınlık getirecektir.

Son oturumun ikinci bildirisinde, Yavuz Selim Karakışla (Boğaziçi ve İstanbul Bilgi Üniversiteleri) "Sultan II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri" diye yayımlanan metinlerin sahtelik derecesini tartıştı. 1919'da *Utarid* dergisinde tefrika edilmesinden günümüze kadar çeşitli eklemelerle uzatılan bu metnin evrimi, son derece ilginç aşamalar göstermektedir. (Y. S. Karakışla'nın tebliğini bu sayımızda yayımlıyoruz.) Üçüncü olarak, Ahmet Demirel (Marmara Üniversitesi) "İsmet Paşa'nın 50 yıllık günlükleri" hakkındaki bildirisini sundu. Yakında Yapı Kredi Yayınları'nın çıkacağım öğrendiğimiz bu ajandalar, dört yıl eksiğiyle 1919'dan Paşa'nın ölüm tarihi olan 1973'e kadar gelmektedir. Her ne kadar İsmet İnönü'nün anıları Sabahattin Selek ve Metin Toker tarafından kitaplaştırılmışsa da, günü gününe tutulan kısa notlar, bunlarda yer almayan birtakım olaylar için ilginç ipuçları oluşturmaktadır.

Günün ve kongrenin son bildirisinde, Murat Koraltürk (Marmara Üniversitesi) "Nuri Conker'e gelen mektuplardan seçmeler"i 1930'lar Türkiyesi'nde siyasal nüfuz sahibi olmanın dayanılmaz çekiciliği açısından yorumladı. Kemalist dönemde de, Osmanlı kapıkulu zihniyetinin devam ettiğini, Atatürk'ün bu yakın arkadaşına yapılan iltimas taleplerinden anlamak mümkün olmaktadır.

En son, Mete Tunçay (İstanbul Bilgi Üniversitesi) sunulan bildirilere değindiği konuşmasını bir öneriyle bitirdi. Tunçay, TDK tarafından yayımlanan *Türk Dili* dergisinin Mart 1972 tarihli 246. nüshasının bir "Anı Özel Sayısı" olduğunu hatırlattı. Bu dergide anı edebiyatının çeşitli örnekleri ve denemelerden başka, bir de çift sütun üstüne dizilmiş 18 sayfalık kaynakça bulunmaktadır. Çoğu telif, birkaçı da tercüme olan bu anılar arasında, yayımlanmadan elyazması olarak bazı kütüphanelerde korunan ya da gazete ve dergi sayfalarında tefrika edilip oralarda kalmış metinler de bulunmaktadır. Tunçay, Tarih Vakfı'nın internet sitesinde bir yer açılarak önce bu listenin verilmesini, sonra da bütün ilgilenenlerin birkaç cümlelik açıklamalarla bunlara başkalarını eklemelerini istedi. Böylelikle, gereksiz yinelemeler yapılmayacak, en eski kaynaklardan en yenilerine geniş bir anılar, yaşamöyküleri, mektuplaşmalar, vasiyetnameler, elçilik raporları, gezi izlenimleri, portreler, mülakatlar vb. envanteri elde edilebilecektir.

Böylelikle, Tarih Vakfı'nın üç gün süren dördüncü uluslararası kongresi tamamlandı.

Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor

İLHAN TEKELİ

Türkiye'de gerek edebiyatçıların, gerek tarihçilerin yazdıkları yaşam öyküleri okuyucuların ilgisini çekiyor. Bu yayınlar satış listelerinin üst sıralarında yer alıyor. Bu yoğun ilgiye karşın biyografinin ne olduğu konusunda Türkiye'de yeterince araştırma olduğu, üzerinde sistematik tartışmaların yapıldığı söylenemez. Bu nedenle Tarih Vakfı düzenlediği dördüncü tarih kongresini biyografi konusuna ayırdı. Bu kongrenin biyografinin hem bir tarih yazımı türü olarak özellikleri, hem de tarih yazımında bir kaynak olarak nasıl kullanılabileceği konusunda sistematik uğraşların başlatılması için bir fırsat oluşturacağını umuyoruz.

Bireylerin biyografileri hem bir edebiyat ürünü olarak, hem de tarih olarak yazılıyor. Hangi tür biyografinin bir edebiyat ürünü hangi tür biyografinin bir tarih ürünü olduğunu ayırmak her zaman kolay olmamaktadır. Tarih yazımını bir edebiyat kategorisi olmaktan çıkararak bir bilimsel kategori haline getirmek için uzun yıllardır çaba gösterilmektedir. Bu çabaların iyi bir tarih yazıcılığında iyi edebiyatçılığın önemini azalttığı söylenemez. Ama bunun tersi doğru değildir. Bu çabalar bir edebiyat eserinin tarih olarak sunulmasını zorlaştırmıştır. Kuşkusuz bu ayrımı netleştirmek biyografi alanında diğer tarih türlerine göre biraz daha zordur.

Biyografinin de bir tarih türü olarak diğer tarih türleri gibi üç özelliğinin olması gerektiği söylenebilir. Bunlardan *birincisi* bir gerçekliğe dayanması ya da görgül geçerliliğinin bulunmasıdır. Bu bağlantı tarihsel belgeler, yazılı bilgilerle kurulabildiği gibi, sözlü tarih saptamaları, görsel malzeme vb. ile de kurulabilir. *İkincisi* bir anlatı (*narrative*) biçiminde olmasıdır. Başka bir deyişle bireyin doğumundan ölümüne kadar uzanan süreyi kapsayan zaman içinde akıp giden bir öykü halinde yazılmasıdır. *Üçüncüsü* ise söz konusu bireyin özgüllüğünü ortaya çıkarmaya dönük olmasıdır. Bu üç özelliği içeren bir biyografiyi tarih olarak görebiliriz. Bu anlatı aynı zamanda estetik bakımdan da başarılı olabilir ve bir edebiyat türü olarak görülebilir. Buna karşılık yazarın görgül olana değil de yer yer de olsa muhayyilesine dayanarak yazdığı bir anlatıyı, diğer koşulları yerine getirse de tarih olarak nitelemek doğru olmaz.

Herhangi bir bireyin yaşam tarihinin önemli görülmesinin ve biyografinin önemli bir tür olarak yaygınlaşmasının modernite sonrasında gerçekleştiği söylenebilir. Eğer bir toplumda yönetim meşruiyetini Tanrı'dan alıyorsa ve toplumu Tanrı'nın gölgesi olarak yönetiyorsa, toplumda yaşayanlar Tanrı'nın ve dolayısıyla onun gölgesinin kulu olarak yaşıyor, yaşamlarını esas olarak öte dünyadaki yaşam için bir imtihan dönemi olarak görüyor ve bu dünyada yaptıklarının ilahi güç tarafından eksiksiz kaydedildiğine inanıyorlarsa, bu kişilerin kendilerini önemsemeleri ve kendi yaşam öykülerini yazmaları için pek bir güdü kalmayacağı düşünülebilir. Sadece sultanların, önemli kişilerinin ve kendini çok farklı görenlerin kendi özel yaşam deneylerini, yani otobiyografilerini yazmaları için nedenleri olacaktır. Ancak çok özel konumları olanların anılarını yazmaları için nedenleri vardır. Barbaros'un *Gazavetname*'sinde, Mimar Sinan'ın *Risale-i Mimariye*'sinde olduğu gibi anlatabilecek farklı öyküler bulunmaktadır. İmparatorluğu başka kullara nasip olmayacak biçimde gezen Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi önemli bir bölgesel coğrafya çalışması olduğu kadar, bundan ayrışmamış biçimdeki bir hatıratır.

İlhan Tekeli IV. Tarih Kongresi'nde tebliğini sunarken.

İlk Osmanlı tarihleri Osmanlı beyleri ve sultanlarının tarihi olarak yazılmıştır. Bu tarihlerde Osmanlı tarihi ile sultanın biyografisi farklılaşmamış biçimde yer almaktadır. Tüm imparatorluğun sultanın mülkü olarak görüldüğü bir dönemde ve yerde böyle bir farklılaşmanın algılanması ya da düşünülmesi çok zordur. Klasik Osmanlı döneminde toplumun üst katmanları ya da özel grupları için yazılmış biyografyaların sayısı çok değildir. Bunlardan en ünlüsü Taşköprülüzade'nin *Şekaiku'n-numaniye*'sidir. Kanuni döneminde hazırlanan bu kitapta 10 hükümdarın biyografisinden sonra on "tabaka"da 522 bilgin ve tarikat şeyhinin ve kitabın sonunda da biyografisi vardır. Şairlerin biyografilerini veren *Tezkiretü'ş-şuara*'lar göreli olarak daha çoktur. Denilebilir ki geleneksel Osmanlı düzeninin kayıt sistemi de biyografya çalışmalarına yardımcı olacak nitelikte değildir.

Biyografilerin yaygınlaşması, göreli olarak toplumun daha geniş sosyal kesimlerini kapsar hale gelmesi, Osmanlı modernitesinin yaşanmaya ve bireyin oluşmaya başladığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Modern anlamda Osmanlı bürokrasisi kurularak memurların sicillerinin tutulmaya başlaması Osmanlı kayıt sistemini biyografi yazmaya elverişli hale getirmiştir. Büyük ölçüde Osmanlı romanının gelişmesiyle biyografiye duyulan ilginin yaygınlaşması arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Biyografileri toplayan ansiklopedik nitelikli kapsamlı eserler için ise 19. yüzyılın sonunu 20. yüzyılın başım beklemek gerekmiştir.

Bu yazıda tarih yazıcılığında biyografiler konusunda daha ayrıntılı bir tartışmayı geliştirebilmek için önce biyografi ile ilgili kavramların nasıl bir alan oluşturduğu üzerinde durulacaktır. Bu alanın tanınması biyografi alanının nasıl sınıflandırılabileceğine açıklık kazandıracak ve her bir türün tarihyazımı bakımından sorunlarının ele alınmasını kolaylaştıracaktır. İkinci olarak değişik türdeki yaşam öykülerinin yazımındaki sorunlar ve özellikler üzerinde durulacaktır. Üçüncü olarak ise yazılmış, toplanmış biyografilerin ve yaşam öykülerinin tarih yazımında bir kaynak olarak kullanılması konusu ele alınacaktır.

BİYOGRAFİNİN İLGİLİ KAVRAM ALANI İÇİNDEKİ YERİ

Sausure'e göre günlük dilimizde kavramlar zaman içinde farklılaşarak bir kavram alanı oluştururlar. Bu alandaki kavramların bir ortak bir de ayrı yanları vardır. Böyle oluşmuş bir kavram alanında ne kadar çok kavram varsa o kadar incelmiş analiz yapmak olanaklı hale gelir. Böyle bir alanı biyografi kavramını merkeze alarak oluşturmaya çalışalım.

Biyografi bir kişinin doğumundan ölümüne kadar (yaşıyorsa biyografinin yazıldığı döneme kadar) olan yaşamının bilgi, belge, görsel ve sözlü saptamalar ile şahitliklere dayanarak, anlatı formunda, kendisi dışındaki bir başka kişi tarafından yeniden kurulmasıdır. Biyografiyle bir bireyin yaşam deneyimi, bir bütünlük halinde tüm toplumun ulaşabileceği bir bilgi haline getirilmektedir. O birey kamusal alana sunulmaktadır.

Otobiyografi bir kişinin kendisinin yazdığı bir biyografidir. Onu biyografiden farklılaştıran esas özelliği bir kişinin yaşam deneyini kendisinin yazmasıdır. Bu, yazılan metnin niteliğini önemli ölçüde değiştiren bir farklılıktır. Otobiyografi yazarının biyografi yazarına göre bazı üstünlükleri vardır; bir biyografi yazarının hiçbir zaman ulaşamayacağı bilgilere sahiptir. Kayda geçmeyenleri, başkaları tarafından şahit olunmayanları da bilmektedir. Özel alanın ve öznel olanın bilgisine sahiptir. Bu bir üstünlük olduğu kadar zafiyet olarak da görülebilecektir. Kendisini ne kadar nesnel olmaya zorlarsa zorlasın, yazdığını kendisi hakkında sahip olduğu imajı ya da kendisine yakıştırdığı kimlik biçimlendirecektir.

Hatıra (anı) otobiyografinin bir öğesidir. Yaşayanın kendisi tarafından yazılmıştır. Ama tüm yaşamını kapsaması gerekmez, bunun içindeki bir olguyu ya da

kısa bir dönemi kapsamakla yetinebilir. Bu halde hayatın tümünü kapsamadığı için seçilmiştir, dolayısıyla yaratılmak istenen etkiye göre daha kolay şekillendirilebilir. Yaşamın tümünün anlatısından kaynaklanan tutarlık kaygıları tarafından denetlenmemiştir. Eğer çok sayıda hatıra bir araya getirilirse onu hatırat ya da hatıralar diye adlandırıyoruz. Eğer hatıralar tüm yaşamı kapsayacak biçimde genişletilirse otobiyografiye ulaşılacaktır. Hatıranın sadece biyografinin bir parçasını oluşturduğunu söylemek de yeterli olmayabilir. Hatıranın biyografiyle bir bilişsel farkı olduğu da ileri sürülebilir. Hatıra bir bilgiden çok beyne kazınmış bir imaja daha yakındır. Çok canlı olarak korunmuş bir geçmiş andır.

Yaşam öyküleri biyografik bilgiler içeren saptamalardır. 19. yüzyıl sonunda saha araştırması yapan antropologlar inceledikleri toplumlardaki kişilerin yaşam öykülerini o toplumu daha yakından tanıyabilmek için sistematik olarak toplamışlardır. Burada amaç tek tek bireyi tanımaktan çok onun ait olduğu topluluğu tanımaktır. Bu nedenle her toplanan yaşam öyküsü daha önce toplananları denetlemiş olur ve aynı zamanda da onlar tarafından denetlenir. Benzer biçimde 20. yüzyılda işçi sınıfının üyelerinin yaşam öyküleri toplanmıştır. 1921 yılında Polonya'da Znaniecki yarışmalar düzenleyerek bireylerin hatıralarının derlenmesini başlatmıştır. Bu yaklaşım o zamandan günümüze kadar sürmüş ve Polonya'da *Pamietniki* diye bilinen bir araştırma geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Önceleri yazıyla saptanan yaşam öyküleri, daha sonra teybe kaydedilmiştir; şimdi ise videolara çekilmektedir. Bu yaşam öyküleri anlatan ve soran arasındaki karşılıklı etkileşimle saptanmaktadır. İki kişi tarafından üretilmektedir. Eğer bu tür yaşam öyküleri, resmi kayıtlar, gazete bilgileri vb. verilerle sınanmış ve tamamlanmış ise **yaşam tarihleri** diye adlandırılmaktadır.

Curriculum Vitae (CV) de Türkçe'de yaşam öyküsü diye kullanılmaktadır. Karışıklık yaratmamak için bu yazıda CV kısaltmasıyla kullanılacaktır. CV'ler günümüz dünyasında bürokratik amaçla çok sık kullanılmaktadır. Kişinin kendisi tarafından hazırlanması dolayısıyla bir bakıma otobiyografik bir karatere sahiptir. Belli bir kalıba (format) göre seçilmiş nesnel biyografik bilgileri içerecek biçimde hazırlanmıştır. Bir işverenin söz konusu işte başvuru yapan CV sahibinin başarısını kestirmesine olanak verecek bilgileri taşır. CV'ler anlatı formunda olmadığı için tarih olarak değerlendirilemez. Ama tarih yazıcısının yararlanabileceği çok önemli bilgileri içermesi bakımından bu yazının ilgi alanına girmektedir.

Biyografi kavram alanındaki farklılaşmayı gördükten sonra bu alandaki her türün tarih yazım sorunlarını ele alalım.

BİYOGRAFİ ALANINDAKİ TARİH YAZICILIĞI SORUNLARI

Bir biyografi yazıcısının kuracağı anlatının öznesi baştan belirlenmiştir. Ama tutarlı bir anlatı kurabilmesi için içeriğinin ne olacağından başlayarak, birey toplum ilişkisine ilişkin ontolojik kabullere, kullanacağı dile kadar uzanan birçok seçme yapmak durumundadır. Bu seçmeler geçerliliğine inanılan psikolojik ve toplumsal kuramların ne olduğundan etkilendiği gibi biyografisi yazılmak istenilen kişi hakkında ulaşılan bilgilerin zenginlik ve güvenilirlik derecesinden de etkilenecektir.

Bir biyografi yazıcısının amacı sadece yaşam öyküsünü yazdığı kişi hakkında doğru bilgi aktarmak değildir. Bunun ötesinde, biyografi okuyucusunun, okuduğu kişinin yaşamını empatik bir anlayış içinde değerlendirme kapasitesine ulaşmasını sağlamayı amaçlar. Kuşkusuz böyle bir kapasitenin oluşturulmasında edebiyat hünerlerine de önemli bir rol düşecektir.

Bir biyografinin öznesinin belli olmasının anlatılacak öykünün içeriğinin ne olacağını belirleyeceğini söylemek aşırı bir basitleştirme olacaktır. Biyografi yazarı yazacağı biyografinin içeriği konusunda önemli seçmeler yapmak durumundadır. Bir yaşamın tam olarak ayrıntılı bir betimlemesini yapmayı amaçlayan bir tarihçinin olduğunu düşünelim. Bu tarihçi bir biyografiyi yazarken, aynı zamanda o kişinin yaşadığı toplumun tam bir gündelik yaşam tarihini yazmak zorunda kalacaktır. Çünkü her biyografinin öznesi kendisini sürekli olarak gündelik yaşam içinde yeniden üretmek durumundadır. Oysa bu çok farklı bir tarih yazıcılığı alanıdır. Biyografi yazarının amacı o değildir. Bu nedenle biyografisini yazdığı kişinin kişiliğini ve kimliğini ortaya çıkaracak öyküyü kurabilmek için seçmeler yapmak durumundadır. Ne kadar seçme yapılırsa yapılsın kurulan öykü içinde şu ya da bu şekilde gündelik yaşam tarihine ilişkin pek çok öğe kalacaktır.

Biyografisi yazılan kişininin yaşam akışını betimleyebilmek için çok boyutlu bir alanda seçme yapılmak durumundadır. Bir kişinin tanıtılabilmesi için yetişmesiyle, ebeveynleriyle ilişkileriyle, evlemesiyle, iş ilişkileriyle, tüketim kalıplarıyla pek çok konuda bilgi toplanması ve bunlara dayanarak bir anlatı kurulması gerekecektir. Ama kurulan anlatının neleri içereceği çoğu kez öykünün yazıldığı dönemin ilgilerinin, dünyaya bakışının ne olduğuna bağlıdır. Bunlar da zaman içinde değişmektedir. Bu nedenle önemli kişilerin biyografileri her dönem yeniden yazılmaktadır.

Bir biyografi yazarının anlatısını kurarken kuşkusuz birçok tarihi bilgi ve belgeye gereksinmesi vardır. Ama sanılmamalıdır ki biyografiyi sadece bilgi ve belgelerin yan yana gelmesi oluşturmaktadır. Onların hangi anlamlar kazandığını büyük ölçüde kurulan anlatının niteliği ya da üst kurgusu (emplotment) belirlemektedir. Eğer üst kurgu satirik, ironik, trajik vb. niteliklerden birini taşıyorsa, aynı bilgilerin yaratacağı anlamlar çok değişecektir.

Bir tarih yazıcısının anlatısının içeriğinde neler bulunacağını belirleyen en önemli seçme birey-toplum ontolojisine ilişkin yaptığı kabul olacaktır. Biyografi yazıcısının bu konuda üç farklı seçeneği olduğu söylebilir. Bunlardan *birincisi* bireylerin toplumla ilişkisini önemsememek, onları atomistik varlıklar olarak kabul etmektir. Böyle bir seçmeyi yapan tarih yazıcısı anlatısının kapsamını, öznesini seçmesiyle birlikte çok açık olarak belirlemiş olmaktadır. Bunun dışında olanlar onu ilgilendirmemektedir. *İkincisi* ise bireyin kimliğini ve kişiliğini kendi başına elde etmediği, kişiliğin toplum içinde başkalarıyla ilişki içinde oluştuğundan yola çıkarak ontolojik kabulünü "toplum içinde birey" biçiminde yapmaktadır. Bu halde yazılacak tarihin kapsamı genişlemekte, sadece öznenin yaşamıyla sınırlı kalmamakta, bu yaşamda etkili olmuş, onu anlamlı kılmış toplumsal gelişmeleri de kapsamak durumunda kalmaktadır. Böyle olunca da sınırları belirginliğini kaybetmektedir. *Üçüncüsü* bireyin toplumla etkileşiminin doğrudan değil, ancak bireyin içinde bulunduğu gruplar aracılığıyla dolaylı olarak kurulduğu kabulünden yola çıkmaktadır. Bu halde ise bireyin tarihi ancak içinde bulunduğu grubun tarihiyle birlikte yazılabilir hale gelmektedir. Birinci grup tarihçiler biyografilerini yazarken büyük ölçüde psikiyatri ve psikolojinin kuramları ve kavramlarıyla hareket ederken, ikinci gruptakiler sosyoloji ve antropolojinin kuram ve kavramlarını kullanacaklar, üçüncü gruptakiler ise sosyal psikolojinin kuram ve kavramlarından yararlanacaklardır.

Birinci türde atomistik bireyin tarihini yazanların bireyin yaşadığı olayların kronolojik sıralamasına uygun bir anlatı kurduklarında, toplumsal olayların birey üzerindeki etkilerini önemsemedikleri için bu olayları açıklamakta kullanabilecekleri tek değişken, bireyin yaşamının evreleri olmaktadır. Bireyin yaşamı çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik, olgunluk, ihtiyarlık gibi dönemlere ayrılmaktadır. İnsan gelişmesine ilişkin teoriler bu dönemlerde insanların neleri, nasıl öğrendikleri ve ne türde kapasiteler elde ettiklerini –Freud, Piaget, Ericson vd.'nin gelişme psikolojilerinde olduğu gibi– ortaya koymaktadır. Bu teoriler Ericson'unki dışta kalmak üze-

re bireyin çocukluk ve ergenlik döneminde yaşadığı gelişmelerin daha sonraki yaşamını büyük ölçüde belirlediğini kabul etmektedir. Daha sonraki dönemde insanın kendini dönüştürme, geliştirme çabalarını satirik bir sonla karşı karşıya bırakmaktadırlar.

Bu tür bir biyografi yazarı öznesini tanıyabilmek için psikanalizin kuramlarına önem verecektir. Biyografisini yazdığı kişi üzerine adeta klinik bir dikkatle eğilecek, çocukluğunu, çevresini, hatıralarını, libidosuna ve agresifliğine ilişkin yatırımları, tekrarlanan davranış kalıplarını araştıracaktır.

İkinci türde bir biyografi yazıcısı için bireyin kimliğini sosyal yapı içinde karşılıklı etkileşimle oluşturduğunu söylemek yeterli açıklık taşımaz. Onun tarih yazımına yol göstermez. Kişiliğe ilişkin alan kuramlarının bu bağlamda yararlı olacağı düşünülebilir. Ama bunun da ötesine geçen etkileşimin nasıl gerçekleştiğine ve yaşamı içinde bireyin eylemlerini ne yolla etkilediğine ilişkin kuramsal açıklamalara gereksinme vardır. Giddens yapılanma kuramını geliştirinceye kadar sosyal yapının bireyin eylemini belirlediği varsayılıyordu. Böyle bir durumda birey şeyleştiriliyordu. Aslında bireyler şeyleşmişse onların biyografilerini yazmak da ilginçliğini kaybedecektir. Oysa yapılanma kuramında olduğu gibi, bireyin istemlerini toplumsal yapının varlığını hesaba katarak gerçekleştirmeye çalıştığı ve bu eylemlerin biriken sonuçlarının yapıyı değiştirebildiği kabul edilirse, biyografiler ilginçliklerini yeniden kazanma olanağı elde ederler.

Bireyin toplumla ilişkisini iki kavram üzerinden kurmanın biyografi yazımı için yararlı olacağı söylenebilir. Bunlardan birincisi toplumun bireyde doğurduğu beklentiler, ikincisi ise toplumun bu beklentileri gerçekleştirmesine ne kadar olanak verdiğidir. Yaratılan beklentiler üzerinde bireyin toplum katmanlaşmasındaki yeri, statüsü, edindiği roller, içinde yaşadığı toplumsal süreçlerin nitelikleri, bireyin eğitimi ve sosyalleşme biçimi gibi çok sayıda faktörün etkisinin olduğu açıktır. Bir toplum bireyde bu beklentileri yarattığı gibi, onun bu beklentileri gerçekleştirmesini kolaylaştırmakta ya da engellemekte ve zorlaştırmaktadır. Bireyin yetişme sürecinde elde edebildiği olanaklar ve oluşturabildiği kapasiteler, toplumun kurumsal yapısının yeniliklere açık ya da kapalı olması, gelişmişlik düzeyinin yarattığı sınırlamalar gibi pek çok faktör de bu beklentilerin gerçekleşmesinin sağlanmasına katkıda bulunmakta ya da gerçekleşmemesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu beklentilerin karşılanması ya da karşılanmayışı bireyin eylemlerini yönlendiren güdüleri oluşturmaktadır. Beklentileri karşılanan tatmin olmuş kişilerin toplumsal düzeni sorgulaması için nedenler oluşmamakta, oysa hayal kırıklığına uğrayanlar ya toplumsal sistemin kızgın bir sorgulayıcısı haline dönüşmekte ya da küskünleşerek pasifleşmekte, kendi kabuğu içine çekilip kaderine razı olmaktadır.

Bir biyografi yazıcısının ele aldığı bireyin toplumla ilişkilerini kurma ve eylemlerinin dinamiğini toplumsal çözümlemelere dayandırma gayreti bireyin yok olması sonucunu doğurmamalıdır. Biyografi öznesiyle toplumsal sistem arasında sürekli karşılıklı geliş gidişi kurarken onun özgüllüğünü kaybettirmemelidir.

Üçüncü türde, yani bireyin topluma bir toplumsal grup aracılığıyla eklemlenmesine önem veren biyografi yazıcılığında da birey toplumun kurucusu olmaktan çok onun sofistike bir ürünü olarak görülmektedir. Burada biyografi yazıcısına bir tür tarihsel sosyal psikoloji yol gösterecektir.

Tarihsel sosyal psikoloji değişik kültürlerde bireyin bir grubun üyesi olarak nasıl sosyalleştiğini ve yaşam kalıplarını elde ettiğini ortaya koyacaktır. Bu yolla bir grubun ve onun üyesi olan bireyin diğer gruplara ve bireylere ilişkin ne

tür bakış açıları elde ettiği ve nihayet içinde yaşadığı karmaşık toplumu nasıl kavramsallaştırdığı açıklık kazanacaktır.

Bir bireyin biyografisinin yazılmasında hangi grubun ön plana çıkarılacağını o özel durumun belirleyeceği söylenebilir. Genellikle aile, iş çevresi, eğitim çevresi gibi birincil sosyal grupların etkinliğinin yüksek olacağı düşünülebilir. Ama dini cemaatlerin, tarikatların, yerelliklerin etkilerini de göz ardı etmemek gerekecektir.

Bir biyografi yazıcısının buradaki üç seçenekten hangisini seçerse seçsin idiografik bir betimleme yapma çabasında olmadığı söylenebilir. Öznesinin bir insan olduğunun, belli bir dönemde yaşadığının, bir topluluğun ya da grubun par-

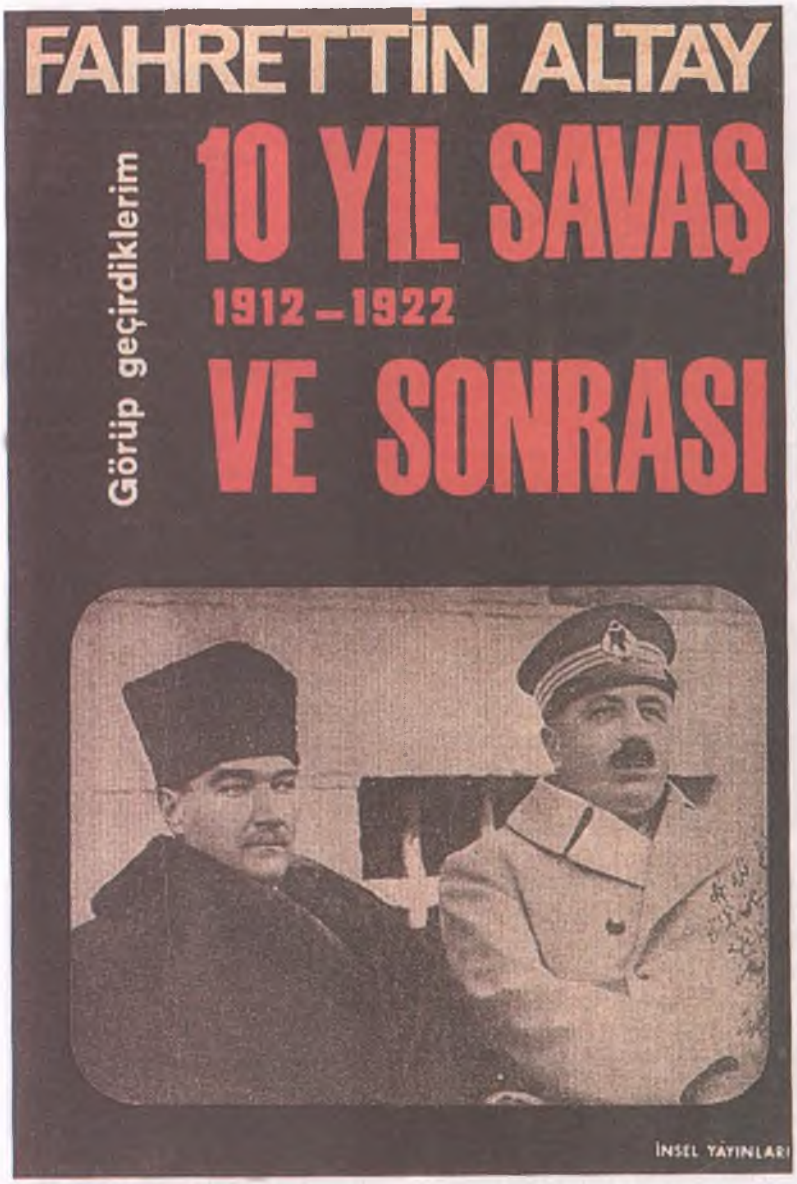

çası olduğunun farkındadır. Bu özelliklere sahip olan bir tekildir. Biyografisi yazılacak bireyin özgüllüğü bu anlayış içinde ortaya konulacaktır. O evreselliklerı taşıyan, totalliklerin yansıdığı bir tekil olarak ele alınma durumundadır.

Bireyi bir grup üyesi olarak ele almak biyografilerde öznenin bağlılıklarını (*commitment*) açıklamak için uygun bir çerçeve oluşturmaktadır. Öznenin ideolojik bağlılıkları ve zaman içinde bu ideolojik bağlılıkların –eğer söz konusuysa– değişmesi, her biyografide yorumlanması ve açıklanması gereken kritik öneme sahip olaylardır. Bunun için biyografi yazarı bir yandan bağlılık psikolojisi analizlerinden yararlanacak, öte yandan bu tür bağlılıkların taşınmasının yarattığı bilişsel gerilimleri azaltma mekanizmalarını ideolojik bağlılıklardaki değişmeleri açıklamakta kullanabilecektir.

Otobiyografi, yani yaşam tarihinin kişinin kendisi tarafından yazılması, durumu önemli ölçüde değiştirmektedir. Tabii bir otobiyografi yazarının bir tarihçi olması ya da tarih yazımına meraklı olması dolayısıyla otobiyografisini bir biyografi anlayışı içinde yazacağı, onların otobiyografilerini büyük ölçüde bir tarih yazma kaygısıyla yazacakları düşünülebilir. Buradaki tartışmamız bakımından bizi ilgilendiren bu tür biyografileşmiş olanlar değil, doğrudan otobiyografi olarak yazılanlardır.

Otobiyografinin temel ayırıcı özelliği öznellikle yüklü olmasıdır. Bu nedenle otobiyografileri bir tarih metni olmaktan çok bir edebiyat metni olarak değerlendirmek daha doğru olur. Edebiyat kuramları otobiyografilerin yeniden kurucu sentetik yapılara sahip olduğunu göstermiştir. Otobiyografi bunun ötesinde bireyi yeniden yaratma anlamını da kazanabilir. Bu, kimliğe çok yakın biçimde kurulmuş bir kendi imajıdır. Otobiyografi yazma önemli ölçüde içe dönük bir bilme sürecidir. Bu niteliğiyle bir otobiyografi yazma çabası, yazarının yaşamının ileri aşamalarında, kendi kimliğini araştırma süreci olarak görülebilir.

İnsanın kendi imajı yaşamının doğrudan yansıtılmasıyla oluşmaz. Bireyin kendisiyle ilgili olarak taşıdığı birçok soruya yanıtı içerir. İnsanın hafızası yaşanan olaylar arasından seçer, önem sırasını değiştirir, yeniden düzenler, yaşamın değişik bölümlerindeki ilişkilere sembolik anlamlar yükler ve bu yolla kendi yaşamını adeta mitleştirir. Bu hafızada mitleştirilen yaşam deneyleri bireyin kendisi için oluşturduğu imajın öğeleri haline gelir.

Bu türde mitleştirici yeniden düzenlemeler bireyin kendi geçmişi, yaşam öyküsü ve şimdiki yaşam stratejisi arasında kendi kendini düzenleyici bir mekanizma olarak çalışır. Bireyin otobiyografisini kurgulama süreci içinde her zaman bir otosansür bulunur ve bu otosansür kurguya içinde yaşanılan toplumun değerlerini taşır. Otobiyografide yazılanlar işte bu biçimde mitleştirilenlerdir. Öyle ise otobiyografinin gerçekle ilişkisi nasıl kurulacaktır? Ya da otobiyografinin gerçeği nedir ? Bu sorular açıkça sorulup yanıtlanmalıdır. Eğer insanın gerçeğinin sadece nesnelliklerden oluşmadığı, insanın öznelliği ve nesnelliğiyle bir bütün olduğu kabul edilirse otobiyografide yazılanların bu bütünlüğün gerçeği olduğu söylenebilir. Bu, kendine özgü bir gerçekliktir. Sadece otobiyografi yazıldığında nesnellik kazanır. Bu gerçeğin

oluşmasında edebi başarısı da önemli rol oynar. Bir otobiyografinin anlatısı bize öznesinin kendi yaşam öyküsünü nasıl tematize ettiğini, nasıl kurguladığını ortaya koyarak kendisine nasıl bir kimlik yakıştırdığı ve gelecekteki eylemleri hakkında bilgi verir.

Yazarlarının otobiyografilerini kendi kimliklerini tanımlayacak biçimde kurgularlarken belli türde stratejiler izlediği görülmektedir. Bunlardan birincisi "sülale stratejisi" diye adlandırılabilir. Böyle bir strateji içinde köklü bir ailenin üyesi olarak yetiştirilme süreçleri ve onun içinde sembolik anlamlar yüklenen olgular süslenir ve mitleştirilir. Böyle bir stratejiyi izleyerek otobiyografisini yazanlar toplumdaki saygınlıklarını kendi başarıları üzerine değil köklü bir sülalenin üyesi olmalarına dayandırarak kurmak istemektedirler. Başarıları varsa bile bu başarı kişisel başarı olarak değil bu köklü sülalenin üyesi olmaya dayandırılarak açıklanacaktır. Modernleşen bir toplumdaki bir aşiret liderinin, bir otobiyografi yazma gereği duyarsa, böyle bir otobiyografi yazacağı söylenebilir.

İkinci bir yaklaşım "kendi kendini yapma stratejisi" olarak adlandırılabilir. Örneğin kapitalist bir toplumda bir nesil içinde önemli başarılar elde etmiş bir işadamı, otobiyografisini yazarken böyle bir strateji izleyecektir. Toplumdaki saygınlığını salt kendi başarılarının büyüklüğüne dayandırarak açıklamak isteyecektir. Mitleştirilecek olan daha çok yetişkinlik döneminde sağladığı iş başarılarıdır.

Üçüncü bir yaklaşım ise "savunucu strateji" olarak kavramlaştırılabilir. Böyle bir stratejiyi toplumda büyük işler yapmaya soyunmuş ama istediği sonuçları elde edememiş kişiler seçecektir. Bu stratejiyi izleyen bir otobiyografi yazıcısı saygınlığını projesinin gerisindeki iyi niyetlere dayanarak sağlamak istemektedir. Bu sonuçların elde edilememiş olmasının gerisinde kendisinin denetleyemediği nedenler vardır. O bir anlamda iyi niyetli bir mağdurdur.

Kuşkusuz otobiyografi yazıcıları kendi yaşam deneylerine uyumlu olarak bu üç genel kategorinin dışında kalan başka stratejiler de seçebilecektir. Hangi strateji seçilirse seçilsin, bu stratejilerin gerisinde otobiyografinin yazıldığı dönemde kişileri yargılarken kullanılan olumlu değer yargılarından birini gözlemek olanaklıdır.

Aynı kişinin biyografisini yazan bir kişinin veremeyeceği ama otobiyografi yazarının verebileceği en ilginç bilginin kendi ego'sunun betimlenmesi olduğu söylenebilir. Bunu iç deneyine dayanarak söyleyebilecek tek kişi otobiyografinin yazarıdır. Bu bilgi olmadıkça yaşam öyküsüne ilişkin her açıklamanın bir eksik yanı kalacaktır denilebilir.

BİYOGRAFİLERİN VE YAŞAM ÖYKÜLERİNİN TARİH YAZIMINDA BİR VERİ KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASI

Her tarih yazısı daha sonraki tarih yazıcıları tarafından kullanılan ikincil kaynakları oluşturmaktadır. Biyografileri ve otobiyografileri de bu kapsamda bir ikincil kaynak olarak düşünmek ve değerlendirmek olanaklıdır. Ama biyografilerin bu genel saptamanın ötesine geçen önemleri olduğunu da söylenebilir. Eğer bireyin toplumu etkilemede önemli bir rolü olduğu düşünülüyorsa biyografilerin tarih yazıcılığının girdisi olarak önemi artacaktır. Bilindiği gibi belli bir dönemde tarihi kahramanların yaptığına inanılmıştır. Böyle bir dönemde kahramanların biyografileri tarihin en önemli girdisi haline gelmiştir. Ama günümüzde de toplumun yönlendirilmesinde önderlerin önemine değinen yaklaşımlar vardır. Bu durumda da biyografiler önemini koruyacaktır. Hatta tarih yazımında eylem kuramının önemini kabul eden, toplumu etkilemekte bireylere daha mütevazı roller veren yaklaşımlar içinde de biyografiler özel bir yere sahip olacaklardır.

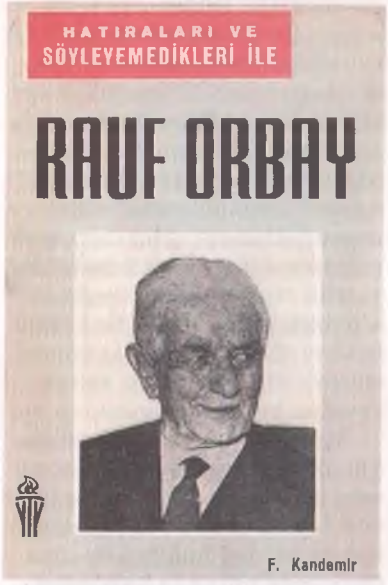

Buradaki tartışmamız bakımından önemli olan, biyografilerden çok, sistematik olarak

toplanmış yaşam öyküleridir. Bunlar tarih yazımı amacıyla oluşturulmuş birincil veriler niteliğindedir. Tabii yaşam öyküsü çalışmalarını sadece tarihçilerin tekeline sokmamak gerekir; antropologlar, sosyologlar da bu türde çalışmalar yapmakta ya da bu materyalden yararlanmaktadır. Yaşam öykülerinde bireyin yaşamı konusunda bilgiler toplanmasına karşın bireyin kendisi ön planda değildir. Bir grubun yaşamının genel özelliklerini anlamak için toplanan çok sayıdaki yaşam öyküsünden biri olmak söz konusudur. Yaşam öyküsü, öyküyü toplayan araştırmacı ile öyküyü anlatan öznenin diyaloğu içinde ortaya çıkmıştır. Bu yaşam öyküleri bir tür ritüelleştirilmiş muhavere içinde oluşmuştur. Ortaya çıkan öykünün biyografi ile otobiyografi arasında bir konumu olduğu söylenebilir. Anlatan yaşam öyküsünü bir otobiyografi konumuna getirmeye çalışırken, sorgulayan ve kaydeden onu bir biyografi olma doğrultusunda etkilemeye çalışacaktır. Bu yaşam öyküsünü anlatan kişi kendisini sürekliliğin bir parçası olarak yeniden kurmaktadır.

Yaşam öyküsünün anlatımı büyük ölçüde anlatanın hafızasına dayanarak kurulduğu için çok sayıda belirsizliği, yanılgıyı içermektedir. Anlatan ile diyalog içinde bulunan kaydedici bu belirsiz noktaların berraklaştırılması için bir çabaya girecektir. Bu çoğu kez etkili olamayacaktır. Çünkü insanların hafızasında kalan zaman sıralaması tarihin bir tür sosyal temsilidir. Bu, geçmişteki o mutlu günler ile şimdi karşıtlığı içinde verilmektedir. Zaman bu ikili karşıtlığa indirgenmiştir. Yani zaman olayların hafızada interval skalada değil, nominal bir skaladaki sıralanmasıyla kavranmaktadır. Geçmişteki günler ile şimdiki zaman karşıtlığının neye karşılık geldiği, anlatanın hangi yaş diliminde (*cohort*) bulunduğuna bağlı olarak değişecektir.

Yaşam öyküsü çalışmaları tek bireyi anlamaktan çok, bir grubu, yani bir toplumsal tabakayı ya da bir yerelliği anlamak amacıyla çok sayıda toplandığı için bu çalışmaların kaçamayacağı bir metodoloji sorusu, kaç yaşam öyküsünü toplamanın yeterli olacağıdır. Bir grubun yaşam öyküsünü kurabilmek, için kaç kişinin yaşam öyküsünün yeterli olacağını bilmek araştırmanın etkin olarak yürütülmesi, yani kaynak ve zaman israf edilmemesi için gereklidir. Bu soruya verilebilecek bir yanıt, istatistiğin örneklem kuramında bulunabilir. Bir başkası ise tarih yazma pratiği içinde tanımlanabilir.

Bu ikinci yolu daha açık anlatabilmek için tarih yazıcısı ile bireylerin yaşam öykülerini toplayanın aynı kişi olduğunu düşünelim. Araştırmacı her yaşam öyküsünü toplarken bu öykünün içinde beklediği kadar beklemediği olaylarlarla da karşılaşacaktır. İncelediği grup içinde yaşam öykülerini toplamaya devam ederse belli bir sayıdan sonra artık beklemediği yeni bir olayla karşılaşmayacaktır. Bu aşamada araştırmanın bilgi sağlamak bakımından bir doygunluğa ulaştığı söylenebilir. Bu noktadan sonra yeni yaşam öyküleri toplaması zaman ve kaynak israfından başka bir şey olmayacaktır. Bu sürecin kendisi tarih yazıcısı için ilginç bir adım adım öğrenme olacaktır. O grubun yaşam deneyi hiçbir sürpriz etkisi bırakmayacak biçimde adım adım kapsamlı olarak kavranacaktır. Bu kavramayı bir tarihçi ya da sosyolog yaparsa aynı öyküler içindeki farklı malzemeleri kullanacaktır. Tarihçinin ortaya çıkaracağı anlatı içinde olaylar ağırlık kazanırken sosyoloğun geliştireceği metinde bu öykülerden çıkarılmış sosyal ilişkiler ve açıklamalar ön plana geçecektir.

Gerek biyografiler gibi bireyi ön plana çıkaran, gerekse yaşam öyküleri gibi bir grubu anlamaya dönük çalışmalar, bir tarih yazımında girdi olarak kullanıldıklarında tarih yazıcılığının genel sınırlamalarına tabi olacaklardır. Anlatı içinde getirilen açıklamaların yeterliliğinden emin olunamayacak, bir eylem gerçekleştirildiyse buna öznesinin yüklediği anlam konusunda söylenenler bir tahmin olmanın ötesine geçemeyecektir. Açıklamalar ve yüklenen anlamlar, eldeki bilgilerin ve kanıtların ve geliştirilmiş kuramların sınırlamaları içinde ortaya konulan açıklamalar ya da anlam yüklemelerdir. Ama bu sınırlılıkların farkında olmak tarih yazıcısının bu tür gayretler içine girmemesi için gerekçe oluşturamaz. Salt verileri, bilgileri ve saptamaları bir araya getirmekten ibaret bir tür kes-yapıştır işlemiyle yazılan tarihler, tarihi ilgi çekici heyecan verici bir uğraş olmaktan çıkaracaktır.

SON VERİRKEN

Bu konuşmaya son verirken bir özel noktaya daha değinmek istiyorum. Biyografi yazıcısı çalışmalarının başlangıcında biyografisi yazılacak kişi hakkında ne kadar tarafsız olursa olsun, çalışması ilerledikçe, onu empatik olarak anlamaya çalıştıkça, bu anlama bir sempatiye dönüşür. Yazar konusu olan kişiyle bütünleşir. Bir anlamda biyografi otobiyografiye dönüşme eğilimi taşımaya başlar. Biyografileri tarih yazımında kullanırken bu özelliği akıldan çıkarmamak gerekir.

KAYNAKLAR

Howard Becker, "Notes on the Concept of Commitment", *American Journal of Sociology*, 66,1960, ss.32-40.

Daniel Bertaux (editör), *Biography and Society The Life History Aproacah in the Social Sciences*, Sage Studies in International Sociology 23, Beverly Hills,1981.

C.Behan McCullagh, *Justifying Historical Descriptions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Franco Ferrarotti: "Biography and Social Sciences", *Social Research*, C.50, No.1, Bahar, 1983, ss. 57-80.

Fred L. Greenstein, Michael Lerner, *A Source Book for the Study of Personality and Politics*, Markham Publishing Company, Chicago, 1971.

C.A. Kiesler, *The Psycholgy of Commitment*, Academie Press, New York, 1971.

W. Reich, "Psikanalizin Tarihsel Araştırmalara Uygulanması", *SBF Dergisi*, C. xxxix, No. 1-4,1984, ss. 191-203.

Franz Babinger (Çev. Coşkun Üçok), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri Kültür ve Turizm Bakanlığı*, Ankara, 1982.

Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Bir Yeniçerinin Anıları

CEMAL SAKALLI
Dr., Mersin Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi

1526 Mohaç meydan savaşı, Avrupa'daki siyasi dengeleri hem yerinden oynatır, hem de yeni dengelerin oluşumunu başlatır. Anılan savaştan sonra Hıristiyanlığın ön kalesi (Vormauer der Christenheit) olarak kabul edilen Güneydoğu Avrupa ve Macaristan topraklarının yönetimi sorunu Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarını karşı karşıya getirmesi, Avrupa'daki hanedanların birbirleriyle savaşması, dinsel ayrımlaşmalar, Avrupa kıtasının siyasal olarak bölünmesine, Hıristiyan evrenselciliği düşüncesinin bırakılmasına neden olur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa içlerine doğru ilerlemesi, "Türk tehlikesi" bilincinin yerleşmesinde etken olur. Yazılı belgelerde ve tartışmalarda "Türk tehlikesi"ne karşı en etkili mücadelenin Avrupa'nın "birliği"nden geçtiği vurgulanır. Ortak para birimi, ortak ordu ve kıtanın iç barışı ile sağlanabilecek bir "Avrupa birliği", Türklere karşı koyabilmenin önkoşulu olarak hayal edilir.[1]

16. yy'da Türk tehdidine karşı gelişen "Avrupa birliği" düşüncesi hayal olarak kalır, kurumsallaşamaz. Bunun nedeni, Türk tehlikesinin Avrupa'nın tümünde ortak bilinç düzeyinde yaşanmamış olmasıdır. Örneğin resmi söylemlerde genelde Türkler özelde ise Osmanlı padişahı Fransa'da "Grand Turc" (büyük Türk), Almanya'da "Erbfeind" (ezeli düşman) olarak değerlendirilirken, İngiltere'de Türklere karşı herhangi bir resmi söylemin henüz oluşmadığı görülür.

Avrupa kültür tarihinde Türk imgesinin iki farklı düzlemde geliştiği ve sürdürüldüğü savlanabilir. Bu iki farklı düzlemi kişisel ve siyasal tutuma dayalı değerlendirimler oluşturur. Açımlamak gerekirse, Haçlı seferleri ile Avrupa ve Türkler arasında kurulan ve kimi zaman şiddetli, "çatışma" veya "savaş" iletişimi, Türklerin yazılı belgelerde sıkça konulaştırılmasına neden olur. Genelde Avrupa'da özelde ise Almanya'da Türklere ilişkin gezi yazısı veya "anı" türündeki kitaplar, kültür ve yayın tarihinde azımsanmayacak yer tutar. 1396-1427 yılları arasında Osmanlılara tutsak düşen Johannes Schiltberger'in 1476 yılında yayımlanan "Chronika und Beschreibung der Türckey"[2] adlı gezi yazısı, birincil olarak Alman ikincil olarak ise Avrupa edebiyatı tarihinde Türklere ilişkin yayımlanan ilk ve en yaygın "gezi yazısı" olma özelliğini taşır. Schiltberger'in anılarını Georg von Ungarn'ın "Türcken-Tractatus"u,[3] Bartholomaeus Georgieviç'in ilkin Latince yayımlanan "De Turcarum ritu et caeremoniis"i[4] izler. Anılan yapıtlarda Türkler bilinçli ve amaçlı değil anlık kötülenir; olumsuz nitelemeler savaş iletişiminin getirdiği bir sonuçtur.[5]

Gezi yazılarından, anı türünden başka yazılı ve görsel belgelerin birçoğu, örneğin *Neue Zeitung*[6] gazeteleri çoğunlukla resmi kurumlar tarafından desteklendiği ve yayımlandığı için, Türkler "iç siyasal beklentilerle" konulaştırılır, tanımlanır, tanıtılır. Habsburg ve Osmanlı arasındaki askerî ve siyasal karşıtlık, resmi söylemde 16. yy'dan sonra Almanya'da en kutsal yaşam alanı olan dinsel, ahlaki karşıtlığa dönüştürülür. İdeolojik temellere dayandırılan karşıtlık hem Türk imgesinin hem de "Türk tehlikesinin" gerekçelendirilmesinde resmi makamlar tarafından araç olarak kullanılır. Almanya'da özellikle 16. yy'da "Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu"nca Türk tehlikesinin bir tehdit unsuru olarak sürekli işlenmesinde amaç, imparator-

luğa bağlı bölgelerde vergi ödenmesini özendirmek, yönetime itaat ve güven duyulmasını, var olan siyasal-toplumsal düzenin sürmesini sağlamaktır.[7] Diğer bir deyişle, içteki huzursuzlukları, dinsel ve siyasal çekişmeleri, ayaklanmaları bastırmak, dengelemek için düşman Türk ve Türk korkusu ideal bir konu olur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme siyasetinden etkilenmeyen Fransa'da Türklere ilişkin gezi yazıları, anılar ve Türk imgesi, Almanya'dakinden daha farklıdır. Haçlı seferlerinden ve İstanbul'un fethinden sonra Charles Marillac (1538), de La Vigne (1557), Pierre Belon (1555), Guillaume Postel gibi görevli veya gezginlerin Türklere ilişkin yazdıkları yazılarda "bireysel" nitelemeler siyasallaştırılmadığı için geniş kitlelere yayılmamış, Türkler "tehdit" olarak değil, "Hıristiyanlığın düşmanı" olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir.[8] Bunda en büyük etken, I. Franz'ın Alman İmparatoru V. Karl'a karşı konumunu güçlendirmek üzere 1535 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurması ve bundan dolayı içte Türk karşıtı resmi söylem oluşturma gereği duyulmamış olmasıdır.

İngiliz kültür tarihinde 16. yy'a değin Türklere ilişkin bilgi veren bir gezi yazısına rastlanmaz; hatta İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında diplomatik ilişkinin ilkin 1580'li yıllarda başladığı belgelenebilmiştir.[9] İngiltere'de 16. yy boyunca Türklere ilişkin yayın sayısı 28 olarak saptanır, ancak bunların 20 tanesi çeviridir.[10] Türklere ilişkin yayınların hepsi Londra'da basılmış, çoğunlukla el ilanı veya broşür niteliğinde belgelerdir.

16. yy Slav kültüründe bireysel düzlemde gelişen Türk imgesi Avrupa kültüründeki gezi yazılarına yansıyan Türk imgesine koşutluk göstermez. Bunda en önemli etken, deneyimlenen, olayların, gözlemlerin farklılığıdır. Slav kültüründe Türk imgesini uzun süre belirleyen, Sırp tarihinin kaynak başyapıtlarından kabul edilen *Pamietniki Janezara*'da[11] (Bir Yeniçerinin Anıları) Osmanlı padişahı ve dolaylı olarak Türkler "düşman", ancak "adil"dir.

Bir Yeniçerinin Anıları 19. yy başlangıcında Polonya'da bir manastır kütüphanesinde tesadüfen bulunduğundan beri Ostrovicalı Konstantin, metnin yazarı olarak kabul edilir. Konstantin, tahminen 1435 yılında Ostravica'da doğar. Konstantin ve ailesinin 1444 yılından sonra Ostravica'dan Novo Brdo'a taşındığı tahmin edilir. Novo Brdo'ya ilkin 1441 yılında Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa tarafından sefer düzenlenir ve 1444 yılına değin Murad'ın atadığı Durde Brankoviç tarafından yönetilir. Sırp kenti Novo Brdo'da zengin maden yataklarının bulunması, o dönemde en zengin ve huzurlu kentlerden biri olması,[12] Konstantin ve ailesinin bu kente taşınmasındaki temel neden olarak kabul edilir. Ancak, Konstantin'in bu kentte yaşaması, daha sonraki yazgısını da belirleyecektir.

Yapıtın yazarı Ostrovicalı Konstantin, kitabında anılarını Rus (Kril -C.S.) abecesi ile 1400 yılında yazdığını belirtir. Metnin Almanca'ya çevirisini yapan Renata Lachmann dipnotunda, tarihsel notun yanlışlıkla 1490 yerine veya 1500 yerine yazım hatası sonucu 1400 olarak yazıldığını belirtmektedir. İlkin Krill abecesi ile 1565 ve 1581 yıllarında Çek dilinde yayımlandığı saptanan, daha sonra çevrilerek Polonya'da da yayımlandığı varsayılan özgün metnin akıbetinin bilinmediği belirtilir.[13] Renata Lachmann'ın belirttiğine göre, *Bir Yeniçerinin Anıları* Polonya'da *Pamietniki Janezara*, Çek dilinde ise *Kronika turecka* adı ile tamamlanmış ve yayıma hazırlanmıştır. Metin hem Çekoslavakya'da hem de Polonya'da değişik dönemlerde birçok kez yeniden yayımlanmış ve her yayımlanışında yapıtın başlangıç bölümlerine güncel yeni eklemeler yapılmıştır. Yapıtın güncelleştirilmesi amacıyla yapılan eklemelerin, anıların yer aldığı asıl bölümleri etkilemediği görüşü yaygındır. Konstantin'in yaşam öyküsüne ilişkin ilk bilgiler, kroniğin 26. bölümünde başlar. Yapıtın ilk bölümleri Türklerin tarihi, inançları, padişahları ve Balkanlarda yaptıkları savaşlara ilişkindir.

1975 yılında Almanca'ya çevrilen yapıt, Jan Los tarafından 1912 yılında yayıma hazırlanan *Pamietniki Janezara*, Polonya'daki tam ve en eski el yazması metnine dayanır. Renata Lachmann, Jan Los'un metni yayıma hazırlarken Polonya'da bilinen diğer değişik yazmaları ve Çekoslavakya'da var olan yazma metinleri de dikkate aldığını belirtir. Belirttiğine göre Jan Los, ilkin Polonya'da yayımlanan *Pamietniki Janezara* adlı metni asıl kabul etmiş, ancak daha sonra yayımlanan diğer metinleri de dikkate almış, eklenen bilgileri, değişiklikleri derlediği yapıtta belirtmiştir.

Ostrovicalı Konstantin yeniçeri olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde çok önemli savaşlara ve olaylara tanık olur. Katıldığı savaşlar ve yaşadıkları, hem tarihsel birikim ve

Kul Kethüdası

malzeme hem de Bizans, Sırp, Macar, Osmanlı, Bulgar ve Bosna tarihinin 15. yy'da kesiştiği anların, özellikle de Fatih Sultan Mehmed döneminin tanığı olarak değerlendirilir. Yazdığı kroniğin o dönem için güncel bir yönü de vardır; o da, Osmanlı'nın askeri yapısına, yeniçeri ordusunun düzenine ve işleyişine ilişkin bilgi vermesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm savaşlarda başarılı oluşu yeniçerilerin varlığına bağlandığından, Konstantin'in anıları oldukça önemsenir. Konstantin'in yeniçerilere ilişkin bilgi vermesindeki pratik amaç, dönemindeki yöneticilere "düşmanın savaş olanaklarını ve askerinin gücünü, yapısını bil, ona göre önlem al" iletisini vermektir. Kronik, son bölümlerine doğru Türklere karşı savaş eğitimi el kitabına dönüşür. Çünkü yapıt, yeniçerilerin savaşta nasıl yenilebileceği, eksikliklerinin neler olduğu, nasıl saldırdığı, saldırılarının nasıl püskürtüleceği yönünde bilgiler içerir.

Sırp kökenli Konstantin'in Türkler arasındaki öyküsü 1453 yılında İstanbul'un fethi ile başlar. Anısının 26. bölümü, yaşam serüvenine ilişkin ilk bilgilerin yer aldığı bölümdür. Ancak, Konstantin'in yaşam çizgisini belirleyen ilk siyasi gelişmeler 25. bölümde anlatılır. "Murad'ın Oğlu Sultan Mehmed'in Hükümdarlığı Üzerine" adlı bölümde Fatih'in üvey annesi olan Despot'un (Johannes Hunyad -C.S.) kızı Mara'yı Despot'a geri gönderdiği, Despot'un da Mara'yı kabul edip Toplica ve Dubocica'yı kendisine bağışladığı belirtilir. Fatih, Despot ile ittifak oluşturur ve buna göre, Fatih, Despot ve oğlu Lazar hayatta oldukları sürece onları hiçbir biçimde rahatsız etmeyecektir. Ancak, bunun karşılığında Despot kendisine 1500 at gönderecek ve yıllık 15 bin altın vergi ödeyecektir. Bu anlaşmayı duyan Sırplar, Fatih'in anlaşmaya uymayacağını söyleyerek, Despot'un anlaşmayı bozmasını isterler. Despot, anlaşmanın Macaristan bir krala kavuşuncaya dek süreceğini, Janko'ya güvenmediği için bu anlaşmayı yapmak zorunda kaldığını bildirir. Fatih'in Despot ile ittifak oluşturduktan sonra, Bizans kayzeri ile de 15 yıllığına anlaşma yaptığı belirtilir.

"Sultan Mehmed'in Yunan Kayzerini Nasıl Yanılttığına İlişkin" başlığını taşıyan 26. bölüm, İstanbul'un alınışını ve aynı zamanda Konstantin'in tanık olduğu olayları konulaştırır. Anlatımına göre, Fatih Yeni Hisar'ı inşa ettirirken Bizanslılar anlaşmayı bozmayı düşünürler ancak, Fatih buradan ayrılır ayrılmaz Yeni Hisar'ı fethederiz diyerek vazgeçerler, hiçbir hazırlık yapmazlar. Bizans'ta endişe yaşanmaz, hatta Türklerin kente giriş çıkışları bile serbesttir. İnşaat bittiğinde, Fatih'in denizde kadırgası yoktur. Bunun üzerine Fatih, kıyıdan dört İtalyan mili uzaktaki ormanda 30 adet gemi yapılması emrini verir. Bundan haberdar olanlar, bugüne değin karadan denize gemi taşındığının görülmediğini, o nedenle de Fatih'in aptalca bir şey yaptığını düşünürler. Fatih, hisarın inşasını bitirdikten sonra, gemilerin inşasına başlamadan önce anlaşmaya uygun olarak Despot'a haber gönderir; Karaman'a sefer düzenleyeceğini belirterek bunun için 1500 at göndermesini ister. Fatih'in planını bilmeyen Despot, Voyvoda Jaksa Brezicic ile birlikte 1500 at gönderir.[14] Konstantin "ben de bu birliğin içindeydim"[15] der. İstanbul yakınlarına geldiklerinde, Mehmed'in İstanbul'u kuşattığını öğrenirler. Fatih İstanbul'u kuşattığından geri dönmek isterler. Ancak Fatih, İstanbul'un fethinin duyulmasını engellemek için kimseyi geri göndermez, git-

Yeniçeri Neferi.

mek isteyenlerin öldürüleceği uyarısını yapar. Bunun üzerine atları getiren birlik İstanbul'a gider ve zorunlu olarak Türklerin İstanbul'u fethetmelerine yardımcı ve izleyici olur. Anılarında, "bizim yardımımız olmasaydı kolay fethedilemezdi" der; hayıflanır ve olayı içine sindiremez.

Konstantin, bundan sonraki gelişmeleri ve İstanbul'un fethedilişi öyküsünü anlatır: "İstanbul önlerine vardığımızda bizi Edirnekapı'da beklettiler: Biz orada iken sultan çok özel biçimde ve büyük zahmetlerle gemileri karadan aşağıya indirdi, bütün şehir ve ordu şaşkınlık içindeydi." İstanbul'un fethi için inşa edilen gemilerin denize indirilişini kısa betimler: "Yokuşa doğru kuyular kazıldı, katıyağ sürülmüş direklerle kuyuların üstü örtüldü; bunun üzerine her gemi için yelken hazırlandı. Yelkenler çekildiğinde bayraklar, davul sesleri ve top atışları eşliğinde 30 gemi ardı sıra suyun üstünde yüzercesine kaydırıldı." Konstantin gemilerin insanlar ve mandalar tarafından karadan denize indirilmesinden dolayı şehirde büyük şaşkınlığın yaşandığı anda savaşın daha da şiddetlendiğini belirtir: "Gemiler denizde görüldüğünde Yunanlılar denize ulaşarak onları engellemek istedi, ancak başarılı olamadılar. Böylece İstanbul hem karadan hem denizden kuşatıldı. İstanbul ile Galata veya Pera arasında 250 adım genişliğinde bir körfez var. Sultan, atlı birliklerin karşıya geçebilmesi için körfezin üzerine sandallardan bir köprü yaptırdı. Türkler sekiz haftadır kentin önündeydi ve 60 adım uzaklıktan kaleleri yıkan, tahrip gücü yüksek büyük toplarla ateş ediyordu." İstanbul'un savunmasını güçleştiren veya fethini kolaylaştıran nedenleri de anar: "İstanbul ihtişamlı, yüksek kaleleri ve sık, iç içe geçmiş kuleleri ile büyük bir kenttir. İhanet edilmeseydi Türk sultanı bu kenti hiçbir şekilde fethedemezdi. Yunan kayzeri kentin büyüklüğünden dolayı, savunmak üzere kalelere gerektiği kadar adam yerleştiremedi. O nedenle sultanın yeniçerileri bir saldırıda, savunmakla yükümlü olduğu kulesi yıkılan Yunanlı yüzbaşıyı öldürdüler.[16] Bu kişinin başı kesildiğinden diğerleri de korkudan geri çekildiler. Yeniçeriler, bütün güçlerini birleştirerek kaleye saldırdılar ve insanları öldürdüler. Bunun üzerine sultanın ordusu kente girdi sokaklarda, evlerde ve kiliselerde kıyımlar yaptı." Konstantin Bizans imparatorunun 1000 askeri ile kent meydanında toplandığını, Türklerin çok kısa zamanda güçlenerek saldırması nedeniyle yıkılan kuleye yardıma gidemediğini, uzun süre teslim olmayıp direndiğini, sonunda öldürüldüğünü, Sariellen adındaki bir yeniçerinin imparatorun başını sultana götürdüğünü, bunun üzerine sultanın yeniçeriye at, para, giysi verdiğini, rütbesini yükselterek ödüllendirdiğini ve Aydın'a vali atadığını savlar. İstanbul'un tamamen fethine ilişkin verdiği son bilgi şöyledir: "Körfezin diğer yakasında bulunan ikinci büyük kent olan Galata veya Pera, Türk sultanı ile ateşkes imzalamıştı. Buna göre; İstanbul fethedilirse bu kent teslim olacaktı. İstanbul fethedildiğinde, kâfirler arasında paylaştırılan kadın ve çocuklar dışında herkesin öldürülmesi nedeniyle Galatalılar kentin anahtarını sultana verdi. Sultan onlara dokunmadı ve diğer kuleler ve kentler büyük üzüntü içinde teslim oldular." Yazar, İstanbul'un fethedilmesini iki nedene bağlar. Bunlar, sadakatsizlik ve Fatih Sultan Mehmed'in ateşkes anlaşmasına uymamasıdır. Anılarında okuyucuları ve öncelikle yöneticileri "Türklerin ateşkes anlaşmasının bir aldatmaca olduğu" yönünde uyarır. Ona göre Türklerin yaptığı ateşkes anlaşması "Hıristiyanları aldatmak için bir taktiktir", o nedenle de Türklerin ateşkes anlaşmasına kesinlikle inanılmaması, güvenilmemesi gerekir.

Konstantin'in hayatındaki asıl değişim 1455 yılında başlar. Konstantin "Sultan İstanbul'u aldıktan iki yıl sonra, Despot'a ateşkes anlaşmasını tanımadığını bildirmeden, bütün ordusuyla Sırbistan'a sefer düzenledi" diye başlar sözüne. Bunun üzerine Sırplar, Stephan Hunyad'dan yardım isterler, ancak belirtildiğine göre Hunyad orduyu kısa zamanda toparlayamayacağını, Vlad'ın ise pek hızlı davranmadığını, Fatih Sırbistan'ı alacak olursa ileride Tanrının yardımıyla onları kurtaracağını bildirir; yardıma gelmez. Fatih Sultan Mehmed Sırbistan sınırındaki Zegligovo'ya yerleşir; Sitnica, Dubocica ve Kislina'da Sırp ordusunun varlığını öğrenince dört hafta burada bekler. Sitnica'da bekleyen Sırplar Fatih'in ordusuna saldırır ve bunun üzerine savaş başlar. Fatih'in ordusu Sırpları Trepanja dağında bozguna uğratır. Fatih ülke içlerine ilerleyerek Konstantin'in yaşadığı altın ve gümüş madenleri ile ünlü Novo Brdo'yu kuşatır, kent teslim olur. Fatih, Novo Brdo'da tutsak alınan 320 genci yeniçeri yapmak üzere deniz yoluyla Anadolu'ya gönderir. Konstantin anılarında, "Bütün bunları yazan ben de iki kardeşimle birlikte zorla bu kentten tutsaklığa götürüldük" der. Tutsaklık yolculuğunu şöyle betimler: "Ormanlık bölgelere veya dağlık alana geldiğimizde, Türkleri öldürüp kaçmak vardı hep aklımızda. Henüz genç olduğumuzdan, bunu gerçekleştirme cesaretimiz yoktu. Bir keresinde 19 gençle birlikte Samokovo adındaki bir köyden gece kaçmayı başardım. Ancak bütün bölgeyi arayarak peşimizi bırakmadılar. Bizi yakaladıklarında iple atlarının arkasına bağladılar, bir mucize sonunda hayatta kalabildik. Diğer tutsaklar ve her iki kardeşimle bir daha böyle bir şey yapmama sözü verdik."

Konstantin, Fatih Sultan Mehmed'in Morava'ya değin Despot'a bağlı Sırbistan'ı aldığını, Morava ile Smederova arasındaki bölgeyi Despot'a bırakarak Edirne'ye döndüğünü, Edirne'ye vardığında Sırbistan'dan tutsak aldığı gençlerden sekizini oda hizmetçisi yaptığını belirtir. Şu savda bulunur: "Bu sekiz genç gece nöbetinde sultanı öldürmeye ka-

rar verdiler. Eğer sultanı öldürürlerse Hıristiyanlığı kurtaracaklarına, yakalanırlarsa da Tanrı katında şehit olacaklarına inanıyorlardı. Nöbet sırası kendilerine geldiğinde hepsi ellerinde bıçakla hazır beklerken Dimitrije Tomasiç, sultanı yatak odasına girmeden önce durumdan haberdar ederek arkadaşlarına alçakça ihanet etti. Sultan gençlerin hemen yakalanarak huzuruna getirilmesi emrini verdi. Yakalanan gençlerin bıçakları olduğunu gördüğünde, boynumu kesme cesaretini size kim verdi, sorusunu sordu. Onlar da, baba ve arkadaşlarımızın acısı, yanıtını verdiler." Konstantin, Tomasiç'in daha sonra Baydar adını alıp sarayda çok önemli bir göreve getirildiğini, suikastçı Sırp gençlerin ise işkenceden geçirildiklerini, bir yıl sonra öldürüldüklerini, cesetlerini birkaç arkadaşıyla birlikte terk edilmiş bir kilisenin avlusuna gömdüklerini anar.

Konstantin, Smederevo'da veba salgınının çıkması üzerine Despot'un az adamıyla burayı kısa süreyle terk edip Belgrad yakınlarındaki bir dağda çadır kurduğunu, Macaristan valisi Janko'nun ve kayınbiraderi Belgrad valisi Micael Szlagyi'nin Hunyad'a saldırarak teslim aldığını, Kral Vlad ve Matthias'ın bu gelişmelerle uğraşmak zorunda kaldığını belirtir. Balkanlarda yöneticilerin birbirine düşmesi, aldatma ve hainliğin öncelikle güçsüzlüğe, Türklerin Balkanlarda başarılı olmasına neden olduğunu belirtir; "biribirimizden nefret ederek onların zaferlerine yardımcı oluyoruz" uyarısında bulunur. Böylece Fatih Sultan Mehmed'in Belgrad'ı kuşatış gerekçesini somutlaştırır ve şu bilgileri aktarır: "Sultan Mehmed Macaristan valisinin Despot'a karşı geldiği haberini alır almaz, Hıristiyanlar arasında uyuşmazlıklar olduğunu fark etti. Orduyu topladı, Belgrad'a geldi, yaya birliklerini Save üzerine konuşlandırdı. Tuna kıyısına karargâh kurup siperler kazdırdı, savaş techizatını ve silahları siperlere yerleştirerek Macar kuvvetlerinin kaleye saldırmalarını engellemeyi amaçladı. Bu hazırlıkların hemen ardından Macarlar geldi, Tuna nehri boyunca yerleştiler, silahlarını kaleye doğrulttular." Konstantin, danışmanlarını dinledikten sonra Fatih'in bir ara endişelendiğini savlar. Fatih'in endişelenmesinin nedenleri şöyle sıralanır: "Fatih'in Belgrad'ı kuşatma planı danışmanlarınca pek olumlanmadı. Çok önemsediği Karaca Paşa'nın ölümü Fatih'in endişelerini hep artırdı. Kent kalesinin iki hafta boyunca top ateşine tutulması düşüncesinin yeniçerilerden sorumlu İsmail Ağa tarafından gereksiz görülmesi, sultanın endişesini daha da artırdı." Konstantin'in anlattığına göre, Karaca Paşa "büyük topların yerleştirildiği bölümdeki terastan top atışlarını izliyordu. Büyük toplardan birinden çıkan mermi kaleye isabet etti, kaleden fırlayan taş Karaca Paşa'nın başına isabet etti, birkaç gün sonra da öldü."

Konstantin'in anlatımına göre, Belgrad'ı alamayan Fatih, orduyu savaş düzenine sokar ve Mora'ya yönelir. Selanik yakınlarında Seres kentinde iken, Mora Despotu Demetrios'un elçilerinin yıllık vergileri olan 20 bin altını teslim etmek üzere buraya geldiklerini belirtir. Fatih, vergiyi kabul etmez, kararını elçilere bildirmeden kuşatmayı başlatması için önce Mahmud Paşa'yı 20 bin kişilik ordusu ile Mora'ya gönderir, daha sonra da kendisi gider. Mora'ya vardığında, surları yerle bir eder. Surlara yakın yerde, bir dağda Korint surları vardır. Top mermileri yukarıda bulunan Korint surlarına isabet edemediği için, kutsal Nikola Kilisesi'nin yanındaki surlardan bakır getirilmesi emrini verir. Getirilen bakırdan daha büyük toplar döktürür ve suru teslim alır. Bundan sonra Fatih, Mora despotunun ikamet ettiği ve Leontarion surlarının bulunduğu Paleopatras'a yönelir, burayı da teslim alır, kışı geçirmek üzere Edirne'ye geri döner. İlkbaharda tekrar Mora'ya sefer düzenler, birçok kaleyi alır; ancak,

Yeniçeri Ağası

tüm Mora'yı ülkesine katması üçüncü seferinde gerçekleşir. Konstantin'in belirttiğine göre Fatih üçüncü seferinde Demetrios'u Misistra kentinde kuşatır. Demetrios teslim olur, karısı ve çocuklarıyla Edirne'ye gönderilir. Fatih, Balaban Ağa'yı Mora'ya vali atar, Edirne'ye döndüğünde Yunanistan'da deniz kıyısında güzel ve zengin bir bölgeyi ve Ainos kentini Demetrios'a bağışlar. Fatih Edirne'de iken Sırp Despotu Durde'nin ölüm haberi gelir. Bunun üzerine ölünceye dek Fatih'e bağlı kalması koşuluyla oğlu Lazar'ın ülkenin yönetimine geldiği belirtilir.

Konstantin, Fatih'in Hıristiyanlarla yaptığı savaşları ve gelişmeleri anılarında daha ayrıntılı anlatır, Anadolu'da yapılan savaşları birkaç tümce ile geçiştirir. Buna en iyi örnek, Sinop ve Karaman'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanması olaylarıdır. Çok kısa şu bilgileri verir: "Bundan kısa süre sonra kâfirlerin prensi İsmail Bey'in kenti Sinop'a gittik. Sultan, kenti ve bütün ülkeyi fethetti,

İsmail'i Edirne'ye getirdi ve ona Bulgaristan'da bir bölgeyi ve Stanimaka kentini bağışladı. Sonra Karaman Beyi'nin öldüğü haberi geldi. Sultan, tereddütsüz sefer düzenledi, çok kolayca bu ülkeyi de aldı."

Fatih Sultan Mehmed'in en büyük başarılarından biri de Trabzon İmparatorluğu'na son vermesi, Trabzon'u ve Karadeniz bölgesini Osmanlı İmparatorluğu'na katmasıdır. Fatih, 1461 yılında Sinop'u aldıktan sonra, Uzun Hasan'ın ülkesine geçer. Konstantin Fatih'in Uzun Hasan ile karşılaşmasının değil, kovalamacasının öyküsünü anlatır. Konstantin'in anlatımına göre, Uzun Hasan, uşağı olan bir Tatarı görevlendirir. Tatar, Mahmud Paşa'nın bulunduğu bölgeye gelir. Olay şöyle gelişir: "Biz ordugâhı kurarken, Mahmud Paşa çadırından çıkıp iki uşağı ile birlikte akşam gezintisine çıkmış. Anılan Tatar ok ve yay ile pusu kurmuş. Mahmud Paşa onu göremediğinden o da oku fırlatmış. Ancak ok, belki de korktuğundan veya titrediğinden, hedefe değil, Mahmud Paşa'nın alnının ortasına isabet etmiş. Mahmud Paşa yere yığılmış. Uşakları bağrışarak failin üzerine atılıp yakalamışlar. Ertesi sabah uşaklar Mahmud Paşa'nın başına gelenleri sultana anlattılar. Sultan, Mahmud Paşa'ya geldi, çok üzgündü, üzüntüsünden ağladı." Anlattığına göre Mahmud Paşa iyileşene kadar yaya birliklerince taşınır, böylece iyi korunan Karahisar'a gelirler. Uzun Hasan'ın ordusunu takip ederler ve savaş konumu almak için beklerler. Ancak, karşılaşma olmaz. Kısa süre sonra da Fırat nehrine varırlar. Fatih, Uzun Hasan'a ulak gönderir, savaşacaksa kendinin hazır olduğunu, savaşmayacaksa kendini oyalamamasını bildirir. Bunun üzerine Uzun Hasan önce oğlunu gönderir, sonra da ordusuyla Fatih'in ordusu üzerine yürür. Fatih ile Uzun Hasan'ın ordusu iki gün süreyle çarpışırlar. Uzun Hasan, Fatih'in atlı birliklerine ağır kayıplar verdirir. Konstantin savaşa ve yeniçerilerin gücüne ilişkin şu savda bulunur: "Yaya birlikleri olmasaydı, sultan tutsak alınır veya öldürülürdü."

Konstantin'in anlatımına göre Trabzon'un fethedilmesi doğa şartlarından dolayı oldukça yorucu ve güç olur. Fatih Sultan Mehmed ve yeniçeriler, daha çok doğa ve dağlarla, yol boyunca karşılaştıkları güçlüklerle boğuşmak zorunda kalırlar. Konstantin, "Yolculuk çok zahmetliydi" der ve zorlukları sıralar: "Birincisi, yol çok uzundu; ikincisi, yolculuk sırasında halkın saldırılarıyla karşılaştık; üçüncüsü, açlık çektik; dördüncüsü, yüksek ve aşılamaz engebeli, yüzeyi ıslak ve çamurlu dağları aşmak zorunda kaldık. Her gün yağmur yağıyor, yol tamamen bozulmuş, atlar karınlarına kadar çamura batmıştı. Bu şekilde büyük zahmetlerle sonunda Trabzon yakınlarında bir dağa kadar geldik." Yolun engebeli, havanın yağmurlu, toprağın çamur olması ordunun ilerlemesini de güçleştirmiştir. Bu nedenle Fatih, zorunlu olarak önlemler alır: "Dağdan aşağı inerken, yolun yıkıldığını ve kesilmiş ağaçlarla kapatıldığını gördük. Sultanın kendisine ait yüz arabası vardı. Arabalar çamura saplanmıştı. Sultan, ordunun arabalarla hiçbir yere kımıldayamayacağını gördüğünden, arabaların kırılıp yakılması emrini verdi. Atları isteyenlere dağıttı. Arabalardaki tüm eşyalar ve hazine develere yüklendi. Anlatılanlardan yolun gittikçe çok daha kötü olacağından korkan sultan yanına 800 deve aldı. Bu şekilde dere tepe aştık."

Fatih'in Trabzon'u fethediş öyküsü tam anlamıyla bir yol öyküsüne dönüşür. Konstantin, Fatih Sultan Mehmed'in maceralarla dolu Trabzon seferini ve yaşananları anlatmaya devam eder: "Bir yere geldiğimizde şöyle bir olay oldu: Sultanın hazinesinin yüklü olduğu develerden biri yoldan aşağıya yuvarlandı. Çuvallardan 60 bin gulden çevreye saçıldı. Tesadüfen orada bulunan yeniçeriler, kimsenin paraları almaması için kılıçlarını çıkarıp o bölgeyi koruma altına aldılar ve hazineden sorumlu kişinin gelmesini beklediler. Bir başka yolun olmaması nedeniyle ordu da beklemek zorunda kaldı. Beklerken korkunç bir yağmur bastırdı. Sultan olay yerine yaklaştığında, neden beklenildiğini sordu. Olay kendisine anlatıldığında, sultan herkesin istediği kadar altını toplayabileceği emrini verdi. Bu emri, ordunun yolda fazla beklememesi için vermişti. Olay yakınında bulunanlar çok şanslıydılar, çünkü çoğu oldukça fazla altın biriktirmişti. Hemen ben de koştum. Ancak oraya vardığımda altın çimenlerle hatta çamuruyla birlikte toplanmıştı; askerler biribirlerinin elindeki altına saldırıyordu." Zahmetli ve yorucu yolculukları şu biçimde biter. Özetle aktarıyorum: Atının üzerinde gidemeyen Fatih'i bir ara yeniçeriler omuzlarında taşırlar. Hazinenin yüklü olduğu develer dağda bırakılır. Ordu düzlüğe indiğinde Fatih, develerin yoldan değil dağdan aşağıya sürülerek getirilmesi emrini verir. Yeniçeriler zor bela aştıkları dağı tekrar geri tırmanırlar. Düzlüğe inebilmek için bütün gece boyunca develerle uğraşmak zorunda kalırlar. Fatih, dinlenmek için ovada bir gün kalır, paylaştırılmak üzere yeniçerilere 50 bin altın verir; yeniçeri yüzbaşısının günlüğünü yükseltir.

Konstantin, Trabzon'un alınışını kısaca öyküler: "Sultan, 2000 silahlı adamını Trabzon'a gönderdi. Gönderilenlerden daha sonra hiçbir haber alınamadı. Bunun üzerine sultan kendisi önde olmak üzere bütün askeriyle yola çıktı. Yolda daha önce gönderilen askerlerin cesetlerini topladık; onlar düşmana yenilmiş, hepsinin başı kesilmişti. Sultan, Karadeniz'den irili ufaklı ve ağır silahlarla donatılmış 150 savaş gemisi yardıma geldikten sonra Trabzon'u kuşattı. Altı hafta çarpıştı ve fethedene kadar Trabzon için oldukça masraf etti. Trabzon kayzeri (David Komnenos -C.S.) Fatih'in merhametine ve iyi kalpliliğine sığındı. Fatih onu

da Edirne'ye gönderdi ve Trabzon'a bağlı yerleri ülkesine kattı. Kendisi için genç kız ve erkekler seçtikten sonra Edirne'ye hareket etti."

Konstantin, kendisi açısından mutlu sonu, Macarlara tutsak düşmesinin öyküsünü "Bosna Kralı ile Ateşkes Üzerine" bölümünde konulaştırır. Konstantin'in belirttiğine göre, Kral Tomas (Stephan Tomasaviç - C.S.) 15 yıllık ateşkes anlaşmasının onaylanması için Fatih'e elçiler gönderir. Elçiler İstanbul'a geldiklerinde Fatih Bosna'ya sefer düzenlemek üzere ordusuyla Edirne'ye doğru yola çıkmaya hazırlanır. Ancak, barış için gelen elçiler ordunun Bosna'ya sefere çıkacağından habersizdirler ve ateşkes anlaşması için yanıt beklerler. Konstantin, Fatih'in Bosna'ya sefer düzenleyeceğini bilmektedir, çünkü –belirttiğine göre– vezirlerin sefer kararını almalarına kendisi tanık olmuştur. Olay, Konstantin'in anlatımıyla şöyle gelişir:

"Tesadüfen saray hazinesinin bulunduğu mahzene girdim. Mahzenin korunmasından sorumlu, oradan ayrılması yasak olan küçük kardeşim korkmuş ve kendisine gitmem için bana haber göndermişti. Hemen onun yanına gittim. Benim peşim sıra iki kişi, sultanın danışmanları olan Mahmud ve İshak Paşa da mahzene geldiler. Kardeşim yerinden fırladı, durumu bana bildirdi, beni görmemeleri için sandıkların arasına gizlenmekten başka çarem yoktu. İçeri girdiklerinde kardeşim onların önüne kilimler serdi. Yan yana oturdular ve Bosna kralının elçisine nasıl bir yanıt vereceklerini tartıştılar."

Böylece Konstantin, Bosna'nın fethine ilişkin konuşmaya tanık olduğunu savlar. Dolaylı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Fatih'in kurnaz, dost, barışsever görünüp her türlü ahlak dışılığı mübah gören bir anlayışta olduğunu, kesinlikle güvenilmemesi gerektiğini bir kez daha vurgular. Konstantin, İshak Paşa'nın konuşmasını ve orada duyduklarını şu biçimde aktarır: "–Bosna kralına 15 yıllık ateşkes kararı bildirilmeli, ancak ordu hemen yola çıkarılarak Bosna fethedilmeli, aksi takdirde dağlık bir bölge olduğu için Bosna fethedilemez. Bundan başka, Bosna kralı Macaristan kralından ve Hırvat yöneticilerinden yardım alabilir. Elçiler cumartesi günü ayrılırlar, biz de çarşamba gü-

Başçavuş

nü Bosna yakınındaki Sitnica'ya doğru yola çıkarız. Böylece hiç kimse sultanın oradan nereye gideceğini bilemez." Bosna'ya sefer düzenleneceğini ve ordunun çarşamba günü yola çıkacağını öğrenen Konstantin harekete geçer ve dönüş yolunda elçileri bekler, Bosna'ya sefer yapılacağını elçilere anlatır. Kendisinin de Hıristiyan olduğunu, kendisine inanmaları gerektiğini söyler, ancak elçileri ikna edemez.

Bosna seferi şöyle betimlenir: "Bosna'ya doğru yola çıktık, Bosnalı Prens Kovaçeviç'in topraklarına vardık. Hazırlıksız yakalandığından hemen teslim oldu, sultan onu öldürttü. Sultan daha sonra kralın topraklarına girdi, Bobovac kalesini kuşattı. Yanında top getirmediğinden, kalenin aşağısında top dökülmesi emrini verdi. Döktürttüğü toplarla kaleyi fethetti. Ateşkes için İstanbul'a gelen ve benim söylediklerime inanmayan elçilere rastladım; bana inanmadıkları için çok pişmandılar, ama iş işten geçmişti. Sultan kuvvetlerini kaleye yerleştirdi. Sonra Jajce'ye doğru yola çıktık. Sultan, Kral Tomas'ın (Stepan Tomasevic -C.S.) yakınlarda bir kalede ve korumasız olduğunu duyduğunda bizden önce Mahmud Paşa komutasındaki 20 bin atlı birliği Tomas'ın üzerine gönderdi. Türklerin ülkesine saldırdığı haberini alan zavallı, gece gündüz acilen ordu oluşturmaya çabalıyormuş. Bu şekilde öğleyin dinlenmek üzere Kljuc kalesine gelmiş. Bundan habersiz Türkler de aynı saatlerde bu kalenin yakınına gelmişler. Ancak hain biri bir pasta uğruna, Kral Tomas'ın kalede olduğunu Türklere bildirmiş. Bunun üzerine Mahmud Paşa kaleyi kuşattı. Ertesi gün kalcyi terk etmesi ve teslim olması halinde kellesinin vurulmayacağına dair kitaba el basılıp söz verildi. Sonra sultan Jajce kalesine geldi. Kral, sultanın huzuruna çıkarıldı. Beylerinin teslim olduğunu gören kaledekiler de teslim oldular. Sultan kaleyi aldı, kralın ve yardımcısının kellesini vurdurdu ve kralın ülkesini kendi topraklarına kattı."

Konstantin artık sade bir yeniçeri değildir. Kendisine yüzbaşı rütbesi, emrine de yeniçeriler verilerek bir kalenin sorumluluğuna atanmıştır. Kurtuluş öyküsünü ve gelişmeleri şöyle anlatır: "Kaleyi fethettikten sonra sultan ülkesine döndü, beni Jajce'ye pek uzak olmayan Zvejac adlı kaleye bıraktı, kaleyi korumak üzere emrime 50 yeniçeri verdi, hepsinin 6 aylık ücretini peşin ödedi. Bunun dışında bizlere yardım etmek üzere 30 Türk'ü daha görevlendirdi. Sultan ülkeden ayrıldıktan sonra Kral Matthias sonbaharda Bosna'ya

geldi, Jajce ve benim bulunduğum Zvejac'ı kuşattı. Türklere teslim olan ve kalede ve kentte onlarla beraber yaşayan Bosnalılar, Türk sancaklarının bulunduğu bir kulede mevzilendiler ve Türklere saldırdılar, sancaklarını indirdiler, Türkleri öldürdüler. Bunu gören Macarlar hemen kuleye yanaştılar, cesaretle Bosnalıların mevzilendiği kuleye ve kente girdiler. Bunun üzerine Türkler kaleye kaçtılar ve kapıları kapadılar. Kral Matthias kaleyi alabilmek için sekiz hafta boyunca kuşatma altında tuttu. Fethetmek üzere topları ile birlikte ikinci ordusunu Zvejac'a gönderdi. Bu kalenin surları sağlam değildi, kısa bir saldırıda yıkıldığından onarmak için geceleri çalışıyorduk. Jajce fethedilene dek bu durum devam etti. Matthias kaleyi anlaşmaya vararak teslim aldıktan sonra birlikleriyle Znejac'a saldırdı ve bizler de teslim olduk. Jajce ve Zvejac kalesinde bulunan Türklerden çok azı Türkiye'ye döndü, Matthias diğerlerini kendi emrine aldı. Ve ben, şanslı biçimde tutsaklıktan kurtarıp sonunda tekrar Hıristiyanların arasına dönmemi sağladığı için Tanrıya şükrettim." Ostravicalı Konstantin'in 1455 yılında başlayan yeniçerilik hayatı böylece 1463 yılında biter.

Aslında Konstantin, Fatih'in kendisine verdiği görevi gereğince yerine getirmeye çalışmış, hayatı pahasına kaleyi savunmuş, ancak Macarlara teslim olmuş, kendi deyimiyle "tutsak" düşmüştür. Betimlemelerden anlaşıldığı kadarıyla Konstantin yeniçeri olarak yeni hayat biçimini benimsemiş, olanağı olduğu halde Hıristiyanlara sığınmamış veya Osmanlı'dan kaçmamış, adeta zorunlu olarak teslim olmuştur.

Konstantin'in yaşadıkları, tanıklık ettiği tarihsel olaylara ilişkin öznel veya nesnel tutumla anlattıkları, salt özgün niteliğinden dolayı değil, "anı" türündeki yapıtların tarihsel süreçlere bağlı olarak geçirdiği değişimler ve bu değişimlerin nedenleri açısından da önemli ve ilginçtir. Tarih biliminin ve yazıcılığının günümüze değin genelde kurgusal, yazınsal "anı" türündeki yapıtlardan, özelde ise "Bir Yeniçerinin Anıları"ndan nasıl yararlandığına bakıldığında, ulusal tarih kitaplarının -diğer yazılı belgeler ve yazınsal yapıtlar gibi- "öteki" ulus ve ülkelere, kültürlere ilişkin imgelerin, önyargıların öncelikle "taşıyıcısı" "sürdürücüsü" olduğu savlanabilir. Bu ise, 20. yüzyıla değin tarih yazımının "kurgusal" ve "yazınsal" betimlemeleri, uluslara ilişkin öznel nitemleri "gerçek", "doğru" tarihsel olgulardan ayırmayı yöntemsel olarak başaramadığına bağlanabilir. O nedenle, tarih yazımı hem "kurgusal" olanı "gerçekten" hem de "ben" ve "ötekini" tarihsel nesneden ayırmayı başarabilmelidir.

1. J. Janos Varga, "Europa und die Vormauer des Christentums. Die Entwicklungsgeschichte eines geflügelten Wortes", Bodo Guthmüller ve Wilhelm Kühlmann (yay. haz.), *Europa und die Türken in der Renaissance* içinde. Max Niemeyer V., Tübingen, 2000, s. 55-63
2. Johannes (Hans) Schiltberger, 1396-1427 yılları arasında tutsak olarak Türklerin ve Moğolların arasında yaşar. Gezi yazısı, Türklerin 15. yy'da gündelik kültürünü ve geleneklerini, özelde Almanya'ya genelde ise Avrupa'ya tanıtır. Savaş iletişimine rağmen Schiltberger anılan gezi yazısında Türklerin insancıllığını öne çıkarır, över.
3. Georg von Ungarn'ın *Chronica und Beschreibung der Türckey* yapıtı ilkin 1480 yılında yayımlanır. Daha sonra Martin Luther'in önsözü ile 1530 yılında tıpkıbasımı yapılır. Bkz. Carl Göllner (yay. haz.), *Chonica und Beschreibung der Türrckey/mit e. Vorrhed Martini Lutheri*, 1530 tıpkıbasımı, Köln, 1983. Macaristanlı Georg da tıpkı Schiltberger gibi tutsak olarak Türkler arasında yaşamış, edindiği deneyimlerle Türkleri alçakgönüllü, temiz, hoşgörülü olarak nitelemiş, ancak dinsel yönden "sapkın inançlı" olarak değerlendirmiştir.
4. Bartholomaeus Georgieviç, *De Turcarum ritu et caeremoniis, 1544* (Türklerin Gelenek ve Görenekleri, 1544), Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.v., *Chonica und Beschreibung der Turkey*, Köln, 1983. Georgieviç, kamusal ve özel yaşam alanındaki gelenek ve göreneklere yoğunlaşır; diğer gezi yazılarına göre daha kapsamlıdır, yaşamın her alanını değerlendirmeden tanıtan gezi yazısı niteliğindedir. Daha geniş bilgi için bkz. Melek Aksulu, "Die Türkenschrift 'de Turcarum ritu et caeremoniis(1544)' des Bartholomaeus Georgieviçs und ihre beiden deutschen Übersetzungen", yayımlanmamış doktora tezi, AÜDTCF, 1989.
5. Daha geniş bilgi için bkz. Onur Bilge Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi*, I-II, Ank.: Gündoğan Yayınevi. 1992, 1993. Yazar çalışmasının önsözünde, Almanlar ile Türklerin karşılaşma ve tanışmalarının bin yıllık bir geçmişi olduğunu belirtir ve Alman kültüründe Türk imgesi araştırmasını 1088 yılından başlatarak 1540 yılına değin sürdürür. Kula, Türklere ilişkin Almanya'da en etkili ve belirleyici olan yazılı ve yazınsal belgeleri irdeler, gelişme evrelerini gözeterek Türk imgesinin tarihini ve Alman kültür tarihi içindeki işlevini ortaya koyar.
6. *Neue Zeitung* (Yeni Haber) metinleri Almanya'da 16. yy'da günlük yayın ve yazım hayatının en önemli belgeleridir. Sürekli yayınlanmayıp, önemli kabul edilen gelişmeleri haber olarak işlerler. Türkleri konulaştıran metinlerdeki haberler çoğunlukla "resmi" görevliler tarafından oluşturulur. Geniş bilgi için bkz. Cemal Sakallı, "Die Darstellung der Türken in den Newen Zeittungen in der zweiten Haelfte des 16. Jahrhunderts", yayımlanmamış doktora tezi, Adana, 1996.
7. Winfried Schulze, *Reich und Türkengefahr im spaeten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer aeusseren Bedrohung*, München: Verlag C.H. Beck, 1978, s. 46.
8. Klaus Malettke, "Die Vorstösse der Osmanen im 16. Jahrhundert aus französischer Sicht", *Europa und die Türken...*, s. 373-394.
9. Luc Deitz, "Das Türkenbild in der englischen Literatur des 16. Jahrhunderts", *Europa und die Türken...* s. 395-407.
10. Bkz. Carl Göllner, *Turcica. Die europaeischen Türckendrucke des XVI. Jahrhunderts*, 2 c., Bukarest/Berlin, 1961, Bukarest/Baden-Baden, 1961,
11. Anılan yapıtın Almanca çevirisi temel alınmıştır. Bkz. *Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik*, Renata Lachmann'ın giriş yazısı ve çevirisiyle, Claus-Peter Haase, Renate Lachmann, Günter Prinzing'in yorumlarıyla yayıma hazırlayan: Günther Stökl, Slavische Geschichtsschreiber dizisi, cilt VIII., Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1975.
12. *Age*, s. 26.
13. *Age*, s. 13.
14. Yapıtın çevirmeni Renata Lachmann dipnotunda (229) Jirceceks'i alıntılayarak, Despot Durde Branko viç'in Voyvodası Jaksa Brezicic komutasında 1500 atlı birliğin Fatih'in ordusuna katıldığını belirtir. Bu birliğin içinde, İstanbul surlarının alt kısmında toprak altından tünel açmak üzere Novo Brdo'dan maden işçileri de bulunur. Konstantin büyük olasılıkla maden işçisi olarak seçilmiş ve tünel kazmak amacıyla gönderilmiştir.
15. *Age*, s. 108.
16. Renata Lachmann, Stefan Runciman'a atıfta bulunarak, anılan yüz başının 700 askeri ile İstanbul'un savunması için yardıma gelen Cenevizli Giovanni Giustiniani-Longo olduğunu belirtir.

Sultan Hamid'in Sahte Hatıratı

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

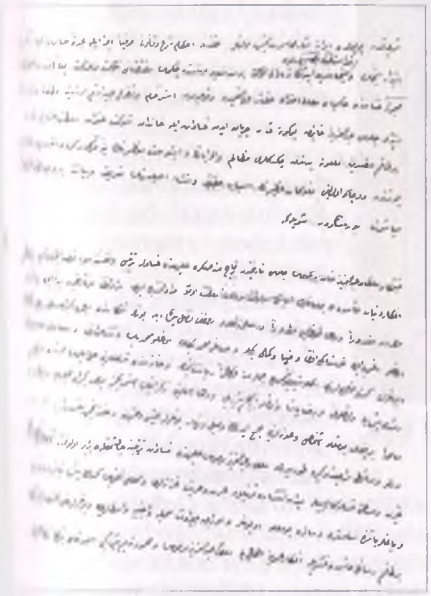

BOA, Yıldız Esas Evrakı, Sıra: 110, Dosya: 3, Gömlek: 7.

Yakın döneme ait Osmanlı tarihi çalışmalarında hatırat kullanımı araştırmacıların eline önemli detaylar vermektedir. Hatırattan elde edilen detaylar daha renkli bir tarih yazıcılığına olanak sağlamaktadır. Olayları ilk elden bilen kişiler tarafından kaleme alındığı için, birincil kaynak olması açısından çok büyük önem taşıyan hatırat, kullanıcılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Ancak, içerdikleri detaylı bilgiler ve anekdotlar ile tarihyazımının akışına önemli katkılarda bulunan hatıralar, aynı zamanda historiografik açıdan önemli sorunları da bünyelerinde barındırırlar.

Hatıralar olaylar sırasında gün gün kaleme alınmışsa, olayların sıcaklığını günümüze aktarırlar. Ancak, bu durumda olaylara tek taraflı bakmaktan da asla kurtulamazlar. Olaylardan daha sonra, bazen de uzun yıllar sonra yazılmış olması halinde ise, hatırat, sahibinin yaşamış olduğu olayları okuyucularına kendi bakış açısından anlatmak veya olayların akışı içerisinde kendisini savunmak için yazdığı bölümler içerir. Yazarın anılarını hem olayların sonuçlarının belirlenmiş olacağı kadar uzun bir süre sonra kaleme alması, hem de –örnekleri bazen görülmüş olduğu şekilde– ölümünden sonra yayımlanmasını sağlaması, hatıratı tarihselleştirmekten çok siyasileştirmekte ve kişiselleştirmektedir.[1]

Sultan II. Abdülhamid'in hatıraları da siyasileştirilmiş hatırat konusunda en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in hatırat yazdırmaya eğilimi olduğu biliniyor. İlk olarak, Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Vakası'nda tahttan indirildikten sonra Selanik'te bulunan Alatini Köşkü'nde sürgündeyken hatıralarını etrafındakilere anlatmaya başladığını belirtelim.[2] Zaten kendisinin tarafında olan aile bireyleri ile zaten seçilmiş İttihatçılar'dan oluşan muhafız subaylar ve doktorlardan başka kimse yoktur o dönemde etrafında. Baş muhafız Ali Fethi Bey, doktor Atıf Bey ve Selanik'te bulunan bendegândan diğer kişiler, kendisini savunmak için hatırat yazmaktan başka yolu kalmadığını II. Abdülhamid'e sık sık hatırlatırlar.[3] II. Abdülhamid siyasi olayların içyüzünü anlatmak için gerekli olacak bütün evrakın Yıldız Sarayı'nda kaldığını öne sürerek, siyasi bir hatırat yazmaktan özellikle kaçınır.[4] Ancak, gizliden gizliye kâtibi Ali Muhsin Bey'e anılarını dikte ettirmekten de geri kalmaz. Bu durumu öğrenen yeni baş muhafız Rasim Bey, hatıraları ele geçirmek için Ali Muhsin Bey'i Alatini Köşkü'nün bodrumuna hapseder. Ali Muhsin Bey ramazan ayının on iki günü boyunca aç ve susuz bir şekilde hapis hayatı yaşamak zorunda kalır. Bu arada, II. Abdülhamid'in yazdırmış olduğu hatıralar Ali Muhsin Bey'in yatağının altında bulunur. Rasim Bey'in bu hatıraları III. Osmanlı Ordusu Kumandanlığı'na ilettiği bilinmektedir. Bu hatıraların kaderi bilinmemektedir. Eğer Selanik'te hemen yok edilmediyse, bu hatıralar Genelkurmay Başkanlığı ATESE Dairesi'nde bulunan Harbiye Nezareti Arşivi'nde olabilir.[5]

İşin ilginci, II. Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Osmanoğlu, II. Abdülhamid'in kâtibi Ali Muhsin Bey'in babası ile birlikte Selanik'ten 1912 yılında Beylerbeyi Sarayı'na gelenler arasında bulunduğunu bildirmektedir. Ayşe Osmanoğlu'na göre, II. Abdülhamid Beylerbeyi

Sarayı'nda Ali Muhsin Bey'e anılarını bir kez daha yazdırmaya başlamıştır.[6] Ayşe Osmanoğlu, bu defterin II. Abdülhamid'in öldüğü 10 Şubat 1918 günü yatağının başucundan Enver Paşa tarafından alınmış olduğunu iddia etmektedir.[7]

Son dönem Osmanlı tarihine damgasını vurmuş olan Sultan II. Abdülhamid'in, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* adıyla çeşitli basımları yayımlanmış olan bu hatıraları da yakın dönem Osmanlı tarih yazımına historiografik açıdan damgasını vurmuştur. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* ilk olarak, Sultan II. Abdülhamid'in ölümünden hemen sonra 1919 yılında Vedat Örfi tarafından *Utârid* dergisinde "Hatırât-ı Abdülhamid-i Hân-ı Sânî" adıyla ve "her hakkı mahfûzdur" kaydıyla tefrika edilerek aralıklarla yayımlanmıştır.[8] Hatıraların son tefrikasının yer aldığı son dergi nüshasının arka kapağında "Gelecek nüshada: Hatırât-ı Sultan Abdülhamid-i Hân-ı Sânî" kaydı bulunmaktadır.[9] *Utârid* dergisi yirminci sayısıyla yayın hayatından çekilmek zorunda kalınca, yarım kalan bu hatıralar, daha sonra 1924 yılında Cihân Kitaphânesi tarafından *Hatırât-ı Sultân Abdülhamid Hân* adıyla ayrıca kitap olarak yayımlanmıştır.[10]

Hatırât-ı Sultân Abdülhamid Hân kitabının sonunda "sadr-ı esbâk Halîl Rıf'at Paşa hafîdi Vedat Örfi" imzasıyla ilginç bir sonuç metni bulunmaktadır:

> İşte ba'zı kesân tarafından hâzırlanmış olan 31 Mart Vak'ası idi. Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî'nin zamân-ı saltanâtında cereyân eden vekâyiyi bi'l-âhare ma'rûz kaldığımız felâketlerle mukâyese, hakân-ı müşârünileyhin her hâlde lehindedir. Tekrâr ediyorum: Bugün serhadlarda milleti kurtarmak için cân-siperâne çalışan, hârikalar gösteren kahramânlar on dört sene içinde "çocukluk"larıyla memleketi inhitâta doğru sürükleyen ba'zı "cehâlet" izlerini müebbeden sıyırmağa çalışanlardır. Var olsunlar.[11]

Hatırat-ı Sultan Abdülhamid Han, İstanbul, 1338.

Abdülhamid'in Hatıra Defteri adıyla bilinen bu kitabın metnine üç sayfa eklenmiş olarak yapılmış bir yeni harfli baskısı İsmet Bozdağ'a ait olduğu anlaşılan Bozdağ Kitapevi tarafından Bursa'da 1946 yılında yayımlanmıştır.[12] Bu kitap metninde Vedat Örfi'nin eski harflerle yayımlamış olduğu metnin sadeleştirilmiş haline ek olarak yeni üç sayfa daha yer almaktadır.[13]

Kitabın *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* adıyla Selek Yayımları tarafından 1960 yılında yapılan diğer baskısında, ek metin on beş sayfa kadar daha uzatılmıştır.[14]

1960'lı yıllarda *Tercüman* gazetesinde tefrika edilen hatırat "Laipzig'de sahibinin ismi gizli tutulan yeni bir defter daha bulunduğu" gerekçesiyle bir "pehlivan tefrikası"na dönüşmüş ve büyük ilgi görmüştür. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* 1975 yılında Kervan Yayımları tarafından yeniden kitap olarak yayımlandığı zaman, metne toplam 119 yeni sayfa daha eklenmiş olduğu görülmüştür.[15]

Abdülhamid'in Hatıra Defteri'nin zaman içerisinde geçirmiş olduğu evrim kısaca yaklaşık olarak bu şekilde özetlenebilir. Bugünkü haliyle, hatırata sonradan yapılmış olan ekler ilk metinden çok daha fazladır. Kitabın çeşitli baskıları ise halen devam etmektedir.

1992 yılında, Dr. Alâeddin Yalçınkaya *Tarih ve Toplum* dergisinde "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Üzerine" başlıklı bir yazı yayımlamış ve *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'ne sonradan yapılmış olan bu eklerin gerçeklik payı hakkında oldukça çarpıcı iddialarda bulunmuştu.[16] Yalçınkaya'ya göre, ortada ikinci bir defter falan yoktu. Metinleri İsmet Bozdağ kaleme almıştı. Dost meclislerinde "biz bu millete kendi uydurduğumuz yazıları, bunlar Abdülhamid'in hatıralarıdır diye yutturmayı başardık" diyen emekli deniz albayı Yavuz Senemoğlu da bu metni eski harfe geçerek defteri hazırlamıştı.

Yalçınkaya'nın iddialarına cevap, İsmet Bozdağ'ın dergiye yolladığı "Abdülhamid'in Anıları" başlıklı yazıyla gelmişti.[17] İsmet Bozdağ kendisinin *Tercüman* gazetesinin Yavuz Senemoğlu'na eski harf olarak yazdırdığı yazılardan haberi olmadığını iddia ediyordu. İsmet Bozdağ'ın kendisinin yayımlamış olduğu genişletilmiş metin ile *Utârid*'de yayımlanmış olan metin arasındaki farklılıkları da izah edemediği görülüyordu.

Alaeddin Yalçınkaya "Bozdağ'a Yanıt" başlıklı ikinci bir yazı daha yazarak İsmet Bozdağ'ın savunmasına karşılık olarak Yavuz Senemoğlu'nun kendi ayrıntılı ifadelerine yer vermiştir:[18]

> "Yavuz Bey defterin aslını hiç görmediğini her fırsatta söylemiştir. Yavuz Beye verilen metinlerde 70-80 sene önce kullanılmayan kelimelerin bulunduğu, daha sonra bunların düzeltilmesi yolunda kendisinden talepte bulunulması üzerine bütün metni yeniden yazmak icab ettiğini söylemiştir."[19]

Alaeddin Yalçınkaya bu üç yazıdan oluşan polemiği ve kendisinin doğru kabul ettiği *Utârid* tefrikasının yeni harflere sadeleştirilmeden aktarılmış halini *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları* adıyla kitap olarak da yayımlamıştır.[20]

Şimdi, öncelikle elimizdeki bu hatıratın gerçeklik payını irdelemek gereklidir. İsmet Bozdağ'ın *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'ni her yayımlayışında kitabın metninin biraz daha uzmış olduğu açıktır. Alaeddin Yalçınkaya'nın çalışmaları, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'ne sonradan eklenmiş olan ve sonradan Leipzig'de bulunmuş olduğu söylenen ikinci defterin tamamen sahte olduğunu ortaya koymaktadır.

Bizim yaptığımız karşılaştırmalar da Alaeddin Yalçınkaya'yı haklı çıkarmaktadır. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'ne sonradan eklenen önce üç, sonra on beş ve nihayet yüz on dokuz sayfalık ekler, Sultan II. Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Osmanoğlu'nun ilk kez Güven Yayımları tarafından 1960 yılında yayımlanmış olan *Babam Sultan Abdülhamid* kitabından hareketle kaleme alınmıştır.[21] Ayşe Osmanoğlu'nun –o dönemde yurtdışında yaşamaya devam ettiği için– hatıralarını yayımlanması amacıyla İsmet Bozdağ'a göndermiş olduğu bilinmektedir!

İsmet Bozdağ'ın her zaman elinin altında bulundurduğu anlaşılan ikinci kaynak, Ziya Şakir Soko'nun *Sultan Hamid'in Son Günleri* kitabıdır.[22] 1930-1940 döneminin "araştırmacı gazeteci"si olan Ziya Şakir, Abdülhamid'in bendegânından, muhafızlarından, doktorlarından, harem ağalarından oluşan toplam sekiz kişinin hatıralarını tarih sırasına koymuş ve hangi parçanın kime ait olduğunu belirtmeye gerek görmeksizin hepsini bir arada karmakarışık yayımlamıştır. Bu sekiz kişi şunlardan oluşmaktadır: Başmuhafız Binbaşı Rasim Bey, muhafız Yüzbaşı Salih (Bozok), muhafız subaylardan Topçu Mülazımı Naci Bey, Vasıf Bey, Mahmut Esat Bey, Musahiplerden Nuri Ağa, Şöhrettin Ağa, Kahvecibaşı Ali Bey. Muhafız subaylardan dördünün (Rasim Bey, Salih Bey, Vasıf Bey ve Mahmut Esat Bey) sonradan mebus olduğu akılda tutulacak olunursa, Ziya Şakir'in yayımlamış olduğu bu hatıraların önemi daha da iyi kavranacaktır. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'ne sonradan ek olarak yayımlanan metinlerin bu iki kaynak temel alınarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.

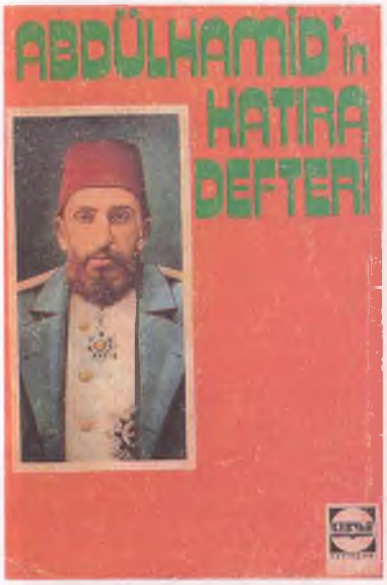

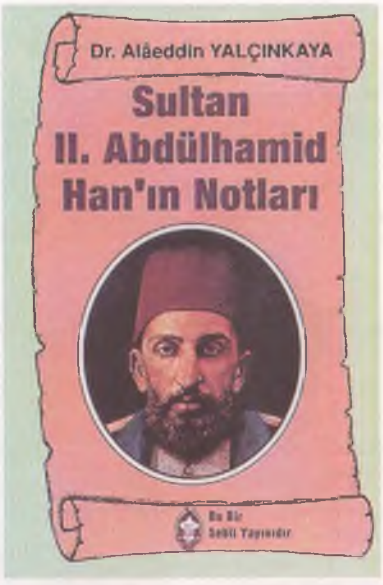

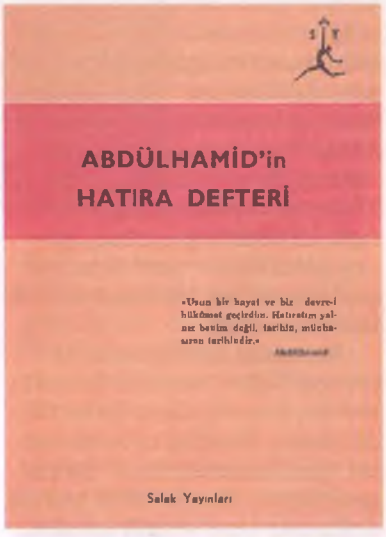

Alaeddin Yalçınkaya'ya bir nokta haricinde tümüyle katılıyorum. Katılmadığım tek bir nokta var. O da *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'nin ilk bölümünü oluşturan *Utârid* dergisi kaynaklı kısmın güvenirliği. Alaeddin Yalçınkaya bu kısımı II. Abdülhamid'in gerçek hatıratı olarak kabul etmiş ve metni yeni harflerle ve hiç sadeleştirmeksizin tekrar yayımlamıştır. Oysa *Utârid*'de yayımlanan tefrika o denli kopuk kopuk ve atlamalarla yayımlanmıştır ki, okuyucuda sanki bir "arkası yarın" metni yazılıp günü gününe dergiye yetiştiriliyormuş havası vermektedir. Üstelik *Utârid*'in 19. sayısında "gelecek nüshada" devam edeceği söylenen hatırat hiçbir zaman tamamlanmamıştır.

Vedat Örfi hatıratı kitap olarak 1924 yılında tekrar yayımladığı zaman, metin *Utârid*'de tefrika edilmiş olduğu yere kadar yayımlanmıştır. Sadrazam Halil Rıf'at Paşa'nın mirasyedi torunu olan Vedad Örfi'nin kişisel edebi itibarı da tartışmaya açıktır. Ünlü yazar ve eleştirmen Mehmet Fuat'ın babası olan Vedat Örfi, çocuklarını küçük yaşta terk etmiş,

yıllar sonra da bir miras paylaşımı meselesi için onların karşısına dikilmiştir. Para kazanmak için müstehçen kitaplara kadar her konuda kalem oynatmış, hayatının son yıllarını Mısır ve Yeşilçam sinemasında figüran olarak geçirmiş, gelgeç gönüllü ve "para için her şeyi yapabilir" bir adam olarak tanınmaktadır.

Kanımca *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*'nin her iki bölümü de, yani tamamı uydurmadır. İsmet Bozdağ'ın hatıraları bir "pehlivan tefrikası" haline getirdiğine ilk kez 1976 yılında değinmiş olan sevgili hocamız Engin Deniz Akarlı'nın da bu "ikinci defter" konusunda dediği gibi "ben pek ikna olmadım!"[23] Hem Vedat Örfî, hem de İsmet Bozdağ defterlerin asıllarını kimseye gösterebilmiş değillerdir. Bu durumda, *Hatıra Defteri*'nin *Utârid*'de yayımlanmış olan ilk kısmına Vedat Örfî'nin, Leipzig'de bulunan ikinci defterden kaynaklandığı öne sürülen ikinci kısmına da İsmet Bozdağ'm kaleminden çıkmış "Abdülhamid'in ağzından yazılmış bir II. Abdülhamid araştırması" gözüyle bakmak, histografik açıdan çok daha güvenli bir bakış açısı olacaktır.

Sultan II. Abdülhamid'in güvenilirliğini çoktan herkese kabul ettirmiş olan muhtıra tarzında hatıratı da var. Bunlardan en önemlisi, Ali Vehbi Bey'in önce Fransızca olarak yayımladığı, sonradan da yeni harflerle Türkçe olarak Hareket Yayınları ve sonradan Dergâh Yayınları tarafından yayımlanmış olan *Siyâsi Hatırâtım* başlıklı anılardır.[24] Ayrıca Mehmet Hocaoğlu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Yıldız Tasnifi'ni taramış ve II. Abdülhamid tarafından dikte ettirilmiş olduğunu düşündüğü belgeleri sadeleştirerek *Abdülhamid Han'ın Muhtıraları* başlıklı bir kitap derlemiştir.[25] Aynı yöntem Alaaddin Çetin ve Ramazan Yıldız tarafından derlenmiş olan *Sultan II. Abdülhamid Han: Devlet ve Memleket Görüşlerim* kitabında sadeleştirme parantezleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.[26] Bu tür II. Abdülhamid'e ait muhtıra derlemelerine dair başka örnekler de vermek mümkündür. II. Abdülhamid'in hatıraları olarak satılan *Abdülhamid Anlatıyor: Abdülaziz'in Öldürülmesi, Hürriyetin İlanı, Mithat Paşa Meselesi, 31 Mart Vak'ası* gibi kes-yapıştır tarzında üretilmiş "hatırat derlemesi" çeşitleri de mevcuttur.[27]

Belgelerimize gelince, Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki sayısında okuyacağınız belgeler Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra kurenasından Besim Bey'e "alâ tarîki'l-imlâ" yazdırmış olduğu hatırat notlarının zarfı ve giriş kısmıdır. Ünlü biyografi yazarı İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Yıldız Evrakı arasında bu hatırat parçalarına rastlamış ve onları 1926 yılında *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*'nda "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları" başlığıyla yayımlamıştı.[28] Hemen belirtmekte yarar var; eski harflerle yayımlanmış olan bu hatırat notları daha sonra Selek Yayınları tarafından *Abdühamid'in Hatıra Defteri* adıyla yayımlanmış olan kitabın ekinde yeni harflerle ve sadeleştirilmiş olarak "Abdülhamid'in Dağınık Hatıraları" başlığıyla yayımlanmıştır.[29] Bu hatıra notları, özetle, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında Saray çevresinde yaşanan entrikalar, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümle buluştuğu Çırağan Sarayı'na nakledilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgilerden oluşmaktadır.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal hatıraları yayımlamaya "Abdülhamid-i Sânî'nin zamânına âid ba'zı vekâyi ve hâdisât-ı sâbıkaya dâir ekseriyâ kurenâdan Besim Bey'e 'alâ tarîki'l-imlâ' yazdırdığı notların ehemmiyet-i târihiyesine binâen en mühimlerini bervech-i âtî derc ediyoruz," sözlerinden oluşan kısa bir girişle başlamıştı.[30] Hatıraları geniş dipnotlar eşliğinde yayıma hazırlamış olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal, hatıraların son satırına da "aslı hazine-i evrâkda mahfûzdur" ibaresini eklemiştir.[31]

İbnülemin Mahmud Kemal İnal "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları" başlığıyla yayımlamış olduğu bu hatıraların içinde durduğu zarfın ve hatıraların giriş bölümünü oluşturan ilk sayfaların ihtiva ettiği metinleri yayımlamamıştır. İşte Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında hatıratın giriş kısmının tam metnini ilk kez yayımlıyoruz. Hatıraların içinde durduğu zarfın üzerinde, büyük olasılıkla İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın kendi el yazısıyla düşülmüş bir not yer almaktadır. Bu notta "Cennet-mekân Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî hazretleri"nin saltanatı sırasında yaşanan önemli siyasi ve dahili olaylara ilişkin olarak "alâ tarîki'l-imlâ," yani II. Abdülhamid tarafından Besim Bey'e dikte edilerek yazdırılmış hatıraların bu zarfın içerisinde bulunduğu belirtilmektedir. Ancak, zarfın içinde hatıratın giriş kısmından başka ilk sayfası bulunmakta, diğer kısımları ne yazık ki bulunmamaktadır. Zarfın üzerinde II. Abdülhamid'den bahsederken "cennet-mekân" denmiş olması, bu notun Sultan II. Abdülhamid'in ölüm günü olan 10 Şubat 1918 tarihinden daha sonra kaleme alınmış olduğunu akıllara getirmektedir.[32]

İki sayfadan oluşan ikinci belgemiz, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın bu hatıraları "Abdülhamid-i Sânî'nin Notla-

rı" başlığıyla yayına hazırlarken yayımlamaya değer görmemiş olduğu giriş yazısıdır. Bu uzunca giriş yazısında, kurenâdan Besim Bey bu notların yazılış hikâyesini ağdalı bir anlatım diliyle okuyucuya aktarmaktadır...

[Zarfın üzeri]
Cennet-mekân Sultân Abdülhamid Hân-ı Sânî hazretlerinin zamân-ı saltanâtlarmda cereyân eden ba'zı vekâyi-i mühimme-i siyâsiyye ve dâhiliyyeye dâir alâ tarîki'l-imlâ münferid sûretde ve müsvedde hâlinde yazdırmış oldukları nâ-tamâm hatırâtdır.

BOA, Yıldız Esas Evrakı, Sıra: 110, Dosya: 3, Gömlek: 7, Aded: 3/5, Vesika: 1 (zarf), 1292.Z.29.

Cennet-mekân Sultân Abdülaziz Hân merhûmun hemân cülûsu tarihinden berü serzede-i zuhûr olup mağfûr-ı müşârünileyh hazretlerinin evâhir-i saltanâtında ve husûsiyle şevket-meâb Sultân Abdülhamid Hân efendimiz hazretlerinin yevm-i cülûs-ı meyâmin-me'nûslarından bu âna değin vâki' olup hükûmet-i seniyye-i Osmâniyye'yi ve devlet ve millet-i muazzamai islâmiyyeyi bunca gavâil ve müşkilât ve felâkât-ı azîmeye düçâr ederek hâl-i hâzırı intâc eden hâlât ve fesâdât-ı müdhişenin esbâb-ı müstakillesini izhâr ve beyân vâcibe-i zimmet-i hamiyyet ve işbu yirmi yirmibeş sene zarfında cereyân edip zîr-i perde-i hafâda kalmış olduğundan târihce ve umûm ahâlice mechûl bulunmuş olan hâdisât-ı fesâdiyyenin menşe' ve sebeb-i aslîsini taharrî ve izhâr ile pîş-i nazar-ı intibâh-ı âmmeye vaz' etmek farîza-i sadâkat olduğundan ve bugünkü günde ise din ü devlet ve millete onyedi sene müddetle cân-siperâne ibrâz-ı meâsir-i muhabbet etmekle berâber nice nice hidemât-ı müfîde ve esâsiyye îfâsıyla imrâr-ı eyyâm-ı saltanat etmiş ve devlet ve milletin i'lâm-ı şân ü şevket yolunda sarf-ı mâ-hasal-ı makdûr ile kuvve-i herriyye ve bahriyyeyi düvel-i muazzamadan en ber-güzîdelerinin mertebesine îsâl eylemiş ve gerek mâddeten

ve gerek ma'nen zîr-i cenâh-ı adâletde yaşayan kırk elli milyon bir kavm-i necîbi refâh ve saâdet-i hâl ile yaşatmakdan başka bir maksada hidmet etmemiş iken tâc ü taht-ı saltanâtından hiç bir hak ve adâlete müstenid olmadığı hâlde sûret-i gayr-ı meşrû'ada ve zulmen hal' edildikden sonra engizisyon tevârihinde bile misli nâ-mesbûk envâ'-i ezâyâ ve cefâya ile altı gün mütemâdiyen hezâr-bâr ma'nen katl u itlâf oldundukdan sonra nihâyet altıncı pazar günü bir takım hûnrîzân ma'rifetiyle katl ü i'dâm edilen bir pâdişâh-ı âlîcâhm sûret-i katli mâddesinin tahkîkâtıyla iştigâl edilerek her türlü delâil ve berâhin ile ve kâtillerin ve şerîk-i kâtillerin ve âmirlerinin ikrâr ve i'tirâflarıyla mâdde ve sûret-i katl hayyiz-i sübûta vâsıl olduğuna ve devlet ve saltanâtın te'mîn-i devâm ve bekâsı ve milletin te'yîd-i refâh-ı hâl ve saâdeti zımnında evvel emirde şimdiye kadar câri olup vehâmet ve mazarrâtı âsâr-ı müdhişesiyle müsbet bulunan fesâdât
ve seyyiât-ı mâziyyeyi keşf ü tahkîk ile berâber önünü almak ve fî-mâ'bad dahi bu misillû fesâdât ve seyyiâtın vukû'una mahal bırakmayarak [sayfa 2] şimdiye kadar bu yolda ibrâz-ı âsâr-ı mücâseret olanlar hakkında ahkâm-ı şer'i ve kanûnî harfiyyen icrâ ile ibreten li's-sâirîn mücâzâtlarına ibtidâr etmek ve fesâdâtın önüne bir sedd-i şedîd-i mümânaat çekmek muktezâ-yı hikmet ve adâlet bulunduğundan tahkîkât hitâmında hâk-i pây-ı meâlî-ihtivâ-yı hazret-i veliyyü'n-niamîden vukû' bulan istirhâm ve tazarru'-ı ubeydânem üzerine lûtfen ve tenezzülen ibtidâ-yı cülûs-ı Abdülaziz Hânî'den bugüne kadar cereyân eden fesâdât ile henedân-ı şevket-ünvân-ı saltanât-ı Osmâniyye'nin bir takım müfsidîn-i mel'une yedinden çekdikleri mezâlim ve ezâyânın ve işbu millet-i muazzamanın yine mezkûr gurûh-ı müfsidîn-i hâine yüzünden düçâr olduğu felâkât-ı azîmenin esbâb-ı hakîkiyye ve menşe'-i asliyyesinin ta'rîf ve beyânına bervech-i âtî muhtasaran mübâşeret buyurmuşlardır, şöyle ki:

BOA, Yıldız Esas Evrakı, Sıra: 110, Dosya: 3, Gömlek: 7, Aded: 3/5, Vesika: 2 ve 3, 1292.Z.29.

1. Bu noktada hatıralarını ölümünden on sekiz yıl sonra yayımlanmak üzere British Museum da dahil olmak üzere dünyanın en büyük dört kütüphanesine bağışlamış olan Dr. Rıza Nur'un hatıralarının saldırgan içeriğini ve argo sözcüklerle dolu dilini okuyucularımıza hatırlatmak isteriz: Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 4 cilt, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967-1968.
2. Yavuz Selim Karakışla. "Exile Days of Abdülhamid II. in Selonika (1909-1912) and Confiscation of His Wealth", Yayımlanmamış master tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 77-78.

3. Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 116-117; İsmet Bozdağ, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, s. 148; Ziya Şakir Soko, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943, s. 70.
4. Ziya Şakir Soko, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, s. 70.
5. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Selçuk Yayımları, 1984, s. 184; İsmet Bozdağ, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, s. 148-149.
6. İsmet Bozdağ, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, s. 148-149.
7. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 238-239.
8. "Hatırât-ı Abdülhamid-i Hân-ı Sânî", *Utârid*, no. 1 (6 Kânunisani 1335); no. 20 (12 Haziran 1335).
9. Yunus Ayata, "Utârid Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sivas), no. 2 (Mayıs 1998), s. 113-120.
10. *Hatırât-ı Sultân Abdülhamid Hân*, İstanbul: Cihân Kitabhânesi, 1338, 72 s.
11. *ibid*, s. 72.
12. *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Bursa: Bozdağ Kitapevi, 1946, 69 s.
13. ibid, ss. 48-50.
14. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Selek Yayınları, 1960, ss. 138-148.
15. İsmet Bozdağ, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, ss. 55-174.
16. Alaeddin Yalçınkaya. "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Üzerine", *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, no. 105 (Eylül 1992), s. 57-62.
17. İsmet Bozdağ, "Abdülhamid'in Anıları", *Tarih ve Toplum*, c. XVIII, no. 108 (Aralık 1992), s. 2.
18. Alaeddin Yalçınkaya, "Bozdağ'a Yanıt", *Tarih ve Toplum*, c. XIX, no. 111 (Mart 1993), s. 2-3.
19. *ibid*, s. 2.
20. Alaeddin Yalçınkaya, *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996, 163 s.
21. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 15 vd.
22. Ziya Şakir Soko, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu, 277 s.
23. Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles and Budgetary Deficits in the Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions", Yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1976, s. 281-282.
24. *Sultan Abdülhamid: Siyâsi Hatırâtım*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974, 200 s.
25. Mehmet Hocaoğlu, *Abdülhamit Han'ın Muhtıraları: Belgeler*, İstanbul: Oymak Yayımları, ty, 240 s.
26. Alaaddin Çetin ve Ramazan Yıldız, *Sultan II. Abdülhamid: Devlet ve Memleket Görüşlerim*, İstanbul: Çığır Yayınları, 1976, 320 s.
27. *Abdülhamid Anlatıyor: Abdülaziz'in Öldürülmesi, Hürriyetin İlanı, Midhat Paşa Meselesi, 31 Mart Vakası*, Ankara: Serdengeçti Yayınları, 1948.
28. "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları [I]", *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*, no. 13 (90) (1 Kânunisani 1926), s. 60-68; "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları [II]", *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*, no. 14 (91) (1 Mart 1926), s. 89-95; "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları [III]", *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*, no. 15 (92) (1 Mayıs 1926), s. 152-159.
29. *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Selek Yayınevi, 1960, s. 149-168.
30. "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları [I]", *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*, no. 13 (90) (1 Kânunisani 1926), s. 60.
31. "Abdülhamid-i Sânî'nin Notları [III]", *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*, no. 15 (92) (1 Mayıs 1926), s. 159.
32. BOA, Yıldız Esas Evrakı, Sıra: 110, Dosya: 3, Gömlek: 7, Aded: 3/5, Vesika: 1, 1292.Z.29.

OSMANLI TARİHİ NASIL İNCELENİR?

SURAIYA FAROQHI

"Bu kitapta aşağı yukarı son on yıldır giderek daha erişilebilir hale gelen Osmanlı arşiv belgeleri ile görsel ve anlatısal kaynakların bende uyandırdığı heyecanı okurlarımla paylaşmak istiyorum."
Suraiya Faroqhi'nin bu kitabı Osmanlı tarihi konusundaki mevcut bilgi birikimine bir giriş niteliği taşıyor. Tarihin yorumlanmasında birincil ve ikincil kaynakların nasıl kullanılabileceğini berrak bir biçimde araştırdığı bu çalışmasında yazar, söz konusu alan ve bu alanın yan disiplinlerindeki öğrencileri ve araştırmacıları belgelere yakınlaştırmayı amaçlıyor. Hem arşiv belgelerini hem de anlatısal ve görsel kaynakları ele alarak, bunların hangi amaçlarla ortaya çıktığını gösteriyor ve okuyucuları, ellerindeki malzemeye eleştirel bir gözle bakmaları konusunda yönlendiriyor. Öğrencilerin özellikle lisans döneminde yararlandıkları Osmanlı tarihi "elkitapları"na yönelik eleştirisi ise, daha geniş bir tarihsel bağlam konusunda aydınlatıcı düşünceler sunuyor. Elinizdeki kitap, zengin ve karmaşık bir disiplin olan Osmanlı tarihinde özellikle araştırmalarına yeni başlayacak olanlar için bir kılavuz işlevi görecektir. Aynı zamanda deneyimli uzmanlar da, söz konusu alanın bu samimi ve gelişkin yorumunda yeni ve meydan okuyucu yanlar bulacaklardır.

viii + 336 s. / ISBN975-333-154-1

10.yıl
TARİH VAKFI

Satış ve Pazarlama: Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
80220 Nişantaşı-İstanbul
Telefon: (212) 233 21 61-233 21 70 Faks: (212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr

Bir İşadamının Otobiyografisi ve Düşündürdükleri

MURAT KORALTÜRK

Şakir Kopuz, oğlu Bekir Arslan ile (sağda).

Yayımlanmış anı, günce, biyografi ve otobiyografi türlerinde kitapların daha ilk bakışta hemen büyük bir bölümünün siyasi veya edebi şahsiyetlere ait olduğunu söylemek mümkündür. Halktan, yani sıradan kişilerin kaleme aldıkları benzer türden kitapların sayısı pek azdır. Hemen şu soru da akla geliyor: Sıradan insanların başka insanlar ile paylaşabilecekleri türden yazacakları neler olabilir? Bu soru ne yazık ki biraz da tarihe pek sağlıklı olmayan bakış açımızın izlerini taşımaktadır. Yani tarihi devletin, kurumların, önemli veya büyük sıfatını hak ettiğine inandığımız konuları işleyen bir entelektüel uğraşı alanı olarak görmemizden kaynaklanıyor gibi. Ya toplum ve onu oluşturan sıradan insanlar? Onların yazdıkları bir işe yaramaz mı? Örneğin 6-7 Eylül olaylarını yaşamış bir Rum bakkalın veya manifaturacının o günlere ilişkin küçük bir deftere düştüğü notların varlığını hayal ediniz. Bu notlar, 6-7 Eylül olaylarına ilişkin, dönemin devlet erkânının ve gazetecilerin yazdıkları kadar, hatta daha da önemli bir malzeme olarak bugün dönemi yazacak araştırmacıların işine ne kadar da çok yarardı. Hayalleri ve "keşkeleri" bir yana bırakarak eldekine bakmak zorundayız. Kim bilir belki de bir gün, bir yerlerden burada örnek olarak andığımız 6-7 Eylül olaylarını yaşamış bir İstanbullu Rum'un yazdıkları gün ışığına çıkar. Tarihçiliğin en güzel ve heyecan veren yanlarından biri de bu değil mi? Yani birden ortaya çıkan veya değeri daha evvel anlaşılmamış, üzerinde pek durulmamış bir kaynağı keşfetmek.

Bu makaleyi yazmamıza neden olan *Kopuzlar* biraz bu türden bir kitap.[1] Yazarı Şakir Kopuz ne siyasi, ne edebi bir şahsiyet. Ne de bir düşünce adamı. Şakir Kopuz bir işadamı. Ancak, son yıllarda anı ve benzeri kitaplar yazmış kimi işadamları gibi toplumun büyük bölümünün tanıdığı bir işadamı değil.[2] Sıradan, doğal olarak ailesinden geride kalanların, iş çevresinde ise şimdilerde ileri yaşlarda bulunan bazı kişilerin ismini duyduğunda belki hatırlayabilecekleri, bizim ise ancak *Kopuzlar* kitabı ile kimliğinden haberdar olduğumuz bir işadamı.

1892'de Rize'de dünyaya gelen Şakir Kopuz, geçim derdi ile gurbete çıkmış tipik bir Karadenizlidir. Genç yaşlarında İstanbul'da iş hayatına atılır. İşi gemi sökücülüğü ve hurdacılıktır. Bu yönü ile elimizdeki otobiyografisi Türkiye'de girişimciliğin tarihi açısından erken olarak nitelendirebileceğimiz dönem için önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Çünkü girişimcilerin yazmış oldukları benzer türden kitaplara 1980'lerden önce sık rastlanmaz.

1963'te vefat eden Şakir Kopuz, 1947'de yayımladığı *Kopuzlar*'da kendi yaşamöyküsünü anlatmaktadır. Kitap alışılmış bir otobiyografi tarzında kaleme alınmış değildir. Her ne kadar kitap aile kökeninin anlatılması ve ilk çocukluk yıllarıyla başlıyorsa da kronolojik

olarak bir yaşam öyküsü anlatılmamaktadır. Örneğin kitapta "Uğradığım Yangın Felaketleri", "Karşılaştığım Büyük Davalar", "Kurtarma, Nakliye ve Hurda Demir İşlerinde Kullanılan Deniz Vasıtalarım", "Hayatımda Satın Alarak Bozduğum Vapurların Cetveli" gibi başlıkları bulunan bölümler yer almaktadır. Bir gemi sökücüsü ve hurdacı olan Şakir Kopuz'un yaşamı maceralarla doludur. Kitabında bu maceralara da yer verir. Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'ya cephane nakli sırasında yaşadıkları ve batık çıkartmaları sırasında yaşadığı tehlikeler gibi.

Şakir Kopuz'un hızla okunabilecek bir tarz ve hacimdeki kitabını kaleme alış amacı ve anlatım tarzı üzerinde durmak gerekir. Şakir Kopuz kitabı yazış amacını önsözde işadamı kimliği ile ilişkilendirerek "Evlatlarımı serbest sanata ve elkasibi habibullah fetvasınca ticarete korkusuz atılmalarını teşvik etmek, durgun teşebbüslerini hamlelerle uyandırmak" sözleriyle ifade eder.[3]

Dindar olduğu, ancak kabrine konmak üzere heykelini yaptırmak gibi Müslümanlar arasında pek alışılmamış bir harekette bulunacak kadar da girişim gücü ve hatta cüret sahibi olduğunu öğrendiğimiz Şakir Kopuz, kitabını vasiyetnamesi ile bitirir. Şakir Kopuz'un bu naif tarzını en açık biçimde yansıtan, kitabın sonunda yer alan ve kitabın bir tür manzum özeti olan "Hayatımın Manzum Tasviri" başlıklı bölümdür.[4] ("Kopuzlar ailemizin sevgili ahfadına" hitabıyla başlayan manzumeyi çerçeve içinde aynen yayımlıyoruz.)

Şakir Kopuz kitabını destansı havaya sahip yukarıdaki manzume ile bitirir. Kitabın içinde öğütler içeren mısralar da bulunur. Şakir Kopuz'un kitabını bitirdiği bu manzume, içeriği itibariyle incelendiğinde yalnızca Şakir Kopuz'un değil Türkiye'de Şakir Kopuz'dan sonra iş hayatına atılmış birçok işadamı ve girişimcinin iş hayatı ve onun çevresinde attığı adımı özetler. Yani yokluk ve yoksunluktan gelen çalışkan, mücadeleci bir kişilik, emek ve ter dökerek kazanılan bir servet, topluma sosyal kurumlara yardım ve destek yoluyla ödenen diyet borcu, aile bağlarının önemine yapılan vurgu.

İşadamları ve girişimcilere ait anı ve biyografilerin hemen hepsinde benzer yön ve özellikler öne çıkartılmaya çalışılmaktadır. Yani bir işadamının anılarında veya biyografisinde öne çıkarttığı konu ve değerlerin başında, sahip olduğu serveti nasıl güç koşullarda ve yokluktan var ettiğini ifade etme gayreti ile karşılaşmak mümkündür. Bu durum Türkiye gibi kapitalizmin çok geç girdiği ve ağır geliştiği bir ülkede girişimci sınıfın meşruiyet kaygısının doğal bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yani işadamları anılarında ve biyografilerinde bir şekilde servetlerinin kaynağı ve edinme biçimlerine ilişkin açıklamalarda bulunurlar. Doğal olarak da

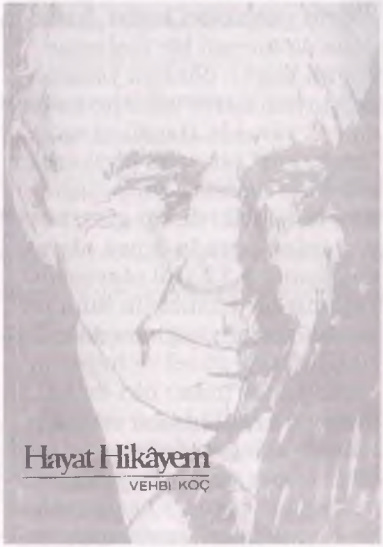

"Kabrimi ziyaret edecek sülâlem efradına mücessem bir tasvirimi bırakmak emeliyle ve asla bir şöhret ihtirası düşünmeksizin yaptırdığım mütevazı heykelimdir." (s. 136)

Kopuzlar Ailemizin Sevgili Ahfadına

Evlat, sakın bu yazımı okumadan geçme
Yurt topraklarına hayırlı olmadan ahirete göçme.
Gençliğinde çalış ki, ihtiyarlığında vicdan azabı çekme
Rahmete vesile olacak iyiliklerden vaz geçme.
Ben 1892'de Rize'de Veliköyü'nde doğdum
Kopuzlardan Hasan oğlu Şakir Kopuz oldum.
Portakal bahçelerimizin güzel kokularıyla uyudum
Yeşil zümrüt köyümün güneşli havasıyla büyüdüm.
12 yaşındayken İstanbul'a babamın yanına geldim
Çalışmak zevkini ve sanatını babamdan gördüm.
Demir ve deniz işlerine bütün kuvvetimle sarıldım
40 sene ter dökerek usanmadan nice işlere karıştım.
Hamdolsun çalışmakla huzur ve mükafata kavuştum
Zira yıllarca denizler üstünde ve altında tehlikelerle savaştım.
Ulu Tanrının inayet ve siyanetiyle her müşkülü başardım
Yurduma da faydalı nice insanlar yetiştirmeğe uğraştım.
Sularında yıkandığım coşkun Karadeniz'i hiç unutmam
Rize-Veliköyü'ndeki beşiğimi de aklımdan ayırmam.
Her fırsatta sevgili ana yurdumu ziyaret ederim
O şefkatli anamın dualarıyla ferahlık duyarım.
Bu güzel yolda hep nimetler ve takdirler topladım
Yurt öksüzleri için esirgeme kurumlarına bağışlar yolladım.
Cesur Karadenizliler, biliniz ki ilerlemenin şartı uhuvvettir.
İlk mevcut sermayeniz de pazılarınızdaki kuvvettir.
Demirler büyük bir servet, denizler payansız bir kudrettir.
Bu cevherlere erişmek için lazım olan bir himmettir.
Demirci ve denizci kardeşler, sizlere nasihatlerim bunlardan ibarettir.
Beklediğim manevi mükafat sizlerden bu vatana sadakat ve hamiyettir

Şakir Kopuz, *Kopuzlar*, İstanbul, 1947, s. 137-138.

ne kadar meşru yoldan edindiklerini söyleme ihtiyacını duyarlar. Ancak, bu davranış biçimi şu soruyu düşündürmektedir: Servetlerinin ve bu servetleri edinme yollarının meşruluklarına bu kadar inanıyorlarsa bu açıklama gayreti nereden kaynaklanmaktadır? Bu davranış biçimi farkında olmadan suçluluk hissi ile yapılmış bir savunma hareketi de olabilir.

Yine benzer kaygı anı ve biyografilerde işadamlarının sosyal duyarlılık sonucu yaptıkları yardımları dile getirmeleri ile ortaya çıkar. Konu edilen bir başka değer aile kurumudur. Ailenin kutsallığı ve aile bağlarının öneminin benzer anı ve biyografilerde öne çıkmasında yine Türkiye'de kapitalizmin geç ve ağır gelişiminin etkisi vardır. İki-üç kuşaktan daha geriye giden bir girişimci sınıfının olmadığı Türkiye'de profesyonelliğe karşı duyulan tedirginlik, doğal olarak aile içi dayanışmayı daha kuvvetli kılmıştır. Dolayısıyla Şakir Kopuz'un otobiyografisinde olduğu gibi girişimci ve işadamlarının anı ve biyografilerinde aile kurumunun ve bağlarının önemi üzerine öğütler, uyarılar dile getirilir.

Şakir Kopuz'un otobiyografisi ilk bakışta daha sonra kaleme alınmış başka girişimcilere ait anı ve biyografilerle karşılaştırıldığında naif tarzı ile dikkat çekmektedir. Ancak, bunun yanında Şakir Kopuz ve diğer girişimci ve işadamlarının anı ve biyografilerinin ciddi bir analizden geçirilmesi, Türkiye'de hür teşebbüsün tarihsel seyrini yerine oturtabilmek için önemli bir veri elde edilmesine yarayacaktır.[5] Elde edilmesi muhtemel bu bilgiler ve veriler ile Türkiye'nin yakın dönem iktisadi tarihinin daha da aydınlığa kavuşması sağlanmış olacaktır.

1. Şakir Kopuz, *Kopuzlar*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1947. Konuya ilgimi bilen ve bu nadir kitabı hediye etme nezaketini gösteren Denizler Kitabevi'nden arkadaşım Turgay Erol'a teşekkür ederim.
2. Bu tür kitaplardan birkaç tanesini yayımlanış sırasına göre şöyle sıralamak mümkündür: Süreyya İlmen, *Teşebbüslerim ve Reisliklerim*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1949. Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul, 1973. Sadun Tanju, *Hacı Ömer*, İstanbul, 1983. Bernar Nahum, *Koç'ta 44 Yılım*, İstanbul: Milliyet Yay., 1988. Feyzi Akkaya, *Ömrümüzün Kilometre Taşları*, İstanbul, 1989.
3. *Kopuzlar*, s. 5.
4. *Kopuzlar*, s. 137-138.
5. Türkiye'de bir girişimci sınıfın oluşumu ve gelişimi sürecini incelerken girişimcilerin anı ve biyografilerinden yararlanılmış iki örnek araştırma için bkz. Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, çev. Fikret Adaman, İstanbul: İletişim Yay., 1995. Murat Çokgezen, "Hayatta Muvaffak Olmuş İş Adamlarımız Röportajlar Dizisinden Hareketle Cumhuriyetin Başarılı İşadamları", *Toplumsal Tarih*, c. 10, S. 58 (1998), s. 4-10. Burada söz edilen anı ve biyografilerin tespiti ve dökümü yanında elde ettiklerimizin okumasını yapmaktayız. Önümüzdeki yıllarda bu araştırmanın sonuçlarını bir makale olarak okurlarla paylaşmayı düşünmekteyiz.

B İ R B E L G E

Meşhur Adamlar Ansiklopedisi

Her ayın birinde ve on beşinde neşrolunur.

İdarehane: İstanbul Ankara caddesinde YEDİGÜN idarehanesinde

Posta kutusu No. 103 — Telgraf adresi: İstanbul Meşhur Adamlar

I8/3/I936

Bay Nuri Conker,
Kamutay ikinci Reisi

Muhterem efendim,

(Meşhur Adamlar) ismile neşretmekte olduğumuz resimli Ansiklopedide memleketimizin eserlerile ve işlerile tanınmış zevatından da bahsederken verilecek malûmatın doğru olmasını hem hakikate, hem de kendilerine ve memleket gençliğine hürmet ve hizmet borcu sayıyoruz. Bunun için şu (Questionnaire) i tertip ile taktim ettik. Bu şekildeki müracaatları bazan mahviyet duygusuna kapılarak veya meşguliyetten dolayı ihmal ederek cevapsız bırakan zevat bulunuyor ki bu takdirde haklarındaki malûmatın eserde noksan, yahut yanlış çıkması ihtimaline meydan bırakmış oluyorlar demektir. Rica edilen suallere açık ve mümkün olduğu kadar etraflı cevaplar yazmak zahmetine lütfen katlanmanızı ve en son fotoğraflarınızdan birini de katarak adresimize iade buyurmanızı hürmetle ve ehemmiyetle istirham ederim efendim.

Eski *Sinop Mebusu:*

İ. Gövsa

Harplerdeki vazifelerin işaret bulunması ve (N) harfine gireceği için cevabın bir hafta içinde lütfedilmesini istirham olunur.
Hazırda bir yeni resim yoksa Kamutayca çıkarılan albümdeki resim konacaktır. Sevgi ve hümetlerile İ. Gövsa

1 — Doğuş tarihi ve Memleketi: ....

2 — Baba adı, sıfat ve sanatı (varsa aile adı): ....

3 — Okunan mektepler, tahsil dereceleri: ....

4 — Şimdiye kadar bulunulan vazifelerin, yahut yapılan işlerin safhaları: ....

5 — Telif veya tercüme edilmiş, basılmış eserler, yahut meslek ve ihtisasa göre meydana getirilmiş işler hakkında etraflıca malûmat: ....

6 — Son fotoğraflardan biri (Ressam, Heykeltıraş, Mimar ... olan zevat için eserlerinden bir veya ikisinin fotoğrafisi).

Murat Koraltürk arşivi

İ. A. Gövsa'nın yayımladığı ve Cumhuriyet döneminde yayımlanmış önemli bir biyografi ansiklopedisi olan *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi* için Gövsa'nın Nuri Conker'den biyografik bilgi talep ettiği matbu form. Bilgi formu doldurulup Gövsa'ya geri gönderilmediği gibi ansiklopedide Nuri Conker'e ait bir madde de yayımlanmamıştır.

BİR MÜZMİN MUHALİFİN YAZIŞMALARI

Doktor Rıza Nur'un Mektupları

M. SABRİ KOZ
EMİN NEDRET İŞLİ

Tabib Kolağası Rıza Nur Bey

Doktor Rıza Nur muhalif fikirleri, yasaklı fakat ilginç bir biçimde yaygınlık kazanan hatıratı ve Cumhuriyet ileri gelenleri aleyhine söylediği sözlerle tanınır, bilinir. 1878 yılında Sinop'ta dünyaya gelen Rıza Nur, 1901'de Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirdikten sonra siyasi hareketlerin içinde yer almış, Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM'de bulunmuş (Sinop mebusu), "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı" yapmış, Lozan görüşmelerinde delege olarak görev almış ve ömrünün yaklaşık üçte birlik bölümünü (öl. 8 Eylül 1942) muhalif tutumundan dolayı yurtdışında (Paris, İskenderiye) geçirmek zorunda kalmıştır.[1] Bu nedenle inandığı ve güvendiği kimselerle sürekli mektuplaşmış, onlardan devamlı olarak Türkiye hakkında bilgiler almıştır. Yurtdışında bulunduğu süre içerisinde Türkiye'den mektuplaştığı kişilerden biri de Mahmut Mesut Koman Bey'dir.

1900 yılında Çanakkale'de dünyaya gelen Mesut Koman, Mühendishane-i Berrî-i Hümayun hocalarından İstihkâm Miralayı İsmail Hakkı Koman'ın oğludur.[2] *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, *Kırım Mecmuası* gibi dergilerde genç yaşta yazıları yayımlanan Mesut Koman, Mersin'de İçel Türk Ocağı Hars Encümeni reisliği yapmıştır. Daha sonra Konya Milli Kütüphane müdürlüğü, Konya ve Bitlis Vakıflar müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. *Konya Halkevi* dergisinin yöneticiliğini de yapan Mesut Koman, İstanbul Belediyesi eski eserler tarih uzmanlığından emekli olmuş, 30 Kasım 1979 tarihinde İstanbul'da Zuhurat Baba Mahallesi'ndeki evinde ölmüş, Bakırköy Mezarlığı'na gömülmüştür.[3] Evlenmemiş olan Mesut Koman, evini Darüşşafaka Cemiyeti'ne bağışlamıştır. Mesut Bey'in ölümü üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen ev Darüşşafaka tarafından hemen boşaltılmış ve satılmıştır. İçindeki eşyalar, kütüphane ve arşiv ise bu boşaltma işlemi sırasında Mesut Koman'm manevi evladı Av. Haluk Kapkın tarafından satılmış; kütüphaneyi Enderun Kitabevi, arşiv ve yazışmaları da Hayri Necdet İşli almıştır.[4]

Miralay İsmail Hakkı Bey'in Türkçü fikirlere yatkın bir asker olmasının da etkisiyle İçel Türk Ocağı Hars Encümeni reisliği yapan Mesut Koman bu yıllarda bazı yerel gazetelerde ve özellikle Adana'da İsmail Habib [Sevük] tarafından yayımlanan *Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası*'nda yazılar yayımlamış,[5] Konya'ya gelince Selçuklu tarihi ile ilgili yazı ve eserler yayımlamaya hız vermiştir.

Koman, yayımladığı bu eserleri o sıralarda İskenderiye'de bulunan Doktor Rıza Nur'a da gönderir. 12 Teşrinevvel 1934 tarihli mektupla başlayan yazışmalar, yayımladığımız 22 Ocak 1942 tarihli mektuba kadar sürer. Yaklaşık sekiz yıllık bir süreyi kapsayan bu yazışma döneminden elimizde 62 adet mektup vardır. Mektuplar, Rıza Nur'un Türk tarihi ve edebiyatı hakkındaki düşüncelerini, yaptığı araştırmaları, Türkoloji sahasındaki geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu gösteren önemli belgelerdir. Doktor Rıza Nur, bu yönden fazla araştırılmamıştır. Oysa Türk tarihi ve edebiyatı hakkında kaleme aldıkları, esas mesleği olan tababet üzerine yazdığı eserlerden kat be kat fazladır. Mektuplarda Fuat Köprülü, Hüseyin Cahit Yalçın, Ziya Şakir Soko gibi yazar, siyasetçi, bilim adamı kişiler aleyhinde ifadeler kullanan Rıza Nur'un yaptığı çalışmalar hakkında etraflıca bilgiler vardır. Gerekli yerleri notlanmış olarak kitap halinde hazırladığı-

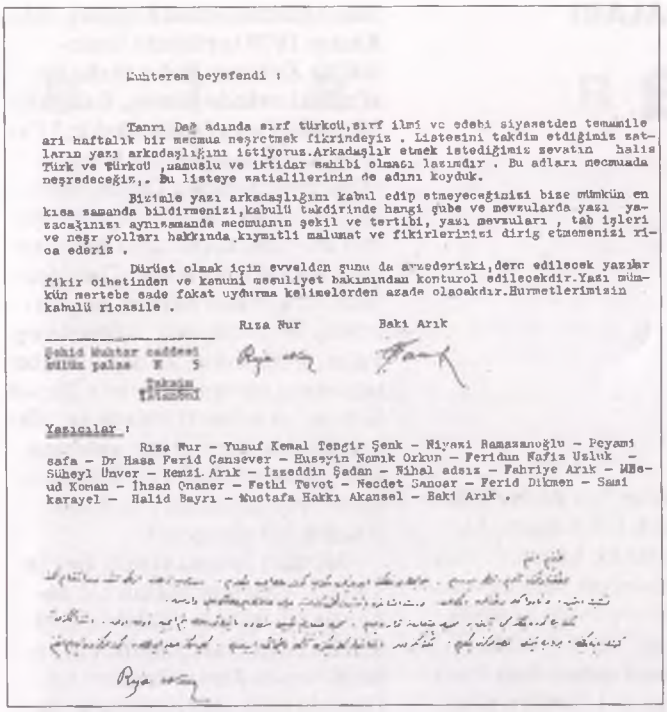

Muhterem beyefendi :

Tanrı Dağ adında sırf türkcü,sırf ilmi ve edebi siyasetden tamamile ari haftalık bir mecmua neşretmek fikrindeyiz . Listesini takdim etdiğimiz satların yazı arkadaşlığını istiyoruz.Arkadaşlık etmek istediğimiz zevatın halis Türk ve Türkcü ,namuslu ve iktidar sahibi olması lazımdır . Bu adları mecmuada neşredeceğiz,. Bu listeye natialilerinin de adını koyduk.

Bizimle yazı arkadaşlığını kabul edip etmeyeceğinizi bize mümkün en kısa zamanda bildirmenizi,kabulü takdirinde hangi şube ve mevzularda yazı yazacağınızı aynı zamanda mecmuanın şekil ve tertibi, yazı mevzuları , tab işleri ve neşr yolları hakkında kıymetli malumat ve fikirlerinizi dirig etmenizi rica ederiz .

Dürüst olmak için evvelden şunu da arzederizki,derc edilecek yazılar fikir cihetinden ve kanuni mesuliyet bakımından kontorol edilecekdir.Yazı mümkün mertebe sade fakat uydurma kelimelerden azade olacakdır.Hurmetlerimizin kabulü rica olunur .

Rıza Nur Baki Arık

Şehid Muhtar caddesi
Bilbir palas K 5

Yazıcılar :

Rıza Nur - Yusuf Kemal Tengir Şenk - Niyazi Ramazanoğlu - Peyami Safa - Dr Hasa Ferid Cansever - Hüseyin Namık Orkun - Feridun Nafiz Uzluk - Süheyl Ünver - Kemzi Arık - İzzeddin Şadan - Nihal adsız - Fahriye Arık - Mesud Koman - İhsan Cnaner - Fethi Tevot - Necdet Sancar - Ferid Dikmen - Sami karayel - Halid Bayrı - Mustafa Hakkı Akansel - Baki Arık .

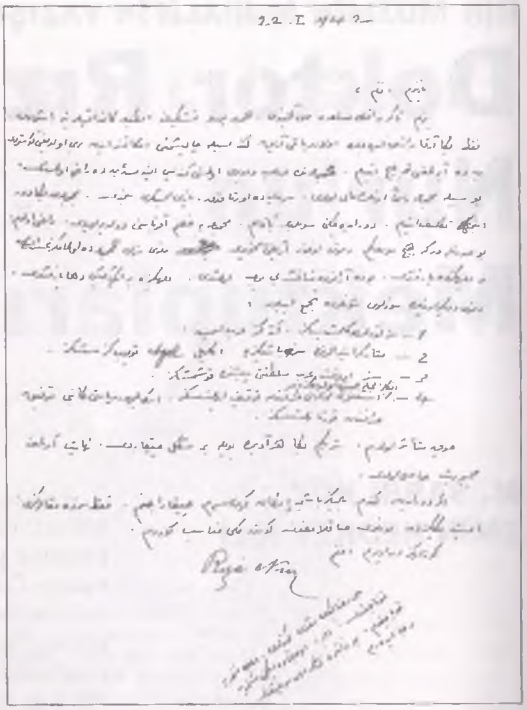

Mektuplardan iki örnek: 4 ve 5 no'lu mektuplar.

mız ve bir yayıncı çıkması için beklettiğimiz bu mektuplardan beşini *Toplumsal Tarih* sayfalarında yayımlıyoruz.

Bunlar, Rıza Nur'un yaşamının son yıllarında kaleme aldığı mektuplardır. Seçilen bu mektuplar yaşamının son senesinde 18 sayı çıkarabildiği *Tanrıdağ* dergisinin[6] oluşumunu anlatması ve yine kendisine o tarihlerde hücum edenler[7] hakkında bazı bilgiler içermesi, Mesut Koman hakkında da bazı iddialara yer vermiş olması, dahası yakın tarihimizde izler bırakmış iki şahsiyeti az bilinen yönleri ve Rıza Nur'un çeşitli bakımlardan karşılarında olduğu kişilerle ilgili değerlendirmelerini içermesi açısından önemlidirler.

1

15 Mayıs 1941

Azîzim Efendim,

9 Mayıs tarihli mektubunuzu dün aldım. Zannımca yazdığım mektup elinize gelmeden yazılmış olacak. O mektubumda damgaları klişe suretinde yapacaklarımı, *Tasvîr-i Efkâr* klişecisinin yapacağını, üç buçuk lira istediklerini, muvâfık ise de paranın doğrudan doğruya *Tasvîr-i Efkâr* sâhibi Ziyad Bey'e gönderilmesini yazmıştım. Bir de bana yazarsanız iyi olur. Çünkü bunların işleri pek yavaş, ikide bir telefonla filan te'kid etmek lâzım olduğundan bu tecrübeyi yaparım.

Gözlerinizden öperim, efendim.

Rıza Nur

2

31 Mayıs 1941

Azîzim Efendim,

Mektubunuza cevapta geciktim. Sebebi klişeler işidir. Birkaç gündür Ziyad Bey Ankara'ya gitmiş, bugün gelmiş, gittim sıkıştırdım. Hemen yaptırıp yollayacağını ekîden söyledi. Zannederim ki üç-dört güne kadar gönderir. Zâten bir kısmı yapılmış. İnsan işte böyle delâlet edince de mahcûb oluyor.

Ali Şîr Nevâî'ye gelince: Bunu Fransızcasından tercümem üç-beş güne muhtaç. Bense ikibuçuk yıldır malumunuz vechile Meşrutiyet Devri tarihini yazmak için türlü mecmua ve gazeteler gördüm. Meclis-i Mebusan'm 100 ciltten fazla olan zabıtnâmelerini tedkîk ettim. Bu günlerde *İkdam* gazetesi koleksiyonu ile meşgul oluyorum. Bin şükür ki bunları burda İnkılâb Müzesi Kütübhânesi'nde buldum. Bana da hânemde okumak üzre veriyorlar. Harıl harıl bunlarla meşgûlüm. Vaktim yok.

Başka bir şey düşündüm: Fransızcaya tercüme ettiğimin Türkçe orijinali var. Fakat tek nüsha ve "Türk Şiirinin Evolusyonu Tarihi" adlı eserime ait olduğundan göndermekten pek korkuyorum. Zâyi' olursa, yolda veya orada, benim için bir felâket olur. Bir daha bu etüdü nerden yapacağım, geçti. Bu müsveddeler Fransızcasından çok geniş ve çok ihâtalı. O vakit Fransızcaya tercümesini bir hulasa olarak yapmışım. Bunu göndermek fikrine düştüm ama bu mahzûrdan dolayı da gönderemiyorum.

Bir de bu müsveddeler intizâmsız ve hattâ kısmen kurşun kalem iledir. Mürettib dizerken pis eliyle tutunca çok yerleri okunmaz hâle gelir. Benim yeni ve muntazam bir kopya yapmağa vaktim yok. Adamım da yok.

Ve yine bir mahzûr da Nevâî'nin birtakım şiirlerinden numûneler vardır. Bunları yeni harflerle yazmak olmaz. Eski harflerle orjinali üzre derc etmek lâzımdır. Bu da galiba ya-

sak. Bu neşir de bir şeye yaramaz.

Ali Şir üzerine Türkçe bir eser olmadığından bu basılabilse çok iyi olurdu ama ziyâ'ından son derece korkuyorum.

Gözlerinizden öperim, efendim.

Rıza Nur

3

24 IX 1941

Azîzim Efendim,

Çoktan sizden cevap almadım. Ben de iki aydır Sinop'ta idim. İki numro *Konya Mecmuası* lutfetmişsiniz. Bizim makaleleri de gördüm. Size Ali Şir'i gönderemediğime müteessirim. Ta'ahhütlü göndersem belki kaybolmaz. Eğer siz orada kopya ettirir aslını bana yine ta'ahhütlü olarak gönderirseniz olabilir zannındayım. Size bizim "Hucumlara Cevablar" risalesinden göndermiştim. Her halde almışsınızdır. Naci Sadullah aleyhine dava açmıştım. Altı ay hapse mahkûm edilmiştir.

Gözlerinizden öperim efendim.

Rıza Nur

4

Muhterem Beyefendi:

Tanrı Dağ adında sırf Türkçü, sırf ilmi ve edebi siyasetden temamile âri haftalık bir mecmua neşretmek fikrindeyiz. Listesini takdim etdiğimiz zatların yazı arkadaşlığını istiyoruz. Arkadaşlık etmek istediğimiz zevatın halis Türk ve Türkçü, namuslu ve iktidar sahibi olması lâzımdır. Bu adları mecmuada neşredeceğiz. Bu listeye zâtıalilerinin de adını koyduk.

Bizimle yazı arkadaşlığını kabul edip etmeyeceğinizi bize mümkün en kısa zamanda bildirmenizi, kabulü takdirinde hangi şube ve mevzularda yazı yazacağınızı aynı zamanda mecmuanın şekil ve tertibi, yazı mevzuları, tab işleri ve neşr yolları hakkında kıymetli malumat ve fikirlerinizi dirig etmemenizi rica ederiz.

Dürüst olmak için evvelden şunu da arzederiz ki, derc edilecek yazılar fikir cihetinden ve kanuni mesuliyet bakımından kontrol edilecektir. Yazı mümkün mertebe sade fakat uydurma kelimelerden azade olacakdır. Hürmetlerimizin kabulü ricasile.

Rıza Nur Baki Arık

Şehid Muhtar Caddesi
Sülün Palas N 5
Taksim
İstanbul

Yazıcılar: Rıza Nur - Yusuf Kemal Tengirşenk - Niyazi Ramazanoğlu - Peyami Safa - Dr. Hasan Ferid Cansever - Hüseyin Namık Orkun - Feridun Nafiz Uzluk - Süheyl Ünver - Remzi Arık - İzzeddin Şadan - Nihal Adsız - Fahriye Arık - Mesut Koman - İhsan Onaner - Fethi Tevet - Necdet Sancar - Ferid Dikmen - Sami Karayel - Halid Bayrı - Mustafa Hakkı Akansel - Baki Arık.

M. Mesud Koman (sağda), İbnülemin Mahmud Kemal İnal (ortada) ve Asım Kurt ile.

Azîzim Efendim,[8]

Lutufnâmenizi aldım. Teşekkür ederim. Cevabımda bu

TANRIDAG

Bu Türklerin dergisidir

İçindekiler

10 Kuruş

Cuma günleri çıkar

makine ile yazılmış mektubu göndermek için bekledim. Sadeddin Nüzhet evvelki tenkîdimden intikâm almağa teşebbüs etmiş ve na-revâ kelime ve tarzlara dökülmüş. Dürüst insanlara yakışmaz tarzda. Kendisine cevap hazırladım, daha alacağı varmış.

Mektup'ta göreceğiniz gibi artık bir mecmua çıkarmağa karar verdim. Mecmua çıkarınca tabiî sîzi de yanımda görmek benim için zevk olur. İştirâkinizi, güzel yazılarınızı, bu bâbda kıymetli tavsiyelerinizi beklerim. Mektubunuzdan İstanbul'a geleceğinizi anladığımı zannediyorum. Gelirseniz çok iyi olur. Gözlerinizden öperim, efendim.

Rıza Nur

5

22 I 1942

Azîzim Efendim,

Bizim *Tanrıdağ*'ın müsâadesi alındı. Hemen büro teşkiline, matbaa, kâğıt işlerine başladık. Fakat bana arkadaşlık edecek olan Baki Arık kendisiyle çalışmağı imkânsız eden biri olduğunu gösterdi. Ben de ayrılmağı tercih ettim. Mecmuanın sâhip ve müdürü olmasını kendisi istemiş, ben de razı olmuştum. Bu sebeple mecmua resmen onun malı oldu. Sermayede ortaktık. Yazı işleri benimdi. Mecmuayı bana devretmesini teklîf ettim. Devredeceğini söyledi, bakalım. Mecmuaya hısım akrabasını dolduruyordu. Râzı oldum. Bu suretledir ki hiç sevmediğim Remzi Oğuz Arık'ı da koydu. Remzi sizin mecmuada olmamanızı istemiş ve aleyhinizde yazmıştı. Bu da aramızda münakaşayı mûcib olmuştu. Aleyhinize bir iki kişi daha yazmıştı. Remzi ve diğerlerinin sözleri şunlarda tecemmu' ediyor:

1. Siz Türk değilmişsiniz. Atanız Arap imiş.

2. Mütâreke ibtidâlarında siz başınıza agel koyup gezmişsiniz.

3. Siz o vakit Arap saltanatı peşinde koşmuşsunuz.

4. İngiliz Muhibleri Cemiyeti[9] olduğunuzdan İstiklâl Mahkemesi tarafından tevkîf edilmişsiniz. Eski Cumhûr Riyâseti kâtibi Tevfîk tarafından kurtarılmışsınız.

Çok müteessir oldum. Şerîkim bana her adımda böyle bir müşkil çıkardı. Nihâyet ayrılmağa mecburiyet hâsıl oldu.

Eğer devrederse kendim yalnız başıma ve imkân görürsem çıkaracağım. Fakat siz de makalenizi istediğinizden bunları saklamaktansa göndermeği münâsib gördüm.

Gözlerinizden öperim, efendim.

Rıza Nur

Ali Rıza Bey'in şiiri güzeldi. İlk nüshaya konacaktı. Deve Oyunu'nu da ikinci nüshaya koyacaktım. Bu zatlara teşekkürlerimi söylemenizi ricâ ederim.

Zarflardan biri.

Bay Mesud Koman

Konya Kütüphanesi

Konya

Konya

1. Ali Birinci, "Nur, Rıza", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY Yayınları, İstanbul, 1999, C. 2, s. 372-373.
2. Miralay İsmail Hakkı Bey Mühendishane'de hocalığı dışında Çanakkale Boğazı istihkâmlarının inşasında görev almıştır. Komutanı ünlü istihkâmcı Mahmut Mesut Paşa'dır. Bu nedenle İsmail Hakkı Bey Çanakkale'de doğan oğluna Mahmut Mesut ismini koymuştur.
3. M. Sabri Koz, "Koman, Mahmut Mesut", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Kültür Bakanlığı - Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994, C. 5, s. 47.
4. Arşiv ve yazışmalar Hayri Necdet İşli tarafından muhafaza edilmektedir. Fakat kütüphane dağılmış durumdadır. Mektuplar üzerinde çalışma yapmamıza izin veren Hayri Necdet İşli'ye teşekkür ederiz.
5. M. Sabri Koz, "Adana Mıntakası Maarif Mecmuası (Çukurova'da Memleket - Memleket Çukurova'da) ve Halk Kültürü Bakımından Önemi", *II. Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, Bildiriler*, Adana, 1993, s. 426.
6. 8 Mayıs 1942-4 Eylül 1942 tarihleri arasında 18 sayı yayımlanmıştır.
7. Rıza Nur, *Hucumlara Cevablar*, İstanbul, Matbaai Ebüzziya, 1941, 45 s.
8. Buraya kadar daktilo ile ve çift imzalı olarak yazılan mektuba eklenen bu satırlar Rıza Nur'un elyazısıyladır.
9. "Azası" ya da "mensubu" gibi bir kelimenin eksik olduğunu düşünüyoruz.

Antikçağda Şiir-Tarih-Retorik İlişkisi

BEDİA DEMİRİŞ
Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi

Günümüz tarih yazımının temellerini atmış olan antikçağ tarih yazıcılığı, zamanımızın tarih anlayışından çok farklı bir çizgideydi: Kendine özgü yöntemleriyle, kurallarıyla edebiyatın bir biçimiydi antikçağda tarih yazımı. Bu çağda betimleme biçimine ve bunun okuyucu üzerinde bırakacağı etkiye, gerçeğin araştırılmasından daha çok önem veriliyordu. Bu yönüyle modern tarih yazıcılığından ayrılmaktadır. Antikçağda gerçeğin araştırılmasına önem veren tarihçiler hiç yok değildi kuşkusuz; ancak bu çağın tarih yazımının özelliklerini ve kurallarını belirleyen iki öğe söz konusuydu: şiir ve retorik. Şiirin ve retoriğin tarih yazımına etkileri konusu antikçağ yazarları, düşünürleri tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Vergilius her iki yanında tarih ve trajedi musaları ile.

Antikçağ tarih yazımının, temelinde destan türüne dayandığı yadsınamaz bir gerçektir.[1] Grek yazınında ve ondan etkilenen Roma yazınında ilk eserler ölçülü dizeler biçiminde yazılmış, söylence ile gerçeğin karıştırılarak anlatıldığı destanlardı. Destanlar hem Grek tarihçilerinin hem de Romalı tarihçilerin yararlandıkları ilk örneklerdi. Eski Roma'da tarih yazımı Greklerin tarih yazımından büyük ölçüde etkilenmiştir. Romalılar kendilerine özgü bir tarih yazımı biçimi geliştirmeye fırsat bulamadan Greklerin tarih yazımı onların tarih yazımını kurallar bakımından biçimlendirmişti.[2] Greklerde İÖ 6. yüzyılda ortaya çıkan tarih yazma işi Roma'da İÖ 3. yüzyılda başlamıştır. Romalıların en eski tarih eserleri hemen hemen tümüyle I. Kartaca Savaşı'nı anlatan destansı şiirlerdi. Gnaeus Naevius'un *Bellum Punicum*'u ve Quintus Ennius'un *Annales*'i bu türden eserlerdir.

Antikçağ tarihçiliğinin destanla bağlantılı oluşu bu çağda tarih yazma işinin şiirsel bir mesele olarak anlaşıldığını bize gösterir. Destanların tarih yazarlarına katkısı özellikle yazış yöntemi ve kompozisyonun düzenlenmesi konularında olmuştur diyebiliriz. Örneğin Grek tarihçiliğinde, sonradan da Roma tarihçiliğinde önemli bir yer tutan söylevlerin edebiyatta ilk kullanımı Homeros'un destanlarına kadar geri gitmektedir. Aynı şekilde, karşılıklı konuşmaların kullanımı; tarihçinin gerekli gördüğü olayları, durumları, saptamaları aktarmak için, esas konuya aradan soktuğu eklemeler olan konu dışı sözlerin kullanımı ve öykü anlatımı konusunda da destan türünün tarih yazımı üzerinde etkisi söz konusudur. Öte yandan, tarihçiliğinden çok anlatımının şiirselliği ile övgü toplamış olan Livius ve tarih eserinde Roma'nın destan şairi Vergilius'un şiirselliğini izlemiş olan Tacitus destan türünün tarih yazımındaki etkisinin yüzyıllar boyunca sürdüğünün, kanımca, bir başka kanıtıdır. Destanın tarih yazmada etkili olmasının yanı sıra, Grekler ve Romalılar bir tarih eseri ile destan arasında iki noktada ayrım olduğunu da biliyorlardı: İlkin tarih düzyazı olarak yazılırdı, ikinci olarak da geçmişle ilgili fantazileri gerçeklerden ayırarak gerçekleri anlatırdı.[3]

Ünlü Grek düşünürü Aristoteles şiirin bir tarih eserine göre daha üstün olduğunu söylemektedir.[4] Aristoteles'e göre şair ile tarih yazarının ayrımı, birinin düzyazı, diğerinin ölçülü yazı kullanmasından kaynaklanmamaktadır; çünkü Herodotos'un tarih eseri de dizeler haline ge-

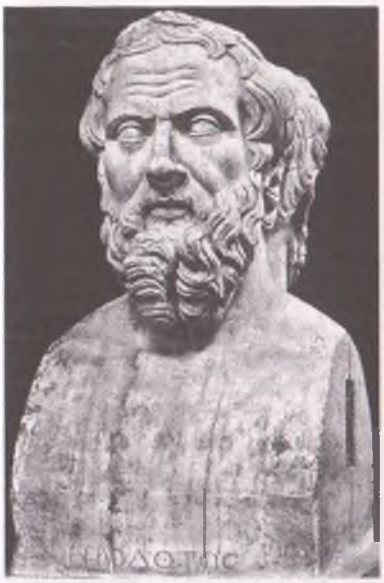

Herodotos (solda) ve Thukydides.

tirilebilir. Düzyazı olarak da yazılsa ölçülü dizeler halinde de yazılsa, Herodotos'un eseri bir tarih eseridir. Çünkü gerçekten olmuş olanları anlatmaktadır. Şair ise gerçekten olmuş olanı değil, olabilir olanı anlatır. Bu sebeple, Aristoteles'e göre, şiir tarih eserine göre daha felsefidir, bu yüzden de daha üstün olarak değerlendirilebilir. Şiir genel olanı anlatır; olasılık ya da zorunluluk yasalarına göre, belirli özellikteki bir kişinin böyle ya da şöyle davranması ya da konuşması söz konusudur şiirde, oysa tarih eserinde bir kişinin başına gelenler ya da eyledikleri tekildir.

Grek tarih yazarı Polybios Aristoteles'in izinden giderek özel anlamda trajedi, genel anlamda şiir ile tarih arasında temelde ayrılık olduğunu görür.[5] Ona göre bir tarih yazarı okuyucusunu abartıyla, betimlemelerle heyecanlandırmaya çalışmamalıdır, ne bir trajedi şairi gibi karakterleri için muhtemel söyleyişler hayal etmeye çalışmalıdır, ne de ilgilendiği olayların yol açabileceği bütün olası sonuçları saymalıdır; sadece gerçekten olmuş olanı ve gerçekten söylenmiş olanı, yani olağan olanı kaydetmelidir. Polybios'un düşüncesine göre, trajedinin nesnesi ile tarihin nesnesi de aynı değildir, tamamıyla zıttır birbirine. Gerçeklik olmamakla birlikte birincisinin önde gitmesi olasıdır, bunlar izleyici için yanılsama yaratırlar. İkincisinde ise gerçeklik vardır, amaç öğrenenlere (haber alanlara) yarar sağlamaktır.

Şiiri "aldatıcı" olarak nitelendiren biyografi yazarı ve düşünür Plutarkhos insan yaşamını, oynanmakta olan bir tragedya olarak görmektedir ve tarihçinin dramatik karakterlere gereksinimi olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte trajik şiirin tarih yazarı için tehlikeli olduğunun da ayırdındadır; çünkü trajik şiir insanların acınacak haldeki durumlarını ele alır.[6] Grek tarih yazıcılığında karakter betimlemelerine çok önem verilirdi. Bu konuda en önemli isim Thukydides idi. Onu izleyen Romalı tarih yazarı Gaius Sallustius Crispus olaylara yön veren kişilerin karakter betimlemelerine tahin eserlerinde yer vermiştir. Tarihi olaylar kişilerin elinde biçimlenip geliştiğinden, kişilerin karakterleri önemli oluyordu. İmparatorluk döneminin Roma tarihçilerinden Publius Cornelius Tacitus yazdığı tarih eserlerinde, olayların ve insanların davranışlarının arkasında gizli olan, insan ruhunun kötü yönlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu yönüyle onun tarihi trajik tablolarla doludur ve karamsar görünümlüdür.

Ünlü hatip devlet adamı Marcus Tullius Cicero kendisi herhangi bir tarih eseri yazmamış olmakla birlikte, tarih yazanlara eserlerinde öğütler verir, bir tarih eserinin nasıl olması gerektiği, bir tarihçinin nasıl yazması gerektiği konusunda görüşlerini bildirir. Cicero tarihin şiirle aynı olmadığının ayırdındadır. Ona göre tarihte ve şiirde ayrı ilkeler izlenir. Çünkü tarihte her şeyin kendisine göre yargılandığı ölçüt "gerçeklik"tir, şiirde ise ölçüt "zevk verme"dir.[7]

Romalı eleştirmen ve eğitimci Marcus Fabius Quintilianus tarihin şiire çok yakın olduğunu söylemektedir: Ona göre tarih ölçü sınırlamasının olmadığı, düzyazıyla yazılmış bir şiirdir.[8]

Samsatlı Lukianos'a göre de şiirin, destanın amacı, kuralları başkadır, tarihin amacı, kuralları başkadır. Şiirin tek tanıdığı yasa şairin isteğidir ve şiirin özgürlük alanı vardır. Şiirin süslemeleri olan masalı, övgüyü, abartıyı tarihe sokmamak gerekir. Lukianos'a göre tarihin tek amacı yarardır ve öğretici olmaktır. Okuyucunun beğenisini kazansın, cezbetsin diye övgüyü tarihe sokmak çok yanlış olur; böyle yapanlar doğrudan, gerçeklikten uzaklaşmış olurlar. Tarihin tek amacı olan yararlı olmaya da ancak doğruyu anlatmakla ulaşılabilir. Yararlı olmaya eğlendirme ve hoşa gitme özellikleri de katılırsa bu iyi bir şey olur, ancak bir tarih eserinin doğruyu anlatıyor olması anlatımın güzel olmasına yeğlenmelidir.[9]

Antikçağ tarih yazımını etkileyen ikinci öğe olarak retoriği kısaca, dili iyi kullanarak başkalarını ikna etme sanatı olarak tanımlayabiliriz. En temel anlamıyla halka hitaben yapılan konuşmalarla ilgili bir çalışmadır retorik ya da hitabet sanatı. Homeros'un destanları bize Greklerin konuşmaya, hitabete ne kadar yoğun bir isteklerinin bulunduğunu göstermektedir.[10] Hitabet sanatını ilk öğreten kişi İÖ 5. yüzyılda yaşamış Sicilyalı Corax'tır. Bu sanatı Atinalılara tanıtan Leontinoilu Gorgias ol-

muştur (İÖ 427). Daha sonra Sofistlerin aracılığıyla yayılan bu eğitim sistemi Hellenistik çağda gelişerek zamanla tarih yazımı üzerinde büyük ölçüde etkili olmaya başlamıştır. Grek edebiyatında retoriğin kurucusu sayılan İsokrates retoriğin bilimsel tarih yazımının zararına olarak ilerlemesine sebep olmuştur. Olayların bilimsel olarak araştırılmasına ve objektif olarak anlatılmasına önem veren tarih eserleri yerine, geniş dinleyici kitlelerini retorik ile etkilemeyi başaran tarih eserleri tercih edilir olmuştur bundan böyle. Eski Roma'da Cumhuriyet döneminde siyasi hitabet olarak gelişen retorik sanatı İmparatorluk Döneminde bütün kültürel zeminleri ve de tarih yazımını istila etmiştir. Retoriğin, süslü ve abartılı anlatımın tarih yazımına sızması, bir süre sonra bu alanda verilen eserlerde nitelik bozulmasına yol açacak kadar ileri gitmiştir. Retoriğin tarih yazımıyla olan bağlantısı için Cicero, "bir şeyi daha etkileyici bir biçimde söyleyebilmeleri için, geçmişe ait olayların anlatımında uydurmalar yapmak hatipler için kabul görmüştür",[11] demektedir. Bir başka eserinde hatiplerin tarih konusunda bilgi sahibi olmalarının gerekliliğinden ve tarihin de konuşmalarla geliştirilmiş bir kompozisyona olan gereksiniminden söz etmektedir.[12] Cicero tarihi bir çeşit hitabet olarak görüyordu. Ona göre tarih retoriğe çok şey borçluydu. Retorik üzerine yazdığı eserlerinde tarih yazmada hatiplere çok büyük bir sorumluluk düştüğünü ve söyleyimde çeşitlilik, anlatımda akıcılık yaratmak konusunda retoriğin her şeyden önde geldiğini söylemektedir.[13]

Retoriğin etkisi Roma tarih yazarlarında üslubun biçimlendirilmesinde ortaya çıkmaktadır; ayrıca Roma tarihçilerinin Grek tarihçilerine uyarak tarihsel betimleme içine dokudukları pek çok söylevlerde de retoriğin etkisi görülmektedir.[14] Söylevler kişileri dolaysız tanımaya yarayan bir anlatım biçimidir. Anlatılan bir olayda kişilerin konuşmalarına yer vermek geleneği Greklerin tarih yazımından gelmektedir. Bunun örneklerini ilkin destan türünde görmekteyiz. Grek tarihçileri arasında söylev kullanma konusunda Thukydides önemli bir yere sahiptir. Thukydides geçmişte iz bırakmış kişilerin özelliklerini söylevler yardımıyla ortaya koymuştu. Grek tarihçileri söz konusu sorunu iki taraflı olarak ele alabilmek için, söylev çiftleri düzenlemişlerdi. Antik tarih yazarları için söy-

Homeros

levler yalnızca anlatımın bir parçası değildi; bunlar aynı zamanda bir çözümleme yöntemi olarak iş görürdü. Bu çözümleme yöntemiyle bir karaktere ilişkin, o karakteri eyleme geçirici sebepler, politik bir anlaşmazlık ya da bütün bir insan topluluğu daha belirgin kılınabilirdi. Günümüzde tarih yazarları çözümleyici yargılarını kendi sesleriyle ortaya koymaktadırlar, buna karşılık antikçağ tarih yazarları bir söylevin dramatik ve retorik maskesini her zaman için yeğleyerek, bir eylem periyodu ile ilgili sebeplerin çözümlenmesini ve yeniden bir araya getirilmesini gerçekleştirebilmek için çoğu kez konuşma ve tartışma olanakları yaratmışlardır.[15]

Günümüzde tarih yazımı antikçağda ulaştığı boyutlardan çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Bugün artık "tarih bilimi" ifadesi kullanılmaktadır. Bununla birlikte tarihin gerçekten bir bilim olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. Bilim kesin kanıtlar ister. Tarihin ise her zaman kesin kanıtlar ortaya koyduğu söylenemez. Çağımızda tarih yazımı kuşkusuz antikçağ ile karşılaştırıldığında çok daha bilimsel ve çok daha objektiftir. Ancak tarih yazımının, tarihi yazan kişinin öznelliğinden kurtulması olanaklı görülmemektedir. Aynı tarihi olayı ayrı iki tarihçi farklı biçimlerde anlatabilirler. Bu ifade ediş biçimindeki ayrılık, yazanların söz konusu olay karşısında tarafsız olduklarını kabul etsek bile, büyük oranda kişilerin yazma yeteneklerinden, edebi becerilerinin derecesinden, üslup farklılıklarından kaynaklanacaktır. Sonuç olarak, antikçağ tarih yazımını etkileyen ve biçimlenmesinde etkin olan şiir ve retorik günümüzde belki biraz kılık değiştirmiş şekliyle yine iş başındadır, tarih yazımında yine etkili olmaktadır. Tarih araştırmaları sonucunda ortaya konan tarih eserleri birer yazınsal yaratı ürünüdürler ve bu özelliklerinden dolayı da edebiyatın etkisinden hiçbir zaman uzak kalamazlar, kalmamalıdırlar da.

1. Michael Grant, *Greek and Roman Historians*, Londra, 1995, s. 25.
2. J. B. Bury, *The Ancient Greek Historians*, New York, 1958[2], s. 224.
3. Michael Grant, *Greek and Roman Historians*, Londra, 1995, s. 27.
4. Aristoteles, *Poetika*, 1451, B. 5-7.
5. Polybios, 2.5.6.11.
6. Plutarkhos, *Moralia* 347; *Moralia* 16.
7. Cicero, *de Legibus*, 1.1.5.
8. Quintilianus, 10.1.31.
9. Lukianos, *Tarih Nasıl Yazılmalı?* 8; 9, çev. Nurullah Ataç, İstanbul, 1992[2].
10. Michael Grant, *Greek and Roman Historians*, Londra, 1995, s. 31.
11. Cicero, *Brutus* 42.
12. Cicero, *de Oratore* 2.62.
13. Cicero, *de Oratore* 2. 15. 62; 2. 31. 64; *Brutus* 42.83; *Orator* 20.66.
14. Hense-Leonard, *Hellen Latin Eskiçağ Bilgisi*, çev. S. Baydur, İstanbul, 1948, s. 250.
15. Mellor, *The Roman Historians*, Londra, 1999, s. 187-190.

İlkokul Öğrencileri "Tarih Yazıyor"

OSMAN KÖKER

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması, duyurduğumuz ilk günlerden itibaren, sadece üniversitelerin lisans ve önlisans öğrencilerininin değil farklı kesimlerin de ilgisini çekti. Yüksek lisans öğrencileri, lise öğrencileri, üniversite kazanamamış gençler, tarih öğretmenleri ve deyim yerindeyse "sade vatandaş"lar arasından çok sayıda kişi kendilerinin bu çalışmaya niye dahil edilmediklerini sordu. Bizse araştırma yapmak için bir yarışmanın şart olmadığını, bir yarışmaya katılmaksızın da benzer bir çalışma yapabileceklerini hatırlattık.

Bana en ilginç geleni, geçen ders yılı sonuna doğru tanıştığım iki ilkokul öğretmeninin, Avcılar Alsancak İlköğretim Okulu öğretmeni Semra Tamyürek ve Küçükçekmece Mustafa Pars İlköğretim Okulu öğretmeni Mesude Turhal'ın, *Toplumsal Tarih* dergisinin yayın yönetmeni olduğumu öğrendiklerinde, ilgiyle takip ettikleri bu yarışmaya benzer bir etkinliğin ilkokul 3. sınıftaki kendi öğrencileri için de düzenlenip düzenlenemeyeceğini danışmaları oldu. Aklıma ilk gelen, mahallelerindeki tarihi eserler (camiler, çeşmeler, eski binalar) hakkında bilgi toplayabilecekleriydi. Ancak, mahallelerden biri oldukça yeniydi ve tarihi eser yoktu. Zaten böyle bir alan çalışması daha büyük çocuklara uygun olacaktı. Bu yaştaki çocuklar, evdeki büyüklerine sorarak ailelerinin köklerini araştırabilirdi. Evde bir köşede bulunan ama artık kullanılmayan ev eşyaları hakkında da ya da anne ve babalarının, dede ve ninelerinin oyuncakları hakkında bilgi toplayabilirdi.

Biz böylesi bir çalışmanın çocuklarda "zaman", "zaman içinde değişim" gibi kavramların yerleşmesine, bir "tarih bilinci"nin gelişmesine yardımcı olacağını düşünüyorduk. Çalışmalar tamamlandığında öğretmenler, bunların da ötesinde yararlar getirdiğini, öğrencilerinde ayrıntının farkında olma, yaratıcı yazma, duyguları ifade etme yeteneklerinin geliştiğini gözlemlediklerini belirttiler.

Çalışmalardan bazı örnekleri aktarıyoruz:

Ailemin Hayatı

Benim dedem ve babaannem Romanya'nın Köstence kasabasında doğmuşlar. Romanya'nın Köstence kasabası şöyleymiş. Yemyeşil bir yermiş. Benim dedem ve babaannem bahçesi büyük, kerpiç bir evde yaşıyorlarmış. Güzel bir göl varmış. Ama sonra kuruyup şeftali ağaçları olan bir bahçe olmuş.

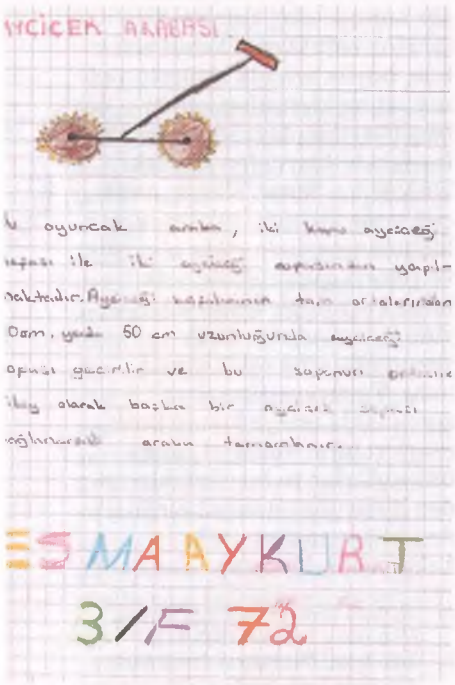

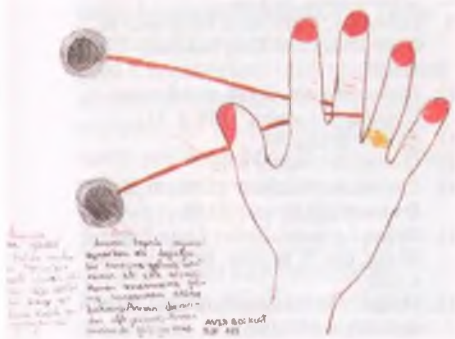

İlkokul 3. sınıf öğrencileri Esma Aykurt ve Avşa Bozkurt'ın eski oyuncaklar, Doğan Türker ve Yağız Kaan Olcay'ın aile tarihi üzerine çalışmaları.

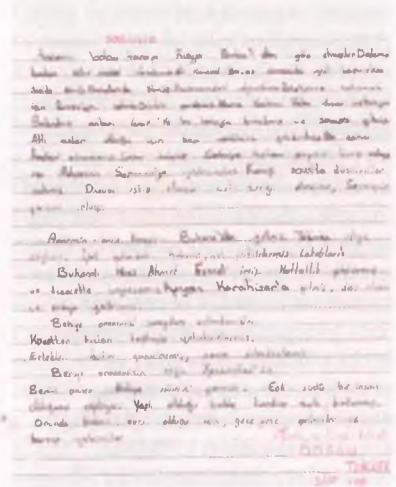

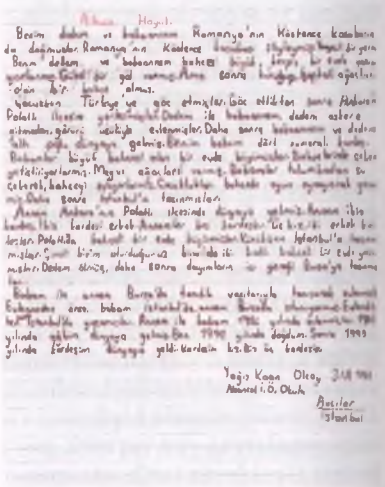

Çocukken Türkiye'ye göç etmişler. Göç ettikten sonra Ankara'nın Polatlı ilçesine yerleşmişler. Dedem ile babaannem, dedem askere gitmeden, görücü usulüyle evlenmişler. Daha sonra babaannem ve dedemin altı oğlu dünyaya gelmiş. Benim babam dört numaralı kardeş. Babamlar büyük bahçesi olan bir evde büyümüşler. Bahçelerinde sebze yetiştiriyorlarmış. Meyve ağaçları varmış. Babamlar tulumbadan su çekerek bahçeyi suluyorlarmış. Çocuklukları bahçede oyun oynayarak geçermiş. Daha sonra İstanbul'a taşınmışlar. (...)

Yağız Kaan Olcay
Alsancak İ.Ö.O. 3/A

Ailemin Kökeni

(...) Anneannem 1935 yılında doğmuş. Kars'ın Çıldır ilçesinin Karakale köyünde dünyaya gelmiş. Dedem ve anneannem severek evlenmemişler. Görücü usulüyle evlenmişler. Anneannem dedemin köyünde üç çocuk doğurmuş. Bunlardan biri annemmiş. Annem küçük yaştayken anneannem zatüre olmuş. Köyde doktor olmadığı için ve tedavi edilmediği için ölmüş. Dedem başka bir kadınla evlenmiş. Bu kadın aynı köydenmiş. Üçüncü anneannem ölmemiş. Yaşıyor. Sekiz çocuk doğurmuş. Daha güzel bir yaşam için İstanbul'a göç etmişler. İstanbul'daki evleri güzel, üç kere taşınmışlar.

Bilge Koçak
Alsancak İ.Ö.O. 3/A

Yunanistan'dan Türkiye'ye Göç

(...) Türkiye'de Balıkesir'e gelmişler. Hükümetten oturma izni alıp nüfus kâğıdı çıkartmışlar. Oradaki nüfus müdürü dedemin giyimine bakmış, senin soyadın Parlak olsun abi demiş ve soyadımız böyle konulmuş. (...)

Enis Parlak
Mustafa Pars İ.Ö.O. 3/F

Büyükbabam

Babamın dedesi Kırklareli'nde doğmuş. Hayatını terzilik yaparak kazanıyormuş. 1947 yılında İstanbul'a gelmişler. Ama çok yoksullarmış. O kadar yoksullarmış ki dedem ilkokulu bile bitirememiş. Küçük yaşta çalışmaya başlamış. Bir fabrikadan emekli olmuş. dedem seyyar fotoğrafçılık da yapıyormuş. Çocukları çok sevdiği için en çok onların fotoğrafını çekmekten hoşlanıyormuş. (...)

Caner Karagöz
Mustafa Pars İ.Ö.O. 3/F

Üstte: Alsancak İlköğretim Okulu 3. sınıfı öğrencileri, öğretmenleri Semra Tamyürek'le birlikte.

Altta: Mustafa Pars İlköğretim Okulu 3. sınıf öğrencileri öğretmenleri Mesude Turhal'la birlikte.

Soyumuz

Annemin baba tarafı Rusya Batum'dan göç etmişler. Dedemizin babası dört erkek kardeşmiş. İki tanesi savaş zamanında gizli kaçarken ölmüş. Babaanneleri büyütmüş. Büyüyünce çalışmak için Bursa'ya gitmiş. Orada yerleşmiş. Atamız Şaban Usta duvar ustasıymış. Babaları onlara İzmit'te bir konağı bırakmış ve savaşa gitmiş. Atlı asker olduğu için hep uzaklara gönderilmiş. Bir daha haber alınamamış. Şaban dedemiz Selimiye kışlasını yapan baş ustaymış. Adapazarı-Sapanca'ya yerleşmişler. Konağı savaşta düşmanlar yakmış. Duvar ustası olunca çok zengin olmuşlar, Sapanca'nın yarısını almışlar.

Doğan Türker
Mustafa Pars İ.Ö.O. 3/F

Ayçiçek Arabası

Bu oyuncak araba, iki kuru ayçiçeği kafası ile iki ayçiçeği

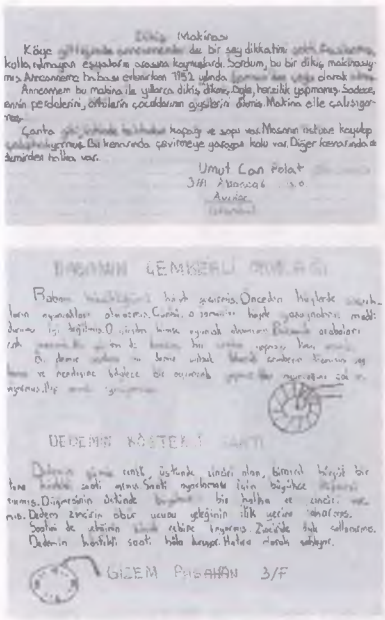

Umut Can Polat'ın eski eşyalar, Gizem Paşahan'ın eski oyuncaklar ve eski eşyalar hakkındaki çalışmaları.

sopasından yapılmaktadır. Ayçiçeği kafalarının tam ortalarından 30 cm ya da 50 cm uzunluğunda ayçiçeği sopası geçirilir ve bu sopanın ortasına dikey olarak başka bir ayçiçek sopası bağlanarak araba tamamlanır.

Esma Aykurt
Mustafa Pars İ.Ö.O. 3/F

Babamın Çemberli Oyuncağı

Babam küçüklüğünü köyde geçirmiş. Önceden köylerde çocukların oyuncakları olmazmış. Çünkü o zamanlar köyde yaşayanların madi durumları iyi değilmiş. O yüzden kimse oyuncak alamazmış. Babam da arabaları çok severmiş. Bu yüzden de kendine bir çember yapmaya karar vermiş. Bir demir çembere iki demir çubuk takarak çemberin dönmesini sağlamış ve kendisine böylece bir oyuncak yapmış. Bu oyuncağını çok seviyormuş. Hep onunla oynuyormuş.

Dedemin Köstekli Saati

Dedemin gümüş renkli, üstünde zinciri olan, birazcık büyük bir tane köstekli saati varmış. Saati ayarlamak için büyükçe düğmesi varmış. Düğmesinin üstünde büyükçe bir halka ve zinciri varmış. Dedem zincirin öbür ucunu yeleğinin ilik yerine takarmış. Saatini de yeleğinin küçük cebine koyarmış. Zinciri de öyle sallanırmış. Dedemin köstekli saati hâlâ duruyor. Hatıra olarak saklıyor.

Gizem Paşahan
Mustafa Pars İ.Ö.O. 3/F

Gaz Lambası

İçine gazyağı ile fitil konup yakılıyormuş. Fitil pamuk ipinden olan bir maddeymiş. Bizim gazlambamız 4 senelikmiş. O zaman gazlambasını komşumuzun eşi 50 kuruşa almış. Ayrıca camdan muhafazası varmış. Sebebi de alevini rüzgârdan korumak içinmiş.

O devirde lambalar o kadar değerliymiş ki, üzerine şarkılar bile söylenmiş. Örneğin lambada şişesiz yanmaz mı? Yarim bana acıyan olmaz mı? Bunun gibi şarkılar söylenmiş. (...)

Bilge Koçak
Alsancak İ.Ö.O. 3/A

Bakır Tava

Bu tavayı 1960'lı yılların başında annemin dedesi Sürmene çarşısında bulunan bakırcılardan, torunları için almış. Küçük olmasının nedeni de bu yüzden.

Bakır tavamız 14 cm çapında olup 22 cm uzunluğunda da sapı var. Sapının ucunda tavayı bir yere asmak için yuvarlak demirden bir halka bulunmakta. Dışı bakır rengi (kırmızı gibi), tavanın iç kısmı çok eski olduğu için çok siyah. Benek benek yeşillikler var. Eğer bu tavanın iç kısmı kalaylanmadan pişirilirse bizi zehirler ölürüz.

Bu tavamızda çok güzel kaymak ve yağda yumurta pişer.

Ozancan Ulaş
Alsancak İ.Ö.O. 3/A

Dikiş Makinası

Köye gittiğimde anneannemlerde bir şey dikkatimi çekti. Paslanmış, kullanılmayan esyaların arasına koymuşlardı. Sordum, bu bir dikiş makinasıymış. Anneanneme babası, evlenirken 1952 yılında Samsun'dan çeyiz olarak almış. Anneannem bu makina ile yıllarca dikiş dikmiş. Öyle, terzilik yapmamış. Sadece, evinin perdelerini, örtülerini, çocuklarının giysilerini dikmiş. Makina elle çalışıyormuş. Çanta gibi; üstünde tahtadan kapağı ve sapı var. Masanın üstüne koyulup çalıştırılıyormuş. Bir kenarında çevirmeye yarayan kolu var. Diğer kenarında da demirden halka var.

Umut Can Polat
Alsancak İ.Ö.O. 3/A

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI - 2001

gençler tarih yazıyor

Yarışmaya başvuran arkadaşlarla tanışmak ve yarışma hakkında sorularını yanıtlamak amacıyla düzenlediğimiz toplantı 22 Eylül'de yapıldı. Üniversitelerin henüz açılmadığı bir tarihte yapıldığı için katılımın oldukça düşük olduğu toplantı, sadece katılan arkadaşlar açısından değil, yarışma sekreteryası açısından da yararlı oldu. Yarışmanın gelecek yıl yapılması halinde, benzeri toplantıları daha erken tarihlerde ve farklı kentlerde yapmamız gerektiğini düşünüyoruz.

Yarışmaya başvuran arkadaşlardan 34'ü, son teslim tarihi olan 19 Ekim akşamına kadar çalışmalarını teslim etti. Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Prof. Dr. Edhem Eldem, Yavuz Selim Karakışla, Dr. Murat Koraltürk, Necdet Sakaoğlu, Prof. Dr. Oğuz Tekin, Prof. Dr. Zafer Toprak ve Prof. Dr. Mete Tunçay'dan oluşan seçici kurulun kararıyla oluşacak sonuçları Aralık sayımızda açıklayacağız.

TÜSİAD'IN GİRİŞİMİ TARTIŞMALARI CANLANDIRDI

Coğrafya 2001 Kitabı Darphane'de Tartışıldı

DİLARA KÂHYAOĞLU

TÜSİAD'ın bir coğrafya kitabı yazdırdığına dair ilk duyumlar ilgili çevrelere ulaştığından beri –ki bu yaklaşık iki yıl önceye dayanıyor– sonucu herkes büyük bir merakla bekliyordu. Türkiye'de okullarda okutulan coğrafya, tarih vb. sosyal bilimler alanındaki ders kitaplarının içinde bulunduğu vahim durum dikkate alınırsa bu bekleyiş ve merak hiç de boşuna değildi. Merakı kışkırtan diğer bir faktör de proje sahibinin TÜSİAD olmasıydı. Nihayet kitabın basıldığı haberi ulaştı ve Nuri Çolakoğlu *Coğrafya 2001* kitabının yazım ve basımının bittiğini resmen açıkladı. Başlangıçta az bulunur bir hazine gibi peşine düşülen *Coğrafya 2001*, TÜSİAD web sitesi kanalıyla başvuranlara gönderilmeye başlayınca, herkesin ulaşabileceği bir kitap oldu.

Kitapla ilgili çeşitli görüş ve eleştirilerin basında ve değişik çevrelerde yavaş yavaş ortaya çıktığı bir ortamda TÜSİAD, *Atlas* dergisi ve Tarih Vakfı'nın ortak organizasyonuyla gerçekleşen toplantı, 5 Ekim 2001 tarihinde Darphane-i Amire'de yapıldı. Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'in oturumun sonunda belirttiği gibi özellikle ders kitapları yazan ve yazdıranların, ürünlerini bu şekilde tartışmaya açması Türkiye'de pek görülmüş bir şey değildi. Toplantı bu yönüyle de önemliydi. Kitabın koordinatörlüğünü üstlenmiş olan Füsun Üstel'in de toplantıda sık sık belirttiği gibi bu kitap zaten tartışma yaratmak için yazılmış ve kamuoyu önüne bu nedenle sürülmüştü, çünkü ancak böyle yapılırsa ders kitaplarında zenginleşme sağlanabilir, yeni bir paradigma ile ders kitapları yeniden yaratılabilirdi. Dolayısıyla bu tartışma, *Coğrafya 2001*'i hazırlayanların tam da beklediği, istediği bir şeydi.

Toplantıyı, Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli yönetti. Füsun Üstel (*Coğrafya 2001*'in yayın koordinatörü, Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi öğretim üyesi Prof. Dr), Figen Alp (kitabın danışmanlarından, Eyüboğlu Lisesi coğrafya öğretmeni), Özcan Yüksel (*Atlas* dergisi genel yayın yönetmeni) ve Nuri Çolakoğlu toplantıya konuşmacı olarak katıldılar. Dinleyiciler arasında İÜ Coğrafya Bölümü öğretim üyeleri başta olmak üzere coğrafya ve tarih alanından akademisyenler, coğrafya ve tarih öğretmenleri ile coğrafyayla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi olan kişiler vardı. İlk konuşmayı TÜSİAD adına Nuri Çolakoğlu yaptı. "Ekonominin doğru işlemesini istiyoruz, çağdaş eğitim, çağdaş yaşam diyoruz. Bir örneğini de biz verelim istedik. Sosyal sorumluluktan yola çıktık. Ekonomiye en yakın örnek olduğu için coğrafyayı seçtik" diyen Çolakoğlu, kitabı kaynak kitap olarak düşündüklerini ve MEB'e bu kitabın "kaynak kitap" olarak kabul edilmesi için başvurduklarını aktardıktan sonra, Talim Terbiye Kurulu'ndan uzun bir rapor gönderildiğini, rapordaki maddelerin kiminin maddi hatalara işaret ederken çoğunun daha başka meseleler üzerinde durduğunu anlattı ve sonuçta "tavsiyeye uygun bulunmamıştır" cevabının geldiğini belirtti. Çolakoğlu "kitap, kâğıt ve baskı açısından göz sağlığına zararlı, harita, tablo ve grafikler vb. açısından eksik, bibliyografya açısından yetersiz bulunmuş. Ayrıca Milli Eğitim Temel Kanunu'na da uygun bulunmamış, propaganda amacı ile bu kitabın kullanılabileceğini belirtmişler. Dersleri desteklemiyor demişler" diyerek Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Eğitim Araçları İnceleme Komisyo-

Coğrafya 2001, İstanbul: TÜSİAD, 2001, 250 s.

nu'nun raporundan bazı ayrıntıları aktardı. Birkaç maddi hatayı kabul ettiklerini belirten Çolakoğlu, "ama onların gönderdiği raporda da sekiz Türkçe hatası vardı" demekten kendini alamadı ve "Biz tartışma başlatmak amacındaydık. Adını *Coğrafya 2001* koyduk, bize soruyorlar 'niye adı 2001' diye, 'peki bunun 2002'si de olacak mı?' diyorlar. Evet olacak, çünkü coğrafya her gün değişiyor" sözleriyle konuşmasını bitirdi.

Kitabın koordinatörlüğünü üstlenmiş olan Füsun Üstel, kitabın hangi aşamalardan geçerek nasıl bir çerçevede hazırlandığını aktardı:

> Bir üründen hareketle tartışma zemini yaratmak amacındaydık. Bunu iki türlü yapabilirdik: MEB, sivil toplum kuruluşları, veli ve eğitim camiası ile tartışarak, belli bir konsensus sağlayarak uzun vadede yazabilirdik veya zaman kazanmak için bir model kitap alıp, onu Türkiye'ye monte edip, onun üzerinden tartışma açabilirdik. Biz ikincisini tercih ettik.

Üstel, önce yürürlükteki müfredatı incelediklerini ve uzmanların görüşlerinden yararlandıklarını söyledi:

> Bizde dar bir coğrafya tanımından hareket ediliyor ve disiplinlerarası bir yaklaşım yok. Oysa tanımlama önemlidir. Bir şey tanımlandığı ölçüde meşruiyet kazanır. Kitaplardaki tanımı hayal gücünü geliştirmiyor. Kitapların yarısı doğal/fiziki coğrafya konuları ile dolu. Konuların altında yer alan okuma parçaları bölümlere entegre edilmemiş. Ekonomik faaliyetlerin arkasında yatan dinamizmden hiç bahsedilmiyor. Bu coğrafya kitaplarında insan yok... Tamamen bilgi yığını, herhangi bir problematikten hareket edilmiyor, düşünmeye zorlamıyor, üniversite sınavına hazırlamak amacıyla kısa yoldan bilgi edinilmesini amaçlıyor. Türkiye'nin dünyadaki yeri, tasarımı açık değil. Baskı kalitesi çok kötü, ama daha önemlisi harita, fotoğraf, grafiklerin vb. durumu. Bunlar gelişigüzel ve pedagojik bir kaygı güdülmeden kitaplara konuluyor.

Coğrafya 2001'in ilk üç bölümü, yani 250'li sayfalık kitabın ilk 117 sayfası çeviri. "Dünya" başlığını taşıyan ilk iki ve "Avrupa" başlığını taşıyan üçüncü bölümü, Hachette Yayınevi'nin "Hachette Education" serisi içinde yer alan Christian Bouvet yönetimindeki lise son sınıflara yönelik *Géographie Terminale* ile lise ikinci sınıflara yönelik *Géographie Première* kitaplarının çevirisinden oluşmuş. Yani *Coğrafya 2001*'e doğrudan ve dolaylı yoldan günümüz Fransız coğrafya kitapları öncülük etmiş. Çünkü Türkiyeli yazarlar sonraki bölümleri de bu ilk üç bölümdeki sistematiğe uygun olarak yazmış. Füsun Üstel sözlerini sözlerini şöyle tamamladı:

> Biz bir kitabı model aldık ve kitabın sistematiğine uygun ek bölüm olarak tarihsel coğrafya bölümünü ekledik ve bu durum şaşkınlık yarattı. Tarihsel coğrafya isimli bir çalışma alanı var. Ayrıca uzman arkadaşlarımız da International Baccaulari at programında da bu konular var dediler. Her bölüm alanında uzman kişiler tarafından yazıldı. Kent okumasının, nüfus okumasının yapılmasını sağlamak amacındaydık. Tartışmaya açılmak üzere üretilmiş olan bu kitap kendi türünde ikincidir. İlk kitap Umut Vakfı tarafından üretilen *Yurttaş Olmak İçin*'di. Kitabın buradaki tartışmalarla daha da zenginleşeceğini düşünüyoruz.

Daha sonra söz alan *Atlas* dergisi Genel Yayın Yönetmeni Özcan Yüksel, "dışarıdan bakan bir göz" olarak, kitabı özetle şöyle değerlendirdi:

> Kitapta, biyolojik ve kültürel çeşitlilik bölümleri eksik. Tarihsel coğrafya ile bizim aramızdaki ilişki insan ile beyni arasındaki ilişki gibidir. Beynimizde, insan vücudunun haritası vardır; insan bir uzvunu kaybetse bile, beyin o uzvu hatırlar ve varmış gibi davranır, bunu acıyla hissettirir. İşte tarihsel coğrafya da böyledir. Burada (kitapta) kesilmiş alanlarımız var. Kitabın jeopolitiği önemli ama içini doldurmak gerekir. Orta Asya, Yemen, Mısır, Kafkasya kitapta yok. Ben bunu yadırgadım. Bellek ve hakikat arasında büyük bir bağlantı vardır. Kültürel çe-

şitlilik insanın ruhsal olarak var olabilmesi için gereklidir. Biyolojik çeşitlilik kitapta var ama çok az. Bugün Orta Anadolu'da 12 gölümüz kurumuş durumda. *Atlas*'ın gelecek sayısında bununla ilgili bir araştırma yer alacak. Yok olan doğa, önem verilmesi gereken bir konu. Ayrıca jeopolitiğin çeviri olmasını yadırgadım. Dünya belki tek kültür, tek tarih, tek coğrafyaya dönüşüyor ama bizim farklılıklarımız da var. Kıtalararası sürtüşmeler var. Türkiye de bu sürtüşmelerin ortasında yer alıyor. Kitapta Avrupa merkezli, oryantalist bir bakış açısı var. Bence coğrafyaya çıkarsız olarak bakmalı ve genç kuşaklara böyle aktarmalıyız.

Yüksel'in ardından söz alan İlhan Tekeli, öncelikle kitap üzerinde yapılan eleştirileri iki noktada toplamanın mümkün olduğunu söyledi ve "Diyorlar ki, bu kitabı coğrafyacılar yazmamış... Bu meslek şovenizminden başka bir şey değil, onun için bu eleştiriyi geçelim. Kelimeler, içerik üzerine gelen eleştiriler var, bunlar da Türk-İslam sentezi mahfilli kaygılardan kaynaklanıyor, dolayısıyla bunu da geçelim. Bence bu kitapla ilgili başka sorular sormak lazım" diyerek şöyle devam etti: "TÜSİAD bu kitabı neden yazdı? Çünkü, mevcut kitaplar doyurmuyordu, bu yüzden TÜSİAD boşluğu doldurdu. Coğrafya alanı kendi kendisini eleştirmezse elbette onu dışarıdan eleştirirler." Daha sonra, "kitapta eksiklikler var" diyen Tekeli, bu eksiklikleri kısa notlar halinde şöyle sıraladı:

> Lise öğretmeni bu kitabı anlatamaz. Öğretmen el kitabı ile tamamlanmalı, yoksa öğretmen bunu anlatamazsa kitabın bütün iyi tarafları ve hünerleri tepki uyandırır ve kitap hedefine ulaşmaz. Bizde üç sınıflık bir lise eğitimi var ama ortada sadece bir kitap var. Bu kitabın hazırlanmasından önce, coğrafya müfredatının eleştirisi bir bilimsel toplantıda tartışılmalıydı. Bu hem kitap için iyi bir ön hazırlık olurdu, hem de belli bir konsensus sağlanmış olarak işe başlanırdı, emrivaki olmazdı. Bugünlerde okutulan dört ders kitabını inceledim. Bu kitaplarla ilgili bir analiz yapacak olursam, 50 yıl önceyle, benim lise yıllarımla karşılaştırırsam, kitaplar gayet ucuz, kitapların kâğıt kalitesi gayet iyi, ama baskı kalitesi bu kâğıtlara layık değil, özensiz. Ya içi? Ne yazık ki, 50 yıldır değişmeyen bir coğrafya anlatılıyor. Hatta bazı şekiller bile aynı. Dünyadaki bazı gelişmeler bu eski programa sokuşturulduğu için bizim zamanımızdakinden daha tutarsız.

Şovenist öğelerin olup olmadığını da incelediğini belirten Tekeli, şöyle devam etti: "Çok az var ama bu durum daha çok mekâna bakış açılarından anlaşılıyor. Mevcut kitaplar teritoryal ve birbirinden kopuk ulusçuluğun kitapları." Tekeli bu konuda "ülkeler coğrafyası" adı ile okutulan ders kitabını örnek verdi: "Ansiklopediyi açsan, buradan kesip yapıştırsan aynı şey. Böyle bir kitap ne işe yarar? Adalar gibi birbirinden kopuk ve ilişkisiz düşünülen uluslar. Bu kitapların arkasında ağır bir fiziki coğrafya var. Beşeri coğrafya ile ilgili kavramsal bilgi hiç yok."

Daha sonra *Coğrafya 2001* kitabının içeriğine dair görüşlerini aktarmaya başlayan Tekeli bu konuda da şunları söyledi:

> Kitabı yeni dünyanın akımları üstüne oturtmak iyi ama acaba coğrafya kitabına politik coğrafya kitabı olarak mı başlamalı? Yoksa bazı hazırlıklardan sonra mı buraya gelmeliydi? Türkiye kısmında kullanılan başlık ile arkasındaki başlıklar birbirini izlemiyor. Bence mevcut kitaplar ile *Coğrafya 2001* kitabı arasındaki önemli farklar şunlar: MEB'in ders kitaplarının arkasında hiç kavram yok. Bütün açıklamalar fiziki coğrafyanın üstüne oturuyor. TÜSİAD'ınkinde ise bu sefer fiziki coğrafya yok olmuş. Yerine siyasal bilim, tarih vb. gelmiş. İnterdisipliner iddianın fiziki coğrafyayı ihmal etmesi kabul edilemez. 1960'larda coğrafya budur derdim, ama artık diyemem. Bugün artık bin bir coğrafya algılaması var; fenomenalist, anarşist, pozitivist coğrafya... hepsi başka başka şeyler.

Tarih ders kitapları ve tarih eğitimi üzerine yazdığı makalesine toplantıya katılanlar tarafından sık sık gönderme yapılan Tekeli coğrafya müfredatı ve bundan sonra bu alanda neler yapılabileceği üzerine görüşlerini de şöyle aktardı:

> Bugünlerde ileri ve yeni müfredat önerisi yapılabilir. Fiziki coğrafyayı, beşeri coğrafyayı ve ekolojiyi içeren bir müfredat oluşturulabilir. Şöyle ki:
>
> a) Fiziki sistematik coğrafya (iklim, doğa şekilleri vb.),
> b) Beşeri sistematik coğrafya (mekânın örgütlenmesine ilişkin kavramsal bilgiler ve dünya),
> c) Ekolojik sistem olarak dünya.
>
> Böyle bir müfredat iyi bir coğrafya eğitimi için gerekli hammaddeyi verecektir. Ayrıca bun-

lar üç ayrı düzeyde yazılabilir:
a) Dünya coğrafyası (akımlar, ilişkiler vb.)
b) Avrupa bölgesel coğrafyası
c) Yeni bir Türkiye bölgesel coğrafyası (1941 bölge anlayışına dayanmayan, Türkiye'nin ihtiyacına cevap veren ve dünyanın ulaştığı duruma cevap veren bir coğrafya).

Daha sonra gündemin üçüncü bölümüne geçildi ve katılımcılar söz aldılar. Bir tarih öğretmeni, "Kitap kimin için hazırlandı? Sayfa 16 ve 17'deki haritada nükleer silah üreticisi devletler gösterilmiş, bu haritada ABD niye yok? ABD nükleer silah üreticisi değil mi? Biz kimlerin gözünden dünyaya bakıyoruz?" derken, bir başka katılımcı " Yerellik gittikçe önem kazanıyor. Yerel coğrafyanın kitabın içinde yer almasını isterdim. İlhan Tekeli neden bu kitabı TÜSİAD yazdı diye başladı. Çünkü TÜSİAD her boş alana el atıyor. Kuzeyden bakış dendi, Avrupa merkezci dendi, adını koyalım, bu Avrupacı bir kitap" diyerek, milli coğrafya anlayışı ekseninde bir eleştiri getirdi.

Toplantıya doğrudan çağrılmadığı için bir anlamda kırıldığım dile getiren Ege Üniversitesi Coğrafya Böl. Başkanı İlhan Kayan ise kitabı eleştirirken şunları söyledi:

> Coğrafya her şeyle ilgili, bütünü görme yeteneğidir. Gereklidir ve çok zordur. Kendimi lise ders kitapları yazmaya yetkin görmüyorum. Benden beklemeyin. Ben akademisyenim. Bunlar akademisyenin işi değildir. Bunlar ekip işi. Belki akademik katkı olabilir, danışmanlık gibi. Kitap karikatürize edilecek kadar garip ve insafsız. Tartışma ortamı yarattı, bu güzel; peki şimdi ne olacak? Şu anda bu kitap kabul edilmedi, peki şimdi ne düşünülüyor? Ders kitabı çok objektif olmalı Bu objektif değil, samimi değil, tek yanlı. Globalleşmeye ağırlık vermiş, Türkiye yama gibi duruyor, alternatif yok. Niye azgelişmişliği anlatalım, gelin çok gelişmişliği anlatalım. Liseler için uygun değil...

Bütün bu eleştirilerden sonra Nuri Çolakoğlu son kez söz aldı ve eleştirileri değerlendirdi.Tartışmalara değinerek kitabın amaçlanan birinci hedefine ulaştığını belirtti. Eleştirenlerin *Coğrafya 2001* kitabını ders kitabı kategorisinde değerlendirdiklerini söyleyerek, "Bu kitap bir kaynak kitaptır, ders kitabı değil" dedi. "Bundan sonra ne olacak" sorularına karşılık da, "Bundan sonra, bu eleştiriler ışığında *Coğrafya 2002*'yi hazırlayacağız. Kaynak kitap olarak ve tek cilt halinde. Hachette Yayınevi'nden izin alıp verileri yenileştirmeye çalışacağız. Daha düzgün bir kitap haline getireceğiz" dedi ve sadece coğrafya kitabı ile yetinmeyeceklerini, şimdi de 1945 sonrasını anlatan bir tarih kitabı hazırlamaya giriştiklerini toplantıda resmen ilan etti.

Gerek coğrafya kitapları gerekse tarih gibi sosyal bilimler alanındaki tüm kitapların tek bir merkezden çerçevesinin çizildiği, yazarları tarafından birbirine benzer ürünler yaratılmadığı takdirde Talim Terbiye Kurulu'ndan geçme şansının olmadığı ortamda hem içerik hem de biçim olarak farklı bir anlayışla yazılan kitapların esas olarak kendilerini kaynak kitap olarak kabul ettirmeye çalışmaları bu verili durumun olağan bir sonucu gibi gözüküyor. Bu şartlarda TÜSİAD'ın kendi hazırladığı kitabı kaynak kitap olarak kodlaması çok anlaşılır; ama görülen o ki kaynak kitap statüsü bile kitapların hemen kabul edilmesini kolaylaştırmıyor. Bu durumda tek merkezli, tek anlayış çerçevesinde kitaplar üretilmeye çalışıldığı takdirde piyasadaki kitapların hepsi ufak tefek kelime farklılıkları ve baskı kalitesi, resim ve diğer görsel malzeme kullanımı dışında birbirinden hiçbir zaman farklı olamayacaklar.

İlk üç bölümde *Coğrafya 2001* kitabının daha çok öğrenci merkezli olduğu gözlenebilir bir gerçeklik. Ama Türkiye bölümünün tamamı için bunu söylemek çok zor. Harita, grafik, krokilerden okuma ve çözümleme yapmak, öğrenciye buldurmak, yazılı metin dışında görsel malzemelerin de bir metin olarak algılanıp öğrenci tarafından çözümlenmesini sağlamak, bütün bunlar *Coğrafya 2001* kitabının ilk üç bölümünün özellikleri... En azından öğretmene tamamen farklı bir bakış açısı sunabiliyor. Ama bu işleyiş, yönteme tamamen yabancı Türk öğretmene bir öğretmen el kitabı ile açıklanmazsa bu kitabı nasıl kullanacağını bilmeyen öğretmen ciddi olarak zorlanacaktır.

Yazarlar ve Nuri Çolakoğlu bu kitabı biz öncelikle canlı bir tartışma ortamı başlatmak amacıyla çıkarttık, diyorlar. Gerçekten de kitabın çok tartışılacağı ve her tartışmanın yeni bir keşfe, anlamaya ve üretmeye sürükleyeceği çok açık, ama gözden kaçan bir şey daha var. Kitabın içinde yer alan metinlere de tartışma metinleri olarak bakan ve sınıfına bu metinleri tartışma amacıyla götüren bir öğretmenin daha ilk aşamada coğrafyaya bakış açısında önemli bir değişme meydana gelmiş demektir.

Süregelen Sorunlar ve Coğrafya 2001'le Başlayan Tartışmalar

VEDAT ÇALIŞKAN
Coğrafya Öğretmeni
v.caliskan@fmv.edu.tr

Hızla değişen dünyada sosyal bilimlere duyulan ihtiyaç ve sosyal bilim dallarına verilen önem giderek artmaktadır. Özellikle coğrafya bilgisi dünyayı anlamak ve yorumlayabilmek için pek çok kesimden insanın ilgisini geçmişe kıyasla daha fazla çekmektedir. Zaten coğrafyanın amacı da "insanın dünyayı daha iyi tanıyarak ondan daha iyi yararlanmasını sağlamak" şeklinde özetlenebilir. Günümüzün uygar, düşünen, yorumlayan, çevre bilincine sahip, geniş ufuklu bireylerinin yetiştirilmesinde coğrafya dersleri en çok yararlanılacak derslerdendir. İçinde yaşanan dünya ve gelecekte yaşanacak dünya ile insanların ilişkilerini kurma ve geliştirmede önemli roller üstlenen coğrafyanın ülkemizdeki durumunun pek parlak olmadığı bilinen bir gerçektir. Ekonomik krizlerden bir türlü kurtulamayan ülkemizin aynı zamanda zengin kaynaklarını gerektiği gibi kullanamamasında veya kaynak savurganlığında, coğrafya bilgisi eksikliğinin de payı bulunmaktadır. Ülkemizin yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından ne denli zengin olduğunu coğrafya kitaplarında öteden beri vurgular dururuz. Ancak bu kaynakları değerlendirecek insanları bilgiyle donatırken, donanımın en önemli parçalarından birisi olan coğrafya öğretimimizin içeriğinde ve niteliğinde yeterince bir gelişme sağlanamamıştır. Ne yazık ki ülkemizdeki coğrafya öğretimi ve uygulamalarına bakarak, Milli Eğitim'in coğrafyanın ne denli önem taşıdığının bilincinde olduğunu pek söyleyemeyiz.

TÜSİAD bu alanda yaşanan sorunların önemli bir parçasının ders kitaplarından kaynaklandığını düşünerek yardımcı ders kitabı olması amacıyla *Coğrafya 2001* adıyla bir kitap hazırladı. Bu kitabın bir dizi kitaptan ilki olacağı açıklandı. Önceliğin coğrafyaya verilmesi, bu dersin öğretimindeki büyük sorunlardan kaynaklanmış olmalı. Kitapla birlikte ders kitaplarımızın durumu ve coğrafya öğretimimizin tartışıldığı bir süreç başladı. Değerlendirme ve tartışma toplantılarından ilki 6 Ekim 2001 Cumartesi günü tarihi Darphane binasında gerçekleştirildi. Toplantı, kitabın hazırlanma sürecinde görev alanlar, Türk Coğrafya Kurumu yönetiminden, başta İstanbul Üniversitesi olmak üzere çeşitli üniversitelerden öğretim üyeleri ile konuya duyarlı öğretmenlerimizin katılımıyla gerçekleşti. TÜSİAD'ın coğrafya kitabı aracılığıyla coğrafya öğretimimizi sorgulayacağımız bir süreç böylece başlatılmış oldu. Son derece yararlı olacak bu süreç şüphesiz katılımcıların değerli fikirleri ve tartışmalarıyla bizi önemli bir sorunumuzu çözmeye doğru taşıyacaktır.

KRONİKLEŞEN SORUNLAR, NE YAPMALI?

İlk ve orta dereceli okullarımızda coğrafya alanındaki sorunları temel olarak öğretim programlarının eskimesi ve güncellenmemesi, modern ders araç ve gereçlerinin eksikliği ile üniversite giriş sınavının olumsuz etkileri olarak belirleyebiliriz.

1960'lı yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından coğrafya derslerinde kullanılması amacıyla Avrupa ülkelerinde çeşitli filmler hazırlatılmış ve bunlar takım halinde pek çok okula gönderilmiştir. Demek ki bir dönem okullarımızda coğrafya önemsenmiş ve derslerin görsel materyaller ile desteklenmesinin ezberden uzak, kalıcı bir öğrenme için gerekliliği anlaşılarak çalışmalar yapılmıştır. "Eğitimde reform, bilgi çağı" gibi sloganların çokça kullanıldığı günümüzde teknolojik olanakların artmasına karşın okulları-

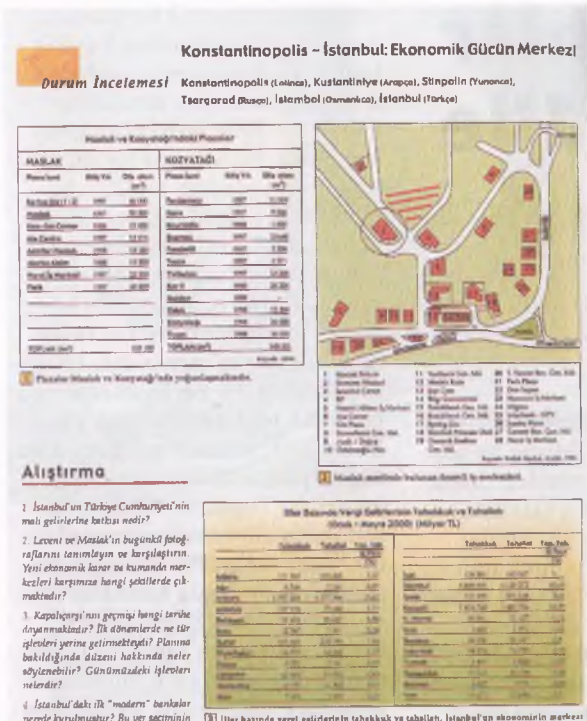

Konstantinopolis - İstanbul: Ekonomik Gücün Merkezi

Durum İncelemesi Konstantinopolis (Latince), Kustantiniye (Arapça), Stinpolin (Yunanca), Tsarqorad (Rusça), İstanbul (Osmanlıca), İstanbul (Türkçe)

Alıştırma

1. İstanbul'un Türkiye Cumhuriyeti'nin mali gelirlerine katkısı nedir?
2. Levent ve Maslak'ın bugünkü fotoğraflarını tanımlayın ve karşılaştırın. Yeni ekonomik kanar ve kumanda merkezleri karşımıza hangi şekillerde çıkmaktadır?
3. Kapalıçarşı'nın geçmişi hangi tarihe dayanmaktadır? İlk dönemlerde ne tür eşlevleri yerine getirmekteydi? Planına bakıldığında düzeni hakkında neler söylenebilir? Günümüzdeki işlevleri nelerdir?
4. İstanbul'daki ilk "modern" bankalar nerede kurulmuştur? Bu yer seçiminin ardındaki nedenler nelerdir?

3 İller bazında vergi gelirlerinin tahakkuk ve tahsilatı, İstanbul'un ekonominin merkezi olarak taşıdığı önemi göstermektedir.

168

Coğrafya 2001, İstanbul: TÜSİAD, 2001, s. 168.

mızda yeterli düzeyde materyal bulunmamaktadır. Bakanlığın coğrafya öğretimi için yeterli ve modern ders araç gereçleri üretemediği de bir başka gerçektir.

MEB, eğitim sistemimizin çeşitli kademelerinde nitelik ve verimliliğin artırılması, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sisteme kazandırılması amacıyla pek çok proje üretmiş ve bunlar için de Dünya Bankası'ndan (IBRD) büyük maddi destek almış ve almaya devam etmektedir. IBRD ilk olarak "Endüstriyel Okul Projesi" için 1985 yılında 57,7 milyon dolar tutarındaki desteğini sunmuştur. Bu proje kapsamında ders kitaplarıyla ilgili olarak "Teknik ders kitaplarının tercümesi ve basılması" işleri de bulunmaktaydı. IBRD 1987 yılında yapılan anlaşma ile de "Yaygın Mesleki Eğitim Projesi" için 58,7 milyon dolarlık destek sağlamıştır. 1993 yılında başlatılan ve okulöncesi eğitim, ilköğretim ve özel eğitimde kalitenin artırılmasını amaçlayan "Temel Eğitim Projesi" ile 4 fazda 800 milyon dolar tutarında büyük bir destek sağlanmıştır. 1990 yılında imzalanan anlaşmayla ise toplam tutarı 177,2 milyon dolar olan ve 90,2 milyon doları IBRD tarafından sağlanan çok kapsamlı bir proje olan "Milli Eğitimi Geliştirme Projesi" yürürlüğe girmiştir. Bu projenin üç ana hedefinden birisi "İlk ve orta öğretimde kaliteyi artırarak, öğrenci başarısını OECD ülkeleri ortalamasına yaklaştırmak" olarak belirlenmiştir. Bunun için yapılması gereken çalışmalar şöyle sıralanmıştır:

1) Milli müfredat kitaplarının yapı, muhteva ve gelişim faaliyetlerini iyileştirmek,

2) Ders kitaplarının teknik ve fiziki kalitesini yükseltmek,

3) Öğretim materyallerinin teknik ve fiziki kalitesi ile kullanım süre ve yerlerini artırmak,

4) Okullara uygun ve modern eğitim ekipmanı temin etmek,

5) Ders kitabı ve öğretim materyallerini daha kullanışlı ve yeterli miktarda sağlamak.

MEB, yukarıdaki hedeflere ulaşılabilmesi için "Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı"nı (EARGED) kurmuştur. EARGED'in, Milli Eğitim Bakanlığı'nın program ve öğretim materyallerinin geliştirilmesi, uygulamalı araştırma ve geliştirme çalışmalarına yardımcı olması planlanmaktaydı. EARGED, Milli Eğitim programlarını, ders kitaplarını, öğretim materyallerini sürekli gözden geçirip yenileyecek ve güncelleştirecekti. Başlangıcı 10 yıl öncesine uzanan bu planlama çalışmalarının günümüze değin ne kadarı gerçekleşmiştir? Coğrafya dersleri müfredatlarında herhangi bir değişiklik henüz yapılmamıştır.

Projelerin yürürlüğe girdiği süreler ve kaynaklar dikkate alındığında üretilen çalışmalar yeterli olmak bir yana dikkat çekici bile olamamıştır. Yapılacak işler ve hedefler kâğıt üzerinde doğru olarak belirlenip MEB içinde yeni kurumsal oluşumlar başarılı biçimde yapılandırılsa da, ürün ve sonuç bakımından bir değişiklik olmamaktadır.

Günümüzde ders araç gereçlerinin temini okul yönetimlerinin konuya yaklaşımına ve ilgisine, ders öğretmenlerinin güncel izlemelerine ve gayretlerine teslim edilmiştir. Günümüz koşullarında iyi öğrenim görmek ve var olan sistem içinde başarılı olabilmek, okullarımızın olanakları ile yakından ilişkilidir. Olanaklar açısından ise bölgeden bölgeye hatta okuldan okula önemli farkların bulunması fırsat eşitliğini olumsuz etkilemektedir.

DERS KİTAPLARININ DURUMU

Coğrafya derslerindeki bilgiler her şeyden önce günümüzde bireylerin gündelik hayatlarında gereksinim duydukları "coğrafya bilgisi" ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir. Ne yazık ki bugünkü coğrafya ders kitaplarımızın içeriği ile altmışlı ve yetmişli yıllarda okutulan coğrafya ders kitaplarının içeriği büyük benzerlik göstermektedir. Yıllar içinde bazı ekleme ve eksiltmeler ile değişen veriler dışında coğrafya kitaplarında zaman hiç geçmemiş gibidir. Ders kitapları formatlarının sıkı kurallar içinde boğulması coğrafya kitaplarında da kendini göstermiş, ilgi uyandırmayan, heyecan vermeyen ders kitapları meydana gelmiştir.

Bugün dünya genelinde birçok alanda büyük değişimler yaşanmaktadır. Bu durumda gelecekte karşılaşabileceği sorunlar hakkında şimdiden bilgilendirilen, düşünce üreten gençlerin yetiştirilmesi daha da önem

kazanmaktadır. Avrupa Birliği, sürdürülebilir kalkınma, Orta Asya doğal kaynaklarının Türkiye üzerinden dünyaya pazarlanması projeleri, boğazları ve petrol taşımacılığı, 21. yüzyılda suyun yer aldığımız coğrafi bölgedeki önemi vb. konularda bilgilendirmediğimiz öğrencilerimizin gelecekte bu alanlarda ulusal politikalarımızı geliştirmelerini ve savunmalarını nasıl bekleyebiliriz?

ÖĞRENCİLERİN COĞRAFYA DERSİNE BAKIŞI

ÖSS uygulaması, eğitim alanındaki tüm önemli hedefleri geriye itmiştir. Öğrenciler artık 9. sınıftan başlayarak test sorusu çözme maratonunun içine girmekte ve bu süreç sona erene kadar başka konulara ilgi göstermemektedir. Öğrencilerin düşünce ve yorum güçlerini artırması beklenen "coğrafya dersleri", beş seçenekten hangisinin doğru olduğunun bulunduğu bir ders haline getirilmiştir. Bir ölçme değerlendirme aracı olan çoktan seçmeli soru uygulamaları ders için bir araç olmaktan çok, amaç olmuştur. Öğrencilerin derse olan ilgisini ise ÖSS'de o konuyla ilgili soru çıkma olasılığı belirlemektedir. Örneğin "ülkeler coğrafyası" dersi konularından son yıllarda soru sorulmaması bu derse olan ilginin tamamen kaybolmasına yol açmıştır. Alan seçiminden kaynaklanan sorunlar da vardır: 10. sınıftan itibaren "fen alanı"nı seçen öğrenciler mezun olana kadar hiç coğrafya dersi görmemektedirler. Bu uygulama içinde coğrafya dersi alan öğrenciler de ÖSS cenderesi içinde coğrafyanın ne denli güzel bir bilim olduğunun bilincine varamamaktadır. Gelecekte öğrencilerimiz coğrafya konusunda test sorularından hatırlarında kaldığı kadarını anımsayacaklardır.

9. sınıftan itibaren öğrenciler ders başarı durumları, ilgi ve istekleri doğrultusunda alan seçimine yöneltilmektedir. Bu seçim genellikle ders başarısı daha yüksek öğrencilerin fen alanını, ders başarısı daha düşük öğrencilerin ise sosyal bilimler alanını seçmeleriyle sonuçlanmaktadır. İlgi ve isteğin daha belirleyici olması için bu konuya ivedilikle bir çözüm bulunması gereklidir.

ÇÖZÜM İÇİN ÖNERİLER

Yeni vergi düzenlemeleri, zorunlu katkı payı uygulamaları ile Dünya Bankası'ndan alınan hiç küçümsenmeyecek miktarlardaki yardım ve hibelerle artık kaynak sıkıntısı çekmemesi gereken Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu konularda atılım yapmasını beklemek tüm yurttaşlarımızın en doğal hakkıdır. Bu alandaki kayıplarımızın sonradan giderilmesi çok güç olacaktır.

1. Üniversiteye giriş sisteminde yeni bir uygulama arayışı içine girilmeli, üniversite sınavını kazanmaktan başka da idealleri olan öğrencilerin yetiştirilmesi hedeflenmelidir.

2. Coğrafya ders kitapları günümüzün ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenmelidir. İçerik gözden geçirilmeli ve yeniden düzenleme yapılmalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı ders kitaplarının yazımında üniversitelerin coğrafya bölümleri, Türk Coğrafya Kurumu ile eğitim alanında etkinlik gösteren sivil toplum örgütleri ve eğitim alanında örgütlü demokratik sendikalarla sürekli işbirliği içinde bulunmalıdır. Ders kitaplarının meydana getirilmesinde bilgi ve içerikten çok şekilciliğe önem veren anlayış, uygulama ve kurallar terk edilmelidir. Ders kitaplarının VCD haline getirilmesi de birçok avantaj sağlayabilecektir.

3. Okullarda coğrafya derslikleri oluşturularak pek çok materyal ve araç gerecin bir arada bulundurulması, böylece verimli ve pratik kullanımı gerçekleşecektir. Bu tür derslikler öğrenciler için de ilgi çekici olacaktır. MEB'e bağlı okullarda yapılacak harcamalarda eğitim ve öğretimin kalitesini artıracak araç ve gereçlerin teminine öncelik verilmelidir.

4. İller bazında teşvik edici yanı bulunan coğrafya etkinlikleri ve proje yarışmaları organize edilmelidir. İl Milli Eğitim müdürlükleri bu alandaki çalışmaları, üniversitelerin coğrafya bölümleri ile ilişki içinde planlayabilir. Yaz tatillerinde coğrafya kampı/okulu şeklindeki uygulamalar derse olan ilgiyi artıracaktır.

5. Alan ve ders seçimi konusunda ise şöyle bir uygulama çözüm sağlayabilir: Bir alanın, alan ve seçmeli dersleri, diğer alanların seçmeli dersleri kapsamına alındığında öğrenci gereksinimlerine göre okullar ders dağılımını yapabileceklerdir.

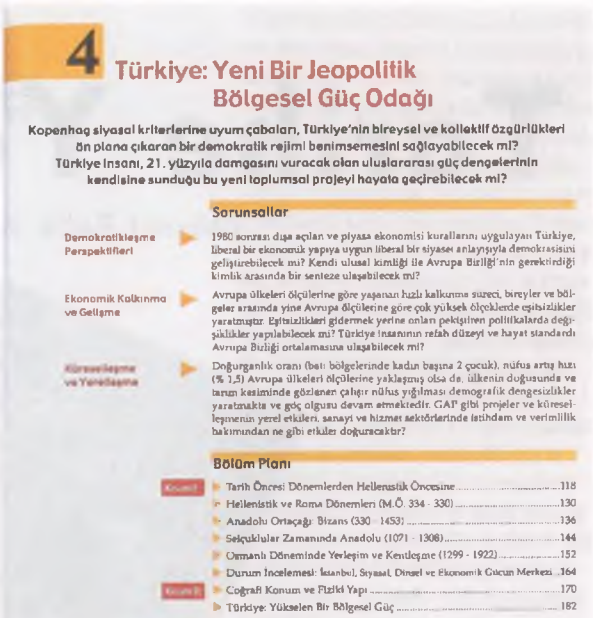

4 Türkiye: Yeni Bir Jeopolitik Bölgesel Güç Odağı

Kopenhag siyasal kriterlerine uyum çabaları, Türkiye'nin bireysel ve kolektif özgürlükleri ön plana çıkaran bir demokratik rejimi benimsemesini sağlayabilecek mi? Türkiye insanı, 21. yüzyıla damgasını vuracak olan uluslararası güç dengelerinin kendisine sunduğu bu yeni toplumsal projeyi hayata geçirebilecek mi?

Sorunsallar

Demokratikleşme Perspektifleri: 1980 sonrası dışa açılan ve piyasa ekonomisi kurallarını uygulayan Türkiye, liberal bir ekonomik yapıya uygun liberal bir siyaset anlayışıyla demokrasisini geliştirebilecek mi? Kendi ulusal kimliği ile Avrupa Birliği'nin gerektirdiği kimlik arasında bir senteze ulaşabilecek mi?

Ekonomik Kalkınma ve Gelişme: Avrupa ülkeleri ölçülerine göre yaşanan hızlı kalkınma süreci, bireyler ve bölgeler arasında yine Avrupa ölçülerine göre çok yüksek ölçeklerde eşitsizlikler yaratmıştır. Eşitsizlikleri gidermek yerine onları pekiştiren politikalarda değişiklikler yapabilecek mi? Türkiye insanının refah düzeyi ve hayat standardı Avrupa Birliği ortalamasına ulaşabilecek mi?

Küreselleşme ve Yerelleşme: Doğurganlık oranı (batı bölgelerinde kadın başına 2 çocuk), nüfus artış hızı (% 1,5) Avrupa ülkeleri ölçülerine yaklaşmış olsa da, ülkenin doğusunda ve tarım kesiminde gözlenen çalışır nüfus yığılması demografik dengesizlikler yaratmakta ve göç olgusu devam etmektedir. GAP gibi projeler ve küreselleşmenin yerel etkileri, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam ve verimlilik bakımından ne gibi erkler doğurscaktır?

Bölüm Planı

Tarih Öncesi Dönemlerden Hellenistik Öncesine ... 118
Hellenistik ve Roma Dönemleri (M.Ö. 334 - 330) ... 130
Anadolu Ortaçağı: Bizans (330 - 1453) ... 136
Selçuklular Zamanında Anadolu (1071 - 1308) ... 144
Osmanlı Döneminde Yerleşim ve Kentleşme (1299 - 1922) ... 152
Durum İncelemesi: İstanbul, Siyasal, Dinsel ve Ekonomik Gücün Merkezi ... 164
Coğrafi Konum ve Fiziki Yapı ... 170
Türkiye: Yükselen Bir Bölgesel Güç ... 182
Nüfus Yapısı ve Demografi ... 198
Kent ve Kentleşme ... 208
Türkiye Ekonomisi ... 216
Çevre Sorunları ... 232
Turizm Coğrafyası ... 238
Yöntem: Kentleşme, AB ile Bütünleşme ve Sismik Riskler ... 244

117

***Coğrafya 2001*, İstanbul: TÜSİAD, 2001, s. 117.**

Tarihe Yolculuk...

(Ahmet Refik Altınay kitapları)

KÖPRÜLÜLER

AHMET REFİK ALTINAY

Altınay'ın *Köprülüler* adlı eserinin ilk baskısı iki cilt halinde 1915 yılında yapılmıştır. Birinci cilt Köprülü Mehmed Paşa'ya, ikinci cilt Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ya ayrılmıştır. Birinci cilt Köprülü Mehmed Paşa'nın hayatını, tabiatını, dini siyasetini, ulema ile ilişkilerini, zamanında bilim ve edebiyatı, Anadolu ıslahatını, Erdel başarısını, dış siyasetini ve son günlerini anlatıyor. İkinci cilt Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın hayatını, tabiatını, Avusturya ve Girit seferlerini, Kandiye zaferini, zamanında İstanbul ve Edirne hayatını, bilim ve edebiyatı, dış siyasetini, Lehistan seferini ve ölümünü anlatıyor.

viii + 199 s. / ISBN 975-333-155-X

SOKOLLU

AHMET REFİK ALTINAY

viii + 239 s.,
ISBN 975-333-152-5

SULTAN CEM

AHMET REFİK ALTINAY

viii + 163 sf.
ISBN 975-333-147-9

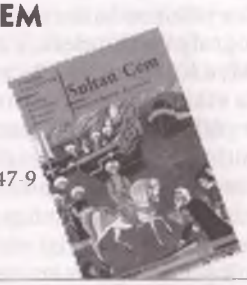

KADINLAR SALTANATI 1-2

AHMET REFİK ALTINAY

ISBN (takım)
975-333-139-8
viii + 181 sf.
iv + 315 sf.

10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Satış ve Pazarlama: Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
80220 Nişantaşı-İstanbul
Telefon: (212) 233 21 61-233 21 70 Faks: (212) 234 32 90
yayin@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

İKİ ÖNEMLİ SERGİ

Selçuklular ve Karialılar İstanbul'da

OĞUZ TEKİN

Seramik kâse (üstte). Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın portresi olduğu düşünülen tasvirli çini parçası (altta).

Alâeddin'in Lambası

Beyoğlu'ndaki Yapı Kredi Kültür Merkezi Vedat Nedim Tör Müzesi'nde 3 Ekim-28 Aralık 2001 tarihleri arasında açık olan sergi, Anadolu kültür tarihi mozaiğinin en ilginç dönemlerinden birini oluşturan Anadolu Selçuklularını ve bu devletin en parlak dönemini yaşadığı Alâeddin Keykubâd dönemini ele alıyor. Biz de bu kısa yazımızda sergiye konu olan Anadolu Selçuklu Devletini ve sanatını kısaca tanıtmaya çalışacağız. Ancak, bu yazıyla yetinmeyip son yıllarda düzenlenmiş en güzel sergilerden birini kaçırmamanızı öneririz; zira, koleksiyonunda Selçuklu eseri bulunan pek çok müzenin eserleriyle sergiye katkıda bulunması, sergiyi inanılmaz bir atmosfer içerisinde dolaşmanızı sağlıyor. Bu arada serginin kitabının da hazırlanmış olduğunu meraklılara hatırlatmak isteriz.

Peki, Anadolu'ya damgasını vuran Anadolu Selçukluları kimdir? Anadolu'ya nereden gelmişler, kimlerle mücadele etmişler ve Anadolu kültür mirasına neler bırakmışlardır? Aşağıdaki yazıda bu soruların yanıtını bulmaya çalışacağız.

SİR DERYA'DAN MALAZGİRT'E

Selçuklular, Oğuz Türklerinin Kınık boyuna mensup bir koludur; Kınık boyu ise Sir Derya nehrinin (Seyhun) ağzına yakın bir yerde yaşamaktayken, 10. yüzyılın ikinci yarısında Oğuz Devleti ile anlaşmazlığa düşmüş ve Selçuk Bey'in önderliğinde Aral Gölü'nün doğusundaki Cend kentine göç etmiştir. Bu göç, Büyük Selçuklu Devleti'nin temelinin atılmasına neden olmuştur.

Selçuk Bey'in ölümünden sonra torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde Horasan üzerinden İran'a doğru genişleyen Selçuklu Devleti, daha sonra Sultan Alparslan (1064-1072) döneminde 1071 Malazgirt Savaşı ile Anadolu topraklarına yerleşmiş ve Anadolu'nun Türkleşme sürecini başlatmış-

tır. 11. yüzyılda başlayan göç dalgasıyla Türkmenlerin Anadolu'ya yerleşmesi hız kazanmış; bu dönemde Selçuklu hanedanından Kutalmışoğlu Süleyman Şah da Anadolu'ya gelerek İznik'te Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelini atmıştır. Süleymanşah'm oğlu I. Kılıçarslan, Büyük Selçuklu Devleti'nin karışıklık içinde bulunmasından faydalanarak tahta hâkim olmuştur (1093). İznik'in Haçlıların eline geçmesinden sonra başkent Konya'ya taşınmıştır.

I. Kılıçarslan bir yandan Haçlılarla mücadeleyi sürdürürken, öte yandan Anadolu'da Türk birliğini sağlama çabası içinde olmuştur. Anadolu'nun Türk yurdu olmasını kesinleştiren olay ise, Konya üzerine yürüyen Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'un 1176 Eylül'ünde II. Kılıçarslan (1155-1192) tarafından Myriokephalon'da yenilgiye uğratılmasıdır. Bundan böyle Bizans, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesine engel olamayacağını anlamış bulunuyordu.

II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra oğulları tahtı ele geçirmek için birbiriyle mücadele ettiler. Sultanın oğullarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Antalya'nın fethedilmesiyle Selçuklular Akdeniz'de bir üs elde etmiş

oluyorlardı (1207). Onun bir Frenk askeri tarafından öldürülmesinden sonra yerine geçen büyük oğlu İzzeddin I. Keykavus, Kıbrıs kralı ve Venediklilerle ticari antlaşmalar imzalayarak ticaretin gelişmesine imkân sağlamış ve Sinop'u ele geçirmiştir.

ALÂEDDİN KEYKUBÂD: EN PARLAK DÖNEM

I. Keykavus'un veremden ölmesi üzerine (1220) yerine kardeşi Alâeddin Keykubâd (1220-1237) geçmiştir. Sultan, Kalonoros'u (Alanya) fethederek, kente kendi adına izafeten Alâiye adını vermiştir (1221). Alâeddin Keykubâd dönemi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemidir. Onun döneminde Ermenilere karşı sefer düzenlenmiş (1225), Mengücek Beyliği –bir kolu hariç– ortadan kaldırılmış, ticari güvenliği sağlamak amacıyla Kırım'a sefer düzenlenmiş ve Suğdak ele geçirilmiş, Yassıçimen Savaşı'nda Harzemşahlar yenilgiye uğratılmıştır (1230). Alâeddin Keykubâd, Eyyubilere karşı sefer hazırlığı içindeyken, bir ziyafet sırasında yediği kuş etinden zehirlenerek ölmüştür. Alâeddin Keykubâd döneminde Anadolu adeta yeniden imar edilmiştir. Özellikle kervansarayların sayısı artırılarak ticaretin gelişmesine olanak sağlanmıştır.

Çift başlı kartal figürlü çini karo (en üstte).
Pirinç buhurdan veya el sobası (üstte).
Bronz buhurdan (solda).

SONA DOĞRU

Alâeddin Keykubâd'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde Anadolu Selçuklu Devleti zayıflamaya başlamış ve önce güçlükle bastırılan Babai İsyanı (1240), ardından Kösedağ Savaşı'nda Moğollara yenilgi (1243), çöküşü hızlandırmıştır. Nitekim devlet bir daha toparlanamamış ve II. Mesud'un ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti son bulmuştur (1308).

ANADOLU SELÇUKLU MİMARİSİ VE SANATI

I. Alaeddin Keykubad çocukluğunun uzunca bir bölümünü babası ve kardeşiyle birlikte Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'te Saray'da geçirmişti. Hükümdarlığı döneminde inşa edilen ya da yeniden imar edilen saraylar ve diğer yapılar, Anadolu Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerindendir. Onun döneminde Anadolu'daki kervan yolları üstünde çok sayıda kervansaray/han inşa edildi. Örneğin, Konya-Aksaray ve Kayseri-Sivas yolları üzerindeki Sultan Han, Alanya yakınındaki Alara Han, Eğirdir-Denizli yolu üzerindeki Çardak Han, Aksaray-Niğde yolundaki Ağzıkarahan, Konya-Aksaray yolundaki Zazadin Han ve Kayseri-Malatya yolu üstündeki Karatay Han'ı sayabiliriz. Anadolu Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerini oluşturan camiler arasında ise Konya Alaeddin Camii, Niğde Alaeddin Camii, Malatya Ulu Cami ve Divriği Ulu Camii'ni gösterebiliriz.

Anadolu Selçuklu sanatında insan ve hayvan figürleri de severek kullanılmıştır. Selçuklu aynaları, seramik ve metal kap kacakları, havanları, şamdanları gibi araç gereçlerle mimari yapılar çeşitli insan, hayvan ve bitkisel motiflerle bezenmişlerdir. Özellikle Selçuklu Devleti'nin arması niteliğini taşıyan çift başlı kartal birçok yerde kullanılmıştır. Görülen odur ki Anadolu Selçuklu Devleti, ortaya koyduğu sanat eserlerinde Orta Asya, İran, Arap, Bizans, Ermeni ve Türkmen kültür öğelerini Anadolu potasında eriterek özgün bir sentez yaratabilmiştir.

Kadın figürlü çini parçası.

Karia: Tunç Çağından Bizans'a

Sadberk Hanım Müzesi Karia Koleksiyonu

14 Ekim 2001 - 31 Ocak 2002 tarihleri arasında açık olan serginin konusunu oluşturan Karia, antikçağ Anadolusu'nda bir bölgenin adıdır; siyasal bir oluşum değil, coğrafi bir adlandırmadır. Sergiyi tanıtmadan önce Karia'nın yeri ve tarihçesi hakkında bir şeyler söylememiz yerinde olacaktır. Karia, kuzeyinde Menderes ırmağı, doğusunda bu ırmağın bir kolu olan Kapros, kuzeydoğusunda Salbakos (Babadağ) dağı, güneydoğusunda Indos (Dalaman Çayı), batıda ve güneyde ise Ege Denizi ile sınırlanan bir bölgedir. Diğer bir deyişle, Anadolu'nun güneybatı köşesi antikçağın Karia bölgesidir. Bugünkü Muğla ili, Karia bölgesinin büyük bir bölümünü kapsamaktadır.

ANTİK KAYNAKLARDA KARİALILAR

Tarihçi Herodotos (I. 146), Karialıların önceleri Leleg adını taşıdıklarını, Ege adalarında oturduklarını, Girit kralı Minos'un egemenliğinde yaşadıklarını, daha sonra ise Anadolu'ya göç eden bir ulus olduğuna inanıldığını söylemektedir. Strabon'un *Geographika* (XII. VIII. 5 ve XIV. II. 27) adlı eserinde de aynı benzer bilgiye rastlıyoruz:

> "Karialılara ilişkin sayısız söylentilerden genellikle üzerinde uyuşmaya varılan birisi şudur: Karialılar Minos'un egemenliğine tâbi idiler ve bunlara o zaman Lelegler deniyordu ve adalarda yaşıyorlardı; sonradan karaya göç ettiklerinde kıyıların ve iç kısımların çoğunu ilk sahiplerinden alarak ele geçirdiler..."

Ancak, yine Herodotos'un söylediğine göre, Karialılar bu inanışa karşı çıkmakta, kendilerinin başından beri Kar adını taşıdıklarını ve anakarada, yani Anadolu'nun güneybatı/batısında yaşadıklarını iddia etmektedirler.

Karia'da konuşulan dil, yani Karca, henüz tam anlamıyla çözülmüş değildir; ancak son yıllarda Karia'nın önemli kentlerinden Kaunos'ta (Köyceğiz) yürütülen arkeolojik kazılarda bulunan çift dilli bir yazıt, Karca'nın çözümüne önemli katkılar sağlamış, hatta Kaunos'un Karca'daki karşılığı saptanabilmiştir.

HALİKARNASSOS'UN KARİA BİRLİĞİNDEN İHRACI

Troia Savaşı sonrasında, MÖ 2. binyılın sonlarında Ege'de yaşanan göçlerde, en son dalgayı oluşturan Dorlar Batı Anadolu'nun güneybatı köşesine yerleşmişlerdi. Dorlar, bölgede altı kentten oluşan bir birlik kurdular. Birliğe üye kentler şunlardı: Halikarnassos, Knidos, Kos, Lindos, İalysos ve Kameiros. Son üç kent Rodos Adası kentleriydi. Herodotos'tan (I. 144) öğrendiğimize göre, Apollon onuruna düzenlenen yarışmalardan birinde ödül kazanan Agasikles adlı bir Halikarnassoslu, ödülü geleneğe uy-

Hydria ve Diadem, Erken Helenistik.

gun olarak tapınağa bağışlaması gerekirken- alıp evine götürünce, kıyamet kopmuş ve birliğe üye diğer kentler Halikarnossos'u birlikten ihraç etmişlerdi.

PERS EGEMENLİĞİNE BAŞKALDIRI

Karialılar önce Lydia krallığının egemenliğine girmişler, Lydia Krallığı'nın Persler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra da Pers egemenliğine girmişlerdir. MÖ 499'da Pers egemenliğine karşı başlayan İonia Ayaklanması'na Karialılar da katıldı, hatta bir Pers kuvvetini bozguna bile uğratmışlardı; ancak ayaklanmanın başlamasından 6 yıl sonra (MÖ 494) Persler duruma hâkim oldular. Atinalılar, Perslerin Hellen kültürünün bulunduğu bölgelere kadar onları tehdit etmeleri karşısında çok sayıda Yunan kentinin üye olarak katıldığı (bir kısmının da katılmaya zorlandığı) bir deniz birliği oluşturdular (MÖ 477/8): Delos Deniz Birliği. Her üye kentin para veya gemi yardımında bulunduğu bu birliğe Karia kentleri de dahildi. Ancak birliğin ömrü uzun olmadı, bir süre sonra dağıldı.

KARİA'NIN ÜNLÜ SATRABI: MAUSSOLLOS

Pers egemenliğinde bulunduğu sırada Karia'da Pers satrapları hüküm sürmüşlerdir. Bunlardan en ünlüsü İÖ 4. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Maussollos idi. Yunan kültürünün yoğun bir şekilde Karia'ya nüfuzu onun zamanına rastlar. Maussollos'un adı, Karia satraplığının merkezi konumuna getirdiği Halikarnassos'ta (Bodrum), karısı Artemisia tarafından ölümünden birkaç yıl sonra, İÖ 350'de inşa ettirilen ve sonradan "dünyanın yedi harikasından biri" olarak ünlenen "Mausoleion" (anıtsal mezar) ile özdeşleşerek ölümsüzleşmiştir. Karialılar kadın yöneticileri de yadırgamıyorlardı. Nitekim Artemisa ve Ada kadın hükümdarlar olarak Karia'nın yönetiminde bulunmuşlardı.

HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMLERİNDE KARİA

Büyük İskender'in Pers İmparatorluğuna son vermek üzere gerçekleştirdği sefer sırasında Halikarnasos, İskender'e direnen nadir kentlerden biriydi. Kral kenti ele geçirdikten sonra o sırada sürgünde olan Ada'yı, Karia'nın yönetimine atamıştı. İskender'in ölümünden sonra Karia kentleri, hellenistik krallıkların elinde yer değiştirdi. MÖ 190'da Roma ile Seleukoslar arasında yapılan savaş sonunda, Seleukoslar yenilince Karia toprakları Rodos'a bırakıldı. MÖ 133'te Bergama kralı III. Attalos'un ülkesini Roma'ya vasiyeti sonrası Karia, Roma'nın batı Anadolu'da oluşturduğu Asia Eyaleti kapsamına alındı. Roma döneminde, özellikle imparatorluk döneminde, Karia kentleri Roma ile dostluk ilişkileri içinde oldular.

Çömlek, Eski Tunç Çağı.

Bu arada, antikçağ yazarlarının bildirdiğine göre daha önce bir askı ile omuza asılan kalkana kulp takarak taşınmasını kolaylaştıranların; miğfere sorguç ekleyenlerin ve kalkan üstüne işaret koyanların Karlar olduğunu hatırlatalım.

SERGİLENEN ESERLER

Önemli Karia kentleri arasında Halikarnassos (Bodrum), Kaunos (Köyceğiz) , Keramos (Ören), Knidos (Datça), Euromos (Milas yakınında Ayaklı), Mylasa (Milas), Alabanda(Araphisar) ve Stratonikeia'yı (Eskihisar) sayabiliriz. Bu kentler Hellenistik çağda ve/veya Roma İmparatorluğu zamanında sikke basmışlardı. Sergideki arkeolojik buluntuların pek çoğu Mylasa'nın (Milas) güneybatısındaki Hydai (Damlıboğaz köyü) ve civarında ele geçmişlerdir. Yaklaşık son on yıldır kaçak kazılarla yörede yağmalanan eserler koleksiyoner Sinan Kazancıoğlu tarafından toplanmaya başlanmış ve bu yıl içerisinde de koleksiyon Sadberk Hanım Müzesi'ne devredilmiştir. Sergilenen eserlerin tarihi, Tunç Çağı ile Bizans dönemi arasındaki uzunca bir zaman dilimine yayılmaktadır. Özellikle Geç Geometrik, Orientalizan ve Arkaik döneme tarihlenen kaplar ve vazolar, dönemlerinin en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Sarıyer'e gelmeden Büyükdere mevkiinde yer alan Sadberk Hanım Müzesi, çarşamba günleri dışında her gün ziyaretçilere açıktır. Sizi, yolunuzun Sarıyere düşmesini beklemeden, son yıllarda gerçekleştirilen en güzel arkeolojik eser sergilerinden birine çağırıyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu ve Uluslararası Kongreler

ZEKİ ARIKAN

Uluslararası boyutta düzenlenen Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'nin ilki 11-13 Temmuz 1977 tarihlerinde Ankara'da toplanmış ve daha sonra dünyanın değişik ülkelerinde üçer yıllık dönemler halinde çalışmalarını sürdüre gelmiştir. Bu kongrelerin sürekliliğe kavuşmasında, Prof. Dr. Özer Ergenç'in yerinde bir deyimiyle "Cumhuriyetin yetiştirdiği" büyük tarihçimiz Prof. Dr. Halil İnalcık'ın rolünü özellikle vurgulamak gerekir. Onun çabalarıyladır ki Türk tarihçiliği bu kongrelerin hepsinde belirli bir düzeyde temsil edilmiş ve Türkçe de uluslararası bir "kongre dili" işlevine kavuşmuştur.

VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Uludağ Üniversitesi'nin desteğiyle Bursa Kirazlıyayla'da toplanmış (18-21 Haziran 1998) ve gelecek kongrenin Hırvatistan'ın Dubrovnik kentinde yapılması uygun görülmüştü. Kirazlıyayla'da alınan en önemli karar ise, bundan böyle kongrenin uluslararası statüsünün tescil edilmesi olmuştu.

IX. kongrenin Dubrovnik'te düzenlenmesi sorumluluğunu Zagrep Üniversitesi Hırvat Üniversiteleri Uluslararası Merkezi Müdiresi Prof. Dr. İvana Burdelez üzerine almıştı. Kongrenin Türkiye kanadının sekreterliğini ise Bilkent Üniversitesi'nden Dr. Oktay Özel yürütüyordu.

Kongrenin açılış töreni Dubrovnik kentinin Akdeniz Araştırmaları Merkezi'nde yapıldı (20 Ağustos 2001). Burada uzun süren savaşın izleri kolaylıkla fark edilmekle birlikte bir toparlanma da açıkça görülüyordu. Sur içindeki eski Dubrovnik'te iğne atılsa yere düşmeyecek bir kalabalığın varlığı, turizmdeki gelişmenin bir göstergesiydi. Açılış törenine katılanların çokluğu gözden kaçmadı. Prof. Burdelez "Hoş geldiniz" dedikten sonra, Dubrovnik diplomasinin öteden beri değişik ulusları bir araya toplayan bir buluşma noktası görevini yürüttüğünü vurguladı. Bayan Prof. Burdelez, Dubrovnik'in Balkanlar ve Anadolu açısından tarihsel süreçte oynadığı role dikkati çekmekten geri kalmadı. Rektör yardımcısı Zdenko Kovaç daha çok Osmanlı-Balkan ilişkilerine ağırlık vererek bugün Türkiye ile Hırvatistan arasındaki ilişkilerin de bu kongreyle daha da geliştiğine işaret etti. Dubrovnik eyalet vali yardımcısı Devo Cvjetovıc konferansa başarı dileklerini sunarken Büyükelçi Sencar Özsoy da konferansın tarihsel mekânda toplanmasının anlamına değindi. Sayın büyükelçi Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu, çokdinli, çokrenkli etnik yapısının uzun yıllar Balkan ülkelerini bir arada tutan önemli bir etken olduğunu belirterek, bugün de bütün bu insanları ortak bir kültürün bir arada tutabileceğine (*culturel coexistence*) inandığını söyledi. Bunların yanında Hırvatistan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Dr. Mislav Kuhoç ve Türkiye'nin Zagrep büyükelçisi Selahattin Alpar'ın iki ülke arasındaki ilişkileri dile getiren ve kongreye başarı dileyen konuşmalarını eklemek gerekir. Ancak, asıl üzerinde durmak istediğimiz nokta sonuncu konuşmacının Hırvatistan Cumhurbaşkanı Sayın Stjepan Mesiç olmasıdır. Sayın Cumhurbaşkanı'nın ön sıradaki görevlilerin yanında yer alması ve rektör yardımcısı ve diğer katılımcılarla içten bir hava içinde kaynaşması gözden kaçmıyordu. Yine Sayın Cumhurbaşkanı konuşmasında kongreye başarı diliyor ve Prof. Dr. Ha-

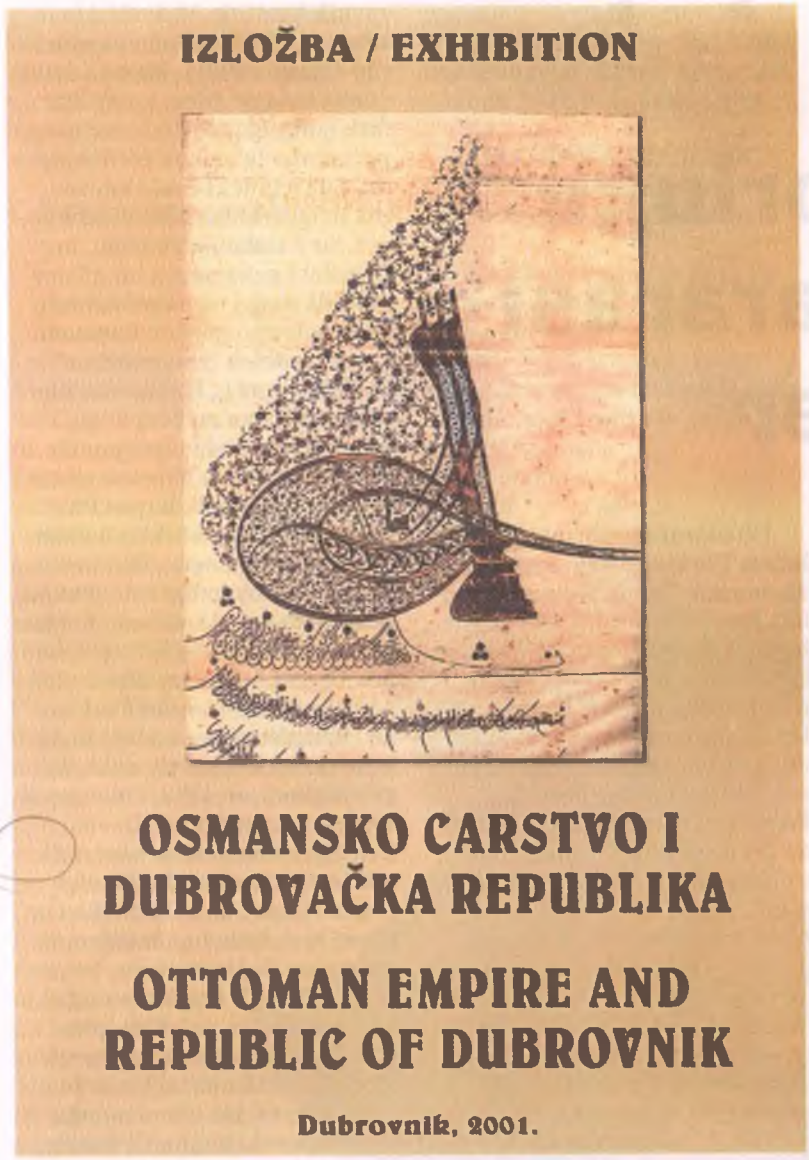

Osmanlı Belgeleri sergisinin kataloğunun kapağı.

lil İnalcık'ın uzun sayılabilecek açılış konferansını sonuna kadar dinlemek inceliğini gösteriyordu. Bütün açılış etkinliğinin Hırvat TV kanalından yayınlandığını ve basının da gerek açılış törenine gerek kongrenin bütününe büyük bir yer verdiğini belirtmek gerekir.

Prof. Dr. Halil İnalcık'ın IX. kongreye gelinceye kadar yapılan etkinliklerin tarihsel bir çerçevesini çizdikten sonra, Osmanlı arşivlerinin ve Osmanlı araştırmalarının bugünkü durumunu irdeleyen konuşmasının ardından çalışmalara başlandı ve 23 Ağustos'a kadar devam etti. Çalışmaların A ve B salonları olmak üzere iki ayrı oturum halinde sürdürüldüğünü belirtmek gerekir. Ayrıca her oturumda sunulan bildirilerin de belirli konu başlıkları halinde düzenlendiğini görmekteyiz: Fetihten Osmanlı Düzenine, Kaynaklar ve Tarihçilik, Kırsal Kesim ve Kent Ekonomisi, Balkanlarda Osmanlı Yönetimi, Nüfus, Vergilendirme ve Eşkıyalık, Dalmaçya Kıyıları ve Osmanlılar, Hukuk ve Maliye, Taşra Yönetimi, Tüccarlar ve Ticaret, Diplomatik İlişkiler, XIX. Yüzyıl Reformları vb. Katılımcı sayısı listeye göre 78'dir. Ancak, kimilerinin kongreye katılmadığı ya da katılamadığı göz önünde bulundurulursa sunulan bildirilerin sayısının 60 dolaylarında bulunduğu sonucuna varılır. Türkiye ve Hırvatistan dışında İtalya, Bulgaristan, Polonya, ABD, İsrail, Almanya, İngiltere gibi ülkelerden gelen bilimadamları bu kongreye katıldı. Fransa'nın bu kez tek bir bilimadamıyla temsil edilmesi de anlamlıdır. Çünkü Fransız tarihçilerini ilgilendiren pek çok konu kongrenin gündeminde yer alıyordu. Bunun son yıllarda şekerrenk hale gelen ilişkilerden kaynaklanıp kaynaklanmadığını tahmin etmek pek kolay değil.

Kongre kapsamındaki göze çarpan etkinliklerden biri de Dubrovnik Devlet Arşivi'nde bulunan Osmanlı belgelerinden seçilmiş bir serginin düzenlenmesi oldu. Bu serginin büyük bir ilgi odağı haline geldiğini özellikle belirtmek gerekir. Bugün bu arşivde bulunan en eski Osmanlı belgesi 1430 yılında Sultan II. Murat'ın Raguzalılara serbest ticaret hakkı veren ahitnamesidir. Ancak, bundan öncesi ile ilgili Raguza belgelerinde, Dubrovnik tüccarlarının aldıkları ayrıcalıklardan söz eden kayıtlara da rastlanmaktadır. Fatih ve II. Bayezit zamanlarında verilmiş ahitnameleri de kapsayan sergi, XVI-XVIII. yüzyıllara ilişkin belgelerden örnekleri de sergiliyordu. Ancak asıl önemlisi, Dubrovnik Devlet Arşivi'nin Türkçe belgeler açısından zenginliğidir. Bugün bu arşivdeki Türkçe belgelerin 15.000 civarında olduğu sanılmaktadır. Bu belgelerin Dubrovnik (Raguza) Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Balkanlar açısından ne kadar zengin ve önemli olduğunu belirtmeye bile gerek yoktur. Hammer, Franz Babinger, Kraelitz, Biegman başta olmak üzere birçok Batılı tarihçi bu belgeler üzerinde çalışmışlardır. Šabanoviç (*Belleten*, 119, 1966) buradaki Türkçe belgeleri sınıflamıştır. Türk tarihçileri ise ancak son yıllarda bu belgeler üzerinde çalışma fırsatını bulmuştur; Prof. Dr. Feridun Emecen ile Prof. Dr. İdris Bostan bunların başında gelmektedir.

Ben, Prof. Dr. Serap Yılmaz, Prof. Dr. Sabri Sürgevil ise orada bulunduğumuz sınırlı bir süre içinde bunlara ulaşabildik. Aslında belgelerin bir kataloğu yapılmıştır; fakat bu katalog çok basittir. Kronolojik bir sıra içinde yalnızca belgelerin hangi türden olduğu ve üzerlerindeki tarihler belirtilmiştir. *Acta Turcorum* kronolojik bir sıraya göre ya tomarlar halinde ya da karton zarflar içinde saklanmaktadır. Belgelerin birçoğunun ya özet olarak ya da bütün halinde çevirileri bulunmaktadır ki bu çevirilerin İtalyanca ya da Hırvatça olduğu görülmektedir. Konu Dubrovnik'ten açılmışken burada kısaca söz konusu cumhuriyetin Doğu'yla olan ticari ilişkilerine de kısaca bir göz atmak yerinde olur. Konunun Heyd, Babinger, Zachariadau, Kate Fleet, Şerafettin Turan ve Biegman tarafından ayrıntılı olarak ele alınıp işlendiğini de ekleyelim.

Raguza ortaçağda büyük bir pazar haline gelmiş ve çok geçmeden de Venedik'in boyunduruğu altına girmek zorunda kalmıştı. İthal ettiği yabancı mallar için Venedik'e bir vergi veriyordu. Raguza'nın daha bu tarihlerde, yani XIII. yüzyıl ortalarında Suriye, Mısır, Tunus ve Balkanlara kadar uzanan geniş bir alanla ticari ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. Bu ekonomik gelişmeyle birlikte siyasal gücü de artan Raguza, kendi adına anlaşmalar yapabilecek düzeye gelmişti.

Osmanlı-Raguza ticari ilişkilerinin ne zaman bir ahitname çerçevesinde başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, *Acta Turcorum*'daki belgelere bakılırsa, bunların elçileri "fethi hakaniden" ya da Sultan Orhan'dan beri Osmanlı'nın "haraçgüzarı" olduklarını iddia ediyorlardı. Her ne olursa olsun Türk gümrük tarifelerinin düşük tutulması, Osmanlı ülkelerinde Raguzalılara geniş bir yayılım olanağı sağlamıştır. Bu tarifenin genellikle %2 dolaylarında bulunduğu ve Raguza'nın Osmanlı hükümetine yılda 12.500 altın haraç ödemek zorunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Raguzalılar, ellerindeki ahitnameler mucibince cizyelerini İstanbul'da Hazine-i Amire'ye teslim etmek zorundaydılar. Ne var ki gümrük resmi her yerde aynı değildi. İstanbul ve Galata'da %5, Edirne ve Bursa'da %3 gümrük ödemeleri gerekiyordu (*Acta Turcarum*, A1 6). Raguza'da üretilen kumaş, elde edilen çeşitli madenler, sabun, cam, civa, İtalya'dan sağlanan diğer ürünler güvenlik içinde Osmanlı ülkelerine sevk ediliyordu. Raguzalıların Trablus, İskenderiye, Beyrut, İzmir, Foça, Sakız vb. yerlerle ticari ilişkileri bulunuyordu (*Acta Turcarum*, A1 229). "Âdet ve kanun üzre gümrüklerin tamam eda eyledüklerinden sonra kendilerine ve gemilerine ve âdemlerine dahil edilmesi" de yine ahitnamelerde yer alıyordu. Ancak, gümrük vergisi konusunda zaman zaman birtakım anlaşmazlıkların çıktığı görülmektedir. Dubrovnik hisarı içinde oturan tüccarlar alıp sattıkları malların gümrüğünü ödedikten sonra eminler ve amiller tarafından yeniden gümrük vergisi ödemeye zorlanıyorlardı. Bunun ahitnamelere aykırı olduğu sık sık dile getirilmektedir (*Acta Turcarum*, A1 134): "Haliya Dubrovnik beylerinin südde-i saadetimde olan ademisi şöyle arz eyledi ki Dubrovnik taifesinden Dubrovnik hisarı içinde mütemekkin olub ticaret üzre rençber tarifesi aldıkları metaın gümrüğün kadimden olageldiği üzre Dubrovnikliye eda ettiklerinden sonra umena ve ummal [eminler ve amiller] memalik-i mahrusa reayasındansınız deyü bunlardan tekrar gümrük talep edüb taaddi ederlermiş... göresiz Dubrovnik taifesinden olup Dubrovnik hisarları içinde mütemekkin olup defter-i cedid-i hakanide yazılmışlar olmayub alıp sattıkları metaın gümrüğün âdetleri üzre Dubrovnikli'ye verdiklerinden sonra eminler ve amiller tekrar gümrük talep eyleyip taaddi ederlerse men edüp tekrar gümrük aldırmayasınız..." Belge 964 (1556) tarihlidir ve Hersek, Kilis, İzvornik sancak beylerine gönderilmiştir. Bu hükmün değişik tarihlerde başka yerlere de gönderildiği de anlaşılmaktadır.

Üzerinde durulması gereken asıl konu, Dubrovnik'in tahıl, darı ve tuz gereksinimlerini Osmanlı limanlarından sağlamasıdır. Aslında buğday ve tuz da stratejik maddeler arasında sayılıyor ve bunların dışarıya satılması sık sık yasak kapsamına alınıyordu. Osmanlı arşiv kaynakları bu konuda bize son derece zengin malzeme sağlamaktadır. Anlaşıldığına göre Dubrovnik yönetimi hemen hemen her yıl, buğday konusunda sıkıntıları olduğunu bildiriyor (*Acta Turcarum*'da yığınla belge) ve hükümet de havass-ı hümayun, yani padişah haslarından yeteri kadar buğday, darı alınmasını uygun görüyordu. Genellikle kullanılan kalıplaşmış formül şöyle idi: "Dubrovnik elçileri südde-i saadetime arz-ı hal gönderüp hâlâ Dubrovnik zahiresi için ol canipten akçalarıyla tereke verilmek babında maliye tarafından verilen emr-i şerif mucibince Dubrovnik gemileri varub tereke tahmil edüp [yükleyip] akçası kabz olunduktan sonra icazet verilmek rica eylediklerinde..." Tahılın genellikle Rumeli'deki iskelelerden yüklendiği ve değerinin de günlük fiyat (narh-ı ruzi) üzerinden alındığı anlaşılmaktadır.

1806'da Fransızların Dubrovnik'i işgal etmesiyle bu şehir devletinin tarihinde yeni bir dönem başlıyordu. Yüzyıllarca süren ilişkilerin bir sonucu ya da Osmanlıların Balkanlar üzerindeki etkisinin uzantısı olarak pek çok Türkçe sözcüğün Hırvat diline girdiği biliniyor. Günlük yaşamın akışı içinde bu sözcüklerin hâlâ varlıklarını korudukları görülüyor. Duhan (tütün), višne, pekmez, baba, pamuk, sapun (sabun), joğurt (yoğurt), burek (börek), kavana (kahvehane), kat, vb. vb.

Bu kısa bilgi ve değerlendirme IX. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'nin Dubrovnik'te yapılmasının anlam ve önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Hüseyin Cahit'in Kaleminden Portreler

MURAT KORALTÜRK

Hüseyin Cahit Yalçın

Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, İstanbul, 2001, 180 s.

Hüseyin Cahit Yalçın kimdir? Uzun uzun anlatılacak bir kişilik. Çok hareketli, hatta Malta ve Çorum sürgünleri gibi maceralarla dolu uzun bir yaşam sürmüş tarihi bir şahsiyet. Bu yazının sınırları içinde Hüseyin Cahit'in kim olduğuna dair bir soruyu yanıtsız bırakamayız. Ancak, uzun bir anlatımda da bulunmayacağız. Bununla birlikte Hüseyin Cahit'in 1875-1957 yılları arasında yaşamış bir gazeteci, yazar ve siyaset adamı olduğunu belirtelim. Hüseyin Cahit hem siyasi kimliği hem de yazar kimliği ile Türkiye'nin yakın tarihine tanıklık etmiş, bunları yazıya dökerek başkaları ile paylaşma imkânını da yaratmış bir kişidir. Bu çok kısa tanıtımın yanında, *Tanıdıklarım* kitabının başında Cemil Koçak'ın yazdığı "Hüseyin Cahit Yalçın ve Portreleri Üzerine Bazı Notlar" başlıklı girişte, okurların Hüseyin Cahit ve portreleri hakkında önemli bir değerlendirme yazısını okuma imkânlarının olduğunu da belirtelim.

Tanıdıklarım, Hüseyin Cahit'in 1936 yılında *Yedigün* mecmuasının 147-190. sayıları arasında tefrika halinde yayımladığı 36 kişiye ait portrenin bir araya getirilmesinden oluşan bir kitaptır.[1] Tasvir edilen portreler kitaptaki sırasıyla Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Ziya Gökalp, Ahmet Rıza Bey, Mithat Şükrü, Sait Halim Paşa, Küçük Sait Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Bahattin Şakir, Hacı Adil Bey, Ubeydullah Efendi, Ömer Naci, Halil Bey, Lütfi Fikri, Karasu Efendi, Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Nesimi, Babanzade İsmail Hakkı, Salah Cımcoz, Buşo, Gümülcineli İsmail, Bolu Mebusu Habib Bey, Seyid Bey, Kozmidi, Tokat Mebusu İsmail, İsmail Hakkı Paşa, Musa Kâzım Efendi, Hallacyan Efendi, Emrullah Efendi, Şükrü Kaya, Kayseri Mebusu Hoca Kasım Efendi, Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi, Zeynel Abidin Hoca, Sait Hoca ve İkinci Wilhelm'e aittir.

Kitap biçimi itibariyle Samet Ağaoğlu'nun ilk baskısı 1956'da yapılmış olan *Babamın Arkadaşları* ve 1965'te yayımlanan *Aşina Yüzler* isimli kitaplarını hemen akla getirmektedir. Ancak, *Tanıdıklarım*'ı oluşturan tefrikalar Ağaoğlu'nun kitaplarından çok daha önce yayımlanmıştır. Bu itibarla kitabın başındaki yazısında Cemil Koçak'ın da belirttiği üzere Hüseyin Cahit'in yazdığı portrelerin Ağaoğlu için örnek teşkil etmiş olduğunu söylemek mümkündür (bkz. s. 29).

Kitapta büyük bir bölümü Hüseyin Cahit'in İttihat Terakki içinde birlikte olduğu II. Meşrutiyet döneminde öne çıkmış siyasi şahsiyetlerin portreleri çizilmektedir. Hüseyin Cahit bu portrelerin hiçbirinde genel biyografik bilgiler vermemektedir; yani portre sahiplerinin yaşamlarının genel hatlarına değinilmemiştir. Her bir portrede, Hüseyin Cahit'in gözünden, yakından tanıdığı bu insanların kişilik özelliklerine, siyasi eğilim ve davranış biçimlerine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Kimi aşırı hırslı, kimi sakin ve soğukkanlı, kimi dalgın ve düşünceli, kimi ise nezaketi ile öne çıkan bu kişilere ait değerlendirmeler, yani çizilen portreler bazen kısa bir anı ve anekdot nakledilerek yapılmaktadır. Kitaptan nakledilebilecek bu türden birçok örnek olmakla birlikte Enver Paşa'nın hırslı, mağrur kişiliğini yansıtması açısından çok anlamlı olan şu anekdotu aynen nakletmekle yetiniyoruz (s. 29):

> Maziye doğru çıkmak ve hayatımdan kopuk parçalar, intizamsız ve insicamsız levhalar halinde kalmış izler arasında Enver'e ait hatıraları toplamak istiyorum

İşte kurşunkalemle çok asabi darbelerle çizilmiş bir resim, çok malum bir sima: Napolyon. Buna sakladığı defterden itina ile çıkararak manalı bir tebessümle bana uzatan bir ahbap soruyordu:
- Beğeniyor musunuz?
Maksadının ne olduğunu anlamayarak, yüzüne baktım. O zaman:
- Tarihi bir resimdir, dedi. Babıali baskını tertip edildiği gün, Enver kendisi de hareket iştirak için, haber gelmesini, kendi sırasını bekliyordu. O beklerken ben de yanında idim. Bir aralık dalgın, elinde kurşunkalemle oynamaya başladı. Sonra baktım, kâğıdın yarısı üzerinde Napolyon'un şu gördüğünüz resmi vücut bulmuştu. O dakikada Enver'in zihni ile eli arasındaki teşarük bu resimde, kendisini ifade ediyordu. Onun için, hatırayı saklıyorum.

Kitapta portresi bulunan herkes Hüseyin Cahit'in uzak-

***Kalem*, no. 24 (11 Şubat 1909)**

tan veya yakından tanıdığı kişilerdir. Hüseyin Cahit'in bu kişilerin bir bölümü ile olan ilişkisinin dostluk biçiminde gelişmiş olduğunu bu kitaptan önce Hüseyin Cahit'e ait başka bir şey okumamış olanlar bile çıkarabilir. Örneğin Talat Paşa'ya veya Mithat Şükrü'ye beslediği muhabbet ve dostluğunu kitaptaki iki-üç sayfadan oluşan bu kişilere ait portrelerden çıkartmak mümkündür; aynı şekilde dostluk hissi beslemediği kişiler için de örneğin "Benim Osmanlılığım Bank-ı Osmani'nin Osmanlılığı kadardır!" sözü ile ünlenen ve bu sözü gayrimüslim unsurların Osmanlı Devleti'ne bağlılık derecesinin göstergesi olarak Türkçüler tarafından kullanılan Serfice Mebusu Buşo hakkında yazdıkları gibi.

Bu tür portreleri okurken siyasi bir şahsiyetin tanıdıklarını tasvir ettiği bir metni değil, bir okul yıllığında yakın arkadaşların birbirleri için yazdıklarını okurmuş gibi bir hisse kapılmamak elde değil. Örneğin Cemal Paşa'dan söz ederken "gösterişi çok sever ve cakaya bayılırdı" (s. 55); Ziya Gökalp'den söz ederken "Ziya'nın hiçbir zaman kızdığını, ateşlendiğini görmedim. En can sıkacak itirazlara bile sabrını kaybetmeden nazikane mukabele ederdi" (s. 59) ve Mithat Şükrü hakkında "Mithat Şükrü'nün bütün ömründe kimseye 'olmaz' kelimesini kullanmış olabilmesi aklıma sığmıyor. Mithat Şükrü'nün kimseye hak vermemiş olmasını, kimsenin fikir ve mütalaasını red ve cerhe kalkmış bulunmasını zihnim almıyor. Uysallık, tatlılık ve nikbinlik namına bir heykel dikilmek lazım gelse bunu Mithat Şükrü'nün yumuşak yüzü kadar temsil edecek bir insan ve hüviyet bulunamaz zannederim" (s. 65) demesi gibi.

Çizilen portrelerde siyasi eğilim, görüş ve genel karakter özellikleri yanında kişilerin sıradan insan yönlerine ilişkin de bazı bilgiler nakledilmektedir. Örneğin Ubeydullah Efendi'nin yemek pişirmedeki yeteneği (s. 90), Mithat Şükrü'nün Malta'da sürgündeyken fark ettiği titizliği ve düzen merakı bu türden bilgilerdir (s. 66-67).

Ömer Faruk Şerifoğlu'nun bir araya getirdiği tefrikalardan oluşan kitapta portresi çizilen kişilere ait fotoğraf ve karikatürler de yer almakta ve Hüseyin Cahit'in akıcı anlatımını süslemektedir.

Daha önce dergi veya gazetelerde yayımlanmış anı ve benzeri türden yazıların kitaplaştırılmasına ilişkin başarılı bir örnek oluşturan *Tanıdıklarım* ile Hüseyin Cahit külliyatının yeni bir ki-

***Kalem*, no. 118 (23 Mayıs 1911)**

tap kazandığını sevinerek görüyoruz. Bunun yanında geçtiğimiz günlerde Tarih Vakfı ve Bilgi Üniversitesi'nin birlikte gerçekleştirdiği tarihyazımında anı ve yaşamöykülerinden yararlanılması konulu IV. Uluslararası Tarih Kongresi'nin açılışında Cemil Koçak'ın ve kapanışında ise Mete Tunçay'ın ifade ettikleri üzere daha önce dergi veya gazetelerde yayımlanmış anı, biyografi türünden benzeri diğer yazıların da kitaplaştırılmasını diliyoruz. Böylece bir yandan gazete ve dergilerin sayfalarında unutulmaya yüz tutmuş bu yazılar okur ve araştırmacılara kavuşma imkânı bulacak, diğer yandan özellikle araştırmacılar yeni ve hemen hiç kullanılmamış kaynaklar elde etmiş olacaktır.

1. Sayın Cemil Koçak kitapta 34 portrenin bulunduğunu belirtmektedir (Bkz. s. 10). Ancak kitapta portresi bulunan kişilerin yukarıda verdiğimiz isimlerini topladığınızda bu sayının 36 olduğu ortaya çıkıyor. Burada belki de yanıltıcı olan "İlk Meclisten Bazı Simalar" başlıklı bölümde portresi verilen kişilerin sayısı olabilir. Bu bölümde iki kişiden daha çok söz edilmekle birlikte toplam dört kişinin portresi yer almaktadır. Bununla birlikte bu 34 rakamının ifade etmeye çalıştığımız küçük ve önemsiz hesaplama hatası dışında bir basım hatasından kaynaklanma ihtimali de olabilir. Ancak, her ihtimali göze önüne alarak kitapta verilen portrelerin 36 kişiye ait olduğunu belirtmek isteriz.

Tarih Vakfı 10. Yılında Kitap Fuarında

Tüyap A Salonu (Alt Kat) 1. Sokak

Tarihe Yolculuk...

(Ahmet Refik Altınay kitapları)

Kadınlar Saltanatı 1-2

Sultan Cem

Sokollu

Köprülüler

10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Valikonağı Cad.
Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı-İstanbul
Tel: (212) 233 21 61
Fax: (212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr
yayin@tarihvakfi.org.tr

YENİ KİTAPLAR

- *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Suraiya Faroqhi
- *Selanik* Meropi Anastassiadou
- *Bilginin Toplumsal Tarihi* Peter Burke
- *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* Elizabeth Zachariadou (ed.)
- *Türkiye'de Kentsel Koruma* Doğan Kuban
- *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi* Stephen Caunce
- *Bizans'ın Soylu Kadınları* Donald M. Nicol
- *Hatice Sultan ile Melling Kalfa* Jacques Perot, Frédéric Hitzel, Robert Anhegger
- *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* Madeline C. Zilfi (ed.)
- *İstanbul, İmparatorluklar Başkenti* Stefanos Yerasimos
- *Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul*
- *Masallar-1: Uçar Leyli* Pertev Naili Boratav
- *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi* Pertev Naili Boratav
- *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri* Ali Akyıldız
- *Kent, Toplum, Müze*
- *Avrupa Birliği, Devlet ve STK'lar*
- *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi*
- *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*
- *Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması*
- *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar*
- *Zeugma Yalnız Değil!*

Özel fırsatlarla sizi bekliyoruz!

Kasım

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 95

TOPLANTILAR
10. STK Sempozyumu
Gençlik Katılım ve Sivil Toplum
2-3-4 Kasım 2001
İTÜ Maslak Tesisleri

Yerel Tarih Grupları Projesi Değerlendirme Toplantısı
16-17 Kasım 2001

YAYIN
Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?
Suraiya Faroqhi

Kent, Toplum, Müze, Deneyimler, Katkılar
Burçak Madran (ed.)

İçinizdeki Tarihçiyi Uyandırın! Tarih Dostlarına Katılın!

Tarih Vakfı, bildiğiniz gibi 10. Yılına daha fazla tarih meraklısını çevresinde toplamayı amaçladığı geniş çaplı bir çalışmayla başladı. 15 Eylül'de başlayan Tarih Dostları çalışmasına bugüne kadar 64 kişi katıldı. Yılbaşından itibaren oluşturulan özel çalışma gruplarında üretken bir girişime dönüşecek olan Tarih Dostları çalışması, temelde tarih meraklılarının bir araya gelerek ortak projeler ve çalışmalar gerçekleştirmelerini hedefliyor. Bu çalışmaya katılanlar ayrıca Tarih Vakfı'nın sergi, gezi, yayın gibi ürünlerinden de geniş çaplı indirimlerden yararlanma olanağı bulacaklar.

Tarih Dostlarına, Toplumsal Tarih Dergisi her ay düzenli olarak gönderilecek. Ayrıca proje yayınları dışındaki tüm kitaplarda yüzde 40, konser, sergi, sempozyum gibi etkinlik girişlerinde yüzde 25, gezi ve seminerlerde yüzde 10 indirimden faydalanacaklar. Tarih Vakfı'nın kamuya açık organizasyonlarına öncelikli olarak katılabilecek olan Tarih Dostları, Bilgi-Belge Merkezi'nin tüm hizmetlerinden de ücretsiz olarak yararlanma olanağı bulacaklardır.

Tarih Dostları çalışmasıyla, başlangıç için "Kültür Gezileri", "İstanbul Müzesi ve Sanal İstanbul Müzesi", "Arkeolojik Araştırmalar", "Müzecilik", "Arşivcilik", "Tarihi Mirasın Korunması", "Sözlü Tarih", "Tarih Ders Kitapları" gibi çalışma gruplarına katılmanın yanı sıra, Vakfın var olan üretim alanlarına da katkıda bulunabilecekler.

Her ay düzenli olarak yapacakları (en az 10.000.000 TL, öğrenciler için 5.000.000 TL) bağışla aynı zamanda Tarih Dostları halkasının genişlemesine de katkıda bulunacak Tarih meraklıları, ayrıca zamanla Vakfın çalışmalarında da söz sahibi olabilecekler. Tarih Dostları çalışması hakkında daha fazla bilgi için: Yasemin Güney, Tel: 0 212 233 21 61 dahili 42, e-posta: ycelik@tarihvakfi.org.tr

Tarih Dostları Gönüllüleri Toplandı

Tarih Dostları sorumlumuz Yeşim Çelik tarafından düzenlenen "Tarih Dostları Gönüllüleri Toplantısı" 18 Ekim 2001 günü Darphane'de yapıldı. Toplantıya web sitemizdeki formları doldurarak Vakıf gönüllüsü olarak çalışmak istediğini belirten Fadime Geleş, Güldeniz Kıbrıs, Sertaç Atabay, Gülden Sarı, Aybüke Nevruz, Ayça Beygo, Gül Kale, Ayşe Gökşin ve Berkant Yıldırım katıldılar. Vakıf yöneticilerimizden Metin Konca'nın açılışını yaptığı toplantıda Vakıftan ayrıca Orhan Silier, Yeşim Çelik, İlhami Mısırlıoğlu, İnci Tepeci, Yasemin Güney, Funda Çelebi ve Münevver Ek hazır bulundular. Orhan Silier'in kısaca Vakfın çalışmalarını ve geleceğe yönelik planlarını aktardığı toplantı sonrasında, gönüllüler kendilerini tanıtarak Vakfa hangi alanlarda yardımcı olabileceklerini anlattılar.

Darphane'de Tarih Vakfı'nın Haklılığı Kesinleşti

Kültür Bakanlığı'nın Tarih Vakfı'nı İstanbul Müzesi kurulması için 49 yıllığına tahsis edilen Darphane'den çıkartma girişimi kesin olarak başarısızlığa uğradı. Bugün, İstanbul 5. Asliye Hukuk Mahkemesi, daha önce Yargıtay'ın Tarih Vakfı lehine verdiği karara uyarak, Kültür Bakanlığı'nın istemi üzerine Maliye Bakanlığı'nca açılan Darphane'nin boşaltılması davasını reddetti. Bu karara varırken tıpkı daha önce Yargıtay 1. Hukuk Dairesi'nde olduğu gibi, 5. Asliye Hukuk Mahkemesinde de Kültür Bakanlığının itirazları geçersiz görüldü. Böylece bu konudaki karar kesinleşmiş oldu.

Karar sonrasında bir basın açıklaması yapan Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier, "artık İstanbul Müze'sinin kurulmasını engelleme çabalarına bir son verileceğini umuyoruz", dedi. Orhan Silier, İstanbul Müzesi'nin Türkiye'de müzeciliğe yepyeni bir soluk getirmesinden kişisel nedenlerle çekinenlerin yanlış yönlendirmesine kapılarak 5 yıl önce başlatılan engelleme yüzünden, İstanbul Müzesi'nin bu yıl sonunda yapılması planlanan açılışının geciktiğini de hatırlatarak şunları söyledi: "Henüz restorasyona başlanamayan bir aşamada bile, geçen beş yılda bu mekanın yaz aylarında kullanılmasıyla 420 sergi, konser, tiyatro, sempozyum, konferans vb etkinlik gerçekleştirilmiş olması kaybedilenler konusunda yeterli ipucunu vermektedir".

Silier "Tarih Vakfı'nın ve bu alandaki tüm sivil girişimlerin, zaten çok dar kaynaklarla yürütülen kültür çalışmalarında, sivil toplum kuruluşlarının projelerinin engellenmesi yerine teşvik edilmesini beklediklerini" söyledi. Dikkatlerin artık ileriye yöneltilmesi gerektiğini, yapıcı, ortaklık ilişkilerine dayanan, ülkemizin tüm potansiyelini kullanan bir kültür politika ve uygulamasına ihtiyaç duyulduğunu ifade eden Silier "Yeni zaman ve kaynak kayıplarına uğramayıp, yurtdışı kaynakları da seferber ederek, eğitim ve turizm sektörlerinin beklentilerini de karşılayacak adımları hep birlikte atmalıyız" dedi.

Kent, Toplum, Müze Kitabı Yayımlanıyor

Tarih Vakfı, önemli projelerinden biri olan, ancak darphane ile ilgili hukuksal sorunlar nedeniyle henüz gerçekleştiremediği "İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi" kurma yolundaki girişimleri doğrultusunda geçen yıllar boyunca çok sayıda etkinlik gerçekleştirdi. Bu çerçevede düzenlenen çeşitli konulardaki sergilerin, uluslararası toplantıların amacı, müzecilik teorilerine ve pratiklerine yönelik hazırlıklar yapmak olarak tanımlandı.

Kitlesel paylaşımlı etkinlikler arasında önemli bir yer tutan sergilerin bazıları; Temmuz 1993'te, I. İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği kapsamındaki İstanbul ve Deniz Sergisi; Temmuz 1995'te Fotoğraflarda Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi: Elveda Doğduğum Toprak Sergisi; Aralık 1995'te Fotoğraflarla Türkiye'de İnsan Hakları (1839-1990) Sergisi; Mayıs-Eylül 1996 tarihlerinde Dünya Kenti İstanbul, Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergileridir.

Gerçekleştirilen uluslararası toplantılardan ikisi; Mayıs 1993 tarihinde yedi yabancı, beş Türk bilim adamının katılımıyla düzenlenen, Toplumsal Tarih Müzeleri Kuruluş Sorunları Sempozyumu ve Haziran 1995'te 23 yabancı ve 13 Türk bilim adamının katılımıyla gerçekleştirilen Kent ve Toplumsal Tarih Müzeleri Atölyesi'dir. Altı yıllık bir aradan sonra, bu toplantılarda sunulan bildiriler, konuşma metinlerinden seçmelerle bir araya getirildi. Kent ve Toplumsal Tarih Müzeleri Üzerine Katkılar başlıklı kitap Kasım 2001'de yayımlanacak. Editörlüğünü Burçak Madran'ın üstlendiği kitapta 37 adet sunum ve bu etkinlikleri düzenleyen Çelen Birkan'ın bir değerlendirme yazısı yer alacak. 1995 yılında yapılan Kent ve Toplumsal Tarih Müzeleri Atölyesi'nin program başlıkları izlenerek düzenlenen içerik şu konular altında toplanacak: Müzelerin sivil toplumdaki rolü, müzelerde alternatif yapılanmalar, müzelerin parasal açıdan kendi kendilerine yeterli olma araçları, müzelerin mekansal gereksinimleri ve mimari mirasa yeni bir işlev kazandırılması sorunları, kültürel çoğulculuğun ve toplum kesitlerinin yansıtılması, malzeme seçimi, korunması, restorasyonu ve sergilenmesinde yeni yaklaşımlar ve İstanbul'da bir kent müzesi için yaklaşımlar.

Kent ve toplumsal tarih müzeleri üzerine önemli açılımlar getireceğine inandığımız kitap, Yerel Tarih Grupları projesi kapsamında yayımlanacak.

Euromed Heritage II Fonuna Proje Ortağı Olarak Başvuruda Bulunduğumuz İki Proje Kabul Edildi!

Başvuru süresi 27 Nisan'da sona eren Euromed Heritage II fonuna, Akdeniz ve Avrupa ülkelerinden çeşitli ortaklarla, üç ayrı proje için başvuran Tarih Vakfı'nın proje partneri olduğu iki proje Avrupa Birliği tarafından desteklenmeye değer bulundu.

Projelerden ilki, daha önceki bültenlerde de duyurusunu yaptığımız, Kuzey Londra Üniversitesi'nden Dr. Julie Scott ve Prof. Tom Selwyn önderliğinde hazırlanan "Akdeniz'in Sesleri" başlığını taşıyor. Projenin amacı, tarihi Akdeniz kentlerindeki kozmopolit yapıyı ve ortak tarihi-kültürel mirasını sözlü tarih uygulamaları ve arşiv araştırmaları yoluyla ortaya çıkarmak, derlenen bilgilerin farklı teknolojilerin kullanımıyla internete aktarılmasıyla bu kentler arasında bir iletişim ağı yaratmak. Tarihi- kültürel miras, bu proje kapsamında fiziksel çevreden öte, gündelik yaşam pratikleri, gelenekler, alışkanlıklar vb. olarak ele alınacak. İstanbul'un yanı sıra proje kapsamında yer alacak olan kentler Granada, Las Palmas, Marseille, Algiers, Bethlehem, Bologna, Marrakesh, Nazareth, Nicosia, Piraeus, Valletta ve Palma de Mallorca.

Akdeniz kültürünün birer parçasını oluşturan olan bu kentlerde yaşayanlardan başlamak üzere, Akdeniz toplumlarda bu bilincin geliştirilmesine katkıda bulunmak, bu kültürü tanımlayan öğelerin bilinmesi, korunması ve geliştirilmesi için gerçekleştirilecek çalışmaları başlatmak ve var olan girişimleri desteklemek, projenin uzun erimdeki hedefi. Bu amaçla yerel düzeydeki sivil girişimler, öğrenciler, yerel yönetim temsilcileri ve turist rehberlerinden oluşan katılımcılarla toplantı ve atölye çalışmaları da gerçekleştirilecek. Proje süresince çıkarılacak rehber kitap ve diğer yayınların yanı sıra, proje sonunda Darphane'de bir sergi açılması için gerekli çalışmalar Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilecek.

İkinci proje ise, kısaca TEMPER olarak adlandırılan "Akdeniz'de Tarih Öncesi Alanlar" (Training, Education, Management and Prehistory in the Mediterranean) projesi.

Cambridge Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü tarafından hazırlanan bu proje; Akdeniz'deki tarih öncesi alanların, seçilmiş pilot alanlarda yürütülecek bilgi aktarımı ve paylaşımı, alanlar için yönetim planları hazırlanması ve yöre halkına yönelik eğitim programları uygulamaları vasıtasıyla durumlarının iyileştirilmesini amaçlıyor. Türkiye dışında projeye katılacak olan diğer ülkeler Fas, İsrail, Kıbrıs, Malta ve Yunanistan. Projenin yönlendirme komitesinde yer alacak olan Tarih Vakfı, aynı zamanda projenin Çatalhöyük, Kordin (Malta) ve Paliambela (Yunanistan) tarih öncesi alanlarında yürütülecek, yörede yaşayan çocuklara, gençlere, yetişkin kesime, öğretmenlere ve yerel medya kuruluşlarına yönelik eğitim programlarının hazırlanmasındaki koordinasyondan da sorumlu olacaktır.

İlk Kardeş Kuruluş: Türk Tabibler Birliği

Tarih Vakfı'nın yaklaşık bir yıl önce başlattığı Kardeş Kuruluşlar çalışması, bu çalışmaya ilk olumlu yanıtı veren Türk Tabipler Birliği ile yeni bir aşamaya getirildi. Her iki kurumun üyelerinin birbirlerini ve bu kuruluşları daha yakından tanımalarını ve etkinliklerine etkin katılımlarını sağlamak üzere başlatılan çalışmayla ilgili protokol, TTB yönetimi tarafından onaylanarak hayata geçti. Bu protokole göre TTB, Tarih Vakfı'nın etkinliklerini üyelerine yönelik yayınlarında; bültenlerinde, dergilerinde ve web sitesinde tanıtacak ve TTB üyeleri, kuruluşlarına ait kimliklerini göstererek Tarih Vakfı ürün ve etkinliklerinden yararlanırken bazı ayrıcalıklara sahip olabilecekler. TTB üyeleri bundan böyle Tarih Vakfı'nın proje yayınları dışındaki tüm kitaplarını yüzde 40 indirimle edinebilecek, tüm konser, sergi, sempozyum, toplantı girişlerinde yüzde 25'lik indirimden yararlanabilecek ve Tarih Vakfı gezi ve seminerlerine ise yüzde 10 indirimle katılabilecekler.

TTB ile başlattığımız bu çalışmayı yaygınlaştırmayı planlıyor ve çalışmanın her iki kurum için de yararlı olacağını umut ediyoruz.

Avrupalı-Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluşması

Kuruluşundan bu yana ülkemizde varolan tarih öğretimini daha bilimsel, barışçı ve ötekileştirici olmayan bir modele dönüştürmek, öğrencileri de ezberleyen birer pasif alıcı konumundan çıkarıp, araştıran, sorgulayan, tarihi yazan bireyler haline getirmek üzere çok sayıda çalışma gerçekleştirmiş olan Tarih Vakfı, 28-29 Ekim tarihinde düzenlenecek olan "Avrupalı-Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluşması" bölgesel toplantılar serisinin ilkiyle bu alandaki çalışmalarına bir yenisini ekliyor.

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliğinin katkılarıyla İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü'nde düzenlenecek olan bu toplantıda, Marmara Bölgesi'ndeki çeşitli okullarda görev yapan tarih öğretmenleri ile tarih eğitimi ve ders kitaplarının iyileştirilmesi alanında çalışmalar yürüten uluslararası kuruluşların temsilcileri bir araya gelecek. Tarih Vakfı Yurt Yayınlarından çıkan *Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* kitabının yazarı **Dr. Etienne Copeaux**, Avrupa Tarih Öğretmenleri Birliği EUROCLIO Başkanı **Prof. Joke van der Leeuw**, Georg Eckert Uluslararası Ders Kitapları Enstitüsü Müdürü **Prof. Wolfgang Hoepken** ve Avrupa Konseyi'nin 3 yıllık "20.yüzyıl Avrupa Tarihini Öğrenmek ve Öğretmek" projesinin ürünlerinden olan "20.yüzyıl Avrupa'sının Tarihini

Öğretmek" kitabının yazarı **Prof. Robert Stradling**, bu toplantılar serisinin ilkine katılarak, kendi ülkelerinde ve Avrupa genelinde son yıllarda tarih eğitimi ve ders kitaplarının iyileştirilmesi alanında yapılan çalışmaları ve deneyimlerini, Türkiyeli tarih eğitimcileriyle paylaşacak.

Bu etkinliğin bir deneyim aktarımı olmaktan öte, Türkiyeli katılımcıların dillendireceği somut sorunlar ekseninde ülkemizde yapılacak çalışmalara ışık tutacak bir tartışma ortamı yaratması ve tarih eğitiminin iyileştirilmesi çalışmalarının büyük şehir merkezli bir çaba olmaktan çıkarılarak yaygınlaştırmanın yanı sıra, ülke genelinde, mevcut tarih eğitimi ve ders kitaplarının sorunlarına çözüm getirmek üzere çalışmakta olan tarih öğretmenleri arasındaki iletişim ağını geliştirmeye katkıda bulunmasını umuyor, toplantıya mali destekte bulunan Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne teşekkür ediyoruz.

Ulusal Bağımsızlık Anlayışımız Dünü-Bugünü

Tarih Vakfı ve Aybar ailesinin her yıl düzenlediği "Mehmet Ali Aybar'ı Anma Sempozyumları"nın 2001 yılı konusu "Ulusal Bağımsızlık Anlayışımız"dı. Katılımcıların farklı ulusal bağımsızlık anlayışlarını ve Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana geçen süre içerisinde bu kavrama yüklenen anlamların geçirdiği değişimi anlattıkları sempozyum oldukça renkli tartışmalara sahne oldu. Sempozyumun birinci oturumunun konukları Hasan Bülent Kahraman, Artun Ünsal ve Ertuğrul Kürkçü idi. Aynı zamanda birinci bölümün oturum başkanlığını da üstlenen Artun Ünsal, TİP'in ve Mehmet Ali Aybar'ın ulusal bağımsızlık anlayışını anlattı. Hasan Bülent Kahraman'ın bildiri başlığı "Günümüzde Ulusal Bağımsızlık Kavramı" idi. Ertuğrul Kürkçü ise ulusal bağımsızlık denince akla gelen bir sorunun yanıtını aradı katılımcılarla birlikte: "Devletin bağımsızlığı mı? Toplumun Kurtuluşu mu?"

İkinci bölümün ilk konuşmacısı Asaf Savaş Akat, "İktisadi bağımsızlık mümkün mü?" diye sordu ve ekonomilerin bağımsızlıklarıyla, sahip oldukları firmaların güçleri arasında kurduğu ilişkiyle heyecanlı bir tartışma yarattı. İkinci konuşmacı Baskın Oran, "Türk Dış Politikasında Bağımsızlık Anlayışı"ndan söz ederken, çizdiği diyagramlarla dış borçlarla, ulusal bağımsızlık arasında nasıl matematiksel formüllere dökülebilecek ilişkiler olabileceğini anlattı. Murat Belge ise, 1960'lardan bugüne ulusal bağımsızlık anlayışımızın geçirdiği değişimi, gündelik yaşam pratiklerimizde bulduğu karşılıklarla anlattı. Belge'nin konuşması, 60'lardan bu yana yaşayan kuşakların kendilerini ifade etme biçimlerinin geçirdiği evrimi de yansıtıyordu.

7 Ekim günü yaptığımız sempozyuma verdikleri destekten dolayı Güllü Aybar ve Gündüz Vassaf'a teşekkür ediyoruz.

Asi Kıyısından Bir Hoş Sada

Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Antakya'nın 1950'lerden günümüze değişimini, kentin sosyal yaşamındaki buluşma mekanlarından hareketle araştıran, Antakya Yerel Tarih Grubu, "Asi Kıyısından Bir Hoş Sada" adlı sergisini 25 Ekim günü açtı.

Antakya Yerel Tarih Grubu'nun Tarih Vakfı'nın danışmanlığında yürüttüğü çalışmalar sonucunda oluşan sergi, Eski Belediye binasında Kasım ayı sonuna kadar meraklıları tarafından izlenebilecek.

Sergi çalışmalarını anlatan bir tanıtım metni hazırlayan, Antakya Yerel Tarih Grubu üyesi Mehmet Daraoğlu, sergi çalışmalarını şöyle anlattı: "Bellekler, anılar, yaşanmışlıklar bizleri 1920'lerin sonlarına götürdü. Bu dönemlerden itibaren, kentin tanıklarıyla köprübaşında buluştuk, sinemalarda güldük, ağladık, parkta çay bahçelerine gittik, gazinolarda

musiki dinledik eğlendik, kulüplerde toplandık, kahvelerde yarenlik ettik... Onyıllar önce kentte yaşamak nasılmış, şimdi nasıl yaşıyoruz sorular çıkış noktamız oldu. Nasıl bir kentte yaşamak istiyoruz sorusunun cevabını birlikte verebilmek için önce birlikte ürettiğimiz geçmişi paylaşalım istedik. Küçük bir grubun çabalarıyla derlediğimiz, anımsamak, anımsatmak istediğimiz konular Antakya'nın sosyal buluşma mekanlarının tarihsel yapısı üzerine bir deneme niteliğindedir. Bu sergi, araştırmalarımızın belirli bir aşamasında elde ettiklerimizin görsel yansımasıdır."

Mersin Yerel Tarih Grubu Sergisi 12 Kasım'da Açılıyor

Mersin Yerel Tarih Grubu'nun yaklaşık bir yıldır hazırlıklarını sürdürdüğü "Uray Caddesi" konulu sergi de 12 Kasım'da meraklılarıyla buluşabilecek. Yine Tarih Vakfı'nın danışmanlığında sürdürülen sergi çalışmaları, Mersin'in en eski ticaret merkezlerinden biri olan Uray Caddesi'ndeki tarihi binalardan birinde açılacak. Sergilerine "Dekovilin Peşisıra... Uray'dan Çıktık Yola" adını veren Mersin Yerel Tarih Grubu üyeleri, sergilerini kendi kentlerinin yanı sıra Yerel Tarih Grupları'nın bulunduğu diğer illere de taşımayı hedefliyorlar.

Yerel Tarih Grupları Buluşuyor

İkinci yılını da doldurmak üzere olan Yerel Tarih Grupları Projesi'nin ikinci değerlendirme toplantısı, 16-18 Kasım tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilecek. Toplantıda geçen bir yıl boyunca yapılan çalışmaların değerlendirilmesinin yanı sıra, önümüzdeki yılın gündemi de belirlenecek. Yerel tarih alanında çalışan sivil girişim temsilcilerini, yerel tarih grubu üyelerini, yerel tarih alanında çalışan akademisyenleri, gazetecileri bir araya getirecek olan toplantı, İTÜ Maçka Tesisleri'nde gerçekleştirilecek.

Tarihçinin Mutfağı'nda Tarih Vakfı Vardı

18 Ekim 2001 günü yapılan Tarihçinin Mutfağı söyleşisinin konusu "Tarih Vakfı'nın Mutfağı" idi. Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'in konuşmacı olarak katıldığı söyleşi, Tarih Vakfı'nın 10 yıllık tarihinin kısa bir özeti şeklindeydi. Çalışmalar konusunda istatistikler vermektense, Vakfın üretme biçimlerini ve süreçlerini aktarmayı tercih eden Orhan Silier konuşmasında bir sivil toplum kuruluşu olarak Tarih Vakfı'nın üretkenliğini pek çok etkenin yanı sıra, özellikle başarılı insan ilişkilerine borçlu olduğunu söyledi. Tarih Vakfı'nın hem nitelik hem de nicelik anlamında Türkiye standartlarının çok üzerinde bir üretim yapabilmesinde, özellikle Yönetim Kurulu'nun özverisinin önemli bir rolü olduğunu vurgulayan Orhan Silier, Vakıf çalışmalarına "başarılı" ve "başarısız" olduğu söylenebilecek dörder örnek de verdi. Silier'e göre Vakfın başarıya ulaşabildiği çalışmaların ortak özelliğinin insan ilişkilerini kurallı ama sıcak bir şekilde bu çalışmalara katabilmesiydi. Başarısız olduğu tüm durumlarda ise bu ilişkiler pek çok nedenle iyi oturtulamamıştı. Silier, daha sonra da katılımcıların Vakıf hakkındaki sorularını yanıtladı. Tarihçinin Mutfağının gelecek ay ki konuğu Prof. Dr. Huri Cihan İslamoğlu olacak. Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden olan İslamoğlu, doktorasını University of Wisconsin'de yaptı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi'nde de öğretim üyeliği yapan İslamoğlu, University of California'da da bir süre misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Özellikle ekonomik tarih konusunda uzmanlaşan İslamoğlu'nun yayınlanmış kitaplarının yanı sıra pek çok makalesi bulunuyor.

Gençlik, Katılım ve Sivil Toplum

1994'ten bu yana düzenli aralıklarla gerçekleştirilen STK sempozyumlarının onuncusu bu sene 2-3 Kasım tarihlerinde "Gençlik, Katılım ve Sivil Toplum" temasıyla düzenlenecek. Sekreteryası İstanbul Avrupa Gençlik Forumu Derneği (AEGEE) tarafından yürütülen sempozyumun düzenleme kurulunda Tarih Vakfı'nın yanı sıra, Heinrich Böll Vakfı, Anakültür, Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı, Türk Psikologlar Derneği, Doğal Hayatı Koruma Derneği gibi sivil toplum kuruluşları yer alıyor.

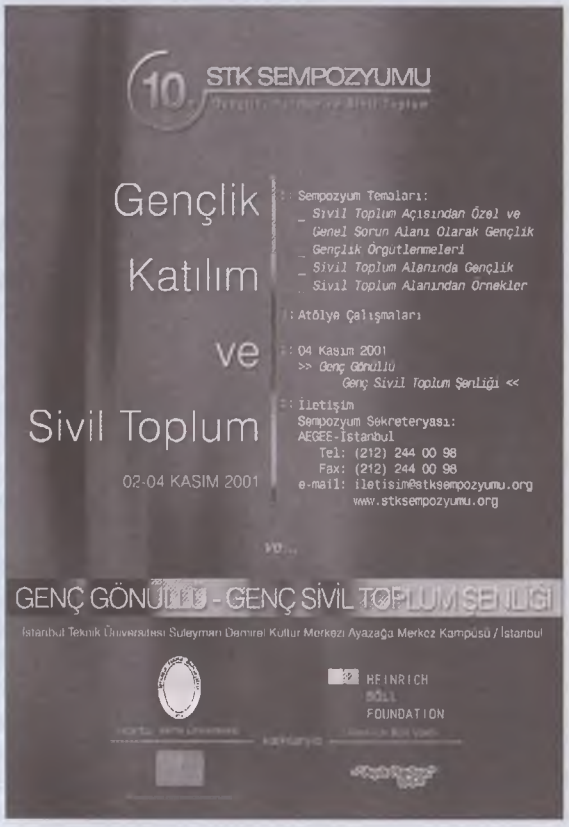

Sivil toplum alanının en önemli ve kurumsal bir kimlik kazanmış buluşması olarak tanımlanabilecek STK sempozyumlarının onuncusu İstanbul Teknik Üniversitesi Süleyman Demirel Kültür Merkezi'nde yapılacak ve önceki sempozyumlardan farklı bir kimlikte, programın üçüncü günü; 4 Kasım'da "Genç Sivil Toplum Şenliği" organize edilecek. Çalışmaları Uluslararası Gönüllüler Yılı Türkiye Komitesi tarafından organize edilecek şenlik katılımcı kuruluşların çalışmalarını panolar ve standlarda sunumu, gençlik ve STK alanında isim yapmış kişilerle söyleşiler, gençlik projeleriyle ilgili video gösterimler, bilgisayar ve internet bağlantılı uygulamalar ve çeşitli görsel malzemelerle sunumları içerecek. Şenlikle asıl hedeflenen; gençlerin birlikte üretmesine ve gereken ağların kurulmasına olanak sağlayacak bir ortam yaratmak ve sivil toplumun gençlere kendilerini bulabilecekleri ve geliştirebilecekleri bir platform sunduğunu iletmek. Sempozyum hakkında daha fazla bilgi için www.stksempozyumu.org adresine uğrayabilirsiniz.

Tarih Vakfı'nın 10. STK Sempozyumu Etkinlikleri

Tarih Vakfı, sempozyum ve şenlik süresince, 1998 yılında yapılan Yerel Tarih Yarışması sergisini İTÜ Maslak Süleyman Demirel Kültür Merkezi'nde sergileyecek. Sempozyumun ikinci gününde "Sivil Toplum Alanından Örnekler" bölümünde Tarih Vakfı'nın gençliğe yönelik çalışmalarına yer verilecek. Yine ikinci gün düzenlenecek atölye çalışmalarından birinde "Tarih Eğitimi ve Gençlik" konusu Tarih Vakfı ve İstanbul Sosyal Bilim Öğretmenleri Platformu tarafından ele alınacak. 4 Kasım'da düzenlenen şenlikte ise Gençler Tarih Yazıyor yarışmasının sunumu Müsemma Sabancıoğlu tarafından yapılacak.

Personel Toplantımızı Yaptık

Tarih Vakfı, kriz koşulları nedeniyle geçirdiği zor günlere rağmen, üretken bir sivil toplum kuruluşu olarak çalışmalarını sürdürüyor. Bu koşulları değerlendirmek, krizle mücadelede ne durumda olduğumuzu belirlemek ve gelecek dönemde yapılabilecekleri tartışmak üzere 6 Ekim 2001 günü yaptığımız personel toplantısına 27 arkadaşımız katıldı. Tarih Dostları kampanyasının konuşulduğu ve birimlerin geçen dönemde yaptıklarını ve gelecek dönem için yapmayı planladıkları işleri anlattıkları toplantı Vakıf için verimli bir fikir alış verişi ortamı yarattı.

Tarih Vakfı Kitap Fuarında

Tarih Vakfı, yayınlarıyla Son kez İstanbul Tepebaşı'ndaki salonda yapılacak olan TÜYAP Kitap Fuarı'nda her zamanki yerini alacak. 3-11 Kasım 2001 tarihleri arasında yapılacak olan fuara Tarih Vakfı Yurt Yayınları dört yeni kitap (*Köprülüler; Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Selanik* ve *Kent, Toplum, Müze*) ve 200'e ulaşan tüm yayınlarıyla katılacak. Tarih Dostları için özel bir masanın da bulundurulacağı standı ziyaret eden tarih ve kitap meraklıları sürpriz indirimlerle karşılaşma olanağı da bulacaklar.

Üyemiz Cevdet Kösemen'i kaybettik

Üyelerimizden Cevdet Kösemen geçtiğimiz ay vefat etti. 1927 yılında İzmir'de doğan Kösemen, İTÜ İnşaat Bölümü'nü bitirdi. İlk görevini Devlet Su İşleri'nde yaptı, Kemer Barajı'nda önemli görevler üstlenen Kösemen, 1960'dan sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nın ilk uzmanları arasında yer aldı. 1. Plan dönemi çalışmalarına katıldıktan sonra bir grup uzmanla birlikte DPT'den ayrılan Kösemen, arkadaşlarıyla bir danışmanlık şirketini ardından da inşaat projeleri yapan SUTEK adlı firmayı kurdu. Kösemen 17 Ağustos 1999'daki depremde Yalova'da eşini kaybetmişti. Kendisini saygıyla anıyoruz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
AYŞE ÇAVDAR (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

***TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *NUMUNE MATBAASI*'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN *FİLMTET*'E TEŞEKKÜR EDERİZ.**

Türkiye tarihinin en önemli belge ve tutanakları

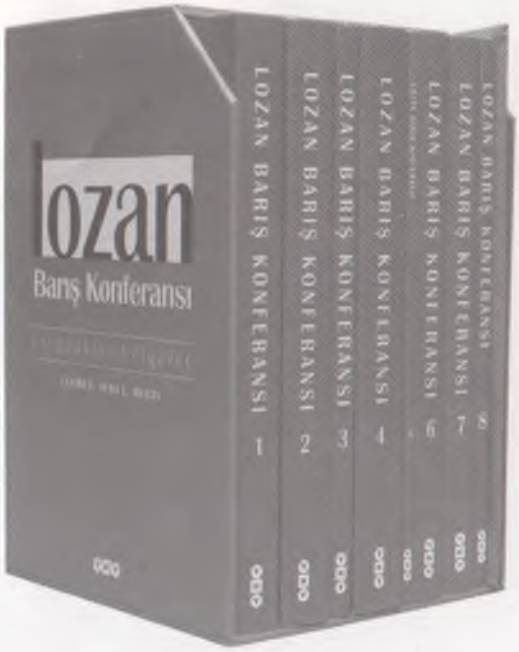

Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar – Belgeler
Çeviren: Seha L. Meray; 8 cilt, 2352 s. + Haritalar – 40.000.000 TL

Lozan Barış Antlaşması, Atatürk'ün sözleriyle, Türk ulusu aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış olan ve Sevr'le bitirildiği sanılan büyük bir suikastin çöküşünü ifade eden bir belgedir. Dolayısıyla bu antlaşmanın hükümlerini gereği gibi anlamak ve bunları gerçekleştirme yolunda en zor koşullar altında harcanmış çabaları hakkıyla değerlendirmek için konferans tutanaklarına başvurmak gereklidir.

Seha L. Meray'ın insanüstü bir çabayla dilimize kazandırdığı **Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar – Belgeler**, 1970 ve 1993'ten sonra, cumhuriyetimiz ve Lozan 80. yaşına yaklaşırken, 3. kez yayımlanıyor.

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • **İnternet satış: www.estore.com.tr/bulvar/yky**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

Devir tasarruf devri.

Para biriktiren tek kredi kartı!

Alsak alsak birikenle ne alsak?

Garanti

BONUS CARD

ARALIK 2001

TOPLUMSAL TARIH

96
ISSN: 1300.7025
112565 2001/12

lezarfen
lecmeddin
lkyay

stilya'da
lhaç Paniği

rkçe Görgü ve
utokol Kitapları
ynakçası

norikan
ikatürlerinde
tuluş Savaşı

nçler Tarih
iyor
ışmasının
uçları

Babil'in Asma Bahçeleri

Yılbaşı Kartları

Türkler'de Ramazan ve Dini Bayramlar

www.abonet.net

1 aydan 12 aya kadar değişen dergi aboneliği...

Üstelik ücretsiz, adrese teslim.

Yalnız internetten değil telefonla da sipariş verebilirsiniz. Tel: 0212 210 01 10

TOPLUMSAL

TARİH

Aboneliği için;

0212 210 0 110

Perpa Ticaret Merkezi 11. Kat B Blok No:1752 Okmeydanı/İstanbul

www.abonet.net abonet@abonet.net Faks: 0212 222 27 10

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

İlkini geçen yıl düzenlediğimiz Gençler Tarih Yazıyor yarışmamızın ikincisi de tamamlandı. Yarışma sonuçlarını 43. sayfamızda bulacaksınız. İlk yarışmada ikinci olan Servet Yanatma, bu yıl birinciliği kazandı. Ödül alan çalışmaları geçen yıl olduğu gibi yine sırasıyla yayımlayacağız.

2001'in bu son sayısında değişik konularda yazılarla karşınızdayız. Abdülhamid devrinin sonlarında İstanbul'da bulunmuş bir Almanın izlenimlerini özetleyen Necmettin Alkan'ın yazısı, ramazan vesilesiyle bu sayımızın ilk yazısı. Ramazan âdetleriyle her iki dini bayrama ilişkin gözlemlerini Berlin'de yayımlanan muhafazakâr bir gazetenin okurlarına aktaran yazar, yabancı gözüyle Osmanlı gündelik yaşamı üzerine saptamalarda bulunuyor. 100 yıl önceki ramazana dair bir başka gazete havadisi de Emel Seyhan'ın seçip yeni harflere aktardığı *İkdam*'dan seçmelerde yer alıyor. "Fenne" uygun bir tiyatro binasının yapılmasına kadar Şehzadebaşı'ndaki "tiyatro barakaları"nda tiyatro ve diğer eğlencelerin icra edilmesine daha önce getirilen yasak, ramazan münasebetiyle bayram ertesine kadar kaldırılıyor ve böylece ahalinin Beyoğlu'ndaki birtakım uygunsuz mahallere gitmelerinin önü alınmak isteniyor. (1901 ve 2001 ramazanları aralık ayında buluşmuş. 100 yıl önceki ramazanın ilk günü, takvim çevirme cetvellerine göre 12 Aralık.)

Kapağımızdaki Necmeddin Okyay'ın nefis ebrulu hattının ramazanla ya da basının "geleneksel" ramazan âdetleriyle bir ilgisi yok. Zaten üzerindeki "anonim" beyit de fazlasıyla dünyevi: *Marifet iltifata tabidir / Müşterisiz meta zayidir.* (Kapağı gören kimi okurlarımız *Toplumsal Tarih*'in "iltifat" beklediğini düşünebilir, ama bizimki de dahil tarih dergilerinin yıllardır ancak sınırlı sayıda okurun "iltifatına" mazhar olabilmelerine dair bir kinaye de söz konusu değil bu kapak seçiminde. Kaldı ki daha fazla iltifat için daha fazla "marifet" gerektiğinin de farkındayız!) Ali Alparslan'ın hocası Necmeddin Okyay'ı çok yönlü kişiliğiyle tanıttığı yazısını tamamlayan hat örneklerinden biri bu güzel levha. Son dönem hat sanatının parlak temsilcilerinden olduğu kadar, hezarfen lakabıyla anılacak denli değişik alanda ürün vermiş Okyay'ı diğer sanatçı arkadaşlarıyla gösteren fotoğraflar da son derece dikkat çekici.

Bu sayımızda E. Nedret İşli'nin kaynakça çalışması özellikle önemi taşıyor. Türkçe basılı görgü ve protokol kitapları kaynakçası, bu alanda yapılacak çalışmalara yol gösterecek bir katkı niteliğinde. Ağustos 2001 sayımızda Milli Mücadele'nin Amerikan basınındaki yansımalarını ele alan Bilmez Bülent Can, bu kez Amerikan basınında 1918-1922 arasında yayımlanan karikatürlerde Türkiye'nin ve Türklerin nasıl göründüğünü örnekleriyle ele alıyor. Aydoğan Demir yakınlarda bir bölümü restore edilen Bodrum Tersane'sinde 19. yüzyılda girişilen inşa faaliyetleri sırasında ortaya çıkan sorunlar konusundaki ilginç yazışmaları arşivden aktarırken, Yavuz Selim Karakışla bu kez 19. yüzyıl sonlarında Şam'da yaşanmış bir "Temel İçgüdü" olayını, bir Katolik papazın "alet-i tenasül"ünü kesen Meryem Nesim'in hikâyesini yine Osmanlı Arşivi'ndeki resmi yazışmalardan izliyor. Vatan Özgül ise bir ailenin elindeki belgelerden hareketle İttihatçıların doğudaki bir aşiretle ilişkilerini ortaya koyuyor. Özlem Kumrular, Mohaç sonrasında Avrupa'da oluşan panik havasını İspanyol kaynaklarından yansıtırken, Erkan Konyar Babil'in ünlü asma (asılı!) bahçelerini, efsane ile tarihin iç içe geçtiği ilk kaynaklarına inerek ele alıyor.

Oğuz Tekin İstanbul'da açılan bir kazı sergisi vesilesiyle Likya'nın iki önemli merkezini ve Kitabiyat bölümümüzde de beş yeni kitabı tanıtıyor. Dilara Kâhyaoğlu geçen ay İstanbul'da yapılan tarih öğretmenleri buluşmasını, Ayşe Çavdar ise Orhan Silier'in konuk olduğu Tarihçinin Mutfağı söyleşisini özetliyor. Mustafa Şahin, Not Defteri'nde Vedat Örfi ile ilgili notlarını paylaşıyor. Tarih Vakfı'ndan Haberler bülteni yine her zamanki yerinde. Ephemera köşemizde artık "geleneksel" diyebileceğimiz üzere, yeni yılı yine Burçak Evren'in koleksiyonundan eski yılbaşı kartlarıyla karşılıyoruz.

Yeni yılda tekrar buluşmak dileğiyle...

N. Okyay'ın celi talik hatlı ebru levhası:
Marifet iltifata tabidir
Müşterisiz meta zayidir.

Aylık Dergi
Aralık 2001 Sayı: 96 Cilt: 16

Tarih Vakfı adına Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü
Orhan Silier

Yayın Kurulu
Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nihal Boztekin
Reklam
İnci Tepeci (koordinatör)
Yapım
Tarih Vakfı
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
İletişim Adresi
Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57
Nişantaşı 80200 İstanbul
(212) 233 21 61 233 21 66 233 21 70
(212) 234 32 90 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abonelik İşleri
Abonet
Tel: (212) 210 01 10
Faks: (212) 222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net
www.abonet.net
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 12.500.000 TL.
Bir yıllık (yurtiçi): 25.000.000 TL.
Cilt Satışı
Bir cilt: 18.000.000.-TL.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay **4**

Emel Seyhan'ın İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere aktardığı gazete havadisleri.*

Bir Almanın 1905 Yılı Gözlemleriyle **6**

Türklerde Ramazan Günleri ve Dini Bayramlar

Necmettin Alkan Berlin Katoliklerinin yayın organında yayımlanan ramazan ve bayram izlenimlerini özetliyor.

V. Karl'a Balayında Ulaşan Haber: Budin Düştü! **10**

Kastilya'da Mohaç Paniği

Özlem Kumrular Kanuni'nin, Macaristan'ı ele geçirmesinin İspanya'daki yankılarını ele alıyor.

Şerife Nefise Hanım Oğlunun Hakkını Arıyor **15**

Bodrum Tersane Kulelerinin Yapımı ve Bir Annenin Feryadı

Aydoğan Demir Bodrum Tersanesi'ndeki inşa faaliyetleriyle ilgili birtakım sorunları aktarıyor

Türkçe Görgü ve Protokol Kitapları Kaynakçası **19**

Emin Nedret İşli'nin önemli kaynakça çalışması.

Talik Yazının Büyük Üstadı **25**

Hocam Hezarfen Necmeddin Okyay

Ali Alparslan bu çok yönlü şahsiyeti tanıtıyor.

Yılandan Anka Kuşuna... **29**

Amerikan Karikatürlerinde Kurtuluş Savaşı (1918-1922)

Bilmez Bülent Can 14 karikatür eşliğinde Amerikan basınının konuya yaklaşımını irdeliyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE (33) **36**

Şam'da "Temel İçgüdü" 1889!

Yavuz Selim Karakışla bir Katolik papazın başına gelenleri belgelerle gün ışığına çıkarıyor.

Bazı Belgeler Işığında İttihatçıların Aşiret Çalışmaları **38**

İttihat Terakki ve Balaban Aşireti

Vatan Özgül İttihatçıların doğuda aşiretlere yönelik faaliyetlerine ilişkin bir örnek veriyor.

Toplumsal Tarih Dergisi **43**
Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması
Bu yılki Gençler Tarih Yazıyor yarışmasının sonuçları.

EPHEMERA/Yeni Yıl Kartpostalları **44**
***Burçak Evren'in** koleksiyonundan her yıl olduğu gibi yılbaşı kartları.*

Efsane ile Tarihin Kesiştiği Yerde... **46**
Babil'in Asma Bahçeleri
Erkan Konyar'ın Babil'in efsanevi asma bahçeleriyle ilgili kapsamlı yazısı.

İstanbul'da Yeni Bir Sergi **54**
Ksanthos ve Letoon Kazıları Işığında Lykia Uygarlığı
Oğuz Tekin Galatasaray Üniversitesi'nde açılan bir sergiyi tanıtıyor.

Öğretmenler Buluşmasının ilk Ayağı İstanbul'da Gerçekleştirildi **57**
Avrupalı ve Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluştu
Dilara Kâhyaoğlu buluşmayı özetliyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI **60**
Tarih Vakfı Kolektif Bir Mutfağın Ürünüdür
Ayşe Çavdar Orhan Silier'in konuk olduğu söyleşiyi aktarıyor

KİTABİYAT/Arkeolojiden Cumhuriyete... **64**
Oğuz Tekin beş değişik kitabı kısaca tanıtıyor.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER **67**

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay (Kasım 1901)

Hazırlayan: EMEL SEYHAN

Tiyatrolar

Fenne muvafık bir tiyatro binası inşa ve tesis oluncaya kadar Şehzadebaşı'nda vaki tiyatro barakalarında icra-yi lu'biyata [eğlence, oyun icrasına] müsaade olunmaması evvelce taht-ı karara alınmış ise de Ramazan-ı şerifte tiyatroların men'i hem halkın Beyoğlu taraflarına geçerek muhill-i adab ve ahlaki [edep ve ahlaka zarar veren] mahallere devamlarını, hem tiyatro oynamakla temin-i maişet eden birçok kimselerin zarar ve mağduriyetlerini müstelzim olacağından yalnız Ramazan-ı şerife mahsus olmak ve b'adel-iyde [bayramdan sonra] usul-ı fenniyeye muvafık bir tiyatro binası inşasına mübâşeret kılınmak üzere şimdilik mezkûr mahallere icray-ı lu'biyata müsaade olunması takarrür etmiştir. Filhakika Ramazan-ı şerifte ahalinin vakit geçirmek için gidecekleri eğlenecek mahal aramaları tabii ve Şehzadebaşı'ndaki tiyatrolarda icray-i lu'biyata müsaade olunmadığı halde Galata ve Beyoğlu taraflarına geçerek birtakım uygunsuz mahallere gitmeleri melhûz olduğundan karar-ı mezkûrun isabeti aşikârdır.

[10 Aralık 1901]

Erzurum Depremi Sonrasında Tedbirler

Erzurum hareket-i arzının birtakım hanelerin rahne-dâr olması [zarara uğraması] duvarlarının yalnız taşla inşa edilip hatıl ile tarsin olunmamış [sağlamlaştırılmamış] olmasından mütevellit bulunduğu ve binaenaleyh bu defa inşa edilecek ebniye duvarları bu suretle tahkim edilecek olursa Hudâ-negerde [Allah göstermesin] atiyen vuku bulacak harekât-ı arzıyeye daha ziyade mukavemet edebilmeleri memûl olduğundan harap olan emâkinin [mekânların] sâye-i hazret-i hilafet-penâhide şu vechile inşa olunması ve zi-kudret olanların hanelerinin bu tarzda yapması için tenbihât-ı ekide [kesin tenbih] icrası mukarrer ise de ancak bu havali ormanlarının kılleti mülabesesiyle [dolayısıyla] kerestelik odun ve tahtanın gali fiatla mübâyasına mecburiyet elvereceğinden kereste fiyatının tehvinine medar olmak için Rusya cihetindeki Soğanlı ormanından tüccar ve sairenin mevsim-i şitâda hasıl olan incimaddan [donmadan] bilistifade kızaklarda Erzurum'a sevk edecekleri kerestenin üç yüz on yedi senesi kânunisânisinden itibaren altı mah müddetle gümrük resminden affıyla bir an evvel ilanı halinde tüccarın keresteleri kış esnasında mezkûr kızaklarla getirecekleri ve binaenaleyh şoselerin harap olmaktan muhâfaza edilmiş olacağı cihetle icrâ-yı icabı meclis-i idare-i vilayetten ifade kılınmağla şitânın mürurundan evvel iktizasının tasrih-i icrası vilayet-i müşarünileyhçe makam-ı aidinden istirham edilmiştir.

[24 Aralık 1901]

İkdâm, Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir.

Samsun Cinayeti

Samsun Feneri'nden on dakika mesafede kâin küçük bir çiftlikte icra edildiğini yazmış olduğumuz cinayet hakkında tafsilat-ı âtiye veriliyor: Samsun beldesi sabık ebniye kalfası Hacı Vasili Kalfanın oğlu kırk yaşlarında Yorgiyus Hacı Vasil zevcesi ve üç çocuğundan en küçüğü ile beraber salif-üz-zikr [sözü geçen] çiftlikte ikamet etmekte idi. Bir hizmetkâr beş günden beri yanında bulunuyordu. Mektebe gitmek için Samsun'daki büyük pederleri Vasil Kalfanın yanında ikamet eden Yorgiyus'un diğer iki çocuğu peder ve validelerini görmek için Aya Nikola Yortusuna müsadif olan perşembe günü çiftliğe giderler. Ön kapısını açık bulurlar. Peder ve validelerini çağırırlar bir cevap alamazlar. Bu sükûta hayret ederek belki uykudadırlar fikriyle yatak odasına çıkarlar. Odaya girince biri yedi diğeri on iki yaşında bulunan iki çocuk müthiş bir manzara karşısında bulunurlar. Peder ve valdeleriyle beraber beş yaşındaki kardeşlerinin kan içinde oldukları halde yatakta serilmiş olduğunu gördüler. Bi-çareler feryat ve istimdâta başladılar. Fakat hiç kimsenin geldiğini gördüklerinden ve çiftlik kurbunda başka bir hane bulunmadığını bildiklerinden vak'ayı büyük pederlerine ihbar için Samsun'a doğru koşarlar. Büyük peder ihtiyar ve hasta olduğu için cinayet kendisinden saklanarak yalnız oğlu Yorgiyus'un hasta olduğu cihetle bir doktor istediği haber verilir. Çiftliğe giden doktor Konstantinidis Yorgiyus ile zevcesi ve oğlunun bi-rûh olduklarını görür. Ba'de memurin-i adliye ve zabıta ile belediye tabibi giderek tahkikat-ı mukteziyeye ibtidâr ederler. Yorgiyusun yüzü ve başı bir balta ile parçalanmış idi. Yedi aylık hamile olan zevcesinin yüzünde dahi balta izleri görülmekte idi. Peder ve validesinin ortasında kalan çocuğun alnında dahi bir balta yarası bulunmakla beraber bir hayât kalmış baygın bir halde yatmakta bulunmuş idi. Hizmetkâr ortadan kaybolmuş idi.

Memurin-i adliye ve zabıta derhal çiftlikten on beş dakika bu'd [uzaklık] ve mesafede kain Kalkancık köyüne giderek tahkikat-ı ibtidar olunur. Yorgiyus ile zevcesinin cesetleri karye-i mezkûrede defnedilir. Uzun müddet baygın bir halde kalan çocuk nihayet kendisine gelerek katilin hizmedkâr olduğunu beyan eder.

Kendilerinden şüphe edilen

on beş kadar köylü taht-ı tevkife alınmış ise de katil henüz ele geçirilememiştir. Merkumun [adı geçenin] ele geçirilmesi için taharriyat ve takibat şiddetle icra edilir.

Esbab-ı cinayet suret-i katiyede malum değildir. Bazıları Yorgiyus geçen hafta sattığı hayvanın esmânı olarak Trabzon'dan kırk lira-yı osmani aldığını iddia ediyorlar. İhtimal ki hizmetkâr efendisinin bu paraya malik olduğunu haber alarak kırk lira için uykuda iken Yorgiyus'u itlaf etmiş, gürültüden uyanan zevcesini de katleylemiştir. Bazı kimseler dahi Yorgiyus'un pederi Hacı Vasili serveti bir müddetten beri beraber yaşadığı bir kadına vasiyet etmiş olduğundan kadının servete malik olması için oğlu katledilmiştir diyorlar. Katil ele geçirilince bu rivayâttan hangisinin doğru olduğu bi-t-tab anlaşılacaktır. Merkumun takibat-ı şedideden yakayı kurtaramayacağı şüphesiz addolunur.

[29 Aralık 1901]

Cibali'de Yangın

Dün gece saat yedi kararlarında Cibali Caddesi'nde bir harik zuhur eylemiştir.

Ateş Cibali değirmeni sırasında saatçi Mihai'in mutasarrıf olduğu 178 numerolu sigortalı tehi [boş] ahşap haneden zuhur eylemiştir.

Ateş mezkûr haneden birden bire zuhur ederek ittisâlindeki haneler ahşap ve yek diğerine mülâsık bulunmasından her ne kadar harikin itfası için yetişilmiş ise de mümkün olamayarak ateş karşı cihete sirayet eylemiştir.

Harik caddenin her iki cihetini istila eylemesinden itfası imkân haricinde kalmıştır. Harik dört kola münkasım olarak bir cihetî Ayakapı cihetinde, diğeri Cibali Caddesi'ne ve diğer bir kol dahi Gül Cami-i şerifine giden Şeftali Sokağı cihetini sarmıştır. Şeftali Sokağı'ndaki haneler sık ve ahşap olmasından harik tevsi-i daire sirayet eylemiştir. Harikin ibtida-ı zuhurunda İstanbul Beyoğlu ve Bahriye itfaiye taburlarıyla mahallât tulumbacıları yetişerek berren itfa-yı harike gayret eylemişlerdir.

Liman İdaresinden 32 numorolu harik vapuru gelerek bahren itfa-yı harik için gayret eylemiştir.

Harik dört saat kadar devam ederek Cibali Caddesi'nin sahil cihetinde 16 hane ve bir berber dükkânı ve karşı cihetinde 10 hane ve Sivrikoz mahallesinde 23 hane ve Gül Cami-i şerif mahallesinde 9 hane, Küçük Mustafa Paşa mahallesinde 3 hane ki ceman 21 hane, 1 dükkân muhterik olmuştur.

Harikin zuhurunu müteakip merkez ve birinci fırka-i hümayun kumandanı yaveran hazret-i şehriyariden devletlu Sadettin Paşa Zaptiye Nazırı devletlu Şefik Paşa, umum itfaiye alayları kumandanı ferik saadetlu Zihni Paşa, Bahriye itfâiye Kumandanı Sadetlu Mehmet Paşa hazerâtıyla polis müdürü saadetlu Mazhar Beyefendi şehr-emini ser-müfettişi izzetlu Osman Bey memurin-i saire mahalli harike şitâb eden memurine evamir-i lazıme itâ eylemişlerdir.

Harikin devamı mesmû ali-i cenab padişahi olması üzerine yaveran hazret-i şehriyariden kol ağası Abdullah ve Hamdi beyefendiler mahall-i harike i'zâm buyrulmuştur.

Harik zuhur eden hanenin ittisalindeki haneler ile sokak içindeki hanelerden eşya kurtarılamayarak pek çoğu yanmıştır. Harikin devamı müddetince rüzgârın şiddetle vezânı [esmesi] ateşin tevsiine başlıca sebep olmuştur.

Cibali Caddesi'nde muhterik olan ebniyelerin [binaların] ekserisi sigortalı bulunmaktadır.

Harikin kasdi olduğu zabıtaca tahkik edilerek mütecâsiri [cüret eden] hakkında tahkikat-ı lazımeye devam olunmakta bulunmuştur.

Esna-yı harikte Şeftali Sokağında hanesi bulunan bir efendi eşyasını kurtarmakla meşgul olduğu esnada ateş elbisesine sirayet ederek vücudunun bazı mahallerinden muhterik olduğu rivayet edilmektedir.

Harik Gül Cami-i şerifine kadar gelerek mahall-i mezkûrda bir iki hane hedm edilmiş [yıkılmış] ve ateşin o cihetten bir dereceye kadar önü alınmıştır. Ve cibali caddesinde dahi değirmenin deposu ittisâline kadar gelerek ittisâlindeki hane kısmen muhterik olduğu halde hedm edilip ateşin önü alınmıştır.

[31 Aralık 1901]

İlmiye Terzisi Kumkapılı Sotiri

Bu kere Eyüblüoğlu Artin Ağa'nın kalfası Soturi Beyazıt'ta Kazancılar Caddesi'nde kendi namına küşat etmiş olduğu 25 numerolu dükkânda Eyüblüoğlu, dikişinde biçiminde ilmiyeye ait her nevi elbiseyi dikmekteki maharetiyle müşteri-i kirâmı daha ziyade memnun etmek için alâ ve zarif kumaşlar tedarik etmiş olduğundan gerek şalvar ve gerek kürk mintan ve cübbe ve lata gibi her siparişi ehven fiyatla dikeceğini bilcümle zevât-ı kirâma ilân eder.

[3 Aralık 1901]

Bahçekapısı'nda Tecrübeli Mağaza

Sultan Bayazıt'tan Okçularbaşı'ndaki Tecrübeli Mağaza bu kere Bahçekapısı'nda meşhude [görülen] Abdürrahman Tevfik Efendi'nin tuhafiye mağazası karşısındaki 38 numorolu büyük mağazaya nakletmiştir. Mezkûr mağazada mülkiye, askeriye ve çocuklar için metin ve zarif aykkabılarının her nevi ve zenne için dahi enva-i tuhafiye mevcut olduğu ve her birinin fiyatları mal ve cinsine göre mütefâvit [farklı] bulunduğu gibi Rus ve İngiliz ve Amerikan lastiklerinin en alâları bulunduğu müşterin-i kirâma ilan olunur. Salih Sadık [23 Aralık 1901]

BİR ALMANIN 1905 YILI GÖZLEMLERİYLE

Türklerde Ramazan Günleri ve Dini Bayramlar

NECMETTİN ALKAN

Geçmişteki gündelik yaşama ilişkin tespitlerde gazeteler son derece önemli bir kaynaktır. Özellikle de yabancı bir yazarın bir toplumla ilgili gözlemleri özel bir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Mart 1906'da *Germania*'da yayımlanan "Türklerde Ramazan Günleri ve Dini Bayramlar" başlıklı makale ilginç bilgiler içermektedir. Makalenin tamamının çevirisini vermeyi gereksiz bulduğumuz için ramazanla ilgili bilinen birtakım bilgileri özet olarak geçtik. Sonunda ise, bir değerlendirme yapmaktayız. Önce, *Germania* hakkında kısa bazı bilgiler vermek istiyoruz.

GERMANIA (1871-1938)

Almanya'nın "das Deutsche Reich" adı altında birliğini kurmasından kısa bir süre önce, bir grup milletvekili ve işadamı tarafından Berlin Katolikler Komitesi kurulmuştur. Bu komite 17 Aralık 1870 tarihinde numune bir gazete çıkartmıştır.[1] Kısa bir süre sonra, 1 Ocak 1871'ten itibaren bu numune gazete *Germania* adı altında Berlin'de günlük olarak yayımlanmaya başlanmıştır.[2] Gazetenin sloganı "Alman Halkı için gazete" şeklindedir.

Gazetenin kurulmasındaki asıl amaç, Berlin'de bulunan Katolik derneklerin ihtiyaçlarını karşılamak ve Protestanların çoğunlukta ve baskın oldukları Berlin'de, basının Katoliklere karşı yaptığı saldırılara cevap verebilmekti.[3] Zaten *Germania* resmi olarak da Katolik Halk Partisi'nin yayın organıydı.[4] Özetlemek gerekirse, 1938 yılında yayın hayatına son veren *Germania*, Katolik, muhafazakâr ve merkeziyetçi bir yayın çizgisine sahipti.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Germania* Osmanlı topraklarında herhangi bir muhabir veya temsilci bulundurmamıştır. Fakat buna rağmen Osmanlı devleti ile alakalı haber ve makaleleri hol miktarda yayımlamak suretiyle, bu devlete olan ilgisini fazlasıyla göstermiştir. Araştırma alanımıza giren 19 yıllık zaman dilimi içerisinde (1890-1909) gerek doğrudan Osmanlı devletiyle ilgili siyasi olaylara ve gerekse Osmanlı toplumundaki günlük hayata yönelik sayısız haber çıkmıştır. Bu haberler uluslararası çeşitli haber ajanslarına dayanmaktaydı. Osmanlı toplumu ile alakalı haberler veya makalelerin önemli bir kısmı ise, farklı amaçlarla Osmanlı devletinde bulunan çeşitli şahıslar tarafından kaleme alınmıştır.

Bu yazarlardan biri de Erwin Rüschkamp'dır. Kendisinin hangi meslek grubuna dahil olduğunu ve Osmanlı başkenti İstanbul'da neden bulunduğunu tespit edemedik. Rüschkamp İstanbul'da bulunduğu sırada (1905) İstanbul'un Müslüman ahalisinin ramazan ayını nasıl geçirdiğini ve ramazan ile kurban bayramını nasıl kutladığını gözlemlemiş ve "Türklerde Ramazan Günleri ve Dini Bayramlar" başlıklı makalesini kaleme almıştır. Bu makale *Germania*'da yayımlanmıştır.[5]

RAMAZAN GÜNLERİ

Rüschkamp makalesinin girişinde, ramazan esnasında İstanbul'daki hayatın yabancıların son derece hoşuna gittiğini belirtmektedir. Devamında ise ramazanın hicri takvimin 9. ayı olduğunu ve Kuran'ın bu ayı oruç zamanı olarak tespit ettiğini ifade etmektedir. Yazar Müslümanların güneşin doğuşundan batışına kadar yeme yemediklerini, hatta su ve sigara dahi içmediklerini belirti

tikten sonra Türklerin diğer bütün dini emirlerde olduğu gibi, orucun gereklerine de "harfi harfine" uyduklarını kaydetmektedir. Müslümanların zor olan orucu kolaylaştırmak için alışılmış günlük hayat düzenlerini değiştirerek, geceleri yemek yediklerini ve ziyaretlerini yaptıklarını yazmaktadır. Makale şu şekilde devam etmektedir:

"Pek çok kişi ancak güneş doğduktan sonra dinlenmek için yatmakta ve uzun oruç gününün birkaç saatini uyuyarak geçirmektedir. Güneşin batmasıyla birlikte iftar vaktinin geldiğini belirtmek için atılan top sesleri etrafı inletmektedir. Bu iftar anı büyük bir sabırsızlıkla beklenmektedir. Top atışı esnasında, bazıları sigaralarını yakarlarken, diğerleri ise hızlı bir şekilde çantalarından yiyecek birşeyler çıkarmaktadır. Bu manzara çok sık görülmektedir. Geceleri sokaklara canlı bir hayat hâkimdir. Bütün minareler ışıklandırılmaktadır. Camilerin içi ise, açık renk ışık parlaklığı ile adeta nurlandırılmaktadır. İftar için daha uzun bir zamanın bulunduğunu hatırlatmak amacıyla, güneş batmadan bir saat önce kocaman bir davul gümbür gümbür gürlemektedir. Daha sonra ise, güneşin doğduğu ve böylelikle de orucun başladığı yine atılan toplar ile ilan edilmektedir.

Ramazan sırasında zikreden ya da sema yapan dervişler görülmektedir. Türk kadınlarının asıl eğlencesi de bu ayda yapılmamaktadır. Çünkü bu süre zarfında Kâğıthane'de yapılan cuma gezintisi kendilerine yasaklanmaktadır. Diğer zamanlarda serbestçe hareket edebilme fırsatı buldukları bu gezintiyi bütün hafta boyunca beklemektedirler.

Ramazanın 15. gününde, mukaddes emanet olarak muhafaza edilen Peygamberin Hırkası'nı öpmek için Sultan kendi sarayından "Eski Saray"a [Topkapı] gitmektedir. Sultan büyük bir törenle şaşaalı bir grup eşliğinde yatıyla Boğaz'dan Eski Saray'a gitmektedir. Eski Saray'daki seremoni ise bütün devlet ileri gelenlerinin hazır bulunmasıyla büyük bir ihtişamla tamamlanmaktadır. Kutsal Emanetler 14 gün daha halkın ziyaret için sergilenmektedir."

Yazar devamında, ramazanın 27. gününe tekabül eden Kadir Gecesi'nin önemine temas etmektedir. Buna göre bütün gece boyunca İstabul'un Türk nüfusunun hepsi ayakta bulunmaktadır. Herkes camilere doluşmaktadır. Bu gece güneş battıktan sonra dahi Türk bayanlar sokakta görülebilmektedirler. Hz. Muhammed bu geceyi kutsal olarak ifade etmektedir. Kuran Kadir Gecesi gökten peygambere indirilmiştir.

Yazı şu şekilde devam etmektedir:

"En ilginç olanı ise Ayasofya Camii ziyaretidir. Bu caminin kocaman avlusunda sayısız insan topluluğu birikmektedir. Satıcılar, kahveciler ve benzerleri de burada bulunmaktadırlar. Sadece ihtiyaç kadarıyla aydınlatılan cami avlusunda bekleyen kalabalık çok güzel bir manzara arz etmektedir. Yabancılar ise, ancak bahşiş ödeme karşılığında buradaki "büyük ibadete" katılabilmektedirler. Ashında [yabancılar]sadece koridora girmeye izinlidirler. Fakat bu eşsiz gösteri en güzel şekilde ancak yukarıdan seyredilebilmektedir.

Merhaba yazılı bir mahya ile ramazanı karşılayan bir cami.

Kubbelerden uzun zincirlerle asılan sayısız avizenin gaz yağı lambalarının hepsi yanmaktadır. Kubbenin içine kadar aydınlanan cami bu ışık denizi içerisinde heybetli bir manzara sunmaktadır. Kıyamda bulunan, hemen diz çöken, secde eden ve yüksek sesle ibadet eden binlerce Müslüman bu gösterişli manzarayı canlandırmaktadırlar. Pek çok hareket son derece elastiki ve itinalı bir şekilde, tıpkı bir emir altında imiş gibicesine yapılmaktadır. Monoton melodili sesle söylenen şeyler, müzikli eğlenceden hiç de az olmazsalar dahi, bütün bunların hepsi hoş şeyler. İhtiyar-genç veya büyük-küçük herkes aynı ibadeti yapmakta ve konsantrasyonu göstermektedir. Bu gece bir araba ile İstabul veya diğer Türk mahallelerini gezmeye değer. Boğaz ve Haliç de donatılmış gemileriyle bu kutsal geceye harikulade bir şekilde katılmaktadırlar. Gururlu bir şekilde binaların üzerinden yükselen şerefli Galata Kulesi de aydınlatılmıştır. Büyük camilerin minareleri arasında ufak gaz lambalarından yapılan yazılar sallanmaktadır. Bunlar Allah ve Peygamber'e övgü ya da veciz sözleri ifade etmektedirler.

BAYRAMLAR

Normalde ramazan 30 gün sürmektedir. Devletin herhangi bir yerinde yeni ay görüldüğünde, haber sultana telgrafla bildirilmektedir. Bunu takip eden güneş batımında ise pek çok top atışıyla ramazanın bittiği ilan edilmektedir. Orucun bittiğinin ilan edilmesiyle duyulan sevinç, ramazanı takip eden Şevval'in ilk üç gününde kutlanan bayramda çok canlı bir şekilde ifade edilmektedir. Bayram hem din, hem de aynı zamanda halk bayramıdır. Her yerde heyecanlı bir hayat gözlemlenmektedir. Yüzlerce araba caddelerde alaylar halinde geçmektedir. Kibar Türk bayanları seçilmiş kıyafetleriyle lüks arabalarda bayram ziyaretlerini yapmaktadırlar. Müslüman süvariler ise büyük üniforma ile görünmektedir.

Gençler de boş durmamaktadır. Bu günlerde ata binmek en büyük eğlenceleridir. Zengin çocukları ufak Arap atlarını oynatırlarken, az gelirlilerin çocuklar ise katır ve eşek ile yetinmektedir. Renkli yeni bayram elbiseleriyle ve saçlarındaki çiçekleriyle saatler boyunca şarkılar söyleyerek etrafta gezinen küçük kız çocuklarının neşelerini seyretmek olukça eğlencelidir. Sık sık 20-30 çocuk neşeli bir şekilde eski Türk öküz arabalarının üzerinde birlikte görülmektedir.

Kölelerin hayatında ise bayram son derece büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bunlara bayramda helva veya şeker hediye edilmez, aksine yeni elbiseler ve hatta sık olarak bütün bir mecidiye (3.60 mark) verilmektedir. Bugünlerde fakirler de aynı şekilde özel bir şefkatle hatırlanmaktadır. Bunun dışında, ramazanın sonunda fakirler için tahsil edilen İslam'a has zekât vardır. İşte böylelikle bütün Türk halkı için bayram bir sevinç bayramı olmaktadır.

Yabancılar da bu genel neşeli ortamla birlikte ellerinde olmadan sürüklenip gitmektedirler. Panayır havası içerisinde kutlanan bayramın diğer ismi ise "şeker bayramı"dır. Şeker bayramı bizdeki paskalya ya da yeni yıl kutlamalarıyla karşılaştırılabilir. Çünkü büyük veya küçük bir sepete doldurulan tatlının önemli bir rol oynadığı bu bayramda kutlamalar yapılmakta ve karşılıklı olarak hediyeler verilmektedir. Türklerin evinde misafire ya reçel ya da ufak bir fincanda "kahve" sunulmaktadır. Bayram ziyaretinde ise bir cariye, yapışkan ve çok tatlı olan ve bütün doğuda çok öneme sahip "lokum" ikram etmektedir. Bundan sonra ikinci bir cariye elinde içme suyu ve tas ile elleri yıkamak için gelmektedir.

Şeker bayramından 70 gün sonra ise, Müslümanlar bu kez diğer bir dini bayram olan "kurban bayramı", yani "koç bayramı"nı kutlamaktadır. Birinci gün her Müslüman bir koç, durumuna göre ise daha fazla kesmek zorundadır. Bayramdan önce hayvan sürüleri haftalar boyunca caddelerden geçmektedir. Daha sonra ise satış için açık alanlarda sergilenmektedir. Aileler koçları birbirlerine hediye etmektedirler. Diğer bir âdet ise, damat kendi nişanlısına çok güzel bir koç hediye etmektedir. Başkoçluğa seçilen koç renkli kurdeleler ve çiçeklerle süslenmektedir. Diğerleri ise koçun boynuzlarını altın yaldızla boyamaktadır. Her halükârda hayvan çok güzel temiz bir şekilde yıkanmaktadır.

Kurban kesme şekli halen eski göçmen halklarını hatırlatmaktadır. Kurban kesimi bayramın ilk saatlerinde olmaktadır. Evin avlusuna bir çukur açıldıktan sonra, koyunlar birbiri ardından buraya getirilmektedir. Kurbanlıkların gözleri bir bez ile bağlanmakta ve bacakları çarpazlama şekilde birleştirilmektedir. Kazılan çukur kanın ve bağırsakların toplanması için kullanılmaktadır. Bütün hayvanların kanı akıtıldıktan sonra, derileri yüzülmekte ve etleri parçalanmaktadır.

Bazı aileler 10 ya da 12 veya daha fazla koç kurban etmektedir. Halife olarak sultan ise, 1000'in üzerinde hayvanı camiler, tekkeler ve türbelere dağıtmaktadır. Sultan şahsına belirlenen koçlar bir bakanın gözetiminde Yıldız'a getirilmektedir. Bu hayvanların hepsi çok güzel bir şekilde süslenmekte ve güzel ipek türünde bir kumaşla işaretlenmektedir. Kurban etlerinin büyük bir kısmı fakirlere dağıtılmaktadır. Hamallar, dilenciler ve Çingeneler 30'ar ve daha fazla guruplar halinde, en iyi ve en büyük parçayı kapabilmek için evlerin önünde bekleşmektedirler. Elbette bu bekleyiş bağrışma, çekişme ve kavga olmadan geçmemektedir. Topladıkları etleri sırtlarında taşıdıkları renkli bir çuvala koymaktadırlar. Yeterli miktarda et toplayana kadar bir evden diğer eve gitmektedirler.

Tıpkı şeker bayramında olduğu gibi kurban bayramında da Boğaz'da bulunan Dolmabahçe Sarayı'nda büyük bir kutlama merasimi yapılmaktadır. Bütün sivil, askeri, dini ve dünyevi rütbe sahipleri emsalsiz bir şekilde süslenmiş olan saltanat salonunda toplanmaktadırlar. Sultan yerini aldıktan sonra, Şeyhülislam Allah'ın rahmeti hükümdarın üzerine olsun diye dua etmektedir. Milli marş eşliğinde hazır bulunan herkes tahta yaklaşmakta ve eğilerek sultanın eteğini öpmektedir.

Kurban bayramı dört gün devam etmektedir. Sultanın askeri birliklere hediyeler vermesi gibi, ilan edilen genel af da bayram sevincini çoğunlukla yükseltmektedir."

BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

Bu şekilde Rüschkamp'ın yazısı sona ermektedir. Yazarın bizzat kendisinin 1905'te Sultan Abdülhamid'in saltanatı sırasında tespit edebildiği kadarıyla, İstanbul'daki Müslüman halk ramazan ayı ile ramazan ve kurban bayramlarını bu şekilde, büyük bir coşkuyla geçirmektedir.

Bu makaleden tespit edebildiğimiz kadarıyla, kutlamalarla ilgili birçok temel uygulama

Beyazıt Meydanı'nda kurban bayramı öncesi kurbanlık alışverişi.
Gökhan Akçura arşivi

günümüz Türk toplumunda halen sürmektedir. Bunlar, bir kesinti söz konusu olmaksızın halkın günlük yaşantısında varlıklarını devam ettirmektedir. Sadece sultanın ve devletin ramazan ve bayramlarla ilgili bir kısım törenleri ve uygulamaları devam etmemektedir. Bu da Türkiye'de sistemin laikleşmesi süreci ile ilgilidir. İstisnai bir uygulama, ramazan bayramında üç ve kurban bayramında ise dört günün resmi tatil olarak kabul edilmesidir.

Fakat şunu da unutmamak gerekiyor: Merkezi idareler dışındaki yerel idarelerde, yani belediyelerde, özellikle de son on yılda daha farklı bir yaklaşım tespit edilebilmektedir. Şehirler ile irili ve ufaklı belde belediyeleri yapılarına göre çok farklı uygulamalar yapabilmekte, ramazan ve bayramlarda bu günlere has bazı faaliyetleri olmaktadır. Ramazan çadırları, ramazanda iftariyelik dağıtılması ve iftarın top atışıyla ilan edilmesi, belediyelere ait ulaşım araçlarında bayramlarda bedava seyahat edilebilmesi ve yine bayramlarda ikramiyeler verilmesi gibi birtakım uygulamalar, örnek olarak sayılabilir.

Bunlara karşılık kurban bayramının "koç bayramı" olarak adlandırılması artık söz konusu değildir. "Koç bayramı" adı, yazarın da belirttiği gibi çok yaygın olarak koçun kurban edilmesinden dolayı konmuştur. Tıpkı ramazan bayramında şeker ikram edilmesinden dolayı bu bayramın ikinci bir adla, "şeker bayramı" olarak anılması gibi. Günümüzde koçun kurban edilmesi geleneği de pek fazla devam etmemektedir. Daha ziyade koyun ve çok ortaklı olarak büyük baş hayvan kesilmektedir. Fakat yine de halk arasındaki "kurbanlık koç" deyimi ve reklamlarda genel olarak boynuzları süslenmiş koçların kullanılması, eski âdetin bir uzantısıdır.

Diğer ilginç bir uygulama ise damat adayının nişanlısına ve komşuların birbirlerine kurbanlık hayvan hediye etmesidir. Bu uygulamanın günümüzde herhangi bir yerde devam ettiğini hiç duymadık.

Yazarın, bayramları Batılıların paskalya ve yılbaşı kutlamaları ile benzeştirmesi değinilmesi gereken diğer bir noktadır. Buna göre, Müslümanlar tıpkı Hıristiyanlarda olduğu gibi, bu gibi dini bayramlarda hediyeleşmektedirler. Genel olarak günümüzde karşılıklı olarak şeker-çikolata, istisnai olarak da çiçek götürülmesinden başka bir hediyeleşme pek söz konusu değildir. Yazarın hediyeleşmeden kastı daha geniş bir uygulama ise, ki metinden böyle anlaşılmaktadır, bu günümüzde terk edilmiştir.

1. Klaus-Martin Stiegler, "Germania (1871-1938)", Heinz-Dietrich Fischer (yay.), *Deutsche Zeitungen des 17. bis 20. Jahrhunderts*, Münih, 1972, s. 299.
2. Kurt Koszyk, *Die Deutsche Presse im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1966, c. 2, s. 176.
3. Stiegler, s. 299.
4. Koszyk, s. 176.
5. Erwin Rüschkamp, "Fastenzeiten und religiöse Feste bei den Türken" (Türklerde Ramazan Günleri ve Dini Bayramlar), *Germania*, 6 Mart 1906, no. 52, s. 2-3.

V. KARL'A BALAYINDA ULAŞAN HABER: BUDİN DÜŞTÜ!

Kastilya'da Mohaç Paniği

ÖZLEM KUMRULAR

1526'da Mohaç ovasında Macarların Kanuni orduları karşısında uğradıkları trajik yenilgi sadece Macar krallığının değil, şüphesiz tüm Hıristiyan devletlerinin kaderini bir anda değiştirecektir. Kral II. Lajos'un cesurca girişti̇ği ve sadece yirmi bin askerle Osmanlı ordusuna karşı çıktığı bu savaş sonunda atıyla çamura saplanarak hayatını yitirmesi, Orta Avrupa devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında uzun yıllar sürecek, zaman zaman sıcak savaşa dönüşecek bir sürtüşmeye yol açacaktır. Transilvanya, Bohemya, Macaristan ve Osmanlı başta olmak üzere zaman zaman Venedik ve Polonya'nın da diplomatik olarak karıştığı, Fransa'nınsa V. Karl'a (Şarlken, V. Carlos) karşı izlediği düşmanca politikanın bir parçası olarak yer alacağı bir hizipleşme oluşur.

Kanuni Sultan Süleyman

Alman imparatorluk tacını giydiğinden beri "Hıristiyanlık âleminin babası" rolünü üstlenen ve Kanuni'nin tek rakip olarak gördüğü V. Karl'ın, Budin'in (Buda) Türkler eline geçmesiyle bu ruhani görevi bir kez daha önem kazanmış oluyordu. Kanuni'nin bu zaferi ona üç büyük sorumluluk getirmişti: Dul kalan kardeşi Maria'yı koruması altına almak, daha önce yapılan bir anlaşmaya göre Lajos'un vârissiz doğması halinde Macar topraklarına kral olacak olan kardeşi Ferdinand'm bu haklarını korumak ve "Kutsal Katolik inancının düşmanı" olan Türk'e karşı tüm Hıristiyan âlemini kanatları altına almak.

"Avrupa'nın anahtarı" olarak anılan beyaz şehir Belgrad düşmüş ve Kanuni bir sonraki etapta gözlerini "korsan yuvası" Bodos'a çevirmiştir. Bu adanın Osmanlı'ya karşı savunmasına sadece iki kadırgayla katılan İspanya kralı, ki kadırgalar yerine ulaşamamıştır, adadaki Türk zaferinden sonra bile yeterince kaygılanmamıştır ve gerek kralın vakanüvisleri, gerek İspanya arşivlerindeki belgeler Karl'ın Rodos'un düşmesinden kaynaklanan bir panik içine girdiğini gösteren verilerden yoksundur. Karl sadece evsiz kalan şövalyelere kendine bağlı Malta adasını vermekle yetinir. Oysa Mohaç savaşıyla gelen bu yeni Türk zaferinin kendisinde ve imparatorlukta ve hatta Kastilya'da uyandırdığı panik gerçekten kayda değerdir. Türk bir adım daha ilerlemiş, Macaristan'a girmiş ve kardeşi Avusturya arşidükünü bir uç beyi gibi koyduğu bu topraklara saldırıp, vârisi bulunduğu Budin şehrini ele geçirmiştir. Kendisine baba tarafından kalan Orta Avrupa topraklarında yapılacak olan her-

hangi bir savunmada imparatora yardım etmekten hiç hoşlanmayan Kastilya krallığı bile bu tehlike karşısında krallarının yanında yer almıştır. Mohaç zaferinin Kastilya gibi uzak bir krallıkta uyandırdığı yankı gerçekten çok ilgi çekicidir.

Kemal Paşazade'nin *Mohaçname*'de de onayladığı gibi Fransa'nın bu savaştaki payı çok büyüktür. 1525 yılında Karl'a esir düşen I. François'nın annesi tarafından Kanuni'ye gönderilen mektupta, İspanya'ya karşı Osmanlı'nın yardımı istenir. Genel kanıya göre Kanuni bu sefere Fransa'yı İspanya'ya karşı korumak için çıkmıştır ve Karl da bundan haberdar olmuştur. Mohaç seferi, sebebi ne olursa olsun, İspanya ilişkilerinde bir düğüm noktası olmuş, Karl'ın Osmanlı karşısında ciddi tedbirler almasını gerektirmiştir.

V. Karl (Şarlken) gençliğinde Burgonya Dükü iken (solda).

I. François (üstte).

BUDİN'İN DÜŞMESİNİN HABERİ KASTİLYA'YA GELİYOR

V. Karl'ın vakanüvislerinin bize bıraktığı tarihlerde sık sık rastlanan bir klişe vardır: Türk'ün Katolik halkının günahları yüzünden kendilerine ceza olarak gönderilmesi. Mohaç zaferi haberinin Kastilya'ya varmasıyla bu bir kez daha gündeme gelecek ve kralın resmi vakanüvisi Pedro Mexia, tarihinde kralın başına gelen bütün bu felaketlerin halkın günahları yüzünden olduğunu vurgulayacaktır.

V. Karl'a haber Granada'da balayındayken gelmiştir. Fransızlarla yıllar süren savaştan galip çıkan imparatoru bu sefer de başka bir sürpriz beklemektedir. 20 bin Macar askeri telef olmuş, kayınbiraderi ölmüş, kız kardeşi ise başka bir şehre kaçmıştır. V. Karl'ın şarlatan vakanüvisi Francesillo de Zuñiga ise haberin gelişini şöyle anlatır:

> Kudretli imparator Granada şehrinde iken kendisine Türk'ün Macar krallığını aldığı ve muzaffer imparatorunun kayınbiraderi olan kralının da savaş alanında öldüğü haberi geldi. Ertesi gün haber majesteleri tarafından alındı, öyle büyük bir mateme büründü ki bu herkeste büyük bir acı uyandırdı. Eteğini Laxao beyi, Alcantara'nın başkumandanı tutuyordu. Sapsarı kesilmişti. Yüzü böylesine cayır cayır yanınca, bazıları bunu su içmemesine yordular.

Büyük bir ihtimalle başkumandanın içkiye olan düşkünlüğünü hicveden şarlatan vakanüvis, daha sonra Mohaç zaferi üzerine Kanuni'ye bir mektup yazar. Mektup tabii hiçbir zaman gönderilmemek üzere, yani sadece kralı eğlendirmek için yazılmıştır. Mektubun Selim'e ithaf edilmesi de, saray soytarısının hâlâ I. Selim'in tahtta olduğunu sanmasından kaynaklanmaktadır:

> Pek sevgisiz kardeşimiz Büyük Türk Selim, yüce sultan, Mekke hanedanının hükümdarı, Suriye, Küçük Asya ve Mısır'ın kralı, Trabzon, Yunan ve Konstantinopolis imparatorluklarının imparatoru, (ve ben) Don Frances, ilahi bağışla, büyük konuşmacı; Pers ve Arap halklarının efendisi, ne de olsa bizim meclisimiz önünde konuşmayı bilmezler. Mekke ve Afrika'nın beyi ve tahripçisi, babadan oğla geçme yoluyla Kudüs dükü, Galilea ve Tiberiades denizlerinin kontu, Roben ve Juda kabilelerinin efendisi, Yafa ve Rama valisi, Muhammet'in tarikatının ortalık karıştırıcısı, sahte peygamber Muhammet'in Kuran'ının düşmanı, önemsiz delikanlıların arşidükü, kendini beğenmişliğin ıslahatçısı, Asya, Pontus ve Tatar devletinin fatihi, putperestlerin ve kadife pelerinlerle brokar kumaş hırsızı; para düşmanı.
> Size, pek şanlı, Türkler ve Mağripliler arasında pek sivrilmiş, pek meşhur ve Hıristiyanlar arasında hiç de sevilmeyen, Selim Sultan; Kutsal

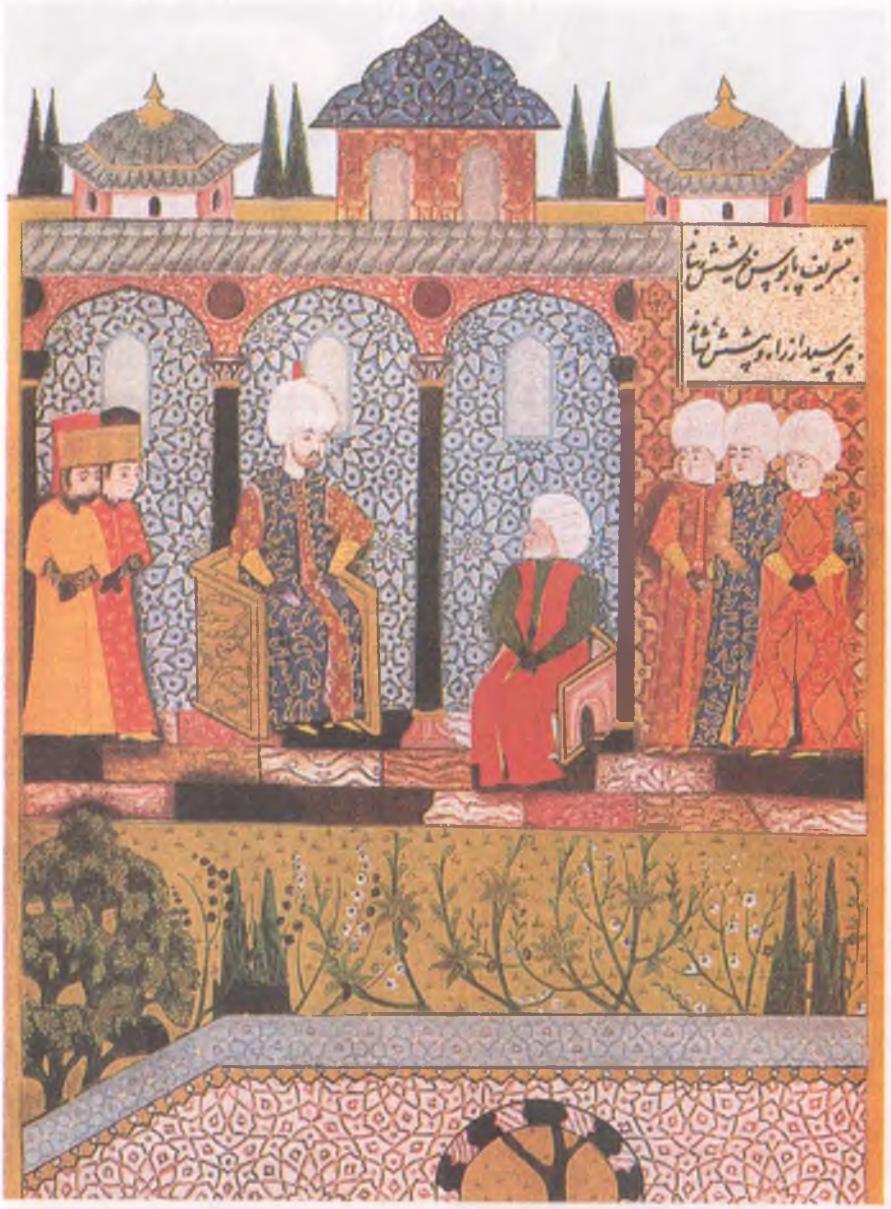

Kanuni Sultan Süleyman Barbaros Hayreddin'i kabul ederken.

Ruh önünde, onun tarafından aydınlanıp bizim kutsal Katolik inancımıza geçene kadar ne sağlık, ne mutluluk dilerim. Çünkü baharda imparatorumuzu bir zaptiye gibi karşınızda bulacaksınız. Zulümlerinizi cezalandıracak. Sizi şahsımız ve hanedanımız adına uyarıyoruz ki, efendimiz imparatorumuz ve kralımız pek kuvvetlenecek ve aynen dediğim gibi, Tanrı'nın inayetiyle yenilecek ve mahvolacaksınız. Tüm Hıristiyan topraklarında yaptığımız zulümleri ödeyeceksiniz. Bundan başka, bana dediklerine bakılırsa yeni evlenmiş bir Cenevizli'ye benzermişsiniz.[1]

Bütün bu hakaret dolu mektubun kralı eğlendirip eğlendirmediğini bilemesek de, imparatorun Mohaç'tan gelen haber karşısında büyük bir paniğe kapıldığı bilinmektedir. Tuna nehri üzerinde bir yolculuk esnasında kendi ağzından yazdırdığı anılarında bu haberin gelmesini ve aldığı tedbirleri şöyle dile getirir:

> Aynı yerde (Granada'da) kendisine kayınbiraderi olan Macaristan kralı Luis'nin yenilgi ve ölüm haberi geldi. Bu yüzden, Majesteleri, Türklere karşı bulacağı çare ve savunmayı görüşmek için Valladolid'de tüm Kastilla krallıkları genel meclisini (*Cortes*) topladı.[2]

KASTİLYA'DA İLK HAZIRLIKLAR

20 Ocak 1527'de *Cortes* Valladolid'de toplandı.[3] Karl'ın bu *Cortes* toplantısında her şeyden önce maddi destek isteyeceği su götürmezdi. Fransızlarla süren ve bitmek tükenmek bilmeyen savaş yüzünden tüm hazineyi boşaltmıştı ve Türklere karşı savunmada kullanılacak bir mali kaynaktan yoksundu.

11 Şubat 1527'de *Cortes*'te her bölgenin baş rahipleri ve önde gelen soyluları toplandı. Askeri tarikatların başkumandanları da hazır bulunmaktaydı. Asilzadeler, kralın bu savunmada yapılacak harcamalara "gönüllerinden geldiğince" yardım etme teklifine olumsuz yanıt verdiler. Bu savaşa eğer kendisi bizzat katılırsa asker ve para yardımı yapacaklarını, lakin maddi yardımın "haraç ödemek demek olduğunu, bunun da asalet unvanlarıyla bağdaşmadığını" ileri sürdüler.[4] *Procurador*'ların[5] verdikleri cevap da bundan daha olumlu değildi. Öne sürülen gerekçe ise köylerin iyice fakir kaldığı, para yardımının tam anlamıyla imkânsız olduğu, ayrıca daha önce çıkarılan paranın da henüz kendilerine geri verilmediğiydi.

Bir kez daha tek yardım ruhban sınıfından geliyordu. Hem kralın hizmetinde bulunacaklarına, hem de para yardımı yapacaklarına dair söz verdiler. Böylece Karl bir kez daha "Katolik inancının koruyucusu" sıfatıyla gerekli maddi desteği elde ediyor, kilise de bu temelde kendinden yardımını esirgemiyordu.

Aynı günlerde danışma kurulundan "Macar kralının kötü

kaderi ve krallığının acı uyandıracak şekilde yerle bir edilmesi karşısında duydukları üzüntüyü" bildiren bir mektup geldi.[6] Kasım ayına girildiğinde ise bu kurul görüşlerini bildirmek üzere Karl'a bir mektup gönderdi.[7] Kurulun krala ilk önerdiği şey "bu krallığın ileri gelen adamları, başrahipleri, kiliseleri ve şehirlerine, Macaristan kralının ölümü, krallığının kaybı ve komşu Hıristiyan şehir ve topraklarının içinde bulunduğu tehlikeyle ilgili acı haberin ulaştırılması"ydı. Ayrıca Ferdinand'ın gönderdiği mektupların da birer kopyasını göndermesini öneriyorlardı.

İmparatorun tarihini bir yüzyıl sonra yazan vakanüvis Sandoval, Ferdinand'ın Karl'a gönderdiği mektubu şöyle aktarır:[8]

> İşte bütün bu sebeplerden o kadar üzgünüm ki ne desem az. Özellikle de, bizim zamanımızda Hıristiyanlık âleminin başına bu denli beklenmedik bir musibet gelmesinden. Şu anda içinde bulunduğum ihtiyaç ve sıkıntı, İsa'nın bu denli zalim bir düşmanına karşı koymak için gerekli para ve acil yardımdan kaynaklanıyor. Bu bahsi geçen Türk'ün gücüne karşı yani. Majestelerine tüm alçakgönüllülüğümle bunu gerektiği gibi düşünmeleri ve göz önünde bulundurmaları için yalvarıyorum. Kız kardeşimiz kraliçeye gelince de, şu anda Viyana'nın on fersah ötesinde bir köyde bulunuyor. Majestelerinin de anlayacağı gibi, kendi derdiyle meşgul ve yorgun. Onu teselli etmek için, Avusturya'daki kral naiplerim (acı, keder verici ve içler acısı haberleri onlar da duydular) adam gönderdiler ve ben de kendi adıma, elimden geldiğince onu teselli ettim. Bu yüzden de, efendim, Türk'ün bu maceraperest zaferi ve yüce kudreti yüzünden, Macaristan'dan çekilmeyeceğinden şüphe etmek ve bundan korkmak gerekir. Çekilmek bir yana, Hıristiyan ülkelerinin daha da içine sokulmak isteyecektir. Bu durumda ben de ilk hedef olacağım, Tanrı korusun. Hâlâ Türk'ün burada kalması ve benim topraklarım içindeki yerleri tahkim etmesi, kışı buralarda geçirme ve daha pek uzun bir süre buralarda akında bulunup, yağmalayıp yakıp yıkma ve pek büyük zararlar verme, zulüm yapma olasılığı var. Türk kışın henüz gelmediğini görüp, ordusunun daha uzun zaman savaş halinde kalabileceğini düşünerek, zaferini bahara kadar devam ettirmek ve daha ileri gitmek isteyebilir.

V. Karl (Şarlken)

Kurulun ikinci önerisi, başrahiplerin, ruhban sınıfının ve kilise papazlar meclisinin durumdan haberdar edilip bu sebeple adaklar, dualar, ayinler yapmaları ve destek olmalarının kendilerinden rica edilmesiydi. Karl'ın ruhban sınıfını hem haberdar etmek, hem de kendilerinden yardım dilemek için gönderdiği bu mektuplardan birine ilginç olması açısından burada yer vereceğiz:

> Muhterem peder başrahip, biliniz ki Efendimiz yüce Tanrı günahlarımız yüzünden kutsal Katolik inancımızın büyük düşmanı olan Büyük Türk'ün iki yüz binden

Tiziano'nun tablosundan ayrıntıda V. Karl, 1548.

fazla piyade ve atlı savaşçı ve büyük sayıda top ile Macaristan krallığına gelip, pek sevgili kardeşimiz saygın Macaristan Kralı'nın ülkesine girmesine ve ona karşı koyup topraklarındaki Hıristiyanlara yaptığı büyük zulümlere engel olmak üzere toplayabildiği tüm askerle meydan savaşına çıkmasına izin verdi. Savaş alanında, bahsi geçen kral, krallığındaki en üst seviyedeki din adamları ve ileri gelen adamlarla bu meydan savaşında bulunan tüm diğer Hıristiyanların büyük bir kısmı ile birlikte öldü. Bahsi geçen Türk şehre ve ülkeye girdi, büyük bir şehir ve Macaristan krallığının başşehri olan Budin'i ve başka şehirler ve köyleri ele geçirdi, on üç yaşından büyük tüm Hıristiyanları kadın erkek demeden kılıçtan geçirip öldürdü, böylece yüz elli binden fazla Hıristiyan öldü. On üç yaşından küçük olanları ise Müslüman yapmak ve kendi sapkın ve yanlış dinine döndürmek üzere beraberinde götürmüştür, ki bu da tüm Hıristiyanlık için pek acı bir şeydir. Yüce Türk hâlâ gurur, kibir ve sahip olduğu insan kuvvetiyle yolunda ve Hıristiyanlara zulüm yapmaya ve onları öldürmeye devam ediyor. Topraklarını ve beyliklerini ele geçiriyor. Kumandanlarının da pek çok adamla pek sevgili ve sevilen kardeşimiz ve oğlumuz şehzade Don Fernando'nun olan Avusturya, Estria, Carintia ve Carniola'da topraklarında aynı şeyi yapmasını öngördü. Bu topraklar komşudur ve diğer topraklarla da sınırdır.

Karl mektubunun devamında, baba tarafından kalan bu toprakları himaye etmek, kutsal Katolik inancına sahip çıkmak ve tüm kuvvetiyle "Bu Türk"ün ele geçirdiği toprakları geri alarak ona karşı savunmaya geçmekle yükümlü olduğunu belirtiyor, kardeşi Ferdinand'a belli bir meblağ *marevedi* gönderilmesinin kararlaştırıldığını da ekliyordu. Diğer mektuplar da olduğu gibi, bu mektupta da kilise ve manastır başrahibinin isminin yazılacağı yerin boş bırakılması, mektubun pek çok kilise ve manastıra gönderildiğini doğrular.[9]

Simancas Arşivi, 14. Estado serisi 64 numaralı dosyanın bu mektubun sayısız kopyalarıyla dolu olması, Karl'ın gerçekten pek çok başrahibe bu haberi ulaştırdığını ve kendilerinden yardım umduğunu gösterir. Pek çok mektubun bir tek harf bile şaşmadan aynı olması ve çoğunda da kilise adlarının boş bırakılması, Karl'ın sekreterinin kolaylık olsun diye pek çok kopya yapıp gerektikçe kilise adını koyduğunu gösterir, ki bu da ne kadar çok kiliseye haber ulaştırıldığını doğrular. Bu postalar arasında, özellikle Mayorca ve Guadalajara'daki kiliselere ithafen yazılan mektuplar, Kastilya'daki toplu savunma çalışmasının nerelere kadar uzandığını göstermesi açısından ilginçtir.[10]

Kurulun bir diğer önerisi ise, Karl'ın tarikat başlarına ve başrahiplere halkı "Din düşmanlarının yaptıkları zulümden Hıristiyanlık âlemini koruması için" vaaz verip, günah çıkartmaya ön ayak olmalarını buyurmasıydı.

Bu *consejo* maddelerinden en ilginç olan dördüncü maddede, Arşidük Ferdinand'dan yüz bin düka vermesini istenmekteydi. Bir diğer madde, *Cortes*'in toplamasına ilişkindi, ki Karl'ın *Cortes*'i topladığına yukarıda değinmiştik. Bununla birlikte diğer Hıristiyan hükümdarların "harekete geçirilip ikna edilmesi"ni de önermekteydiler. Özellikle de İngiltere ve Portekiz kralından yardım istenmesi tavsiye ediliyordu.

SONUÇ

Sonuç olarak Kastilya'nın hayli uzağında beliren bir tehlike için, yani imparatorun baba tarafından kalma topraklarını savunma konusunda yardım sağlama taraflısı olmayan bir krallığı bile paniğe düşüren Mohaç zaferi, belki de 16. yüzyılda Avrupa'nın Türklerle bağlantılı ilişkilerinde kader değiştiren bir olay olmuştur. "Bir milletin mezarı" olarak anılan Mohaç, İspanya'ya, yani İber yarımadasına saldığı korkuyu eskiden olduğu gibi denizden değil, bu sefer karadan ulaştırması bakımından da önemlidir. Artık Alman İmparatoru ve İspanya kralı olan V. Karl için Türk tehdidini eskisinden daha yoğun ve daha yakın hissedeceği bir dönem başlamıştır.

1. Aynı şarlatan vakanüvis bununla birlikte, yine aynı konuyu içeren üç mektup daha yazar. Diğer ikisi de Arşidük Ferdinand ve Papa'ya ithaf edilmiştir. Diğer hiciv dolu mektuplarda vurguladığı düşünce "Tüm Hıristiyan hükümdarların birleşip Türk'ü cezalandırmaları"dır.
2. Manuel Fernández Alvarez, "Memorias del emperador", *Corpus Documental de Carlos V*, c. IV corpus, s. 493.
3. *Cortes de los Antiguos reinos de León de de Castilla*, Impresos de la Real Casa, Madrid, 1883.
4. *age*, s. 143.
5. *Procurador en Cortes*, bugünkü milletvekili.
6. A.G.S (Archivo General de Simancas), Estado 14, folyo 144.
7. Consejo mektupları, Karl'a danışma kurulundan gelen mektuplardır. Kurul belli konularda, kendisine danışılması halinde, krala görüşlerini bildirir. Şüphesiz böyle bir tehlike karşısında, Karl kuruldan görüşlerini istemek de gecikmemiştir.
8. Prudencio de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*, Madrid, 1967. s. 186-187
9. A.G.S. Estado. Castilla. 14, Legajo (dosya) 64. Folyo 66.
10. A.G.S. Estado 14, legajo 64.

ŞERİFE NEFİSE HANIM OĞLUNUN HAKKINI ARIYOR

Bodrum Tersane Kulelerinin Yapımı ve Bir Annenin Feryadı

AYDOĞAN DEMİR
Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim görevlisi

Tersane-i Amire'nin denetiminde önemli bir gemi, özellikle kalyon yapım merkezi olan Bodrum Tersanesi'nin[1] güvenliği, Yunan ihtilalinden sonra ön plana çıkmıştır. 1821 Yunan ihtilaliyle, Ege adaları ve kıyı şeridi büyük bir tehlikeyle karşılaştı. Örneğin aynı yılın temmuz ayında İstanköy adası önlerine kadar gelen küçüklü büyüklü 105 Yunan gemisi Bodrum'u tehdit etti.[2] Bu tehlike üzerine Bodrum halkı, elbirliğiyle tersanenin çevresine balçıkla taş duvarlar örerek üç muhafız kulesi inşa etti.[3] Kulelere yerleştirilen muhafızların masrafları mahalli kaynaklardan karşılandı.[4] 1825 yılında inşası devam eden bir kalyon, 210 muhafız tarafından korunmuştu.[5]

Şerife Nefise Hanım'ın arz-ı hali

Bodrum ayrıca görkemli ve müstahkem kalesi ve konumu nedeniyle Yunan ihtilali günlerinde önemli roller oynadı. Örneğin Osmanlı donanması, ihtilali bastırmak için 1824 yılında Bodrum'da toplandı ve Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, Kavalalı İbrahim Paşa ile burada görüştü.[6] Devletin buraya verdiği önem, tersanenin etrafına halkın balçık kullanarak çevirdiği taş duvarların, yağmurlar nedeniyle yer yer göçmesi üzerine kale görünümlü (halk arasında Tersane Kalesi) bir yapının inşasına izin vermesinden anlaşılmaktadır (Res. 1). Yerinde yapılan keşif ve planlarla (resim) duvarların 20.000 kuruştan ziyade masraf gerektirdiği bir "mahzar"la, yani çok imzalı bir dilekçeyle İstanbul'a arz edildi.[7] Bu mahzarda ayrıca tersaneyi tepeden korumak için Kaplan Kayası nam mahalde bir kule ve duvar örülmesi önerilmiş (günümüzde Kaplan Kalesi) ve anılan keşif bedeline bunların da masrafı eklenmişti. Bunlar yapıldığı takdirde, tersanenin korunması için daha az asker istihdam edilecek, dolayısıyla harcamalar azalacaktı.[8]

Tersaneyi çeviren duvarlar, deniz tarafında 2 arşın (1.516 m), kara tarafında 1,5 arşın (1.137 m) genişliğinde, 6 arşın (4.548 m) yüksekliğinde ve 400 arşın (303.2 m) uzunluğunda olacak, kireçli harç ve taştan yapılacaktı.[9]

Adala Voyvodası Mehmed Nazif Bey, 27 Haziran 1828 tarihinde çıkan bir emr-i şerifle (ferman), bina emini tayin edildi. O sırada Bodrum'da inşa edilen kalyonun mühendisi Ali Kapudan da aynı emirle duvar yapımında görevlendirildi.[10] Bodrum'a gelen M. Nazif

Resim 1. Bodrum Tersanesi duvar ve giriş kulesi (kazı sırasında). **Altan Çilingiroğlu**

Bey, bir yandan eski duvarları yıktırırken, yerlerine yenilerini yaptırmaya başladı. Belgelerin ortaya koyduğuna göre, inşaat süratle ilerlemiş, duvarların ve kulelerin üçte ikisi yıl sonuna doğru bitirilmiştir. Bu süre içinde M. Nazif Bey, üzerinde bulunan Adala mukataası iltizamından 68.000 kuruş harcama yapmış, işçiye de 8000 kuruş borçlanmıştır.[11] M. Nazif Bey yeni bir keşif yaptırarak inşaatın 80.000 kuruştan ziyade çıkacağını Bodrum Naibi'nin ilamıyla bildirdiği gibi, kendisine alelhesap 50.000 kuruş gönderilmesini arz etmiştir.[12]

Keşif bedelini çok aşan, tahminen 100.000 kuruşun üzerine çıkacak bu harcamalar karşısında, İstanköy Muhafızı Hacı Ali Paşa'ya 6-15 Şubat 1828 tarihli bir ferman gönderilerek "hal-i hakikatin" (gerçek durumun) ortaya çıkarılması istenmiştir. İstanbul, ziyade masraf gösterilmesinde bir kayıtsızlık, bir ihmal ("teseyyüb") olup olmadığını, kalyon-ı hümayun muhafazası için "ol-mikdar akçe sarfıyla kule ve duvar inşası iktiza eder mi, etmez mi" konularına ve sorularına cevap aramaktadır.[13] İstanbul cevabın gecikmesi üzerine 26 Nisan 1829 tarihli tekidi havi bir ferman daha göndermiş ve soruşturma sonuçlanana kadar Bina Emini M. Nazif Bey'in para talebini de askıya almıştır.[14]

Durumu sağlıklı bir şekilde soruşturmak ve rapor etmekle yükümlü olduğunu söyleyen İstanköy Muhafızı Hacı Ali Paşa, tersanenin Bodrum Kalesi'nin top menzilinde olduğunu, balçık ve taştan yapılan duvar ve kulelerin takviye edilmesi "lâzıme-i vakt-i halden iken", M. Nazif Bey'in yapılan keşif gereği eski duvarları yıkarak inşaatın üçte ikisini tamamladığını arz etmekle yetinmiştir. Hacı Ali Paşa'nın 15 Mayıs 1829'da Babıâli'ye sunulan bu tarihsiz arzında, herhangi bir yolsuzluk ve ihmalden söz edilmez.[15]

Bu esnada İstanbul'a Bina Emini M. Nazif Bey'in annesi Şerife Nefise Hanım'ın arz-ı hali geldi. Mektup 27 Mayıs 1829 tarihli "buyuruldu" ile Defterdar'a, oradan da bu konudaki evrakın birleştirilerek ilamı için Tersane-i Amire Emini'ne havale olundu.[16] Nefise Hanım'm adının başındaki "Şerife" ve M. Nazif Bey'in bazı belgelerde görülen[17] "Şerif" sıfatları, onların soylarını dördüncü halife Ali'ye ve Peygamber'in kızı Fatma'ya bağladıklarını ortaya koymaktadır. Şerife Nefise Hanım, oğlunun hakkını devlet nezdinde arama cesaretini, taşıdığı sıfattan almış olmalıdır.

M. Nazif Bey'in görevden alındığına dair belge.

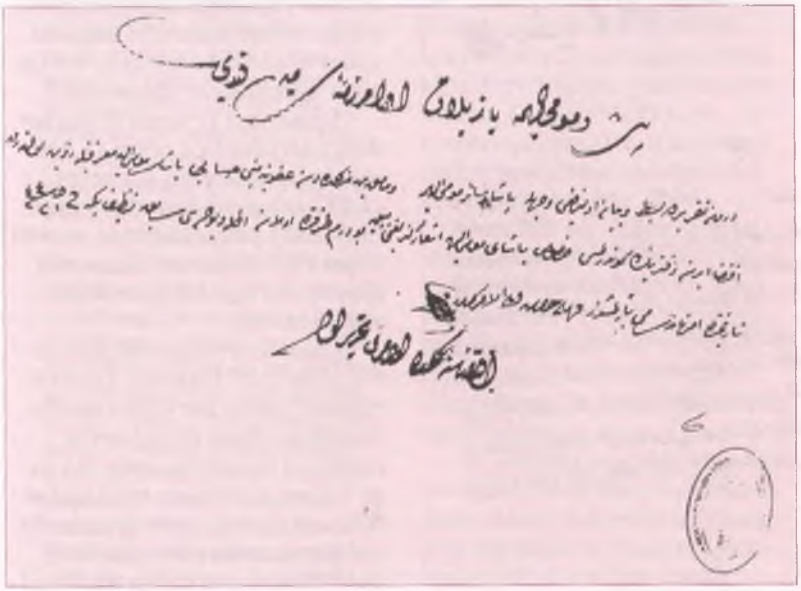

BELGELER

Mehmed Nazif Bey'in Tayin Belgesi

Bina Emini mûmâileyhin memuriyetini havi verilen ferman kaydı

Bodrum sahasında resid-i hüsn-i hitam olan kalyon-ı hümâyûn mahallinde lâyıkıyla muhafazası hususu külliyetli asakir ve masarife muhtac olub, ancak kalyon-ı mezkûrun inşa olduğu mahal yesâr-ı limanda derya çıkım[ın]da ve havalisi tahminen birkaç yüz zir'a bir mahal olduğundan arzen deniz tarafı 2 zir'a ve kara tarafı birbuçuk zir'a, altı zir'a irtifaında duvar bina ve mustahfız içün 5 kule dahi inşa olunsa ale't-tahmin 20.000 guruşdan ziyadece akçe sarf ile vücuda geleceğinden gayri muhafazası cüz'i asâkir ve masarifle husule geleceği bu defa mahallinden ba-tahrirat inha olunmuş ve bu husus muktedir birinin bina emini nasb ve tayini lâzım gelmiş olduğuna binaen senki Mir-i mûmâileyhisin senin ve mühendisin marifetinle inşâ etdirmek üzere bina emini nasb ve tayin olunman hususuna irade-i aliyye taalluk etmekle vürûd-ı emr-i şerifden muktezayı memuriyetin üzere mahalline varub ebniye-i mezkûrenin mühendis-i merkûm marifetiyle metin ve rasin olarak serian ve acilen müddet-i kalile zarfında ikmaliyle hitâmı haberini Der-saâdete inha ve iş'ara mezid-i say'u gayret eylemen babında memuriyetini havi fi 14 Zilhicce sene 1243 tarihinde Adala Voyvodası olub bu def'a zikr-i âti ebniye, bina emini nasb ve tayin olunan Nazif Bey zide mecdühu ve kalyon-ı hümâyûn mühendisi olub el-yevm ol-tarafda olan Ali Kapudan zide kadrühu[ya] hitaben emr-i şerife verildiği mukayyeddir. Ferman devletlû Sultanım hazretlerinindir. Fi gurre-i Zilhicce sene 1244

Şerife Nefise Hanım'ın Arz-ı Hali

İzzetlû Defterdar Efendi, iktizasına mübâderet eyleyesin deyü buyuruldu fi 23 Zilkade, sene [12]44

Tersane-i Amire Emini saâdetlû, atûfetlû Beğ Efendi hazretleri, husus-ı mezkûre dair evrak taraflarına havale olunmuş olmağla birleşdirilerek ilâma himmet buyuralar.

Devletlû, inayetlû, merhametlû, veliyyin-niam efendim Sultanım hazretleri devlet ve ikbal ile sağ olsun. Arz-ı hâl-i câriyeleridir ki bundan akdem Adala kazası voyvodası olub Bodrum sahasında ebniye inşasına memur oğlum Nazif Bey kulları, ebniye-i mezkûru hitama reside edüb cânib-i miriden meblağ matlub eylediğine binaen ebniye-i mezkûre ne mikdar akçe sarf olunduğunu İstanköy muhafızı El-hac Ali Paşa Hazretlerinden istilâmı havi bundan akdem emirnâme irsâl olunmuş olduğundan, bu esnada müşarünileyhin inhası vürûd etmiş ise de ne-gûnâ inhâ etdiği malumumuz olmayub ve mahdumum bendelerinin amele ve neccara olan deyni müzayakası ber-kemal olduğundan başka, akvât-ı yevmiyesini idare edecek akçeye muhtac olduğu malum-ı mader-i müşfikanem olub ciğerim pür-hûn olduğundan hal-i acizanemize terahhümen vürud eden inha mucibince cânib-i miriden akçe ita buyurulması hususuna bezl-i merhametleri babında arz-ı hale ictisar kılındı. Ol-babda emr ü ferman devletlû, inayetlû, merhametlû efendim Sultanım hazretlerinindir.

Bende-i Şerife Nefise. Valide-i Mir-i merkum.

M. Nazif Bey'in Görevden Alındığına Dair Belge.

Paşa-yı mûmâileyhe yazılan evâmir-nâme-i sâmiye kaydı

Derûn-ı takrirde bast u beyân olunduğu vechile paşa ve sair mûmâileyhüme ve memuriyet-i mezkûreden afvına mebni hesabı paşa-yı mûmâileyh marifetiyle rüyet olunarak iktiza eden defterin gönderilmesi hususu paşa-yı mûmâileyhe iş'ar olunduğunu mübeyyin Bodrum tarafında olan Adala Voyvodası sabık Nazif Bey'e 21 Zilhicce [12]44 tarihinde emirnâme-i sâmi yazılmıştır. Ferman hazret-i veliyyün-emrindir.

İktizasına göre evâmiri tahrir ola.

Şerife Nefise Hanım, bu "arz-ı hal"inde oğlunun inşaat harcamalarıyla ilgili olarak İstanköy Muhafızı Hacı Ali Paşa'ya gönderilen emirnameye Paşa'nın ne gibi cevap verdiğini bilmediğini, duvar ve kulelerin tamamlanmaya yüz tuttuğunu (hatta bittiğini: "hitama reside edüp"), oğlunun marangozlara, ameleye borcundan dolayı bunaldığını, günlük yiyeceğini idare edecek akçeye muhtaç olduğunu, bir anne olarak içinin kan ağladığını ("ciğerim pür-hûn") yazmaktadır. Şerife Nefise Hanım, düşkün hallerine acınarak, devlet tarafından akçe ödenmesinin temini konusunda merhamet edilmesini dileyen bu arz-ı hali yazmaya cesaret ettiğini ve emrin devletlû, inayetlû, merhametlû sultana ait olduğunu vurgulayarak yazısını bitirmiştir.

M. Nazif Bey'in, Hacı Ali Paşa'nın ve Şerife Nefise Hanım'ın arzlarındaki duvarların yapımıyla ilgili çelişkili bilgiler, Babıâli'yi rahatsız etmiştir. Tersane Emini Ali Bey kendisine havale edilen Şerife Nefise Hanım'ın mektubu üzerine 4 Haziran 1829 tarihli bir ilamla, defterdara eski duvarların tamiriyle kalyonun muhafaza edilebileceğini bildirmiştir.[18]

Tersane Emini'nin ilamı üzerine Defterdarlık –elindeki kayıtlara göre– kalyonun 10 yıldan beri tezgâhta olduğunu, bina emininin yaptığı duvarların muhafazaya yeterli olduğunu, bu nedenle M. Nazif Bey'in görevinin sona erdirilmesini ve tamamlanması gereken yerler var ise bunların da Kalyon Bina Emini Tavaslı Osman Ağa eliyle bitirilmesini sadarete arz etmiştir.[19]

Bu arzın üzerindeki 23 Haziran 1829 tarihli buyuruldu, bu konuya son noktayı koymuştur:

> İzzetlü Defterdar Efendi, der kenar ettirildiği üzere hususat-ı mezkûre tarafımızdan paşa ve mütesellim ve mübayaacı-ı mûmâileyh iktizasına göre başka başka mektublar itâresiyle [süratle gönderilmesiyle] bildirilmiş ve siyâk-ı ha-

Resim 2. Bodrum Tersanesi içinde, Kaptan-ı Derya Cafer Paşa ve babası Mustafa Paşa'nın türbesi.
Altan Çilingiroğlu

> le [durumun gidişine, anlatımına] nazaran bina emini mûmâileyh Nazif Bey'in bundan böyle ol tarafta ikameti beyhude olacağından kusur mahallerin itmamı Kalyon-ı Hümâyûn Bina Emini Tavaslı Osman Ağa'ya ihale ile mîr-i mûmâileyhin [Şerif Mir Mehmed Nazif] memuriyet-i mezkûreden suret-i afvı tensib olunmuş olmağla mîr-i mûmâileyhin şimdiye kadar masarifatı her ne ise ber-vech-i tedkik ve hakkaniyet, paşa-yı mûmâileyhin marifet ve nezâretiyle rûyet-birle defter-i sıhhat-eseriyle mûmâileyhe iade ve kusur-ı ebniyenin dahi imdi mûmâileyh marifetiyle tekmil ve tetmîm ettirilmek üzere uhdesine ihale olunduğunu nâtık lâzımü's-sadaka olan evâmir-i aliyyelerinin ısdarını tanzim eyleyesin deyü buyurulmuştur fi Zilhicce sene [12]44 [23 Haziran 1829].[20]

Yukarıdaki buyuruldu'dan bir gün sonra, 24 Haziran 1829 tarihli bir "emirnâme-i sâmî" ile M. Nazif Bey'e görevden alındığı ve yaptığı harcama defterlerini düzenleyip İstanköy Muhafızı Hacı Ali Paşa'ya teslim etmesi emredildi.[21] İstanköy Muhafızı Hacı Ali Paşa'ya da müsveddesindeki tarihe göre 27 Haziran 1829'da bir ferman yazılarak, Şerif Mir Mehmed'in görevden affedildiği, şimdiye kadar masrafları ne ise adaletle tahkik edilip hakkının teslim edilmesi ve inşaatın eksiklerinin Tavaslı Osman Ağa'ya tamamlatılması bildirilmiştir.[22]

27 Haziran 1828 tarihinde Bodrum Tersanesi duvar ve kulelerini inşa ettirmekle görevlendirilen M. Nazif Bey, bir yıl sonra keşif bedelinin çok üzerinde bir harcama yaptığı için bina eminliğinden azledilmiştir. Kendisi hakkında yolsuzlukla ilgili herhangi bir suçlama yapılmamış, belki de annesinin yazdıklarının etkisiyle alacaklarını tahsil etme şansını yakalamıştır.

Tavaslı Osman Ağa, 14 Ağustos 1829'da İstanbul'da işlem görmüş bir arzında, duvarların ve kulelerin eksik bölümlerinin çok az bir masrafla ve kısa bir sürede bitirileceğini bildirmiştir.[23] Bu tarihten sonra, Arşiv'de Tavaslı Osman Ağa ile ilgili pek çok belge olmasına rağmen, duvar ve kulelerle ilgili bir kayda rastlamadık. Öyle anlaşılıyor ki, yakın zamana kadar mezbele halinde, harap görünüşlü duvar ve kuleler ile tersaneyi tepeden koruyan Kaplan Kalesi, aynı yıl içinde bitirilmiştir.

Kültür Bakanlığı'nın destek ve denetiminde, Ericsson-Turkcell firmalarının sponsorluğunda, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'nun başkanlığındaki bir bilimsel heyet,[24] yukarıda tarihçesini vermiş olduğumuz kule ve duvarların giriş bölümünü, tersane içinde Bodrum Kalesi'ne bakan bir sırtta bulunan Kızılhisarlı Mustafa Paşa'yla oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın[25] türbesini (Res. 2) ve çevredeki hazireyi restore ettirmiştir. Ülkemizin kültür varlıklarına kazandırılan bu eserler, Temmuz 2000'de Kültür Bakanı İstemihan Talay tarafından ziyarete açılmıştır.

1. Bodrum Tersanesi için bkz. Aydoğan Demir, "1806 Yılında Bodrum Tersânesi'nde Bir İş Kazası", *Toplumsal Tarih*, S. 89 (Mayıs 2001), s. 30-32.
2. *Cevdet Tarihi*, Matbaa-i Osmaniye, 1309, c. X, s. 190. 1821 yılı ağustos ayında İstanköy-Bodrum arasında tehlike yaratan 70-80 kadar "izbandut" gemileri, Donanma-yı Hümayun tarafından dağıtılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 506.
3. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (belge 4).
4. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 7043 (belge 1, 2, 3, 4, 5, 6).
5. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 7043 (belge 2).
6. *Cevdet Tarihi*, c. XII, s. 102.
7. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (belge 4).
8. *Aynı belge.*
9. *Aynı belge.*
10. *Aynı belge.*
11. *Aynı belge.*
12. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (dosya muhteviyatı).
13. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (belge 7).
14. *Aynı belge.*
15. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (dosya muhteviyatı).
16. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (belge 5).
17. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (dosya muhteviyatı).
18. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (belge 4).
19. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (belge 6).
20. *Aynı belge.*
21. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (belge 6 arka yüzü).
22. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2514 (dosya muhteviyatı).
23. BOA. Cevdet Tasnifi, Bahriye, no. 2412.
24. Ericsson-Turkcell sponsorluğunda gerçekleştirilen proje, başlangıçta Antik sur duvarlarıyla sınırlıydı. Bilimsel heyet üyelerinden Prof. Dr. Zeynep Mercangöz, bu Osmanlı tersanesinin projeye dahil edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.
25. Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve oğlu Kaptan-ı Derya Cafer Paşa'nın Bodrum Tersanesi'yle ilişkileri için bkz. Aydoğan Demir, *agm*, s. 30.

Türkçe Görgü ve Protokol Kitapları Kaynakçası

EMİN NEDRET İŞLİ

Vasıf Necdet'in *Muâşeret Yolları* kitabı (üstte).

Hasan Bahri'nin *Centilmen'i* (altta).

Sosyal hayatın değişimini yansıtan en önemli kaynaklardan birini de görgü ve protokol kitapları oluşturur. Bu nedenle görgü veya "âdâb-ı muâşeret" kitapları sosyal bilimlerle ilgilenen araştırmacıların vazgeçemeyecekleri bilgiler ihtiva ederler. Bu yüzden araştırmacılar Türk toplumunda son yüz elli senede meydana gelen değişimi incelemek için görgü veya adab-ı muaşeret kitaplarını da kulanmaktadırlar. Son yıllarda Tanzimat'tan bu yana söz konusu olan değişimi inceleyen ve bu çalışmalara ana kaynak olarak adab-ı muaşeret kitaplarını kabul eden bazı araştırmalar yapılmış ve yayımlanmıştır.[1] Bu yayınlardan biri de Nevin Meriç'in *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi, Âdâb-ı Muâşeret*[2] isimli tez çalışmasıdır. "Âdâb-ı Muâşeret Kitapları ve Yazarları", "Âdâb-ı Muâşeret Kitaplarının Tematik ve Kısa Tanıtımlı Dökümü" isimli iki bölümün de yer aldığı bu çalışmanın çerçevesini yazar "Osmanlıca yazılan âdâb-ı muâşeret kitapları aynı zamanda hem zaman, hem de içerik olarak çalışma alanımızın sınırlarını belirlemektedir. Araştırma dokümantasyon metodu kullanılarak yapılmıştır. Bunun için kütüphane çalışması yapılmış, birinci ve ikinci derece kaynaklardan yararlanılmıştır" sözleriyle ifade eder. Fakat bu ifadenin arkasında pek durulmadığını, çalışmanın esasını teşkil eden "Âdâb-ı Muaşeret Kitaplarının Tematik ve Kısa Tanıtımlı Dökümü" bölümündeki yanlış ve eksik bilgilerden anlamaktayız.[3] Sadece bir iki örnekle[4] eksik ve yanlışlarını belirttiğimiz bu çalışma bizi "Türkiye'de Kartvizit'in Tarihi" isimli henüz yayımlanmamış çalışmamız sırasında topladığımız görgü kitapları üzerinde durmaya, bu kitapların toplu bir kaynakçasını yayımlamaya yöneltti.

Türkçede basılı ilk görgü kitabı bizim tespitimize göre Mühendishane-i Berr-i Hümayun Fransız Lisanı Muallimlerinden Suvari Binbaşısı Resûlzâde Hüseyin Hüsnî Antakî'nin yazdığı *Nezaket ve Usul-i Muâşeret [Kavaid-i Edeb]* isimli eserdir. 1889 yılında basılan bu eser modern anlamda tam bir görgü kitabı sayılmasa da "Âdâb-ı umumiyeye muvafık ve Kâvaid-i Osmanî'ye mutabık olarak tahrir edilmiş, güzel bir eser" kabul edilmekte ve "Bilhassa tahsil-i kitabet-i heveskarâna ve evlâdının terbiyesini arzu eden her pedere tavsiye" edilmektedir.[5] 1893 yılında bu kitabın ikinci baskısından sonra 1894'te Ahmed Midhat'ın *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahud Alafranga* ve çevirmeninin ismi M. Ş. olan *Avrupa'da Merâsim ve Âdât* isimli eserler yayımlanır. 1903'te İzmir'de yayımlanan Mehmed Emin'in *Âdâb-ı Muaşeret Nasıl Hâsıl Olur* ve 1908'de Petersburg'da basılan Alime Talbenet Hanım'ın *Muâşeret Âdâbı* isimli kitapları hariç tutulacak olursa 1911 yılına kadar görgü kitabı basılmaz. 1911-1914 yılları arasında ise askerler için kaleme alınan *Usûl ve Âdâb-ı Muâşeret* isimli eserden başlayarak altı kitap yayımlanır. 1912'de Ahmed Cevad Emre'nin çevirdiği *Rehber-i Muâşeret. Avrupa Âdâb-ı Muâşereti*, Selanikli A. Tevfik'in *Çocuklara Nezaket Dersleri* ve Hasan Bahri'nin *Centilmen* isimli eserleri çıkar. Bunları 1913'te Lütfi Simavi'nin *Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret* ve 1914'te Azmi Ömer'in *Hanım Kitabı* künyeli kitapları izler. 1914-1925 yılları arası görgü ve protokol kitapları açısından yine bir durgun dönemdir. Bu yıllar arasında ancak *Centilmen* (2. baskı, 1918), *Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret* (2. baskı, 1918), *Hanım Kitabı* (2. baskı, 1923) bazı değişikliklerle tekrar basılırlar. 1925 yılından Latin alfebesinin

kabul edildiği 1928 yılına kadar görgü ve toplumsal yaşantının değişimini ifade eden sekiz kitap basılır. Cumhuriyetin ilanından sonraki döneme rastlayan bu kitaplar yeni sistemin getirdiği pek çok yenilik ve toplumsal değişimi görgü kuralları çerçevesinde bir bir anlatmaktadır. Bu dönem kitaplarının en öne çıkan özelliği kıyafet ve kadın konuları üzerinde önemle durmasıdır. Cahid Sahir'in *Âlem-i Medeniyetde Âdâb-ı Muâşeret ve Elbise ve Şapka Giymek Usulleri* 1925 yılında, Vasıf Necdet Armay'ın *Muâşeret Yolları. Elbise, Şapka ve Medeni Âdâbdan Bahseder*, Miralay Naci'nin *Kolordu Sunuf-ı Muhtelifesine Aid Resm-i Ta'zîm Talimatnamesi* ve Lütfî Simavi'nin *Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret* (Şapka Hakkında Nafî Mâlumat ve Ayrıca Yeni İlavelerle Tekemmül Eden Dördüncü Tab'ı) isimli eserler 1926 yılında, Safvetî Ziyâ'nın *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri* ve *Sevimli Ay Mecmuası*'nın *Herkesin Bilmesi Lâzım Gelen Muâşeret Usulleri* 1927 yılında yayımlanır. 1928 yılında yayımlanan iki görgü ve protokol kuralları kitabının biri Hariciyeye diğeri de askeriyeye aittir. Safvetî Ziyâ'nın *Dahilî Teşrifat Rehberi* Hariciye Vekâleti neşriyatı, Remzi'nin *Hayât-ı İctimaiye Hakkında* isimli çalışması Harp Akademisi yayını olarak çıkar.

Resulzade Hüseyin Hüsni'nin Nezâket'i.

Latin alfabesiyle basılı protokol ve görgü kitaplarının sınıflandırılması çok daha zordur. Latin harfli kitaplar hakkında kesin bir katalog bulunmayışı, illerde yayımlanan kitapların, özellikle Halkevi yayınlarının tam bir tespitinin yapılamamış oluşu[6] bu sınıflamayı güçleştirmektedir.

Kaynakçamızda 128 adet kitap tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları aynı kitabın ikinci veya üçüncü baskılarıdır. Numaralanan bu kitapların hemen hemen tümü bizzat görülerek kataloglanmış, hatta satın alınarak bir koleksiyon oluşturulması için çaba sarf edilmiştir. Ele geçmeyen birkaç kitap Milli Kütüphane kayıtları,[7] Seyfettin Özege'nin eski harfli eserlerle uğraşanlar için vazgeçilmez bir kaynak olan kataloğu,[8] *Türkiye Bibliyografyası* gibi önemli kaynaklardan teyit edilen bilgilerle kaynakçaya alınmıştır. İsminde adab-ı muaşeret veya görgü vb sözler olmayan bir kısım kitaba sosyal yaşantıyı tanzim eden içerikleri nedeniyle yer verilmiş, bunların bazılarının yanına açıklayıcı not düşülmüştür. Uzun yıllar sahaflıkla uğraşmış bir kişi olarak mesleğin getirdiği büyük avantaja rağmen bazı kitaplara ulaşmak çok zor olmuştur. Bazı bilgilere ulaşmada yardımlarını gördüğüm ve bu konuda çalışmam için beni yüreklendiren Selim İlkin Bey'e, bazı kitapları hediye ederek beni sevindiren Sıtkı Altuner Ağabey'e teşekkürlerimi sunarım.

1. Bu konuda bilimsel ilk makale Ekrem Işın'a aittir. Ekrem Işın bu konuda "Ahmed Midhat Efendi ve Gündelik Hayatın Pratik Bilgisi: Âdâb-ı Muâşeret", *Tarih ve Toplum*, VII/44 (Ağustos 1987), s. 31 - 38; "Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet Âdâb-ı Muâşereti", *Tarih ve Toplum*, VIII/48 (Aralık 1987), s. 13 - 21; "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", *Tarih ve Toplum*, IX/51 (Mart 1988), s. 22 - 27; "Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, Ankara, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s. 216 - 227 isimli makaleleri yayımlamıştır. Daha sonra bunları başka makalelerle birlikte *İstanbul'da Gündelik Hayat. Tarih, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999 (2. bas.) adını verdiği çalışmasında toplamıştır.
2. Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi. Âdâb-ı Muâşeret 1894 - 1927*, İstanbul, Mart, 2000, Kaknüs Yayınları: 76. Araştırma İnceleme serisi: 9. 486 s., resimli.
3. Önsöz'de Özege Kataloğu'nda kayıtlı olmadığı söylenen Cahid Sahir'in *Âlem-i Medeniyette Âdâb-ı Muaşeret ve Elbise ve Şapka Giymek Usulleri* (Ankara, İktisat Matbaası, 1341/1922) adlı kitapla ilgili bu bilgi yanlıştır. Çünkü bu eserin künyesi Özege kataloğunda kayıtlıdır: c. 1, no. 417. Ayrıca kitabın künyesi konusunda da Özege ile Nevin Meriç arasında farklılık vardır. Özege'deki künye kaynakçamızda yazdığımız gibi, Nevin Meriç'te ise *Âlem-i Medeniyette Âdâb-ı Muaşeret Şapka ve Elbise Giymek Usulleri* şeklindedir. Biz, kitapları görerek kataloğuna aldığım

bildiğimiz Özege'yi doğru olarak kabul edeceğiz.

4. İkinci bölümde tanıtılan kitaplardan biri Lütfi Simavi'nin *Teşrifat ve Âdâb-ı Muaşeret* isimli kitabıdır. Nevin Meriç bu kitap hakkında dikkatli bir çalışma yapmamıştır. Çünkü bu kitap dört defa basılmış bir kitaptır. Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda bu kitabın bütün baskıları detayları ile belirtilmiştir. Meriç ise bu çalışmayı tek baskı gibi göstermiştir. Osmanlıca basılı adab-ı muaşeret kitaplarının en çok baskı yapan kitabı kabul edebileceğimiz bu eser ilk kez 1913 (1329) yılında basılmıştır. 1926'daki baskısına "Şapka Hakkında nafi malumat ve ayrıca yeni ilavelerle tekemmül eden dördüncü tab'ı" şeklinde bir alt başlık konulmuştur. Meriç bu durumdan hiç bahsetmemektedir. Osmanlının sosyal hayattaki değişimi gibi Lütfi Simavi'nin kitabı da baskıları arasında değişime uğramıştır.
5. Hüseyin Hüsnî'nin *Nezaket* başlıklı kitabının 2. baskısının arka kapağında bu tanıtım yer almaktadır.
6. Kaynakçamızda yer alan Hüsnü Savaşçın'ın *Adabı Muaşeret* (Kayseri, Vilayet Matbaası, 1938. 23 s. Kayseri Halkevinin Konferans Neşriyatı Seri 1) adlı kitabı bu konuda yazılmış en iyi ve son çalışma olan Orhan Özacun'un *C. H. P. Halkevleri Yayınları Bibliyografyası, 1932 - 1951* (İstanbul, 2001) adlı kitabında yer almamaktadır.
7. Araştırmacılar Milli Kütüphane kataloglarını www.mkutup.gov.tr adresinden tarayabilirler.
8. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. I-V ve İstanbul, 1971-1979.

KART DÖ VİZİT

Müteehhil [evli] bir hanım bir bekâr evine asla kartını bırakmaz. Eğer bu bekâr, hanımı ziyarete gelirse hanımın zevci iade-i ziyaret eder ve bekârı evinde bulamazsa kendi zatî kart dö vizitini bırakır. Bir kadın, kadın dostunu ziyarete geldiği ve bulamadığı vakit kartını bırakır ve bulamadığından dolayı teessüfünü ifade eden birkaç kelime yazar. Kezalik bir doktora, bir yaşlı zata, bir artiste bir hanım kartını bırakabilir. Bir memuru, bir hâkimi, bir zabiti, bir kâtib-i adli [noteri], bir icra memurunu görmeğe gitmek mecburiyetinde bulunduğu vakit hanımlar bu zevata kart dö vizitlerini odacı, hizmetçi vasıtasıyla verdirirler. Tâ ki bu zevat diğer daha başka bekleyenler kendisinden daha evvel gelmiş varsa müracaat sırasını nazar-ı itibare alarak nöbeti gelince kendisin çağırsın kabul etsin.

Abdullan Cevdet, *Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muaşeret Rehberi*, İst., 1927 s. 305- 316.

SİNEMA

Sinemanın tarihçesinden bahsedecek değilim. Yalnız gugün sinemaların cemiyet üzerindeki rolünden bahsetmek istiyorum.

Biliyoruzki bugün, cemiyetin ruhî ihtiyaçlarını tatmin eden ve en başta gelen eğlencelerden biri olmuştur. Ve yine biliyoruzki bugün insanlar birçok noksanlarını, bir çok ihtiyaçlarını gördükleri filimlerden takviye etmektedirler. Her filimden bir netice bir maksat çıkarıldığı taktirde verim ancak normal olabilir. Aksi taktirde, filimde görülen her vak'ayı olduğu gibi cemiyette tatbik edilmeye koyulunursa netice müsbet olmayacağı gibi tehlikeli de olabilir.

Bunun birçok misallerini birçok kurbanlarını cemiyette görmekteyiz. Her filim kendi miletinin bünye ve karakterine, kendi içtimai durumuna göre çevrilir.

Meselâ Amerikanın içtimai durumunu temsil eden bir filimi olduğu gibi kendi cemiyetimizde tatbik etmeye kalksak şüphesiz ilk anda cemiyet tarafından gülünç mevkiye düşeriz. Tıpkı bir zamanlar cemiyette türeyen Bob-stil'ler gibi...

Memduh Abir, *Genç Türk Kızları Hayata Nasıl Hazırlanmalı*, Çankırı, 1943, s. 40.

TÜRKÇE GÖRGÜ VE PROTOKOL KİTAPLARI KAYNAKÇASI

1 - A. LUTFULLAH *Zabitan İçin Muaşeret Usulleri ve Beynelmilel Teşrifat Kaideleri*. İstanbul, Kader Matbaası, [1930]. [4]+176 s.

2 - A. LUTFULLAH *Sefaret Kâtipleri ve Ataşemiliterler*. İstanbul, İlhami Matbaası, 1929. 2 cilt. (191 s. + 174 s.)

3 - A. LUTFULLAH Sefaret Kâtipleri ve Ataşemiliterler. [Ankara], Hariciye Vekaleti Matbaası, 1930. 16 s. "Ayın Tarihi"nin İlavesi.

4 - ABDULLAH CEVDET *Mükemmel ve Resimli Âdâb-ı Muâşeret Rehberi* İstanbul, Yeni Matbaa, 1927. 512+8 s., 13 Resim. Naşiri: Kitab ve Kağıd Pazarı Agâh - Sabri. (Özege: 14750)

5 - ABİR, MEMDUH *Genç Türk Kızları Hayata Nasıl Hazırlanmalı*. Çankırı, Vilayet Matbaası, 1943. 62+[2] s.

6 - AHMED MİDHAT *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahud Alafranga*. İstanbul, İkdam Matbaası, 1312 (1894) s. 411 - 424

7 - AHMED MUHTAR *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniyyeden Âdâb-ı Muâşeret Notları*. İstanbul, Sanayi Mektebi Matbaası, 1926. 59 s. (Özege: 12088)

8 - A[HMED] TEVFİK, Selânikli *Çocuklara Nezaket Dersleri*. Üsküb, Sanayi Mektebi Matbaası. 1328 / 1912. 27 s. (Özege: 3467)

9 - AKER, ZÜBEYİR *Protokol Kuralları. Sosyal Davranışlar (Savoir - vivre = Etiquette)*. İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1969. 271 s. Okat Yayınevi.

10 - AKSUN, BELMA ve diğerleri *Görgü Ansiklopedisi. Geleneklerimiz - Göreneklerimiz*. İstanbul, ty. 415 s. Resimli. Tercüman Gazetesi yayını.

11 - AKSUN, BELMA *Görgü. Yaşama Sanatı*. İstanbul, Yüksel Matbaası, 1980. 256 s. Tur Yayınları 30.

12 - ALİME TALBENET [HANIM] *Muâşeret Âdâbı*. Petersburg, 1908. (Görülemedi - Millî Kütüphane Başkanlığı Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu. c.1. bl.2. No: 4133)

13 - ANDREAS, GOTTFRIED *Görgü "Her Şeyin Bir Yolu, Yöntemi Var"*. Çeviren ve tertib eden: Turan Aziz Beler. İstanbul, Ülkü Basımevi,1943. 378+[6] s. 1. ve 2. baskı.

14 - ANDREAS, GOTTFRIED *Görgü*, Çeviren ve tertib eden: Turan Aziz Beler. İstanbul, Cumhuriyet Basımevi, 1945. 378 s. 3. baskı.

15 - ANDREAS, GOTTFRIED *Görgü*, Çeviren ve tertib eden: Turan Aziz Beler. İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1947. 378 s. 4. baskı.

16 - AREL, S[ÜHEYLÂ] *Halk ve Talebeye Muâşeret Bilgileri. - Yemekte Muâşeret ve Ziyafet Masaları Tertibi*. Ankara, İdeal Matbaası, 1939. 58+14+[8] s. Resimli.

17 - AREL, SÜHEYLÂ *Halk ve Talebeye Muâşeret Bilgileri. - Yemekte Muâşeret. Muhtelif masaların tertibi*. İstanbul, N. Maina ve oğlu halefi Adrea Maina Basımevi, 1943. 3. Baskı.49 - 109 s. 4 Resim. [*Pratik Ev Bilgileri* isimli 1943 baskısı kitabın içinde bir bölümdür.]

18 - AREL, SÜHEYLÂ *Talebe Muâşereti*. İstanbul, N. Maina ve oğlu halefi Adrea Maina Basımevi, 1946. 4. Baskı. 10 s.

[*Pratik Ev Bilgileri* isimli 1946 baskısı kitabın içinde 348 - 358 sayfalardaki bölümdür.]

19 - ARISOY, NURİ *Öğrencilere Topyekün Ahlâk ve Muâşeret Yolu*. Zonguldak, Uğur Matbaası, 1960. 66 s.

20 - ATASEL, FITRAT *Protokol Dersleri. (Dışişleri Akademisi IX. Eğitim Dönemi)* Ankara, 1976. [4], 80 s. Resimli. Dışişleri Akademisi Yayını.

21 - AZMİ [ÖMER] *Hanım Kitabı*. İstanbul, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, 1330 / 1914. 15 + 422 s. Resimli. (356 - 392 sayfalar arası yani dokuzuncu bölüm Adab-ı Muaşeret hakkındadır.) (Özege: 6800)

22 - AZMİ [ÖMER] *Hanım Kitabı*. İstanbul, Matbaa-i Amire,1329 / 1923 430 s. 2. Baskı. (Özege: 6800)

23 - BALCIOĞLU, BEŞİR *Protokol ve Sosyal Davranış*. Ankara, Başınur Matbaası, 1969. 133 s.

24 - BELER, TURAN AZİZ *Okul Görgüsü*. İstanbul, Yeni Matbaa, 1957. 152 s. Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T.L.Ş.

25 - BELER, TURHAN AZİZ *Çocuklara Görgü*. İstanbul, Ege Matbaası, 1952. 157+[3] s. Resimli.

26 - BELER, TURHAN AZİZ *Gençlere Görgü*. İstanbul, Ülkü Basımevi, 1953. 222+[2] s. 1. Baskı Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş.

27 - BELER, TURHAN AZİZ *Gençlere Görgü*. İstanbul, Güven Basımevi, 1958. 239+[1] s. 2. Baskı. Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş.

28 - BESLEYİCİ, HADİ *Çocuklara Gençlere Görgü Kuralları*. 2. Baskı. İstanbul, İnkılap ve Aka Basımevi, 1981. 247 s. Resimli. İnkılap ve Aka Kitabevi Yayını.

29 - BÜRGE, CEMİL *Çocuklara ve Gençlere Muaşeret Kaideleri*. İstanbul, Hamle Matbaası, 1961. 112 s. Aka Kitabevi.

30 - CAHİD SAHİR *Âlem-i Medeniyetde Âdâb-ı Muâşeret ve Elbise ve Şapka Giymek Usulleri*. Ankara, İktisat Matbaası, 1341 / 1925. 19 s. (Özege: 417)

31 - ÇANKIRILI, ALİ ve İSMET ELBAŞI ve İSMAİL DEMİRCİ *Görgü ve Nezâket Kuralları*. İstanbul, Seçil Ofset, 1996. 189+[3] s. Renkli resimli. Timaş Yayınları.

32 - ÇAVUŞOĞLU, AHMET *Görgü - Etiket*. [?], [1968]. 56 s. Jandarma Subay ve Astsubay Tatbikat Okulu Yayını. Teksir.

33 - ÇETİN, İSMAİL *Sohbet ve Teset-tür'de Adab*. İstanbul, Emin Ofset, 1986. 113+[3] s. 3. Baskı. Dilârâ Yayınları.(Isparta)

34 - DALKILIÇ, MUHİTTİN *Yeni Adabı Muaşeret*. İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1939, 208 s. Semih Lütfi Kitabevi yayını.

35 - DALKILIÇ, SÜHEYLÂ MUZAFFER *Talebeye Muaşeret Dersleri. (Muallimlere yardımcı eser.)*. İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1939. 83+[5] s.İnkılâp Kitabevi yayını.

36 - [DALKILIÇ], SÜHEYLÂ MUZAFFER *Subay - Asker - Memur - Mektepli ve Umumiyetle Herkes İçin Modern Adabı Muaşeret*. İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1939. 191 s. İnkılâp Kitabevi yayını.

37 - d'ASSAILLY, GIÈLE *Günlük Yaşantımızda Saygı Kuralları*. Çeviren: M. Öney. İstanbul, Yükselen Matbaası, 1967. 174 s. Remzi Kitabevi, Kültür Serisi.

38 - DEMİRAY, TAHSİN *Görgü ve Muaşeret Kuralları (İlkokul Temel Bilgiler)*. İstanbul, Türkiye Basımevi,1948. 34 s.

39 - DENİZ KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI *Deniz Kuvvetlerinde Örf, Âdet ve Nezaket Kuralları*. İstanbul, Deniz Basımevi, 1976. vii+110 s. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları. [Hizmete Özel].

40 - DENİZ, HASAN *En Yeni Muaşeret Kaideleri*. İstanbul, Marifet Matbaası, 1961.[2. Baskı.] 320 s. Aka ve Anten Kitabevleri ortak yayını.

41 - DENİZ, HASAN *En Yeni Muaşeret Kaideleri*. İstanbul, Sıllı Garan Matbaası Koll.Şti., 1969. 4. Baskı. 320 s.

42 - DENİZ, HASAN *En Yeni Görgü Kuralları (Muaşeret Kaideleri)*. İstanbul, Yelken Matbaası, 1978. 6. Baskı. 336 s. Yayımlayan : İnkılap ve Aka Kitabevleri.

43 - DORMAN, ZEKAİ *Muaşeret Disiplini*. İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı İstanbul Basımevi, 1951. 2+126 s. Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları

44 - DUMAN, M. ZEKİ *Kur'an-ı Kerîm'de Adâb-ı Muaşeret: Görgü Kuralları*. [İstanbul], Seçil Ofset, 1992. 443+[5] s. 4. Baskı. Tuğra Yayınları.

45 - ERTEN, CEMAL *Yeni Görgü Kuralları (Muaşeret Bilgileri)*. İstanbul, Sinema Matbaası, 1961. 63+[1] s. 1. Baskı. Cantürk Dergisinin Özel sayısıdır. Resimleyen : Öktemer Köksal. Bilgin Çocuk Yayınları.

46 - ERTEN, CEMAL *Yeni Görgü Kuralları (Muaşeret Bilgileri)*. İstanbul, Ercan Matbaası, 1962. 63+[1] s. 2. Baskı. Cantürk Dergisinin Özel sayısıdır. Resimleyen : Öktemer Köksal. Bilgin Çocuk Yayınları.

47 - ERTEN, CEMAL *Yeni Görgü Kuralları (Muaşeret Bilgileri)*. İstanbul, Çınar Matbaası, 1964. 63+[1] s. 3. Baskı Türk Çocuğu Dergisinin Özel sayısıdır. Resimleyen : Öktemer Köksal. Bilgin Çocuk Yayınları.

48 - ESİRCİ, ŞÜKRÜ *Çağımızda Görgü ve Nezaket Kuralları*. İstanbul, [1990] 176 s.

49 - FENMEN, ŞEFİK *Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları (Nezaket ve Zerafet Üzerine Düşünceler)*. Ankara, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş. 1990. 64 s. 1. Baskı.

Ahmed Muhtar'ın Âdâb-ı Muâşeret'i.

50 - FENMEN, ŞEFİK *Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları (Nezaket ve Zerafet Üzerine Düşünceler).* Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A. Ş. 1991. 62 s. 2. Baskı.

51 - FOERSTER, Fr. W. *Genç Kız ve Erkeklere Yükseliş Yolları.* Tercüme eden: Nevhiz Gücüyener. İstanbul, Ak-Ün Basımevi, 1942. 79+[1] s. Basan, yayan: Muallim Fuad Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu.

52 - GARAN, MAHMUT *Modern Görgü.* İstanbul, Tan Matbaası, 1966. 128 s. Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları.

53 - GENELKURMAY BAŞKANLIĞI KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI *Görgü ve Protokol Kuralları.* Ankara, K.K.K. Ankara Basımevi, 1983. [12]+130 s.Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.

54 - *Görgü-Ahlâk ve Protokol Kuralları,* Ankara, MEB, 1991. 77 s. Millî Eğitim Bakanlığı Halk Eğitimi Serisi:3

55 - GÜNEŞ GAZETESİ *Görgü Kuralları, Kentli Yaşamdaki Uygun Davranışlar.* İstanbul, ty. 32 s. Resimli.

56 - GÜREL, Dr. KERİM *Protokol Bilgileri.* İstanbul,1986. 32 s. Milliyet Gazetesi Yayın.

57 - GÜREL, FETHİ *Bahriyede Nezaket Kaideleri.* İstanbul, 1949. T.C. Deniz Basımevi. 65 s. Resimli.

58 - GÜREL, ŞEVKET *İslâm'da Adâb-ı Muaşeret, Ahlak ve Terbiye.* İstanbul, Haşmet Matbaası, [1976], 234+[6] s. Sondoğan Yayınları.

59 - HAKSAN, HASAN *Çağdaş Görgü Sözlüğü. İyi Yaşama Bilgisi.* İstanbul, Ekin Basımevi, 1967. 189+[3] s. Varlık Yayınları, sayı:1286. (İç kapakta; Bu kitap, Paul Guth'le Michelle Maurois'nın "Le Savoir vivre actuel" adlı eserinden yararlanarak, çıkarma ve eklemelerle kendi koşullarımıza uygulanmıştır kaydı vardır.)

60 - HARB AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI *Adabı Muaşeret.* İstanbul, Harb Akademileri Basımevi - Yıldız, 1968. 35+[1] s. 4 şekil. Kara Harb Akademisi Yayınlarından. (Hizmete Özel kaydıyla basılmıştır. Bir konferansın teksir şeklinde basımıdır.)

61 - *Harbiye ve İhtiyat Zabit Mektepleri Talimatının Muaddel 219. uncu Maddesi Mucibince Mektebin Dahil ve Haricinde Talebenin Tavur ve Hareketlerine Dair Talimatname.* [İstanbul], Harbiye Mektebi Matbaası, 1931. 26 s.

62 - HASAN BAHRİ *Centilmen.* İstanbul, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1328 / 1912. 45+[1] s. 10 pl. (Özege: 2950)

63 - HASAN BAHRİ *Centilmen. Mekteb Tahsilini İkmal Etmiş Gençlere ve Avrupa'ya Seyahat Edeceklere Mahsus Âdâb-ı Muaşeret Rehberidir.* Dersaadet [İstanbul], Müdafaa Matbaası, 1334 / 1918. 62 + [2] s, 3 pl. Resimli. 2. Baskı. Naşiri : Bâb-ı âlî Caddesinde İtimad Kütüphanesi / Editeure Librarie "ITIMAD" S. Tahir. (Bu baskının kaydı Seyfettin Özege Kataloğunda yoktur.)

64 - HATMAN, AYSEL *A'dan Z'ye Görgü Kuralları.* İstanbul, Çetin Ofset, 1985. 216 s. Ertüze Yayınları.

65 - HÜSEYİN HÜSNİ, [Antakyalı] Resulzade *Nezaket ve Usul-i Muaşeret. [Kavaid-i Edeb].* İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1306 / 1889. 48 s. (Özege:15462)

66 - HÜSEYİN HÜSNİ, [Antakyalı] Resulzade *Nezaket.* İstanbul, Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1311 / 1893. 52 s. 2. Baskı. Faideli Kütüphane Aded : 1. (Özege:15462) 2. Baskının sahib ve naşiri: Kitapçı Setrak.

67 - İZMİRLİ, HAYRETTİN *Görgü Kuralları (Adabı Muaşeret). (1968 yaz devresi ders özetleri).* İstanbul, 1968. [2]+27 s. Teksir. T.C. Turizm Bankası Eğitim Müdürlüğü Yayını.

68 - KALELİ, LÜTFİ *Görgü.* İstanbul, Yörük Matbaası, 1972. 192 s.

69 - [KARA HARP OKULU] *Yaşantımızda Görgü ve Protokol Kuralları.* Ankara, t. y. [10]+266 s. Resimli.

70 - KARAÇENGEL, RÜÇHAN *Görgü.* İstanbul, Sıralar Matbaası, 1969. 22 s. Dağarcık Çocuk Yayınları. 3. Baskı.

71 - KÖŞK, SAİD *Adab-ı Muaşeret.* İstanbul, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1995. 21 s. Anahtar Yayıncılık, Yayın No: 29 - 30.

72 - KURTBAY, YALÇIN *Protokol Dersleri.* İlaveli İkinci Baskı. Ankara, 1975. [2], 59 s. Dışişleri Akademisi Yayını.

73 - KURTBAY, YALÇIN *Nezaket ve Görgü Kuralları.* Ankara, 1991. 6+104 s. Kültür Bakanlığı Yayınları. Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi 60.

74 - KURTBAY, YALÇIN *V. Dönem Protokol Dersleri.* Ankara, 1971. 49 s. Dışişleri Akademisi Yayını. 1. baskı.

75 - KURTBEK, SEYFİ *Modern Yaşayış Bilgileri.* İstanbul, 1939. 150 s. Maarif Kitapevi.

76 - LUTFİ SİMAVİ *Teşrifat ve Adâb-ı Muaşeret.* İstanbul, Matbaa-i İctihad, 1329 / 1913. 48 s. 1. Baskı Kütüphane-i İctihad: 34. (Özege: 20860)

77 - LUTFİ SİMAVİ *Teşrifat ve Adâb-ı Muaşeret.* İstanbul, Ay Yıldız Matbaası, 1334 / 1918. 58 s. 2. Baskı (Özege: 20860)

78 - LUTFİ SİMAVİ *Teşrifat ve Adâb-ı Muaşeret.* İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1342 / 1923. 61+2 s. 3. Baskı (Özege: 20860)

79 - LUTFİ SİMAVİ *Teşrifat ve Âdâb-ı Muâşeret.* İstanbul, Marifet Matbaası, 1926. 66+2 s. 4.Baskı. Naşiri: İkbal Kitabhanesi sahibi Hüseyin [Tutya]. (Şapka Hakkında nafi malumat ve ayrıca yeni ilavelerle tekemmül eden dördüncü tab'ı) (Özege: 20860)

80 - M. Ş. (Çeviren) *Avrupa'da Merasim ve Adât.* İstanbul, Kasbar Matbaası, 1312 / 1894. 30 s. (Özege: 1281)

81 - MAGALON, CONTESSE DE *Rehber-i Muâşeret. Avrupa Âdâb-ı Muâşereti.* Lisanımıza nâkili : Ahmed Cevad [Emre]. İstanbul, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328 / 1912. 128 s. Tabi ve naşiri: İbrahim Hilmi. Kitabhane-i İslâm ve Askerî. Millet Kitabhanesi Aded : 7. (Özege: 16638)

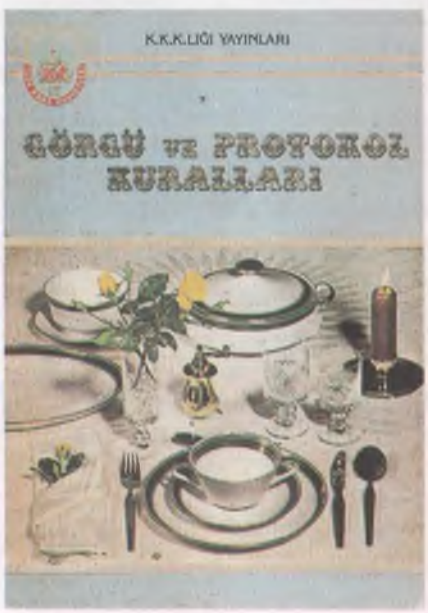

82 - MEHMED EMİN *Âdâb-ı Muâşeret Nasıl Hâsıl Olur.* İzmir, Aydın Vilayeti Matbaası, 1321 / 1903. 74 s. (Özege: 60)

83 - MEKİKOĞLU, SÜLEYMAN [Binbaşı] *Okullarda Muâşeret Disiplini ve Gençlere Başarı Yolları.* Ankara, Bereket Matbaası, 1958. 88 s., 4 Şekil.

84 - MORAN, ADLİ *Görgü (Âdâbı Muaşeret).* İstanbul, Yedigün Matbaası, t. y. 128 s. Hürriyet Gazetesi Neşriyatı.

85 - NACİ (Miralay) *Kolordu Sunuf-ı Muhtelifesine Aid Resm-i Ta'zîm Talimatnamesi.* Sivas, Vilayet Matbaası, 1926. 26 s. Özege Kataloğu'nda kaydı yoktur.

86 - NECİPOĞLU, BÜLENT (Derleyen) *Protokol ve Uluslararası Ziyaret.* İstanbul, Yahyâ Türkân Matbaası, 1984. 16 s., 1 tablo. Lions Yayını.

87 - ODYAKMAZ, A. NEVZAT *Çocuklar ve Gençler İçin Çağdaş Görgü.* İstanbul, Üçler Matbaası, 1976. 136 s.

Telefon Ederken Nelere Dikkat Etmelidir?

1- Anlaşılır biçimde konuşmak için her sözcük, her hece, her ses kendi gerçek biçimi ve değeriyle verilmelidir.

2- Ağzınızın boşluğunu her sese gerçek biçimini veren bir kalıp olarak düşününüz.

3- Dudaklarınızı olanağına dek hareket ettiriniz.

4- Dişler hiç bir vakit konuşurken birbirine kenetlenmiş bulunmamalıdır.

5- Sesiniz, sizin iç dünyanızın aynasıdır, kendisidir. Kendinize karşı adaletli davranmak isterseniz, çok dikkatlı olmalısınız.

6- Siz ne dediğinizi bilebilirsiniz, fakat, sizi dinleyenler anlamayabilirler, bunun için, sözlerinizin elinizden geldiği kadar açık ve anlaşılır bir biçimde söyleyiniz.

7- Pratik yapmak suretiyle çok çabuk söylemesini öğrenebilirsiniz, fakat yine de bunu çok açık ve anlaşılır olarak söylemeliyiz.

8- Bilgili ve temelli bir pratik, herkese iyi konuşmak olanağı sağlayabilir.

9- Gülümsemenin çok önemli bir rol oynadığı yüz yüze konuşmadaki incelik ve nazikliği telefonda da gösterebiliriz. Bunu sadece sesimizin tonu ve iyi seçilmiş sözcüklerimizle yapabiliriz.

Hasan Deniz, *En Yeni Görgü Kuralları (Muaşeret kitabı)*, 6. bs., İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1978, s. 313-314

Yetişim yayınları. Gençler dizisi: 1.

88 - ODYAKMAZ, A. NEVZAT *Görgü Kuralları*. İstanbul, Hürriyet Ofset, 1976. 257+[2] s. Hürriyet Yayını.

89 - OKAY, VAHAP *Sosyal Yaşam Kuralları (Muaşeret Adabı) - Özdeyişler (İbretli Sözler) - Vassınossun (Uyduruk Sözcükler)*. İstanbul, 1990. 63 +[1] s. 4. Baskı. Ben Feleği Nasıl Yendim serisi No: 5.

90 - OKÇABOL, DERVİŞ *Muâşeret Âdabı ve Resmî Teşrifat ve Merasim Kaideleri*. Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1940. xiii+204 s. Ankara Polis Enstitüsü neşriyatından No: 6 (Aynı yıl basılmış farklı kapaklı baskılar görülmüştür.)

91 - [OKSAL], FELİHA SEDAT *Genç Kızlara Muaşeret Usulleri*. İstanbul, Milliyet Matbaası,1932. 134+2 s. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi yayını.

92 - [OKSAL], FELİHA SEDAT *Genç Kız Yetişirken*, İstanbul, Marifet Basımevi, 1940. 168 s.

93 - ONGAN, HİDAYET *Talebeye Muaşeret Bilgisi*, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1938. 94+[2] s. 1. baskı.

94 - ONGAN, HİDAYET ve Dr. M. SEDAT ONGAN *Öğrenciler için görgü. (Yaşamayı Bilmek)*. İstanbul, 1994. 2.baskı.

95 - ONGAN, HİDAYET ve Dr. M. SEDAT ONGAN *Öğrenciler İçin Görgü (Yaşamayı Bilmek)*. İstanbul, 1995. 288 s. 3.baskı.

96 - ONGAN, HİDAYET ve Dr. M. SEDAT ONGAN *Öğrenciler İçin Görgü + Yaşamayı Öğrenmek*. İstanbul, 1999. 368 s. 4.baskı.

97 - ÖMER LÜTFÜ (Binbaşı) *Âdâbı Muâşeret Konferansı. Hayatı İçtimaiye*. İstanbul, Harp Okulu Matbaası, 1930. 70 s.

98 - [ÖRNEK, FAHRETTİN] *Hava Kuvvetlerinde Görgü ve Protokol Kuralları*. Ankara, Hv. Bas. ve Neş. Md., 1987. xiii+ 260 s. Resimli. 2. Baskı.

99 - [ÖRNEK, FAHRETTİN] *Hava Kuvvetlerinde Muaşeret*. [Ankara], Hava Kuvvetleri Basımevi,1967. xv+272 s.+ 28 s. Renkli, resimli.

100 - ÖZDENİZ, H. BAHRİ *Sosyal Tam Âdâbı Muaşeret*. İstanbul, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, 1942. Yayımlayan : Hüseyin Kitabcı, İkbal Kitabevi. 208 s.,1 Fotograf.

101 - POLAT, HÜSEYİN *Notlu, İzahlı Metinlerle, Özet Açıklamalı Geçmişin, Günümüzün ve Geleceğin Âdâbı Muaşeret Kaideleri: Görgü Kuralları*. İstanbul, Doyuran Matbaası, 1987. 104 s.

102 - REMZİ *Hayât-ı İctimaiye Hakkında*. İstanbul, Harb Akademisi Matbaası, 1928. 62 s. Harb Akademisi 1927 - 1928 tedris senesi külliyatı Sayı: 37. (Özege: 7112)

103 - SAFVETİ ZİYA *Büyük ve Orta Elçilerin Reis-i Cumhur Hazretleri Tarafından Kabullerine Vesâir Teşrifât Ahkâmına Dâir Talimâtnâme. Protocole pour le Réception par S.Exc. le Président de la République Turque de MM.les Chefs de Missions étrangers*. by, ty. 5+5 s. Fransızca ve Osmanlıca.

104 - SAFVETİ ZİYA *Resmî Ziyaretlerin ve Kart dö vizitlerin Suret-i Teatisi Hakkında Muhtıra*. Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1926. 12 s. Hariciye Vekâleti Teşrifat Müdiriyet-i Umumiyesi Neşriyatı. (Özege: 16813)

105 - SAFVETİ ZİYA *Âdâb-ı Muâşeret Hasbihalleri*. Ankara, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927. 234+3 s. (Özege: 59)

106 - SAFVETİ ZİYA *Dahili Teşrifat Rehberi*. İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1928. 80+1 s. Hariciye Vekâleti neşriyatından. (Özege: 3542) (Kitap Fransızca ve Osmanlıcadır.)

107 - SALTUK, NÂZIM ve NEVZAT SUDİOĞLU [ODYAKMAZ] *Görgü Ansiklopedisi*. İstanbul, Güniz Matbaası, 1962. 240 s. Okat Yayınevi.

108 - SALTUK, NÂZIM ve NEVZAT SUDİOĞLU [ODYAKMAZ] *Görgü Ansiklopedisi*. İstanbul, Dilek Matbaası,1970. 271 s. 2. Baskı. Okat Yayınevi.

109 - SANER, S. TURGUT *Muaşeret Adabı (Görgü)*. Ankara, Altınok Matbaası, 1963. 134 + VI. s. 1. Baskı

110 - SANER, S. TURGUT *Muaşeret Adabı (Görgü)*. Ankara, Altınok Matbaası, 1968. 143 s. (Aynı yıl yapılmış kapak ve sayfa sayısı değişik bir baskısı daha vardır.) 2. Baskı

111 - SAVAŞÇIN, HÜSNÜ *Adabı Muaşeret*. Kayseri, Vilayet Matbaası, 1938. 23 s. Kayseri Halkevinin Konferans Neşriyatı Seri 1.

112 - SERTELLİ, İSKENDER F. *Çocuklarımıza Muaşeret Dersleri*. İstanbul, 1941. 228 s. Tefeyyüz Kitaphanesi yayını.

113 - SEVİMLİ AY NEŞRİYATI *Herkesin Bilmesi Lazım Gelen Muâşeret Usulleri*. İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1927. 45 + 10 s. (On kuruşa bir kitap serisinden 8. Kitap) (Özege: 7334)

114 - SILANOĞLU, NÂZIM *Çocuklar İçin Resimli Görgü*. İstanbul, Dilek Matbaası, 1969. 128 s. İtimat Kitabevi yayını.

115 - SILANOĞLU, NÂZIM *Çocuklar İçin Resimli Görgü*. İstanbul, Şenoğlu Matbaası, 1972. 112 s. İtimat Kitabevi yayını.

116 - SILANOĞLU, NÂZIM *Mukayeseli Modern Muaşeret (Görgü)*. İstanbul, Hamle Matbaası, 1962. 304 s. Resimli. İnkılap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti.

117 - ŞAŞMAZ, TAHSİN *Medeni İnsan Bilgileri*, İzmir, Doğanlar Basımevi, 1947. 62 s. 2. Baskı.

118 - ŞAŞMAZ, TAHSİN *Yaşama Tarzı, Ferdin Topluluk İçindeki Vazifeleri*. İzmir, 9 Eylül Basımevi, 1947. 46 s.

119 - T.C. Dışişleri Bakanlığı Protokol D. G. Müdürlüğü *Dış Hizmette Sosyal Davranış Kılavuzu*. Ankara, Mayıs 1964. 35+1 s.

120 - T.C. Dışişleri Bakanlığı Protokol D. G. Müdürlüğü *Ankara'da Törenlerde İzlenen Protokol Kuralları*. Ankara, 1965.

121 - TALU, ESİN (Derleyen) *Çocuklar için Görgü*. İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1967. 130+[2] s. Resimli. 2. baskı. Doğan Kardeş yayını.

122 - TANSU, SAMİH NAFİZ *Talebeye Muaşeret Usulleri*. İstanbul, Ahmet Sait Basımevi, 1939. 72 s. Kanaat Kitabevi, Ankara Kütüphanesi Serisi: XXXI.

123 - TOKAR, FEYYAZ *105 Soruda Görgü kuralları*. İstanbul,1990. 95 s. Sabah Yayınları.

124 - *Usûl ve Adâb-ı Muâşeret*. İstanbul, Matbaa-i Askeriye - Süleymaniye, 1327 / 1911. 56+[1] s. (Özege:22084)

125 - VASIF NECDET [ARMAY] *Muâşeret Yolları. Elbise, Şapka ve Medeni âdâbdan bahseder*. Bursa, 1926. 2. baskı. 74 s. Kardaş Kitabhanesi Neşriyatından. (Özege: 13950.)

126 - YENİ İSTANBUL GAZETESİ YAYIN SERVİSİ *Modern Yaşama ve Görgü Ansiklopedisi*. İstanbul, 1972 192 s.

127 - Z[EREN], Dr. Z[EKİ] *Bekârlık ve Evlilik, (Bilgisi ve Öğütleri)*. İstanbul, Ahmet Sait Basımevi, [1939]. 220+[4] s. Resimli. Kanaat Kitabevi, Ankara Kütüphanesi Serisi: XIII.

128 - ZEREN, Dr. ZEKİ *Sıhhat, Terbiye ve Giyim Hakkında Umumi Prensipler ve Adetler*. İstanbul, Ahmet Sait Basımevi, 1940. 224 s. Şekilli. Kanaat Kitabevi, Ankara Kütüphanesi Serisi: XXXVII.

TALİK YAZININ BÜYÜK ÜSTADI

Hocam Hezarfen Necmeddin Okyay

ALİ ALPARSLAN
Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi

Necmeddin Okyay (üstte).

N. Okyay'ın celi talik hatlı ebru levhası: Marifet iltifata tabidir / Müşterisiz meta zayidir.

Bende yazı merakı, üniversiteye, Edebiyat Fakültesi'ne girdiğim tarihlerde başladı. Sağda solda bazı levhalar görüyor ve onlardan çok zevk duyuyordum. O tarihlerde Üsküdar'da oturuyordum. *Türk-İslâm Ansiklopedisi* adlı eserde Necmeddin Okyay'a hattatlar hususunda danışıldığını okuyunca çok sevindim. Meğer kendisi de Üsküdar'da, Toygartepesi'nde oturuyormuş; aynı zamanda Yeni Cami'nin hatibi ve Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde yazı, cilt ve ebru hocası olduğunu öğrenince kendisine müracaat etme yollarını ararken, bir dostumuz üstadı tanıdığımı söyledi. Aylardan ramazan idi. Bir gece teravih namazında Yeni Cami'ye gittik. Namaz sonrası elini öperek yazı yazmak istediğimi söyledim. Ramazan ayından sonra beklediğini söyledi.

YAZI TALİMİNE BAŞLARKEN

Bayram geçince bir pazar sabahı kalkıp üstadın evine yollandım. Kapıyı oğlu açtı; minderde oturan hocamın elini öptüm. Şuradan buradan konuştuktan sonra bana resme merakımı ve hangi yazıyı öğrenmek istediğimi sordu. Bu hususta bir fikrim olmadığını söyledim. Bunun üzerine bana "Gel sen talik yazı öğren, sülüs yazan çok, talik yazan yok" dedi ve yan tarafta duran yazı çekmecesinden bir kâğıt çıkararak bana talik yazının *elif* harfinden *sad* harfine kadar olan kısmını (yani bir satır tutan kısmını) yazdı; bir de kalem açıp verdi ve haftaya beklediğini söyledi.

Bu şekilde başlayan yazı talimi, 1944'ten hocamın vefatına kadar sürdü. Hat çalışmasında, öğrenci ile hoca etle tırnak gibi birbirinden ayrılmaz. Talebe, icazetname de alsa, daima hocasına muhtaçtır. Buna misal olarak bir tavsiyesine temas etmek isterim: Şimdi tam hatırımda kalmayan bir beytin ikinci mısraında "aşk" kelimesi geçiyordu. Keşide verilecek ondan başka kelime de yoktu. Talik yazı kaidelerine göre kelimedeki üç harften hiçbirini keşideli

Necmeddin Okyay'ın celi talik dört levhası:
1. "Tevekkeltü alelallah", 2. "Barekallah", 3. "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi", 4. "İnniz bugzered" (Farsça "Bu da geçer ya Hû")

yazmak mümkün değildi. İşte böyle ahvalde, tilmiz yani talebe üstadına danışma mecburiyetini hisseder ki ben de öyle yaptım. Hocam, çok mecbur kalındığı takdirde kaidenin kırılabileceğini söyledi ve "ş" harfine keşide vermeme müsaade etti.

Necmeddin Efendi'ye yazı yazmak için ilk önce ben müracaat ettim. Daha sonra Uğur Derman, Bekir Pekten ve daha iki kişi devam etti ise de talik üzerinde duran yalnız bu üç kişi oldu. Benim devama başladığım 1944 ile 1960 yılları arasında güzel yazıya pek rağbet yoktu. Bu tarihten sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Emin Barın, önce kûfi daha sonra divani yazı ile bazı denemelere girişti; güzel tasarılar ve yeni anlayışla güzel eserler ortaya koydu, sergiler açtı. Diğer taraftan hattat Hâmid Aytaç'a devam edenler de vardı. Böylece güzel yazı merakı yayılmaya başladı. Bir taraftan Hâmid Aytaç sülüs ve nesih sahasında meraklılara yol gösterirken öbür taraftan da Necmeddin Efendi güzel yazının gelini sayılan taliki yayma hususunda elden gelen yardımları esirgemedi.

HEZARFEN NECMEDDİN EFENDİ

XX. yüzyılın talik yazı üstadı olan Necmeddin Okyay 19 Rebiulevvel 1300/29 Ocak 1883'te Üsküdar'da doğdu. Babası, Üsküdar Mahkeme-i Şer'iye başkâtibi ve Yeni Cami imamlarından Mehmed Abdünnebi Efendi'dir. İlkokulu bitirdikten sonra Ravza-i Terakki Rüştiyesi'nde (ortaokul) dersleri arasında Kuran-ı Kerim'i de hıfzetti. Dini bilgiler dışında, okul hocalarından hattat Hasan Talat Bey'den rik'a, divani ve celi divani yazılarını öğrendi ve icazetname aldı. Hocası, yazıda kabiliyetli olduğunu gördüğü için, onun devrin tanınmış hattatlarından "Filibeli" veya "Bakkal" lakabıyla tanınan Hacı Mehmed Arif Efendi'ye (ö. 1899) götürerek sülüs ve nesih yazılarını öğrenmesine vesile oldu. Üsküdar İdadisi'ne (lise) devama başladığı sırada halta-

Son dönem hat sanatının üç büyük ismi (soldan) Necmeddin Okyay, Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer.

da bir gün yazı derslerine gitmesine müsaade edilmeyince bir yıl sonra okulu terk eden Necmeddin Efendi, Üsküdar Sultantepe'de Özbekler Tekkesi Şeyhi Edhem Efendi'ye (ö. 1904) müracaatla ondan ebru ve kâğıtların güzel yazıya elverişli bir hale gelmesini temin eden ve "âhâr" denen cilalama usulünü öğrendi.

Böylece hat sanatının çekici dünyasına dalan bu genç öğrenci, aynı yıllarda meşhur Sami Efendi'ye devamla talik ve celi talik denen yazıları öğrenerek 1905'te ondan icazetname aldı. Ayrıca daha önce devam ettiği Hacı Mehmed Arif Efendi de 1906 yılında kendisine sülüs ve nesih yazılarından icazet verdi. Bu arada hattatlıkta büyük önemi olan is mürekkebi yapma tekniğini de Vehbi Efendi'den öğrendi. Güzel sanatlardan başka sporun önemli dallarından biri olan kemankeşliğe merak sardı ve Sultan Abdülaziz'in okçubaşısı Seyfeddin Bey'den okçuluğu öğrendi. Durak dinlence bilmeyen bu meraklı öğrenci dini bilimleri de ihmal etmedi ve cami derslerine devamla "ilmiye icazetnamesi" almaya hak kazandı. 1907'de babasının vefatı üzerine onun vazife gördüğü Yeni Cami'ye önce imam, sonra da hatib olarak tayin edildi.

1914 yılında Babıâli'de açılan Medresetülhattatin adlı hattat mektebine de iki yıl müddetle devam ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun son tuğrakeşi olan ve aynı okulda ders veren Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer'den celi sülüs ve tuğra dersleri alan Necmeddin Efendi aynı medresede ebru ve âhâr muallimi olarak vazifelendirildi. Burada ebrunun çeşitlerini yaptığı gibi çiçekleri ebruya tatbik etti. Yani çiçekli ebrular yaptı. Bu sahada yetiştirdiği oğlu Sacid ve yeğeni Mustafa Düzgünman ve ayrıca Niyazi Sayın vasıtasıyla unutulmaktan kurtulan ebru sanatı, onların yolundan yürüyenler sayesinde bugünlere ulaştı. Bugün ebrunun merkezinin İstanbul olduğunu söylersek hata etmiş olmayız.

Güzel sanatlara büyük bir hevesle sarılan Necmeddin Hoca, 1925 yıllarında şemse adı verilen klasik ciltçiliği merak

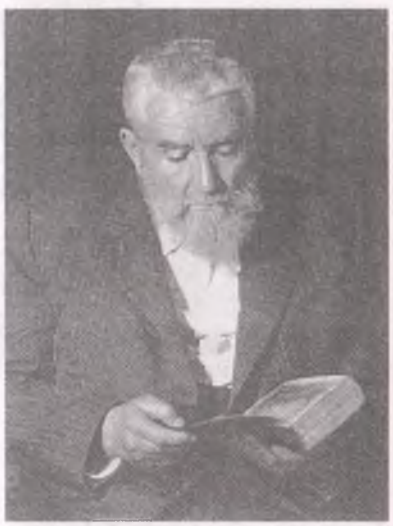

Necmeddin Okyay

ederek mücellit Bahaeddin Efendi'nin yardımıyla bu sanatı da geliştirdi. Oğlunun da gayretiyle, bu cilt sanatını yıllar boyu öğretmeye devam etti. Hattat Mektebi'nin kapatılmasından sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne geçen diğer hocalar gibi o da aynı yerde sanatını sürdürdü. Öncülüğünü yaptığı bu sanat, yetiştirdiği ustalar sayesinde bugün Mimar Sinan Üniversitesi adım alan üniversitenin Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nde aynı tempoyla devam etmektedir. Bugün bu sahanın büyük ustası İslam Seçen, yurtdışında bile aranan sanatkârların başında gelmektedir. Hatta, Lizbon'da Gülbenkyan Müzesi'nde su baskını yüzünden bozulan kitapların tamiri için kendisi birkaç kere Portekiz'e davet edilmiştir.

1948 yılına kadar Akademi'de hocalığa devam eden Necmeddin Efendi, ayrıca gül yetiştirmekle de meşhur idi. Girdiği müsabakalarda madalya bile kazandı. Üsküdar'da Toygartepesi'ndeki evinin bahçesi çok genişti. Burada gül yetiştirmek ve onların bakımı ile uğraşırdı. Siyah gül bile yetiştirmişti. Evine gelenleri uğurlarken genellikle yakınlarına bir demet gül vermekten geri kalmazdı.

Hocası Sami Efendi'nin de arzusuna uyarak daha ziyade talik ve celi talik yazılarının üstüne düşen Necmeddin Efendi,

Önde soldan E. Barın, N. Okyay, R. Kunt. Makale yazarı Ali Alparslan arkada sağdan ikinci.

diğer İslam yazılarını da bilir ve yazardı. Emekli olduktan sonra, zamanın Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirdiği bir kanunla akademiye eser vermeye devam etmişti. Bu kanunla Akademi'nin "Kadim Sanatlar Bölümü"nden emekli olan sanatkârlardan her ay bir eser alınmak suretiyle, onlara emekli olmamış gibi maaşlarını almaları temin edilmişti. Bugün Hoca'nın Mimar Sinan Üniversitesi'nde takriben elli kadar kıt'a ve levhası mevcuttur.

Okçuluk sporuyla da meşgul olması dolayısıyla Okyay soyadını alan ve daha zamanında Hezarfen lakabını kazanan, yani çeşitli sanatlarla donanan bu büyük sanatkâr, 1976 yılında vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'nda, Duvardibi mevkiinde toprağa verildi. Cenaze namazı kendisinin imamlık ve hatiplik yaptığı Yeni Cami'de kılındıktan sonra tabutu başında yaptığı kısa konuşmasında Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in "Bugün kıymetli bir hazineyi toprağa veriyoruz" deyişi hâlâ kulaklarımdadır.

ŞAİRLİĞİ

O, hakikaten bir sanat hazinesiydi. Uğraştığı sanatların hepsinde en ideal dereceye varmıştı. Şairliği de vardı. Dostlarına, tanıdıklarına, hattat arkadaşlarının tayin ve vefatlarında güzel, manalı tarihler düşürürdü. Mesela büyük oğlu Nebih Okyay'ın ev edinmesi üzerine yazdığı

Oğlum Nebih'e şükr mesken verdi
Rabb-i Kerim
Ayn-ı ayından siyânet eylesin
Zat-ı Rahîm
Necmiyâ tarih-i duam düştü mutî
ahfadına
Bu hane-i ra'nada sıhhatle
olsunlar mukîm (1971 M.)

tarih ile Halim Özyazıcı'nın Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne hattat tayin edilmesi münasebetiyle söylediği aşağıdaki tarih, onun bu tarafını belirtmeye kâfidir:

Ferman-ı "Entüeddü" elhak
yerini buldu
Cümle kulûb-ı yârân zevk u
sürurla doldu.
Çek Ba-i Besmeleyle yaz Necmi
tarihini
Hattat Hacı Halim Bey şanla
muallim oldu
1366/1946

Ayrıca İngiltere'den kendisine göndermiş olduğum gül kataloğu için yazdığı:

Güllerin karşımda her an,
solmadan durmaktadır,
Hem temâşâsıyla gönlüm,
şadümân olmaktadır.
Eski bahçem, hatıra geldikçe
didem hûn olur
Şimdi, tasviriyle Necmi, geçmişi
anmaktadır

şiirini Neyzen Niyazi Sayın bestelemiştir.

GELENEĞİN DEVAMI

Necmeddin Efendi, XX. yüzyılda hat sanatının en büyük temsilcisiydi. Hem nazari, hem ameli olarak bu sahada at koşturan yegâne kişiydi. Her hat (yazı) cinsini bilmesine rağmen, daha ziyade talik yazı üzerine eğilmişti. Geniş bir koleksiyona sahip idi. Devrinin diğer koleksiyon sahipleriyle daima görüşür, konuşurdu. Kimde hangi hattatın yazıları var bilirdi. Eserleri teşhis etmekte eşi emsali olmayan bir ustalığa ve bilgiye sahipti. Çoğu zaman şahit olmuşumdur; imzasız bir yazının hattatını kısa bir tetkikle (bazen derhal bazen yarım dakika içinde) tanırdı. Bazen de eserin yazıldığı tarihi bir-iki sene farkla söylerdi. Bu sebeple birçok koleksiyon sahipleri kendisine müracaat ederek elindeki, hattatı ve tarihi belli olmayan eserler için ondan yardım isterdi.

Bugün İslam yazılarının bozulmadan, dejenere olmadan devam etmesi, büyük ustaların kurduğu "mektep"leri devam ettiren kudretli ustaların sayesinde olmuştur. Son devrin iki büyük hattatı olan Necmeddin Okyay ile Hâmid Aytaç Osmanlı-Türk hattatlar zincirinin son iki büyük halkasıdır. Bugün onların yetiştirdiği kişiler, yani onlardan icazetname alanlar, güzel yazı bayrağını muvaffakiyetle koşturmaktadırlar.

İslam yazı sanatının Türkiye'de devam etmesi ve başka ülkelere rehber olmasında bugün İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı Olan IBCICA yani, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından verilen konferanslar ve yapılan yazı müsabakaları da rol oynamaktadır. Kısaca, XX. yüzyılın ikinci yarısında güzel yazının devam etmesinde Necmeddin Okyay hocamın (ve tabii Hâmid Aytaç'ın) gayretleri ve yardımları hiçbir zaman unutulmayacaktır.

YILANDAN ANKA KUŞUNA...

Amerikan Karikatürlerinde Kurtuluş Savaşı (1918-1922)

BİLMEZ BÜLENT CAN

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerikan basınının, yenik Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbeti ve kaybettiği topraklardaki gelişmeleri yakından izlediğini, Ağustos 2001'de *Toplumsal Tarih*'te yayımlanan "Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı (1918-1923)" başlıklı makalemde belirtmiş ve bazı süreli yayınlardan yola çıkarak, konuyla ilgili olarak orada genel bir tablo vermeye çalışmıştım. Bu süreli yayınlardan en çok yararlandığımı belirttiğim, dönemin uluslararası gelişmelerini çok iyi aktaran *Current History* (*CH*), hemen her sayısında Amerikan basınından karikatürler yayımlamaktaydı. Bu karikatürlerden büyük kısmı, o sırada dünya gündeminin başında gelen "Doğu Sorunu"nun bir parçası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbetiyle ilgiliydi. Bazen sayfalar dolusu bir yazının anlatmak istediğini, sadece bir karede ve en çarpıcı şekilde verme şansına sahip olan bu karikatürler, Amerikan kamuoyunun konuya yaklaşımını çok iyi yansıtmaktadır. Bu yazıda, bunlardan bir kısmını okuyucularımızla paylaşmak istiyorum. Bu karikatürlerin her birinin *CH*'de yayın tarihini ve hangi kaynaktan alındığını ayrıca belirteceğim, ancak bu kaynaklarda daha önce ne zaman yayımlandıklarını bilemiyorum. Derginin ilgili sayısının yayımlandığı aydan bir önceki ayda yayımlanmış olduklarını sanıyorum.

Karikatür 1: ***[Bizimle] Görüştüğünüze memnun oldunuz mu! (Brooklyn Eagle)***
(Kaynak: CH, Aralık 1918)

Karikatür 1

Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, Amerika'nın 1917 yılındaki müdahalesiyle Osmanlı İmparatorluğu ve müttefikleri yenilgiye uğratılmıştır. Amerika'nın bu "belirleyici"(!) katkısının yanı sıra, "düşman" güçlerin "ilkellik", "fitne" ve "şiddet"i temsil ettikleri düşüncesi de savaşın son yılından itibaren basın tarafından işlenmiştir. Bu söylemin savaş sonrasındaki barış görüşmeleri sırasında da sürdüğünü gösteren ve *Brooklyn Eagle*'dan alınmış olan Karikatür 1'de, barış masası üzerinde birbirine dolanmış şekilde bekleyen üç yılan, kızgın bir ifadeyle sokacak adam arıyor! Bu yılanlardan en sağdaki Türkleri, en soldaki Avusturya İmparatorluğu'nu, ortadaki ise Almanya'yı temsil ediyor. (Diğer karikatürlerde olduğu gibi, bu dönemin karikatür çizerlerinin, bir şeyi imgelemek üzere çizdiği nesnenin üzerine onun adını da yazarak, işlerini sağlama almayı yeğlediklerini görmekteyiz!) Bu karikatürdeki ilginç bir ayrıntı, en az diğer ikisi kadar bir haneden devleti olan ve bu hanedanın adıyla anılan "Osmanlı" devleti yerine "Turk" ifadesi kullanılırken, Avusturya ve Almanya devletleri için hanedan adının kullanılmış olmasıdır: Sırasıyla, "Habsburg" ve "Hohenzollern" hanedanları.

Karikatür 2

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuyla ilgili olarak okullarda, "müttefikleri yenildiği için Osmanlı da teslim olmak zorunda kaldı"ğını öğreniriz! Almanya'daki milliyetçi tarih anlayışına göre ise, müttefik devletlerin yenilgisine ve cephedeki bazı kayıplara rağmen aslında Alman orduları yenilmeden, ülkenin aydınları ve sosyal demokrat siyasetçileri tarafından arkadan hançerlenerek savaştan çekilmek zorunda bırakılmışlardır (*Dolchstosslegende*). Buradaki karikatür, milliyetçi

Karikatür 2: *Son bacağı üzerinde! (Brooklyn Eagle)*
(Kaynak: CH, Aralık 1918)
Karikatür 3 Türkiye üzerinde mandayı kabul edersek
(New York Herald) (Kaynak: CH, Temmuz 1919)

Türk tarih yazımını destekler nitelikte: Harabeye dönüşmüş bir mekânda yürümeye çalışan ve kafası (Almanya) yaralar içerisinde olan "düşman"ın sol kolu (Avusturya) yaralı; zayıf düşmüş sağ kolu (Bolşevikler) ise kırık bir değneğe yaslanmaktadır. Sol ayağı (Bulgaristan) kopmuş, yaralı olan sağ ayağı (Türkiye) "çatır"dayarak kırılmaktadır. Bu durumda, tamamen işlemez hale gelmiş olan diğer organların yanında, sağ ayağın vücudu taşıyan son organ olduğu, onun da ancak şimdi kırılmakta olduğu dikkat çekmektedir. Ancak beyni Almanya oluşturduğu için, bu iki ülkeden en son hangisinin teslim oluğu konusunda tam bir fikir vermemektedir. (İngilizce başlıkta, "son bacakları üzerinde" gibi bir ifade kullanılmış olması, bunun, "bir ayağı diğer dünyada" anlamına gelmesinden dolayıdır. Ancak, karikatürü daha iyi anlattığı için, başlığı sözcük anlamıyla çevirmeyi yeğledim.)

Karikatür 3

Osmanlı Devleti'nin işgal edilmiş topraklarının paylaşımıyla ilgili tartışmaları Batı'nın metropollerindeki görüşmelerde, masa başında bitirmek isteyen galip devletler, Osmanlı'ya Anadolu'da bir parça toprak bırakmak istemekte, ancak bunun sınırlarını belirleyememektedir. Çünkü başından beri aralarında daha fazla nüfuz sahibi olma çabası ve/ya diğerinin bölgede açık üstünlük sağlayacağı korkusu, ortak hareket etmelerini engellemektedir. Gerçi onların kafalarını asıl karıştıracak olan Kemalist hareket henüz gündemde değildir, ama bu haliyle bile bölgedeki durum içinden çıkılacak gibi değildir. Tam bu sırada, uzun süreden beri bölgedeki gelişmeleri mesafeli bir şekilde izleyen Amerika'nın da şimdi bölgede sorumluluk alması gerektiği ve bölgeye coğrafi uzaklığı nedeniyle, hem Batılı devletlerin hem de bölge halkının gözünde avantajlı konumda olduğu yönünde fikirler ortaya atılmaya başlanır. Daha sonra, Türkiye'nin sadece belli bir bölgesi için geçerli olacak bu öneri, ilk başlarda Türkiye'de bir Amerikan manda yönetimi kurulmasıyla ilgilidir. Buna göre, Türkleri "adam" edene kadar bölge Amerika'nın "uygarlaş(tır)ma"cı politikalarıyla yönetilecek, görevin kendilerine teslim edileceği "uygar" unsurlar ülkede oluşunca, manda yönetimi işlevini tamamlayacaktır. Türkiye'de bazı çevrelerde destek bulan bu öneriyle ilgili ilk tepkiler de bizzat bazı Amerikalılardan geldi: Böyle bir yükümlülük Amerika için büyük bir külfetti. Amerika'nın bölgenin çetrefil yapısının parçası olma olasılığı, birçok insanın konuya temkinli yaklaşmasına, ya da Karikatür 3'te görüldüğü gibi, karşı çıkmasına yol açmaktaydı: *New York Herald*'dan alınmış olan, "Türkiye üzerinde Mandayı Kabul Edersek" üst başlıklı bu karikatürde, o zamanın yaygın deyişiyle "Doğu'nun hasta adamı" olan Osmanlı devletinin İstanbul'daki bakıcısı konumunda gösterilen Amerika (*Uncle Sam*), resim altı yazıda "Batı'nın ondan da hasta adamı" şeklinde nitelendiriliyor. Osmanlı'nın bitkin bir halde

Karikatür 4: *Besleyelim mi, dilimleyelim mi?*
(Newark Evening News)
(Kaynak: CH, Temmuz 1919)

üzerinde oturduğu tekerlekli sandalyenin sağ yanına ise, "Cemiyeti Akvam"ın Amerika'yı "mandatörlük" ile görevlendirdiğini gösteren bir yazı iliştirilmiş.

Karikatür 4

Barış görüşmeleri sırasında, Batılılar arasındaki tartışmalarda gündeme gelen en önemli sorun, Osmanlı yönetiminde bırakılacak toprakların bir bütün olarak bırakılması ile parçalanması arasındaki ikilemden kaynaklanmaktadır. Nitekim Karikatür 4'te "kesmek" yerine, "dilimlemek" (*carve*) fiilinin seçilmesi muhtemelen bu nedenden kaynaklanmaktadır. Bağlam gereği "beslemek" şeklinde çevirdiğim sözcük (*keep*), muhafaza etmek anlamına geldiğinden, burada söz konusu olan, hindinin yaşayıp yaşamayacağına karar vermek olduğu kadar, herkesin kendine düşeni alma hevesiyle hindiyi (Türkiye'yi) kesip parçalaması ile korunup yaşatılması arasındaki çelişkidir. O dönemki çoğu karikatürde rastlandığı gibi, burada Türkiye'yi temsilen hindinin seçilmiş olmasının nedeni, İngilizce'de Türkiye ve hindi için aynı sözcüğün (*Turkey*) kullanılıyor olmasıdır. (Ancak buna rağmen, hindinin üzerine "Turkey" yazmayı ihmal etmez çizer!) Barış görüşmesinde parçalama yönünde planların yapıldığını göstermek için, üzerinde "Barış Konferansı" yazan kadının büyük bir hevesle kesme (parçalama) hazırlıkları yaptığı görülmektedir. Ancak genelde bu dönem karikatürlerinde Britanya'yı temsil eden tipleme olarak "John Bull", hindinin kesilmesine/dilimlenmesine (Türkiye'nin parçalanmasına) karşı çıkmaktadır: "Bağışlayın onun canını bayan - ben oturttum oraya." Hindinin üzerinde oturduğu yumurtanın üzerinde "Britanya'nın Müslüman Vatandaşları Sorunu" yazılı. Burada söz konusu olan, Osmanlı'nın tamamen ortadan kaldırılması yerine, halifeliğin dünya Müslümanları üzerindeki rolünden dolayı yaşatılması ve bu sayede söz konusu bu sorunun kontrol altında tutulmasıdır.

Karikatür 5: *George halletsin! (San Fransisco Chronicle)*
(Kaynak: CH, Ağustos 1919)

Karikatür 6: *Pek yakında: Hindi koşusu (Memphis Commercial Appeal)*
(Kaynak: CH, Ağustos 1919)

Karikatür 5

"Türkiye üzerinde Amerikan mandası" girişimlerinin, konuyla ilgili inceleme yapması amacıyla 1919 yılında bölgeye yollanan Harbord Kurulu'nun verdiği olumsuz rapordan dolayı Amerika'da fazla yüz bulmaması ve yeni oluşmakta olan alternatif iktidar odağı "milliyetçiler"in 1919 yazında Erzurum ve Sivas'ta buna muhalefeti nedeniyle, sonuçsuz kaldığı bir sırada gündeme gelen, "Ermenistan üzerinde Amerikan mandası" kurma önerisi, (o sırada basında yoğun olarak tartışılmakta olan "Ermeni sorunu"yla birlikte) ön plana çıkmıştı. Karikatür 5'te, Britanya'yı temsilen en soldaki John Bull, sağında küçük kardeş İtalya ve karşısında Fransa ile birlikte ellerinde tuttukları kâğıtta görülen "Ermeni Mandası" konusunu görüşürken, Amerika'yı temsilen Sam Amca "Ama benim adım SAM: Se-A-Me!" diyor. Sanırım bundan kasıt, diğerlerinin Amerika'nın başını bir belaya sokmak istediği, ancak Amerika'nın bu oyuna gelmeyeceğidir. Nitekim karikatürün başlığının "Bırakın George halletsin!" olması da bununla ilgilidir bence. Başlıktaki "George", o sırada Britanya'nın Yakındoğu politikalarında belirleyici konumda olan ve Amerika basınına göre manda işini Amerika'nın başına sarmaya çalışan Lloyd George'dur. Burada söz konusu olan, Britanya'nın bu oyununa gelmeme ve işi Lloyd Georg'a bırakma yönünde bir çağrı olsa gerek. (Aynı konu için bkz. Karikatür 5)

Karikatür 6

Barış görüşmeleri sürerken, sembolik bir Osmanlı Devleti'nin varlığına "tahammül" etmeye hazır olan Avrupalı galip devletler, "Türkiye'nin Avrupa'dan kovulması"nı birinci hedef olarak belirlemişlerdi (Bkz. Karikatür 8).

How Would You Like to Have This Bird Wished on You?

Karikatür 7:
Bu kuşu size kakalasalar, ister miydiniz? (Philadeiphia Inquirer)
(Kaynak: CH, Aralık 1919)

Batılıların hazırladıkları anlaşma koşullarını İstanbul hükümetine kolayca imzalattıracaklarını düşündüğünden, Amerikan basını bu "kovma" işinin gerçekleşeceğinden emin gibiydi. Bunu ima eden ve *Memphis Commercial Appeal*'dan alınmış olan Karikatür 6'da, "pek yakında" Türklerin Avrupa'dan Asya'ya "tırıs gitmek" (*trot*) zorunda kalacakları anlatılmak isteniyor. Bu karikatürü seçmemizin bir nedeni de, 1922 yılında yayımlanan ve bu aradaki tarihsel gelişmeyi yansıtan Karikatür 14 ile karşılaştırma olanağı sunmaktır: Avrupa'ya dönen Türkiye artık bir hindi değil, kılıcından kan damlayan bir atlıdır!

Karikatür 7

1919 yılının aralık ayında, manda sorununun hâlâ gündemin en başında geldiği bir sırada, *Philadelphia Inquirer*'dan alınarak *CH*'de yayımlanan Karikatür 7'de, Amerikan mandasının Amerika'ya getireceği olumsuzluk ima ediliyor: Döktüğü Ermeni kanında boğulmak üzere olan bir Osmanlı! Nitekim Osmanlı'nın gırtlağına kadar battığı kan gölünün üzerinde, "Ermeni Soykırımı" yazmaktadır. Amerikan misyoner örgütlerinin, Türkiye aleyhtarı Amerikan siyasetçilerin ve Amerika'daki Ermeni lobisinin çabalarıyla, o sırada Türkiye/Osmanlı deyince akla "Ermeni Soykırımı" gelmeye başlamıştır. Bu başlıkta "kuş" imgesinin kullanılmasının nedeni de, Türkiye'nin İngilizce isminin (Turkey) bu dilde aynı zamanda "hindi" anlamına gelmesiyle ilgili olmalıdır. Ancak, Amerikan basının konuya soğuk baktığını, karikatürün başlığındaki soruda bir kere daha (bkz. Karikatür 5) görüyoruz.

"Maybe I Change My Plans; He Looks Dangerous!"

Karikatür 8:
Planlarımı değiştireceğim galiba; tehlikeli görünüyor! (The Dayton News)
(Kaynak: CH, Mart 1920)

Karikatür 8

1920 yılına girildiğinde, Avrupa ve Amerika kamuoyu, Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde örgütlenen direniş hareketinden haberdar olmuştur. Batı'nın planlarını altüst eden bu beklenmedik gelişme, Batı'da bazı aydınların konuya farklı yaklaşmasına neden oluyor, bu "milliyetçiler"in Bolşevikler ile işbirliği yapma olasılığından olduğu kadar, (özellikle İngiltere'de) genel bir Müslüman muhalefetinden de çok korkuluyordu. Burada bağımsızlıkçı hareketin Müslüman kamuoyunda uyandıracağı sempati kadar, halifeliğin Müslümanlar arasındaki sembolik rolü de önemlidir. (Bkz. Karikatür 3) Bununla ilgili çok sayıdaki karikatürden (Bkz. Karikatür 11 ve Karikatür 12) biri olan ve *The Dayton News*'dan alınarak Mart 1920'de *CH*'de yayımlanan Karikatür 8'de, elinde planlarını taşıyan yaşlı Avrupa, dokunulmaz dikenleriyle bir kirpi olarak resmedilmiş olan "Türkiye Sorunu"na bakarak, durumun zorluğu karşısındaki tereddütünü dile getiriyor: Planlarımı değiştirmem gerekiyor galiba! (Ya da "Planlarımı değiştirsem iyi olacak galiba!") Planlarını temsilen Avrupa'nın elinde taşıdığı rulo kâğıtlardan üsttekinde "Avrupa'nın Afrika ve Asya'daki sömürgeci çıkarları", alttakinde ise "Türkleri İstanbul'dan kovma planları" yazıyor. (Bu konuda ayrıca bkz. Karikatür 6) "Türk Sorunu"nu temsil eden kirpinin üzerinde "Britanya'nın Asya'da ve Afrika'daki Topraklarında Yaşayan Müslümanların İsyan Tehdidi/Tehlikesi" ve "Misilleme Olarak Dini Savaş Tehdidi/Tehlikesi" yazılı.

Karikatür 9

1920 yılının bahar aylarından itibaren, Osmanlı Devle-

ti'nin tarih sahnesinden silinmesi yönündeki planlarının değişik nedenlerden dolayı uygulanamayacağını anlayan Batı, mümkün olan en az egemenlik hakkı ve en küçük toprak parçası ile yaşamaya mahkûm olmuş bir Osmanlı Devleti kur(dur)ma planları yaparken, basında bu konuyu işleyen karikatürlerden biri olarak Karikatür 9, bu durumu, "Osmanlı'nın batan gemiden kurtulması" olarak gösteriyor. Osmanlı'nın/Türk'ün (*The Turk*) bunu, "Avrupalı Güçlerin Arasındaki Çekememezlikler"e borçlu olduğunu temsilen de cankurtaranın üzerine bu sözcükler yazılıyor. Geri planda batmakta olan geminin üzerinde, "Türk [Osmanlı] İmparatorluğu Enkazı" ibaresi var. Türk'ün/Osmanlı'nın karaya çıktığı yerin İstanbul (Constantinople) olması tesadüf değildir. Burada söz konusu olan "dönüş", İstanbul'dan kovmayı öngören eski planlardan vazgeçilmesinden kaynaklanmaktadır (Bkz. Karikatür 5 ve Karikatür 8). Bu bağlamda, daha sonraki yıllarda Kemalist hareketin ortaya çıkmasıyla bazı karikatürlerde işlenen "Türk'ün dönüşü"nün (Bkz. Karikatür 14), burada kastedilen "İstanbul'da kalış"tan veya imparatorluğun eski geniş topraklarından İstanbul'a "dönüş"ten çok daha farklı olduğu unutulmamalıdır.

Karikatür 10

Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı'nda "Milliyetçiler"in Yunan ordularına karşı başarılı direniş hareketleri ve Ankara hükümetinin başarılı diplomatik girişimleri sonucu karmaşık bir hale gelen, galip devletlerin kendi aralarındaki paylaşım savaşımı, Yunanistan'daki ani bir değişim rüzgârı nedeniyle, daha da karmaşık bir hale gelmiştir: Başından beri İngiliz desteğiyle ülkeyi yöneten ve onların yönlendirmesiyle "Anadolu serüveni"ne girişen başbakan Venizelos, Kral Konstantin'in 1917 yılında tahttan indirilmesiyle başa geçen ve tamamen formel bir statüye sahip olan Kral Alexander'ın (bir maymunun kendisini ısırmasından kısa süre sonra) 2 Ekim 1920 tarihinde ölümü üzerine, onun yerine geçebilecek varis arayışına girmişti. Bunun için, babası ile birlikte sürgünde yaşayan, Konstantin'in oğlu Paul'a başvurdu. Paul bunun üzerine, bir plebisit yapılarak babası, büyük kardeşi ve kendisi arasında Yunan halkının bir seçim yapmasını şart koşmuştu. Kendi popülerliğinden çok emin olan ve İngilizlerin tam desteğine güvenen Venizelos bu plebisiti kabul etmişti. Bu nedenle, *Chicago Tribune*'den alınarak 1921 yılının ocak ayında yayımlanan Karikatür 10'da, yine hindi (*Turkey*) imgesi ile temsil edilen Türkiye'nin paylaşılmasıyla ilgili savaşıma ara verildiği ima edilmektedir. Karikatürün altındaki "Müttefikler Yunanistan'ın ziyafet davetiyesini iptal edebilirler" cümlesi, bu plebisit sonunda Konstantin'in ye-

That Old Reliable Life-Preserver

Karikatür 9: ***O eski [bildik] güvenilir cankurtaran (Brooklyn Eagle)***
(Kaynak: CH, Mart 1920)

Karikatür 10: ***Konstantine geri çağrılırsa (Chicago Tribune)***
(Kaynak: CH, Ocak 1921)

IF CONSTANTINE IS CALLED BACK—

—© *Chicago Tribune*

The Allies may withdraw Greece's invitation to the feast

—*New York World*

STORM CLOUDS IN THE EAST

—*Los Angeles Times*

HIS BIG BROTHER

Karikatür 11: *Doğu'da fırtına bulutları! (New York World)* **(Kaynak: CH, Mayıs 1922)**
Karikatür 12: *Abisi! (Los Angeles Times)* **(Kaynak: CH, Haziran 1922)**

niden başa geçme olasılığıyla ilgili kaygıyı dile getirmektedir. Geri planda Yunan halkını temsilen bir Yunan'ın Konstantin'i (kısaltılmış adı olarak "Tino"), "Yunan tahtı"na çağırıyor olması, bu olasılığı ima etmektedir. Nitekim, bu plebisiti kabul ettiği iktidarını pekiştirmek için genel seçime de giden Venizelos, her ikisinde de hezimete uğrayacaktı: Konstantin hem kral seçildi, hem de onun tarafları olan parti seçimi kazandı. Bunun sonucu olarak, İngilizlerin de desteğini kaybeden Yunanlılar ve bir süreden beri Fransız ve İtalyanların desteğini arkasına almış olan Ankara hükümeti Anadolu'daki savaşlarında baş başa kalmıştı!

Karikatür 11
Karikatür 12

Anadolu'daki Türk Yunan-Savaşı sırasında, Ankara hükümeti bir yandan 1921 yılındaki Sakarya Savaşı'nda üstünlüğünü kanıtlamış, bir yandan da Hindistan'daki Müslümanlar arasında destek bulma girişimlerine başlamıştı. Ankara hükümetinin bölgeye yollamış olduğu temsilciler sayesinde bu girişimlerin oldukça başarılı olduğu, o zaman bugünkü Pakistan ve Bangladeş'i de kapsayan Hindistan'da Ankara için yardım paraları toplandığı ve hatta bir "Hilafet hareketi" oluşturulduğu biliniyor. Bu durum, başından beri dile getirilen (Bkz. Karikatür 3 ve Karikatür 8) ve özellikle İngilizler için geçerli olan bir korkunun 1922 yılında tüm Batı'da yayılmasına yol açtı: İslam'ın uyanışı! 1922 yılının mayıs ayında *CH*'de yayımlanan ve "Doğu'da Fırtına Bulutları" alt başlığını taşıyan Karikatür 11 (*Los Angeles Times*'dan alınmış) bu korkuyu dile getirmektedir: Dünyaya saldırmaya hazır İslam, elinde kılıcıyla toz bulutu arasında gelmektedir. Haziran 1922'de yayımlanan ve *Los Angeles Times*'tan alınmış olan, "Büyük Abisi" başlıklı Karikatür 12'de, "300.000.000 Müslüman"a sığınmış olan Türkiye, "büyük abi"sine güvenen bir çocuk olarak, (İngiltere başta olmak üzere, Müttefiklerden oluşan) düşmanlarına dil uzatmaktadır! Nitekim düşmanlarının korkuyla yaklaşamamalarından, bu "numara"nın işe yaradığının ima edildiğini düşünebiliriz.

Karikatür 13

1922 yılının sonlarına doğru Anadolu'da durum tamamen değişmiştir: Batı'nın tüm korkularının tersine, Bolşeviklik veya İslamcılıktan değil Batı'dan yana belirlediği tavrını başından beri büyük ısrarla anlatmaya çalışan Ankara hükümeti, bir yandan işgalci Yunan ordularını Anadolu'dan kovmuş, diğer yandan Batı'yı bu konuda ikna etme çabalarında önemli mesafe katetmişti. Nitekim Amerikan basını artık, Ankara'da ayağa kalkanın İslam değil (Bkz. Karikatür 11 ve 12), yeni bir Türkiye olduğunu bilincinde olarak, Ankara hükümetine karşı daha anlayışlı bir tavır sergilemektedir. Kasım 1922 yılında *CH*'de yayımlanan ve *New York Times*'tan alınmış olan "Yeni/diğer bir anka kuşu" alt başlıklı Karikatür 13'te, kendi küllerinden doğan "anka kuşu" gibi, Türkiye "Birinci Dünya Savaşı"

alevleri/külleri arasında yükselmektedir. Başlığın altında şu cümleyi okuyoruz: "Yakılan, ancak kendi yuvasının küllerinden yeniden doğan efsanevi kuş gibi." Burada önemli bir ayrıntı: Türkiye için hâlâ hindi imgesi kullanılmaktadır, ama başında fesiyle bu hindi gururla ayakta durmaktadır. Ama o da ne, kan mı yoksa ağzındaki!

Karikatür 13: ***Yeni bir anka kuşu (New York Times)*** **(Kaynak: CH, Kasım 1922)**

—New York Times

ANOTHER PHOENIX

Like the Mythical Bird that was Burned and then Born Anew from the Ashes of Its Nest

Karikatür 14

Lozan barış görüşmelerinin başladığı ayda yayımlanan "geri mi geliyor?" alt başlıklı Karikatür 14'te, daha önce Avrupa'dan Asya'ya kaçan hindi şeklinde tasvir edilen (Bkz. Resim 6) Türkiye, şimdi atının üzerinde ve elinde kanlı kılıcıyla Asya'dan Avrupa'ya geri dönmektedir. Görüldüğü gibi, Türkleri vahşet, kan vs. imgelerle anlatma anlayışı hâlâ sürmektedir, ama eski küçümseyici tavır ve zavallı/çaresiz insan imgesi terk edilmiştir. Ufukta İstanbul'un görülmesi ve alt başlıkta Türklerin geri dönüşünün bir soru işaretiyle verilmesi, bu sırada İstanbul'un Ankara hükümetine teslim edilmesi için Ekim 1923'te yapılan görüşmelerle ilgilidir. Nitekim 1922 yılının eylül ayının sonuna kadar Anadolu'yu işgalci Yunan ordularından temizleyen Ankara hükümeti orduları, Çanakkale'de İngilizlerle karşı karşıya kaldığında, iki taraf savaşmak yerine pazarlığı seçmişti. 1922 yılının kasım ayında *CH*'de yayımlanan bu makale, *Galveston News*'ta bu pazarlıkların henüz bitmediği bir sırada yayımlanmış olmalı. Nitekim, İngiltere, Fransa, İtalya ve Türkiye arasında imzalanan ve 15 Ekim 1922'de yürürlüğe giren Mudanya Mütarekesi'nden dört gün sonra 19 Ekim 1922 tarihinde Refet Paşa ve yanındaki sembolik sayıda birlik İstanbul'a girmiş ve bu karikatürün alt başlığındaki soruyu cevaplandırmıştı.

—Galveston News

COMING BACK?

Karikatür 14: ***Geri mi Geliyor?*** ***(Galveston News)*** **(Kaynak: CH, Kasım 1922)**

Şam'da "Temel İçgüdü" 1889!

T. C. BAŞBAKANLIK
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Baş rollerini Sharon Stone ve Michael Douglas'ın paylaştığı "Basic Instinct" filmi yurtdışında olduğu kadar Türkiye'de de büyük ilgi çekmiş ve geniş yankı uyandırmıştı. Türkiye'de "Temel İçgüdü" adıyla oynatılan filmde Sharon Stone, önce güzel saatler yaşattığı erkekleri sevişme sırasında beyaz ipek fularlar ile karyolaya bağlayan, bir buz kıracağı ile vücutlarını delik deşik eden ve sonra da erkeklik organlarını keserek öldürdüğü sanılan genç ve güzel bir kadın rolünü üstlenmişti. Michael Douglas ise elindeki cinayetlerin tek zanlısı olan Sharon Stone'a bir güzel âşık olup onunla gizlice ilişki kuran ve sonuçta onun suçsuz olduğunu dünya âleme ispat etmeyi başaran genç, hırslı ve çapkın dedektif rolündeydi.

Bir kadının kendisiyle birlikte olan erkeği sevişme sırasında yatağa bağlaması fantezisi kadar, yatağa bağlanmış olan savunmasız durumdaki adamın erkeklik organını keserek öldürmesi fikri de büyük yankı uyandırmıştı. Bir anda, "yatağa bağlama fantezisi" dünyanın her yerinde moda oluvermişti. Dünyanın çeşitli yerlerinde, sevgilisine veya kocasına kızan kadınlar onları "erkeklik aletini kesme" yoluyla cezalandırmaya girişivermişlerdi. "Karşılıksız kalan suç, giderek moda olur" özdeyişi yerini bulmuştu. Kadınların erkekleri onların "iktidar aletlerini ellerinden almak" yoluyla "cezalandırma" uygulamaları giderek dünya çapına yayılmış, karı kocalar ve sevgililer arasında "acaba mı" soruları kara kedi gibi dolaşmaya başlamıştı.

"Temel İçgüdü" filminin Türkiye'de yankı bulması, İzmirli bir evkadını olan "Sharon" Emel'in kendisini aldattığından şüphelendiği kocasını "Temel İçgüdü" usulüyle cezalandırması ile gerçekleşti. Olay iyice ayyuka çıktı. "Sharon" Emel hapse girdi, kesilen organ yerine dikildi, kan kaybından ölmek üzere olan koca da yeniden hayata döndürüldü. Bu süreçte mahkeme kararıyla boşanmış olan iki iflah olmaz sevgili, "Sharon" Emel hapisten çıkar çıkmaz ikinci kez yeniden evlenerek gündeme bir kez daha oturdu. Zamanla, "Temel İçgüdü" filmi sansürlenmiş haliyle şifreli televizyon kanallarında bile yayımlanmaya başladı. Zaman geçtikçe, filmin konusu ve içerdiği şiddet görüntüleri de giderek unutulmaya yüz tuttu.

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki sayısında yer alan belgelere göre, kadınların erkeklere kızıp onları "alet-i tenâsül"ünü keserek cezalandırması fikri, "Temel İçgüdü" filminden çok daha eskilere gidiyor olmalı. Birinci belgemizde Suriye'nin Şam vilayetinin Hasbiya kazasında hapishaneden Yıldız Sarayı'na Arapça bir telgraf göndererek, "ırzına tasallut etmiş olan bir katolik papazının alet-i tenâsülünü kat' eylediği cihetle" bir aydan beri kocası ile bir-

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Dosya: 38, Sıra: 3, Aded: 2, 2.7.1306, Vesika: 1

likte hapishanede tutulduğundan yakınan ve kendisinin ve kocasının cezasının affedilmesini isteyen Meryem Nesîm'in bu dileğinin Sultan II. Abdülhamid'e 15 Ocak 1889 günü iletildiği Süreyyâ imzalı bir başkitabet yazısını bulacaksınız.[1]

Bunun üzerine, muhtemelen Sultan II. Abdülhamid'in isteğiyle, Suriye'nin Hasbiya kazasına Adliye Nezâreti aracılığıyla bir yazı yazdırıldığı ve olayın detayları hakkında daha ayrıntılı bilgi istendiği anlaşılmaktadır. Bir gün sonra, 16 Ocak 1889 günü, Şam Adliyesi'nden Bedrâk imzasıyla Adliye ve Mezâhib Nezâreti yoluyla Yıldız Sarayı'na yollanan telgraftan oluşan ikinci belgemize göre Meryem Nesîm sorgusunda "Katolik papazın kendisinden fiil-i şeni' icrâsını taleb" ettiğini iddia ettiği anlaşılmıştır. Kendisiyle yatmak istediğini söyleyen Katolik papazın üstelemeleri üzerine, Meryem Nesîm papazı evine davet etmiş, sevişmek vaadiyle onu karanlık bir odaya sokmuş ve kocasıyla birlikte papazın üzerine çullanarak adamın "alet-i tenâsülünü kat' eylemiş"tir.[2] Şam Adliyesi'nden Merkez Savcı Yardımcısı Bedrâk imzasıyla gelen cevabi yazıda "fiilin muhâfaza-i ırz yolunda olmayıp tasavvur ve tasmîm ile vaki' olduğu", yani suçun yalnızca namusunu savunmak için değil, önceden planlanarak ve tasarlanarak "taammüden" işlenmiş olduğunun anlaşıldığı da belirtilmiştir.

Dönemin Adliye nâzırı ünlü tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın Şam Adliyesi'nden Merkez Savcı Yardımcısı Bedrâk imzalı bu cevabi telgrafı bir buçuk ay kadar sonra 4 Mart 1889 günü Yıldız Sarayı'na gönderdiği nezaret tezkeresi, yani üçüncü belgemiz de ilk belgenin ekine yazılmıştır.[3]

Yıldız Tasnifi'nde bulunan bu belgelerin ekinde Sultan II. Abdülhamid'in irâde-i seniyyesi bulunmamaktadır. Bundan çıkarılabilecek tek sonuç, Sultan II. Abdülhamid'in "ırzına tasallut etmiş olan bir Katolik papazın alet-i tenâsülünü kat' eyleyen" Meryem Nesîm ve kocasını bu suçtan dolayı affetmemiş olduğudur. Şam Adliyesi Merkez Savcı Yardımcısı Bedrâk'ın uyarısıyla, Sultan II. Abdülhamid de bu cinayetin "taammüden" işlenmiş olduğuna hükmetmiş olmalıdır. Meryem Nesîm affedilmiş olsa, bu belgelerin tamamının, belgelerin ekine düşülen irâde-i seniyye ile birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin İrâdeler Tasnifi'nde bulunması beklenilirdi.

Belgelerimizin transliterasyonlarına geçmeden önce, bir fıkrayı okurlarımıza hatırlatmak istiyoruz. Adamın biri vitrininde saatler duran bir dükkâna girer ve vitrindeki saatlerden birinin fiyatını öğrenmek ister. Aldığı cevap şaşırtıcıdır: "O saatler satılık değil, beyim." Şaşkınlığını üzerinden atar atmaz, "Saatler madem satılık değil, neden onları vitrine koydunuz?" diye sorar. Dükkân sahibi de "Dükkânın tabelasını okumadınız mı beyim, burası sünnetçi dükkânı. Ya ne koysaydık vitrine?" cevabını yapıştırır!

Biz de, bu fıkradan hareketle, Arşivden Bir Belge'nin bu ayki bölümünde görsel malzeme olarak bir saat kulesi fotoğrafı kullanmak istedik. Ne "alet-i tenâsülü kat' edilmiş olan" Suriyeli Katolik papazın, ne de belgelerdeki deyimle, "ırzına tasallut etmiş olan bir katolik papazının alet-i tenâsülünü kat' eylediği" için hapse atılmış olan Hasbiyeli Meryem Nesîm'in fotoğraflarını, doğal olarak, bulamadık.

Bu durumda, görsel malzeme olarak, "ya ne koysaydık?", diyerek bir saat kulesi resmi koyacaktık, ama resmimiz editoryal bir "sansür"e uğradı!

1852
Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dâiresi

Irzına tasallut etmiş olan bir katolik papazının alet-i tenâsülünü kat' eylediği cihetle bir aydan berü zevciyle mahbûs bulunduğundan bahisle istid'â-yı merhameti mutazammın Meryem Nesîm imzâsıyla Hasbiya'dan vârid olan Arabiyyü'l-ibâre telgrafnâme tercümesiyle beraber bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i tâcidârî leffen irsâl-i sûy-i sâmî-i nezâret-penâhîleri kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 13 Cemâziyyelevvel sene 1306 ve fî 3 Kânûnısânî sene 1304 [15 Ocak 1889].

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Süreyyâ

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Dosya: 38, Sıra: 3, Aded: 2, 2.7.1306, Vesika: 1

1852
Adliye ve Mezâhib Nezâreti
Umûr-ı Cezâiye Müdürlüğü
Şâm merkezinden Bedrâk imzâsıyla Adliye Nezâreti'ne keşide edilen telgrafnâmenin sûretidir.
C. 4 Kânûnısânî sene 1304 [16 Ocak 1889]. Meryem Nesîm'in isticvâbında katolik papazının kendisinden fiil-i şeni' icrâsını taleb ve te'kîdini müteâkib kendisine işâye ederek hânesine gelmesiyle karanlık bir odaya götürüb alet-i tenâsülünü kat' eylediği gösterildiğinde fiilin sırf muhâfaza-i ırz yolunda olmayıp tasavvur ve tasmîm ile vâki' olduğunu mahallî işârâtından anlaşıldığı merkez müdde-i umûmi muâvinliği ifâdesiyle arz olunur fermân.

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Dosya: 38, Sıra: 3, Aded: 2, 2.7.1306, Vesika: 2

Enâmil zîb-i tekrîm olan işbu tezkire-i seniyye-i husûsiye meâl-i âlîsi rehîn-i îkân-ı âcizânem olarak Sûriye İstinâf Mahkemesi Müdde-i Umûmiliği'nden telgrafla isti'lâm-ı keyfiyyet olunmuşdu. Fiil-i mezkûrun muhâfaza-i ırz yolunda îkâ' edilmeyip tasmîm ve tasavvur ile icrâ edildiği ifâdesine dâir mezkûr müdde-i umûmilikden bu kere alman telgrafnâme sûreti matviyyen takdîm kılınmış ve mahallince tahkîkât ve muâmelât-ı kanûniyenin tesrî'iyle neticesinin iş'ârı lüzûmunda zikr olunan müdde i umûmiliğe bu def'a tavsiye ve ihtâr edilmiş olmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyülemrindir.

Fî 2 Receb sene 1306 ve fî 20 Şubat sene 1304 [4 Mart 1889].
Nâzır-ı Adliye
Cevdet

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Dosya: 38, Sıra: 3, Aded: 2, 2.7.1306, Vesika: 1

1. BOA, Yıldız Tasnifi, Y.MTV, Dosya: 38, Sıra: 3, Aded: 2, 2.7.1306, Vesika: 1.
2. ibid, Vesika: 2.
3. ibid, Vesika: 1.

BAZI BELGELER IŞIĞINDA İTTİHATÇILARIN AŞİRET ÇALIŞMALARI

İttihat Terakki ve Balaban Aşireti

VATAN ÖZGÜL

Toplumsal Tarih **dergisinin 91. sayısında Fuat Dündar'ın "İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları" başlıklı bir makalesi yayımlandı. Makalede Anadolu'yu Türkleştirmeyi hedefleyen İttihatçıların Ermeni, Alevi, Kürt ve Türkmenlere yönelik araştırmaları ele alınıyordu. Balaban aşiretinin İttihat ve Terakki ile ilişkilerini ortaya koyan belgelerin bu konuya katkıda bulunacağını düşünüyoruz.**

Makalede yer alan fotoğraf ve belgeleri kullanmamıza izin veren (Gül Ağa'nın torunu) Müslüm Gülşen'e ve yardımları için Ali Aktaş ve Müfit Yüksel'e teşekkür ederiz.

Belge 1

Balaban aşireti Rakka Çölleri'nden Erzincan'a, Azerbaycan'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada yaşamış olduğu tespit edilen bir aşirettir. Balabanlılar hakkında ilk tarihsel bilgi Balabanlıların Anadolu'ya –şu an Yunanistan sınırları içindeki– Dimetoka'dan göç ettikleri şeklindedir. Sözlü verilerle de uyuşan bu bilginin yanında Balkanlar'da tespitini yaptığımız toponomik veriler de Balabanlılar'ın Balkanlar'daki varlığını doğrulama yönünde kullanabileceğimiz bir argüman niteliğindedir. Anadolu'ya niçin göç ettikleri konusunda herhangi bir bilgi henüz elde edilememiştir. Ancak var olan şecere ve tarihsel bilgilerin ışığında şu anda yaşamakta oldukları Erzincan ve çevresine tahmini olarak 15. yüzyılda yerleştikleri düşünülmektedir.

I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Dersim ve çevresindeki devlet yetkilileri ile yakın ilişkileri bulunan Balabanlılar bazı bürokratik ya da hukuki meselelerde yardım görmekteydiler. Devlet yetkilileri ile Balabanlılar arasındaki yazışmalar bu konuda kayda değer bir fikir vermektedir.[1]

Aktaracağımız bilgiler açısından asıl önemli olan noktalar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı'dan hemen önce ve sonrasındaki –genel anlamda– Dersim'deki aşiretlere karşı olan tutumu ve bu arada Balabanlılar'la olan ilgisi ve o günkü şartlarda yürütülen örgütlü mücadeledir.[2] 1908 yılında bir cemiyet, 1913 yılında ise parti kimliği kazanan İttihat Terakki'nin Balkanlar'dan Doğu Anadolu'nun en ücra köşesine kadar ulaşan etkisi ilgi çekicidir. Zamanın ulaşım ve iletişim olanaklarını da düşündüğümüzde, örgütlenmedeki başarısına hayran olmamak işten değildir.

Siyasal alanda örgütlenmesindeki başarısının dışında ilgi çeken bir olay vardır ki, o da İttihat Terakki'nin Anadolu'da yaptırdığı etnik-sosyolojik alan araştırmalarıdır.[3] O dönemde İttihat Terakki'de görevli bir araştırmacı-sosyolog olarak Ziya Gökalp, Anadolu'nun çeşitli dinsel inançları ve etnik grupları olduğunu vurguluyor ve bunların incelenmesi gerektiğini söylüyordu. Bunun üzerine parti, Kızılbaşları ve Bektaşileri incelemek üzere Baha Sait'i, Ahiler'i incelemek üzere Bursalı Mehmed Tahir ve Hasan Fehmi Hoca'yı, aşiretleri, (aşiretlerin çoğunun Alevi olması itibariyle) Aleviliği ve tarikatları incelemek üzere Zekeriya Sertel'i; Türkmen ve Kürt aşiretlerini incelemek üzere Habil Âdem'i;[4] Ermenileri, Çingeneleri, Alevi ve Bektaşileri incelemek üzere Esat Uras Bey'i[5] Anadolu'ya göndermiştir. Ayrıca Ziya Gökalp de Kürt aşiretleri üzerine sosyolojik araştırma yapmıştır.[6]

Bütün bu alan araştırmalarının sadece bir meraktan ileri gelmediği bellidir. Bu araştırmalar ve İttihat Terakki'nin doğunun en ücra köşesindeki aşiret liderlerine kadar ulaşıp örgütlemesi, daha doğrusu bu örgütlenmedeki başarısı, bütün bu gayretlerin belli bir amaca yönelik, bilimsel-rasyonel bir tavır olduğu kanısını uyandırıyor. Nitekim bu anlatılanlar ile Balabanlıların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişleri ve sonrasında ortaya çıkan gelişmelerde İttihat Terakki ile birlikte hareket etme bilinci, saf ve içten vatanseverlik duygusunun ilerisinde, örgütlü ve bilinçli bir hareketin varlığını gösterdiğini söyleyebiliriz.[7] Bir başka görüşe göre İttihat Terakki'nin bu gayretinin altında şu sebepler yatmakta idi:

> Balkanlar'ın elden çıkmasından sonraki Osmanlı topraklarında kalan halk kitlesi, görece daha homojen bir yapıya bürünmüştü. Böylece Türkçülük esaslı bir ulus-devlet projesini hayata ge-

çirmenin mümkün olduğu düşünülüyordu. Ama öncelikle Anadolu'daki etnik dağılımın bilinmesi gerekiyordu. Hangi yörelerde hangi etnik grubun çoğunluk, hangisinin azınlık olduğu bilinmeliydi ki ona göre karışım yapılsın. Anadolu'da yaşayan etnik gruplarla ilgili bilgiler hem iskân coğrafyasının dağılımını belirleyecek ve hem de resmi ideolojinin oluşumunda gerekli katkıyı sağlayacaktı. İttihat ve Terakki, Anadolu'daki etnik topluluklara ilişkin verileri, devletin kendi kurumlarından, yabancı kaynaklardan ve teşkilat üyesi araştırmacıların yaptığı çalışmalardan olmak üzere üç yoldan sağladı.[8]

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzincan Kaza Merkeziyesi tarafından Balabanlıların liderine –büyük bir olasılıkla Gül Ağa'ya– gönderilen 25 Mayıs 1910 tarihli mektuptan, Balabanlıların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kabul edildiklerini anlıyoruz:[9]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, gerçekleştirdiği etkinlikleri, devletin varlığı ve bütünlüğü ile ilgili olayları, birlik ve beraberliği gerektiren önemli sosyal-psikolojik olayları, çeşitli zamanlarda üyelerine telgraf ya da posta aracılığıyla bildirdiğini tespit ediyoruz.[10]

Aynı bağlamda Erzincan mutasarrıfı tarafından 23 Ekim 1912 tarihli bir yazı ile Balkanlar'da devam eden savaşta, Osmanlı askerlerinin ihtiyacı olan bazı mühimmatın sağlanmasında yardımcı olunması için Gül Ağa'dan yardım talep edilmiş, hatta bu yardımların toplanması için oluşturulan belediye komisyonuna Gül Ağa'nın da bizzat katılması istenmiştir.[11] Bahsedilen Erzincan mutasarrıfı, Esat Rauf Bey olsa gerektir. Kendisi 30 Ekim 1910 ile 31 Ağustos 1913 tarihleri arasında Erzincan'da görev yapmıştır.[12]

Belgelerden görüldüğü üzere Gül Ağa namlı Balaban Aşireti liderinin önemli bir imajı vardır. Bu görüşümüzü Nuri Dersimi de doğruluyor. Balaban Aşireti lideri Gül Ağa'nın Erzincan çevresinde büyük bir etkinliğe sahip olduğunu söylüyor.[13] Benzer etki Erzincan İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde de olmalı ki kendisine Merkezi Yönetim Kurulu üyeliği görevi veriliyor. Demek ki Balaban Aşireti lideri olarak Gül Ağa'ya güven duyuluyor ve yararlı hizmetler vereceğine inanılıyor.[14]

1913 senesine doğru Balabanlı Gül Ağa'nın İttihat ve Terakki üzerindeki etkisi artmıştır. Belgelerden anladığımız kadarıyla Halet Bey, Gül Ağa üzerinde olumlu bir etki uyandırmış.[15] Halet Bey için çalıştığı anlaşılan Gül Ağa'dan, Erzurum'da bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzurum-Van Vilayetleri Müfettişi Hilmi Bey tarafından, 1914 senesi için de benzer gayreti göstermesi isteniyor. Hilmi Bey, Halet Bey'in Erzincan'dan milletvekili olarak seçileceğini bildiriyor.[16]

Gül Ağa, oğulları Kamer Gülşen (solda) ve Halil Gülşen'le (sağda) birlikte.[10]
Fotoğraf ve fotoğrafla ilgili bilgiler Müslüm Gülşen'den alınmıştır.

5 Eylül 1914 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzurum Müfettişi Hilmi Bey tarafından Gül Ağa'ya gönderilen mektuptan daha önce Erzincan'da Gül Ağa ile Balabanlılar'dan asker alma konusunda konuştuklarını anlıyoruz. Hilmi Bey, şartların çok kötü olmayıp sadece 50 askerin yeterli olacağını, gönderilecek olan askerlerin Balaban Aşiretine mensup olduklarından, rahatlıkları için ayrıca ilgileneceğini bildiriyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzurum Müfettişi Hilmi Bey, Balabanlıların önceki olaylarda göstermiş oldukları gayret ve başarıdan dolayı böylesi bir iltifatta bulunuyor olsa gerek.[17]

Erzincan mutasarrıfı tarafından gönderilen 19 Ocak 1915 tarihli belgeden Gül Ağa'nın Selepür Nahiyesi Müdürlüğü'ne vekâleten bakmakla görevlendirilmiş olduğunu anlıyoruz.[18] Bu belgede yazılı emir ile Ulukışla'dan Sivas yolu ve Diyarbakır'dan Harput yolu ile Erzurum'a –muhtemelen Ruslarla mücadeleye– gidecek olan birliklerin konaklaması ile ilgili ko-

Belge 3

Belge 4

mümkün. İttihat Terakki'nin yaptırmış olduğu etnik-sosyolojik alan çalışmaları belki de en çok, feodal yapı ile başarılı iletişim kurma ve bu tip unsurları etkileme konusunda kullanılmıştır denilebilir. Gerek devlet arşivlerinde gerekse özel arşivlerde, bu çıkarımı destekleyici argüman niteliğinde birçok belgenin bulunduğunu zannediyoruz. Bu belgelerin gün ışığına çıkması, hem I. Dünya Savaşı'nda (ve öncesinde) Doğu Anadolu'da cereyan eden olayları hem de zamanın aşiret-devlet erkânı ilişkisini anlama ve anlamlandırma konusunda hiç şüphesiz yararlı olacaktır.

nularda, konaklama yerlerindeki halkın gerekli gayreti gösterip yardımda bulunması, aksi takdirde divan-ı harpçe cezalandırılma durumunun söz konusu olduğu bildirilmekteydi.[19] Bahsedilen Erzincan mutasarrıfı, Memduh Sermet Bey olsa gerektir. Kendisi 10 Kasım 1914-11 Eylül 1915 tarihleri arasında Erzincan'da mutasarrıflık yapmıştır.[20]

SONUÇ YERİNE

Belgelerden Balaban Aşireti lideri ile İttihat Terakki yetkilileri arasında azımsanmayacak bir iletişimin varlığını tespit etmek

Belge5

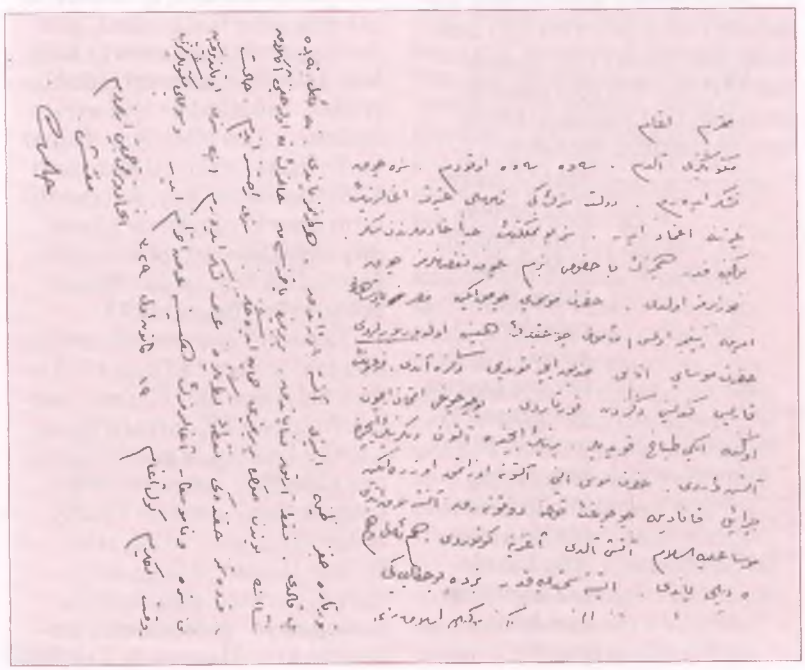

BELGELER

BELGE 1

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Âzâsından Halil Ağazade Gül Ağa'ya

Erzincan
6

Muhterem Kardeş,

Cemiyetimizin ittihat kulübüne âzâ intihap olundunuz. Kulübün reis ve âzâlar ile görüşülerek mübârek vatanımızın her suretle teâlisine müttehiden ibzâl-i hamiyet etmenizi bekleriz. Aziz kardeş.

12 Mayıs 1326 [25 Mayıs 1910]

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzincan Kaza Heyet Merkeziyesi
resmi mühürü

BELGE 2

Muhterem vatandaşlar,

Vatanı bütün dünya bir araya gelse en son ferdine kadar müdafaa ettiğimizi isbat için teşkil olunan Müdafaa-i Milli Heyetleri'nin Umum Kumandanlığı'nı mücahid-i hürriyet Enver ve Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerin merkezi umumiye kararı ile deruhte ettiklerini umum vatandaşlarımıza tebşir eyleriz. Kongre kemali muvaffakiyetle bu gece itmâm-ı vazife etti. Âzâyı sabıka ibka olunarak Merkezi Umumi Paris Ataşe Militeri Fethi, İstanbul Mebusu Nesimi, Erkân-ı Harbiye Kol Ağası Halil, Dahiliye Nazır-ı Sabıkı Talât, Tıp Fakültesi Müdürü Ali Bey'lerin ilavesi ile teşkil olundu.

Dün Trablus'un (Selam) nahiyesi müdüriyetinden bugün (Derne) kaymakamı ile liman reisinden merkezi umumiye gelen resmi telgrafname ile İtalya'nın Trablus istihkâmından atılan toplarla üç zırhlının hasara uğradığını ve Derne'ye alçak İtalyan donanması asker çıkarmak için vukua getirdiği bombardıman ve hücumun merdane defedildiği ve ahali-i İslamiye'nin kuvvet-i maneviyesinin fevkalade yerinde olarak Cenâb-ı Hakk'a bilistinat mukabeleye hazır olduğu tebşir olunur.

Şimdi Derne kumandanı Nazif Bey'den alınan telgrafta İtalya'nın üç zırhlısının yalnız hasara uğradığı değil büsbütün yanmış olduğu tebşir olunur. 29 Eylül 1327 [12 Ekim 1911]

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Erzincan İdare Heyeti mühürü

BELGE 3

Erzincan Mutasarrıflığı
Numara: 913
Gül Ağa'ya

Rıfatlı Ağa,

Muhafaza-yı vatan için uhdelerine terettüp eden vezaif-i hamiyet ve muaveneti ifaya müheyya olduklarını her tarafta iş'ar ve tekrar etmekte bulunan ahali-i muhterememizin Bulgaristan ve Sırbistan ve Yunanistan ve Karadağ hududunda düşmanlarımızla harp etmekte olan Asakir-i

Osmaniye'nin eyyam-ı şitayeden muhafaza-i sıhhatları için pamuklu yelek, aba, kalın don, gömlek, çorap gibi levazımın müddet-i kalile tedarik ve i'tasına bezl-i himmet eylemeleri vilayetten tebliğ buyrulan telgrafname-i sedaretpenâhide emir ve iş'ar buyrulmasına ve şu sırada da her Osmanlı'ya terettüp eden vazife-yi vatanperveri pek büyük ve kıymetli bulunduğuna mebni buracada bezl-i iane-i hamiyetâneye fiilen ve lisânen teşvikatta bulunmak üzere daire-i belediyede teşkil kılınan komisyonda zât-ı vâlalarının da bulunması tensip kılınmak hitam-ı muamaleye kadar beher gün devam ve ifa-yı vazifeye ihtimam olunması hasseten rica olunur. 10 Teşrinievvel 1328 [23 Ekim 1912]

Erzincan Mutasarrıfı

BELGE 4

16 Mart 1328 [29 Mart 1912]

Balaban Aşiret Reisi Gül Ağa'ya

Muhterem Kardeş,

Usuli dairesinde icra kılınan intihapta müntahib-i sâniler tarafından intihap olunup heyet-i merkeziyeye irsal olunan on beş zatın esâmesinden heyet-i mezkûrece idare azalığına zât-ı âlileri tefrik ve tensip edilmiş olduğunuzdan yarından itibaren işe mübâşeret buyurmaları mercûdur.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti
Erzincan Kulüp Heyeti İdaresi
Resmi Mühürü

BELGE 5

Muhterem Ağam,

Mektubunuzu aldım. Seve seve okudum. Size çok teşekkür ederim. Devlet sizin gibi namuslu aşiret ağalarının gayretine itimat eder. Siz bu memleketin cidden hâdimlerindensiniz. Bugüne kadar hepimizin bâhusus bizim çok noksanlarımız, çok kusurlarımız oldu. Hazret-i Musa'yı çocuk iken Mısır padişahının emri ile peygamber olması memûl [umulan, beklenen] çocukların hepsini öldürüyorlardı. Hazret-i Musa'yı anası sandık içine koydu, denize attı. Firavunun karısı kendisini denizden kurtardı. Bu çocuğu imtihan için önüne iki tabak koydular. Birinin içinde altın, diğerinin içinde ateş vardı. Hazreti Musa elini altına uzatmak üzre iken Cebrail kandille çocuğun koluna dokunarak ateşe sevk etti. Musa aleyhisselam ateşi aldı, ağzına götürdü. Hem eli ve hem de dili yandı. (İşte şimdiye kadar biz de bu hikâye gibi gün geçirdik. Anadolu'muzda sakin)* sevgili İslamlarımızı kurtaracağız zanni ile elimizi ateşe uzattık. Her tarafımız yandı. Ne el ne de dil kaldı fakat artık fena yandık. Birbirimize bakmazsak halimizin ne olacağını anladık. İnşallah bundan sonra birbirimizi himaye edeceğiz. Sizi rahatsız ettim. Halet Bey kardeşimiz hakkmdaki nokta-i nazarınıza teşekkür ederim. Allah sizi utandırmasın. Bâki siz ve namuskâr ağalarımızın hepsine arz-ı ihtiram eder ve sevimli mektubunuzu her vakit beklerim. Gülağam. 19 Kânunuevvel 1329 [1 Ocak 1914]

İttihat ve Terakki Cemiyeti
Erzurum Müfettişi
İmza: Hilmi

*) Elimizdeki kopyada parantez içindeki kısım maalesef gözükmemektedir. Ancak orijinalinde bulunmaktadır.

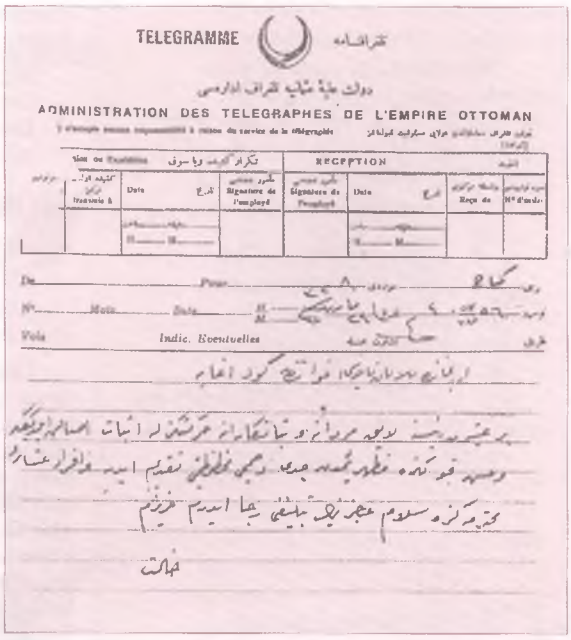
TELEGRAMME

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

RECEPTION

Belge 6

BELGE 6

Telgrafname
Devleti Aliye-i Osmaniye Telgraf İdaresi

Merci: Kemah
Numara: 56
Kelimat: 40
Tarih: 24 Mart 1328 [6 Nisan 1912]

Erzincan'da Balaban Nahiyesi Agavatından Gül Ağa'ya,

Bir aşiret reisine lâyık merdâne ve sebatkârane hareketinizle isbat-ı asalet eylediğinizden ve hüsnü kabulünüze mazhariyetten ciddi ve samimi mahzuziyetimi [haz etme, hoşlanma] takdim eder ve efrâd-ı aşair-i muhteremenize selam-ı acizînin tebliğini rica ederim azizim.

Halet

BELGE 7

Muhterem Ağamız,

Sizi sevenler sizi arar bulur. Ben İstanbul'dan geldiğim halde yine sizin gibi muhterem aşiret ağalarımızı arar bulur, hatırlarınızı sorarız. Bizimle çalışmaya ahdeden erbab-ı nâmustan biz uzak yaşamayız. Çünkü sizin fedakârlığınız, hamiyetiniz, memlekete muhabbetiniz bizce müsellemdir. Bugün devletin Rumeli gibi zengin topraklarını karılar gibi silah atmadan verenlerle yüz yüze gelmek istiyoruz. Bu mebusan bize bunu emrediyor. Memleketi ne zorluk gördüler de verdiler? Bunu anlamak milletin her ferdinin borcu ve vazifesidir. Yer terk etmekle haris böyle bir kaç adam acaba evlerinden bir fakire ekmek verecek kadar insan mıdırlar? Zannediliyor memleketi verenler eshab-ı fakr u ihtiyaca tekme vurmaktan lezzet duyarlar. Devletin idaresini kendilerine teslim edenlerle teslim alanların mahşerde cezalarını Allah Zülcelal verecek. Dünya cezalarım da bizim göndereceğimiz mebuslar tayin edecek. Bizim Erzincan'dan çıkaracağımız mebus Halet Bey'dir. Siz Halet Bey'i seversiniz. Geçen sene de Halet Bey için çok çalıştınız. Bu sene de çalıçacağınızı ümit ederiz. Kendisi İttihat ve Terakki için canını verenlerdendir. Biz İttihatcılar Edirne'nin camilerini, medreselerini ve Müslümanlarını kurtarmakla iftihar ederiz. Bu intihapta muvaffak olursak inşallah Rumeli'ye yine gitmek ümidini Allah'tan kesmiyoruz. Şimdi gemi almakla meşgulüz. İnşallah köpek Yunan'la boy ölçüşeceğiz. Sizden cevap bekliyorum. Bâki afiyetinizi Cenab-ı Hak'tan temenni ve niyaz ederim.

28 Teşrinisani 1329 [11 Aralık 1913]
Erzurum'da İttihat ve Terakki Cemiyeti
Erzurum-Van Vilayetleri Müfettişi
İmza: Hilmi

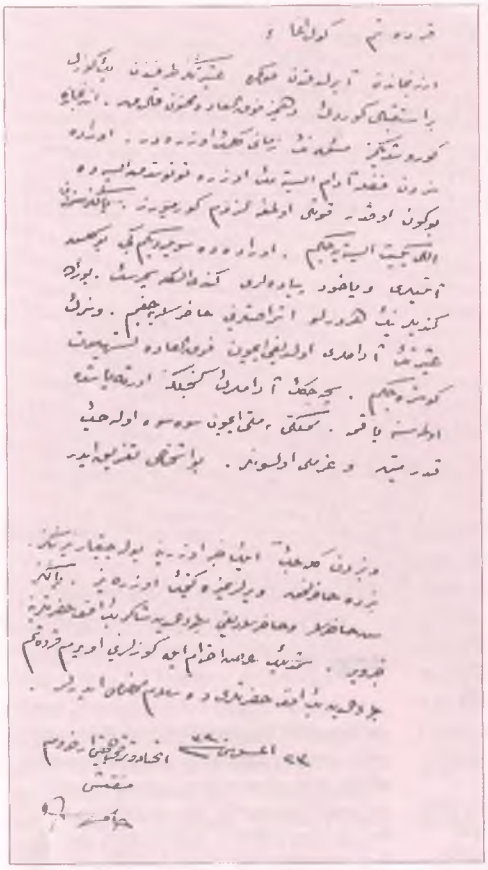

Belge 8

BELGE 8

Kardeşim Gül Ağa,

Erzincan'dan ayrıldıktan sonra aşiretiniz tarafından pek güzel bir istikbal gördük ve hepimiz fevkalade memnun kaldık. Erzincan'da görüştüğümüz meselenin zamanı gelmek üzeredir. Orada sizden fazla adam istemek üzere konuştuk ise de bugün o kadar kuvvetli olmaya lüzum görmüyoruz. Yalnız sizden elli yiğit isteyeceğim. Orada da söylediğim gibi bu gelen atlıları ve yahut piyadeleri kendi elinle seçersen burada kendilerinin her türlü istirahatlerini hazırlayacağım ve sizin aşiretin adamları olduğu için fevkalade teshilat göstereceğim. Seçeceğin adamların gençliğine, orta yaşta olmasına bakma. Memleketi ve milleti için seve seve ölecek kadar metin ve azimli olsunlar. Bu eşhası tefrik eder ve bizden gelecek ilk haber üzerine yola çıkarırsınız. Biz de hazırlanmak ve yerlerimize gitmek üzereyiz. Yalnız sen hazırla ve hazırladığını Bahattin Şakir Beyefendi hazretlerine haber ver. Şimdilik arz-ı ihtiram ile gözlerini öperim. Kardeşim Bahattin beyefendi hazretleri de selam-ı mahsus ederler. 23 Ağustos 1330 [5 Eylül 1914]

İttihat ve Terakki Cemiyeti
Erzurum Müfettişi
İmza: Hilmi

BELGE 9

Mahrem ve Müstaceldir
10790/378

Selepur Nahiyesi Müdürlüğü Vekâletine,

Ulukışla'dan Sivas tarıki ile on altı bin nefer, dört bin hayvan ve Diyarbekir'den Harput tariki ile on altı bin nefer, dört bin hayvandan mürekkep kuvvetler alay alay Erzincan'dan geçerek Erzurum'a gidecektir ve diğer kuvvetler gibi birinci konak Cimin'in Peşkidağ, Kertağ, Köleriç, Piteriç ve civar kurası ve ikinci konak Dalav Hanı, Şavşek ve diğer kura olacaktır. Bunların yevmi iaşeleri için menzil nokta kumandanlığından gösterilen hesap ve ihtiyaca nazaran nâhiyenize müretteb miktar ile vakit meyanında sevk ve ihzar edeceğini mahal-i zirde gösterilmiştir. Bu kuvvetlere sıcak yemek yedirilerek iaşelerinin temini ve hayvanlarına iyi bakılması, aksi takdirde tebligatı icra etmeyenlerin divân-ı harpce tecziyesi vilayetin emir ve iş'arı iktizasındandır. Bu miktarın aşardan amanet veya mültezim yedinde ve ahali uhdesinde bulunan kısımlardan ve adem-i kifâyesi suretinde köylerin müddahar [biriktirme] ambarlarından ve müddahar ambarlar olmadığı halde köylünün kudret ve istitaatına [gücüne, takatına] göre şahs-ı tertip yapılarak teklif-i harbi suretiyle tedarik edilip mezkûr mahallere sevki ile serian iddiharat yapılması ve ikamet edeceği yerlerin ihzar kılınması ehemmiyetle tebliğ ve bir hafta zarfında iddiharat-ı vakıanın ikmal edildiği cevabına şiddetle intizar olunur. 6 Kânunusani 1330 [19 Ocak 1915]

Erzincan Mutasarrıfı

Nahiye Hissesi:

Dakik ihzar olunacak. Vürudlarında ekmeğe tahvil olunacak.

Arpa	15000	Kıyye
Saman	30000	K.
Ekmek (veya peksimet)	25000	K.
Bulgur	5000	K.
Et	3000	K.
Yağ	250	.K.
Tuz	100	K.

Mahal-i Sevk ve İzharı: Çiçenek, Şartig, Dalav Hanları, Başköy nahiyesi de tertibini bu mevkilere getirecektir. Ona göre takibat lazımdır.

1. Bkz. Vatan Özgül, "Etimolojik Açıdan Balaban", *Halkbilimi Dergisi*, ODTÜ Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayını, no. 12, Ankara, Yaz 1999; Vatan Özgül, "Kızılbaşlık ve Türkmenler", *Karacaahmet Sultan Dergisi*, Karacaahmet Sultan Derneği yayın organı, no. 63-64. İstanbul, Mayıs-Haziran 2001; Vatan Özgül, "19. Yüzyıldan Önce Balaban Aşireti", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 14, Ankara, Yaz 2000; Vatan Özgül, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Balabanlılar, Osmanlı İmparatorluğu ve İttihat Terakki ile İlgili Bazı Belgeler", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 16, Ankara, Kış 2001.
2. *agm*, s. 125.
3. *agm*, s. 125.
4. bkz. Nejat Birdoğan, İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması (Baha Sait Bey), Berfin Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Ekim 1995, s. 8-9.
5. Enver Behnan Şapolya, *Mezhepler Tarikatlar*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 2-3; Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul, 1976, arka kapak.
6. Bkz. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, (Haz. Şevket Beysanoğlu), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1992.
7. *agm*, s. 125, 126.
8. Fuat Dündar, "İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları", *Toplumsal Tarih*, no. 91, Temmuz 2001, s. 43 (kısaltmalar bana ait).
9. Vatan Özgül, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Balabanlılar...", s. 126; bkz. Belge 1.
10. *agm*, s. 126; bkz. Belge 2.
11. *agm*, s. 126; bkz. Belge 3.
12. Bkz. Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 1992, s. 70.
13. Bkz. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Doz Yayınları, İstanbul, Ekim 1997, s. 71.
14. *agm*, s. 127; bkz. Belge 4 ve 5.
15. *agm*, s. 127; bkz. Belge 5 ve 6.
16. *agm*, s. 127; bkz. Belge 7.
17. *agm*, s. 128; bkz. Belge 8.
18. Bkz. Belge 9. Nitekim daha sonradan adı geçen nahiyenin müdürlüğü görevi verilmiştir. Bkz. Vatan Özgül, "I. Dünya Savaşı'nda Erzincan Cephesi ile İlgili Yeni Belgeler, Balabanlılar ve 3. Ordu Arasındaki Bağlantı (1) (Ocak 1916-Temmuz 1916)", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 17, Ankara, İlkbahar 2001, s. 157.
19. *agm*, s. 128; bkz. Belge 9.
20. Bkz. Erdoğan Şahin, Erzincan Tarihi, 2. cilt, s. 355.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Üniversite öğrencileri arasında düzenlediğimiz tarih yarışmasının bu yılki sonuçları belli oldu.

Toplumsal Tarih dergisi yayın kurulu üyeleri Ayşen Anadol, Hülya Balcı, Prof. Dr. Edhem Eldem, Yavuz Selim Karakışla, Dr. Murat Koraltürk, Necdet Sakaoğlu, Prof. Dr. Oğuz Tekin, Prof. Dr. Zafer Toprak ve Prof. Dr. Mete Tunçay'dan oluşan seçici kurul, ilk beş dereceye giren çalışmaları ve GAP Bölgesi Özel Ödülü sahibini tespit etti ve üç çalışmaya da mansiyon verilmesini kararlaştırdı. Dereceye giren çalışmalar, yarışmanın birincisi Servet Yanatma'nın Türkiye'de televizyon yayıncılığının başlaması (İTÜ TV) hakkındaki çalışmasından başlayarak dergimizde peş peşe yayımlanacak.

21 Aralık 2001 Cuma günü saat 16.00'da İstanbul Eminönü'ndeki Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'nde düzenlenecek olan ödül törenine, dereceye girsin girmesin bütün katılımcılar davetlidir.

Aşağıda yarışma sonuçlarını veriyoruz.

YARIŞMA SONUÇLARI

BİRİNCİ
"Türkiye'de Televizyon Yayınlarının Başlaması ve Gelişimi: İTÜ TV"
Servet Yanatma (Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü)

İKİNCİ
"Cumhuriyetin İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu"
Pınar Öztamur (Boğaziçi Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü)

ÜÇÜNCÜ
"Yatak (Karaısıllı) Paleolotik Çağ Buluntuları"
Berkay Dinçer (İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bölümü)

DÖRDÜNCÜ
"16. Yüzyılda Bir Gayrimüslim İstanbul Köyünün On Yılı:
Kadıköy'de Toplum ve Ekonomi 940-950 (1533-1543)"
Ömer Faruk Bahadır, Kenan Yıldız, Müslüm İstekli (Marmara Üniversitesi Arşivcilik Bölümü)

BEŞİNCİ
"Uşak'ta Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Miras Kalan Bir Eğitim Kurumu: Gül Mektebi"
M. Salih Erkek (Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Bölümü)

MANSİYON
"Mütarcke Yıllarında İstiklal Caddesi"
Sinem Cihnioğlu (ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü)

MANSİYON
"Büyük Mübadele ile Birlikte Bir Kentin Değişen Sosyo-Ekonomik Görünümü: Bursa"
Hasan Çetin (Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü)

MANSİYON
"Şemsi Efendi Mektebi'nden Şişli Terakki Lisesi'ne"
Merve Tezcanlı (Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü)

GAP ÖZEL ÖDÜLÜ
"Gaziantep Maarif Kahvesi"
Ali Yücel (Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü)

EPHEMERA

Yeni Yıl Kartpostalları

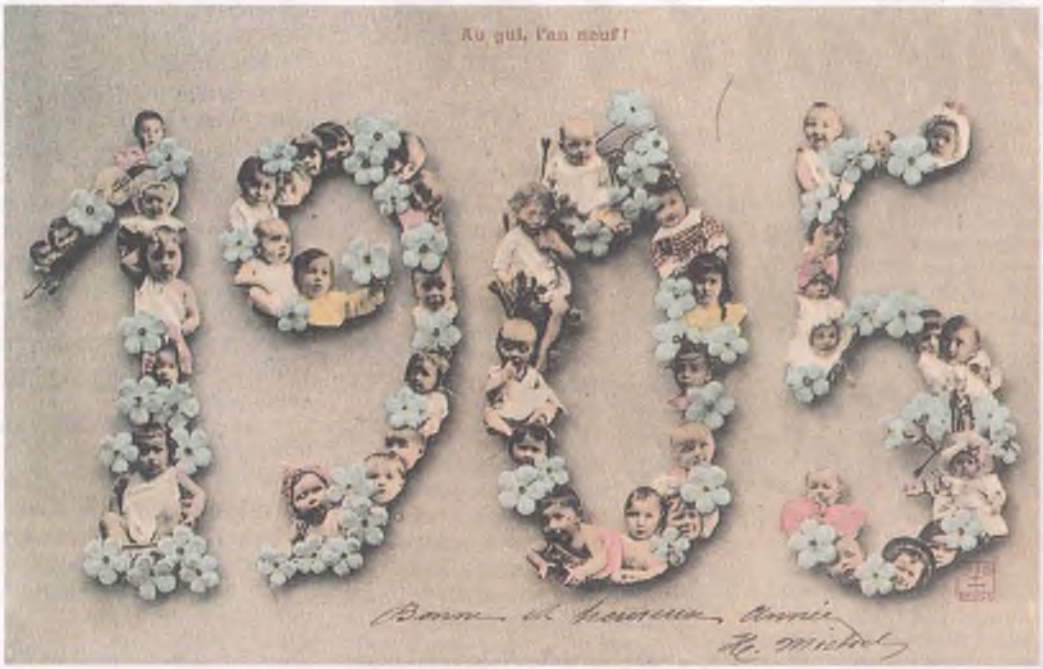

Yeni yıl kartpostalları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

EFSANE İLE TARİHİN KESİŞTİĞİ YERDE...

Babil'in Asma Bahçeleri

ERKAN KONYAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim elemanı

Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan ve "Bereketli Hilal" olarak tanımlanan Mezopotamya, uygarlık tarihinin ana hatlarını belirlemede hep ön plana çıkmıştır. İlk tarım toplumları, ilk kentleşme hareketleri, ilk yazılı belgeler ile dini metinler ve kanunlar bu coğrafyada doğmuş ve gelişmiştir. Mezopotamya'nın somut, dünyevi üretiminin yanı sıra düş dünyası ve dolayısıyla efsaneleri de bir o kadar geniş ufuklu, üretken ve evrenseldir. Örneğin Gılgameş Destanı aslında ölüm korkusu ve ölümü yenmenin yolları üzerine oturtulmuştur. Söylence ve gerçek çoğu zaman iç içe olmuş, bazen biri diğerini doğrulamış, bazen ise her ikisi de karanlıkta kalmıştır.

Babil ve Babil'in asma bahçeleri de bu efsane-gerçek paslaşmasının ağır bastığı olgular olarak karşımıza çıkarlar. Eski Yunanlılarca dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen Babil'in asma bahçeleri ile ilgili tanımlama ve bilgilerimizin kesin kanıtlardan yoksun olduğunu konunun hemen başında belirtmekte yarar vardır. Bahçelerin tasvirleri ve yerleri ile ilgili bilgilerimizin çoğunu, çok daha sonra yaşamış antik dönem yazarlarının anlattıklarından elde edebilmekteyiz. Bu konu ile ilgili arkeolojik malzeme ve bilgilerimiz oldukça sınırlıdır ve daha çok yüzyılın başında Babil'de kazılar yapan Robert Koldewey'in kazı raporları ve düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir.

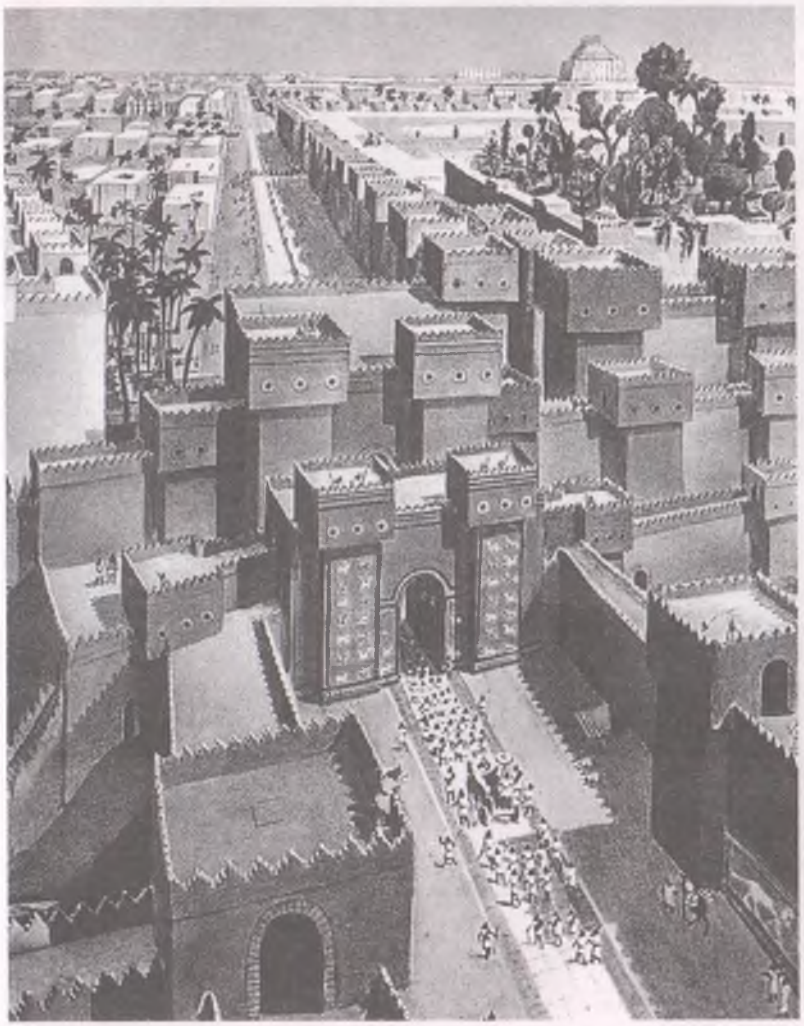

Res. 1: Kentin genel görünümü: İştar Kapısı, alay yolu ve asma bahçeler (Roaf 1996, s. 193).

MEZOPOTAMYA'DA BAHÇE GELENEĞİ

Mezopotamya'da bahçe/botanik parkı yapma geleneği erken dönemlere kadar iner (Wiseman 1983, 142 vd). I. Tiglat-Pileser (MÖ 1115-1077) döneminde Ninive'de çeşitli türden meyve ağaçlarının bulunduğu bahçeler olduğunu yazıtlardan öğrenebilmekteyiz. Ayrıca Mezopotamya kentlerinde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış olan duvar resimleri, steller ve taş levhalar üzerindeki bahçe betimlemeleri bir bahçe/park kültürünün olduğunu göstermektedir (Read 1999, 50 vd).

Kralın ve sarayda yaşayanların birer mesire yeri niteliğindeki bu bahçelerde çok çeşitli türden ağaçlar, hoş kokulu çiçekler ve çeşitli hayvanlar bulunmaktaydı. Bu yapay bahçeler büyük bir bölümü çöl ve bozkırlarla kaplı olan Mezopotamya'da kentlerin ihtişamını ve estetik görünümünü artıran önemli öğeler olarak karşımıza çıkarlar (Res. 4). Özelikle MÖ I. bin yılda sulama tekniklerinin de gelişmesiyle birlikte birer prestij sembolü olarak ortaya çıkan sa-

Babil

İçinden Fırat nehrinin aktığı Babil, Irak'ın Başkenti Bağdat'ın yaklaşık 50 km güneyinde yer alır. MÖ II. binyılın başlarında Amorit kökenli bir sülalenin yönetiminde Babil, Mezopotamya tarihinde ön plana çıkmaya başlar.

I. Babil sülalesinin en önemli ve bilinen kralı Hammurabi'dir (MÖ 1792-1750). Kendini Naramsin ve Sargon gibi "Dünyanın dört yanına egemen kral" olarak tanıtan Hammurabi, askeri ve siyasal başarılarından daha çok, kendi adı ile anılan kanunları ile ün yapmıştır. Kanunların yazıldığı 32. saltanat yılında dikilen stelin üst kısmında Hammurabi adalet ve güneş tanrısı Şamaş'ın önünde dua eder pozisyonda tasvir edilmiştir. Bu tasvirin altında önsöz ve sonsöz olmak üzere iki bölüm halinde ele alınmış 282 adet kanun maddesi sıralanmıştır. Kanun maddeleri mülkiyet, aile-evlilik, ticaret hukuku konularında düzenlemeleri ve verilecek cezaları içerir.

Hammurabi'den sonra Kassitler, MÖ 17. ve 16. yüzyıllarda Babil'de söz sahibi olmuşlardır. MÖ 1595'te Hitit Kralı Murşiliş'in Babil'i ele geçirmesi ile Eski Babil Dönemi sona ermiştir. MÖ 15. yüzyılın sonundan MÖ 12. yüzyıla kadar Babil'i yöneten yine Kassitler olmuştur. Kassit krallarının Babil yaşam biçimini benimsedikleri ve geleneksel Mezopotamya tanrılarına tapınaklar yaptırdıkları ve var olanları onardıkları anlaşılmaktadır. Bu dönem Eski Babil döneminin bir devamı niteliğindedir. Yazıtlar ve kitabeler çoğu kez Sümerce, mektup ve sözleşmeler ise Babilce yazılmışlardır. I. binyıl kütüphanelerinde bulunan geleneksel edebiyat örnekleri bu dönemde yazılmış ya da kopya edilmiştir. Kültür ve sanat işlerinin yanında Kassitler, inşa işlerinde de başarılı adımlar atmışlardır.

MÖ 704'te Assur tahtına geçen Sennaherib, MÖ 689'da Babil'i ele geçirerek yağmalamıştır. Asur için yüzyıllardır kutsal olan bu kentin tapınakları yerle bir edilmiş, içindeki kutsal nitelikteki eşyalar Asur'a götürülmüş ve kent büyük bir yıkıma uğramıştır. Asur tahtına çıkan Esarhaddon döneminde (MÖ 680-669) Babil'de büyük bir imar hareketi başlamış ve kente eski ihtişamı tekrar kazandırılmaya çalışılmıştır. Esarhaddon'dan sonra Asur tahtına çıkan Asurbanipal döneminde Babil arşivlerindeki birçok edebi, dinsel ve tarihsel metnin kopyası yaptırılıp Ninive'ye getirilmiştir. Asurbanipal kütüphanesinde Mezopotamya yazman ve bilimadamlarının kullandığı standart listeler ve referans kitaplar, tıbbi tanı listeleri, kehanet, büyü ve dinsel tören metinleri, Yaratılış ve Gılgameş gibi destan metinleri bulunurdu.

MÖ 626'da Nabopolassar önderliğinde kurulan Yeni Babil veya Kalde Hanedanlığı ile Babil ikinci parlak dönemini yaşar, bölgede gerek siyasi ve gerekse kültürel açıdan yeni bir döneme önderlik eder. MÖ 612'de Babil müttefikleri İskitler ve Medler ile birlikte Asur başkenti Ninive'yi ele geçirir ve Asur İmparatorluğu dağıtılır. MÖ 605'te Nabopolassar'ın ölmesiyle Babil tahtına II. Nebukadnezzar (MÖ 605-562) geçer. Babil bu dönemde ülke kaynaklarının büyük bir bölümünü imar faaliyetlerine ayırır.

Nebukadnezzar'ın MÖ 562'da ölümünden sonra Babil'de çeşitli taht kavgaları baş gösterir ve MÖ 556'da tahta halktan olduğu söylenen Nabonidus geçer. Bu dönemden sonra güç dengeleri değişmeye başlayan bölge dört büyük güç (Mısırlılar, Lydialılar, Babilliler ve Medler) arasında bölünmüştür. Daha sonraları Medler ve Lydialıları ortadan kaldıran Persler Babil üzerine yürümüş ve MÖ 539 dolaylarında Babil Pers egemenliğine girmiştir.

ray, savunma sistemleri ve diğer devlet konutları ile birlikte yapay bahçeler de kentlerin önemli unsurları olmuşlardır. Şehirlerin en geniş alana yayıldığı aşağı kentlerde büyük alanların parklar ve koruluklara ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür kullanım daha çok başkentlere özgü olmuştur. Nitekim şimdiye değin kazılan eyalet merkezleri ve diğer kentlerde botanik bahçelerinin varlığına ilişkin kanıtlara rastlanmamıştır.

MÖ I. binyılın başlarında önemli bir güç olarak ortaya çıkan Yeni Asur devletinin ilk başkenti Kalhu'da (Nimrud/Nemrut), kentin güney surları bölümünde meyve bahçeleri, koruluklar ve hayvanat bahçesi bulunmaktaydı (Sevin 1991, 30) ve Dicle'nin kollarından biri olan Zap Irmağı'ndan açılan kanallar ile bu bahçeler sulanabilmekteydi. Yine Asur'un sonraki başkenti olan Dur-Şarrukin'de (bugün Horsâbad) kentin yanı başında bir botanik parkı bulunmaktaydı.

Asur'un önemli ve son başkenti olan Ninive'de özellikle Sennaherib'in sarayında ortaya çıkarılan kabartmalarda Asur kentlerinin bahçeleri çok etkileyici bir biçimde betimlenmiştir (Reade 1999, 50-61). Rölyeflerin birinde tepenin üzerindeki muhtemelen kraliyete ait konut/köşk olan yapının etrafının ağaçlar ile çevrelendiği görülmektedir. Sulamayı sağlayan kanallar ve su yollarından akan suların tepeden aşağıya inişi ve bahçede yer alan ve değişik türlere ait oldukları anlaşılan ağaçlar betimlenmiştir (Dalley 1994, 51-52) (Res. 5). Muhtemelen saraya bitişik olarak inşa edilmiş yapı, kraliyete ait bir konut, bir yazlık ev niteliğinde olmalıdır. Bu bahçelerde her çeşit aromatik meyve ağaçları, yabani asma ağaçları, sarmaşıklar "yün veren" (pamuk ?) ağaçlar bulunmaktaydı. Ninive'de saraya bitişik olarak yapılan ve "zevk bahçesi" anlamına gelen bir kelimeyle ifade edilen bahçeler yanında daha çok aşağı kentte yer alan ve kent halkının da yararlanabileceği bahçeler de bulunmaktaydı.

Asur'un kentlerle birlikte park ve bahçe yapma geleneği daha sonraları Pers bölgesindeki önemli kentlerde Pasargat, Persepolis ve Susa'da görülmüştür. Ayrıca Yeni Asur Dönemi'nde krallığın gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda rakibi durumuna gelen Urartuların da sulama teknikleri konusunda büyük gelişme kaydettikleri ve meyve bahçeleri oluş-

Res. 2: İştar Kapısı'ndan aslan kabartması (Parrot 1961, s. 174).

Res. 3: İştar Kapısı'nın Berlin'deki rekonstrüksiyonu (Parrot 1961, s. 175).

turdukları Urartu çivi yazılı kaynaklarında belirtilmektedir (Belli 1997, 16 vd).

Ninive'de gerek yazılı belgelerde gerekse rölyeflerde ortaya çıkarılan kanıtlar Asur'un geçmişten gelen bir yapay bahçeler oluşturma geleneğinin var olduğunu göstermektedir ve muhtemelen bunlar, konumuz olan Babil'in asma bahçelerinin de birer prototipi görünümündedir. Hatta konuyu biraz daha ileri götürerek, asma bahçe, yani tonozlar üzerinde asılı duran bahçelerin ilk örneklerinin Ninive'de bulunduğunu ve o dönemde antik yazarların bunu karıştırmış olabileceğini düşünenler de vardır (Dalley 1994, 45 vd). Zira özellikle Ninive'de bulunan rölyeflerdeki bahçe betimleri Eski Yunan yazarlarının tariflerine uyar; kemerli tonozlar üzerinde, Yunan tiyatroları gibi kat kat yükselen bahçelerde, çeşitli tekniklerle tepeye çıkarılmış olan su, tepeden aşağıya inerken ağaç ve bitkileri sular. Nitekim özellikle Sennaherib'in sulama teknikleri ve bununla ilgili araç gereçlerle ilgili ilginç, ama tam olarak tanımlanamayan ifadeleri yazıtlarda geçmektedir (Dalley 1994, 52).

BABİL'İN ASMA BAHÇELERİ

"Asma bahçeleri" deyimi başlangıçta bizi yanlış bir kanıya itebilir; zira buradaki asma deyimi üzüm veren asma bitkisini değil, tonozlar ve yapay teraslar üzerinde yer alan bahçeleri tanımlamaktadır. Bu görünüşleri ile asılı bahçeler veya asma bahçeler adını almışlardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Babil'in asma bahçelerinin varlığına dair elimizde sağlam ve somut kanıtlar bulunmamaktadır. Konu ile ilgili bilgilerimizin hemen hemen tümü Antik Yunan kaynaklarına dayanmaktadır. Bu kaynakların büyük bir bölümü de muhtemelen Babil'i hiç görmemiş antik dönem yazarlarının, söylencelerden ve kendilerinden önce yazılmış antik kaynaklardan faydalanarak, alıntılar yaparak yazdıklarıdır ve birkaçı dışında hemen hemen aynı çerçevede anlatımlardır.

Köklü bir yazın geleneği olan ve kralların faaliyetlerinden bahsetmekten büyük bir haz alan Babil çivi yazılı kaynaklarının böylesine büyük bir imar faaliyeti konusunda suskun kalmaları oldukça şaşırtıcıdır. Zira Babil bölgenin bir nevi kültür başkentliğini yapmış bir

Res. 4: Yeni Asur Dönemi'nin ikinci başkenti Nimrud'un (Nemrut) rekonstrüksiyonu (Read 2000, s. 34).

kenttir ve halk edebiyatından gündelik yaşama kadar anlatıların bulunduğu bu yazın geleneğinde, kralların veya yazmanların böyle bir ayrıntıyı atlamış olmaları ilginç olduğu kadar bahçelerin varlığı konusunda bizi şüpheye de düşürmektedir.

Öncelikle 1899-1917 yılları arasında Babil kazılarını yapan Alman arkeolog Koldewey'in kazı sonuçlarına ve asma bahçeler ile ilgili değerlendirmelerine değinmekte yarar vardır. Zira Koldewey bu kazılar sonucunda kentin özellikle Yeni Babil Dönemi'ndeki planını büyük ölçüde ortaya çıkarmıştır. Bu değerlendirmeler bahçelerin varlığı ve yeri ile ilgili somut kanıtların öne sürülmesi açısından önemlidir.

Koldewey'in asma bahçeler olarak tanımladığı yapı grubu "tonozlu yapı" olarak adlandırılır ve kazılar sonucunda güney sarayının kuzey doğusunda, görkemli İştar Kapısı'nın güneyinde ortaya çıkarılmıştır (Res. 6). Bu yapıda güney-kuzey yönlü bir koridorun her iki yanında bu koridora açılan yedişer adet oda bulunur (Finkel 2000, 52). Kalın bir duvarla çevrelenmiş bu odaların oluşturduğu yapı yine kuzey-güney yönünde uzanan dik dörtgen bir plan gösterir. Bu yapının çevresini çepeçevre dar bir koridor kuşatır ve bu dar koridorun batı ve güney yönünde de birer oda dizisi yer alır. Koldewey kazı raporunda, doğuda yer alan bu küçük hücrelerden birinin içinde hidrolik bir mekanizmanın bulunduğu ve bu odanın sulama ile ilgili bir mekân olduğu önerisini getirmiştir. Yine Koldewey'e göre bu yapının taştan inşa edilmiş olması, bahçelerin bu tonozlu yapıların üzerine kurulmuş olabileceğini göstermektedir. Çünkü üstteki nemli toprak dolgu ve ağaçların taşınabileceği sağlam bir konstrüksiyona ihtiyaç duyulmuş olmalıydı. Bahçelerle ilgili bilgi veren kaynakların bu bahçelerde taşın kullanılmış olduğunu bildirmesi, inşasında çok az yerde taşın kullanıldığı Babil kentindeki taştan inşa edilmiş bu tonozlu yapının, asma bahçeler olabileceği konusunda önemli bir kanıt oluşturuyordu (Res. 7).

Başlangıçta doğru kabul edilen bu görüş sonraları bazı tartışmaları beraberinde getirmiş

Res. 5: Sennaherib'in Nineve'deki bahçesini gösteren kabartma (Dalley 1994, s. 51).

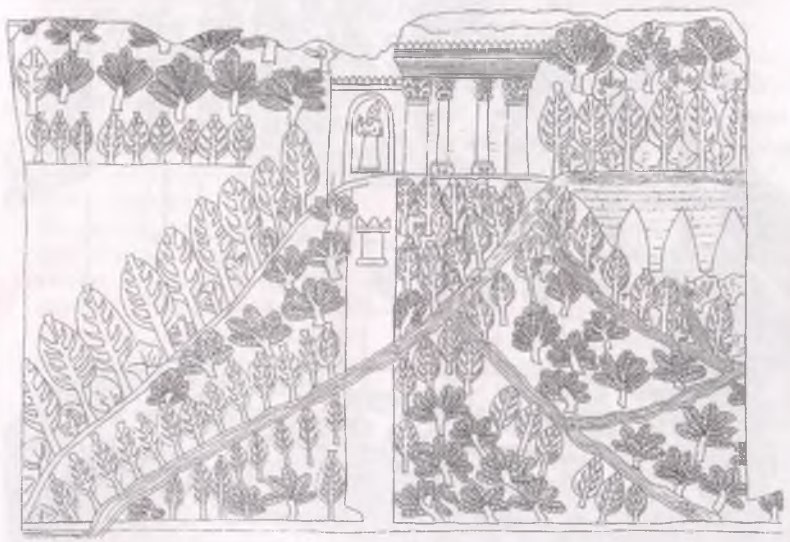

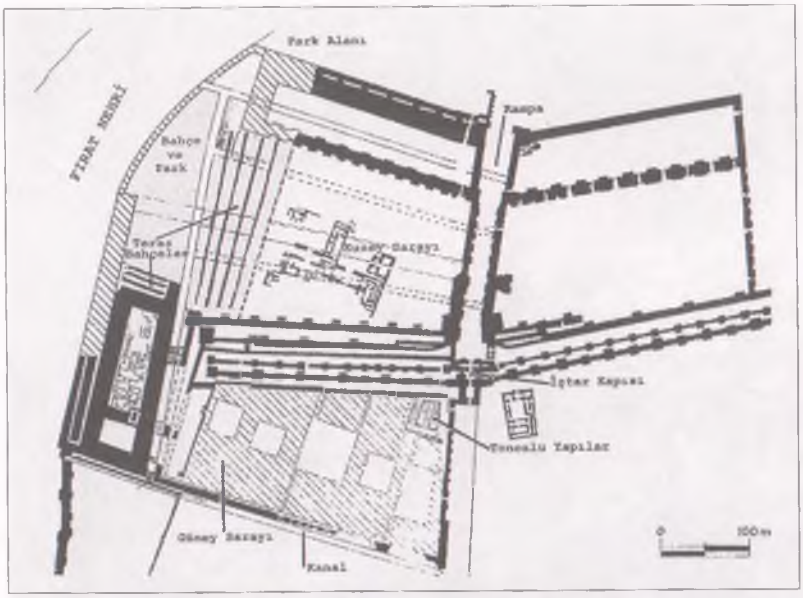

Res. 6: Babil'in sitadel planı ve asma bahçelerinin yerleşimi (Wiseman 1983, Lev. XXXIII b).

ve önemli şüpheler uyandırmıştır (Stevenson 1992, 43). Zira daha sonraki yıllarda bu alanda bir tablet arşivinin bulunması ve bu tabletlerde esirlere ayrılan günlük erzak listelerinin bulunması, bu yapının bir erzak deposu olabileceği savını ortaya çıkarmıştır. Diğer bir sorun ise sulama ile ilgilidir. Fırat'tan bu kadar uzak bir noktaya suyun nasıl getirilmiş olabileceği önemli bir sorundur. Zaten antik kaynakların önemli bir bölümü bahçelerin Fırat'ın hemen kıyısında olduğundan bahseder ve sulamanın nehirden çekilen su ile sağlandığını belirtir (Nagel 1979, 241-242). Bunun yanında sitadelden uzak olması, antik kaynaklarda verilen ölçülerden çok daha küçük ölçekli olması ve eğer kraliyete ait bir bahçe ise kraliyet konutlarından buraya ulaşmanın zorluğu, bu kemerli yapının asma bahçeler olamayacağı görüşünü destekleyen faktörlerdir.

Res. 7: Koldewey'e göre asma bahçelerin görünümü (Finkel 2000, s. 54).

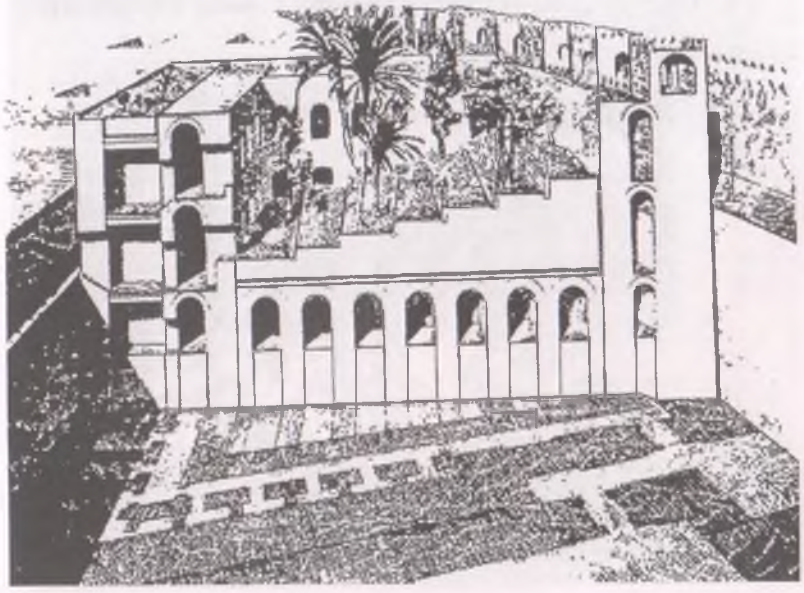

BEŞ ANTİK KAYNAK

Asma bahçeler ile ilgili bugün elimizdeki bilgilerin çoğunu beş antik kaynağa borçluyuz. Babil'i gördüğü rivayet edilen "tarihin babası" Herodotosun Babil surlarının muhteşemliğinden bahsedip asma bahçeleri ile ilgili en ufak bir bilgi vermemesi ilginçtir. Bunun yanında, doğu tarihi ile ilgili önemli bir kaynak olan Ksenophon da bu bahçelerin varlığına değinmez. Bu iki ünlü antik dönem tarihçisinin suskunluğuna karşın, asma bahçeler hakkında yazan yazarlar genel hatlarıyla fikir birliği içindedirler. Bu kaynaklardan MÖ 3. yüzyılda Babil'de yaşamış bir rahip olan Berossos'un anlatıları, Babilli olmasından ötürü önem taşımaktadır. Berossos muhtemelen Mezopotamya kültürünü ve onun ürünü olan çivi yazılı kaynakları çok iyi tanımaktaydı ve yazmış olduğu *Babil Tarihi* adlı kitabında Yeni Babil Dönemi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ne yazık kİ Berossos'un eseri günümüze ulaşamamıştır; kendinden sonra gelen antik yazarların alıntılarından bilgi edinebilmekteyiz. Berossos, asma bahçelerin II. Nebukadnezzar (MÖ 605-562) tarafından yaptırılmış olduğunu söyler. Yazar, öncelikle Nabukadnezzar'ın, Asur'a karşı Medlerle MÖ 614'te Ninive'nin düşmesinden önce yapmış olduğu siyasi ittifaka paralel olarak Med Kralı Astyages'in kızı Amytis ile evlendiğini belirtir ve Nebukadnezzar'ın Media'nın dağlık ve yeşil topraklarından gelen karısı Amytis'in memleket hasretini biraz olsun giderebilmek amacıyla bu bahçeleri inşa ettirdiğini söyler (Wiseman 1983, 139):

> Sarayında, dağlar gibi şekillendirdiği ve üstlerine her türden ağacı diktiği taş tepeler vardı. Üstelik, anavatanındaki alışkanlıkların özlemini çeken Medialı karısı için, sözde asılı bir cennet kurmuştu.

Yine başka bir pasajda:

> Bu sarayın içine, dağ manzarasını aynen kopya ettiği ve benzerliği tamamlamak için her tür ağacı diktiği çok yüksek taş teraslar dikerek, asma

bahçeler denen yapıyı kurdu; çünkü Media'da büyümüş olan karısı dağlık yerlere tutkundu (Finkel 2000, 42).

Daha geç yazarlardan Musevi kökenli Josephus'un (MS 37-95) Berossos'un kitabından birebir alıntı yaparak verdiği bu bilgiler Babil'de yaşamış bir tarihçinin, kendinden yaklaşık 150-200 yıl önce yaşanmış olayları bize aktarması bakımından önemlidir. Çünkü daha önce dediğimiz gibi Berossos Babilli bir rahip olması nedeniyle çivi yazılı kaynakları muhtemelen çok iyi biliyordu; dolayısıyla II. Nebukadnezzar döneminde girişilmiş büyük imar faaliyetlerinden haberdar olmaması mümkün görünmemektedir.

Eskiçağ dünyasının ünlü coğrafyacısı Anadolulu Strabon da (MÖ 64-MS 21) asma bahçelerle ilgili bilgi verir ve onu tasvir eder:

> Babil düz bir ovada uzanır ve çevresinde 385 *stadialık** duvar dolanır. Duvarın en ince yeri 32 ayak, kuleler arasındaki yükseklik 50 *cubits*** (yak. 25 m), kuleler 60 cubits (yak. 30 m) ve duvarın üstündeki alan 4 atlı arabanın birbirini rahatlıkla geçebileceği genişliktedir. Bu nedenle asma bahçeleri dünyanın yedi harikasından biri olarak bilinir. Bahçe dört köşelidir ve her bir kenar dört *plethra**** (yak. 120 m) uzunluğundadır. Birbirini takip eden kübik formlu ve karelere ayrılmış kemerli tonozları vardır. Oyularak yapılmış bu tesis oldukça geniş ağaçları içine alacak derinliği çevreler, pişmiş tuğla ve asfalttan yapılmıştır. Üstteki terasta çatıya çıkan yol merdivenlidir; bu merdivenin yanındaki vanadan su bahçenin içine devam ederek ilerler, Fırat'tan su taşımak amacı ile bunlar yapılmıştır. Bir stadium genişliğindeki nehir şehrin ortasından akar ve bahçe de bu nehrin kıyısındadır (Strabon XVI.5; Stevenson 1992, 35).

MÖ 1. yüzyılın sonlarında Strabon ile aynı tarihlerde yazan Diodorus Siculus'un (MÖ 90-20) asma bahçeler ile ilgili verdiği bilgiler daha ayrıntılıdır. Muhtemelen MÖ 3. yüzyılın sonlarında Babil'i görmüş olan İskenderiyeli Kleitarkhos'un yazdığı *İskender Tarihi*'nden ve MÖ 4. yüzyılda Pers sarayında çalışan Yunanlı Ktesias'tan alıntılar yaparak asma bahçelerin tanımını yapan Diodorus, Strabon ile hemen hemen aynı bilgileri vermekle birlikte bazı teknik ayrıntılara da girer:

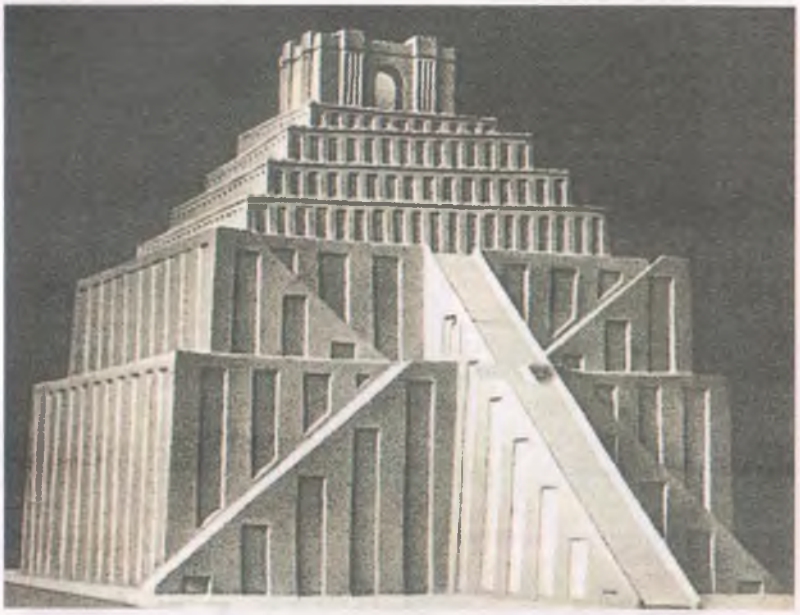

Res. 8: Yeni Babil Dönemi E-temen-an-ki Ziggurat'nın maketi (Parrot 1969, s. 222).

> Yüksek teraslar yapıldığında kademeli olarak azar azar yükselen ve düz bahçenin ağırlığını taşıyan galeriler yapıldı... Galerilerin çatıları 16 ayak uzunluğunda taş direklerle çevrelenmiştir ve genişliği dört ayaktır. İlk kamış tabakasındaki kirişlerin üzerinde iyi kalite zift seriliydi. Bunun üzerinde çimento ile tutturulmuş iki sıra pişmiş tuğla tabakası bunun üzeri ise kurşun ile kaplanmıştır. Bütün bunların üzeri geniş ağaçların köklerinin yerleştirilebileceği derinlikte toprakla doldurulmuştur. Zemin düzeltildikten sonra her çeşit ağaç dikilmiştir. Büyük ölçüleri ve diğer cezbedici tarafları büyük bir zevk veriyor olmalıdır. Birbirileri üzerinde çıkma yaptıkları için, hepsi ışık alan galerilerde, çeşit çeşit kraliyet köşkleri bulunmaktaydı. Ayrıca üst katlardan gelen açmaların ve bahçelerin su gereksinimini karşılayan makinelerin bulunulduğu bir galeri vardı. Bu makineler ırmaktan bol su çekerken, bunu dışardan kimse göremezdi (Diodorus II.10; Finkel 2000, 43).

Yukarıda asma bahçeler ile ilgili alıntılarını yaptığımız Berossos, Diodorus ve Strabon'un bahçelerin kuruluşu ile ilgili tanımlamalarının ortak noktalarının başında, bunların Mezopotamya'nın anıtsal dini yapıları olarak bildiğimiz ziggurat gibi basamaklı ve teraslı formda inşa edildikleridir (Res. 8) (Stevenson 1992, 40). Gerek Strabon gerekse Diodorus kemerli destek duvarlarından bahsederler ve Diodorus terasların nasıl inşa edildiğini ve su geçirmez hale getirildiğini gayet açık ve modern uygulamalara da yakın bir biçimde açıklar. Ayrıca bahçelerin sulanması ile ilgili de önemli bilgiler verirler. Strabon suyu yukarıya, en üstteki terasa çıkarmaya yarayan mekanizmayı merdivenlerin yanına yerleştirirken, Diodorus gözden gizlenmiş olarak üst kata yerleştirir. Fakat suyun kaynağının Fırat nehri olduğunda Strabon ve Diodorus birleşmektedirler.

BYZANTİONLU PHİLON'UN ANLATTIKLARI

Burada asma bahçeleri ve bu bahçelerin kuruluşu, sulan-

ması ile ilgili en ayrıntılı tasvirlerden birini yapmış olan Byzantionlu Philon'un söylediklerini aktarmak yararlı olacaktır. Philon'un yazdıklarının gerçekliği ve zamanı hakkında bazı tartışmalar olmakla birlikte MÖ 3. yüzyılda yazdığı rivayet edilmektedir ve asma bahçeler ile ilgili şunları söyler:

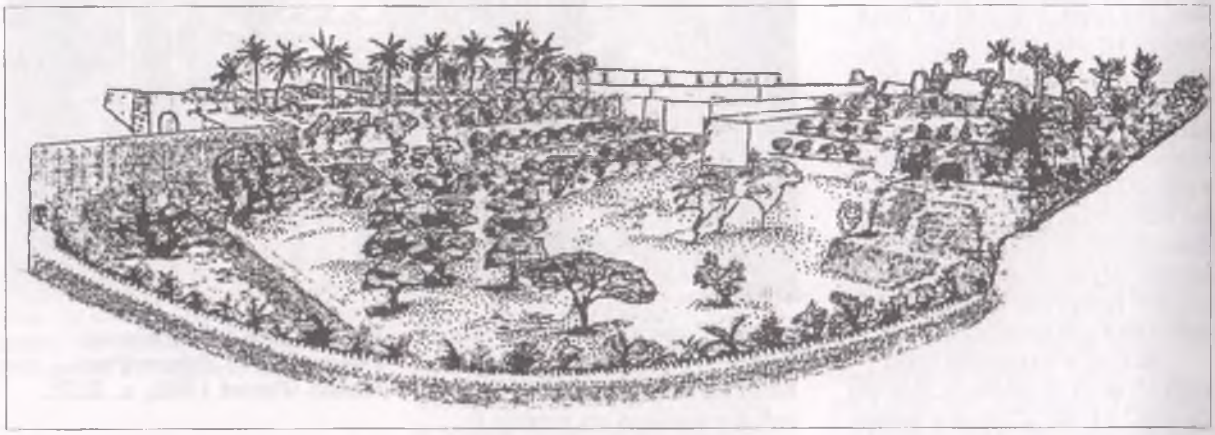

Res. 9: Asma bahçelerin rekonstrüksiyonu (Finkel 2000, s. 57).

> Asma bahçenin yer düzeyi üzerindeki bir yüksekliğe ekilmiş bitkileri vardır ve ağaçların kökleri bir teras tepesine, yerde olduğundan daha derine gömülmüşlerdir. Yapım tekniği budur; bütün kitle taş sütunlarla desteklendiği için, alttaki tüm alan oyulmuş sütun kaideleri ile kaplanmıştır. Sütunlar çok dar aralıklarla yerleştirilmiş hatılları taşırlar. Hatıllar palmiye gövdelidir; çünkü bu tip odun, diğerlerinden farklı olarak, çürümez ve nemlenip ağır bir baskıya maruz kaldığı zaman yukarıya doğru kıvrılır. Üstelik, kıvrım ve yarıklar içine yabancı maddeler alabildiğinden kökleri besin sağlar. Bu yapı, bahçelerde çoğunlukla rastlanan türde geniş yapraklı ağaçları, her cinsten çeşit çeşit çiçeğin, kısacası göze hoş gelen ve keyif veren her şeyin dikili olduğu geniş ve derin bir toprak kitlesini taşır. Bütün alan, yer yüzündeki sert toprak gibi aynı şekilde sürülmüş olup, aşılamaya ve çoğalmaya o toprak kadar uygundur. Böyle olunca da alttaki sütunlar arasında gezinenlerin başları üzerinde sürülü bir tarla uzanır. Toprağın en üst yüzeyi ayaklar altında ezilirken, destek çatısına en yakın yerde bulunan alttaki yoğun toprak, el değmemiş olarak kalmıştır. Yükseğe kaldırılmış kaynaklardan çıkan suyun bir kısmı eğimli kanallardan aşağı düz bir çizgide akar, bir kısmı da, dirsek ve spiraller yoluyla, bu araçların kıvrımlarından mekanik güçlerle itilerek yukarı fışkırtılır. Yüksek bir seviyedeki sık ve çok sayıdaki çıkış yerinden bir araya getirilen bu sular, bahçenin tümünü sulayarak bitkilerin derindeki köklerini ıslatır ve tüm tarım alanını sürekli nemli tutar. Bunun için çimen hep yeşildir ve aralıksız nemle irileşip dolgunlaşan ağaç esnek dallara sımsıkı bağlı büyür. Temeli ıslak tutma olduğu için zeminin altındaki kanal ağında dolaşarak her yana yayılan bütün su stokunu yukarıdan emer ve ağaçların yerleşik düzeni ile üstün kalitesini güvence altında tutar. Bu, kraliyet lüksünün bir sanat yapıtıdır ve en çarpıcı yanı da, tarım emeğinin izleyicinin başları üzerinde asılı olmasıdır (Finkel 2000, 45).

Asma bahçelerle ilgili bilgi veren bir diğer antik kaynak ise Quintus Curtius Rufus'tur. Yazar MS 1. yüzyılda yaşamıştır ve bahçelerin o dönemde hâlâ kullanıldığını iddia eder (Stevenson 1992, 38). Yine diğer antik kaynaklar gibi bahçelerin yapımını II. Nebukadnezzar'a bağlar. Bahçeler yine taş paye dizileri ile yükseltilmiş platformlar üzerinde yer alır ve en üst noktası şehrin duvarları ile aynı yüksekliktedir. Ayrıca kralın, ülkesindeki dağ manzaralarının özlemini çeken Medialı karısını hoşnut etmek için bu bahçeleri inşa ettirdiğini söyler.

SONUÇLAR

Yukarıda ayrıntılı olarak verdiğimiz kaynaklardan bahçelerin yapım tekniği, ölçüleri ve görünüşleri ile ilgili çıkarılabilecek sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Bahçeler birbiri üzerinde yükselen basamaklı bir tarzda inşa edilmiştir. Bu dış görünüş, bir tiyatroyu veya Mezopotamya'nın en anıtsal yapılarından olan zigguratları anımsatıyordu. Dışarıdan bakıldığında ağaçlarla kaplı bir dağ görünümü veriyordu (Res. 9).

2. Teraslar masif duvarlarla desteklenmiştir; fakat bu duvarların taş mı tuğla mı olduğu çok açık değildir. Buna karşın üstteki nemli dolgu toprağı ve geniş gövdeli, yüksek ağaçların ağırlığını taşıyabilecek taştan kalın duvarlara ihtiyaç duyulmuş olmalıdır (Res. 10).

3. Her katı taşıyan muhtemelen taştan inşa edilmiş kemerli tonozlar ve taşıyıcı ayaklar mevcuttur. Bu teraslarda Nini-

ve örneklerinde olduğu gibi kraliyete ait daireler, galeriler ve locaların yer almış olması muhtemeldir.

4. Teraslar halinde yükselen bahçenin en üst noktası şehir surları ile hemen hemen aynı yüksekliktedir; bu yükseklik yaklaşık 25 m'dir. Strabon ve Diodorus kare planlı olan bahçelerin her bir kenarının 120 m olduğunu belirtirler. Bu durumda bahçeler yaklaşık 14.400 m^2'lik bir alana yayılmış olmalıdır.

5. Su, büyük olasılıkla Fırat'tan sağlanıyordu. Çeşitli tekniklerle en üstteki terasa çıkarılan su, oradan kanallar vasıtasıyla daha aşağıdaki teraslara iletilip sistemli bir sulama tekniği uygulanıyordu.

6. Bahçede çeşitli bölgelerden getirtilmiş meyve ağaçları ve hoş kokulu bitkiler bulunmaktaydı.

7. Bazı kaynaklarda bahçelerin Asurlu bir kral tarafından yaptırılmış olduğu belirtilmekle birlikte, özellikle Berossos'un bahçeleri II. Nebukadnezzar'a atfetmesi genellikle kabul edilen bir görüştür.

8. Anlatımlardan bahçelerin daha çok kraliyete ait bir bahçe olduğu ve kent halkına açık olmadığı anlaşılmaktadır.

Antik kaynaklar, asma bahçelerin daha çok anıtsal görünümleri, sulama ve efsane tarafı ile ilgilenmişlerdir. Buna karşın bahçelerin sadece Fırat kıyısında yer aldığı belirtilmektedir ve lokalizasyon çok tartışmalıdır (Reade 2000, 205 vd; Dalley 1994, 46 vd; Stevenson 1992, 42). Bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Koldewey'in saptaması dışında antik kaynakların anlattığı teraslı yapılara dair hiçbir iz bulunamadığından, bahçelerin yeri konusu daha çok tahminlere dayanmaktadır. Bu tahminler toplu olarak ele alınıp yorumlandığında bahçelerin Fırat'ın doğu kıyısında, sitadel içinde yapıldığı ağırlık kazanır. Fakat güney sitadelinde mi yoksa kuzey sitadelinde mi olduğu tartışmalıdır. Kuzey sarayı ile nehir arasında bir yere yapılmış olabileceği görüşü yaz aylarında bu alanı etkileyen sert ve kavurucu doğu rüzgârları bahçelerin antik kaynaklarda bahsedilen zevk ve ahengini bozacağından ikinci plana atılabilir. Fakat bahçelerin saray kompleksinin bir parçası ve daha çok sarayda yaşayanlara hizmet veren bir alan olduğu düşünüldüğünde, Nebukadnezzar'ın yaşadığı güney sarayından görülebilen ve bu alandan ulaşılabilen bir yerde olması daha olası görünmektedir. Bu çerçeveye uygun yerlerin başında da Batı Savunma Yapısı olarak bilinen yapı ve bunun kuzeyi gelmektedir (Read 2000, 208 vd). Diğer bir uygun alan ise güney sarayının kuzey ve batısı olabilir (Stevenson 1992, 42). Su kaynaklarına yakınlığı, hâkim rüzgârlardan korunaklı olması ve kraliyete ait dairelerden görülebilmesi bakımından bahçelerin bu bölgede olabilmesi mümkündür.

Muhtemelen yıllarca süren yıkım ve tahribat yanında Fırat taşkınları bu bahçeleri ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan bahçelerin inşasında taşın kullanılmış olduğu doğruysa, yörede az bulunan bu yapı malzemesi olasılıkla sökülerek başka binaların yapımında kullanılmıştır (Alwan 1979, 137). Böylelikle bugün sadece antik kaynaklardan tanıdığımız ve yine bu antik kaynaklarca dünyanın yedi harikasından biri olarak seçilmiş Babil'in asma bahçelerinden söylenceler dışında hiçbir iz kalmamıştır.

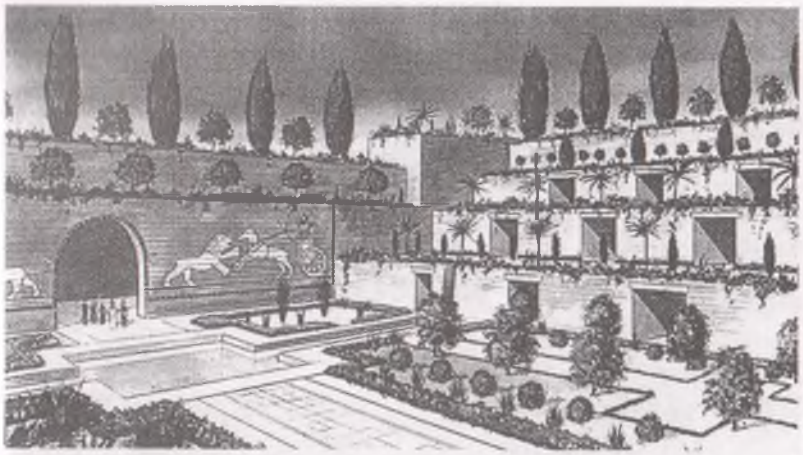

Res. 10: ***William Read'a göre asma bahçeler*** **(Read 2000, s. 213).**

KAYNAKÇA

Alwan, K. 1979; "The Vaulted Structures or the so-called Hanging Gardens", *Sumer*, 35, 134-136.

Belli, O. 1997; Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları, İstanbul.

Dalley, S. 1994; "Nineveh, Babylon and the Hanging Gardens: Cuneiform and Classical Sources Reconciled", *Iraq*, LVI, 45-58.

Finkel, I.L. 2000; "Babil'in Asma Bahçeleri", *Antik Dünyanın Yedi Harikası*, ed. P.Clayton-M.Price, çev. B. Avunç, İstanbul, 38-57.

Nagel, W. 1979; "Where were the 'Hanging Gardens' Located in Babylon?", *Sumer*, 35, 241-242.

Parrot, A. 1960; *Sumer*, Londra.

Parrot, A. 1961; *Nineveh and Babylon* (çev. S. Gilbert - J. Emmons), New York.

Parrot, A. 1969; *Asur*.

Read, J. 2000; "Alexander the Great and the Hanging Gardens of Babylon", *Iraq*, LXII, 195-217.

Read, J. 1999; *Assyrian Sculpture*, Cambridge.

Roaf, M. 1996; *Mezopotamya ve Yakındoğu*, (çev. Z. Kılıç) İstanbul.

Sevin, V. 1991; *Yeni Asur Sanatı I: Mimarlık*, Ankara.

Stevenson, D. W. W. 1992; "A Proposal for the Irrigation of the Hanging Gardens of Babylon", *Iraq*, LIV, 35-55.

Tosun, M., K. Yalvaç 1989; *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara.

Wiseman, D. J. 1983; "Mesopotamian Gardens", *Anatolian Studies*, XXXII, 137-144.

* Stadia, antik uzunluk ölçüsü, 1 stadia = 184.8 m.

** Cubit, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan mesafeye eşit eski bir uzunluk ölçüsü.

*** Plethra, antik uzunluk ölçüsü, 1 plethra= 30.8 m.

İSTANBUL'DA YENİ BİR SERGİ

Ksanthos ve Letoon Kazıları Işığında Lykia Uygarlığı

OĞUZ TEKİN

Harpyler Anıtı (Ksanthos): Bir paye üstünde yükselen mezar odasından oluşan bu anıt adını, kendisini çevreleyen kabartma frizden almıştır. Mezar odasının iki yanında ölülerin ruhunu göğe taşıdığına inanılan yarı insan-yarı kuş betimlenmiş Harpyler vardır. Diğer iki yanda ise mezar sahibi olan erkek ve kadının kendilerine sunulan armağanları kabul etmeleri işlenmiştir.

Ortaköy'deki Galatasaray Üniversitesi'nde 18 Ekim-25 Kasım 2001 tarihleri arasında açık olan sergide, Anadolu kültür mozaiğinin en ilginç köşelerinden biri olan Lykia'nın en önemli kenti Ksanthos ile bölgenin dinsel merkezi Letoon tanıtıldı. Sergi, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın ana sponsorluğunda ve himayesinde, yine Fransız kurum ve kuruluşlarının desteğiyle hazırlanmış; serginin bilimsel danışmanları ise Fransız arkeologlar Jacques de Courtils ile Laurence Cavalier. Biz de bu yazımızda sergiye ilişkin izlenimlerimizi aktaracağız ve bu iki önemli merkez çerçevesinde Lykia bölgesi ve uygarlığından söz edeceğiz.

LYKİA BÖLGESİ VE LYKİALILARIN KÖKENİ

Önce Lykia bölgesinin yerini tam olarak belirleyelim. Fethiye körfezi ile Antalya körfezi arasında geniş bir kara parçası olarak denize uzanan Teke yarımadası antikçağın Lykia bölgesidir. Lykialılar, Anadolu'nun Luvi dili konuşan tunç çağı halklarındandı; Hitit metinlerinde geçen Lukka adı Lykia bölgesiyle ilişkilidir.

Lykia ve Lykialılardan söz eden ilk Yunan kaynağı ise İlias destanıdır (MÖ 8. yüzyıl). Burada Lykialılar, Troialıların müttefiki olarak geçmektedir. Daha sonra tarihin babası olarak anılan Herodotos'ta Lykialıların kökeni üzerine bazı bilgiler verilmekte ve onların Sarpedon önderliğinde Girit'ten geldikleri ve o sıralar Termiller olarak anıldıkları söylenmektedir. Kuşkusuz bu tür bir bilginin doğruluğu, Lykialıların başından beri Anadolu'da yaşamış oldukları savı karşısında zayıf kalmaktadır. Lykialıların dilinin Luvi dil grubuna ait olması ve 2. binyıl Hitit diline yakın bir Anadolu dili olması onların Anadolu kökenli olabileceklerini desteklemektedir. Bir görüşe göre, belki MÖ 1200 yıllarında gerçekleşen deniz kavimleri göçü sırasında Girit adasından gelenler de Anadolu Lukkalarına katılmış olabilirdi. Ancak bu döneme ilişkin arkeolojik kalıntıların yetersizliği nedeniyle bilgimiz zayıftır.

Antikçağın başlıca Lykia kentleri arasında Ksanthos (bugün Kınık), Pinara (bugün Minare), Myra (bugün Demre), Limyra (bugün Finike-Turnuçova köyü), Phellos (bugün Çukurbağ), Antiphellos (bugün Kaş) ve Phaselis'i (bugün Tekirova) sayabiliriz.

DİLLERİ

Yapılan araştırmalar Lykialıların dillerinin başlangıçta Luvice olduğunu kesin olarak ortaya koymuştur. Fakat daha sonra, Lykialılar kendi özgün alfabelerini oluşturmuşlardır. MÖ 6.-4. yüzyıllar arasına tarihlenen Lykçe yazıtlar mevcuttur. Çoğu parçalar halinde olan bu yazıtların en önemlileri Ksanthos ve Letoon'da ele geçen iki yazıttır. Ksanthos'ta ele geçen büyük anıt mezarın üzerine Lykçe ve Yunanca kazınmış metin, bilinen en uzun Lykçe yazılı oluşturmaktadır. MÖ 400 civarına tarihlenen bu payeli anıt mezar Arbinas'ın babası hükümdar Gergis'e ait idi. Dört bir yanında Harpagos hanedanının başarıları anlatılır. Letoon'daki ise üç dillidir (Lykçe, Aramice, Yunanca). İki ve üç dilli yazılmış bu metinler, Yunanca karşılıkları sayesinde kısmen çözülmüştür. Lykia dilinin çözümünde günümüzde ilerlemeler kaydedilmektedir; ancak henüz tam olarak anlaşılamayan yerler vardır. MÖ 4. yüzyıldan itibaren bölgedeki Hellenleşme politikası çerçevesinde Yunan dili egemen olmuştur.

PERS EGEMENLİĞİNDE

Homeros'un İlias destanında Sarpedon ve Glaukos komutasındaki Lykialılar Troialıların müttefiki olarak geçmekte ve o zaman bile Lykia olarak olarak anılan Teke yarımadasında iskân etmektedirler. Lydia Krallığı döneminde Lykialılar bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdi. Ancak MÖ 547/6'da Lydia'nın Persler tarafından yıkılmasından hemen sonra Lykialılar da Pers egemenliğine girmişlerdir. Pers komutanı Harpagos Lykia'ya girip Ksanthos'a vardığında halk büyük bir çabayla karşı koydu; ancak hezimete uğradı. Herodotos, Perslere karşı kentlerini savunmaya çalışan Ksanthosluların hazin öyküsünü anlatmaktadır. Yunan amiral Kimon Pers donanmasına karşı zafer kazanarak geçici bir süre için Lykialıları Pers boyunduruğundan kurtardı (MÖ 468). Bundan böyle Lykialılar on yıl kadar önce Atina'nın önderliğinde kurulan Delos Deniz Birliği'ne alındılar. Fakat çok geçmeden yeniden Pers egemenliğine girdiler. Pers egemenliği sırasında bir süre –Perslerin Karia satrabı Maussollos'un da üyesi bulunduğu– Hekatomnos hanedanının idaresinde kaldılar. Pers egemenliği altında Lykia kentleri yerel hükümdarlar tarafından yönetiliyordu.

HELLENİSTİK DÖNEM

Büyük İskender MÖ 334'te Anadolu'ya girince, Lykialılar Pers boyunduruğundan kurtulmuşlardır. İskender Lykia'ya girdiğinde önce Telmessos teslim oldu; sonra Pinara, Ksanthos ve Patara ile 30 kadar ufak yerleşmeyi ele geçirdi. Kral, kış bastırdığında, o zamanlar Lykia'nın bir parçası olarak kabul edilen Milyas'a girdiğinde Phaselislilerden elçiler gelip iyi dileklerini sundular ve kendisine altın bir taç armağan ettiler. Bunu duyan diğer kentler de elçilerini gönderdiler. İskender onlara, göndereceği komutanlara kentlerini teslim etmelerini buyurdu. Sonra Phaselis'e gelerek, onların da arzusu ve yardımı ile civardaki güçlü bir kaleyi ele geçirdi. Büyük İskender'in ölümünden sonra Lykia bir süre Mısır'da hüküm süren Ptolemaiosların egemenliğine girdi, MÖ 197'de Seleukoslarca işgal edildi. Bunun üzerine Roma ile Seleukos (Suriye) Kralı III. Antiokhos arasında Magnesia'da (Manisa) yapılan savaşta Antiokhos'un yenilmesi üzerine Romalılar Lykia'yı Rodos'a verdiler (MÖ 189). Fakat Lykialıların bağımsızlık mücadelesi sonuç verdi ve Romalılar Lykia'ya özgürlüğünü verdiler (MÖ 169). Bu arada Hellenistik dönemde bir Lykia Birliği'nin kurulduğunu görüyoruz.

Ksanthos genel görünüm: Ortada tiyatro, hemen sağındaki iki mezar-anıtından sağdaki Harpyler Anıtı.

Lykia gümüş sikkesi (solda).

Vespasianus Kapısı (Ksanthos): Adını, Roma İmparatoru Vespasianus'a (MS 69-79) ithaf edilmiş olmasından alan kemerli kapı, önceki Helenistik duvarın yakınına inşa edilmişti. Kemerin üst kısmındaki frizin metoplarında Apollon, Artemis ve Leto'nun büstleri yer almaktadır (altta).

Üç dilli yazıt: Letoon'da bulunan ve Lykçe, Yunanca ve Aramice yazılmış bir yazıt bugün Fethiye Müzesi'nde korunmaktadır. Yazıtta, Karia satrabı Maussollos'un (MÖ 4. yüzyıl) ağabeyi Lykia satrabı Piksodaros zamanındaki dini tüzükler yer almaktadır.

ROMA İMPARATORLUĞU VE BİZANS DÖNEMİ

Roma İmparatorluğu döneminde, imparator Claudius zamanında (MS 43'te) bölgede bir Lykia-Pamphylia Eyaleti kuruldu. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması (MS 395) ve neticede Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından (MS 476) sonra bölge Doğu Roma'nın (Bizans) egemenliği altına girdi. Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında ve Bizans İmparatorluğu döneminde Hıristiyanlık yoğun bir yayılım göstermiş ve çok sayıda kilise ile manastır inşa edilmiştir. Hıristiyanlığın önde gelen şahsiyetlerinden olan ve Noel Baba olarak ünlenen Myra piskoposu Aziz Nikolas da bir Lykia kenti olan Patara'da doğmuştur.

SANAT VE MİMARLIK

Lykialılar, tarihleri boyunca sanat ve mimarlıkta ileri düzeye ulaşmış bir halktı. Ahşap mimariyi yansıtan ve tapmak cephesini taklit eden kayalara oyulmuş mezarları Anadolu sanatında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, İsinda ve Trysa mezar anıtlarındaki aslan tasvirleri çok etkileyicidir; Lykia yerel hükümdarlarından Arbinas'ın mezarı olan Nereidler anıtı ise antik sanat tarihinde haklı bir ün yapmıştır. Ne yazık ki bu anıt parçalanıp yurtdışına kaçırılmıştır; bugün British Museum'da sergilenmektedir.

LYKİA SİKKELERİ

Lykia'da sikke basımı MÖ 6. yüzyılda başlamıştır. Sikkelerin üzerinde yer alan yerel hanedanların adları ya Yunanca, ya Pers dilinde (Aramice) ya da yerel Lykia dilindedir. Lykia gümüş sikkelerinde pegasos, boğa, çift yunus, aslan, Herakles, sfenks gibi tipler görülür. MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arka yüzde yerel hükümdarların adları (Kuprlli, Kherei, Zagaba, Mithrapata, Perikla) görülür. Lykia'da en erken sikke basan kentlerden biri de Phaselis'tir. Lykia'nın diğer kentleri genellikle Geç Hellenistik dönemden itibaren ve Roma İmparatorluğu döneminde sikke basmışlardır.

Kazılar sırasında bulunmuş bir Roma imparatoruna ait mermer torso.

KSANTHOS

Ksanthos harabeleri bugün Antalya'nın Kalkan ilçesi sınırları içindeki Kınık köyündedir. Ksanthos'un yerini ilk tespit eden ise 1838 yılında Anadolu'yu gezen İngiliz seyyah Charles Fellows'tur. Kentteki ilk kazılar 1951'de Fransız Pierre Demargne tarafından başlatılmıştır. Ksanthos'ta bugün görülebilen belli başlı kalıntılar arasında surlar, kent kapısı, Vespasianus kapısı, tiyatro, agora, kilise ve anıt mezarları sayabiliriz. Lykia dilinde Arnna olarak bilinen Ksanthos'un adı eski Yunanca "sarı" anlamındadır.

Ksanthos'un tarihöncesi toplulukları konusunda hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Ksanthos'un tarihi, yukarıda anlattığımız Lykia bölgesinin tarihi ile paralel gitmiştir. Bu nedenle aynı şeyleri burada tekrarlamak istemiyoruz. Kentin tarihindeki en hazin olay, Harpagos komutasındaki Perslerin Ksanthos'a vardıklarında kent halkının kadınları, çocukları, köleleri ve eşyalarını akropolise kapatıp ateşe vermeleri ve erkeklerin de yenilinceye kadar savaşıp ölmeleridir.

LETOON

Adını Apollon ve Artemis'in annesi Leto'dan alan Letoon, "Leto'nun yeri" demektir. Letoon bir kent değil, Lykia bölgesinin en önemli dinsel merkezidir. Ksanthos-Patara yolunu izleyerek gidilen Letoon, Ksanthos'a 5 kilometre uzaklıktadır. Yine Fransız arkeoloji ekibince 1962 yılından bu yana kazılmaktadır. Kutsal alandaki başlıca kalıntılar şunlardır: Tapmak alanında Leto, Artemis ve Apollon tapınakları, nymphaion (çeşme binası) ve kilise; bu alanın kuzeyinde Helenistik dönem ve Roma dönemi portikoları ve tapınaklara 100 m uzaklıkta ise (kuzeye doğru) tiyatro bulunmaktadır.

ÖĞRETMENLER BULUŞMASININ İLK AYAĞI İSTANBUL'DA GERÇEKLEŞTİRİLDİ

Avrupalı ve Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluştu

DİLARA KÂHYAOĞLU

Tarih Vakfı, tarih eğitiminin ve tarih ders kitaplarının iyileştirilmesi çerçevesinde gerçekleştirdiği bir dizi etkinlik ve çalışmaya 28-29 Ekim 2001 tarihinde Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü'nde Avrupalı ve Türkiyeli tarih öğretmenlerini buluşturarak devam etti. Marmara Bölgesi öğretmenlerini kapsayan bu ilk buluşmaya, Avrupalı tarih öğretmenlerinin çatı örgütü Euroclio Başkanı Hollandalı Joke van der Lowe, İngiltere'den Robert Stradling, Fransa'dan Etienne Copeaux ve Claire Copeaux, Türkiye'den ise Mutlu Öztürk ve Marmara bölgesi tarih öğretmenlerinden yaklaşık otuz kişi katıldı. "Avrupalı Tarih Öğretmenleriyle Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluşması"nın oturum başkanlığını Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier yaptı.

Açılış konuşmasında "Kötü tarih eğitimi, kötü eğitim, aslında gençlere saldırıdır, kötü muamelenin bir başka biçimidir, tıpkı fiziksel bir saldırı gibi tahribat yaratır; bu saldırı gençlerin yetişmelerini, uygarlaşmalarını, olgunlaşmalarını, bilinçli yurttaş olmalarını engellemeyi hedef alan, beyinlerine yapılmış bir saldırıdır" diye söze başlayan Orhan Silier, bu sözleriyle bir gün önce katıldığı bir toplantıya, ders kitaplarında insan hakları projesinin danışma toplantısına göndermede bulunuyordu. Bu saptamanın o toplantıda ifade edildiğini belirterek, bu tanımlamadan çok etkilendiğini, bunun aynı zamanda ciddi bir tepkinin işareti olarak da görülebileceğini söyleyen Silier, Tarih Vakfı'nın Avrupalı tarih öğretmenleri ile Türkiyeli tarih öğretmenlerini buluşturmaya çabaladığını, çünkü Avrupa'da ciddi deneyimler yaşandığım, iyileşmeler sağlandığını, Türkiye'de de bu alanda ciddi çabalar gösteren taraflar bulunduğunu, dolayısıyla iki tarafın da birbirlerinden öğreneceği şeyler olduğunu belirtti. Bu arada MEB içinde de iyileşme çabalarının sürdüğünü, bugünkü toplantıya da Talim ve Terbiye Kurulu üyesi Ahmet Sönmez'in de katıldığını belirterek ilk sözü 20. yüzyıl Avrupa tarihinin öğretimiyle ilgili kapsamlı çalışmaları olan R. Stradling'e verdi.

AVRUPA TARİHİ NASIL OKUTULUR?

Stradling 20. yüzyıl Avrupa tarihi öğretiminin temel meselesinin "ne öğretmek değil nasıl öğretmek" olduğunu söyleyerek sözlerine başladı. Burada daha ilk başta çözülmesi gereken pedagojik bir soruyla karşılaştıklarını, bunun da "Hangi Avrupa", "Kimin Avrupa'sı?" sorularında düğümlendiğini belirterek, bu soruya bakış açılarına göre çok değişik yanıtlar verildiğini, ama kapsayıcı bir tanım yaparak etnik, politik, dilsel, kültürel vb. çeşitliliğe vurgu yapmanın, referans noktası olarak çoğulculuğu almanın doğru bulduğu bir yaklaşım olduğunu anlattı ve bu dersi yapmanın/yazmanın zorluklarını dile getirdi.

Tarihe "çok perspektiflilikle bakmak" Stradling'in konuşmasında en sık geçen kavramlardan biriydi. Farklı kaynaklar kullanmak, konuya "öteki"nin perspektifi ile başlamak, dolayısıyla öğrencilerin önyargılarını sarsmak, tarihsel açıdan empati kurmak "bu çok perspektifliliğin yüreğinde yatar"... Bu dersin öğrencilere hangi bilgi ve becerileri kazandırabileceği, kazandırması gerektiği üzerinde de duran Stradling, sınıf içi pratiğe de değinerek öğrencilerin anlamlı sorular sormayı öğrenmesi ve kaynaklara eliştirel yaklaşabilmelerinin önemi üzerinde durdu.

EUROCLİO

İkinci konuşmacı Euroclio Başkanı Joke van der Lowe daha çok Euroclio'nun ne olduğunu anlattı. 1993 yılında 17 örgütle faaliyete geçen Euroclio'nun şu anda 76 üyesi var. Bunlar öğretmen dernekleri, sendikalar vb. Avrupa dışından da katılanlar var. Örneğin İsrail, ABD ve Kırgızistan'dan. Üniversiteler veya kişiler de üye olabiliyor ama karar mekanizmalarına katılamıyorlar. Üyeler için dört ayrı çalışma alanı var:

- Tarih eğitiminin kalitesini yükseltmek için ders kitapları, öğretmen eğitimi gibi alanlarda danışmanlık, araştırma vb. yapmak
- Uluslararası işbirliği ağı kurmak.
- Tarih öğretmenlerinin profesyonelliğini geliştirmek için organizasyonlar düzenlemek,
- Euroclio'nun sürdürülebilirliğine katkıda bulunmak.

Lowe tarih eğitiminin en genel sorununun, "tarihe ulusal bir perspektifle yaklaşmak" olduğunu belirtip, "bu durum birçok ülkede hâkim eğilimdir" dedi.

TÜRK TARİH TEZİ

Öğleden sonraki bölümde ise Etienne Copeaux ilk konuşmayı yaptı. Konuşması *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* isimli kitabının çok kısa bir özetiydi.

1931'deki yeni Türk Tarihi anlatısının eskisinden kopuşu ifade ettiğini söyleyerek Türkiye'nin yeni devleti ve yeni tarihinin Osmanlı ile köprüleri nasıl attığını anlattı. Mustafa Kemal, Helen'e karşı mağrur bir kimlik yaratmak, Yunanlılar kadar parlak bir uygarlığa sahibiz diyebilmek için yeni Türk Tarihi anlatısını oluşturdu, burada esas muhatap Yunanlılardı, Avrupa'ydı, bu kimlik onlara karşı yaratılmıştır, dedi. Mustafa Kemal'in ölümü ile bu ilk dönemin kapandığını, 1970'lerde ise yeni bir yaklaşım olan Türk-İslam sentezinin devreye girdini belirtti. "Türk-İslam sentezi, İslam'a yakın bir tarzdı ama Kemalizm'le çelişmiyordu" diyen Copeaux, "uluslar okullar ile tek tip bellek yaratırlar, örneğin ders kitapları incelendiğinde Atatürk'ün her yere serpiştirildiği görülür ki bunların işlenen konularla hiç ilgisi yoktur, Kurtuluş savaşı ile Malazgirt Savaşı arasında benzerlik kurulur ki bu da anakronik bir yaklaşımdır", dedi. Copeaux Türk anlatısının ayırt edici özelliklerinden birinin "sürekliliğe" yaptığı vurgu olduğunu belirtti.

İKİNCİ GÜN

İkinci gün Mutlu Öztürk, Türkiyeli tarih öğretmenleri adına konuşan tek konuşmacı olarak üç ayrı başlık altında konuşmasını sundu: ders kitapları, sınıf içi pratik ve öğretmenlerin ekonomik ve demokratik problemleri. "Ders kitaplarının aslında aynı zihniyetin farklı versiyonları" olduğunu söyleyen Öztürk özetle şunları söyledi: "Farklı dönemlerde ders kitapları öğrencileri hep şu veya bu yöne doğru endoktrine etmek amacıyla kullanılmış. Bu her yerde böyle olmuştur. Çekici değillerdir, insan zekâsını küçümser ve taciz ederler. 1976 dan beri Türkiye'de ders kitaplarının eleştirisi yapılıyor ama halihazırda derinlemesine bir söylem analizi gerçekleştirilmiş değildir. Sınıf içi pratik açısından ise didaktik bir yaklaşım vardır.Yöneticiler, okulları mümin yetiştiren yer olarak görme, öğrencileri ikna etme yeri olarak görme eğilimindedirler. Ekonomik ve demokratik açıdan ise son 20 yılda öğretmenlerin prestijinde önemli kayıplar olmuştur. Çocukların gözünde öğretmenin prestiji düşmüştür. Bilgiye de meta olarak bakıldığı için alternatif arayışlara yönelme şansı hiç kalmıyor. Demokratik problemler de çok ciddi boyutlarda. Okul içi eğitim konusunda öğretmenlerin söz hakkı yok.Öğretmen merkezin tavrına uymak durumunda, atacağı her adım adım adım planlanmış."

Orhan Silier de Anadolu'nun etnik, dilsel, kültürel çeşitliliğine vurgu yaparak, yönetenler bu çeşitlilik karşısında endişeli olduğundan, bölünme korkusu ile bu günlere gelinmiş diyerek başladı konuşmasına. 1980 de yapılan askeri darbenin bazı demokratik kazanımları yok ettiğinden bahseden Silier tarih eğitimi ile demokrasinin gelişimi arasında kesintili bir ilişki var, dedi. Genç ulus devletin, tarihi kuruluş amaçlarının dolaysız aracı olarak gördüğünü söyleyerek bu yüzden tarih eğitimine keskin müdahaleler yapıldığını, 1960'larda başlayan sosyal bilimler ile tarih eğitimi yakınlaşması eğiliminin ise, 80 darbesi ile yarıda kaldığını söyledi. Bir sivil toplum kuruluş olarak Tarih Vakfı'nın devletten bağımsız bir rol oynamak durumunda olduğunu, diğer yandan da yarattığı dolaylı ürünler ile devleti daha ileri roller oynamaya zorladığını anlattı. 1997'den beri Ankara, İstanbul, İzmir'deki tarih öğretmenlerinin örgütlü bir çevre yaratarak harekete geçtiğinden bahseden Silier, tarih öğretmenlerinin ağırlıkta olduğu, bunun yanında dil bilim, görsel malzeme uzmanı ve pedagogların da bulunduğu, üniversitelerin danışmanlık yaptığı gruplarca alternatif ders kitaplarının üretilmesi gerektiğini söyledi. Artık neyin olmaması gerektiği üzerinde değil, neyin olabileceği üzerinde yoğunlaşmanın zamanı olduğunu söyleyip, alternatif kitaplar yaratıp, bunların nasıl daha da iyileştirilebileceğini tartışmak gerekir, dedi. Yaratılan kitapların ötekileştirici olmayan, barışçı, bilimsel, yerel ve sözlü kültüre, gündelik yaşama da açılan kitaplar olması gerektiğini söyleyerek sözlerini bitirdi.

Toplantının son konuşmacısı Claire Copeaux idi. 1954- 60 arasında cereyan etmiş olan Cezayir Savaşı'nın uzun yıllar boyunca Fransa içinde hiç tartışılmadığını söyleyerek başladı konuşmasına. Orada olanlar "bir aile sırrı gibi saklandı", Cezayirliler savaşa kurtuluş savaşı diye yaklaşırken, Fransızlar için bu savaş ayaklanan bir grup hayduda karşı düzeni koruma savaşıydı. Uzun müddet

Fransız resmi tarihi ve yöneticileri burada savaş olduğunu kabul etmediler, olanlar için savaş adını kullanmamaya özen gösterdiler, dedi. Bu konunun çok yakın zamanda gündeme gelmesinin ancak bazı aşamalardan sonra olabildiğini anlattı. Bu aşamaların 1981'de solun işbaşına gelmesi ile başladığını ve savaşla ilgili arşivin ise ancak 1990'larda açıldığını söyleyen Claire Copeaux, "ama o süreye kadar biz bu dersi sınıflarda işliyorduk ve konu ders kitaplarında da yer alıyordu" dedi. Sınıflarda bu konu işlenirken çeşitli zorluklarla karşılaşıldığını, konunun çok sıcak olduğunu, sınıfta öğrencilerin bir kısmının asker çocukları, bir kısmının Fransızlarla işbirliği yapan Cezayirlilerin çocukları, bir kısmının ise Cezayir bağımsızlık savaşını destekleyenlerin çocukları olduğunu söyleyerek bu durum konuyu daha baştan gerilimli hale getiriyordu, dedi. Nihayet 1999'da Fransız Meclisi'nin burada "savaş" olmuştur fikrini kabul ettiğini ve bunu resmen ifade ettiğini söyledi.

Dinleyicilerden gelen soru ve görüşlere gelince, bazı öğretmen ve akademisyenler, Etienne Copeaux'nun sunuşundan rahatsızlık duyduklarını farklı şekillerde dile getirdiler. Bu görüşler yine toplantıya katılan diğer öğretmenler tarafından yanıtlandı: Kitapların başından 'milli' kelimesi kaldırılmış olabilir, ama bugün uygulanmakta olan tarih hala milli tarihtir, bunun için kitapların içine bakılmalıdır. Bunu bazı konuları es geçerek, gizleyerek, yok sayarak yapıyorlar, kitaplarda kullanılan resimlerle, resim altı yazılarıyla, okuma parçalarıyla, sorulan sorularla, haritalarla yapıyorlar... Bizim toplumumuzda da 'öteki' sorunu var... Herkes öncelikle kendi kapısının önündeki çöplüğü temizlemek zorundadır başka ülkelerde de milliyetçi tarih eğitiminin yapılıyor olması mazeret olamaz; şöven olmayan barışçı öğrenciler yetiştirmek bizler için etik bir ilke olmalıdır...

Talim Terbiye Kurulu üyesi olan Ahmet Sönmez ise Talim Terbiye Kurulu ile ilgili yanlış anlamalar olduğunu açıklayarak bu kurumun örgütsel yapısı ve nasıl işlediğine dair teknik bilgiler verdi. Sönmez daha sonra toplantılardaki konuşmalara da değinerek, "öğretmen kabına sığamıyor ama bunları yapmanın demokratik yolları vardır, kurumlar, kurullar vardır, yoksa aradaki aleni farklılıklardan dolayı sıkıntı doğar, ben yaptım oldu değil, bunların demokratik kurum ve kurullarda çözülmesi lazım", diyerek görüşlerini dile getirdi.

Toplantıda gelen sorular ve görüşler çerçevesinde Orhan Silier, her şey Talim Terbiye Kurulu'nda tıkanıyor görüşüne katılmıyorum ama şu anki görünümü açısından "devletin eğitim alanındaki politik komiseri gibi" algılandığı doğrudur, diyerek konuşmasını şöyle sürdürdü: "Demokratik katılım sağlanmazsa sosyal bilimlerde iyileştirme çalışmaları sözde kalacaktır. Gerçekten de Talim Terbiye'nin özerk ve bilimsel faaliyet yapan bir kurum işlevine kavuşturulması çok şey kazandıracaktır. O zaman üniversitelerin en seçkin elemanları ile öğretmenlerin en seçkinlerinin katılımıyla ve uluslararası kuruluşlarla etkileşim halinde gerçekten açık bir yapıya kavuşacak ve hak etmediği sorumluluklardan kurtulacaktır. İşte o zaman her türlü olumsuzluğun tek sorumlusu gibi de görülmez. Ders kitapları alanı ciddi kârlar sağlayan bir pazar. Bundan doğan zorluklar var, bu kadar büyük kârların dolaştığı alanda mücadele etmek çok zor."

MAKEDONYA SORUNU

FİKRET ADANIR

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında (Makedonya ve Edirne) 19. yüzyılın sonlarında Bulgar bağımsızlık mücadelesine katılmak üzere Slav nüfusu harekete geçirmek için gizli devrim komiteleri kurulur. Fakat Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri süren Yunan ve Sırp milliyetçileri Bulgarların bu çabalarına hemen karşı çıkarlar. Her bir hükümet Makedonya'yı kendi topraklarına katmak için yalnızca siyasi açıdan uygun zamanı beklemektedir. Böylece Avrupa barışını tehdit eden bir kriz ortaya çıkar ve "Makedonya Sorunu", Doğu Sorunu'nun bir parçasını oluşturur. "Cumhuriyetin yönetici kadrolarının önemli bir bölümünün yüzyılın ortalarına dek Makedonya ihtilafı ortamında yetişmiş Jön Türkler arasından veya onlara yakın çevrelerden gelmiş oldukları gözlemine dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ancak Makedonya Sorunu göz önünde tutularak anlaşılabileceğini" söyleyen Fikret Adanır, sorunu köylülüğün ve Osmanlı tarım düzeninin çözümlenmesi temelinde ele alıyor.

xvi + 312 s. ISBN 975 333 157-6

10.yıl TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No.57 80220 Nişantaşı-İstanbul Tel: (0212) 233 21 61 Faks: (0212) 234 32 90 pazarlama@tarihvakfi.org.tr

http://www.tarihvakfi.org.tr

Tarih Vakfı Kolektif Bir Mutfağın Ürünüdür

AYŞE ÇAVDAR

Tarihçinin Mutfağı söyleşi dizisinin 18 Ekim 2001'de Darphane'de yapılan toplantısının konuğu Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier'di. Kurulduğu 1991 yılından bu yana genel sekreterlik görevini yürüten Orhan Silier, katıldığı söyleşide, vakfın mutfağını anlattı. Silier vakfın başarısının verimlilik, farklılıklara rağmen ortak iyiyi arama temelinde kurduğu ve sürdürdüğü ilişkilerin bir sonucu olduğunu söyledi.

Orhan Yılmaz Silier, 6 Aralık 1946'da Malatya'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü mezunudur. 1970-1973 döneminde öğretim görevlisi olarak bu üniversitede çalıştı. 1973'te 50 öğretim görevlisi ile birlikte üniversitedeki görevine son verildi. 1978'de Danıştay kararıyla döndüğü görevinden bu kez kendi isteğiyle istifa etti. 1975-1980 arasında İstanbul'da Bilim Yayınevi müdürlüğünü yaptı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nde "Türkiye Sanayiinde Tekelleşme" ve Almanya'da Marburg Üniversitesi Politik Bilimler Bölümü'nde "1960-1980 Döneminde Türkiye'de İşçi Eylemlerinin İstatiksel Analizi" konulu doktora tezlerini hazırladı. Türkiye'de sendikacılık ve işçi eylemleri tarihi ve sanayide yoğunlaşma, toplulaşma, tekelleşme alanlarında çeşitli makaleleri olan Silier, 1981-1986 döneminde Almanya Bremen, Kassel, Marburg Üniversiteleri'nde öğretim görevlisi olarak görev yaptı. 1986-1990 arasında Amsterdam'da kurulu Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde Türkiye Bölümü'nü kurdu ve bölüm başkanlığını yaptı. 1994-1999 arasında merkezi Avusturya-Linz'de bulunan Uluslararası Emek Tarihçileri Birliği başkan yardımcılığını yaptı. 1991'de girişim kurulu içinde yer aldığı Tarih Vakfı'nın kuruluşundan bugüne değin genel sekreterlik görevini yürüttü. Tarih Vakfı dışında, Türkiye Felsefe Kurumu, Doğal Hayatı Koruma Derneği, Tüketiciyi Koruma Derneği, Türk-Alman Kültür Derneği ve Türkiye-Avrupa Vakfı üyesidir. Evli ve bir çocuktur.

Orhan Sililer

O. Silier'in konuşmasını özetle yayımlıyoruz:

Mutfak eğer bir "kişi tarihçi" için yazılan bir kitap, bir makale veya bir mesleki geçmiş ise, Tarih Vakfı için çok sayıda yayın, sergi, araştırma ve benzeri ürünün üretilmesi oldu. Bu yanıyla, hele de başlangıç koşullarını göz önüne aldığımızda, Tarih Vakfı'na mutfağı epeyi bol ürün veren bir sivil toplum kuruluşu olarak bakabiliriz. Üstelik bu mutfağın niceliksel büyüklüğü dışında, Türkiye için alışılmadık bir tarihçilik anlayışını yansıttığını da söyleyebiliriz. Bence bu mutfağın en başarılı yanı kurduğu insan ilişkileri ve bu insan ilişkilerinin çok güç koşullarda güçlü, verimli olmasını sağlayabilmesidir.

Tarih Vakfı'nı ortaya çıkaran süreç, Türkiye'de 12 Eylül sonrasında yaşanan demokratikleşme ve sivil katılım arayışıydı. Biz bir meslek örgütü kurmak yerine barışa destek olabilecek, bilime dayanan bir tarih anlayışını yaygınlaştırmanın demokrasi için önemli bir adım olacağını düşündüğümüz için bu vakfı kurduk. Bu sayede, aslında tarihçilikle doğrudan hiçbir ilgisi olmayan, bilimin, sanatın, kültürün, edebiyatın değişik kesimlerinde olan insanlar yan yana gelebildi. Bizim mutfağımızda üretim yapanların başlıca özelliği Türkiye'de daha uygar, daha katılımcı, daha demokratik bir toplum görme özlemleriydi.

Tarih Vakfı'nın kuruluş süreci öncesinde görece dar, daha çok emek tarihi, sosyal tarih üzerine çalışan kişilerin yan yana geleceği bir kuruluş planlıyorduk. Daha sonra böyle yapmamız halinde dar bir meslek kuruluşu haline dönüşme ihtimalimiz olduğu, dolayısıyla sosyal tarihle birlikte, iktisadi tarihi, kültür tarihini, düşünce tari-

hini, politik tarihin çağdaş yorumlarını da kapsayan, arkeoloji, antropoloji, müzecilik, arşivcilik gibi tarihe komşu alanları da içeren bir yapı oluşturmamız gerektiği görüşü öne çıktı.

Tarih Vakfı'nın kuruluşunda belki de başka herhangi bir kuruluşta pek uygulanmamış bir yöntem izlendi. On iki kişilik girişim kurulu toplantılarında kuruculuk önerilebilecek isimler ortaya atılmaya başlandı. Karar verdik, on iki kişiden bir tek kişinin bile uygun görmediği isimleri bir kenara koyduk ve böylece dört yüz kişilik bir liste ortaya çıktı. Aslında ben on iki kişinin birden "evet" diyebileceği 400 isim bulabileceğimizi hiç düşünmüyordum. Bu 400 kişiden 264'ünün o dönem için belirlediğimiz 100-120 $ civarındaki kuruculuk parasını ödeyip, vakıf kurucusu olmak için gereken tüm bürokratik işlemleri de yerine getirmeleri ise daha da beklenmedik bir olaydı.

Vakfın ilk dönemlerinde bir büromuz bile yoktu. Kuruluş çağrılarına verilen yanıtların Beyoğlu postanesinde kiralanmış bir posta kutusuna gönderilmesi istenmişti. Nisan 91'de ilk irtibat bürosu kuruldu. Adı sonra Tarık Zafer Tunaya olan Bağodaları Sokak'ta, iki odalı irtibat bürosunda, iki kişi çalışmaya başladık, birkaç ay sonra da üçüncü kişi geldi.

Aramızda daha sonra çok parlak bir reklamcı olacak bir genç delikanlı vardı ve tanıtım için "Gelecek on yılda neler yapacağız?" meselesini hoş bir biçimde anlatmayı önerdi. Kabul ettik. Yapacağımız iş bir parça fantezi içermesine karşılık, gelecek on yıla ilişkin bir perspektif sağlayacaktı. Vakıf senedi gibi kuru, bürokratik, hukuki metinlerin ötesinde kendimizi biraz daha iyi anlatabilir hale gelecektik. Bu işi kurucuların ilk grubuyla tanışma toplantısının davet mektubu olarak yapmaya karar verdik. Kurucularımıza 6 Mayıs 2001'de Divan Otel'de vakfın onuncu yıldönümünü kutlamaya çağırdık. Daha vakfı kurmadan onuncu yıldönümü kutlamasını çağrıştıran bir davet mektubuydu hazırladığımız. Esprimiz birçok kişi tarafından çok hoş karşılandı. Kimileri ise

18 Ekim'deki Tarihçinin Mutfağı'nda Tarih Vakfı ele alındı.

"Biz bu vakfı daha yeni kurulacak zannediyorduk, amma çok iş yapmış geçen yıllarda" diyerek, o çağrı mektubunu tarihine bakmadan pek de dikkatli okumadıklarını belli eden bir biçimde esprimizin boşa çıkmasına yol açtılar. Ama epeyi eğlendik.

Nisan 91'de başlayan süreçte sanıyorum mutfağımızın önemli işlerinden bir tanesini yaptık: *Haberler* bülteni. Tarih Vakfı, 1 Mayıs 1991'de ilk sayısı çıkan bu bülteni hiç kesintisiz bugüne kadar getirdi. Bülten sayesinde üyeleriyle ve yakın çevresiyle ısrarla iletişim kurma konusunda Vakıf iyi bir örnek oldu. Doğrusu bu bülteni dönem dönem *Toplumsal Tarih* dergisiyle birleştirip ayırarak da olsa, bugüne getirmiş olmaktan çok memnunum.

O bülteni alıp baktığınızda Tarih Vakfı'nın tüm projelerini, çalışmalarını, ümitlerini, çatışmalarını, ana gelişmelerini görmeniz mümkün. Bültenin ilk sayılarında uzunca bir süre ben, sonra Ayşen Anadol, onu insan sıcaklığının iletildiği; sorunlarımızın, ihtiyaçlarımızın, işe başlayanların, ayrılanlarm, hayal kırıklıklarımızın yansıdığı bir yer haline getirmiştik. Umarım yeni teknolojik araçlarla bu eğilim yeniden canlanır ve sadece satır aralarında değil satırların ta kendisinde bu insan etkileşimi, sıcaklığı gelecek bültenlere de yerleşir.

Bültenin ilk sayılarından hemen sonra çeşitli araştırmacıların o sırada neyle uğraştıklarını, neye ihtiyaçları olduğunu, neyi paylaşmak istediklerini belirten sayfalar açtık. Ancak, şaşırtıcı bir şekilde bu belli bir direnişle karşılaştı. 15-20 sayı devam ettikten sonra fark ettik ki, karşımızda çok olgunlaşmamış bir rekabetle birlikte, gelişmemiş bir bilim yaşamı ve akademik değiş tokuşun sorunları var. Şu an H-Türk adlı internet sitesi aslında bu işlevi internet ortamında, çok yaygın bir biçimde yapıyor. Sanıyorum Türkiye'de de bu alanlarda daha demokratik, daha açık, daha kendine güvenli bir mesleki etkileşime ihtiyaç var.

Tarih Vakfı'nda gerçekten bir kolektif mutfak söz konusu. Bu mutfakta özellikle bir kişinin, Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli'nin çok özel bir rolü var. İlhan Tekeli'yi çoğumuz bir teori adamı olarak biliriz. 50'nin üzerinde kitabı, 500 küsur makalesi olan, birçok alanda ürün vermiş bir kişi. Ama İlhan Tekeli, Tarih Vakfı vesilesi ile gördüm ki, aslında çok başarılı bir örgütçü. Neyin nasıl yapılabileceği ve kimlerle yapılabileceği konusunda son derece soğukkanlı, dikkatli, uzlaşmacı ama kararlı bir şekilde çaba gösteren bir kişi.

On yıl boyunca İlhan Tekeli ile onun yönetim kurulu başkanı benim günlük işleri yürüten genel sekreter olarak paylaştığımız pek çok şey oldu. Benden bir proje düşüncesi geldiğinde, o bunu benim belki de hiç yapa-

mayacağım bir biçimde teorileştirdi, modelini kurdu, nasıl yapılabileceği üzerine çok gelişkin düşünceler ortaya koydu. Ben de Türkiye'de farklı bir tarihçilik nasıl yapılır diye uğraşan bir insan olarak topu yeniden ona ve yönetim kuruluna atmak üzere, fikirleri projelere dönüştürüp geri döndürebildim. Vakfın büyük hamaliyesini yürüten iki kişi arasındaki bu paslaşmanın, vakfın tüm işlerinde çok önemli bir rolü oldu. Bu paslaşmada İlhan Tekeli'nin yaratıcılığının ve sorun çözmekteki, hepimizi bir arada tutmaktaki başarısının büyük rolü oldu.

Bir öğrencisi, İlhan Tekeli'den söz ederken, "Cumhurbaşkanıyla master öğrencisine eşit derecede saygı gösterir ve zaman ayırır" demişti. Çok yoğun bir tempoda çalışan, her bir dakikası bu yüzden değerli olan, buna rağmen kendini ağırdan satmayan ve iyi bir şeyler olsun diye kendinden zaman isteyen insanlara hayır demeyi bir anlamda bilmeyen; ama aynı zamanda son derece kararlı, hatta inatçı bir biçimde belli konuları gündeme getiren ve gündemde tutan bir kişi. Milletvekili maaşları gündeme geldiğinde "Hayır, bu maaşlar yükseltilemez, ben bir yurttaş olarak bu maaşların yükseltilmesine ait meclis kararının geçersiz olduğunu düşünüyorum" diye saatlerini verip iptal ettiren, 1970'lerde özel yüksek okulların kapattırılması işinde yine benzer bir inatla çaba gösteren bir örgütçü.

Tahmin edersiniz ki, eğer yönetim kurulundaki genel hava ve kalite tutturulamasaydı, yalnızca yönetim kurulundaki iki kişinin uyumlu çalışması yeterli olamazdı. Burada önce Korkut Boratav'la Mete Tunçay ve Zafer Toprak, sonra Şevket Pamuk'la Mete Tunçay önemli roller üstlendiler. Bu insanlar bilim dünyasında ağırlıkları olan kişiler olarak farklı tarihçilik anlayışlarını temsil etseler de birbirleriyle uyuşmayı ve ortak iyiyi, doğruyu ortaya çıkartmayı bildiler.

Biz yönetim kurulu toplantılarında bugüne kadar hiç oylama yapmadık. Yönetim kurulu toplantılarımız ilk bakışta sohbet toplantıları olarak geçer. Bu sohbetler bugüne kadar –bir iki küçük istisna dışında– katılanların kişilik meselesi yapıp kendi düşüncelerinde alabildiğine ısrar etmeleri, kendi çevrelerinin "çıkarını gözetmeleri" gibi bir durum olmaksızın, aramızdaki farklılıkları kabul eden, bu farklılıklar içinde üretilebilir olanı tanımlamaya çabalayan bir ortam yarattı. On yıl içinde her türden kişi, kendi kimliğini oraya getirdi. Örneğin Stephanos Yerasimos daima önünde açık olan gazete veya kitabı okuyor görünen, ama hiçbir cümleyi kaçırmayan ve söyleyeceklerini uygun ilk fırsatta söyleyen, biraz kapalı, ama güzel şeyler olunca ilk heyecanlanan, yardımcı olmaya çalışan bir insan oldu. Yine ilk bakışta hayli mesafeli bir insan izlenimi bırakan Korkut Boratav, vakfın en riskli ama kendi cüssesine göre en başarılı işlerinden biri olan Tarih ve Deniz Şenliği'nde adeta çocuk gibi heyecanlanabilmişti. Diyebilirim ki, on yıl boyunca bir tek kere bile yönetim kurulu toplantılarından moralim bozulmuş, canım sıkılmış, tatsızlıklarla karşılaşmış, ne yapacağımı bilemez halde çıkmadım.

Bu noktada Tarih Vakfı'nın "Proje düşünceleri nasıl ortaya çıkıyor, bunlar nasıl uygulamaya konuyor?" soruları üzerinde de biraz durmak gerekir. Burada galiba iki grup var: İlki Tarih Vakfı'nı büyük kalabalıklar bakımından işitilir hale getiren büyük projeler, ikincisi de görece küçük ve daha dar grupları ilgilendiren projeler.

Bu anlamda sekiz büyük proje var diyebilirim. Bunlardan dördü Tarih Vakfı bakımından da Türkiye bakımından da tam bir başarıyla sonuçlandı. İlki *İstanbul Ansiklopedisi*'dir. 1994 koşullarında, daha önce hiç birlikte çalışmamış Doğan Kuban'la Semavi Eyice'nin aynı kurulda, ortak başkan olarak buluştuğu bir çalışma ortamı üretilip 300'e yakın uzmanın yan yana getirilmesi, sekiz cildin 1,5 yılda hazır hale getirilmesi gerçekten zor bir çalışmaydı. Bu başarı Tarih Vakfı'nın başka pek çok projeyi gerçekleştirebilir olmasına önemli katkıda bulundu.

İkinci proje, İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği idi. Henüz 93 yılındaydık. Donanmadan motorculara, armatörlerden Deniz Ticaret Odası'na, balıkçılardan denizle ilgili mahsulleri satan esnaf kuruluşlarına kadar, 40 değişik örgütle birlikte çalıştık. Amatörlüğün çocukça sevinçler ve üretim ile yan yana geldiğinde ne hoş olduğunu hatırlatırcasına, 1-1,5 yıl hazırlanıp, 15 gün içinde, 40'a yakın sergi, konferanstan, küçük uzaktan kumandalı motor yarışmasına ve Boğaz'da regattaya uzanan bir çalışmayı yürüttük.

Habitat dolayısıyla yapılan iki büyük etkinlik, Dünya Kenti İstanbul ve Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergisi ve ayrıca Türkiye'de STK Bilgi Bankası'nın kurulması, 75. yıl dolayısıyla yapılan Üç Kuşak Cumhuriyet ve Aile Fotoğraf Albümleri Sergisi, projeler, yarışmalar ve kutlamaların genel tasarımının yapılması. Bunlar bir sivil toplum kuruluşunun adını unutturmamaya yeterlidir.

Vakıf dört alanda, bu dört büyük proje kadar başarılı olamadı veya henüz herkes tarafından kabul edilir bir somut sonuca gidemedi. Bunlardan ilki İstanbul Müzesi'nin kurulması serüvenidir. Bildiğiniz gibi eğer Darphane konusunda 28 yıl boyunca bu binaların bulunduğu alanı büyük ölçüde ihmal eden anlayış; "Burada iyi bir şeyler olabilirmiş, ben elden kaçırdım, bari engelleyeyim" demeseydi şu sıralar İstanbul Müzesi faaliyetine başlıyor olacaktı. Tarih Vakfı'nın bu konudaki tutumu, böylesi sağduyu ve hukuk dışı, kamu yararına aykırı bir girişim karşısında sinmemek ve "Biz devletiz, devlet içinde belli noktalara egemen kişileriz, bizim onayımız olmadan hiçbir şey yapılmaz, biz adamı böyle yaparız" tavırlarına karşı, "Hayır, Türkiye uygar ve demokratik bir ülke olma iddiasındaysa biz meydanı size bırakmayız" demek oldu.

İkinci alan tarih ders kitaplarının yenilenmesidir. 93-94'ten bu yana birçok çalışmamızın

ana gündem maddesi bu konu oldu. "Hayır, çocuklarımızı böyle eğitmememiz lazım, bu ilkel kitaplar değişmeli" dedik. Burada Tarih Vakfı'nın bir aydın girişimi olması, kısıtlı kaynaklarla faaliyet göstermesi kadar, Milli Eğitim Bakanlığı'nda bazı çevrelerin ve Türkiye'de ders kitapları alanını kontrolü altına almış kitap mafyasının bu değişime direnişleri de önemli bir rol oynadı. Yine de epeyi büyük bir toplum kesimini kazanmış durumdayız. Ama "Hayır, o kitap değil, bu kitap; işte tarih eğitimi böylece yapılır" diyebilme noktasında da değiliz. Elimizi vicdanımıza koyup düşünürsek başarısızlıkta sözünü ettiğim direnişler kadar, Türkiye'de ilerici sol, aydın çevrelerinin, eğitim çevrelerinin neyin olmayacağını daha kolay söyleyip, neyin nasıl olacağı konusunda daha az düşünce geliştirmelerinin, özellikle üniversite çevrelerinin ilk ve orta eğitimden büyük ölçüde kopuk olmalarının da büyük bir payı olduğunu görebiliriz.

Üçüncü alan, Tarih Vakfı'nın henüz yeterince başarılı olmadığı, ama ürünleri yine de alınan çalışma alanı, sivil toplum kuruluşları alanıdır. Tarih Vakfı daha 1992'de, "Sivil toplum kuruluşları gelecek on yılların en önemli aktörlerinden biri olacak, biz mahallemizin sorunlarına sahip çıkalım" diyerek, önce bir sempozyumlar dizisinin örgütlenmesine öncülük etti. Sonra STK Bilgi Bankası'nı kurdu ve bir dizi araştırma yapılmasını sağladı. Ama bu alanda da bir imece, ortak anlayış, yarışan ama birbirini kıskanmayan, ortak problemlerini çözmeye yatkın bir ortam henüz ancak sınırlı bir düzeye kadar gelişebildi.

Şu an STK alanı büyük ölçüde ikiye bölünmüş durumda: Güçlü, profesyonel, imkânları geniş ama, kendisi dışındaki STK ortamıyla pek ilgilenmeyen kuruluşlar; bir de görece güçsüz, kendi sorunlarını aşamayan, ama aktif ve birçok çalışmanın içinde olan, fakat çalışmaları kesintili olan bir başka grup. Birinci kesimle ikincinin yan yana gelmesi gerekiyor. Bir yandan devletin öte yandan özel

sektörün bu alanı biçimlendirme ve kendi kontrolleri altına alma çabaları son bulur ya da başarısızlığa uğrarsa, sanıyorum Türkiye'de bu konuda büyük bir potansiyel ortaya çıkar.

Tarih Vakfı çalışmalarından değindiğim son üç proje geciken, yavaş giden işlerdir. Önemlice bir projede ise tam bozguna uğradığımızı söylemek lazım: "Anadolu 2000 Projesi" En azından 75. Yıl ve Habitat çalışmaları kadar şansı olan bir proje idi bu. Üçüncü bin yıla girişin tüm Türkiye için değerlendirme, geçmiş bin yıla, bin yıllara bakıp, gelecek bin yılları kurgulama imkânı olabileceğini düşünmüştük. TÜRSAB'la bir anlaşma yaptık, devletin ve hükümetin başındaki insanlarla ilişki kurduk. Ama bu tür bir bin yıl dönümünü İngiltere'deki, Almanya'daki, Fransa'daki gibi kutlamaya, politik ve toplumsal yapımız büyük bir direnç gösterdi. Sanıyorum burada, o dönemin Cumhurbaşkanı Demirel'in açık yüreklilikle dile getirdiği gibi "bir Müslüman ülkesinde Hristiyanlığın yıl dönümünü kutlamaya hiçbir politikacının kolayca evet dememesi" gibi bir faktör kadar, Türkiye'nin krizden krize sürüklenirken durup geçmişe ve geleceğe bakma enerjisini tüketmiş olmasının da büyük bir payı var.

Bu proje düşünceleri genellikle vakıf içinde, ya vakfın profesyonel çalışanları ya yönetim kurulu içindeki kişiler tarafından dile getirildi. Sonra, genellikle yönetim kurulu içinde olgunlaştırılıp profesyonel grubun bütçelemesine, düşünce geliştirmesine bırakıldı. Bu olgunluğa gelince tekrar yönetim kuruluna dönülen bir gelişme izledi. Son beş yılda büyük bölümü bu salonda yapılan danışma toplantılarına oldukça seçkin bir aydınlar grubu katıldı. Dolayısıyla çoğu durumda, mutfağımız Türkiye'de olabilecek en iyi beyinlerin, en iyi gözlerin biçimlendirdiği projeler haline geldi.

Projelerin uygulanmasında yaşadığımız birkaç sorun var. İlki Türkiye entelijansiyasının soyut, sistemli ve gündemli düşünme konusunda yetenekleri sınırlı olan bir büyük çoğunluğu içermesi. O yüzden bu projelerin gündemli bir biçimde tartışılması, düşünce geliştirmenin ana şartıyken, birçok durumda gündem dışı, her biri bir yerlere çekiştiren "katkıların" etkilerinden uzaklaşıp tekrar konuya yoğunlaşmak önemli bir sorun oluşturuyor. İkincisi modellemek. Dünyayla, Türkiye'yle bütünsel bir ilişki kurmak konusunda ciddi güçlüklerimiz var. Bu tür güçlükleri olan insanlar bir işi proje düzeyinde düşünmekte zorlanabiliyorlar. Proje teriminin niyet olmayı çoktan aşmış, gerekçeli, iş planlı, kadrolu, bütçeli, sonuç tanımlamış, bir sistemli öneri bütünü olduğu hayli az kavranmış olabiliyor. Bu zorlukları aştığımız oranda başarılı sonuçlar aldık. Sonuca doğru giderken anlaşamadığımız, tartıştığımız durumlar oldu. Ancak, genellikle "Burada kişilikler tartışılmıyor, iş tartışılıyor" noktasına gelebildik. Bunun sağlanabildiği her durumda projelerimiz başarılı oldu ve daha sonra da ilişkilerimiz iyi gitti. Bunun sağlanamadığı hallerde ise karşılanması olanaksız beklentilerin ilişkilerde yıpranmalar meydana getirdiğini gördük. On yılın toplam hikâyesi içinde, birinci tür işler sanıyorum çok oldu ki, birbirimizi anlayışla karşılamayı birçok işi yoğun bir tempoda ve zor koşullarda üretmeyi başarabildik.

Arkeolojiden Cumhuriyete...

OĞUZ TEKİN

***İstanbul Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi,* (Ed. Oktay Belli) İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 2000.**

İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'nun parasal desteğiyle Prof. Dr. Oktay Belli'nin editörlüğünde yayımlanan bu eserin birkaç ay önce de –biraz genişletilmiş olarak– ingilizce nüshası yayımlandı: *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932- 2000)*. Kitap, İstanbul Üniversitesi mensubu öğretim üyelerinin 1932 yılından 2000 yılına değin yurtiçinde ve yurtdışında gerçekleştirdikleri arkeolojik kazı, araştırma ve projeleri kapsamaktadır. Türkçe baskısındaki makaleler, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları olmak üzere iki bölüm halinde düzenlenmişti. Türkçe baskıda 83 makale ve 700'e yakın görsel malzeme; İngilizce baskıda ise –İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin yurtdışında gerçekleştirdikleri arkeolojik çalışmaların anlatıldığı yeni bir bölüm ile– makale sayısı 95'e çıkartılmıştır. Bu kapsamlı esere göz atıldığında İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin 250'ye yakın arkeolojik kazı, yüzey araştırması ve projeye imza attığı görülmektedir. Kitabın başında verilen liste incelendiğinde, ilk kazının 1932 yılında Arif Müfid Mansel tarafından Yalova'da yapıldığı görülmektedir.

Anadolu tarihine ve uygarlıklarına önemli katkılar sağlayan çalışmalar arasında göze çarpan bazı kazı ve yüzey araştırmaları şunlardır: Yarımburgaz Mağarası (M. Özdoğan, G. Arsebük), Aşıklı Höyük (U. Esin), İkiztepe (Ö. Bilgi), Göller Bölgesi Yüzey Araştırması ve Harmanören Kazısı (M. Özsait), Yesemek ve İslâhiye (U.B. Alkım), Anzaf Urartu Kaleleri (O. Belli), Perge (A.M. Mansel, J. İnan, H. Abbasoğlu), Termessos (A.V. Çelgin), Mersin-Yumuktepe Arkeoloji Parkı Projesi ve Van-Gevaş Osmanlı Mezarlığı (M.T. Tarhan).

Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi adlı eserin Türkçe ve İngilizce baskılarının tanıtımı için 5-16 Kasım 2001 tarihleri arasında Vezneciler'deki Kuyucu Murat Paşa Medresesi Binası'nda, yayında yer alan kazı fotoğraflarının yer aldığı bir sergi düzenlenmiştir.

Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, (çev. Ülker Sayın) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Ülker Sayın'ın oldukça anlaşılır ve güzel bir Türkçe'yle Almanca'dan çevirmiş olduğu kitapta başlangıcından 17. yüzyıl sonuna kadar İstanbul'un tarih-

Yarımburgaz Mağarası'ndaki kazı çalışmaları

İstanbul, Küçük Çekmece Gölü'nün 1.5 km kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası'ndaki ilk yerleşim izleri günümüzden 400.000 yıl öncesine tarihlenmektedir. İlk kazının 1960'lı yıllarda Şevket Aziz Kansu tarafından yapıldığı mağarada 1986'da Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, 1988-1990 yılları arasında ise Prof. Dr. Güven Arsebük kazı yapmıştır.

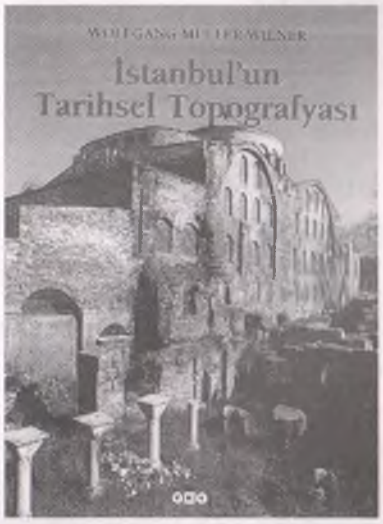

sel topografyası anlatılmaktadır. Aslında bu çalışmanın orijinali *Bildlexika zur Topographie* projesi kapsamında *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls* başlığıyla 1977'de yayımlanmıştı. Daha önce Roma ve Atina kentlerine ilişkin monografiler yayımlanmış bulunuyordu. Bu anıtsal kitabı hazırlayan Wolfgang Müller-Wiener uzun yıllar İstanbul'da yaşamış, bu süre içerisinde Miletos ve Priene kazılarını yönetmiş ve 1976-1986 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde antik mimarlık tarihi dersleri vermiştir. Müller-Wiener'in burada tanıtımını yaptığımız eseri üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kentin tarihine ayrılmıştır. Burada, yaklaşık olarak MÖ 7. yüzyılın ortalarında kurulan Byzantion'un tarihsel ve mimari gelişimi ele alınmakta, daha sonra kentin adının Konstantinopolis olarak değiştiği MS 4. yüzyıldan Fatih Sultan Mehmed'in kenti Bizanslılar'dan ele geçirdiği 1453 yılına kadar gelinmekte ve bu tarihten itibaren de Osmanlı döneminin bir kısımını kapsayacak biçimde I. Ahmed dönemiyle (1609-1617) son bulmaktadır. Bu genel tarihsel ve mimari anlatımdan sonra ikinci bölümde *Konstantinopolis* başlığı ile esas olarak Roma İmparatorluğu ve Bizans dönemlerinden kalan yapılar ve/veya kalıntılar, daha sonraki gelişimleriyle birlikte ele alınmaktadır. *İstanbul* başlığını taşıyan üçüncü ve son bölümde ise Sultan I. Ahmed'e kadar uzanan Osmanlı dönemi yapılarına yer verilmiştir. Kitabın içindeki yüzlerce harita, plan ve fotoğraf, metni desteklemekte, böylece İstanbul'un, kurulduğu dönemden 17. yüzyıla değin kültürel ve mimari envanteri/panaroması gözler önüne serilmektedir.

Nezahat Baydur-Nadide Seçkin, *Tarsus Donuktaş Kazı Raporu*, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Donuktaş, Tarsus'un Tekke mahallesinde yer alan antik bir yapının adıdır. Günümüze temel kalıntıları ve bir kısım duvarları dışında hiçbir şey kalmamış bu yapının işlevi uzun yıllar bilimadamlarını meşgul etmişti. Prof. Dr. Nezahat Baydur, yapının ne olduğunu araştırmak üzere 1982 yılında burada bir kurtarma kazısı başlatmış ve 1992 yılma değin çalışmalarını sürdürmüştür. Kitapta, dikdörtgen biçimindeki yapıda yürütülen kazıların, buranın Roma İmparatoru Commodus için inşa edilen bir tapınak olduğunu ya da Kilikia'nın yerel tanrısı Sandon tapınağı olarak inşa edilip sonradan imparator kültü çerçevesinde Commodus'a ithaf edilmiş olabileceği yönünde kanıtlar sunduğu anlatılmaktadır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm, Arkeolojik Tanımlama; II. Bölüm, Mimari Tanımlama ve Yapım Tekniği; III. Bölüm, Restitüsyon Önerisi; IV. Bölüm, Tapınağın Mimari Bezemeleri; V. Bölüm, Buluntular. Kitap, kazı alanındaki çalışmalara, tapınağa ve buluntulara ilişkin fotoğraf ve çizimlerle son bulmaktadır.

Süleyman Kırımtayıf, *Converted Byzantine Churches in Istanbul. Their Transformation into Mosques and Masjids*, Ege Yayınları, İstanbul, 2001.

Camiye ve Mescide Dönüştürülmüş İstanbul'daki Bizans Kiliseleri olarak Türkçe'ye çevirebileceğimiz çalışma, bu alandaki bir boşluğu doldurmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te İstanbul'u fethetmesinden sonra kentteki Bizans kiliseleri camilere çevrilmiş, en büyük kilise Ayasofya, İstanbul'un büyük camisi oluvermişti. Kırımtayıf'ın çalışmasında Bizans dinsel yapılarının camiye çevrilmesinin en yoğun II. Mehmed'in iktidarı sırasında gerçekleştirilmiş olduğu ve II. Bayezid döneminde de aynı hızla devam ettiği görülmektedir. Mimari açıdan bakıldığında Bizans yapılarında çok az değişiklikler yapıldığını görüyoruz (minarelerin inşası ve mihrabların eklenmesi gibi). Tadilat ve onarım işleri ise esas olarak duvarlar, kapılar, pencereler ve sütunlar gibi küçük mimari öğelerde yoğunlaşıyordu. Kitapta kiliselerin Bizans dönemi özelliklerinden çok, camiye çevrildikten sonraki özellikleri üzerinde durulmaktadır. Çalışma esas olarak üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde kiliselerin camiye dönüştürülmesine ilişkin genel bilgiler verilirken, ikinci bölüm günümüzde hâlâ ayakta olan

camiler ve mescitlere, üçüncü ve son bölüm ise çoğunu mescitlerin oluşturduğu yıkılmış ya da günümüzde artık mevcut olmayan dinsel yapılara ayrılmıştır ki bu şekilde yirmi dinsel yapı bulunmaktadır. Kitapta kullanılan fotoğraflar, resimler, gravürler ve planlar oldukça net ve kaliteli olup iyi bir şekilde kurgulanmıştır; diğer bir deyişle Türkiye'de Ege Yayınları tarafından yayımlanan bu kitap yurtdışındaki benzerlerinden hiç de aşağı kalmayan bir kaliteyi göstermektedir. İnsanın "Keşke kitabın sonunda bir de Türkçe özet olsaydı", diyesi gelmiyor değil! Neyse ki önümüzdeki yılın sonlarında –genişletilmiş bir şekilde– kitabın Türkçe baskısının da yapılacağını öğrenmiş bulunuyoruz.

Nil Türker Tekin, *Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001.

Dr. Nil Türker Tekin tarafından kaleme alınmış olan bu el kitabı üniversitelerde "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi" ile "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi" derslerini gören öğrencilere yararlı olabileceği gibi, asıl uğraşı alanı tarih olmayan okuyucuya da Türkiye Cumhuriyeti tarihini ana hatlarıyla "hatırlatmak" amacını taşımaktadır. Kitapta, emperyalist devletlere karşı bağımsızlık savaşı veren bir ulusun yakın tarihte yaşadıkları anahatlarıyla anlatılmaktadır. Ayrıca, Atatürk sonrası dönemin siyasal, ekonomik ve kültürel olayları özetle verilmiştir. Kitap okuyucuya yedi bölüm olarak sunulmaktadır. Birinci bölüm, *Türk Devrimi Öncesi Osmanlı Devleti'ndeki Gelişmeler*'e ayrılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümler *Kurtuluş Savaşı*'na ilişkin olup dördüncü bölüm *Türk Devrimi*'ni içermektedir. Beşinci bölüm, *Atatürk Dönemi Dış Politikası*'na ayrılmış olup Altıncı bölümde *Atatürkçülüğün İdeolojik Fonksiyonları*, yani Atatürk ilkeleri anlatılmıştır. Kitap, yedinci ve son bölüm olan *Atatürk Sonrası Türk Siyasal Hayatına Genel Bir Bakış* ile son bulmaktadır.

NOT DEFTERİ

Vedat Örfi Bey

II. Abdülhamid'in sahte hatıratı nedeniyle Vedat Örfi'nin de adı geçip kişiliğine değgin bazı sıfatlar serdedilip Halil Rifat Paşa'nın torunu olarak anılıyor. Onun başarı/başarısızlığı, Mısır ve Yeşilçam figüranı olup olmadığı, yazarlığının tartışılıp tartışılmayacağı üzerinde duracak değiliz. (*Toplumsal Tarih*, sayı 95, Kasım 2001, s. 30-32). Bazı notlarımızı dergi okurlarıyla paylaşmak istiyoruz. Şöyle ki:

1. Vedat Örfi The Egypt National Film Direktörü ve muharrir. Babası General Mehmed Ali Akdoğan (*Yedigün*, sayı 96, s. 26 (yılı yazmayı unutmuşuz; 1934 sonu, 1935 başı olmalı).

2. Vedad Urfi Bey Poste Restante-Caire Egypte (*Resimli Perşembe*, sayı 118, s. 4).

3. "Rudolf Valentino hakkında bir iki hatıra" (yakından tanıdığı Valentino'nun ölümü üzerine nekroloji; *Resimli Gazete*, no. 162, 9 Teşrinievvel 1926 Cumartesi, s. 2).

4. "Eski bir Türk muharriri olan Vedad Örfi Bey sinema filmlerinde büyük muvaffakıyyetler kazanıyor." *Utarid*'i çıkardığı, Mısır'da İsis Film Corporation'la kontratı, Avrupalıların övgüsü (Şarkın Valentinosu), Amerikan Film Şirketi'nin Mısır ve Avrupa'da çektiği *Allahın Sesi* filmine katkısı (*Resimli Gazete*, no. 188, 9 Nisan 1927 Cumartesi, s. 1, 3; altı fotoğrafla).

5. Türk Tiyatrosu'ndan beynelmilel sinemacılığa doğru. Avrupa sinemalarında çalışan Türk artisti Vedad Örfî Bey. "Yıldızlar âleminde nasıl başmümessil ve sahne nâzımı oldum?.." Muharriri: Vedad Örfî (*Resimli Ay*, no. 6-42, c. 4, Ağustos 1927, s. 14-22). Bu uzunca yazısında kendisini, yaptıklarını anlatıyor: Harbiye Nezareti'nde Tahrirat-ı Ecnebiye Şubesi müdür vekilliği, eseri *Casus*'un sahnelenişi, Afife Jale'nin ısrarıyla başrolü oynayışı, Şaziye (Moral), Necla hanımlar, Mahmud (Moralı), Hüseyin beylerin rol arkadaşlığı (bu, Harb-i Umumi'nin hitamından az sonra oluyor), bir Fransızla sözleşme imzalayıp eser Avrupa'da oynanıyor, Venüs Film Müesseselerine sattığı senaryolar, *Tercüman-ı Hakikat*'te yazdığı sinema yazıları, Matbuat Müdir-i Umumisi Hikmet Nazım (Nazım Hikmet'in babası) ve Necmeddin Sadak'la çıkardığı *Sinema Postası* dergisi, sinemaya ayak basış, ilk film, Mısır, Amerika safhaları, ilk sahne nâzımlığı, *Hazret-i Muhammed* filmi üzerine Hilafet Kongresi'nin isyanı, ilk Mısırlı artist, *Hilal-i Ahmer*'in bayram nüshalarından birinde hakkında söylenilen "Şarkın Valentinosu" benzetmesine yapılan tarize cevap, *Allahın Sesi* filminin senaryo yazarlığı vs vs. (9 sayfalık bu yazı kendi fotoğrafı, filmlerden fotoğraflar ve Mısır'a uğurlanışını belgeleyen fotoğrafla bezenmiştir, toplam 19 fotoğraf).

6. Tiyatrolarda sahnelenmiş gerek telif gerek çeviri oyunları olduğunu sanıyorum.

7. Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın meşhur (skandallarıyla!) bir oğlunu biliyoruz: Şura-yı Devlet azası, zendost yani kadın düşkünü, Köprü çıkışında katledilen, sadrazam babasını yıkan Cevid Bey. (Bunu, maliye nâzırı Cavid Bey'le karıştıran birkaç yazıya müsadif olmuştum ya, şimdi neredeydi, kim yazmıştı hazırlayamadım.) Bu maktûl Cavid Bey hakkında da epey yazı yazıldığını görmüştüm. Bunlardan biri o zamanın paparazzisi sayılabilecek *Resimli Hafta* (no. 21-23, 29 Kanunisani-5 Şubat 1341/1925)'da çıkmıştı. Tam bir film tefrikası, tasvirî çizimlerle ve kendi fotoğrafıyla. Vedad Örfî Bey'in babası ya da dayısının değil de dedesinin titrini kullanması daha havalı olmasından çok belki bu yüzlerdendir.

8. Oldu olacak bir de şu yazıya bakalım: II. Abdülhamid, "Hatıratı" (*Büyük Doğu*, 9.1. 1948, s. 7).

Mustafa Şahin

10.yıl

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 2001

Aralık

TARİH VAKFI'NDA BU AY

TOPLUMSAL TARİH
Sayı: 96

TOPLANTILAR
30 Kasım - 2 Aralık Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Projesi Sonuç Konferansı

Tarihçinin Mutfağı
20 Aralık 2001
Ali Akyıldız
Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sok. 15
Eminönü-İstanbul

YAYIN
Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik
Meropi Anastassiadou

Makedonya Sorunu
Fikret Adanır

İçinizdeki Tarihçiyi Uyandırın!

Dostlarınıza Yılbaşında

Tarih Vakfı Kitaplarını Armağan Edin

Biz de size bir armağan verelim...

Ayrıntılar için web sitemizi ziyaret edin
www.tarihvakfi.org.tr

İçinizdeki Tarihçiyi Uyandırın! Tarih Dostlarına Katılın!

15 Eylül 2001 günü yaptığımız, 10. doğum günü kutlamamızda başlattığımız Tarih Dostları çalışması, hızla kalabalıklaşıyor. TÜYAP Fuarı'nda yapılan özel bir çalışma sonunda 10 gün boyunca yaklaşık 100 kişinin Tarih Dostlarına katılması sağlandı. Böylece Tarih Dostlarının sayısı 180'e ulaşmış oldu.

Bildiğiniz gibi Tarih Dostları çalışması, Tarih Vakfı'nın çalışmalarını daha katılımcı bir çerçeveye taşıma çabasının bir ürünü. Her ay düzenli olarak en az 10.000.000 TL (öğrenciler için 5.000.000 TL) bağışta bulunmayı ve Tarih Vakfı çatısı altında oluşturulan çeşitli çalışma gruplarına katılmayı kabul eden tarih severler, bu çalışmayla Vakfın ürünlerinden yararlanırken de pek çok ayrıcalığa sahip olabiliyorlar.

Tarih dostu olun!
10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Dostlarına her ay *Toplumsal Tarih* dergisi ücretsiz olarak gönderiliyor, proje kitapları dışındaki Tarih Vakfı yayınları yüzde 40 indirimle kendilerine sunuluyor. Ayrıca geziler ve seminerlerde yüzde 10, özel toplantı, konser vb.'de yüzde 25 indirimden yararlanabiliyorlar. Vakfın tüm etkinliklerinden öncelikle haberdar ediliyorlar ve Bilgi Belge Merkezi'nden de ücretsiz olarak yararlanma hakkı kazanıyorlar.

Tarih Dostlarının zamanla Vakfın çalışmalarında da söz sahibi olabilecekleri altyapı hazırlıkları da başlatılmış durumda. Tarih Dostları çalışması hakkında daha fazla bilgi için: Yasemin Güney, Tel: 0 212 233 21 61 dahili 42, e-posta: yguney@tarihvakfi.org.tr, www.tarihvakfi.org.tr.

Yerel Tarih Konferansı Tarihçileri Bir Araya Getirdi

16-17 Kasım tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen Yerel Tarih Konferansı, Tarih Vakfı çatısı altında yerel tarih çalışmaları yapan amatör gruplarla, akademisyenleri bir araya getirdi.

Tarih Vakfı tarafından yürütülmekte olan Yerel Tarih Grupları Projesi kapsamında 16-17 Kasım 2001 tarihinde "Yerel Tarih Konferansı" gerçekleştirildi. İstanbul'da İTÜ Maçka Sosyal Tesisleri'nde iki gün süren konferansa, Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinden yerel tarih grubu temsilcileriyle, yerel tarih alanında çalışan öğretim görevlileri, tarih öğretmenleri, İstanbul'daki bazı semt girişimi temsilcileri katıldı. Üç yıldır yürütülmekte olan proje hakkında bilgi aktarılan konferansın birinci günü, Tarih Vakfı'yla koordinasyon halinde çalışmalarını yürüten dokuz yerel tarih grubu, çalışmalarını ve deneyimlerini diğer gruplarla ve katılımcılarla paylaştı, yeni iletişim kurulan kentlerin temsilcileriyle tanışıldı, bilgi alışverişinde bulunuldu. Konferansın ikinci günü, "yerel tarih çalışmalarının kentlerin bugünleri ve gelecekleri ile ilişkilendirilmesi", "gençlerin yerel tarih çalışmalarına katılımı ve tarih eğitimi", "yerel tarih çalışmalarında kaynak kullanımı" ve "aile tarihi" konularında sunumlara yer verildi. 14 il ve ilçenin temsilcilerinin, 8 İstanbul semt girişiminin katıldığı toplantıyı iki gün

boyunca yaklaşık 80 kişi izledi.

Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinde, tarihsel ve kültürel mirasa sahip çıkma ve kentli olma duyarlılığındaki kişi ve grupların bir araya gelmelerinin ve tarih alanında bir sivil girişim olarak çalışmalarının amaçlandığı Yerel Tarih Grupları Projesi kapsamında gerçekleştirilen konferansa 9 yerel tarih grubunun ve yeni iletişim kurulan kentlerin temsilcileri, yerel tarih alanında çalışan araştırmacılar, öğretim görevlileri, tarih öğretmenleri ve İstanbul'daki sekiz semt girişiminin temsilcileri katıldı.

Konferansın ikinci gününe konuşmacı olarak katılan Christoph Neumann, Murat Belge ve Akın Atauz, yerel tarih araştırmalarının akademik tarih içinde nasıl bir yere sahip olabileceğini tartıştılar. Ayşe Durakbaşa kendi aile tarihini araştırma öyküsünü anlatırken, Esra Danacıoğlu da yerel tarih araştırmalarına meraklı olanlar için kullanılabilecek arşivler konusunda rehberlik edebilecek bir bildiri sundu.

Konferansın "gençlerin yerel tarih çalışmalarına katılımı ve tarih eğitimi" bölümüne başkanlık eden İlhan Tekeli de yerel tarih çalışmalarının içerdiği olanak ve zorlukları özetleyen bir konuşma yaptı.

Bilgi için: Tarih Vakfı Yerel Tarih Grupları Projesi Koordinatörü Funda Çelebi

Tel: 0 212 233 21 61 dahili 36

Balkan Tarih Ders Kitapları Toplantısı

Tarih Vakfı'nın tarih ders kitapları ve tarih öğretiminin iyileştirilmesi alanında süregelen çabalarının uluslararası düzeydeki parçası olan "Balkan Tarih Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Pilot Projesi" değerlendirme toplantısı bültenin baskıya girdiği günlerde başladı. UNESCO, Heinrich Böll Vakfı ve Hollanda Başkonsolosluğu tarafından desteklenen yedi aylık bu pilot projenin planlama toplantısı, Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye ekiplerinin katılımıyla 17-18 Haziran'da İstanbul'da, atölye çalışması ise 8-9 Eylül'de Pamporovo'da (Bulgaristan) gerçekleştirilmişti. 30 Kasım-2 Aralık tarihleri arasında düzenlenen sonuç konferansında, projeye katılan Balkan ülkelerinin ilk ve orta dereceli okullarda okutulan tarih ders kitaplarının 19. ve 20. yüzyıl Balkan tarihi ile ilgili bölümlerinin incelenmesi ve ilgili bölümlerin iyileştirilmesi konusundaki somut çözüm önerileriyle, hazırlanan ulusal raporların değerlendirilmesi planlandı. Projenin diğer önemli ürünü olan ve temel işlevi, Balkan tarihi, tarih eğitimi ve ders kitapları alanına ilgi duyan kişiler arasındaki iletişimi kuvvetlendirme; tarih ders kitapları konusunda ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde yapılmış benzer çalışmalar hakkında bilgileri içeren bir bilgi bankası ve 19. ve 20. yüzyıl Balkan tarihinin toplumsal boyutuyla ilgili görsel malzeme sunmak olarak belirtilen internet sitesinin tanıtımı da toplantı programına alındı.

Sosyal Demokrasi Arşivi'nde Gelişmeler

Ülkemizde "Sosyal Demokrasi Arşivi" oluşturmasına ilişkin konuların görüşüldüğü ikinci toplantımızı, ilk toplantının da destekçisi Friedrich Ebert Vakfı'nın maddi katkılarıyla 10 Kasım 2001'de Darphane-i Amire binalarında gerçekleştirdik.

Toplantıya aralarında İsmail Hakkı Birler, Uğur Büke (TÜSES adına), Aydın Cıngı (SODEV adına), Yiğit Güloksüz, Ercan Karakaş (SODEV adına), Altan Öymen, Orhan Özacun, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ali Turgan, Besim Üstünel'in de bulunduğu bir grup sosyal demokrat katıldı. Başbakan Bülent Ecevit toplantıya katılamamasına rağmen Orhan Silier'e bir telgraf göndererek çalışmaları desteklediğini bildirdi. Ecevit telgrafında şunları söyledi: "Sosyal demokrasi arşivinin kurulabilmesi için düzenlenen değerlendirme toplantısının başarılı geçmesini dilerim. Türkiye'de sosyal demokrasinin dünü, bugünü ve geleceği açısından büyük önem taşıyan bu çalışmalarınızda sürekli başarılar diler size ve toplantıya katılan tüm konuklara saygılar sunarım." Orhan Silier tarafından açılışı yapılan toplantının ilk bölümünde Münevver Ek, ülkemizdeki siyasi parti arşivlerinin genel durumundan bahsettikten sonra Cumhuriyet Arşivleri Daire Başkanlığı'nda bir bölümü araştırmaya açılan ve CHP'nin 1923-1950 dönemini içeren arşivi hakkında bilgi verdi. Daha sonra söz alan Prof. Dr. Mete Tunçay; "Sosyal Demokrasi" kavramı ile CHP arasındaki ilişkiden ve tek parti döneminin CHP Arşivinin içeriğinden bahsetti. Prof. Dr. Zafer Toprak da Türkiye'de Siyasal Gelişmeler ve Parti Tarihçiliğini kısaca anlattıktan sonra Cumhuriyet Türkiye'sindeki arşivcilik bilincine değindi. Ardından, Tarih Vakfı tarafından hazırlanan "Sosyal Demokrasi Arşivi Oluşturma Proje Dosyası" üzerine toplantıya katılanların görüşleri alındı. Katılımcıların siyasi parti arşivinin partilerin kendi bünyelerinde oluşamayacağı, bunun en sağlıklı bir şekilde bir uzman sivil toplum kuruluşu tarafından yürütülebileceği, çalışmaları yürütecek bir "Danışma Kurulu" oluşturulması, projenin geniş bir kesime tanıtılabilmesi için broşür hazırlanması, ilgili kişileri kapsayan geniş bir adres bankasının oluşturulması, tüm bu çalışmaların başlayabilmesi için projeye maddi destek sağlayabileceklerin paralarını bağışlayabilecekleri banka hesabının açılması konusunda görüş birliğine ulaştılar. Toplantının sonunda projeye ilk nakdi bağışımızı da Sayın İsmail Hakkı Birler'den teslim aldık. Toplantıya katılarak değerli düşüncelerini bizlerle paylaşanlara ve projeye gerek belge bağışı gerekse maddi bağışta bulunacaklara şimdiden teşekkür ediyor, desteklerini bekliyoruz.

"Dekovilin Peşi Sıra..."

Mersin Yerel Tarih Grubu "Dekovilin Peşi Sıra... Uray'dan Çıktık Yola" başlıklı sergisini geçtiğimiz ay açtı. Yerel Tarih Grupları Projesi çerçevesinde hazırlanan serginin genel koordinasyonunu Funda Çelebi, tasarımını Burçak Madran, basılı malzemenin tasarımını Esen Karol üstlendi. Metinler İbrahim Bozkurt, Mehtap Çelik, Mithat Delioğlu, Selçuk Durak, Mustafa Eser, Sevim Eser, Can Gatenyo, Nilüfer Gatenyo, Tamer Gök, Nihal Gürol, Aysun Kayadelen, Tülin Selvi, Yasemin Taş, Meltem Uçar ve Cafer Yalçın'dan oluşan YTG-Mersin tarafından hazırlandı. Mersin

Yerel Tarih Grubunun yaklaşık iki yıldır çalışmalarını sürdürdüğü sergi sırasında yaşları 70'in üzerinde kişilerle sözlü tarih görüşmelerinin yanı sıra, pek çok kaynaktan görsel malzeme toplandı. Mersin'in küçük bir kasabadan bir büyük kente evrilmesine tanıklık etmiş olan Uray Caddesi böylece bir serginin "kahramanı" haline geldi. Mersin Yerel Tarih Grubu, sergiyle birlikte yayınladığı küçük broşürde bu caddenin tarihine ve hala ayakta olan tarihi yapılarına ilişkin bilgileri de derledi.

Ankaralı Üyeler ve Dostlar Toplandı

Tarih Vakfı'nın 10. doğum yılı kutlamaları ile Ankara bürosunun yeni düzenini tanıtma etkinliklerini birleştirerek Ankaralı üyeleri ve ulaşabildiğimiz dostları Ülkü Özen'in usta örgütlemesiyle 9 Kasım'da bir araya getirdik.

Yaklaşık 10 yıldan bu yana Türk Sosyal Bilimler Derneği ile ortak kullandığımız Ankara büromuzda artık yalnız kaldık. Dostlarımız, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Çankaya'da ayrı bir binaya taşınınca on yıldan beri süren birlikteliğimiz sona ermiş oldu.

Yeniden düzenlenen büromuzu Ankaralı üyelerimize tanıtmak ve İstanbul'da yapılan 10. yıl etkinliklerine katılamayan üyelerimizle bir arada olmak özlediğimiz ve uzun zamandır yapamadığımız bir etkinlikti. Geniş katılımlı ve keyifli birlikteliğimize katılan üyelerimize teşekkür ediyor ve Ankara'da yapılacak etkinlikler için önerilerini bekliyoruz.

Ankara'da "Tarih Derslerinde Yerel Tarihin Kullanımı" Söyleşisi Yapıldı

Nottingham Üniversitesi'nde öğretmen yetiştirme programına katılan ve yerel tarih alanında çalışmalar yapan Semih Aktekin yerel tarih ve eğitimde kullanımı konusunda bizlere deneyimlerini ve İngiltere'deki uygulamaları anlattı.

11 Kasım'da Ankara Büro'da yapılan toplantıya tarih öğretmenlerini ve öğrencilerini çağırdık. Semih Aktekin 1970'lerden sonra İngiltere'deki tarih eğitimi alanında değişen sistemi anlatırken liselerde öğretilen tarihin öğrencinin sorun çözme, araştırma yeteneğini artırmaya yönelik bir biçime dönüştürülmesi alanındaki uygulamalardan da söz etti. Yerel konuların genelden koparılmadan anlatılmasının mümkün olduğunu, öğretmenlerin başka disiplinlerle ilişki kurmasının getireceği katkıları, yerel müzelerin önemini ve eğitimde kullanılabilme olanaklarını da yine kendisinden dinledik.

Semih Aktekin'in söyleşi sırasında yanında bulunan ders malzemeleri, toplantı sonrasında katılımcıların kopya almak ve incelemek için sıra oluşturmaları gereken önemdeydi. Semih Aktekin'e ve katılımcılara teşekkür ediyoruz.

Tarihçinin Mutfağı'nda Bu Ay

Kasım ayında yapılan Tarihçinin Mutfağı söyleşisinin konuğu Prof. Dr. Huricihan İslamoğlu idi. İslamoğlu, iktisattan başlayıp tarihle süren çalışmalarını anlattı. Bu yolculuğa başlamasında hocası Marshal Hodgson'un rolünü de anlatan İslamoğlu, güncel entelektüel tartışmalarla, tarih algılayışının birbiriyle ilintisini de kendi akademik yolculuğundan yola çıkarak söyleşinin katılımcılarıyla paylaştı. Özellikle sosyal bilimcilerin 1980'lerin başından itibaren klasik doğu-batı karşıtlığı tezlerinden uzaklaşma eğiliminde olduğunu anlatan İslamoğlu'na göre globalleşme sonrası giderek genişleyen "dünya kapitalizmi" bağlamında piyasa ekonomisinin ve ona bağlantılı olarak özel mülkiyetin yaygınlaştırılması çerçevesinde ortaya çıkan çelişkili süreçler ilgi odağı haline gelmeye başladı. İslamoğlu konuşmasının geriye kalan bölümünde, bu ilginin tarih çalışmalarını nasıl etkilediğini özetledi.

Mutfağın gelecek ayki konuğu ise Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan *Mü'min ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan* adlı kitabın da yazarı olan Doç. Dr. Ali Akyıldız. Akyıldız, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapıyor. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* ve *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri* isimli kitapları ve demiryolları ile Osmanlı diplomatiği konularında birçok makalesi bulunan tarihçi, halen padişah kızları ve Osmanlı modernleşmesinin bu zümre üzerindeki etkilerini inceleyen bir eser üzerinde çalışmalarını sürdürüyor.

Alman Vakıflara Yapılan Saldırıya Ortak Yanıt

Son günlerde, çeşitli dönemlerde farklı dönemlerde farklı projeler ve etkinlikler kapsamında işbirliği yaptığımız Alman sivil toplum kuruluşlara karşı bir saldırı başlatıldı. Türkiye'nin çağdaş, demokratik ve gelişmiş bir ülke olabilmesi doğrultusunda faaliyet gösteren bu sivil toplum kuruluşlarına yönelik saldırılara bir yanıt verebilmek amacıyla Demokratik Değişim Derneği, Sosyal Demokrasi Vakfı, Tarih Vakfı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı ve Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı ortak bir basın açıklaması yaptılar. Sizlere bu açıklamanın tam metnini sunuyoruz:

"Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunda beliren 'çağdaş uygarlık' hedefine ulaşmayı devleti ve milletiyle benimsemiştir. Avrupa Birliği'ne tam üye olma sürecinde, ülkemizi bu hedefinden saptırmak isteyenlerin varlığı bilinmektedir. Ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik kriz derinleştikçe bu yönde çaba gösterenler dezenformasyon faaliyetlerini artırmak ve kamuoyunu bir 'Batı' ve 'aydın' düşmanlığına sürüklemek gayreti içine girmektedirler.

Bunun son örneğini, son günlerde, bilimsellikten uzak, belge ve kanıtlara dayanma yerine 'karalama' yöntemine ve komplo teorilerine başvuran 'Bergama Dosyası ve Alman Vakıfları' adlı kitap ve bu kitabı konu alan bir TV programı oluşturmuştur. Bu yayınlarda, hem Türkiye'de uzun yıllardır faaliyet gösteren Alman vakıfları, hem de bu vakıflarla çeşitli konularda

işbirliği yapan Türkiye'nin saygın sivil toplum kuruluşları Türkiye düşmanı olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de faaliyet gösteren Batı kaynaklı sivil toplum kuruluşlarını toptancı bir yaklaşımla karalamaya ve mahkûm etmeye çalışan bu düşünce sahipleri, aynı zamanda ülkemizin saygın sivil toplum kuruluşlarını da, Batılı sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yaptıkları için neredeyse 'vatan haini' ilan etmekte, hedef göstermekte ve kamuoyunu olumsuz yönde etkilemeye çalışmaktadırlar.

Sivil toplum kuruluşlarının bütün dünyada 'ağ'lar' oluşturarak çalıştıkları, karşılıklı olarak fikir alışverişinde bulundukları ve ortak proje ve etkinlikler gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu husus, sivil toplumun ve dolayısıyla demokrasinin gelişmesinin ve işleyişinin temel unsurlarından biridir. Bu işbirliklerinin doğasını anlamayan ya da saptırmaya çalışarak 'vatan, millet düşmanlığı' hamaseti yapanların amacı, kamuoyunu yanıltarak, ülkemizi Avrupa Birliği ve çağdaş dünyadan koparmaktır.

Türkiye'yi içine kapalı bir üçüncü dünya ülkesi konumuna itmek ve demokrasi dışı rejimlere mahkum etmek isteyen bu zihniyeti reddediyor ve onun temsilcilerini şiddetle kınıyoruz.

Biz aşağıda imzası olan sivil toplum kuruluşları, Türkiye'nin demokratik ve çağdaş bir ülke olması doğrultusundaki çalışmalarımızı ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarıyla bu bağlamda kurduğumuz ilişkileri güçlendirerek sürdürmeye kararlıyız."

Kurultay Gazetesine Açıklama

Kurultay gazetesi, 21 Ekim 2001 tarihli yayınında, Tarih Vakfı tarafından yürütülen Yerel Tarih Grupları projesi hakkında bir haber yayımladı. Büyük ölçüde Tarih Vakfı'nın ilgili web sitesinden kopyalanarak yapılan haber arasında serpiştirilen yorumlar, projeyi olduğundan tamamen farklı bir şekilde yansıtıyordu. Bunun üzerine bir açıklama metni hazırlanarak, *Kurultay* gazetesinde yayımlanması sağlandı. Size bu açıklama metnini aynen sunuyoruz:

"Sayın Arslan Bulut, Kurultay Gazetesi Yayın Danışmanı

Bildiğiniz gibi, gazetenizin 21 Ekim 2001 tarihli nüshasının 6. sayfasında, Vakfımızın yürüttüğü projeler arasında yer alan 'Yerel Tarih Grupları' projesi hakkında, büyük ölçüde Vakfımızın Internet sitesindeki bilgilere dayalı olarak tam sayfa bir haber/yorum yazısı yayımlanmıştır. Öncelikle çalışmalarımıza ve projemize gösterdiğiniz ilgiye teşekkür etmek isteriz.

Yazınız bütünüyle ele alındığında, bilgilendirme amacına yönelik olmakla beraber; özellikle paragraf aralarına sıkıştırılan kısa yorumlar ve klişe başlıklardaki bazı ibareler, projenin amacı ve kapsamı hakkında yanlış ve yanıltıcı izlenimler yaratabilecek niteliktedir. Bu durum daha ana başlıkta kendini göstermekte, proje 'Azınlık Araştırması' olarak sunulmaktadır. Ayrıca, projenin adı verilirken 'Yerel (Etnik) Tarih Grupları' adına parantez içinde 'etnik' kelimesi eklenmek suretiyle, projenin bütünüyle etnik gruplara ilişkin bir çalışma olduğu izlenimi yaratılmak istenmektedir. Aynı şekilde 'Tarihten habersiz gençlere 'Devlet Kaynaklarına itibar etmeyin' diyorlar'; 'Tarihten anlamayan bir gönüllüler ordusu çalışıyor', 'Türk vatandaşlarından oluşan gruplar, pilot bölgelerde, öncelikle etnik grupları, Ermeni ve Rumlara ait mezarlıklarla, bazı eski gayrimenkullerin bugünkü tapu durumunu araştırıyor', 'İstihbarat Raporu gibi' ibareleri de, projenin amaç ve çalışma alanını daraltarak, hatta saptırarak, yalnızca azınlıklara yönelik bir etkinlik olduğu değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu yanlış yaklaşım ve yorumların düzeltilmesi amacıyla aşağıdaki açıklamaların yapılması zorunlu görülmüştür.

Vakfımızın kuruluşundan bu yana geçen 10 yıllık süre içindeki çalışmaları ve izlediği çizgi incelendiğinde görülür ki, Tarih Vakfı ülkemizde tarih bilincini geliştirip yaygınlaştırmayı, ülkemiz insanlarının tarihe bakışlarına yeni bir içerik, zenginlik kazandırmayı ve tarihi mirasın korunmasını köklü bir duyarlılıkla, geniş toplum kesimlerinin katılımıyla gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Vakfımız çalışmalarını yürütürken, bilimselliği; dinsel, etnik, kültürel, cinsel ayırımcılıktan ve her türlü önyargıdan, şovenizmden uzak durmayı; farklı ülkelerden insanlar arasında karşılıklı anlayış ve dostluğu temel alan bir yaklaşımı titizlikle gözetir.

Tarih Vakfı bu genel ve temel yaklaşım sınırları içinde, tarih araştırmacılığı ve yazımı alanında, yakın zamanlara kadar ülkemizde bilinmeyen, bilinse bile uygulanmayan tarih kavramları ve araştırma yöntemlerine öncülük etmiştir. Sözlü tarih çalışmaları ve yerel tarih projeleri, bu alanın iki önemli örneğini oluşturmaktadır. Sözlü tarihin amacı, yazılı kaynaklara dayanan alışılmış tarih yazımının ötesine geçip, sistemli mülakatlarla, kişilerin deneyim ve bakış açılarına yer vererek geçmişin irdelenmesini sağlamaktır. Bu yöntem, yakın tarihin göz ardı edilmiş olay ve kişilerinin varlığından haberdar olunmasına katkıda bulunduğu kadar, belli bir dönemi yaşayanların geçmişi nasıl anlamlandırdıklarının kendi ağızlarından saptanmasını da olanaklı kılar.

Yerel tarih araştırmaları da, kent ve yöre tarihine ilgi duyan kentlilerin bir araya gelerek oluşturdukları gruplar aracılığıyla, ülke çapında kentlilik bilincini geliştirmeyi, yerel kültür mirasına sahip çıkmayı hedeflemektedir. Mesleği tarihçilik olan veya olmayan, ancak sorumluluk duygusuna sahip vatandaşların, örneklerine uzun bir geçmişten bu yana hem Doğu'da hem de Batı'da çokça rastlandığı gibi, bir araya gelerek, dernek, vakıf, sivil inisiyatif, yurttaş girişimi biçiminde örgütlenmeleri, toplumsal gelişmemiz açısından övünülmesi gereken bir olgudur. Bu çalışmalar kapsamında, ulusal kimliğin yanı sıra yerel kimliğin de bilinmesi ve tanınması sağlanmaktadır. Yerel tarih çalışmaları sırasında, bütünsel bir tarih anlayışının sonucu olarak toplumsal tarihimizin gerçekliklerinden olan azınlık konusu da gündeme gelmekte ve kapsam içinde yer almaktadır. Çağdaş ve bilimsel tarih anlayışı, bu ve benzeri konuları göz ardı edemez. Kent tarihi araştırılırken, o yörede kültürel mirasın tarihsel geçmişi de araştırılmak durumundadır. Çanakkale Yerel Tarih Grubunun sokak adlarının kökenleriyle ilgili yaptığı araştırma nedeniyle esasen 'aleni' olan Tapu Sicili'nden bazı bilgilere ulaşılmak istenmesinin ardında, başka ve gizli amaçlar aranması, en azından bilimsellik ve iyi niyetle bağdaşmaz. Hele hele, bazı araştırma projelerinin, kimi tanınmış uluslararası vakıflarca destekleniyor olmasını, neredeyse vatana ihanet suçu işleniyormuş gibi göstermeyi, hiçbir biçimde onaylamak ve kabullenmek mümkün değildir. Sözü fazla uzatmak istemiyoruz. Eğer amaç doğru bilgilenmek ve bilgilendirmek ise, dışlamak ve düşman yaratmak değil; toplumsal diyalog ve uzlaşıya açık olmak ise, kamuya yararlı bir sivil toplum kuruluşu olarak biz her zaman böyle bir diyaloğa hazırız ve kapımız daima açıktır.

Bilginize sunar; ülkemize ve ulusumuza yararlı, başarılı bir yayın yaşamı dileriz.

Saygılarımızla,

Metin Konca, Genel Müdür Yardımcısı"

"Tarih Eğitiminde Yeni Bir Modele İhtiyacımız Var"

Geçtiğimiz ay Milli Eğitim Bakanlığı'nca 9 Kasım 2001'de

toplanan Tarih Ders Kitapları Özel İhtisas Komisyonu'na Tarih Vakfı adına Orhan Silier "Tarih Eğitiminde Yeni Bir Modele İhtiyacımız Var" başlıklı bir rapor hazırlayarak sundu. Dileyenler dünyada tarih eğitiminin nasıl bir dönüşüm yaşadığını, Türkiye'de bu alanda örgütlenmesi gereken gelişmeleri, eski modelin değerlendirmesini ve hazırlanması gereken yeni model için var olan ve yaratılması gereken kaynakları içeren bu raporun tüm metnini www.tarihvakfi.org.tr/egitim/yenimodel.asp adresinden bulabilirler.

Osmanlıca Seminerlerinde Yeni Kur Başladı

Bugüne kadar Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki Bilgi-Belge Merkezi'nde devam eden Osmanlıca Seminerleri'ne bir yenisi daha eklendi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü öğretim görevlilerinden Dr. Muharrem Kesik'in vereceği seminerlerin adresi Vakfın Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi'ndeki Yayınlar Bölümü. 13 Kasım 2001 tarihinde başlayan yeni Osmanlıca seminerlerinde de ilk üç aylık dönem boyunca Osmanlıca'nın gramer yapısı, Arapça ve Farsça kelime yapıları ve matbu harfleri okumayı öğrenebilir, el yazısını tanımaya başlayabilirsiniz. Ayrıca ilk üç aydan sonraki kurlara devam ederek, gramer kurallarını iyice kavrayarak, el yazısını, karşınıza çıkan metinde Arapça ve Farsça kelimeleri kolayca tanıma becerisini de kazanabilirsiniz. Seminerler hakkında 0212 233 21 61 numaralı telefondan bilgi alabilirsiniz.

Adnan Cemgil'i Kaybettik

Üyelerimizden Adnan Cemgil'i 21 Kasım 2001 günü kaybettik. 1909'da dünyaya gelen Cemgil, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Bir dönem Paris ve Moskova'da yaşayan Cemgil, 1938 yılında Ankara'ya gelerek, çalışmak için Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurdu. Ankara'da çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Cemgil, aynı dönem Ankara'da öğretmenlik yapan Nazife Müren ile 1941 yılında evlendi. Edebiyatçı kişiliğiyle de tanınan Cemgil'in aralarında Emile Zola'nın yazdığı *Jerminal* ve Diderot'un *Felsefe Konuşmaları* adlı eserlerinin de bulunduğu çok sayıda çevirisi vardı.

Tepebaşı'ndaki Son Kitap Fuarı

Krizin insanların alım gücünü düşürdüğü, bizlerin de geçen yıllara oranla daha az kitap basarak katıldığımız bir ortamda, TÜYAP Fuarında, hedeflediğimiz satış rakamına ulaşamasak bile başarılı sayılabilecek bir fuar geçirdik. Tepebaşı'ndaki bu son fuarda gösterdikleri uyumlu ekip çalışması nedeniyle arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz. Gelecek yıl Beylikdüzü'nde yapılacak kitap fuarında yeni Tarih Vakfı standında tarihseverlerle buluşmayı umuyoruz.

Fuar sırasında standımıza ürün desteği veren Fritoley Gıda A.Ş.'ye teşekkür ediyoruz.

10. STK Sempozyumu ve Genç Sivil Toplum Şenliği

Tarih Vakfı'nın da düzenleme komitesinde yer aldığı 10. STK Sempozyumu'nun konusu "Gençlik-Katılım ve Sivil Toplum" idi. Hazırlık süreci boyunca yoğun olarak AEGEE İstanbul (sempozyum sekreteryası), Tarih Vakfı, Anakültür, TEMA, Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı, Heinrich Böll (ana sponsor), Uluslararası Gönüllüler Yılı Ulusal Komitesi (şenlik koordinatörü), Doğal Hayatı Koruma Derneği, Atlanta Derneği tarafından katılım sağlandı. Sağlıklı ve hızlı bilgi akışı için stksemp@yahoogroups.com adresli haberleşme listesi kuruldu ve atılan yaklaşık 300 mesajla daha hızlı iletişim olanağı sağlandı. AEGEE tarafından STK sempozyumları için bir web sitesi oluşturuldu: www.stksempozyumu.org ve bu site üzerinden güncel bilgiler yayınlandı. Site üzerinden başvuru formları katılımcılara gönderildi ve gelen sorulara cevap verildi.

Sempozyum ana sponsoru Heinrich Böll ve İTÜ olmakla birlikte Bilgi Üniversitesi, Radikal, Açık Radyo, Digilane'den ek sponsorluklar alındı. Sempozyuma yurtdışından katılım yoğundu. İsrail, Filistin, Danimarka, ABD, Finlandiya'dan gençlik kuruluşları ve Avrupa Konseyi Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'nden bir yetkili ve Berlin Eyalet Parlamentosu'ndan bir vekil sempozyuma katıldı. İstanbul dışından katılım da yoğundu, Mardin, Sakarya, Bursa, Diyarbakır, Urfa, İzmit, Kıbrıs, Ankara'dan çeşitli STK'lar, üniversiteler ya da devlet/yarı-devlet kurumlarından ilgililer geldi.

Orhan Silier'in birinci oturumun başkanlığı ve forum/değerlendirme bölümünün kolaylaştırıcısı olduğu sempozyumun son oturumunda 11. STK sempozyumunun konusu belirlenmeye çalışıldı. STK'ların ortak girişim çabaları/yerel yönetimler/proje yönetimi konuları üzerinde duruldu.

Üçüncü gün düzenlenen şenlikte katılımcı gençlik örgütleri/STK'lar açtıkları masalarda kendilerini tanıtmaya çalışırken konferans salonu ve odalarda sunumlar/gösteriler yapıldı. En fazla ilgi çeken Okay Temiz ritm atölyesi konseri, Akut /Mahruki sunumu, "Dalmak Özgürlüktür" video sunumu ve Ege yöresi folklor gösterisi oldu.

Tarih Vakfı'nın 1998'de düzenlemiş olduğu "Liseli Gençler Yerel Tarih Yarışması" sergisi sempozyum boyunca katılımcılar tarafından izlendi. İkinci gün 14.00-16.00 arasındaki "sivil toplum alanından örnekler" bölümünde Vakıf gönüllüsü Sedat Şenoğlu tarafından 15 dakikalık "Gençler Tarih Yazıyor" ve "Liseli Gençler Yerel Tarih Yarışması" sunumu yapıldı. İkinci gün düzenlenen atölye çalışmalarından biri Mutlu Öztürk, Hayrettin Kaya ve Nükhet Eren'in kolaylaştırıcılığını üstlendikleri "Tarih eğitimi ve gençlik" atölyesi idi. İsrail ve Filistinli gençlerin yürüteceği atölyenin üç kolaylaştırıcısından ikisi geciktiği için iki atölye katılımcıları bir araya getirildi, Nüket Eren tarafından hazırlanan 10 Kasım sunumu yapıldı ve ardından Mutlu Öztürk'ün kolaylaştırıcılığında törenler tartışıldı. Ardından Filistinli arkadaşların gelmesiyle "conflict resolution" atölyesine geçildi.

Sempozyum sonunda katılımcı sivil toplum kuruluşları tarafından açıklanan ortak bildirinin tam metnini yayınlıyoruz.

10. STK SEMPOZYUMU SONUÇ BİLDİRGESİ

2-3 Kasım 2001 tarihlerinde İstanbul'da bir araya gelen sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve katılımcılar "Gençlik, Katılım ve Sivil Toplum" konularını tartışmıştır.

"Genç" tanımı konusunda yasal veya bilimsel olarak üzerinde uzlaşılmış bir tanım bulunmamasına karşın, genç, yaşama hazırlanma döneminde bulunan birey olarak değerlendirilebilir. Toplumun özel gereksinimi olan kesimlerinden biri olan gencin katılımı genelde "boş zaman değerlendirme" sorunu olarak algılanmaktadır; ancak gençliğin kendi örgütlerine veya diğer gönüllü projelere katılımının bunun ötesinde gencin kişisel gelişimine yönelik doğrudan aktif yurttaşlık eğitimi işlevi bulunmaktadır; genç bu etkinliklerde okulda edinemeyeceği becerileri edinebilmektedir. Gençlik örgütleri bu sürecin temel platformları olarak çalışmaktadırlar.

Gençlik örgütleri ve genelde sivil toplum kuruluşları yukarıda sıralanan işlevlerinden dolayı Avrupa'da ve dünyada ulusal ve uluslararası çeşitli kurumlar tarafında tanınmakta, karar mekanizmalarına çeşitli şekillerde katılmakta ve finansal olarak da desteklenmektedirler. Gençler ve gençlik örgütleri tarafından oluşturulan Ulusal Gençlik Konseyleri temsil yeteneğine sahip kurumlar olarak gençliği ilgilendiren konularda politik kararlar üzerinde söz sahibi olabilmektedir. Avrupa Birliği gençlik programları kapsamında gençlik değişimleri, gönüllülük kavramı ve kapasite geliştirici etkinliklere finansman sağlanmış, bütünsel bir gençlik politikasının ana hatlarını oluşturacak Beyaz Kitap'ın oluşum sürecinde gençliğin yaygın katılımına olanak verilmiştir.

Ülkemizde ise kendiliğinden inisiyatif alarak oluşan birçok başarılı örnek bulunmasına karşın gençlik katılımının önünde bazı genel engeller bulunmaktadır. Bu engeller kurumsal, düşünsel ve sosyokültürel olarak sınıflandırılabilir ve kentten taşraya, batıdan doğuya doğru gidildiğinde artmaktadır. Tarih boyunca katılımın gelişimine bakıldığında özellikle 80'lerin sonunda başlayan kıpırdanma şu anda önemli oranda çoğullaşmaya yönelmiştir. Üniversiteler özelinde konseyler gibi yeni yeni oluşturulmaya başlanan çeşitli mekanizmaların açık, bilgilerin yayılmasına yönelik ve işlevlerinin açık olarak belirtildiği yapılar halini alması için yurtdışındaki deneyimlerden yararlanılabilir; öğrenci derneklerine yönelik yasal engeller ve diğer engellemelerin kaldırılması yanında derneklerin de işlevlerini yeniden tanımlamaları ve bu doğrultuda etkinlik göstermeleri beklenmektedir. Çeşitli alanlarda etkinlik gösteren sivil toplum kuruluşlarının da gençlik konusunu kendi sorun alanları olarak görmemeleri ve kuruluş içinde gençlere katılım hakkı vermemeleri üzerinde durulması gereken başka bir sorundur.

Gençlik katılımının geliştirilmesi için:

- Gençlerin yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde, demokratik ve yatay yapılar halinde örgütlenmeleri ve inisiyatif alarak etkinliklerde bulunmalarının desteklenmesi,

- Gençliğin ilgi alanlarına yönelik girişimlerde bulunacak temsili bir yapının yine gençlik örgütlerinin inisiyatifiyle kurulması çalışmalarına başlanması,

- Geniş vizyonlu ulusal bir gençlik politikasının oluşumunda ilgili bütün sivil toplum kuruluşlarının kendilerini sorumlu görmesi ve bunlara bu oluşuma katılma olanağı verilmesi, buna yönelik eylem planının sektörler arası bir yaklaşımla hazırlanması ve hazırlık aşamasına olabildiğince çok sayıda gencin ulusal ve yerel düzeyde katılımının sağlanması,

- Gençliğin uluslararası etkinliklerinde Birleşmiş Milletler'in ve Avrupa kurumlarının programlarından ve etkinliklerinden yararlanabilmesi için gerekli bilgilendirmelerin ve yapıların oluşumunun bir an önce katılımcı bir yaklaşımla tamamlanması,

- Hangi alanda çalışırsa çalışsın, sivil toplum kuruluşlarının gençleri ciddi bir potansiyel olarak algılamaları ve yönetim kademelerinde de gençleşmeye gitmeleri,

- Gençlik katılımının kişisel gelişimle doğrudan ilgisi göz önüne alınarak eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak tanınması sempozyum katılımcıları tarafından önerilmektedir.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
YİĞİT GÜLÖKSÜZ,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (GEN. SEKR.),
ÖZKAN TANER (SAYMAN),
İLHAN TEKELİ (BŞK.),
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT ÜNAL.

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 ·
233 21 66 · 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA: tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
İNTERNET: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK NO. 15
34460 EMİNÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET ŞUBESİ
2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ YAYIN KURULU
AYŞE ÇAVDAR (Editör)
ORHAN SİLİER

HABERLER BÜLTENİ GRAFİK TASARIM
YETKİN BAŞARIR

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER'İN KÂĞIT VE BASKI GİDERLERİNİ KARŞILAYAN NUMUNE MATBAASI'NA, FİLM GİDERLERİNİ KARŞILAYAN FİLMTET'E TEŞEKKÜR EDERİZ.

"KAHVE" KÜLTÜRÜ

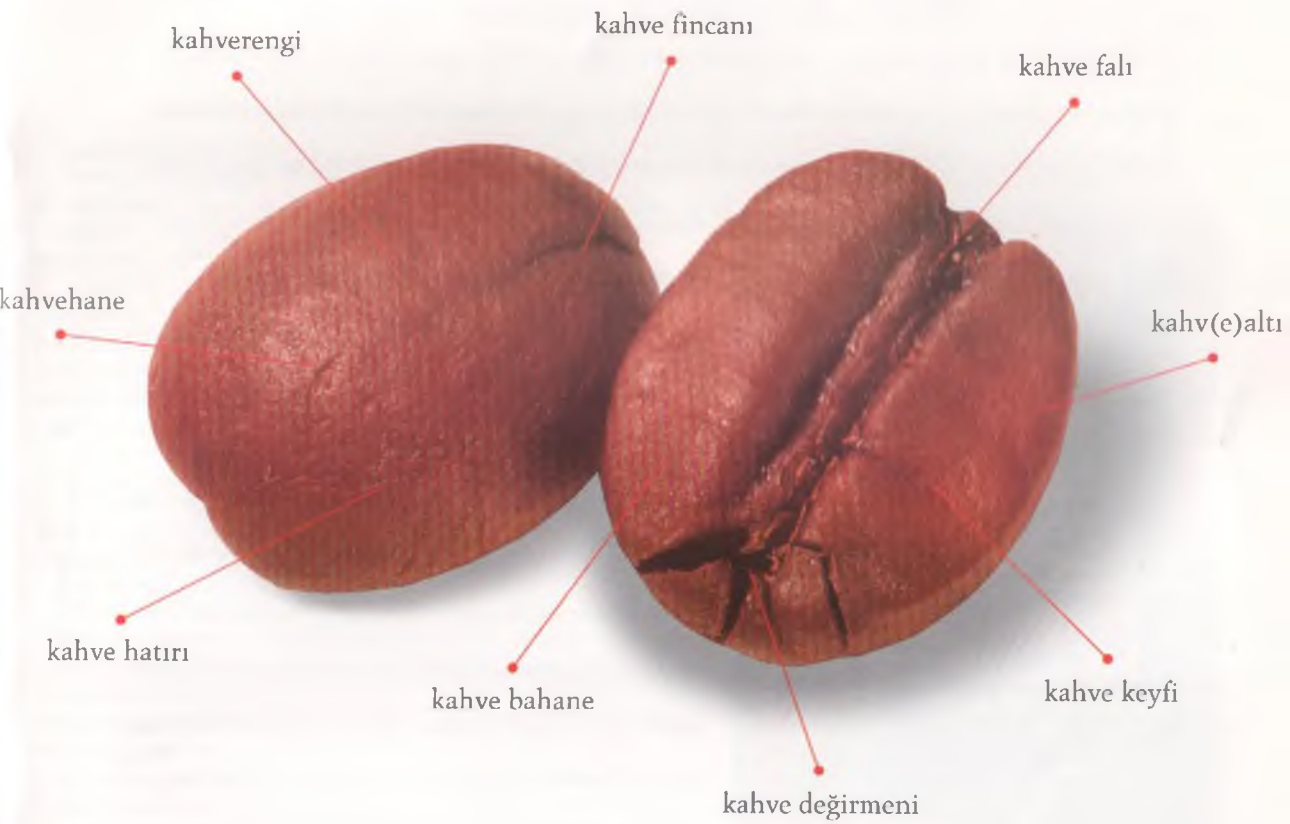

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ
MAHDUMLARI

TAHMİS SOKAK 66 EMİNÖNÜ 34460 İSTANBUL
TEL: (0212) 522 00 80, 511 42 82, 511 42 63 FAKS: (0212) 511 13 11
www.mehmetefendi.com

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

OSMANLI TARİHİ NASIL İNCELENİR?

KAYNAKLARA GİRİŞ

SURAIYA FAROQHI

"Bu kitapta aşağı yukarı son on yıldır giderek daha erişilebilir hale gelen Osmanlı arşiv belgeleri ile görsel ve anlatısal kaynakların bende uyandırdığı heyecanı okurlarımla paylaşmak istiyorum." Suraiya Faroqhi'nin bu kitabı Osmanlı tarihi konusundaki mevcut bilgi birikimine bir giriş niteliği taşıyor. Tarihin yorumlanmasında birincil ve ikincil kaynakların nasıl kullanılabileceğini berrak bir biçimde araştırdığı bu çalışmasında yazar, söz konusu alan ve bu alanın yan disiplinlerindeki öğrencileri ve araştırmacıları belgelerle yakınlaştırmayı amaçlıyor. Hem arşiv belgelerini hem de anlatısal kaynakları ele alarak, bunların hangi amaçlarla ortaya çıktığını gösteriyor ve okuyucuları, ellerindeki malzemeye eleştirel bir gözle bakmaları konusunda yönlendiriyor. Öğrencilerin özellikle lisans döneminde yararlandıkları Osmanlı tarihi "elkitapları"na yönelik eleştirisi ise, daha geniş bir tarihsel bağlam konusunda aydınlatıcı düşünceler sunuyor. Bu kitap, zengin ve karmaşık bir disiplin olan Osmanlı tarihinde özellikle araştırmalarına yeni başlayacak olanlar için bir kılavuz işlevi görecektir. Aynı zamanda deneyimli uzmanlar da, söz konusu alanın bu samimi ve gelişkin yorumunda yeni ve meydan okuyucu yanlar bulacaklardır.

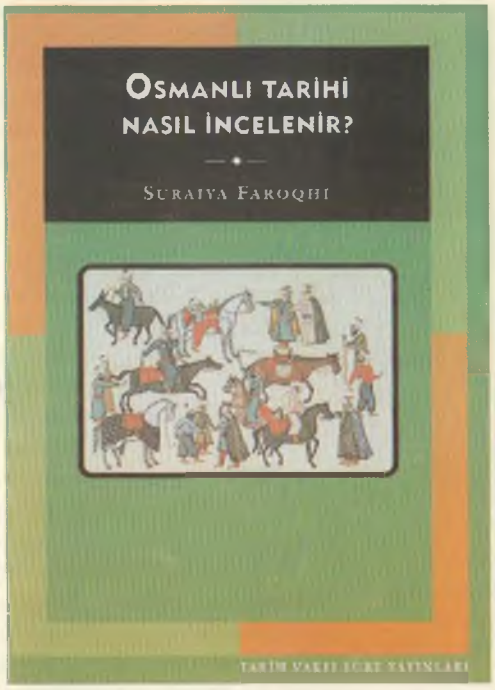

vii + 336 / ISBN 975-333-154-1

Çev. Zeynep ALTOK

10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Vali Konağı Cad. Samsun Apt. No. 57 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 Faks: (0212) 234 32 90
pazarlama@tarihvakfi.org.tr

www.tarihvakfi.org.tr

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ-ARALIK 2001 / SAYI 91-96

16. CİLT DİZİNİ

A
A History Of Multicultural America The Great Migrations 92/26
A. Zeki Velidi [Togan] 95/7
Abbasoğlu, H. 96/64
ABD 92/18, 20-22, 26-30, 52, 55, 94/45, 95/52, 62
Abdulkadir İnan 91/49
Abdullah Cevdet 96/21
Abdülaziz 92/31, 33, 96/27
Abdülhamid 93/66, 94/7, 96/8
Abdülhamid Anlatıyor: Abdülaziz'in Öldürülmesi, Hürriyetin Ilanı, Mithat Paşa Meselesi, 31 Mart Vak'ası 95/32
Abdülhamid Han'ın Muhtıraları 95/32
Abdülhamid II 91/23, 58, 62, 92/6, 7, 9, 33, 93/5, 9, 12, 30, 31, 95/12, 29-32, 96/37, 94/31, 44, 48
Abdülhamid'in Hatıra Defteri 95/30-32
Abdülmecid 92/32
Abdülselam İmareti 93/46
Abir Memduh 96/21
Abu Habbah 91/30
Acta Turcorum 95/63
Adâb-ı Muaşeret Hasbihalleri 96/20
Adâb-ı Muaşeret Nasıl Hâsıl Olur 96/19
Adalet Bakanlığı 91/19
Adana 91/44, 92/62, 94/22, 29, 31, 95/39
Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası 95/39
Adanır Fikret 93/20
Adem Habil 91/45, 96/38
Adıvar 95/11
Adıvar, Halide Edib 94/27, 95/10
Adıyaman 91/64
Adil, Tüzün 91/56
Adnan, (Adıvar) 94/26
Adolphe, Vlasto 94/46
Adsız, Nihal 95/41
Afganistan 95/6
Afyonkarahisar 91/45
Agatangelos 92/46, 46
Ağaoğlu, Ahmet 95/10, 64
Ağaoğlu, Azad 93/62
Ağaoğlu, Samet 93/27, 95/64
Ahiler 96/38
Ahmed Cevdet Paşa 94/57, 96/37
Ahmed Çelebi 94/54
Ahmed Emin (Yalman) 92/26, 92/14
Ahmed I 91/14, 96/65
Ahmed İmaret 93/46
Ahmed Midhat 96/19, 95/10
Ahmed Tevfik Paşa 94/48
Ahmet Cevat 94/10
Ahmet Nedim Bey 93/57, 58
Ahmet Nesimi 95/64
Ahmet Rasim 93/9, 10, 12
Ahmet Refik 92/63, 93/44
Ahmet Rıza Bey 95/64
Ahunbay, Zeynep 91/40
Ainos 95/25
Akal, Emel 94/6
Akansel, Mustafa Hakkı 95/41
Akarlı, Engin Deniz 95/32
Akat, Asaf Savaş 94/44
Akay, Pakize 91/58
Akay, Sedat 91/54, 56, 58
Akbulut, Erden 94/6
Akdamar Şilebi 91/37
Akdemir, Nejat 93/33
Akdeniz 92/36, 93/61, 95/58, 62
Akdeniz Araştırmaları Merkezi 95/61
Akemen 92/36, 37
Akhtamar 92/41
Akın 95/10
Akkoyunlu ve Karakoyunlu devrine 94/35
Aksaray 93/10, 93/7, 8, 94/4
Akseki ve Aksekililik Yazısındaki Yanlışlar 93/66
Aksoy, Hilmi 91/53-56, 58
Aksoy, Mehmet 91/32
Aksu, Hüsamettin 92/31
Akşehir 93/32, 32, 33, 35
Akün, Ömer Faruk 94/13
Akyüz, Hamide 92/53, 55
Akyüz, İbrahim 92/53
Al Fateh Üniversitesi 91/17
Alaaddin, Çetin 95/32
Alabanda (Araphisar) 95/60
Alâeddin Keykubâd 95/58
Alâeddin, Yalçınkaya 95/30, 95/31
Alap, Cevdet 94/23
Alatini Köşkü 95/29
Albukrek, Haim 95/11
Alçıtepe 93/50
Alçıtepe'de (eski adıyla Kirte) 93/52
Alem-i Medeniyetde Adâb-ı Muâşeret ve Elbise ve Şapka Giymek Usulleri 96/20
Aleviliği 96/38
Ali el Irgandi 94/54
Ali Faik Efendi 91/53
Ali Fethi Bey 95/29
Ali Hikmet Ayerden Bey/Paşa 95/11
Ali Kemal 92/26
Ali Muhsin Bey 95/29, 30
Ali Müezzinzade 94/32
Ali Paşa İmareti 93/46
Ali Rıza Bey 95/42
Ali Rıza Efendi 91/53
Ali Seydi 91/7, 9
Ali Suavi Olayı 93/30
Ali Şîr Nevâî 95/40, 41
Ali Şükrü 94/26
Ali Vehbi Bey 95/32
Alime Talbenet Hanım 96/19
Alkan, Necmettin 96/6
Alkım U.B. 96/64
Allahverdi veya Ciharbağ Köprüsü 94/56
Alman Şarkiyat Cemiyeti 93/44
Almanya 91/15, 46, 92/11, 53, 93/35, 43, 44, 94/22, 47, 61, 95/21, 22, 62, 96/6, 29, 30
Alp, Arslan 94/52
Alpar, Selahattin 95/61
Alparslan, Ali 96/25
Alsancak, 94/32
Alt Konstantinopel 94/57
Altın Safran Belgesel Film Festivali 20-23 Eylül 2001 93/66
Altıntaş, Yurdaer 93/33
Altun, Ara 91/41

Altunbezer, İsmail Hakkı 96/27
Alwan 96/53
Amasya 92/40
Amerika 91/17, 92/6, 96/29, 92/6
Amerika'daki Göçmen Türkler 92/26
Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı (1918-1923) 92/18
Amerikan Karikatürlerinde Kurtuluş Savaşı (1918-1922) 96/29
Amerikan Kongre Kütüphanesi 92/6
Amirdovlat 93/38
Amsterdam 93/19, 22
Amytis 96/50
Ana Tanrıça Kibele İş Kulelerinde 91/32
Anadolu 91/13, 43, 94/60
Anadolu Harb Raporu 94/28
Anadolu Selçuklu Devleti 95/57-59
Anafarta, Nigar 91/40
Anag 92/43, 46
Anahid 92/44
Andon, Nurican 92/62
Andrew, Mango 95/9
Anılar, Yaşamöyküleri ve Tarihyazımı 95/9
Ani 92/40
Ani-Shirak 92/41
Ankara 91/32, 45, 92/12, 22, 93/28, 29, 94/6, 10-12, 96/34, 58
Ankara Devlet Konservatuarı 94/63
Ankara Postası 94/28
Ankara Üniversitesi SBF 95/11
Anna, Maximiliana 92/60
Annales 95/43
Antakya 92/37, 93/29
Antalya 92/36, 95/58, 96/56
Antikçağda Şiir-Tarih-Retorik İlişkisi 95/43
Antiokhos III 96/55
Antiphellos (bugün Kaş) 96/54
AP 91/56
Apaşlar 92/54
Araba Sevdası 91/6, 93/10
Arabistan 93/61
Arabistanlı Lawrence Olayı 94/29
Arakadzodn 92/41
Aral Gölü 95/57
Aran, Yunus 93/66
Arap 92/37, 39
Arap Hakkı 94/10
Arapkirli Mektubundan e-mail'e 91/6
Ararat 92/41, 92/44
Ararat Krallığı 92/36
Arbinas 96/54
Ardaşir 92/43
Ardzruni 92/40
Ardzruni Kagik 92/40
Arık, Baki 95/41, 42
Arık, Fahriye 95/41
Arık, Remzi 95/41, 42
Arifî Paşa 94/44
Aristoteles 95/43, 44
Arkeolojiden Cumhuriyete 96/64
Armay, Vasıf Necdet 96/20
Armenos 92/36
Armin, Vambery 94/61
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji 91/40
Arnavutlar 91/43
Arnold, J. Toynbee 92/15
Arsebük G. 96/64
Ayşe Erzan 93/27
Artaşat 92/44
Artemisia 95/60
Artsakh 92/41
Artuklularda 94/53
ASALA 93/44
Asia 92/19, 22
Asma bahçeler 96/49-53
Astyages 96/50
Asur 92/37, 96/47, 48, 50
Asutay H.J. 91/28
Aşâir ve Muhacirîn Kanunu 91/45
Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi 91/43
Aşır Molla 91/55
Aşina Yüzler 95/64
Aşk Gecesi 94/33
Aşk Valsi 92/50
Aşktan Yanan Bir Kadın 94/25
At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi 94/35
ATA Dergisi 93/43
Atabinen Reşit Saffet 94/62
Atalay İ. 91/29
Atatürk 91/34, 53, 55, 60, 92/50, 94/34, 61, 95/9-12
Atatürk Konferansları 93/45
Atatürk ve Milli Mücadele 93/45
Ateşten Gömlek 92/49, 94/27
Atıf Bey 95/29
Atina 91/52, 96/65
Atlantik 92/16
Atlas 95/50
Atlıman, Orhan 91/36
Atrahasis 91/29
Attalos III 95/60
Avrupa Adâb-ı Muâşereti yahud Alafranga 96/19
Avrupa Birliği 95/55, 93/24
Avrupa'da Merâsim ve Adât 96/19
Avrupalı ve Türkiyeli Tarih Öğretmenleri Buluştu 96/57
Avusturya 94/47, 60, 61, 96/30
Avusturya İmparatorluğu 96/29
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 94/30, 60
Ayasofya 91/20, 41, 92/9, 93/8, 37, 94/5, 96/7, 65
Aydagün, Ahmet 93/50, 52, 53
Aydemir, Talat 91/17
Aydın 94/31
Aygün, Ali 93/51, 52
Ayia Anastasia Manastırı 91/5
Ayios Dimitiros Manastırı 91/5
Aykurt, Esma 95/48
Aytaç, Hâmid 96/26, 28
Ayvalık 93/29
Ayverdi, E. H. 94/57
Ayverdi, Ekrem Hakkı 94/54
Azapkapı 93/8-10
Azerbaycan 94/9, 35, 95/10, 96/38
Azerbaycan Türk Partisi 94/8
Aziz, Güneş 91/57
Aziz Jerome (Eusebius Hieronymus) 93/60
Aziz Molla 91/58
Aziz Nikolas 96/56
Aziz Paulus'un Yol Haritası 93/59
Azmi Bey 91/24
Azmi, Ömer 96/19

B
Baba Cafer Zindanı 91/12
Babai İsyanı 95/58
Babamın Arkadaşları 95/64
Babanzade İsmail Hakkı 95/64
Babıâli 91/23, 93/8, 94/29, 43, 94/30, 96/16, 17
Babıâli Baskını 91/23
Babıâli Baskınıyla İlgili Bir İhbar (1915) 91/23
Babil 96/48-51
Babil Tarihi 96/50
Babil'in Asma Bahçeleri 96/46, 46, 96/46, 48
Babilliler 96/47, 91/29
Babinger 95/63
Babinger, Franz 95/62
Bağdat 91/29, 96/47
Baha Said Bey 91/45
Baha Sait 96/38
Bahaeddin Efendi 96/27
Bahattin, Şakir 95/64
Bahçekapı 93/10, 96/5
Bahriye Nezareti 92/7
Bakırköy 93/7
Bakü 94/6, 8, 8-10, 12
Bakü Konferansı 94/10
Bakü Türk Komünist Fırkası/Gruppası 94/9
Balaban Ağa 95/25
Balaban Aşireti 96/38, 96/40
Balat Kilisesi 93/38
Balat Surp Hreşdagabed (Başmelek) Kilisesi 93/38
Balık, Niyazi 91/57
Balık, Tanju 91/57
Balıkesir Üniversitesi 93/59
Balıkpazarı 91/4
Balkan 93/56
Balkan Savaşı 92/29, 91/43, 91/23, 93/12, 93/12
Balkan Topraklarındaki İmaretler 93/46
Balkan Yarımadası 91/23
Balkanlar 91/43, 92/46, 62, 93/47, 94/52, 95/62, 63, 96/38, 95/22, 25
Bangladeş 96/34
Banque de Bruxelles 93/12
Banque Générale de Credit Hongrois 93/12
Barbaros 95/13
Barın, Emin 96/26
Barker, Alfred 94/45, 46
Barnabas 93/59, 60
Baron de Mayr 94/47
Bartalomeus 92/45
Bartev (Pert) hanedanı 92/43
Basiret 93/30

Basiretçi Ali 93/30
Baskil 91/27
Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü 93/43
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 91/23
Başgöz, İlhan 93/27
Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti 95/7
Baştuğ, Bedia 92/52-54
Batkis, G. 93/46
Batman 91/64, 94/58
Batskovu Manastırı 91/5
Bavyera 92/60
Bayburt 93/38
Baydur, Nezahat 96/65
Bayezid 91/13, 93/62, 63
Bayezit II 95/62
Baykal, Kazım 94/54
Baysan, Zümrüt 92/54
Baysun, Cavit 93/42, 43
Beatniklerin 92/54, 55
Bebek 93/10
Bedi, Yazıcı 93/27
Bedia, Muvahhit 92/50, 94/27
Bedri Bey 93/12
Bedûh 91/9
Behistun 92/36
Behzad, Beyler 94/23
Behzat 92/50
Bektaşiler 96/38
Bela Kun 94/61
Belalar Mübareki 92/50
Belçika 93/35
Belediye Reisi Osman Ağa 92/48
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 93/45
Belgesel Tanıklık ve Mısır Tarihi 91/66
Belgrad 92/60, 61, 95/25
Belleten 93/45, 95/62
Belli, Oktay 96/64
Bellum Punicum 95/43
Belon, Pierre 95/22
Ben de İnsanım 94/28
Benderli Ali Paşa 91/15
Berber, Hayri 91/18
Berberler Fedarasyonu 92/56
Bergama 95/60
Berlin 91/44, 48, 94/6, 10, 95/10, 96/6
Berlin Katolikler Komitesi 96/6
Berossos 96/50, 51
Bertram Efendi 94/47
Besim Bey 95/32
Besmele 91/8
Beşiktaş 91/5, 93/7, 9
Betseg İan 93/47
Beyaz Ruslar 93/12
Beyazıt 93/8, 9, 96/5
Beyazıt Meydanı 91/19, 93/8
Beylerbeyi Sarayı 95/29
Beyoğlu 91/4, 92/5, 95/5, 96/4
Beyoğlu Süleyman 92/47
Beyrut 94/29, 30, 95/63
Biegman 95/62, 63
Biga 91/46
Bildlexika zur Topographie 96/65
Bildlexikon zur Topographie Istanbuls 96/65
Bilgi Belge Merkezi 93/55
Bilgi, Ö. 91/28, 96/64
Bilgi Üniversitesi 95/65, 96/57
Bilgi-Belge Merkezi 93/27, 93/28
Bilinski Alfred (Ahmet Rüstem) 95/10
Bilkent Üniversitesi 95/10, 95/61
BİLSAK 93/23
1934 İzmir Rehberi 94/32
1893 Şikago Sergisi'nde Osmanlılar 92/6
1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması 93/6
1700 Yıl Önce Gerçekleşen Devrim 92/43
Bir Doktorun Mahareti 94/22
Bir Gece Faciası 94/24
Bir İşadamının Otobiyografisi ve Düşündürdükleri 95/35
Bir Kasabanın Yakın Dönem Tarihi 91/51
Bir Millet Uyanıyor 92/50, 94/28
Bir Yeniçerinin Anıları 95/21
Birdoğan, Nejat 91/46
Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor 95/13
Birinci Balkan Savaşı 94/29
Birinci Dünya Savaşı 91/24, 51, 92/13, 14, 18, 20, 48, 64, 93/6, 12, 50, 51, 53, 56, 94/22, 24, 95/11, 96/29, 91/43, 44, 92/15, 93/54, 94/29, 61, 64, 96/38, 40
Birleşik Devletler 92/10, 92/11-16
Birleşik Oksijen Sanayi 91/63
Birleşmiş Milletler 93/32
Bitlis 91/48, 92/41, 95/39
Bizans 91/12, 92/37-39, 41, 93/6, 37, 39, 95/23, 58-60
Bizans Fotoğraf Sergisi 94/64
Bizans İmparatorluğu 92/36, 96/56
Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Efeler 92/57
Bobovac kalesi 95/27
Bodrum 95/60, 96/15, 16,
Bodrum Kalesi 96/16
Bodrum Tersane Kulelerinin Yapımı ve Bir Annenin Feryadı 96/15
Bodrum Tersanesi 96/15, 18
Boğaz 96/7, 8
Boğaziçi 93/7, 95/12
Boğaziçi Esrarı 92/49, 94/27
Boğaziçi Üniversitesi 93/43, 95/10, 12
Boğazköy 94/51
Boğdân 92/32
Bohemya 96/10
Bolu 91/58
Bolu Mebusu Habib Bey 95/64
Bongofski Paşa 93/5
Boratav, Korkut 93/20, 21, 96/62
Boratav, Pertev Naili 93/27
Bosna 95/27
Bosna-Hersek 94/61
Bostan, İdris 95/62
Bostancı 93/7
Boşnak 92/31, 91/43
Boşnakzâde Mehmed Paşa 92/31
Boşnakzâde Mehmed Paşa'nın Mezartaşı Kitabesi 92/31
Bourke, Robert 94/47
Bouvet, Christian 95/50
Bozcaada, Limni, Midilli 91/12
Bozdağ, İsmet 95/30-32, 32
Bozkurt, İsmail 93/50, 53
Brantlng, Hyalmar 94/61
Braun, Eva 95/10
Brezicic, Jaksa 95/23
Brigitte, Hamann 95/10
British Documents on Armenians 92/64
British Museum 96/56
Brooklyn Eagle 96/29
Brüksel 93/35
Budapeşte 94/61
Budapeşte Üniversitesi 94/61
Budin 96/10, 96/11
Budin (Buda) 96/10
Bulgaristan 92/41, 93/50, 94/46, 56, 95/26, 62, 96/30
Burgerland 94/61
Burian, Kısmet 94/14
Burian, Orhan 93/45, 94/14, 15, 18, 19
Bursa 92/31, 62, 94/13-16, 52-54, 56-58, 95/30, 61, 63, 64
Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi 95/64
Bursalı Şefik 94/64
Busbecq 94/13
Buşo 95/64, 65
Bülbülderesi 91/4
Büyük Ermenistan 92/40
Büyük İskender 92/36, 93/37, 66, 95/60, 96/55
Büyük Konstantin 92/37
Büyük Majik Otelinin Şeytani 94/26
Büyük Selçuklu Devleti 95/58
Büyük Theodosius 92/44
Büyükada 91/5
Büyükburç, Erol 92/54
Byzantion 94/64, 96/65

C

C.L. Woolley 91/29
Cadı dergisi 91/24
Caferizade Kemal 94/32
Camiü'l-Hesab 93/44
Can, Bilmez Bülent 92/18, 96/29
Canavar Pençesinde 94/28
Canik 92/31
Cansever, Hasan Ferid 95/41
Cardashian, Vahan 92/14
Carthage Üniversitesi 91/66
Catholics and Sultans 92/64
Caunce, Stephen 92/57
Cavit Bey 94/10, 10, 11
Cebeci 91/52, 54
Cedid Mustafa Paşa Camisi 91/12
Cegar 91/16
Cehennem 94/24
Celal (Saygun) Bey 94/32
Celâl Bey 91/23
Celle 92/60
Celveti Tarikâtı 92/31
Cem, İsmail 92/66
Cemal Bey 91/24
Cemal Paşa 94/9, 10, 95/64, 65
Cemaleddin Efendi 91/24
Cemil Paşa 94/4

Cemiyeti Akvam 96/31
Cemiyet-i Akvam ve Türkiye 91/45
Cengiz Han 91/48
Cengiz Orhonlu 93/43
Cenk Destânı 93/56
Cenker, Işıl Cerem 92/57, 93/48
Centilmen 96/19, 19
Cevdet, Kudret 93/30
Cevdet Paşa 95/10
Ceza Kanunu 94/24
Cezayir 96/59
Cezayir-i Bahr-i Sefid 94/14
CH 96/32, 34, 35
Chester Ayrıcalığı 92/22
Chicago 92/27-29
Chicago Tribune 96/33
CHP 91/55, 56, 91/47, 56, 57, 60
Chronika und Beschreibung der Türckey 95/21
Cibali 96/5
Cicero 95/45
Cimcoz Salah 95/64
Claudius 96/56
Clemens 92/60
Coğrafya 2001 95/49-53
Coğrafya 2001 Kitabı Darphane'de Tartışıldı 95/49
Columbia Üniversitesi 92/15
Commodus 96/65
Compagnie General Transatlantique 92/16
Conker, Nuri 95/12
Constantinople 92/13
Converted Byzantine Churches in Istanbul. Their Transformation into Mosques and Masjids 96/65
Copeaux, Claire 96/57-59
Copeaux, Etienne 96/57-59
Cornely de Shepper 93/46
Courtils, Jacques de 96/54
Cumhuriyet Sineması 92/50
Cumhuriyet Türkiyesi ve Doğu Anadolu 93/45
Cumhuriyetçi Algılayışlar: Time ve Gülcemal 92/10
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bursa 94/13
Cumhuriyetten Günümüze Saç Modası 92/51
Cunard 92/16
Current History 92/19, 20, 96/29
Cvjetovıc, Devo 95/61

Ç
Çağın, H. Kemal 94/64
Çağrı 95/57
Çalışkan, Vedat 95/53
Çamiç 94/47
Çamlıca 92/31
Çanakkale 91/46, 55, 92/50, 93/29
Çanakkale Boğazı 93/48, 49, 66
Çandarlı, Halil Paşa 91/15
Çankırı 91/54
Çapa, Mesut 94/22
Çarşılı Köprü: Irgandı 94/51
Çatalca 91/19, 94/29
Çavdar, Ayşe 96/60
Çekoslavakya 95/22, 94/61
Çele Kule 91/16
Çelebi Sultan Mehmed 94/54
Çelgin A.V. 96/64
Çerkes Ethem 94/11
Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) 93/17
Çıkrıkçı Ali Efendi 91/53
Çırağan Sarayı 95/10, 95/32
Çiçekçi Sokağı 91/5
Çiğli Halk Eğitim Merkezi Kuaförlük Kursu 92/54
Çilingiroğlu, Altan 96/18
Çin 94/38, 56
Çoban 94/53
Çoban Kızı 94/22
Çocuk Vakfı 93/35
Çocuklara Nezaket Dersleri ve Hasan Bahri 96/19
Çolakoğlu 95/50
Çolakoğlu, Nuri 95/49, 52
Çolakyan 92/62
Çoruhlu, Yaşar 94/35
Çorum 91/54
Çulha, Bahu 92/51, 57
Çulha, Şahin 92/55
Çulpan, Cevdet 94/57

D
Dağlı, Yücel 94/59
Dahilî Teşrifat Rehberi 96/20
Dâhiliye Nezâreti 91/24, 92/48, 94/31
Daire-i Sadise 92/5
Dalley 96/47, 48, 53
Danacıoğlu, Esra 93/29
Danimarka 95/12
Darius I 92/36
Darphane binaları 93/24
Darrow, Clarence 92/11
Darü'l-aceze 92/48
Darülbedayi 92/50, 94/23, 24, 28
Darülbedayi-i Osmani Kumpanyası 92/49
Dârüleytâm 94/23, 24, 26
Darülfünun 94/6, 62, 95/10
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası 92/26
Dashirk 92/40
Daşrats 92/40
Datev 92/40
Date'yi (Dateus) 92/45
David, Komnenos 95/26
de La Vigne 95/22
De Shepper 93/47
De Turcarum ritu et caeremoniis 95/21
Değirmentepe 91/26
Deli İbrahim 91/12
Delibaş 91/17
Deligrad 91/16
Delos Deniz Birliği 95/60, 96/55
Demargne Pierre 96/56
Demetrios 95/25
Demir, Aydoğan 96/15
Demir, Nur 92/56
Demirciler Grevi 94/24
Demirel 96/63
Demirel, Ahmet 95/12
Demirel, Yücel 95/12
Demiri 94/40
Demiriş, Bediya 95/43
Demirkan 94/61, 63
Demirkan, Tarık 94/60
Demokrat Parti 92/53
Deniz Müzesi 92/7
Deniz Ticaret Odası 93/24
Denizbank 91/35
Denizciler Sendikası 93/24
Denizcilik Bankası TAO 91/35
Derman, Uğur 96/26
Dersaadet Tramvay Kumpanyası 93/8
Dersim 96/38
Derviş Paşa 91/14
Deveaux, Emile 94/46
Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 96/26, 27
Devlet Orman İşletmeleri 91/52
Dicle 94/51, 96/46, 47
Dietrich, Marlene 92/49
Dikmen, Ferid 95/41
Dikran II 92/36
Dinç, Dilber 91/53, 54, 57
Dinler, Mümin 93/50
Diodorus, Siculus 96/51
Direklerarası 93/10
Divan-ı Harb 94/9
Divanyolu 93/10
Divriği Ulu Camii 95/58
Diyarbakır 91/64
Dobrnjac, Peter 91/16
Doğu Anadolu 91/26, 92/37
Doğu Roma 92/36
Doktor Rıza Nur'un Mektupları 95/39
Dokuz Eylül Üniversitesi 95/11
Dolapdere 91/4
Dolmabahçe Sarayı 93/7, 92/9, 96/8
Donuktaş 96/65
Doruk, Belgin Doruk 92/54
Dosdoğru Hulusi 93/27
DP 91/52, 56, 57
Dubocica 95/23, 24
Dubrovnik 95/61-63, 95/62
Dubrovnik Devlet Arşivi 95/62
Durakbaşa, Tarhan 95/11
Dural, Halil 92/57
Durde 95/25
Durde, Brankoviç 95/22
Durkheim 91/60
Dur-Şarrukin'de (bugün Horsâbad) 96/47
Dündar, Fuat 91/43
Dünya Bankası 95/54
Dünya Kolomb Komisyonu 92/7
Düyun-ı Umumiye 92/48, 94/43, 45, 47
Ebniye Nizamnameleri 93/8
Ebussuud Efendi 91/13, 93/63

E
Echtymann 93/46
Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrâk-ı Muzırra (1899) 94/48
Eczacı Nedim 94/10

Seçkin, Nadide 96/65
Sedbulbahir Kalesi 93/49, 93/50-54
Selâmi Ali Efendi 92/31
Selâmi Ali Efendi Tekkesi 92/31
Selanik 92/31, 95/25, 29
Selanikli, A. Tevfik 96/19
Selçuk Bey 95/57
Selçuk Hatun Camii 94/57
Selçuk, Müjgan 92/54-56
Selçuk, Turhan 93/33
Selçuk Üniversitesi 93/43
Selçuklu 92/37, 39, 94/58
Selçuklular 94/52
Selçuklular ve Karialılar İstanbul'da 95/57
Selek, Sabahattin 95/12
Seleukoslar 95/60
Seleukoslarca 96/55
Selevkos Krallığı 92/36
Selim 93/63
Selim I 96/11
Selim III 93/6
Semerkant 94/52
Semra Tamyürek 95/46
Sen Bruno tarikatına 92/61
Senemoğlu, Yavuz 95/30, 31
Sennaherib 96/47, 48
Seres 95/25
Sergius, Paulus 93/59
Sernâme 91/8
Seropyan, Sarkis 92/43
Sertel, Sabiha 92/15
Sertel, Zekeriya 91/45, 48, 96/38
Server Efendi 93/7
Server Paşa 94/47
Servet-i Fünun 92/6, 7, 94/7
Seth, Çotani 95/6
Seton, Lloyd 93/61
Sevimli Ay Mecmuası 96/20
Sevin 96/47
Sevin V. 91/27
Sevinç, Gülsen 92/6
Sevr Anlaşması 94/61
Sevres Anlaşması 92/13, 92/65
Seyfeddin Bey 96/27
Seyhan, Emel 91/4, 92/4, 93/4, 94/4, 95/4, 96/4
Seyhun, Binzet 91/66, 92/34, 94/64
Seyhun, Vecdi 93/27
Seyid Bey 95/64
Seyrek 91/52
Seyr-i Sefain idaresi 92/49
Shaw, Stanford J. 92/64
Shvaiger, S. 93/46
Sılan Necmeddin Sahir 93/27
Sınırdaki Ülke (Land an der Grenze... 93/44
Sır Kardeşler 94/26
Sırbistan 91/16, 92/26, 95/24
Sibirya 94/35
Sicill-i Nüfus İdaresi 91/43
Sicill-i Osmânî 92/31
Sicilyalı Corax 95/44
Siirt 91/64
Silier, Orhan 93/19-21, 95/9, 49, 96/57-60
Silistreli Haşim 91/58
Silvan 94/53
Simancas Arşivi 96/14
Simplicissimus 91/16
Sina 94/31
Sindelis, Stevan 91/16
Sinema Karadeniz'de (1909-1933) 92/47
Sinop 94/7, 95/25, 26
Sippar 91/30
Sir Derya nehrinin (Seyhun) 95/57
Sirkeci 93/8
Sirkeci İstasyonu 93/10
Sisam 92/66
Sitnica 95/24, 27
Sivas 91/11, 92/31, 40, 41, 93/38, 96/31, 39
Sivaslı Mekhitar 92/62
Sivil Toplum Kuruluşları (STK) 93/16, 22, 25
Sivrihisar 93/32
Siyah Kalp 94/24
Siyâsi Hatırâtım 95/32
Skevra (12.yy), Hromkla (13.yy) ve Trazark manastırlarıdır 92/41
Smederova 95/24, 25
Sofya 93/46
Soğuk Savaş 92/16
Sokak Kahramanı 94/28
Soko, Ziya Şakir 95/31, 39
Solomon, Shvaigerr 93/47
Son Posta 91/20
Sonyel, Salahi 92/64
Sovyet Devrimi 93/12
Sovyetler 94/9, 62
Soysal, Gün 93/20, 95/10
Soysal, İlhami 93/27
Sönmez, Ahmet 96/59
Sözlü Tarih Kılavuzu 93/29
Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi 92/57
Sözlü Tarihin Kaydı 93/49
Stanimaka 95/26
Stefanovitch, Zanni 94/46
Stefanovitch-Schilizzi Paul 94/46
Stevenson 96/51, 53
STK'lar 93/17, 18
STK'lar ve Tarih 93/16
Stone, Norman 95/10
Strabon 92/36, 36, 95/59, 96/51
Stradling, Robert 96/57
Stratonikeia (Eskihisar) 95/60
Strauss, Johann Ernst Nikolaus 92/61
Sultan Abdülaziz 92/65, 93/66
Sultan Abdülmecid 91/18, 92/31
Sultan Ahmed Külliyesi 91/40, 40
Sultan Alparslan 95/57
Sultan Hamid'in Sahte Hatıratı 95/29
Sultan Hamid'in Son Günleri 95/31
Sultan II. Abdülhamid Han: Devlet ve Memleket Görüşlerim 95/32
Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları 95/31
Sultanahmet 92/54
Sultanahmet Meydanı 91/15, 17, 18
Sultanın Elmasları 94/26
SUNY-Binghamton 93/6
Suren 92/43
Suriye 91/28, 42, 92/38, 93/60, 61, 94/29-31, 95/63, 96/36, 37
Surkhat 92/41
Surp Asdvadzadzin 93/37
Surp Kevork Kilisesi 93/37
Surp Nigoghaios Kilisesi 93/38
Surp Sarkis 93/38
Susa 96/47
Suudi Arabistan 91/17
Süleyman Bustani Efendi 92/6
Süleyman Kaptan 91/54
Sümer 91/29
Sümer, Ayetullah 94/64
Sünetsi, Stepanos 93/37
Sünik 92/40, 41
Sünik-Datev 92/41
Sünyats 92/40
Süregelen Sorunlar ve Coğrafya 2001'le Başlayan Tartışmalar 95/53
Sürgevil Sabri 95/63
Süryani 92/37-39
Süveyş Kanalı 94/31
Szlagyi, Micael 95/25

Ş

Şabanoviç 95/62
Şabuh 92/43
Şadan, İzzeddin 95/41
Şah Tahmasb 93/63
Şahabeddin Paşa 93/47
Şâhî Divanı mı, Vâhî Divanı mı? 93/62
Şahin Çelik Tersanesi 91/35
Şahin, Mustafa 96/66
Şam 94/30, 96/37
Şamberten 92/49
Şam'da "Temel İçgüdü" 1889! 96/36, 36
Şanlıer Sinan 91/48
Şanlıurfa 91/64, 93/29
Şark Akademisi 91/48
Şark Güzeli 92/34
Şark Milel-i Mazlumesi kongresine 94/8
Şarkî Anadolu Türküleri 91/49
Şarli, Şaplin 94/26
Şarlo 92/49
Şefik Hüsnü 94/6-8
Şefkati Nureddin 92/50
Şehabeddin Paşa 95/22
Şehler nahiyesi 91/54
Şehzade Bayezid (Şahi): Hayatı ve Divanı 93/62
Şehzade Selahaddin Efendi 95/10
Şehzadebaşı 92/9, 93/9
Şekaiku'n-numaniye 95/14
Şener, Yasemin 91/32
Şenışık, Pınar 92/10
Şeref Sokağı 91/23
Şeref, Süsler 92/53, 54
Şerife Nefise Hanım 96/16, 17
Şerifoğlu, Ömer Faruk 95/6, 65
Şeyhin Oğlu 92/49
Şeytan Adası 91/15
Şırnak 91/64
Şikago 92/9
Şikago Sergisi 92/6-8
Şile 91/53, 54, 54

Şimşir, Bilal 92/64
Şirket-i Hayriye 91/5, 93/8, 10
Şişko Fatiy 92/49
Şişli 93/7, 9, 10
Şöhrettin Ağa 95/31
Şu Yorgun Kalenin Düşündürdükleri... 93/48
Şuruppak 91/29

T
Taaşuk-ı Talât ve Fıtnat 91/6
Tacitus 95/43
Tahir ile Zühre 94/22
Tahsin Paşa 94/48
Tahsin, Sermet 94/32
Tahtakale 94/5
Taif 93/66
Taksim 93/7-9
Taksim meydanı 91/34
Takvimü's-Sinin 94/59
Talat 94/9
Talat Bey 91/24, 94/29-31
Talat Paşa 91/44, 45, 94/10, 11, 95/64, 65
Talay, Birsen 95/12
Talay, Istemihan 96/18
Talay, Rasim Ferit 95/10
Talbot, William Henry Fox 91/61
Talim Terbiye Kurulu 95/52, 96/59
Talim ve Terbiye Kurulu 96/57
Tamim-i Musiki Cemiyeti 94/25
Taner, Sönmez 93/20
Tanıdıklarım 95/64
Tanıklıklar: "Kelle Kule"den Darağacına... 91/15
Tanin 94/6, 7, 9-13
Tanrı Dağ 95/41
Tanrı, Altın ve/ya Zafer 91/66
Tanrıdağ 95/40, 42
Tansel, Fevziye Abdullah 91/6
Tanzimat 91/18, 62, 92/63, 94/13
Tanzimat Fermanı 92/32, 93/6
Tanzimat ve Islahat Fermanları 92/63
Tanzimattan 91/6
Tarabya'da Cumhurbaşkanlığı Köşkü 91/34
Tarhan, Ayşe Durakbaşa 95/10
Tarih Dergisi 93/43-45
Tarih Enstitüsü Dergisi 93/45
Tarih Öğrencileri İçin Bülten 91/66
Tarih Vakfı 93/16, 18, 93/21-29, 95/9, 12, 49, 65, 96/60-63
Tarih Vakfı Kolektif Bir Mutfağın Ürünüdür 96/60
Tarih Vakfı'nın On Yılı 93/22
Tarih ve Toplum 95/30
Tarihçe 93/29
Tarihe Bir Nazar 94/26
Ta'rih-i Atâ 95/11
Tarihi Bir Fotoğraf Hilesi 92/66
Tarsus 93/59
Tarsus Donuktaş Kazı Raporu 96/65
Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası 93/59
Tarzan 92/49
Tasvîr-i Efkâr 95/40
Taş Parçası 94/24
Taşköprülüzade 95/14
Tatavla (Kurtuluş) 93/7,9
Tatlı Ümitler... Acı Sözler 93/56
Tatvan 91/36
Tatvan iskelesi 91/37
Tavaslı Osman Ağa 96/18
Tazbazyan Melkon 92/64
TBMM 92/50, 93/45, 95/12, 39
TCDD 91/35
TDK 95/12
Teber, Serol 93/20
Tek, Ahmet Ferit 94/7
Teke yarımadası 96/55
Tekel İdaresi 93/33
Tekeli, İlhan 93/7, 16, 20-21, 95/9, 13, 49, 51-52, 96/61-62
Tekin, Nil Türker 96/66
Tekin, Oğuz 95/57, 96/54, 64
Tekke 96/65
Telefoncu Kızlar 94/33
Tell ed-Der 91/30
Telmessos 96/55
Tenfelde Klaus 92/66
Tengirşenk Yusuf Kemal 95/41
Tepebaşı 93/9
Tercüman 95/30
Termiller 96/54
Tersane Zindanı 91/12
Tersane-i Amire 92/7, 96/15, 16
Tesalya 92/36
Teşkilat-ı Mahsusa 94/10
Teşkilat-ı Mahsusacı 94/6
Teşrifat ve Adâb-ı Muâşeret 96/19, 19, 20
Tevfik Fikret 94/14
Tevfik Paşa 91/24
Texier Charles 94/55
Tezkiretü'ş-şuara 95/14
Thain, J.A. 92/9
The Atlantic Monthly 92/19
The Beatles 92/54
The Dayton News 96/32
The Encyclopedia of Islam, Töre 93/45
The Illustrated London News 94/57
The New Republic 92/19
The North American Review 92/19
The Southeast World History Association (SEWHA) 91/66
The Three Worlds of Paul of Tarsus 93/59
Thompson Paul 92/57, 93/28
Thukydides 95/44, 45
Thys-Şenocak Lucienne 93/48
Tırdat 92/43-46
Time 92/10, 11
Times 92/14
Timur Taner 93/20
Tirmiz 94/52
TKF 94/9
TKP 94/8
Tofaş 91/60
Tokat Mebusu İsmail 95/64
Toker Metin 95/12
Tomasaviç Stephan 95/27
Tomasic Dimitrije 95/25
Tophane 91/4
Topkapı 93/7, 9
Topkapı Sarayı 91/11
Topkapı Sarayı Arşivi 91/40, 94/13
Toplica 95/23
Toplumsal Tarih 93/24, 95/40
Toprak, Zafer 91/24, 93/20, 96/62
Toroslar 91/28
Tör, Ahmet Nedim Servet 93/56
Tör, Vedat Nedim 93/56
Trablus 95/63
Trabzon 92/48, 50, 93/29, 94/6, 10-12, 23-28, 95/5, 26, 27
Trabzon Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye 94/25
Trabzon Halkevi 94/24
Trabzon İmparatorluğu 95/26
Trabzon Necmiati Spor Kulübü 94/23
Trabzon'da Tiyatro ve Sinema 94/22
Trakya 91/43, 93/47
Trakya Üniversitesi 93/47
Trakya Üniversitesi (Edirne) 93/46
Transilvanya 94/61, 96/10
Trask 92/14
Trepanja 95/24
Trianon Anlaşması 94/61
Troçki 95/12
Troia Savaşı 95/59
Troialılar 96/55
Troialıların 96/54
Truva Savaşı 92/36
Trysa 96/56
Tsaynach, V. Von 93/46
Tubini, Bernard 94/46
Tufanı Anımsatan Sel Baskınları 91/26
Tuğî, Hüseyin 91/13
Tuğrul 95/57
Tuna 95/25, 96/12
Tuna, Orhan 93/27
Tuna vilayeti 93/47
Tunaya, Tarık Zafer 93/20, 22, 96/61
Tuncel, Bedrettin 94/13
Tuncer, Fatma 93/51, 52
Tunçay 94/7, 9
Tunçay, Mete 93/20- 21, 30, 95/12, 96/62
Tunus 95/63
Tunus'ta Popüler Kültür Konferansı 91/66
Turan 94/62, 62
Turan, (Turani Tarsasag-Turan Szövetseg) 94/62
Turan Cemiyeti 94/60-62
Turan Sineması 94/24-26
Turan, Şerafettin 95/63
Turani, Ertesitö 94/62
Turani, Hirado 94/62
Turani, Nep 94/62
Turani, Vadasz 94/62
Turan-Türk Spor Birliği 94/62
Turhal, Mesude 95/46
Turhan Sultan 93/51
Turkish Ordeal 95/11
Tüketiciyi Koruma Derneği 93/24
Tünel 93/8, 9
Türcken-Tractatus 95/21
Türk Coğrafya Kurumu 95/53
Türk Derneği 94/62
Türk Dili 95/12

Türk Komünist Fırkası 94/10,12
Türk Kültürü Dergisi 93/45
Türk Milliyetçiliği ve Reformuna Birleşik Devletler'in Cevabı 92/13
Türk Ocağı 91/45
Türk Ocakları 94/62, 63
Türk Şiirinin Evolusyonu Tarihi 95/40
Türk Tarih Encümeni Mecmuası 92/63, 95/32
Türk Tarih Kurumu 93/22
Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine 96/58
Türk Yurdu 91/46
Türkçe Görgü ve Protokol Kitapları Kaynakçası 96/19
Türkdoğan, Orhan 91/46
Türkenlouis 92/61
Türker, Doğan 95/47
Türk-İslâm Ansiklopedisi 96/25
Türkistan 94/11, 12
Türkiye Bibliyografyası 96/20
Türkiye Büyük Millet Meclisi 91/19, 19
Türkiye Cumhuriyeti 91/24
Türkiye Denizcilik İşletmeleri 91/35
Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 93/45
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı 93/26
Türkiye Felsefe Kurumu 93/24
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 94/8
Türkiye Kent Araştırmaları Bibliyografyası 93/29
Türkiye Komünist Partisi 94/63
Türkiye Komünist Partisi (TKP) 94/6
Türkiye Sinema ve Audiovisuel Sanatlar Vakfı 93/23
Türkiye Sosyal Tarih Vakfı 93/20
Türkiye Sosyal Tarih Vakfı'ndan Tarih Vakfı'na 93/19
Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Tarih Çalışmalarını Destekleme Vakfı 93/22
Türkiye'de Gayrimüslimler 92/64
Türkiye'de Yunan Fecayi'i 91/45
Türkiye-İran 91/35
Türkiye'nin Amerikalı Dostları 92/15
Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları 93/61
Türklerde Ramazan Günleri ve Dini Bayramlar 96/6
Türklük Araştırmaları 93/45
Türkmen Aşiretleri 91/45, 49
Türkün Ateşle İmtihanı 95/11
Türk'ün Destanı 93/56
TÜSİAD 95/49, 51-53
TÜSTAV 94/6
Tütün İdaresi 94/46
Tüzün Cemal 91/56

U
Ubeydullah Efendi 92/9, 95/64, 65
Udit 92/41
Uludağ Süleyman 91/46
Uludağ Üniversitesi 93/43, 95/61
Ulysse Negroponte 94/46
Unat, Faik Reşit 93/27
UNDP'nin (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) 91/64
Une Capitale Turque Brousse 94/57
UNESCO 93/32
Ungarn, Georg von 95/21
Ungnat, David 93/47
Unkapanı 93/8
Ur 91/29
Urartu 91/35, 92/37, 45, 96/48
Urartu Devleti 92/36
Urartuların 96/47
Uras, Esat 91/45, 92/63, 96/38
Uraz, Murat 94/23
Urfa 91/12, 92/37, 37, 40, 45
Urfalıyan Efendi 92/6
USTE (Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü) 93/19
Usûl ve Adâb-ı Muâşeret 96/19
Utârid 95/12, 30-32
Utnapiştim 91/29
Uygur, Hasan 91/56
Uygur, Reşad 91/52-54, 56-58
Uymaz, Hayri 91/19
Uzkınay, Fuat 94/22
Uzun Hasan 95/26

Ü
Üç Silahşörler 94/26
Üçüncü Enternasyonal 94/9
313 Milano fermanı 92/44, 95/23, 24, 27, 63, 63, 96/7, 15, 33, 58
Ülken, Hilmi Ziya 91/46
Ünal, Rafet 91/36
Ünver, Süheyl 95/41, 96/28
Ünye 93/29
Ürkmer, Ali 91/18, 19
Üsdiken, Behzat 94/43
Üsküdar 91/14, 52, 93/7, 10, 96/27
Üskül, Zafer 93/20, 21
Üstel, Füsun 95/49, 50

V
Vabr 91/49
Vaftiz Olmuş Türkler 92/60
Vağarşabat 92/44
Vağarşabat'a (Eçmiyadzin) 92/43
Valentino, Rudolf 92/49
Valfrey 94/47
Valladolid 96/12
Vambery 94/62
Van 91/36
Van Gölü 91/35, 92/36
Van Gölü Feribot Müdürlüğü 91/35
Van Gölü Seyr i Sefain İdaresi 91/35
Van Gölü Vapur İşletmesi 91/35
Van Vilayeti İdare-i Hususiyesi 91/35
Varak Manastırı 92/40
Varinlioğlu, Ender 93/61
Varna 91/5
Vartanuş, A. Çemre 92/64
Vasfi Rıza 92/50, 94/24
Vasıf Bey 95/31
Vaspuragan 92/40, 93/39
Vaspuragan Okulu 92/41
Vassilaki Kargopoulo: Photographer to his Majesty the Sultan 91/62
Vassilaki Kargopoulo: Photographer to his Majesty the Sultan (Türkçe baskı: Vasilaki Kargopulo: Hazret-i Padişâhî'nin Fotoğrafı 91/61
Vatan 94/22
Vazife 94/7
Vedat Örfi Bey 96/66
Vehbi Efendi 96/27
Veliefendi deresi 91/5
Venedik 93/49, 95/63, 96/10
Venedik Barbarları 94/22
Venedikliler 95/58
Venizelos 96/33
Vernier, Donat 92/64
Vespasianus kapısı 96/56
Vezneciler 91/4
Vicdanlı, Yaşar 92/53, 54
Virginia Commonwealth University 91/66
Virginia'da Tarih Eğitimi Fırsatı 91/66
Viyana 91/44, 92/60, 93/38
Vlad 95/24
Volkan, Ünal 93/27
Voltaire 94/13
Von Haas 94/46

W
Wallace, Richard 93/59
Washington 92/14, 15
Weber 91/60
Wells, Orson 92/49
Wettendorf Bey 94/47
White Star 92/16
Wilhelm II 95/64
Wilhelm, Ludwig 92/61
William, King 92/13
Williams ,Talcott 92/14, 14
Williams, Wynne 93/59
Wilson Prensipleri 92/23
Wiseman 96/46, 50
Wolfgang Müller-Wiener 96/65
Wolfgang Müller-Wiener, İstanbul'un Tarihsel Topografyası 96/64
Wooster 92/27, 29
Würzburg 92/61

X
Xenophon 92/36

Y
Yahya Kâhya 94/6
Yakındoğu Yardım Komitesi 92/12
Yakup Cemil Bey 91/23
Yamauchi 94/11
Yamlamlar Arasında Beyaz Kadın 94/28
Yanıbaşımızdaki Tarih 93/29
Yanovalı Nüsret 92/53
Yapı Kredi Yayınları 95/12
Yargıtayca 91/19
Yassıçimen Savaşı 95/58
Yedigün 95/64
Yedikule 93/7, 8
Yelkenci Niyazi 91/56
Yemen 91/41
Yemin 94/24
Yeni Cami 96/25, 27

Yeni Cami-i 94/5
Yeni Culfa 92/41, 93/38, 39
Yeni Dünya 94/9, 10
Yeni Hisar 95/23
Yeni Sinema 92/49
Yeni Yol 94/9
Yeniçarşı 91/5
Yenikapı Surp Nigoghaios Kilisesi 93/38
Yeniköy 94/4
Yerasimos Stephanos 96/62
Yeraskh'a (Aras nehri) 92/43
Yerel Tarih Araştırmaları İçin Kılavuz 93/29
Yerel Tarih Çalışmalarının Sergilenmesi İçin Kılavuz 93/29
Yerel Tarih Grupları İçin Kamuoyu ve Halkla İlişkiler Kılavuzu 93/29
Yeremya 92/36
Yeriza (Erzincan) 92/44
Yesarizade Mahmud Esad 94/23, 24
Yeşil Cami ve Türbesi 94/57
Yeşilköy 93/7
Yetik, Sami 94/64
Yetkin, Sabri 95/11
Yıldırım İmaret 93/46
Yıldırım Mehmet E. 93/20
Yıldırım Osman Nuri 93/66
Yıldırımlar Merkezinde Kanlı Bir Aşk 94/28
Yıldırmaz, Sinan 91/18
Yıldız Film Gazetesi 94/26
Yıldız Mahkemesi 93/66
Yıldız Ramazan 95/32
Yıldız Sarayı 91/24, 93/30, 95/29, 96/36, 37
Yıldız Sineması 94/23-26, 28
Yılmaz, Durmuş 92/62
Yılmaz, Serap 95/63
Yorgi Paşa 92/48
Yorgo, Coronios 94/46
Yorgo, Papandreu 92/66
York Üniversitesi 91/40
Yow, Valerie 93/49
YÖK 93/43
Yugoslavya 91/16, 94/61
Yunan ihtilalinden 96/15
Yunanistan 92/15, 21, 22, 26, 93/57, 60, 61, 95/25, 96/33
Yurdatap, Selami M. 93/33
Yurt Yayınları 93/24
Yurttagül, Ali 93/20
Yücel, Hasan Ali 96/28
Yüksekkaldırım 91/4
Yüksel, Özcan 95/49, 50
Yüksel, Süheyla 91/6
Yüzü Gülmez 92/49

Z

Zachariadau 95/63
Zafer Sineması 92/49
Zafer Yollarında 94/27, 27
Zagora, Stara 93/46
Zagrep Üniversitesi 95/61
Zaim, Turgut 93/35
Zakaria 93/37
Zap Irmağı 96/47
Zara (Sivas) 91/40
Zarifi, Yorgo 94/44, 46, 47
Zehra, Şener 93/50
Zeki, Arıkan 93/42, 94/13, 95/61
Zeki Bey 94/10
Zeki, Kadirbeyoğlu 95/12
Zeki Velidi 95/8
Zekiye, Kahraman 92/56
Zeugma Yalnız Değil 93/29
Zeynel Abidin Hoca 95/64
Zeynep Hanım Hastanesi 94/4
Zindan Han 91/12
Ziraat Bankası 95/5
Ziya Bey Tiyatrosu 94/24
Ziyâ efendileri 91/24
Ziya Gökalp 91/44, 94/14, 16, 17, 95/64, 65, 96/38
Ziyad Bey 95/40
Znaniecki 95/15
Zonguldak 93/29
Zoraki Tabib 94/24
Zungaberg 92/61
Zühre İlkgelen 93/59
Zvejac 95/28
Zwolle 93/20